İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Mehmed Hâlis b. Ahmed Tosyevî'nin *Kıstâsu'd-Devrân ve Mir'âtü'l-Cenân fî Muhâverati'l-İnsân ma'a Ecnâsi'l-Hayvân* Adlı Eseri

(İnceleme-Metin)

Yüksek Lisans Tezi

Şeyma Nur Ata

Aralık 2023

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Mehmed Hâlis b. Ahmed Tosyevî'nin *Kıstâsu'd-Devrân ve Mir'âtü'l-Cenân fî Muhâverati'l-İnsân ma'a Ecnâsi'l-Hayvân* Adlı Eseri

(İnceleme-Metin)

Yüksek Lisans Tezi

Şeyma Nur Ata

Danışman

Prof. Dr. Sadık Yazar

Aralık 2023

TEZ JÜRİSİ ONAYI

Mehmed Hâlis B. Ahmed Tosyevî'nin *Kıstâsu'd-Devrân ve Mir'âtü'l-Cenân Fî Muhâverati'l-İnsân Ma'a Ecnâsi'l-Hayvân* Adlı Eseri (İnceleme-Metin)" başlıklı bu Yüksek Lisans Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ **İMZA**

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Sadık Yazar

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

Dr. Öğr. Ü. Ali Emre Özyıldırım

Yıldız Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Esma Şahin Öztaş

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 15/ 12 / 2023

BEYANLAR

Yazım ve Kaynak Gösterme Kılavuzu Beyanı

Danışmanlığımda yazılan bu tezin İSNAD Metiniçi 2.Edisyon yazım ve kaynak gösterme kılavuzunda belirtilen kurallara uygun olarak yapılandırıldığı ve bu kılavuzun metiniçi kaynak gösterme standartlarının bu tezde tutarlı olarak uygulandığı tarafımdan incelenerek teyit edilmiştir.

İmza

Prof. Dr. Sadık Yazar

Etik İlkelere Sadakat Beyanı

Hazırladığım bu tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

İmza

Şeyma Nur Ata

ÖZET

Mehmed Hâlis b. Ahmed Tosyevî'nin *Kıstâsu'd-Devrân ve Mir'âtü'l-Cenân Fî Muhâverati'l-İnsân ma'a Ecnâsi'l-Hayvân* Adlı Eseri (İnceleme-Metin)

Ata, Şeyma Nur

Yüksek Lisans Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Sadık Yazar

Aralık, 2023. 506 sayfa

Bu çalışmada temel olarak 19. yy müelliflerinden Mehmed Hâlis b. Ahmed b. İsmâil Tosyevî (ö.1828 sonrası)'ye aidiyeti tespit edilen *Kıstâsu'd-Devrân ve Mir'âtü'l-Cenân fî Muhâverati'l-İnsân ma'a Ecnâsi'l-Hayvân* adlı tercüme eserin neşir ve incelemesine yer verilmiştir. Mehmed Hâlis b. Ahmed Tosyevî'nin bu metni, İslam bilimler ansiklopedisi olarak bilinen *İhvânu's-Safâ Risaleleri*'nin yirmi sekizincisi olan (*Mine'l-cismāniyyāti'ṭ-ṭabī'iyyāti fī keyfiyyeti tekvīni'l-ḥayvānāt)* Hayvanlar Risalesi'ni kaynak alarak yazılmıştır. Bu risale, insan ve hayvanların diyaloglarından oluşan ve her iki tarafın birbirlerine karşı üstünlük iddiasıyla gelişen felsefî ve ahlâkî bir münâzaradan oluşmaktadır. Felsefî, ahlâkî ve dinî açılardan meseleleri düşündürücü biçimlerde ele alan, aklî ve naklî deliller ile de zımnen öğretici bir hüviyeti bulunan bu metin, içerisinde hayvanların yaşam biçimleri ve özellikleri başta olmak üzere insan ve cin topluluklarının tarihine dair bilgileri ve bu canlıların hayat merhalelerindeki hikmetleri de içermesi bakımından oldukça zengin bir içeriğe sahiptir. Bu risale, 16. yüzyılda Lâmi'î Çelebi tarafından da *Şerefü'l-İnsân* adı ile manzum-mensur karışık bir biçimde tercüme edilmiştir.

Gerek Arapça kaynak metni gerekse *Şerefü'l-İnsân*'ı gördüğünü bizzat beyan eden Tosyevî, Lâmi'î Çelebi'nin tercüme yöntemini eleştirmiş, müellif metninde

ise ehli sünnet dışı bazı meselelerin düzeltilmesi gerektiğini söylemiş, tercümesini bu doğrultuda oluşturarak izlediği yöntemler hakkında da bazı bilgiler vermiştir.

Çalışmanın birincil amacı, mezkûr metnin mümkün mertebe bilimsel bir çeviri yazım metnini inşa etmek; daha sonra da eseri Osmanlı tercüme geleneği içerisinde konumlandırmaktır. Üç ana bölümden oluşan çalışmanın giriş bölümünde bu tercümeye kaynaklık eden *İhvânu's-Safâ Risaleleri* ve Lâmi'î'nin *Şerefü'l-İnsân* adlı tercümesi ana hatlarıyla tanıtılmıştır. Birinci bölümde, Tosyevî'nin müstensih kimliği de dikkate alınarak biyografisine yer verilmiş, yazmış olduğu eserler tanıtılıp *Kıstâsu'd-Devrân* ile ilgili genel bilgilere değinilmiştir. İkinci bölümde Mehmed Hâlis b. Ahmed Tosyevî'nin bir mütercim olarak metninde yapmış olduğu tasarrufları mikrodüzeyde mukayese örnekleriyle incelenerek tercümenin kaynak metinlerle ilişkisine değinilmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölüm ise metnin transkripsiyonlu neşrini ihtivâ etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mehmed Hâlis Tosyevî, *Kıstâsu'd-Devrân*, *İhvânu's-Safâ*, Osmanlı Tercüme Geleneği, Diliçi Çeviri.

ABSTRACT

Mehmed Hâlis B. Ahmed Tosyevî's *Kıstâsu'd-Devrân and Mir'âtü'l-Cenân Fî Muhâverati'l-İnsân Ma'a Ecnâsi'l-Hayvân* (Review-Text)

Ata, Şeyma Nur

Master's Thesis, Department of Turkish Language and Literature

Supervisor: Prof.Dr. Sadık Yazar

December, 2023. 506 pages

This study mainly focuses on the critical edition and analysis of a translated work titled *Kıstāṣ al-Dawrān wa Mir'āt al-Janān fī Muhāverati'l-Insān ma'a Ajnāsi'l-Haywān*, which was identified as belonging to Mehmed Hālis b. Ahmad b. Ismā'il Tosyawī (d.after 1828), one of the 19th-century authors. This text by Mehmed Hālis b. Aḥmad Tosyevī is based on the Treatise on Animals (*Mine'l-jismāniyyāti't-ṭabī'iyyāti fī keyfiyyeti tekwīni'l-ḥayvānāt*), the twenty-first of the Risalas of Ikhwān al-Safā, known as the encyclopedia of Islamic sciences. This treatise consists of a philosophical and ethical debate between humans and animals, in which each side claims superiority over the other. This text, which deals with philosophical, ethical, and religious issues in thought-provoking ways and is tacitly instructive with rational and divine proofs, has a wealthy content as it includes information about the lifestyles and characteristics of animals, the history of human and jinn communities, and the wisdom of the life stages of these creatures. This treatise was translated by Lâmi'î Çelebi in the 16th century under the title *Şerefü'l-İnsân* in a mixed verse and prose form.

Tosyawī, who personally declared that he had seen both the Arabic source text and *Şerefü'l-İnsân*, criticized Lâmi'î Çelebi's translation method, stated that some issues in the source text (*Ihwân al-Safâ*) that are outside the Ahl al-Sunnah should be corrected, and gave some information about the methods he followed by creating his translation in this direction.

The study's primary aim is to construct an academic critical edition of the text mentioned above and then situate it within the Ottoman translation tradition. In the first part of the study, which consists of four main chapters, the Ikhwān al-Safā's treatises and Lāmi'ī's translation titled *Şeref al-Insān* are introduced in outline. In the second part, Tosyawī's biography is given by taking into account his

identity as a copier (mustansih), his works are introduced, and a general review of *Kıstāsu'd-Dawrān* is given. In the third chapter, Mehmed Hālis b. Aḥmad Tosyawī's practices in his text as a translator are analyzed with examples of micro-level comparative analysis, and the relationship of the translation with the source texts is mentioned. The fourth chapter contains the critical edition of the text.

Keywords: Mehmed Hālis Tosyevī, *Kıstāṣ al-Dawrān*, *Ikhwān al-Safā*, Ottoman Translation Tradition, Intralingual Translation.

ÖN SÖZ

Gerek Türk edebiyatında gerekse dünya edebiyatlarında, okura bir mesaj verme amacıyla kaleme alınan tahkiyevî kurmaca metinlerin sıkça başvurduğu yöntemlerden birisi de temsil yoluyla anlatımdır. Merâmı somutlaştırarak mesajı daha anlaşılır kılan bu yolla, aynı zamanda açık bir şekilde ifade edilmek istenmeyen düşünce ve duygular farklı varlıkların dilinden verilerek daha düşündürücü ve sürükleyici hâle getirilir. Böylelikle dînî, ahlâkî, siyâsî ya da felsefî birçok eserde canlı veya cansız varlıkların tıpkı insanlar gibi karakterize edilip kişileştirildiği ve birtakım düşünceleri temsil ettikleri görülür. Şiir vechesinde duyguları en saf biçimde somutlaştırmak için temsil ve istiâre yollarının ustaca kullanıldığı klasik edebiyatta, çeşitli mesajlar taşıyan mensur metinler için de bu yola oldukça rağbet edildiği görülmektedir. Bu rağbet neticesinde hem telif hem tercüme yoluyla insan- hayvan ya da cansız varlıkların diyaloglarından oluşan "münâzara" türünde ibretli hikâyeler yaygınlık kazanmıştır. Türk edebiyatında insan ve hayvan münâzaralarına kaynaklık eden eserlerden birisi de *İhvânu's-Safâ* adlı Arapça ansiklopedik risalelerin yirmisekizinci kısmıdır. Klasik dönem Osmanlı edebiyatında Mahremî, Lâmi'î Çelebi ve ismi belirsiz bir mütercim tarafından da Türkçeye tercüme edilmiş olan bu bölüm, 19.yy'da Mehmed Hâlis Tosyevî tarafından münşiyâne bir biçimde yeniden tercüme edilmiştir. Kaynak metni inşâ üslûbunun ifade imkânlarıyla bezeyerek tercüme eden Tosyevî'nin eseri, bu geleneğe eklemlenen son metinlerden olması ve klasik Osmanlı tercüme geleneğine örnek teşkil etmesi bakımından önemlidir.

Çalışmaya bu metnin konu edinilmesindeki temel neden, eserin henüz ilim câmiasına tanıtılmamış olması ve üzerine yapılmış akademik bir çalışmanın bulunmayışıdır. Bu nedenle çalışmamızın aslî amacı, eserin çeviri yazım metnini inşa etmektir. Üç ana bölümden oluşan çalışmanın giriş bölümünde ikincil kaynaklardan istifade edilerek evvela kaynak metni oluşturan *İhvânu's-Safâ* risalelerine ve Türk edebiyatındaki tercümelerine değinilmiş, ardından *Kıstâsu'd-Devrân*'ın ilk kısımlarına kaynaklık eden Lâmi'î Çelebi'nin *Şerefü'l-İnsân* adlı eseri tanıtılmıştır. Birinci bölüm, ismini ilk kez Bursalı Mehmed Tâhir'in verdiğini

bildiğimiz mütercim Tosyevî'nin hayatı ve eserlerine dairdir. Hakkında fazla bilgi bulunmayan mütercimle ilgili evvela ikincil kaynaklarda geçen bilgiler özetlenmeye çalışılmış, mütercimin bir atasözleri derlemesi olan *Turfetü'l-Emsâl* adlı eseri mevcut neşrinden yararlanarak tanıtılmıştır. Bunun yanısıra mütercimin 27 adet istinsahından hareketle hayatı ve şahsiyeti hakkında bilgi edinilmeye de çalışılmıştır. Yine bu bölümde, *Kıstâsu'd-Devrân* adlı eseri geniş bir şekilde tanıtmayı amaçlayan biçim ve muhtevâ incelemesi yer almaktadır. Bu inceleme ve metne dair tüm bilgiler, metnin tespit edebildiğimiz tek nüshası olan SK Esad Efendi 2355'te kayıtlı müellif hattı nüshadan yola çıkarak yapılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümü, eserde temel olarak *İhvânu's-Safâ*'yı, ikincil olarak ise *Şerefü'l-İnsân*'ı kaynak aldığını söyleyen Tosyevî'nin kendi söylemleri bağlamında tercüme tasarruflarını genel olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Bu tasarruflar evvela asıl hikâyenin sona erdiği lâhıka bölümüne kadarki kısımda incelenmiş, çalışmanın sınırlarını aşmamak adına kaynak ve erek metnin başlıkları ile seçilen örnek bir bölüm üzerinden hareket edilmiştir. Gerek mütercimin söylemleri, gerekse örnek bölüm incelemesinden yola çıkılarak tercümedeki amaçlar, ifadelere karşılık verme yolları ve mütercime has tasarruflara değinilmiş; lâhıka bölümü için de benzer bir inceleme yapılmıştır. Son olarak metnin Lâmi'î Çelebi'den yararlanılarak yazılan kısmı da yine mukâyeseli örnekler ve yeniden yazım söylemleri etrafında tartışılmıştır. Üçüncü bölümde ise eserin ulaşabildiğimiz tek nüshası durumundaki müellif hattı nüshasından hareketle çeviriyazı metnine yer verilmiştir.

Ön söz vesilesiyle, ilmî yolculuğumun başlamasına vesîle olarak bu güne gelene kadar üzerimde sayısız emeği olan, lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca vaktini, ilmini ve kitaplarını benden hiçbir zaman esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Sadık Yazar'a teşekkürü borç bilirim. Kendisi konunun belirlenmesinden çalışmanın sonlandırılmasına değin yaptığı yönlendirmelerle süreci âdetâ bir ders haline getirmiş ve çalışmamı şekillendirmiştir. Bu noktada görülmesi muhtemel herhangi bir hatanın da bana ait olacağını belirtmek isterim. Tezimin jüri üyeliğini kabul edip değerli vakitlerini ayıran Dr. Öğr.Ü. Ali Emre Özyıldırım'a ve Doç. Dr.Esma Şahin Öztaş'a değerli katkıları için çok teşekkür ederim. Çalışma esnasında Mehmed Hâlis Efendi'nin baskısına ulaşamadığımız diğer eseri hakkında neşretmiş olduğu kitap çalışmasını bizimle paylaşan Dr. Mustafa Arslan'a; tez sürecinde bizlere zengin kaynaklı bir çalışma ortamı sunan İSAM Kütüphanesi ve

personellerine, tezde yararlandığım yazma eserlerin temini için Süleymaniye Kütüphanesi ve Kastamonu İl Halk Kütüphanesi personellerine de ayrıca teşekkür ederim. Son olarak hayattaki en büyük destekçim olan, beni türlü fedâkarlıklarla yetiştirip okutan, lâkin ömrü bu günlerimi görmeye vefa etmeyen canım anneme sonsuz teşekkür ederim.

17.11.2023
Kadıköy

Tablolar Listesi

Tablo 1. Mehmed Hâlis Tosyevî'nin İstinsahları 10
Tablo 2. Eserde Yer Alan Manzumelerin Vezinleri 68

Şekiller Listesi

Şekil 1. Şerhü Muḳaddemāti'l-Fuṣūṣ 25
Şekil 2. Mûnisü'Uşşâk 27
Şekil 3. Hazarât-ı Hams Şerhi 28
Şekil 4. Tefsîru Âmenerrasûlü 28
Şekil 5. Şerh-i Nazm-ı Ahmed 30
Şekil 6. Necâtü'l-Mütehayyirîn 30
Şekil 7. Es'ile-i İsmail Hakkı 30
Şekil 8.Şerh-i Ebyât-ı Hacı Bayrâm-ı Velî 31
Şekil 9. İhv'anu's-Safâ 37
Şekil 10. Matlab 1 58
Şekil 11. Matblab 2 59
Şekil 12. Matlab 3 59
Şekil 13. Derkenâr ve İşaret Ettiği Kısaltma 60
Şekil 14. Sözcük Anlamını Açıklayan Derkenâr 61
Şekil 15. Anlamı Yönlendirici Derkenâr 64
Şekil 16. Anlamı Yönlendirici Derkenâr 65
Şekil 17. Kelime İmlâsı 78
Şekil 18. Derkenâra Yönlendiren İşâret 83
Şekil 19. Secilerin Belirtildiğine Dair Örnek 83

İÇİNDEKİLER

ÖZET v
ABSTRACT vii
ÖN SÖZ ix
Tablolar Listesi xii
Şekiller Listesi xii
İÇİNDEKİLER xiii
0. GİRİŞ: *KISTÂSU'D-DEVRÂN*'IN DAYANDIĞI KAYNAK METİNLER 1
0.1. *İhvânu's-Safâ* Risaleleri 1
0.2. Lâmi'î Çelebi'nin *Şerefü'l-İnsân* Adlı Eseri 5
1. BÖLÜM: MEHMED HÂLİS B. AHMED TOSYEVÎ ve *KISTÂSU'D-DEVRÂN* ADLI ESERİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER 7
1.1. Mehmed Hâlis b. Ahmed et-Tosyevî'nin Hayatı 7
1.2. Eserleri 13
1.2.1. Turfetü'l-Emsâl ve Acebetü'l-Akvâl 13
1.2.2. *Kıstâsu'd-Devrân ve Mir'âtü'l-Cenân fî Muhâvereti'l-İnsân ma'a Ecnâsi'l-Hayvân* 19
1.3. İstinsahları 19
1.3.1. 06 Mil Yz A 9198 Numaralı Mecmûa 20
1.3.1.1 Tuhfe-i Vesîmiyye 20
1.3.1.2 Tuhfe-i Ömeriyye 21
1.3.2. Terceme-i Kimyâ-yı Sa'âdet 22
1.3.3. Mi'yâru't-Tarîka Tercümesi 23
1.3.4. Fusûsu'l-Ḥikem 24
1.3.5. Şerhü Fusûsu'l-Hikem (İlk kısmı) 25
1.3.6. Şerhü Muḳaddemāti'l-Fuṣūṣ 25
1.3.7. Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, 37 Hk 267 Numaralı Mecmua 26
1.3.7.1. Mûnisü'l-Uşşâk 27
1.3.7.2. Ḥażarāt-ı Ḫams Şerhi 27
1.3.7.3. Tuhfe-i Halīliyye 28
1.3.7.4. Tefsîru Âmenerrasûlü 28
1.3.7.5. Şerh-i Kelimāt-ı Yûnus Emre 29

1.3.7.6. Risâletü'l-Îmân 29
1.3.7.7. Şerh-i Nazm-ı Ahmed 29
1.3.7.8. Necâtü'l-Mütehayyirîn 30
1.3.7.9. Es'ile-i İsmā'īl Ḥaḳḳī 30
1.3.7.10. Ecvibe-i İsmail Hakkı 31
1.3.7.11. Şerh-i Ebyât-ı Hacı Bayrâm-ı Velî 31
1.3.8.12 Şerhu'l-Usūl li-tefsîri ṭarīḳi'l-vuṣūl min taṣnīfāti'ş-şeyḫ İsmâil Hakkı 31
1.3.8.13 Risâletü't-Tarîka 32
1.3.9 *İhvânu's-Safâ* Risalelerinin Yer Aldığı KHK 2190 Numaralı Mecmua 32
1.3.9.1 Tefsîru'l-Fâtiha 33
1.3.9.2 "E fe-men şereḥalllāhu" Tefsîri 34
2.3.9.3 Seyid Ali Hemedânî'nin Tasavvufî Bir Risalesi 34
1.3.9.4 Risâle-i Tasavvuf 34
1.3.9.5 Mektuplar 34
1.3.9.6 Havātimü'l-Hikem 35
1.3.9.7. İhvânu's-Safâ Risaleleri 36
1.4. Kıstâsu'd-Devrân ve Mir'âtü'l-Cenân Adlı Eserin Tanıtımı 38
1.4.1. Eserin Adı 38
1.4.2. Sebeb-i Te'lîfi 39
1.4.3. Telif Tarihi 43
1.4.4. Muhtevâsı 45
2.4.5. Eserdeki Derkenârların İçeriği ve Kaynakları 58
2.4.6. Biçimsel Özellikleri 67
2.4.7. Eserin Türü 71
2.4.8. Eserin Belâgat Değeri 75
2.4.9. Nüsha Tavsîfi 82
2. BÖLÜM: *KISTÂSU'D-DEVRÂN*'IN ÇEVİRİ VE YENİDEN YAZIM BAĞLAMINDA İNCELENMESİ 87
2.1. Mütercimin Çeviri ve Yeniden Yazıma Dair Söylemleri 87
2.2. *İhvânu's-Safâ* ve *Kıstâsu'd-Devrân*'ın Biçim ve Muhteva Açısından Mukayesesi 93
2.2.1. Lâhıka Bölümüne Kadar Kaynak Metinden Yapılan Eksiltmeler ve Biçimsel Değişiklikler 95
2.2.2. Mütercimin Metin Eşdeğerliğini Sağlama Noktasındaki Genel Tutumu 108
2.2.3. Tercüme Metninin Türü, Skoposu ve Edebî Amaçlı Tercüme Stratejileri 161
2.2.4. Lâhıka Bölümüne Dek Kullanılan Dilsel Aktarım Yöntemleri Bağlamında *Kıstâsu'd-Devrân* 175
2.3. Tercümede Derkenârların Rolü 187

2.3.1. Sözcük Anlamı Hakkında Bilgi Veren Kenar Notları 188
2.3.2. Bir İfadenin Karşıladığı Anlamı Nakleden Kenar Notları 189
2.3.3. Arapça Manzum Bir Parçayı Açıklayan Kenar Notları 189
2.3.4. Tercüme Safhasında Kaynak Metnin "Islah" Edildiğini Gösteren Derkenârlar ... 190
2.4. Mütercimin Söylemleri Beraberinde Kısa Bir Değerlendirme 192
2.5. Lâhıka Bölümündeki Tercüme Usûlüne Dair Genel Değerlendirme 196
2.6. Tercümede Lâmi'î Çelebi'nin *Şerefü'l-İnsân* Adlı Eserinden Yararlanılan Kısım 202
2.6.1. Benzer İfadeler 204
2.6.2. *Şerefü'l-İnsân* Etkisiyle Yazılan Kısmın Telif Türüne Dair Değerlendirme 214
3. BÖLÜM: METİN 221
Metin Neşrinde Dikkat Edilen Hususlar 221
SONUÇ 473
KAYNAKLAR 477

0. GİRİŞ: *KISTÂSU'D-DEVRÂN*'IN DAYANDIĞI KAYNAK METİNLER

0.1. *İhvânu's-Safâ* Risaleleri

Kıstâsu'd-Devrân, sebeb-i tercüme bölümünde mütercimin yer vermiş olduğu kendi ifadelerine göre, 51 risaleden oluşan *İhvânu's-Safâ*'nın ikinci kısmındaki sekizinci risalenin tercümesinden oluşmaktadır:

> Ve ol resā'il-i İḫvānu'ṣ-Ṣafā elli bir risāle olup mānend-i 'anāṣır u aḫlāṭ dört ḳısma inḳısāmla irtibāṭ bulup ḳısm-ı evvel resā'il-i felsefiyye, ḳısm-ı ṯānī cismāniyye-i ṭabī'iyye ḳısm-ı ṯāliṯ nefsāniyye-i 'aḳliyye, ḳısm-ı rābi' nāmūs-ı ilāhiyye tertībiyle müretteb bir eṯer-i celīl ve bir cevher-i bī-'adīldir ki nüsḫası dürr-i nā-yāb gibi ḫazā'in-i 'ālemde kem-yābdır ve meẕkūr aḳsām-ı erba'adan ḳısm-ı ṯānīniñ müştemil olduġu on yedi resā'iliñ sekizincisi eṣnāf-ı ḥayvān aḥvālin 'ayān eylediğinden mā'adā nev'-i insān ile ṭavā'if-i ḥayvān meyānında muḥāvere vü muḥākeme olmaḳ üzere bir ḳıṣṣa-yı 'ibret-nümāyı iḫtivā ėtmişdir ki bu terceme-i perīşān-maḳāl ol risāle-i ġarābet-iştimāli terceme olup ḳā'ide-i va'ẕ u teẕkīri istikmāl ḳılmışdır (3b).

Bu ifadelerin devamında, *İhvânu's-Safâ*'nın bahsedilen bu risalesinin daha önce *Şerefü'l-İnsân* adıyla Lâmi'î Çelebi tarafından da tercüme edildiği ve bu iki eserin "kâlıb-ı nev îcâda mesbûk (yeni bir kalıba dökülmüş)" olduğu söylense de, bu eserin Lâmi'î Çelebi'nin eserinden çok Arapça kaynak metin olan *İhvânu's-Safâ*'yı esas aldığı, eserin sonunda yer alan tenbîhâtta belirtilmiştir. Buna göre *Kıstâsu'd-Devrân*, *Şerefü'l-İnsân*'da olduğu gibi eser fazladan sanatlı ifadelerle veya beyit ile iktibaslarla bezenmemiş, sadece metnin aslı tercüme edilmiş, bununla birlikte tercümenin baş kısmına seçme ve özetleme suretinde Lâmi'î Çelebi'nin eserinden birkaç şey katılmıştır.

> Ve ammā rābi'an bu tercemede *Şerefü'l-insān*-ı Lāmi'ī gibi, tecnīsāt ü īhāmāt ve isti'ārāt ü teşbīhāt birle tezyīn-i 'ibārāt ėdip 'Arabī vü Fārisī vü Türkī eş'ār u ebyāt ityān olunmayıp faḳaṭ aṣl-ı mü'ellef-i sütūde-simāt terceme olundu. Ne istişhādāt için her yėrde īrād-ı āyāt-ı muḥkemāt ve ne te'yīdāt żımnında ityān-ı eḥādīṯ-i ḫayrü'l-beriyyāt çoḳ çoḳ naḳl ḳılındı tā ki taṭvīl ü ıṭnāba bā'iṯ ve se'āmet-i muṭāli'īni mūriṯ olmaya. Nitekim bu i'tiẕārdan bir miḳdār, muḳaddime-i tercemede iş'ār olunmuşdur.

> Ve ammā ḫāmisen, evā'il-i tercemeye 'alā vechi'l-intiḫāb ve'l-iḫtiṣār Lāmi'ī Çelebi'niñ *Şerefü'l-insān*-nām mü'ellefiniñ ibtidāsından bir miḳdār nesne ilḥāḳına ictisār olundu (145a).

Tosyevî'nin "evâ'il-i terceme (tercümenin başları)" dediği ve Lâmi'î Çelebi'nin eserinden bazı kısımlara yer verilen aralık, konunun başından 21a'ya dek sürmektedir. Bunu da hem metinleri karşılıklı okuyarak hem de Tosyevî'nin 21a'da sayfa kenarına düştüğü,

> Bu maḳāma ḳadar *Şerefü'l-İnsān*-ı Lāmi'ī'den ber-vech-i muḫtaṣar naḳl olunup lākin inşāsına diḳḳat ve leṭā'if-i ta'bīrāta ḫaylī himmet olundu (21a).
>
> (Buraya kadar Lâmi'î'nin *Şerefü'l-İnsân*'ından özetleme yoluyla nakl olundu fakat inşâsına dikkat edilip ibarelerin letafetine epey çaba harcandı.)

notundan takip etmemiz mümkündür. Tosyevî, eserin çok büyük bir bölümünün kaynak metnini oluşturan *İhvânu's-Safâ Risaleleri*'ni, hicri 398 (M.1008) yılında vefat eden Endülüslü âlim ve filozof Ebu'l-Kâsım Mesleme bin Aḥmed el-Mecrītī el-Endülūsī el-Maġribī'nin yazdığı bir metin olarak zikretmiştir. *İhvânu's-Safâ*'nın 51 risaleden oluştuğunu, bunların resā'il-i felsefiyye, cismāniyye-i tabī'iyye, nefsāniyye-i 'akliyye, nāmūs-ı ilāhiyye olarak 4 kısma ayrıldığını, İkinci kısım olan "cismāniyye-i tabī'iyye"nin de 17 risaleden müteşekkil olduğunu belirterek bu 17 risalenin sekizincisini tercüme ettiğini ifade etmiştir. Tercüme ettiği bu risalenin içeriğini ise hem hayvan çeşitlerinin hâllerini açıklayan hem de insan ile hayvanlar arasındaki diyalog ve muhâkemeyi konu edinen ibretli bir hikaye olarak anlatmıştır. Böylece tercümenin kaynak metni mütercim tarafından açıkça söylenerek okuyucuya bildirilmektedir.

İhvânu's-Safâ risaleleri hakkında ilahiyat, felsefe, bilimler tarihi gibi birçok alanda yapılmış olan çalışmalar mevcuttur.[1] İslam Ansiklopedisi'nin verdiği bilgilere göre,

[1] Risalelerin Türkçe tercümesi ilk kez 5 cilt hâlinde Ayrıntı Yayınları'ndan çıkmış olup konumuzla ilişkili risâle 2012 yılında basılmış olan 2.ciltte yer almaktadır (Kahraman-Çalışkan, 2012). Fakat Türkçeye tercüme edilmesinden önce de birçok ilmî araştırmaya konu olduğu görülmektedir. Bkz. "İhvân-ı Safâ'da te'vil" (Öztosun, 2006); "İhvân-ı Safâ'nın ahlâk anlayışı" (Truçi, 2008); "İhvân-ı Safâ'da zâhir ve bâtın" (Macic, 2011); "İhvân-ı Safâ felsefesinde varlık - matematik ilişkisi" (Koçhan, 2015). 2015 sonrasında da felsefe, dilbilim ve ilahiyat başta olmak üzere birçok konuda tez çalışmalarının ana malzemesini oluşturmuştur. İhvânu's-Safâ'yı genel hatlarıyla tanıtma amacı taşıyan müstakil ilmî çalışmalar ise ulaşabildiğimiz kadarıyla 2000 senesinde İslam Ansiklopedisi'nde Enver Uysal'ın yazmış olduğu madde ile başlamaktadır (Uysal, 18.10.2023). 2004 yılında Mevlüt Uyanık da Yusuf Ziya'nın topluluğu tanıttığı bir makaleyi hazırlayarak neşretmiştir (Uyanık, 2004). Bayram Ali Çetinkaya'nın 2005 yılında neşretmiş olduğu makalesinde ise İhvân-ı Safâ topluluğundan ziyade risalelerin içeriğine odaklanılarak her birinin muhtevâ özetine yer verilmiş ve risalelerin tarih içerisindeki yayılım sürecinden bahsedilmiştir (Çetinkaya, 2005). İhvân-ı Safâ topluluğuna ve risalelere dair daha sınırlı alandaki çalışmalar da gerek kitap, gerek makaleler halinde neşredilmeye devam etmiştir. Bkz. İhvan-ı Safa'da Müzik Düşüncesi (Çetinkaya, 2015), İhvân-ı Safâ'da Estetik ve Sanat (Karakuş, 2019), İhvan-ı Safa ve Hadis (Aslan, 2017). Eserin Osmanlı döneminde yapıldığından haberdar olduğumuz tercümeleri ise ileride ayrıntılı bir şekilde değineceğimiz üzere Lâmi'î Çelebi'nin *Şerefü'l-İnsân* adlı eseri ile (Eğri, 2011) Tosyevî'nin çalışmamıza konu olan metnidir.

İhvânu's-Safâ asıl adı İhvânu's-Safâ ve Hullânu'l-Vefâ ve Ehlü'l-Adl ve Ebnâü'l-Hamd, risalelerden bağımsız olarak bir topluluğun adıdır. Hicri 4. (M. 9) yüzyılda ortaya çıkmış olan bu topluluk, dinî, felsefi ve siyasi amaçlar çerçevesinde birleşip İslami kaynaklardan, İsrailiyattan ve Batı filozofları gibi birçok cihetten yararlanıp batıl düşüncelere bulanmış olan dini, felsefe ile yeniden temizlemeyi hedefliyordu (Uysal, 20.10.2023). Bu topluluğun kim tarafından yönetildiği ve müelliflerinin kimler olduğu net bir şekilde belli olmayıp dönemlerindeki yönetimden çekince duydukları için kimliklerini gizledikleri kaydedilmiştir. Bunun yanısıra risalelerde yer alan bazı ifadelerden ve yayılım alanlarından, bu topluluğun kimliği hakkında bazı fikirler de ileri sürülmüştür. Bunlardan en belirgini, bu topluluğun Şiî olabileceği noktasındaki düşünceleri güçlendiren Şia yanlısı ifadeleri ve batınî söylemleri olmuştur. Risalelerin Ebû Süleyman b. Ma'şer el-Büstî el-Makdisî'ye ait oldukları düşünülüyor olsa da oldukça muhtelif konularda birçok risalenin yazılmış olması, bu çeşitli konuların uzmanları tarafından kaleme alınmış olup son şeklini Makdisî'nin elinde almış olabileceğini düşündürmüştür (Uysal, 20.10.2023). Makdisî dışında, İslam Ansiklopedisi'nde verilen bilgiye göre bu risaleler Zeyd b. Rifâ'a, Ebu'l-Hasan Ali b. Harun ez-Zencânî, Ebû Ahmed el-Mihricânî ve Avfî gibi dört isme daha nispet edilmektedirler. Tosyevî'nin bu risalelerin müellifi olarak gösterdiği isim bildiğimiz üzere Mesleme b. Mecritî'ydi. İkincil kaynaklarda genel itibariyle müellif olarak gösterilmeyen bu isim, yine ansiklopedideki bilgilere göre risaleleri Avrupa coğrafyasına ve İspanya'ya taşıyan kişi olarak ön plana çıkmış, daha sonrasında risaleler Doğu bölgesine de yayılarak birçok kez istinsah edilmiştir (Uysal, 20.10.2023). Tosyevî'nin risale sahibini Mecritî olarak göstermesinin muhakkak ki bir dayanağı bulunmaktadır.[2] Fakat kaynaklar bize bu bilgiye ihtiyatlı yaklaşmakta fayda olacağını göstermektedir.

Her türlü kaynaktan bilgilerin derlendiği risalelerin kaynakları; filozoflar tarafından yazılmış doğa bilimi kitapları, müslümanlara indirilen kitap ve sahifeler, astronomi/jeoloji/botanik hakkında yazılmış kitaplar ve metafiziğe dair eserler olup bu kaynaklar neticesinde matematik, mantık, coğrafya, astronomi, felsefe, din ve sihir gibi birçok alanda risaleler kaleme alınmış ve risale yazarları İslam ansiklopedistleri olarak anılmıştır (Uysal, 26.10.2023). Gerçekten de *İhvânu's-Safâ Risaleleri* verdiği bilgiler açısından ansiklopedik bir görünüme sahiptir. Mütercimin tercüme için seçmiş olduğu

[2] Mesleme b. Mecritî'ye ait olan ve İhvânu's-Safâ'daki bazı risalelerin konularıyla uyuşan birtakım (astronomi ve sayıları gibi) risalelerin varlığı bilinmektedir. Mahir Alper'in verdiği bilgilere göre toplam 6 adet olan bu risaleler (Alper, 20.10.2023) İhvânu's-Safâ Risaleleri'nden farklıdır. Fakat mütercimin bu durumdan ötürü bir yanılgıya düşüp düşmediği kesin olarak ifade edemeyeceğimiz bir durumdur.

hayvanlara dair risale de birçok hayvan türü ve özellikleri, bitkilerin ve madenlerin durumları, çeşitli coğrafi ve tarihi bilgiler ve bazı ilim ve meslekler gibi konular hakkında detaylı mâlumât içermektedir. Ahlâkî öğreti gayesinin de kimi yerlerde temsîl ile, kimi kısımlarda da araya sıkıştırılan ahlakî/dinî/siyâsî öğretilerle ortaya çıktığı görülmektedir. Tosyevî de metni tercüme ederken anlam düzeyinde çok fazla bir değişikliğe yer vermemiştir. Fakat metnin ansiklopedik yanını bozmayarak edebî bir biçimde hikaye üslubuna bürüyüp bu zengin malzemeyi yeni bir metnin inşâsında kullanmıştır.

İhvânu's-Safâ'nın hayvanlarla ilgili bu risalesinin çeşitli dönemlerde ilgiye mazhar olarak tercüme edildiği görülmekte olup, konuya dair tafsilatlı bilgiler Şeyma Benli'nin *Klasik Türk Edebiyatında Münâzara* adlı çalışmasında yer almıştır (Benli, 2019). Buna göre Arapça *İhvânu's-Safâ*'nın hayvanlarla ilgili risalesinin bilinen ilk tercümesi Emir Hüseynî adıyla bilinen Hüseynî Sâdât el-Gûrî'nin Farsça *Tarabü'l-Mecâlis*'i (Benli, 2021, 242); Osmanlı sahasında bilinen ilk tercümesi ise Mahremî (ö.1535)'ye ait olduğu kaydedilen ve bu Farsça eserin tercümesi olan *Terceme-i Tarabü'l-Mecâlis*'tir. Osmanlı Türkçesine yapılan ikinci tercüme, 1527 yılında Lâmi'î tarafından kaleme alınan *Şerefü'l-İnsân* adlı mensur eser olmuştur (Benli, 2019, 80-81). Bu iki eserin ardından 16.yy'da yapıldığı saptanan bir tercüme daha bulunmaktadır. Şeyma Benli'nin tespit ettiği bu eser de, kimliği belirsiz bir mütercim tarafından Sultan II.Selim zamanında (1566-1574) kaleme alınan *Mükâleme-i İnsân ve Hayvân* olarak kaydedilmiştir (Benli, 2019, 86).

Latîfî Tezkiresi'nde *Şerefü'l-İnsân*'ın Farsça *Tarabu'l-Mecâlis* ve *Kelîle ve Dimne*'yi kaynak aldığı bilgisinden yola çıkan Benli, Osmanlı döneminde yapılan bu üç tercümeyi öncelikle birbirlerine benzerlikleri açısından değerlendirerek örnek bir kısım üzerinden mukâyese etmiştir. Bu mukâyese neticesinde, *Kelîle ve Dimne* ile *Tarabu'l-Mecâlis*'te olmadığı hâlde bu üç tercümede ortak olarak bulunan bazı kısımların veya karakterlerin varlığı saptanmıştır. Bu saptamalar neticesinde ikincil kaynakların da daha evvel *Şerefü'l-İnsân* bağlamında zikrettiği *İhvânu's-Safâ* etkisi değerlendirmeye alınmış; *İhvânu's-Safâ*'nın da devreye girdiği yeni bir mukâyesede, ele alınan bu üç tercümenin kaynaklarından birinin net olarak *İhvânu's-Safâ*' olduğu görülmüştür (Benli, 2019, 94). Özetlemek gerekirse Osmanlı sahasında yapılan *Terceme-i Tarabu'l-Mecâlis*, *Şerefü'l-İnsân* ve *Mükâleme-i İnsân ve Hayvân* adlı eserlerin kaynağı aslen *İhvânu's-Safâ*'ya dayanmaktadır. Çalışmamızla birlikte *Kıstâsu'd-Devrân* adlı eseri de bu sıraya eklemek mümkün olmuştur.

0.2. Lâmi'î Çelebi'nin *Şerefü'l-İnsân* Adlı Eseri

Daha önce de bahsettiğimiz gibi, mütercimin bizzat kendi ifadeleriyle tercümesinin baş kısmında Lâmi'î Çelebi'nin *Şerefü'l-İnsân*'ından yararlanılmış kısımlar olduğunu ifade etmekteydi. Metnin *Şerefü'l-İnsân* ile olan bu ilgisi, *Şerefü'l-İnsân*'ın *İhvânu's-Safâ*'daki hayvanlarla ilgili risalenin daha evvel yapılmış bir tercümesi olmasından ileri gelmektedir. 16.yy müelliflerinden Lâmi'î Çelebi (ö.1532), Arapça ve Farsça bilgisine hâkim ve bu dillerden birçok eseri de tercüme etmiş bir isimdir. *Şerefü'l-İnsân*'ı da onun tercüme eserleri içinde saymak mümkündür. Aslen *İhvânu's-Safâ*'daki ikinci kısmın sekizinci risalesinin tercümesi olan bu eser, kaynak metinde olduğu gibi insan ve hayvanların münazarasını ele alır. Kaynak metindeki gibi, bu eserde de münazaraya iten temel husus insanların hayvanlara zulmetmeleri ve hayvanlardan üstün olduklarını iddia etmeleridir. Hayvanlar, kendi içlerinden insanlara karşı deve, karınca, tilki, örümcek, kaplumbağa, tavus ve devekuşunu elçi olarak seçerler. Bu hayvanlar sırasıyla Hicazlı, Şamlı, Türkistanlı, Rûm, Iraklı, Hindistanlı ve Çinli bilgelerle karşı karşıya gelerek birbirlerine delillerini sunarlar. Bu karşılıklı diyaloglar, Lâmi'î tarafından "meclis" ismi verilen bölümlerde toplanmış haldedirler. Böylece eser 7 meclisten oluşturulmuştur ve münazaranın galibi nihayetinde insan olur (Eğri, 17.09.2023).

1997 yılında *Şerefü'l-İnsân*'ın metin neşri ve incelemesiyle bir doktora tezi hazırlayan Saadettin Eğri, 2011'de de iki cilt halinde bu eseri bir inceleme kısmıyla birlikte neşretmiştir (Eğri, 2011). Eğri, Gibb ve Menzel'in bu eser için Arapça'dan serbestçe yapılmış bir tercüme olduğunu ifade ettiklerini aktarmış, bununla birlikte hiçbir kaynağın, bu eserin *İhvânu's-Safâ*'dan geniş bir biçimde etkilendiğini tespit etmediğini de dile getirmiştir (Eğri, 17.09.2023). Eğri'nin verdiği bu bilgiye dayanarak, Tosyevî'nin Lâmi'î Çelebi'nin eserinin kaynağı hakkında net bilgi veren girişteki ifadelerinin oldukça mühim olduğunu söyleyebiliriz. Öte yandan, Lâmi'î Çelebi konusunu *İhvânu's-Safâ*'dan alan bu tercümeyi manzum-mensur karışık bir şekilde tertip ederek gerek şeklî gerekse ifade karşılıkları noktasında Tosyevî'nin yaptığı gibi kaynak metne yoğun bir sadâkat göstermemiştir. Manzumelerin ve konuya uygun Arapça-Farsça alıntıların çokluğu haddizâtında tercümenin kaynak metinden epey uzaklaşmasını sağlamış, bunun beraberinde kaynak metinde oldukça uzun anlatılar burada yer yer kısaltılarak verilebilmiştir. Zaten Tosyevî'nin Lâmi'î Çelebi'nin eserinden yararlanmasına rağmen bu esere yönelttiği bazı tenkitler de mevcuttur. Sebeb-i telif ve hâtime bölümlerinde Tosyevî,

Lâmi'î Çelebi'nin bu eserde sıkça manzumelere, Arapça-Farsça iktibaslara ve sözlere yer verdiğini, kimi zaman ise îcâz yoluna giderek müellifin asıl söylemlerinden uzaklaştığını söylemektedir. Kendisi de buna karşılık okuyanlara usanç vermemesi adına manzum kısımları ve iktibasların çoğunu terk etmiş, müellifin metnine daha yakın bir metin oluşturmayı tercih ederek "Sebeb-i Vürūd-ı İnsān be-Cezīre-i Şāh-ı Cinniyān" başlığından sonra *İhvânu's-Safâ*'nın kaynak metnine daha bağlı bir tercüme oluşturmuştur. Bu başlık, hayvanların yaşadığı adaya gelerek daha sonra onlarla münâzaraya tutuşacak olan insan topluluklarının iddialarını ilk kez dile getirdikleri kısmı oluşturmaktadır. Böylelikle asıl münâzara buradan itibaren devam etmiş, Tosyevî buradan sonra kaynak metne yönelerek Lâmi'î Çelebi'nin tertip özelliklerine de itibar etmemiş, bölüm ve içeriklerini kaynak metne göre inşâ etmiştir. *Şerefü'l-İnsân*'ın meclislere ayrılmış olan tertîbâtı *Kıstâsu'd-Devrân*'da yoktur. Fakat ilk 21 varakta Tosyevî, Lâmi'î'deki manzumeleri almadan onun eserine oldukça benzer, hatta birçok ifadeyi doğrudan kendisine taşımış olan bir metin oluşturmuştur. Bu üslup ve dil etkisi, bizzat kaynak metinden yararlanılan bölümlerde de etkisini sürdürmüş gibidir.

1. BÖLÜM: MEHMED HÂLİS B. AHMED TOSYEVÎ ve *KISTÂSU'D-DEVRÂN* ADLI ESERİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1.1. Mehmed Hâlis b. Ahmed et-Tosyevî'nin Hayatı

19. yüzyılda yaşamış bir zât olan Mehmed Hâlis bin Ahmed bin İsmâîl et-Tosyevî'nin yaşadığı dönemdeki kişileri (âlim, şair, mutasavvıf vs.) ihtiva eden belli başlı tezkirelerde adına veya kendisiyle ilişkili herhangi bir bilgiye rastlanmamış olup adının yer aldığı ilk kaynak, 1908 (H.1325) yılında basıldığı bilinen Bursalı Mehmed Tâhir Efendi'nin *Ahlâk Kitaplarımız* adlı makalesidir (Sucu, 2006). Bu makalede ahlâk kitaplarından biri olarak Mehmed Hâlis'in çalışmamıza konu olan *Kıstâsu'd-Devrân* adlı eseri zikredilirken mütercimin ismi de *"Mehmed Hâlis bin Ahmed Tosyevî'nin eseri olup gayr-ı matbû'dur. Bir nüshası Es'ad Efendi Kütübhânesi'nde vardır."* ifadeleri ile mezkur eserinin varlığından bahsedildiği esnada söz konusu edilmiştir. Çalışmamıza da konu olan bu ahlâk kitabı türündeki eser dolayısıyla Mehmed Hâlis Tosyevî adının Hasan Kavruk'un *Türk Edebiyatında Mensur Hikayeler* adlı kitabında ve Nurgül Sucu'nun "Eski Türk Edebiyatında Tercüme Geleneği" başlıklı makalesinde de geçtiği görülmüştür. Fakat müellif ile ilgili ilk kapsamlı çalışma, kendisinin yazma eser kütüphaneleri taramalarında ulaşabildiğimiz bir diğer eseri olan *Turfetü'l-Emsâl ve Acebetü'l-Akvâl*'i dolayısıyla ortaya çıkmıştır. Bu eser, 2019 yılında Mustafa Arslan tarafından *Hâlis Efendi, Turfetü'l- Emsâl – Açıklamalı Atasözleri* başlığıyla neşredilmiştir.[3] Kitabın inceleme bölümünde Arslan, Mehmed Hâlis Efendi'nin hayatı hakkında kaynaklarda yeterli bir bilgi bulunamadığını kaydederek onun *Turfetü'l-Emsâl*'inden ulaşabildiği kadarıyla biyografik bilgiye yer vermiştir (Arslan, 2019). Arslan, eserin telif kaydından yola çıkarak müellifin künyesini Muhammed b. Hâlis b. Ahmed olarak belirtmiş, eser içerisinde yer alan bazı manzumeler doğrultusunda onun Hâlis mahlasını kullandığını, eserini II. Mahmud Dönemi sadrazamlarından Gâlib Mehmed Said Paşa'ya (ö. 1245/1829) sunduğunu ifade etmiş ve

[3] Eserle ilgili detaylara mütercimin eserleri bahsinde yer verilecektir. Yine bu noktada, çalışmamız esnasında güncel baskısına ulaşamadığımız bu kitabı bizimle paylaşma nezaketini gösteren yazar Mustafa Arslan'a teşekkürü borç biliriz.

bu bilgiler ışığında onun tahminen 18. yy sonu ve 19. yy başlarında yaşadığı çıkarımında bulunmuştur (Arslan, 2019, 31). Yine bu incelemede Mustafa Arslan'ın müellifin bir eseri daha olduğunu belirterek incelememize konu olan esere de ismen yer verdiği görülmektedir. Biz bu bölümde, yukarıda değindiğimiz çalışmaların getirilerine ilave olarak, yazarın çalışmamıza konu olan *Kıstâsu'd-Devrân* adlı eserindeki bilgiler ile istinsah etmiş olduğu eserlerin kayıtlarını esas alacak şekilde elden geldiğince geniş bir tercüme-i hâlini oluşturmaya gayret edeceğiz.

İncelediğimiz eserin Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 2355 numaralı nüshasının telif kaydına ve müellifin diğer eseri olan *Turfetü'l-Emsâl*'deki telif kayıtlarına göre mütercimin tam künyesi "Mehmed Hâlis b. Ahmed b. İsmâîl Tosyevî"dir :

> senete s̱emān ve s̱elāṡīn ve mi'eteyn ve elf, fī beldeti Ṭosya 'an livā'i Kāngrı 'alā yedi mütercimihī **Meḥmed Ḫāliṣ bin Aḥmed bin İsmā'īl**, ervāhümüllāhü te'ālā bi-şerābi'l-Kevs̱eri ve's-selsebīli. Allāhümme'ḫtem 'āḳıbete umūrinā bi'l-ḫayrāti ve edḫilnā fī ravżāti'l-cennāti, inneke ḳāżıyu'l-ḥācāti ve mücībü'd-da'avāti. Āmīn yā refī'a'd-derecāt. [146a]

> Ve ḳad vaḳa'a't-tebyīżü ve't-taḥrīrü bi-'avnillāhi'l-meliki'l-Ḳadīr fi'ż-żaḥveti'l-kübrā 'alā yedi cāmi'ihī aḥḳaru'l-verā **Ḫāliṣ Meḥmed bin Aḥmed**… (Arslan, 2019, 201)

Aynı zamanda *İhvânu's-Safâ* adlı eserin istinsah kaydında da künyesi aşağıda belirtildiği gibidir.

> Ḳad ḥarrertü hāz̲ihi'r-resā'ile'l-müsemmā bi-İḫvāni's-Ṣafā nıṣfehe'l-evvel ya'nī el-ḳısmeyne'l-evveleyni fi'l-Ḳosṭanṭiniyye ve nıṣfehe'l-uḫrā fī beldetine'l-müsemmā bi-Ṭosya ve ḳad beleġa bi-ḥamdillāhi te'ālā ve 'avnihī ile'l-intihā'i fī yevmi'l-ḥādī ve'l-ışrīn min Ẕilḥicceti seneti erba'a ve s̱elāṡīn ve mi'eteyni ve elf. Ve ene'l-faḳīr ile'l-ālā'i rabbi's-Ṣamed **Meḥmed Ḫāliṣ ibni Aḥmed**… (Tosyevî, Kastamonu İlk Halk K., 403a)

Müellifin istinsah ettiği diğer eserlerde de künyesi bu şekilde yer almaktadır:

> Temmeti'l-muḳaddimātü min şerhi'l-Fuṣūṣi'l-Mevlā Ṣā'inüddîn el-Iṣfahānī el-meşhūru bi-'Alī Türke, '**alā yedi Meḥmed Ḫāliṣ eṭ-Ṭosyevī**… (37 Hk 1233/2; 78b, Şerh-i Fuṣūṣu'l-Ḥikem)

Aşağıda yer verdiğimiz örneklerde görüleceği üzere yazarın şiir ve manzumelerinde kullandığı mahlası da isminin bir parçası olarak zikrettiği "Hâlis"tir:

> Sen ṣorarken ġurbet ü kürbetde her dem ḥālimi

Ben kimi esrārıma vāḳıf ėdem ey nükte-dān

Ḫāliṣā gel ḳāfiye teng olmadan gir maḳṣada
Kim bilirsin ‘ārife çoḳ söz gelir ġāyet yavan [5b]

Peyrev-i mürşid-i ṭarīḳ-i ṣavāb
Çāker-i *Ḫāliṣ*-i uli’l-elbāb
…
Bu beldede bundan öte hīç a‘lemi yokdur
Ḫāliṣ acıma böyle yire bu daḫı çoḳdur (Arslan, 2019, 31)

Gerek müellifin Tosyevî künyesi dolayısıyla gerekse iki eserini ve bazı istinsahlarını “beldemiz” olarak bahsettiği Tosya’da yazdığını belirtmesi nedeniyle onun asıl memleketinin Tosya olduğunu söyleyebiliriz. Muhtemelen bu şehirde doğmuş olan Mehmed Hâlis’ın doğum tarihine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat onun istinsahlarından en geç tarihli olanını oluşturan *Terceme-i Mi’yârü’t-Tarîka* 1828’de istinsah edilmiş olduğuna göre, bu tarihten sonra vefat etmiş olması öngörülmektedir. Tosyevî, *Turfetü’l Emsâl* adlı eserinin sebeb-i teliflerinde ilimle meşgul olmak için çok kıymetli bir şehre gitmiş olduğunu ve bu eserini yazdığı esnada Tosya’ya ziyarete geldiğini söylemektedir. *Kıstâsu’d-Devrân*’ın sebeb-i telifinde de eseri kaleme almadan evvel ilim ve edebiyat yuvası kutlu bir şehirde bulunup sonra hasret içerisinde kendi memleketine döndüğünü ifade etmiştir. Tosyevî, *Kıstâsu’d Devrân’*ın Arapça kaynak metnini oluşturan *İhvânu’s Safâ*’yı istinsah ettiği nüshanın ferağ kaydına, mezkur eserin istinsahının bir bölümünü İstanbul’da, bir bölümünü de Tosya’da tamamladığını belirtmiştir. Buna göre ilmî amaçlarla İstanbul’a gidip orada bir müddet kaldığını tahmin etmek güç değildir. Gerek her iki eserinde de Arapça ve Farsça kelime ve iktibasları yoğun kullanarak inşâya olan kabiliyetini ispatlamış olması ve gerek Arapça kaynaklı hacimli bir metni tercüme etmiş oluşu da onun dil ilimleriyle edebiyat bilgisinin kuvvetli olduğunu ve bu noktada eğitim almış, âlim bir kişi sayılabileceğini göstermektedir.

Kendisi hakkında erişebildiğimiz sarih bilgiler bu kadarla sınırlı olmakla birlikte, mütercimin yazma eser kütüphanelerinde tespit edebildiğimiz 27 adet istinsahının bulunduğu, bunlardan bir kısmının bizzat kendisine ait (mâlik olduğunu tespit ettiğimiz) kitaplar/mecmualar içerisinde bulunduğu dikkate alındığında ona dair biyografik bilgilerin sınırlarını daha fazla genişletebilmemiz mümkün görünmektedir. Bahsi geçen istinsah

türündeki üretimlerin ferağ kayıtlarının tümünde "Mehmed Hâlis et-Tosyevî" ismi yer almakta olup bunların tamamının aynı hat ile kaleme alındıkları, istinsah tarihi olarak ise 1815 ile 1828 yılları aralıklarını kapsadıkları ortaya çıkmaktadır. Bu tarihi bilgiler öncelikle, Arslan'ın da çalışmasında belirtildiği üzere onun 18. yy sonlarında doğup 19.yy'ın ilk yarısında ömür sürmüş olabileceği düşüncesini destekler tarihler olmakla birlikte yaşadığı dönemle ilgili net bir sınır çizmemektedirler. İstinsah edilen nüshalar üzerinden ulaşılabilen bilgilerden ilki, kendisinin 1819 yılında istinsah ettiği *Resâil-i İhvânu's-Safâ* adlı eserinin telif kaydındadır. Yukarıda da değinildiği üzere bu nüshada müstensih Tosyevî, *İhvânu's-Safâ* adlı risalelerin ilk iki kısmını İstanbul'da, diğer kısmını ise kendi beldeleri olan Tosya'da yazıp bitirdiğini kaydetmiştir. Dolayısıyla onun ömrünün bir döneminde İstanbul'da da bulunduğu bilgisine böylece ulaşılmıştır. Mütercim *Kıstâsu'd-Devrân*'ın sebeb-i telifinde, bir dönem hâmisi olan Mehmed Recâî'nin kutlu şehrinde yaşayıp daha sonra oradan ayrılmak zorunda kaldığını, kendi memleketi olan Tosya'ya geldiğini ve bu hasret zamanlarında da *Kıstâsu'd-Devrân*'ı yazdığını ifade etmiştir. Mezkur istinsahından yalnızca bir yıl sonra *Kıstâsu'd-Devrân*'ı yazdığı bilindiğine göre mütercim Tosya'ya dönmeden evvel muhtemelen bir süre İstabul'da yaşamış, Mehmed Recâî tarafından himaye edilip ihsan gördüğü şehir de yine İstanbul olmuştur.

İstinsahlardan yola çıkarak takdir edebileceğimiz bir diğer bilgi de şairin tasavvufî yönelimine dairdir. Mehmed Hâlis Tosyevî'nin *Resâilü İhvâni's-Safâ* 'nın yanısıra tespit edilmiş olan tüm istinsahlarını aşağıdaki tablo ile göstermek mümkündür:

Tablo 1. Mehmed Hâlis Tosyevî'nin İstinsahları

Müellif	**Eser Adı**
Şeyh Nûreddin	*Mi'yâru't-Tarîka Tercümesi*
İsmail Hakkı Bursevî	*Tuhfe-i Vesîmiyye*
İsmail Hakkı Bursevî	*Tuhfe-i Ömeriyye*
İsmail Hakkı Bursevî	*Tuhfe-i Halîliyye*
İsmail Hakkı Bursevî	*Şerh-i Kelimât-ı Yûnus Emre*
İsmail Hakkı Bursevî	*Şerhu Hadîsi'l-Vird*
İsmail Hakkı Bursevî	*Necâtü'l-Mütehayyirîn*
İsmail Hakkı Bursevî	*Es'ile-i İsmâîl Hakkı Bursevî*
İsmail Hakkı Bursevî	*Ecvibe-i İsmâîl Hakkî an Es'ileti'l-Hâc Mehmed Sahafî*

İsmail Hakkı Bursevî	*Risâletü't-Tarîka*
İsmail Hakkı Bursevî	*Şerhu'l-Usūl li-tefsîri Ṭarīḳi'l-vuṣūl*
İsmail Hakkı Bursevî	*Hazarât-ı Hams Şerhi*
İsmail Hakkı Bursevî	*Tefsîru Âmenerrasûlü*
İsmail Hakkı Bursevî	*Şerh-i Nazm-ı Ahmed*
İbni Arabî	*Fusûsu'l-Hikem*
Sa'îdüddîn Alî el-İsfahânî (Ali Türke)	*Şerh-i Fusûsu'l-Hikem*
Mehmed Vânî	*Terceme-i Kimya-yı Saadet*
Karababa-zâde İbrâhîm Bursavî	*Risâletü'l Îmân*
Sühreverdî	*Mûnisü'l-Uşşâk*
Hüseyin Vâiz Kâşifî	*Şerhu Mukaddemâti'l-Fusus*
Mecrîtî	*Resâilü İhvâni's-Safâ*
?	*Risâle-i Tasavvuf*
?	*Mektuplar*
Ali Bosnevî Dede	*Havâtimu'l-Hikem ve Hall ü Rumûz*
?	*Risâletü'l-Hikme*
İmam Gazzâlî	*E fe-men şereḥalllāhu Tefsîri*
Tefsîru'l-Fâtiha	*Fahreddin Râzî*
?	*[Yunus Emre Beyitleri Şerhi]*

Tümüne erişebildiğimiz bu istinsahların çoğunun İsmail Hakkı Bursevî'nin eserlerinin istinsahları olduğu görülmektedir. Bu nedenle net bir bilgi olmamakla beraber mütercimin Celvetîlik tarîkati ile bir ilişkisinin olabileceği bir ihtimal olarak ifade edilebilir.

Tosyevî'nin istinsah ettiği eserlerden bazıları, bizzat kendisine ait kitaplar içerisinde yer almıştır. Bu durum, onun istinsah eylemini bizzat kendisi için önemli gördüğü eserleri muhafaza etmek amacıyla ifa ettiği düşüncesini desteklerken kendisinin ilmî/edebî kişiliği hakkında da daha fazla fikir sahibi olmamıza olanak sağlar. Bu noktada kendisinin istinsahlarını muhtevî üç adet mecmuaya rastlanmıştır. Bunlardan biri, içerisinde 10 tanesi İsmail Hakkı Bursevî'ye ait olan 15 eser bulunan Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 37 Hk 267 numaralı mecmua iken bir ikincisi de yine Bursevî'nin *Tuhfe-i Ömeriyye* ve *Tuhfe-i Vesîmiyye* adlı eserlerinden oluşan 06 Mil Yz A 9198 numaralı mecmua olarak karşımıza

çıkmaktadır.[4] Yoğun olarak İsmail Hakkı Bursevî'nin eserlerinden oluşan ve Tosyevî'ye ait başka istinsahları da barındıran bu mecmualar, Tosyevî'nin şahsî kitapları içerisinde muhafaza etmek istediği eserleri gösterebilir niteliktedir.

Bir diğer mecmua ise *Kıstâsu'd-Devrân*'ın Arapça kaynak metni olan *İhvânu's-Safâ* adlı eserin bir nüshasının da yer aldığı ve tamamen Tosyevî'ye ait istinsahlardan oluşan 37 HK 2190 numaralı mecmuadır. Gazâlî'nin bazı sure tefsirleri ile *Risâle-i Tasavvuf, Mektubât, Havâtimu'l-Hikem, Hall ü Rumûz, Risâletü'l-Hikem* ve *İhvânu's-Safâ* adlı Arapça eserleri barındıran bu kitabın açık bir şekilde kendisini "Mecmûa" olarak da adlandırdığını, zahriye sayfasında Tosyevî'nin hattıyla yazılmış olan şu manzumede görebilmekteyiz. Tosyevî bu mecmûayı hem gemi hem de mecmûa anlamlarını barındıran "sefîne" sözcüğüyle de adlandırmış, içerisindeki eser istinsahlarını kastederek bunun adeta inci ve mücevher dolu, kıymet biçilmez bir gemi (mecmûa) olduğunu dile getirmiştir:

"Baḥr-ı 'irfâna işbu ***mecmû'a***
Oldu ṭāliblere sefîne-miṣāl

Ḳıymet olur mu şol ***sefîne****ye kim*
Ola dürr ü güherle māl-ā-māl
Ve ni'me maḳāl. Ba'żu men vakafe ḥakīḳate'l-hāl (?)

Kendiyi görmege yokdur ḥācāt
Bilmege ārif ile nādānı

Eserin görmek-ile ẓāhir olur
Herkesüñ mertebe-i irfānı

Dolayısıyla tüm bu bilgiler ışığında Mehmed Hâlis Tosyevî'nin 18. yy sonlarında doğup en erken 1828 sonrasında yaşamını yitirmiş bir zât olduğu, yaşamının büyük bir

[4] Bkz: (Tosyevî, 06 Mil Yz 9198/1; 9198/2; 9199).

bölümünü birçok yerde kendi beldem ve *Turfetü'l-Emsâl*'de de "belde-i asliyyemüz" (Arslan, 2019, 91) diye bahsettiği Kastamonu'nun Tosya şehrinde geçirdiği, ömrünün 1819 yılını da kapsayan bir bölümünde İstanbul'a gelerek Seyyid Mehmed Recâî tarafından himaye edildiği, ardından tekrar Tosya'ya dönmüş olduğu bilgilerini verebilmemiz mümkündür. Mehmed Hâlis, Fahreddin Râzî'nin *Tefsîru'l-Fâtiha* adlı eserinin istinsah kaydında Mehmed Muhyiddîn adında bir kardeşi ve mûnisinin olduğunu, bu eseri de onu kaybettiği 1818 (H. 1233) senesinde istinsah ettiğini ifade etmiştir:

> "Ẕālike'l-faẓlu minallāhi. Ve ḳad isterāḥa'l-'ḳalemü 'ani't-ticvāli fī feyfā'i't-Toros münsekiben 'ibrātihī fī firāḳınā eḫī ve mūnisi fu'ādī Meḥmed Muḥyiddin fī evāḫiri Muḥarremi'l-Ḥarāmi senete s̱elās̱e ve s̱elās̱īn ve mi'eteyn ve elf."
>
> (Bu ihsân Allah'tandır. Ve kalem, kardeşim ve gönül dostum Mehmed Muhyiddin'in yokluğunda -1233 (1818) senesi Muharrem'inini sonlarında-, ibretlerini dökerek Toros Dağlarında seyahattan istirahate geçti.)

Bu bilgiden yola çıkarak Mehmed Muhyiddîn adında bir kardeşi veya kardeş gibi yakın gördüğü bir dostu olması ihtimal dahilindedir. Kendisinin telif ve istinsahlarının genel niteliklerinden yola çıkarak ise özellikle İsmail Hakkı Bursevî'nin şeyhi olduğu Celvetî tarikatiyle bir yakınlığı bulunmasının ihtimal dahilinde olduğu söylenebilir. Gerek Arapçadan tercüme etmiş olduğu *Kıstâsu'd-Devrân* dolayısıyla, gerek birçok Arapça eseri istinsah etmiş olmasıyla ve gerekse eserleri içerisinde inşâ kabiliyetinin ve ilminin gerektirdiği birikimleri yansıtacak bir şekilde Arapça iktibasları, Arapça ve Farsça kelime, kavram ve deyişleri ustaca kullanmasıyla dil ve edebiyat ilimleri konusunda kendisini yetiştirmiş önemli bir edîb ve âlim olduğunu söylemek mümkündür.

1.2. Eserleri

1.2.1. Turfetü'l-Emsâl ve Acebetü'l-Akvâl

13 Cumâdiye'l-Uhrâ 1818 (H.1234) tarihinde kaleme alınan eser, memleketi Tosya'ya ziyaret için giden Mehmed Hâlis b. Ahmed'in oradaki akran ve dostları için Tosya çevresinden derlediği atasözlerinden müteşekkil bir Türkçe atasözleri kitabıdır. Mustafa Arslan'ın, eserin neşri beraberinde verdiği bilgilere göre ulaşılabilen 4 adet nüshası bulunmakta olup bunlardan Millî Kütüphane nüshasının başında yazan "Turfetü'l- Emsâl

ve Acîbetü'l-Envâl" adı ile buna bağlı gelişen katalog kayıtları hatalıdır. Tosyevî bu eseri; Hevâyî tarzında, Kadı Girnek edasında ve Nasrettin Hoca fıkraları benzeri bir söyleyişle yazarak çeşitli beyit ve ibarelerle süslediğini belirtmiştir (Arslan, 2019, 32-33). Aynı zamanda müellif, bu eserin Arap atasözlerini bir araya toplayan Ahmet Meydânî'nin *Mecma'u'l-Emsâl*'ini örnek alarak yazıldığını da belirtir (2019, 33).

Eser, II. Mahmud'un vezirlerinden 1829 yılında vefat eden Mehmed Said Gâlib Paşa'ya sunulmuştur. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı 103 numaralı nüshanın istinsah kaydında ise nüshanın müellif tarafından *Kıstâsu'd-Devrân*'da da hâmîsi olarak zikrettiği Seyyid Mehmed Recâî Efendi için yazılmış olduğunu belirten bir ifade vardır. Arslan *Turfetü'l-Emsâl* neşrinde eserin toplam dört adet nüshasına ulaşıldığını fakat bunlardan hiçbirinin müellif hattıyla kaleme alınmadığını, yalnızca Atatürk Kitaplığı nüshasının telif edildiği yıl istinsah edilip müstensihinin es-Seyyid Muhammed Recâî Efendi olduğunu belirtmiştir (2019, 85). Bu nüshanın sonunda telif ve istinsah kayıtları art arda yer almakta olup, telif kaydındaki:

> "Ve ḳad vaḳa'a't-tebyīżü ve't-taḥrīrü bi-'avnillāhi'l-Meliki'l-Ḳadīr fī'ḍ-ḍaḥveti'l-kübrā min yevmi's-süleṣāi ṣāliṣe 'aşer min Cumāde'l-Uḫrā, senete erba'a ve ṣelāṣīn ve mi'eteyn ve elf [1234/1818] 'alā yedi cāmi'ihī aḥḳari'l-verā **Ḫāliṣ Meḥmed bin Aḥmed et-Toşyavī**…"[5]
>
> (Bu kitap, -buradaki atasözlerini- toplayan Halis Mehmed bin Ahmet Tosyevî tarafından 1234 senesi Cumâdiye'l-Uhrâ ayının 13. salı gününün kuşluk vaktinde Kadir olan Allah'ın yardımıyla yazıldı ve beyaza çekildi.)

ifadelerinde görüldüğü üzere müellif olarak Tosyevî'nin adı geçmektedir. Ardından gelen istinsah kaydı ise şöyledir:

> "Ḳâle'l-mü'ellifü'l-faḳīr, el-muḥtācu ilā ālā'i Rabbihi'l-Ḳadīr: "**Ḥarrertü** hāẕihi'n-nüsḫate'l-celîl ve't-tuḥfete'l-cemîl **li**-veliyyi ni'amī ve vefiyyi ḥimemī, zübdeti'l-küttāb ve ḳudveti uli'l-elbāb ḫalīfe-i ẕimmet **es-Seyyid Meḥmed Recā'ī Efendi** rafa'allāhu da'ā'ime rütbetihī ve kessera ma'ālime ḥimmetihī, āmin.
>
> (Kâdir olan Rabbinin nimetlerine muhtaç olan fakir müellif dedi ki: "Bu kıymetli nüshayı ve güzel hediyeyi velî nimetim ve himmetime sâdık olan, katiplerin özü ve akıl sahiplerinin öncüsü, himayeliğin halifesi Seyyid Mehmed Recâî Efendi -Allah onun derecesini daima yükseltsin ve himmet alametlerini bollaştırsın- için yazdım.)

[5] *Turfetü'l-Emsâl*'den alıntılanan bölümlerde esas olarak Mustafa Arslan'ın çalışması dikkate alınmış, bununla birlikte metindeki bazı okuma tercihlerinde değişikliğe gidilmiştir.

Bu kayıtta yer alan ifadelere göre, mezkur nüshayı istinsah eden de bizzat müellifin kendisidir. "Ḳâle'l-mü'ellifü'l-faḳīr" ifadesiyle daha ilk cümleden itibaren belirgin hâle getirilen bu durum devam eden cümlede "harrertü hāẕihi'n-nüsẖate… **li**-veliyyi ni'amī … **es-Seyyid Meḥmed Recā'ī Efendi** (bu nüshayı veli nimetim Seyyid Mehmed Recâî Efendi için yazdım (istinsah ettim) cümlesi ile teyit edilmektedir. Dolayısıyla eserin tahrir kaydı da diyebileceğimiz "Harrertü (yazdım)" kelimesiyle başlayan kısımda bu "yazmak" fiilinin öznesinin dahi müellif Mehmed Hâlis Tosyevî olduğunu ifade etmek gerekir. Hâl böyle olunca bu nüsha, müellifinin aynı zamanda müstensihi de olduğu ve "müellif nüshası" diye adlandırabileceğimiz bir nüshadır. Nüshanın zahriye sayfasındaki "*Ṭurfetü'l-Emṡâl ve 'Acebetü'l-Aḳvāl*, **bi-ẖaṭṭi cāmi'ihi'l-faḳīr Meḥmed Ḫālis**…" ifadeleri de bu durumu desteklediği gibi nüshadaki hattın müellif nüshası olduğu tespit edilen *Kıstâsu'd-Devrân*'ın Esad Efendi nüshasıyla aynı olması da bu durumu şüpheye mahal bırakmayacak şekilde teyit eder niteliktedir. Kuvvetle muhtemel, telif kaydı olan ilk kayıtta Mehmed Hâlis, istinsah kaydında da Mehmed Recâî isimlerinin geçmesi birinin müellif, diğerinin de müstensih olduğu yanılgısını doğurmuştur. Yukarıda yaptığımız çeviride de görüleceği üzere bahsi geçen nüsha Mehmed Recâî tarafından istinsah edilmemiş, aksine bizzat eserin müellifi tarafından hamisi bulunan Mehmed Recâî için belki de ona bir hediye olmak üzere istinsah edilmiştir.

Bir mukaddime, bir ana bölüm ve bir de hâtime bölümünden meydana gelen eser mensur olarak kaleme alınmış, atasözleri ise alfabetik olarak sıralanmıştır. Fakat müellif, galat kullanımlarıyla bilinen Türkçeyi konuşanlar nezdinde ẕāl(ذ) ve ẓā (ظ)'ların "z"ye, żād (ض)'ların ise "d" harfine çevrildiğini, râ harfiyle başlayan atasözlerinden bu esere uygun bir atasözü bulunamadığını ve lâmelif harfiyle başlayanlara da neredeyse hiç rastlanmadığı için zikredilen harflere yer verilmediğini belirtmiştir (Arslan, 2019, 176).

Eserin üslubu ve tertip biçimiyle ilgili bilgi vermek gerekirse, mensur tarzda kaleme alınan bu eser bir mukaddime, asıl konunun işlendiği bölüm ve hâtimeden meydana gelmektedir. Asıl bölümde Tosya çevresinden derlenen 76 adet atasözü madde başı olarak yer almış ve bu atasözleri ayet, hadis, benzer atasözleri ve manzum parçalarla desteklenmiştir (Arslan, 2019, 34). Eser ile ilgili bilgiler veren Arslan, bu itibarla eserin klasik Türk edebiyatındaki şerh metoduna benzer bir yöntemle uzun uzun açıklanmış olduğunu dile getirmekte ve seçilen atasözlerinin içeriği ile bunların dini unsurlarla açıklanmasını, esere nasihatname özelliği katan bir durum olarak değerlendirmektedir

(2019, 34). Tosyevî, her atasözünün bir madde başı olduğu ve ardından açıklamasına yer verildiği bu eserden, muhtemelen atasözlerini farklı kaynaklardan cem' etmiş olması hasebiyle "*Ma'lûm ola ki bu mecmû'ada idrâc olınan emṡāl-i pür-ibtihāc*" (Arslan, 2019, 176) ifadelerinde görüldüğü üzere "mecmûa" olarak bahsetmektedir. Fakat toplanılan bu atasözlerini açıklarken kullandığı dilin mevcut meselden daha ağır olması itibariyle müellifin buradaki maksadının insanların anlamını bilmediği atasözlerini açıklığa kavuşturmaktan ziyade halka ait meselleri münşiyâne edâ ile yeniden anlatmak olduğunu söylemek mümkündür. Zaten o, eserinin sonuna eklediği "Tenbîhât"ına aldığı aşağıdaki ifadeleriyle bu eserle ilk kez inşâ üslubuna girdiğini, zarifler zümresinden olan kişileri örnek alarak elinden geldiğince bu üslupta yazmaya çalıştığını bizzat ifade etmiştir. Bu ifadelerinde aynı zamanda inşâ tarzına uygun söz söyleme çabası yanında durumu mesellerle anlatarak yazdığı mesel kitabına uygun bir üslup da sürdürdüğü hissedilebilmektedir:

> Muḥarrir-i şikeste-ḳalem-i raḳam şimdiye ḳadar ṭarīḳ-i inşāya vaż'-ı ḳadem itmemiş iken **Şeyḫ-i şehzāde muḥabbetde 'aşāya ṭayanur** mü'eddāsınca sersemāne ve bāḳılāne bu yola girüp **görkim yer ġarībi** feḥvāsınca üftān ü ḫīzān bu rāh-ı bī-pāyānda ḥālümce devān olup ***aḫbaṭu min 'aşvā*** meṡelince gāh düşe gāh sürçe "**Hasan evde mi?"** reftārıyla pūyān olmaġla **çobanda ḳāmet bu ḳadar olur** diyüp zümre-i ẓurefāya iḳtidā ve **ustamızuñ adı Hızır elimizden gelen budur** meṡelin lisān-ı ḳāl ü ḥāl ile gūyā olduk. (Arslan, 2019, 177).

Müellifin, eserin bir yerinde yazdığı açıklamalara "terceme" adını vermesi de ilgi çekicidir. "Nasihat istersen tenbele iş buyur" meselinin açıklamasında "garîbe" başlıklı bir not içerisinde, *"...Bu meṡelüñ mā-kablinde olan meṡel-i münāsib-maḥallüñ* ***tercemesi*** *ḫitāma ḳarīb olduḳda bundan ṣoñra 'acabā ḳanḳı meṡel-i dil-firīb…*" (Arslan, 2019, 163) ifadeleriyle aslında inşâ tarzındaki açıklamalarını tercüme olarak görmesi, müellifin atasözleri çevresinde dili kendi zaman ve edebî ortamına göre güncelleyişini bir tercüme faaliyeti gibi gördüğünü düşündürmektedir. İster diller arası ister diliçi olsun, çeviriye yönelttiğimiz güncel bakış açısı ile Osmanlı mütercimlerinin çeviri anlayışı farklılık arz etmektedir. "Osmanlı Telif Geleneğinde Diliçi Çevirinin Sınırları" adlı bir makale kaleme alarak diliçi aktarımın gerçekleştiği çeşitli yöntemleri inceleyen Sadık Yazar da çalışmasında bu tarz dil ve üslup güncelleştirmelerini diliçi aktarımın bir parçası olarak kaydetmiş ve tercüme olgusunun bu tarz yenilemelerde de söz konusu olduğunu göstermiştir (Yazar, 2022). Dolayısıyla Tosyevî'nin bu eserde

meydana getirdiği telif biçimini tercüme olarak görüşünü bu bağlamda değerlendirmek, *Turfetü'l-Emsâl*'deki yeniden yazımın mahiyetini telif geleneği içerisinde daha isabetli bir şekilde konumlandırabilmemizi sağlayacaktır.

Bu münşiyâne yazma gayesi kendisini, atasözleri açıklamalarındaki Arapça ve Farsça iktibaslar ve hem mana hem de ses açısından metni beliğ kılan edebî sanatlara yer verilmesi biçiminde de göstermektedir. Atasözleri ile ilgili beyit ve manzum parçalara yer verilmesi, Arslan'ın da işaret ettiği üzere Tosyevî'nin klasik şerh metodunu takip ettiği düşüncesini desteklemektedir (Arslan, 2019, 28). Bununla birlikte onun, esere dair "Mensur metinler arasına serpiştirilen manzumeler genellikle mısra ve beyitlerden oluşur" (2019, 62) şeklindeki değerlendirmesini eserin tertibi noktasında biraz daha detaylandırmak mümkündür. Eserde bazı atasözlerinin mensur açıklamaları içerisinde mısra ve manzumelere yer verildiği görülmekle beraber, aslında mensur şerhlerin şerh edilen konuyu bir beyit veya manzumeyle toparlamasını hatırlatacak bir biçimde birçok mesel açıklamasının sonunda, o meselin anlamını içeren Türkçe bir beyite yer verişin neredeyse düzenli bir biçimde sürdürüldüğü takip edilmiştir. Bazı maddelerde madde içerisindeki son beyit olan bu beyitler sonrasında yine birkaç mensur cümle yer almış olsa da, her maddenin en sonunda yer alan beyit veya beyitlere dikkat edildiğinde tam da sonunda yer aldıkları atasözünü içeren, açıklayan ve çoğu kez nasihat gayesi de olan beyitler olduğu görülmektedir. Bu da bize, müellifin eseri tertip ederken mensur kısımlardan sonra mesellerin manasını bir de manzum bir şekilde icmâl eden beyit veya beyitlere yer verme gayesiyle hareket ettiğini, uygun beyit bulabildiği ölçüde de bu tertip biçimini uyguladığını düşündürmektedir. Bu noktada mensur açıklamaların sonlarında yer alan beyitlerin, açıklama aralarına serpiştirilen mısra veya manzum parçalardan ayrı bir yerde durduğunu söylemek gerekecektir.

Tosyevî'nin Türkçe atasözlerini münşiyāne bir üslupla yeniden açıklamış olması, onun halk dilinde kullanılan birtakım meselleri klasik edebiyat geleneğiyle birleştirerek bir anlamda eldeki malzemeyle klasik inşâ geleneği takipçilerince de okunabilecek bir eser oluşturmasını sağlamıştır. Kendisinin sebeb-i telif bölümündeki bazı ifadeleri de bunu destekler niteliktedir. Tosyevî, bu eseri kaleme almakla Mehmed Said Gâlib Paşa'nın lutfuna mazhar olmayı dilerken aynı zamanda "zümre-i zurefâ"yı da zikrederek onların da bu eseri "ser-tâk-ı nîlî-revân-ı hem-ser" (Arslan, 2019, 94) kılmalarını, yani bir anlamda bu eseri baş tacı edebilmelerini istemekteydi. Bu anlamda

Tosyevî'nin bu eseri yazma nedeni akıllara, mesel ve atasözlerinin klasik edebiyat geleneğine ait biçim ve üsluplarla geliştirilmesi yönünde güzel bir örnek olan 18. yüzyıl şairlerinden Edirneli Hıfzî'nin *Manzûme-i Emsâl*'ini getirmektedir. Hıfzî de tıpkı Tosyevî gibi mesel ve atasözlerini içerdikleri hikmetler açısından değerli bulurken lafız noktasında geliştirilmeye muhtaç olduklarını düşünür. Havâssın dillerinde ve Türklerden avâm olanlarının ağzında "perîşân elfâz-ı nâ mevzûn", yani lafız bakımından dağınık ve vezinsiz olduklarını, bu nedenle bu lafızları belagat ve fesahat açısından geliştirerek onlara süslü giysiler giydirdiğini, adeta birer mısra-i berceste haline getirdiğini söyler (Ceyhan, 2010, 86). Görüldüğü gibi Hıfzî'nin "nazma çekmek" olarak da adlandırabileceğimiz bu lafız güncellemesinin nedeni, lafızların vezinsiz oluşu ile yeterince edebî olmayışlarıdır. Yine bu durum kaynaklı olsa gerek ki, kendisinin ifadelerine göre âlimlerin mahfillerinde, belagat meclislerinde ve padişahın huzurunda da söylenememektedirler (Ceyhan, 2010, 87). Dolayısıyla Hıfzî'nin, Türkçe atasözlerini "ser-rişte-i ṣafaḥāt-ı naẓma (Ceyhan, 2010, 86)" (nazım ipine) dizme nedeni, bu lafızları halk dilinin kullanılmadığı yerlerde veya çokdilli eğitim almış kişilerin oluşturduğu zümreler indinde daha muteber kılmak şeklinde görünmektedir. Tosyevî ise adeta benzer bir mantığı, manzum değil de nesir üslûbu üzerinden işlemiştir. Zira manzum metni edebî kılan unsurlar veznin sağladığı lafız düzeni/ahengi ile belagatin katmış olduğu süslü söyleyiş iken, nesirde bunu yine seci ve anlam sanatlarını barındıran fasılalar, yani münşiyâne üslup karşılar. Yukarıda, Tosyevî'nin *Turfetü'l-Emsâl*'i kaleme alma nedenlerinden birinin zurefâ zümresinin beğenisini elde etmek olduğundan da bahsetmiştik. Bu kısım, Hıfzî'nin eserdeki meselleri bahsettiği kişilerin huzurunda ve ilim mahfillerinde kullanılabilir kılmak istemesiyle paralel bir mahiyettedir. Yine *Turfetü'l-Emsâl*'in hâtimesine bakacak olursak, Tosyevî kurduğu alfabetik düzeni anlatırken Türkçe konuşan halkı sanki kendisine yabancı olduğu dış bir gözle tasvir edercesine "Türkî-zebân-ı ġalaṭ-'unvān" (Arslan, 2019, 176), yani "Hatalarıyla bilinen Türkçe konuşanlar" şeklinde nitelemektedir. Bir miktar tahkir de barındırdığı hissedilen bu ifadeyle birlikte Tosyevî'nin Arabî/Fârisî ibarelerden uzak olan Türkçe halk dilini (veya eğitimsiz halkın dilini) kendi kullandığı edebî yazı dilinden ayrı bir kefeye koyduğunu göstermektedir. Muhtemelen meselleri edebî ve münşiyâne bir tarzda açıklama faaliyetini "tercüme" olarak adlandırışındaki kasıt da tıpkı Hıfzî'nin yapmış olduğu gibi Türkçe meselleri "ilmî tabakanın diline uygun hale getirme" faaliyetini karşılamaktadır.

1.2.2. *Kıstâsu'd-Devrân ve Mir'âtü'l-Cenân fî Muhâvereti'l-İnsân ma'a Ecnâsi'l-Hayvân*

Hicri 1238 (M.1822) senesinin Safer ayında yazımı tamamlanan eser, Mehmed Hâlis Tosyevî'nin *İhvânu's-Safâ*'nın hayvanlarla ilgili 28. risalesine yapmış olduğu tercüme eseridir. Bu eserin konusu, kaynak metnini oluşturan *İhvânu's-Safâ*'dakiyle paralel ilerleyerek mahlûkâtın yaradılışından itibaren başlamaktadır. Daha sonra hayvan ve cin gibi diğer varlıklarla insanlar arasında meydana gelen olaylar anlatılılır. Eserdeki kompozisyona göre insanlar, hayvanlar üzerinde efendilik iddia edip onlardan her türlü yararlanmayı kendilerine hak görmektedirler ve bunun için hayvanların kendilerinden kaçıp sığındığı adaya giderek bu iddialarının peşine düşerler. Çeşitli sınıflardan müteşekkil olan hayvanlardan her biri ise insan elinden gördükleri eziyetleri mantıklı argümanlarla dile getirerek kendi haklarını savunurlar. Böylece insanlar ile hayvanlardan seçilen konuşmacıların sürdürdüğü bir münazara ortamı oluşturulur. Bu münazarada iddiaların doğruluğuna dair hüküm veren cin kralı, yine bu hükümler hususunda düşündürücü katkılar sunanlar da cin taifesinden olan filozoflardır. Münazaranın sonunda insanın eşref-i mahlûkât olarak yaratılmışlar içindeki üstünlüğü ispat edilir. Bu eser 16.yy'da Lâmi'î Çelebi tarafından *Şerefü'l-İnsân* tarafından manzum-mensur karışık bir şekilde tercüme edilmiş olup Tosyevî bu metinden de yararlanmış, bununla birlikte tercümesinde bazı şahsî tasarruflara yer vermiştir.[6]

1.3. İstinsahları

Mehmed Hâlis b. Ahmed Tosyevî'nin, bilinen iki eseri dışında ikinci bölümün başında yer verdiğimiz tablodaki gibi bazı istinsahları da bulunmaktadır. Bu istinsahlarından birçoğunda yer alan kayıtlar, eserlerin Tosyevî tarafından kopya edildiğini gösterirken nüshaların hatları noktasında da bir ortaklık mevcuttur. 1815-1828 aralığını kapsayan bu eserlerden yola çıkarak onun en erken 1828 sonrasında vefat etmiş olabileceğini düşünmekteyiz. Bununla birlikte istinsah ettiği eserlerin kimlikleri, hakkında fazla bilgi bulunmayan mütercimin muhafaza ettiği kitaplardan haberdar olmamızı sağlamıştır. İstinsahları arasındaki en mühim sonuç da, kendisinin *Kıstâsu'd-Devrân* adıyla

[6] Çalışmamıza konu olan bu eserin detaylı tanıtımı ilerleyen bölümlerde verilecektir.

bir parçasını tercüme ettiği *İhvânu's-Safâ'*yı da yakın bir zamanda kopya etmiş olmasıdır. Aşağıda mütercimin müstensihi olduğu eserler genel olarak tanıtılmaktadır.

1.3.1. 06 Mil Yz A 9198 Numaralı Mecmûa

1.3.1.1 Tuhfe-i Vesîmiyye

Müellifi İsmail Hakkı Bursevî (ö.1725) olan eser, Milli Kütüphane'de 06 Mil Yz A 9198 numaralı ciltte yer alan ilk eserdir. Eserin adı serlevhasında Tuhfe-i Vesîmiyye olarak geçmesine karşın kayıtlara "Vesimîye" şeklinde hatalı bir yazımla ve eksik bir harfle yazılmıştır.[7] Eserin 2b sayfasında İsmail Hakkı Bursevî tarafından *Kitâbu's-Sülûk* olarak isimlendirildiği görülmektedir. Seyyid Ahmed Vesîm Ağa'ya hediye olarak kaleme alınan bu eser seyr ü sülûkün mahiyetini ele alan tasavvufi bir Türkçe eserdir.[8] İstinsah tarihi H. 1236 (1821)'dir.

İncelediğimiz nüsha 1b'den başlayarak 53b'de sona ermiş olup eksik bir sayfa aralığı gözlemlenmemiştir. Eser rik'a hattı ile kaleme alınmış olup krem rengi sayfaların her birinde tek sütundan müteşekkil 18 satır yer almaktadır. Eserin kenarlarında cetvel, serlevha tezyini gibi unsurlar yer almamaktadır ve metnin tümünde siyah mürekkep kullanılmıştır. Eserin Tosyevî'nin istinsahı olduğunu bizlere gösteren kısım, en sonda yer alan aşağıdaki istinsah kaydıdır:

> Ve ḳad veḳa'a itmāmu hāẕihi'r-risāleti'l-mevsūmeti bi-Kitābi's-Sülūki'l-Vesīmiyyeti li-mevlānā ḫātimetü'l-evliyā'i fi'd-diyāri'r-Rūmiyyeti İsmā'īl Ḥaḳḳī el-Burūsevī el-Celvetī bi'l-cīmi senete sitte ve ṣelāṯīn ve mi'eteyn ve elf fi'l-yevmi's-sādisi 'aşera min Ẕilḥicceti 'alā yedi **Meḥmed Ḫāliṣ eṭ-Ṭosyevī** fī ravżati Gökyer. (52b)
>
> (Anadolu diyarımızın hâtimetü'l-evliyâsı Mevlana İsmail Hakkı Bursevi el-Celvetî (cim ile)'nin *Kütâbü's-Sülûki'l-Vesîmiyye* olarak adlandırılan bu kitabı, 1236 senesi Zilhicce ayının Cuma gününde Mehmed Hâlis Tosyevî'nin eliyle Gökyer bahçesinde tamamlanmıştır.)

Bu istinsah kaydı, İsmail Hakkı Bursevî'nin telif kaydından sonra yer almıştır. İstinsah tarihi Tosyevî'nin eserlerini kaleme aldığı tarihlere yakın bir tarihtir. Metnin kenarlarında müstensihe ait herhangi bir not ve kayıt yer almamaktadır. Bu eserin

[7] Bkz: (YEK, 02.06.2023)
[8] Eser hakkında detaylı bilgi için bkz: (Tan, 22.10.2023)

ardındaki sayfada, bir sonraki başlıkta tanıtacağımız *Tuhfe-i Ömeriyye* adlı eserin istinsahı yer alır.

1.3.1.2 Tuhfe-i Ömeriyye

Bu eser, Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 9198/2 numarasıyla adlandırılmış olup 9198 numaralı cildin içerisinde yukarıda bahsettiğimiz *Tuhfe-i Vesîmiyye*'den sonra yer alan ikinci eserdir. Aynı şekilde İsmâil Hakkı Bursevî'nin telifi olan bu risalede de ilahi isimler, tevhid mertebeleri ve seyr ü sülûk gibi konular işlenmiştir (Tan, 2012, 228). Bursevî'nin bu eserini Ömer Nevâlî adlı bir müridine ithaf etmesi (2012, 228) sebebiyle de *Tuhfe-i Ömeriyye* şeklinde adlandırılmış olsa gerektir. Kütüphane kaydında, bu istinsahın ismi de Vesîmiyye'de olduğu gibi hatalı yazılmıştır. "Amrîye" şeklindeki yazım, eserin serlevhasında yer alan "عمرية" kelimesinin harf çevrimini karşılamamaktadır. Bilindiği üzere Arapçada "Amr" ismi, "Ömer" ile yazımlarının karışmaması adına "عمرو" biçiminde sonuna bir vâv eklenerek yazılmakta ve nisbet eki eklendiği takdirde de Amrîye değil "Amreviyye" şeklini almaktadır. Dolayısıyla eserin doğru ismi Ömeriyye şeklindedir. Nüshanın 53b sayfasından başlayan eser, 86b'de sona ermekte olup son kısmı eksiktir. Yazmanın fiziksel özellikleri, satır sayıları ve hattı kendisinden bir önceki Tuhfe-i Vesîmiyye ile aynıdır. Dolayısıyla bu istinsahın da Mehmet Hâlis'e ait olduğunu bizlere düşündüren şey, istinsah kaydının olduğu sayfalar muhtemelen kopmuş olduğundan müellifin karakteristik hattıdır.

Tuhfe-i Vesîmiyye ve Ömeriyye adlı eserlerin yer aldığı bu 9198 numaralı yazma kitabın sonunda, 10a olarak numaralanmış bir sayfada da istinsah kaydı bulunmaktadır. Muhtemelen bir kopukluk neticesinde, bu istinsah kaydının ait olduğu eser aradan ayrıldığından, hangi eserin istinsahı olduğunu bilemesek de mevcut kayıtta da müstensih Tosyevî'dir:

> "…Ve ḳad temme fī evāḫiri Recebi'l-ferdi min şuhūri seneti sitte ve s̱elas̱īn ve mi'eteyn ve elf, 'alā yedi **Meḥmed Ḫāliş eṭ-Ṭosyevī**." (10a)
>
> (1236 yılı Recep ayının sonunda, Mehmed Hâlis Tosyevî'nin eliyle tamamlandı.)

1.3.2. Terceme-i Kimyâ-yı Sa'âdet

Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 9199 numarasıyla kayıtlı olan bu eser, Mehmed Vânî Efendi (ö.1592)'nin Gazzâlî (ö. 505/1111)'nin eseri olan *Kimyâ-yı Sa'âdet*'e yapmış olduğu tercümesidir. 117 varaktan müteşekkil olan eser, 1236 (M.1821) yılında istinsah edilmiştir. Metin, içerisinde yer aldığı cildin içerisindeki tek eserdir. Metin bölümü 1b'den başlayarak 117a'da sona ermektedir ve her sayfada 15 adet satır yer alır. Üst kapağı gömme şemseli ve deri olan bu cildin vikâye sayfasında yer alan bilgiler, cilt içerisindeki eserin müstensihi olan Tosyevî'nin hattıyla yazılmış olması bakımından mühimdir. Adeta bir fihrist içeriğine sahip bu ifadeler, "Mā fī hāẕihi'l-mecmū'ati'l-laṭīf (Bu güzel mecmuanın içindekiler)" şeklindeki siyah mürekkeple atılmış bir başlıktan sonra gelmektedirler. Görüldüğü üzere, bu cildin içerisinde birkaç tane eser olduğu, müstensih tarafından "mecmua" ifadesiyle en baştan belirtilmiştir. Hemen altında, içindekileri gösterir ifadeler şu şekildedir:

> Terceme-i Kimyā'ü's-sa'ādet el-Ġazzāliyyetü li'l-Vānī
>
> Tuḫfe-i Vesīmiyye li'ş-Şeyḫ İsmā'īl Ḥaḳḳī
>
> Tuḫfe-i 'Ömeriyye eyżan li'ş-Şeyḫ Ḥaḳḳī ḳuddise sırruhū
>
> Ravżatü'l-Vāṣılīñ
>
> (Vânî'nin Gazzali'nin Kimyâ-yı Sa'âdet Tercümesi; Şeyh İsmail Hakkı'nın Tuhfe-i Vesîmiyye'si; Ve yine Şeyh Hakkî'nin -sırrı mukaddes olsun- Tuhfe-i Ömeriyye'si, Ravżatü'l-Vāṣılīn).

Mecmuanın içerisinde 4 adet eser olduğunun belirtilmesine karşın yalnızca Vânî'nin *Terceme-i Kimyâ-yı Sa'âdet*'ini görmekteyiz. *Tuhfe-i Vesîmiyye* ve *Ömeriyye* adlı eserlerin istinsahı bir önceki başlıklarda ele aldığımız gibi 9198 numaralı farklı bir cilt içerisinde yer almaktaydılar. Bu durum, mecmuanın başına yazılmış fihristin tam anlamıyla cildin içeriğini vermediğini veya bu iki eserin bu mecmua içerisinde de ayrı ayrı istinsahları olup Terceme-i Kimyâ-yı Saadet'in sona erdiği 117a'dan sonra kesinleştiremediğimiz bir kopma yaşandığını düşündürmektedir. Bu nedenle bu eser Tosyevî'nin mecmuası başlığı altına alınamamıştır.

*Terceme-i Kimyâ-yı Saadet'*in yer aldığı bu kitap, her ne kadar mecmua olduğunu ifade etmesine rağmen tek bir eseri barındırsa da fihristteki bu hattın

Tosyevî'ye ait oluşu ve istinsah kaydında yine isminin yer alışı, bu kitabın onun şahsına ait bir mecmuası olarak tasarlandığını düşündürmektedir:

> "…Ve ḳad temme fī evāḫiri Recebi'l-ferdi min şuhūri senete sitte ve s̱elās̱īn ve mi'eteyn ve elf 'alā yedi **Meḥmed Ḫāliṣ eṭ-Ṭosyevī**."
>
> (1236 yılı Recep ayının sonunda, Mehmed Hâlis Tosyevî'nin eliyle tamamlandı)

1.3.3. Mi'yâru't-Tarîka Tercümesi

Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 5535 numarada kayıtlı cildin içerisindeki üçüncü eser olan bu eser, Halvetiyye-Şâbâniyye'nin Karabaşiyye kolu kurucusu olan Karabaş Velî (ö.1686)'nin yazmış olduğu tarikat adabıyla ilgili bir risale (Kara, 2001:371) olan *Mi'yâru't-Tarîka*'nın Şeyh Nûreddin'e ait olan Türkçe tercümesidir. Her sayfasında 19 satır yer alan eserdeki başlıklar sürh mürekkeple yazılmıştır. 1244 (1828) yılında istinsah edilmiştir. Cildin 118b sayfasından başlayan eser 137b'de sona ermektedir. Bununla besmelenin üzerine de sürh yazı ile müstensih Tosyevî'ye ait olan bir not yer almaktadır:

> Hāz̲ihi'r-risāletü tercümetü'r-risāleti'l-mevsūmeti bi-Mi'yāru'ṭ-ṭarīḳati elletī ellefehā şeyḫu'ş-şuyūḫ, ṣāḥibü'l-fütūḥ eş-Şeyḫ 'Alī el-Aṭvel eş-şehīr bi-Ḳarabaş el-Ḫalvetī eş-Şa'bānī ḳuddise sırruhümā. Ve ḳad tercemehā el-faḳīr Nūreddīn min ḫulefā'i'ş-Şeyḫi'l-müşāru ileyh. (118b)
>
> (Bu risale, şeyhlerin şeyhi, ilahi ikramların sahibi, Karabaş olarak meşhur olan Halveti ve Şabani -ikisinin de sırrı mübarek olsun- Şeyh Ali el-Atvel'in yazdığı Mi'yāru't-Tarīka isimli risalenin tercümesidir. Ve tercümesi adı geçen şeyhin haleflerinden olan fakîr Nureddin tarafından yapılmıştır.)

Görüldüğü üzere bu not, kütüphane kayıtlarında "Mi'yâru't-Tarîka" olarak hatalı yazılan eserin, aslında *Mi'yâru't-Tarîka*'nın tercümesi olduğunu göstermektedir. Nitekim *Mi'yâru't-Tarîka* adlı eserin aslen Arapça olarak kaleme alındığı, bu elimizdeki eserin ise Türkçe olduğu hususu da isimlendirmenin hatasına delalet eden bir diğer unsurdur. Bu istinsahın da Tosyevî'ye ait olduğunu, mevcut istinsah kaydından tevsîk etmek mümkündür:

> Ḳad veffeḳallāhü te'ālā tebyīże hāz̲ihi'r-risāleti'l-laṭīfeti min müsevvedāti'l-mütercimi -ḳuddise sırruhū- hāz̲e'l-'abīdü'l-faḳīru'l-ḥaḳīr **Meḥmed Ḫāliṣ eṭ-Ṭosyevī** fī evāḫiri Şevvāli'l-mükerremi li-seneti erba'a ve erba'īn ve mi'eteyn ve elf. Allāhümme efżı 'aleynā min füyūżātihimi'r-rūḥāniyyeti ve'l-imdādāti'l-ḳudsiyyeti āmīn yā mucībe'd-dā'īn. (137a)

(Allahu teâlâ 1244 Şevval ayının sonunda bu güzel risaleyi mütercimin -sırrı mukaddes olsun- müsveddelerinden beyaza çekmeyi, bu fakir ve hakîr kul Mehmed Halis Tosyevî'ye nasip etti. Allah'ım, bizlere onların ruhani feyizlerinden ve ilahi yardımlarından ulaştır. Ey dua edenlere cevap veren! Amin.)

1.3.4. Fusûsu'l-Ḥikem

İbni Arabî'nin Arapça tasavvufi eseri olan bu kitap, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 1233 numaralı cildin birinci eseri olarak gösterilmektedir. Eser 2a sayfasından başı eksik bir şekilde başlayıp 70b'de sona ermektedir. Her sayfasında 10 satır ihtiva eden yazmanın varak numaraları da gösterilmediği için eserin ne kadarlık bir bölümünün eksik olduğunu da net olarak bilmemekteyiz. 70b'de sona erdiği bilgisi de, kütüphane görevlilerinin son sayfaya eklemiş olduğu sayfa numarası ile belirlenmiş, kısaca başından ne kadarı eksik olduğu bilinmeyen 70 varaklık bir nüsha olduğu tespit edilebilmiştir. Elimizdeki sayfalardan beşincisi olan ve 3a'ya tekabül eden sayfada üstü çizili bir "Fuṣuṣu ḥikmeti ġaybiyye fī kelimeti Eyyūbiyye" başlığı göze çarpmaktadır. Bu başlık, karşımıza çıkan ilk bölüm başlığıdır. Bilindiği üzere Fususu'l-Hikem, 27 peygamber ve onların hikmetlerini her birinin ismiyle adlandırdığı bölümler altında işlemekteydi (Kılıç, 1996, 230). Buna göre, eksik olan sayfalar Eyüp peygamberden öncesinin yer aldığı kısımları ihtiva etmektedir. Eser 222b'den itibaren başlamakta olup bu noktada dijital verilerde bir karışıklık olmuş gibidir. Eserin istinsah kaydında Mehmed Hâlis Tosyevî adı geçmektedir:

Ve ḳad temme taḥrīru kitābi Fuṣūṣi'l-Ḥikem li'ş-Şeyḫi'l-Ekber ve'l-miski'l-ezfer muḥyi'l-milleti ve'd-dīni, el-'Arabī el-Ḥātemiyyü'ṭ-Ṭā'ī el-Endülüsī el-Maġribī ḳaddesallāhü sırrahū 'alā yedi **Meḥmed Ḫāliṣ eṭ-Ṭosyevī** fī ġurrei şehri Muḥarremi'l-ḥarāmi senete tis'a ve s̱elās̱īn ve mi'eteyn ve elf fī ravżati Gökyer fī beldeti'l-[m]eẕkūrati. (70b)

(Misk kokulu, milleti ve dini ihyâ eden, Arap Hâtemü't-Tâ'î, Endülüslü [ve] Mağripli Şeyhü'l-Ekber'in Fusûsu'l-Hikem kitabının istinsahı Mehmed Halis Tosyevi'nin eliyle 1239 Muharrem ayının birinci günü, bahsedilen şehirdeki Gökyer ravzasında tamamlandı.)

1.3.5. Şerhü Fusûsu'l-Hikem (İlk kısmı)

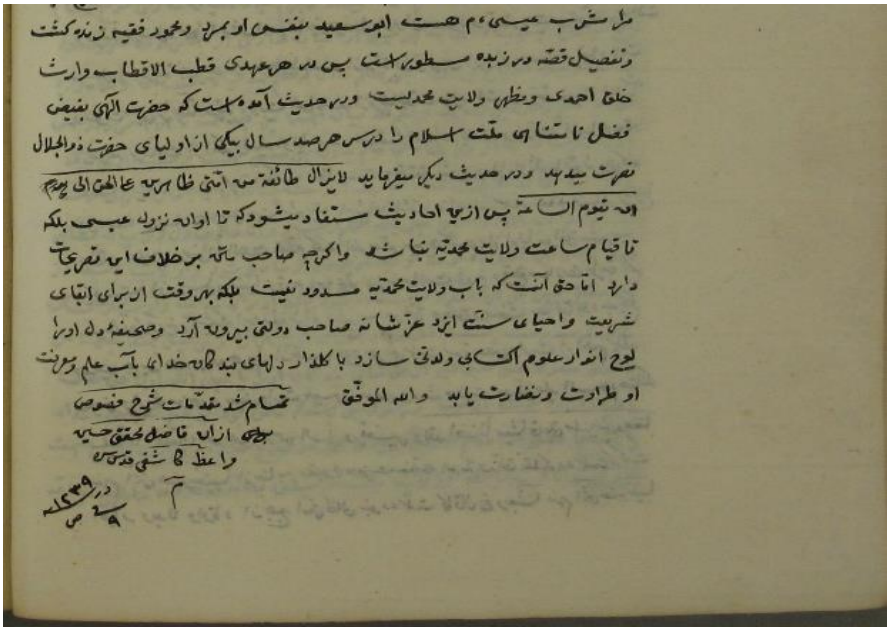
Arapça olarak kaleme alınan bu eser, Sâinüddîn İbn Türke adlı müellifin İbni Arabî'nin Fusûsu'l-Hikem'ine yazmış olduğu şerhtir. Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 1233 numaralı ciltte, bir önceki başlıkta bahsedilen Fusûsu'l-Hikem'in hemen ardından yer alıp 71b'de başlayarak 78b'de sona ermektedir. Besmele ve dua kısmının başında "Min evâ'ili Şerḥi'l-Fuṣūṣ li'ṣ-Ṣâ'inüddîn el-Iṣfahānī el-meşhūru bi-'Alī Türke" (Ali Türke olarak meşhur olan İsfahanlı Sâinüddin'in Fusûs Şerhi'nin başlarındandır) ifadesi yer almaktadır. Bu şekilde metnin, Sâinüddin Şerhi'nin yalnızca ilk kısımları olduğu belirtilmiştir. Bu metnin, İbni Arabî'nin Fusûsu'l-Hikem'inden hemen sonra yer alışı, birbirleriyle ilintili/birbirlerini açıklayan metinlerin bir arada istinsah edildiğini gördüğümüz bazı mecmua tertiplerini hatırlatmakta ve benzer bir örneğini oluşturmaktadır. İstinsah kaydı aşağıdaki gibidir:

> Temmeti'l-muḳaddemātu min Şerḥi'l-Fuṣūṣi li'l-mevlā Ṣāinüddīn el-Iṣfehānī el-meşhūru bi-'Alī Türke 'alā yedi **Meḥmed Ḫāliṣ eṭ-Ṭosyevī** sene **1239** (78b)
>
> (Ali Türke olarak meşhur olan Sâinüddin Isfahânî Efendi'nin Fusûs Şerhinin mukaddimeleri 1239 senesinde Mehmed Halis Tosyevi'nin eliyle tamamlandı.)

1.3.6. Şerhü Muḳaddemāti'l-Fuṣūṣ

Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 1233 numaralı ciltte, 80b ilâ 94b aralığını kapsayan kısımdaki bu eser, kütüphane araştırmacılarının Latin harflerle Hüseyin Vâiz Kâşifî'ye ait olduğu notunu düştükleri bir eserdir. Tosyevî'nin istinsah ettiği eserler içerisinde dilinin Farsça olduğunu gördüğümüz tek metindir. İstinsah kaydında Mehmed Hâlis adı geçmese de eserin hattı aynı cilt içerisinde Tosyevî'ye ait olan istinsahlarla birebir aynıdır. Aynı cilt içerisinde kayıtlı eserlerdeki bazı eserlerde ayrı olarak istinsah kaydı yer almamış olup bu, mecmûa halinde bir araya toplanan ve art arda yer alan eserlerin aynı elden çıktığına delalet etmektedir:

Şekil 1. Şerhü Muḳaddemāti'l-Fuṣūṣ

Eserin istinsah kaydı da Farsça olarak kaleme alınmıştır:

> Temām şod muḳaddemāt-i Şerḥ-i Fuṣūṣ ez-ān fāżıl-ı muḥaḳḳıḳ Ḥüseyin Vā‘iẓ Kāşifī ḳuddise sırruhū. Sene 1239 Ṣafer. (94b)
>
> (Faziletli muhakkik Hüseyin Vaiz Kaşifi'nin Şerh-i Fusûs'unun giriş kısımları 1239 (M.1824) Safer ayında tamamlandı.)

1.3.7. Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, 37 Hk 267 Numaralı Mecmua

Dış kapakları kırmızı deri üzerine yine kırmızı ve yeşil renklerde bir battal ebruyla kaplanmış olan bu nüshanın içerisinde toplam 15 adet eser istinsahı yer almaktadır. Eserlerin 2 tanesi (Risâletü't-Tasavvuf ve Müzzemmil Suresi Tefsiri) haricindekileri Tosyevî'nin istinsahıdır. Her sayfada yaklaşık 30-31 satır yer alan, cetvelsiz, siyah mürekkeple mahtut, krem rengi kağıtlara sahiptir. Eserin üst dış kapağında küçük bir kağıt üzerinde Arap harfli "Mecmû‘atü'r-resâ'ili İsmâ‘îl Ḥaḳḳī" yazmaktadır. Yazının kim tarafından yazıldığı net olarak bilinmemektedir. Fakat bu notun, cildin içerisindeki eserlerin tamamen İsmail Hakkı'ya ait olduğunu düşündürmesinin yanıltıcı olacağı, istinsahları teker teker ele aldığımızda anlaşılacaktır. Nitekim ilk istinsah olan *Mûnisü'l-Uşşâk*, Şihâbüddîn Sühreverdî'ye aittir. Dolayısıyla bu mecmua, yalnızca İsmail Hakkı'nın eserlerini barındırmamaktadır. Cildin zahriye sayfasında da, muhtemelen kütüphane görevlilerine ait bir kayıt yer alır. Bu kayıt, "Mine'l-kütübi'l-mevḳūfeti'l-mevżū‘ati bi-ḫānḳāhi'l-Ḫālidiyyeti'n-Naḳşibendiyyeti fi'l-Ḳasṭamonı fī

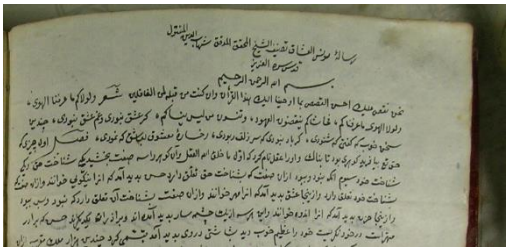
maḥalle'i Ḳırıḳçeşme (Kastamonu Kırıkçeşme Mahallesi'ndeki Nakşibendî Hâlidî tekkesine vakfedilen kitaplardandır) (1a)" şeklindeki kayıttır.

Mehmed Halis Tosyevî'nin memleketi olan Kastamonu'da bulunmuş bu mecmua içerisindeki eserlerin ikisi haricindekiler kendisinin istinsahıdır. Bunu hem eserlerin ortak hattı hem de istinsah kayıtları ispat etmektedir. Kayıtlarına yer vermek için evvela bu ciltte Tosyevi'nin istinsahlarının neler olduğunu sıralı bir şekilde görmekte fayda vardır. Eserin içerisindeki istinsahları sırasıyla şu şekildedir:

1.3.7.1. Mûnisü'l-Uşşâk

1b'den başlayan bu Farsça eserde besmelenin başında yine müstensih hattıyla "Risâle-i Mûnisü'l-'Uşşāḳ, taṣnīfü'ş-şeyḫi'l-muḥaḳḳiḳi'l-müdaḳḳıḳ Şihābüddîn el-Maḳtūl ḳuddise sırruhū" ibaresi yer almaktadır. Buna göre eserin müellifi, Sühreverdî adıyla bilinen İşrâkî akımının kurucusu Şihâbüddîn Yahyâ b. Habeş b. Emîrek es-Sühreverdî el-Maktûl (ö. 587/1191)'dür (Kutluer, 2012, 36). 1b'de başlayan eser 2a sayfasında tamamlanmadan sona ermektedir. Dolayısıyla bu eserin istinsahının Mehmed Hâlis'a aidiyeti için elimizde bir kayıt yoktur. Fakat hem bu mecmua dışında yukarıda örneklerini verdiğimiz istinsahların hattıyla hem de bu mecmuada müstensihinin Tosyevî olduğu kayıtlanmış diğer eserlerin hattıyla birebir bir uyuşma söz konusu olduğu için kuvvetle muhtemel, Tosyevî'nin istinsahı olan bir eserdir:

Şekil 2. Mûnisü'Uşşâk

(KHK 267, Mûnisü'Uşşâk-1a)

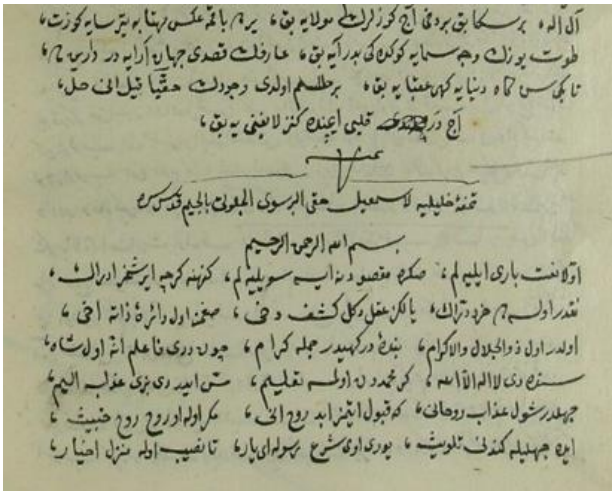
Mecmuada, Mûnisü'l-Uşşâk'tan sonra farklı bir müstensihin kaleme aldığı, Yenişehirli Mahmud'un Risâletü't-Tasavvuf'u ve Müzzemmil Suresi Tefsiri yer almaktadır. Bu eserler 12b-14b ve 14-16b sayfalarındadır. 18a'da tekrar Tosyevî'ye ait bir istinsah karşımıza çıkmıştır:

1.3.7.2. Ḥażarāt-ı Ḫams Şerhi

Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin et-Taʿrîfât'ındaki "el-Hazarâtü'l-hamsü'l-ilâhiyye" ve "el-İnsânü'l-kâmil" maddelerinin İsmail Hakkı Bursevi tarafından yapılan Türkçe şerhi olan bu eserin ismi mecmuada "Risâle-i Ḥażarāt-ı Ḫams li-İsmâ'īl Ḥaḳḳī" olarak

geçmektedir. Eser 18a-32b aralığında yer almaktadır. Bu eserin sonunda da istinsah kaydı bulunmamakta, hemen ardından İsmail Hakkı'nın "Tuhfe-i Halîliyye" isimli eseri yer almaktadır. Hazarât'ın sonunda, yine aynı müellife ait bir başka eserin istinsahına işaret eden "temmet" benzeri noktasız bir kelimeye yer verilmiştir:

Şekil 3. Hazarât-ı Hams Şerhi

(KHK 267, 32b)

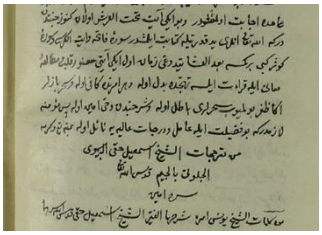
1.3.7.3. Tuhfe-i Halīliyye

İsmail Hakkı Bursevî'nin kaleme aldığı bu Türkçe tasavvufi eseri, mecmuanın 32b sayfasından başlayarak 58b'de sona ermektedir. Eserin sonunda yalnızca telif kaydı yer almakta, istinsah kaydı bulunmamaktadır. 59a'da ise besmele ile başlayan bir sayfalık Arapça bir dua metni yer alır. Tarikat yolundaki talebe ve sâliklere nasihat niteliğindeki bu metnin, müstensih tarafından eklenmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Fakat bu metinde istinsah kaydı yer almasına rağmen yine müstensihin adı zikredilmemiştir. İstinsah kaydı bizlere yalnızca metnin yazılış tarihi olan 1235'i (1820) vermektedir. Fakat metnin hattı, Tosyevî'ye ait olduğu kesin olan istinsahlarla aynı hattır.

1.3.7.4. Tefsîru Âmenerrasûlü

Mecmuanın 59b sayfasında başlayan bu eser 61b'de sona ermektedir. Türkçe bir Âmenerrasûlü tefsiri olan bu kısmın müellifi de eser sonunda yer alan "Min tercemāti'ş-Şeyḫ İsmā'īl Ḥaḳḳī el-Brūsevī el-Celvetī bi'l-cīmi ḳuddise sırruhū (61b) [Şeyh İsmail Hakkı Bursevî el-Celvetî (cim ile) -Allah sırrını mübarek kılsın]" ifadesiyle İsmail Hakkı Bursevî olarak gösterilmiştir. Müstensih adı veya tarih barındıran bir kayıt bulunmayan eser, Tosyevî'nin hattıyla yazılmıştır.

Şekil 4. Tefsîru Âmenerrasûlü

(KHK 267, 61b)

1.3.7.5. Şerh-i Kelimāt-ı Yûnus Emre

61b'de başlayarak 63b'de sona eren eser, "Hāẕihī kelimātü'ş-Şeyḫ Yūnus Emre, şeraḥahā el-faḳīr eş-Şeyḫ İsma'īl Ḥaḳḳī ḳaddesallāhü sırrahümā (Bu, Yûnus Emre'nin sözleridir. Şerhi fakir Şeyh İsmail Hakkı'ya aittir. Allah ikisinin de sırlarını mübarek kılsın)" ifadelerinden okunabileceği gibi İsmail Hakkı Bursevi'ye aittir. Eserin içeriğine bakıldığında bu eserde "kelimât" olarak bahsedilenlerin Yunus Emre'nin meşhur "beyitleri" olduğu görülmektedir. Nitekim bazı kaynaklarda da bu eserin adı *Şerh-i Ebyât-ı Yûnus Emre* olarak geçmiştir.[9] Eserin sonunda, müellif nüshasından 1128 yılında istinsah edildiğini gösteren bir kayıt bulunmaktadır. Bu tarih, İsmail Hakkı Bursevi'nin hayatta olduğu 1725'e tekabül eder. Bu eserle aynı hatla kaleme alınmış diğer istinsahların tarihlerine bakarsak bu kaydın daha evvelki bir müstensihe ait olduğunu, müstensihin de onun istinsah kaydını tekrarladığını düşünmek hatalı olmasa gerektir. Nitekim bu hatla yazılmış olan ve Tosyevî'nin hattı olduğunu düşündüğümüz eserlerin istinsah tarihleri 1800'lü yıllardır. Örneğin yukarıda örnek görselini de eklediğimiz Tuhfe-i Halîliyye, bu şerh ile aynı hatla yazılmıştır ve istinsah tarihi 1235 (1820)'tir. Dolayısıyla bu eserin müstensihinin Tosyevî olduğu bilgisine ulaşmak, yine eserin hattına bakarak mümkün olmaktadır.

1.3.7.6. Risâletü'l-Îmân

63b'de başlayan bu eser 66a'da sona ermektedir. Karababazâde İbrahim Bursevî'ye ait Türkçe bir risaledir. Müellifin adı eserin giriş bölümünde "El-faḳīr el-ḥaḳīr İbrāhīm el-Brūsevī eş-şehīr bi-Ḳarababa-zāde" olarak verilmiştir. Eserin sonunda bilgi alabileceğimiz bir istinsah kaydı bulunmamakla birlikte hattı açısından değerlendirirsek yine Tosyevî'ye ait olma ihtimali güçlüdür.

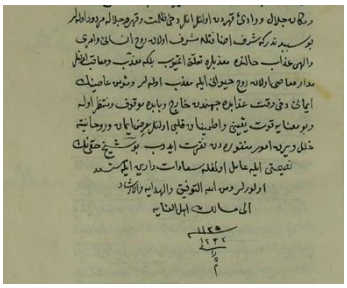
1.3.7.7. Şerh-i Nazm-ı Ahmed

66a-71a aralığında yer almaktadır. İsmail Hakkı Bursevi'ye ait olan bu eser, Dukakinzâde Ahmed Bey'in şathiyesine yazmış olduğu Türkçe bir şerhtir (Namlı,

[9] Bkz: (Yağcıoğlu, 2016)

2001, 108). Açık bir istinsah kaydı bulunmayan eserde telif tarihi 1125 (1724) olarak yer almaktadır. 1125 tarihinin hemen altında yer alan 1232 (1817) ise eserin bu mecmuada istinsah edildiği tarihi göstermektedir.

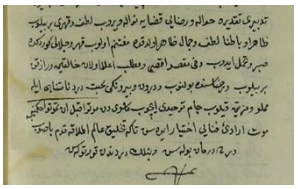
Şekil 5. Şerh-i Nazm-ı Ahmed

(KHK 267, 71a)

1.3.7.8. Necâtü'l-Mütehayyirîn

71b-72b aralığında yer alan eser de İsmail Hakkı Bursevi'ye ait tasavvufi bir risaledir. Eserin sonunda istinsah kaydı bulunmamaktadır. Bununla birlikte "temmet" ifadesinin yer aldığını görmekteyiz. Bu ifadenin hemen ardından İsmail Hakkı'ya ait diğer bir eserinin istinsahı olan *Es'ile-i İsmail Hakkı*'ya yer verilir.

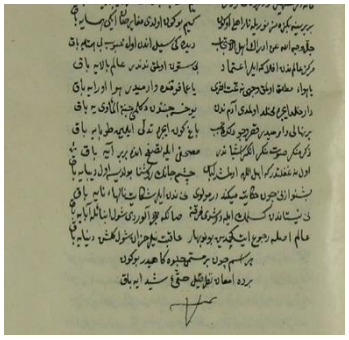
Şekil 6. Necâtü'l-Mütehayyirîn

1.3.7.9. Es'ile-i İsmā'īl Ḥaḳḳī

72b'den başlayan bu eser 76a'da sona erer. Manzum olarak Türkçe kaleme alınmış bu eserde İsmâil Hakkı Bursevî, marifet ehline Allah'ın hikmeti tecellîsini düşündürecek meselelerle ilgili sorular sorduğu "nedür" redifli bir kıt'a-i kebîre ile başlamaktadır. Ardından tasavvufî öğretileri esas alan manzumelere yer verilmiştir. Eserde istinsah kaydı bulunmamakla beraber diğer eserlerin hattıyla yazılmıştır.

Şekil 7. Es'ile-i İsmail Hakkı

(KHK 267, 76a)

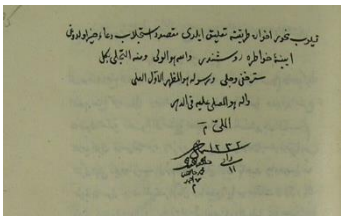
1.3.7.10. Ecvibe-i İsmail Hakkı

Bu eser, İsmâil Hakkı Bursevî'nin el-Hâc Mehmed Sahfî Efendi(ö. 1146/1733)'nin tasavvufi sorularına cevaben kaleme almış olduğu Türkçe mensur bir eserdir. 76b-112a arasında yer alan eserin adı, Ecvibe-i İsmâil Hakkı olarak kaydedilmiştir.

1.3.7.11. Şerh-i Ebyât-ı Hacı Bayrâm-ı Velî

112b'den başlayıp 135a'da biten bu eserin tespit edilen bir ismi olmasa da, tıpkı Şerh-i Kelimât-ı Yûnus gibi, Hacı Bayram Velî'nin "Çalabım bir şâr yaratmış" mısrasıyla başlayan şiirine dair yazdığı mensur bir şerhtir. 135a'da müstensihin adı çok küçük bir şekilde "Meḥmed Ḫāliṣ bin Aḥmed" olarak, istinsah tarihi ise 1232 (1817) şeklinde verilmiştir.[10]

Şekil 8. Şerh-i Ebyât-ı Hacı Bayrâm-ı Velî

1.3.8.12 Şerhu'l-Usūl li-tefsîri ṭarīḳi'l-vuṣūl min taṣnīfāti'ş-şeyḫ İsmâil Hakkı

Giriş kısmında kaynak metni hakkında bilgi veren bu eser, Kübreviyye tarikati kurucusu Ebü'l-Cennâb Necmüddîn-i Kübrâ (ö. 618/1221)'nın *Aḳrebü'ṭ-ṭuruḳ* (Algar, 10.10.2023) adıyla da bilinen tasavvufî bir risalesi olan "Usûlü'l-Aşere"nin İsmâil Hakkı Bursevî tarafından kaleme alınmış Türkçe şerhidir. 135b'den başlayan eser, 160a'da bitmektedir. Eserin istinsahının Mehmed Hâlis Tosyevî'ye ait olduğu istinsah

[10] Eser üzerine bazı çalışmalar da yapılmıştır. Bkz: (Ak, 2022); (Polatoğlu, 2008).

kaydıyla da görülmektedir. Bu istinsah kaydına göre, Tosyevî bu risaleyi İstanbul'da istinsah etmiştir:

> "Ve ḳad temmeti'r-resā'ilü'l-merġūbetü ve'l-ḥaḳāyıḳu'l-maḳbūletü 'alā yedi aḥḳari'l-verā Meḥmet Ḫāliṣ eṭ-Ṭosyevī leylete'r-rābi'a 'aşera min şehri rebī'u'l-ūlā li-seneti iṯneyni ve ṯelāṯīne ve mi'eteyni ve elf fi'l-beldeti'l-Ḳosṭanṭıniyye." (KHK 267, 159b)
>
> (Bu arzu edilen risaleler ve makbul hakikatler yaradılmışların en hakiri olan Mehmet Halis Tosyevi tarafından 1232 (1817) yılının Rebiulevvel ayının çarşamba gecesinde İstanbul'da tamamlandı.)

1.3.8.13 Risâletü't-Tarîka

Tarikat adabıyla ilgili olan ve mecmuanın en sonunda yer alan bu eser, 160b'den başlayarak 163b'de sona ermektedir. Telif kaydı eserin İsmail Hakkı Bursevî'ye ait olduğunu gösterirken, istinsah kaydı bulunmamaktadır. Yalnızca 1232 (1817) tarihinde istinsah edildiği kaydedilmiştir. Hem hattı hem istinsah tarihi, bir öncesindeki Şerhü'l-Usûl adlı eserle aynı olan bu eserin müstensihi de kuvvetle muhtemel Tosyevî'dir.

1.3.9 *İhvânu's-Safâ* Risalelerinin Yer Aldığı KHK 2190 Numaralı Mecmua

Dış kapağı kırmızı deri üzerine kırmızı ve yeşil renkli battal ebru kağıdıyla kaplanmış olan bu cildin zahriyesinde, Tosyevî'nin bundan evvel tanıttığımız istinsahlarındaki hattın aynısıyla bir manzume kaydedilmiştir. Müellifin otobiyografisine yer verdiğimiz bölümde de alıntılanan bu manzume, mevcut cildin bir "mecmua" olduğunu bildirerek onun kıymetinden bahsetmektedir:

"Bahr-i irfâna işbu ***mecmûa***

Oldu ṭāliblere sefīne miṯāl

Kıymet olur mu şol sefīneye kim

Ola dürr ü güherle māl-ā-māl

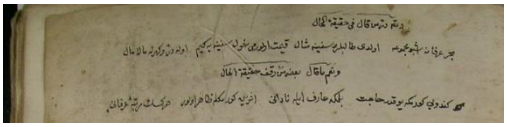
Ve ni'me maḳāl. Ba'żu men vakafe ḥakīḳate'l-hāl (?)

Kendüyi görmeğe yokdur ḥācāt

Bilmeğe ārif ile nādānı

Eserin görmek-ile ẓāhir olur

Herkesiñ mertebe-i irfānı

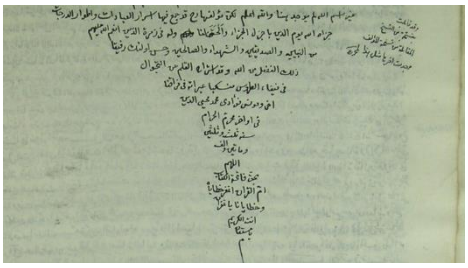
 (KHK 2190, 1a)

Mecmuanın içerisinde toplamda 7 adet istinsah yer almaktadır. Eserler, yalnızca siyah mürekkep kullanılan, cetvelsiz ve süslemesiz 36 satırlık sayfalara yazılmışlardır.

1.3.9.1 Tefsîru'l-Fâtiha

İlk eser Fahreddin Râzî'nin Tefsîru'l-Fâtiha'sıdır. 1b'den başlayan eser 25b'de sona ermiştir. İstinsah kaydında Mehmed Hâlis Tosyevî ismi bizzat yer almamaktaysa da hattından anlaşıldığı üzere kuvvetle muhtemel ona aittir. İstinsah tarihinin 1233 (1818) olarak yer aldığı kayıtta, müstensih bu eseri kardeşi ve dostu olarak bahsettiği Mehmed Muhyiddin'in yokluğunda Toros Dağları'nda kaleme aldığı gibi bilgilere yer vermiştir:

> "Ẕālike'l-faẓlu minallāhi. Ve ḳad isterāḥa'l-'ḳalemü 'ani't-ticvāli fī feyfā'i't-Toros münsekiben 'ibrātihī fī firāḳınā eḫī ve mūnisi fu'ādī Meḥmed Muḥyiddin fī evāḫiri Muḥarremi'l-Ḥarāmi senete s̱elāṯe ve s̱elāṯīn ve mi'eteyn ve elf."
>
> (Bu ihsân Allah'tandır. Ve kalem, kardeşim ve gönül dostum Mehmed Muhyiddin'in yokluğunda -1233 (1818) senesi Muharrem'inin sonlarında-, ibretlerini dökerek Toros Dağlarında seyahattan istirahate geçti.)

 (KHK 2190, 25b)

İstinsah kaydının kenarında müstensih, bu eseri yazarken müellif nüshasıyla mukabele edilmiş bir nüshayla da karşılaştığını kaydederek nüshaların sıhhatini belirtmeye gayret etmiştir.

1.3.9.2 "E fe-men şereḥalllāhu" Tefsîri

İmam Gazzâlî'nin Zümer Suresi'nin 22. ayetine yapmış olduğu tefsir olan bu eser 26b'den başlayarak 29b'de sona ermektedir.[11] İstinsah kaydı yer almayan eserden hemen sonra, bir besmele ile Farsça yeni bir eserin istinsahı yer almaktadır. Bir önceki eser ile aynı hattı taşımaktadır.

2.3.9.3 Seyid Ali Hemedânî'nin Tasavvufî Bir Risalesi

Seyid Ali Hemedânî (Emîr-i Kebîr) (ö.1385)'nin *Risâle-i Behramşâh* adlı Farsça eserinin bir nüshasıdır. 29b-31a arasında yer alır.[12] Eser adı ve müellifin kimliği belirsizdir. İstinsah kaydı da eklenmemiştir.

1.3.9.4 Risâle-i Tasavvuf

Kütüphane kaydına göre 31a, aslen 30a'da başlayan ve kütüphane kaydına göre 31b'de sona eren Farsça bir tasavvuf risalesidir. Müellifinin adı belirsizdir. Kütüphane görevlileri tarafından üzerine "Risâle-i Tasavvuf" yazılı bir not kağıdı konarak eserin giriş kısmının da neredeyse tamamını kapatmıştır. Daha açık bir çekim bulunmadığı için müellif hakkında bir bilgiye erişilememiştir. Eserin hattı mecmuada Tosyevî'ye ait olduğu tespit edilen hatla aynıdır.

1.3.9.5 Mektuplar

31b'den başlayarak 33b'de biten bazı mektup örnekleridir.[13] İlk mektup Mehmed Murâd adlı bir zâta aittir. Bundan sonra Kuşeyrî Risalesi'nden ve İbrâhim Fehmî adlı bir şahsın "Kitâb-ı Ma'ânî-i Garā'ib" eserinden parçalara yer verilmiştir. Farsça olan

[11] Kütüphane görevlilerin verdiği numaraya göre 30b olan bu sayfa numarası, sehven fazla yazıldığı için asıl sayfa numarası kaydedilmiştir.
[12] Şehid Ali Paşa Şehid Ali Paşa / 02794-001'da 409b-415b aralığında yer alan bir nüshası daha mevcuttur.
[13] Kütüphane görevlileri her iki varağın a yüzüne de 32 yazmışlardır. Gerçek varak numaraları dikkate alınmıştır.

bu bölümün sonunda yalnızca istinsahın tarihine yer verildiği görülür. Bu bölüm de, 1232 (1817)'de istinsah edilmiştir (KHK 2190, 31b)

1.3.9.6 Havātimü'l-Hikem

34b- 37a (kütüphane kaydına göre 34a'dan başlar) sayfaları arasında yer alan metin, Halveti Şeyhi Ali Bosnevi Dede (ö.1007/1598)'nin 360 gün için 360 hikmetli tasavvufî soru ve cevaplar yazmış olduğu eserinin fihristidir ve asıl eserin tam adı *Havâtimü'l-Hikem ve Hallü'r-Rumûz ve Keşfü'l-Künûz* şeklindedir (Öztürk, 20.10.2023). Besmele'nin üzerinde sürh ile "Fihrist-i Havâtim" yazmakta, eser önce bu fihrist ile başlamaktadır. Kütüphane numaralandırmasına göre 35b'de (aslen 38b) ise *Hallü'r-Rumûz* başlığıyla yeni bir eser gibi kayıt açıldığı görülmekteyse de bu eser Havâtim'in devamıdır. Dolayısıyla *Havâtimü'l-Hikem ve Hallü'r-Rumûz ve Keşfü'l-Künûz* eserinin istinsahı, 87b'de sona ermiş gibi görünmektedir.[14] Esere müstensih ve tarih belirten bir istinsah kaydı eklenmemiş olup, Tosyevî'nin hattı ile aynı hatla kaleme alınmıştır.

Kütüphane kaydına göre 88a'da başlayarak 93b'de sona eren "Risâletü'l-Hikme" adlı bir eser daha yer almaktadır. Arapça olan bu eserin giriş ve hâtime bölümünde müellifine dair bir bilgi yoktur. Eserin sonunda, Mehmed Hâlis'in kaleminden olduğuna dair istinsah kaydı ve eserin adının "Havâtimü'l-Hikem" olduğu bilgisi yer alır. Buna göre, her ne kadar arada bir varaklık kısım boş olsa da, müstensih "Risâletü'l-Hikme" olarak adlandırılan bu bölümü, Havâtimü'l-Hikem'in devamı olarak tahrir etmiştir. Bunun yanısıra, eseri "Mahremî" adlı bir şahsa atfettiği, yine bu kayıttan görülmektedir.[15]

> "Ve ḳad vaḳa'al-ferāġu min taḥrīri hāẕihi'n-nüsḫati'l-müsemmāti bi-Ḫavātimi'l-Ḥikemi li-Mahremī 'Alī ḳuddise sırruhū 'alā yedi 'abdi'l-…. ilā luṭfillāhi'ṣ-Ṣamedi **Ḫāliş Meḥmed bin Aḥmed** fi'l-yevmi's-sebti ṣāliṣ. Cumāde'l-āḫira. Senete ṣelāṣe ve ṣelāṣīn ve mi'eteyn min hicreti Ḫātemi'n-nebiyyīn ṣalātullāhi 'aleyhim ecma'īn."

[14] Kütüphane numaralandırmasına göre verilmiştir.

[15] Bu zât, Havâtimu'l-Hikem sahibi Bosnalı Ali Dede olarak görünmektedir. Fakat kaynaklarda müellifin mahlası Mahremî değil, Harîmî olarak yer almaktadır (Ceyhan, 2003, 47). Mahremî olarak zikredildiğine dair herhanigi bir bilgi yoktur. Buna karşın Tosyevî, Bosnalı Ali Dede'yi kastettiği her yerde ona kendi mahlası ile aynı kökten gelen fakat değişik bir mahlas olan Mahremî adıyla yer vermiştir.

(Mahremî Ali'nin Havâtimu'l-Hikem adlı bu nüshasının yazımı Halis Mehmed bin Ahmed tarafından hicri 1233 -1818- Cemâdiyelâhirinin üçüncü cumartesi günü tamamlandı.) (KHK 2190, 93b)

1.3.9.7. İhvânu's-Safâ Risaleleri

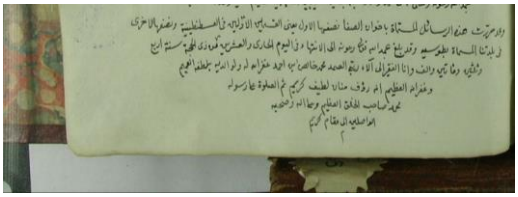
Bu mecmuadaki son istinsah olan *İhvânu's-Safâ*, daha önce de zikrettiğimiz gibi belirli bir kısmı mütercimin *Kıstâsu'd-Devrân*'ının kaynak metnini oluşturan eserdir. Bu itibarla, mütercimin tercüme ettiği metni evvela istinsah etmiş olması önemli bir husustur. Daha önce istinsah ettiğini ifade etmemizin nedeni bu yazmanın istinsah tarihinin 1819 olmasıdır (Mecritî?, KHK, 2190, 403b). *Kıstâsu'd-Devrân* adlı tercümeden tamamlanmış olduğuna göre edilmiş olmasıdır. 94a'dan itibaren eserle ilgili müellifinin Mecrîtî olduğu ve tek tek risalelerin içerikleri hakkında Arapça olarak bilgiler verilmeye başlanmıştır. 95a'da ise *İhvânus's-Safâ*'nın fihristi yer almaktadır. Fihristte eser 4 kısma ayrılmış, her kısım için büyük bir başlık atılarak içerisindeki risaleler yan yana başlıklar halinde sıralanmıştır. Bu eser, *İhvânu's-Safâ*'nın yalnızca tercüme edilen kısmından değil de, Kısmu'l-evvel'den itibaren istinsah edildiği için eserin mecmuanın son sayfası olan 403b'de sona erecek kadar hacimli olduğu görülmektedir. Dolayısıyla kütüphane kaydında da teker teker yazılmış olan Risâle fi'l-Aded (Sayılar Risalesi), Risâletü'l-Hendesiyye, Astronomi Risâlesi, Coğrafya Risalesi, Mûsikî Risalesi, Nisbetü'l-Adediyye Risalesi, Sanâyi Risalesi, Tabiat Risalesi, Hayâtü'l-İnsân Risalesi, Mantık Risalesi (İsagocî hakkındadır), 10 Lafzın Manası Hakkında Risâle[16], İbâre Hakkındaki Risale, Analitik Risalesi, Heyûlâ Risalesi, İnsan ve Alemin Tabiatı Risalesi, Kevn ve Fesâd Risâlesi, Âsâru'l-ulviyye Risâlesi, Madenlerin Oluşumu Risalesi, Mâhiyetü't-Tabî'iyye (Tabiatın mahiyeti) Risalesi, Ecnâsü'n-Nebât (Bitkilerin çeşitleri) Risalesi, Asnâfü'l-Hayevân ve'l-Acâ'ibü Heyākilihā ve Ǧarā'ibü aḥvālihā (Hayvan çeşitleri, ilginç şekil ve hallerine dair) şeklinde bahsedilen risale), Terkîbü'l-Cesed (İnsan vücudunun oluşumu) Risalesi, Hâss ve'l-Mahsûs (Hisseden ve hissedilen şeyler/duyular) Risalesi, Maskatu'n-nutfe (Nutfenin oluşumu), İnne'l-insâne 'ālemün ṣaġīrun (İnsanın küçük bir alem olması hakkında), Neşvü'l-enfüsi'l-cüz'iyye fi'l-ecsâd (Bedenlerde cüz'î nefislerin ortaya çıkışı), İnsan ilminin sınırları hakkındaki Risale, Tehzîbü'n-nefs ve

[16] İhvânu's-Safâ'nın Türkçe tercümesinde bu kısım "On me'kûlât" olarak isimlendirilmiştir. Bkz: (İhvan-ı Safa Risaleleri 1, 2017:279)

Islâhu'l-ahlâk (Nefsi düzeltme ve ahlakı ıslah etme) Risalesi, Lezzât ve Âlâm, İhtilâfu'l-Lugât (dillerin birbirlerinden ayrılması) Risalesi, Pisagor'a göre aklî ve cismî ilkeler, Hükemâ'nın "Alem büyük insandır" sözüne Dair Risale, Akıl ve Ma'kûl Risalesi, Edvâr ve'l-Ekvâr (Devirler ve Felekler) Risalesi, Aşkın Mahiyeti Risalesi, Diriliş (Ba's) ve Kıyamet Risalesi, Hareketin Çeşitleri, İlletler ve Ma'lûller, Rusûm ve Hudûd, Dinlerin ve Mezheplerin Fikirleri ve İlahi Kanunlar, Dinler ve Allah'a giden yollar, *İhvânu's-Safâ*'nın itikadı ve Rabbânî mezhepler, İhvân-ı Safâ'nın birbiriyle yardımlaşması, İmanın Mahiyeti, İlahi kanunlar ve peygamberliğin şartları, Allah'a davet, Melek/cin/şeytan gibi ruhânîlerin halleri, Envâü's-siyâsât (siyaset çeşitleri), Tılsımlar ve Büyü risaleleri *İhvânu's-Safâ*'nın içerisindeki kısımlardır. Bu nedenle de müstensih Tosyevî tarafından bu risaleler art arda istinsah edilirken farklı eserler gibi hareket edilmemiş, risalelere ayrı müstakil başlıklar verilmeyip sadece giriş cümlesinde "Er-risâletü'r-râbi'a fī coġrāfiyyā (4. risale coğrafya hakkındadır) [110a]" gibi içerikleri belirtilmiştir. Dolayısıyla *İhvânu's-Safâ*'nın istinsah kaydı, bizi tüm risalelerin sona erdiği kısımda beklemektedir:

> Ve ḳad ḥarrertü hāẕihi'r-resā'ile'l-müsemmāte bi-İḫvāni'ṣ-ṣafā nıṣfehe'l-evveli ya'nī el-ḳısmeyni'l-evveleyni fi'l-Ḳosṭanṭıniyye ve nıṣfehe'l-uḫrā fī beldetine'l-müsemmāti bi-Ṭosya. Ve ḳad beleġa bi-ḥamdillāhi te'ālā ve 'avnihī ile'l-intihā'i fi'l-yevmi'l-ḥādī ve'l-'ışrīn min Ẕilḥicceti senete erba'a ve s̱elās̱īn ve mi'eteyn ve elf. Ve ene'l-faḳīru ilā ālā'i Rabbiye'ṣ-Ṣamedi **Meḥmed Ḫāliṣ ibni Aḥmed** ġufrānuhū lehū ve li-vālideyhi bi-luṭfihi'l-'amīm ve ġufrānuhu'l-'aẓīm innehū Ra'ūfun Mennānun Laṭīfün Kerīmün. S̱ümme'ṣ-ṣalātü 'alā rasūlihī Muḥammed ṣāḥibu'l-ḫulḳi'l-'aẓīm ve 'alā ālihī ve ṣaḥbihi'l-vāṣılīne ilā maḳāmin kerīm. (KHK 2190, 403b)
>
> (*İhvânu's-Safâ* olarak isimlendirilen bu risalelerin ilk yarısını, yani ilk iki kısmı İstanbul'da ve son yarısını da Tosya olarak isimlendirilen memleketimizde yazdım. Allah'a şükürler olsun, onun yardımıyla 1234 senesi Zilhiccesi'nin 21.gününde nihayete erdi. Ve ben, Samed olan Rabbimin nimetlerine muhtaç, fakir **Mehmed Hâlis bin Ahmed** -Allah kendisini ve anne babasını geniş lütfu ve ve yüce affediciliği ile affeylesin-. O (c.c.) Ra'ûf, Mennân, Latîf ve Kerîm olandır. Daha sonra, O'nun resulü, yüce ahlaklı Muhammed (a.s)'a, ailesine ve Kerîm'in makamına ulaşmış olan ashâbına selam olsun.)

Şekil 9. İhv'anu's-Safâ

Ulaşabildiğimiz istinsahları bu noktada sona eren Tosyevî'nin, istinsahlarının büyük bir bölümünü Celvetîliğin temsilcisi İsmal Hakkı Bursevî'nin eserlerinin oluşturduğunu görmekteyiz. Özellikle içerisinde 13 istinsahının yer aldığı KHK 267 numaralı mecmuada İsmail Hakkı'nın eserleri oldukça yoğundur. Aynı zamanda bu mecmua, alıntısına daha önce yer verildiği üzere Kastamonu Kırıkçeşme'deki Halidi/Nakşibendi tekkesinde bulunmuştur. Bu noktada, kendisinin tasavvufi intisabı konusunda açık bir ifadesi yer almasa da onun bu tarz bir oluşuma meyletmiş olma ihtimali bir köşede durmaktadır. Bununla birlikte onun *İhvânu's-Safâ* adlı eseri istinsah etmiş olması da, incelememize konu olan *Kıstâsu'd-Devran* ile olan bağlantısı açısından oldukça mühimdir. Nitekim 1819 yılında bu istinsah vâki olurken 1822 senesinde ise bu eserin içerisindeki "risâletü'l-hayvân" olarak geçen kısım *Kıstâsu'd-Devrân* adıyla tercüme edilmiştir. Bir Osmanlı mütercimininin tercümesini inşâ ederken nasıl hareket ettiği ve tercüme metninin oluşumundan öncesi her daim üzerinde düşünülen bir husus olmuştur. Kaynak metnin bu yakın tarihli istinsahının belgelenişi, bu istinsah faaliyetini tercümeyi oluşturan zemin ya da hazırlıklara dahil edilebilecek bir süreç olarak düşünmemizi de sağlayabililir niteliktedir. Bunun dışında müellifin istinsah ettiği eserlerden yola çıkarak onun üç dilde de bilgi sahibi olduğunu görebilmek mümkündür.

1.4. Kıstâsu'd-Devrân ve Mir'âtü'l-Cenân Adlı Eserin Tanıtımı

1.4.1. Eserin Adı

Eserin ulaşabildiğimiz tek nüshası olan SK Esad Efendi 2355 numaralı nüshasında müellif eserinin adını, "*Bu Tercemeye Ḳıstāsu'd-Devrān ve Mir'ātü'l-Cenān fī Muḥāvereti'l-İnsān ma'a Ecnāsi'l-Ḥayvān tesmiyesi enseb ü cesbān görülüp"(4b)* ifadeleriyle belirtmiş, yine tahrir kaydının yer aldığı 146b'de de aynı ismi zikretmiştir. Yazma eser kütüphanesi veri tabanında ve eserin adına yer veren diğer kaynaklarda şimdiye

dek bu isim "*Kıstâsu'd-Devrân ve Mirâtü'l-Cinân fî Muhâvereti'l-İnsân Ma'a Ecnâsi'l-Hayvân*" şeklinde yer almış olsa da eserin adının "İnsanın hayvan cinsleriyle münazarasında âlemin ölçüsü ve kalplerin *aynası*" şeklinde çevrilmesi klasik mazmun geleneğinin hatırlattığı bağlama daha uygun bir adlandırma olacaktır. Nitekim klasik şiir veya edebî hassâsiyetle kaleme alınmış eserler dikkate alınacak olunursa, gönül/kalp kelimeleri aynaya (mir'ât) sıkça teşbih edilerek birlikte kullanılmışlardır. Bu nedenle de hem cennetler anlamına gelecek şekilde "cinân", hem de "gönül" anlamına gelecek bir biçimde "cenân" olarak okunabilecek bu kelimenin, elbette her iki okuma şeklini de çağrıştıracak cinaslı bir kullanımı olabileceği ihtimali göz ardı edilmeden, "cenân" okunuşunun daha doğru olabileceğini düşünmekteyiz.

1.4.2. Sebeb-i Te'lîfi

Sebeb-i telif bölümünde mütercim evvelâ tercüme ettiği kaynak metnin konusuna dair genel bir bilgi vererek başlamakta ve bir nevi hayvan münazaraları yoluyla insanları doğru yola iletmeye çalışmış eserlerin ortaya çıkış serüvenini özetlemektedir. Bu serüvenin temel çıkış noktası, insanlarda meşreb ve ihtiyaçların farklılığı nedeniyle ihtilâfların meydana gelmiş olmasıdır. Bu nedenden dolayı öncelikle her kavme ayrı ayrı peygamberler gönderilmiştir. Bu peygamberler cennete göçtükten sonra ise insanlardan bazıları onların sünnetlerini hayata geçirip nasihat ve öğütleriyle iştigâl ederken kimileri kitap ve risaleler yazarak diğer yaradılmışları ıslah etmeye çalışmışlardır. Mütercim, insanlardan zibâ u sibâ (yırtıcı hayvanlar) gibi olanlarını doğru yola iletmek için mesel ve ibret tarzı anlatılardan yararlanıldığını ifade ederek bu yolda birçok güzel kitap ve sayısız ibret dolu risâlenin kaleme alındığını belirtmiştir. Ardından ilk olarak bu tarz kitaplardan olan *Kelîle ve Dimne*'yi zikretmiştir. *Kelîle ve Dimne*, hayvanların dilinden hikayelerle yaradılmışlara nasihat etme gayesi taşıyan bir eserdir. Bu eserin kaynak metninin Hint dilinde yazılmış olduğunu belirten Tosyevî, onun önce Arapçaya, daha sonra *Envâr-ı Süheylî* adı ile Farsçaya ve Sultan Süleymân zamanında ise *Hümâyûn-nâme* adıyla Osmanlı Türkçesine çevrildiği süreçlerden bahsederek bu eserin uzun dönem kıymetini koruduğunu söylemektedir. Daha sonra yine bu kabilden bir eserden daha bahseder ki o da *Kıstâsu'd-Devrân*'ın kaynak metni olan *İhvânu's-Safâ Risaleleri*'dir. "Âsâr-ı garâbet-şi'âr" olarak nitelediği *İhvânu's-Safâ* adındaki bu eseri, 398 yılında yılında vefat eden Ebu'l-Kâsım Mesleme bin Ahmed el-Mecrîtî el-Endelüsî el-Mağribî'nin yazmış olduğunu kaydeder. Aynı zamanda müellifin Endülüs'te riyâzet ilminin öncüsü olduğunu, ilm-i eflâk ve nücûm

ile diğer felsefe ilimlerinde filozofların hâtimesi sayıldığını da belirttikten sonra bu risalelerinin genel bir içerik dökümüne yer verir.

Tosyevî'nin yer verdiği *İhvânu's-Safâ* bölümlendirmeleri hem okuyucuya eserle ilgili bilgi vermek hem de oldukça hacimli olan bu kaynak metnin hangi bölümünün çevrildiğini net olarak işaret edebilmek açısından faydalı olmuştur. Zaten bu tercümeyi kaleme almadan evvel *İhvânu's-Safâ Risaleleri*'ni istinsâh etmiş olan mütercim, oldukça hacimli olan bu eserin bütününe dair de bilgi sahibidir. Mezkur eser içerisinde toplam 51 risale bulunduğu bilgisini veren Tosyevî, bu risalelerin de dört kısma ayrıldığını ifade ederek 1. Kısmın resâil-i felsefiyye, 2. Kısmın "cismâniyye-i tabî'iyye", 3. Kısmın "nefsâniyye-i akliyye", 4. Kısmın ise "nâmûs-ı ilâhiyye" (ilahi kanunlar) tertibiyle müretteb olduğunu söyler. Yine "Cismâniyye-i tabîiyye" olarak adlandırılan 2. kısmın da içerisinde 17 adet risale bulunmaktadır. Bunlardan sekizincisi hayvan sınıflarının hallerini açıklayıp insan ile hayvan tâifeleri arasındaki muhâvere ve muhâkemeyi ele alan ibret-nümâ bir kıssayı içermektedir. Tosyevî okumakta olduğumuz bu kitabın, bahsettiği kıssayı içeren sekizinci risalenin tercümesi olduğu bilgisini vermiştir. Mütercim yaptığı tercüme ile va'ẓ u teẕkîr kaidelerini tamamladığını, yani vaaz ve nasihat noktasında gereken kuralları uyguladığını belirtmektedir. Kendisinden evvel Lâmi'î Çelebi'nin de bu sekizinci risale olan Risâle-i Hayvân'ın tercümesini yapmış olduğunu belirtmiştir. *Şerefü'l-İnsân* adındaki bu tercümenin sanatları, çeşitli manaları (ma'ânî), Kur'an'dan iktibasları, sayısız dini ilimleri ve yakîn sırları içerdiğini; üstelik ne kadar sanat (sanâyi') ve ender güzellik (bedâyi') varsa bu kitaba harc ettiğini ifade etmiştir. Bunları ifade ederken belâgat ilmine ait ma'ânî ve bedâyi' gibi ıstılah manası da olan kelimeleri seçmesi muhtemelen tesâdüfî değildir. Bu yolla eserin gerçekten de farklı manalar ve yeni güzellikler barındırdığı ifade edilirken diğer taraftan belâgat ilminin ma'ânî ve bedî'ye ait sanatlarının bu eser içerisinde fark edilir şekilde yer aldığı ifade edilmek istenmiştir. Fakat Tosyevî, *Şerefü'l-İnsân*'ın Mecrîtî'nin risalesindeki anlamı kapsayacak şekilde yazılmış olmasına karşın bazı yerlerinde Mecritî'nin risalesinde yer alan anlamın veciz söz söyleme gayesiyle terk edildiğini, bazı kısımlarda ise konuya ilişkin şiir ve beyitlerle konunun oldukça uzatıldığını düşünmektedir. Bu ise dinleyen ve okuyanlara usanç getirmiştir. Dolayısıyla Tosyevî, Mecrîtî ve Lâmi'î'nin eserlerini "bir kâlıb-ı nev-îcâda mesbûk" etmek, yani yeni meydana getirilmiş bir kalıba dökmek istediğini, bu aktarım sürecinde "haşv u tatvîl" ile uzatılarak yazılan kısımları "tehẕîb ü telḫîs" ederek özetlediğini ve fazla kısımları oyup çıkardığını belirtmiştir.

Tosyevî tercümesini aynı zamanda kendisinden ayrılıp Tosya'ya geldiği kıymetli hâmîsi Seyyid Mehmed Recâî Efendi'den ayrı kaldığı süreçte bir teselli olması ve hâmîsi tarafından itibar görmek arzusuyla kaleme aldığını ifade etmiş, onun adının hayırla yâd edilmesi temennisiyle yazdığını belirtmiştir (Tosyevî, Esad Efendi, 2355, 4b). Sebeb-i te'lîf bölümünde Tosyevî'nin, hâmîsi için yazdığı 31 beyitlik bir kaside de yer almaktadır. Mütercimin eseri yazacak olan kalemine seslenerek başladığı bu kaside, Mehmed Recâî Efendi'nin medhiyle devam etmiştir. Kasîdedeki "Sen ṣorarken ġurbet ü kürbetde her dem ḥālimi/ Ben kimi esrārıma vāḳıf ėdem ey nükte-dān (5b)" beytinden de anlaşılacağı üzere Hâlis Efendi Tosya'ya geldiğinde de hâmîsi ile iletişimi devam etmiştir.

Eserin en sonunda "Hâtime der-i'tizârât u Tenbîhât**"** başlığı altında bir nevi netîce-i tercüme sayılabilecek bir bölümde de eserin sebeb-i telifine dahil edebileceğimiz bilgiler yer almaktadır. Bu bölümde mütercim evvelâ inceliklere vâkıf olan akıl sahiplerine ve marifet denizlerinde yüzen dostlara, tercümesini diğer fazilet sahibi kişilerin tercümeleri ve zeki ediplerin kitapları gibi en iyi inşâ üslubu (ahsen-i inşâ) ve en beliğ ibareler ile yazamadığı noktasında bilgilendirmek istemiştir. Ardından ise, tercümenin kaynak metni olan *İhvânu's-Safâ* hakkında bilgilere yer vermiştir. Tosyevî, müellifin her ne kadar hikmet caddesinde hükemâya yol gösterici bir zât olsa da daima eskilerin geleneklerini esas alarak ibarelerin tekrarından ve detaycı anlatımdan kaçınmadığını söylemiştir. Yine bu şekilde müellif "tenḳīḥ [iyice gözden geçirme, düzeltmeyi ve ayıklama (Özel, 20.10.2023) ve "iḫtiṣār"a yönelmemiş ve risalesinin içi fazla söz ve uzatmalarla dolmuştur. Tosyevî her ne kadar bunları kusursuz bir şekilde kısaltmaya zaman harcadıysa da müellifin caddesinden (bizce bunu "anlam zemini" olarak düşünmek mümkün) fazla dışarı çıkmamak için bazı yerlerde mecburen tekrara düşme hatasına düşmekten kendisini alamamıştır.

İkinci olarak ise o, kuvvetle muhtemel İstanbul olduğunu belirttiğimiz "âsitâne-i emn-âşiyâne"den ve oradaki aziz ve dostlardan uzak kaldığı noktasına değinmektedir. Bu aynı zamanda onların güzel eser yazma hususundaki mütâlaalarından da uzak kalmasına sebebiyet vermiştir. "Beldemiz" olarak bahsettiği ihtilâl ve durgunluk hâlindeki Tosya'da, (İstanbul'dan) ayrı düşmüş ve viran kalmış olmanın gönlüne maharet yerine anlayışsızlık verdiğini, bu nedenle de tercümesindeki lafızların inşâsında en uygun sanatlı ifade ve tertibe yer veremediğini belirtmiştir.

Üçüncü olarak Tosyevî, her ne kadar şiir ve inşâ ile bir miktar meşgul olsa da ömrünü kendine uygun olmayan işlerle geçirdiğinden dolayı tercümesini layık olduğu biçimde

sonlandıramadığını ifade etmiştir. Dördüncü olarak, bu tercümede Lâmi'î'nin *Şerefü'l-İnsân*'ında olduğu gibi cinas, îhâm, istiâre ve teşbihlerle ibareleri süsleyerek Arapça, Farsça ve Türkçe şiirler getiremediğini ve yalnızca müellifin yazdığı asıl metni tercüme ettiğini belirtir. Yine bu anlamda konuyu uzatıp kitabı mutâlaa edenleri usandırmaması için her yerde istişhâd amaçlı muhkem ayetler ve teyid maksatlı hadislere yer vermemiştir. Bu mazeretlerin bir kısmını tercümenin mukaddimesinde de bildirmiş olduğunu tekrar hatırlatmıştır.

Beşinci mesele ise Lâmi'î Çelebi'nin *Şerefü'l-İnsân* adlı kitabının (müellef olarak zikredilmiştir) başlangıç kısmından bazı parçalar seçilip kısaltılarak bu tercümenin başlarına ilhâk edildiğine dairdir. Bunun nedeni, musannif olarak nitelediği Lâmi'î Çelebi'nin naklettiği hikayeye başından başlamayarak hikayenin ara yerinden giriş yapmış olmasıdır. Fakat kendi ifadelerine göre Tosyevî, Lâmi'î'nin eserinin bu eksik yönüne rağmen hikayelerin içinden özet bir şekilde birçok inceliğe ve felsefî hakikate yer vererek *Şerefü'l-İnsân*'dan daha fazla güzel latifeler serdetmiş ve akranlarından üstün olmuştur. Sonuç olarak hem kaynak metni hem de *Şerefü'l-İnsân*'ı mütâlaa eden akıl sahibi kişiler Tosyevî'nin bu iddialarının doğruluğunu kabul edeceklerdir. Özellikle de bu tercümenin lâhika bölümünde toplu bir şekilde yazılmış olan hikmetli latifelerin bir filozof olan müellifin tabiatinden çıkmış olduğu basiret sahiplerince açıkça görülebilir.

Altıncı husus, bu güzel tercümeyi müellif risalesiyle karşılaştırarak bazı kısımların atılıp değiştirildiğini gören tahkîk ve tedkîk ehline dairdir. Tosyevî, müellifin 11. ve 50. risalelerde ve özellikle de bu garabetli risalede hükemanın kaidelerine ve bazı yerlerde onların meşrep ve mezheplerine uyarak şeriate uyanların caddesinden sapmayı alışkanlık edindiğini ifade etmiş, çoğunlukla o aldatıcı taifenin boş delillerine güvenip ehl-i sünnetin geniş yolundan ve hidayet ehlinin sırâtından çıktığını dile getirmiştir. İşte bu kısımları kendisi olması gerektiği üzere ıslâh etmiş, yani ehl-i sünnete uygun olarak içeriğini değiştirmiştir. Bu kısımlardan (itikadi olarak) o kadar bozuk görmediği bazılarını ise aynen tercüme ederek aktarmıştır. Bu noktada hâşiyelerin de önemine değinen mütercim, bu gibi durumların bazısına haşiyelerde işaret ettiğini, bazılarını ise anlayışlıların zihinlerine havâle ettiğini söylemektedir.

Yedinci olarak verilen tenbîh, risâlesinin "sadr"ında, yani başında; hikayeden önce hükemânın kâideleri üzerine bir miktar irili ufaklı bölümlerle hayvan ve kuşların hallerine dair hikemiyâta işaret etmiştir. Okuyanlara yorgunluk ve bakanlara usanç vermemesi için

burada anlatılanlar maksadına göre risalenin zeylindeki "lâhıka" ile tercüme edilmiştir. Bu kısımdan anlaşıldığına göre lâhika bölümünde takip edilen tercüme yöntemi metinde kastedilen anlamın, yani "mâ hüve'l-merâm"ın aktarılmasını önceler biçimde olmuştur. Bunun dışında burada zikredilen kelimeler risalenin aslını tamamlayıcı cinsten olduğu için sonda yazılması başta yazılmasından daha iyi görülmüştür.

Sekizinci olarak Tosyevî kitap yazmanın, kemâl ve marifetlerini göstermek veya güzel eserlerin değerini artırmak maksadıyla olmadığını belirtmiştir. O bu kitabı, yalnızca ehl-i hâl bir kimsenin kıssadan hisse düşüncesiyle mütâlaa edip gönlünü ferahlatması ve mütercim ile hâmisini hayırlı dua ile yâd etmesi ümidiyle yazmıştır. Tenbîhât, mütercimin eserdeki kusurlara af nazarıyla bakılmasına yönelik söylemleri ile sona ermektedir.

1.4.3. Telif Tarihi

Eserin telif tarihi noktasında karşımıza 3 adet tarih çıkmaktadır. Bunlardan ilki asıl metnin sona erdiği kısımda geçen tesvîd ve tebyîz kayıtlarıdır. İkincisi ise hâtime ve tenbîhâtın ve doğal olarak kitabın en sonunda yer alan ferağ kaydıdır.

Tesvîd kaydına göre eser aslında 1237 senesi Zilhicce ayının son cumartesi günü müsvedde haliyle yazılıp bitirilmiştir:

> Ve ḳad vaḳa'a tesvīdü't-tercümeti bi-'avnillāhi ve ṭūlihī ve naṣrihī ve ḥavlihī fī selḫi ẕi'l-ḥicceti'l-ḥarāmi ve hüve yevmü's-sebti mine'l-eyyāmi, senete seb'a ve ṣelāṣīn ve mi'eteyn ve elf, 'alā yedi'l-mütercimi'l-ḥaḳīri'l-faḳīr el-mu'terifu bi'l-'aczi ve'ẕ-ẕillāti ve't-taḳṣīri, Meḥmed Ḫāliṣ ibni Aḥmed bin İsmā'īl et-Ṭosyevī fī ravżati'l-müsemmâti bi-Gökyer min riyāżi tilke'l-beldeti.
>
> (Bu tercümenin tesvîdi Allah'ın yardımı ile Zilhicce ayının sonu olan Cumartesi günü, 1237 senesinde hakir ve fakir, aczini, zelilliğini ve kusurunu itiraf eden mütercim Mehmed Halis bin İsmail et-Tosyevi'nin eliyle şu beldenin ravzalarından olan Gökyer isimli ravzada tamamlanmıştır.)

Bu ifadelerin hemen ardından eserin tebyîz edildiği zamanı gösteren ifadeler yer alır. Buna göre eser, 1238 Safer ayının Cuma gününe kadar da beyaza çekilmiştir:

> Ve vaka'a't-tebyīżu ilā hünā fī yevmi's-sādis min şehri Saferi'l-ḫayr sene semānin ve selāsīn ve mi'eteyn ve elf fī nefsi'ṭ-Ṭosya. El-ḥamdü lillāhi 'alā külli ḥālin. Ve'ṣ-ṣalātü ve's-selāmü 'alā rasūlihī Muḥammedin ṣāḥibi'l-kemāl ve'l-cemāl ve 'alā ālihī ve ṣaḥbihī ehli'l-fażli ve'n-

nevāli. Allāhümme yā ẕe'l-luṭfi ve'l-ifżāli, temmim ḳuṣūranā ve yessir ümūranā yā ẕe'l-cūdi ve'l-keremi bi-aḥseni 'l-ḥāli.

(Ve beyaza çekilmesi de 1238 yılı Safer ayının cuma gününe kadar tamamlanmıştır. Her hâl için Allah'a hamdolsun. Salât ve selam, onun olgunluk ve güzellik sahibi rasulü olan Hz.Muhammed (s.a.v) ile onun ailesine, fazilet ve ihsan sahibi ashabının üzerine olsun. El lütuf ve faziletler sahibi Allah'ım! Kusurlarımızı tamamla, işlerimizi kolay kıl. Ey en güzel şekilde cömertlik ve kerem sahibi olan!)

Yani, eserin müsvedde halinden temize çekilmesine dek geçen süre, senenin son ayı olan Zilhicce'den senenin ikinci ayı olan Safer ayının sonuna kadardır. Böylece eser mütercimi tarafından 2 ayda kontrol edilip yeniden gözden geçirilmiştir. Miladi olarak ise eser 1822 yılının Safer ayında beyaza çekilerek tamam hale getirilmiştir.

Hâtime'nin sonunda yer alan kayıt ise, yine tebyîz kaydındaki gibi 1238 (1822) yılının Safer ayını göstermektedir. Ondan farklı olarak Cuma günü değil de Salı gününü işaret eden mütercimin buradaki ifadelerinden anlaşılacağı üzere birkaç gün içerisinde hâtime ve tenbîhât gibi son kısımları da yazıp eserini tamamlamıştır.

Ve ḳad veḳa'a'l-ferāġu ve'l-istirāḥatü li-aḳdāmi'l-yerā'ati min tebyīżi hāẕihi't-tercemeti'l-laṭīfeti ve'r-risāleti'l-ġarībeti'l-müsemmāti bi-*Ḳısṭāsu'd-devrān ve Mir'ātü'l-cenān fī Muḥāvereti'l-insān ma'a Ecnāsi'l-ḥayevān*, vaḳte'l-'aṣri yevme'ṣ-ṣāliṣ ve hüve'l-'āṣiru min Ṣaferi'l-ḫayri *senete ṣemān ve ṣelāṣīn ve mi'eteyn ve elf,* fī beldeti Ṭosya 'an livā'i Kānġrı 'alā yedi mütercimihī Meḥmed Ḫāliṣ bin Aḥmed bin İsmā'īl… [147a]

(Kalemin ayakları bu latif tercümeyi ve *Ḳısṭāsu'd-devrān ve Mir'ātü'l-cenān fī Muḥāvereti'l-insān ma'a Ecnāsi'l-ḥayevān* olarak adlandırılmış garip risaleyi beyaza çekmekten 1238 Safer'inin onuncu günü olan Salı günü ikindi vaktinde, Çankırı'nın sancağı Tosya şehrinde mütercimi Mehmed Hâlis bin Ahmed bin İsmail'in eliyle istirahate çekilmiştir.)

Kayıtlarda görüldüğü üzere Mehmed Hâlis Tosyevî dışında herhangi bir müstensihin bıraktığı bir kayıt yer almayıp, "alâ yedi mütercimihî (müterciminin eli ile)" ifadeleri kullanılmıştır. Tosyevî'nin buradaki hattı, yine mütercim nüshası olduğunu ifade eden *Turfetü'l-Emsâl*'deki hattıyla tıpatıp aynıdır. Dolayısıyla elimizdeki eser mütercimin kendi oluşturduğu bir nüshadır.

Tesvîd ve tebyîz arasındaki süre dışında, tercümenin ne kadarlık bir zaman aralığında yazıldığına dair bize fikir veren bazı bilgiler de bulunmaktadır. Bu bilgiler, ileride detaylı olarak da verileceği üzere mütercimin tespit edilen istinsahlarından elde ettiğimiz

kayıtlardır. Tercümenin kaynak metninin yer aldığı *İhvânu's-Safâ* risalelerinin mütercim tarafından bu eserden üç yıl önce, 1234'ün son ayı olan Zilhicce ayında (1819) istinsah edilmiş olduğu bilinmektedir. Bu nedenle Tosyevî'nin tercümesini kaleme alırken kendi yazmış olduğu istinsahtan yararlanma ihtimalini düşünecek olursak, eseri ya kaynak metni istinsah etme esnasında ya da istinsahtan sonraki üç yıl içerisinde tercüme etmiş olması ihtimal dahilindedir.

1.4.4. Muhtevâsı

Eser, konusunu büyük bir oranda *İhvânu's-Safâ*'nın 28. risalesi olan "Hayvanların ve Hayvan Türlerinin Yaradılış Şekline Dair" bölümünden almaktadır. *İhvânu's-Safâ*'nın bu risalesinin başında çeşitli hayvan türleriyle alakalı özet bilgilerin yer aldığı bir kısım mevcut iken *Kıstâsu'd-Devrân*, insan ve hayvanların birbirlerine karşı sürdürdükleri üstünlük iddialarını taraflardan birer elçi seçerek konuşturdukları münazara kısmını esas almaktadır. Aslında Tosyevî'nin eserine vermiş olduğu isme dikkat edilecek olursa, o tercüme ettiği bölümü ve metninin konusunu bizlere en başından aşikar etmiştir. Nitekim eser adının Türkçe tercümesi "İnsanın hayvan cinsleriyle münazarasında âlemin ölçüsü ve kalplerin aynası" şeklindedir. Bu isimlendirme kaynak metindeki 28. risalenin başlığından farklıdır ve bu metnin insan ve hayvan türleri arasında bir münazara olduğunun altını çizmektedir. *Kıstâsu'd-Devrân*'daki münazarada insanlar ve hayvanlar kendi haklarını müdafaa edebilmek için kendi içlerinden bazı elçiler seçerler ve bir şâhın huzurunda düşüncelerini savunurlar. Bu savunmaların yer aldığı diyaloglarda taraflar, hem münazara tekniğinde sıkça karşımıza çıkan ayet, hadis, mesel, şiir gibi metinlerle naklî delillerden hem de öncülleri akla dayanan aklî delillerden yararlanırlar. Bu anlamda felsefî açıdan zengin bir metin olduğunu söylememiz mümkündür.

Münazarayı mümkün mertebe özetlemek gerekirse ilk olarak bahsi açılan konu ilk insan olan Hz. Âdem'in yaratılışıdır. Daha sonra zevcesi Hz. Havvâ yaratılmış, meleklerin hepsi Allah'ın emriyle Âdem aleyhisselâma secde ederken şeytan buna karşı gelmiş ve lanetlenmiştir. Daha sonra Hz. Adem ve Hz. Havva yer yüzüne indirilmişler ve burada onlardan nesiller meydana gelmiştir. Bu esnada yer yüzündeki dağlar ve ovalarda yırtıcı hayvanlar, Seyhun ve Ceyhun gibi nehirlerde de akrep ve yılan gibi zararlı yaratıklar çoğalmıştır. İnsanoğlu bunlardan kendini muhafaza etmek için sağlam kalelere ve yüksek yerlere sığınmış, ticaret ve ziraat gibi işlerle uğraşmışlardır. Daha sonra da sığır, koyun ve at, katır, eşek gibi hayvanları kendi hizmetleri için kullanmışlardır. İnsanların onlara

takatleri üzerinde yük yüklemesiyle yaban eşeği, ceylan ve vahşi hayvanlar dağlara ve denizlere kaçarlar. İnsanlar ise bundan sonra "onlar bizim kölelerimizdir" diyerek ellerine geçen her fırsatta hayvanları buldukları yerde avlamaya başlarlar. Bazı hayvanlar bunlardan kaçarken bazıları ise kendilerinin insanların faydalı maslahatları uğruna yaratıldıklarını kabul ederek dünyada yaşamaya devam ederler.

Bu esnada Hz. Adem'in dünyadaki ordusu çoğalınca insanlar, alemin düzenini sağlamak ve fesat ehlini dünyadan yok etmek ve aralarında adaleti sağlaması için uğurlu bir zâtı hükümet tahtına getirmek isterler. Bu mevkiye en uygun kişi olarak Keyûmers'i seçerler. Rivayete göre akıl ve üstün meziyetler sahibi Keyumers, Adem aleyhisselamın veya Nuh aleyhisselamın torunlarından biridir. Bu padişahın zamanında ülkede adalet sağlanmış, bütün hayvanlar birbiriyle barış içerisinde yaşamıştır. Keyumers ibadet etmek için önce bir müddet uzlete çekilir, ömrünün sona ereceğini hissedince de yerine evladı olan Siyamek Şah'ı bırakır. Bu esnada cin taifesi yer yüzünde gittikçe çoğalan insanların haşmetinden ücra köşelere ve kabirlere gizlenmiş, bazıları da insanlara fevkalade kin beslemiştir. İnsanlara karşı merhametsiz ve kindar olan bir ifrit taifesi Siyamek'i öldürür. Bu olay üzerine Keyumers'in askerleri de ifrit ordusunun üzerine sefere çıkarak onlardan çoğunu feci bir şekilde katlederler. Canının acısını bir miktar teskin eden Keyumers, diğer ifritleri âzâd eder. Cin, peri ve ifritler de dağlara, adalara ve her zaman olduğu gibi ücra köşelere kaçarlar. İnsanoğlu yine de buralara erişerek zehirli hayvanları öldürmeye devam eder. Çünkü Keyumers'in ordusunu öldüren ve onunla savaşan ifritler; fil, hınzır, aslan, kartal ve karga gibi pençeli, hortumlu ve kuyruklu hayvanların suretlerinde belirmektedirler. Bu nedenle bu hayvanlar, Hz. Süleyman zamanına dek bu zulme katlanmak zorunda kalmışlardır. Hz. Süleyman tahta geçince gerek insanlar gerekse cin ve hayvanlar tümden onun hükmüne tâbi olurlar. Hz. Süleyman'ın ne kadar adaletli olduğunu duyan hayvanlar insanların eziyetlerinden kurtulmak ve yer yüzünde emniyetle dolaşabilmek için bir meşveret kurarlar ve bu toplantıda durumlarını Hz. Süleyman'ın huzuruna arz etme kararı alırlar. Yırtıcı kuşlar ve vahşi hayvanlar sonraki gün bu iş için toplandıklarında deve kuşu (şütürmurg) hayvanların karşısına çıkarak onlara acelenin neticesinin pişmanlık olacağını söyler. Peygamberler devrinden beri bir işi yapmadan evvel akıl sahipleri arasında istişare etmenin süregelen bir âdet olduğunu hatırlatarak, onlara akıl alıp nasihatini dinlemeleri için Demavend Dağı'nda yaşayan bir kargayı tavsiye eder. Hayvanlar hep birlikte oldukça zeki ve ilim sahibi olan bu karganın yanına giderek dertlerini anlatırlar. Karga onlara, birkaç husus ile açıklamalarda bulunur. İlk olarak, Hz.

Adem hilafet tahtına oturduğundan beri hayvanların huzur bulamadığını fakat buna bir süre daha sabretmelerinin meyvesi olacağını söyler. Nitekim bu şikayetleri duyan insanoğlunun kızarak hayvanlara daha fazla eziyet etmesi mümkündür. İkinci husus, hâlihazırda insanların devletinin hayvanlarınkinden daha üstün olduğudur. Mutlaka devran dönecek ve Allah yer yüzünü kullarından dilediğine miras bırakacaktır. O zaman var gücü ile hayvanların şikayetlerini dile getirmeleri daha uygundur. Üçüncü olarak ise herhangi bir tarafa gönlünün meyl etmemesi ve adil olabilmesi için hayvanlara, hem insanlardan hem de hayvanlardan olmayan bir hâkim/kadı gerekecektir. Bu kişi insanlardan olacaksa bile Hz. Muhammed'in adaleti zamanında olması en iyisidir. Bu hususlar nedeniyle karga, hayvanlara yuvalarına dönüp sabır ve tevekkülle beklemelerini tavsiye eder. Hz. Muhammed'in peygamberliği zamanında hayvanlar karganın bu vasiyetini yerine getirmeye çalışsalar da Allah'ın emriyle her birinin başına türlü olaylar geldiği için bunu gerçekleştiremezler.

Hz. Muhammed'in peygamberliği zamanında bir cin topluluğu iman eder. Bu topluluğun kralı ise Şâh Merdân adıyla bilinen Bîrâst el-Hakîm adlı bir kişidir. Bu zât krallığını, sık ağaçların ve güzel nehirlerin olduğu cennet timsali Sağun adlı bir adada sürdürmüştür. Yine burada birçok türden hayvan da onun yönetimi altında huzurla beraber yaşamaktadırlar. Bir gün denizdeki dalgalar, içerisinde tüccar, bilgin, sanatkar ve zenginlerin olduğu bir gemiyi bu adaya getirir. Adadaki türlü nimetleri gören insanlar burada yaşamaya karar verirler ve zamanla kendi istifadelerinde kullanmak için kendi halinde yaşayan ada hayvanlarına eziyetler ederler. Bu eziyetlerin yaşandığı dönemde Sağun adasına hükmeden padişah Dâdbahş'dır. Hayvanların hepsi kendi türlerinden bir elçi seçerek, insanların zulmünden şikayetçi olunca Dâdbahş da bir elçi ile gemi halkını yanına çağırıp kim olduklarını ve neden geldiklerini sorar. İnsanlar, buraya önce cin padişahının faziletini görmek için geldiklerini, ikinci olarak da burada yaşayan hayvanların aslında kendilerinin köleleri olup kaçtıklarını söylerler. İnsanların isteği, kralın kendileri ve hayvanlar arasında bir hüküm vermesi yönündedir. Kral Dâdbahş bu hükmü verebilmek için onlardan fikirlerini delilleriyle beraber sunmalarını isteyecektir.

İnsanlardan ileri gelenler söz hakkı alarak niçin hayvanların köle, kendilerinin ise onların sahibi olduklarını anlatırlar. Kendi iddialarını savunurken çeşitli ayet, hadis, mesel ve manzum/mensur iktibaslara başvururlar. Karşılıklı olarak söz alınıp verilen bu konuşmada hayvanlar da kendilerini benzer delillerle savunur. Hayvanların söz alarak kendilerini savundukları yerler "Hutbe-i…" şeklinde verilmiştir. İlk söz hakkını

Abbâsîlerden bir insan alarak hayvanların insanların yararlanmaları için yaratıldıklarına dair ifadeler barındıran bazı ayetler okur. Hayvanlardan katır, bu sözlere karşı krala bir hutbe arz ederek okunan ayette aklî olarak kendilerinin köleliğine işaret eden bir durum olmadığını izah eder. İnsanoğlu yaratılmadan evvel gayet huzurlu yaşadıklarını, daha sonra ise insanların onları aşağıladıklarını, bağladıklarını, üzerlerine bindiklerini, eziyetler ettiklerini, derilerini yüzerek yünlerini kırktıklarını ve hatta öldürüp pişirdiklerini söyler. Buna rağmen insanoğlu hayvanlardan razı olmamakta ve zorbalık yapmaktadırlar. Katırı dinleyen Dâdbahş, Sasanoğulları, Hakanoğulları, Şeysaban gibi cin kabilelerinden ve İdris ile Belkıs hanedanlıklarından kadı ve hakimlerin çağrılmasını emreder. Daha sonra insanlara, hayvanların bu sözlerine ne diyeceklerini sorar. İnsanlar kendilerinin sahip, hayvanların köle olmasını kendi suretlerinin güzelliğine, dik duruşlarına, duyularındaki gelişkinliğe ve zekalarına dayandırırlar. Hayvanlar kendi suretlerinin ve duruşlarının köleliği işaret etmeye yetmediğini, yalnızca Allah böyle uygun gördüğü için insan ve hayvan suretlerini farklı tarzlarda yarattığını söylerler.

Der-Beyān-ı ʻİllet-i İḫtilafāt-ı Heyʼāt-ı Ḥayvānāt (Hayvan Suretlerinin Farklılıklarındaki Sebep Üzerine) başlığı altında, hayvanların şekillerindeki hikmetler dile getirilmiştir. Hayvanlar insan ve melikin, insanın ahsen-i takvîm üzerine yaratıldığı sözüne karşılık olarak kendilerinin de bu şekilde yaratıldıklarını, aksini iddia eden insanın aslında hayvanları değil de yaratıcıyı ayıpladığını söyler. Onlara göre hayvanların yaradılışında da türlü hikmetler vardır. Mesela kendi bedenlerinin yere yakın oluşunu besinlerinin yerde bulunması gibi aklî nedenlere dayandırırlar. Üstelik hayvanların neslinin devamında insanlar gibi suret güzelliğinin bir değeri olmadığını, güzellik onların indinde insanlardaki gibi mühim olmadığı için de insanların güzellik açısından kendilerine bir üstünlükleri olmadığını beyan ederler. Böylece bu bölüm, insanların hayvanlardan daha güzel yaratıldıkları meselesine cevap oluşturur. Daha sonra sıra, insanların bir diğer üstünlük iddiası olan “duyulardaki hassasiyet”e gelir.

Der-beyān-ı Cevdetü’l-ḥavās fi’l-Ḥayvānāt (Hayvanlarda bulunan duyuların güzelliği hakkında) bölümünde hayvanlardan bazılarının insanlara nazaran ne kadar duyuları gelişkin varlıklar olduğu ifade edilir. Örneğin devenin gece karanlığında insanın göremeyeceği şeyleri görmesi, atların gelen kişinin ayak sesini duyarak sahibini tehlikelerden haberdar edebilmesi, annelerinden ayrılan koyunların serbest bırakıldıklarında kendi annelerini hissederek bulmaları gibi durumlar örnek gösterilmiştir. İnsanın akıl noktasındaki üstünlüğüyle övünmesinin de geçersiz olduğu, nitekim bunun

çalışarak elde edilen bir şey değil de Allah tarafından doğuştan verilen bir nimet olduğu da hayvanların reisi tarafından itiraz olarak dile getirilir.

Daha sonra, *Şikāyet-kerden-i Ḥayvānāt ez-Cevr-i Firāvān-ı İnsān* (Hayvanların, İnsanların Aşırı Eziyetinden Şikayet Etmesi) bölümünde melik, hayvanların bir önceki bölümde serdettikleri sözlere karşı insanların reisine söz hakkı verir. İnsanoğlu hayvanları tıpkı sahiplerinin kölelere yaptığı gibi alıp sattıklarını, yedirip içirdiklerini, tedavi ettiklerini, vahşi hayvanlardan koruduklarını, yorulduklarında dinlendirdiklerini ve tüm bunların merhamet işareti olduğunu söyler. Hayvanlar ise insanoğlunun bu tedbirlerinin yine kendilerinden daha iyi faydalanmak için olduğunu, alıp satmanın hangi tarafın köle olduğunu belirlemeyeceğini nitekim farklı milletlerin yeri gelince birbirine karşılıklı olarak bu muameleyi uyguladığını söyler. Ardından eşek, öküz, koç, deve, fil, at ve katır söz alarak insanlar tarafından nasıl alıkonulduklarını ve insanların türlü eziyetlerle bedenlerinden nasıl yararlandıklarını melike şikayet ederler. Bu bölümde hayvanların kendi aralarında da diyaloglar geçmektedir.

Tafḍīl-kerden-i Ḫayl-i Sebük-ḫırām ber-Zümre-i Behāyim ü En'ām (Hızlı Koşan Atların Dört Ayaklı Hayvanlardan Üstün Olması Hakkında) bölümünde, bir önceki bölümde iyi hasletlerinden bahsedilen atlar hakkında bilgi vermesi için melik, insanoğluna söz hakkı verir. İnsanların reisi atların suret güzelliğinden, hızlarından, itaatlerinden, zeka ve edeplerinden söz edince tavşan da onların bu iyilikleri yeri geldiğinde sahibinin düşmanlarına da gösterebileceğini, bu konuda tıpkı insanlar gibi olduklarını söyleyerek kötüler. Bu yergiye yine hayvanlardan eşek cevap verir. Eşeğin cevabı, Allah'ın tüm nimetlerinin tek bir kişide bulunamayacağı kadar çok oluşunu hatırlatır. Yine bu doğrultuda güneş ve ayın dahi tutulduğu, yıldızların kimi zaman düştüklerinden bahseder. Bu esnada öküz sohbete dahil olarak konuyu nimet sahibi olanın diğerlerine de ihsân etmesi gerektiğine getirir. Nitekim güneş, ışığını yaradılanların üzerine yayar. Ama insanoğlu hayvanlara ihsan edecek olsa bin türlü eziyeti de yanında reva görür. Öküzün bu düşüncelerinden sonra hayvanlar melikten yardım isterler. Melik de kendi huzurundaki hakimlere söz hakkı verir. Melik gibi cin taifesinden olan bu kişiler insanoğlunun zulmünü tasdik ederek kendilerinin de tenha meskenlere kaçma nedeninin insanlar olduğunu, insanların cinlere isnad ettiği korkutma/gasp/öldürme gibi hasletlerin de tam aksine insanlara ait olduğunu dile getirirler.

Der-Beyān-ı Menāfi'-i Müşāvere li-Ẕevi'l-ārā (Fikir Sahipleriyle İstişarenin Faydası Hakkında) bölümünde melik Dâdbahş, veziri Beyran ile yalnız buluşarak bu tartışma hakkındaki düşüncelerini sorar. Onun tavsiyesi üzerine Dâdbahş, bazı meşhur kabilelerdeki cin filozoflarını toplayarak fikirlerini alır. Onlardan biri krala, hayvanların geceleyin insanoğlundan kaçmasını emretmesinin faydalı olacağını söyler. Yine aynı mecliste bir filozof tarafından, bunun Ādemoğullarında daha ileri bir düşmanlığı doğurabileceği fikri dile getirilir. Cinlerden bir filozof, kendilerinin insanlara daha kolay zarar verebilecek kudrete sahip olduklarını ve bu hususta korkmaya mahal bulunmadığını düşünür. Onlardan işin aslına vakıf bir filozof da insanoğlunun felekî ruhlara ve melekî nefislere sahip olarak cinlerden üstün bulunduğunu ifade eder.

Der-beyān-ı 'Adāvet-i Beniyyü'l-cān ve Benī Ādem Keyfe kān (İnsanlar ve cinler arasındaki düşmanlığın nasıl oluştuğu hakkındadır) bölümünde, cin ve insanlar arasında bir önceki bölümde de bahsedilen geçmiş olaylar meclisteki bir bilgenin ağzından anlatılır. Buna göre cinler insanoğlu yaratılmadan yer yüzünde hüküm sürüp bozgunculuk çıkarmışlar, insanlar yaratıldıktan sonra herkesin ona secde etmesiyle bildikleri zanaatlerini insanoğluna öğretmişler fakat insanoğlu daha sonra cinlerin geçmişteki düşmanlıklarını hatırlayarak onlara kinlenmiştir. Bu kin neticesinde Kabil'in Habil'i öldürmesi gibi tüm kötü işleri insanlara cinlerin öğrettiğini düşünmüşlerdir. İdris peygamber, nübüvveti esnasında insan ve cinlerin düşmanlığını giderir. Fakat Hz. İbrahim'in ateşe atılışı, Hz. Yusuf'un kuyuya atılışı zamanlarında insanoğlu yine cinleri suçlar. Hz. Musa ve Hz. Süleyman zamanları gelince cinlerin insanlarla olan düşmanlığı giderilmiştir. Hz. Muhammed zamanında ise bazı cin kabileleri müslüman olmuş, müslümanlar ile cinler arasındaki adavet son bulmuştur. Bilge bu konuda cinlere, düşmanlığı uyandırmamaları gerektiğini söyler. İnsan ve hayvanlar arasında hüküm verilebilmesi için de krala onları huzurunda konuşturmasını tavsiye eder.

Daha sonra *Der-Beyān-ı İstiḫrāc-Kerden-i 'Āmme-i serāi'rhā-i Mülūk u Ḫāṣṣa* (Melik ve Padişahların Tüm Sırlarını Ortaya Çıkarmak Hakkında) adlı bölüm yer almaktadır. Burada insanların kralın hükmünün ne yönde olacağına dair konuşmaları yer alır. Hayvanlar da aralarında konuşarak insanların hitabette kendilerinden daha iyi olmasının tartışmada aleyhlerine olacağı endişesinden bahsederler. Bu bölümün sonunda hayvanlar, kendilerinden her bir sınıfı temsil etmesi için karınca, deve kuşu, aslan, Anka, yılan ve su yılanını (ejderha) konuşmacı olarak seçerler. *Der-Beyān-ı Keyfiyyet-i Teblīġ-i Risālet-i Şāhān-ı Ḫayvānāt* bölümünde de kral ve hayvanlar arasında diyaloglara yer verilmiştir.

Hayvanların kralı olan aslanı temsil edecek elçinin kim olacağı hususu üzerinde konuşulduktan sonra *Der-Beyān-ı Evṣāf-ı Lāzıme Berāy-ı Elçiyān-ı Mülūk ü Ḫāṣṣa* (Padişahın Elçilerinde Olması Gereken Vasıflar Hakkında) bölümünde; beliğ üsluplu, adil, akıllı, nerede ne söyleyeceğini bilen bu elçinin Kelile olmasına karar verilir. Bu bölümde, konu ile uzaktan ilişkili olarak köpeklerin huyları ve insanoğlu ile olan ilişkileri ve benzerlikleri gibi konularda da bilgilere yer verilmiştir.

Daha önce bahsedildiği gibi hayvanlar altı kısma ayrılarak her birinden bir temsilci seçilmesine karar verilmişti. Buradan sonraki altı bölümde hayvanların elçisi Kelîle; kuşların, yırtıcı kuşların, yırtıcı hayvanların, sürüngenlerin, böceklerin ve su hayvanlarının diyarına giderek insanların hayvanlara karşı bir üstünlük iddiasında bulunduklarını haber verir. Bu altı grubun temsilcileri ile konuşur ve onlar da bu münazarada kendilerini temsil edecek hayvan türünü seçmek için tartışırlar.

Resīden-i Resūl-i Dīger be-Nezd-i Şāh-murġ-ı Nīk-manẓar bölümü, kuşların diyarında geçer. Bu bölümde evvela kuş padişahı Şâh Murg'un konuşmaları ile diğer kuşların insan-hayvan tartışmasına dair fikirlerine ve Allah'ı tesbih etme şekillerine yer verilir. İçerisinde yer yer ayetlerden de parçalar barındıran tespihler, müellif tarafından manzumeleştirilerek kurgulanmış ve kaynak metnin diliyle tercüme edilmeden verilmiştir. Allah'ı tespih etme biçimlerini anlatan hayvanlar, kendi iyi meziyetlerinden bahsederler ve insanlarla olan münazarada konuşmacı olmak için her biri kendisini önermektedir. Kuşların kralı Şâh Murg ise tavusun fikrini alarak, konuşmasındaki fesahat ve belagat nedeniyle kuşların elçisinin bülbül olmasına karar verir.

Resīden-i Sefīr li-Āḫar be-Melik-i Ḫaşerāt-ı Naḥīl-i Ḫuceste-eşer bölümünde hayvanların kralı olan katır, haşerelerin ve sineklerin diyarına giderek onlarla konuşur. Onlara insanların hayvanlardan üstün olmaları iddialarını haber verir. Bu topluluğun kralı arıdır. Hayvanlar, birbirleri arasında konuşarak insanlardan üstün olduklarını, örneğin zamanında Nemrud'un burnuna giren küçücük bir sinek nedeniyle öldüğü gibi durumlardan bahsederler. Bu topluluğun hepsi, kendilerinin elçi olmaya layık özelliklerini sıralar. Fakat haşere topluluğunun kralı arı, elçilik görevini kendisi üstlenir.

Resīden-i Berīd-i Dīger be-Maḥżar-ı Melik-i Cevāriḥ-i Ṭuyūr'Anḳā-yı nīk-manẓar bölümünde hayvanların elçisi, yırtıcı kuşları ve onların kralı olan Anka'yı ziyaret ederek durumu haber verir. Anka da kendi cinsinden olan hayvanları dinleyerek münazarada yırtıcı

kuşları papağanın temsil etmesine karar verir. Papağanın seçilme nedeni insanların onu sevmesi ve halktan herkese hikayeler anlatarak kendini dinletebilmesidir.

Resīden-i Sefīr-i Âḫar be-Melik-i Baḥriyān Tinnīn-i Ġarābet-nişān bölümünde hayvanların elçisi, insan ve hayvan münazarası için su hayvanlarının diyarına gider. Ejderha, kılıç balığı, timsah, yunus balığı, yengeç, kaplumbağa, kurbağa gibi birçok hayvan toplanır. Bu grup; halim, vakur, sabırlı ve takva sahibi olması nedeniyle kendilerine elçi olarak kaplumbağayı seçerler. Üstelik kaplumbağanın geçmişte Hz. İbrahim'in ateşine su taşıması ve Firavun'a karşı Hz. Musa'ya yardımcı olması davranışlarından ötürü insanlara karşı itibar kazandığı zikredilir.

Resīden-i resūl-i dīger be-melik-i Hevām Şu'bān-ı heyābet-irtisām bölümünde elçi, sürüngenlerin kralı yılanın yanına giderek durumu bildirir. Burada çeşitli yılanlar, akrep, kırkayak, bukalemun, kertenkele, hamamböceği, cırcır böceği ve kurtçuklar da yer almaktadır. Bu topluluğun kralı olan yılan, veziri engerek yılanına kimin elçi olabileceğini danışınca vezir bu hayvanların ekserinin sağır, dilsiz, kör, pençesiz ve derisiz oluşları ile zavallı yaratıklar olduğunu söyler. Allah'tan yardım dileyen yılan tebaası yaratıcıya dualar eder. Daha sonra *Der-beyān-ı Ḫuṭbe-i Ṣurṣur-ı Ḫuceste-eşer* başlığıyla cırcır böceğinin konuşmasına yer verilir. Cırcır böceği, bu grup hayvanlarının bahsedilen yaratılış biçimlerini aklî nedenlere dayandırarak anlatır.

Resīden-i Zü'amā-yı Ḥayvānāt ez-Âfāḳ, be-Nezd-i Taḫt-ı Şāh-ı Cinniyān bi'l-ittifāḳ (Uzak ülkelerden Hayvanların Önde Gelenlerinin Hep Birlikte Cin Padişahının Tahtına Ulaşması) bölümünde tüm hayvan gruplarından seçilen bu elçiler, insanların hayvanlara üstünlüğü iddiasına cevap vermek üzere cin padişahının huzuruna gelirler. Onların hepsi birbirinden çok farklı ve acayip suretli olduklarından, cinlerden bir filozof onların tabakaları ve yaratılışları hakkında melik huzurunda bilgi verir. Mecliste insanoğlundan Iraklı bir şahıs da yer almaktadır. Melik, konuşması için ona söz hakkı verir. Bu şahıs, kendilerinin soyundan yer yüzünde krallar çıktığını, şehirler inşa ettiklerini ve halkları yönettiklerini söyler. Cin bilginleri ise buna karşılık insanların tufana tutulduğunu, yeryüzündeki bitki ve hayvanları yok ettiklerini, ülkelerdeki dillerin farklılaşıp çoğaldığını ve insanların akıl karmaşası yaşadığını, onlardan Nemrut gibi zalim krallar da çıktığını söylerler. Cinlerin kralı, adaletli olan davranışın hem iyi hem de kötü yanları dile getirmek olduğunu belirtir.

Bu bölümde cinler kralı insanlardan birkaç kişinin daha savunmasını dinleyecektir. Iraklı şahıstan sonra Hintli bir adam söz alır. Hintli adam kendi topluluğunun sihir, büyü gibi maharetlerinden ve çevikliğinden bahseder. Buna karşılık filozof, aynı zamanda beden yaktıklarını, gök cisimlerine taptıklarını ve zina ile nesillerini devam ettirdiklerini söylemediğini hatırlatır. İnsanlardan bir diğer sözcü, İbrani bir adamdır. İnsanların iftihar vesileleri olarak Hz. Musa'nın denizi yarmasını, Firavun'u batırmasını, kendilerine kudret helvası ve bıldırcın ile birlikte dünyada kimseye verilmeyen nimetlerin verilmiş olmasını sıralar. Bilge filozof ise buna karşılık onların içerisinde maymun ve domuz gibi canlıların da yaratıldığını, insanlarının doğru yoldan saptıklarını ve tağuta kulluk edenlerin olduğunu söyler. Meclisteki diğer bir şahıs Mesih aleyhisselâmın soyundan olan bir Süryani'dir. Bu kişi kendilerinin üstünlüğünü ispat için bir bakire olan Hz. Meryem'in soyundan geldiklerini, içlerinden rahip ve papazlar çıktığını, yer yüzünde büyüklenmediklerini ve kendilerine ruhbâniyet verildiğini söyler. Filozof bu adama da teslis inancıyla imandan çıktıklarını, domuz eti yiyip haçlara taptıklarını söylemediğini hatırlatır. Daha sonra Kureyşli bir adam söz alarak kendilerine Hz. Muhammed'in peygamber olarak indirildiğini ve İslam'a uygun bir biçimde yaşayarak faziletlere sahip olduklarını dile getirince filozof bu kişiye de peygamberin vefatından sonra bu vasıfları terk edip mürted olduklarını veya dini kullanarak dünyayı istediklerini söyler. Meclisteki bir diğer kişi de kendilerine verilen ilimlerle övünen bir Yunanlıdır. Bilge filozof onun bahsettiği tıp, astronomi, geometri, mantık ve dini ilimler gibi birçok bilginin aslında İsrailli ve eski Mısırlılardan kaldığını söyleyerek onu da susturur. Yunanlı şahıs, ilimlerin doğal olarak bu şekilde yayıldığını ifade edip durumu kabul eder. Son olarak Horasanlı bir kişi gelir ve kadın ve erkeklerinin gücü ile, iman noktasındaki itaatleriyle iftihar eder. Bilge filozof, bu kişiye de topluluklarının kaba oluşu, küfürlü konuşmaları, oğlanlarla evlenmeleri gibi kötü alışkanlıklarının da bulunduğunu söyleyerek onun üstünlük iddiasına itiraz eder.

Tıpkı insanların söz alışı gibi, bu bölümden sonra da altı kısma ayrılan hayvan kabilelerinin reisleri, melik huzurunda söz hakkı alır. "Der-Beyān-ı Evṣāf-ı Ṣīr ve Şemmeī Ez-ḫıṣāl-ı Maḥmūde vü Meẕmūme-i ū" bölümünde yırtıcıların elçisi olan çakal söz alır ve kendisini aslanın gönderdiğini söyler. Melikin soruları üzerine aslanın yaşam biçimi ve tebaası hakkında bilgiler verip aslanın güçlü ve adil oluşunu anlatır. Daha sonra Anka'nın elçi olarak seçtiği papağan, Anka'nın yaşadığı güzel adayı, cüssesini ve avcılığının heybetini anlatır. Deniz canlılarının elçisi olan cırcır böceği, kralı olan su yılanı hakkında; su hayvanlarının elçisi olan kurbağa ise ejderha hakkında cin melikine bazı genel bilgi

verirler. Kurbağa, insanların hayvanların sahibi olamamasını bazı aklî nedenlerle savunur. Buna göre öncelikle yırtıcı hayvanlar küçük hayvanları yemekte, kendileri vefat edince küçük hayvanlar da onların leşlerini yemektedir. Ademoğlu ile diğer hayvanların durumu da böyledir, kesip yedikleri hayvanlar kendilerinin ölümünden sonra onların kabirde toprağa karışan cesetlerini yemektedirler. Böylece insanoğlu da bu hayvanlara yem olur. Üstelik yırtıcılar, insanoğlunun esir edebildiği hayvanlar gibi değildir. Onlara çok kolay zarar verebilecekleri için kendilerinden uzakta durmaları daha mantıklıdır.

Kurbağanın bu açıklamasından sonra cinlerin kralı insan topluluğuna dönerek anlatılanları anlayıp anlamadıklarını sorar ve hayvanların belirli bir kralı olduğu için insanlara da krallarının kim olduğu sorusunu yöneltir. İnsanlardan Iraklı zât, krallarının hayvanlardan farklı olarak çok fazla sayıda olduğunu, bu fazlalığın geniş toplum kitlesinin yönetilme ihtiyacına binaen doğduğunu ve insan krallarının cüssede değil de siyasi nitelikler noktasında güçlü olduğunu belirterek bu iddiaya güzelce cevap verir.

Ardından "Der-beyān-ı Fażā'il-i Naḥl-i Ḫuceste-kirdār ve 'Acāyibhā-yı aḥvāl ü eṭvār" adlı bölüm yer alır. Burada hayvanların elçisi ve kralı arı söz alır. Cinler kralı, arıya niçin bir elçi seçmeyip bizzat geldiğini sorduğunda, tebaasına herhangi bir zarar gelmesini istemeyeceği kadar şefkatli olduğunu söyler. Bunun nedenini Allah'ın kendilerine vermiş olduğu lütuflara dayandırarak tıp ilminde ilaç yapımındaki önemlerinden bahseder. Gerek bu faydaları gerekse insanlara bal üretmeleri nedeniyle onlara zararının bulunmadığını, buna rağmen insanların kendilerinden razı olmadığını söyleyerek kendilerinde bir suç bulunmadığını ifade eder.

Kral, *Der-beyān-ı ḥüsn-i ṭā'at-i cinniyān, be-rü'esā'-i 'adālet-'unvān* bölümünde bu kez arı krala bir soru yöneltir. Bu soru, cinlerin adil yöneticilere karşı itaatlerinin nasıl olduğuna dairdir. Aslında münazaradaki karşılıklı savunma akışına biraz ilave sayılabilecek bir konuyla başlayan bu bölümdeki maksatlardan biri de halkın hükümdarlara itaati noktasında yol gösterici olmak gibidir. Kral, cinlerin kendi krallarına olan itaatinin meleklerin Rabblerine olan itaatine dayandığını, bunun da beş duyunun nefs-i nâtıkaya itaat etmesine benzediğini dile getirerek arıya açıklamada bulunur. İnsanlar arı ve kralın oldukça uzun konuştuğunu görünce şaşırarak arıyı buna layık görmezler. Cinlerden bir bilge ise arının haşerelerin lideri olduğunu ve bu nedenle kralla ortak bir paydada buluştuklarını, üstelik küçük olsa dahi zeki ve yararlı bir canlı olduğunu dile getirir. Melik de insanlara dönerek arının da bahsettiği bu zulümlerine karşı neler söyleyeceklerini sorar. Rumlardan

bir lider söz alarak kendilerinde ilmin, doğru ve yanlışı ayırt etme gücünün, çeşitli inceliklerin ve sanat/meslek/din gibi alanlarda üstünlüğün bulunduğunu; Allah'ın insana saltanat verdiğini, bitki ve hayvanları da onun emrine sunduğunu söyler. Bu nedenle hayvanlar üzerine mâlik olduklarını savunur. Arı ise bunlara karşılık kendilerinde bulunan anlayıştan ve işlerini ne kadar sanatlı bir biçimde yaptıklarından bahseder. Aynı zamanda diğer hayvanlardan da örnekler vererek onların kendi işlerini yaparken ne kadar bilge ve hikmetli davrandıklarını, her işlerini mantıkî bir çerçevede gerçekleştirdiklerini örneklerle anlatır. Bu konuşmasından sonra kraldan takdir görür.

Daha sonra Arap bir şahıs söz alarak, hayvanlardan üstün olduklarına dair sahip oldukları temiz yiyecek ve içeçek gibi nimetleri delil gösterir. Süt, yoğurt, çeşitli ekmekler insanlara aitken hayvanlar saman ve yapraklarla beslenmektedirler. Bu iddiaya bülbülün cevabı gecikmez. O da insanların sahip olduğu bu nimetlerin aynı zamanda onlara hem yapım aşamalarıyla hem helal-harama dikkat etmenin gerekliliğiyle, hem de getirdikleri hastalıklarla bir külfet olarak geri döndüğünü söyler. Oysa kendileri her gün yiyecekleri kadar rızkı Allah tarafından zahmet çekmeden ve hazırlamak gerekmesizin almaktadırlar. Ayrıca insanların sevinçli zamanları yanında kederli birçok hallerinin olduğunu dile getirir. Iraklı İbrânî bir şahıs bülbüle cevap vermek ister ve insanoğlunun Allah tarafından vahiyle doğru yola iletildiğini, sonrasında namaz, oruç, zekat, bayramlar gibi insanı Allah katında yücelten birçok ibadetle müşerref kılındığını anlatır. Bülbül bunlara da aklî delillerle karşı çıkıp birçok ibadetin insanların mevcut olan veya işlemeleri mümkün günahlarını temizlemek için olduğunu söyler. Örneğin Tevbe Suresi'nin 34. ayeti olan *'"Altın ve gümüş yığanları ve onları Allah yolunda harcamayanları acıklı bir azap ile müjdele*" ayetini de delil göstererek mal toplayıp cimrilik ettikleri için sadaka ve zekatla sorumlu olduklarını dile getirir. Yine kendilerine göre daha kirli işleri olduğu için gusülle, gıybet gibi günahları bulunduğu için de namazla yükümlüdürler. Hayvanlarda bunlar olmadığı gibi onların her hareketi ibadettir. Ardından yırtıcıların lideri Kelîle de söze girerek insanların olumsuz hâllerini söz konusu eder. İnsanlardan birisi söze girerek yırtıcılar topluluğunun hayvanlar içinde en zararlı ve kötü topluluk olduğunu, leş yiyerek yaşam sürdüğünü söyler. Onlar ise bir başkasına zarar vermeyi insanlardan öğrendiklerini, üstelik kendi verdikleri zararın aslında doğal bir süreç olarak çok da önemli olmadığını vurgularlar. Ayrıca insanların en iyileri olan zahit ve âbid kullar bile insanlardan kaçıp uzlete çekilirken yırtıcılarla aynı mekanlara giderler çünkü insanların kötülerinden onlar da kaçmaktadırlar. Kral yırtıcıların bu söylemlerini haklı bulur ve diğer gün münazara için tekrar toplanılır.

İnsanlardan Fârisî bir şahıs da kendilerinde krallardan zanaat ehline dek birçok sınıfın bulunduğunu, hayvanlarda bunun olmadığını ve saydığı sanat ve şahıslarla alemin ayakta kaldığını iddia eder. Papağan söz alarak insanlar arasında toplumda kötülüğüyle bilinen sınıfların da olduğunu, insanların yöneticilerinin kendi nefislerini önemsediğini, hayvanların yöneticilerinin ise bunu bir karşılık beklemeden tebaalarına merhametle yaptığını, insanoğlunun kendi arasında muhalefet, hile ve isyan olduğunu iddia eder. Yine papağan, böceklerden kuşlara dek hayvanların da çeşitli sanatlara vâkıf olduklarını, hem de bunların insan gibi sonradan öğrenerek değil de doğuştan sahip olarak yaptıklarını söyler. Sonra insanların her bir meslek erbabını tek tek sayarak onların üstünlük iddiasını çürütmeye başlar. Örneğin insanlardan hitabetle övünenlere karşılık Allahu te'âlâ'nın da belirttiği gibi hayvanlar da Allah'ı tesbih edip vaazlar verirler. Oysa insanlar bunu anlamamaktadırlar. Müneccimlere gelince, onlara da yine geçici gururlanma yaşayanlar ve zorba hükümdarlar inanmaktadır. Firavun Hz. Musa'nın hangi evde ve nerede doğup büyüyeceğini müneccimlerden tam olarak öğrenemediği için tüm çocukları katlederek Hz.Musa'yı bilmeden himaye etmiştir. Bu bölümden sonra kral hayvanlara dönerek gaybı önceden bilmekle alakalı bilgiler vermelerini ister. Bu bilgilere göre gaybtan gelen şeylerden sakınmak ancak Allah'a sığınıp ibadet ve dua etmekle mümkündür. Yine hayvanların lideri, insanlara içlerindeki bilgelerin de tamamen onların yararına olmadığını, kiminin şüpheye düşüp vahiy gibi bazı şeyleri kabul etmediklerini dile getirir. Övündükleri tabiplere de hastalıkları nedeniyle muhtaç kalmışlardır. Hayvanlar ise bunlara muhtaç değillerdir. Yine tacirler haram ve helale dikkat etmemektedirler. Din adamları ise Rablerine karşı vesveseyle dolulardır. Halifeler de peygamberlerin varisleri oldukları halde zorbaca davranmaktadırlar.

İnsanoğlunun bunlardan sonraki üstünlük iddiası, hayvanların suretleri çeşit çeşitken kendi şekillerinin tek olmasına dairdir. Bülbül bu iddiaya karşılık insanlarda suretleri ortak olsa da din, düşünce ve mezhep ayrılıklarının çok fazla olduğunu kendileri içinse bunların tek bir çatıda toplanarak aynı şeye inandıklarını söyler. Farisi elçi aslında kendilerinin de tek bir Allah'a iman ettiklerini dile getirerek görüş ve mezheplerin aynı maksada giden yollar olduğunu, birbirlerini öldürmenin de aslında Allah'ın dini uğruna savaşmaktan ötürü olduğunu açıklar. Daha sonra Hintli bir zât söz alarak yer yüzünde oldukça fazla milletin yaşadığını söyleyerek birçoğunu ismen zikreder. Bu sayıca çokluk, hepsinin farklı tasarruflarda bulunması ve amaçlarının farklı farklı oluşu, insanların hayvanlardan üstün olduğunu göstermektedir.

Hintli elçinin sözünden sonra kurbağa söze girerek su hayvanlarının da birçok çeşidi olduğunu dile getirir. Cinlerden bir filozof ise felekî unsurların çokluğundan bahseder. Bunun üzerine cin hükümdarı insanlardan bu savunmalara cevap vermesini ister. Hicazlı elçi, insanların üstünlüğünü gösteren bir başka övünç kaynağı olarak ölümden sonra yeniden diriltilerek cennette çeşitli nimetlere kavuşacaklarını söyler. Bülbül bu sözlere karşılık olarak insanoğlunun söylediklerinin doğru olduğunu onaylar. Fakat şöyle bir durum vardır ki, hayvanlar bunlarla müjdelenmiş değillerse de ahiretteki hesap ve azaptan da beridirler. Öyleyse insanoğlu ile hayvanlar arasındaki deliller eşittirler.

Hicazlı şahıs buna karşı çıkarak insanoğlunun ezelden ebede bâkî olduğunu, eğer itaat edip Allah'ın dinine uyarlarsa peygamberin şefaatine nail olabileceklerini söyler. Hayvanlar ise ruh bedenden ayrıldıktan sonra çürüyüp gideceklerdir. Onlar fânî, insan ise bâkî olduğu için insanlar efendi, hayvanlar da onların kölesidir. Bu sözlerden sonra hem hayvanlar hem de cinler insanların hayvanlardan üstün olduğunu kabul ederler.

Hikayeler aktarılırken, mensur bölümlerin başlangıcında, o bölümün muhtevasına uygun şekillerde küçük manzum parçalara yer verilerek birer hüsn-i ibtidâ örneği de sergilenmiş, aynı zamanda bölümdeki içerik hakkında bazı nişaneler bırakılmıştır. Örneğin *"Der-beyān-ı 'Adāvet-i Beniyyü'l-cān ve Benī Ādem Keyfe kān (İnsanlar ve cinler arasındaki düşmanlığın nasıl oluştuğu hakkındadır.)" bölümünün başında*

1 Ey ḳalem gel mācerā-yı dehri i'lān ėt bize
Bu ṭılısm-ı ḥikmetiñ feṯḥini tibyān ėt bize

2 İns ü cinniñ bu dem-ā-dem ḥarb u heycāsı hele
Ḥalli müşkil bir mu'ammādır sen āsān ėt bize

(Ey kalem, gel ve dünyanın macerasını bize açıkla ve bu hikmet tılsımının açılışını beyan et. Çözümü zor bir muammâ olan insan ve cinin süregelen savaşı ve kavgasını bizim için kolaylaştır.)

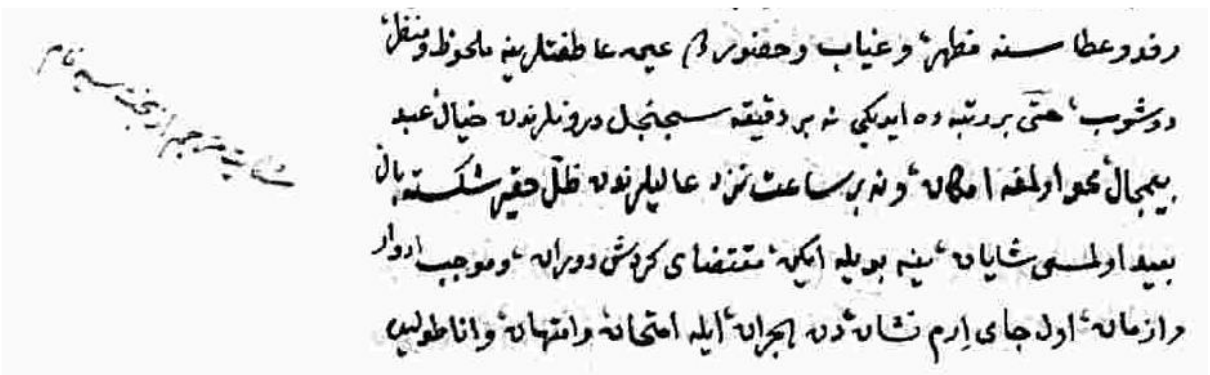
Metindeki her bir bölümde problem olarak ele alınan bir konu üzerinde istişarelere yer verilirken bu istişareler arasında okuyucuyu bilgilendirecek detaylara da değinilir. Bunlardan ilki, hayvanlarla ilgili olanlardır. Gerek hayvanların kendileri, gerekse hükmü verecek olan cinlerin kralı hayvanlar hakkında konuşurken onların suret ve siretlerine dair bilgi sahibi olabileceğimiz sorular sorarlar. *İhvânu's-Safâ*'nın bu risalesinin Tosyevî'nin istinsahında *Asnâfü'l-Hayvân ve'l-Acâ'ibü Heyākilihā ve Ġarā'ibü aḥvālihā* (Hayvan

çeşitleri, ilginç şekil ve hallerine dair) şeklinde, kaynak metnin neşrinde de "Mine'l-cismāniyyāti'ṭ-ṭabī'iyyāti fī keyfiyyeti tekvīni'l-ḥayvānāti [Tabiate ait cismânîlerden hayvanların oluşumuna dair (Zirikli, 2018, 2/132)]" biçiminde başlıklandırıldığını görmekteyiz. Hem hayvanlara ait ciddi birtakım bilgileri ihtiva etmesi hem de bu isimlendirmeler, risalenin münâzara ve ahlâki öğreti yönü ön planda olsa da hayvanlarla ilgili bilgi veren bir kaynak olarak da görülebileceğini göstermektedir. Öte yandan muhtevâ zikredilirken atlanmaması gereken bir husus da, metinde pendnâme veya siyasetnamelerde bulunacak cinsten bazı bilgilerin yer alıyor olmasıdır. Örneğin metinde akıllı kişinin düşmanlık çekmemesi gerektiği, elçide ve yöneticide yönetim gücü ve zorba davranmamak gibi olması gereken hasletler, insanların dünya üzerinde düştükleri ve düzeltmeleri gereken hatalar, dînin doğru uygulanmasına dair verilen bilgiler, münazara için belîğ ve fasîh olup iyi deliller sunabilmek gerektiği gibi birçok konuda öğretici mesaj yer almıştır. Bunlar salt nazarî bilgiler olarak verilmeyip kendi akışında devam eden hikayeye yedirilmiş, çoğu kez davasını savunan tarafların veya onlara hükmeden kralın ağzından verilmiştir.

2.4.5. Eserdeki Derkenârların İçeriği ve Kaynakları

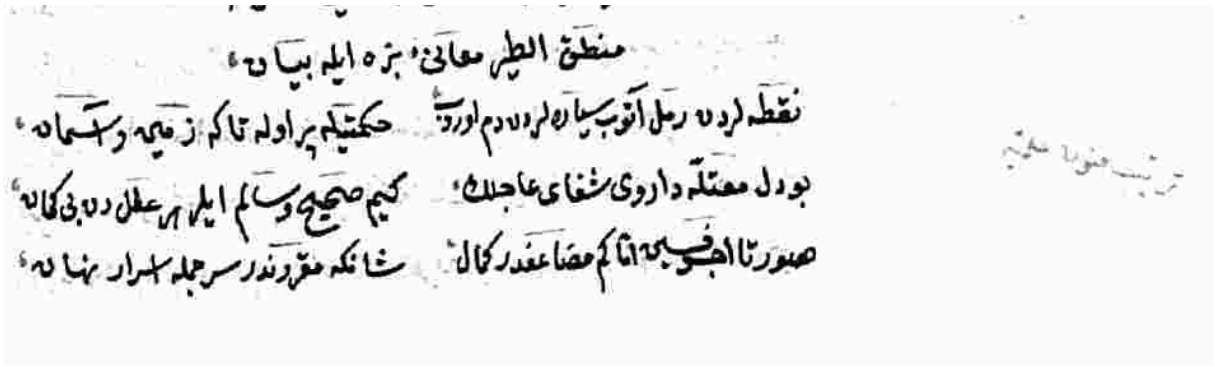
Kıstâsu'd-Devrân'ın müellif hattı olduğunu tespit ettiğimiz Esad Efendi 2355 numaralı nüshası, tamamı mütercime ait olan birçok kenar notunu ihtiva etmektedir. Bunlardan bir kısmı metindeki mana akışını sekteye uğratmamak için verilen ilave bilgiler iken bazıları da metnin daha iyi anlaşılmasını sağlamak maksadıyla kullanılmışlardır. Bu notlardan bahsetmeden önce, derkenarlar ile aynı boşluklarda yer alan ve metin içerisinde müstakil başlık olarak yer almamış konu içeriklerini belirten bazı kısımlar da olduğunu belirtmekte fayda olacaktır. Zihnî bir başlıklandırma amacı taşıyan bu notların, amaçları bakımından diğer derkenârlardan ayrılarak "matlab" olarak isimlendirilmeleri daha doğru olacaktır (Kaygısız, 2020, 137). Aşağıda metindeki bazı matlab örnekleri yer almaktadır:

Şekil 10. Matlab 1

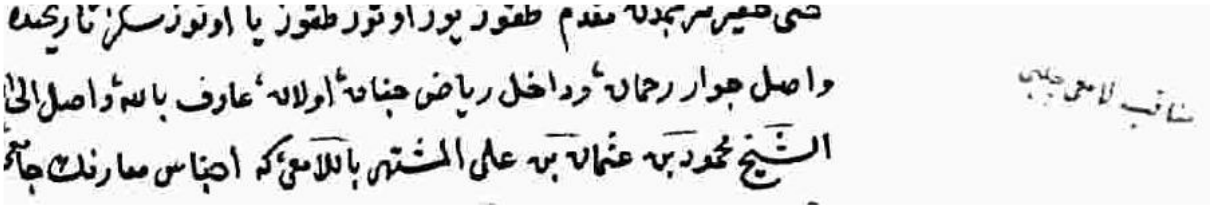
(Şikāyet-i mütercim ez-baḫt-ı siyeh-fām) [3a]

Şekil 11. Matblab 2

(Tertîb-i fünūn-ı ‘ilmiyye) [4b]

Şekil 12. Matlab 3

(Menāḳıb-ı Lāmi‘ī Çelebi) [3b]

2.2.4.5.1 Tarihî Bilgilere Yer Veren Derkenârlar

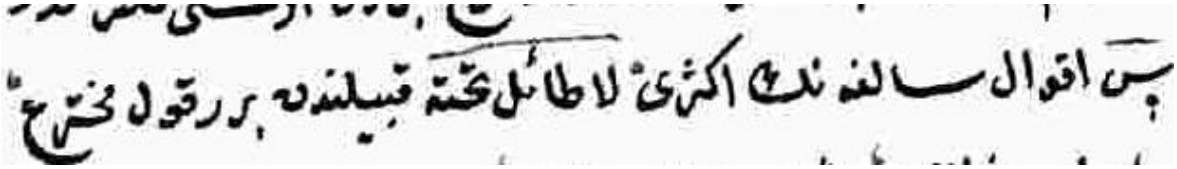
Matlablar dışında kalan derkenâr notlarını, içeriklerine göre birkaç sınıf halinde ele almak mümkündür. Tosyevî’nin derkenâr notlarından yararlanmaya başvurduğu durumlardan bir tanesi, konuya dair ilave tarihî bilgi verdiği yerlerdir. Örneğin aşağıdaki derkenârda, Keyûmers ile ilgili kısım aktarılırken Mahremî Ali Dede’den tercüme yoluyla ek bilgiler de verilmiştir. Metinde Keyûmers’in ve Şît aleyhisselamın kardeş olduğunun söylenmesi üzerine derkenârda onlardan Keyûmers’in siyaset, Şît aleyhisselâmın da din ve ahlak açısından ön plana çıkmış olduğu konusuna değinilmiştir. Gazzâlî’nin *Siyerü’l-mülûk* adlı eserinden bilgiler verilerek Keyûmers ve Şît nebî zamanında onlara suhuf indirildiği ve Ali Dede’nin bir eserinden yararlanarak Keyûmers’in 30 yıl tahtta kaldığı bilgilerine yer vermiştir.

> (Ma‘lūm ola ki ba‘de ebi’l-beşer, hem ḫalīfe ve hem vaṣiyy-i peder olan Şīt en-nebī ‘aleyhisselām olduġu müştehirdir. Zīrā ki dīn ü cibilliyyet cihetinden evlād-ı Âdem içre ekber idi. Ve ammā mülk ü salṭanat ve siyāset-i beşer ü iḳāmet-i umūr-ı ra‘iyyet cihetinden

ekber olan Keyūmerş, ṣāḥib-i ‘adāletdir. Nitekim imām-ı hümām ḥabr-ı fihām Muḥammed el-Ġazālī *Siyeru’l-mülūk*-nām kitāb-ı benāmında böyle ifāde-i merām eylemişdir ki evlād-ı ādem keşret ü vefretde ḳırḳ biñ nüfūsa bāliġ olduḳda cümle-i evlāddan Şīt ü Keyūmerş-nāmān iki püser-i ḫurrem-nihādın iḫtiyār ve anlara ṣuḥuf-ı āsumānī-i celīlü’l-miḳdār olaraḳ ḳırḳ ṣaḥīfe i‘ṭāsıyla ser-i sa‘ādet-efserlerin mümāss-i çarḫ-ı devvār eyledi. Pes umūr-ı dīniyye vü maṣālīḥ-i uḫreviyye maṣāliḥin Şīt nebīye vaṣiyyet ve niẓām-ı memālik ü ‘imāret-i bilād ü mesālik ḫuṣūṣun Keyūmerş-i ṣāḥib-‘adālete irā’et eyledi. Ḥattā Keyūmerş-i ẕī-şevket otuz sene ṣāḥib-i salṭanat oldu. Keẕā fī *Evveliyāt*ı Maḥremî ‘Alī Dede mütercemen.) [8b]

Derkenârlarla ilgili bu ilk örneğe yer verirken imlaya dair bir husus da dikkat çekmektedir. Mütercim matlablarda böyle bir uygulamaya yer vermemiş olmasına rağmen derkenârlarında notun sayfanın hangi noktasına düşüldüğünü gösteren bir işaret eklemiştir. Dikkatli bakılacak olursa notun en başında, sayfanın uç noktasında bir kısaltma işareti () yer alır. Aynı işaret metindeki “Pes” kelimesinin üzerine de eklenerek derkenârın metnin hangi noktasına râci olduğunu göstermiştir:

Şekil 13. Derkenâr ve İşaret Ettiği Kısaltma

Siyamek Şah’ın şehit edildiğini anlatan kısımda yer alan aşağıdaki derkenâr da olayla ilgili ek bir tarihi bilginin eklendiğini gösteren notlardandır. Nev’î’nin *Netâyicü’l-Fünûn* adlı eserinden yararlanan Tosyevî, o gece Pişdadiyan sülalesinden başka birinin de doğduğu bilgisini eklemiştir:

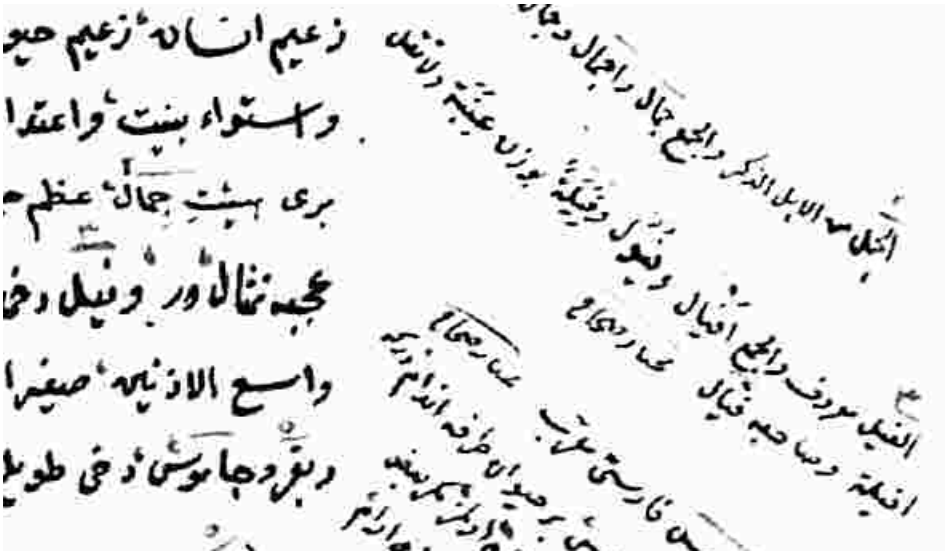
Ve mülūk-ı Pīşdādiyān’dan biri Hūşenc’dir ki Keyūmerş’iñ oġlu Siyāmek’i dīvler ḳatl ėtdiği gėce Hūşeng’iñ anasından ṭoġmuşdur. Siyāmek oġludur. *Netâyücu’l-Fünûn*. [10b]

2.2.4.5.2 Sözcükler Hakkında Bilgiler Veren Derkenârlar

Tosyevî, bazı kısımlarda seçtiği sözcükler hakkında lügatlerden veya *Acâibü’l-Mahlûkât* gibi eserlerden bilgilere yer vermiştir. Örneğin, aşağıdaki derkenâr notu filin

Muhtâru's-Sıhâh adındaki sözlükte geçen maddesine yer vermiştir. Derkenâr notu üzerinde yer alan 3 rakamı, notun ait olduğu kelime olan "fîl"in üzerinde de yer almaktadır. Mütercim özellikle notların karışma ihtimali olduğu zamanlarda numaralandırmaya da aşağıdaki şekilde başvurmuştur:

Şekil 14. Sözcük Anlamını Açıklayan Derkenâr

El-fîlü ma'rūfun ve'l-cem'u efyālün ve füyūlün ve fiyeletün bi-vezni 'inebetin. Ve lā teḳul efyiletün ve ṣāḥibuhū feyyālün. *Muḫtār-ı Ṣıḥāḥ*. (Fil bilinir, çoğulu "efyâl", "füyûl" ve "inebe" vezniyle "fiyele" şeklindedir. "Efyile" denmez. Ve filin sahibine "feyyâl" denir.) [25b]

Aşağıdaki dipnotta da İbnü'l-Mülakkîn (ö. 804/1401)[17]'in *İşârât*'ından alınan bir maddeye yer verilerek küçük bir kuş cinsi hakkında daha detaylı olarak bilgi verilmiştir:

El-Beġāṣe: Bi-feṭḥi'l-bā'i'l-muvaḥḥideti. Ṣümme ġaynin mu'cemetin ṣümme elifin ṣümme müṣelleṣetin hā'in. Keẕā żabeṭahā el-muṣannifü fī *Şerḥi'l-Müheẕẕeb*i. Ḳāle'r-Rāfi'ī: "Ve hüve ṭā'irun ebyażun baṭīʾu'ṭ-ṭayerāni, aṣġaru mine'l-ḥid'eti." Ve ḳāle ṣāḥibu'l-İstiḳṣāi: "Ey, bi-feṭḥi'l-bā'i bi-nuḳṭatin, fi'l-eṣaḥḥi ve'l-ġaynü'l-menḳūṭati. Ve hüve ṭā'irun dūne'r-raḥamete baṭīʾu'ṭ-ṭayerān fī levnihī ġubratin. Ve ḳāle'l-

[17] Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısrî (ö. 804/1401). Şâfiî fakihi, muhaddis ve biyografi yazarı (Bkz. Özel, 20.10.2023).

Muṭarrizī[18] fi'l-*Muġrib*[19] : "El-beġāṣü mā lā yeṣīdü min ṣıġāri'ṭ-ṭuyuri ke'l-'aṣāfīri ve naḥvehā. El-beġāṣetü vāḥiduhā." Ve ḳāle : "Fī evvelihi'l-ḥarekāti ṣelāṣün. Ya'nī el-fetḥu ve'l-żammu ve'l-kesru. Keẕā fi'l-*İşārāt.*

[Begāse, -önce- noktalı b'nin fethalanmasıyla, sonra da gayının, üç noktalı s'nin, elifin ve hā'nın fethalanması iledir. *Mühezzeb Şerhi*'nde musannif böyle harekelemiştir. Rāfi'î şöyle söylemiştir: O, çok yavaş uçan beyaz bir kuştur, çaylak kuşundan daha küçüktür. İstiksā'nın yazarı da: "Yani tek noktalı b'nin fethi iledir. Noktalı gayın ile olması daha doğrudur. Kendisi gibi toprak rengi, yavaş uçan raḫame kuşundan daha alçakta uçar." Ve Mutarrizî, Muğrib adlı eserinde şöyle demiştir: "Beğās, serçe ve benzerleri gibi küçük kuşları tuzağa düşürmez. Onun tekili "beğāse"dir. Ve yine şöyle demiştir: "Onun ilk harekesi üç tanedir. Yani fetha, zamme ve kesra olur. *İşârât.*] [9a]

2.2.4.5.3 Hayvanların Hâllerindeki Hikmetlere Dair Bilgiler Veren Derkenârlar

Tosyevî, genellikle Kazvînî (ö.1283)'nin[20] *Acâ'ibü'l-Mahlûkât*'ından yararlanarak parçada yer alan hayvanlarla ilgili ilgi çekici bilgilere yer vermiştir. 27a sayfasında yer alan "ḥımār" ve "bağl" (eşek ve katır) a dair düşülen derkenârlar bu tarz derkenâr notlarına örnek olarak verilebilir. Eşekler hakkında bilgi veren ilk notta bu hayvanların her ne kadar fazla yük taşısalar da müthiş bir yol hafızasına sahip oldukları, kulaklarını ve kuyruklarını oynatarak insanlara ve hayvanlardan oluşan kervâna doğru güzergahı gösterebilme özelliklerinin olduğu aktarılır. Köpeklerin eşek sesini duyduklarında korktukları, aslanların da onları gördüğü zaman bazen yerinde durup bazense bir menfaat düşüncesiyle yanlarına geldikleri gibi durumlar da nakledilir. Kazvînî'nin *Acâ'ibü'l-Mahlûkâ*t'ından alınan bu bilgiler "mütercemen" ifadesinden de anlaşılabileceği gibi Tosyevî'nin aktarımıyla tercüme edilerek verilmiştir:

Ve daḫi ḥimār, bir ḥayvān-ı belāhet-kirdārdır ki cemī'-i ḳuvāsında ṣıḳlet ü küdūret ẓāhir ü āşikārdır. Lākin ḳuvve-i ḥāfıẓasında ol rütbe ḳuvvet vārid ki eger bir def'a bir ṭarīḳe sülūk ü müsāferet ėde, ba'de zamān mürūr-ı sinīn ü āvān birle ol semti ġaflet ü nisyān ėtmeyip bī-muḥābā yine ol yola müsāra'at ėder. Ḥattā ḳaçan ehl-i ḳāfile yol azdırıp "Ḳanḳı cānibe gidelim." dėyü vāliḥ u ḥayrān ḳalsalar ḥimārı ḳā'id-i kārbān ėdip pīş-i ḳıṭār meşy ü seyrān

[18] Ebü'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyyid b. Alî el-Mutarrizî el-Hârizmî (ö. 610/1213) Arap dili ve edebiyatı âlimi, sözlükçü (Çöğenli, 20.10.2023).
[19] el-Muġrib fî tertîbi'l-Muʿrib. Hanefî fıkıh kitaplarında geçen garîb kelime ve tabirlerin açıklandığı geniş bir çalışması olan el-Muʿrib fî luġati'l-fıḳh adlı eserinin yeniden gözden geçirilip düzenlenmesi, kısaltılması ve bazı eklemelerin yapılmasıyla meydana getirilmiştir (Çöğenli, 20.10.2023).
[20] Kazvînî, Zekeriyyâ b. Muhammed, coğrafya âlimi (İzgi, 20.10.2023).

ėtdirirler. Ve anı kendi ḥāline bıraġıp ve murādın nigerān olurlar. Pes ḥimār gāh yemīnen ve gāh şimālen meşy-i muḫtelife ile meşy ü seyre ibtidār ėdip bi-eyyi ḥālin reh-i rāstı bulduḳda anlara iş‘ār için üẕnün ve ẕenebin taḥrīk birle anları istibşār ėder. Ve daḫi ḳaçan kilāb, nehīḳ-i aḥmārı gūş ile ẓahrı müte’ellem ü müte’eẕẕā olup nāle vü feryād ile cūş u ḫurūş ėder, ḳaçan esed-i şecā‘at-kirdār baṣar-ı ḥimāra dūçār ola ol mekānda ber-ḳarār olur. Ve ba‘żen kemāl-i belāhetinden bu ṣāḥib-i saṭvetden baña menfa‘at gelir dėyü yanına varır. Keẕā fī *‘Acā’ibi’l-Maḫlūḳāt* mütercemen. (27a)

Katırlarla ilgili olan ikinci kenar notu da benzer nitelikleri taşımaktadır. *Acâ’ibü’l-Mahlûkât*’dan alınan bu notta da sığırların çok kuvvetli ve faydaları bol hayvanlar oldukları, fakat buna rağmen yumuşak tabiatli yaratıldıkları anlatılır. İnsanların himayesi sayesinde düşmanlara karşı emniyette olan bu hayvanlara yırtıcılara verildiği gibi keskin silahlar verilmemiştir (Keskin silahlardan kastın pençe gibi uzuvlar olduğu düşünülebilir). Eğer bu onlara verilseydi insanlara insanların onları zapturapt alamayacağından altına hilal gibi boynuzların da bazı düşmanları öldürmek için yer aldığından bahsedilmiştir:

Ma‘lūm ola ki, baḳar-ı leṭāfet-manẓar ḳuvve-i şedīde vü menfa‘at-i keşīreye maẓhar düşmüş iken ẕelūl-ṭabī‘at ḫalḳ olunduġu aẓherdir. Ve ri‘āyet ü ḥimāyete insān ile her dem şürūr-ı a‘dādan selāmet ü emānda olmaġın sibā‘ gibi esliḥa-i şedīde iḥsān olunmamışlardır. Zīrā ki eger esliḥa-i ḥādde anlarda mevcūd olaydı, tesḫīr ü teẕlīl-i insān mün‘adim ü mefḳūd olurdu. Ve daḫi re’slerinde ḳarnı hemçü hilāl ḫalḳ olunduġu ba‘żı a‘dā ile muḳāteleye iḳbāl içindir. Görmez misin ki ḳable ḫurūci’l-ḳurūn, ẕümre-i ‘ucūl anıñ maḥallin isti‘māl eylediği bu ma‘nāya dālldir. Keẕā fī ‘*Acā’ibi’l-Maḫlūḳāt* li-mütercimihī. (27a)

Bazen hayvanlarla ilgili dikkat edilmesi gereken hususlar da derkenârlarda zikredilmiştir. Örneğin 87a’da yine *Acâ’ibü’l-Mahlûkât’*dan tercüme suretiyle bir hadis-i şerif aktarılmıştır. Karıncaların bahsinin geçtiği sayfada yer alan bu nottaki hadis-i şerif, peygamber efendimizin karıncaların öldürülmemesini söylediğini rivayet eder ve karınca ile Hz. Süleyman kıssasına yer verilir:

Derkenār: Enes bin Mālik raḍıyallāhü ‘anh ḥażretleri peyġamber ‘aleyhisselāmdan buyurdular: “Ey ümmetim aṣḥābım ve ey ḫullān ü aḥbābım! Nemli ḳatlden iḫtirāz üzere oluñ ki ol bir ḥayvān-ı bereket-nişāndır ki Ḥażreti Süleymān, vaḳten mine’z-zamān istisḳā için münācāt-ı Raḥmān ėtmeğe pūyān olurken görür ki bir nemle-i pür-aḥzān riclāن üzere ḳā’im olup dergāh-ı Melik-i müste‘āna ber-dāşte-i yedān ėdip bu du‘ā ile raṭbü’l-lisān olur: “Allāhümme innā ḫalḳun min ḫalḳike lā ġınen lenā ‘an faẓlike. Allāhümme lā

tü’āḫiẕnā bi-ẕünūbi ‘ibādike’l-ḫā’iṭīne. Ve esḳınā maṭaran tünbitü lenā bihī şeceran ve tuṭ‘imünā bihī ġamran. (Allahım, bizi sen yarattın, bize lütf etmen kaçınılmazdır! Allahım, bizleri hata yapan kullarının günahlarından sorumlu tutma. Bize ağaçları yerden bitirecek bir yağmur yağdır ve bizi bir sel ile doyur!)” Ol dem Ḥażret-i Süleymān, kendüye hem-dem olan ṭavā’if ü ümeme buyurdular ki:”Du‘ā-yı nemle bize kifāyet eder. Bizler maḳāmımıza mürāca‘at ėdelim.” ‘*Acā’ibü’l-Maḫlūḳāt.*

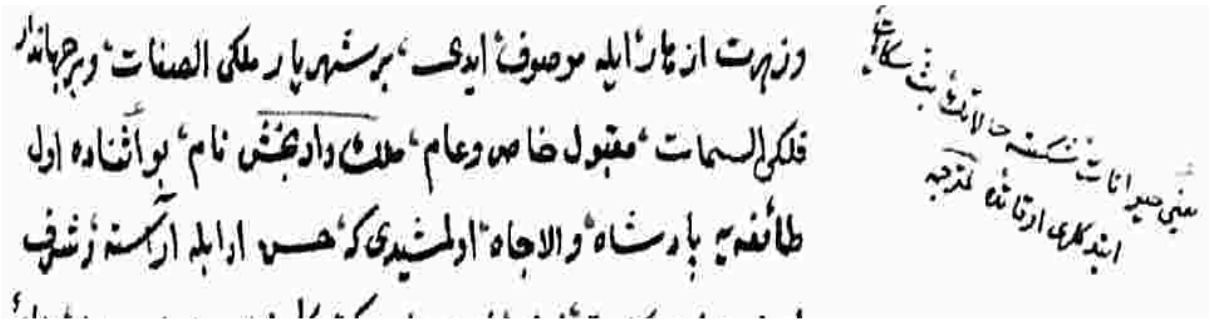
2.2.4.5.4 Anlamı Yönlendiren ve Yanlış Anlamaları Engelleyici Derkenârlar

Tosyevî bazı kısımlarda adeta metni okuyucu gözünden değerlendirip yanlış anlamaların önüne geçmek ister gibi bazı açıklamalarda bulunmuştur. Örneğin 20b’deki şu parçada olay akışının Dâd-bahş adlı kralın sıfatları uzatıldığı için biraz kopuklaşabilmesi söz konusudur:

> Zīb ü zīnetde ve ṭarāvet ü nażāretde gūyiyā nüsḫa-i Erteng yāḫūd bir ṭāvūs-ı leṭāfet-me’nūs-ı hezār-reng idi. Keşret-i eşcār ü leṭāfet-i enhār-ile ma‘rūf ve vefret-i eşmār u zehret-i ezhār-ile mevṣūf idi. Bir şehriyār-ı melekiyyü’ṣ-ṣıfāt ve bir cihān-dār-ı felekiyyü’s-simāt, maḳbūl-i ḫāṣ u ‘ām, Melik Dād-baḫş-nām, bu esnāda **[ya‘nī ḥayvānāt-ı şikeste-ḥālātıñ beşş ü şikāyāt ėtdikleri evḳātda]** ol ṭā’ifeye pādişāh-ı vālā-cāh olmuş-idi ki ḥüsn-i ādāb-ile ārāste ve şeref-i ensāb-ile pīrāste idi.

Altı çizili “bu esnâda” ifadesinin bağlamı kaçıran bir okuyucu için yetersiz gelebileceği düşünülmüş olsa gerek ki üzerine bir işaret kaydedilerek derkenârda da aynı işareti taşıyan “ya’nî ḥayvānāt-ı şikeste-ḥālātıñ beşş ü şikāyāt ėtdikleri evḳātda” açıklamasına yer verilmiştir:

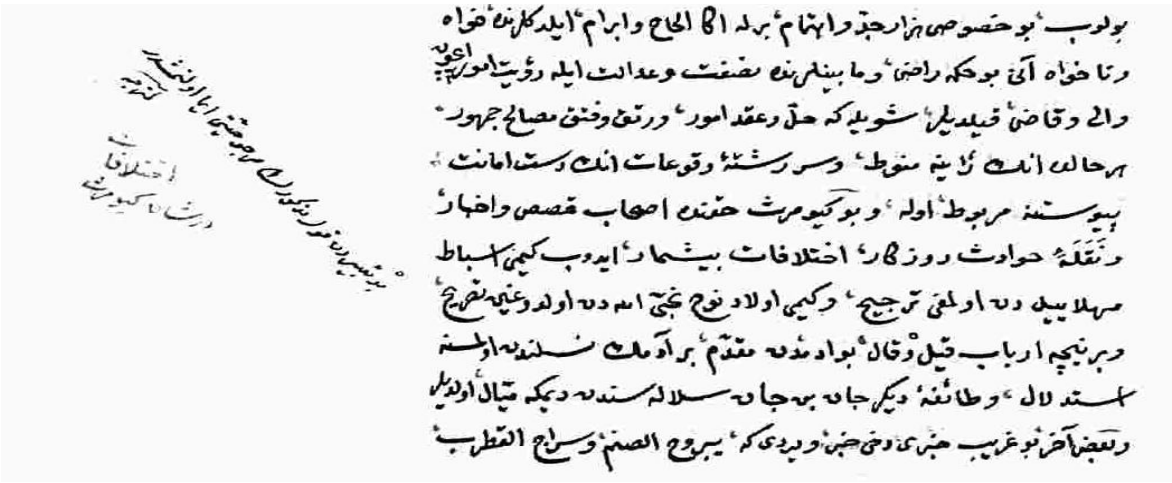
Şekil 15. Anlamı Yönlendirici Derkenâr- 20b

8a’da Keyûmers’in soyu hakkında çeşitli fikirlerin bulunduğu anlatılırken “ḳīl ü ḳāl” ifadesiyle neyin kastedildiğine dair bir açıklama yapılmıştır. Bu ifade bilindiği üzere

dedikodu manasına gelebileceği gibi "ilim" manasına da gelmekte ve muhtemelen "erbâb-ı kîl ü kâl" den âlim kesim kastedilmektedir. Mütercim ise aşağıda görünen derkenâra "Bu ta'bīrden ḳavl-i meẕkūruñ mercūḥiyyeti īmā olunmuşdur" notunu ilave etmiştir. Hem derkenârın düşüldüğü ifade üzerinde hem de ilgili derkenâr üzerinde yuvarlak bir işaret yer almaktadır:

Şekil 16. Anlamı Yönlendirici Derkenâr-8b

Ve bu Keyūmerṣ ḥaḳḳında aṣḥāb-ı ḳıṣaṣ u aḫbār ve naḳale-i ḥavādiṯ-i rūzgār, iḫtilāfāt-ı bī-şümār ėdip kimi isbāṭ-ı Mehelāyil'den olmaġı tercīḥ ve kimi evlād-ı Nūḥ-ı neciyyullāhdan olduġun taṣrīḥ ve bir niçe erbāb-ı ḳīl u ḳāl bu ādemden muḳaddem bir ādemiñ neslinden olmasına istidlāl ve ṭā'ife-i dīger cān bin cān sülālesinden dėmege meyyāl oldular (8a).

2.2.4.5.5 Mütercimin Kaynak Metne Muhâlif Olduğu Noktaları Belirten Derkenârlar

Bazı kısımlarda kaynak metindeki anlamı abartılı/yanlış veya eksik bulabilen Tosyevî bu noktaları tercüme ederken kendince bazı değişikliklere gidebilmiş ve bunları notlandırmıştır. Bunun yanısıra herhangi bir değişiklik yapmadığı hâlde tespit ettiği bir tutarsızlığı dile getirmek için derkenâr yolunu tuttuğu da olmuştur. Meselâ insanın dilinden atların güzel özelliklerinin anlatıldığı 32a'da insanların lideri "Ve ẓahrında serc ü eṣliḥa ve sā'ir levāzımātdan beş yüz baṭman miḳdārı ālāt var iken…" ifadelerini söyleyerek atların sırtlarında beş yüz batman kadar yük taşıdığını belirtmiştir. Kaynak metinden aldığı bu ifadeleri tercüme eden Tosyevî, derkenârda bu ifadelerin fazla mübalağa içerdiğini söylemiştir. Nitekim aktardığına göre hem bilinen batman hem de Arap batmanı oldukça ağır bir ölçü birimidir. Tosyevî müellifin bu ifadeleri korkusuzca kullanmış olmasını,

muhtemelen hayatında hiç bu kadar yükü taşımamış oluşuna ve batmanı okkadan daha hafif zannetmesine bağlamıştır:

> Za‘îmü’l-ins bu mâddede sâlik-i ḫilâf-ı cădde olup kelâmda müsâmaḥa birle ḫaylî mübâlaġa eyledi. Zîrâ meşhûr olan baṭmân şöyle dursun, ‘Arab baṭmânı bile ḫaylî bâr-ı girândır. Ġâlibâ ḥakîm-i pür-edeb böyle ḥaml-i ṣaḳîl ile müt‘ab olmamış ve baṭmân ûḳıyyeden enḳaṣ vehmiyile böyle lâfdan teḥâşî ḳılmamış. Li-mütercimihî.

Bazı derkenâr notlarında ise Tosyevî, tercüme ederken kaynak metne bağlı kalmadığı noktaları açıkça belirterek yaptığı değişikliği haber vermiştir. Zaten bu metinde ehl-i sünnete uymayan kısımlar olduğunu ve bunları “ıslâh” ettiğini hâtime bölümünde belirtmiş olan mütercim, bu ıslâhlardan bir kısmını hâşiyelerle açıkladığını da beyan etmişti [146b]. Örneğin 38b’de yer alan aşağıdaki örnekte, mütercim kaynak metinde cennetin Yakup Dağı’nın tepesinde güzel bir bahçe olduğunu ifade eden bir cümlenin yer aldığından bahsederek metinde tercüme etmediği cümleyi derkenârda tartışır. Bu cümle, kaynak metinde Hz. Adem’in ve meleklerin cennete davet edildiği kısımda geçmiştir. Mütercim derkenârda bu sözün felsefecilerin bozuk meşrebine uyarak söylendiğini, zira Hz. Adem’in Me’vâ cennetine girdiğini ifade etmiştir:

> Derkenār: Bu maḥalde daḫi ḥakīmiñ kelāmı müşevveş ü muḫtelldir ki “Fedḫulūhü’l-cennete ve hüve bustānün bi’l-meşrıḳi ‘alā re’si’l-cebeli’l-Yāḳūti’lleẕī lā yaḳdiru aḥadun en yeṣ‘ude ilā hünāke” ‘ibāresiyle bī-bāk, meşreb-i felāsife-i nā-pāke sālik olup böyle bir ḳavl-i ża‘īfi iltizām ile vādī-i ḍalāletde hālik olmuşdur. Zīrā ki Ḥażret-i Âdem cennetü’l-me’vāya duḫūl ile mükerrem olduġu ṣaḥā’if-i tefāsīrde mürtesimdir. Fe-tedebber vallāhu’l-muvaffıḳ. Li-mütercimihī. (38b)

Söz konusu derkenârlar tercüme bahsi için oldukça öneme sahip olup ikinci bölümde de ayrı olarak ele alınacaktır.

Tosyevî, derkenârlara eklediği bilgileri farklı bir eserden yararlanarak oluşturduğu takdirde onların kaynaklarını da zikretmek noktasında gayet titiz davranmıştır. Genel itibariyle tercümedeki derkenârlara kaynaklık eden eserleri zikredecek olursak bilhassa sözcüksel manada bilgi verilen derkenârlar yoğun olarak Cevherî’nin *Muhtâru’s-Sıhâh*[21] adlı Arapça-Arapça sözlüğünü ve İbni Mülakkîn’in *el-İşârât ilâ mâ vaḳaʿa fi’l-Minhâc mine’l-esmâʾ ve’l-emâkin ve’l-luġāt*[22] adlı eserini kaynak almıştır. Hayvanlar hakkında

[21] İsmâil b. Hammâd el-Cevherî’nin Tâcü’l-luġa adlı sözlüğüne Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî (ö. 666/1268’den sonra) tarafından yazılan muhtasar (Kılıç, 26.10.2023).
[22] İbnü’l-Mülakkîn’in çeşitli kelimelerin manasını ele alan eseridir (İbnü’l-Mülakkîn, 2017)

ilave bilgilerin verildiği birçok derkenarda Kazvînî'nin *Acâibü'l-Mahlûkât* adlı eserinden parçalara tercüme yoluyla yer verilmiştir. Bunun dışında bazı varlıkların künye usulü ile karşılanabildiği bir dil olan Arapçada hayvan isimlerinin de birçok künyesi olduğundan, Tosyevî hayvanlarla ilgili bilgi verdiği derkenārlarda bu künyelerden de birçoğunu kaydetmiştir. İkincil bir kaynak olarak *İşârât*'dan anlıntılanmış olan hayvan künyeleri büyük çoğunlukla İbnü'l-Esîr kaynaklı rivayetlerin nakledildiği bölümlerin alıntısıyla kaydedilmiştir. Bu gibi noktalarda da hem İşârât hem de bilginin birinci çıkış noktası olan eser (*el-Murassa'*[23]) zikredilmiştir. 39a'da A'râd Suresi 22. Ayetine dair bilgiler verilirken Mahmûd Şebüsterî (ö. H.720)'nin *Tefsîr-i Hakâyık* adlı eserinden yararlanıldığı kaydedilmiştir. Derkenâr örneklerinde gördüğümüz üzere; Şît aleyhisselâm ve Keyûmers hakkında bazı bilgiler vermek için 8b'de Gazzâlî'nin *Siyerü'l-Mülûk*'undan[24] ve Mahremî Ali Dede'nin *Evveliyât*[25]'ından; 10b'de de tarihi bir bilgiyi naklederken Nev'î'nin *Netâyicü'l-Fünûn*'undan yararlanılmıştır. Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse eserdeki derkenârlarda en sık kaynak alınan eser Kazvînî'nin *Acâibü'l-Mahlûkat*'ı, sonra da İbni Mülakkîn'in *İşârât*'ı olmuştur.

2.4.6. Biçimsel Özellikleri

Mensur bir şekilde kaleme alınmış olan *Kıstâsu'd-Devrân*, yine mensur olan besmele, hamdele ve salvele bölümleriyle başlamıştır. Bu kısımdan sonra kaleme hitaben yazılmış 3 beyitlik bir manzume yer almıştır. Ardından "Ve ba'de" ifadesiyle mütercim kendi adını zikretmiş, bu kitabı niçin tercüme ettiğini açıklamış ve hâmîsi Mehmed Recâî için 31 beyitlik bir kasîdeye yer vermiş, bu kısımdan sonra da "Âġāz-ı Dāsitān-ı 'İbret-unvān ve Muḥāvere-i Ġarābet-nişān" başlığı ile asıl olayın anlatıldığı bölüm başlamıştır.

Eserdeki biçimsel tertibi özetlemek gerekirse sırasıyla,

1) Konu başlıkları

2) Anlatılacak konuya içerik olarak uyumlu olan 2 beyitlik bir manzume

[23] Mecdüddin İbnü'l-Esîr el-Cezerî'ye atfedilen eserdir. Darbımesel veya deyim halinde kullanılagelen, cümle halinde alem olan ve anlamı bilinmeyen nâdir isimlerin alfabetik sıraya göre ele alındığı bir çalışmadır (Koçkuzu, 20.10.2023).
[24] Lâmi'î Çelebi de *Şerefü'l-İnsân* adlı eserinde aynı noktada bu eserden yararlanmıştır. Tosyevî muhtemelen bu bilgi aktarımını kendi metnine taşımıştır.
[25] Bosnevî Ali Dede'nin (ö.1007/1598) *Muḥaḍarâtü'l-evâil ve müsâmerâtü'l-evâḫir* adlı eserinin ilk bölümüdür (Tayşi, 20.10.2023).

olarak yer almış, bu düzen hikayenin bittiği kısma kadar korunmuştur. Tosyevî manzumelerin kendisine ait olduğunu göstermek adına her birinin başına "li-mütercimihî" ibaresini eklemiştir. Her bölümden önce düzenli bir şekilde yer alan bu manzûmeler tercümenin etkilenmiş olduğu kaynak metinlerden alıntı olmayıp Tosyevî'nin eser tertibindeki telifî bir tasarrufu olarak ortaya çıkmıştır. İlk beyitleri murassa olan iki beyitlik manzumeler, matla beyiti bulunan bir kıtaya veya mahlas beyiti olmayıp iki beyitle sona eren bir gazeli andırmaktadırlar. Saraç ilk beyiti birbiri ile kafiyeli olan kıtaları "nazm" olarak adlandırmıştır (Saraç, 2007, 74). Bu bilgi ışığında söz konusu manzumeleri doğrudan "nazm" biçiminde adlandırmadan evvel nazmın bir nazım biçimi olup olmadığı hususunda bazı ihtilaflar bulunduğunu da hatırlamak gerekecektir. Cemal Kurnaz ve Halil Çeltik'in hazırlamış olduğu *Divan Şiiri Şekil Bilgisi* adlı çalışmada nazm mevzusu gazel ile olan benzerlik ilişkisinden yola çıkarak ele alınmıştır. Burada yer alan bilgilere göre "nazm", tıpkı bizim incelediğimiz eser gibi manzum-mensur karışık metinlerde manzumeleri nesirden ayırmak için konulan bir ibare olup bir nazım şeklini temsil etmemektedir (Kurnaz - Çeltik, 2013, 141). Nazım şekilleri iki birimden başladığı için bu tarz manzumeleri mahlassız bir gazel olarak saymanın mümkün olabileceğini belirten çalışma, vezin itibariyle tuyuğ ve rubâîye, mahlas beyiti taşımaması bakımından da gazele benzemeyen bu biçimleri ayırt edebilmek için bu tabirin kullanılageldiğini söylemektedir (Kurnaz – Çeltik, 2013, 45). Eser, bu konuya dair Muallim Nâcî'nin matla'lı şiirleri kıtadan ayırmak için bu tarz manzumelere "nazm" denmesi gerektiğini ifade eden görüşünü de zikretmektedir (Kurnaz – Çeltik, 2013, 141).

Biz bu manzumeleri, özellikleri tam olan bir kıta veya gazelden ayırt etmek için "nazm" olarak adlandırsak da ifadenin temelde bir nazım şeklini karşılamadığını belirtmek isteriz. İki beyitlik bu nazımlar, metinde 29 kez yer almış olup bu da tercüme içerisinde Tosyevî'ye ait 58 adet beyitin bulunduğunu göstermektedir. Tosyevî bu nazımların 13 tanesini fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün vezniyle; 8 tanesini fâ'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün ile; 3'ünü mef'ūlü mefā'īlü mefā'īlü fe'ūlün vezniyle; 2 tanesini müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün vezniyle; yine 2 tanesini fe'ūlün fe'ūlün fe'ūlün fe'ūl ile yazmıştır. Müfte'ilün mefā'ilün müfte'ilün mefā'ilün; müstef'ilün fe'ūlün müstef'ilün fe'ūlün; mefā'īlün mefā'īlün mefā'īlün mefā'īlün vezinleri ile de birer adet manzumeye yer vermiştir.

Tablo 2. Eserde Yer Alan Manzumelerin Vezinleri

Vezin	**Manzume Sayısı**	**Sayfa Numarası**
fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün	12	14a, 15a, 24b, 26b, 27b, 44a, 54b, 61a, 64b, 72b, 73b, 82b, 102b.
fâ‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün	8	2a, 7a, 9a, 10b, 11b, 37b, 60a, 123a.
mef‘ūlü mefā‘īlü mefā‘īlü fe‘ūlün	3	31b, 47a, 73b.
müstef‘ilün müstef‘ilün müstef‘ilün müstef‘ilün	2	53a, 79b.
fe‘ūlün fe‘ūlün fe‘ūlün fe‘ūl	2	41a, 57b.
Müfte‘ilün mefā‘ilün müfte‘ilün mefā‘ilün	1	5b
müstef‘ilün fe‘ūlün müstef‘ilün fe‘ūlün	1	25b
mefā‘īlün mefā‘īlün mefā‘īlün mefā‘īlün	1	49b

En fazla fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün veznini kullandığı görülen Tosyevî, genel manada manzumeleri vezinleri aksatmadan yazsa da bazı noktalarda değişik tasarruflarda bulunmuş gibidir. Öncelikle veznin açık bir şekilde aksadığı bir kısım bulunmaktadır. O da “Der-Beyān-ı Ṣıfat-ı ‘Anḳā ve Cezīre-i Mīnū-sīmā” bölümünün başında yer alan aşağıdaki manzûmededir. Son mısrada yer alan “ḫıṣāle” kelimesi mefā‘ilün tef‘ilesinin aksamasına sebebiyet vermiştir:

[Fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]

Söyle ey ḫāme-i nīgū-peyker

Ḫoş-edā ḫoş-beyān u ḫoş-maḫber

Sendedir ‘ilm-i ‘ālī vü sāfil

Sensin ancaḳ bu ḫısāle maẓhar

Eserin iki yerinde ise yine veznin aksamasından kaynaklı bir durum ortaya çıkmıştır. Fakat bu iki yerdeki aksaklığın farkı, mısraların manzumenin yazıldığı vezinden başka bir vezne uyuyor olmasıdır. "Der-Beyān-ı Ḥüsn-i Ṭā'at-i Cinniyān be-Rü'esā'-i 'Adālet-'unvān" başlığından sonra gelen aşağıdaki manzumede bunun ilk örneğini görebilmek mümkündür. "Sendedir rişte-i lafẓ u ma'nā" mısrası, manzumenin veznine uymamaktadır. Lakin ilk tef'ilenin fā'ilātün şeklinde değiştiği, lafz ve "u" bağlacı arasında vasl edilip ikinci hecede imâle yapıldığı ve son tef'ilenin de "fa'lün" biçiminde geldiği düşünülecek olursa bu mısra "fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün (Kullanılan biçimi: fā'ilātün fe'ilātün fa'lün)" veznine herhangi bir vezin kusuru işlenmeksizin uymaktadır:

[Fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

Ey ḳalem sende çoḳ feṭānet var

Fehm ü dāniş-le hem ferāset var

Sendedir rişte-i lafz u ma'nā

Anları ẓabṭ u rabṭ-ı himmet var

Buna benzer ikinci bir örnek de "Süḫan-Güften-i Ḥayvānāt-ı Şikeste-dilān ve Ḫaber-yāften ez-Semt-i Cinniyān" başlığından sonra gelerek aşağıda yer alan manzumededir. İlk beyitin ikinci mısrası "etmek" ve "için" kelimeleri vasl ile bağlanarak bir açık hece elde edildiği takdirde fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün veznine (Kullanım biçimi: fā'ilātün fe'ilātün fa'lün'dür) gayet uyum sağlamaktadır:

[Fe'ilātun mefā'ilün fe'ilün]

Geldi ey kilk vaḳti güftārıñ

Arż-ı ḥāl ėtmek için reftārıñ

Yāre i'lām-ı ḥāl ėderseñ eger

Añlaya belki gizli esrārıñ

Son iki örnek de, vezinde daha büyük bir bozukluğa ve çıkmaza yer vermemek adına tek mısrada vezin değişikliğine başvurulduğunu düşündürebilecek cinstendir. Bu nedenle bilinçli bir tercihle meydana getirilmiş olmaları kuvvetli bir ihtimal gibi görünmektedir.

Kafiye açısından değerlendirmek gerekirse 12 adet mürdef, 11 adet mücerred kafiye, 5 adet müesses kafiye ve bir adet de mukayyed kafiye kullanılmıştır.

Konu içeriğine uygun Farsça başlıkların altındaki mensur kısımlar "Nesr" başlığından sonra yer almışlardır. Metnin asıl bölümünü bu mensur kısımlar oluşturmakta olup konu ele alınırken kaynak metinden aktarılanlar haricinde başka manzumelere yer verilmemiştir.

2.4.7. Eserin Türü

Tosyevî'nin, kaleme aldığı bu eser için kullandığı tabirler "hikâye", "kıssa", "kıssa-i ibret-nümâ" şeklinde olmuştur. 3b'de yer verdiği ifadelere göre, bu tercümenin kaynak metni olan *İhvânu's-Safâ* insan ve hayvanlar arasındaki konuşmaya yer veren ibretli bir kıssayı barındırmış, Tosyevî de bunu tercüme etmiştir:

> eṣnāf-ı ḥayvān aḥvālin ʻayān eylediğinden māʻadā nevʻ-i insān ile ṭavā'if-i ḥayvān meyānında muḥāvere vü muḥākeme olmaḳ üzere **bir ḳıṣṣa-yı 'ibret-nümā**yı iḫtivā ėtmişdir ki bu terceme-i perīşān-maḳāl ol risāle-i ġarābet-iştimāli terceme olup… [3b]

Hâtime bölümünde, kaynak metinde hikâyeye başlamadan yer alan bazı fasılları sonda tercüme ettiğini belirtirken de asıl metin için "hikâye" ifadesini kullanmıştır:

> Ve ammā sābiʻan, ḥakīm-i mü'ellif ṣadr-ı risālesinde ḳāʻide-i ḥükemā üzere **ḳable'l-ḥikāye** bir miḳdār fuṣūl-i ṣıġār u kibār-ile aḥvāl-i ḥayvānāt ü ṭuyūrāta dā'ir ḥikemiyyāta işāret ü īmā eylemişdir. [146b]

Yine hâtime kısmında, bu eseri kıssadan hisse alınması düşüncesiyle kaleme aldığını belirterek ibretli, kendisinden ders çıkarılabilecek bir hikâye olduğunu düşünmüştür:

> Ve ammā s̱āminen tasṭīr ü taḥrīre iştiġāl, iẓhār-ı maʻārif ü kemāl ve tervīc-i maḥāsin-i maḳāl olmayıp ancaḳ **ḳıṣṣadan ḥiṣṣe** mülāḥaẓası-y-ıla bir ehl-i ḥāl bu risāleniñ muṭālaʻası-y-ıla kesb-i inşirāḥ-ı bāl ėder-ise gerek mütercimi ve gerek tercemeye bāʻiṣ ü bādī olan ẕāt-ı sütūde-şiyemi bir duʻā-i ḫayr-ile yād ve neşīṭu'l-fu'ād ėder. [146b]

Bir edebiyat terimi olarak hikâye, yaşanmış olsun veya olmasın tasavvur edilmiş olan olayların tahkiyevî bir biçimde aktarılmasını karşılamaktadır (Kavruk, 1998, 2). Klasik Türk Edebiyatında hikâyeler manzum, mensur veya karışık bir tarzda kaleme alınmış

olabilirler. Baştan sona, insan ve hayvanların birbirine üstünlük mücadelesini konu edinerek onların bu konudaki diyaloglarına yer veren *Kıstâsu'd- Devrân*, mensur hikaye türüne ait kılınabilecek bir metindir. Hasan Kavruk, mensur hikayelerle ilgili çalışmasında birçok araştırmacının yaptığı tasniflerden yola çıkarak Eski Türk Edebiyatındaki hikâyeleri kaynak ve konularına göre ayırır. Kaynaklarına göre çeviri, te'lîf ve uyarlama; konularına göre ise aşk, kahramanlık, dînî-tasavvufî, ahlâkî, serüven, latîfe ve olağanüstü macera hikâyeleri şeklinde bir ayrım yapar (Kavruk, 1998). Bu kategorilere nazaran, *Kıstâsu'd-Devrân'ı, İhvânu's-Safâ*'nın 28. risalesinden tercüme yoluyla yazıldığı için Arapçadan tercüme edilmiş hikayelerden saymak mümkündür. Bu tercümede, metindeki karakterler ve diğer unsurlar hiçbir değişime uğramamış, uyarlama yoluna gidilmemiştir. Konu bakımından ise ahlâkî hikayelerin özelliklerini daha ağırlıklı olarak taşıdığını düşünmekteyiz. Tosyevî sebeb-i tercüme bölümünde *Kelîle ve Dimne*'den bahsederek hayvanların dilinden hikayelere yer vermek suretiyle insanlara öğütler veren bir kitap olduğunu dile getirmiştir. Ardından, bu tercümenin kaynak metni olan *İhvânu's-Safâ*'daki Hayvan Risalesi'ni de bu gruba ait ikinci bir örnek olarak zikretmiş, hatta kendisinin bu tercümeyi kaleme alırken "va'z u tezkîr" kaidelerine uyduğunu söylemiştir. Bu ifadeler genellikle öğüt, nasihat, hatırlatma bağlamında kullanılmaktadırlar. Tosyevî'nin tercümesinde bu ifadelerin karşılıklarına bazen açıkça rastlamak, bazen de hayvanların diyaloglarından çıkarımlar yaparak ulaşmak mümkündür. Örneğin aşağıdaki metinde cinlerin padişahı, kaplana padişahlarda ve halkta olması gereken özellikleri sorar. Kaplan buna cevaben padişahların akıllı, edîp, cesaretli, şefkatli, temkinli davranan, askerlerine ve yardımcılarına karşı acıma duygusu olan ve büyük küçük herkesin iyiliğini gözeten kişiler olması gerektiğini söyler. Buna karşı halkın da padişahın emirlerine uyması gerektiği gibi birçok özelliği sıralar:

> Melik daḫi nimre dėdi ki: ″Ol şerā'iṭ ü ḫiṣāl ne gūne şeyler ise beyān eyle, istikmāl eyle ki mülūk u re'āyāya mühimm olan aḥvāl ne imiş!″ Nimr daḫi bu yüzden kelāma āġāz ėdip nādī-i'adālet-'unvānda bu uṣūlde dem-sāz oldu ki, ″Evvelā melik olan ẕāt-ı erīb, ġāyetde 'āḳıl ü edīb ve nihāyetde faṭın u lebīb ve ṣāḥib-i şecā'at ü celādet, ve raḥm ü şefḳat ü 'ālī-himmet ve şedīdü'l-'azīmet olup ümūrında mānend-i seyf-i ṣārim re'y ü baṣīret ü te'ennī ile 'urūḳ-ı mevāni'i ḳaṭ' ėtmeğe mülāzım ola. Ve cünūd u a'vānına taḥannün ü re'fet, ve ṣıġār u kibāruñ maṣāliḥini rü'yetde diḳḳat erbābı ola. Ve ṯāniyen re'āyāya ḥariyy ü müstevcib olan ḥālet budur ki, meliküñ her emrine sem' ü iṭā'at ve her ḫuṣūṣda mütāba'atına ġayret… [45b]

79b ile 80a'da da buna benzer örnekler mevcuttur. Açıkça görebileceğimiz bu tarz ahlâkî öğretiler yalnızca siyaset konusuyla ilgili dile getirilmemiştir. Meselâ aşağıdaki örnekte hayvanlardan biri, insanlara karşı savundukları davalarında başarısız olmaktan duyduğu endişeyi dile getirmiştir. Fakat aynı zamanda bu ifadeler, haklılığı gösterebilmek için tatlı dilin ve fasih sözün şart olduğu anlamını da okuyucuya yansıtmaktadır:

> Ammā ḫavfım şu ṭarafdandır ki iṯbāt-ı müdde'ā ve iẓhār-ı ḥaḳīḳat-ı da'vā, ẕerābet-i lisān ü feṣāḥat-i beyān ile vücūda gelir. Bizim ise lisānımız ma'ḳūd olmaġla cümlemizde belāġat ü feṣāḥat nā-mevcūddur. [43b]

Dikkatli bakıldığında, metnin birçok kısmında hikâyenin doğal akışı sonucu tarafların dile getirdiği sözlerde öğretici yönler bulunabilir. Mesela Şütürmurg, hayvanlara karşı söz alarak onları yönlendirirken (kendisi gibi) gönül ehlinin kendisinde bulunan hikmetleri diğerlerine de ulaştırması gerektiğini dile getirir. Hayvanlar arasında bir kadı seçileceği vakit karga söz alır ve hakkaniyetli karar verilebilmesi için kadının insanlardan ve hayvanlardan olmaması gerektiğini beyan eder (18b). Yine hayvanları, içinde intikam duygusu barındıran insanlara karşı muhafaza etmek için sabır ve tevekkül yolunu tavsiye ederek bu gibi durumlarda "*Allah, aramızda hüküm verinceye kadar sabredin* (7/256)" ayetine göre hareket etmek gerektiğini anlatır. Şahbâz (bâz) adlı yırtıcı kuş, insanların kendileriyle iyi anlaştıklarını söyleyen baykuşa cevaben bunun ancak bir menfaat yüzünden olduğunu söyler. Ardından da insanların ne kadar dünya hırsına düşkün ve Allah'a kulluk etmeyi unutmuş varlıklar olduğundan söz ederek olumsuz gerçekleri sıralar (57b). İnsanların ettiği zulümler, hayvanların neredeyse hepsi tarafından en az bir kez dile getirilerek onların zâlim tabiatına ve kanaatkârsızlıklarına vurgu yapılır. Bazen insanların kendilerine dönen kötü fiilleri de eleştirilir. Misalen katır, insanların zulmünden şikayet ettiği kısımda onların hayvanlara kötü söz söyleyip hakaretler ettiklerini dile getirir. Bu çirkin sözlerinin yine kendilerine döndüğünü, dolayısıyla bunun farketmedikleri bir ahmaklık belirtisi olduğunu da ekler (30b).

Metnin ahlâkî yönden ele alınabilecek bu tarz yönleri oldukça fazladır. Dolayısıyla hem mütercimin ifadelerine hem de gözlemlerimize göre, bu hikayeyi ahlâkî yönü ağır basan mensur bir hikaye olduğunu söyleyebiliriz.

Tür konusuna değinmişken elimizdeki metnin en belirgin özelliklerinden biri de karşılıklı konuşma ve üstünlük mücadelesine dayanan bir hikaye olmasıdır. Bu anlamda metnin, canlı ya da cansız en az iki varlık veya kavramın üstünlük mücadelesini (Benli,

2019, 9) ele aldığı için bir münâzara olduğunu söylemek de mümkündür. Konu ile ilgili müstakil bir çalışması bulunan Şeyma Benli, aslen mantık biliminin bir alt dalı olan münazaralarda bir gerçeği ortaya koymak için delillerle akıl yürütüldüğünü ifade etmiştir (Benli, 2019, 6). Edebî eserlerdeki tezâhürünü anlatırken de öncelikle taraflardan birinin bir iddiada bulunduğunu, bunu delillerle kanıtlamaya çalıştığını, kimi zaman reddedip yeni delil istediğini veya kendi deliliyle onu çürütebildiğini kaydeder (Benli, 2019,9). *Kıstâsu'd-Devrân*'da bir veya birden fazla varlığın üstünlük mücadelesi açık bir şekilde söz konusudur. Taraflar oldukça çeşitli olup insanlardan söz alan birçok elçi/konuşmacı, hayvanlardan temsilciler ve cinler taifesinden söz alan bilgeler bulunmaktadır. Fakat burada cinlerden söze giren konuşmacılar daha ziyade aklın ve mantığın sesini duyururlar. Asıl haklılık yarışı insan ve hayvanlar arasında geçmektedir. Üstünlük mücadelesinin temelini oluşturan iddia da insanlar tarafından ortaya atılmış olan, insanların hayvanların sahibi ve hayvanların insanların hizmetçileri olduğu iddiasıdır. Bir gemi içerisinde hayvanların ve cinlerin yaşadığı adaya gelen insanlara buraya niçin geldikleri sorulduğunda, kendi köle ve hizmetçilerinden bir güruhun burada bulunduğunu söylerler. Bahsettikleri köle ve hizmetçilerden oluşan güruh, hayvanlar topluluğudur:

> Ve bizler şol ḫuṣūṣ için bu diyāra 'āzim ve ḥużūr-ı mevfūrü's-sürūrlarına bir ricā ẓımnında mülāzım olduḳ ki bizim ḫademe vü 'abīdimizden bir gürūh-ı nā-müvāfıḳ bu bilāda şārid ü ābıḳ ve bizim ise anlara temellükümüz ḥücec ü berāhīn-ile rütbe-i tevātüre lāḥıḳdır. (21b)

İnsanoğlunun cin kralından ricası, bu konuda adaletli bir şekilde hukukun sağlanması ve "ṭarafeyni ḥükm-i şer'e rāżī buyurması" yani her iki tarafı da şeriatın hükmüne razı kılması olmuştur. Metnin devamında artık insan ve hayvanlardan oluşan konuşmacılar ile aklî ve naklî deliller devreye girmiş ve olay sürekli insanların mevâlî/erbâb, hayvânların abîd oluşu tartışması üzerinde dönmüştür. Dolayısıyla pratik anlamda münazaranın temel şartlarını *Kıstâsu'd-Devrân*'da açık bir şekilde görmek mümkündür. Bununla birlikte mütercim birçok yerde, insan ve hayvanların karşılıklı olarak yaptığı bu konuşmalar için doğrudan "münâzara" terimini kullanmıştır:

> Lākin ḥużūr-ı melik-i cinniyānda ḥükūmet ü **münāẓara** bu ḫışāl ü ef'āl üzerine muḥāvere ile olmayıp ancaḳ fesāḥat-i lisān ve cevdet-i beyān ve 'aḳlda rücḥān ve diḳḳat ü temyīzde 'adīmü'l-aḳrān olmaḳ iledir. (45a)

*

″Ey vezīr-i rūşen-żamīr, bu cemā‘atden risālete kimi lāyıḳ görürsüñ? Ve ol maḳāmda insān-ile **münāẓara** vü mübāḥeşeye ḳanḳı ‘āḳili gönderirsiñ?″ (54a)

*

Vezīr daḫi aṭvār-ı cevāriḥden bi’l-cümle ḫabīr olmaġla dėdi ki:″Ey melik-i nīk-ḫaṣlet, zümre-i cevāriḥ ehl-i töhmet ṭavā’if olup insāndan nefret ü vaḥşet üzere olduḳlarından muḥāvere vü mükāleme ve **münāẓara** vü mu‘āmele ḫuṣūṣunda anlar bī-ülfetlerdir. Ne bunlarıñ merāmın nev‘-i insān anlar ne de bunlar anlarıñ sözünü gūş-ı cān ile diñler. (56a)

Şeyma Benli, çalışmasında münâzaranın bir tür mü yoksa tarz mı olduğunu tartışmaya sunarak tür tartışmalarında konudan ziyade temanın esas alınması gerektiğini belirtmiştir. Münazaraların ortak temasını ise “üstünlük mücadelesi” olarak görmüş, dolayısıyla bu ortaklığı barındıran eserlerin tezkire yazarlarının da tercih ettiği gibi “münazara” olarak adlandırılıp bu türe ait kılınması gerektiğini beyan etmiştir (Benli, 2019, 17). Bahsettiğimiz gibi Tosyevî, eserin girişinde ve hâtime bölümlerinde bu kitaptan “kıssa/hikâye” olarak bahsetmişti. Her ne kadar metin içerisinde münâzara kelimelerini geçirse de onun münâzarayı davalı tarafların karşılıklı konuşmalarından meydana gelen diyaloglar için kullandığı görülmektedir. Yani eser için münâzara tanımını kullanmazken bir eylem/usûl için kullanmıştır. Kelimenin “hükûmet” ve İslam fıkhında hukukî sonuç doğurmaya yönelik irade beyanı (Aybakan, 20.12.2023) için kullanılan “muâmele” kelimeleriyle birlikte kullanımı da bunu destekler niteliktedir. Münâzara sadece karşılıklı konuşmaları ihtivâ eden edebî eserler için kullanılmayıp sözlü bir şekilde de gerçekleşebilir. Fakat elimizdeki eserde münâzara eylemi bir hikâye formatında, mantıksal akışı sağlayan cümleler ve durum betimlemeleri de eklenerek verilmiştir. Tahkiyevî bir anlatım usûlü olmaksızın da münâzaranın var olabileceği, hikâye türünden bir metinde ise münâzaraya yer verilebildiği gibi verilmeden de hikâye oluşturmanın mümkün olduğunu düşünmek bu noktada ihtimal dahilindedir. Tosyevî’nin kendi eserinin türü hakkında hikâyeye daha yakın olduğunu ve onun münâzarayı bu hikâyede kullanılan bir yol olarak gördüğünü düşünmekteyiz.

2.4.8. Eserin Belâgat Değeri

Kıstâsu’d-Devrân, tercüme bir metin olmasına karşın tezyînî bir nesir üslubu ve ses uyumu gayesinin oldukça ön plana çıktığı bir metindir. Klasik eserlerde görmeye alışkın olduğumuz gibi burada da giriş kısmı, metnin diğer bölümlerine nazaran daha beliğ bir üslupla yazılmıştır. Aynı zamanda hayvanları konu edinen bir risâle olduğu için

hamdelede bununla ilgili lafızlara yer verilmiş, yine metnin içerisinde ele alınan mevâlîd-i selâse (bitki-hayvan-madenler) ye dair kelimeler de kullanılarak hamdeleyle birleştirilmiştir. Örneğin Allahu teâlâ "münşī-i eṣnāf-ı nebātāt u ma'ādin ü ḥayvān (hayvvan, maden ve bitki çeşitlerini oluşturan)" şeklinde vasfedilmiştir. Onun, ağaçları ve meyveleri tuhaf alametleri olan hayvanların bedenlerindeki hareket ve hislerin nedeni kılarak uçsuz bucaksız lutfunun açığa çıktığını söylemektedir. Hayvân lafızlarının ve mevâlîd-i selâsenin giriş bölümünde bu alandaki kelimelerin bilinçli bir şekilde kullanılması, eserlere içeriğine uygun sanatlı lafızlarla başlamayı ifade eden berâ'at-i istihlâl (hüsn-i ibtidâ) sanatının gerçekleştiğini göstermektedir (Arslan, 2021; Tezcan, 2009).

> Bismillāhirraḥmānirraḥīm, bi-'avnike tetimmu'l-umūru yā Kerīm.
> Ḥamd ü ṣenā-yı firāvān ve sitāyiş-i bī-ḥadd ü pāyān ol ḫālıḳ-ı ins ü cān ve 'ālim-i deḳāyıḳ-ı duhūr u ezmān ve fāṭır -ı ṭabaḳāt-ı zemīn ü āsumān ve mübdi'-i bedāyi'-i ṭabāyi' u erkān ve münşī-i eṣnāf-ı **nebātāt u ma'ādin ü ḥayvān** *tenezzehe ẕātuhū 'an muḳāreneti'z-zamāni ve'l-mekān* ve *te'ālā ṣıfātuhū 'an ṭaṭarruḳi'ş-şeyni ve'n-nuḳṣān* ḥażretleriniñ bārgāh-ı 'ālī-'unvān ve dergāh-ı sāmī-şānına ḥariyy ü şāyāndır ki imṭār-ı emṭār-ı kerem u iḥsānıyla cibāl u tilāli bereket-i bī-imtinān ile meşḥūn u mel'ān eyleyip eşcār u ṣimārı sebeb-i ḳuvvet ü dermān ve bā'iṣ-i ḥiss ü ḥareket-i ebdān-ı **ḥayvān-ı ġarābet-nişān** ėtmekle ifāża-i luṭf-i bī-kerānın 'ayān eyledi [1b]

Kıstâsu'd-Devrân, insan ve hayvanların muhaveresine yer vererek aslen insanın eşref-i mahlûkât oluşunu anlatmak isteyen bir eserdir. Bu nedenle giriş bölümünde insanın yaratılmışların en güzeli oluşuna dair iktibasların kullanılması da berâ'at-i istihlâle örnek teşkil etmektedir:

> Tā ki uli'l-eydī ve'l-ebṣār ve zümre-i fużalā-yı ebrār ve 'uḳalā-yı ẕevi'l-istibṣār olan aḥrār, i'tibār alıp ẕerreden şems-i tābāna ve ḳaṭreden baḥr-ı bī-pāyāna ḳıyās u istidlāl ḳılıp *"**Fe-tebārekellāhu aḥsenü'l-ḫāliḳīn***[2627] maḳāletiyle iḳrār-ı ḥaḳīkat-i ḥāl ėdip tā ki gürūh-ı ehl-i ṣıdḳ u ta'yīn ve fırḳa-i 'ārifīn ü muṣaddiḳīnde dāḫilīn-i *Fe-'ülā'ike me'a'l-leẕīne en'amallāhü 'aleyhim mine'n-nebiyyīne ve'ṣ-ṣıddīḳīne ve'ş-şühedā'i ve'ṣ-ṣāliḥīn* 'idādına luḥūḳ-ı evvelīn ile vāṣılīnden olalar [1b-2a]

[26] **Derkenār:** Eyi'l-muṣavvirīnü'l-muḳaddirīn. (Yani, tasvir ve takdir edenlerin en güzeli.) *İşārāt.*
[27] "Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yücedir!" (Mü'minûn 118/14).

Metin içerisinde peygamber efendimiz gibi adı geçen bazı zâtların medhine dair verilen ifadelerde de üslubun metnin diğer kısımlarına nazaran daha müzeyyen olduğu, tamlamaların ve secilerin fazlalaşabildiği görülmektedir.

> Eger ẕürriyāt-ı Ādem'den olursa nebiyy-i āḫirü'z-zamān Muḥammed el-Muṣṭafā ṣallallāhu 'aleyhi ve sellem ḥażretleriniñ evān-ı ma'delet-iḳtirānı gerekdir ki,
>
> [Nebẕe ez-Vaṣf-ı Ḫātem-i Enbiyā]
>
> cenāb-ı celālet-me'ābı ser-ḫayl-i enbiyā vü sipeh-sālār-ı aṣfiyā ve dürr-i deryā-yı ıṣṭıfā vü dürrī-i sipihr-i ictibā ve netīce-i muḳaddemāt-ı kevn ü mekān ve ḫulāṣa-i maḥṣūl-i zemīn ü āsumān ve nāsiḫ-i milel ü edyān ve ḳāmi'-i küfr ü ṭuġyāndır vücūd-ı şerīfi raḥmeten li'l-'ālemīn ve laḳab-ı ḥanīfi Hādī vü Sirācün mübīn 'dir. [18b]

Asıl hikâyenin aktarıldığı ve tarafların diyaloglarının yer aldığı bölümlerde de sade bir üslup takip edilmemiştir. Seci ve tamlama uzunluklarındaki yoğunluğun biraz daha azaldığını söyleyebilmek mümkünse de mütercimin aynı vezinlerde kelimeler seçme ve fıkra sonlarındaki sesleri birbirine uygun düşürme gayesi, aşağıda örnek verilen paragralarda olduğu gibi tüm eserde kendini belli etmektedir:

> Ey melik-i nīk-ḫaṣle**t**, zümre-i cevāriḥ ehl-i töhme**t** ṭavā'if olup insāndan nefre**t** ü vaḥşe**t** üzere olduḳlarından muḥāvere vü mükāleme ve münāẕara vü mu'āmele ḫuṣūṣunda anlar bī-ülfe**t**lerdir. Ne bunlarıñ merāmın nev'-i insān a**nlar** ne de bu**nlar** a**nlar**ıñ sözünü güş-ı cān ile di**ñler**. Ammā b**ūm**-ı mehm**ūm**, dā'imā anlarıñ menāzil-i dārise vü ḳuṣūr-ı ḫāliyelerinde sākin olduġu sizlere daḫi ma'lūmdur ki āṯār-ı ḳadīmeye baḳıp gerdiş-i devrāndan 'ibret alı**r** ve ḳurūn-ı māżiyeniñ aḥvālin ḫalḳa ḥikāye ḳıla**r** ve bundan başḳa zühd ü taḳvāda 'adīmü'l-miṯā**l** ve sıyām u kıyāmda ve iḥyā-yı leyālī-i pür-ẕalāmda naẕīri olmadığı bī-ḳī**l** ü ḳā**l**dir. [56a]
>
> *
>
> İşde ṭavā'if-i benī ādem ol şeb böyle ārā-yı müteḫālife ile muḥāverede, ammā beri ṭarafda zümre-i behā'im daḫi ol gėce meydān-ı müşāverede kimi ḳā'id kimi ḳā'im olup her biri bir yüzden kelāma āġā**z** ve bu uṣūlde yek-dīgere hem-āvā**z** olaraḳ şu perdelerden dem-sā**z** oldular ki, içlerinden biri dėdi ki: ″Ey yārā**n**, bugün insā**n**-ile meyā**nı**mızda cereyā**n** ėden seylāb-ı kelimāt-ı bī-pāyā**n**a ne dėrsiz? [43b]

Metnin bazı yerlerinde, Tosyevî'nin ifadeler arasında ses birliği oluşturmak için bazı indî tasarrufları dahi olmuştur. Örneğin 31b'de yer alan aşağıdaki ifadelerde katır manasındaki baḳar kelimesinin çoğulu olarak ebḳār değil de tekil hâli olan "baḳar" kullanılmış, bu

şekilde ḥumur (eşekler) kelimesi gibi çoğulu kullanılmamasına rağmen ses uyumunun yakalanmasına özen gösterilmiştir:

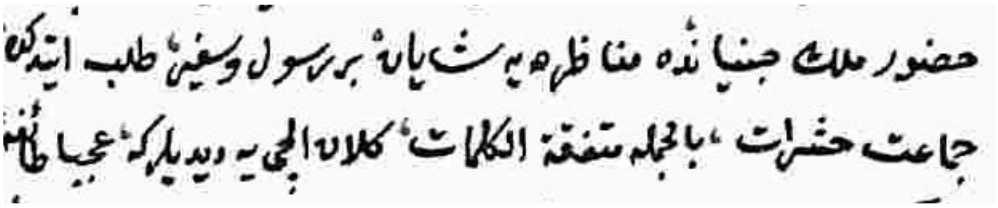
> Ḥattā humur-ı vuḥşā ve zümre-i ġizlān ve bukur -ı vuḥşā ḳarındaşlarımız daḫi…

Metinde, kaynak metinde olduğu gibi kaplumbağa için "ḍıfda'" kelimesi kullanılmış ve her yerde bu kelime tercih edilmiştir. Aşağıda alıntıladığımız kısımdaki art arda gelen cümlelerde ise hem ḍıfda' hem de ġūk gelimesi kurbağa için kullanılmıştır. Muhtemelen mütercim, bu hayvana "ṣāḥib-sülūk" sıfatını eklediği yerde bir ses uyumu yakalamak adına kurbağanın Farsça ismi olan "Ḳūk" u kullanmayı daha uygun bulmuştur:

> Pes melik-i sütūde-ḫıṣāl, dıfda'a su'āl ėtdi ki: "Sen ḳanḳı ecnās-ı ġarābet-istīnāsdansın?" Ḳūk-ı ṣāḥib-sülūk dėdi ki:"Ḥayvānātü'l-baḥr ṭarafından resūlüm ki, bu maḳāmda ṭavā'if-i insān ile muḥāvere vü muḥākemeye geldim. [75b]

Bu tasarruflardan bazıları da imlâyı ilgilendiren boyutta gerçekleşmişlerdir. Örneğin "cinniyān" ve "şāyān" kelimelerinin tesiri ile aşağıdaki cümlede "gelen" şeklindeki Türkçe ifade "gelān" biçiminde imla edilmiştir:[28]

Şekil 17. Kelime İmlâsı-54b

> Ve ol meclis-i müzdaḥimde ḥāżır oldular. Melik daḫi anları ḥaḳīḳat-i ḥālden ḫabīr ėdip içlerinden ḥużūr-ı melik-i cinniyānda münāẓaraya şāyān, bir resūl ü sefīr ṭaleb ėtdikde cemā'at-i ḥaşerāt bi'l-cümle müttefiḳatü'l-kelimāt, gelen elçiye dėdiler ki… [54b]

Fatih Köksal, Klasik Türk Edebiyatında nesir üsluplarını sade (üslûb-ı sâde), orta (üslûb-ı mutavassıta), süslü (üslûb-ı müzeyyen) ve ağdalı (üsûb-ı âlî) nesir olarak dört kısımda değerlendirmek gerektiğini ifade ederek bu üsluplara dair bazı eserleri örnek gösterir (Köksal vd., 2014, 16). *Kıstâsu'd-Devrân*, sade ve orta nesir örneklerine nazaran daha fazla Arapça kelime ve tamlama ile seciler barındırmaktadır. Dolayısıyla metni süslü veya ağdalı nesir (üslûb-ı âlî) üsluplarına yakın görmek ilk etapta daha mümkündür. Üslûb-

[28] "-An" sıfat fiil ekinin özellikle son dönem metinlerinde bu şekilde yazımı, bazı başka metinlerce de yaygın olarak görülebilir. Fakat *Kıstâsu'd-Devrân*'da metnin başka kısımlarında böyle bir yazım tercih edilmemişken burada elif ile yazılmış olması, bizi bu tercihin ses uyumu gâyesiyle gerçekleştirilmiş olduğunu düşünmeye sevk etmektedir.

ı âlî, Arapça-Farsça kelimelerin yoğun olduğu, yaşayan dilden uzaklaşan, lügatlerden çıkarılmış kelimeleri barındıran, uzun tamlamalarla dolu, secili ve esas gayesi sanat ortaya koymak olan külfetli bir üslup olarak tanımlanmış ve Veysî ile Nergisî bu tarzın temsilcileri olarak zikredilmiştir (Köksal vd., 2014, 19). Üslûb-ı müzeyyende de sanat yapma gayesinin ön planda oluşu, Arapça-Farsça kelime ve tamlamaların sık kullanışı, hemen her cümlesinde seci kullanımı söz konusudur. Bu tarzın temsilcisi Sinan Paşa olarak zikredilmiştir. Anlaşılan o ki, Köksal'ın üslûp sınıflandırmasında üslûb-ı âlî'nin süslü nesirden farkı garabetli kelime kullanımlarının, daha uzun tamlamaların ve bizzat merkeze yerleştirilen bir sanat gayesinin bulunmasıdır. Süslü nesirde sanat gayesinin önde oluş durumu, mücerred biçimde sanat yapmaya çalışıp anlaşılır olma çabası gütmeyen ağdalı nesirden farklıdır. Dolayısıyla süslü nesir, sanatlı yapısı yanında bir şeyleri aktarmaya çalışmanın daha elverişli olabileceği bir nesir türü gibi görünmektedir.

Üslûb-ı âlî olarak düşünebileceğimiz "ideal nesrin" çerçeveleri yalnız bunlarla sınırlı değildir. Söz konusu inşâ üslubu ile ilgili bazı noktalar da, 16. yüzyılın önemli münşîlerinden Okçuzâde Mehmed Şâhî (ö.1039/1630)'nin bir risalesinde ortaya konmuştur. 2020 yılında Sadık Yazar tarafından bir makale şeklinde tanıtılan bu risalede Okçuzade, devrin nişancılarından Celâlzâde Salih Çelebi'yi tenkit etmekle birlikte ideal inşâ metninin bazı özelliklerini zikretmiştir (Yazar, 2020). Buna göre geleneksel münşîler nesirlerini Arapça-Farsça şiirlerle tezyîn ederek hikmetli cümleler eklerler, eserlerinde birçok bahir ve kelime vezni kullanırlar. Kudemâdan büyük şairlerin icazlı sözlerini kullanmak da ideal bir inşâ üslubu için gereklidir. Metin seci ve kafiye açısından zengin olmalıdır (Yazar, 2020, 231-234).

Tosyevî'nin metni, evvela Köksal'ın üslûb-ı âlî'de bahsettiği gibi Veysî ve Nergisî çizgisinde Arapça-Farsça kelime ve tamlama yoğunluğu bulunan bir metin olmayıp daha anlaşılır çizgide yer almaktadır. Kimi yerlerde gündelik kullanımda bulunmayan kelimelere rastlamak mümkünse de bu kullanımlar metnin tamamına dağılmış hâlde olmayıp bunlara sadece birkaç yerde rastlanmaktadır. Tosyevî'nin bu metinde edebî bir maksatla hareket ettiği ve bilhassa lafızların tezyînine ciddi anlamda dikkat gösterdiği âşikardır. Lâkin bu durum, metinde yer alan diyalogların anlaşılmasının önüne geçecek denli uç bir noktada tek amaç hâline getirilmemiştir. Hatta Hâtime'deki tenbîhlerinden birinde bizzat Tosyevî tarafından bu durum açıklanmıştır. O, eseri kaleme almaktaki maksadının sözün güzelliklerini ve kendi maharetlerini göstermek olmayıp kıssadan hisse elde edilmesi ve gönüllere hoşnutluk vermesi maksadıyla yazdığını söylemiştir. Dolayısıyla onda, belki tüm

okur kesimleri tarafından olmasa dahi bir anlaşılma arzusu mutlaka yer almaktadır. Bu noktada mütercimin bazı bölümlerde kullanmış olduğu, Osmanlı Türkçesinde yaygın bir biçimde dolaşımda bulunmayan ve ekserîsi Arapça kökenli sözcüklerin varlığına dair bir parantez açmakta fayda olacaktır. İlk etapta bu sözcüklerin sıkça Arapça olarak kullanılması bizleri bu durumu mütercimin girift bir üslup oluşturma gayesi ile ilişkilendirme yanılgısına götürerek dilin kastî olarak ağırlaştırıldığını düşündürebilir. Bu kısımlara örnek olarak, aşağıda çeşitli yiyecek isimlerinin geçtiği bir pasaja yer vermek istiyoruz:

> ni‘am-ı ilāhiyyeden bizim için envā‘-ı aḫbāz ü aḳrāṣ ve ruġfān ü cerādık u semīz ve meltūt ü ka‘k emṣāli ecnās-ı bī-pāyān ve gūn-ā-gūn ṭıbbīḫ(?)-i ḥalāvet-resān ki sekbāc u isfīdmāc ve faṭā’ir ü herāyis ve …-ı pür-ibtihāc ve eṣnāf-ı kevāmīḫ u ravāṣīl ve şivā’ ü ḥelvā’ ve ḫabīṣ ü ḳaṭā’if-i cemīl ve levzīnec ü fālūzec ve eşribe vü ḫumūr ve enbiẓe-i mübtehic ü kārıs ve fuḳā‘ vü Süleymānī ve cülāb ü elbān ve ḥalīb ü rā’ib ve māst-ı melāḥat-intisāb ve dūġ u semn zübd ve cübn ve keşk ve maṣl ve ḳand ve bunlardan i‘māl olunan… (90b)

Altı çizili kelimelerde sırasıyla “pide, ince somon çöreği, ekşi süt, Mısır simidi, un ve sudan ma’mûl bir yemek” gibi yiyeceklerden bahsedilerek insanoğlunun hayvanlara verilmemiş bu çeşitli yiyeceklerle nimetlendirildikleri anlatılmıştır. Altı çizili kelimeler de diğer yiyecek isimleri gibi Arapça kökenli olan fakat anlamlarına daha ziyade Arapça sözlüklerde rastladığımız, erek dilde diğerlerine göre çok daha nadir bulunan kelimelerdir. Bu örnek türevlerini temsil kastıyla verilmiş olup, hikayenin başka kısımlarında da çeşitli yerel ve genel yiyecekler, coğrafi-tarihi isimler, zanaatler, araç-gereçler, bitkiler ya da hayvan çeşitleri tıpkı burada olduğu gibi kaynak metindeki şekilleri ödünçlenerek yazılmıştır. Tosyevî’nin bu ödünçlemelerdeki amacı dili ağır kılmaktan ziyade özel bir türü/nesneyi belirten ve terimleşmiş bulunan sözcüklerde anlama halel vermemek gibi görünmektedir. Zira aksi takdirde birçoğu terimsel ifade olan ve Arapça sözlüklerde bulabileceğimiz kelimeyi isabetli şekilde Türkçeye aktarması beklenecek, bunu yaparken de kelimelerin ait olduğu alanlarla ilgili dağarcığı ciddi bir şekilde gözetmesi gerekecekti. Öte yandan tercümenin kaynak metni olan *İhvânu’s-Safâ* her ne kadar bu risalesinde bir hikaye anlatır gibi dursa da onu tanıtırken dile getirdiğimiz gibi ansiklopedik mahiyeti ön planda olan bir eser olmasına istinaden -tıpkı bu küçük örnekte olduğu gibi- baştan sona muhtelif alanlara dair bilgiler ihtiva etmektedir. Dolayısıyla ansiklopedik değer taşıyan bu gibi bilgilerin fazla müdahale edilmeyerek taşınması biraz da tabii bir durum olarak meydana gelmiş

görünmektedir. Eserin diline dair yapılan değerlendirmelerde bu durumu göz önüne alarak hareket etmek daha sağlıklı olacaktır.

Sadık Yazar'ın tanıtmış olduğu Okçuzâde'ye ait risaleden öğrendiğimiz kadarıyla, Okçuzâde Şâhî'nin ideal nesirde olması gerektiğini dile getirdiği önemli bir özellik de eserlerde Arapça-Farsça şiirlere, hikmetli sözlere, eski büyük şairlerin şiirlerine yer verilmesidir. Bu noktada, metne yönelik incelememiz haricinde Tosyevî'nin bizzat kendi ifadeleri de böyle bir yolu izlemediğini açıkça belirtmektedir. O, hâtimedeki bazı ifadelerinde Lâmi'î Çelebi'nin *Şerefü'l-İnsân*'ında olduğu gibi ibareleri cinaslarla, îhâmlarla, istiare ve teşbihlerle süslemediğini; Arapça/Farsça/Türkçe şiir ve beyitler getirmeyip kaynak metnin bizzat kendisini tercüme ettiğini söyler. Aynı zamanda istişhâd için her yerde ayet ve hadislere yer vermeyerek sözü gereksiz uzatmak ve okuyanları bıktırmak istemediğini belirtir.

> Ve ammā rābi‘an bu tercemede *Şerefü'l-insān*-ı Lāmi‘ī gibi, tecnīsāt ü īhāmāt ve isti‘ārāt ü teşbīhāt birle tezyīn-i ‘ibārāt ėdip ‘Arabī vü Fārisī vü Türkī eş‘ār u ebyāt ityān olunmayıp faḳaṭ aṣl-ı mü'ellef-i sütūde-simāt terceme olundu. Ne istişhādāt için her yėrde īrād-ı āyāt-ı muḥkemāt ve ne te'yīdāt żımnında ityān-ı eḥādīṯ-i ḫayrü'l-beriyyāt çoḳ çoḳ naḳl ḳılındı tā ki taṭvīl ü ıṭnāba bā‘iṯ ve se'āmet-i muṭāli‘īni mūriṯ olmaya (Tosyevî, Esad Efendi, 2355)

Metinde yine Arapça manzumelere, beyitlere, deyim ve atasözlerine rastlamak mümkündür. Fakat bunlar kaynak metinle mukayese ettiğimizde de görebildiğimiz üzere kaynak metne ait olup tercüme esnasında doğrudan erek metne geçirilmiş kısımlardır. Öyleyse *Kıstâsu'd-Devrân,* üslûb-ı âlî'nin karakteristik birçok özelliğini taşımamaktadır. Bununla birlikte üslûb-ı müzeyyene oldukça yakın görünmektedir.

Belirttiğimiz üzere eserde iç kafiyelerin, ses ve vezin ortaklığı bulunan kelimelerin yan yana getirilmesiyle ortaya çıkan lafzî bir âhenk vardır. Köksal, üslûb-ı âlî'de dilin daha ağır ve ağdalı olduğunu, fakat buna rağmen üslûb-ı müzeyyende -tıpkı Tosyevî'nin sıkça yer verdiği gibi- secinin daha sık yer aldığını ifade etmektedir (Köksal vd., 2014, 19). Öyleyse metnimizdeki bu durum da bir üslûb-ı müzeyyen özelliği olarak görülebilir.

Kıstâsu'd-Devrân'da Arapça bir metinden tercüme olması hasebiyle çok yoğun bir biçimde ödünçleme kelimeler yer almıştır. Bununla birlikte iç kafiye ve aynı vezinden kelime oluşturma arzusu Arapça ve Farsça kelimeleri çoğu yerde mürâdifleriyle de beraber kullanmayı gerekli kılmıştır. Dolayısıyla hem bir tercüme hem de müzeyyen üslûba sahib bir metin oluşunun tesiriyle eserde sade ve yalın bir dilin kullanıldığı söylenemez.

Genellikle fiiller, edat/bağlaç gibi yapılar, ekler ve bazı kelimeler Türkçedir. Arkaik sayılabilecek Türkçe kelimelere neredeyse rastlanmamış olan eser, eklerin ve Türkçe yapıların kullanımı itibariyle 19. yy Türkçesini yansıtmaktadır. Fakat eserlerin üslûbu, dönemi farketmeksizin hitap edilen okur kitlesi ve devam ettirilmek istenen geleneğe göre şekillenebilmektedir. *Kıstâsu'd-Devrân* da 19. yy'da kaleme alınmış olmasına karşın klasik dönem nesir geleneğini takip eden bir eserdir. Tekrar hatırlamak gerekirse, sebeb-i tercümeye göre mütercimin bu eseri kaleme almayı düşünmesinde kendisinden önce Lâmi'î Çelebi'nin yaptığı tercümeyi görmesi etkili olmuştu. Kendisi eserin girişinde, hayvanların dilinden ifadelere yer veren eserlerden bahsederken özellikle *Kelîle ve Dimne*'nin güzel bir münşiyâne tercümesi olan ve 16.yüzyılda Alâaddin Ali Çelebi (ö. 950/1543) tarafından kaleme alınan *Hümâyûn-nâme*'den bahsetmişti. Bu eserlerden haberdar oluşu ve onları bilinçli bir şekilde zikredişi, Tosyevî'nin klasik nesir geleneğinin takipçisi olarak kendini bu halkada gördüğünü düşündürmekte, eserindeki üslup özellikleri de bunu desteklemektedir. O hâlde 19.yy'da kaleme alınan *Kıstâsu'd-Devrân*'ı, üslup tercihi ile geleneğin devamcısı olmuş metinlerden saymak da mümkün görünmektedir.

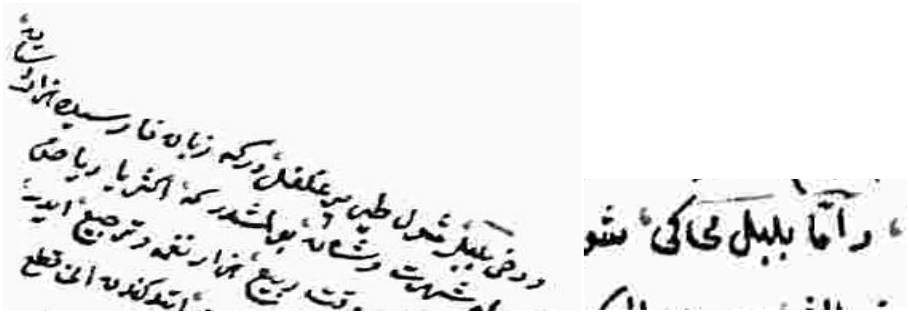
2.4.9. Nüsha Tavsîfi

Eserin ulaşabildiğimiz tek nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 2355 numarasında kayıtlı bulunan nüsha olup bu çalışma da mezkur nüsha üzerinden yapılmıştır. Zahriye sayfasında bir adet Osmanlı Türkçesi ile yazılmış kütüphane mührü ve Arap harfleri ile yazmanın numarasını gösteren "2355" sayısı yazılıdır. Eser 1b'den başlayarak 146a'da sona ermiştir. 1b-133a arası *İhvânu's-Safâ*'nın 28. risalesinin tercümesini kapsamaktadır. 133a-145b arası yine aynı eserden özetlenerek tercüme edilmiş fasılaları içeren bir Lâhıka'yı, 145b ile 146a da Hâtime bölümünü kapsamaktadır. Üç bölümün de sonunda ayrı ayrı istinsah kayıtları yer almıştır.

Cildi ile ilgili herhangi bir fotoğrafa yer verilmeyen eser; beyaz renk, cetvel veya su yolu barındırmayan bir kağıt üzerine kendine ait karakteristik özellikleri olan harekesiz rik'a hattı ile yazılmıştır. Eserde siyah mürekkep kullanılmıştır. Eserde yalnızca okuyucunun yanlış okumalara karşı yönlendirilmek istendiği kelimelerde, bazı ayetlerde ve kaynak metinden birebir ödünçlenerek aktarılan Arapça parçalarda harekeleme yapılmıştır. Eserde klasik olarak kullanılan biçimde reddâde bulunmakta olup bu şekilde reddâde kullanılmış olan sayfalar 4b, 11b, 25b, 60b, 80b ve 121b ile sınırlıdır. Bunun dışında reddâdenin gördüğü sayfa takip işlevi, normal reddâdenin kullanıldığı sayfalar da dahil

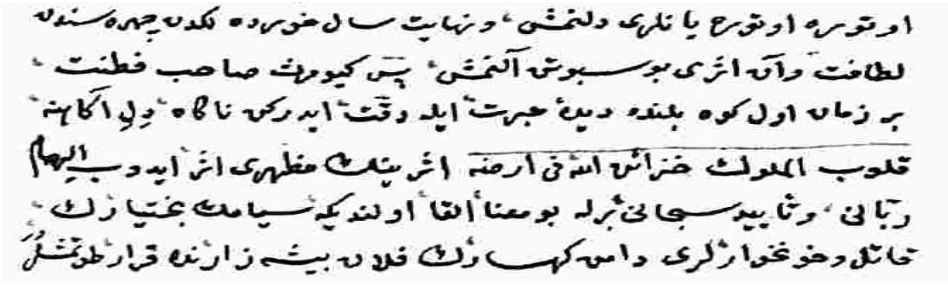
olmak üzere her sayfa bitimindeki kelimenin bir sonraki sayfada yeniden yazılması şeklinde sağlanmıştır. Bazı sayfaları kenar notları açısından zengin olan eserin birçok sayfasında derkenâr bölümünde bazı notlar yer almaktadır. Bunlardan bazıları sayfadaki konuya işaret eden matlablar, bazıları kaynaklarının nereden alındığı sonunda belirtilmiş olan bilgi notları, bazıları ise "li-mütercimihî" ibaresiyle biterek mütercimin dikkat ettiği bir hususu işaretlemiş olduğu notlardır. Bunun dışında eserde sahh, mukâbele gibi kayıtlara dair ifadeler bulunmamıştır. Derkenârların metnin hangi noktasına dair verildiğinin ayırt edilebilmesi için hem derkenâr üzerine hem de metinde ilgili noktaya bir rakam veya işaret yerleştirilmiştir. Baştan aşağı tüm notlarda uygulanmamış olsa da bu yöntemin çoğunda yer aldığını söyleyebilmek mümkündür.

Şekil 18. Derkenâra Yönlendiren İşâret

Metinde her bölümün başında yer alan iki beyitlik manzumelerden evvel "li-mütercimihî", ardından gelen mensur kısmın başında da "nesr" ifadesi yer almıştır. Metinde iç kafiyenin sağlandığı noktaların belirgin kılınması için ters kesme işaretine benzer bir işaret kullanılmıştır. Bu imlâ işlemi metnin sonuna dek devam ettirilmiştir:

Şekil 19. Secilerin Belirtildiğine Dair Örnek

otura otura yanları delin**miş** ve nihāyet sāl-ḫurdelikden çehresinden leṭāfe**t** ü ān eṣeri büsbütün alın**mış**. Pes Keyūmerṣ-i ṣāḥib-fiṭna**ṭ** bir zamān ol kūh-ı bülende dīde-i 'ibre**t** ile diḳḳa**t** ėderken nā-g**āh** dil-i āg**āh**ına *"Ḳulūbü'l-mülūki ḫazā'inullāhi fī arżihī"*[29] eṣer-i nīk-

[29] Hükümdarların kalpleri Allah'ın yeryüzündeki hazineleridir.

maẕharı e**s̲er** ėdip ilhām-ı Rabb**ānī** vü te'yīd-i Sübḥ**ānī** birle bu ma'n**ā** ilḳ**ā** olundu ki Siyāmek-i baḫtiy**ār**ıñ ḳātil ü ḫūn-h**ār**ları dāmen-i kūhs**ār**ıñ fılān bīşe-z**ār**ında ḳar**ār** ṭutmuşlardır. [12a]

Görüldüğü üzere kesme işaretinin konulduğu kısımlar, metnin transkribe versiyonunda işaretlediğimiz gibi secilere denk düşmektedir.

1b'deki hamdele ve salvele ifadelerinden sonra metnin 2a sayfasında müellif kendi adını zikretmiştir:

Ve ba'de bu 'abd-i müstehām, el-muḥtācu ilā ālā'i'l-Meliki'l-'allām, el-müştehirü bi-**Meḥemmed Ḫāliş bin Aḥmed et-Ṭosyevī** hedāhümallāhu'l-'azīzü'l-ḳavī ile'ṣ-ṣırāṭı's-sevī dėr ki…

Tosyevî, bu eseri Anadolunun Tosya kasabasında iken kendisinden çokça iyilik gördüğü hâmîsi Seyyid Mehmed Recâî'ye sunmak için yazdığını ve bunu ilk nüshadan beyaza çektiğini dile getirmiştir:

…bā'i**s̲**-i teraḳḳī vü iştihārım, **Es-Seyyid Meḥmed Recā'ī**, *belleġahüllāhū ilā āmālihi'ṣ-ṣūrī ve'l-ma'nevī*[30] ve *veffeḳahüllāhū bi-ḥuṣūli murādātihi'd-dünyevī ve'l-uḫrevī*[31] ḥażretleridir ki bunca müddet sofra-i ḫānçe-i iḥsānından şīrīn-leb ve terbiye-i elṭāf-ı mā-lā yuḥṣālarıyla nā'il-i ireb olup …. pes bādī-i iṭfā-yı nā'ire-i derūn olmaḳ ümniyesiyle bu terceme-i leṭāfet-nümūnuñ bir vaḳt-i meymūnda tertībine ibtidār ve bir niçe rūzgārdan ṣoñra **tebyīżi ḥüsn-i ḫitām ile bedīdār olup** ol z̲āt-ı ḫuceste-simātıñ āsitān-ı sidre-nişānına taḳdīm birle mehmā-emken vaẕīfe-i çākerāneyi tetmīm eyledim. [4a-4b]

İstinsah kayıtlarının göstermiş olduğuna göre, bu nüshanın müstensihi de Tosyevî'nin kendisi olup incelediğimiz nüsha müellifin nüshasıdır. Metinde birincisi lâhıkadan önceki hikâye kısmının sona erdiği yerde, ikincisi lâhıka sonunda, üçüncüsü de hâtime ve tenbîhât bölümünün (aynı zamanda kitabın) sonunda yer almıştır. Hikâyenin bitişindeki kayda göre eserin temize çekilmemiş ilk hâli, 1237 Zilhicce ayının bir cumartesi günü mütercim Mehmed Halis bin Ahmed bin İsmâil'in eliyle Tosya'nın Gökyer ravzasında tamamlanmıştır. 1238 Sefer ayının bir cuma gününde ise yine Tosya'da müsvedde nüsha temize geçirilmiştir:

Ve ḳad **vaḳa'a tesvīdü't**-tercümeti bi'avnillāhi ve ṭūlihī ve naṣrihī ve ḥavlihī fī selḫi z̲i'l-ḥicceti'l-ḥarāmi ve hüve yevmü's-sebti mine'l-eyyāmi, senete seb'a ve s̲elās̲īn ve mi'eteyn

[30] Allah onu bilinen ve bilinmeyen tüm arzularına eriştirsin.
[31] Ve onu dünyevi ve uhrevî isteklerini elde etmeye muvaffak etsin.

ve elf, ‘**alā yedi’l-mütercimi’l-ḥaḳīri’l-faḳīr** el-mu‘terifu bi’l-‘aczi ve’z̲-z̲illāti ve’t-taḳṣīri, **Meḥmed Ḫāliṣ ibni Aḥmed bin İsmā‘īl eṭ-Ṭosyevī** fī ravżati’l-müsemmâti bi-Gökyer min riyāżi tilke’l-beldeti. Ve **vaḳa‘a’t-tebyīżu** ilā hünā fī yevmi’s-sādis min şehr-i Ṣaferi’l-ḫayr s̲ene s̲emānin ve s̲elās̲īn ve mi’eteyn ve elf fī nefsi’ṭ-Ṭosya. El-ḥamdü lillāhi ‘alā külli ḥālin. Ve’ṣ-ṣalātü ve’s-selāmü ‘alā rasūlihī Muḥammedin ṣāḥibi’l-kemāl ve’l-cemāl ve ‘alā ālihī ve ṣaḥbihī ehli’l-fażli ve’n-nevāli. Allāhümme yā z̲i’l-luṭfi ve’l-ifżāli, temmim ḳuṣūranā ve yessir ümūranā yā z̲e’l-cūdi ve’l-keremi bi-aḥseni‘l-ḥāli. [132b]

Lâhıka’nın sonunda sadece mütercim Mehmed Hâlis’in yazdığını gösteren bir telif kaydı yer almaktadır:

Temmeti’l-lāḥiḳatü mülaḫḫaṣan mütercimihī **Meḥmed Ḫāliṣ ibni Aḥmed**, bi‘avnillāhi’l-meliki’ṣ-Ṣamedi. Ve’l-ḥamdü lillāhi’lle̲zī enşe’e’l-maṣnū‘āti ‘ale’l-hey’āti’l-‘acībeti. Ve’ṣ-ṣalātü ve’s-selāmü ‘alā rasūli Muḥammedin hüve ḫayru’l-ḫalīḳati ve ‘alā ālihī ve aṣḥābihī ve ḫullānihī ve aḥbābihi’l-hādīne ilā menheci rıżā’ihī ve cenābihī. [145a]

Hâtime sonuna yer alan kayıt ise, eserin 1238 yılı Safer ayının 10’u olan salı günü Çankırı’nın sancağı olan Tosya’da yine mütercim Mehmed Hâlis tarafından tamamlandığını gösteren ferâğ kaydıdır. Anlaşılan o ki, eserin müsvedde hali 1237 Zilhicce’sinde tamamlanmış, 1238 Safer ayında bir Cuma günü yine mütercim tarafından beyaza çekilmiş, aynı ayın 10. günü olan salı gününde ise hâtime kısmı tamamlanmıştır:

Ve ḳad veḳa‘a’l-ferāġu ve’l-istirāḥatü li-aḳdāmi’l-yerā‘ati min tebyīżi hāz̲ihi’t-tercemeti’l-laṭīfeti ve’r-risāleti’l-ġarībeti’l-müsemmāti bi-*Ḳısṭāsu’d-devrān ve Mir’ātü’l-cenān fī Muḥāvereti’l-insān ma‘a Ecnāsi’l-ḥayevān*, vaḳte’l-‘aṣri yevme’s̲-s̲āliş ve hüve’l-‘āşiru min Ṣaferi’l-ḫayri senete s̲emān ve s̲elās̲īn ve mi’eteyn ve elf, fī beldeti Ṭosya ‘an livā’i Kāngırı ‘**alā yedi mütercimihī Meḥmed Ḫāliṣ bin Aḥmed bin İsmā‘īl,** ervāhümüllāhü te‘ālā bi-şerābi’l-Kevs̲eri ve’s-selsebīli. Allāhümme’ḫtem ‘āḳıbete umūrinā bi’l-ḫayrāti ve edḫilnā fī ravżāti’l-cennāti, inneke ḳāżıyu’l-ḥācāti ve mücībü’d-da‘avāti. Āmīn yā refī‘a’d-derecāti. [146a]

Bu nüshanın baş kısmı ve sonu şu şekildedir:

Başı (1b):

Bismillāhirraḥmānirraḥīm, bi-‘avnike tetimmu’l-umūru yā Kerīm.

Ḥamd ü s̲enā-yı fırāvān ve sitāyiş-i bī-ḥadd ü pāyān ol ḫālıḳ-ı ins ü cān ve ‘ālim-i deḳāyıḳ-ı duhūr u ezmān ve fāṭır -ı ṭabaḳāt-ı zemīn ü āsumān ve mübdi‘-i bedāyi‘-i ṭabāyi‘ u erkān ve münşī-i eṣnāf-ı nebātāt u ma‘ādin ü ḥayvān tenezzehe z̲ātuhū ‘an muḳāreneti’z-zamāni ve’l-

mekān ve te‘ālā ṣıfātuhū ‘an ṭaṭarruḳi’ş-şeyni ve’n-nuḳṣān ḥażretleriniñ bārgāh-ı ‘ālī-‘unvān ve dergāh-ı sāmī-şānına ḥariyy ü şāyāndır ki imṭār-ı emṭār-ı kerem u iḥsānıyla cibāl u tilāli bereket-i bī-imtinān ile meşḥūn u mel’ān eyleyip eşcār u s̱imārı sebeb-i ḳuvvet ü dermān ve bā‘iṣ̱-i ḥiss ü ḥareket-i ebdān-ı ḥayvān-ı ġarābet-nişān ėtmekle ifāża-i luṭf-i bī-kerānın ‘ayān eyledi.

Sonu (146a):

Ve ḳad veḳa‘a’l-ferāġu ve’l-istirāḥatü li-aḳdāmi iḳdāmi’l-yerā‘ati min tebyīżi hāz̲ihi’t-tercemeti’l-laṭīfeti ve’r-risāleti’l-ġarībeti’l-müsemmāti bi-Ḳısṭāsu’d-devrān ve Mir’ātü’l-cenān fī Muḥāvereti’l-insān ma‘a Ecnāsi’l-ḥayevān, vaḳte’l-‘aṣri yevme’s̱-s̱āliṣ̱ ve hüve’l-‘āşiru min Ṣaferi’l-ẖayri. Senete s̱emān ve s̱elās̱īn ve mi’eteyn ve elf, fī beldeti Ṭosya ‘an livā’i Kānġrı ‘alā yedi mütercimihī Meḥmed Ḫāliṣ bin Aḥmed bin İsmā‘īl, ervāhümüllāhü te‘ālā bi-şerābi’l-Kevs̱eri ve’s-selsebīli. Allāhümme’ẖtem ‘āḳıbete umūrinā bi’l-ẖayrāti ve edẖilnā fī ravżāti’l-cennāti, inneke ḳāżıyu’l-ḥācāti ve mücībü’d-da‘avāti. Āmīn yā refī‘a’d-derecāti.

2. BÖLÜM: *KISTÂSU'D-DEVRÂN*'IN ÇEVİRİ VE YENİDEN YAZIM BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

2.1. Mütercimin Çeviri ve Yeniden Yazıma Dair Söylemleri

Osmanlı telif geleneğinde, ilk temelleri İslâmî gelenekteki bilgi aktarımı ihtiyacına dayanan tercüme faaliyetleri gelişerek devam etmiş, bunun neticesinde gerek edebî gerekse diğer türlerde günümüze birçok örneği ulaşmış olan bir Osmanlı tercüme geleneği oluşmuştur (Yazar, 25.10.2023; Yazar, 2011). Edebî anlatı türlerindeki tercüme eserlerin başlıcalarını mesnevî gibi uzun soluklu hikayeler oluştururken mensur eserlerden de kaynağını Arapça veya Farsça metinlerin oluşturduğu birçok tercüme kaleme alınmış (Yazar, 2011, 263;825), böylelikle Arap-Fars edebiyatlarındaki metinlerin zenginliğinden istifade edilerek yeni metinlerin üretildiği bir edebiyat geleneği devam etmiştir. Osmanlı döneminde kaleme alınmış kimi tercüme metinlerde metnin meydana getiriliş öyküsü veya kaynakları mütercimler tarafından belirtilirken yine birçok metinde kaynak metinlerin -ve dolayısıyla tercüme faaliyetinin- izlerini takip etme görevi araştırmacılara düşmektedir. Kendini açıkça tercüme olarak niteleyen ve bizlere bu noktada bilgiler veren metinlerde ise mütercimin esere ve tercüme usûlüne dair söylemleri ciddi önem arz etmekte olup incelenmeyi beklemektedir. Çalışmamızın konusunu oluşturan *Kıstâsu'd-Devrân*, tercüme edilişine dair bilgileri açıkça sunan bir metin olarak bu ikinci gruba dahil edebileceğimiz bir eserdir.

Kıstâsu'd-Devrân, gerek sebeb-i telif gerekse hâtime bölümlerinde mütercim Tosyevî'nin açıkça belirttiği üzere bir tercüme ve yeniden yazım ürünü olup bu itibarla kendinden önce yazılmış olan iki metinle sıkı bir ilişki içerisindedir. Tosyevî, sebeb-i telif/tercüme bölümünde ve hâtime bölümlerinde hem eserini tercüme ederken başvurduğu bu kaynak metinler hakkında, hem de bu kaynak metinleri hangi tarîk ile tercüme ettiği ve kullandığı hakkında bilgilere yer vermiştir. Sebeb-i tercüme kısmına göre bu metin,

içerisinde birçok ilim dalına ait risalelerin bulunduğu *İhvânu's-Safâ* risalelerinin 2. kısmı olan ve "cismāniyye-i tabī'iyye"de yer alan 17 risaleden 8. risalenin tercümesidir. Kaynak metindeki tam adı "Mine'l-Cismāniyyāti'ṭ-Ṭabī'iyyāt fī Keyfiyyeti Tekvīni'l-Ḥayvānāt ve Eṣnāfihā (Doğal Varlıklardan Hayvanlar ve Hayvan Çeşitlerinin Oluşumu) olan bu bölüm Tosyevî tarafından *Risâle-i Hayvân* olarak adlandırılmıştır.

Tosyevî bu risaleyi önce hayvanların çeşitlerini ve hâllerini anlattığını söyleyerek daha sonra da insan ve hayvanlar arasındaki muhavere (diyalog) ve muhâkemeyi ele alan "ibretli bir kıssa" olarak betimlemiştir. Daha sonra yine sebeb-i tercüme bölümünde karşımıza Lâmi'î Çelebi adı çıkmaktadır. Lâmi'î Çelebi'nin *Şerefü'l-İnsân* adlı risalesi, bu metnin daha önce yapılan bir tercümesi olup Tosyevî'nin de kendi tercümesini kaleme almadan önce incelediği bir eserdir. Bu eserle ilgili ifadeleri, onun *Risâle-i Hayvân* olarak zikrettiği bu metni niçin yeniden tercüme ettiğini gösterir niteliktedir. Tosyevî, sanatlı bir üslupla yazılmış ve *İhvânu's-Safâ*'yı genel itibariyle anlam olarak karşılamış bulunan bu metnin bazen veciz söz söyleme endişesiyle kaynak metnin anlamını tam olarak karşılamadığını, bazen de şiir ve beyitlerle konunun fazla uzatıldığını söylemektedir. Onun bu tercümeyi kaleme almaktaki amacı Lâmi'î Çelebi'de sözün uzatılan yerlerini (haşv ve tatvîli) "**tehzîb ve telhîs**" etmek, yani gereksiz bilgileri ayıklayarak kısaltmak, tashih etmek ve yeniden düzenlemektir. (Özel, 2011, 325) Bunu yaparak "kâlıb-ı nev-îcâd" dediği yeni bir bütün (eser) izlediğini ifade eder. Dolayısıyla buraya kadar Tosyevî'nin bu metni kaleme alırken yalnızca Mecrîtî'ye ait kıldığı *İhvânu's-Safâ*'dan değil, *Şerefü'l-İnsân* adlı ikinci bir metinden daha yararlandığını anlamaktayız.

Eserinin "Hâtime der-İ'tizārāt u Tenbîhât" başlıklı son bölümüne baktığımızda Tosyevî'nin sebeb-i tercümeden yer yer ayrıldığını görmekteyiz. Bunun nedeni kuvvetle muhtemel tercüme yolculuğunda karşılaştığı durumlar neticesinde aldığı kararların değişkenlik göstermiş olmasıdır. Dolayısıyla bu kısımda en az sebeb-i tercüme kadar mühim olan bir "netîce-i tercüme" yazılmış gibidir. Onun sebeb-i tercümedeki ifadeleri, *İhvânu's-Safâ*'yı, üzerinde birtakım düzeltmeler yaparak Lâmi'î Çelebi'nin eseri yoluyla aktardığına dair idi. Üstelik *Şerefü'l-İnsân*'ın sözü uzatarak kaynak metinden yer yer uzaklaştığını belirtirken, kaynak metin olan *İhvânu's-Safâ* hakkında henüz bir eleştiri de serdetmemişti. Hâtime kısmında ise bizim için dikkat çeken ilk nokta, onun Lâmi'î Çelebi'nin eserinden ziyade müellifin yazdığı asıl metni tercüme ettiğini beyan etmesidir. Bunun nedenini *Şerefü'l-İnsân*'daki cinas, îhâm, istiare, teşbih ve Arapça-Farsça-Türkçe şiirlerle bezenmiş yapıyı devam ettirememesi ile konuyu buradaki gibi fazla uzatmak

istememesine bağlamıştır. Üstelik Lâmi'î Çelebi'nin kaynak metindeki hikayeyi tercüme etmeye ara kısımdan başlamış olması da Tosyevî'nin asıl kaynak metne yönelmesinde etkili olmuştur. Sonuç olarak Tosyevî, Lâmi'î Çelebi'nin metninin başlangıcından bazı kısımları seçip kısaltarak tercümesinin başına dahil ettiğini, tercümenin geri kalan kısmında ise asıl kaynak metni tercüme ederek ilerlediğini belirtmektedir. Hâtime bölümünde bu bilgilere yer veren Tosyevî'nin, tercümesinin tam olarak hangi kısmında Lâmi'î'den yararlandığına dair net bir ifade bulunmamaktaysa da metnin 21a sayfasında yer alan bir derkenâr, bu noktaya kadar Lâmi'î Çelebi'den yararlanıldığı hakkında bizleri bilgilendirmektedir:

> Bu maḳāma ḳadar *Şerefü'l-İnsān*-ı Lāmi'ī'den ber-vech-i muḫtaṣar naḳl olunup lākin inşāsına diḳḳat ve leṭā'if-i ta'bīrāta ḫaylī himmet olundu. [Sebeb-i Vürūd-ı İnsān be-Cezīre-i Şāh-ı Cinniyān] [21a]

Mütercimin söylemini dikkate alacak olursak, 21a'daki "Sebeb-i Vürūd-ı İnsān be-Cezīre-i Şāh-ı Cinniyān" bölümünden itibaren *İhvânu's-Safâ*'nın 28. risalesi olan Arapça kaynak metnin esas alındığını göstermektedir.

Tosyevî yine hâtime bölümünde, kaynak metinden tercüme yaparken de bazı değişikliklere gittiğini belirterek sebeb-i tercümede dile getirmediği bazı eleştiriler ilave etmiştir. Bunladan ilki, *İhvânu's-Safâ* müellifinin eskilerin yolunu tutarak tekrarlarla sözü uzatması ve çokça detaylara girmiş bulunmasıdır. Mütercim, kendisinin de bahsettiği üslûbu tekrarlamamaya çalıştığı hâlde "müellifin caddesinden çıkmamak için" yer yer onun uygulamalarını devam ettirdiğini söyler. Vurguladığımız ibarede "müellifin caddesi" olarak adlandırdığı olgu, büyük bir ihtimalle "anlam"a tekabül etmektedir. Nitekim aynı sözlerin defaatle tekrarı ve detaylı aktarımı anlamdan ziyade üslupla ilgili bir durum olduğundan Tosyevî'nin bu üslup özelliğinden uzak durmaya çalışırken korumaya gayret ettiği diğer nokta da metnin merâmı olsa gerektir. Fakat o, kimi kısımlarda anlamı ilgilendiren değişiklikler de yaptığını belirtmektedir. Hâtime içerisinde yer alan Tenbîhât'taki 6. hususa göre, müellif bazı kısımlarda filozofların şeriate aykırı düşüncelerini itikadi açıdan zararlı bulduğundan **"ıslah"** ederek vermiştir. Bunu yapmadığı kısımlarda ise hâşiyeler ile bazı yönlendirmelerde bulunduğunu söylemiştir. Tenbîhâttaki yedinci hususta, yine kaynak metni tercüme ederken atlanan bir nokta belirtilmiştir. Kaynak metni oluşturan Hayvan Risalesi'nin başında, hakimlerin kaideleri ile hayvanlar hakkında genel bilgiler veren bir bölüm yer almaktadır. Mütercim okuyanlara yorgunluk ve usanç vermemesi için bu bölümü alıp metnin sonundaki "Lâhika"da tercüme etmiştir. Lâhika'daki metni için "mā hüve'l-merām"ı aktarmaya çalıştığını ifade etmektedir. Son

olarak, bu kitabı yazarken "kıssadan hisse" düşüncesinin hâsıl olmasını istediğini belirtmiştir.

Sebeb-i tercüme ve hâtime bölümlerini kısaca özetlememiz gerekirse, evvela sebeb-i tercümedeki bazı söylemlerin hâtimede değişikliğe uğradığını belirtmemiz gerekecektir. Birincisi, bu tercümenin Lâmi'î Çelebi'nin metnini tehzîb yolu ile yazılacağının belirtilmesine rağmen daha sonra Arapça kaynak metnin aslından tercüme edilmesine karar verilmiş olmasıdır. Bu nedenle Lâmi'î Çelebi'den yararlanılan kısım 21a'daki "Sebeb-i Vürūd-ı İnsān be-Cezīre-i Şāh-ı Cinniyān " kısmına kadarki bölümlerdir. Bu başlıkta, hayvanlar üzerinde hak iddia etmek amacıyla onların yaşadığı adaya gelen insanlar buraya geliş nedenlerini açıklayarak iki taraf arasındaki münazaranın temellerini atarlar. Dolayısıyla hikayenin başladığı asıl bölüm bu başlık sonrasında yer almakta olup Tosyevî de buradan itibaren tercümesinde Arapça kaynak metne yönelmiştir. Bununla beraber kaynak metni esas almaya başladığı bu kısımdan sonra da, Tosyevî üç çeşit değişiklik yaptığını söylemektedir. İlk olarak müellifin anlam dairesinden çıkmamaya çalıştığı halde kaynak metnin detaycı ve tekrara düşen üslûbunu kısaltmaya çalışmıştır. İkinci değişim, metnin ehl-i sünnet itikâdına ters düşen bölümlerinin ehl-i sünnete göre ıslâh edilmiş olmasıdır. Zikrettiği üçüncü değişim ise Arapça kaynak metnin başında yer alan kısımları, merâmını aktaracak bir biçimde en sondaki "lâhika'da tercüme etmiş olmasıdır. Mütercimin kaynak metinden tercüme ettiği kısımlarda, her ne kadar değişiklikler yaptığını belirtse de metnin anlamını doğru aktaracak bir biçimde hareket ettiğini anlamaktayız. Bununla beraber ana metinde kaynak metinden tercüme edilen kısım ile (21a sonrası), lâhikadaki tercüme arasında da bir fark olduğu anlaşılmaktadır. Bu da lâhika bölümünde, metnin geneline nazaran anlam aktarımının öncelenerek biçimsel manada daha serbest davranıldığı hususudur. Nitekim ifadelerde bu bölümün "icmālen (özetlenerek) " tercüme edildiği ve merāmının aktarıldığı özellikle belirtilmiştir:

> Ḳāri'īne mūriṣ-i kelāl ve nāẓırīne sebeb-i se'āmet ü melāl olmaya dėyü ẕeyl-i risāleye bir lāḥıḳa ile **mā hüve'l-merām ne ise** tercemesi ikmāl olundu.. [145b]
>
> Bā-ḫuṣūṣ ki lāḥıḳada **icmālen** taḥrīr ü tasṭīr olunan leṭā'if-i ḥikemiyye, ḥakīm-i müellife muḫtaṣṣ olan şīme vü seciyyeden olduġu ehl-i baṣīrete ġayr-ı ḫafiyedir. [145a]
>
> Ḥaḳīr mütercim, ol fuṣūlüñ **'alā vechi'l-iḳtiṣār** bir lāḥıḳada menḳūl olmasın münāsib ü ma'ḳūl görüp ẕeyl-i tercümeye taḥrīr ve vehle-i ūlāda imlāl -i nāẓırāna ve iḫlāl-i ḫāṭır-ı 'ārifāna bā'iṯ ü bādī olmasın dėyü te'ḫīr olundu. … [132a]

Buraya dek özetlediğimiz bilgiler, tercüme usûlüne dair yapacağımız yorumlarda bizlere yol gösterici nitelikte iken, yine giriş ve hâtime bölümlerinde mütercimin gözünde bu risâlenin nasıl bir metin olduğunu yansıtan cümle ve ifadeleri de onun tercüme amacını (spokosu) takip etmemizde önemli bir adım olacaktır. Öncelikle o bu metni, Klasik Türk Edebiyatında "hikaye"nin karşılığı olan "kıssa" olarak tanımlamaktadır:

> …eṣnāf-ı ḥayvān aḥvālin ʻayān eylediğinden māʻadā nevʻ-i insān ile ṭavā'if-i ḥayvān meyānında muḥāvere vü muḥākeme olmaḳ üzere **bir ḳıṣṣa-yı 'ibret-nümā**yı iḥtivā ėtmişdir ki bu terceme-i perīşān-maḳāl ol risāle-i ġarābet-iştimāli terceme olup… [3b]

Kıssa kelimesini hikâyeye karşılık olarak kullandığına dair fikrimiz, mütercimin asıl konudan önceki bilgilendirici fasılları çevirmediğini anlattığı ifadelerinde yine net olarak anlaşılmaktadır. O, asıl hikâye olarak gördüğü kısmı başta tercüme etmek istemiş, bu itibarla metin başındaki ilmî değeri hâvî bilgileri erteleyerek hikâyeyi öncelemiştir.

> Ve ammā sābiʻan, ḥakīm-i mü'ellif ṣadr-ı risālesinde ḳāʻide-i ḥükemā üzere **ḳable'l-ḥikāye** bir miḳdār fuṣūl-i ṣıġār u kibār-ile aḥvāl-i ḥayvānāt ü ṭuyūrāta dā'ir ḥikemiyyāta işāret ü īmā eylemişdir. **Ḳāri'īne mūriṣ-i kelāl ve nāẓırīne sebeb-i se'āmet ü melāl olmaya dėyü ẕeyl-i risāleye bir lāḥıḳa ile mā hüve'l-merām ne ise tercemesi ikmāl olundu**. [146b]

Mütercimin kendi amacına uygun olarak metinde yapmış olduğu bu eksiltmelerin daha erken dönemdeki benzer bir örneği de 16.yüzyılda kaleme alınmış olan *Tuhfetü'l-Elbâb ve Nuhbetü'l-A'cab Tercümesi*'nde görülmüştür. Tercümeyi neşrederek tercüme usûlüne dair bir inceleme hazırlayan Sadık Yazar'ın verdiği bilgilere göre bu eser aslen bir seyahatname olup kaynak metnin içerisinde tarihî bilgi ve tasvirlere yer veren bazı fasıllar yer almaktadır. Mütercim ise herhangi bir gerekçe belirtmeden bu kısımları eksiltme yoluna gitmiştir. Yazar bu eksiltmelerin nedenini, mütercimin kaynak metni bir seyahatnameden ziyade ilgi çekici bir hikaye olarak algılayışıyla ilintilendirmiştir. Zira mütercim bizzat kendi ifadeleriyle eseri "hikâyât-ı acîbe ve rivâyât-ı garîbe (ilgi çekici hikaye ve rivayetler)" olarak gördüğünü söylemiştir (Yazar, 2011, 23). Yazar'ın tespiti, yola çıkmış olduğu örneğin metnimizdekiyle benzerliğine binaen *Kıstâsu'd-Devrân* için de söz konusudur. Aslen ansiklopedik bir metin olan *İhvânu's-Safâ*'yı kaynak olarak alması ve metni bir hikaye olarak değerlendirmesi beraberinde Tosyevî de metindeki hayvanlarla bilgilendirici fasılları baş kısımdan eksiltip metnin sonuna özet bir şekilde eklemiştir. Tosyevî'nin bu durumu açıkça belirtmesi, ansiklopedi türündeki kaynak metni hikâye olarak algılayışından ziyade kaynak metnin tür özelliklerinin farkında olduğunu, fakat onu hikâye türüne devşirerek aynı zamanda daha fazla okunabilmesi tercihinde bulunduğunu gösterir gibidir.

Yeniden konumuza dönmek gerekirse, görüldüğü üzere elimizdeki tercüme metin tek bir metod veya tek bir kaynak metin kullanılarak yazılmamış; "tehzîb", "iktisâr", "icmâlen" kavramlarından da sezilebileceği gibi bazı yerlerde kaynak metnin her kelimesine birebir karşılık verme gayesi olmayan serbest çeviri imkânlarından da yararlanmıştır. Bu farklı karşılık verme biçimleri de mütercim tarafından detaylı bir şekilde izah edilmiştir. *Gırnatî Seyehatnâmesi*'ni neşrederek metnin tercüme usûlüne dair bir incelemede bulunan Sadık Yazar'ın mezkur çalışmadaki bazı ifadelerine göre, Klasik Türk Edebiyatında eksiltme, ekleme, hülâsa etme, intihâb, derleme, taklit ve nazîre gibi serbest tercüme faaliyetleri sıklıkla görülmekte ve bu tür tercümelerin giriş ve hâtime bölümlerinde diğer tercümelere nispeten daha fazla bilgi verilmektedir. (Yazar, 2012, 20) Tosyevî'nin *Kıstâsu'd-Devrân*'ı da Yazar'ın belirttiği gibi tercüme usûlüne dair bilgi verme zaviyesinden cömert bir metindir. Bu bilgilerin yer aldığı kısımlar, betimleyici çeviri araştırmaları üzerine yoğunlaşan Giden Toury'nin, bir nevi tercüme usûlü sayabileceğimiz "tercümanın ana normları" nı izleyebilmek adına önerdiği iki ana yöntemden birincisidir ve "metin dışı kaynak" olarak adlandırılmaktadırlar. İkinci kaynak ise, metin dışı kaynakların yanıltıcı olabilme ihtimaline karşın tercüme metninin kaynak metinle karşılaştırılmasıdır. (Demircioğlu, 2016, 63-64) Dolayısıyla Tosyevî'nin tercüme usûlüne dair yorum yapmamıza olanak sağlayacak ilk durak, sebeb-i tercüme ve hâtime kısımlarıdır. Fakat bu bölümlerde tercüme usûlüne dair söylemleri değerlendirirken bunların metnin yazılmış olduğu dönemdeki terim ve ifadeler çerçevesinde değerlendirilmesi gerekecektir. Bu değerlendirmenin sağlığı açısından, mütercimin ifadelerini kaynak metinlerle mukâyeseden sonra da değerlendirmek ve bu ifadelerin karşılıklarını pratikte ne derece bulduklarını görmek gerekecektir. Dolayısıyla metin dışı kısımlarda yer alan bölümlerde kaynak ve erek metinler arasında yapılacak olan mukâyese, bu bölümün diğer iki aşamasını oluşturacaktır. Mukâyese bahsine geçmeden evvel bu mukâyeselerin bölüm ve başlıklar başta olmak üzere metinden seçilen muayyen bir bölüm/kesit üzerinden devam edeceğini belirtmemizde fayda olacağını düşünmekteyiz. Nitekim metnin, kaynak metinleriyle başlangıçlarından son kısımlarına değin elifi elifine bir karşılaştırmasının yapılması daha kapsamlı bir çalışmanın konusu olacak ve çalışmamızın sınırlarını aşabilecektir. Dolayısıyla bundan sonraki alt başlıklarda varılmak istenen amaç, metinlerin tercüme usûlüne dair genel bir nokta-i nazar oluşturmaktır.

2.2. *İhvânu's-Safâ* ve *Kıstâsu'd-Devrân*'ın Biçim ve Muhteva Açısından Mukayesesi

Kıstâsu'd-Devrân, sebeb-i tercüme ve hâtime bölümlerinde açıklandığı üzere hem Arapça bir metinden hem de Osmanlı Türkçesi bir metinden yararlanılarak oluşturulmuş bir tercümedir. Mütercimin her iki metinden yararlandığı kısımların sınırını çizebilmemiz sebeb-i tercüme ve hâtime sayesinde mümkün olabilmiştir. Metnin asıl hikâye kısmının neredeyse tamamı *İhvânu's-Safâ*'nın 28.risalesi esas alınarak tercüme edilmiş olduğu için yer vermek istediğimiz ilk mukâyese bu metin ile *Kıstâsu'd-Devrân*'ın mukâyesesi olacaktır. Yukarıda bahsettiğimiz üzere, mütercimin ifadeleri *İhvânu's-Safâ*'daki *Hayvan Risâlesi*'ni tercüme ederken iki farklı yolun izlendiğine dair idi. Metnin genelinde müellifin yazdığına uygun bir tercüme esas alınmışken lâhıka bölümünde kaynak metnin fâsılalarını içeren ve anlamı aktarmaya dayalı özet bir tercüme olduğundan bahsedilmişti. Buna göre önce lâhıka bölümü dışında kalan kısımlar hakkında genel bir inceleme yapılacak, ardından lâhıka bölümünde mütercimin nasıl hareket ettiğinden bahsedilecektir.

Metnin biçim ve içerik açısından kaynak metinle mukayesesinden evvel zikredilmesi gerektiğini düşündüğümüz önemli bir husus da şüphesiz mütercimin kaynak metnin hangi nüshasından tercüme yaptığıdır. Nitekim eserlerin müstensihler tarafından çoğalarak dolaşıma girdiği klasik dönemlerde her nüshanın kendine has özellikleri, değişiklikleri ve hataları meydana gelebilmektedir (Polat, 2015, 33). Mütercimin inşâ edeceği metnin, kaynak eserin hangi nüshasından esas alınarak yazıldığına göre bazı değişikliklerin görülebilmesi söz konusudur.

Bu durumun farkında olan klasik dönemdeki mütercimlerin de bu yönde dikkatler geliştirdiğine, hatta kaynak metinlerin mevcut nüshalarını toplayarak nüshalar arasındaki farklılıkları gözeten örnekler de mevcuttur. İslamî metin üretim geleneğinde bu konuyla ilgili bilinen ilk örnek Abbasi dönemi mütercimlerinden Huneyn bin İshak ile ortaya çıkmış, onun Yunanca ve Süryaniceden Arapçaya yaptığı tercümelerde kaynak metnin birçok nüshasını karşılaştırarak evvel emirde buradaki bozulma, hata ve değişiklikleri giderdiği, böylece tercüme etmek için sağlam bir kaynak nüsha elde ettiği görülmüştür (Tanrıverdi, 2007, 103-104). Osmanlı dönemine bakılacak olursa, 18.yy'da Mustafa Tokâdî Efendi (ö. 1782)'nin *Tahbîzu'l-Mathûn* adıyla yapmış olduğu *el-Kânûn fi't-Tıbb* tercümesinde yine bu çeşit bir nüsha karşılaştırması ve metin tenkidinin daha ileriye taşındığını görebiliriz (Koç, 2017, 257). Fakat ister bu gibi uygulamalarla isterse de seçilen

tek bir nüshadan yola çıkarak yapılan tercümelerde hangi nüsha/ların kaynak olarak alındığına dair kesin bir bilgi verilmemiş olması, yapılacak mukayeselerde kaynak metnin doğru versiyonunun seçilmesini zorlaştırmaktadır. *Kıstâsu'd-Devrân*'da da mütercim buna dair bir bilgi vermemiş olup, bununla beraber elimizde tercümeye kaynak olarak kullanılmış olabileceğini düşündüren bir kaynak metin istinsahı bulunmaktadır. Mütercimin istinsahları bölümünde de tanıttığımız ve tercümeden üç yıl öncesini gösteren 1819 istinsah tarihli *Risale-i İhvânu's-Safâ,* Kastamonu İl Halk Kütüphanesi'nde 2190 numarasıyla kayıtlıdır. Bu nüshanın metin bölümü, büyük oranda *İhvânu's-Safâ*'nın mukayesede yararlandığımız güncel neşri olan 1923 Kahire neşrinin tashihli hâliyle (Zirikli, 2018, 1-2) neredeyse aynı görüntüde olup metindeki başlıklar itibariyle de ortaklıkları mevcuttur. İncelemiş olduğumuz hikâye bölümünü merkeze aldığımızda, toplam 26 konu başlığı/girişinin Tosyevî nüshası ile ortak bir biçimde isimlendirildiği, hiç başlıklandırılmadan verildiği ya da "fasl" şeklinde bir başlıklandırma yapıldığı görülmüştür. Tosyevî'nin nüshası ile Zirikli neşrinde ortak biçimde görünen başlıklandırmalar tercüme metninde de ödünçleme yolunu kullanarak Farsça yapılarla ifade edilmiştir. Bununla birlikte Tosyevî'nin nüshası ile Zirikli neşrinde farklı bir biçimde yer alan başlıklarda mütercimin tercihleri de farklılaşmaktadır. Buna verebileceğimiz örnekler tercüme incelemesinde yer alan iki başlık üzerinden olacaktır. "Der-Beyān-ı Keyfiyyet-i Teblīġ-i Risālet-i Şāhān-ı Ḥayvānāt" (Hayvan Padişahlarının Elçilik Tebliğinin Nasıl Olduğu Hakkındadır) isimli başlığın kaynak metindeki hâli güncel neşirde فصل في بيان تبليغ الرسالة/ Faṣlun fī beyāni teblīġi'r-risāleti (Elçiliğin tebliği hakkında bölüm) şeklinde geçmekteyken Tosyevî nüshasında "Fî keyfiyyeti teblîği'r-risâleti keyfe yekûn (Risâlet tebliğinin nasıl olduğu hakkında)" şeklindedir. Görüleceği üzere "keyfiyyet" kelimesi güncel neşirde yokken Tosyevî nüshasında da tercüme metninde olduğu gibi yer almıştır.

Diğer örnekte ise Tosyevî nüshasında olmayan fakat elimizdeki güncel neşirde bulunan kelimelerin yansıması görülmektedir. Tercümedeki "Der-beyān-ı ḥüsn-i ṭā'at-i cinniyān, be-rü'esā'-i 'adālet-'unvān (Cinlerin adil yöneticilere güzelce itaat etmeleri hakkındadır)" şeklindeki bu başlığın karşılığı olarak Tosyevî'nin nüshasında herhangi bir başlık yer almamaktadır. Zirikli'nin *İhvânu's-Safâ* neşrinde ise " فصل في بيان حسن طاعة الجن لرؤسائها وملوكها / Faṣlun fī beyāni ḥüsni ṭā'ati'l-cinni li-rü'esā'ihā ve mülūkihā (Cinlerin, lider ve krallarına güzelce itaat etmesi hakkındadır)" şeklinde, tercümedeki başlıkla anlam ve ortak ifadeler bakımından uyuşan bir başlık yer alır.

Bazı başlıklandırmalar da Tosyevî'nin kendi tasarrufuyla, daha serbest bir biçimde oluşturulmuş görünmektedir. Örneğin tercümedeki 1.başlık olan "Sebeb-i Vürūd-ı İnsān be-Cezīre-i Şāh-ı Cinniyān" (matlab şeklindeki) başlığa karşılık hem nüshada hem de güncel neşirde herhangi bir başlık yer almayıp bu mütercimin tasarrufuyla oluşmuştur. Mütercimin "Resīden-i Resūl-i Dīger be-Melik-i Hevām Şu'bān-ı Heyābet-irtisām (Diğer elçinin, zararlı böceklerin kralı olan heybetli yılanın yanına ulaşması) " şeklinde verdiği başlık ise hem Tosyevî nüshasında hem de güncel neşirde " فصل في بيان شفقة الثعبان على الهوام ورحمته لهم / Faṣlun fī beyāni şefḳati's-su'bāni 'ale'l-hevāmi ve raḥmetihī lehüm (Yılanın, sürüngenler üzerindeki rahmeti ve merhameti hakkında) şeklinde geçmekte olup mana yönüyle de bunlardan farklıdır. Yine tercümedeki "Resīden-i Zü'amā-yı Ḥayvānāt ez-Āfāḳ, be-Nezd-i Taḫt-ı Şāh-ı Cinniyān bi'l-ittifāḳ" başlığına karşılık her iki kaynak metin nüshasında herhangi bir başlık yer almamakla birlikte Tosyevî'nin böyle bir başlık kullandığı görülmektedir.

Özetle ifade etmek gerekirse Tosyevî'nin tercümesini yaparken yakın zamanda istinsah ettiği kendi nüshasından faydalanmış olması kuvvetle muhtemel olup, bu nüshada olmadığı hâlde güncel neşirde yer alan bir başlığa birebir tercümesiyle eserde yer vermesi de bizi kaynak metnin kullanılan nüshasına dair kesin bir ifade kullanmaktan uzak tutmaktadır. Metin kısmında ortaklık nedeniyle mukayesede kaynak metnin güncel neşrinden faydalanılmış, mütercimin ekleme ve çıkarma gibi tasarrufları noktasında yazma nüsha kaynaklı bir etkinin olup olmadığı da kontrol edilerek hareket edilmiştir.

2.2.1. Lâhıka Bölümüne Kadar Kaynak Metinden Yapılan Eksiltmeler ve Biçimsel Değişiklikler

Tercüme metinlerde çevrilen kısımlar kadar tercüme edilmeyen bölüm veya parçaların olması da önem arz etmektedir. Bu eksiltmeler eserin büyük bir bölümünü kapsayabileceği gibi cümle veya sözcük düzeyinde de yer alabilir. *Kıstâsu'd-Devrân*'da mütercimin söylemlerini dikkate alacak olursak, müellifin risâlenin başında yer verdiği bazı fasılaları baş kısımdan çıkararak sonradan özet bir biçimde tercüme etmiş olduğunu anlamaktayız:

> Ve ammā sābi'an, ḥakīm-i mü'ellif ṣadr-ı risālesinde ḳā'ide-i ḥükemā üzere ḳable'l-ḥikāye bir miḳdār **fuṣūl-i ṣıġār u kibār**-ile aḥvāl-i ḥayvānāt ü ṭuyūrāta dā'ir ḥikemiyyāta işāret ü īmā eylemişdir. Ḳāri'īne mūriş-i kelāl ve nāẓırīne sebeb-i se'āmet ü melāl olmaya dėyü ẕeyl-i risāleye bir lāḥıḳa ile mā hüve'l-merām ne ise tercemesi ikmāl olundu. [146b]

Kaynak metni incelediğimizde, "Yaradılışın Beyanındaki Bölüm (فصل في بيان بدء الخلق)" e kadar toplam 18 adet "Fasl" başlıklı bölüm yer almaktadır. (Zirikli, 2018, 2/125-151). Bu bölümler anâsır-ı erbaa'dan, hayvanların yaradılış zamanından, bitkilerden ve hayvan sınıflarının çeşitli özelliklerinden bahsetmektedirler. Mütercimin bu kısımları eserin başından eksilterek en sondaki lâhıka bölümüne koyması eksiltmeden sonra bir biçimsel değişiklik yaptığını söylememize de imkân sağlar. Bu değişikliğin nedeni, mütercimin bu metni ne tür bir metin olarak gördüğü ve tercüme etme amacının ne olduğu hususuyla yakından ilgilidir. O, metin dışı söylemlerinde tercüme ettiği metni "kıssa-i ibret-nümâ [3b]" ve "ḥikāye [146b]" olarak tanımlamıştır. Edebî bir tür olan hikayeyi tercümesinin merkezinde tutma amacı nedeniyle, kaynak metindeki "bilgi aktarımı" ön planda olan bölümlerin sırasını tercümesinin spokosuna göre yeniden düzenlemiştir. Bu itibarla, tercüme edilen metnin spokosunun (amacının) kaynak metindekinden farklı olabileceği ve erek metne göre yeniden bir spokos oluşturulabileceği hatırlanmalıdır. (Şevik, 2020, 113) Dolayısıyla mütercimin metnin başından çıkarıp "lâhıka" kısmına alarak tercüme ettiği fâsılalarda, metnin ön plana çıkarılmak istenen edebî hüviyeti nedeniyle bir biçimsel değişiklik yapılmış olduğunu söylemek mümkündür.

Bölüm bazında başka bir eksiltme veya çıkarma olup olmadığına dair inceleme yapabilmek için, *Kıstâsu'd-Devrân*'ın *İhvânu's-Safâ*'yı kaynak almaya başladığı bölümden itibaren başlıkların nasıl bir düzende takip ettiğini görmekte fayda olacaktır. Dolaysız olarak *İhvânu's-Safâ*'dan alınmaya başlandığı ifade edilen ilk kısım, cin kralının adasına insanlarla dolu bir geminin gelerek hayvanların kendi köleleri olduklarını ifade ettikleri kısımdır. Bu bölümü, risalenin sonuna kadar sürecek olan münazarayı başlatan ilk olay olarak kabul edebiliriz. Kaynak metinde "Faṣlun fī beyāni bed'i'l-ḫalḳi" (Yaradılışın Başlangıcı) bölümünde ilave bir başlık yer almadan bu konuya yer verilmiştir. Tosyevî ise bu kısmı bir matlab ile bir nevi kendisi başlıklandırmış, "Sebeb-i Vürūd-ı İnsān be-Cezīre-i Şāh-ı Cinniyān (İnsanların Cin Padişahının Yanına Gelme Nedeni) şeklinde belirtmiştir. Metnin tamamını genel bir gözle incelediğimizde, hikayede yer alan tüm konuların Tosyevî tarafından tercüme edildiğini görmekteyiz. Fakat kaynak metin, olayları daha seyrek aralıklarla bölümlendirirken Tosyevî'de başlıkların ve matlabların sayısı kaynak metne göre yer yer fazlalaşmış, veya kaynak metin bölümlere detaylı bir isim vermeden "fasl" başlığı attığı hâlde mütercim başlıkların muhtevâ hakkında da fikir verecek şekilde açımlayarak tercüme etmiştir. Bunların tümünü sözel olarak ifade etmenin bir karmaşaya

mahal vermemesi ve tercümenin konular açısından kaynak metnin akışına birebir uyum sağladığının görülebilmesi için aşağıdaki tabloda başlık eşdeğerlikleri karşılıklı olarak verilmiştir:

	Kıstâsu'd-Devrân	***İhvânu's-Safâ'*nın 28.risâlesi**
1	**Sebeb-i Vürūd-ı İnsān be-Cezīre-i Şāh-ı Cinniyān** matlabı ile belirtilmiştir. [21a]	Faṣlun fī beyāni'l-ḫalḳi (Yaradılışın Başlangıcı Bölümü) İçerisinde yer almaktadır. [Zirikli, 152]
2	**Der-Beyān-ı 'İllet-i İḫtilāfāt-ı Hey'āt-ı Ḥayvānāt** Hayvan suretlerindeki farklılıkların nedeni üzerine.	**فصل في بيان علة اختلاف صور الحيوانات** Faṣlun fī beyāni 'illeti iḫtilāfi ṣuveri'l-ḥayvānāt Hayvan Suretlerinin Farklılık Nedeninin Açıklanmasına Dair [Zirikli, 157]
3	**Der-beyān-ı Cevdetü'l-ḥavās fi'l-Ḥayvānāt** (Hayvanlarda bulunan duyuların güzelliği hakkında)	**فصل في بيان جودة الحواس في الحيوانات** Faṣlun fī beyāni cevdeti'l-ḥavāssi fi'l-ḥayvānāt Hayvanlardaki Duyuların Güzelliği
4	**Şikāyet-kerden-i Ḥayvānāt ez-Cevr-i Firāvān-ı İnsān** (Hayvanların, insanın sonsuz eziyetlerinden şikayet etmesi) [27b]	**فصل في بيان شكاية الحيوان من جَوْر الإنس** Faṣlun fī beyāni şikāyeti'l-ḥayvāni min cevri'l-insi (Hayvanın, İnsanın Eziyetinden Şikayeti Hakkında) [Zirikli, 159]
5	**Tafḍīl-kerden-i Ḫayl-i Sebük-ḫırām ber-Zümre-i** Behāyim ü En'ām (Tez Koşan Atın Dört Ayaklı Hayvanlardan Faziletli Olması)	**فصل في بيان تفضيل الخيل على سائر البهائم وغيرها** Faṣlun fī beyāni tafḍīli'l-ḫayli 'alā sā'iri'l-behā'imi ve ġayrihā (Atın Diğer Dört Ayaklılardan ve Onlar Dışındakilerden Faziletli Olması Beyanında) [Zirikli, 163]
6	**Der-Beyān-ı Menāfi'-i Müşāvere li-Ẕevi'l-ārā**	**فصل في بيان منفعة المشاورة لذوي الرأي** [Zirikli, 165]

	(Fikir sahiplerinin istişaresindeki faydaların beyanı hakkında.) [34b]	Faṣlun fī beyāni menfa'ati'l-müşāvereti li'ẕ-ẕevi'r-re'yi (Fikir Sahiplerinin İstişaresindeki Fayda Hakkında)
7	**Der-beyān-ı 'Adāvet-i Beniyyü'l-cān ve Benī Ādem Keyfe kān [**37b] (İnsanlar ve cinler arasındaki düşmanlığın nasıl oluştuğu hakkındadır.)	**فصل في بيان العداوة بين بني الجان وبين بني آدم وكيف كانت** Faṣlun fī beyāni'l-adāveti beyne beniyyi'l-cānni ve beyne benī Ādeme ve keyfe kānet **[Zirikli, 168]** (İnsanoğlu ve cinoğulları arasındaki düşmanlığın açıklanmasına ve nasıl oluştuğuna dair)
8	**Der-Beyān-ı İstiḫrāc-Kerden-i 'Āmme-i serāi'rhā-i Mülūk u Ḫāṣṣa.** (Melik ve Saraylıların Tüm Sırlarını Ortaya Çıkarmak Hakkında) [41a]	**فصل في بيان كيفية استخراج العامة أسرار الملوك** Faṣlun fī beyāni keyfiyyeti istiḫrāci'l-āmmeti esrāri'l-mülūk (Halkın Kralların Sırlarını Çıkarma Şeklinin Açıklamasına Dair) [Zirikli, 156]
9	**Der-Beyān-ı Keyfiyyet-i Teblīġ-i Risālet-i Şāhān-ı Ḫayvānāt** (Hayvan Padişahlarının Elçilik Tebliğinin Nasıl Olduğu Hakkındadır) [44a]	**فصل في بيان تبليغ الرسالة** Faṣlun fī beyāni teblīği'r-risāleti (Elçilik Tebliğinin Açıklanması Hakkında) [Zirikli, 175]
10	**Der-Beyān-ı Evṣāf-ı Lāzıme Berāy-ı Elçiyān-ı Mülūk ü Ḫāṣṣa** [47a] (Melik ve devlet erkânı için lazım olan vasıfların beyanı hakkındadır]	**فصل في بيان صفة الرسول كيف ينبغي أن يكون** [Zirikli, 178] Faṣlun fī beyāni ṣıfati'r-resūli keyfe yenbaġī en yekūne (Elçinin sıfatının nasıl olması gerektiği hakkında)
11	**Resīden-i Resūl-i Dīger be-Nezd-i Şāh-murġ-ı Nīk-manẓar** [50b] (Diğer elçinin, güzel görüntülü Şâhmurg'un yanına ulaşması.)	فصل Faṣl (Bölüm) [Zirikli, 181] Başlık kısmında detay verilmeyen bölümün sol kutuda yer alan

		bölüme denk düştüğünü içeriğinden anlamaktayız. "ولما وصل الرسول إلى مَلِك الطيور وهو الشاه مرغ velemmā vaṣale'r-resūlü ilā meliki'ṭ-ṭuyūri ve huve eş-şāhmurġ (Elçi, kuşların meliki olan Şahmurg'un yanına geldiğinde…)" ifadesiyle başlamaktadır.
12	**Resīden-i Sefīr li-Āḫar, be-Melik-i Ḥaşerāt-ı Naḥīl-i Ḫuceste-eṣer [54a]** (Diğer elçinin uğurlu küçük haşereler kralının yanına ulaşması)	Bir önceki bölümün son kısmında, hususi olarak başlıklandırılmadan verilen bu diyalog, hayvanların elçisinin baş arı ile konuşmasını, ve arının kendi cinsinden elçi tayin edecekken bu işe yine kendisini uygun görmesini anlatmaktadır. İçerik itibariyle Tosyevî'de ayrı bir bölüm olarak verilen parça ile aynıdır. Kaynak metinde bu olay, bir önceki fasılda Şâhmurg'un konuşmasının bitiminde itibaren "ولمَّا وصل الرسول إلى ملك الحشرات وهو النحل ve lemmā vaṣale''-resūlü ilā meliki''-l- ḥaşerāt ve huve en-naḥlu (Elçi, haşerelerin meliki olan arıya ulaştığı zaman…)" [Zirikli, 186] ifadeleriyle başlamaktadır.
13	**Resīden-i Berīd-i Dīger be-Maḥżar-ı Melik-i Cevāriḥ-i Ṭuyūr, 'Anḳā-yı nīk-manẓar [55b]** (Diğer habercinin yırtıcı kuşların meliki olan hoş görünüşlü Anka'nın huzuruna gelmesi.)	فصل Başlık kısmında yalnızca bölüm anlamına gelen "Fasl" yazmaktadır. İçeriği Tosyevî'deki eşdeğeri olan bölüm ile uyuşmaktadır. ولما وصل الرسول — وهو البغل — إلى ملك الجوارح وهو العنقاء ve lemmā vaṣale'r-resūlü ilā meliki''-cevāriḥi ve huve el-baġalu

		(Elçi katır, yırtıcıların meliki olan Anka'ya ulaştığı zaman…)" [Zirikli, 187] ifadesiyle başlamaktadır.
14	**Resīden-i Sefīr-i Âḫar be-Melik-i Baḥriyān Tinnīn-i Ġarābet-nişān** [58b] (Elçinin, denizlerin kralı garip özellikli ejderhanın yanına ulaşması)	فصل Başlık kısmında detay verilmeyen bölüm, eşdeğer gösterilen başlıkla aynı muhtevâya sahiptir. ثم لمَّا وصل الرسول إلى ملك حيوان البحر وهو التِّنِّين Ṯümme lemmā vaṣale'r-resūlü ilā meliki ḥayvāni'l-baḥri ve huve et-tinnīnu (Sonra elçi, deniz hayvanlarının kralı olan ejderhanın yanına ulaştığında)" şeklinde başlamaktadır.
15	**Resīden-i Resūl-i Dīger be-Melik-i Hevām Ṣu'bān-ı Heyābet-irtisām** (Elçinin, haşerelerin heybetli kralı yılanın yanına ulaşması) [61a]	**فصل في بيان شفقة الثعبان على الهوام ورحمته لهم** Faṣlun fī beyāni şefḳati'ṣ-ṣu'bāni ale'l-hevāmi ve raḥmetihī lehum (Yılanın, sürüngenler üzerindeki rahmeti ve merhameti hakkında) [193]
16	**Der-beyān-ı Ḫuṭbe-i Ṣarṣar-ı Ḫuceste-eṣer** (Uğurlu cırcırböceğinin hutbesi hakkında) [62a]	**فصل في بيان خطبة الصرصروحكمته** Faṣlun fī beyāni ḫuṭbeti'ṣ-ṣarṣari ve ḥikmetihī (Cırcırböceğinin konuşması ve hikmeti hakkında) [Zirikli, 198]
17	**Resīden-i Zü'amā-yı Ḥayvānāt ez-Āfāḳ, be-Nezd-i Taḫt-ı Şāh-ı Cinniyān bi'l-ittifāḳ [65b]** (Hayvanların reislerinin hep birlikte uzak diyarlardan cinler kralının yanına ulaşması)	**فصل** [Zirikli, 199] Faṣl Tüm hayvanların elçilerinin uzak ülkelerden cinler kralının huzuruna gelişini anlatan bu bölüm, Tosyevî'de eşdeğeri

		verilen bölümle aynı içeriğe sahipse de yalnızca "fasıl (bölüm)" olarak adlandırılmıştır.
18	**Der-Beyān-ı Evṣāf-ı Şīr ve Şemmeī Ez-ḫıṣāl-ı Maḥmūde vü Meẕmūme-i ū.** (Aslanın vasıfları ve onun övülen ve yerilen vasıflarından bir parça) [72b]	**فصل في بيان صفات الأسد وأخلاقه ومناقبه المحمودة والمذمومة من بين من الخصال السباع والوحوش** Faṣlun fī beyāni ṣıfāti'l-esedi ve aḫlāḳihī ve menāḳibihi'l-maḥmūdeti ve'l-meẕmūmeti min beyne mine'l-ḫiṣāli's-sibā'i ve'l-vuḥūşi. (Aslanın sıfatları ve yaradılışı ile, onun yırtıcılar ve vahşi hayvanlar arasındaki övülen ve yerilen özelliklerinin öyküsü hakkında) [Zirikli, 209]
19	**Der-Beyān-ı Ṣıfat-ı 'Anḳā ve Cezīre-i Mīnū-sīmā** Anka'nın ve cennet görünüşlü adanın sıfatı hakkında.	**فصل في بيان صفة العنقاء وصفة الجزيرة التي تأوي إليها وما فيها من النبات والحيوان** Faṣlun fī beyāni ṣıfati'l-anḳā'i ve ṣıfati'l-cezīreti elletī te'vī ileyhā ve mā fīhā mine'n-nebāti ve'l-ḥayvāni (Anka, onun oturduğu ada ve oradaki bitki ve hayvanlar hakkındadır.) [Zirikli, 210]
20	**Der-Beyān-ı Ṣıfat-ı Ṣu'bān u Tinnīn ve Ḫilḳat ü Manẓar-ı Ḫoş-āyīn** [Yılan ve ejderha ile [onların] güzel görüntüsü ve yaradılışı hakkındadır.] [74b]	**فصل في بيان صفة الثعابين والتنين وعجيب خلقهما وهائل منظرهما** [Zirikli, 211] Faṣlun fī beyāni ṣıfati's-se'ābīn ve't-tinnīni ve 'acībi ḫalḳihimā ve hā'ili manẓarihimā

		(Yılan, ejderha ve onların görünüşlerindeki korkunçluk ile acayip yaradılışları hakkındadır)
21	**Der-beyān-ı Fażā'il-i Naḥl-i Ḫuceste-kirdār ve 'Acāyibhā-yı aḥvāl ü eṭvār** (Uğurlu arının faziletleri ve hallerinin acayipliği hakkında) [80b]	**فصل في بيان فضيلة النحل، وعجائب أموره وتصاريف أحواله** **وما خُصَّبه من الكرامات والمواهب دون غيره من الحشرات** Faṣlun fī beyāni fażīleti'n-naḥli ve acā'ibi umūrihī ve teṣārīfe aḥvālihī ve mā ḫuṣṣa bihī mine'l-kerāmāti ve'l-mevāhibi dūne ġayrihī mine'l-ḥaşerāti (Arının fazileti, işlerinin ve tasarruflarının acayiplikleri ve diğer haşerelerde bulunmayıp onlara özgü olan yetenek ve kerametler hakkındadır.) [Zirikli, 215]
22	**Der-beyān-ı ḥüsn-i ṭā'at-i cinniyān, be-rü'esā'-i 'adālet-'unvān** (Cinlerin adil yöneticilere güzelce itaat etmeleri hakkındadır) [83b]	**فصل في بيان حسن طاعة الجن لرؤسائها وملوكها** Faṣlun fī beyāni ḥüsni ṭā'ati'l-cinni li-rü'esā'ihā ve mülūkihā (Cinlerin, lider ve krallarına güzelce itaat etmesi hakkındadır)
23	"Pes rü'esā-yı Rūm'dan bir za'īm-i cesūr, meydān-ı ḥükūmete bürūz ü ẓuhūr ėdip kendiye ḫāṣ olan āvāz ile bu ḫuṭbe-i 'acībeye āġāz eyledi. Ve dėdi: …[85b]" biçiminde başlayan bu kısımda Rûm ehlinden olduğu beyan edilen şahsın kendi kavmini övdüğü konuşması yer almaktadır. Herhangi bir başlığa yer verilmemiştir.	فصل Faṣl Yalnızca "fasl" olarak adlandırılan bölüm, Tosyevî'de olduğu gibi Rûmî şahsın cin padişahı karşısında kavmine dair güzel özellikleri zikrettiği kısmı ihtivâ etmektedir.

24	"Melik daḫi: Hāti yā eḫa'l-'Arabi, üẕkür lene'l-murāde ve'l-maṭlabe. Ol ḫışāl ü menāḳıb nedir ki anıñla ilzām-ı ḫuṣamā vü iẓhār-ı maṭālib ėdesiz?″ Pes ḥakīm-i 'Arab taḫrīk-i şefeh ü leb ėdip dėdi ki …[90b]" şeklinde başlayan kısımda herhangi bir bölüm başlığı olmasa da kaynak metinde geçen olay ile aynı muhtevaya sahiptir.	فصل Faṣl Bu bölümde de Arap kavmine ait şahsiyet, kavminin üstün niteliklerin sıralamaktadır.
25	"Za'īm-i ṭuyūr olan hezār-destān āġāz-ı redd-i müdde'ā-yı za'īm-i insān ėdip dėdi ki …[93a]" şeklinde başlayan ve başlıksız olan bu kısım, bülbülün kendileriyle iftihar eden insanlara karşı gelerek onların iddiaların cevap verdiği kısımdır.	فصل Faṣl Bülbülün, insanların iddialarına cevap verdiği kısımdır.
26	"Pes ol eṣnāda bir ḥakīm-i 'Irāḳī minber-i, ḫuṭbeye ṣā'id ü rāḳī olup dėdi::… [97b]" şeklinde başlayarak Iraklı şahsın konuşmasına yer verilir.	فصل Faṣl Iraklı şahsın kavmi hakkındaki övgülü konuşmalarının yer aldığı bölümdür.
27	"Pes ba'de edā'-i ḫuṭbe vü ṣenā, za'īm-i sibā' olan Kelīle-i ḫoş-edā, o meṣvāda ḥāżır olan ḥukemā-yı cinniyān u zu'amā-yı ḥayvāna ḫıṭāb-ı müsteṭāb ėdip dėdi : …"[99b] şeklinde başlayarak Kelîle'nin insanların üstünlüğe olan itirazından sonraki olayları konu alan kısımdır.	فصل Faṣl Muhtevâ olarak aynı kısımdır.
28	**Pursīden-i melik-i cinniyān ez-zu'amā'-i insān cevāb-ı bā-ṣavāb berāy-ı şaḫṣ-ı za'īm-i sibā'.** (Cin padişahının, yırtıcıların lideri için insanların ileri gelenlerinden cevap istemesi) [103b]	فصل Faṣl Yalnıza "Fasl" şeklinde adlandırılan bölüm, içerik olarak tercüme metni ile aynıdır. Bu bölümde Fârisî bir şahıs, insanların

		hayvanlara karşı meslekî üstünlüklerini sıralamaktadır.
29	"Vaḳtā kim za'īmü'l-ins ta'dād-ı fażā'ilden ferāġat ėtdiyse bebġā-yı belāġat-pīrā ol eṣnāda bir ḫuṭbe-i laṭīfe ḳırā'at ėtmek murād ėdip dėdi: …" [103b] şeklinde başlayan kısımda herhangi bir başlık yoktur ve olay akışı kaynak metinde olduğu şekilde yer almaktadır.	فصل Faṣl Papağanın, insanın üstünlük iddialarına red için yaptığı konuşmadan oluşan bir bölüm olup tercüme ile aynı seyirdedir.
30	"Ey melik-i sütūde-rüsūm, saña şöyle ma'lūm olsun ki melik ü melek māddeleri müttefiḳu'l-ḥurūf olduḳlarından bir aşıldan me'ḫuẕ u müştaḳḳ olmaları ledā ehli't-taḥḳīk muḥaḳḳaḳdır. [105b]" şeklinde başlayan kısımda, tırnak içerisindeki ifadeler cinlerden bir filozofa aittir. Filozof, bir önceki bölümün sonunda melikin kendisine sorduğu "melek ve melik kelimeleri" hakkında ilişkilerini açıklayan bir konuşma yapmaktadır. Bu bölümde meleklere dair bilgilere de yer verir.	فصل Faṣl Tosyevî'nin tercüme ettiği konu ile aynı muhtevaya sahip bir bölümdür.
31	"[106b] Ey insī-i ber-geşte-nihād! [107a] mā-sebaḳda hem-cinsimizden beyān u īrād eylediğiñ ṣunnā' u aṣḥāb-ı ḥıref sizlere ḫāṣṣ olan nesneden olmamaġla ol daḫi ber-ṭarafdır.." İfadeleri, papağana aittir ve kaynak metnin bu fasılasına denk düşmektedir. Bu bölümde papağan, insanın kendilerine ait saydığı zanaatlere karşı çıkmaktadır. Her hayvanın, insanların yapmış olduğu birçok iş konusunda maharetli yaradılmış olduğundan bahsetmektedir.	فصل Faṣl Kaynak metin, tercüme metni ile bu bölümde de aynı muhtevaya sahiptir.
32	Melikin yırtıcı hayvanların liderine yönelttiği "Ḳable'l-kevn ve'l-ḥuṣūl ma'rifet-i aḥvāl-i kā'ināt̲dan fā'ide vü maḥṣūl nedir ki ol fenniñ	فصل Faṣl

	ehli istidlālāt-ı zecriyye vü nücūmiyye vü kāhiniyye, ve fāl ü ḳur‘a , ve ḍarb-ı ḥaṣy ve naẓarun fi’l-keff ve bunlara müşākil ef‘āl-i bī-me’āl ile āmāllerin edā ėderler. [111b]” sorusu, ile başlayan bu kısım kaynak metindeki “fasl”a denk düşmektedir. Bu bölümde melikin sorusu üzerine gaybı önceden bilmeye çalışmak için insanların yaptığı fal gibi uygulamaların nedenleri sorulmakta, papağanın dilinden bunlar cevaplanmaktadır.	
33	Bu kısımda tıpkı kaynak metinde olduğu gibi melik, etrafındaki filozoflara ağaç kurdunun nasıl yuva inşa ettiğini ve eli ayağı bile olmayan mikroskobik canlıların bu tarz zanaatleri nasıl yaptığını sormaktadır. ““Ey gürūh-ı feṭānet-perver! Ve’y ẓarā’if-i ẓarāfet-küster! Baña aṣlı-ile ḥikāye vü ḫaber vėriñ ki arża dėdikleri ḥayvān-ı bī-dermāna ol ṭīn-i ma‘cūnu ḳanḳı ḥayvān-ı ferāset-nümūn getirir ki revāḳ u dehlīz ṣūretinde bir ḫāne-i ḥayret-engīz binā ėder? [119b]” sorusu ile başlayan kısım, kaynak metindeki “Fasl”ın başladığı yere denk düşmektedir. Kaynak metinde olduğu gibi bir bilge filozofun ağzından bu işlerin hikmeti anlatılır.	فصل Faṣl
34	“Ey insī, ṣarṣar-ı behiyyü’l-manẓarıñ kelimāt-ı ḥikmet-simātın istimā‘ ḳıldıñ mı? Ve edille vü berāhīnine diḳḳat ėdip ḥaḳīḳatin ḥaḳḳ üzere añlayıp bildiñ mi? Eger sizleriñ levḥ-i ḫāṭırında cevāba dā’ir kelimāt-ı āḫar muḥarrer ü müsteṭarr ise meydāna getiriñ [124a]” . Melikin bu şekildeki sorusu ile başlayan kısımda, onun sorusuna karşılık insanların yeniden farklı	فصل Faṣl

	delillerle hayvanlardan üstün olduklarını beyan ettikleri bir kısmı görmekteyiz.	
35	"…zu'amā-i insden ḥakīm-i Hind, kelāma āġāz ve bu yüzden ḥayvānāt üzere ser-efrāz olmaḳ ḳaṣd ėdip dėdi ki … [126b]" ifadeleriyle başlayan kısımda, Hint bir filozof tıpkı kaynak metindeki gibi sayı ve cinslerinin çokluğu cihetiyle insanların hayvanlardan üstün olduğu iddiasını savunmaktadır.	فصل Faṣl
36	128b'de, bir önceki bölümde Hint filozofun söylediklerine karşı kaplumbağanın cevap verdiği bölümdür. Kaynak metinle aynı akışta ilerlemektedir.	فصل Faṣl
37	"melik-i 'ādil ḳaṭ' u ḥasm-i nizā'-ı müşebba'aya mā'il olup za'īm-i insīye müdde'āñız müṡbit-i mesā'il ü ārā mı dėyü sā'il olduḳda bir ḫaṭīb-i belīġ-i Ḥicāzī bu yüzden bürḳa'-endāz-ı rāzī olaraḳ ṭafra-endāzī vü ḫoş-āvāzīlik ėtdi ki:… [129b]" ifadeleri ile başlayan bölümde kaynak metindeki gibi Hicazlı bir hatip, dünya/ahiret/cennet gibi şeylerin hep insan için yaratıldığını anlatarak insanların hayvanlar karşısındaki üstünlüğünü dile getirir. Bu fasıl, kaynak metindeki son bölümdür. Tosyevî'nin metninde ise bu kısımdan sonra "Lâhıka" bölümü gelir.	فصل Faṣl

Başlıklandırmaların genel olarak Tosyevî'de daha detaylı ilerlediğini, "fasl" kelimesine karşılık uzunca başlıklandırmaların yapıldığı 1, 11, 12, 13, 14, 17 ve 28. bölümlerde görmek mümkündür. 23. bölüm ve sonrasında ise mütercim tıpkı kaynak metinde olduğu gibi bölümlere herhangi bir isim vermeden hikayeyi tercüme etmiştir. Fakat bu kısımlarda da tabloda verildiği üzere olay akışının kaynak metinden eksik verildiğine dair herhangi bir karine olmayıp, kaynak ve erek metinler karşılaştırmalı okunduğunda aynı diyalogları takip

edebilmek mümkündür. Başlıkların hem kaynak metinde hem de erek metinde muhtevâyı belli edecek şekilde verildiği kısımlarda Tosyevî'nin başlıklardaki anlama ve gramatikal yapılara tam bir karşılık verecek biçimde tercüme ettiğini görmekteyiz. Fakat o bu karşılıkları verirken tamamen Farsça yapılar kurmuştur. Örneğin Arapça kaynak metinde bölüm başlığında yer alan Arapça yapılı " ... فصل في بيان Faṣlun fī beyāni (…hakkındaki bölüm)" kısmı daima Farsça yapılı "der-beyān-ı…" şeklinde karşılanmış, cümlelerin devamı da Farsça olarak tercüme edilmiştir. Kendini tercüme olarak niteleyen ve Arapça kaynak dilini Osmanlı Türkçesine aktaran bir eserde başlıkların da farklı bir üçüncü dil olan Farsça ile kaleme alınmış olması, dönemin birkaç özelliği ile açıklanabilir. Bunlardan ilki, Arap-Fars-Türk dil ve kültürlerinin birleşiminden oluşan melez bir estetik ve dil anlayışının hakim olduğu Osmanlı dönemi telif geleneğinin kendine has dil özelliğidir. Buna bağlı olarak ikinci husus ise, Klasik Türk Edebiyatındaki birçok eserde süregelen bir kitâbet geleneğidir ve bunu göz ardı etmemek gerekir. Başta Türkçe mesneviler olmak üzere (Çiçekler, 2004, 324) anlatı türündeki birçok metinde müellifler tercüme olmasa dahi başlıkları Farsça kullanmayı tercih etmiştir. Bu iki durum, başlıkların Türkçe olarak tercüme edilmeyişine dönemin metin üretim geleneği penceresinden bakmamızı sağlamaktadır.

Başlıklandırmalarda metnin edebî değerini yükselten ses uyumlarının gözetildiği de görülmektedir. Örneğin "Der-beyān-ı 'Adāvet-i Beniyyü'l-cān ve Benī Ādem Keyfe kān (İnsanlar ve cinler arasındaki düşmanlığın nasıl oluştuğu hakkındadır.)" başlığındaki "kān", "olmak" manasına gelen "kāne-yekūnü" fiilinin mazi şeklidir. Bu fiilin fâili müennes bir kelime olan "adāvet" olduğu için kaynak metinde olması gerektiği gibi "kānet" şeklinde müennes gelmiştir. Fakat mütercim, "cān" kelimesi ile uyum sağlaması için bu fiili Farsça olarak karşılamadığı halde "kūne" veya "kānet" olarak değil de "kān" biçiminde eksilterek bırakmıştır. "Der-beyān-ı Ḫuṭbe-i Ṣarṣar-ı Ḫuceste-e̱ser (Uğurlu cırcırböceğinin hutbesi hakkında)" başlığı da ses uyumunu dikkate almaktan kaynaklı değişimlere örnek teşkil etmektedir. Burada kaynak metinde yer alan "ḫuṭbeti'ṣ-ṣarṣari ve ḥikmetihī (cırcır böceğinin hutbesi ve ondaki hikmet)" kısmında "hikmet" kısmı atılarak yerine "ḫuceste-e̱ser" şeklinde, başlıkta yer almayan bir medih ifadesi konmuştur. Bu şekilde "ṣarṣar" ve "-e̱ser" kelimelerinin aynı sesle bitmesinden kaynaklı bir âhenk unsuru oluşmuştur.

2.2.2. Mütercimin Metin Eşdeğerliğini Sağlama Noktasındaki Genel Tutumu

Tosyevî'nin hikâye metnini tercüme ederken yapmış olduğu ekleme, çıkarma, biçimsel değişiklikler, ve anlamı karşılama adına başvurduğu eşdeğerlik sağlama yöntemleri, onun "mütercimin caddesinden çıkmadan" yapmış olduğu tercümenin usûlü hakkında bilgi verecek adımlardır. Cümle, söz öbeği, deyim, kelime veya ekler üzerindeki aktarım izlerini takip edebilmek ve mütercimin tercih ettiği yöntemler hakkında asgarî düzeyde fikir sahibi olabilmek için kendi içerisinde konu bütünlüğü olan bölümlerden birini seçerek kaynak metindeki hâliyle karşılıklı okumakta fayda olacağını düşünmekteyiz. Daha önce bahsedildiği üzere lâhıka bölümünde hem asıl hikâyenin dışında hem de bizzat mütercim tarafından "anlamı ön planda tutarak özetlemeye" başvuran bir tercüme bölüm yer aldığı için bu etaptaki inceleme için lâhıka'nın dışında yer alan bölümlerden biri seçilmiştir.[32] "Şikāyet-kerden-i Ḥayvānāt ez-Cevr-i Firāvān-ı İnsān" bölümündeki ifadeler karşılıklı pasajlar halinde peyderpey incelenerek yorumlanmaya gayret edilecek, incelememizde özellikle dikkat çeken tercüme tasarrufları zikredilecektir. Tedrîcen yapılan bu yorumların neticesi, tercüme usûlleri ve mütercimin metin dışı söylemlerinde zikrettiği yöntemler ekseninde tartışılacaktır.

Şikāyet-kerden-i Ḥayvānāt ez-Cevr-i Firāvān-ı İnsān		**فصل في بيان شكاية الحيوان من جَوْر الإنس Faṣlun fī beyāni şikāyeti'l-ḥayevān min cevri'l-insān**

Bu bölüm "Hayvanların, insanın sayısız eziyetlerinden şikayet etmesi" anlamına gelecek bir başlıkla başlamaktadır. Kaynak metinde bu başlığın karşılığına bakıldığında, Farsça başlık ile Arapça başlıktaki kelimelerin birebir aynı olduğunu görmekteyiz. Bu durum metnin genelindeki başlıklarda görebildiğimiz bir durumdur. Kelimeleri karşılama noktasında mütercim kaynak dilden ödünçleme yaparak eşdeğer kelimeler bulma yoluna gitmemiştir. "فصل في بيان" kısmı tercümenin dışında bırakılmış ve "şikâyetü'l-hayvān (hayvanların şikayeti)", "şikāyet-kerden-i hayvānāt (hayvanların şikayet etmesi)" şeklinde

[32] Lâhıka bölümünün kaynak metinle mukayesesi de o kısımda uygulanan tercüme stratejisi çerçevesinde ilerleyen kısımda yer alacaktır.

sözcüğü sözüğüne tercüme edilmiştir. Literal translation[33] olarak da adlandırılan bu yöntemde söz dizimsel yapıların erek dile birebir aktarıldığı, bir anlamda da tahtellafz[34] tercüme edildiğini söylemek mümkündür. Arapçadaki tamlama yapısı, "şikâyet" yerine "şikâyet etme" anlamına gelen "şikâyet kerden" fiili muzaaf olarak kullanılmıştır. Hem Arapça hem de Farsçadaki isim tamlaması yapıları, öğelerin sıralanışı bakımından Türkçenin tam tersi şeklindedir. Yine cümlelerin sonundaki "min cevri'l-ins (insanların eziyetinden)" ve "ez-cevr-i firāvān-ı insān (insanların sayısız eziyetinden)" ifadeleri de Türkçedeki zarf tümlecine tekabül etmekte ve her iki dilde de cümlenin en sonunda yer almaktadır. Bu cümleyi Türkçe olarak ifade ettiğimizde "Hayvanların *insanların eziyetinden* şikayet etmesi" ne benzer bir yapı kurmamız gerekmekteydi. Görüldüğü üzere kelimeler büyük oranda ödünçleme yolu ile aktarılırken söz dizimsel yapı da aynen korunmuştur. Bu yapının olduğu gibi korunması, iki dilin de yakın dilbilgisel kurallar içermesi nedeniyledir. Başlık kısmında göze çarpan bir husus, bazı kelimelerdeki değişikliklerdir. Şikāyet kelimesi olduğu gibi alınabileceği halde "şikāyet kerden" biçiminde yardımcı fiil ile getirilmiş; "hayvān" kelimesi "hayvānāt" şeklinde Arapça cemi müennesin çokluk ekini almıştır. Yapılan değişikliklere bakıldığında şikâyet kelimesi Farsça yardımcı fiille birleştirilmişken hayvān kelimesine Arapça çoğul ekinin getirilmesi, tamamı Farsça olan bir cümle için tutarsız görünmektedir. Fakat "hayvānhā (hayvanlar)" şeklinde Farsça çoğul ekiyle değil de Arapça çokluk ekiyle getirilen kelime son harfi açısından "şikâye*t*" kelimesi ile ses uyumu sağlamaktadır. Eklenen "kerden" fiili de "firāvān" ve "insān" kelimelerine son sesi açısından uymuştur. Mütercimin görülen değişiklikleri yaparken hangi sâikle hareket ettiği net olarak bilinmemekle beraber tercümenin genel olarak ses uyumu yakalama gâyesi güden bir üsluba sahip oluşu bu noktalara da benzer bir gözle bakabileceğimiz ihtimalini doğurmuştur.

Ey ḳalem doġrudur her eṭvārıñ

Sū-yı maḳṣūdadır bu reftārıñ

Cevr-i ādemle şekve-i ḥayvān

[33] Çevirmenin kaynak metnin biçemsel özelliklerine bağlı kalarak ve genellikle erek dilin dilbilgisine uygun olarak çeviri metni ürettiği bir çeviri stratejisidir (Gürbüz, 2017, 288).

[34] Sözcüğü sözcüğüne/birebir tercüme" (literal translation, word-for-word translation) olarak isimlendirilen bu tercüme yönteminin Osmanlı Klasik metinlerindeki karşılığı olup zamanla kavramsallaştığı belirtilen bir ifadedir. Bkz: (Yazar, 2011, 16-31).

Bu kısım, her bölümden önce yer alan ve kaynak metinden bağımsız, tamamen erek metnin biçimsel yapısına ait olan manzum bir bölümlerden biridir. Bölümlerden önce, ilgili bölümün içeriği hakkında bilgi veren ve kimi zaman da o bölümün konusuyla alakalı kelimeleri kullanan manzumeler bulunmaktadır. Üslubunun içeriğe uygun olması ile çoğu yerde hüsn-i ibtidā örneği de kurduklarını söylememiz mümkündür. Klasik Türk edebiyatı müelliflerinin mensur eserler kaleme alırken bu gibi manzum parçaları kullandıkları genel olarak görülen bir husustur. Tercüme nazarıyla da bakmak gerekirse bu kısmı, ancak ardından gelen mensur bölümün özetini veren bir bölüm olarak görmek mümkün olabilir. "Cevr-i ādemle şekve-i hayvān", yani "İnsanın eziyeti ile hayvanın şikayeti" kısmı devamında görüleceği üzere bu bölümün genel konusudur. Dolayısıyla manzum kısmın kaynak metinde karşılığı bulunmasa da diliçi özet görevi gördüğünü söylemek mümkün olabilir. Bununla birlikte bu kısımlar tamamen erek metne ait olduğundan -ki bu husus "li-mütercimihî (eserin müterciminden)" ifadesiyle de belirtilmektedir, eserdeki telifi özelliklerden bir tanesini oluşturmaktadır.

Varaḳ-gerdān-ı ṭavāmīr-i fenn-i ḳıṣaṣ ve dāsitān-ḫānān-ı menābir-i ḥiṣaṣ şu ṣūret-ile tezyīn-i encümen-i 'ibād-ı ḫullaṣ ėderler ki, vaḳtā kim melik-i kerrūbī-şiyem gürūh-ı benī ādem üzerine za'īmü'l-ḥayvānıñ ṭarz-ı aḳvem-ile ityān eylediği cevāb-ı bā-ṣavābı iz'ān eylediyse, za'īmü'l-inse ḥiṭāb ve ilzām-ı ḫuṣamā için istiṣvāb olunur cevāb ṭaleb ėdip dėdi ki: ″Ey za'īm-i insān, müdde'ā-yı meẕkūreñize şāyān başḳa bir delīl ü bürhān var ise ḫużūr-ı 'āḳilānda ityān eyle!‴ Za'īmü'l-ins daḫi: ″Bizim bunlardan ġayrı feżā'il ü menāḳıb-ı keşire ve mesā'il ü delā'il-i vefīremiz vardır ki, bizim mevālī anlarıñ [28a] 'abīd olması	قال الملك للإنس: قد سمعتَ الجواب، فهل عندك شيء غير ما ذكرت؟ قال: نعم أيها الملك،هنالك مسائل أخُر ومناقب غير ما ذكرتُ تدل على أنَّا أرباب وهم عبيد لنا؛ فمن ذلك بَيْعُنا وشراؤنا لها وإطعامنا وسقيانا لها، ونكسوها ونكفيها من الحر والبرد، وندفع عنها السباع أن تفترسها ونداويها إذا مرضت وننفق عليها إذا اعتلَّتْ، ونعلِّمها إذا جَهِلَتْ ونُخليها إذا أَعْيَتْ، ونُعرِض عنها إذا جُنَّتْ، كل ذلك إشفاقًا عليها ورحمة لها، وتحننًا عليها، وكل هذا من أفعال الأرباب بعبيدها والموالي بخولها [Melik insana dedi: Cevabı duydun, sende söylediklerin dışında başka bir şey var mı? Dedi ki: "Evet ey melik, söylediklerim dışında bizim sahipler, onların bizim kullarımız olduğunu gösteren başka meseleler ve menkıbeler vardır. Onları satın almamız ve satmamız, yedirmemiz ve içirmemiz

müdde‘āsını te’yīd ve erkān-ı mübāḥeşemizi her ṭarafdan taḥṣīn ü teşyīd ėder. Cümleden biri, bizler meyānımızda anları bey‘ ü şirā ve rūz u şeb iṭ‘ām u isḳā ve ḥarr u berdden ḫıfż için gūn-ā-gūn aġṭıye ile iksā ve iftirās-ı sibā‘ u vuḥūşdan incā ve merḍālarını müdāvāt ile işfā ve ‘alīl ü zemnā olanlarına emvāl-i vāfire ṣarf ü ifnā ėdip cühhāllerine ta‘līm ėdip ve yorulduḳlarında taḫliye-i sebīl ile izāle-i ta‘ab ve cürm ü cināyetleri sebebi-y-ile lāyıḳ-ı ihānet olmuşlarken yine raḥm ü şefḳat birle ṣıyānet ü ri‘āyet ėderiz. Zīrā ki ḥażrāt-ı mevālī cināyāt-ı ‘abdi ‘afv ü ṣafḥ eylemek rütbe-i ‘ālī olduġu lede’l-ahālī müsellemdir.″	bunlardandır. Soğukla sıcaktan -dolayı- elbise temin eder ve giydiririz, yırtıcıları onlara saldırmaktan uzaklaştırırız, hastalandıklarında ihtiyaçlarını karşılarız, bilmediklerinde öğretiriz, yorulduklarında serbest bırakırız, suç işlediklerinde peşini bırakırız[35]. Tüm bunlar onlara karşı şefkat, rahmet ve merhamettir ve bunun hepsi sahip ve efendilerin kölelerine yaptığı işlerdendir.

Tercümede karşılığı verilen bölümün “Nesr” ifadesinden sonra kaynak metinde bulunmayan birtakım ekleme ifadelere yer verilmiştir. Bu cümlelerin eklenmesinde iki farklı sebep olabileceğini söyleyebiliriz. İlki, mensur olarak kaleme alınan birçok hikâye metninde buna benzer kalıplaşmış bir yapının yer almasının âdet hâline gelişidir. İkincisi ise cümlelerin içeriğinden anlaşılabileceği üzere bu bölümü bir önceki bölümle bağlayarak olay akışının kopuk olmamasını sağlamaktır. Karşılıklı diyaloglar üzerine kurulu olan hikayede bu bölümden bir önceki bölümde, hayvanlar kendilerindeki kan bağı duyuların insanlarınkine göre oldukça kuvvetli olduğunu, insanların övündüğü birçok şeyin de Allah tarafından çaba gerektirmeksizin ihsan edildiğini söyleyerek insanların üstünlük iddiasını çürütmeye çalışmışlardır. Kaynak metinde bir önceki bölümde hayvanların diyaloğu tamamlandıktan hemen sonra şu anda incelemekte olduğumuz bölüm yer almış ve o da fiilin yaşandığı süreç hakkında herhangi bir bilgi vermeksizin “قال الملك للإنس (Melik insana dedi)” şeklinde başlamıştır. Mütercimin *“vaḳtā kim melik-i kerrūbī-şiyem gürūh-ı benī*

[35] Kahraman ve Çalışkan’ın tercümesinde bu kısım “suç işlediklerinde affederiz” şeklinde yer almaktadır. (Kahraman-Çalışkan, 2013/162)

ādem üzerine za‘īmü’l-ḥayvānıñ ṭarz-ı aḳvem-ile ityān eylediği cevāb-ı bā-ṣavābı iẕ‘ān eylediyse, za‘īmü’l-inse ḫiṭāb ve ilzām-ı ḫuṣamā için istiṣvāb olunur cevāb ṭaleb ėdip dėdi" ifadesi günümüz Türkçesi ile: "Kerrûbî ahlaklı melik, hayvanlar liderinin insan topluluğu üzerine pek doğru bir biçimde sarf ettiği cevabı idrak edince insanların liderine hitap (ederek) düşmanları susturmak için uygun görülebilecek bir cevap isteyip dedi.:" biçimindedir. Yani burada melikin sadece insanların liderine bir şey söylemesinden bahsedilmemiş, bu sözün hayvanların cevabı dinlendikten sonra söylendiği gibi zarf yapısıyla da karşılayabileceğimiz bir zamanda sarf edildiği belirtilmiştir. Yine melik tarafından insanlardan istenen sözün "hasımları susturmak" maksadıyla olduğu da açıklanmıştır. Bu ifadeler mütercimin kendi katkısı ile ortaya çıkan ve bir tür açımlama olarak yer alan ifadelerdir. Aynı zamanda da onun bu metni tercüme ettiği sırada gayet iyi anlayarak aktardığını da gösterir niteliktedir. Bu ekleme ifadelerden önceki "Varaḳ-gerdān-ı ṭavāmīr-i fenn-i ḳıṣaṣ ve dāsitān-ḫānān-ı menābir-i ḥıṣaṣ şu ṣūret-ile tezyīn-i encümen-i ‘ibād-ı ḫullaṣ ėderler ki…" ifadelerinin kalıplaşmış olarak neredeyse her bölümün başında değişik biçimlerde yer aldığını dile getirmiştik. Osman Ünlü'nün mensur hikaye girişlerinin üslûbuna dair yaptığı bir araştırmada bu kısımların tercüme ve telif hikayelerde farklılık arz ettiği tespit edilmiştir. (Ünlü, 2017, 261) Buna göre Arap, Fars, Hint kaynaklı olduğu bilinen hikayelerde tıpkı bizim metnimizde olduğu gibi rivayet edilme bahsi çok genel özneler ve edebiyat geleneğinde tekrarlanagelen ifadelerle yapılmış, telif hikayelerde ise bundan tamamen farklı, kimi zaman metnin yazıldığı gündelik hayattan izler taşıyan cümlelere yer verilmiştir. (Ünlü, 2017, 262) Bu vesile ile tüm bölüm başlarına baktığımızda, aşağıda yer alacak olan kalıplaşmış ifadelerin tekrar ettiğini, râvîler/zamanlar veya herhangi başka bir durum hakkında özelleştirici bir ibareye yer verilmediğini görmekteyiz:

> Muḫbirān-ı ḳıṣaṣ-ı ġarā’ib u ḥākiyān-ı aḫbār-ı ‘acā’ib… [26b]
>
> Rāviyān-ı leṭā’if-i zamān ve nāḳilān-ı vuḳū‘āt-ı evān u devrān… [25a]
>
> Rāviyān-ı ġarā’ib-i āṯār ü nāḳılān-ı ‘acā’ib-i rūzigār… [19a]
>
> Rāviyān-ı ġarā’ib-aḫbār u muḫbirān-ı ‘acāyib-āṯār bu ṭarz-ile ḥāl-i ḥayvānātdan iḫbār ėderler kim… [15b]

Tüm kalıplaşmış ifadeler bu minvalde seyrettiği için birkaç tanesini örnek göstermek yeterli olur kanaatindeyiz. Ünlü'nün tespitinden yola çıkarak metindeki bu kalıplaşmış kısımların, metnin tercüme oluşuna da delalet teşkil ettiğini düşünmek mümkün görünmektedir.

Metnin devamında "قال الملك للإنس: قد سمعتَ الجواب، فهل عندك شيء غير ما ذكرت؟" cümlesini "Melik insana dedi: Cevabı duydun! Söylediklerin dışında sende bir şey var mı?" şeklinde birebir çevirmek mümkündür. Mütercim burayı "″Ey za'īm-i insān, müdde'ā-yı mez̲kūreñize şāyān başḳa bir delīl ü bürhān var ise ḥużūr-ı 'āḳilānda ityān eyle!‟ şeklinde çevirmiştir. Kaynak metinde olmamasına rağmen, mütercim taraflar arasında karar verecek olan cinlerin meliki ağzından "Ey za'îm-i insan!" münâdâsını kullanarak taraflardan delillerinin sunulmasının istendiği karşılıklı bir dava atmosferini güçlendirmiştir. Bunu telifî bir özellik olarak kaydedip cümle öğeleri düzeyinde yararlı bir ekleme olduğunu söylemek mümkündür. "قد سمعتَ الجواب (cevabı duydun)" kısmına tam olarak bir karşılık verilmemekte, bu anlam bağlamın akışından hareketle tahmin edilmektedir. "فهل عندك شيء (sende bir şey var mı)" ifadesinde kaynak metnin kastettiği "bir şey (شيء)" insanın söyleyebileceği herhangi bir aklî veya naklî delil olup bağlamdan anlaşılabileceği için nitelenmeden verilmiştir. Mütercimin bu öğeye verdiği karşılık "bir delīl ü bürhān" şeklindedir. Kaynak metindeki "şey" kelimesinin verdiği belirsizlik anlamı nekra ile sağlanırken mütercim bunu "bir" ifadesiyle karşılaması, "sende/senin" anlamlarına karşılık gelen "عندك" nin ayrı bir yapı ile karşılanmayarak zaten ikinci tekil şahıs emir kipini kullanan bir cümlede anlam açısından karşılanmış bulunması, "غير ما ذكرت (söylediklerin dışında)" ifadesinin "başḳa" kelimesi yoluyla tek sözcükle eşdeğerliğinin sağlanması durumları kaynak metin gramerindeki yapıların hem zorunlu hem de isteğe bağlı biçim değiştirme (transposition) yöntemleriyle yeniden karşılandığını göstermektedir. Dolayısıyla bu cümlenin temel ögeleri Türkçenin söz dizimi ve söz varlığına göre aktarılmış, tahtellafz veya sözcüğü sözcüğüne (literal) tercümenin dışında bir dolaylı aktarım yöntemine başvurulmuştur. Cümlede göze çarpan bazı ekleme ögeler de mevcuttur. "عندك شيء غير ما ذكرت (söylemediğin başka bir şey" ifadesi "başḳa bir delīl ü bürhān" şeklinde karşılanmıştır. Mütercim açıklama yoluyla delil olduğunu belirtmek istediği özneyi, inşâ üslubunun bir özelliği olan iki eş anlamlı kelime ile karşılamıştır. Bu kelimelerin biri Arapça (delîl) diğeri ise Farsçadır (bürhân). Fakat iki kelime de Osmanlı Türkçesinde sıkça kullanılan kelimeler olarak dilin kelime hazinesine dahil olmuşlardır. Bu eklemenin büyük bir nedeni inşâ üslûbunun gerektirdiği ses uyumu gayesidir. Nitekim "delîl ü bürhân", kendinden önce getirilen ve yine mütercimin eklediği bir ifade olan "müdde'ā-yı mez̲kūreñize şāyān" yapısı ile "Ey za'īm-i insān" ünlemine sonundaki ses nedeniyle uyum sağlamaktadır. Bu ifadelerden sonra kaynak metinde olmayan "ḥużūr-ı 'āḳılānda (akıllı kişilerin huzurunda)" ifadesi de mütercime aittir. Görüldüğü üzere mütercim kaynak metni tercüme ederken ayağını anlam dairesinden çekmeden lafızları

kendi kurduğu üslûba adapte etmiş, bu noktada eklemeler yapmaktan çekinmeyerek kaynak metindeki anlamı yeniden yazmıştır.

نعم أيها الملك،هنالك مسائل أخُر ومناقب غير ما ذكرتُ تدل على أنَّا أرباب وهم عبيد لنا" (Evet ey melik! Söylediklerim dışında bizim erbāb, onların bize kul olduğunu gösteren başka meseleler ve hikayeler vardır) cümlesi, "*Bizim bunlardan ġayrı feżā'il ü menāḳıb-ı keşire ve mesā'il ü delā'il-i vefīremiz vardır ki, bizim mevālī anlarıñ 'abīd olması müdde'āsını te'yīd ve erkān-ı mübāḥeşemizi her ṭarafdan taḥṣīn ü teşyīd ėder*" biçiminde karşılanmıştır. Görüldüğü üzere bu cümlede anlam aktarması öncelenmiş, yine yukarıdaki kısımlarda incelediğimiz gibi lafzî değişikliklere yer verilmiştir. Anlam açısından kaynak metindeki cümlenin eşdeğeri olduğunu söyleyebileceğimiz cümlede "نعم أيها الملك، (Evet ey melik)" kısmına yer verilmeyerek çıkarma yoluna gidilmiştir." مسائل أخُر ومناقب غير ما ذكرتُ (başka meseleler ve söylediğimin dışında menkıbeler)" kısmı da "bunlardan ġayrı feżā'il ü menāḳıb-ı keşire ve mesā'il ü delā'il-i vefīremiz (bunlar dışında birçok faziletler ve menkıbeler, bolca meseleler ve delillerimiz)" şeklinde anlamı muhafaza ederken inşâ üslûbunun etkisiyle eş anlamlı sözcük eklemelerinin yapıldığı bir biçime dönüştürülmüştür. Dikkat edilecek olursa mütercim kaynak metnin kelimelerinden tamamen uzak hareket etmemiştir. Genel manada kelimelere Türkçe karşılık vermek gibi bir hassasiyeti gözlemlemediğimiz Tosyevî, zaten Osmanlı Türkçesinde de kullanılan "mesā'il" ve "menākıb" kelimelerini olduğu gibi ödünçlemiş, içinde yer aldıkları Arapça sıfat tamlaması yapılarını Farsça yapıya aktarmış ve yine ses uyumunu destekleyecek farklı kelimeleri de cümleye yerleştirmiştir. Metinde yer alan "تدل على أنَّا أرباب وهم عبيد لنا (Bizim sahipler, onların -ise- köleler olduğunu belirten)" ifadesi " مسائل أخُر ومناقب غير ما ذكرتُ (başka meseleler ve söylediğimin dışında menkıbeler)" kısmının sıfatıdır. Türkçede sıfat yapısı, sıfat fiil eki olan "-An" eki ile karşılanabilecekken mütercim bu yapıyı Farsça "-ki" li sıfat yapısıyla karşılayarak "ki bizim mevālī anlarıñ 'abīd olması müdde'āsını te'yīd ve erkān-ı mübāḥeşemizi her ṭarafdan taḥṣīn ü teşyīd ėder" biçiminde vermiştir. Her ne kadar Türkçenin yapısına uymasa da Farsça "-ki" bağlacı Osmanlı Türkçesinde yoğun olarak kullanılmıştır. (Durgun, 2021, 111) Bu nedenle kendi döneminin Türkçesini dikkate alarak mütercimin bu yapıyı erek dile ait olarak algılamış olma ihtimali bulunmaktadır. Sıfat yapısında yer alan diğer ifadeler de, kaynak metnin anlamını biçim değiştirerek ve yine inşâ üslûbuna göre tezyîn edip eklemelere yer vererek aktarmıştır.

Ardından, insanların liderinin hayvanların kendi köleleri olduğuna delil gösterdikleri birkaç mesele yer almaktadır. Delillerin sıralandığı bu cümle Arapça metinde "فمن ذلك (Ve bundandır…)" şeklindeki bir şibh-i cümle ile başlamıştır. Mütercim bu kısım yerine "Cümleden biri" şeklinde tercüme etkisini gösteren bir yapıyla başlamıştır. Bir isim cümlesi gibi başlattığı bu cümleyi, sözgelimi "cümleden biri …dır" gibi bir yapıyla kurmak yerine "ėdip" cümleciği ve "ederiz" fiilinden oluşan bir yüklemle bitirdiği için burada anlamı önceleyerek kendi biçimsel yapısını oluşturmasından ziyade, metnin söz diziminin etkisinde kaldığını söyleyebilmek mümkündür. Cümlenin ilk kısmında kendini gösteren bu etki, cümlenin devamıyla beraber adeta bir anlatım bozukluğu teşkil etmiştir. Aradaki ifadeleri görmezden gelirsek "Cümleden biri… ėdip… ėderiz" biçiminde çatılı bir yapı oluşmaktadır. Arada yer alan ifadeler, kaynak metinde olduğu gibi mütercimin metninde de "ve" bağlacı ile aktarılmıştır. Farklı bir dil yapısına aktarımdan kaynaklanan zorunlu biçim değiştirme metodlarından yararlanan mütercim, bu kısımda da kaynak metinde geçen kelimeleri kullanmaktan çekinmemiştir. Mesela "بَيْعُنا وشراؤنا لها (onları[36] alıp satmamız)" ifadesini "anları bey' ü şirā (ėdip)" şeklinde karşılayarak kaynak fiillerin masdarlarını Türkçe yardımcı fiillerle kullanılabilir bir hâle getirmiştir. "إطعامنا وسقيانا لها (onları doyurmamız ve içirmemiz)" anlamına gelen ifadenin "rūz u şeb iṭ'ām u isḳā" ile karşılanmış olması da benzer bir örnek teşkil etmekte, yer yer mütercimin anlamı bozmayan ve nesir üslûbunu destekleyen eklemeleriyle birlikte kaynak metindeki kelime köklerinden uzaklaşılmayan bu yapı oldukça sık gözlenmektedir. Yine bu kısımda " ونكسوها ونكفيها من الحر والبرد، (soğuktan ve sıcaktan -dolayı- onlara elbise temin eder ve onları giydiririz)" ifadesinin "ḥarr u berdden ḫıfż için gūn-ā-gūn aġṭıye ile iksā (soğuk ve sıcaktan korumak için çeşit çeşit örtü ile giydirme)" biçiminde tercüme edilmesinde de altı çizili kısımların kaynak metnin kapalı yönlerini şerh ederek/açımlayarak tercüme ettiğini, "نكسوها (onları giydiririz)" fiilinin "iksā" şeklindeki if'âl bâbı masdarına yer verildiğini görmekteyiz. عنها ندفع السباع أن تفترسها (Vahşi hayvanları onlara saldırmaktan uzaklaştırırız) kısmında da "iftirās-ı sibā' u vuḥūşdan incā' (vahşi ve yırtıcıların saldırmasından kurtarma)" biçimiyle "يفترس" filinin ifti'âl bâbındaki masdarı ile alındığı, sibâ' kelimesinin doğrudan ödünçlendiği ve eşanlamlısı olan "vuḥūş" kelimesiyle birlikte verildiği görülmektedir. Mütercim burada uzaklaştırmak manasındaki "دفع عن" yapısını da bağlama anlam açısından

[36] "ها" zamirine "ona" şeklinde tekil bir anlam vermemiz beklenebilir. Fakat burada metnin öncesini de göz önüne aldığımızda, mefûlün bihin (dolaylı tümlecin) dört ayaklı hayvanlar anlamına gelen "behā'im" olduğunu görebiliriz. Lakin gayr-ı âkil çoğulların müfred müennes gibi amel etmelerinden dolayı bu hayvanların kastedilerek ها (0) zamirinin onlara râci kılındığı açıktır.

uyan "incā (kurtarma)" kelimesiyle karşılamıştır. Bu fiil için vermiş olduğu karşılık, birebir fiilin anlamını karşılamasa da metindeki bağlaşıklığa aykırı olmayan bir kelime olması nedeniyle bir dolaylı çeviri yöntemi olan "bakış açısı değiştirme (modulation)[37]" örneği teşkil etmektedir. Nitekim insanların vahşi hayvanları dört ayaklı hayvanlardan uzaklaştırması onları kurtarma eylemini beraberinde getireceği için mütercim bu noktada kendi üslup tercihlerine göre anlamı "kurtarma" manasını taşıyan farklı bir kelimeyle ifade etmiştir. Yeniden ifadelendirme yaparken kullandığı kelimenin de Arapça bir kelime oluşu, bizleri bunun nedenini aramak için tekrar inşâ üslubunu gözden geçirmeye yöneltmektedir. Nitekim incelenen cümlede yer alan şirā'/iksā'/isḳā/incā'/işfā'/ifnā' kelimelerinin art arda yer almış olması, "incā'" da dahil olmak üzere bu kelimelerin hiçbirisinin sadece anlamı karşılama hassasiyetiyle ortaya çıkmış tercüme tasarrufları olamayacağını hissettirecek kadar uyumlu bir ses ve hatta vezin birliği ortaya koymaktadır. Öte yandan her ne kadar aslî Türkçe kelimeler seçilerek yapılmış olmasa da mütercimin bu eklemeleri Osmanlı Türkçesi yazı dilinin doğal akışına uygun bir biçimde gerçekleşmiştir ve metindeki anlamın mütercimin kendi zihninde yeniden kurgulandığını göstermektedir. Yine bu sayede ifadelerin sahibi olan insanın, hayvanlar üzerindeki olumlu etkisi hakkında ikna edici bir etki oluşturulmuştur. Örneğin kaynak metinde hayvanların sadece giydirildiğinden bahsedilirken mütercimin "aġṭiye (örtüler)" kelimesini de kullandığı, bu noktada da kelimenin kaynak metnin dilinden olmasını sorun etmediği görülmektedir. Son olarak metnin son kısmında mütercimin söz dizimi noktasındaki tasarrufuna göz atmak gerekirse, kaynak metnin "-dığında" zarf fiil yapısıyla karşılayabileceğimiz "إذا" şart edatlarıyla kurduğu yapıyı, ses uyumu kurmadığı kısımlarda Türkçe fiilimsi ekleriyle karşılayarak biçim değiştirmede bulunduğunu söyleyebilmek mümkündür.

وكل هذا من أفعال الأرباب بعبيدها والموالي بخولها (bunun hepsi sahip ve efendilerin kölelerine yaptığı işlerdendir.) cümlesine karşılık ise "Zīrā ki ḥażrāt-ı mevālī cināyāt-ı 'abdi 'afv ü ṣafḥ eylemek rütbe-i 'ālī olduġu lede'l-ahālī müsellemdir (Çünkü efendileri köle cinayetlerini affedip bağışlamalarının yüce bir derece olduğu ahâlî tarafından şüphe götürmez bir şeydir)" şeklinde kaynak metinden anlam noktasında da farklılaşan bir cümleye yer verilmiştir. Kaynak metindeki cümle, buraya kadar sayılan davranışların efendilerin kölelerine merhamet göstererek yaptıkları işler olduğunu söylerken mütercim bu pasajın sonunda geçen ve hayvanlara atfedilen "cürm ü cināyet"lerin insanlar tarafından

[37] Kaynak dile özgü bir sözcük veya ifadeyi erek dilin "bakış açısına" uydurarak yeniden yazmaktır. Biçim değiştirme dil düzeyinde olurken bakış açısı değiştirme ise düşünce düzeyindeki farklılığı karşılar (Gedik, 2020, 59).

affedilmesine odaklanarak bunun efendilerin yüce davranışlarından olduğu kaidesini zikretmektedir.[38] Mütercimin kendi tasarrufu olan bu düşünce ve cümle de insan-hayvan tartışmasında insanı üstün gösterecek bir ifade olmuştur.

Melik daḫi za‘īm-i ḥayvāna nigerān ve kelimāt-ı insīye cevāb-cūyān olduḳda za‘īmü’l-behāyim cevāb-ı münāsib ü mülāyim tarafına ‘āzim olup dėdi ki: ″Ey melik-i rūşen-nihād, anlarıñ evvelā bey‘ u şirāya istinādları mu‘tenā bih bir mevāddan değildir ki ebnā-yı Hind’iñ ebnā-yı Sind’ e ve ehl-i Sind’iñ evlād-ı Hind’e ėtdiği ḫuṣūṣu īrād ėderler. Bunlardan ‘acabā ḳanḳısı ‘abīd ḳanḳısı erbāb? Vech-i ṣavāb-ile bize cevāb vėrsinler!	قال الملك للزعيم: قد سمعتَ ما ذكر، فأيُّ شيءٍ عندك؟ :أجب! قال زعيم البهائم أما قوله: إنَّا نبيعها ونشتريها، فهكذا يفعل أبناء فارس بأبناء الروم، وأبناء الروم بأبناء فارس إذا ظَفِر بعضهم ببعض، أفترى أيهم العبيد وأيهم الموالي والأرباب؟! وكذلك يفعل أبناء الهند بأبناء السند، وأبناء السند بأبناء الهند، فأيهم الموالي وأيهم العبيد؟ (Kral lidere dedi ki: “(Onun) anlattıklarını duydun. Sende ne var (sa) cevapla)!” Dört ayaklı hayvanların lideri şöyle dedi: Onun “Biz onları satıyor ve satın alıyoruz” sözüne gelirsek, birbirlerine galip geldiklerinde Farsların oğulları Rumların oğullarına ve Rumlarıın oğulları [da] Farsların oğullarına bunu yapıyor. Onlardan hangisinin köleler hangisinin efendiler ve sahipler olduğunu anlıyor musun?[39] Ve yine aynı şekilde Hintlerin oğulları Sindlerin oğullarına ve Sindlerin oğulları [da] Hintlerin oğullarına [böyle] yapıyor. Bunlardan hangileri efendiler ve hangileri kölelerdir?

قال الملك للزعيم (Melik, lidere dedi) şeklinde diyalogu başlatan kısa fiil cümlesi, tercümede “Melik daḫi za‘īm-i ḥayvāna nigerān ve kelimāt-ı insīye cevāb-cūyān olduḳda” biçiminde bir fiilimsi yapısıyla kurulmuş, daha önceki diyaloglarda da gördüğümüz ve kendini

[38] Mütercimin bu durumdan “lede’l-ahālī müsellem” şeklinde bahsetmesi, efendilerin kölelerine karşı affedici davranışlarını öğütleyen hadis-i şeriflerin bulunmasından yola çıkarak söylenmiş olabilir.
[39] Kaynak metnin Türkçe tercümesinde fiili bu şekilde karşılamıştır. (Çalışkan-Kahraman, 2013, 2/162)

kalıplaşmış bir şekilde tekrar eden ": أجب ؟عندك شيءٍ فأيُّ ، ذكر ما سمعتَ قد (Dediğini duydun, sende bir şey var mı? Cevapla!) cümlesi mütercim tarafından bu fiilimsili yapı içinde anlamın dolaylı aktarılması ve lafzın tamamen yenilenmesiyle zikredilmiştir. Dolayısıyla özellikle bu kısımda mütercimin metnin kendini tekrar eden yapısına bağlı kalmak istemeyerek münşiyāne telif tasarruflarında bulunduğunu, hem de münazaranın okur üzerinde oluşturmak istediği etkiyi belki de kaynak metinden daha güçlü bir biçimde ortaya koyduğunu göstermektedir. Nitekim hayvanların lideri henüz kendi cevabını zikretmeden dahi, "cevāb-ı münāsib ü mülāyim tarafına 'āzim olup (uygun ve münasip bir cevap vermeye koyulup)" biçiminde bir zarf yapısı metne eklenmiş, böylece kendi haklılığını savunacak olan müddeînin (hayvanın) cümlelerindeki inanadırıcılık tesiri kuvvetlendirilmeye çalışılmıştır. Kaynak metinde bu ifadeler olmadığından, kaynak metin okurunun hissettiği aynı etkiyi yeniden üretmek manasında ifade edilen ve genellikle edebî metinlerde sıkça söz konusu olan "eşdeğer etki" (Karavin, 2016, 129) den ziyade burada söz konusu olan durum mütercimin özümsediği anlamın yeniden aktarımıdır.

Bu pasajda tercüme stratejisi noktasında dikkatimizi çeken hususlara değinmemiz gerekirse, ″Ey melik-i rūşen-nihād, anlarıñ evvelā bey' u şirāya istinādları mu'tenā bih bir mevāddan degüldür ki" kısmının metinde lafzen yer almamasına rağmen kaynak metnin örnek verdiği olayda anlatılmak istenen ana düşünce olduğunu görmekteyiz. Şöyle ki hayvan liderinin ağzından verilen cümleye göre; farklı milletlerin birbirlerine karşı zafer elde ettiklerinde birbirlerini köle gibi alıp satmaları, bu durumun yalnız insanların hayvanlara uyguladığı bir muamele olmadığını göstererek insanların bu durumla övünmelerinin yersiz olacağı sonucuna götürmektedir. Mütercim burayı, kaynak metnin lafzî sınırlarına sadakat gösterme endişesi olmaksızın anlayarak tercüme etmiş ve anlam eşdeğerini vermiştir. Bir diğer göze çarpan husus, mütercimin bu pasajda ifade eksiltmesi yapmış olmasıdır. Kaynak metinde Hindler ile Sindler yanında Fars ve Rumlar da zikredilmesine karşın mütercim Fars ve Rumlardan bahsetmemiştir. Aslında bu kısımda kaynak metindeki amaç, farklı milletlerin birbirlerini köle gibi alıp satabildiğinden bahsetmek olduğu için mütercimin bu eksiltisinin de anlamı değiştirmediği görülmektedir. Pasajın en sonundaki "؟فأيهم الموالي وأيهم العبيد، (Bunlardan hangileri efendi, hangileri köle?)" ifadesi "Bunlardan 'acabā ḳanḳısı 'abīd ḳanḳısı erbāb?" biçiminde karşılanarak "أيهم (onların hangisi)" izafeti "Bunlardan ḳanḳısı" şeklindeki Türkçe yapı ile verilmiş, "abîd" kelimesi aynen ödünçlenirken "mevālī" yerine yine Arapça olan "erbāb" tercih edilmiştir. Cümleye devamıyla beraber baktığımızda bu tercihin "āb" seslerinin tekrarıyla oluşan bir

üslup tasarrufuna dayanmış olabileceğini düşünebiliriz: “Bunlardan ‘acabā ḳanḳısı ‘abīd ḳanḳısı erbāb? Vech-i ṣavāb-ile bize cevāb vėrsinler!”. Erbāb ve sonrasında ses uyumu sağlanan kelimeler mütercimin telifi neticesinde ortaya çıkmış ve bu kısmın lafzî belagat değerini yükseltmiş görünmektedirler. Fakat kaynak metindeki son kısımlara dikkatli baktığımızda, orada da د seslerinden kaynaklı bir uyum göze çarpmaktadır. Tosyevî’nin bu tercümeyi kaleme alırken genel anlamda inşâ üslubunu devam ettirme gayreti olduğu gayet açıktır. Fakat bu gibi kısımları, kaynak metindeki edebî etkiyi erek yapıda yeniden oluşturmak açısından da başarılı bir netice olarak düşünebiliriz. “Vech-i ṣavāb-ile bize cevāb vėrsinler!” cümlesi de kaynak metinde yer almayan bir cümledir. Bu pasajın ilk kısmında da bir örneği açıklandığı gibi mütercimin bu tür eklemeler yapmış olması, mütercimin münazaradaki sözcü tarafı iyi bir şekilde özümseyerek onun tarafından aktarılmak istenen sözü daha tesirli hâle getirmeye çalışıp dilin harekete geçirme işlevinden de yararlandığını göstermektedir.

Zīrā bu ‘ādāt-ı nā-merżıyye, ebnā-yı Ḥabeşe ile ebnā-yı Nūbe meyānında daḫi mer‘iyye ve A‘rāb u Ekrād u Etrāk beyninde daḫi cārī olan bir emr-i ḳadīmiyyedir. Bilmeziz ki bunlardan ḳanḳısı ‘abīd ḳanḳısı mevālī ve ḳanḳısı sāfil ḳanḳısı ‘ālī beyān ėtsinler! Ve ẓann olunur ki bu ‘ādāt-ı şenā‘at-ġāyāt, mūcibāt-ı aḥkām-ı seyyārāt u muḳteżā-yı ḳırānātdır. Gāh bāşed gāh ne-bāşed me’āli[nce], felek-i ġaddār nevbetle anları gāh sa‘d u iḳbāle ve gāh naḥs u idbāra dūçār ėdip ″Ve tilke’l-eyyāmu nüdāvilühā beyne’n-nāsi” ″Ve mā ya‘ḳilühā ille’l-‘ālimūn naẓm-ı celīli daḫi bu me’ālce ‘uḳalāyı reh-nümūn olmuşdur.	وهكذا يفعل أبناء الحبشة بأبناء النوبة، وأبناء النوبة بأبناء الحبشة، وكذلك يفعل أبناء الأعراب والأكراد والأتراك بعضهم ببعض، فأيهم — ليتَ شِعري! — العبيدُ وأيهم الموالي بالحقيقة؟! وهل هي أيها الملك العادل إلا دُوَل ونُوَب تدور بين الناس بموجبات أحكام النجوم والقرانات كما ذكر الله تعالى ذلك: وتلك الأيام نداولها بين الناس وما يعقلها إلا العالمون (Ve yine aynı şekilde, Habeşliler Nubelilere ve Nubeliler Habeşlilere [böyle] yapıyorlar. Yine Araplar, Kürtler ve Türkler de bazıları bazılarına [böyle yapıyor]. Ne acayip! Gerçekte onların hangisi efendilerdir? Ve ey adaletli melik! Bunlar yıldızların hükümleri gereği insanlar arasında dönen devletler ve nöbetler dışında [başka] nedir? Nitekim Allāhu te’âlâ şöyle demiştir: ″İşte (iyi veya kötü) günleri insanlar arasında (böyle)

	döndürür dururuz" (Âl-i İmran 3/140) "ve onları ancak bilenler düşünüp anlayabilir." (Ankebût 29/43).

"Zīrā bu 'ādāt-ı nā-merżıyye, ebnā-yı Ḥabeşe ile ebnā-yı Nūbe meyānında daḫi mer'iyye ve A'rāb u Ekrād u Etrāk beyninde daḫi cārī olan bir emr-i ḳadīmiyyedir." cümlesi, kaynak metinde fiil cümlesi olarak verilmiş olan kısmı isim cümlesi biçiminde ifade etmektedir. Bu kısımda kaynak metinden alınan; Habeşliler, Nubeliler, Arap, Kürt ve Türklerin birbirlerine karşı uyguladıkları muameledir.[40] Mütercimin ifadesi anlamı aynen aktararak lafzî değişiklik ve eklemelere gitmiştir. "فأيهم — ليتَ شِعرِي! — العبيدُ وأيهم الموالي (Ne acayip! Gerçekte onların hangisi efendilerdir?)" kısmında kaynak metin ara söz şeklinde "ne tuhaf!/acayip ki!" biçiminde bir ünleme yer vermiş olmasına rağmen mütercim buradaki şaşırma ifadesinin eşdeğerini bulmak yerine yine anlam dairesinden çıkmadan bir değişiklik yaparak bakış açısı değiştirmiş, bunu Türkçe "bilmeziz ki" ifadesiyle vermiştir. Ara cümleyi çıkardığımızda kaynak metinde فأيهم العبيدُ وأيهم الموالي بالحقيقة؟! (Gerçekte onlardan hangisi köle ve hangisi efendilerdir?) cümlesi kalmaktadır. Mütercim burayı "Bunlardan ḳanḳısı 'abīd ḳanḳısı mevālī" şeklinde Türkçe gramer yapısına uygun olarak dönüştürmüş, 'abīd ve mevālī kelimelerini de kaynak metinden almıştır. Bunun üzerine kaynak metinde olmayan ve bu ödünçlenen kelimelere ses açısından uyum sağlayan "ve ḳanḳısı sāfil ḳanḳısı 'ālī, beyān ėtsinler" ifadesini eklemiştir. "Beyān etsinler!" kısmı kaynak metinde geçmeyen ve mütercimin münazara üslubuna eklemlediği telifi bir tasarrufunu oluşturmaktadır. Anlam olarak bir önceki cümlenin eş anlamlısı olduğunu söyleyebileceğimiz. Bu cümledeki sāfil abīd'e karşılık olarak, 'âlî ise mevālî'ye karşılık olarak verilmiştir. Âlî kelimesinin "mevālî" ile uyumlu seçilmesi de bilinçli bir tercihtir. Görüldüğü üzere mütercim kaynak metnin anlamını bir cümlede tamamlayabilmesine rağmen kendisindeki üslubu edebî kılma gayreti onu birincil düzeyde anlama katkısı olmayan eklemeler yapmaya yönlendirmiştir.

"Ve ẓann olunur ki bu 'ādāt-ı şenā'at-ġāyāt, mūcebāt-ı aḥkām-ı seyyārāt u muḳteżā-yı ḳırānātdır." cümlesi, kaynak metinde "illā" edatıyla kurulan ve "…dışında bi şey değildir" anlamı veren Arapça yapının bozulduğu ve mütercimin diliyle ifade bulduğu bir örnektir. Bu yapının Türkçeye ait olmayışı nedeniyle bilinçli bir tercih sonucunda terk

[40] Bir önceki pasajın devamı olan bu kısımda yine kast edilen muamele milletlerin birbirlerini köle gibi alıp satmasıdır.

edildiği düşünülebilecek bir husus olsa da, metnin aynı yapı söz konusu olan farklı bölümlerinde bu hassasiyetin gösterilmediği de görülmüştür. Örneğin 77b'de yer alan "baḥriyye aṣlā bir şeyden ḫā'if ü hirāsān olmazlar, illā bir dābbe-i ṣaġīradan girīzān olurlar ki" ifadesi kaynak metinden etkilenme sonucunda oluşmuştur.

"Gāh bāşed gāh ne-bāşed me'āli, felek-i ġaddār nevbetle anları gāh sa'd u iḳbāle ve gāh naḥs u idbāra dūçār ėdip" kısmı mütercimin eklemelerle bezediği bir ifade olmasına karşın kaynak metinde yer alan yıldızların hükümleri, insanlar arasında dönen (değişen) devletler ve nöbetleri başka bir şekilde ifade etmektedir. Diğer kısımlarda gördüğümüz üzere burada da karşılıkları Türkçe verme gayesi yoktur. Bununla birlikte "Gāh bāşed gāh ne-bāşed (kimi vakit, bazen olur bazen olmaz)" şeklinde bir Farsça cümleyi de kullanmaktan kaçınmadığını görmekteyiz. Metnin yalnız bu bölümünde değil, neredeyse birçok kısmında Arapça veya Farsça deyimlere/atasözlerine yer verilmiştir. Karşımızdaki örnek ve türevleri bizlere "tercüme"den kastının yalnız Türkçe eşdeğerler bulmak değil de Osmanlı klasik inşâ üslubuna göre eşdeğer bir metin üretmek olduğunu göstermektedir. Nitekim Arapça-Farsça deyim ve atasözleri bu üslup ile kaleme alınmış eserlerde oldukça fazla kullanılmaktadırlar.

Yine bu pasajda kaynak metinde iki farklı âyet-i kerîmeden iktibas yapıldığını da görmekteyiz. Bunlardan Âl-i İmrân'ın 140.ayetine ait olan kısım tam cümle halindeyken Ankebût Suresi'nin 43. Ayeti yalnız bir bölümüyle metne alınmıştır. Tosyevî kaynak metindeki bu iktibasları eserin neredeyse tamamında yaptığı gibi Arapça olarak metnine dahil etmiştir. Fakat iktibasların etrafında dahi onlara ses açısından uyabilecek eklemeler yapmayı ihmal etmediğini söyleyebiliriz. Elbette bu çaba, kaynak metinde yer almayan başka ifadelerin de tercümeye eklenmesine neden olmuştur. Örneğin bu iktibaslardan sonra kaynak metinde ayetlerin "yol gösterici" olduğuna dair bir ifade yer almamasına karşın tercümede "'"*Ve mā ya'ḳilūhā ille'l-'ālimūn*" ayetinden sonra "naẓm-ı celīli daḫi bu me'ālce 'uḳalāyı reh-nümūn olmuşdu." kısmı da metne eklenmiştir.

Ve ammā şol kelām ki: "Biz anları iṭ'ām u isḳā ve 'ārī olanlarını iksā ėderiz" dėdikleri daḫi [28b] bizlere şefḳat ü merḥamet ve taḥannün ü re'fet yüzünden olmayıp belki bizlere bir āfet ṭaṭarruḳu-y-ıla eşmānımızdan ziyān ve bizim	وأما الذي ذكر بأنَّا نطعمها ونسقيها ونكسوها، وما ذكره من سائر ما يفعلون بنا، فليس ذلك شفقة علينا منهم ولا رحمة لنا، ولا تحننًا علينا ولا رأفةً بنا؛ بل مخافة أن نَهلِك فيخسرون أثماننا وتفوتهم المنافع منَّا من شرب ألباننا ودثارهم من

yüzümüzden olan menfa‘atleri ‘urża-i ḫüsrān olur″ dėyü bu ḫuṣūṣlarıñ rü’yet ü temşiyetine şitābān olurlar. Zīrā şürb-i elbānımızla ve ṣūf-ı veber ü eş‘ār-ı ebdānımızla müntefi‘ olup ẓahrımıza rakūb ve ḥaml-i ṯaḳīl ile bizleri mat‘ūb ėdip mütemetti‘ olurlar. Yoḫsa bu ėtdikleri iḳtiżā-i şefḳat u mūcib-i re’fet olan ‘ādetden değildir.″ dėdi.	أصوافنا وأوبارنا وأشعارنا وركوبهم ظهورنا وحملهم أثقالهم علينا، لا شفقةً ولا رحمةً كما ذكر (Onları doyururuz, içiririz ve giydiririz sözlerine ve bizim için yaptıklarını söyledikleri diğer işlere gelince bunlar onların bize şefkati, rahmeti, acıması ve merhameti değildir. Tam aksine onlar bunları onlar bunları, “bizim telef olmamız sonucu zarar etmekten ve sütümüzü içme, yün, kıl ve tüylerimizden yaptıkları giysileri giyme, sırtımıza binme ve üzerimizde yük taşıma gibi bizden sağladıkları menfaatleri kaybetmekten korktukları için yaparlar.” (Kahraman-Çalışkan , 2013, 2/162) Söylendiği gibi şefkat ve merhamet için değil.

İnsanların hayvanları yedirme, içirme, giydirme iddialarına yanıt veren hayvanlar; bunların şefkat, merhamet, rahmet ve acıma sonucunda olmadığını dile getirmektedirler. Tercüme bölümde, kaynak metinde yer alan anlamın mütercimin kendi kurduğu söz dizimi yapısıyla aktarıldığı görülmektedir. Yine de kaynak metinden öykünülen bazı kısımlara dikkat etmekte fayda olacaktır. Kaynak metinde muzari fiil olarak yer alan “ نطعمها ونسقيها ونكسوها (onları yedirir, içirir ve doyururuz)” kısmındaki kelimeler köken itibariyle kaynak metne taşınmış, if’âl babındaki “iṭām-isḳā-iksā’” masdarları “-ederiz” yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. Kaynak metinde yer alan “شفقة” kelimesi zaten dilimizde çokça kullanılan “şefḳat” şekliyle alınmış, “رحمة (rahmet)” kelimesi “merḥamet” biçimindeki mimli masdarıyla değiştirilmiş, تحننًا ve رأفةً ise “taḥannün” ve “re’fet” biçiminde ödünçlenmiştir. Metinde “tam tersine/bilakis” anlamını taşıyan “بل” edatı, Türkçeye yerleşmiş bulunan “belki” şekli ile karşılanmıştır. Günümüzdeki anlamının aksine klasik metinlerde “belki” tıpkı “bel” edatında olduğu gibi ihtimal anlamı değil de “tam aksine” şeklinde zıtlık ve kesinlik anlamı ihtiva etmektedir. Bu noktada mütercimin eşdeğer olarak verdiği edat anlama uygundur. Metnin devamında da kaynak metindeki anlamı karşılayan, fakat

kelimelere Türkçe karşılık verme gayreti bulunmayan ifadeler yer almıştır. Örneğin " شرب ألباننا (sütümüzü içmeleri)" tamlaması "şürb-i elbānımızla" şeklinde Farsça tamlama yapısı ve Türkçe ek ile dönüştürülmüş, aslında kaynak metindeki kelimelerden uzaklaşılmış bir çeviri yapılmamıştır. Yine "ṣūf-ı veber ü eş'ār-ı ebdānımızla müntefi' olup" cümleciği ودثارهم من أصوافنا وأوبارنا وأشعارنا ifadesinin karşılığıdır. Kaynak metindeki anlamı "yün, kıl ve tüylerimizden giyinmeleri" şeklinde iken "aṣvāf (yünler)" ve "evbār (tüyler)" kelimeleri müfred halleriyle; eş'ār ise olduğu gibi ödünçlenmiş, "giyinmek" kelimesi ise üstanlamlı[41] bir fiil olan "müntefi olma (faydalanma)" ile karşılanmıştır. Genelde üstanlamlı kelimelerden seçilen karşılıklar, alt anlamlı (yani anlam çerçevesi daha dar/spesifik) olan) kelimelerin anlamını da ihtiva edecek bir anlam aralığına sahip olmaktadırlar. Dolayısıyla bir şeyden yemek/içmek gibi "bir şey ile giyinmek" ifadesinin "faydalanmak" üstanlamı içerisinde olması, bu kullanımın anlama uygunluğu noktasında mantıksız olmadığını göstermektedir. Fakat diğer bazı tercümelerde olduğu gibi, bu karşılığın verilme nedeninin eşdeğerini bulamamak olduğunu düşünmek hatalı olacaktır. Nitekim mütercimin ifadesi "faydalanmak/yararlanmak" değil de, yanında bir yardımcı fiil kullanımını mecburi kılan "müntefi' olmak" biçiminde yine Arapça bir şekilde getirilmiştir. Kendisinden sonraki söz öbeğinin sonunda da yine kaynak metinde yer almamasına karşın kendi tasarrufu olan "mütemetti' (zevk alan)" gibi benzer son seslere sahip bir kelimeye yer vererek hem münşiyâne üslubuna uygun bir kelime kullanmış hem de aslında anlama katkısı olacak başarılı bir eklemede bulunmuştur. Öyle ki kaynak metinde insanların hayvanlardan çeşitli biçimlerde faydalandıkları yer almaktayken tercümedeki "bizleri mat'ūb ėdip mütemetti' olurlar (bizleri yorarak zevk alırlar)" ifadesi, eziyetten şikayet eden hayvanın şikâyetini daha içten bir şekilde ifade etmesini sağlamaktadır.

[Ṣıfat-ı Şikāyet-i Eṣnāf-ı Ḥayvānāt] Bu eṣnāda gurūh-ı ḥayvān-ı 'adālet-cūyāndan birḳaç ża'afe vü sergerdān daḥi teşekkīye meydān bulup evvelā ḥimār-ı sāḥib-vaḳār derd-i mā fi'l-bālin iẓhār ve eydī-i benī ādemden çekdiği bār-ı girān-āzārı beyāna ibtidār ėdip dėdi ki: "Ey	ثم تكلم الحمار، فقال الحمار: أيها الملك، لو رأيتَنا ونحن أسُارَى في أيدي بني آدم موقرة ظهورنا بأثقالهم من الحجارة والآجرّ والتراب والخشب والحديد وغيرها، ونحن نمشي تحتها ونجهد بكدٍّ وعناء شديد وبأيديهم العصا والمقارع يضربون وجوهنا

[41] Bir ifadenin daha geniş ve daha az spesifik anlam aralığına sahip olmasıdır. Bu kavram alt-anlamlılığın zıddıdır. Örneğin İngilizce'de "uncle" sözcüğünün hem dayı hem de amca yerine kullanılan anlam dairesi üst-anlamlılığa örnekken, "amca", "dayı" gibi çeşitler ise alt-anlamlardır. (Suçin, 2013, 77).

melik-i pür-şefḳat, bizim gürūhumuzuñ çekdiği bār-ı s̱ıḳlete bir diḳḳat buyursañız elbetde sizlere bükā vü riḳḳat gelirdi. Zīrā ẓahrımıza ḥicāre-i s̱iḳāl ve ācürr ü türāb ve ḥadīd ü aḫşāb iḥmāl ėdip altında bizler hezār cehd-i cehīd ve kedd ü ‘anā-yı şedīd-ile yürüyüp giderken bunlar bī-raḥm u şefḳat olduḳlarından ‘uḳūbetimiz birḳaç ḳat daḫi teşdīd ėdip ellerinde ucu demirli ‘aṣā ve maḳāmi‘ u maḳāri‘-i pür-cefā ile bī-pervā vücūh u edbārımıza bī-ḥadd ü iḥṣā ḍarb-ı ‘anīf ve şütūm-ı ġalīẓa ve serzeniş-i beşī‘aların daḫi aña redīf ėdip bunu da Allāh yaratmış dėmezler. Ve leyl ü nehār bu eẕā vü cefāya ışrār ėdip bir laḥẓa yerimizde rāḥat ḳomazlar. Muḳteżā-yı şefḳat ü ‘adālet ve ‘ādet-i ādemiyyet bu mudur ki za‘īmü’l-insīniñ kelāmı anı irā’et ėder?”	وأدبارنا بحنق وعنف وضجر وصخب، لرَحِمْتَنا ورَثَّيْتَ لنا وبكيتَ علينا. أيها الملك، فأين الرحمة؟ وأين الشفقة والرأفة منهم علينا كما زعم هذا الإنسي؟ (Zirikli, 160) (Sonra eşek konuştu ve şöyle dedi: “Ey melik! Bizi Ademoğullarının elinde esir, sırtımıza taşlardan, topraktan, odundan, demirden ve başka türlü ağır yükler yüklenmiş [halde] onların altında yürüyüp eziyet çekerken, ellerinde sopa ve kırbaçlar ile yüzümüze ve kaba etlerimize öfke ve şiddetle vurduklarını görseydin bize acır, arkamızdan ağıt yakar ve bizim için ağlardın. Ey melik! Merhamet nerede? Ve bu insanların elçisinin söylediği bize karşı olan şefkat ve merhamet nerededir?

Yukarıdaki pasajda genel itibariyle mütercimin kendi ifadeleriyle anlamı yeniden bezediğini görmekteyiz. Kaynak metinden, daha önce gördüğümüz örneklerde olduğu gibi kelime ödünçleme noktasında bazı uygulamalar bulunmakta ve sözcük düzeyinde eşdeğerler verilirken inşâ üslubuna uyacak biçimde Arapça-Farsça kelimelerin de kullanıldığı görülmektedir. Öncelikle zikredilmesi gereken en bariz husus, tercüme metinde altı çizili olarak verdiğimiz baş kısmın mütercimin kendisi tarafından oluşturulmuş olmasıdır. Buna, başlık görevi gören bir matlab da dahildir. Bu matlab, bu kısımdan sonra hayvan sınıflarının kendileri adına dile getirecekleri şikayetleri haber vermekte ve bağlamın daha kolay takip edilebilmesini sağlamaktadır. İlk olarak eşeğin şikayeti ile başlayan ifadeler, kaynak metinde oldukça uzun bir şart cümlesi ile verilmiştir. Öyle ki bu cümle “أيها الملك ، لو رأيتَنا (Ey melik! Eğer görseydin…)” ifadesi ile başlamakta ve “ وبكيتَ علينا (arkamızdan ağlardın)” kısmında sona ermektedir. Mütercim, anlamı elden kaçırmadan ve kendi üslubuna ait kılarak bu cümleyi iki parçaya bölmüştür. İlk parçası “Ey melik-i

pür-şefḳat, bizim gürūhumuzuñ çekdiği bār-ı s̱ıḳlete bir diḳḳat buyursañız elbetde sizlere bükā vü riḳḳat gelirdi." şeklindedir. "Görseydin" kısmı "dikkat buyursanız" ile karşılanmış, şart cümlesinin en sonunda yer alan "merhamet ederdin, ağlardın" ifadelerinin karşılığı da "bükā vü riḳḳat gelirdi (ağlama ve acıma gelirdi)" şeklinde bu cümlenin hemen sonunda verilmiştir. Böylelikle anlamı yakalamak daha kolay hale gelmiş, bu acıma ve ağlamanın nedeni "Zira" ile başlayan bir cümlede ayrıca açıklanmıştır.

Bu bölümde dikkati çeken bir nokta da, kaynak metindeki "العصا والمقارع (sopa ve kırbaçlar)" ın tercümede "ucu demirli ʻaṣā ve maḳāmiʻ u maḳāriʻ…" olarak aktarılmasıdır. Makāri' olduğu gibi ödünçlenmiş, hatta eş anlamlısı olan "maḳāmi" de yanına eklenmiş, buna rağmen "asā" kelimesi "ucu demirli" şeklinde Türkçe bir ifadeyle nitelenerek verilmiştir. Sözlüklerdeki anlamından söyleyebileceğimiz kadarıyla asā, sopa/değnek/baston gibi anlamlara gelmektedir. Maḳāmi' "demir çevgan",[42] maḳāri' de kırbaç anlamına gelmektedir. Mütercim bu noktada, gereçlerin can acıtıcılığını daha iyi aktarmak adına "ucu demirli asâ" ifadesiyle "makāri' ve makāmi" kelimelerinin kendilerinde taşıdıkları anlamı açımlayarak anlatmış gibidir. Kaynak metinde yalnız kullanılmasına karşın erek metinde ucunun demirli olduğu özellikle belirtilen bu ifade, hayvancılığa ait yerel araç gereçlerin kullanımını da akla getirmektedir. Erek kültürde gerçekten de ucuna demir eklenmek suretiyle hayvanların terbiyesinde kullanılan bir sopa çeşidinin kullanılma ihtimali, bu ifadenin kültür dizgesine uygun biçimde verildiğini de düşündürebilir. Mütercimin kaynak metinde olmayan bir ifadesi de, günlük dili çağrıştırması açısından dikkat çekmektedir. Bu ifade, insanların hayvanları ettikleri zulümler esnasındaki acımasızlıklarını anlatan "Bunu da Allah yaratmış demezler" ifadesidir. Metnin geneline göre erek dilin gündelik kullanım kalıplarına en fazla uyan ifadelerden biri olan, hatta günümüzde bile kullandığımız bu deyiş, metinde aktarılmaya çalışılan merhametsizliğin daha net ifade edilmesine ve erek dilin duyguları harekete geçiren üslubundan istifade edilmesine neden olmuştur. Bu noktada da, mütercimin anlam eşdeğerliğini lafzî eşdeğerlik önünde tuttuğunu görmekteyiz.

Bu diyaloğun sahibi olan eşeğin "ḥımār-ı ṣāḥib-vaḳār (ağırbaşlı/haysiyet sahibi eşek)" olarak nitelenmiş bir şekilde verilmesi ve altı çizili kısımda yapılan eklemeler, mütercimin iddialarına yer verdiği bu hayvan zümresinin kaynak metindeki savunmasını daha geçerli kılarak sahip oldukları olumlu hasletlere rağmen yaşadıkları haksız zulmü teyit

[42] Bkz: (Kamus-YEK, Vankulu Lügati, 25.06.2023)

etmek noktasında anlamı güçlendirmektedir. Bununla beraber yine metnin münşiyâne üslubunu yükseltecek eklemelerdir.

Ve s̱āniyen s̱evr daḫi eydī-i beşerden iẓhār-ı ġadr u cevr ėdip dėdi ki: ″Ey melik-i ferḫunde-ḫiṣāl, bizler daḫi insān elinde üsārā-misāl olup her gün bir zebānī-ṣūret ve cellād-ı bī-emān-sīret bir şaḫṣ-ı bī-şefḳat ve bir merd-i ẓalūm u bī-merḥamet [29a] ben müstemend ü bīçāre vü derd-mend ü āvāreniñ boynuna mānend-i kemend bir rīsmān-ı silsile-peyvend bend ėdip ben zār u dil-figārı biñ dürlü cevr ü eẕā ile pür-gezend ėder. Eger bir laḥẓa raḳabe-i iṭā‘atinden gerden-keşlik ve rīsmān-ı muṭāva‘atına baş çekip ser-keşlik eylesem elinde olan deste-çūb-ı āteş-feşān-ile dest ü pāyım şikeste ve ten-i zār u nizārım ḫaste ėdip eger anıñla daḫi nā’ire-i ġayẓı teskīn olmazsa burnumu delip demir ḥalḳa geçirir. Ve belki sīḫ-i belā vü meşaḳḳate ḫalīde ėdip ben pür-ıżṭırābı kebāb çevirir. Ḥāṣıl-ı kelām, sebze-zār-ı cihāndan tena‘‘um ėtdiğim ni‘metleri fitīl fitīl burnumdan getirip dünyāda olmadıḳ cefālar ve ‘ālemde görülmedik eẕālar ėder. Ve bir sinān-ı cān-sitān-ile her zamān ardımca pūyān u devān olup baña yerler yırtdırıp ṭopraḳ ṣavurdur. Ve serāpā vücūdum zaḥm-dār ėdip tābe-i cefāda cigerim ḳavurur. Şöyle ki bunlarıñ cevr ü eẕālarına taḥammül getiremeyip yüzin düşüp zār oluruz. Ve gāh olur ki	ثم تكلم الثور فقال: لو رأيتَنا أيها الملك ونحن أسُارَى في أيدي بني آدم مقرَّنين في فدانهم مشدودين في دواليبهم وأرحيتهم مغطَّاة وجوهنا مشدودة أعيننا وهم يضربوننا مع ذلك لرحمْتَنا ورثيتَ لنا وبكيتَ علينا، فأين الرحمة والشفقة والرأفة منهم علينا !كما زعم هذا الإنسي؟ (Zirikli, 2018, 2/160) [Sonra sığır konuştu ve dedi: Ey kral! bizi Ademoğullarının elinde esir, boyunduruk altına alınmış, dolap ve değirmenlere bağlanmış, yüzümüz örtülmüş ve gözlerimiz kapatılmış bir halde ve bizi döverlerken görseydin bize acır, arkamızdan ağıt yakar ve bizim için ağlardın. Pekiyi, öyleyse nerede bize gösterdiklerini iddia ettikleri şefkat, merhamet ve acıma? (Kahraman-Çalışkan , 2013, 2/162)]

heftelerce bī-zād u ‘alef bīmār olup ḳalırız. Za‘īmü’l-insiñ merḥamet ü şefḳat dėdiği bu mudur ḫaber vėrsin! Eger ben kiẕb ėdersem ḥāżırun bi’l-meclis olan yārāndan ṣorsun.	

Karşılaştırılan bölümlerin hacminden de anlaşılacağı üzere mütercim bu kısımda oldukça fazla ekleme yapmıştır. İki metinde de ortak ana unsur, sığırın insanlar elinden çektiğini anlattığı eziyetlerdir. Öncelikle kaynak metnin dili kullanma tarzı, bir önceki kısımda eşeğin şikayet ettiği bölümle aynıdır. Bu kısımda da bir şartlı yapı görülmektedir. Sığır, kendi kabilesini temsil ederek “biz” manasındaki “نحن” zamirini kullanmış, eziyetlerden dönüştükleri türlü hâlleri de ism-i mef’ûllerle, yani bizim “nesne” olarak algılayabileceğimiz ögelerle betimlemiştir. Örneğin “مقرَّنين (boyunduruk altına alınmış)”, “مشدودين (bağlanmış)” kelimelerinde olduğu gibi. Mütercim ise “biz” yapısını yalnızca en başta “Bizler daḫi insān elinde üsārā-misāl olup” ksmında kullanarak, ardından sıralanan ve şikayet edilen eziyetleri sığırın dilinden birinci tekil şahsa uygulanmış şekilde anlatmıştır. Tercüme metninde üslubun müzeyyenliğinden kaynaklı ifade eklemeleri dışında anlamın da kaynak metinde olduğundan daha geniş ve detay bir çizgiye getirildiği görülmektedir. Örneğin kaynak metinde sığırın şikayetleri arasında burnuna halka geçirmek, pişirilmek, zorla çift sürdürmek, ciğerini tavada kavurmak gibi detaylara yer verilmediği halde mütercim “burnumu delip demir ḥalḳa geçirir”, “ben pür-ıżṭırābı kebāb çevirir”, “her zamān ardımca pūyān u devān olup baña yerler yırtdırıp ṭoprak ṣavurdur”, “Ve serāpā vücūdum zaḫm-dār ėdip tābe-i cefāda cigerim ḳavurur” ifadelerini de eklemiştir. Bu eklemeler mütercimin kendi tasarrufu olmakla birlikte aynı zamanda sığırın insanlardan gördüğü eziyetin ne kadar ileri seviyede olduğunu daha iyi bir şekilde betimlemesini sağlamıştır. “Tena‘‘um ėtdiğim ni‘metleri fitīl fitīl burnumdan getirip…(sahip olduğum nimetleri fitil fitil burnumdan getierek…)” ifadesi de bu eklemeler arasında yer alarak erek dildeki günlük konuşma diline sinmiş bir ikileme yapısıyla sığırın karşılaştığı zulümden doğduğuna pişman olacak seviyede bıkmış bir hâle geldiğini hissettirerek aktarmaktadır. Parçanın en sonunda yer alan “Eger ben kiẕb ėdersem ḥāżırun bi’l-meclis olan yārāndan ṣorsun!” ifadesi de metnin aslında olmayan ve mütercimin sığırın dilinden telif ettiği bir cümledir. Bu bölümden anlaşıldığı kadarıyla mütercim anlam aktarımını başarılı bir şekilde yaptığı kısımlarda bir münazara metni tercüme etmek yerine

bir münazara metni telif eder gibi hareket etmektedir. Nitekim eklediği birçok ifade, münazara taraflarının delillerine katkı sağlayarak davalarını kuvvetlendirecek bir etki oluşturmakta, bilhassa da hayvanların şikayetleri çok gerçekçi bir şekilde dile getirilmektedir. Bunun kuvvetli nedenlerinden biri şüphesiz mütercimin hayvanlar tarafından dile getirilen hususları sadece kaynak metne bakarak değil, kendi zihin dünyasında düşleyip -gerekirse ifade ekleme/değiştirme yollarına başvurduğu- yeni ve daha iknâ edici ibarelerle vermiş olmasıdır.

Ve sālisen, kebş daḫi renc-i mestūrun keşf ü nebş ėdip dėdi ki: ″Ey melik-i ‘adālet-pīşe, bir kerre bizim ḥālimizi daḫi diḳḳatle endīşe ḳılsañız ve benī ādem elinden çekdiğimiz cevr-i bī-pāyānıñ biñde birin bilseñiz ṣad ḥayf-ile hezār āh çekip çehre-i gerdūnu siyāh ėderdiñiz. Gürūh-ı insān, bizim cedy ü ḥamelānımız ṣıġār iken alıp evlād ü aḥfādımız ümmehāt ü ecdādından cüdā ḳılarlar tā ki elbānımız isḳā’-i vildān ü ġılmān ėdip māst ü desemimiz-ile daḫi leyl ü nehār reyyān [29b] ü şeb‘ān olurlar. Bizim evlādımız ise ḳayd u bend-ile cev‘ān u ‘aṭşān dururlar. Anlarıñ ṣıyāḥ u fiġānına raḥm ėtmeyip ol bīçārelere bu cefāyı lāyıḳ görürler. Pes bunuñla daḫi ḳanā‘at gelmeyip ve ėtdikleri ẓulm ü cevre daḫi peşīmān ü nādim olmayıp bizlere mu‘āmeleleri ẕebḥ ü selḫ-ile teşḳīḳ-i ecvāf ve ḳaṭ‘ u tefrīḳ-i ḳavā’im-i eṭrāf ve ru’ūs u kürūş u maṣārīnimiz zīb-i dekākīn-i ḳaṣṣābīn olup lüḥūm u evṣālimiz sevāṭīr-ı ḥidād-ile maḳṭū‘a ve ḳudūr u tennūrda maṭbūḫa olur. Bizim zümremiz ṣıġār u kibār bu ‘uḳūbāt-ı	ثم تكلم الكبش فقال: أيها الملك لو رأيتَنَا ونحن أسُارَى في أيدي بني آدم يأخذون صغار أولادنا من الجدي والحملان فيفرّقون بينها وبين أمهاتها ليستأثروا بألباننا لأولادهم ويجعلوا أولادَنا مشدودة أرجلها وأيديها محمولة إلى المذابح والمسالخ جائعة عطشانة تَصِيح فلا تُرحم، وتصرخ وتستغيث فلا تُغاث، ثم نراها مذبوحة مسلوخة مشقوقة أجوافها مفرَّقة أعضاؤها ورءوسها وكروشها ومصارينها وأكبادها في دكاكين القصَّابين مقطَّعة بالسواطير مطبوخة في القُدُور مشوية في التَّنُّور، ونحن سكوت ولا نبكي ولا نشكو، وإنْ شَكَوْنا أو بكَيْنا لم نُرحَم، فأية رحمة وأية رأفة لهم علينا كما زعم هذا الإنسي؟ (Sonra koç konuştu ve şöyle dedi: Ey kral, bizi Ademoğullarının elinde küçük yavrularımız olan oğlak ve kuzular alındığını, sütlerimizi sadece kendi çocuklarına tahsis etmek için annelerinden ayrıldıklarını, yavrularımız elleri ve ayakları bağlı, aç ve susuz, bağırtı ve melemesine acınmaz ve imdat çığlığına kulak verilmez halde mezbahane ve kesim yerlerine götürülmek suretiyle esir bir

felāket-ġāyāta dā'imā dūçār olup bükā' u şikāyet ėtmeyip her dem sükūt ėdip ve hīçbiri bize raḥm ėtmediği sebebden mebhūt oluruz. Za'īmü'l-insiñ dėdiği şefḳat ve iddi'ā ėtdiği re'fet bu mudur?"	halde [olduğunu], sonra bizi boğazladıklarını, yüzdüklerini, kasap dükkanlarında karınlarımızın yarıldığını, organlarımızın, kafalarımızın, işkembelerimizin, bağırsaklarımızın ve karaciğerlerimizin parçalandığını, satırlarla doğrandığını, tencerede pişirildiğini, fırında kızartıldığını seyretmekte ve ağlayıp şikayetçi olmadan sessizce durmakta iken -kaldı ki şikayet etsek ve ağlasak bile merhamet edilmezdi- görseydin bu insanın iddia ettiği gibi bize hangi merhametin ve hangi acımanın gösterildiğini [görürdün]. (Kahraman-Çalışkan , 2013, 2/163)

Bu kısımda şikayetini dile getiren karakter "koç" manasına gelen "kebş"tir. Bu vesileyle bir parantez açmak gerekirse, birçok hayvanın söz sahibi olduğu münazarada hayvanların isimleri daima metinde olduğu gibi ödünçlenmiştir. Bunlardan zaten bilinen çeşitlerin bir açıklamaya yer verilmesizin kullanıldığı, daha yabancı kalan hayvan adlarının ise lügavi eserlerden veya acaib türünden kitaplardan tanımlanarak derkenârlara hakkında bilgi eklendiği görülür. Tam olarak bu kısımda "kebş" adına bir açıklama yapılmamıştır. Ama "kebş"in buradaki konumu metinde geçtiği ilk yer değildir. İlk olarak 26a sayfasında geçmiş ve Arapça olarak *Muhtâru's-Sıhâh*'dan alınan bir bilgiyle kelimenin tekili ve çoğulu belirtilmiştir.

Yeniden mütercimin üslûbuna gömülmüş bir şekilde karşımıza çıkan bu anlam silsilesinde kaynak metindeki bağlamın tam olarak erek metne taşınıp taşınmadığına bakmakta fayda olacaktır. Bu kısımda koçun insanlardan çektiği eziyetleri dile getirdiğini görmekteyiz. Kaynak metinde bunları "bizim …[olduğumuzu] görseydin…" yapısıyla aktaran cümle erek metinde bu kadar uzatılmayarak şikayetin "biz" dilinden yapıldığı fiil cümleleriyle aktarılmıştır. Dolayısıyla kaynak metindeki şartlı cümle yapısına Türkçe karşılık verilmeyip biçim değiştirmeden yararlanılmıştır. Kaynak metne baktığımızda bu bölümü oluşturan şikayetler koçların yavrularının daha küçücükken sütlerinden

yararlanmak maksadıyla ellerinden alınmaları ve insanoğlunun bu sütleri kendi çocuklarına tahsis etmek istemesi, eli ayağı bağlanıp aç susuz bırakılan ve bağıran yavruların kesilmek için esir tutulmaları, koçların türlü türlü kesim ve pişirme işlemlerine maruz kalmaları, şikayet edip ağlasalar dahi merhamet görememeleridir. Tercüme metni ilk şikayete karşılık olarak "bizim cedy ü ḥamelānımız ṣıġār iken alıp evlād ü aḥfādımız ümmehāt ü ecdādından cüdā ḳılarlar tā ki elbānımız isḳā'-i veledān u ġılmān ėdip māst ü desemimiz-ile daḫi leyl ü nehār reyyān ü şeb'ān olurlar" ifadelerini vermiştir. Kaynak metinden yapılan ödünçlemeler "cedy (oğlak)", "ḥamel" (koç), "evlād", "ümmehāt", "elbān" gibi kelimelerdir. Anlamı eksiksiz biçimde aktarırken bu ödünçlemeler yanında yine mütercimin eklediği bazı kısımlar mevcuttur. Örneğin metinde koçların sütünden yoğurt ve yağ yapılıp bunlarla doyulduğuna dair bir bilgi yokken "māst ü desemimiz-ile daḫi leyl ü nehār reyyān ü şeb'ān olurlar" ifadesi erek metinde yer almıştır. Bu eklemenin de erek dilin kültüründe besin elde etme amacıyla küçükbaş hayvanlardan yoğun bir biçimde yararlanılması durumundan doğmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Diğer şikayetler de metinde çoğu kez kaynak metnin kelimelerinden esinlenerek karşılanmışlardır.

Mütercimin, kaynak metnin dilinden çokça etkilendiği ve asgari düzeyde değişiklik yaparak ödünçleme etkisinin yoğun olarak göründüğü güzel bir örnek, bu parça içinde yer almaktadır. Biraz daha yakından göz atmanın yararlı olacağını düşündüğümüz bu parçada kaynak metinden alınan kelimeler vurgulanmıştır:

ثم نراها **مذبوحة مسلوخة مشقوقة أجوافها مفرَّق**ة أعضاؤها **ورءوس**ها **وكروش**ها و**مصارين**ها وأكبادها في **دكاكين القصَّابين** مقطَّعة بال**سواطير مطبوخة** في ال**قُدُور** مشوية في **التَّنُّور**" (Sonra onları boğazlanmış, derisi yüzülmüş, karınları yarılmış,	(Bizlere mu'āmeleleri) **ẕebḥ** ü **selḫ**-ile **teşḳīḳ**-i **ecvāf** ve ḳaṭ' u **tefrīḳ**-i ḳavā'im-i eṭrāf ve **ru'ūs** u **kürūş** u **maṣārīn**imiz zīb-i **dekākīn**-i **ḳaṣṣābīn** olup lüḥūm u evṣālimiz **sevāṭīr**-ı ḥidād-ile **maḳṭū**'a ve **ḳudūr** u **tennūr**da **maṭbūḫa** olur

Görüldüğü üzere neredeyse kaynak metnin kelimeleri, erek metnin iskeletini oluşturmaktadırlar. Burada mütercimin değiştirmeye gayret ettiği kısımlar ekler ve fiiller olmuştur. Örneğin "tennûr (fırın)" kelimesini mecrur eden في harf-i cerini +da ekiyle (tennūr+da) karşılamış, ödünçlediği kelimeleri de "olur" yardımcı fiiliyle bağlamıştır. Koyu işaretlenen kelimelerden bazıları birebir kaynak metindeki haliyle verilmemişse de bunların kökteş kelimeler oluşunun tesadüfi olmadığı görülebilmektedir.

Ve rābi‘an, cemel-i ḫuceste-‘amel daḫi bess-i şekvāya bu ṣūret-ile esās u temel ḳurup dėdi ki: ″Ey melik-i fīrūz-ṭal‘at, bizim daḫi ḥāl-i felāket-me’ālimize dīde-i ‘āṭıfet ile diḳḳat eyleseñiz görürdüñüz ki benī ādem her dem bizlere ne dürlü cefālar ve ḫāṭıra ḫuṭūr ėtmedik ezālar ėderler! Şöyle ki burnumuz delip ḥalḳa geçirirler ve mehārımızdan ṭutup berārī vü ḳıfārda ḥaml-i saḳīl ile **sürüp yürürler.** Ẓulmet-i leyālde mefāviz ü felevāt ve hāmūn u cibāl dėmeyip mesālik-i va‘re vü şevāmiḫ-i ṣa‘belere **sürerler.** Ve sā’ir ḥayvānāt mesākin ü ma‘āṭınında refāhiyyet ü istirāḥat ile nā’im olurken bunlar aḥmāl-i siḳāl ile bizleri cibāl ü tilāle ṣu‘ūd u hübūṭa **maḥal görürler**. Çār u nā-çār bizler de üzerimizde olan ḥaml-i saḳīl-i gerdūn-kirdār-ile seyre şitāb ve ṣademāt-ı ṣuḫūr u ḥicāre ile dil-ḫarāb ve iḥtikāk-i aḫşāb-ile ẓuhūr u ecvāfımız cerāḥat-yāb olup ekser-i evḳātda ciyā‘ u ‘ıṭāş böyle cefā-hā-yı cān-ḫırāş ile inti‘āş ėderiz. Ve her ne yere kim bizi sevḳ ėderler, ne çāre? Üftān ü ḫīzān gideriz.″ Za‘īmü’l-insiñ inṣāf u mürüvvet [30a] ve taḥannün ü re’fet dėdiği bu mudur?	ثم تكلم الجمل فقال: أيها الملك، لو رأيتَنا ونحن أسارى في أيدي بني آدم مخزومة أنوفنا، بأيدي جمَّاليهم خطامنا، **يجرُّوننا** على كُرْه منَّا محمَّلة ظهورنا بأثقالهم نُقاد ونُساق في ظلم الليل في القفار والفلوات والمسالك الوعرة والحيوانات قائمة في أوطانها، ونحن نمشي بأثقالهم نصدم الصخور والحجارة والدكادك بأخفافنا مقرَّحة جنوبنا وظهورنا من احتكاك أقتابنا الملك، فأين الرحمة والرأفة علينا كما زعم هذا الإنسي؟! [Ey kral, bizi Ademoğullarımn elinde esir ve burunlarımıza halka geçirilmiş halde, yularımız devecilerin[43] elinde, istemediğimiz halde sırtımıza yüklerini vurarak çekmekteler iken, hayvanlar kendi vatanlarında olduğu halde, biz gece karanlığında çöl, çorak arazi ve engebeli yollarda ve onların yükleriyle kayalara, taşlara ve çakıllara çarparak **yürürken**, yanlarımız ve sırtımız hörgücümüzün sürtünmesinden dolayı yaralanmış iken ve biz aç susuz iken görseydin bize acır, arkamızdan ağıt yakar ve bizim için ağlardın. Ey kral, hani nerede bu insanın bize gösterdiğini iddia ettiği şefkat ve acıma? (Kahraman- Çalışkan , 2013, 2/163)

[43] Bizim incelediğimiz kaynak metinde “Cemmāl (deveci)” kelimesi geçtiği için çevirisinden yararlandığımız alıntının bu kısmında değişikliğe gidilmiştir. (Bkz. Zirikli, 2018, 2/160)

Tercüme metinde şikayeti dile getiren hayvan olan devenin "cemel-i ḫuceste-'amel" olarak nitelenmesi ve "daḫi beşş-i şekvāya bu ṣūret-ile esās u temel ḳurup" ifadesi mütercim tarafından oluşturulan eklemelerdir. Sonrasında gelen *"Ey melik-i fīrūz-ṭal'at, bizim daḫi ḥāl-i felāket-me'ālimize dīde-i 'āṭıfet ile diḳḳat eyleseñiz görürdüñüz ki benī ādem her dem bizlere ne dürlü cefālar ve ḫāṭıra ḫuṭūr ėtmedik ezālar ėderler!"* ifadesi de kaynak metinde olmayan bir eklemedir. Ardından devenin dile getirdiği problemler zikredilmiş ve bu paragraf onun şikayetlerini dile getirmiştir. Kaynak metinde bu şikayetler insanoğlunun elinde esir tutulma, burunlarından ip geçirme, istemedikleri halde yularlarından çekilme, gece karanlığında yüklerle birlikte çöllerde yürüme, hörgücün bedenlerine sürtünmesinden kaynaklı yaralanmalar ile aç ve susuz kalmalarıdır. Dile getirilen şikayetler, gramatikal olarak yine bir şart cümlesiyle (lev ra'eytenā: eğer bizi görseydin) başlayan uzun bir cümlenin içerisinde yer almaktadırlar…. ونحن أسارى (Bizi esirler halinde…) şeklinde başlayan ifadedeki vâv, zarf kullanımlarından önce gelerek vâvü'l-hâl dediğimiz yapıyı oluşturmaktadır. Dolayısıyla "esirler halinde" ifadesinde olduğu gibi, hayvanların muzdarip oldukları tüm durumlar bu yapının tekrarıyla verilmiştir. Mütercim ise bu yapıyı çözerek kendi fiil cümlelerini kurmuş, aynı anlamı bu şekilde aktarmıştır.

Onun bu parçada dikkat çeken uygulamalarına değinmek gerekirse; kaynak metin, burunlarından ip geçirilme hadisesini "أنوفنا مخزومة (burunlarımız ipten geçirilmiş -bir halde-)" şeklinde kendilerine ait bir sıfat olarak vermiştir. Mütercim ise bu yapıyı düz fiil cümlesi hâline getirerek "Şöyle ki burnumuz delip ḥalḳa geçirirler" biçiminde karşılamıştır. Kaynak metindeki maḫzūme kelimesi ile, sözcüğün manası itibariyle "delikten ip geçirme" kast edilmektedir. Bu noktada mütercimin hem "burun" kelimesini "ünūf (burun)"a karşılık olarak verdiği hem de bu kelimeyi niteleyen ism-i mef'ûle yaptığı tercümede Türkçe karşılıklara yer verdiği görülmektedir. Fakat fiil şeklindeki anlamı "delikten ip geçirme" olan "maḫzūme"ye karşılık verilen ibare biraz açımlanarak "delip halka geçirirler" biçiminde ifade edilmiş, geçirilen nesnenin özellikle halka olduğu zikredilmiştir. Bilindiği üzere kültürümüzde sığır gibi büyükbaş hayvanları da denetim altında tutabilmek için burun deliklerinden bir halka geçirilmektedir. Mütercimin işaret ettiği uygulama büyük bir ihtimalle buna benzerdir. İslam Ansiklopedisi'nde yer alan ilgili maddede her devenin burun deliğinden ince bir ip geçirilerek öndeki devenin sağrısına bağlandıkları bilgisine yer verilmiş, (Bozkurt, Önkal, 21.10.2023) ipin geçirilmesine yardımcı olarak evvela burna geçirilen bir aletten bahsedilmemiştir. Kaynaklara göre Arapça "ḫizām" adı verilen bir çubuğun burna geçirilmesi yardımıyla develere ip bağlama işlemi yapılmaktadır (Al-

maany, 15.12.2023). Türkçe kaynaklarda ise bahsedilen bu çubuk bir ucu topuzlu olarak kaydedilmiş ve "burnluk" (Burslan, 1934, 80) olarak isimlendirildiği görülmüştür. Fakat yine develere takılan bu yular Tarama Sözlüğünde "burunduruk/burunduk" (TDK, 15.12.2023) adıyla bir "halka veya ağaç" olarak da açıklanmıştır. Mütercimin kaynak metinde yer almayan "halka"yı da metne dahil edişi, bu uygulamayı kendi kültüründe halka kullanımı beraberinde görmesinden kaynaklı bir detaylandırma gibi görünmektedir. Yine onun hayvancılıkta bir mesleği işaret eden "cemmâl (deveci)" kelimesini metnine dahil etmemesi de kendi yöresi olan Tosya'da 19.yy başında devecilik faaliyetlerinin bulunup bulunmamasıyla ilintili olabilecek bir eksiltme gibi görünmektedir. "Mehārımızdan tutup berārī vü ḳıfārda ḥaml-i s̱aḳīl ile sürüp yürürler" ifadesindeki altı çizili kısım da, kaynak metindeki بأيدي جمَّاليهم خطامنا (Devecilerin ellerinde yularımız -olduğu halde-) ifadesinin karşılığıdır. Gramatikal olarak bu yapıyı Türkçe söz dizimine uygun kılan mütercim, "ellerinde mehārımız" biçiminde bir tercih de yapabilecekken hem bu ifadede hem de tümcenin tamamında aynı olayı dolaylı bir biçimde tercüme etmiştir. "Mehār" kelimesi Farsça yular anlamında olup, metindeki "ḫıṭām (yular)"a eşdeğerdir. Bu kelimenin seçilmesi de kendisinden sonra gelen "ḳıfār (çöller)" ile ses uyumuna tâbi olmasını sağlamıştır. Ḳıfār, kaynak metinde develerin ağır yüklerle birlikte geceleri çöl ve engebeli arazilerde yürütüldüklerini ifade ettikleri zarf (hâl) öğesinde yer almaktadır. Dolayısıyla bu kelime de kaynak metinden ödünçlemedir. Bunun yanısıra metinde yer alan "cemmāl (deveci)"[44] kelimesine tercümede yer verilmediğini görmekteyiz. Zaten devenin dilinden verilen bu ifadelerde, onların yularlarını tutan öznenin ayrıca zikredilmesine gerek duyulmaması ya da "baḳḳāl/ḳaṣṣāb" kelimelerinde olduğu gibi meslek gruplarını ifade ederken kullanılan "fa''āl" kalıbında gelmiş olan bu kelimenin bir meslek erbābı gibi düşünüldüğü zaman kültürümüzde karşılığının bulunamamış olması, bu tercihin sebeplerini oluşturan ihtimallerdendir. Anlam aktarımında eksiltiye gitmemiş olan erek metin, bu pasajda da ödünçleme yollarına başvurmuştur. Dikkat edilecek olursa, metindeki "ḥaml" kelimesi ile kaynak metinde geçen "aḥmāl (yükler)" ve "s̱aḳīl (ağır)" ile kaynak metindeki "es̱ḳāl (ağırlıklar) yola çıkarak kullanılmış, "ẓulmet", "leyāl", "mefāviż" gibi birkaç kelimenin de gerek direkt olarak gerekse kelime kalıbının değiştirilerek alındığını görmekteyiz. Fakat mütercim daha önce de bahsettiğimiz gibi anlamda herhangi bir eksiltme yoluna gitmeyerek kaynak metnin bu uzun cümlesini ayrı ayrı fiil cümleleriyle karşılamıştır. Kelimelerde mümkün mertebe ödünçlemeye giden ve ödünçlediği kelimeleri

[44] Bkz. (Al-maany Sözlük, 25.10.2023)

de üslup açısından yalnız bırakmamak için başka Arapça veya Farsça müradifleriyle kullanan mütercimin fiilleri Türkçe olarak seçişi dikkat çekicidir. Art arda gelen "sürüp yürürler", "sürerler" ve "maḥal görürler" fiillerine göz atarsak bunlardan ilk iki fiil, metindeki "yecurrūne (sürüyerek çekerler)" fiilinin karşılığı olarak verilmişlerdir.[45] Bu fiilin kendisinde olan çekmek/peşi sıra sürüklemek manası, ilk olarak Türkçedeki semantik karşılığı olan seri fiil yapısı ile verilmiş,[46] daha sonra yine "yecurrûne" fiilinin anlam çatısına uygun olan "sürerler (sürüklerler)" fiili tek başına kullanılmıştır. "Maḥal görürler" ise yine metinde açımlama yoluyla yeni bir cümle oluşması neticesinde ortaya çıkan bir fiildir. Bu kısımda göze çarpan husus, mütercimin Türkçe fiillerde de bir ses uyumu yakalamış olmasıdır. Yani o, Türkçe karşılık vermeyi tercih ettiği yerlerde de inşā üslubuna katkı sağlayacak uygulamaları tekrar etmiştir. Burada sürüp yürürler-sürerler ve mahal görürler fiillerinin sonlarındaki yuvarlak ünlülü geniş zaman ekleri bir uyum oluşturmaktadır.

Diyaloğun deveye ait olan bu bölümünde anlam olarak karşılanmayan tek kısım "…iken görseydin bize acır, arkamızdan ağıt yakar ve bizim için ağlardın" kısmı olmuştur. Kaynak metindeki şartlı yapının devam ettirilmemiş olması, şart cümlesinin sonucu olan bu kısmı eksiltmeye mahal vermiş gibi görünmektedir.

Ve ḫāmisen fīl daḫi ẓulm ü ta'addī-i benī ādemi bu ṭarz üzere tafṣīl ėdip dėdi ki: ″Ey melik-i sütūde-şiyem, bizim daḫi şikāyetimiz ışġāya kerem buyursañız ṭā'ife-i insān bizlere ne dürlü cevr ü eẕā-yı firāvān ėderler! Şöyle kim, mānend-i **esīr** pāyımıza **ḳuyūd** u viṣāḳı müstaḥkem bend ve **riḳāb**ımıza selāsil ü aġlālı peyvend-i pür-gezend ėdip ellerinde **kelālīb-i ḥadīd**-ile **dimāġ**ımıza **ḍarb**-ı 'anīf ü şedīd ḳılıp bu deñli **kiber-i cüṣṣe** ile bizleri **kerhen yemīn** ü şimāle taṣrīf ve bu ḳadar '**iẓam-ı**	ثم تكلم الفيل فقال: لو رأيتَنا أيها **الملك** ونحن **أسارَى** في أيدي بني آدم و**القيود** في أرجلنا والقلوس في **رقابنا** و**كلاليب الحديد** في أيديهم يضربون بها في **أدمغتنا، يضربوننا يمنة** ويسرة على **كُرْه** منَّا، مع **كبر جثَّتنا** و**عظم خلقتنا** و**طول أنيابنا** و**شدة قوانا** لا نقدر على دفْع ما نَكْرَه لرحمتَنا ورثيتَ لنا وبكيتَ علينا أيها الملك، فأين الرحمة؟ وأين الرأفة لهم علينا كما زعم هذا الإنسي Sonra fil konuştu ve şöyle dedi: Ey kral bizi ayaklarımızda zincir, boynumuzda kalın ip

[45] Kaynak metinde bir cümleye ait kılınan öğeler erek metinde teker teker fiil cümleleri olarak aktarıldığından bu iki fiil de aynı yüklemin karşılığıdır.
[46] Bkz: (Erkan, 2019).

ḫilḳat ve **enyāb-ı ṭıvāl**-i pür-**ḳuvvet** ü **şiddet** var-iken bizlere dürlü dürlü oyunlar ta‘līm ü ta‘rīf ėderler.	Ademoğullarının elinde esir iken, hoşlanmadığımız ve cüssemizin büyüklüğüne, yaratılışımızın iriliğine, sivri dişlerimizin uzunluğuna ve çok güçlü olmamıza rağmen gidermeye gücümüz yetmediği halde ellerinde demir kancalarla beynimize ve sağımıza solumuza vururlarken görseydin bize acır, arkamızdan ağıt yakar ve bizim için ağlardın. Ey kral, hani nerede bu insanın bize gösterdiğini iddia ettiği şefkat ve acıma?

Filin dilinden aktarılan bu bölümde “Sonra fil konuştu ve dedi (ثم تكلم الفيل فقال)” ifadesiyle başlanmıştır. Tercümedeki “şöyle kim” ifadesine kadar yer alan bölüm, bu kısa fiil cümlesinin karşılığıdır ve mütercimin eklediği ifadeleri de barındırmaktadır. Örneğin “ẓulm ü ta‘addī-i benī ādemi bu ṭarz üzere tafṣīl ėdip dėdi ki (İnsanoğlunun zulüm ve tecavüzünü bu şekilde anlatıp dedi ki)” ifadesi, mütercimin sayılacak şikayetleri henüz teker teker tercüme etmeden tek bir yan cümle ile özetlediğini de gösteren bir eklemesidir. “″Ey melik-i sütūde-şiyem, bizim daḫi şikāyetimiz ışġāya kerem buyursañız ṭā’ife-i insān bizlere ne dürlü cevr ü eẕā-yı firāvān ėderler!” cümlesi ise “ey melik” sesleniminden sonrasını düşünecek olursak yine kaynak metinde doğrudan karşılığı bulunmayan bir cümledir. Mütercim burada, filin müştekî üslubunu daha da kuvvetlendirecek bir ekleme yapmıştır. Kaynak metinde olmayan bu hayıflanma ifadeleri ve benzeri eklemeler, zulüm gören tarafların haksızlık karşısındaki konumlarını okura hissettirecek seviyede olup hayvanlara ait diyaloglarda sıkça görülmektedir. Bu gibi tasarruflar, metnin “hikâye” yönü ön plana çıkarılarak yapılan bir tercüme oluşuyla da yakından bağlantılıdır.

Filin, insanoğlunun elinden şikayet ettiği konuları özetlemek gerekirse; onların elinde esir olarak tutulmaları, ayaklarına zincir, boyunlarına kalın ipler bağlanması, cüsselerinin büyüklüğü, iri yaradılışları, sivri uzun dişleri ve kuvvetlerine rağmen insanların demir kancalarla onların dimağlarına vuruyor olmasıdır. Erek metinde belirtilen bu şikayetler birebir karşılanmış, bu karşılama esnasında tercih edilen en belirgin yöntem yine ödünçleme olmuştur. Daha iyi mukayese edilebilmesi açısından bu ödünçlemeler karşılıklı

olarak koyu punto ile belirtilmişlerdir. Bazı ödünçlemeler kelimesi kelimesine yapılırken (القيود - ḳuyūd gibi) bazı kelimelerde tekil-çoğul değişimiyle, tamlamanın kelimeleri değiştirilmeksizin farklı bir dil yapısına aktarılmasıyla veya kelimenin Türkçe söz dizimine alınması yoluyla bir kullanım gerçekleştiği görülmektedir. Örneğin tercümedeki "esîr" kelimesi kaynak metindeki "üsārā (esirler)"in tekili olarak bu kelimeye karşılık verilmiş, "كلاليب الحديد" (keskin demirler) şeklindeki Arapça sıfat tamlaması "kelālīb-i ḥadīd" biçimindeki Farsça tamlama yapısına aktarılmış,"sağımıza solumuza" anlamına gelen يمنة ويسرة (yemneten ve yesraten) ifadesinin ilk kelimesi "yemīn ü şimāl" ikilemesinde görüldüğü gibi "sağ" anlamına gelen şekliyle kullanılmıştır. Mütercimin, diyaloğun en sonunda verdiği "Bizlere dürlü dürlü oyunlar ta'līm ü ta'rīf ėderler." cümlesi mütercimin eklemesi olup, kaynak metindeki "…bize acır, arkamızdan ağıt yakar ve bizim için ağlardın. Ey kral, hani nerede bu insanın bize gösterdiğini iddia ettiği şefkat ve acıma?" kısmı tercüme edilmeden diğer hayvanın şikayetlerini dile getirdiği bölüme geçilmiştir.

Ve sādisen feres-i cevād daḫi ḥayf u ġadr-ı insānı ḥużūr-ı şehinşāhī[ye] bu yüzden īrād ėdip ṣayḥa vü feryād ile dėdi ki: ″Ey melik-i rūşen-nihād, eger gürūh-ı benī ādemiñ bize ėtdiği ẓulm-i bī-dād ta'dād olunsa ḳalem taḥrīrinde ḥayrān ve 'uḳalā tebyīn ü ta'yīninde sergerdāndır ki **efvāh**ımız ḥiddet-i likām-ile pāre pāre ve **ẓahr**ımız iḥtikāk-ı **sürūc**-ile pür-yāre ve meyān u **evsāṭ**ımız **ḥazm**-ı ورطيخ ile **meşdūd** ve arḳamıza süvār olan **fürsān** ile her ma'rekeye duḫūl ü vürūd ve eṣnā-yı gerd ü **ġubār**da **ciyā'an ve 'iṭāṣan** ḫāk-sār olup hengām-ı kār-zārda ise **vücūh**umuz siper-i şimşīr-i āb-dār ve **ṣudūr**-ı ġavrımız hedef-i **sihām**-ı āteş-bār olur.	ثم تكلم الفرس فقال: أيها الملك، لو رأيتَنا ونحن أسارى في أيدي بني آدم واللجم في **أفواهنا** و**السروج** على **ظهور**نا والبطرنجات و**الحزم مشدود**ة على **أوساط**نا و**الفرسان** المدرعة على ظهورنا تزجُّ وتهجم بنا في **الغبار** عواري **جياعًا وعطاشًا**، والسيوف في **وجوهنا** و**السهام** في نحورنا والرماح في **صدور**نا، نخوض المياه ونسبح الدماء لرحمْتَنا ورثيتَ لنا وبكيتَ علينا أيها الملك Sonra at konuştu ve şöyle dedi: Ey kral, bizi Ademoğullarının elinde esir, ağzımıza gem, sırtımıza eğer vurulmuş, karnımıza kemer ve kayış bağlanmış bir halde, zırhlı süvariler sırtımızda tekmelerken ve toz içinde, çıplak, aç ve susuz bize saldırırken, kılıçlar yüzümüzde, oklar boğazımızda, mızraklar göğsümüzde sulara dalar ve kanlar içinde yüzerken görseydin bize acır, arkamızdan ağıt yakar ve bizim için

	ağlardın. (Kahraman-Çalışkan, 2013, 2/ 163)

Atın dilinden verilen şikayetler, "Sonra at konuştu ve dedi (ثم تكلم الفرس فقال)" şeklinde verilmişken mütercimin metnindeki "efvāhımız" kelimesine değin kurduğu yapı tamamen kendi eklemesidir. Burada da tıpkı önceki pasajlarda geçen "cemel-i huceste-'amel" ve "ḥımār-ı ṣāḥib-vaḳār" ifadelerinde olduğu gibi at, olumlu bir niteleme olan "cevâd (cömert)" sıfatıyla verilmiş, böylece yapacağı savunma öncesinde onun ifadelerinin doğruluğunu ve güvenilirliğini onaylayan bir bakış açısı yansıtılmıştır. Tercümede bu hayvanın ağzından kral muhatap alınarak, insanoğlunun zulümleri sayılmaya kalksa kalemin bunları yazamayacağı, akıl sahiplerinin dahi sınırlarını tayin edemeyeceği ifade edilmektedir. Bu kısımlarla mütercimin, münazaradaki şikayetleri daha çarpıcı kılan giriş cümleleri oluşturmaya çalıştığı ve mübalağa yolunu kullanarak hayvanların uğradığı haksızlıkları, duyguları harekete geçirecek şekilde ifade ettiğini söylemek mümkündür.

Atın şikayetleri, kaynak metinde anlamda büyük bir kayıp olmaksızın aktarılırken bazı küçük eksiltmeler de göze çarpmaktadır. Kaynak metinde her hayvanın şikayetinde yer aldığı gibi "ونحن أسارى في أيدي بني آدم (Biz-i- Ademoğlunun elinde esirler -olarak-)" kısmı yer almasına karşın mütercim artık burayı tercüme etmemiştir. Bunun nedeni kuvvetle muhtemel, her hayvanın dile getirdiği ilk şikayetin bu ifade ile verilmesi ve erek metinde tekrara mahal vermeme gayesidir. Kaynak metinde at, toz içinde, çırılçıplak, aç ve susuzken süvarilerden gördüğü zararı dile getirmiştir. Burada toz içinde olma (في الغبار) "eṣnā-yı gerd ü ġubārda"; aç ve susuz olarak (جياعًا وعطاشًا) ifadesi de "ciyā'an ve 'iṭāşan" şeklinde verilmişken çıplak anlamını taşıyan عواري kelimesi tercüme edilmemiştir. Yine paragrafın sonunda yer alan نخوض المياه ونسبح الدماء (Suya daldığımız[ı] ve kanlar içinde yüzdüğümüz[ü]) ifadesinde de karşılık verilmemiştir.

Tosyevî'nin, atın diyaloğunu oluşturan bu pasajda da diğer hayvanların konuşmalarında olduğu gibi krala hitâben kurulan uzun şart cümlesi yapısını değiştirdiğini görebiliriz. Onun "Ey melik-i rūşen-nihād, eger gürūh-ı benī ādemiñ bize ėtdiği ẓulm-i bī-dād ta'dād olunsa…" şeklinde başlayan cümlesi de bir şart cümlesi olarak kaynak metinden esinlenmiş gibidir. Fakat bu cümle, kaynak metindekinden farklı bir cümle olup mütercimin kendi tasarrufuyla ortaya çıkmıştır. Kaynak metindeki şart cümlesinde cümlenin şartı, hayvanların teker teker sayılan kötü hâllerinin melik tarafından "görülmesi"; neticesi ise

melikin bu duruma ağlayıp üzülecek olmasıdır. Fakat mütercimin kaynak metindeki "görülme"ye karşılık oluşturduğu "ẓulm-i bī-dād ta'dād olunsa (-eğer- adaletsiz zulüm sayılacak olsa…" ifadesi zulmün ne denli fazla olduğunu kaynak metinden daha kuvvetli bir şekilde ortaya koyarak devamında da mübalağalı ifadeler olarak değerlendirdiğimiz "ḳalem taḥrīrinde ḥayrān ve 'uḳalā tebyīn ü ta'yīninde sergerdāndır" betimlemesine yer vermiştir. Bütün bunlar kaynak metinde bulunmayan ve tercüme metindeki lirik ifade dilini geliştiren unsurlar olup, atın diliyle verilen bu sözlerin "sayha vü feryād ile (çığlık ve feryatla)" söylenmiş olması da önemlidir. Buraya dek söz alan hayvanlar için böylesi bir tasvir kullanılmamış olup burada ise akla getirilen manzaranın atın kendine has çıkardığı kişneme sesi olduğu düşünülebilir bir husustur. Muhtemelen bunu düşünen mütercim, bu doğal olayı hayvanın insanlardan gördüğü zulümden şikayet etmesi sebebine bağlayarak bir nevi hüsn-i ta'lîl yoluna gitmiş, böylece atın argümanlarının okur tarafından daha inandırıcı, duygu aktarımının da daha başarılı olmasını sağlamıştır.

Dile getirilen şikayetler mütercimin metninde kelimelere Türkçe karşılık verme gayesinin ön planda olmadığı bir biçimde aktarılmışlardır. Bununla birlikte kimi kelimelerde tamamen, kimilerinde ise kök harfler itibariyle kaynak metin ile bir ortaklık söz konusudur. Direkt olarak veya değişikliğe uğratılmak suretiyle alınan kelimeler, metinde koyu renkle vurgulanmışlardır.

Kelimelerin kaynak metinden farklı olmasına gayret edilen yerlerde Farsçanın sözcük haznesinden oldukça yararlandıldığı görülmektedir. Örneğin metinde yer alan اللجم (gem/yular) kelimesi Arapça "licām" olarak da kullanılmasına rağmen bu kelimeye karşılık olarak Farsça "likām (yular)" verilmiştir. Yine inşâ üslubuna uygun olarak eklenen cümle ögeleri ve tamlamalarda Farsça kelimeler yer almaktadır. Sözdizimi açısından Arapça yapıya has olan bir aktarımın görülmediği erek metinde, "ciyā'an ve 'iṭāşan (aç ve susuz olarak)" ikilemesinin cümledeki irabıyla olduğu gibi nakledilmesi Türkçenin gramatikal yapısına uygun düşmemektedir. Fakat Osmanlı Türkçesinde bu gibi Arapça irablı yapıların, bilhassa hâl ifadelerinin kalıplaşmış bir şekilde kullanımına rastlamak mümkündür. Örneğin metinlerde sıkça geçen "berren ve bahren (kara ve deniz yoluyla) " ifadesi de bu tarzda bir örnek olup sondaki "en/an", Arapça durum zarfı olan hâlin irabıdır. Dolayısıyla burada kelime sonlarındaki irabın cümleye has bir gramer özelliği (veya ek) gibi algılanışından ziyade kelimeyle bir bütün olarak görülmüş olma ihtimali mevcut olabilir. Burada kaynak metinde de aynı ifade geçmekte olduğu için yine de mütercimin sözcüğü sözcüğüne (tahtellafz) bir tercüme uygulamasına başvurduğunu görmek mümkündür.

Ve sābi‘an baġl daḫi cevr-i ādemī müşkilātın bu ṣūretde keşf ü ḥall dā‘iyesiyle zār u sergerdān, melik-i cān ḥużūrunda ‘azm-i meydān ėdip dėdi ki: ″Ey şāh-ı ma‘delet-me’āb, za‘īm-i insī ‘acabā ne cevāb verir ki bizlere ėtdikleri cefālar dā’ire-i iḥṣādan bīrūn ve ‘add ü şümārdan efzūndur ki **süfehā-yı ins**den bir gürūh deccāl pāyimizi beste-i **şikāl** ėdip **ẓahīr**imize ṭāḳatimizden ziyāde aḥmāl-i ṣiḳāl urup ḫaste-ḥāl ėderler. Ve bu daḫi azdır dėyü üzerimize süvār olup **maḳāri‘** u **‘aṣā** ile **ḍarb**-ı **vücūh** u **edbār** ve **şütūm**-ı ġalīẓa ve ta‘nīf-i **fāḥişe** ile cefā vü cevre ışrār ėderler. ‘Aceb ḥamāḳat ü belāhetdir ki ol şütūm-ı şenā‘at-rüsūmları ma‘nāda kendilerine ‘avdet ėder.	ثم تكلم البغل فقال: لو رأيتنا أيها الملك ونحن أسارى في أيدي بني آدم و**الشكال** في أرجلنا واللجم في أفواهنا والحكمات في أحناكنا والأقفال على فروجنا ممنوعين عن شهوات نتاجنا، والأكف على **ظهور**نا، **وسفهاء الإنس** من الساسة والركابة فوق ذلك، وبأيديهم **العصي** و**المقارع يضربون وجوهنا** وأدبارنا و**يشتمونا** بأقبح ما يقدرون عليه من الشتم و**الفحشاء** بحنق وغيظ وسفاهة، حتى إنه ربما بلغ به السفه منهم أن يشتموا أنفسهم وأخَوَاتهم وأمَّهاتهم وبناتهم ويقولون: أَيْر الحمار في است مَن باعه واشتراه أو ملكه، يعني به صاحبه، كل ذلك راجع إليهم وهم به أولى Sonra katır konuştu ve şöyle dedi: Ey kral, bizi Ademoğullarının ellerinde esir, ayaklarımıza zincir, ağzımıza ve damaklarımıza gem, avret yerlerimize kilit vurulmuş, yavrulama arzusundan mahrum edilmiş ve sırtımıza semer konulmuş bir halde, üzerinde seyis ve binicilerden oluşan aptal insanlar varken, ellerinde değnek ve kırbaç ile yüzümüze ve arkamıza vururken, bize yapabildikleri en çirkin küfürlerle öfkeli ve kızgın bir şekilde ve aptalca söverken bir görseydin! Hatta onların beyinsizleri kendi kendilerine, kız kardeşlerine, annelerine ve kızlarına bile söverler. Şöyle derler: Eşeğin .....ı onu satanın, alanın, sahip olanın ... …e …sin! Bütün bunlar gerisin geri onlara döner.

	Onlar buna daha layıktır. (Kahraman-Çalışkan ,2013, 2/163).

Attan sonra yine dört ayaklı hayvanlardan katırın konuşması yer almaktadır. Bu şikayetlerden önce kaynak metinde sadece "ثم تكلم البغل فقال (Sonra katır konuştu ve dedi)" ifadeleri yer alırken mütercimin metninde yine katırın ağzından, insanların kendilerine yaptıkları sayısız zulümler sayıldıktan sonra ne cevap vereceklerini sorarak bir nevi meydan okuyan ifadeler verilmiştir. Bu kısımlar, metnin anlamıyla da lafızların âhengiyle de uyumlu cümleler olup mütercime aittir.

Katırın dile getirdiği şikayetler, öznesi melik olan eksiltili bir şart cümlesi içerisinde verilmiştir. "Eğer bizi … [olarak] görseydin" şeklindeki yapıda üç nokta ile verilen kısımlarda, katırın çektikleri zulümleri teker teker sıraladığını görmekteyiz. İlk olarak insanoğlunun elinde esir olduklarını dile getiren katırın ifadelerinden, bu zulümlerin failinin de yine insanoğlu (بني آدم) olduğu anlaşılmaktadır. Fakat ifadelere teker teker göz atıldığında, واللجم في أفواهنا (ağızlarımızda yular) ifadesinde olduğu gibi hâl ögeleri olarak sıralandıklarını görmekteyiz. Mütercim ise, şikayetlerin öznesini kaynak metinde yer almayan "süfehā-yı insden bir gürūh deccāl" olarak vermiştir. Kaynak metinde "süfehā-yı ins" "وسفهاء الإنس من الساسة والركابة ، (üzerinde seyis ve binicilerden oluşan aptal insanlar varken)" ifadesinin içerisinde yer almaktadır. Görünen o ki, kaynak metindeki bu kısım ödünçlenerek tercüme edilen tüm fiillerin faili yerine kullanılmıştır.

"Pāyimizi beste-i şikāl ėdip" والشكال في أرجلنا (ayaklarımızda zincir -olduğu halde-) ifadesinin karşılığıdır. Mütercim burada ayaklar anlamına gelen "ercül" kelimesini Farsça "pāy" ile karşılamış, "şikāl"i de ödünçleyerek Farsça bir tamlamaya dahil etmiş, bu yapıyı sadece Türkçe bir yardımcı fiil ile sonlandırmıştır. Devamındaki bölümlerde de takrîben bu gibi uygulamalara yönelerek koyu ile işaret edilen kelimelerde kaynak metinden ödünçleme yollarına gidildiğini ve cümleciklerdeki fiillerin/yardımcı fiillerin "edip, ederler, olup, ederler, eder" biçimlerinde Türkçe şekillerinin tercih edildiklerini görmek mümkündür.

Bu pasajda mütercimin anlam olarak karşılamadığı ve metinden çıkardığı bazı ifadeler de mevcuttur. واللجم في أفواهنا (ve ağızlarımızda gemler), والحكمات في أحناكنا (ve çenelerimizde yularlar), والأقفال على فروجنا (ve edep yerlerimizde kilitler), ممنوعين عن شهوات نتاجنا (yavrulama isteğinden mahrum bırakılmış halde) ifadelerine herhangi bir karşılık verilmemiştir.

Kaynak metinde ويشتمونا بأقبح ما يقدرون عليه (yapabildikleri en kötü şekilde bizi sövdüklerini…) ifadesi de "şütūm-ı ġalīẓa ve ta'nīf-i fāḥişe ile cefā vü cevre ışrār ėderler (kötü küfürler ve müstehcen azarlamalar ile eziyette diretirler)" şeklinde karşılanmıştır. Fakat kaynak metnin bu kısmında, insanların katırlara en kötü şekillerde sövdükleri söylendikten sonra onların ahmaklıkla kendi aile efradına da hakaret ettikleri söylenmiş, bunlardan bir tanesi de örnek olarak zikredilmiş ve örnek olarak verilen cümlenin ardından bu hakaretlerin insanlardan bunları söyleyenlerin şahsına döndüğü söylenmiştir. Mütercim ise, insanların katırlara kötü küfürler ve müstehcen azarlamalarda bulunduğunu söyledikten sonra bu hakaretlerin yine kendilerine döndüğünü bir cümlede çevirerek tercümeyi bitirmiştir. Dolayısıyla hakaret cümlesini ve aile fertlerinden bazılarına hakaret edildiğinden bahsedilen kısmın tercümesini atlayarak kanaatimizce indî bir tercihte bulunmuştur.

Eger ey **melik**-i dānā, bunlarıñ bu **kelimāt**-ı **faḥşā** ve 'adāvet ü baġżāların görseñiz, bunlarda olan **evṣāf**-ı **ḳabīḥa** ve **aḫlāḳ**-ı **redī'e** ve **a'māl**-i **seyyi'e** ve **cehālāt**-ı **müterākime** ve **ārā**-yı **fāside** ve **meẕāhib**-i **muḫtelife**ye ta'accüb-i keşire ėderdiñiz. Ve bunlardan **a'ceb**-i 'uccāb budur ki, bunlar ne söylediklerin teẕekkür ve **mevā'iẓ**-i **enbiyā**-ı ẕī-şānı tefekkür ėdip kütüb-i semāvīde olan **veṣāyā**-yı ilāhiyyeyi tedebbür ėtmezler ki Ḥaḳḳ celle ve 'alā bir āyet-i belāġat-pīrāda ***"Ve'l-ya'fū ve'l-yaṣfaḥū. E-lā tuḥibbūne en yaġfirallāhu leküm***" ve bir āyetde daḫi bu ma'nāya işāret buyurup "*Ve mā min dābbetin fi'l-arżi ve lā ṭā'irin yeṭīru bi-cenāhayhi illā ümemün emsālüküm*" ve bunlardan ġayrı "***Ḳul li'l-leẕīne āmenū yaġfirū li'l-leẕīne lā yercūne eyyāmallāhi***	فإذا فكَّرتَ أيها **الملك** فيما هم فيه من هذه **الأوصاف** من السفاهة و**الجهالة** و**الفحشاء** و**القبيح** من **الكلام** رأيتَ منهم **عجبًا** من قلة التحصيل لما هم فيه من الأحوال المذمومة و**الصفات القبيحة** و**الأخلاق الرديئة** و**الأعمال السيئة** و**الجهالة المتراكمة**، و**الآراء الفاسدة** و**المذاهب المختلفة**، ثم لا يتوبون ولا هم يذَّكَّرون، ولا يتعظون **بمواعظ أنبيائهم**، ولا يأتمرون **بوصية** ربهم حيث يقول: ﴿**وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللهُ لَكُمْ**﴾، وقوله تعالى: ﴿**قُلْ لِلَّذِينَ آمَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ اللهِ**﴾، وقوله تعالى: ﴿**وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُمَمٌ أَمْثَالُكُمْ**﴾، وقوله تعالى: ﴿وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إلا على الله رزقها﴾، وقوله تعالى: ﴿**لِتَسْتَوُوا عَلَى ظُهُورِهِ ثُمَّ تَذْكُرُوا نِعْمَةَ رَبِّكُمْ إِذَا اسْتَوَيْتُمْ عَلَيْهِ وَتَقُولُوا سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ * لَنَا هَذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ وَإِنَّا إِلَى رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ**﴾

; "Ve mā min dābbetin fi'l-arżi illā 'alallāhi rızḳuhā" ; "Li-testevū 'alā ẓuhūrihī ṯümme teẕkürū ni'mete rabbiküm iẕe'steveytüm 'aleyhi ve teḳūlū sübḥāne'l-leẕī seḫḫara lenā hāẕā ve mā künnā lehū muḳrinīn" emṯāli āyāt-ı Rabbānī ve tenbīḥāt-ı Yezdānī gerek Ḳur'ān'da ve gerek ṣuḥuf-ı āsumānda bī-ḥadd ü pāyāndır″ dėdi.	Ey kral, onların içinde bulundukları alçaklık, cehalet, çirkinlik ve sövgü nitelikleri üzerinde düşünürsen ilginç bir şekilde bu yerilen hallere, çirkin sıfatlara, rezil huylara, kötü işlere, koyu bilgisizliğe, bozuk düşüncelere ve değişik görüşlere ilişkin bilgilerinin azlığını; tövbe etmediklerini, düşünmediklerini, peygamberlerinin öğütlerinden faydalanmadıklarını ve şöyle buyuran Rablerinin tavsiyesine uymadıklarını görürsün: "*Affetsinler, hoş görsünler. Siz de Allah'ın sizi bağışlamasını istemez misiniz?"* (Nûr 24/22) Yüce Allah'ın sözü: "*Bu sayede sırtlarına* kurulup *onları her kumanda ettiğiniz zaman da, Rabbinizin nimetini anıp şöyle diyesiniz: 'Bütün bunları bizim yararımıza bir yasaya bağlayan Allah'ın şanı ne yücedir; yoksa bizim gücümüz buna asla yetmezdi"* (Zuhruf 43/13-14) (Kahraman- Çalışkan , 2013, 2/134)

Karşılaştırması verilen bu bölüm de bir önceki pasajda olduğu gibi katırın konuşmaları devam etmekte ve insanların suçluluğunu krala ispat etmeye çalışan hayvan, aklî delillerin yanında ayetlerden yararlanarak naklî deliller de getirmektedir. Ayetlerin yer aldığı kısma gelmeden evvel, kaynak metnin konuyu bir önceki paragrafla bağlantılı bir biçimde devam ettirdiğini görmekteyiz. Önceki pasajın son mevzusu, insanların dillerinde dolaşan kabih sözler idi. Kaynak metinde krala seslenilerek eğer bu sözlerde yer alan kötü özellikler üzerinde düşünecek olursa (فإذا فكَّرتَ), insanların sürdürdükleri kötü işler hakkında bilgi sahip olmadıklarını ve peygamberlerinin sözleriyle Rabblerinin ayetlerini de dikkate almadıklarını göreceğini söylemektedir. Tercüme metni de tıpkı kaynak metinde olduğu gibi bir şart cümlesi ile başlamıştır. Kaynak metindeki şartlı yapının ilk fiili فكَّر

(düşünmek/hatırlamak) iken tercümede buna karşılık görmek fiili ("görseñiz") verilmiştir. Kaynak metin, bu cümleden önce insanların dile getirdiği kötü cümlelerden bahsederek bir örnek de zikrettiği için bu cümlesinde de kralı, zikredilen minvaldeki sözler üzerine etraflıca düşünmeye davet ederek mantıksal akışı sağlamıştır. Tosyevî, bir önceki bölümde insanların söyleyegeldiği hakaretler ile ilgili örneği tercüme etmediği ve sadece genel bir cümle ile insanların yersiz hakaretler ettiklerinden bahsettiği için kralın bu sözlere şahit olmadığını varsayar ifadeler kullanmış, bu nedenle de hem şart cümlesinin ilk fiilini hem de cümlenin geri kalanını bu mantığa göre tercüme etmiştir.

İnsanların sahip oldukları kötü huylar sıralanırken, tercüme metninde bunların hepsi anlam olarak karşılanırken koyu şekilde belirtilen kısımlardan da görülebileceği üzere sıkça kelime veya köken bazında ödünçlemelere başvurulmuştur. Gramatikal olarak da, yine Arapça sıfat terkibi şeklinde gelen yapıların Farsça tamlama yapısına döndürülerek verildiğini görebilmek mümkündür. Örneğin "el-aḫlāḳu'r-redī'e (kötü ahlaklar)" "aḫlāḳ-ı redī'e" biçiminde; "el-meẕāhibü'l-muḫtelife (değişik görüşler)" "meẕāhib-i muḫtelife" olarak erek merne taşınmış ve birkaç örnekte daha bu yol takip edilmiştir.

İnsanların, bahsedilen özelikkleriyle Rabblerinin bazı hükümlerini göz ardı ettiğine dair iddianın ardından birtakım ayetlere yer verilmiştir. Mütercim, bu ayetleri herhangi bir ilave veya eksiltmede bulunmaksızın kaynak metinde yer aldığı sayıda kullanmış ve metninde bu kısımları irablandırmıştır. Yalnızca, "*Ve mā min dābbetin fi'l-arżi ve lā ṭā'irin yeṭīru bi-cenāḥayhi illā ümemün emṡālüküm"*[47] ayet-i kerimesinin kaynak metindeki sırasına müdahale edilerek "*Ve'l-ya'fū ve'l-yaṣfaḥū. E-lā tuḥibbūne en yaġfirallāhu leküm*"[48] ayetinden hemen sonra ikinci sırada yer verilmiştir. Bu iki iktibasın son kısımlarındaki ses ortaklıkları dikkat çekicidir. Dolayısıyla mütercimin bu müdahalesini, kaynak metinde yer alan iktibaslar arasındaki ses uyumundan yararlanma ve bunu dahi üslubu güzelleştiren bir durum haline çevirebilme amacının sonucu olarak düşünmek mümkündür. Kaynak metinde katırın sözleri, iktibas olarak verilen cümlelerin sona erişiyle hitama ermektedir. Mütercim ise "…emṡāli āyāt-ı Rabbānī ve tenbīḥāt-ı Yezdānī gerek Ḳur'ān'da ve gerek ṣuḥuf-ı āsumānda bī-ḥadd ü pāyāndır dėdi." ifadeleriyle bu gibi örneklerin aslında Kur'an ve semai kitaplarda çokça geçtiğini belirten ve yine ses dengesinin ön plana çıktığı bir cümle ekleyerek katırın sözlerine son vermiştir.

[47] "Yeryüzünde gezen her türlü canlı ve (gökte) iki kanadıyla uçan her tür kuş, sizin gibi birer topluluktan başka bir şey değildir." (En'âm 6/38)
[48] "Bağışlasınlar, hoş görsünler; Allah'ın sizi bağışlamasını arzu etmez misiniz?" (Nûr 24/22)

Vaḳtā kim baġl-i bī-kesel **kelimāt**ın bi-tefāṣīlihā mükemmel ḳıldıysa cemel-i ferḫunde-sīret ḫınzīr-i kerīhu'ṣ-ṣūrete ḫiṭāb ėdip dėdi ki: ″Sen daḫi şikāyete şitāb ėtseñ olmaz mı? Ve **cevr-i benī ādem**den dūçār olduġuñuzu melik-i **raḥīm** pīş-gāhında söylemek eliñden gelmez mi? Me'mūldur ki ḥālimize şefḳat ėdip nā'il-i **merḥamet** ü re'fet oluruz. Zīrā sen daḫi zümre-i **en'ām**dan ma'dūd ve anlarıñ mesleğinde münselik ü mevcūdsuñ.″ dėdikde ḥukemā-yı cinden bir ḥakīm-i pārsā bu siyāḳda gūyā olup dėdi ki: ″**Ḫınzīr**, zümre-i **sibā'**dandır. Ṭā'ife-i en'āmdan ne vech-ile iḥṣā olunur? Görmez misin ki ẕevi'l **enyāb** ü ākil-i **ciyef** ü çirk-ābdır?″	فلما فرغ البغل من **كلامه** الْتَفَتَ الجمل إلى الخنزير فقال له: قُمْ وتكلَّم واذكر ما تَلَقَوْن معشرالخنازير من جور بني آدم، واشكُ إلى الملك **الرحيم**، فلعله يرقُّ لنا و**يرحمنا** .ويفك أسرنا من أيدي بني آدم، فإنكم من الأنعام فقال حكيم من حكماء الجن: لا لعمري، ليس الخنزير من **الأنعام**، بل من **السباع**؛ ألا ترى أن له **أنيابًا** و**يأكل الجِيَف**؟ Katır konuşmasını bitirince deve domuza dönerek şöyle dedi: Kalk ve konuş; domuzlar topluluğu olarak Ademoğullarından gördüğünüz zulmü anlat ve merhametli krala şikayet et. Umulur ki bize acır ve merhamet eder, hepimizi Ademoğullarının elinden kurtarır. Zira siz de büyükbaş hayvanlar içinde yer alıyorsunuz. Cinlerden bir bilge şöyle dedi: Hayır, yemin ederim ki domuz büyükbaş hayvanlardan değil, aksine yırtıcı hayvanlardandır. Onun köpek dişlerinin olduğunu ve leş yediğini görmüyor musun? (Kahraman-Çalışkan , 2013, 2/164)

فلما فرغ البغل من كلامه (Katır, konuşmasını bitirdiğinde) anlamına gelen bu yan cümleden sonra devenin sorusu yer almakta olup, bu cümle bir önceki paragrafın bağlantısı olarak verilmiştir. Bu bağlantıyı sağlayan فَ isti'nāfiye edatı ile لَمَّا zaman zarfıdır. Bu iki ibare birleştiğinde "ne zaman ki/-dığında" anlamlarını katarak başına eklendikleri cümleleri anlam açısından önceki kısma bağlarlar. Özellikle isti'nāfiye edatının katmış olduğu anlam, başına eklendiği cümlenin zaman açısından bir önceki durumdan "hemen sonra/hemen ardınan" gerçekleştiğini göstermektedir. Mütercim bu yapıyı, Osmanlı Türkçesinde cümleleri birbirine zaman fikri ile bağlayan bir öncü bağlaç olan "vaktā kim" ile karşılamıştır (Şenlik, 2014:169). Bu bağlaç, Arapça "vakt" kelimesiyle oluşturulan ve Farsçada da kullanılan bir bağlaç olup Türkçe karşılığı "kaçan" olarak görülse de ondaki

şart eki veya şart anlamı genel olarak vaktâ kim'de yer almamaktadır (Şenlik, 2014, 170). Mütercimin bu yapıya karşılık verdiği bağlaç tamamen Türkçe olmayıp Osmanlı Türkçesine yerleşmiş bulunsa da anlam eşdeğerli noktasında doğru bir tercih olmuştur.

فلما فرغ البغل من كلامه الْتَفَتَ الجمل إلى الخنزير فقال له (Katır konuşmasını bitirince deve domuza dönerek şöyle dedi) cümlesi "Vaḳtā kim baġl-i bī-kesel kelimātın bi-tefāṣīlihā mükemmel ḳıldıysa cemel-i ferḫunde-sīret ḫınzīr-i kerīhu'ṣ-ṣūrete ḫiṭāb ėdip dėdi ki" ile karşılanmıştır. Bu pasajda da henüz başından itibaren mütercimin anlamı karşıladığı hâlde inşâ üslubunun etkileri olarak bazı ses uyumlu eklemeler yaptığını görmekteyiz. Özellikle altı çizili ifadeler, mütercimin kendi eklemelerinden oluşan kısımlardır. Bunun yanısıra, mütercimin yaptığı eklemelerde anlama da temas eden bazı noktalar bulunmaktadır. Örneğin kaynak metinde katır, deve ve hınzırdan yalnızca isimleri zikredilerek bahsedilmiş, onlara karşı olumlu veya olumsuz birtakım bakış açılarını yansıtacak herhangi bir nitelemeye yer verilmemiştir. Fakat mütercim katırı "bî-kesel (çalışkan/tembel olmayan)", deveyi "ferḫunde-sīret (mübarek karakterli)" ve hınzırı da "kerīhu's-sūret (iğrenç görünümlü)" olarak tavsif etmiştir. Hayvanların diyalogları ve davalarını savunmaları henüz sona ermeden mütercimin bu tarz nitelemeler kullanması hayvanların genel karakterini anlayarak onların diyaloglarını aktardığını da gösterir niteliktedir.

Kaynak metinde devenin hınzıra dönerek ondan şikayet etmesini istediği kısımda anlatım yolu emir ifadeleriyle sağlanmıştır. قُمْ وتكلَّم واذكر (Kalk, konuş ve bahset!) ve واشكُ (Ve şikayet et!) olarak çevrilebilecek bu dört fiil de emir sıgalarındadır. Mütercim "şikayet et!" fiilinin anlamını "Sen daḫi şikāyete şitāb ėtseñ olmaz mı?" cümlesiyle karşılayarak emirden ziyade rica eder bir üslupla yenilemiştir. "Şikāyete şitāb etsen (şikayet etmek için acele etsen)" ifadesindeki şitâb da onun eklemesi olan kelimelerdendir. "Ve cevr-i benī ādemden dūçār olduġuñuzu melik-i raḥīm pīş-gāhında söylemek eliñden gelmez mi?" cümlesi de واذكر (bahset/söyle!) fiilinin anlamına karşılık "söylemek elinden gelmez mi?" ricasını barındırmaktadır. Bu tür ifade değişiklikleri mütercimin sözcüğü sözcüğüne tercüme etmeyerek anlamı kendi üslubuyla yeniden inşa ettiğine dair örnekleri oluşturmaktadır. Fakat yine bu pasajda, kendisinin kaynak metnin söz dizimini takip ettiğini gösteren bazı tercihleri de vardır. Bunlardan biri "Me'mūldur ki ḥālimize şefḳat ėdip nā'il-i merḥamet ü re'fet oluruz." Cümlesinde altı çizili olarak verilen cümle başı bağlacıdır. Osmanlı Türkçesine tercümeler yoluyla yerleştiği düşünülen bu Farsça -ki'li cümle yapıları, aslen Türkçeye ait bir sözdizim özelliği olmayıp Osmanlı Türkçesine yerleşmiş olarak bilinir (Doğan, 2020, 178). Dolayısıyla bu yapının 19.yy'a ait bir metinde

karşımıza çıkışı olağanüstü değildir. Lakin bu cümledeki kullanışı keyfî bir tercihle değil de tercümede kaynak metnin cümlesine sözdizimsel açıdan yaklaşma çabasıyla ortaya çıkmış gibidir. Ele aldığımız -ki'li cümle, kaynak metinde فلعله يرقُّ لنا ويرحمنا (Ve umulur ki o bize karşı yumuşar ve merhamet eder) ifadesinin karşılığıdır. Altı çizili kelime olan "le'alle" Arapçada harf-i nasb/harf-i teraccî olarak bilinen ve gerçekleşmesi mümkün bir şeyi zikrederken kullanılan bir harftir. Tıpkı Farsçada cümlenin başına gelen -ki'li yapı gibi, gerçekleşmesi umulan durum zikredilmeden evvel cümlenin başında yer alır. Dolayısıyla mütercim bu noktada kaynak metnin sözdiziminden etkilenmiş, onu benzer sözdizim sırasına sahip olan Farsça -ki'li cümle yapısı ile karşılamıştır. Le'alle harfinin kattığı anlamı da, "me'mūl (umulan)" şeklinde yine Arapça olan bir kelimeyle karşılamıştır. Kaynak metinde, le'alle harfiyle umulan bir durum daha vardır ki o da kralın hayvanların hepsini insanoğlunun elinden kurtarmasıdır (ويفك أسرنا من أيدي بني آدم). Mütercimin anlamı çok da değiştirmeyen bu kısmı tercüme etmeden geçtiği görülmektedir. Mütercimin, kaynak metnin sözdizimini erek metne yansıttığı diğer bir örneğin de فإنكم kısmında vukû bulduğunu söylemek mümkündür. فإن burada isti'nāfiye edatı ile inne harfinden müteşekkil olup zira/-den dolayı/-dığı için anlamlarına gelen bir edattır (Yazıcı, 2017, 221). Mütercim "çünkü siz" manasına gelen bu kısmı "Zîrâ sen dahi" şeklinde zamirini değiştirip bağlacı da Farsça karşılayarak aktarmıştır. Yine bu minvaldeki 3.bir örnek, ألا ترى أن ifadesinin mütercim tarafından "Görmez misin ki?" şeklinde karşılanmış olmasıdır. Bu yapıyı Türkçe olarak ifade etmek gerekecek olursa "…-dığını görmez misin?" biçiminde zarf fiil eki kullanımı ve yüklemin sona gelişi söz konusu olacaktı. Fakat Farsça ki'li yapı, "görmez misin?" ifadesinin Arapça kaynak metinde olduğu gibi başta gelmesine yardımcı olmuştur. Parçada koyu ile işaretlenmiş kelimeler kökleri veya tamamı itibariyle ödünçlenmiş kelimeler olup inşâ üslubunun dahil ettiği eklemeler bu kısımda da yer almaktadır. Mütercim, deve ve filozof arasında geçen ve hınzırın hangi hayvan cinsine ait olduğunu açıklayan bu kısımda kendi ifadelerini kullanırken kaynak metindeki bazı yapıları çevirmeden de geçmiştir. Örneğin filozofun hınzırların dört ayaklılardan sayıldığı sözüne cevaben söylediği "hayır, hayatım üzerine yemin ederim!" anlamına gelen ! لا لعمري ifadesini birebir karşılamayarak buradaki reddedişi "Ṭā'ife-i en'āmdan ne vech-ile iḥṣā olunur?" sözde soru cümlesi ile karşılamıştır.

Tā’ife-i cinden bir ḥakīm-i **āḫar** daḫi zümre-i **en‘ām**dan olduġun ḫaber vėrip dėdi ki: ″Görmez misin ki mānend-i cins-i aġnām, ṣāḥib-i **aẓlāf** olduġundan **ākil**-i **a‘şāb** u **a‘lāfd**ır.″ Ve yine cinden **ḳā’il**-i **dīger sibā‘**-ile **behā’im** meyānında **mürekkeb** olmasın mu‘teber ṭutup fīl ü **zürāfe ḥımār** ile **cemelden mürekkeb** olduġu kütüb-i ḳadīmelerde müsteṭirdir″ dėdi.	وقال قائل آخَر من **الجن**: بل هو من الأنعام، ألا ترى أن له **ظلفًا، ويأكل العشب والعلف؟ وقال الآخَر**: لا، بل هو **مركَّب** من **السباع والأنعام والبهائم**، مثل **الفيل والزرافة مركبة** من **الحمار والجمل** Cinlerden bir diğeri şöyle dedi: Bilakis o büyükbaş hayvanlardandır. Onun çatal tırnağının olduğunu, ot ve yem yediğini görmüyor musun? Diğeri dedi ki: Hayır, aksine o, eşek ve devenin bileşimi olan fil ve zürafa gibi yırtıcı hayvanlar,büyükbaş hayvanlar ve evcil hayvanların bileşimidir. (Kahraman-Çalışkan, 2013, 2/164)

Yukarıdaki pasaj, hınzırın hangi hayvan türüne ait olduğuna dair cinlerden bir filozofun daha görüşlerini belirttiği kısımdır. Kaynak metinden özne sadece قائل آخَر من الجن (Cinlerden başka bir konuşmacı) şeklinde geçerken mütercim bu özneyi “Tā’ife-i cinden bir ḥakīm-i āḫar” şeklinde kişinin filozof oluşunu belirtecek biçimde aktarmıştır. Kaynak metindeki konuşmacı bizzat kendi cümleleriyle hınzırın en’âm zümresinden olmadığını belirtirken mütercimin bu kısmı “Zümre-i en‘āmdan olduġun ḫaber vėrip dėdi ki” ifadesiyle karşılaması da birebir değil de dolaylı bir aktarım metoduyla ilerlediğini göstermektedir. Fakat bu cümleden hemen sonra gelip “Görmez misin ki?” ifadesiyle başlayan kısımda da kaynak metnin sözdiziminin etkisini görmekteyiz. Bir önceki pasajda da benzeri geçtiği üzere bu -ki’li yapı, Arapça cümlenin başındaki لا ترى أن ifadesine karşılık verilmiştir. Parçadaki ödünçlemeler koyu renkte işaretlenmiş olup metnin genelinde olduğu gibi kimi zaman birebir ödünçleme yerine aynı kökten kelime türetilerek karşılanmışlardır. “Ve yine cinden ḳā’il-i dīger sibā‘-ile behā’im meyānında mürekkeb olmasın mu‘teber ṭutup…” kısmı da mütercimin kaynak metinde filozofun cümlelerinden anladığını dolaylı olarak aktardığı ifadelerdir. “Fīl ü zürāfe ḥımār ile cemelden mürekkeb olduġu kütüb-i ḳadīmelerde müsteṭirdi dėdi.” İfadesine gelince öncelikle bu bilginin eski kitaplarda yazılı olduğu kaynak metinde yer almayan bir bilgi olup mütercimin ilavesiyle ortaya çıkmıştır. İkinci olarak ise bu kısımda kaynak metindeki anlamın tam manasıyla karşılanmayarak cümlede bir eksilti hissedildiğini söylemek gerekecektir.

مثل الفيل والزرافة مركبة من الحمار والجمل (eşek ve devenin bileşimi olan fil ve zürafa gibi) ifadesi hınzırın da bu şekilde bir bileşim olabileceği iddiasına örnek olarak sunulmuştur. Mütercim bu örnekliğe vurgu yapan مثل (gibi) edatını tam olarak karşılamadığı halde bunun zikredilen iddiayı destekleyen bir örnek oluşu bağlamdan çıkarılmaktadır.

ثم قال **الخنزير** للجمل: **والله**، ما أدري ما أقول! وعمَّن أشكو من كثرة اختلاف القائلين في أمرنا! أما **حُكَماء** الجن فقد سمعتَ ما قالوا، وأما الإنس فهم أكثر **اختلافًا** في أمرنا وأبعد رأيًا و**مذهبًا**؛ وذلك أن **المسلمين** يقولون إنَّا **ممسوخون ملعونون**، و**يستقبِحُون** صورتَنَا و**يستثقلون أرواحنا** ويستقذرون **لحومنا**، ويتشاءمون من ذِكْرِنا، وأما أبناء الروم فيتنافسون في أكل لحومنا في قرابينهم ويتبرَّكون بها إلى الله	Pes **ẖınzīr**-ı ẖabāṯet-siyer[49] , ḥużūr-ı melikde sersemāne eymān-ı ġılāẓa teşebbüṯ ėdip dėdi ki: ″**Vallāhi** ben ne diyeceğim bilmem! Ve ḥaḳḳımda bu ḳadar iẖtilāf var-iken bir ṭarafdan olmam. Ḥattā cinsimiz ḥaḳḳında olan iẖtilāf-ı ārā, güncāyiş-i ḥayṭa-i iḥṣā değildir. Zīrā ki ḥükemā-yı insān ḥükemā-yı cinniyāndan ziyāde **iẖtilāf** ve her bir millet bir ḳavle **ẕehāb**-ile çoḳ tekellüf ü i‘tisāf ėtmişlerdir. Ammā ṭā’ife-i **müslimīn** kemāl-ile bizi **taḳbīḥ** ü tehcīn ėdipdir ki: “**Mensūẖ** u meş’ūm ve **mel‘ūn** u melūmdur. Şol rütbe ki **ṣūret**-i ḳabīḥa vü **ervāḥ**-ı **ṣaḳīle** ile lüẖūm u şüẖūmu ḥarām ve ‘ayn-ı necis olmada ḳatre-i müdām gibidir.″ dėyip lisāna daẖi almadan ziyāde taḥarrüz ve sā’ir ṭā’ifeden bu i‘tiḳād-ile temeyyüz bulmuşlardır. Ve ammā ebnā-i Rūm, luẖūm u şüẖūmumuza ġāyet-ile rağbet	Sonra domuz, deveye şöyle dedi: Vallahi bizim hakkımızda konuşanların aşırı ihtilafından dolayı ne diyeceğimi ve neyi şikayet edeceğimi bilmiyorum. Ama cin bilgeler onların söylediklerini duydular. İnsanlar ise bizim hakkımızda en çok ihtilafa ve en uzak düşünce ve görüşe sahipler. Müslümanlar bizim çirkinleştirilmiş ve lanetlenmiş olduğumuzu söylüyorlar,

[49] **Derkenâr:** Ve daẖi ‘avret-i ẖınzīr semc ü ḳabīḥ olmaġın ehl-i neẓāfet olanlar hey’etin teşnī‘ u taḳbīḥ eylemişlerdir. Ve daẖi dehānında nāb-ı fīl gibi iki ‘aẓm-ı ṭavīl vardır ki anıñla a‘dāsın ḳahr u tenkīl ėder. Ve re’s-i menẖūsu mānend-i ser-i cāmūs olup aḳdāmı baḳar u aġnām gibi ẓılf ile maḥsūsdur. Ve zümre-i ẖanāzīr ẖīn-i heyecānda ünāṣı için birbirlerine keşīru’l-‘udvāndır. Mervīdir ki ẕükūr-ı ẖanāzīr, ẓāhir-i ebdānın ṭīn veyāẖud eşyā’-ı lüzūcet-āyīñ nesnelerle taṭyīn ü terşīn ėder tā ki muẖāfaẓa-i ebdānda mānend-i cübbe-i vuẖūş olup ẖanāzīr-i āẖar ile muḳātelede ẖınzīrdan selāmet ü emn üzre ola. Ve daẖi ol zümre, īlād-ı evlād-ı keşīre ėder ẖattā yigirmiye ḳadar resīde olduġu şehīredir. Ve ‘ādetlerindendir ki kendiyi ṭaleb ėden ẖayvāndan firār u herb ėdip tā ki verāsından şitāb u sa‘y-ile pür-ta‘b olduḳda gerü dönüp bī-ẖavf u bīm anı enyābı ile dü-nīm ėder. Ve ẖanāzīre ẖāṣṣ olan ẖālet-i ẖabāṯet-iẖtişāṣdandır ki üç gün mütevāliyen cāyi‘ olup ba‘de iki gün ra‘y ü çerā ile vücūdu pür-şuẖūm olur. Bu sebeb-ile millet-i Rūm meyānında bu ṭarz üzre anları teshīn, ‘ādet ü rusūm olmuşdur. Keẓā fī *‘Acā’ibi’l-maẖlūḳāt,* mütercemen.

ėdip ḳurbān ve teberrük ḳaṣdıyla bizlere ḫayli muḥabbet ėderler.	suretimizi çirkin sayıyorlar, ruhlarımıza tahammül edemiyorlar, etlerimizi pis buluyorlar ve bizi anmayı uğursuz kabul ediyorlar. Rumlar, kurbanlarda etlerimizi yemek için yarışıyorlar ve onunla Allah'a yaklaşmaya çalışıyorlar. (Kahraman-Çalışkan, 2013, 2/164)

Hınzıra eklenen "ḫabāṯet-siyer (habis ahlaklı)" sıfatı ve "ḥużūr-ı melikde sersemāne eymān-ı ġılāẓa teşebbüṯ ėdip" ifadeleri gibi kaynak metinde olmadığı halde mütercimin anlamı kendi üslubuna göre şekillendirmesinden kaynaklı ifadeler, bu parçada da görülmektedir. Hınzırın ilk cümlesi, kaynak metnin cümle yapısını taşımadan Türkçe söz dizimine aktarılarak ifade edilmiştir. Fakat bundan sonraki kısımlarda tam olarak onun eklemeler yaptığı, kaynak metinde bir cümle halinde olan ifadeleri ayrı cümlelerle ifade ettiği kısımlar yer almıştır. Kaynak metinde "hakkımızda konuşanların aşırı ihtilafından dolayı neyden şikayet edeceğimi" şeklinde çevrilen وعمَّن أشكو من كثرة اختلاف القائلين في أمرنا kısmı aslında önceki cümlenin devamıdır. Fakat mütercim buradan sadece hınzır hakkında "birçok ihtilaf olduğu" yargısını alarak "Ve hakkımda bu kadar ihtilaf varken…" cümleciği ile karşılamıştır. Bu cümlenin sonunda yer alan "bir ṭarafdan olmam" ifadesi de kendisinin eklemiş olduğu bir ifadedir. Kaynak metinde hınzır yalnızca konuşmacıların öne sürdüğü fikirlerden hangisini seçeceğeni bilemediğini söylemekteydi. Fakat onun ifadeleri de aslen tarafsızlığını yansıtır nitelikte olduğundan mütercimin bu ifadesi gramatikal eşdeğeri olmayan bir ekleme gibi görünse de anlam eşdeğerliğini sağlamıştır. Bu cümlenin ardından gelerek "Hattā" şekline başlayan cümle de kaynak metinde yer almayıp mütercimin eklemesidir. Kaynak metinde bu sırada أما حُكَماء الجن فقد سمعتَ ما قالوا (Ama cin filozofları onların ne söylediğini duydular) cümlesi yer almaktadır. Bu cümle mütercim tarafından atlanarak hınzırın kendileri hakkında söylenenlere binaen verdiği cevaplar tercüme edilmiştir. وأما الإنس فهم أكثر اختلافًا في أمرنا وأبعد رأيًا ومذهبًا (İnsanlara gelince, hakkımızda en çok ihtilafa ve en uzak düşünce ve görüşe sahiplerdir) cümlesi "Zīrā ki ḥükemā-yı insān ḫükemā-yı cinniyāndan ziyāde iḫtilāf ve her bir millet bir ḳavle ẕehāb-ile çoḳ tekellüf ü i'tisāf ėtmişlerdir." cümlesiyle karşılanarak kaynak metinde "insanlar" olan özne bağlama da uygun bir açımlama ile "hükemā-yı ins (insanların bilgeleri)" şeklinde verilmiştir. Mütercimin bu cümlesinde yer alan ve insanların bilgelerini cinlerinkine kıyas eden

“ḥükemā-yı cinniyāndan ziyāde” karşılaştırması kaynak metinde ilave bir ifade olarak yer almamaktaysa da Arapçada hem “en/pek” anlamını hem de karşılaştırma manasını ihtiva edebilen ism-i tafdil vezinleriyle yazılmış olan أكثر (çok/daha fazla) أبعد (çok/daha uzak) kelimeleri bu anlamı kelime vezni itibariyle taşımaktadır. Türkçede bu anlamı aynı kelime üzerinde vermek dilin yapısına mugayir olacağından verilmek istenen mana Türkçenin imkânlarıyla verilmiş, -dan ekiyle oluşturulan karşılaştırma yapısından istifade edilmiştir. İnsanların (hınzırlar hakkında) ihtilaf edişi ve her birinin ayrı görüşte oluşu manasını başarılı bir şekilde veren cümlede “her bir millet bir ḳavle”, “tekellüf ü i‘tisāf ėtmişlerdir” gibi mütercimin eklediği kısımlar da mevcuttur. Kaynak metindeki gibi müslümanların özne olduğu (وذلك أن المسلمين) “Ammā ṭā’ife-i müslimīn…” şeklinde başlayan cümlenin ardından gelen “kemāl-ile bizi taḳbīḥ ü tehcīn ėdipdir ki” ifadesi de kendisinden sonra sıralanacak olan olumsuz ifadelerin niteliğini özetleyen eklemelerdir.

Mütercimin özetleme, açımlama veya inşâ üslubuna katkı sağlama gayesiyle eklediği ifadelerin yanısıra bu kısımda bilgi zaviyesinden bir ekleme yaptığı da görülmektedir. Şöyle ki, insanların hınzırlara dair görüşleri kaynak metinde toplam dört maddeyle sıralanmıştır. Bunlardan ilki suretlerinin çirkinliği (يستقبِحُون صورتَنَا : Suretlerimizi çirkin görürler), ikincisi ruhlarının tahammül edilemezliği (ويستثقلون أرواحنا : Ruhlarımıza tahammül edemezler), üçüncüsü etlerinin pis oluşu (ويستقذرون لحومنا : Etlerimizi pis sayarlar) ve sonuncusu da hınzırın adını zikretmenin uğursuzluk oluşu (ويتشاءمون من ذِكْرِنا : Bizi anmayı uğursuzluk sayıyorlar) dur. Kaynak metinde fiil cümlesi şeklinde verilen bu yapılar metindeki Arapça kelimelerden köken itibariyle de çok uzaklaşılmayarak “ṣūret-i ḳabīḥa vü ervāḥ-ı s̱aḳīle” gibi farklı formlarda verilerek anlamlarından uzaklaşılmamıştır. Lâkin Tosyevî hınzırla ilgili üçüncü özellik olarak tercüme ettiği “Luḥūm u şüḥūmu ḥarām” ifadesinden sonra (ki burada da kaynak metne ek olarak şuḥûm kelimesiyle etin yanısıra yağının da haram olduğunu belirtmiştir) onun yalnızca etinden/yağından uzak durmanın yetmeyeceğini belirten “‘ayn-ı necis olmada ḳatre-i müdām gibidir” bilgisini de vermiştir. Ses noktasında kendisinden bir önceki ifadeye uyumlu görünen bu kısım, sadece üslubu desteklemesi için eklenen bir benzetme ya da örnekten fazlası gibidir. Nitekim fıkhî boyutta necîsü’l-ayn/ayn-ı necîs denen ve yıkamakla temizlenmeyen, dolayısıyla diğer necis şeylerden farklı olarak kendisinin değdiği her şeyi kirlettiği hükmüne varılan necasetler mevcuttur (Nar, 2007, 218). Hınzır hakkında kaynak metinde yer almayan bu detay mütercim tarafından araya eklenmiş, durumun daha net anlaşılması adına yine fıkhen aynı hükümde olan şarap (katre-i müdâm) benzetmesi yapılmıştır. Diyaloğun bu parçasında

kelimesi kelimesine tercümenin izlerinden ziyade, metindeki manaların değişik ifade yollarıyla da karşılandığı ve kimi yerlerde eklemeler yapıldığı görülmektedir. Bunun beraberinde bu bölümde tercümede ödünçlenen kelimeler üst düzeyde olmamasına karşın -özellikle kökteşleri itibariyle- kendilerini hissettirir sayıda yer almışlardır.

Ve **ammā** millet-i Yehūd bizlere kemāl-ile **buġż** u ‘adāvet ve **min ġayri ẕenbin**[50] **şetm** ü **la‘net** ėderler. Sebebi, **Naṣārā** ile beynlerinde olan münāza‘a vü mübāġażadan neş’et ėtmişdir. Ve ammā ṭā’ife-i Ermeniyān, aġnām u baḳar gibi bizleri raġbete şāyān görüp **ebdān**ımızıñ semīn olmasıyla **teberrük** ve keşret-i **elbān** ü vefret-i **nitāc**ımız için bizim üzerimize tehālük ėderler.	**أمااليهود فيُغضبوننا ويشتموننا ويلعوننا من غير ذنب** منَّا إليهم، ولا جنايةً عليهم، لكنْ لعداوة بينهم وبين **النصارى**، وأبناء الروم وأبناء **الأرمن**، فحُكْمنا عندهم كحكم **البقر** و**الغنم** عند غيرهم **يتبرَّكون** بنا من خصب **أبداننا** وسمن لحومنا وكثرة **نتاجنا** وغزارة **ألباننا** Yahudiler ise kendilerine karşı işlediğimiz bir suç ve cinayet olmadığı halde bizden nefret ediyorlar, bize sövüyorlar ve bizi lanetliyorlar. Fakat onlar ile Hıristiyanlar arasında bir düşmanlık vardır. Rumlara ve Ermeniler nezdinde hükmümüz, sığır ve koyunun başkaları nezdindeki hükmü gibidir. Bedenlerimizin bereketli, etlerimizin semiz, yavrularımızın çok ve sütlerimizin bol olması nedeniyle bizden hoşlanırlar. (Kahraman-Çalışkan, 2013, 2/164)

“Ammā” cümle başı bağlacı, aslen Arapça olmakla birlikte Türkçeye de geçmiş bir bağlaçtır. Bu nedenle mütercimin “أمااليهود” ifadesinde “ama”yı ödünçleyerek “Ve ammā” şeklinde tercümeye başladığını görmekteyiz. Cümlelerdeki yüklemler, mütercim tarafından ödünçlenmiş fakat kaynak metinde fiil cümleleri halindeyken tercüme metninde yardımcı fiillerle desteklenen masdar biçimleriyle kullanılmışlardır. Örneğin metindeki يلعوننا (bize lanet ederler) ifadesinin “la’net ederler” biçiminde, “bize buğz ederler” فيُغضبوننا ifadesi de buġż u ‘adāvet (ederler) şeklinde karşılanmış, fiil bazında ödünçleme yapmamak için yine

[50] Günah(ımız) olmadığı halde.

metnin birçok bölümünde olduğu gibi ödünçlenen fiil köklerinden elde edilen isimler Türkçe yardımcı fiiller ile kullanılmışlardır. Metinde genel olarak Türkçe söz dizimi kurallarının dışına çıkılmadığı için tahtellafz veya motomot bir tercüme stratejisiyle hareket edilmediği görülmektedir. Mütercimin bu parçada da metni anlayıp kendi kalıbına dökerek tercüme ettiği küçük anlamsal nüansları barındıran bazı kısımlardan da anlaşılmaktadır. Örneğin hınzırın ifadelerinde Yahudilerin kendilerinden nefret ettiğini söyledikten sonra لكنْ لعداوة بينهم وبين النصارى (Fakat onlarla Hristiyanlar arasında bir düşmanlık vardır) ifadesi yer almaktadır. İfade başında aslen "ama/fakat" anlamını hâiz olan edat, burada sebep manasını da kastetmeye uygun olduğundan mütercim tarafından "Sebebi, …" şeklinde aktarılmıştır. Parçada genel manada öğelerin erek metinde karşılanış biçimleri anlamdan uzaklaşmadan Türkçe cümle yapısına uygun bir şekilde verilse de metnin diğer kısımlarında da gördüğümüz gibi, bir gramatikal yapının aynen aktarımı sonucu oluşan bir örnek de mevcuttur. "Suzçsuz yere" anlamına gelen "min ġayri ẕenbin" ifadesi Arapça metinden olduğu gibi nakledilmiştir. Bu ifadedeki ġayri ẕenb (günah/suç dışı) kısmı Arapça bir isim tamlaması, "min" ise Türkçede "+dEn" çıkma hâli ile karşılayabileceğimiz bir harf-i cerdir. Genel olarak ifadelere Türkçe karşılık bulma gayesiyle öne çıkmayan Tosyevî'nin tercümesindeki bu örnek, bir gramatikal yapının olduğu gibi ödünçlenmesi nedeniyle diğer ödünçlemelere nazaran metni anlamayı görece daha güç kılabilecek bir taşıma olmuştur. Fakat mütercimin kendisinin ve hitap ettiği okur kitlesinin dil bilgisini göz önüne alarak bu tarz ödünçleme biçimlerini normal buluyor olabileceği de düşünülebilir bir husustur. İfade veya kelime eklemelerine gelince, "La'net" kelimeyle ses uyumu hâlinde bulunan "adâvet"in, buğz kelimesine müradif olarak ilave biçimde zikredilişi gibi, Tosyevî'nin üslup gayesiyle yapmış olduğu küçük eklemeleri de yine bu kısımda görülebilmektedir.

Anlam noktasında kaynak metinde farklılaşan bariz bir nokta olmayan metinde, tercüme dikkatimizi çeken yalnızca bir çıkarma yer almaktadır. O da, kaynak metinde hınzırın Rumlar ve Ermenilerin kendilerini sığır ve koyunlar gibi görüp faydalanmak istediklerini ifade ettiği cümlede gerçekleşmiştir. Mütercim bu kısmı tercüme esnasında yalnızca Ermenilerden bahsederek Rumları (أبناء الروم) metnine hiç dahil etmeyerek çevirmiştir. İzlediği stratejilerden ve anlamdan mümkün mertebe uzaklaşmama gayesinden anlayacağımız üzere bir gözü sürekli kaynak metinde olan mütercimin bu tercihi indî olabileceği gibi dikkatten kaçan bir husus olması da mümkün görünmektedir.

Ve ammā, **eṭıbbā**-yı **Yūnān** lüḥūmumuzdan eczā-yı ‘ilāc ü dermān ėtdiklerinden, kütüb-i edviyelerinde ba‘ż-ı maḥalde menfa‘atimiz beyān ėderler. **Ve ammā sāse**-i **devāb** ve ḫuddām-ı ṭāḥūn u dūlāb olanlar bizleri ḥayvānlarına maḫlūṭ ėdip mevāżı‘-ı **‘aleflerine** merbūṭ ėderler ve dėrler ki: ″Bizim **revāyiḥ**imiz **istişmām**-ile ol devāb ṣırāca vü cüẕām gibi ālāmdan ārām ėderler. Ve ammā ahālī-i ruḳye vü ‘azā’im, kütüb-i efsūn u ruḳyde cülūdumuzuñ lüzūmun inhā ve ṣu‘ūrumuz da‘vet-i süfliyyīnde aḥrā vü sezādır dėrler.	وأما **الأطباء** من **اليونانيين**، فيتداوَوْن بشحومنا ويتواصفونها في أدويتهم وعلاجاتهم. **وأما ساسة الدواب فيُخالطوننا بدوابِّهم وعلفها**؛ لأن حالها يصلح عندهم بمخالطتنا **وشمِّها روائحَنا** Yunanlı tabipler iç yağlarımızla tedavi yaparlar ve onları ilaç ve tedavilerinde kullanırlar. -Ama- binek hayvanlarının seyisleri bizi binek hayvanları ve otlarıyla aynı ortama koyarlar. Çünkü onlara göre bizim karışmamız ve onların kokumuzu koklamalarıyla onların hali iyileşir. (Kahraman-Çalışkan, 2013, 2/164)

İfadelere eşdeğerler bulma noktasında buraya dek incelenen paragraflarla aynı doğrultuda ilerleyen bu kısımda dikkat çekici bazı eklemeler ve değişiklikler yer almaktadır. Anlamı değiştiren ilk karşılama biçimi, kaynak metindeki yağlar manasına gelen “شحوم” kelimesinde gerçekleşmiştir. İlk cümlede yer alan bu kelime ile kaynak metin, hınzırların yağlarından ilaç ve tedaviler için yararlandığını ifade etmektedir. Tosyevî ise bu kelime yerine “etler” manasına gelen “luḥūm”u kullanmıştır. İkinci değişiklik ise faydalandığımız tercümede “kullanırlar” şeklinde tercüme edilmiş olan “يتواصفون” fiili karşılanırken ortaya çıkmıştır. Bu fiil, Arapça sözlüklerdeki anlamlarına göre (Al-maany, 22.10.2023.), birine bir şey anlatmak anlamında iken aynı fiil maddesinin altında “vaṣafe” şeklinin doktor ve ilaç bağlamındaki manası için “ وصَف الطَّبيبُ الدَّواءَ به: عيَّنه باسمه ومقداره وكيفية التَّداوي (Doktor ilacın adını, miktarını ve onunla tedavinin nasıl uygulanacağını belirledi)” açıklaması yer almaktadır (Al-maany, 21.07.2023). Kaynak metinde fiilin gerçekleştiği yer في أدويتهم وعلاجاتهم (ilaçlarında ve tedavilerinde) olarak belirtilmiş, ilaç ve tedavi ile ilgili herhangi bir “yazılı” kaynakta yer aldığı ayrıca belirtilmemiştir. Kaynak metnin bu tutumu, fiilin köken itibariyle tıbbî bağlamlarda kullanıldığı takdirde zaten reçeteyi akla getiren bir mana oluşturduğuna dayanmış gibi görünmektedir.[51] Fakat Tosyevî “kütüb-i edviyelerinde ba‘ż-ı maḥalde menfa‘atimiz beyān ėderler” diyerek يتواصفوا fiilini beyan etmek olarak

[51] Tıbbi reçete anlamında da “vaṣfe” kelimesinin kullanıldığı, sözlüklerce malumdur. (Bkz: Tevakku, “vaṣfe”, 15.07.2023; Parsiwiki, “vaṣfe”, 15.07.2023)

karşılamış, ve bu beyanların ilaç/şifa kitaplarında yer aldığı noktasında daha açımlayıcı bir biçimde tercüme etmiştir.

Kaynak metinde olmayan ve mütercimin eklediği iki ifade üzerinde durmak gerekirse, bunlar atlarda görünen bir çeşit hastalık manasına gelen "sirâce" (Parsiwiki, 15.07.2023) ile "cüzzam" hastalıklarıdır. Kaynak metinde hınzır, seyislerin kendilerini bilinçli bir şekilde binek hayvanların arasına kattıklarını söyleyerek bunun sebebini bineklerin onların kokularını koklayarak iyileşmeleri olarak zikretmiştir. Tosyevî gözlemci bakış açısıyla yazılmış bu ifadeleri hınzırın ağzından dökülen bir cümleye çevirerek ifade etmiş, kaynak metinde neyden iyileştikleri hakkında bir detay verilmemesine rağmen tercümde "sirâce vü cüẕẕām gibi ālāmdan ārām ėderler" şeklinde ayrıca hastalık adları belirtilmiştir. Aslen Arapça olan cüzām hastalığı ve aslen Farsçadan gelen sirâce hastalığı hem Osmanlı hastalık terimleri ile ilgili yapılmış çalışmalarda hem de Osmanlı Türkçesi sözlüklerde geçmektedirler.[52] Mütercimin bu eklemeleri yapmadaki ilk hareket noktasının, kaynak metinde gördüğü bir anlam eksikliğinden kaynaklı olabilmesi mümkündür. Nitekim hınzırların binek hayvanların içlerine karıştırılma nedeni metinde "لأن حالها يصلح (çünkü onların halleri iyileşir)" biçiminde verilmiş, hâllerden kastın ne olduğu çok da âşikar edilmemiş, hatta hastalığın kastedildiği dahi bağlamın oluşturduğu manzara ile tamamlanmış gibidir. Kendince bu boşluğu dolduran mütercim, zikrettiği hastalıklar noktasında da kuvvetle muhtemel çevresinde var olan durumlardan hareket edip kendi kültürel bilgisini kullanmıştır.

Bu parçada son olarak, mütercimin yukarıda bahsettiğimiz eklemelerden daha uzun bir ekleme yapmış olduğu dikkat çekmektedir. Seçilen bölümün son cümlesi olan ve "Ve ammā…" şeklinde başlayan cümle, kaynak metinde karşılığı bulunmayıp mütercim tarafından telif edilmiştir. Mezkur cümlede, kaynak metinde hınzırlardan istifade edildiği anlatılan alanlara bir yenisi eklenmiş, onlardan büyü ve sihir yapımı noktasında faydalanıldığı bilgisi de zikredilmiştir. Bu ekleme de muhtelemen mütercimin tercüme edilen konu hakkında aklına gelen ilave bir bilgiyi zikretme arzusuyla ortaya çıkmıştır.

Ve ammā **esākife** vü **ḥarrāz**, **şu'ūr**-ı eẕnābımıza ġāyet ḥırṣ u āz ėdip ḥattā	وأما **الأساكفة** و**الجرازون** فيتنافسون في **شعر** أعرافنا ويتبادرون في نتْف أسلتنا في

[52] Bkz: (Çiçekler-Gürlek, 2016, 102-108). Ayrıca bkz: Lehçe-i Osmânî, "sirâce" https://www.osmanlicasozlukler.com/lehceiosmani/tafsil-439955-d81.html 15.07.2023). Lehçe-i Osmânî gibi Osmanlı Türkçesi sözlüklerde bu hastalığın "şıraca" olarak da bilindiği ve bu şekilde de imla edildiği görülmektedir (Osmanlıca Sözlükler, 22.10.2023).

kemāl-i **iḫtiyāc**larından **nitf**-i bürūt ve sebletimiz için türk ü tāz ėderler. Pes bu rütbe iḫtilāfāt var iken kimden kime şikāyet ėdelim? Ve gürūh-ı ḥayvānātdan ḳanḳı fırḳaya gidelim bilemedik!″ dėdikde ḥimār-ı pür-vaḳār daḫi **erneb**-i dırāz-gūşa imrār-ı enẓār ėdip görür ki **beyne ḳavā'imi'l-cemel** kendiye mesken ü maḥal bulmuş. Aña dėdi ki ″Cevr-i insāndan sen daḫi bir miḳdār beyān eyle, yan yaḳıl! Ve ḥużūr-ı melik-i ġayūrda ḥāliñce sen de biraz fiġān ü zārī ḳıl! Şāyed ki bizlere nesīm-i 'āṭıfeti ese, ve viṣāḳa-i ḳaviyyemiz bir ėyüce kese!″	شدة **حاجتنا** إليها، فقد تحيَّرنا، لا ندري لمَن نشكر وممَّن نشكو وممَّن نتظلم؟! فلما فرغ الخنزير من كلامه التفتَ الحمار إلى **الأرنب**، وكان واقفًا **بين قوائم الجمل**، فقال له: قمْ فتكلَّم، واذكر ما تلقَوْن معشر الأرانب من **جور** بني آدم! واشكُ إلى الملك الرحيم؛ لعله يرحمنا وينظر في أمرنا ويفك أسرنا من أيدي بني آدم Ayakkabıcılar ve kunduracılar ise "yelelerimizin kılı için birbirleriyle yarışırlar ve çok ihtiyacımız olduğu halde sivri ucumuzu koparmak için acele ederler. Şaşırdık, kime teşekkür edeceğimizi, kimden şikayetçi olacağımızı ve kimden dolayı hayıflanacağımızı bilmiyoruz. Domuz konuşmasını bitirince eşek, devenin bacakları arasında durarak tavşana döndü ve şöyle dedi: Kalk ve konuş; tavşanlar topluluğu olarak Ademoğullarından gördüğünüz zulmü anlat ve merhametli krala şikayet et. Belki bize acır, hakkımızda düşünür ve hepimizi Ademoğullarının elinden kurtarır. (Kahraman-Çalışkan, 2013, 2/164)

Metindeki anlamın, Türkçe cümle yapılarıyla biçim değiştirme metodları kullanılarak aktarıldığı pasajda, anlamı değiştirebilecek düzeyde bir aktarım tercihi dikkat çekmektedir. Bu dikkat çekici husus, hınzırın "Yelelerimizin kılı için birbirleriyle yarışırlar ve çok ihtiyacımız olduğu halde sivri ucumuzu koparmak için acele ederler (Kahraman-Çalışkan, 2013, 2/146)" cümlesinde geçen في شدة حاجتنا إليها ifadesi ile ilgilidir. Bu ifade, "Ona şiddetle ihtiyacımız varken/olduğu halde" gibi bir manaya tekabül etmekte, حاجتنا kelimesinin sonunda yer alarak "bizim" manasını katan نا muttasıl zamiri dolayısıyla ihtiyacın sahibi burada bizzat hınzırlar olarak zikredilmektedir. Oysa mütercim, "kemāl-i iḫtiyāclarından

nitf-i bürūt ve sebletimiz için türk ü tāz ėderler” ifadesiyle شدة حاجت (ihtiyacın şiddeti/çok ihtiyaç olma)’ya karşılık “kemāl-i iḥtiyāc” tabirini kullanıp bunu insanlara ait kılmıştır. Yani kaynak metinde hınzırın sivri ucuna ihtiyacı olan bizzat hayvanın kendisi iken tercümede bu şiddetli ihtiyaca insanların sahip olduğu, o nedenle de hayvandan bu kısmı yoldukları manası verilmiştir. Bu ifadeler hınzırın insanların elinden çektiği sıkıntılar dile getirerek kendi cinsini savunduğu ifadelerdir. Dolayısıyla insanların şiddetli bir ihtiyaca binaen bu işi yapmalarının zikredilmesi, hınzırın insanlardan zulüm görmeye dair savunmalarına bir nebze halel getirebilecek bir durumdur. Böyle düşündüğümüzde kaynak metnin kurduğu anlam daha makul gözükmektedir. Mütercim bu noktada tercüme ettiği ifadelerin hınzırın savunmasında yer aldığını gözden kaçırmış veya kaynak metindeki ifadeyi yanlış yorumlamış gibi görünmektedir.

Kelime ödünçlemeleri bölüm başından beri süregeldiği ölçüde tekrar ederken bu parçada da ilk etapta anlamayı güçleştirecek bir yapı olduğu gibi tercüme metnine aktarılmıştır. “Devenin bacakları arasında” manasına gelen “beyne ḳavā’imi’l-cemel” ifadesi mekan zarfı olan “beyne” ile bir isim tamlamasından oluşan gramatikal bir yapıdır. Kaynak metinde de aynen bu şekilde yer alan yapı, mütercim tarafından erek metne taşınmıştır.

Parçada, mütercimin katkılarıyla oluşturulan fakat hınzırın dilinden söylendiği düşünüldüğünde metindeki kastına ters düşmeyen bazı cümleler yer almıştır. “Ve gürūh-ı ḥayvānātdan ḳanḳı fırḳaya gidelim bilemedik!″ ve “Ve ḥużūr-ı melik-i ġayūrda ḥāliñce sen de biraz fiġān ü zārī ḳıl!” cümleleri bu tarz eklemelerin sonucu olarak aynı zamanda münşiyâne üslûbu da desteklemektedirler. Bununla birlikte mütercimin metni önce anlayıp daha sonra aktardığına delalet eden bakış açısı değiştirme yöntemlerine (modulation) gittiği örnekler de mevcuttur. Örneğin melik kast edilerek söylenen “ لعله يرحمنا وينظر في أمرنا ويفك أسرنا (Umulur ki bize acır, hakkımızda düşünür ve hepimizi kurtarır)” ifadesi “Şāyed ki bizlere nesīm-i ‘āṭıfeti ese ve viṣāḳa-i ḳaviyyemiz bir ėyüce kese! (Umulur ki bize -onun- ihsan rüzgarı eser ve sıkı prangamızı güzelce keser)” şeklindeki soyut manalarla kurulu bir cümle ile karşılanmıştır. Âtıfet rüzgarı, visâka-i kaviyye’nin kesilmesi gibi mecaz kullanımları kaynak metinde bulunmamasına karşın aynı anlamın mecaz yoluyla aktarılmasını sağlamışlardır. Bu örnekten görebileceğimiz kadarıyla, metnin lafzî değerini üst seviyede tutmak için tercümesinde bazı ekleme ve değişimlere giden Tosyevî, fırsatını bulduğu noktada anlamın belâgati için de bazı değişiklikleri tercih edebilmiştir.

Ḫargūş-ı bīhūş, böyle ġavġāya gūş urmadığından dėdi ki: ″Bizler diyār-ı benī ādemden firār ve **ġıyāż** u berārī vü ḳıfārda **şürūr**-ı insānīden **sālimen** ḳarār ėdip, ancaḳ bizim şikāyetimiz **cevāriḥ** ü **ḫuyūl** u **kilāb**dandır ki bizim ṣaydımıza **i'āneten** li'l-insān pūye vü şitāb ėderler. Ḥattā **ḥumur**-ı **vuḥşā** ve zümre-i **ġizlān** ve **buḳur**[53]-ı vuḥşā ḳarındaşlarımız daḫi bu dāġ-ı derūnī ile nālān ü sūzāndır.	فقال الأرنب: أمَّا نحن فقد هربنا من بني آدم وتركنا دخول ديارهم وأوينا إلى الدِّحال و**الغِياض**، و**سلِمْنا منشرورهم**، ولكنَّا بُلِينا ب**الكلاب** و**الخيل** و**الجوارح** و**معاونتهم** لبني آدم علينا، وحملهم إلينا وطلبهم لنا ولإخواننا من **الغزلان** و**حُمُر الوحوش** و**بقر**ها وإبلها والوعول الساكنة في الجبال اعتصامًا بها Tavşan dedi ki: Biz Ademoğullarından kaçtık, yurtlarına girmeyi bıraktık, çukurlara ve ormanlara sığındık, onların şerrinden kurtulduk; fakat köpeklere, atlara, yırtıcı hayvanlara, onların bize karşı Ademoğulları için yardımcı olmalarına, bize saldırmalarına, bizim ve sığınmak için dağlarda yaşayan kardeşlerimizden ceylanlar, yaban eşekleri, yaban öküzleri, yaban develeri ve dağ keçilerinin peşine düşmelerine maruz kaldık. (Kahraman-Çalışkan, 2013, 2/165)

Yukarıdaki diyalog, hayvanlardan tavşanın kendi zümresini savunduğu kısmın başıdır. Burada daha önceki hayvan adlarını karşılama biçimlerinden farklı hareket edilmiştir. Buraya değin, daha evvel de bahsettiğimiz gibi diyaloglarına yer verilen hayvanların isimlerini kaynak metinde olduğu gibi ödünçleyen Tosyevî, bir önceki paragrafta da yine kaynak metindeki "erneb (tavşan)"i tercih etmiş iken bu kısımdan itibaren tavşanın Farsçadaki adı olan "ḫargūş"u kullanmıştır.

Tavşanın söze başlamasını "böyle ġavġāya gūş urmadığından" şeklinde bir nedene bağlayan tercüme metnindeki bu ifade aslen kaynak metinde yer almamıştır. Tavşanın kendi merâmını dile getirdiği kısmın neredeyse tamamı da kelimesi kelimesine bir tercümenin değil de, anlam aktarımıyla yeniden ifadelendirmenin izlerini taşımaktadır. Örneğin, tavşanın insanlardan kaçtıktan sonra köpek gibi diğer hayvanların zulmüne maruz

[53] Sığır anlamına gelen kelimenin bu şekilde bir çoğul kullanımı bilinmemektedir. Bu tasarruf muhtemelen "ḥumur" kelimesiyle ses anlamında uyum sağlaması için ortaya çıkmıştır.

kaldığını anlattığı kısımda şu ifadeler kullanılmıştır: " ...لبني آدم علينا بالكلاب والخيل والجوارح ولكنَّا بُلِينا ومعاونتهم (Fakat biz köpeklere, atlara, yırtıcılara ve onların bize karşı Ademoğulları ile yardımlaşmalarına ve ….a maruz kaldık)." Yani buradaki "ولكنَّا بُلِينا (Fakat biz maruz kaldık)" ifadesi insanlardan kaçıp kurtuluşa ermişken başka bir sıkıntıyla karşılaştıklarını göstererek bu tarz bir şikayeti dile getirmelerinin başlangıcı olmuştur. Dolayısıyla da diğer hayvanlardan farklı olarak tavşanın konuşmasında insanlardan değil de zararlı hayvanlardan geldiği bildirilen bir şikayet mevcuttur. Mütercim bu farkı daha net bir şekilde ifade eden "ancaḳ bizim şikāyetimiz cevāriḥ ü ḫuyūl u kilābdandır" karşılığını kullanarak tavşanın dile getirdiği şikayetin farklı yönüne dikkat çekmiştir.

Anlamı karşılarken eksiltiye gitmemeye gayret gösteren ve koyu işaretli kelimelerde kısmî veya tam ödünçlemeler yapan Tosyevî'nin bu kısımdaki ifadelerinden erek dilin sözdizimine aykırı olduğu dikkat çeken bir yapı mevcuttur. Bu ifade "i'āneten li'l-insān (insana yardım ederek/eder hâlde)"dır. Kaynak metinde " ومعاونتهم لبني آدم علينا (Ve onların Ademoğullarıyla yardımlaşması)" kısmına karşılık olarak verilmiş bulunan bu ifade, erek metnin değil de kaynak metnin ifade imkanları kullanarak ortaya çıkmıştır. معاونتهم (onlara yardım etmeleri/yardımlaşmaları) kelimesi Arapçada "hâl" denen bir şekilde, "i'āneten" biçimindeki bir durum zarfıyla karşılanmıştır. "İnsana" anlamına gelen "li'l-insân" da Türkçede kelime+ek ile karşılayabileceğimiz Arapça bir câr-mecrur yapısıdır. Bu gibi kısımlar, mütercimin kaynak metnin ifadelerini birebir kopyalamak istemediği anlarda Türkçeye başvurmaktansa ifade şeklini değiştirmeye gidebildiğini ve bunun yanısıra sözcüğü sözcüğüne çeviriyi de kapsayan şekilde kaynak dilden yapıların alınabildiği "yabancılaştırma"yı tercüme yolları arasında gördüğünü düşündürmektedir.

Hele **kilāb** ü **cevāriḥ**, **mu'āvenet**-i insānda **ma'ẕūr** olmaġla ṣāliḥdir. Zīrā ki **ebnā**-yı **cins**imizden ma'dūd olmayıp gürūh-ı **sibā'** 'idādında mevcūd olduḳlarından başḳa **lüḥūm**umuzdan anlara daḫi **naṣīb** ü ḥiṣṣe ve em'ā vü 'iẓāmımızdan fi'l-cümle behre bulurlar.	ثم قال الأرنب: أما **الكلاب** و**الجوارح** و**تعاونهم** لبني آدم فهم **معذورون** في **معاونة الإنس** علينا، لما لها من **النصيب** في أكل **لحومنا**؛ لأنها ليست من **أبناء جنسنا**، بل من **السباع** Sonra tavşan şöyle dedi: Köpekler ve yırtıcı hayvanlar, etimizi yemede payları olduğu için bize karşı insanlara yardım etmekte mazurdurlar. Çünkü onlar bizim

	türümüzden değil, bilakis yırtıcı hayvanlardandırlar. (Kahraman-Çalışkan, 2013, 2/165) .

ثم قال الأرنب (Sonra tavşan dedi) kısmının atlandığı bu parça, tavşanın bir önceki cümlelerine bağlantılı bir biçimde verilmiştir. أما الكلاب (Ama köpek) ifadesi de şeklinde başlayan cümledeki "Ammā" da "Hele" ile karşılanarak köpeğin bir önceki pasajda zikredilen hayvanlardan ayrı bir mazuriyeti olduğu beyan edilmiştir. Kelimelerin büyük oranda ödünçlendiği tercüme metninde cümle dizilimi, ekler ve yardımcı fiiller Türkçenin biçimsel özelliklerine göre değiştirilmişlerdir. Bununla birlikte kaynak metinde sebep-sonuç ilişkisiyle zikredilen bazı durumlar, anlama halel getirmeyecek bir biçimde sıraları değiştirilerek tercüme edilmiştir. Kaynak metinde "köpek ve yırtıcıların tavşanların etini yemesi" insanlara yardım etmekte zorunlu olmalarına sebep olarak önce zikredilmiştir. Daha sonra ise "Çünkü onlar (لأنها)" şeklinde başlayan bir sebep daha zikredilmiştir ki bu da onların tavşan türünden değil de yırtıcılardan olmasıdır. Tercümenin ilk cümlesi ise bir sebep-sonuç ilgisi belirtmeden köpeklerin tavşanlara karşı insanlara yardım etmeye mazur (zorunlu) olduklarını ifade etmekte, bunun nedenleri "zîrâ ki" ifadesinin ardından sıralanmaktadır. Kaynak metne kıyas edildiğinde bir anlam kaybı yaşanmayan cümleler, kelime bazlı ödünçlemeler yapılsa dahi kaynak dilin yapısına birebir bağlı kalınmadan aktarılan mananın idrak süzgecinden geçirildiğini hissettirmektedir.

Ammā **ḫayl**-i sebük-ḫırām, zümre-i **behāyim**den olduġu mā-lā-kelāmdır. Ve **ekl**-i **lüḥūmum**uzdan **naṣīb** yoḳ iken **mu'āvenet**-i **insān** için bizi ṣayda bu rütbe iḳdām, vefret-i cehāletden ve **ḳıllet**-i **ma'rifet**den olmaḳ teslīm-kerde-i uli'l-efhāmdır.	أما **الخيل** فلأنها منًّا، معاشِرَ **البهائم**، وليس لها **نصيب** في **أكل لحومنا**، فما لها **ومعاونة الإنس** علينا لولا **الجهالة وقلة المعرفة** وقلة التحصيل للأمور والحقائق؟ Halbuki atlar, evcil hayvanlar topluluğu olarak bizdendirler ve etimizi yemede payları yoktur. Onların bize karşı insanlara yardım etmeleri cehalet, bilgi kıtlığı ve işleri ve hakikatleri iyi öğrenmemişlikten değilse nedendir? (Kahraman-Çalışkan, 2013, 2/165)

Seçili bölüme ait bu son paragrafta da önceki kısımlarla benzer tercüme uygulamalarının kullanıldığı görülmektedir. Koyu ile işaretlenmiş kısımlar kaynak metinden yapılan ödünçlemeleri göstermektedir. “Ḫayl (atlar)”, “Behâ’im”, “nasīb” sözcükleri olduğu gibi ödünçlenirken tamlama hâlinde bulunan أكل لحومنا / ekl-i luḥūminā (etlerimiz) ve قلة المعرفة / ḳılletü’l-ma‘rifeti (bilginin azlığı/kıtlığı) yapıları ise Osmanlı Türkçesine yerleşmiş olan ve Arapça terkipteki sıraya paralel bulunan Farsça terkib yapılarıyla “ekl-i lühūm” ve “ḳıllet-i ma’rifet” olarak tercüme edilmişlerdir. Bu gramatikal dönüşümde görüldüğü gibi iki cümleden oluşan bu kısımdaki her iki cümlede de gramatikal düzeyde erek dilin söz dizimine aktarım mevcuttur. Bunun yanısıra yine bu kısımda da Tosyevî’nin kaynak metindeki anlamı özümseyerek yeniden ifade etmesine dayanan ifade farklılıklarını görmek mümkündür. Örneğin ilk cümle أما الخيل فلأنها منَّا، معاشِرَ البهائم (Atlara gelince, onlar -evciller topluluğundan olmakla- bizdendirler) şeklinde başlayıp bu ifadeler “biz (nefs-i mütekellim me’al gayr)” dilinden aktarılmıştır. Mütercim ise bu cümleyi birinci çoğul şahıs dilinden vermeye gerek görmemiş; hayl kelimesine hem manaya hem de âhenge uyan “sebük-ḫırām” sıfatını eklemiş, atların dört ayaklı evcil taifeden olduğunu da “mā-lā-kelām (söz götürmez)” ifadesiyle daha kesin hâle getirerek ifade etmiştir. Fakat “atların behâim topluluğundan olduğu” çekirdek anlamı terk edilmeden tercüme edilmiştir. Bu değişikliklere verebileceğimiz ikinci örnek “فما لها ومعاونة الإنس علينا (Bize karşı insanlara yardım etmeleri)” manasına gelen kısmın “mu‘āvenet-i insān için bizi ṣayda bu rütbe iḳdām -etmeleri- ” yani “insanlara yardım etmek için bizi avlamaya bu derece gayret göstermeleri” şeklinde tercüme edilişidir. Kaynak metindeki “bize karşı insanlara yardım etmek” ifadesi yardımın çeşidini belirtmeyen görece kapalı bir ifadeyken mütercim bu kısmı açımlayarak vermiş, hayvanların insanlara ettiği bu yardımın tavşanları avlamak (sayd) olduğunu dile getirmiştir. Tavşanın dilinden verilen bu ifadelere göre atların tavşanlar aleyhine insanlara yaptıkları bu yardımın nedeni “vefret-i cehāletden ve ḳıllet-i ma‘rifetden olmaḳ teslīm-kerde-i uli’l-efhāmdır” ifadelerinde geçtiği gibidir. Benzer ifadeler barındırmakla birlikte kaynak metinde de bu durumun nedeni “cehâlet”, “kıllet-i ma’rifet (bilgi kıtlığı)” ve “ḳılletü’t-taḥṣīli li’l-ümūri ve’l-ḥaḳā’iḳi (işleri ve hakikatleri iyi öğrenememek)” meseleleriyle açıklanmıştır. Fakat kaynak metin, neden belirten bu cümleyi لولا ifadesiyle başlatarak “değil midir?” şeklinde bir sözde soru cümlesi hâlinde vermektedir. Mütercim ise sebep bildiren bu cümledeki aynı anlamı “…den olmaḳ teslīm-kerde-i uli’l-efhāmdır (…dan -sebep- olduğu anlayışlı kimselerce kabul edilmiş bir şeydir)” şeklinde bir isim cümlesiyle aktarmıştır.

Toury'nin "metin dışı kaynak" olarak bahsettiği (Demircioğlu, 2016, 66) sebeb-i tercüme ve hâtime bölümlerinde mütercimin nasıl yollar izlediğine dair bazı beyanâtlar verdiğini söyleyerek bunlardan kısaca bahsetmiştik. Eserin bir bölümü üzerinde yapmaya çalıştığımız bu gözlem, öncelikle Tosyevî'nin metin dışı söylemlerini metne uygulama noktasında tutarlı olup olmadığını ve zikrettiği yöntemlerin tercüme pratiğinde ne tür tercihlere yol açtığını değerlendirmemizi sağlamaktadır. İkinci olarak da mütercimin bu tercihleri dolayısıyla tercüme anlayışı üzerine bazı yorumlarda bulunmamızı mümkün kılmaktadır.

2.2.3. Tercüme Metninin Türü, Skoposu ve Edebî Amaçlı Tercüme Stratejileri

Tosyevî'nin takip ettiği yöntemlerin birçoğu, tercümesini oluştururken elde ettiği erek metni ne türden bir metin olarak gördüğü ve nasıl bir ürün ortaya çıkarmayı arzuladığı ile ilintilidir. Böylece tercüme metnini kurarken onu yönlendiren amaçlar, bazı karşılama biçimlerini ortaya çıkarmıştır. Çeviribilim araştırmacılarından Hans Vermeer'in 1970'li yıllarda ortaya koyduğu ve kelime manası olarak "amaç" anlamına gelen "skopos" kavramının ve çevirilerde Skopos Kuramı'nın hatırlanması bu bağlamda önemlidir. Her eylemin bir amacı olduğu, dolayısıyla bunun çevirilerde de bulunduğu (Uğurlu, Dolmacı, 2021, 84) düşüncesinden doğan bu kurama göre çevirinin erek kültürde hedeflenen amaca ve alıcı kitlesine en iyi şekilde hizmet etmesi söz konusudur (Vermeer, 2008, 3). Bu amacın belirlenişi için tercümenin metin türünü düşünerek hareket etmek ve inşâ edilmeye çalışılan türü, tercüme sürecindeki amacın ilk safhası olarak görmenin doğru olacağını düşünüyoruz. Tosyevî bu metin için eserin başında yer alan ifadelerinde "bir ḳıṣṣa-yı 'ibret-nümā" tabirini kullanmış, hâtime bölümünde de aşağıdaki ifadelerle metnini "kıssa" olarak zikretmiştir:

> …ancaḳ **ḳıṣṣadan ḥiṣṣe** mülāḥaẓası-y-ıla bir ehl-i ḥāl bu risāleniñ muṭāla'ası-y-ıla kesb-i inşirāḥ-ı bāl ėder-ise gerek mütercimi ve gerek tercemeye bā'iṯ ü bādī olan ẕāt-ı sütūde-şiyemi bir du'ā-i ḫayr-ile yād ve neşīṭu'l-fu'ād ėder. [146b]

Klasik Türk Edebiyatında "hikaye"nin karşılığı olarak kullanılan "kıssa" isimlendirmesine karşılık metninin bir bölümünde bu tercümenin kaynak metnini açıkça "hikâye" olarak da zikretmiştir:

Ve ammā sābi‘an, ḥakīm-i mü’ellif ṣadr-ı risālesinde ḳā‘ide-i ḥükemā üzere ḳable’l-**ḥikāye** bir miḳdār fuṣūl-i ṣıġār u kibār-ile aḥvāl-i ḥayvānāt ü ṭuyūrāta dā’ir ḥikemiyyāta işāret ü īmā eylemişdir. [145b]

Mütercimin ifadeleri, metni edebî bir tür olan mensur hikâyelerden saymamızda destekleyici ifadelerdir. Fakat elbette yalnızca bu sebeple değil, metnin bir mensur hikâyede bulunan tüm özelliklere sahip olması nedeniyle de bu metnin türü hakkında mensur hikayeden bahsedebiliriz. Yine metnin edebî bir tür olduğunu ve mütercim tarafından da bu şekilde görüldüğünü unutmayarak sahip olduğu üslûbun müzeyyenliğini de metnin edebî değerinin bir parçası olarak görmek mümkündür. Nitekim klasik Türk edebiyatındaki mensur hikayelerin bir bölümü, ele aldığı hikayeyi aktarırken münşiyâne bir gayret de güdülmesiyle bu çizgide oluşturulmuşlardır. Yine bu bağlamda değinmemiz gereken bir durum da, sebeb-i telif bölümünde Tosyevî’nin, *Kelile ve Dimne* adlı eser ile ona yapılan tercümelerden bahsetmiş olmasıdır. Birinci bölümde ifade ettiğimiz gibi Tosyevî, eserinin bir bölümünde Lâmi’î Çelebi’nin *Şerefü’l-İnsân*’ını kaynak aldığını belirtmekteydi. Sebeb-i tercümede bu eserden bahsetmeden evvel ibretler barındıran hayvan hikayeleriyle yazılmış olan *Kelile ve Dimne*’den, onun Farsça tercümesi olan *Envâr-ı Süheylî*’den ve Alâeddîn Alî Çelebi tarafından Osmanlı Türkçesine tercüme edilmiş olan *Hümâyûn-nâme*’den bahsetmektedir:

Pes “Le‘allehū yeteẕekkeru ev yaḫşā” recāsıyla emr-i da‘vetde bu ṭarīḳ-i eslemi ehem gördüler ki mānend-i żıbā‘ u sibā‘ olanları emṯāl ü ‘iber ile ḳānūn-ı reşād-ı nevāmīs-i ilāhiyyeye ittibā‘ ėtdireler. Pes bu dā‘iyeden ber-īn ṭarīḳ-i ẓarīf niçe kütüb-i leṭā’if te’līf ve bī-ḥadd resā’il-i pür-‘iber taṣnīf olundu.

[Vaṣf-ı Kitāb-ı Kelīle ve Dimne]

Ez-ān cümle kitāb-ı Kelīle ve Dimne ki Berāhime-i Hind’den bir ḥakīm-i ṣāḥib-tedbīr taḥrīr ü taṣdīr ėdip zebān-ı hevām u sevāmdan ve lisān-ı ḥayvānāt u en‘āmdan ḥikāyāt ile nuṣḥ-ı pend-i enām eylemişdir. Ḥattā ol kitāb-ı leṭāfet-nişāb ḳarnen ba‘de ḳarnin mülūk-ı sālife iltimāsıyla gāh libās-ı Tāzī ile muṭarraz ve gāh ḥarīr-i Derī ile müşerrez olaraḳ ḳarībü’l-‘ahdde Envār-ı Süheylī nāmıyla aḳṭār-ı ‘ālemde bedr-i tām mānendi şa‘şa‘a-pāş ve ‘inde’l-üdebā bir ḥarfine barmaḳ başılmayıp sezā-i sā-bāş olmuşken Nāşirü’l-ḳavānīni’l-ḫāḳāniyye, ‘Āşirü’s-selāṭini’l-‘Oṯmāniyye, cennet-mekān firdevs-āşiyān Süleymān-ı zamān meddallāhu ẓılāle ensābihi ilā inkıżā᾽i’d-devrān ḥazretleriniñ ‘ahd-i ‘ālīlerinde Hümāyūn-nāme nāmıyla ‘unvān u şān buldu. [3a]

> [Sonra, "Umulur ki öğüt alır veya huşu duyar (Tâhâ 44)" ümidiyle davet işinde bu emin yolu, yırtıcı hayvan benzeri kişilerin örnekler ve ibretler yoluyla ilâhî doğru yol kanunlarına uymalarını sağlamak için çok mühim gördüler. Ve bu istekten, bu zarif yolla birçok latifeler kitabı yazıldı ve ibret dolu sayısız risale tasnif edildi. O kabîlden, Hint Brahmanlarından akıllı bir bilgenin yazıp ortaya çıkardığı, haşerelerin, zehirli hayvanların dilinden ve hayvanlar ile dört ayaklılarının dillerinden hikayeler yoluyla insanlara öğüt veren *Kelîle ve Dimne* kitabı (var)dır. Hatta gayet latif olan o kitap, asırdan asıra geçmişteki padişahların ricasıyla kimi zaman Arapça ile süslenip kimi zamansa Farsça ipeğiyle şirazelenerek yakın zamanda *Envâr-ı Süheylî* adıyla dünyanın çeşitli bölgelerinde dolunay gibi parıltı saçmış ve edipler tarafından bir harfi bile hatalı bulunmayıp takdire layık görülmüşken devlet kanunlarının Nâsır'ı, onuncu Osmanlı sultanı, mekanı cennet yuvası Firdevs, zamanın Süleymân'ı - hazretlerinin yüce devrinde Hümâyûn-nâme adıyla isim ve şöhret buldu.]

Kelile ve Dimne'nin Farsça tercümesi olan *Envâr-ı Süheylî* ve Anadolu sahasında yapılmış bir tercümesi olan *Hümâyun-nâme* eserleri, *Kıstâsu'd-Devrân*'ın sebeb-i telif bölümünde insanları hayvanların dillerinden hikayeler yoluyla nasihat vermesi özelliğiyle yer almıştır. Fakat bu türden birçok eser varken, kaynağı net bir şekilde *İhvânu's-Safâ* olmayan bu eserin zikredilme nedeninin de alelâde olmadığını düşünmekteyiz. Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatındaki tercümelerle ilgili bir doktora tezi hazırlayan Sadık Yazar, Alâeddîn Alî Çelebi'nin *Hümâyûn-nâme* isimli eserini tanıtırken bu eserin yazıldığı dönemde süslü nesri itibariyle benzersiz bir örnek olduğunu, Kâşifî'nin *Envâr-ı Süheylî* adlı eserinden tercüme olsa da onun metnine birebir bağlı kalmayarak müzeyyen bir inşâ üslubu ile bilindiğini kaydetmiştir (Yazar, 2011, 858). 16.yy'da kaleme alınan bu eserin, münşiyâne üslubun en üst örneklerini veren Veysî ve Nergisî döneminde dahi çokça itibar gördüğü de yine kaynaklarca kaydedilen bir husustur. (Bülbül, 2021: 30 Temmuz 2021). Cemal Demircioğlu, *Çeviribilimde Tarih ve Tarih Yazımı* adlı eserinde "eyleme odaklı söylem çözümlemesi" ismini verdiği bir nevi tercüme inceleme metodu önerisinde, edebî bir tercüme eseri incelerken çözümlenebilecek bazı kısımları zikretmişti. Bunlar arasında, "Eser-edebiyat/belâgat/estetik ilişkileri" adlı bir alt başlık yer almaktadır (Demircioğlu, 2016, 163). Demircioğlu'nun burada tercüme metinleri ile ilgili "Erek dizgede o dönemdeki edebî ölçütlere ilişkin ne tür bilgiler verildiği", "Bu bağlamda hangi şair veya eserlerin yararlanılan/esinlenilen kaynak olarak zikredildiği", "İyi bir eserin nasıl tanımlandığı" gibi soruları önerdiğini görmekteyiz (Demircioğlu, 2016, 163). Tosyevî, Hümâyûn-nâme'yi bir kaynak olarak zikretmemiştir. Hayvan hikayelerine yer veren benzer bir örnek olarak bahsedilmesi dışında onun şöhret bulmuş bir eser olduğundan bahsedilmiştir. Öyleyse net

bir şekilde açıklanmasa dahi nesir üslubu açısından kendisine benzer bir seviye yakalanmaya çalışılan bu eserin Tosyevî açısından da başarılı ve ideal bir örnek olarak görüldüğü düşünülebilir. Sonrasında Lâmi'î Çelebi'nin *Şerefü'l-İnsân*'ından ve bu eserin belâgat değerinden bahseden Tosyevî'nin, *Kıstâsu'd-Devrân*'ı da bu eserlere yakın bir kümeye dahil ederek *Hümâyûn-nâme* çizgisine iltisâk ettirmeye çalışmış olması mümkündür.

Klasik Türk Edebiyatında Metin türleri ile ilgili birkaç madde öne süren çeviribilimci Katharina Reiss, metin türlerini çeviribilim bağlamında incelemek için dört sınıfa ayırmıştır (Uğurlu, Dolmacı, 2021, 90). Bunlar sırasıyla bilgilendirici, anlatımcı, işlemsel ve işitsel metinlerdir. Biçimin ön plana çıktığı, benzer estetik etkinin erek metne aktarılmaya çalışıldığı tercümelerde hem söz dizimi ve anlam boyutunda hem de estetik noktada yapılanmış olan bir dil kullanıldığı ifade edilmektedir. Bununla birlikte bu tür metinlerin düz bir öğretici metinden farkı, içerikten ziyade biçimiyle ortaya çıkması olarak kaydedilmiştir (2021, 90). Metinden yer verdiğimiz mukayese parçalarının açıklamalarında aktardığımız üzere, Tosyevî'de dilsel aktarım esnasında manayı kaybettirmeme çabası mevcutken buna daima edebî ve münşiyâne bir üslup elde etme isteği de eşlik etmişti. Kendisinin kaynak metinde olmayan birçok kelime, cümle ve tamlamayı ses uyumu yakalama maksadı ile metne eklemiş olması bu metnin anlatımcı (veya edebî) hüviyete sahip bir tercüme olması için kaleme alındığına kuvvetle işaret eden en bariz durumlardandır. Kaynak metinde olmadığı halde bölüm başlarında yer alan ve klasik hikâye geleneğinin kalıplaşmış bir formu olan "Varaḳ-gerdān-ı ṭavāmīr-i fenn-i ḳışaṣ" gibi eklemeler, yine bölüm başlarında aynı zamanda gelecek bölümü özetler nitelikteki manzum parçalar ve yeri geldiğinde kaynak metinden ödünçlenerek yazılan iktibasların dahi sırasının cümle sonu ses birliğine göre düzenlenmesi metnin edebî bir skoposla üretilmesi neticesinde oluşan tercüme stratejileridir. Bunlara ek olarak mütercimin edebî bir tercüme üretme gayesinin en sık bir biçimde görüldüğü alan ses uyumunun bulunduğu tamlamalar ve Arapça/Farsça müradifleriyle kullanılan pekiştirmeli ifadelerdir. Bu noktada elbette dikkatli olmak gereken bir husus mevcuttur ki, o da eş ve yakın anlamlı sözcüklerin art arda kullanılmasının Arapçanın stilistik özelliklerinden biri olduğudur (Suçin, 2013, 109). Arap belagatçileri tarafından sözcüksel pekiştirme (te'kîdü'l-lafzî) (2013, 109) olarak adlandırılan bu yaygın durumun Tosyevî'nin metnine *İhvânu's-Safâ*'nın dili hasebiyle intikal etmediğini, iki metni de mukayese ettiğimiz takdirde görebilmekteyiz. Nitekim ilk olarak Tosyevî'den alınan parçalar kaynak metinden ekseriyetle daha uzundur ve genel

olarak kaynak metinden ödünçlediği bir kelimeyi müradifleriyle bezeyerek kullanan Tosyevî'dir. Tercüme metninin kaynak metinden edebî lafız üretme manasında öne geçtiğini de gösteren bu durum, mütercimin edebî bir kaygıyla satırlarına taşırmış olduğu münşî kimliğinin ürünü olduğundan bir üslup kopyalaması olarak gösterilemeyeceğini söylemek gerecektir. Aksi halin gerçekleştiği düşünülseydi bu durum mütercimin erek dilde yeniden bir metin inşâ etme noktasındaki rolünü neredeyse önemsiz kılabilirdi.

Lafız düzeyinde belîğ bir tercüme oluşturma gayesi oldukça net olan *Kıstâsu'd-Devrân*'da, tercümenin edebî amaçlarla yapıldığına delalet edebilecek hususlar yalnızca elfâzda yer almamaktadırlar. Bir örneğini ele aldığımız bölümde gördüğümüz " لعله يرحمنا وينظر في أمرنا ويفك أسرنا (Umulur ki bize acır, hakkımızda düşünür ve hepimizi kurtarır)" cümlesinin "Şāyed ki bizlere nesīm-i 'āṭıfeti ese ve viṣāḳa-i ḳaviyyemiz bir ėyüce kese! (Umulur ki bize -onun- ihsan rüzgarı eser ve sıkı prangamızı güzelce keser)" şeklinde mecazî bir yolla çevrilmesi de metnin anlamı edebîleştirdiği noktalara örnektir. Aslında skopos kuramı çerçevesinde ifade edilen "benzer biçim ve metni erek metne aktarma (Tezcan, 2015, 60; Uğurlu, Dolmacı, 2021, 87)" durumu mütercimin bu tasarrufunda tam olarak gerçekleşmemiştir. Bu durumu, Tosyevî'nin kaynak metne göre daha edebî bir anlatım oluşturduğu birçok kısım için de söylemek mümkündür. Tosyevî, münazara türünde bir hikaye metni olan kaynak metinden skopos bağlamında genel olarak uzaklaşmamıştır. Fakat mikro düzeyde -metin dil ve üslubunun kendi hitâp ettiği okur kitlesine yönelmesinin de etkisiyle- özellikle ifade yolları açısından erek metin odaklı hareket edilmiştir.

Bahsettiğimiz gibi bu metin, hayvan ve insanların diyaloglarından oluşan münazara yollu bir mensur hikâye metnidir. Mütercimin bu noktada da metin türü ve amacı ile ilgili tasarrufları olmuştur. Bu tasarruflar, metni kendi kurduğu münazara üslubuna uygun hâle getirirken yapmış olduğu değişikliklerden oluşmaktadır. Hayvanların insan zulmünden hayıflandığı kısımlarda kaynak metinde olmayan ifadeler/şikayetler veya kaynak metindekine yakın şikayet cümlelerinin tercümeye eklenmiş olması ve zulme uğrayan tarafların dilinden aktarılan lirik ifade ve ünlem/hayıflanma cümleleri bu tarz tasarruflardandır. Örneğin şikayetlerini dile getiren hayvanların isimlerinin başına eklenen "uğurlu/kutlu (cemel-i huceste-'amel)", "cömert (feres-i cevâd)" gibi kaynak metinde bulunmayan olumlu nitelemeler; bilhassa hayvanların ifadelerinde görülen ve zulme uğramışlık duygusunu yansıtan "renc-i mestūrun keşf ü nebş ėdip (gizli sıkıntısını açığa çıkarıp/açıklayıp) -dedi-", "derd-i mā fi'l-bālin iẓhār ve eydī-i benī ādemden çekdiği bār-ı

girān-āzārı beyāna ibtidār ėdip -dedi-… (gönlündeki derdi açıklamaya başlayıp dedi…)", "baġl-i bī-kesel kelimātın bi-tefāṣīlihā mükemmel ḳıldıysa… (çalışkan katır, sözünü tafsilatıyla tamamladığında/mükemmel kıldığında)" şeklindeki zarf yapıları; "(Sığır dilinden) ben müstemend ü bīçāre vü derd-mend ü āvārenin… (zavallı, çaresiz, dertli ve perişan olan benin…) " gibi zulme uğramışlığı pekiştirme yollarıyla yansıtan sürekli nitelemeler ve de "Tena''um ėtdiğim ni'metleri fitīl fitīl burnumdan getirip…", "(Feres/at) Sayha vü feryâd edip dedi ki…" örneklerinde yer alan gündelik yakınma üslûbuna ait bazı deyişler Tosyevî'nin münâzara üslubunu geliştiren ve hayvanların şikayetlerini daha inandırıcı hâle getiren ifadelerdir. Dolayısıyla ilk etapta eklenen ifadelerin münşiyâne üsluba tam bir şekilde uyum sağlaması buralarda lafzî bir gâyenin önde olduğunu hissettirse de yapılan eklemeler mütercimin kaynak cümleleri çok iyi özümseyerek duygusal aktarımı başarılı bir şekilde yaptığını, bunları yeni ifadelerle sunabildiğini ve tahkiyevî bir metin inşâ etme gayesiyle hareket ettiğini göstermektedir. Bu durum aynı zamanda münazaranın kaynak metne göre daha az objektif bir bakış açısıyla sunulmuş gibi görünmesine de kapı aralamaktadır. Kaynak metnin münâzara tarafları arasında daha objektif bir tavrının bulunduğu ve edebî anlatıma çok daha az yer verildiğini görmek mümkündür. Tıpkı edebî bir metnin kendi hedef ve işlevine göre sanatsal ağırlığından soyutlanmasının mümkün olduğu gibi (Aksoy, 2002, 192) Tosyevî'nin de yeniden yorumlamalarıyla aksi bir dönüşüm gerçekleştirdiği görülmektedir.

İfade ve söz gruplarında olduğu gibi bazen cümle bazında da aynı amaçla eklemelerin yapıldığı görülmüştür. Örnek vermek gerekirse kaynak metinde olmayan ve hayvanların söylediği "Ey melik-i… ṭā'ife-i insān bizlere ne dürlü cevr ü eẕā-yı firāvān ėderler!" gibi hayıf dolu ünlem cümleleri de metindeki müştekiyâne üslubu okuyucuya kaynak metinden çok daha kuvvetli hissettirmiştir. Kaynak metinde olmadığı halde tarafların birbirlerine karşı deliller getirmeleri esnasında "Beyân etsinler!" gibi muhâtabı harekete geçirici ifadeler de bu kabildendir. Ayrıca kimi zaman normal bir isim ya da fiil cümlesi, o esnada taraflardan birinin rolüne bürünen mütercimin elinde münazaradaki cedeli hissettirecek alaylı soru cümlelerine dönüşebilmiştir. Ele aldığımız parçada geçmeyen bu tür değişimlere güzel bir örnek, metnin 37a sayfasında yer almaktadır. Kaynak metinde:

واعلموا أن لكم فيما مضمن أخبار القرون الأولى معتبرًا ومختبرًا، وفيما جرى بين بني آدم وبين بني الجان

في الدهور السالفة دليلًا واضحًا،

(Zirikli, 2018, 2/168)

> [Biliniz ki sizin için ilk asırların geçmiş haberlerinde ibret ve örnek; geçmiş zamanlarda insanlarla cinler arasında meydana gelen olaylarda açık bir delil vardır. (Kahraman-Çalışkan, 2013, II/170)]

şeklinde geçen cümle Tosyevî tarafından:

> "Ġālibā sen aḥvāl-i ḳurūn-ı māżiyyeden bī-ḫaber olup, duhūr-ı sālifede benī ādem ile beniyyü'l-cān meyānında cereyān ėden mācerādan eṣer görmemişsiñ?″

cümlesiyle karşılanmıştır.

Buraya dek Tosyevî'nin tercümesinin münazara yollu, edebî bir mensur hikâye olarak kaleme alındığından ve bu amaç doğrultusunda tercümesindeki bazı uygulamalarından bahsetmeye çalıştık. Fakat unutmamak gerekir ki Tosyevî, eseri için "kıssa" kelimesini kullandığı yerlerde ondan ders alınacağı haberini veren bazı ifadeleri de beraberinde zikretmiştir. Hâtime kısmında bu eseri "kıssadan hisse" maksadıyla yazdığını gönül ehlinin bu eseri okuyarak ferahlamasını dilediğini belirtmiştir:

> Ve ammā s̱āminen tasṭīr ü taḥrīre iştiġāl, iẓhār-ı ma'ārif ü kemāl ve tervīc-i maḥāsin-i maḳāl olmayıp ancaḳ **ḳıṣṣadan ḥiṣṣe** mülāḥaẓası-y-ıla bir ehl-i ḥāl bu risāleniñ muṭāla'ası-y-ıla kesb-i inşirāḥ-ı bāl ėder-ise gerek mütercimi ve gerek tercemeye bā'iṣ̱ ü bādī olan ẕāt-ı sütūde-şiyemi bir du'ā-i ḫayr-ile yād ve neşīṭu'l-fu'ād ėder ümniyyesi-y-ile … [145b]
>
> (Ama sekizinci olarak, -bu kitabı- yazmakla meşgul olmak marifet ve kemali gösterip sözün güzelliklerine revaçta bulunmak için değildir. Yalnızca, bir gönül ehli kıssadan hisse düşüncesiyle bu risaleyi düşünerek okur -ve- gerek mütercimi gerek -kitabın yazılmasına- sebep olan övgüye layık zâtı bir hayır duası ile yâdedip gönlüne neşe verir -diyedir-.)

Yine daha evvel bahsettiğimiz üzere 3b sayfasında kaynak metinden bahsederken bu risaleyi "kıssa-i ibret-nümā" yani ibret olan/ibret alınması mümkün olan bir hikaye olarak görmekteydi. Öyleyse metnin tercüme edilme amacının yalnızca edebî bir eser üretmek olmadığını, her ne kadar -bilhassa lafzî anlamda- sanatsal tasarruflar ön planda olsa da okuyucuya bu kıssadan bir şeyler öğrenmesinin beklendiği bir metin sunulduğunu düşünmek gerekir. Bu ikinci "öğreticilik" amacı, aslında hikayeler ve temalarına dair müstakil bir çalışması bulunan Hasan Kavruk'a göre eski Türk edebiyatında hikayelerin ortak noktası olup onları şiirden ayırmaktadır (Kavruk, 1998, 8). Dolayısıyla bu tercümenin de bahsedilen gâyeyi güderek yazılmış oluşu ve ait olduğu metin türünün kalıplarına oldukça uygun hâlde üretilmesi söz konusudur. Yalnızca kıssa kelimesinin yanında yer verdiği ibret tarzındaki ifadelerde değil, hâtime bölümünde de tercümenin bu ikinci

amacına dair bazı ifadeler yer almıştır. Bu da Tosyevî'nin metni "va'z u tezkîr" kaidelerine göre yazdığından bahsettiğine yönelik ifadeleridir. Bu ifadelerden metnin vaaz ve nasihat kaidelerine uygun bir biçimde tercüme edildiği ve ahlâkî öğreti amacına uygun hareket edildiği manasının çıkarılabilmesi mümkündür.

Tercüme metninde, bahsetmeye çalıştığımız gibi ifade düzeyinde bazı eklemeler bulunmaktaydı. Bunlardan bir bölümünün inşâ üslubunun gereksinimleri ile ortaya çıktığından bahsettiysek de Tosyevî'nin farklı amaçlarla da cümle ve ifadelere eklemeler kattığını gözlemleyebilmekteyiz. Toplu olarak ifade etmek gerekirse, büyük parçalar halinde bir metin eklemesi yapılmayan tercümede, cümlelerin arasına katılan ziyade söylemler ve kaynak metinden bağımsız tahrir edilen cümleler şu dört amaç doğrultusunda yazılmışlardır:

1. İnşâ üslubunun tekrarlı yapısına uyum sağlayacak, edebî bir gaye ile eklenen ifadeler
2. Münâzara tarzı doğrultusunda tarafların diyaloglarını daha canlı kılacak türden ekleme ifadeler
3. Durumu özetler nitelikteki ekleme ifadeler
4. Mütercimin konu ile ilgili ilave bir bilgi eklemesiyle oluşan ifadeler
5. Yanlış anlamayı engellemek amaçlı açıklayıcı ifadeler

Yukarıda özetlemeye çalıştığımız ifade eklemelerinin ilk iki maddesi, tercümenin amacı ve üslup gayesiyle başvurulan tercüme stratejileri bağlamında değinmeye çalıştığımız örnekleri içermektedir. Fakat son üç madde, aslında metne "anlam" açısından da bir ekleme yapıldığını gösteren ifadeleri kapsamaktadır. Örneğin durumu özetler nitelikteki ifadelere, aslında birçok diyaloğun başında yer alan,

> "Ve ḫāmisen fīl daḫi ẓulm ü ta'addī-i benī ādemi bu ṭarz üzere tafṣīl ėdip (dedi ki)"
>
> (Beşinci olarak fil de insanların zulmü ve haddini aşmasını bu şekilde anlatarak -dedi ki-)
>
> "Erneb daḫi ba'ż-ı ḳabāyīḥin taṣrīḥ için taḥrīk-i leb (ėdip dėdi)" [32b]
>
> (Tavşan da bazı kusurlarını açıklamak için ağzını açıp -dedi ki-)
>
> "Bir ḥakīm-i āḫar daḫi cevāba taṣaddī ve cümleniñ ittifāḳı olan re'yden tecāvüz ü ta'addī ėdip (dėdi ki)" [37a]
>
> (Başka bir bilge de cevap vermeye girişip herkesin ittifakı olan görüşten çıkıp -dedi ki)

ifadelerini misal olarak zikretmek mümkündür.

Mütercimin konuya dair ilave bilgi verdiği kısımlar için, metnin incelediğimiz bölümünde karşımıza çıkan iki belirgin örneği zikrederek bu sınıfa dahil edebiliriz. Bunlardan birisi hınzırlardan büyü noktasında da faydalanıldığını gösteren bir uygulama bilgisi; diğeri de onların fıkhen ayn-ı necis sayıldıklarına dair bir bilgidir. Bu iki anlam da kaynak metinde yer almamıştır. Bununla birlikte metnin farklı bölümlerinde de benzer eklemeler yer almıştır. Metnin anlam noktasında daha anlaşılır olması için de yine incelenen kısımda yer alan "عندك شيء غير ما ذكرت (söylemediğin başka bir şey)" cümlesindeki "şey" kelimesinin bağlama uygun bir biçimde "delîl ü bürhân" şeklinde çevrilmesini örnek gösterebiliriz.

İhvânu's-Safâ'nın Kaynak Metin Olarak Seçilme Nedeni

Mevcut çeviri araştırmaları, bir metnin nasıl tercüme edildiği kadar niçin tercüme edildiği hususunun da önemli olduğunu ortaya koymuştur. Buraya dek değinmeye çalıştığımız kısımlarda, metnin tercüme amacını ve bu doğrultuda izlenen yolları elden geldiğince gözlemlemeye çalıştık. Fakat ne var ki, belki de tercümeyle ilgili sorulması gereken ilk sorulardan biri, yine tercüme skoposları ile bağlantılandırabileceğimiz "Tercüme etmek için neden bu metin seçildi?" sorusuydu. Metnin daha önce Lâmi'î Çelebi tarafından da tercüme edilmiş olup kendi içerisinde güzel işlenebilecek bir münâzarayı barındırması, Lâmi'î Çelebi'nin Tosyevî'ye göre bu metni eleştiriye açık bir biçimde tercüme etmiş bulunması ve bu nedenle Tosyevî'de bu metni yeniden tercüme etmeye karşı oluşan istek, mütercimi *Kıstâsu'd-Devrân*'ı yazmaya iten başlıca sebepler olarak sıralayabileceğimiz hususlardır.

Bunların yanısıra kaynak metnin seçilmesinde konusunun çok büyük bir öneme sahip olduğunu ve hem ahlâkî hem de edebî bir hikaye metni için uygun temsilleri ve zengin malzemeyi barındırması bakımından mühim bir kaynak metinden yola çıkıldığını gözardı etmemek gerekecektir. Osmanlı telif geleneğinde üretilmiş olan birçok hikâye metninde, siyaset, öğüt, çeşitli ahlâkî öğretiler gibi bilgilerin hayvanlar yoluyla aktarıldığı görülmektedir. Hatta bunlardan en meşhur ve beğenilmiş olanı, mütercim Tosyevî'nin de sebeb-i telifinde adını zikretmiş olduğu *Kelîle ve Dimne* hikayeleridir. Mütercim eserinin sonunda bu eseri niçin kaleme aldığını aktarırken hem bir kıssadan hisse aracı olmasını hem de okuyanların gönüllerine hoşnutluk/ferahlık vermesini dilediğini, yoksa buradaki amacının kendi hünerlerini sergilemek olmadığını ifade etmiştir (145b). Tosyevî'nin felsefî

ve ahlâkî konuları hayvan ve insan elçilerinin dilinden anlatan bu eseri seçmiş olması, mevcut zengin içeriği okuyucuya en kolay ve etkili bir biçimde aktarabilmesini sağlamıştır. Aslında hayvanların dilinden aktarılan birçok şikâyet, insanoğlunun geliştirmesi ve iyileştirmesi gereken kötü özelliklerine dair olup bize bunları hatırlatmakta; Allah'ın hayvanlara ve insanlara bahşettiği nimetleri gözler önüne serip eşref-i mahlûkât olan insanın kendisiyle müşerref olduğu nimetler de söz konusu edilmektedir. Tüm bu konuşmalar mantık çerçevesinde akla gelen sorular üzerinden ilerletilmiş, zihinde belirmesi muhtemel sorular tarafların tartışmaları şeklinde verilerek hem aklî hem de naklî yollardan cevaba kavuşturulmuştur. *İhvânu's-Safâ Risaleleri* bahsettiğimiz üzere bilgi aktarımı ve felsefî açıdan zengin bir İslam ansiklopedisi olarak görülmüş olan ilmî bir eserdir. Hayvanlarla ilgili bu risale dışındaki risalelerde anlatım tarzı bu şekilde ilerlememiş, çoğu yerde ansiklopedik bilgiler doğrudan aktarılarak verilmiştir. Fakat kaynak metnin bu risalesi, konunun aktarımı için temsîl gücünden istifade edilen bir metin olarak mütercimin de bu malzemeyi değerli bulup işlemesini sağlamış gibidir. Hatta Tosyevî metnin başındaki kitâbî bilgileri hikayeyi gölgelememesi için son kısımda özetlediğini ifade edip tahkiyevî ve edebî bir üslupla kaynak metindeki malzemeyi amacına daha da uygun bir hâle büründürmüştür. Üstelik mütercim, tenbîhâttaki ifadelerinden ve derkenârlardaki uyarılarından da gördüğümüz üzere kaynak metne itikâdî açıdan birçok noktada katılmadığı hâlde metindeki malzemeyi başarılı bir şekilde kullanmaktan vazgeçmemiştir. Böylece kimi zaman İsrâiliyattan, kimi zaman bilimsel kitaplardan olmak üzere birçok muhtelif kaynaktan yararlanmış olan metnin orijinal ve zengin muhtevâsı da Türkçeye aktarılmıştır.

İkinci bölümde bahsedildiği üzere mütercimin kaynak metnin tüm risalelerini istinsah ettiğini gösteren yazma bir nüsha bulunmakta olup, bu nüshanın sonundaki istinsah tarihi 1819'u göstermektedir. *Kıstâsu'd-Devrân*'ın istinsahı ise, mütercimin ifadelerine göre 1822'de son bulmuştur. Bu anlamda tercüme ve istinsah faaliyetlerinin birbiriyle bir ilişkisi olduğunu ve mütercimin yaptığı istinsahın ardından tercüme faaliyetine yöneldiğini düşünmek mümkündür. Yani bu metin tercüme edilmek istendiği için *İhvânu's-Safâ* risalelerinin istinsah edilmiş olmasından ziyade, istinsahın gerçekleşmesiyle bu risalelerden birinin seçilip tercüme edilmiş olması daha olasıdır. Tarih bilgisinin yanısıra, toplam 51 risaleyi ihtiva eden risaleler oldukça çeşitli ve de hacimlidir. Dolayısıyla bunların hepsini özenle istinsah etmiş olması da istinsahın tercümeden bağımsız olarak her

hâlükarda gerçekleştirilebilecek bir amel olduğunu, mütercimin ilmî bir gözle ansiklopedik bilgileri ve bu bilgilerin yayılmasını önemsediğini düşündürmektedir.

Bu ilgi bir yana, bâtınî düşünceleriyle bilinen ve mütercimin her fırsatta düzeltme yoluna gittiği bu kaynak metnin seçilme sürecinde başka etkenlerin olup olmadığı da akla gelebilir. Tosyevî, *Kıstâsu'd-Devrân*'ın son kısımlarında yer verdiği tenbîhâtta müellifin bazı konularda itikada aykırı düşen ve felsefecilerin düşüncelerini izleyen tabirleri olduğunu ve kendisinin buraları ıslah ederek tercüme ettiğini söylemekteydi. Ayrıca derkenârların tercümeyle ilişkisi bağlamında örneklerini vereceğimiz üzere, müellife katılmadığı yerleri özenle belirterek bu konuda hassas davranmaya gayret etmiş, kimi yerlerde müellifin tuttuğu yolun yanlış olduğunu açıkça belirterek ehl-i sünnet ve hidâyet çizgisinden çıkmamaya çalışmıştır. Tosyevî'nin gerek kurduğu metinlerin ilmî yönüne gerekse kendi istinsahlarına bakarak kendisinin âlim bir kişiliği olduğunu, tasavvufî noktada da İsmail Hakkı Bursevî ve Celvetîlik'e ait birçok eseri istinsah ettiğini görmüştük. Bu konuda kesin yargılar kullanmaktan imtina etmekte fayda olsa da, edip ve âlim bir şahıs olan Tosyevî'nin istinsahları üzerinden kendisinin muhafaza etmek istediği eserleri, önem verdiği konuları görebilmek ve bu yolla hayatına dair bazı fikirler edinebileceğimizi söylemek mümkündür.

İhvânu's-Safâ topluluğu hakkında net bir bilgi bulunmayıp asıl kimliklerini gizli tutan bu topluluğun 10. asırda dini felsefe ve akıl süzgeciyle yeniden gözden geçirmek maksadıyla risaleler kaleme alan bir grup olduğu kaydedilmiştir (Eğri, 1997, 80-83). Yine kaynakları arasında İsrâiliyyât'tan ve ünlü filozofların düşüncelerinden birçok malzeme yer alan bâtınî bir hareket olduğu, bu grubun daha sonraları İsmâilîler tarafından oldukça sahiplenilmiş oluşu ve Gazzâlî'nin bu topluluğun mutasavvıf Şiilerden oluştuğunu ifade etmesi de İhvân hakkında kaydedilen bilgiler arasındadır (Eğri, 1997, 80-83). *İhvânu's-Safâ*'ya karşı ehli sünnete aykırı bir yönü olması nedeniyle yaklaşımın biraz daha farklı olduğu, Lâmi'î Çelebi'nin metninde de hissedilmektedir. Lâmi'î Çelebi'nin *Şerefü'l-İnsân* adlı eserini bir doktora tezi olarak hazırlayan Saadettin Eğri, incelediği metnin kaynağını oluşturması bakımından *İhvânu's-Safâ*'ya dair bazı bilgiler vermiş, fakat bu metnin kaynağının *İhvânu's-Safâ* olduğuna dair daha önce bir bilginin yer almadığını kaydetmiştir (1996, 80). Nitekim Lâmi'î Çelebi kaynak metinden sadece bir risâle olarak bahsetmiş, *İhvânu's-Safâ* adını veya müelliflere dair herhangi bir ismi hiçbir şekilde zikretmemiştir. Aslında bu durum da, *Şerefü'l-İnsân*'ı inceleyen Eğri'nin "*İlk bakışta Lâmi'î gibi ehli sünnet akîdesine tam teslimiyette bulunan bir mutasavvıfın söz konusu risalelerden etkilendiğini kabul etmek zordur* (Eğri, 1997, 80)" ifadelerini destekler bir tasarruf gibi

görünmektedir. Tosyevî ise hem eserinin giriş bölümünde bu risalelerden ismen bahsetmiş hem de kendisine göre Mecritî olarak adını zikrettiği müellifi güzel ifadelerle anmıştır. Fakat yine de müellifin ehli sünnete aykırı düştüğü yerlerde tamamen sessiz kalamamıştır.

İhvânu's-Safâ hakkındaki genel manzara, itikadî yönlerden problemler barındırabilen bir hareket olduğunu gösterirken, ehli sünnet bir tarikate intisab ettiğini veya yakın olduğunu düşündüğümüz, üstelik tercümesinde dahi sürekli muzır gördüğü kısımları ıslah eden Tosyevî'ye, hem istinsah hem de tercüme ettiği bu metni sunan (veya haberdar eden) farklı bir kişi ya da kişilerin bulunma ihtimâli akıllara gelmektedir. Mütercimin metinden bu yolla haberdar olduğunu farz etmek gerekirse bu kişinin kendisinden övgü ile bahsettiği hâmisi olan Mehmed Seyyid Recâî Efendi olması akla gelen ilk ihtimâl olarak yerini almaktadır. Tosyevî, kaynak metnin istinsah kaydında bu eserin ilk kısmını Konstantiniyye'de, son kısmını ise kendi memleketi olan Tosya'da yazıp bitirdiğini söylemektedir. Yine *Kıstâsu'd-Devrân*'ın sebeb-i telifinde, bir dönem hâmisi olan Mehmed Recâî'nin kutlu şehrinde yaşayıp daha sonra oradan ayrılmak zorunda kaldığını, kendi memleketi olan Tosya'ya geldiğini ve bu hasret zamanlarında da *Kıstâsu'd-Devrân*'ı yazdığını ifade etmişti. Ayrıca mütercimin 1818 senesinde kaleme aldığı ve kendi memleketindeki atasözlerinin derlemesinden oluşan *Turfetü'l-Emsâl* adlı eserinde de eserin bir "diyār-ı letāfet-medār"daki (Arslan, 2019, 91) dostlardan ayrı kalmanın hasretiyle kaleme alındığı beyan edilmekteydi. Tosyevî bu güzel memleketi, aşağıdaki medih ifadelerinde ilim, edebiyat ve uhrevî anlamda faydalar edindiği bir şehir olarak betimlemiştir:

> Bürheten mine'z-zamān ve nebzeten mine'l-evān 'arūs-ı dünyā ve ġıbṭa-fermā-yı aḳṭār-ı ġabrā, ḳuṭbü'l-bilād, mültecā-yı erbāb-ı murād, ṣānī-i bāġ-ı İrem ma'den-i ehli'l-ilm ü ḥikem āstāne-i sa'ādet-rehīn ve maḥmiye-i żarāfet-ḳarīnde iştiġāl-i evrād-ı 'ilm ü edeb ve lisān-ı isti'dād ile nevāle-i ezeliyyemüz ṭaleb sevdāsıyla mekŝ ü ḳarār ve ḥikmet-i Perverd-gār ile āḫir-i kār dil-i pür-ekdārda ṣıla-i raḥm teşvīşi āşikār olmaġla belde-i aṣliyyemüz olan Ṭosya'ya basṭ-ı bisāṭ-ı istiḳrār olındı. (Arslan, 2019, 91)[54]

Dolayısıyla onun bir dönem İstanbul'da Mehmed Recâî'nin yanında bulunduğunıu düşünmek ve burada ilmî gayelerle kaldığını söylemek yanlış olmasa gerektir. Büyük bir ihtimâl ile *İhvânu's-Safâ*'yı istinsah ettiği bir nüsha ile karşılaşmış ve bu istinsahı

[54] Tarafımızca hatalı bulunan bazı okuma tercihleri, Arslan'ın neşrettiği metne bazı ufak müdahaleler yoluyla tashih edilerek yazılmıştır.

sürdürmek için beraberinde Tosya'ya götürerek orada tamama erdirmiştir. Tosyevî eserinin giriş bölümünde memleketine gittikten sonra da hâmîsi ile iletişiminin devam ettiğini, mektuplaştıklarını ve yazıştıklarını dile getirmiştir. Aynı zamanda *Kıstâsu'd-Devrân*'ın başında ona yazdığı kasidede "*Sen ṣorarken ġurbet ü kürbetde her dem ḥālimi / Ben kimi esrārıma vāḳıf ėdem ey nükte-dān*" diyerek hâmîsinin Tosya'ya döndükten sonra kendisiyle iletişimi hiç koparmadığını anlatmak istemiştir. Özetlemek gerekirse, aslen Tosyalı olan bir müellifin bir dönem İstanbul'da bulunduğunu, burada Mehmed Recâî ile karşılaştığını, ilmî bir toplulukta yer aldığını, aynı zamanda *İhvânu's-Safâ*'nın bir nüshasını edinerek istinsâha koyulduğunu, başladığı istinsahı kendi memleketinde devam ettirip aynı zamanda mektup yoluyla hâmisi olan zât ile görüşmelere devam ettiğini, nihayetinde de istinsahını ettiği eserin içerisinden bir risaleyi tercüme edip yine hâmisine sunduğunu öğrenmekteyiz.

Cemal Demircioğlu'nun, tercüme bir metni daha iyi inceleyebilmek adına oluşturduğu "Eyleme Odaklı Söylem Çözümlemesi" yönteminin hâmilere dair fikir veren bir öncülünden, incelemenin bu noktasında yararlanmakta ve metinlere yöneltmeyi tavsiye ettiği soruları hatırlamakta fayda olacağını düşünmekteyiz. Demircioğlu'nun tercüme ve himaye kurumu ilişkilerine dair sunduğu sorular; eserin kim/ler için yazıldığı, eserin yeniden yazılmasındaki beklentilerin neler olduğu, hâmînin edebi yönüyle veya tercüme edilen esere dair değerlendirmeleriyle ilgili bir bilginin verilip verilmediği ve hâmînin kaynak metinle ilgili değerlendirmelerinin ne olduğu şeklindedir (Demircioğlu, 2016, 164). Biz Tosyevî'nin verdiği mâlumâttan, yalnızca eserin kim için kaleme alındığı ve bundan murâdın hâmiden ayrı düşülen zamanlarda bir teselli bularak onu da hayırla yâd ettirmek olduğunu öğrenmekteyiz. Bu cümlelerinin ardından, tercümeyi yazıp bitirme durumunu "vazīfe-i çâkerâneyi tetmîm eyledim (kulluk/kölelik görevini tamamladım)" şeklinde ifade etmesi üzerinde düşünmek mümkündür:

> Pes bādī-i iṭfā-yı nā'ire-i derūn olmaḳ ümniyesiyle bu terceme-i leṭāfet-nümūnuñ bir vaḳt-i meymūnda tertībine ibtidār ve bir niçe rūzgārdan ṣoñra tebyīżi ḥüsn-i ḫitām ile bedīdār olup ol ẕāt-ı ḫuceste-simātıñ āsitān-ı sidre-nişānına taḳdīm birle mehmā-emken **vaẓīfe-i çākerāneyi tetmīm eyledim**. [4b]

Bu ifadeyi gerçek anlamıyla değerlendirdiğimiz takdirde, hâmisi karşısında bir kul olarak konumlanmış olan mütercim bu konumu dolayısıyla kendisine verilen "tercüme vazîfesi"ni olması gerektiği gibi tamamlayarak bir nevi siparişe karşılık vermiştir. Fakat mecaz anlamıyla değerlendirdiğimiz takdirde, mütercim hâmisine olan saygısı nedeniyle ona sunmak için tamamladığı tercüme işini fevkalâde mütevâzı bir ifade olan "kulluk

vazifesini tamamlamak" şeklinde ifade etmiştir. "Çâkerâne" ifadesinin zamanla "kulluğa/köleliğe uygun şekilde" anlamının yanısıra (tıpkı "bendeniz" ifadesinde olduğu gibi) kendinden bahseden kişinin kullandığı bir nezâket ifadesi olarak da kullanıldığı bilinmektedir (Kubbealtı Lügati, 30.10.2023). Kullanılan ifadenin ardında hangi anlamın daha ön planda olduğunu net bir biçimde söylemek için tercüme geleneğindeki diğer eserlerde bu tarz kullanımların izlerini takip etmek daha sağlıklı olacaktır. Mütercimin bizlere bu noktada oldukça açık bir bilgi sunmaması dolayısı ile hâmînin tercüme ameliyesindeki etkisini daha net bir biçimde belirlememizi sağlayabilecek birçok soru hâlen cevapsız kalmaktadır. Sonuç olarak tercümenin ortaya çıkışında bir sipariş yolunun etkili olduğunu söylemek yalnızca bir ihtimâldir. Hatta mütercimin kaynak metni edinmesinde hâmînin doğrudan bir etkisinin olduğunu söylemek için de elimizde yeterli bir veri bulunmamaktadır. Fakat Tosyevî'nin bizzat hâmî elinden olmasa da, kendi fikir dünyasına göre biraz daha farklı görünen bu metni İstanbul'da hâmisinin de bulunduğu bir çevrede edindiğini düşünmek hatalı olmasa gerektir. Tosyevî, ilim ve edebiyatla iştigal etmek için geldiğini söylediği bu şehirde, içerisinde bulunduğu ilim ortamlarının, belki de bizzat hâmîsinin etkisiyle *İhvânu's-Safâ'*yı tanıyarak içinden bir cüz'ü tercüme yoluna gitmiş gibi görünmektedir. Yine kendisi gibi ehli sünnet görüşlerine sahip bir müellif olan Lâmi'î Çelebi'nin daha evvel bu risaleyi tercüme etmiş olması da oldukça mühimdir. Kaynak metnin ismini açıkça zikir dahi etmeyen bu tercüme Tosyevî tarafından görülmüş, kaynak metninin İhvân-ı Safâ risaleleri olduğu açıklanmış ve önemsenmiştir. Söz konusu durumun da mütercimi bu metni tercih edişi noktasında destekleyen ve teşvik eden bir unsur olarak görmek mümkün olabilir.

Bizim için mühim olan nokta, Tosyevî'nin bu risaleleri okuyup içinden tercümesi için bir parça seçerken bir mütercim olarak kaynak metnin tüm anlatılarına körü körüne bağlı kalmamış olması ve metni kendi anlayışına göre yeniden şekillendirmesidir. O bunları yaparken ıslâhlarını notlandırma yoluna giderek bir Osmanlı âlimi gibi hareket etmiş, bazı noktalarda tenkîdi elden bırakmamıştır. Böylelikle klasik tercüme geleneğine ilmî, felsefî ve ahlâkî yönden zengin olan edebî bir eser kazandırmıştır.

2.2.4. Lâhıka Bölümüne Dek Kullanılan Dilsel Aktarım Yöntemleri Bağlamında *Kıstâsu'd-Devrân*

Evvela yukarıda tablolar halinde incelemiş olduğumuz kısımlar olmak üzere metnin genelinde takip edilen karşılama biçimleri, bizlere tercüme usûlü hakkında bazı fikirler vermiştir. Bu fikirleri yorumlama noktasında, ağırlıklı olarak klasik eserlere yönelik tercüme usûllerinden ve modern çeviribilimin söylemlerinden yararlanmakta fayda olacağını düşünmekteyiz. Bu söylemlerden *Kıstâsu'd-Devrân*'da tercüme metodu hâlinde vücut bulmuş olanları zikretmek ve mütercimin tercüme hakkındaki söylemlerini de bu bağlamda yeniden düşünmek, tercüme stratejileriyle ilgili genel bir yorum elde etmemizi sağlayacaktır. Çeviribilim araştırmacısı Jose Lambert'in ifade ettiği gibi, tek başına hiçbir çeviri kuramı bütün çeviri uygulamalarını yorumlamak için yeterli değildir (Demircioğlu, 2016, 30). Bunun yanında bazı isabetsizlikleri de meydana getirmesi olası bir durumdur. Dolayısıyla metni bunlardan birine hasretmek yerine hem metnin ait olduğu geleneğin tercüme usûlü bilgisinden hem de modern çeviri söylemlerinden gerekli noktalarda yararlanarak mütercimin yöntemini kendi amacına en yakın şekilde takip etmeye çalışmakta fayda olacaktır.

Modern çeviribilimde tercüme stratejilerinin çeşitli şekillerde incelenmesiyle bazı kuram ve yaklaşımlar meydana gelmiştir. Roman Jakobson ile ses bulan dil odaklı yaklaşımlar, genel olarak "farklılıkta eşdeğerlik" tanımı üzerine geliştirilmiş olan ve kaynak metindeki ifadelerin hedef dilin imkânlarıyla dönüştürülmesini "kayma" olarak tanımlayan bir çeviri yaklaşımıdır (Suçin, 2013). Eugene Nida'nın çerçevesini çizdiği "dinamik eşdeğerlik" yaklaşımları ise çevirinin ne derece serbest olduğunu görmeyi amaçlayan bir yöntem olarak "biçimsel eşdeğerlik" ve "devingen eşdeğerlik" kavramlarıyla ön plana çıkmıştır (Suçin, 2013). Biçimsel eşdeğerlik, kaynak metnin biçim ve içeriğinin, ifadelerdeki gramer özelliklerinin nasıl aktarıldığıyla ilgilenerek kaynak metindeki isim/fiil gibi yapıların aynı gramatikal ögelerle yeniden üretilmesi durumunu ifade eden bir kuramsal çerçeveye sahiptir (Doğru, 2016, 189). Devingen eşdeğerlik tanımı ise söz diziminin değişebildiği, fiillerin isim şeklinde karşılanması gibi gramatikal kaymaların yer alabildiği, kültürel çeşitlilik noktasında dipnotlardan yararlanılan, deyim/mecaz ifadelerin erek dile uyarlanabildiği (Doğru, 2016, 191) çeviri metinleri olarak tanımlanmıştır. Devingen eşdeğeri sağlayan tercümeler, kaynak metindeki anlamı ve etkiyi olduğu gibi erek dile aktaran tercümelerdir ve biçimsel değişikliği içerisinde barındırsalar dahi

aktarılan mesajı korudukları sürece "sâdık" çeviri olarak kabul edilirler (Suçin, 2013, 37). Burada bahsedilen sadâkat meselesi kaynak metnin anlamına olan bağlılığa işaret etmektedir.

Yukarıda yer aldığı gibi, çeviribilim araştırmalarının genelinde kaynak metne bağlılık açısından tercümelerin sâdık ve serbest olarak ikiye ayrıldığı görülmüştür (Yazar, 2015, 18). Nida'nın "biçimsel eşdeğerlik" ve "devingen eşdeğerlik"[55]yaklaşımından sonra sâdık ve serbest çeviriye yakın diğer iki kavram ise Viney ve Darbelnet'in "dolaylı çeviri" ve "doğrudan çeviri" kavramları olmuştur.[56] İki çeviribilim araştırmacısı, doğrudan çeviride ödünçleme (borrowing)[57], öyküntü (calque)[58] ve sözcüğü sözcüğüne çeviri (literal translation)[59] yöntemlerine; dolaylı çeviride ise "biçim değiştirme (transposition)[60], "bakış açısı değiştirme (modulation)", "eşdeğerlik (equivalance)" ve "uyarlama (adaptation)"[61] maddelerine yer vererek stilistik bir bakış açısı geliştirmeye çalışmışlardır (Gedik, 2021).

[55] Çeviribilim araştırmacısı Eugene Nida, çeviriyi "eşdeğerlik" kavramı üzerinden tanımlamaktadır. Devingen eşdeğerlikte odak erek metin olup, biçimsel eşdeğerlikte ise kaynak metindir. Devingen eşdeğerlikte oluşturulan yeni metinde söz dizimi değişebilir, gramer yapıları birbiri yerine gelebilir, zamirler isim yerine geçebilir ve maksat okur üzerinde kaynak metinle aynı etkiyi yaratmaktır. Biçimsel eşdeğerlik ise orijinal metnin biçim ve içeriğini mümkün mertebe bozmadan vererek isimlerin isim, fiillerin fiil olarak çevrilmesini, sözcük öbekleri ve cümlelerin bölünmemesini gerekli kılar. (Doğru, 2021, 189-191)

[56] Stylistique Comparée (Karşılaştırmalı Biçembilim) yaklaşımı çerçevesinde çeviribilim araştırmacıları Jean Paul Vinay ve Jean Darbelnet, kaynak dilde var olan bir unsurun erek dildeki benzer iletişimsel durumlarına odaklanır (Gedik, 2021, 152). Bu doğrultuda araştırmacıların "doğrudan" ve "dolaylı" çeviri olarak iki çeviri stratejisi önerdiği görülmektedir. Doğrudan çeviri, içerisinde ödünçleme, öyküntü, birebir/sözcüğü sözcüğüne çeviri uygulamalarını; dolaylı çeviri ise biçim değiştirme, bakış açısı değiştirme, eşdeğerlik ve uyarlama uygulamalarını barındırır (Gedik, 2021, 153).

[57] Kaynak dilde var olan bir sözcük veya ifadenin herhangi bir değişikliğe uğramadan erek dilin alfabesiyle yazılmasıdır (Gedik, 2021, 154).

[58] İçerik ve biçimdeki sıralama korunarak kaynak dilden erek dile sözcüğü sözcüğüne aktarım yapma işlemi, öyküntü olarak adlandırılmaktadır. Bu yöntemin ödünçlemeden farkı, kaynak dildeki yapı ve anlamlara göre erek dilde var olan ögelerin kullanılmasıdır (Gedik, 2021).

[59] Sözdizimsel yapının erek dile benzer bir biçimde aktarımıdır. Farklı dil ailelerine mensup dillerde (Arapça ve Türkçe gibi) bu yolla yapılan çevirilerde biçimsel eşdeğerliğin sağlanamaması söz konusu olmaktadır. Erek dilde doğru anlamı ifade etmeyen ve erek dilin kültüründe karşılığı olmayan sözcüğü sözcüğüne çeviriler, Vinay ve Darbelnet tarafından kabul edilemez olarak belirtimiştir (Gedik, 2021, 157).

[60] Dilbilgisel biçimlerin yeniden düzenlenmesi olarak da ifade edilen biçim değiştirme, kaynak dildeki sözcük türü veya gramer yapısının erek dilde farklı bir sözcük türü ve farklı gramer yapısıyla ifade edilmesidir. Örneğin Farsçadaki "-ki" li birleşik cümle yapısının Türkçeye "-An/-DığInI" fiil çatılarıyla tercüme edilmesi bir biçim değiştirme (transposition)dir. Dil çiftleri arasında bulunan bazı farklılıklar bu örnekteki gibi olup "zorunlu biçim değiştirme (obligatory transposition)" yi gerektirirken mütercimin kendi isteği sonucu yaptığı biçim değiştirmeler ise "isteğe bağlı biçim değiştirme (optional transposition)"yi doğurur (Gedik, 2021, 158-159).

[61] Erek metinde bulunmayan kaynak metin söylemi yerine, eşdeğer ve kabul edilebilir yeni bir söylem oluşturulmasıdır. Böylece kaynak metnin yapısı ve içeriği büyük değişikliklere uğrar. Kaynak dil ve kültürün, erek dil ve kültürde yeniden yazılması anlamına gelen adaptasyon, en küçük örneğiyle erek dile sözcüğü sözcüğüne çevrildiğinde anlamlı olmayacak bir deyimsel ifade yerine kaynak metinde kullanılan (ve aynı durum için söylenen) başka bir deyimsel ifadeyi kullanmaktır (Gedik, 2021, 162).

Bu tarz dilsel yaklaşımlar, dilbilgisel ve metinsel eşdeğerlik bağlamında Mona Baker tarafından da ele alınmıştır (Suçin, 2013, 53).

Sadık ve serbest çeviri yöntemleri, her ne kadar çeviribilim araştırmalarının gelişmesiyle çokça rastlanan terimler olsalar da modern çeviribilim araştırmalarından çok öncesinde de var olan tercüme usûllerindendir. Bunlardan her iki tercüme yöntemi de açık bir şekilde Nergisî'nin *İksîr-i Devlet* adlı tercümesinde ve İshak Hocası Ahmed'in *Akse'l-Ereb fî Tercemeti Mukaddimetü'l-Edeb* adlı eserlerinde söz konusu edilmiştir. Nergisî ve İshak Hocası'nın yer verdiği bu bilgiler aslen 14.yy'da yaşayarak Abbasi Dönemi tercümeleri hakkında fikirler beyan eden Selâhaddin es-Safedî'nin ifadelerini kaynak almaktadırlar (Yazar, 2015, 14). İshak Hocası Ahmed Efendi'nin ifadelerini özetleyerek aktaran Sadık Yazar'ın aktardığı bilgilere göre Ahmed Efendi iki farklı tercüme yönteminden bahsederek bunlardan ilkinin her kelimenin karşılığı bulunarak kaynak metnin söz dizimine göre hemen altına kaydedilmesi olduğunu aktarır. Ahmed Efendi'ye göre bu tercüme yolu, dillerin söz dizimleri birbirlerinden farklı ve her kelimeye erek dilde karşılık bulmak imkânsız olduğundan zor bir yoldur. İkinci tarz tercümede ise mütercimin kaynak metindeki ifadenin anlamını zihninde yeniden tasavvur ederek aktarması söz konusudur. Bu yol ise Ahmed Efendi tarafından daha güvenilir ve uygun görülmüştür (Yazar, 2015, 16). Yazar, bu iki tercüme çeşidinin 19.yy'dan itibaren harfiyen/aynen ve meâlen (anlama göre) şeklinde isimlendirildiğini belirttikten sonra kelimesi kelimesine yapılan bu tercümelerin "tahte'l-lafz" olarak adlandırıldığını tespit etmiştir. Bu tercüme metodunun da iki çeşidi olduğunu, bunlardan ilkinin söz diziminin bozulmadan yapıldığı tahte'l-lafz tercümeler, ikincisinin ise kaynak metnin sözdizimini erek dilin yapısına aktararak yapılan tahte'l-lafz tercümeler olduğunu söyler (2015, 17). Dolayısıyla "doğrudan çeviri"yle paralel bir mantığı olduğunu söyleyebileceğimiz tahte'l-lafz tercümelerin ikinci çeşidini birincisinden ayıran nokta, söz diziminin erek dile göre düzenlenmiş olmasıdır.

Tahte'l-lafz tercümelerin dışında, bizim dolaylı aktarım veya devingen eşdeğer kavramlarına yakın olduğunu söyleyebileceğimiz "me'âlen" tercümeler ise söz diziminin yanısıra anlamın da erek dildeki söyleyiş imkanlarıyla yeniden oluşturulmasıyla oluşan tercümeler olarak aktarılmıştır. Kaynak metindeki anlamın daha net bir şekilde erek dile aktarılmasını sağladığı için Klasik Türk Edebiyatı tercüme geleneğinde anlam çevirisi şeklindeki bu ikinci yol daha fazla tercih edilmiştir (Yazar, 2015, 18).

Yazar'ın ifadelerine göre gerek kelimesi kelimesine gerekse meâlen tercümelerde kaynak metin eksiltme veya ekleme gibi herhangi bir duruma başvurulmadan erek dile aktarılmaktadır (Yazar, 2015, 18). *Kıstâsu'd-Devrân,* evvela çeviribilimin genel manada serbest ve sâdık çeviri olarak tanımladığı bu türlerden sâdık çeviriye daha yakın görünmektedir. Nitekim daha önce belirttiğimiz gibi metnin konuları ve başlıkları kaynak metinle paralel olarak ilerlemekte, kaynak metinden herhangi bir parça çıkarımı veya eklemesinin gerçekleşmediği görülmektedir. Her ne kadar bazı ifade ve cümle eklemelerinin Tosyevî tarafından gerçekleştirildiğini gözlemlemiş olsak da, bunların büyük bir bölümü mütercimin inşâ üslubundan kaynaklı ve anlamı değişime uğratmayan eklemeler olup bilgi kabîlinden eklenen cümle ve ögelerin de metinde azınlık bir yüzdeyi oluşturabileceğini söylememiz gerekir. *Kıstâsu'd-Devrân,* kaynak metniyle karşılaştırıldığında hangi cümlenin hangi cümleye karşılık verildiğini takip etmenin gayet mümkün olduğu bir biçimde tercüme edilmiş, üstelik eşdeğer olarak sunulan cümlelerdeki ödünçleme ve öyküntü yapılar, mütercimin sürekli olarak kaynak metni kontrol edip ifadelere karşılıklar vermeye çalıştığını gösterir niteliktedir. Yazar'ın özetlediği klasik tercüme metodlarından, sözdiziminin kaynak metne göre oluşturulduğu tahte'l-lafz tercümelerin izleri, *Kıstâsu'd-Devrân*'da çok fazla ortaya çıkmamaktadır. Metnin incelediğimiz bölümünde olduğu gibi, genelinde de ödünçleme kelime ve ifadeler oldukça fazladır. Birçok zoolojik kelime de kaynak metinde olduğu şekliyle alınmış, en fazla erek dile göre ta'rîb edilerek yeniden kullanılmıştır. Fiillerde fiilin olduğu şekliyle alınmadığı fakat fiil kökünün herhangi bir isim kalıbına kalb edilerek yeniden kullanılması veya Türkçe bir yardımcı fiil beraberinde yüklem oluşturulması gibi durumlar gözlemlenmiştir. Dolayısıyla, her ne kadar kaynak metnin izlerini taşısa da *Kıstâsu'd-Devrân*'da, birinci tür tahte'l-lafz'da olduğu gibi erek dilin sözdizimini oynatacak cinsten ödünçlemeler bulunmamaktadır. Fiil veya isim cümlesi yapıları, şartlı cümleler gibi gramatikal hususların erek dilin kurallarına ve söz dizim sırasına uygun bir biçimde dönüştürüldüğü yapılan bölüm düzeyindeki incelemede de görülmektedir. Elimizdeki tercümenin, ikinci tür tahte'l-lafz tercümeler olarak addedilen kaynak metnin söz diziminin erek dile göre göre yeniden karşılandığı tercümelere uygun olduğunu söyleyemek daha makul bir tercih olacaktır. Bu tercihe varmamızı sağlayan durum, metinde genel manada her cümleye erek dilin imkânlarına taşıyarak bir karşılık verilmiş olmasıdır. Her ne kadar biçimsel çeviribilim yaklaşımlarından olan "skopos (çevirinin amacı)" zaviyesinden yaptığımız değerlendirmede edebî manada bazı ifadelerin metne eklendiğini belirtmiş olsak da bu ifadeler tercümeyi "me'âlen tercüme" sınıfına dahil edecek denli uyarlama bir metin hâline

getirmemiştir. Kaynak metnin anlamı yanında cümle cümle serdedilen her yapıya karşılık verebilme sadâkati bu tercümede izlenebilen bir durumdur. Aynı durumun farklı bir yapıyla aktarılması; Arapçadaki bazı harfi cerlerin Türkçe eklerle karşılanmaları, hâl cümlelerinin fiil cümleleri halinde ifade edilişi veya fiil cümlesinin isim cümlesine çevrilmesi gibi durumlar aslında stilistik inceleme öncüllerine göre dolaylı çevirinin metodlarından sayılan zorunlu ve isteğe bağlı biçim değiştirmelerine örnek olarak verilmişlerdir. Kaynak metindeki yapının Türkçede kurulamayacağı yerlerde Türkçenin gramer imkânlarından yararlanmak (örneğin ekleri kullanmak) zorunlu bir biçim değiştirim iken hâl veya şart cümlelerinin uzunluğundan kaçınarak bunları daha kısa cümleler şeklinde ifade etmek mütercimin isteğine bağlı gelişen biçimsel değişimlerdir. İncelenen kısımda anlam eşdeğerliğinin sağlandığını belirttiğimiz bazı bölümler de mevcuttu. Bu kısımlar ise genel olarak bakış açısı değiştirme metodu denen bir yönteme örnek teşkil etmektedirler. Örneğin feleklerin ve devletlerin sürekli devinime uğrayışını aktarırken "Gāh bāşed gāh ne-bāşed" deyiminin kullanılması ve somut ifadelerin daha mecazi yolla aktarımı da bir nevi bakış açısı değiştirme yöntemleridir. Fakat görünen o ki, mütercim çoğu kez kaynak metnin söz dizimi yapısının etkisinde de kalmıştır. Örneğin Arapçadan Türkçeye çevrildiği takdirde devrik olabilecek yapıları daha evvel Osmanlı Türkçesine geçmiş olan Farsça -ki'li yapılarla karşılaması, Arapça izafetlerin Farsça izafetlere çevrilmesi, "ciyā'an ve 'iṭāşan (aç ve susuz olarak)" ifadesinin benzeri birçok Arapça ifadenin irabıyla veya başında harfi ceriyle metinde yer bulması bunun sonuçlarından sayılabilir.

Kıstâsu'd-Devrân kaynak metinden erek dile aktarılırken birtakım ifade karşılama biçimlerine başvurulmuştur. Bunlardan en fazla ön plana çıkan yöntem, *İhvânu's-Safâ*'dan yapılan ödünçlemelerdir. Öncelikle metindeki ödünçlemelerin neler olduğunu hatırlayarak birkaç başlık altında toparlamakta fayda vardır. Bunlar sırasıyla;

1. Kelime veya Arapça kelime kökenleri
2. Hayvan adları, yer adları, kaynak metnin ortaya koyduğu birtakım özel isimler ve hastalık isimleri gibi terimsel ifadeler
3. Ayet, hadis iktibasları ve deyimsel ifadeler
4. Metnin ilerleyen kısımlarında bizzat tarafların dilinden verilen hutbe ve dua ifadeleri
5. Bazı Arapça manzum parçalar

olarak toplayabileceğimiz ödünçleme çeşitleridir. Birçok sözcüğün ve neredeyse tüm hayvan adlarının metinden ödünçlendiğini daha önce de ifade etmiştik. Kronik yorgunluk manasına gelen "heyfe", verem manasındaki "sill", gut hastalığı manasına gelen "niḳris", zâtü'l-cenb manasında "birsâm", sarılık manasındaki "yereḳân", beyinde oluşan yumru anlamında "sersâm" ve alaca hastalığı denen "ebraṣ" kelimeleri örnek olmak üzere birçok hastalık ismi Türkçe karşılıkları ile verilmemiş, kaynak metinden olduğu gibi alınmıştır.

İktibaslar, kaynak metinde çok fazla sayıda yer almaktadırlar. Ve her iktibasın mutlaka mütercim tarafından metne taşındığı gözlemlenmiştir. İncelediğimiz bölüm çok küçük çaplı olmasına rağmen karşımıza Nûr, Âl-i İmrân, Ankebût, Zuhruf ve En'âm gibi surelerden örnekler çıktığını görmekteyiz. Ayet ve hadis kullanımlarının baştan sona metnin genelinde bu oranda ilerlediklerini söylemek mümkündür. Mütercimin bunları kullanma nedeninden evvel kaynak metinde niçin bu kadar iktibasa yer verildiği üzerinde düşünülecek olursa, bu iktibasların tarafların davalarını aklî ve naklî delillerle savundukları bir münazarada naklî delilleri teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla metne lafzî zenginlik katmak veya anlamı desteklemekten daha etkin bir role sahiptirler. Mütercim bu kısımları metnine doğrudan ödünçlerken herhangi bir açıklama dahi yapmamıştır. Evvel emirde neyi ne şekilde ödünçlediğini tespit etmeye çalıştığımız için mütercimin bu tutumunun nedeni hakkında tam olarak isabetli bir karar sunmanın hemen mümkün olmadığını düşünmekteyiz. Fakat Tosyevî'nin hitap ettiği okur kitlesinin âlim bir zümreden oluşması, bizlere anlaşılmaz gelen bu gibi iktibasların mütercim için tercümeye muhtaç görülmeyecek metinler olması ihtimalini düşündürmektedir. Hadisler meselesine gelince, kaynak metin olan *İhvânu's-Safâ* bu noktada da oldukça zengin bir içeriğe sahiptir. Hatta bu konuda, eserin içerisinde hadis veya hadis-i şerif olarak görülen cümlelerin toplanarak incelendiği müstakil bir çalışma dahi yapılmıştır.[62]

Metinde geçen,

"E'd-dünyā, ḥalāluhā ḥisābün ve ḥarāmuhā 'aẕābun" (Dünyanın helâli hesap, haramı azaptır) (Dâru'l-fatwa, 20.10.2023) [90b]

*"Teḫalleḳū bi-aḫlāḳillāh" (*Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanınız) (Tirmizî, "Nevâdiru'l-Usûl", II/ 284) [80a]

[62] Bkz: (Aslan, 2017).

"El-veledü sırru ebīhi" (Çocuk babasının sırrıdır. "Oğul babaya çeker; Armut dibine düşer.)" (Yılmaz, 2006, 2/912).

"İnne li'l-Ḳur'āne ẓahren ve bāṭnen ve li-baṭnıhī baṭnen ilā seb'ati ebṭanin ve fī rivāyetin ilā seb'īn ebṭanin" [Kur'ândaki her harfin bir zahiri ve bir de bâtını vardır. Bâtınında da birden yediye kadar (bir rivayete göre yetmişe kadar) batın vardır. İbn Hibban, 1, 276; Taberanî, 10, 105; bkz. Ebu Talib el-Mekkî, Kûtu'l-Kulûb, Mısır 1387, 1, 244] [25a]

"El-beyyinetü li'l-müdde'ī ve'l-yemīnü 'alā men enkera" ["Delil getirme, iddia sahibine aittir. Yemin ise, iddiayı inkar eden kimseye aittir." (Nevevî, "40 Hadis", 33), (43a)]

" 'Adlü sā'atin ḫayrun min 'ibādeti seb'īne seneten." (Bir saatlik adalet yetmiş senelik ibadetten hayırlıdır" şeklinde olduğu rivayet edilen bir hadistir. (Aclûnî, "Keşfu'l-Hafâ", II/58; bk. ez-Zeylâ'î, "Nasbu'r-Râye", IV/67)

gibi birçok rivayet de tıpkı ayet-i kerimelerde olduğu gibi aynen nakledilmiştir. Sadık Yazar; ayet, hadis, mesel ve manzume gibi iktibasların burada olduğu gibi Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınıp kendisini telif olarak niteleyen birçok metinde daha tercüme veya açıklama olmaksızın ödünçlendiğini kaydetmiştir (Yazar, 2020, 167). Bu durumda mütercimin izlediği yol, Osmanlı döneminde yazılan metinlerin de genel özelliklerinden olup bu tercihin nedeni için Yazar'ın da yönelttiği sorulara (Yazar, 2020, 167) ayrıca cevap aramak gerekecektir. *Kıstâsu'd-Devrân* için dikkate değer noktalardan bir tanesi de Tosyevî'nin, kaynak dildeki hâliyle naklettiği bu iktibas ifadelerini harekeleyerek vermiş olmasıdır. Bu da, -bilhassa îrâb dediğimiz harekelerle anlam değişimine uğrayabilen Arapçanın da etkisiyle- metinleri anlamlandırırken yanılgıya düşülmemesi için önemlidir. Yine ilahi mesajlardan oluşan Kur'ân-ı Kerîm ayetlerinde bir hataya mahal vermekten sakınılmış gibi harekelendirmelere dikkat edilmiştir.

Hayvanların veya insanların dilinden verilen bazı zikirler de metinde olduğu şekilde verilerek yine harekelenmişlerdir. Örneğin katâ kuşunun dilinden:

"Sübḥāne ḫāliḳi'l-eflāki'd-dā'irāt. Sübḥāne Bāri'i'l-bürūci'ṭ-ṭāli'āt. Sübḥāne müseyyiri'l-kevākibi's-seyyārāt. Sübḥāne mürsili'r-riyāḥi'ẕ-ẕāriyāt. Sübḥāne mürsi'l-cibāli'ş-şāmiḫāt. Sübḥāne müdebbiri'l-leyli ve'n-nehāri ve'l-evḳāt. Sübḥāne münşi'i'l-ḥayvānāti ve'n-nebātāt. Sübḥāne ḫāliḳi'n-nūri ve'ẓ-ẓulümāt. sübḥāne rāziḳi'l-ḫalāyıḳi fi'l-biḥāri ve'l-felevāt. Sübḥāne men yuḥyi'l-'iẓāme'd-dārisāt ve'l-cüsesse'l-bāliyāti ba'de'l-memāt. Sübḥāne men kelle'l-elsünü 'an medḥihī bi-ḥaḳāyiḳi'ṣ-ṣıfāt." [53b]

(Devreden feleklerin yaratıcısını, doğmuş olan burçların Bâri (yaratıcı)'sini, ; seyyarelerin yıldızlarını gezdiren; savuran rüzgarlar gönderen; yüksek dağları demirleyen; geceyi, gündüzü ve vakitleri tertip eden; hayvanları ve bitkileri meydana getiren; nûru ve karanlıkları yaratan; denizlerdeki ve çöllerdeki canlılara rızık veren; çürümüş bedenlere ve kemiklere can veren ve ölümden sonra dirilten, sıfatının hakikatlerini övmekten dillerin bitkin düştüğü Allah her şeyden münezzehtir.)

ifadelerine yer verilmiştir. Metindeki bülbül, sarsar (ağustos böceği) ve birçok hayvanın konuşmasının girişinde dahi yukarıdakine benzer dualar, medihler, betimlemeler görmek mümkündür. Yalnızca hayvanlar değil, taraflardan "hakîm" olarak zikredilen bilgelerin konuşmalarında da benzer ifadeler yer almaktadır ve onlar da kaynak metinden daima ödünçlenerek verilmişlerdir. Örneğin hüküm vermek için toplanan cin bilgelerinden birine ait olan aşağıdaki ifadeler de kaynak metinden ödünçleme yoluyla aktarılmıştır:

""El-ḥamdü lillāhi ḫāliḳi'l-maḫlūḳāti. Ve bāri'i'l-mebrū'āti. Ve mübdi'i'l-mübde'āti. Ve muḫteri'i'l-maṣnū'āti. Ve muḳallibi'l-ezmāni ve'd-duhūri ve'l-evḳāti. Ve münşi'i'l-emākini ve'l-cihāti. Ve müdīri'l-eflāki ve mürsili'l-emlāki. Ve rāfi'i sümūki's-semāvāti. Ve bāsiṭi'l-arżīne'l-medḥuvvāti min taḥtihā ṭabeḳātin… [67a]"

(Mahlukatı yaratan, yaradılmışları meydana getiren, sanatlı bir biçimde yapılanların mucidi; zamanları, çağları ve vakitleri değiştiren, mekanları ve yönleri kuran, felekleri döndüren ve mülkleri gönderen, gökleri yükseltip altındaki tabakadan geniş yer yüzünü yayan …-Allah'a hamd olsun-.)

Bu kısımların metinde baştan sona ödünçlenmiş olmalarını mütercimin hangi düşüncesine dayandırmak gerektiğini net olarak bilemiyor olsak da, bu bölümlerde yer alan cümlelerin tamamen ses uyumu barındıran kelimelerden müteşekkil olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla bu bölümlerin tıpkı başında "Naẓm" ifadesi barındıran manzum iktibasların hiç tercüme edilmeden ödünçlenmiş oluşu gibi şiirsel özellikleri olduğu düşünülerek olduğu gibi aktarılmış olmaları imkân dahilindedir. Üstelik bilindiği üzere insan ve hayvanların kendi davalarını savundukları bu münazarada tarafların hitabet gücü çok mühimdir. Özellikle hayvanlardan seçilen konuşmacılara karar verilmesinde bu kriterin önemli olduğunu metinden anlamaktayız. Yukarıda verdiğimiz örnekler ve metindeki devamları da, tam da tarafların kendi fikirlerini beyan etmeden önce dile getirdikleri,

haklılıklarına katkı sağlayacak şekilde güçlü hitabî değeri olan beliğ ifadelerdendir. Bu şekilde taraflar, henüz diyalogtaki fikirlerini dile getirmeden önce adeta lisanlarının fesahatini arz etmektedirler. Bu noktada mütercimin tercüme yapacak olsa dahi bu bölümlerdeki edebi etkinin eşdeğerini oluşturması mutlaka beklenmesi gereken bir durum olurdu. Dolayısıyla tam bir eşdeğer oluşturamamaktansa ödünçleme yoluna başvurmuş olması mümkün ve isabetli görünmektedir.

Aşağıda iki örneğine yer verdiğimiz şekildeki Arapça manzum parçalar da tercümenin başından sonuna ödünçlendiğini tespit edebildiğimiz metinlerdendir:

> *Yā vaḥşeten min fırḳati'l-iḫvān, yā ṭūle eşvāḳin*
> *İle'l-ḫullān. Yā rabbi erşidnā ile'l-evṭān [52]*
> (Ey kardeşlerin ayrılığından doğan hüzün! Ey sadık dostlara artan özlem! Ya Rabbi, bizi vatanlar(ımız)a sevk et!)
>
> *Eyne ulü'l-elbābi ve'l-efkār*
> *Eyne ẕevü'l-erbāḥi ve't-tüccār*
> *Min ḥabbeti'z-zürrā'i fi'l-ḳıfār*
> *Yercūne aż'āfen mine'l-miḳdār*
> *Seb'īne żı'fen kīle bi'l-mi'yār*
> *Mevāhiben min Vāḥidin Ġaffār*
> *"Fe'tebirūhā yā uli'l-ebṣār"*
> [Akıl ve fikir sahipleri nerede? Kazanç sahipleri ve tüccarlar nerede? Tarlada çiftçilerin tohumundan, yetmiş kat ölçek kadar, bağışlayıcı Bir'den armağan. (Kahraman-Çalışkan, 2013, 2/184) "Öyleyse ey akıl sahipleri, ibret alın!" (Haşr 57/2)]

Ödünçlemeler dışında, daha önce de bahsettiğimiz gibi metindeki yüklem ve fiil yapıları tercümede Türkçe olarak karşılanmıştır. Fiillerin fiil, isimlerin isim şeklinde karşılanması gibi öge türüne sadâkati yansıtan eşdeğerlik genel anlamda sıkı bir biçimde takip edilmemiştir. İncelediğimiz bölümde yer alan cümlelerde "iksâ ederiz" ifadesinin "نكسوها : onları giydiririz" e karşılık verilmesi, "إذا مرضت (hastalandıklarında)" ifadesinin "merḍālarını" ve "نداويها (onları tedavi ederiz)"in "müdāvāt ile işfā -edip" şeklinde farklı kelime kalıplarından yararlanılarak karşılanması gibi metinde birçok benzer örnek yer

almıştır. Bu manada biçimsel olarak kaynak metne sıkıca bir bağlılığın ve yine yukarıda zikrettiğimiz gibi birinci tür tahte'l-lafzın *Kıstâsu'd-Devrân* için pek söz konusu olmadığını söyleyebiliriz. Bununla birlikte aslında tercümenin kimi kısımlarında kaynak metindeki anlamın özümsenerek daha sonra Türkçe söz dizimi ile ifade edilmesi yanında Arapça söz diziminin izlerinin de taşıyan kısımlar mevcuttur. Dolayısıyla bu noktada tek bir usûlün izlenmediği, yer yer farklı karşılama yollarına başvurulduğu görülmektedir.

Gerek tahte'l-lafza yakınlaşan ve uzaklaşan bu biçim ve anlam düzeyindeki çeşitlenmeler, gerekse bir önceki sayfalarda bahsettiğimiz ödünçleme örnekleri Osmanlı Türkçesi tercüme eserleri içerisinde yalnızca *Kıstâsu'd-Devrân*'da karşımıza çıkan bir manzarayı teşkil etmemektedir. *Kıstâsu'd-Devrân,* kaynak metinden çok büyük ölçüde eksiltmelere gidilmemiş bir tercüme olması bakımından değilse de, ifadelere karşılık verme biçimleri ve mütercim tarafından eklenen ifadeler noktasında 16.yy'da kaleme alınan *Tercüme-i Tuhfetü'l-Elbâb*'a oldukça benzer bir yöntem izlemiştir. Sadık Yazar'ın *Gırnatî Seyahatnamesi* olarak neşredip tercüme usûlüne dair bir incelemeye yer verdiği bu eser de (Yazar, 2012), evvelâ *Kıstâsu'd-Devrân*'ın kaynak metni olan *İhvânu's-Safâ*'daki hayvanlar risalesi gibi, içerisinde çeşitli birçok bilgiyi barındırmakta olup bu bilgiler seyāhatnâme türünden beklenebileceği üzere tarihi ve coğrafi ağırlıktadırlar. Tosyevî'nin, *İhvânu's-Safâ*'nın başında yer alan bilgi ağırlıklı "fasıl"ları hikayenin akışını bozmaması için hikaye bitimiyle gelen "lâhıka"da tercüme etmesine karşılık, Tuhfetü'l-Elbâb'ın mütercimi de Yazar'ın deyimiyle ilgi çekici tahkiyevî unsurları öncelediği için tasvire dayalı bilgilerin birçoğunu hoyratça eksiltmiş veya kısaca özetlemiştir (Yazar, 2012, 23).[63] Bunun yanısıra mütercimin kaynak metin dışına adım atmama gibi bir gayreti olmadığı ve uygun yerlerde telife de başvurduğu yine bu tercümede de tespit edilmiştir. Tuhfetü'l-elbâb'da mütercimin bazı yapılar, varlıklar veya hayvanlar hakkında ilave bilgilere ve yorumlara yer verdiği gibi Tosyevî de lügat manası, hayvanlar hakkındaki acayip bilgiler ya da Arapça lafızların açıklamalarından oluşan bazı eklemeleri metnin derkenârları yoluyla yapmıştır.[64] Gramer ve sözcük düzeyindeki karşılamaları değerlendirirken, ödünçlemelerin yoğun olduğu bir metin olmasıyla beraber *Kıstâsu'd-Devrân*'ın Türkçe söz diziminden fazla uzaklaşmadığını ve bu itibarla söz diziminin kopyalandığı tercüme türünü

[63] Bu ortaklığın yanısıra Tosyevî'nin yaptığı eksiltmeyi (veya te'hîri) bizzat açıkça izah ettiğini hatırlamakta fayda olacaktır. Bu itibarla Tuhfetü'l-Elbâb tercümesinde nedeni dile getirilmeden benzeri meydana getirilen bir örneğin açık bir nedene dayandırıldığını görmekteyiz.
[64] Bir sonraki başlıkta derkenârlardaki bu bilgiler daha detaylı bir şekilde incelenecektir.

oluşturan birinci tür tahte'l-lafz'dan ziyade söz diziminin erek dile göre düzenlendiği tahte'l-lafza (Yazar, 2012, 17) örnek teşkil edebileceğinden bahsetmiştik. Özellikle örnek inceleme bölümü olarak seçtiğimiz kısımda Tosyevî'nin, şikayetlerini dile getiren konuşmacıların ifadelerini yer yer telifî tasarruflarda bulunarak dönüştürdüğünü, ya da kendi eklemelerini katarak hikayenin lirik akışını da destekler biçimde yeni ifade biçimleri kullandığını görebiliriz. Bunu yaparken yine kaynak metindeki kelime ve yapıları ödünçlemiş, bazen de kök odaklı ödünçelemeler yapmıştır. Fakat bu örnekler, yine de onun metni anlayarak zihninde yeniden dönüştürebildiğine örnek teşkil eder. Bunların yanısıra bazı kısımlarda kaynak metnin söz dizimine bağlı kalma etkisiyle tercüme kokusu olarak adlandırabileceğimiz örneklerini de gördüğümüzü söyleyebiliriz. Yazar'ın ifadelerine göre *Tuhfetü'l-Elbâb Tercümesi*'nde de mütercim söz dizimine sadâkat noktasında tek bir yol izleme gayesi gütmemiştir. Yazar'ın *Tuhfetü'l-Elbâb*'daki tespitlerine göre bazı devrik yapılı cümleler, birtakım Arapça yapıların ödünçlenmesi beraberinde oluşabilmiş, bunların en belirginleri de "illâ" ve "hattâ" edatları olmuştur (Yazar, 201 32-33). *Kıstâsu'd-Devrân*'da ilgi çekici bir şekilde "hattâ" ibaresi günümüzde kullanıldığı gibi "ve dahi, üstelik" anlamlarını karşılayacak biçimde kullanılmış, devrikliğe yol açtığı bir örnek görülmemiştir. Fakat "illâ" edatının ödünçlenmesi tıpkı *Gırnatî Tercümesi*'nde olduğu gibi devrik cümlelere yol açmıştır:

> …ol nūr nesḫ u taġyīr birle iżmiḥlāl ü inmiḥā bulmaz illā mülūk-ı cebābireniñ ḫilāfet-i nübüvvet nāmı-y-ile teşrīr ėtdikleri 'ādet-i ceberūtiyyet-ile ola. (119a)

Yine *Kıstâsu'd-Devrân*'da "ebyażü'l-ḫaddeyn, eblaḳu'l-cenāḥayndir…" gibi cümle dizimini etkilemeyen, ödünçleme kaynaklı devrik sıfat yapıları kullanılmıştır.

Söz dizimi dışında sözlüklere karşılık verme biçimleriyle de *Tuhfetü'l-Elbâb Tercümesi* ile benzer bir usûl takip edilmiştir. Yazar, *Tuhfetü'l-Elbâb*'da toplam üç çeşit kelime karşılama yönteminden bahsetmektedir. Bunlardan ilki kelimeyi, kelime veya söz grubunu aynen ya da şeklini değiştirerek ödünçlemedir. Ayet, hadis ve dua gibi kalıplaşmış ifadeler de bu yolla metinde ödünçlenerek verilmişlerdir. Bu ödünçelemeler ve ödünçlenen içerikler, *Kıstâsu'd-Devrân*'da da oldukça benzer şekilde ilerlemiş, ayet/hadis/iktibas ve hayvanların dilinden giriş kısımlarında verilen dua dolu paragraflar olduğu gibi aktarılmıştır. *Tuhfetü'l-Elbâb*'da "muhavere esnasında kurulan bazı küçük cümlelerin" de ödünçlendiği kaydedilerek "Yâ eyyühe'n-nâs (Ey insanlar) veya "Men ente? (Sen kimsin)" gibi duruma dair örnekler zikredilir (Yazar, 2012, 39). *Kıstâsu'd-Devrân*'da da tarafların diyalogları esnasında bazı kısımlar -çok fazla sayıda olmamak suretiyle- kaynak metinde olduğu gibi bırakılmışlardır. Örneğin taraflar konuşmasını bitirdiğinde söylenen "İnṣarifū

mekāneküm li-te‘ūdū ġaden! (Yarın tekrar gelmek üzere mekanlarınıza dönün!)” cümlesi ve muhavere esnasında kendinden önce konuşanı onaylamak için kullanılan “Ne’am! (Evet) / lâ (Hayır!)” ifadeleri kaynak metinden ödünçlemelerdir. Yine her bir Türkçe cümledeki çoğu kelimenin, kaynak metinden ödünçleme suretiyle aktarıldığı görülmektedir. Bu noktadaki aktarım çeşitlerine dair tespitler, örnekleri metnimizde sıkça görülmesi bakımından önemlidir.

Yazar’ın tespitine göre *Tuhfetü’l-Elbâb*’da kaynak metindeki birçok fiil soylu kelime, fiilin masdarı/fâili/mefûlü yanına Türkçe yardımcı bir fiil eklemek suretiyle erek metne alınmıştır (Yazar, 2012, 42). Bu durum, bizim *Kıstâsu’d-Devrân*’da mukayese ettiğimiz bölüm içerisinde de örneklerine oldukça sık rastladığımız bir durum olup, Tosyevî’nin kelimeleri olduğu gibi ödünçlemediği yerlerde ekseriyetle kök hâllerini alıp dönüştürdüğü görülmüştür. Öyle ki bu yöntem neredeyse fiil soylu kelimelere karşılık vermekte kullanılan ana yöntem hâline gelmiştir:

Tablo 3. Kaynak Metindeki Kelime Kökenlerini Dönüştürmek Suretiyle Yapılan Ödünçlemeler

بيعُنا وشراؤنا لها (onları alıp satmamız)	Anları bey’ ü şirâ’ ėdip
نطعمها ونسقيها ونكسوها“ (onları yedirir, içirir ve doyururuz)	it‘ām u iskā ve … iksā … ėdip.
فيُغضبوننا (Bize buğz ederler)	Buğz (u ‘adâvet) ėderler.
ونعلِّمها إذا جَهِلَتْ (bilmediklerinde öğretiriz)	(cühhāllerine) ta‘līm ėdip…
ونداويها إذا مرضت (hastalandıklarında tedavi ederiz)	merḍālarını müdāvāt ile işfā
ويأكل العشب والعلف؟	ākil-i a‘şāb u a‘lāfdır
ويستقبِحُون (bizi) kötülüyorlar	(bizi) taḳbīḥ ü tehcīn ėdip…

Bu örnekler metnin yalnızca küçük bir bölümünde rastladığımız ve gerek bu bölümde gerekse metnin tamamında ciddi bir veri oluşturacak kadar çoğaltılabilecek görüntülerdir. Yazar, *Tuhfetü’l-Elbâb*’da da kullanılan bu aktarım metodunun İslamiyet sonrası Türk lehçeleri ve Osmanlı Türkçesi metinlerinde çok fazla görüldüğünü ve Arapça/Farsça kökenli kelimelerin Türkçeye girerek yaygınlaşmasının ekseriyetle bu şekilde gerçekleştiğini de kaydetmektedir (Yazar, 2012, 42). Dolayısıyla bu aktarım şeklinin (ya da ödünçleme yolunun) *Tercüme-i Tuhfetü’l-Elbâb* veya *Kıstâsu’d-Devrân* ile sınırlı

olmadığını, bununla birlikte tercih edilen bir yol olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. *Tuhfetü'l-Elbâb* incelemesinde tespit edilen diğer bir kelime karşılama biçimi yaygın Arapça-Farsça sözcüklerin kullanımıdır. Son olarak ise kelime ve ifadelerin Türkçe yapılarla karşılandığı örneklerden bahsedilmiştir (Yazar, 2012, 71). Mukayese incelemesinde de belirttiğimiz üzere *Kıstâsu'd-Devrân*'da kelimelere Türkçe karşılıklar verme gayesi baskın görünmemekte, kaynak metinden ödünçlemelerden sonra kaynak metinden bağımsız Arapça sözcükler veya Farsça sözcüklerle yapılan karşılamalara da rastlanmaktadır. Bunlar da yine *Tuhfetü'l-Elbâb*'da ifade edildiği gibi Osmanlı Türkçesinde yaygın hâle gelen Arapça, Farsça sözlükler olup muhtemelen dönemin mevcut dağarcığını oluşturmaktadır. Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınan tercüme metinlerinde takip edilen usûl ve yöntemler henüz yaygın bir şekilde sınıflandırılmamış olsa da *Kıstâsu'd-Devrân*'da da 16.yüzyılda kaleme alınan *Tuhfetü'l-Elbâb Tercümesi'*nde tespit edilen tercüme yollarının bir kısmının oldukça benzer bir tarzda kullanıldığı görülmüştür. Söz dizimin yönünden *Kıstâsu'd-Devrân,* ondan daha ziyade kaynak metne bağlı, kopukluklara mahal vermeyen bir tercümedir. Kelime ve ifade düzeyinde ise ekseriyetle masdar/ism-i fâil/mef'ûl + yardımcı fiil kalıbını kullanan bir aktarım yoluyla inşâ edilmiştir.

2.3. Tercümede Derkenârların Rolü

Tercümede kaynak metne ait birçok ödünçlemenin yer aldığından bahsetmiştik. *Kıstâsu'd-Devrân*, Arap kültürüne ait kelime ve terimleri herhangi bir kültür aktarımıyla Osmanlı Türkçesinde karşılama yerine ödünçleme metodunu tercih ettiği için bu yol genellikle mütercimi açıklamalar yapmaya sevk etmiştir.

Kaynak metindeki kültürel, sosyal, dilbilgisel veya sözcüksel düzeylerin yarattığı semantik boşlukları ek açıklamalarla doldurma işlemi çeviribilim literatüründe "açımlama yolu ile çeviri (paraphrase)" olarak tanımlanmıştır (Suçin, 2013, 222). Peter Newmark da bu açımlamaların metin içinde, metin dışı dipnot şeklinde veya metin sonuna bir ek/son not yerleştirmek yoluyla uygulanabileceğini ifade etmektedir (Suçin, 2013, 222). Öyleyse başta sözcüksel düzeydeki açıklamaları hâvî olmak üzere tercümede semantik bir boşluk doğurabilecek ibarelere düşülen derkenârları, Newmark'ın dipnot biçimindeki açımlamalar olarak bahsettiği gruba dahil edebileceğimizi düşünmekteyiz. Metindeki anlama dair

ilaveler/anekdotlar sunan ve doğrudan tercüme konusuyla bağlantılı olmayan kenar notlarını burada söz konusu etmeyeceğimizi belirtmekte fayda vardır. Bunların dışında kalan derkenârları doldurdukları semantik boşlukların özelliklerine göre kendi içerisinde birkaç fırkaya ayırarak örneklendirmek mümkündür:

2.3.1. Sözcük Anlamı Hakkında Bilgi Veren Kenar Notları

Metindeki birçok kelimeye, özellikle de Arapça hayvan isimlerine dair sözlüksel bilgiler İbnü'l-Mülakkîn'in *el-İşârât ilā mā-Vaḳa'a fi'l-Minhāci mine'l-Esmā'i ve'l-Emākini ve'l-Luġāt* eseri ile Cevherî'nin *Muhtâru's-Sıhah*'ından, bazense Kazvînî'nin *Acâ'ibü'l-Mahlûkât*'ından yararlanarak verilmiştir. Bu sözlükler de aslen Arapça olarak yazılmış eserler olup mütercimin kelimeye açıklık getirmek için verdiği lügat bilgisini tercüme etme yoluna gitmediği görülmektedir. Eğer kelimenin sesletimi noktasında bir görüş ayrılığı varsa Tosyevî bunları zikreden cümleleri de alıntısına eklemiştir. Aşağıdaki örneklerde "koç" anlamına gelen "kebş" ve "çalıkuşu" manasındaki "şakırrâk" kuşu hakkında sayfa kenarına düşülen açıklamalar yer almaktadır:

> **Derkenār:** El-kebşü, vâḥidü'l-kibāşi ve'l-ekbüşi. Ve kebşü'l-ḳavmi seyyidühüm. *Muḫtâr-ı Ṣıḥāḥ.* (Kebş, kibâş ve ekbüş'ün tekil halidir. Ve kavmin koçu (kebşi), onların efendisidir.) [26a]

> **Derkenār:** Ve daḫi şaḳırrāḳ bir ṭā'ir-i laṭīfdir ki Fārisīde kāskīne nāmıyla ta'rīf olunmuşdur. Levni aḥdar u minḳārı aḥmerdir. Ve ba'żısınıñ levni aşfer olur. 'Adüvv-i naḫl olmaġın dā'imā anlarıñ ışṭıyādın i'tiyād ėder. *'Acā'ibü'l-maḫlūḳāt. [51a]*

Bu tarz lügavî bilgilerin, yararlanılan kaynaklardan doğrudan nakledilerek tercüme edilmeden verilmeleri dikkat çekici bir unsurdur. Mütercimin bazı kelimelere dair katkılar sunmak istemesi âşikâr iken bu notları ilk etapta tercümeye bir katkısı olmadığı düşünülebilecek şekilde Arapça olarak nakletmesi bizleri bu katkının amaçları üzerinde düşünmeye sevk etmektedir. *İşârât* ve diğer lügatlerden yapılan aktarımların ekserîsinde kelimelerin irabları (harekeleri) ile ilgili bilgiler verilmiş ve cemileri, müzekker-müennes şekilleri belirtilerek galat halleri hakkında da bilgiler serdedilmiştir. Dolayısıyla mütercimin bu notlardaki muhtemel gâyelerinden biri, kelimenin manasını vermekten ziyade kelimeyi yanlış okumaktan sakındıracak ta'rîblerle desteklemek gibidir. Nitekim daha ziyade kelimenin anlamına, kullanıldığı bağlamlara ve hikâyesine dair bilgiler vererek

gramatikal izah barındırmayan *Acâibü'l-Mahlûkât* kaynaklı alıntılar "mütercemen" ifadeleriyle belirtildiği gibi tercüme edilerek verilmiştir.

2.3.2. Bir İfadenin Karşıladığı Anlamı Nakleden Kenar Notları

Bu türden derkenârlar bir kelimeye ithafen değil de bir ifadeye taşıdığı anlam itibariyle parantez açan notlardır. Söz konusu derkenâr çeşidine dair metinde "tebârakallâhü" ifadesine düşülen notu zikredebiliriz. Bu not da başka bir eserden alıntı ve Arapçadır. Dolayısıyla Arapça bir ifadeye yine Arapça olarak şerh düşülmüştür:

> Derkenār: Tebārakallāhu ey, te'ālā. Ve'l-bereketü, el-uluvvü ve'n-nemā'ü. Ḥakāhū el-Ezherī 'an Ṣa'leb ve ḳāle İbnü'l-Enbârî: Teberrake'l-'ibādü bi-tevḥīdihī ve ẕikri ismihī. Ve ḳāle İbnü Fāris: ma'nāhu ṣebbete'l-ḫayra 'indehū. Ve ḳīle temeccüdün ve ta'aẓẓumun. Ḳālehū el-Ḫalīlu ve ḳīle: İsteḥaḳḳa't-ta'ẓīme. Ḳāle el-Vāḥidī fī tefsīri ḳavlihī te'ālā "Fe-tebārakallāhu ey, isteḥaḳḳa et-ta'ẓīme ve'ṣ-ṣenā'e bi-ennehū lem yezel ve lā yezālü. Ve ḳīle ġayru ẕālik ve aṣluhū mine'l-bürūki ve hüve'ṣ-ṣübūtü ve minhü birketü'l-mā'i ve berake'l-ba'īrü. *İşārāt 'alā Minhāci'n-Nevevî li-İbni'l-Mülaḳḳın. [1b]*
>
> [Tebârakallâhu, yani "te'ālā"(yükseldi). Ve bereket, yücelik ve artış (demek)tir. Ezherî Sa'leb'den, İbnü'l-Enbârî'nin şöyle dediğini anlattı: "Kullar onun tevhîdi ve isminin zikri ile bereket bekledi." Ve İbnü Fâris şöyle dedi: Onun (tebârakallâhu'nun) manası "katında hayrı sabit kıldı" şeklindedir. Ve (yine manası için) yüceltilmek ve övünmek denmiştir. Bunu Halîl demiştir. (Yine) denmiştir ki: Yüceltmeye lâyık oldu. Vâhidî, Allah'ın ayetinin tefsirinde şöyle der:"Ve tebârakallâhu yani, yok olmaz ve ebedî olduğu için yüceltmeye ve övgüye layık oldu." Bunun dışında şöyle dendi:"Onun aslı 'bürûk' (diz çökme)tandır ve o sübût (sabit olmak) tur. Ve birketü'l-mâ (su birikintisi) ile berake'l-ba'îru (deve diz çöktü) de buradan gelir.]

2.3.3. Arapça Manzum Bir Parçayı Açıklayan Kenar Notları

Metinde birçok Arapça manzum parça ve ödünçleme ifadeler yer aldığını belirtmiştik. Bunların çoğu, mütercim tarafından notlandırılmamış ve çevrilmemiştir. 33b'deki *Ve leste bi-müstebḳin eḫan lā-telümmühū /'Alā şa'aṣin eyyü'r-ricāle'l-müheẕẕebü* şeklindeki beyite ise kenar notu ile bir tercüme yapılmıştır:

Derkenār: Ma‘nā-yı ẓāhiri budur ki sen ṭa‘n ü teşnī‘ u taḳbīḥ-i beşī‘ birle her kimseye bir fi‘l-i faẖīʿ isnād ėdersin. Pes münādeme vü muḥāvere için ḫūn-ı iḫvān bıraḳmadıñ. Sen bilmez misiñ ki cemī‘-i eṭvārı mü’eddeb ve her yüzden müzekkā vü müheẕẕeb bu ‘ālemde kim vardır. Bāḳi’l-ma‘nā fī baṭni’ş-şā‘iri. Li-mütercimihī.

2.3.4. Tercüme Safhasında Kaynak Metnin “Islah” Edildiğini Gösteren Derkenârlar

Mehmed Hâlis Tosyevî, *Kıstâsu’d-Devrân*’ın en sonunda okuyucuya eser hakkında bazı uyarılar yaparak bu “tenbîhât”ı numaralandırmıştır. Altıncı tenbîh, *İhvânu’s-Safâ* müelliflerinin bazı noktalarda ehl-i sünnet dışı anlatımlara yer verdiğine ve bu kısımların Tosyevî tarafından düzeltilerek tercüme edildiğine temas etmektedir. Tosyevî mezkur ifadelerinde ıslâh ettiği kısımlara hâşiyeler düştüğünü, fakat bunlar dışında ilim ve idrak sahibi kişilerin anlayabileceği bazı kısımları da notlandırmaksızın düzelterek tercüme ettiğini söyler:

> ….minhāc-ı ehl-i sünnetden ve ṣırāṭ-ı ṭā’ife-i hidāyetden çıḳdıġı yėrlerde, ḥaḳīr mütercim ṭarīḳ-i ehl-i hüdāya müsāra‘at ve lāyıḳı vech üzere ıṣlāḥına mübāderet eyledim…[146a]

Tosyevî’nin bahsettiği bu ıslâhlardan derkenâr notlarıyla işaretlenen üç örneği aşağıda zikretmekte fayda olacaktır. Bunlardan birincisi, Allâhu teâlânın yeryüzünde bir halife yaratıp melekleri göğe yükselteceğini haber verdiği kısımla ilgilidir. Bakara Suresi’nin 30 ve 31. ayetlerinin bir nevi şerh edildiği tercümedeki ifadelere göre, melekler Allah’ın bu sözlerinin ardından cinler gibi kan döküp yeryüzünde fesat çıkaracak birini mi yaratacağını sorarlar. Allahu teâlâ da buna cevaben meleklere onların bilmediği esrarlara sahip olduğunu söyler:

> ″″Ey gürūh-ı ‘ālī-‘unvān! Taḥḳīḳ, ben ‘aẓīmü’ş-şān, rūy-ı arżda sizleriñ ġayrı bir ḫalīfe-i ‘ālī-tebār iẓhār ėdip sizleriñ cānib-i semāya ‘urūcuñuz için lāzımu’l-iṭā‘a ve’l-inḳıyād emr-i ilāhiyyem ıṣdār ėtmişdir.″ Ol eṣnāda sükkān-ı arāżī olan rūḥāniyyān dėdiler ki: ″Yā Rab! Ol ḫalīfe-i celālet-nişān, benü’l-cān gibi fesādāt-ile sefk-i dimāya pūyān olurlar mı?″ dėyü istifsār ve bizler seni her dem tesbīḥāt-ı bī-ġāyāt ile taḳdīs ėderiz.″dėmeği i‘lāñ ü iş‘ār ėtdiklerinde ḫiṭāb-ı Bārī, bu menhel-i ‘aẕb üzere cārī oldu ki: ″Bu ḫuṣūṣda siziñ vāḳıf olmadıġıñız niçe esrārım vardır ki, sizler andan bī-ḫaberlersiz ve murād-ı ‘aliyyem ve irāde-i seniyyem şöyle ta‘alluḳ ėtmişdir ki vech-i arżda melā’ike vü cinniyāndan ferd-i vāḥid iskān ėtmeyeceğim.″ [38a]

Yukarıdaki metinde, meleklerin Allah'ın emrine karşı geldikleri herhangi bir olay aktarılmamış olsa da derkenârında kaynak metnin bu doğrultuda ilerlemediği bilgisi verilmiştir. Buna sebep olan cümle, "Yeryüzündeki melekler, alışılmış vatanlardan ayrılmaktan hoşlanmadılar" manasına gelen فكرهَتِ الملائكة الذين كانوا في الأرض مفارقة الوطن المألوف (Zirikli, 2018, 2/168) cümlesidir. Tosyevî eklediği derkenârda, meleklerin Allah'ın emrine karşı gelmediğinin ayetle sabit oluşuna delil göstererek buna dair kaynak metinde verilen cümleyi nassa uygun düşmediği için tercüme etmediğini belirtmiştir:

> **Derkenâr: :** Mü'ellif-i ḥakīm dėr ki : "Bir de sākin olan melā'ike-i sāmī-mekān sūy-ı semāya iġtilā vü mufāraḳat, arż-ı ġabrāyı müstekreh görüp yėrde istīṭān ėderiz" dėdiler. Bu kelām ise "Mâ ya'ṣūnallāhe mā emerahum ve yef'alūne mā yü'merūn (Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildiklerini yapan melekler vardır, 66/6)" naṣṣ-ı iṭā'at-nümūnuna münāsib ü maḳrūn değildir. Pes bu eclden mü'ellifiñ "Fe-keriheti'l-melâiketü'lleẕīne kānū fi'l-arżi müfāraḳate'l-vaṭani'l-me'lûfi" 'ibāresin tercüme ėtmeyip müfessirīn 'indinde ma'lūm olan ṭarīḳe sülūk eyledik. Fe'rif. Li-mütercimihī. [38a]

Bu derkenârın düşüldüğü paragrafa bir derkenâr notu daha eklenmiştir. Meleklerin, Allah'ı sonsuz tesbih ettiklerini ona bildirdikleri ifadeler olan "*bizler seni her tesbīḥāt-ı bī-ġāyāt ile taḳdīs ėderiz" dėmeği i'lāñ ü iş'ār ėtdiklerinde"* ifadesi üzerine düşülen not, kaynak metinde bu ifadenin yer aldığı kısımda Allahu teâlânın yer yüzünde insan/hayvan veya meleklerden kimseyi bırakmayacağına dair yemin ettiği bir cümle bulunduğunu söylemektedir. Mütercim kaynak metnin aslında yer alan bu ifadeleri kendi cümleleriyle aktararak müellifin bu kelamının doğru olmadığını belirtir:

> Derkenâr: : Bu maḳāmda daḫi **kelām-ı mü'ellifde iḫtilāl ü ıżṭırāb olduġu** bī-irtiyābdır ki mefhūm-ı kelāmı bu siyāḳ üzre irtisām bulmuşdur ki "Ben 'aẓīmü'ş-şān, ẕāt-ı ecell ü a'lāma ḳasem-i bī-gümān ėderim ki rūy-ı arżda ne cins-i sürūşān ve ne ebnā-i cān u ne insān ve ne sā'ir ḥayvān iskān ėderim. Ancaḳ murād eylediğim maḫlūḳu anda īvā vü istīṭān ėderim dėyü emr ü fermān eyledi" dėr. Li-mütercimihī.. [38b]

Yine ıslah uygulamasıyla tercümenin ortaya çıktığı üçüncü bir not "Ba'dehū ol melā'ike emr olundular ki, ″Ḥażret-i Ādem ile hem-dem olaraḳ cānib-i mele'-i a'lāya 'urūc ve cennāt-ı 'āliyāta duḫūl [ü] vülūc ėdiñ! [38b]" cümlesine binaen düşülmüştür. Meleklere Hz.Adem ile beraber cennete girmelerinin emredildiğini haber veren bu cümlenin devamına kaynak metin bazı ifadeler daha eklemiştir. Bu da "*Fedḫulūhü'l-cennete ve hüve*

bustānün bi'l-meşrıḳi 'alā re'si'l-cebeli'l-Yāḳūti'llezī lā yaḳduru eḥadün mine'l-beşeri yeṣ'udu ilā hünāke (Doğuda hiçbir insanın çıkamayacağı Yakut Dağı'nın başında bir bahçe olan cennete girin!) ifadeleridir. *Kıstâsu'd-Devrân*'da tercüme edilmeyen bu ifadeler cennetin yerini tarif ederek oranın Yakut Dağı başında bir bahçe olduğunu söylemektedir. Mütercim ise bu ifadelerin felsefecilerin kirli düşüncelerini takip eden bozuk bir kelam olduğunu söyleyerek tefsir kitaplarında da yazıldığı gibi Hz. Adem'in Mevâ cennetine girdiğini belirtir. Bu kelamı "müşevveş ve muhtel (karışık ve bozuk)" bulması nedeniyle tercümesine almamıştır:

> Derkenâr: **Bu maḥalde daḫi ḥakīmiñ kelāmı müşevveş ü muḫtelldir** ki "Fedḫulūhü'l-cennete ve hüve bustānün bi'l-meşrıḳi 'alā re'si'l-cebeli'l-Yāḳūti'lleẕī lā yaḳduru aḥadun en yeṣ'ude ilā hünāke" 'ibāresiyle bī-bāk, meşreb-i felāsife-i nā-pāke sālik olup böyle bir ḳavl-i ża'īfi iltizām ile vādī-i ḍalāletde hālik olmuşdur. Zīrā ki Ḥażret-i Âdem cennetü'l-me'vāya duḫūl ile mükerrem olduġu ṣaḥā'if-i tefāsīrde mürtesimdir. Fe-tedebber vallāhu'l-muvaffıḳ. Li-mütercimihī. [38b]

2.4. Mütercimin Söylemleri Beraberinde Kısa Bir Değerlendirme

Tercümenin lâhıka bölümüne dek yer alan kısımda tercüme tercihlerini özetlemek gerekirse; anlam ve cümle dizilimi bakımından kaynak metne bağlı, ekleme-çıkarma ve büyük ölçüde bir değişimin yapılmamış olduğu bir tercüme yolunun izlenmesi *Kıstâsu'd-Devrân*'ın kaynak metne büyük oranda "sâdık" bir tercüme olduğunu göstermektedir. İfadelere eşdeğer sunma bakımından kaynak metnin söz diziminin etkisinde kalan örnekler barındırsa da genel olarak anlamın yeni ifade kalıplarına ve erek dildeki söz dizimine aktarılarak tercüme edildiği görülmüştür. Bu da kaynak metnin söz dizimini kopyalamayan ikinci tür tahte'l-lafz tercümelere örnek teşkil edebileceğini söyleyebilmemizi sağlamıştır. Bunun yanında kelimelere verilen karşılıkların büyük oranda ödünçleme yoluyla ortaya çıktığı, bu noktada kaynak metindeki kelimeleri gerek bizzat gerekse köklerinden yeni kelimeler türeterek kullanmanın sıkça başvurulan bir yol olduğu gözlemlenmiştir. Metindeki edebî parçalar, iktibaslar ve kelâm-ı kibârlar da ödünçleme yoluyla metne dahil edilmişlerdir. Metnin edebî bir amacı da bulunduğundan, üslup noktasındaki münşiyâne gayeler ifade düzeyinde yeni eklemeler yapılmasına ve bölüm başlarında mütercime ait olan skoposeler gibi bazı biçimsel tasarrufların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ara ara metin içerisinde yalnızca üsluba değil anlama da katkısı olan ufak eklemeler, bilgi ilaveleri de

göze çarpmaktadır. Metinde ödünçlenen bazı kelimelerin, anlamı verilmek istenen bazı Arapça ifadelerin ve tercüme ederken kaynak metne sâdık kalınmayan kimi kısımların derkenâr notlarıyla ayrıca açıklandıkları görülmüştür.

Tercüme stratejilerini değerlendirirken asıl amaçlarımızdan bir tanesi, mütercimin sebeb-i tercümede ve bunun dışında tercüme usûlüne dair bilgiler verdiği yerlerde kendi ifadelerine uyup uymadığını da görmektir. Buna göre mütercimin kendi içinde tutarlı davranıp davranmadığını gözlemlemek mümkün olmuştur. Öyleyse onun söylemlerini hatırlamakta fayda vardır.

1. Mütercim eserin sonunda, kaynak metnin yazarının eskilerin adetlerine uyarak çok fazla tekrara düşmüş bulunduğunu, kendisinin bunları ihtisâr etmeye çalıştığını belirtmiştir. Fakat aynı zamanda bunu kimi yerlerde uygulayamadığını da söylemektedir. Tosyevî'nin bu kısaltmaları çok fazla yapamamış olması, bir pergel gibi müellifin caddesinden dışarı çıkmaktan çekinmesi nedeniyle olmuştur:

> Her ne ḳadar zümre-i ḥükemāya cādde-i ḥikmetde reh-nümūn olmuş ise daḫi dā'imā 'ādāt-ı ḳudemāyı pīş-nihād ėdip tekrīr ü tafṣīl-i 'ibārede basṭ-ı bisāṭ-ı maḳāli her dem i'tiyād eylediğinden ne elfāẓ-ı mükerrereden mücānib ve ne ṭarīḳ-i tenḳīḥ u iḫtiṣāra sülūka rāġıb olmuş, hemān bir kelāmı ifāde-i merām żımnında birḳaç def'a naḳli iltizām eylediğinden derūn-ı risāle ḥaşv ü taṭvīl ile meşḥūn olup bu hey'et-ile ḫitām bulmuş. Ḥattā ḥaḳīr mütercim bilā-taḳṣīr, iḳtiṣār u taḳṣīre mesā'ī-i keṣīr ėtdimse daḫi yine ḥasbü'l-ıżṭırār, **cādde-i mü'ellifden mānend-i per-gār, ḫārice çıḳıp devr-i eṭrāf ü kenār eylemeyem dėyü** ba'ż-ı maḥalde żarūrī mürtekib-i tekrār oldum. [144b]

Burada "câdde-i müellif" olarak zikredilen ifadenin lafızdan ziyade anlamı çağrıştırıyor olması daha makul görünmektedir. Nitekim lafız noktasında Tosyevî'nin değişiklikler yapmaktan çok fazla çekinmeyerek daha düz bir metinden münşiyâne özellikleri barındıran bir tercüme oluşturduğunu da gözlemleyebilmekteyiz. Anlam noktasında gerçekten de müellifin metnini genel manada karşılayan ifadeler sunulduğunu düşünmekteyiz. Bu noktada onun söylemi tutarlı olmuş ve müellifin kurduğu anlam üzerinde ilerlemiştir. İfadelerin tekrarında ise incelediğimiz bölüm itibariyle konuşmak gerekirse, Tosyevî kendi üslubu gereği müellifin tekrara düşmediği yerleri dahi daha uzun bir şekilde ifade edebilmiştir.

2. Onun, eşdeğer bir metin üretirken kaynak metne sâdık kalmadığı ve bunu bizzat belirttiği durumları derkenâr ve tercüme ilişkisi bahsinde zikretmiştik. Mütercim, 145b'de ehl-i sünnete uygun düşmeyen yerleri düzelterek (ıslâh) notlar eklediğini, kimi yerlerde de ıslah ettiği kısımları direkt olarak belirtmeyerek akıl sahiplerinin bunu anlayabileceğini söylemekteydi. "Tercümede Derkenârların Rolü" başlığının dördüncü kısmında yer alan derkenâr örnekleri bu ıslâhları ve nasıl yapıldıklarını göstermektedir. Bunun dışında, incelediğimiz kısımda yer alan bir örnek de metnin dînî bilgiler açısından ufak değişikliklere uğrayabildiğini göstermiştir. Kaynak metinde hınzır etinin haram olduğu geçmekteyken mütercimin onun ayn-ı necis (her şeyiyle necis) olduğu (31a) bilgisini vermesi buna örnektir. Bu örnekleri çoğaltmak ancak metnin tamamı mukayese edildiğinde mümkün olabilecek bir husustur.

3. Mütercim, bu eseri daha önceden tercüme eden Lâmi'î Çelebi gibi ihamlar, cinaslı lafızlar, istiareler ve teşbihlerle süsleyip Arapça, Farsça, Türkçe şiir ve beyitlere yer vermediğini söylemiştir. Aynı şekilde sözü uzatarak okuyana bıkkınlık vermemesi için her yerde istişhad amaçlı ayet ve hadisler vermediğini de eklemiştir:

> Ve ammā rābi'an bu tercemede *Şerefü'l-insān*-ı Lāmi'ī gibi, tecnīsāt ü īhāmāt ve isti'ārāt ü teşbīhāt birle tezyīn-i 'ibārāt ėdip 'Arabī vü Fārisī vü Türkī eş'ār u ebyāt ityān olunmayıp faḳaṭ aṣl-ı mü'ellef-i sütūde-simāt terceme olundu. Ne istişhādāt için her yėrde īrād-ı āyāt-ı muḥkemāt ve ne te'yīdāt żımnında ityān-ı eḥādīṯ-i ḫayrü'l-beriyyāt çoḳ çoḳ naḳl ḳılındı tā ki taṭvīl ü ıṭnāba bā'iṯ ve se'āmet-i muṭāli'īni mūriṯ olmaya. [145a]

Bu noktada *Kıstâsu'd-Devrân*'da ayet-hadis iktibaslarının ve Arapça manzumelerin hatırı sayılır çoklukta yer almış olduğu akla gelecek olursa, Tosyevî'nin ifadeleri onların kendi eklemeleri ile oluşmadığını da gösterir gibidir. "Faḳaṭ aṣl-ı mü'ellef-i sütūde-simāt terceme olundu (yalnızca övgüye lâyık müellifin asıl -eseri- tercüme olundu)" ifadeleri ile kaynak metne bağlı kaldığını ifade etmiştir. Zaten mukayeseli bir okuma yaptığımızda metindeki iktibasların ve manzumelerin kaynak metinden olduğu gibi alındığını görmüştük. İlave iktibaslara ve şiirlere yer vermediğini ifade eden Tosyevî bu konuda haklı görünmektedir. Nitekim bölüm başlarında yer alan kısa manzumeler dışında kendisinin metne bu türden parçalar dahil ettiği söylenemez. Fakat

doğrudan cinas gibi ön plana çıkmamış olsa da bilhassa lafız düzeyinde, sonra da anlam açısından metni edebî kılma gayesini bu tercümede görmekteyiz.

4. Tosyevî'nin tercümesi, kaynak metne sâdık kalmış olmakla birlikte kendi edebî üslubunu kurmuş bir metindir. Bunu yaparken birçok kez ödünçlemelerden yararlanmış, ödünçlemenin söz konusu olmadığı kısımlarda eşdeğer üretirken ise özellikle Türkçe kökenli kelimeleri tercih etme gibi bir gayeyle hareket etmemiştir. Ne var ki onun tercümenin yazılışıyla ilgili cömertçe bilgi vermiş olan sebeb-i tecüme bölümünde dahi klasik Türk edebiyatı tercüme eserlerinin birçoğunda geçen "Türkî libâs giydirme" (Yazar, 2011, 194) ya da eserin Türkçeye kazandırılmasının arzulandığını belirten bu çeşit herhangi bir amaç belirtilmemişti. Tosyevî'nin, eseri tercüme etme isteğinin temeli aslen Lâmi'î Çelebi'nin *Şerefü'l-İnsân* adlı tercümesini görmesiyle başlamaktaydı. Onun ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla mütercim bu iki eseri mukâyese ederek gözlemlemiş ve neticesinde yeni bir tercüme inşâ etme kararına varmıştır (3b-4a). Lâmi'î'nin kaynak metni tercüme ederken îcâz yoluna giderek bazı yerlerde risaledeki anlamı terketmesi, bazı kısımlara ise beyit ve şiirler ekleyerek uzatması Tosyevî'yi yeni bir tercüme için harekete geçiren durum olmuştur. Bu iki kitabı (*Şerefü'l-İnsân*'ı ve *İhvânu's-Safâ*'nın Hayvan Risalesi'ni) "bir ḳālıb-ı nev-īcāda mesbūk etmek" yani yeni bulunmuş bir kalıba dökmek arzusuyla hareket eden Tosyevî, gereksiz yere uzatılarak "haşv u tatvîl"e yol açan kısımları "telḫīs ve tehẕīb" ederek düzeltip kısaltmak istemiştir.[65] Dolayısıyla bu noktada da tercümedeki tasarruflarının söylemleriyle paralel ilerlediğini gözlemlemek mümkün olmuştur.

Tosyevî'nin tercümesindeki çıkış noktası, karşısında yalnızca yabancı dilde bir kaynak metin bulup bunu kendi diline aktarmayı düşünen herhangi bir mütercimden biraz farklıdır. Kendisinin önünde kaynak metinle birlikte bunun daha evvel yapılmış olan ve edebî anlamda iddialı bir tercümesi yer almaktadır. Tosyevî'nin diğer eseri olan *Turfetü'l-Emsâl*'i tanıtırken onun Türk dilindeki deyim ve atasözlerini münşiyâne bir şekilde açıkladığını ve bu durumu da "terceme" olarak değerlendirdiğini görmüştük (Arslan, 2019, 163). Bu zaviyeden bakacak olursak, Tosyevî'nin tercüme anlayışı yabancı bir ifadeye Türkçe karşılık vermekten daha geniştir. Dolayısıyla kaynak metin olan *İhvânu's-Safâ*'dan genel biçimsellik ve mana noktalarında ayrılmamaya gayret eden mütercimin, anlamı müzeyyen nesrin üslup

[65] Hâtimedeki ifadelerinden anladığımız kadarıyla ilk 21 varakta Lâmi'î'nin *Şerefü'l-İnsân*'ını, diğer kısımlarda ise kaynak metin olan *İhvânu's-Safâ*'yı dikkate alarak ilerleyen mütercim iki eseri de bir kalıba dökme işini eş zamanlı olarak yapmamıştır.

çerçevesine oturtması ve Arapça ifadeleri kaynak metinden almadığı zamanlarda yine farklı Arapça ifadelerle veya Farsça kelimelerle karşılaması kendi tercüme anlayışına göre gelişmiş bir durum olarak görünmektedir. "Tercüme" bu eylemleri de kapsayacak şekilde genişlemesi, münşiyâne nesir geleneğinin Türkçe-Arapça ve Farsçadan mürekkep bir tarzda şekillenmesiyle de ilişkili olabilir. Saliha Paker, "Tercüme ve Nazire Olarak Çeviri" başlıklı makalesinde, Anthony Pym'in "kültürlerarası alan" terimini açıklarken kesişen kültürlerin bir süre sonra iç içe geçmesiyle ikincil konumlarını yitirebilecekleri bilgisini vermektedir (Paker, 2009, 104). Burayı çıkış noktası alan Paker, Osmanlı şair-çevirmenlerini üç dilli ve üç kültürlü bir üretim alanı olarak kavramsallaştırma fikrini de öne sürmekteydi (2009, 105). Paker'in yaklaşımı şiir çevirisi ve Osmanlı şairlerine yönelik olsa da bahsedilen üç dilli ortaklığı, bilhassa âlim sınıfından olan Osmanlı münşîlerinin geliştirdiği mensur eserlerin dilinde okumak da imkânsız görünmemektedir. Kısaca ifade etmek gerekirse *Kıstâsu'd-Devrân*, kelimelere öz Türkçe karşılıklar verme amacının güdüldüğü bir tercüme değildir ve bu noktada yazıldığı edebiyat geleneği içerisinde değerlendirilmesinde fayda olacağını düşünmekteyiz.

2.5. Lâhıka Bölümündeki Tercüme Usûlüne Dair Genel Değerlendirme

Bu kısım, daha önce de belirttiğimiz üzere mütercimin metindeki "mā hüve'l-merām"ı yani anlamı nakletme amacıyla hareket ettiği ilave bir bölüm olarak karşımıza çıkmaktadır. Müellifin hayvan münazarasından oluşan hikayenin evvelinde verdiği bazı bilgilendirici fasıllar mütercim tarafından son kısma alınmıştır. Kaynak metinde her bölüm kısa paragraflar şeklinde "Fasl" başlığı ile yer almışken Tosyevî 132a-146b arasını kapsayacak şekilde özetlendirdiği bu kısımları "Lāḥıḳa der-Beyān-ı Eṭvār-ı Ḥayvānāt (Hayvanların Durumları Hakkında Lâhıka)" başlığıyla vermiştir. Lâhıka öncesindeki kısımlar için yaptığı bazı değişikliklerin yanında müellifin caddesinden tam olarak uzaklaşmama gayreti olduğunu beyan eden Tosyevî, genel biçimsel çerçeve ve mana noktasında kaynak metne sâdık bir çeviri gerçekleştirmişti. Bu kısımda ise anlama odaklanarak daha serbest bir tercüme yaptığını düşündüren mütercimin nasıl hareket ettiğini görmek için genel bir mukâyese ile başlamak faydalı olacaktır.

Tosyevî lâhıkasında kaynak metinde bahse alınan madeni cevherler, anâsır-ı erbaa, tam ve eksik yaradılışlı hayvanlar, insanların hayvanlardan farkı olan temyîz kuvveti, hayvanların insanlardan önce yaradılışının hikmeti gibi tüm konulara başlıksız olarak yer

vermiştir. Kaynak metinde her paragrafın başında “fasl” yer alırken Tosyevî bu ayrımı yapmayarak “Ve daḫi” “Yine ma‘lūm ola ki” gibi ifadelerle konuyu bir bütün olarak ele almıştır. İfadelerin karşılanmasında ise aslında kaynak metinden tamamen bağımsız yeni bir metin ürettiğini söylemek doğru değildir. Çünkü Lâhıka öncesinde olduğu gibi, kaynak metni takip ederek hatta kimi zaman yine kaynak metinden ödünçlemeler yaparak bu kısmı tercüme ettiği görülmektedir. Fakat gerçekten de söylediği gibi metinde anlatılmak istenen ifadeleri aktarmaya çalışmış, müellifin kendi metnini ilgilendiren ve tercüme için zâid olabilecek kısımları atlamaktan çekinmemiştir. Kaynak metinde 6. fasla denk düşerek bitki, hayvan ve insanların yeryüzündeki konumlarını ele alan aşağıdaki kısımda bu durumu net bir şekilde müşahede etmek mümkündür. Bu bölümün ilk paragrafı aşağıdaki gibi, asıl meseleyi ele almaktadır ve Tosyevî tarafından metinde şu şekilde karşılanmıştır:

Ve yine ma‘lūm ola ki rūy-ı arżda nābit olan nebātāt, **menkūsetü’l-intiṣāb** ve’l-ḳāmātdır. Zīrā ki **ru’ūsu merkez**-i **arż**a meyl ile maġmūr u mestūr ve **mu’aḫḫar** u eẕnābı **muḥīṭ**-i **eflāk**e doġru çekildiği meşhūd ü manẓūrdur.	واعلم يا أخي — أيَّدك الله وإيَّانا بروُح منه — بأن صور النبات **منكوسة الانتصاب** إلى أسفل؛ لأن **رءوسها** نحو **مركز الأرض**و**مؤخرها** نحو **محيط الأفلاك** (Zirikli, 2018, 2/143) Ey kardeşim -Allah seni ve bizi katından bir ruhla desteklesin- bil ki, bitkilerin suretleri aşağıya doğru ters yüz olarak dikilmiştir. Çünkü onların başları yerin merkezine, arkaları ise feleklerin çevresine doğrudur (Kahraman-Çalışkan, 2012, 2/143).

İnsān ise **‘aks**-i müstevā birle buña külliyen muġāyirdir. Şol vech-ile ki **ru’ūs**u cānib-i eflāke ṣā‘id ü sā’ir ve aḳdāmı **merkez**-i **arżı vely** ėden ṭarafda dā’irdir.	، والإنسان **بالعكس** من ذلك؛ لأن **رأسه** مما يلي الفلك ورجليه مما **يلي مركز الأرض** في أي موضع وقف على بسيطها شرقًا وغربًا وجنوبًا وشمالًا من الجوانب كلها، ومن هذا الجانب ومن ذلك الجانب (Zirikli, 2018, 2/143)

	İnsan bunun tam tersinedir. Zira onun üzerinde, bütün yönlerinden doğuda, batıda, güneyde ve kuzeyde, bu veya o yönde nerede durursa dursun, onun başı feleği, ayakları ise yerin merkezini izler. (Kahraman-Çalışkan, 2012, 2/143).

Ve ammā ḥayvānāt-ı ber-geşte-hey’āt, bu iki ḥālāt meyānında **mütevassıṭ**-ı ḳıyāfāt düşmek-ile ḳudāmen ve ḫalfen semt-i **ufḳ**a mā’il olduḳları ‘āriyün ‘ani’d-delā’ildir.	والحيوانات **متوسِّطة** بين ذلك لا منكوسة كالنبات ولا منتصبة كالإنسان، بل رءوسها إلى الآفاق ومؤخَّرها إلى ما يُقابله من **الأفق** الآخر، كيفما دارتْ وتصرفت في جميع أحوالها (Zirikli, 2018, 2/144) Bitkiler gibi ters dönmeyen, insan gibi dik durmayan hayvanlar bu ikisi arasındadır; daha doğrusu, bütün durumlarda nasıl döner ve tasarrufta bulunurlarsa, başları ufuklara, arkaları onun karşısındaki diğer ufka doğrudur. (Kahraman-Çalışkan, 2012, 2/143).

Pes bu ḥālāt-ı müş̲elleş̲etü’l-eṭvār, mevālīd-i ş̲elāş̲ede āşikār olduġu bir **ḥikmet**-i Rabbāniyye vü **‘ināyet**-i Yezdāniyyedir ki **ulü’l-ebṣār** olanlarıñ vechine āyīne-i i‘tibār ve **ḫaḳāyıḳ**-ı **eşyā**dan **bāḥiş̲** olan ‘uḳalāya māye-i istibṣārdır.	، وهذا الوضْع والترتيب الذي ذكرنا من أمرِ النبات والحيوانات والإنسان أمر إلهي بواجب **الحكمة** الإلهية و**العناية** الربانية ليكون في ذلك دلالة وبيان **لأولي الأبصار** والناظرين في أسرار الخِلْقة و**الباحثين** عن **حقائق الأشياء** والمعتبرين بما في الأرض من الآيات والعلامات والدلالات (Zirikli, 2018, 2/144) Bitki, hayvan ve insanın durumuna ilişkin olarak belirttiğimiz bu konum ve sıralama, bu konuda basiret sahipleri,

	yaratılış sırları üzerinde düşünenler, şeylerin hakikatlerini araştıranlar ve yeryüzündeki ayet, alamet ve delaletlerden ders çıkaranlara bir delalet ve açıklama olması için ilahi hikmet ve rabbani inayetin gereği olan bir ilahi durumdur (Kahraman-Çalışkan, 2012, 2/144).

Tercüme edilmemiştir.	بأن قُوَى النفس الكلية المنبثّة في العالَم من أعلى فلك المحيط إلى منتهى مركز الأرضبعضها منتصب نحو المركز، وبعضها منصرف إلى المركز المحيط، وبعضها منبثٌّ متوجّه نحو الآفاق على المركز، في كل فجٍّ منها جنود لله منصرفين لحفظ العالم وتدبير الخلائق والسياسة الكلية ومآرب أخرى لا يعرف كنه معرفتها أحد إلا الله عزَّ وجلَّ (Zirikli, 2018, 2/144) Çevreleyen en yüksek felekten yerin merkezine kadar tümel nefsin aleme yayılmış olan güçlerinden bazısı merkeze doğru dikilmiş, bazısı çevreleyenin/okyanusun merkezine doğru dönmüş, bazısı merkezde ufuklara doğru yayılmış ve yönelmiştir. Oranın her tarafında Allah'ın alemin korunması, yaratılmışların yönetimi, tümel siyaset ve daha başka amaçlarla ilgilenen orduları vardır ve onların bilgisinin özünü Aziz ve Celil olan Allah'tan başkası bilmez (Kahraman-Çalışkan, 2012, 2/144).

İfadelere karşılık vermesi bakımından Tosyevî'nin lâhıka bölümünün öncesiyle benzer hareket ettiğini, hatta orada yapmış olduğu gibi bu kısımlarda da kendi üslubunu devam ettirecek ifadeler seçtiğini görmekteyiz. Bununla beraber lâhıka bölümünde biraz daha meselenin kalbine temas eden kısımlara yer verilerek kaynak metnin bazı cümleleri atılmıştır. Örneğin en son tabloda gördüğümüz ve nefs-i küll gibi nispeten felsefî boyutları ele alan parça mütercim tarafından hiç tercüme edilmemiştir. Ondan önceki kısımlarda da daha küçük boyutta kısaltma ve özetlemeler mevcuttur. İkinci kutucukta yer alan kısımda, tercüme metni insanların başının feleğe doğru yükseldiğini ayaklarının ise arzın merkezinde döndüğünü ifade etmektedir. Kaynak metinde aslında insanın başıyla feleğe, ayaklarıyla da merkeze doğru yer aldığı söylenmektedir. Bunun beraberinde, bahsedilen durumun insanın nerede bulunduğundan kayıtsız olarak geçerli bulunduğunu gösteren "bütün yönlerinden doğuda, batıda, güneyde ve kuzeyde, bu veya o yönde nerede dursa dursun" ifadeleri de yer almıştır. Mütercim ise bu kısmı hiç tercüme etmeyerek doğrudan hayvanların dünyadaki konumlarını belirten kısma atlamıştır.

Üçüncü kutucukta yer verdiğimiz ifadeler de hayvanların konumunu bildirmektedir. Kaynak metin, hayvanların durumunun iki şey arasında orta bir yerde olduğunu (mütavassıṭ) "Bitkiler gibi ters dönmeyen, insan gibi dik durmayan hayvanlar (والحيوانات متوسِّطة بين ذلك لا منكوسة كالنبات ولا منتصبة كالإنسان)" ifadelerini kullanmıştır. Mütercim hayvanların ardından gelen bu ifadeleri metne dahil etmeyip yalnızca özne olan "hayvānāt"ı ödünçleme yoluyla aktarmıştır. Fakat bu kısaltma metindeki mananın düşük olmasına da sebebiyet vermiştir. Zira "Ve ammā ḥayvānāt-ı ber-geşte-hey'āt, bu iki ḥālāt meyānında mütevassıṭ-ı ḳıyāfāt…" dediğinde hayvanların hangi iki hâl arasında olduğunu anlayamamaktayız. Kaynak metin hayvanların insan ve bitkilere benzemeyen, onların ortasında bulunan hâlini "bütün durumlarda nasıl döner ve tasarrufta bulunurlarsa, başları ufuklara, arkaları onun karşısındaki diğer ufka doğrudur" şeklinde ifade ederken mütercim burayı da kısaltarak "bütün durumlarda nasıl döner ve tasarrufta bulunurlarsa" ifadesini atlamış, baş-arka (ru'ûs ve mu'ahhar) kelimelerini anlamı çok da bozmayacak şekilde "ḳudāmen ve ḫalfen (ön ve arka)" şeklinde karşılamıştır. En sonda da bir eksilti yaptığı görülmektedir. Kaynak metin, hayvanların başlarının ufka doğru olduğunu, arkalarının ise diğer bir ufka doğru yer aldığını söyleyerek birbirinden farklı iki ufuktan bahsetmiştir. Mütercim bu ayrıntıya girmeyerek her ikisi için de "semt-i ufḳa mā'il olduḳları 'āriyün

‘ani’d-delā’ildir (ufuk semtine doğru meyilli oldukları delil istemez)” diyerek lafzı ve manayı kısaltmıştır.

Dördüncü kısımda kaynak metin, bitki-hayvan ve insanlara dair buraya dek anlattığı şeyleri “Bitki, hayvan ve insanın durumuna ilişkin olarak belirttiğimiz bu konum ve sıralama (وهذا الوضْع والترتيب الذي ذكرنا من أمرِ النبات والحيوانات والإنسان)” biçiminde ifade ederken mütercim bu ifadeyi “Pes bu ḥālāt-ı müşelleşetü’l-eṭvār, mevālīd-i şelāşede āşikār olduġu..” şeklinde aynı manayı veren ifadelerle fakat daha kısa bir biçimde aktarmaya çalışmıştır. Müsellesetü’l-etvâr, üçlü durum gibi bir manaya gelmektedir. Fakat mevâlîd-i selâse de bitki, hayvan ve madenler için kullanılagelmiş bir ifadedir (Pala, 2002, 552). Dolayısıyla bu kısımda anlatılmak istenen insan, hayvan ve bitkilerin durumu olduğu için bu ifade kaynak metindeki anlamı tam karşılamamış gibidir. Müellif bu sıralananların bazı kişiler için ilahi bir ibret olduğunu söyleyerek birçok insan sınıfını zikretmiştir. Tosyevî ise bu kısmı daha öznel hâle getirmiş, kaynak metnin sıralamasına uymamış ve yalnızca merkezde yer alan “akıl sahipleri için ilahi bir hikmet oluşu” manasını koruyarak kendi ifadeleri ile nakletmiştir.

Mütercimin metinde tercüme etmediği kısımlar yalnızca burası ile sınırlı değildir. Bu pasajın devamında kaynak metnin yazarı iki paragraflık bir parçaya daha yer vermiştir. Bu parçada; yazdığı risalede küllî nefsin ilk ortaya çıkan güçlerini içeren feleklerden bahsettiğini söylemiş, “ey kardeşim!” nidasıyla metinde anlatılanlardan yola çıkarak insanı “insânî sûret”e yönlendirmiş, ecel yaklaşmadan kurtuluş gemisine binmeyi ve iyi ameller işlemeyi öğütlemiştir (Kahraman-Çalışkan, 2013, 2/144; Zirikli, 2018, 2/138-139). Tosyevî’nin ise bu kısımları metnine almadığı görülmektedir.

Lâhıka bölümünü genel olarak değerlendirirken evvelâ eksiltmelere rağmen kaynak metinden tamamen bağımsız bir tercüme yolunun takip edilmediğini, karşılıklı metin parçalarında işaretlenen koyu renk kelimelerde görüleceği üzere tıpkı lâhıka öncesindeki gibi ödünçlemelere gidilebildiğini söylemek mümkündür. Fakat lâhıka kısmında yukarıda örneklerine yer verildiği gibi anlamı önceleyerek serbest tercümeye bir adım daha kaymış bulunan bir usûl tercih edilmiştir. Görüldüğü üzere bu tercih kimi zaman isabetli olmuşken kimi zamansa anlam değişikliğine veya düşüklüğüne yol açabilmiştir. Kısaca hatırlamak gerekirse Tosyevî tercümenin hâtimesinde kaynak metindeki küçük fasılların lâhıkada “mâ

hüve'l-merâm (anlatılmak istenen/amaç)"ları itibariyle tercüme edildiğini (146b) söylemişti. Yine bir sayfa öncesinde,

> Bā-ḫuṣūṣ ki lāḥıḳada **icmālen** taḥrīr ü tasṭīr olunan leṭā'if-i ḥikemiyye, ḥakīm-i müellife muḫtaṣṣ olan şīme vü seciyyeden olduġu ehl-i baṣīrete ġayr-ı ḫafiyyedir.

diyerek de lâhıka bölümündeki metnin icmâlen, yani özetleyerek/toplu/kısaltılmış hâlde tercüme edildiğini zikretmiştir. Dolayısıyla, yola çıktığı amacı gerçekten de ifade ettiği gibi gerçekleştirmeye gayret etmiş görünmektedir. Bu şekildeki tercihi, onun son kısımlarda tercüme amacında bir hareketlilik yaşayarak daha serbest davrandığını ve aynı metni kaynak aldığı bu bölümde başta takip ettiği yolu birebir devam ettirmediğini göstermektedir.

2.6. Tercümede Lâmi'î Çelebi'nin *Şerefü'l-İnsân* Adlı Eserinden Yararlanılan Kısım

Tosyevî'nin 146a'da geçen "Evā'il-i tercemeye 'alā vechi'l-intiḫāb ve'l-iḫtiṣār Lāmi'ī Çelebi'niñ *Şerefü'l-insān*-nām mü'ellefiniñ ibtidāsından bir miḳdār nesne ilḥāḳına ictisār olundu" cümlesi, tercümenin başına seçme ve kısaltma yoluyla *Şerefü'l-İnsân*'ın ilk kısımlarından bir şeyler eklendiğini göstermiştir. Daha evvel ifade ettiğimiz gibi 21a sayfasındaki şu derkenâr da Lâmi'î Çelebi'den yararlanılan bölümün burada sona erdiğini bildirmişti:

> Bu maḳāma ḳadar *Şerefü'l-İnsān*-ı Lāmi'ī'den ber-vech-i muḫtaṣar naḳl olunup lākin inşāsına diḳḳat ve leṭā'if-i ta'bīrāta ḫaylī himmet olundu. Fe lillāhi'l-ḥamdü ve'l-minne (21a).

Bu notun kenarına düşüldüğü kısım, yazmada bir işaret ile de belirlendiği için hangi cümle sonrasında *Şerefü'l-İnsân'*dan yararlanmaya son verildiğini de anlayabilmekteyiz. Bilindiği üzere eserdeki olayları başlatan ve münâzaranın temelini oluşturan olay, cinlerin ve hayvanların yaşadığı bir adaya insanlarla dolu bir geminin uğraması ile başlamıştı. Bu kısım, sayfa kenarındaki "Sebeb-i Vürūd-ı İnsān be-Cezīre-i Şāh-ı Cinniyān" matlabıyla ayrılmaktadır. İşte Tosyevî, geminin adaya uğradığı ve diğer olayların başladığı kısma kadar *Şerefü'l-İnsân*'dan yararlanmıştır. Saadettin Eğri tarafından ilk kez bir doktora tezi olarak neşredilen (Eğri, 1997) *Şerefü'l-İnsân'*ın bu neşrinden yararlanarak genel gözlemlerde bulunmakta fayda olacaktır.

Yalnızca giriş bölümünde *Şerefü'l-İnsân*'dan yararlanan ve ifadesine göre bunu da seçme ve kısaltma yollarıyla yapan mütercimin metni ile *Şerefü'l-İnsân* arasında biçimsel manada bir muvâfakat yoktur. *Şerefü'l-İnsân*, içerisinde Lâmi'î Çelebi'nin kendisine ait birçok manzumeyi barındıran adeta manzum-mensur karışık bir eserdir. Tosyevî'nin eseri ise neredeyse tamamen mensur bir biçimde kaleme alınmıştır. Lâmi'î Çelebi'nin eserindeki manzumelerin izlerine *Kıstâsu'd-Devrân*'da rastlanmamaktadır.

Hamdele-salvele bölümünde hemen hemen ortak olan tek şey konu olup bunlar da tamamen birbirinden farklı şekillerde ele alınmışlardır. Hamdele bölümünde göze çarpan ortak özellik, her iki eserin de "insanın mahlûkâtın en hayırlısı olduğu" vurgusunu yapan ayetlere yer vermiş olmasıdır. Lâmi'î Çelebi'de Âġāz-ı Dâsitân bölümüne kadar uzanan kısım 19 varak kadar sürmüştür (Eğri, 1997, 151). Bu aralıkta Allah (c.c.) ve Hz. Peygamber için kaleme alınmış manzumeler, *Kasîde-i Bürde* gibi metinlerden alıntılar, Arapça/Farsça şiirlerin yanısıra Sultan Bayezid medhinde manzum-mensur karışık bir bölüme yer verilmesi asıl hikayenin daha geç başlamasına neden olmuştur. Tosyevî'de ise bahsedilen kısımlar bulunmadığı, hamdele ve salvele de oldukça kısa tutulduğu için hikaye 5 varak sonra başlamaktadır.

Lâmi'î Çelebi Farsça manzumelerle bezediği telif sebebini, kendisine hâtiften gelen teşvik çağrılarıyla başlatır ve daha sonra içinde can ve gönül marifetleri ile insanlığın faziletleri bulunan, böylece dert ve mihnetle korkmuş yolculara işaret eden bir beyân gemisi inşâ etmeye karar verdiğini belirtir. Ondaki uyarıların Hak yolunun yolcularına müjde olmasını diler (Eğri, 1997, 143). Lâmi'î, kaynak metinden "ol risāle-i ḫoş-maḳāle (güzel söylenmiş risâle)" olarak bahsetmiş, onu kurtuluş vesilesi ve kendi derecesini yücelten bir eser olarak gördüğünü ve bunu okuyanların da insanlığın üstün mertebelerini öğrenmelerini dilediğini söylemiştir (Eğri, 1997, 144). Lâmi'î Çelebi Tosyevî'nin sebeb-i tercümesinde olduğu gibi, kaynak metni oluşturan *İhvânu's-Safâ Risaleleri*'nin veya müellifinin ismine açık bir şekilde yer vermemiştir. Sebeb-i teliften sonra ise insanların yaratılıştaki önemine dair ifadeleri zikretmiştir. İki eser arasındaki ortaklıklar, Âgâz-ı Dâsitân bölümünden itibaren başlamaktadır.

Lâmi'î Çelebi'de bu bölümün adı Âğâz-ı Kitâb-ı *Şerefü'l-İnsân* ve beyân-ı hilkat-i Âdem "aleyhi şalavâtü'r-Rahmân" şeklindedir. *Kıstâsu'd-Devrân*'da ise "Âġāz-ı Dāsitān-ı 'İbret-unvān ve Muḥāvere-i Ġarābet-nişān" biçiminde verilmiştir. Her iki eserde de insanın yaratılışı, meleklerin ona secde edişi, şeytanın buna karşı sergilediği muhâlefet,

Hz.Adem'in neslinin yer yüzünde çoğalışı, bundan sonra insanların zulmü nedeniyle bazı hayvanlar kaçarken bazılarının tahammül göstermeye devam edişi aynı biçimde işlenmiş olup konu birliği sıralı bir şekilde devam etmiştir. Lâmi'î'deki manzumeler ve anlatılara uygun düşen alıntılar Tosyevî'de yer almamış olsa da, Tosyevî'nin bu kısımları yazarken Lâmi'î Çelebi'nin eserini okumuş olduğunu gösteren birçok ifade benzerliği yer almaktadır. Aşağıda bunlardan birkaç örnek karşılıklı olarak verilmiştir. Görüldüğü üzere kimi iktibaslar da Lâmi'î'nin metninden alınmıştır:

2.6.1. Benzer İfadeler

Şerefü'l-İnsân	***Kıstâsu'd-Devrân***
"Şöyle yazmışlardur ki ol zamân ki ne zamân vardı ne mekân ve ne basât-i bisât-ı ġabrâ ve ne kubbe-i eyvân-ı mînâdan nişân…." (Eğri, 1997, 151)	…ol zamān ki ne zemīn ü zamāndan nişān ve ne kevn ü mekāndan resm ü eṣer 'ayān olmuş-idi.

"Ya'nî kârhâne-i ibdâ' u îcâd kuruldı. Ve on sekiz biñ 'âleme bir bünyâd uruldı (Eğri, 1997, 152)".	Belki "*Kānallāhu ve lem yekün ma'ahū şey'ün*" 'āleminde bu kār-ḫāneyi ibdā' u īcād, zāviye-i nā-būdīde bālīn-i 'ademīye istinād ėtmiş-idi

"Kavm-i melâyik ve ashâb-ı erâyik içinde velvele vü ġulġule düşdi ki her tarafdan "***E tec'alü fi-hâ men yüfsidü fi-hâ ve yesfikü'd-dimâ'e. Ve nahnü nüsebbihu bi-hamdike ve nukaddisü leke***." nidâsı kevn ü mekâna ve zemîn ü zamâna ve âsumâna toldı. Cenâb-ı *'azzet esmâ'uhû ve cellet kibriyâ'uhû'* dan cevâb-ı "***İnnî na'lemü mâ-lâ-ta'lemûn***"ı vârid oldı." (Eğri, 1997, 153).	Ba'żı melā'ik-i seb'-erā'ikden ***"E tec'alü fīhā men yüfsidü fīhā ve yesfiku'd-dimā' ve naḥnü nüsebbiḥu bi-ḥamdike [6a] ve nüḳaddisü leke"*** su'āl-i istifsār-sīmā cārī olduḳda ***"İnnī a'lemu mā-lā ta'melūn"*** ile ser-cümle mücāb olup vech-i ṣavāb ne olduġu ẓann u irtiyābdan 'ārī olunca ″Sübḥaneke lā 'ilme lena illā mā 'allemtenā″ ile ol gürūh-ı rūḥāniyyān nidā eylediler.

"Sem'an ve tâ'aten" diyüp cân u dilden rıbḳa-i itâ'ata boyın virdiler. Ve hatt-ı inkıyâd ü tâ'ate baş indirdiler. Lâ-cerem dîvâr-ı ferâğate arka virüp kenef-i himâyet-i insânîde ve penâh-ı ri'âyet-i sultânîde huzûr eylediler." (Eğri, 1997, 158)	Fe lā-cerem, ***sem'an ve ṭā'aten***[66] dėyip cān u dilden raḳabe-i iṭā'ati taḳlīde şitābān ve ṭavḳ-ı inḳıyād u teslīmi boyunlarına ḥırz-ı cān bilip sāye-i insānīde dīvār-ı ferāġate istinād ve ḥikem-i ḫafiyye-i Sübḥānī'ye i'timād birle bu dār-ı pür-ġurūrda ḥużūr ėtdiler.

Tosyevî'de "Salṭanat-ı Keyūmerṯ ez-Nebī-i Ādem berāy-ı Niẓām-ı 'ālem" şeklinde yer alan ikinci başlık da Lâmi'î Çelebi'nin "Saltanat-ı Keyümers ez-benî âdem berây-ı nizâm ü intizâm-ı 'âlem" şeklindeki başlığına benzemektedir. Lâmi'î Çelebi doğrudan konuyu anlatmaya başlamışken Tosyevî her bölümün başında olduğu gibi burada da "Rāviyān-ı dāsitān-ı dīrīn ve nāḳılān-ı ḥikāyāt-ı pīşīn şöyle telḳīñ ü tebyīn ėtdiler ki…" biçiminde kalıp bir ifade kullanarak söze başlamıştır. Bu bölümde Tosyevî'nin Lâmi'î Çelebi'nin anlatım sırasından biraz uzaklaşarak metinden anladıklarını daha serbest bir biçimde yazdığını görmekteyiz. Örneğin Tosyevî bu bölümün ilk paragrafında,

> …vaḳtā kim a'dād-ı leşker-i benî ādem aḳṭār-ı 'ālemde tevāfür ile meşhūd u meşhūr olup intiẓām-ı niẓām-ı 'ālem için ebnā-yı ādem'den bir ẕāt-ı ḫuceste-ḳademi meyān-ı ḫalāyıḳda siyāset ü 'adālet emri için taḫt-ı ḥükūmete iclās ve bu ṭarīḳ-ile ehl-i fesādıñ 'urūḳ u vücūdu rū-yı arżdan ḳal' u kam'ı iḥsās oluna dėyü kāffe-i benī ādem bu ḫuṣūṣu ehemm ü muḥtem gördüler (7b).

ifadeleriyle insanoğullarının dünyanın düzeni, adalet ve siyaset işleri için başlarına bir padişah getirmek istediklerini doğrudan anlatmış, ardından insanların bazı ihtilaflı durumlarından bahsetmiştir. Bu şekilde daha en başından, asıl konu ile ilgili ifadeleri vermiştir. Lâmi'î Çelebi'de ise olaya, hükümetsiz kalan insan gruplarının halleri anlatılarak başlanmıştır. Bunlardan kiminin nefislerine uyduğu, kiminin dünyaya göz yumup göçtüğü ve kimilerinin ise ne yapacağını şaşırarak bir çözüm bulmak için fikir alışverişi yaptıklarından bahsedilmiştir. Yine metnin ara kısımlarına Farsça manzumeler de

[66] Duyduk ve itaat ettik.

yerleştirilmiştir. Tosyevî Lâmi'î Çelebi'nin metninden daha serbest yararlanmaya başlasa da, ondaki iktibasları genellikle metnine aldığı ve bazen de daha değişik versiyonları ile kullandığı görülmektedir:

Vaktâ ki bu hâl üzre bir müddet rüzgâr 'ubûr ve leyl ü nehâr mürûr itdi kavâfil-i nüfüs-ı âdem "***Küntüm ezvâcen selâseten***" hükmünce üç ferîk oldılar. "**Fe-*minhüm zâlimün li-nefsihi ve mirn-hüm muḳtesidün ve minhüm sâbikun bi'l-ḫayrāti.*"** (Eğri, 1997, 158).	Zīrā ki nüfus-ı ādemī ***"Ve küntüm ezvācen selāse"*** ḥükmünce üç ferīḳe tefrīḳ olunup ***"Fe-minhüm ẓālimün li-nefsihī ve minhüm muḳtesidün ve minhüm sābiḳun bi'l-ḫayrāti"*** müfādınca…

…gürûh-ı evvel firîfte-i dünyâ olup "***İnne'n-nefse le-emmâratün bi's-sû'i***." mûcebince… (Eğri, 1997, 159)	…güruh-ı evvel dā'imā laġzīde-pā-yı çirk-āb-ı vaḥal-i nefs olup ***"İnne'n-nefse le'emmāretün bi's-sū'i"*** mūcebince…

Kelâm-ı 'adl ü hikmetle nükte-güzâr oldı. "***'Adlü sâ'atin keffâratü senetin***"[67] birle "âmil olup mülk-i 'âleme nizâm ve zürriyât-ı âdeme intizâm virdi. (Eğri, 1997, 161).	***'Adlü sā'atin ḫayrun min 'ibādeti seb'īne seneten***[68] me'āli kendüye dā'imā ḥasb-i ḥāl ve fi'l-ġuduvvi ve'l-āṣāl[69], intiẓām-ı ālem ḫuṣūṣuna beẕl-i maḳderet kendiye aḳṣe'l-āmāl olmuş-idi.

Keyûmers'in soy bilgisi hakkında Lâmi'î Çelebi Gazzâlî'nin *Nasîhatü'l-Mülûk'*undan faydalanmış, Tosyevî de bu noktada onun ifadelerini nakletmiştir:

[67] Bir saatlik adalet, bin senenin keffâretidir (Eğri, 1997, 161).
[68] Bir saatlik adalet yetmiş senelik ibadetten hayırlıdır" şeklinde olduğu rivayet edilen bir hadistir. (Aclûnî, "Keşfu'l-Hafâ", II/58; bk. ez-Zeylâî, "Nasbu'r-Râye", IV/67)
[69] Sabah ve akşam manasına gelen, Nūr suresinin 36. Ayetinde de geçen bir ibaredir. Bkz: (Nûr 24/36).

Pes bu bâbda i'timâd ü i'tikâda akreb ve mâ-fi'l-kitâbda olanlardan ṣıdk u i'timâda enseb rivâyet imâm-ı hümâm huccetü'l-islâm Muhammed Gazzâli 'aleyhi rahmetulliâhi'l-müte'âlîdür ki "*Naṣîhatü'-Mülük*"-nâm kitâbında yâd ve rusülden nakille irâd itmişdür ki Keyûmers mukaddem-i şâhân-ı "Acem ve taḫteyn-i pâdişâhân-i benî âdemdür. Şîṯ nebīnüñ 'aleyhi mine't-teslîmâti eṣfâhâ ve mine'ş-ṣalavâti evfâhâ birâderi idi. Ve zamânınuñ mihter ü bihteri ve şâhib-i hikmet dilâveri idi (Eğri, 1997, 161).	Zīrā ki bu bābda i‘timād u i‘tiḳāda aḳreb ve ṣıdḳ u sedāda enseb, *Naṣīḥatü’l-mülūk*-nām kitāb-ı belāġat-irtisāmda imām-ı hümām ḥuccetü’l-İslām Muḥammed Ġazzālī’ niñ iltizāɱ eylediğidir ki, Keyūmerṯ-i benām, muḳaddem-i şāhān-ı ‘Acem u Pīşdādiyān’dan evvel mülūk-ı benī ādemdir. Şīt nebīniñ birāderi ve zamānınıñ mih-ter ü bihter-i ṣāḥib-şecā‘at dilāveridir.

Keyûmers’in adaleti ve güzel sıfatlarının medhinden onun kendi isteği ile uzlete çekilmeye karar vermesine, yani bölüm sonuna kadar anlamda bir değişim söz konusu olmadan Lâmi Çelebi ile ortak takip edilmiştir. Bununla birlikte kimi ifadelerin sıraları değiştirilmekle beraber Tosyevî, Lâmi’î Çelebi’nin metninden hiç kopmamış, ödünçlemeler yapmaya devam etmiştir.

Şerefü’l-İnsân	***Kıstâsu’d-Devrân***
“Pes fırka-i ṯâniyenüñ 'ukalâ-i uli'l-ebṣârı ve fuzalâ-i zevi'l-efkârı bir yire cem' oldı. Nizâm-ı benî âdem ve intizâm-ı 'âlem bâbında müşâvere ve muhâvere idüp kimi lisân ve kimi sem' oldı. Âḫir-i kâr rây-ı müzeyyenleri aña mukarrer fikr-i mu'ayyenleri şöyle müncer oldı ki kendülere bir şâhib-i ferheng umūr-dîdeyi emîr ü serdâr ve	o meclisde kimi pervāne kimi şem‘ ve kimi lisān u kimi şem‘ olaraḳ āḫir-i kār pergār-ı re’yleri şol merkezde ḳarār ėtdi ki kendilere bir umūr-dīde vü kār-āzmūde ṣāḥib-i ‘aḳl u tedbīr ve ehl-i beyān u taḥrīr, melik-i rūşen-żamīr bulalar ki riḳāb-ı gerden-keşānı raḳabe-i ‘ahd ü peymāna ve ṭavḳ-ı ‘ubūdiyyet ü fermāna çekip her pīr ü

bir ehl-i nâm ü neng - kâr-âzmüdeyi sipeh-sâlâr ideler. Tâ kim rikâb-ı gerden-keşânı rıbḳa-i 'ahd ü peymâne ve tavk-ı 'ubûdiyyet ü fermâna çeküp cenâh-ı 'adl ü ihsânı her pîr ü cüvâna ve her kaviyy ü nâtüvâna bast eyleye." (Eğri, 1997, 159).	civān andan nā'il-i 'adl ü iḥsān ve her ḳaviyy ü nā-tüvān muġtenem-i nevāle-i in'ām-ı firāvān olalar.

Daha sonra Lâmi'î Çelebi'de, Keyûmers'ten sonra tahta geçen Siyâmek Şâh'ın bu durumunu anlatmak için "Ahd-kerden-i Keyûmerş Şâh merdümek-i dide-i ḫîş Siyâmek-râ" bölümü yer almış, bu bölüm de Tosyevî tarafından "Veliyy-i 'ahd kerden-i Keyūmerş Şāh be-Merdümek-i dīde-i ḫīş Siyāmek" şeklinde verilmiştir. Lâmi'î Çelebi bölümün başında Keyûmers Şâh'ın saltanatı terk etme düşünceleri içerisindeki kederli hâlini betimlemiş, onun dilinden bazı Farsça manzumelere yer vermiştir. Daha sonra "Kim kurtuluşu isterse şehvetleri terk eder" sözünün de gereği olarak tahtını biricik oğlu Siyamek'e bıraktığı anlatılmıştır. Tosyevî bölümünün girişinde Lâmi'î Çelebi gibi uzun tasvirlere yer vermemiş,

> "Vaḳtā kim salṭanat-ı Keyūmerş üzerine bir niçe māh ü sāl güẕerān ėdip āyīne-i cemālinde nişāne-i pīrî ṣubḥ-ı ṣādıḳ gibi nümāyān olduḳda ferzend-i nīk-aḫter [9b] ve püser-i feṭānet-küsterin ki Siyāmek Şāh nāmıyla müştehirdir anı yerine veliyy-i 'ahd ėtmeği taṣmīm eyledi tā ki kendi mescid-i 'ubūdiyyetde mu'tekif ü muḳīm ola." (Eğri, 1997, 158)

cümlesiyle doğrudan bölümde ele alınan olayı dile getirmiştir. Fakat metnin devamında yine de Lâmi'î Çelebi'nin metninden izler, ödünçleme ve esinlenmeler bulunmaktadır. Arapça cümle ve ifadelerin aktarımında ise bunlara nazaran daha düzenli ve istikrarlı bir ödünçleme görülmektedir. Metnin tamamında, tıpkı bu bölümde olduğu gibi Arapça cümle ve ifadeler Lâmi'î Çelebi'de geçtiği gibi, kimi zaman çok az değişikliğe uğratılarak kullanılmışlardır. Yalnızca bu bölümde rastladığımız ortak Arapça cümleler aşağıdaki gibidir:

Lâmi'î Çelebi – *Şerefü'l-İnsân*	**Tosyevî – *Kıstâsu'd-Devrân***

“Men-erâde'n-necâte fe-'aleyhi bi-terki'ş-şehevâti diyüp a'yân-ı memleketini ve erkân-ı saltanatını cem' eyledi.” (Eğri, 1997, 164)	Pes ***"men erāde’n-necāte fe-‘aleyhi bi-terki’ş-şehevāti***[70]***”*** müfādınca ḫāb-ı ġafletden ve raḳde-i cehāletden bīdār ve tedārük-i mā-fāt mehāmına ibtidār ėdip
"Men-eşbehe ebâhü fe-mâ ẓaleme ve men-a'raża 'ani'l-ḥakki nedime.” (Eğri, 1997, 166)	***Men teşebbehe ebāhu femā ẓaleme***[71] ***ve men a‘raża ‘ani’l-ḥaḳki nedime***[72]
“İlâhî "Hallisnâ 'ani'l-iştiğâli bi'l-melâhî ve kün mu'înen le-nâ vakte'd-devâhî ve erinâ ḥaḳâyıka'l-eşyâ'i ke-mâ-hî. Kerîmen ve Rahîmen” mahabbet ü heymân bâdiyesi dem-bestelerinüñ…” (Eğri, 1997, 167).	***“İlāhī, ilāhī ḫallişnā ‘ani’l-iştiġāli bi’l-melāhī, ve kün mu‘īnen lenā vaḳte’d-devāhi ve erinā ḫaḳāyıḳa’l-eşyā’i ke-māhī***“[73] zemzemesin ṣaḥrāda mūr u mār ve deryāda māhī-i ġavṭa-ḫār gūş ėtdi.
“Ve'l-hâṣıl ol zâr u dilfigâr niyâz u tazarru‘ın ve ihtizâz u tefeccü'in henüz tamâm itmemişdi ki nefahât-ı eltâf-ı Sübhânî ber-muktezâ-yı **"Ücîbü da'vete'd-dâ'i izâ-da'ânî.”** Hubûb idüp tîr-i du'âsı hedef-i icâbete ve mürğ-ı recâsı evc-i rağbete irüşdi.” (Eğri, 1997, 168).	Pes ol zār-ı dil-figār, bāb-ı Melik-i ġaffārda bu tazarru‘ u i‘tiẕār ile tesbīḥ ü istiġfār ėderken nefeḥāt-ı elṭāf-ı sübḥānī ber-muḳteżā-yı ***"Ucībü da‘vete’d-dâ‘ī iẕā de‘ānī***“[74] dest-āvīz-i ibtihāli ḫayr-ı ḳabūle vāṣıl ve hediyye-i ḥamd ü ṣenāsınıñ mücāzātı ol ḥīnde ḥāṣıl oldu.

Tosyevî’nin tercümesini inşâ esnasında Arapça kaynak metni görerek hareket ettiği bildiğimiz bir hususdur. Yukarıdaki ibareler ise kaynak metin içerisinde yer almayan,

[70] “Her kim kurtuluşa ermek isterse, şehvetleri terk etmesi gerekir.”
[71] “(Güzel ahlâkta), babasına benzeyen zulmetmez” (Yılmaz, 2008, 2/631).
[72] Her kim de Hak’tan yüz çevirirse pişman olur. Bu cümle Tâhâ Suresi’nin “Her kim de benim zikrimden (Kur’an’dan) yüz çevirirse, mutlaka ona dar bir geçim vardır. “ manasına gelen “Ve men a’rada ‘an żikrî fe-inne lehu ma’îşeten dankân” ayetini hatırlatmaktadır (Tâhâ 20/124).
[73] İlahi, ilahi! (Bizi) boş işlerle meşgul olmaktan kurtar. Felakete uğradığımız zamanlarda bize yardımcı ol ve bizlere eşyaların hakikatlerini olduğu gibi göster.
[74] Bana dua ettiği vakit dua edenin dileğine karşılık veririm. (Bakara 2/186)

Lâmi'î Çelebi'nin nesrinde ortaya çıkan tasarruflardır. Dolayısıyla Lâmi'î'den etkilenilen bölümde alıntı ibare ve cümleler noktasında Lâmi'î Çelebi'ye göre hareket edildiği, bu noktalarda metni asıl tercümeye bağlı kılmak gibi bir çabanın olmadığı ve dolayısıyla tercümeden ziyade yeniden yazıma ve nazireye benzer bir yolun izlendiği açıktır. Lâmi'î Çelebi'nin kullandığı Arapça ifadeler bu şekilde düzenli olarak metne dahil edilmişken birçok Farsça ibarenin ve Farsça/Türkçe manzumenin ise Tosyevî tarafından metne hiç dahil edilmediği görülmüştür.

"Şehīd küşten-i Siyāmek Şāh der-dest-i dīv-ān-ı güm-rāh." şeklinde Tosyevî'nin başlıklandırdığı kısım, Lâmi'î Çelebi'de herhangi bir başlık olmaksızın yer almıştır. Bu bölümlerde insanların yer yüzünde çoğalışıyla cinlerin ve hayvanların kaçıştığı, cinlerde insanoğluna karşı bir haset geliştiği ve onu tenha bir yerde katlettikleri, hizmetkârlarının uzun bir süre padişahı arayıp bulamadığı, daha sonra ise bir çölde cansız bedenine ulaşıldığı anlatılmaktadır. Tosyevî'nin ifadeleri, Lâmi'î Çelebi'den etkilenerek daha özet bir biçimde oluşturulmuş, aradaki bazı sanatlı ifadeler ve manzumeler atlanarak yeniden yazılmıştır. Fakat bu noktada Tosyevî'nin kendi ifadelerinde belirttiği üzere metni tamamen yalın hâle getirdiğini, en azından bu yönde istikrarlı bir tutarlılık arz ettiğini söylemek güçtür. Çünkü Lâmi'î Çelebi'nin olayları mecâzî bir bakış açısıyla aktardığı birçok yerde onun sadece ifadelerini değil hayallerini de metne taşımıştır. Örneğin Lâmi'î'nin metninde Siyâmek'in ölümünden sonra askerlerin karanlık bir gece gibi siyahlar giydikleri, bu haldeyken yıldızlar gibi odlara yandıkları (üzülüp perişan oldukları) ve şafak gibi kana bulanıp kendilerini harap ettikleri geçmektedir. İfadeleri biraz değiştirerek aktaran Tosyevî, karanlık gece (şeb-i muzlim) mecazını aynen kullanmış, devamında kendi tasarrufuyla bir iktibas ekleyerek biraz daha değişik bir cümle oluşturmuştur:

Lâmi'î Çelebi	**Tosyevî**
"Pes bâki re'âyâ vü leşker ve anda hâzır olan ehl-i kişver, şâhlarından çün bu hâl-i pür-tebâhı ve pâdişâhlarından bu âh u vâhı gördiler şeb-i muzlim gibi siyâh çullar giyüp ve encüm gibi odlara yanup ve şafak-misâl kanlara boyanup kendülerin yirlerden yire urdılar. Feryâd	Ve bāḳī-i reʻāyā vü leşker u vülāt u aʻyān-ı ehl-i kişver, şāhlarına bu miṣilli ḥaḳāreti görüp şeb-i muẓlim gibi ḳaralara girip nāle vü āh u enīn ile

u nâle ve efğân u 'ulâleyle dehr için toldurdılar.” (Eğri, 1997, 173)	ṭabaḳāt-ı *seb‘un şidādı*[75] pür ṭanīn ėtdiler.

Benzer esinlenmeler metnin devamında da sıkça tekrar etmektedir. Fakat görüldüğü üzere her ifadenin ve sanatın alınması veya bırakılması durumu söz konusu değildir.

Siyâmek’in öldürülmesini konu edinen bu bölümün aslında Lâmi’î Çelebi’de başlıksız olarak yer aldığını söylemiştik. Bu bölümün ardından da yine Tosyevî’nin “Leşker-keşīden-i Keyūmerş-i Ferişteh-āyīn ber-Ṭā’ife-i ‘Afārīt-i Melā‘īn (Keyumers’in Lanetlenmiş İfrit Taifeleri Üzerine Ordu Salması)” şeklindeki başlık bölümü yer almaktadır. Bu başlık Lâmi’î Çelebi’de de aynı olup sadece “melâ’în” topluluğu “bî-dîn (dinsiz)” olarak da nitelenmiştir. İçerilen konular bakımından iki eser arasında yine tam bir muvâfakat bulunmaktadır. Bu bölümde Keyumers, her biri değişik hayvanların suretine girmiş olan cin taifesinden intikam almak adına ordularını onların üzerine sürer ve birçoğunu öldürüp bir kısmını da özgür bırakırlar. Arapça ve Farsça manzum kısımların terkiyle birlikte ifadelerin oldukça benzer bulunuşu ve iktibasların ortak kullanımı bu bölümde de göze çarpmaktadır:

Şerefü’l-İnsân	***Kıstâsu’d-Devrân***
“Vaktâ kim ol melâ'în-i bî-dînüñ ve şeyâtîn-i pür-kînüñ kanlarıyla Keyümers-i güzīnüñ sūz-i dil-i büryânına bir mikdâr teskîn ve ıztırâb-ı cân-ı hazīnine fi'l-cümle temkîn hâsıl oldıysa ber-muktezâ-yı 'adl ü dâd sâyir Ehrimenleri âzâd idüp hoş ferr-i şâhî (?) kerr-i pâdişâhî birle gelüp taḫt-gâhında karâr ve dâru's-saltanasında oturup sabr u sükûnı ihtiyâr itdi. Ve mihnet-i rüzgâr-i sitemkâre-rüzgâra ***"El-beliyyetü 'ammet tâbet"***	Vaḳtā kim ol melā‘īn-i bī-dīn ü şeyāṭīn-i pür-kīniñ ḳatl ü istīṣāliyle Keyūmerş-i güzīniñ ḥarāret-i dil-i ḥazīni bir miḳdār teskīn olup cān-ı ġam-gīni fi’l-cümle temkīn bulduysa ber-muḳteżā-yı ‘adl ü dād, bāḳī ehremenleri silsile-i miḥnetden āzād ėdip ferr-i şāhī vü kerr-i pādişāhī birle yine taḫt-gāhında ke’l-evvel ḳarār ve dāru’s-salṭanata vü mesnedinde kemā-kān istiḳrār bulup ṣabr u şekībi **[14ª]** iḫtiyār ve miḥen-i rūzgār-ı zūr-kār u sitemkāra ***"El-***

[75] “Sonra bunun ardından *yedi kurak yıl gelecek*, saklayacağınız az bir miktar hariç bu yıllar için biriktirdiklerinizi yiyip bitirecek. (Yûsuf 12/48)” âyet-i kerîmesinde geçen “yedi kurak yıl” manasında bir tamlamadır.

muktezâsınca ve muṣîbet-i çarḫ-ı ġaddâra "***El-ḫayrü mâ-ihtârehü'llâhü.***" mübteğâsınca rızâ gösterüp yine ‘ibâdullâhuñ ri'âyetine ve bilâdullâhuñ himâyetine meşġūl oldı.” (Eğri, 1997, 182)	***beliyyetü iẕā ‘ammet ṭābet"***[76] mukteżāsınca ve muṣībet-i çarḫ-ı ġaddāra *“**El-ḫayru me’ḫtārahullāh**”*[77] mübteġāsınca ‘an ṣamīmi’l-ḳalb rıżā gösterip yine ‘aḳd-ı encümen-i meşveret ve ri‘āyet-i re‘āyā vü berāyāya bi-ḫulūsi’ṭ-ṭaviyyet beẕl-i maḳderet mehāmına iḳdām-ı mā lā kelām ėtdi.

Bu bölümün ardından Tosyevî’nin “Meşveret-kerden-i Ḳıbāl-i Ḥayvān ve Ḫāsten-i ‘Azīmet be-Dīvān-ı Süleymān ‘aleyhi -ṣalevātü’r-Raḥmān (Hayvan Kabilelerinin Toplanması ve Süleyman Aleyhisselamın Divanına Çıkmak İstemesi)” Lâmi’î’nin ise “Cem'iyyet ü Meşveret-kerden-i kabâyil-i hayvân ve 'azîmet-hâsten-i divân-ı Süleymân 'aleyhi salavâtü'r-Rahmân” adını verdiği bölüm yer almıştır. Bu kısımda Keyumers zamanında cin ve perilerin ücra yerlere kaçtığı, ortada bir sükûnet havasının gerçekleştiği, fakat zamanla bazı insanların bu sükûneti bozacak bazı davranışlarda bulunduğu anlatılmaktadır. Buna göre insanlar, Keyumers ile savaşan ifritlerin hayvan suretlerine bürünmesine istinaden geçmiş zamandaki savaşın intikamına devam etmek için bu hayvanların mekanlarına girip onları öldürmüş veya eziyetler etmişlerdir. Bunlara tahammül eden hayvanlar ise Süleyman aleyhisselam zamanında durumlarını ona arz etmeye karar verirler. Her iki metinde de ana konu bu şekilde işlenmiş, ifadeler de büyük oranda benzer ve paralel bir şekilde devam ettirilmiştir. Bu kısımda Tosyevî “[Ṣıfat-ı Salṭanaṭ-ı Süleymān ‘aleyhisselām]” şeklinde bir matlab ekleyerek Lâmi’î’nin “Ṣıfat-ı Süleymân Nebî Aleyhisselâm” başlığı altında verdiği nitelemeleri yine iktibasları beraberinde çok az değiştirerek yeniden yazmıştır.

Bu bölümde Süleyman Aleyhisselâm’ın yanına gitmek isteyen hayvanların öncelikle Şütürmurg tarafından engellenmeleri, bir süre daha sabretmelerinin tavsiye edilmesi, ardından söze karganın dahil olarak insanların kendilerinden bu devirde daha üstün olduğunu, aralarında hüküm verecek kadının ancak Hz. Muhammed döneminden olması

[76] “Belâ yaygınlaştığı zaman güzeldir. (El ile gelen düğün bayramdır.)” (Yılmaz, 2008, 1/81).
[77] Allah neyi seçtiyse hayırlı olan odur.

gerektiğini söylemesi ve hayvanları durduracak nasihatlerde bulunması iki metinde de aynı şekilde işlenmiştir. Lâmi'î Çelebi, işlenen her konuda olduğu gibi burada da araya manzumeler eklemiş, Hz. Süleyman ve Hz. Muhammed (a.s) medhinde manzum parçalara da yer vermiştir. Tosyevî medih ifadelerinde de yalnızca nesir kısımlardan yararlanarak benzer bir anlatım oluşturmuştur.

Ardından Tosyevî'nin "Süḫan-Güften-i Ḥayvānāt-ı Şikeste-dilān ve Ḫaber-yāften ez-Semt-i Cinniyān (Kalbi kırık hayvanların konuşması ve cinlerin ülkesinden haberdar olmaları)" adını verdiği bölüm yer almaktadır. Bu kısım Lâmi'î'de de oldukça benzer bir şekilde başlıklandırılarak "Suhan-guften-i hayvânât-ı şikeste-havâtır ve ḫaber-yâften ez-mülk-i cinniyân-ı zevi'l-mefâḫir (Kırık gönüllü hayvanların söz söylemesi ve övgüye layık cinlerin ülkesinden haber vermeleri)" başlığı verilmiştir. Lâmi'î'de bölüm doğrudan ney'e seslenilen bir mesnevi ile başlamaktadır. Tosyevî bu kısmı her zaman olduğu gibi atlayarak asıl konuya geçmiştir. Bölümde peygamberimizin zamanındaki huzur sonrasında hayvan ve cinlerin durumu anlatılmakta, hayvanların zulüm elinden muzdarip olmaları, cinlerden iman etmiş bir taifenin cennet misal bir adada yaşaması ve bu adaya insan dolu bir geminin gelişiyle bazı olayların başlaması her iki metinde de benzer şekillerde anlatılmaktadır. Fakat bu kısım, Tosyevî'nin Lâmi'î'nin metninden yavaş yavaş ayrıldığını ve kaynak metinden yararlanarak yazmaya devam ettiğini gösteren ilk kısmı da oluşturmaktadır. Lâmi'î Çelebi'nin metni, edebî gayeleri üstün tutan tahkiyevî bir metin olarak bazı tarihi bilgilere yer vermemiştir. Örneğin bu kısımda cinlerin yaşadığı rivayet edilen adanın bir ismi olmasına rağmen bu Lâmi'î'nin metninde geçmez. Tosyevî ise adanın ismini tıpkı kaynak metinde yer aldığı gibi "Sağun" olarak verir. Zaten birkaç cümle sonrasına düşülen bir notla, Lâmi'î'nin metninden bu kısma dek yararlandığı Tosyevî tarafından belirtilmiştir. Lâmi'î Çelebi'nin eserinden bu noktada ayrılması, mütercimin eserinin tertibinde Lâmi'î'ye değil de kaynak metne uymasını da beraberinde getirmiştir. Nitekim Lâmi'î'nin metni kaynak metne çok fazla bağlı olmayan oldukça serbest bir tercümedir. Kaynak metinde insan dolu geminin karaya vuruşundan sonra cin padişahının farklı ırktan olan bu insanlarla diyaloglarına, hayvanların kendi aralarındaki konuşmalarına ve kendilerine lider seçmelerine, sonra da insanlarla karşılıklı olarak kendi davalarını savunmalarına yer verilmiştir. Lâmi'î Çelebi ise eserini meclislere ayırarak ilk mecliste kendisine göre bir sıra oluşturup bazı hayvanların şikayetlerine yer vermiş, sonraki meclislerde ise hayvanların kralla olan münazaralarını işlemiştir.

2.6.2. *Şerefü'l-İnsân* Etkisiyle Yazılan Kısmın Telif Türüne Dair Değerlendirme

Her iki metnin genel bir mukâyesesi ile ulaştığımız sonucu kısaca özetlemek gerekirse, Tosyevî *Kıstâsu'd-Devrân*'ı kaleme alırken kaynak metinden tercüme yaparak ilerleme evresinden evvel Lâmi'î Çelebi'nin *Şerefü'l-İnsân*'ından yola çıkarak bir metin üretmek istemiş, bunu da 21 varak kadar sürdürebilmiştir. Bunun nedeni, kendisinin sebeb-i tercüme kısmındaki açıklamasından hatırlayacağımız üzere Lâmi'î Çelebi'nin metne birçok manzum parça, ayet ve hadis eklemesi ile asıl müellifin metninden uzaklaşmış olması ve yer yer îcâz yapmak isterken yine müellifin metninde uzaklaşılmasıydı. Evvelâ Tosyevî'nin kendi söylemini pratikte de gerçekleştirdiği, Lâmi'î'nin metne dahil ettiği manzumelerin hiçbirini almayarak ilerlediği çok net bir şekilde görülmektedir.

Bununla birlikte Lâmi'î Çelebi'nin metninden yararlandığı kısımlar oldukça fazladır. Eserin tertîbi noktasında Tosyevî, Lâmi'î Çelebi'den yararlandığı bu bölümlerde onun başlıklarını da çoğu kez olması gereken aynı yerde kullanmış, kimi zaman tamamen aynı kimi zamansa birkaç kelime veya ifadeyi değiştirerek/ekleyerek yeniden yazmıştır. Yine Sultan Bayezid'in vasfında yazılan manzumeye karşılık Tosyevî'nin de hâmîsi için bir kaside kaleme aldığını, bu yönde metnini kendi dönem ve durumuna göre güncelleştirdiğini görmek mümkündür. Başlıkların ortaklığı beraberinde olayların anlatıldığı bu kısımlardaki anlam ortaklığı da baştan sona devam etmiş olup Tosyevî'nin metnin mânâsı noktasında, tıpkı kaynak metinden hareketle tercüme ettiği kısımlarda olduğu gibi herhangi bir müdahaleye yer vermediği gözlemlenmiştir. Mukayesede yer verilen karşılıklı metin parçalarından da görülebileceği üzere Tosyevî isim, fiil, sıfat ve gramer özellikleri gibi birçok ifade ve yapıyı Lâmi'î Çelebi'den almak sûretiyle metninde kullanmış, bunları çok az değiştirmiştir. Bu değişiklikler, 16. yüzyılda kaleme alınan bir metnin 19. yüzyılda dilini güncelleştirme veya daha sade kılma kabîlinden değişiklikler değildir. Bu nedenle Tosyevî'nin bu telifinde tam anlamıyla (dili de kapsayan) bir güncelleştirme yaptığını söylemek güç olacaktır. Her iki metnin dili ve üslûbunu göz önüne alarak bir değerlendirme yapmak gerekirse Tosyevî'nin metninin Lâmi'î Çelebi'ninkine dil ve üslup açısından yakın olma gayreti bulunan bir metin olduğunu ve onun Lâmi'î'den kendi metnine taşıdığı çok önemli bir hususun da üslup olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla tek tek ifade/kelime/biçim ortaklığı olarak sayabileceğimiz benzerliklerin belki de "üslup

ödünçlenmesi" çatısı altında cereyan eden tasarruflar olarak değerlendirilebileceğini düşünebiliriz.

Lâmi'î Çelebi'nin metninden üretilen metin, onunla aynı dil ve üslup özelliklerini taşıdığı için bu metnin bir tercüme olup olmadığı veya hangi telif türüne ait kılınabileceği üzerinde tartışılması mümkün bir konudur. Bu noktada önümüzde takip edebileceğimiz birkaç yol yer almaktadır. Bunlardan ilki aynı dilde yapılan tercümelerin tam olarak neyi karşıladığı ve bu başlık altına dahil edilebilen metinlerin neler olduğu meselesidir. Daha sonrasında tercümeden farklı olarak bir metne benzer, bazen ondan daha iyi bir metin üretme ameliyesini karşılayan "nazîre" kavramının gündeme getirilip getirilemeyeceği, son olarak ise metnin metin değiştirim veya yeniden düzenleme gibi tam manasıyla diliçi bir aktarımın ön planda olmadığı durumlara uygun olup olmadığı tartışılabilir hususlardır.

İlk olarak Roman Jakobson'un ortaya koyduğu diliçi çeviri kavramı, yeniden yazım, yeniden yorumlama, açıklama veya ifadeleri aynı dilin ifade imkanlarını kullanarak farklı biçimlerde yeniden yazmak olarak tanımlanmıştır (Erbil, 2022, 21). Diliçi çevirinin söz konusu olduğu durumlarda biri diğerinden etkilenerek yazılmış aynı dile ait en az iki metin yer alır. Bu tür aynı dildeki aktarımların "yeniden kelimelendirme" olarak da ifade edildiğini dile getiren Karen Korning Zethsen, diliçi çevirinin temel parametrelerini, yani yine aynı dile ait olan kaynak metinlerin güncelleştirilme alanlarını birkaç madde halinde sıralamıştır. Buna göre metinler içerdikleri bilgilerin düzenlenmesiyle yeniden çevrilebilir, eski bir metnin yeni ve daha anlaşılır bir versiyonu oluşturulabilir, farklı bir kültüre göre yeniden yazılabilir veya farklı bir alana göre yeniden düzenlenebilirler. Metinlerin farklı bir alana göre yeniden düzenlenmesi söz konusu olduğunda temelde metnin hitap ettiği topluluğun değiştiği ve yeni muhatabına göre bir diliçi çevirisi yapıldığı, metinlerin bu yeni hâllerinde uzatılıp kısaltılabildikleri ve özetlenip genişletilebildikleri kaydedilmiştir. Mütercimin gereksiz metinleri çıkararak kendi tasarrufuyla eklemeler yapması da alan parametresiyle açıklanmıştır (Zethsen, 2022, 42,50,51). Diliçi çeviri, Osmanlı Türkçesi metinlerinde de gerek bu parametrelerle gerekse kendine has bazı özelliklerin ortaya çıkardığı ihtiyaçlarla açıklanabilecek önemli bir telif türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı telif geleneği içerisindeki hususiyetleri de göz önüne alarak diliçi çeviri faaliyetlerini bu geleneğin sınırları içerisinde toplu bir şekilde değerlendiren "Osmanlı Telif Geleneğinde Diliçi Çevirinin Sınırları" başlıklı makalede, evvela diliçi çevirinin genel şartlarından, daha sonra ise diliçi çeviri çatısı altına girebilecek Osmanlı Dönemi telif

türlerinden bahsedilmiştir (Yazar, 2022). Buna göre diliçi çeviri için öncelikle aynı dilde üretilmiş yazılı veya sözlü en az iki metin gerekmektedir. Daha sonra ise kaynak metnin sözcük, söz grubu, cümle gibi farklı düzeylerde veya baştan sona kısmen yeniden yazılmış olması söz konusudur (Yazar, 2022, 56). Yazar, Osmanlı telif türlerinden diliçi çevirinin çeşitli şekillerde meydana geldiğini ifade eder. Makaleye göre aynı dilde lehçeler arası bir güncelleştirmenin yapılmasıyla, aynı lehçenin farklı dönemleri arasında bazı dil ve üslup güncelleştirmeleriyle, manzum bir metni mensur bir hale getirip yeniden yazarak (hall) veya mensur bir metni manzum olarak yeniden kaleme alarak (akd) oluşturulan birçok diliçi çeviri türü mevcuttur. Yine erek metnin yazıldığı döneme veya kültür seviyesine göre dil ve üslubunun güncellendiği diliçi çeviri metinlerinden de söz edilmektedir. Yazar'ın diliçi çeviriyle ilişkilendirdiği bir başka alan da, metinlerin özetlenerek ve kısaltılarak yeniden yazımını ifade eden telif türleri olan muhtasar, mûcez, mülahhas, muhtâr, müntekâ, müntehâb, mücerred ve mühezzeb (tehzîb) olmuştur.

Buraya kadar verilen bilgiler ışığında değerlendirmek gerekirse, Tosyevî'nin *Şerefü'l-İnsân*'dan yararlanmış oluşu ve bu yararlanmanın biçimi ilk etapta bir diliçi çeviri faaliyetini düşündürmektedir. Nitekim diliçi çeviri faaliyetlerinin temel yapıtaşı olan aynı dilde yazılmış iki metin ve aynı ifadelerin yeniden yazımı, önümüzde yer alan bu 21 varaklık kısımda mevcuttur. Fakat Tosyevî'nin yapmış olduğu faaliyet, evvelâ 16. yüzyılda kaleme alınmış bir metnin dilini daha anlaşılır kılmak için güncelleştirme, ondaki anlatımı nazma veya nesre çekme, veya üslubu yeniden inşâ etme türünden bir faaliyet değildir. İncelememize göre Tosyevî, aynı ifadeyi dil yapısını tamamen değiştirecek bir biçimde, daha öz veya daha geniş olmak suretiyle ifade etme noktasında âşikar bir gayret sergilememiş, kendisinin de söylemiş olduğu gibi işe öncelikle manzum kısımları ve Lâmi'î'nin konuyla ilgili olarak yer verdiği Arapça ve Farsça cümle/beyitleri metinden çıkararak başlamıştır. Daha sonra ise kaynak metindeki ifadelere çok benzer yeni ifadeler oluşturmuş, bunda da metnin dilini daha sade kılma gibi bir özenle hareket etmemiş, tam aksine Lâmi'î'nin 16. yüzyılda yazmış olduğu metnin söz varlığını daha çok münşiyâneleştirerek sürdürmüş, çoğu kez hem anlama hem de ses değerine uygun düşecek farklı yeni kelimeler bularak benzer cümleler inşâ etmiştir. Aslında bu noktada yüzyıl bazında bir dil değerlendirmesi yapılacak olursa önümüzdeki metnin, güncelleştirmenin aksine daha klasik ve ağır bir dilde yazılmış bir metin olduğunu söylemek mümkündür. Elbette edebî ürünlerde dil ve üslubu zamanından ziyade üretimin gerçekleştiği edebiyat geleneğine göre değerlendirmek en doğrusudur, fakat gerçekten bir güncelleştirme

yapılmak istenseydi 19. yüzyıl başlarında kaleme alınmış olan bu metin, Lâmi'î'nin metninden çok daha sade olabilirdi. Dolayısıyla bu kısımdaki yeniden yazımı, diliçi çevirinin ifadelerin dilini sadeleştirme maksadıyla oluşan biçimlerine dahil etmek noktasında çekimser davranmakta fayda olacağını düşünmekteyiz. Fakat Osmanlı dönemi diliçi çeviri faaliyetlerini sadece ifade düzeyinde yapılan değişiklikler olarak görmediğimiz takdirde oluşan bu faaliyeti diliçi çeviriyle ilişkilendirmek hâlen mümkün görünmektedir.

Diliçi çevirinin bazı araştırmalarda kaynak metni bir yere taşıma anlamındaki "cislation" terimiyle de karşılandığı kaydedilmektedir (Yazar, 2022, 58). Konuyla ilgili "Metin Değiştirimin Dilbilimsel Süreçleri Üzerine" adıyla bir makale kaleme alan Mustafa Durmuş, metin değiştirimin içerisinde özetleme, sadeleştirme, kısaltma, bölme, açımlama, genişletim ve düzenleme gibi birçok tasarrufun gerçekleşebileceğinden, bu yollarla bir hedef metin oluşturumunun da "değiştirim (modification)" olarak karşılandığından bahseder (Durmuş, 2013, 393). Dolayısıyla genel olarak diliçi çeviri sınırlarının yeniden kelimelendirme eyleminden daha geniş olduğu anlaşılmaktadır. Bu sınırların Osmanlı telif türlerindeki tezâhürünü ele alan Yazar'ın çalışmasına dönmek gerekirse, Osmanlı literatüründe de diliçi çeviriyle ilişkilendirebileceğimiz başka birçok telif türünün bulunduğunu görmekteyiz. "Kısaltma ve Özetleme Amaçlı Diliçi Çeviri Faaliyetleri" başlığı altında "ihtisâr, telhîs, mûcez, mülahhas, mühezzeb ve müntehâb" benzeri metni özetleme ve kısaltmayı işaret eden kavramları ele alarak bunları diliçi çeviri olgusuyla ilişkilendiren Yazar'ın sıraladığı (Yazar, 2022, 90) telif türlerinden bizim için en mühimi "tehzîb" ve "telhîs" kavramlarıdır. Nitekim Tosyevî, sebeb-i tercüme kısmında kendi izlediği yolu bizzat bu kavramlarla ifade ederek *Şerefü'l-İnsân*'daki aktarımında da bu yola başvurduğunu söylemekteydi (3b-4a). Mütercimin ifadelerindeki telhîs ve tezhîb faaliyetinin sınırları, ilgili telif türlerini tanımlayan araştırmalardaki bilgilerle aynı doğrultuda görünmektedir. Bununla birlilkte Osmanlı telif türleriyle ilgili bir makale kaleme alan Yazar, çalışmasında "telhîs" türü metinlerde bir metnin özetini çıkarmanın söz konusu olduğunu ve bu itibarla yeniden yazımın gerçekleştirildiğini ifade ederek telhîsin barındırdığı bir özelliği dile getirmiş, tehzîb için de kaynak metni yeniden gözden geçirme ve ondaki fazla ya da zayıf bilgileri tasfiye ederek kısaltmalar yapıldığını kaydetmiştir (Yazar, 2022, 11). Yine İslam Ansiklopedisi'nde her iki telif türü için "tekrarların ve zamanla önemsiz duruma gelen bilgilerin ayıklanması ve böylece eserden beklenen faydanın sağlanması gibi amaçlar gözetildiği" zikredilmiştir (Özel, 2011, 325).

Mukayeseli okuma neticesinde Tosyevî'nin gerçekten de bahsettiği gibi beyitleri ve şiirleri hedef metninde dışarıda bıraktığını, bu anlamda sözlerine uygun şekilde hareket ettiğini ifade etmek mümkündür. Lâmi'î'nin îcâz yoluna gittiği için kaynak metni anlam açısından tam karşılayamadığını ifade ettiği kısımlar ise muhtemelen onun telhîs tasarruflarına işaret etmektedir. Fakat Tosyevî'nin bu 21 varaktaki ifadelerine baktığımızda, onun genel olarak Lâmi'î'nin metni üzerinden gittiğini görmekteyiz. Dolayısıyla metinler arasındaki ortaklıklar, her iki kitabı alıp bir kalıba dökme arzusunun eş zamanlı olarak değil de art zamanlı gerçekleştiğini göstermiş, Tosyevî 21a'da "buraya dek Lâmi'î'den bir kısım alındığını" belirttiği derkenâra kadar Lâmi'î'nin metninden, sonrasında ise *İhvânu's-Safâ*'nın kaynak metninden yararlanarak girişte belirttiği gibi iki metni meczeden bir yöntem izlemediği görülmüştür. Yine îcâz kasdıyla anlamın terk edildiğini düşündüğü kısımlarda kendisinin Lâmi'î Çelebi'nin metni üzerindeki fazlalıkları atmak dışında herhangi bir ifade ıslahına gittiği gözlemlenmemiş, genel olarak Lâmi'î Çelebi'nin metnini özümseyip sanatlı ifadelerin ardından gelen bazı yargı bildiren/konunun mahiyetini veren cümleleri kendine göre önceleyebildiği tespit edilmiştir. Telif türü hakkında konuşabilmek için bu bölümde ön plana çıkan te'lîf faaliyetinin, yani Tosyevî'nin müdahalelerinin ne olduğunu net bir şekilde belirtmekte fayda vardır ki, o da kendi ifadelerine uygun olarak bir "kısaltma ve düzenleme" faaliyeti olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla Tosyevî'nin yeniden yazımda ön plana çıkan öznel tasarrufu, metni neredeyse tamamen mensur bir şekle getirerek mananın önüne geçtiğini düşündüğü yerleri metinden çıkarması, ifadeleri ve metin içerisindeki anlatım merhalelerini kendi telifine göre yeniden düzenleyip sıralaması olmuştur. Daha çok özetleme ve kısaltmaların ön planda durduğunu söylesek de onun bu metne dahil ettiği bazı kısımlardan da bahsetmek mümkündür. Lâmi'î Çelebi'nin manzumelerini metnine almayan Tosyevî, bölüm başlarına bölümün içeriğine uygun olarak, hatta belki berâ'at-i istihlâl örnekleri de sayılabilecek kıtalar eklemiştir. Bunun haricinde Lâmi'î Çelebi kaynak metnin adına ve yazarına dair bir bilgi serdetmezken Tosyevî hem bu bilgileri vermiş hem de yine hayvanlarla ilgili bazı kitapları (*Kelile ve Dimne* ile tercümelerini) zikretmiştir. Osmanlı telif türlerinden tezhîb ve telhîs türlerinin örneği olabilecek bu 21 varaklık metin, yazarının da ifade ettiği üzere tehzîb ve telhîs türünde bir teliftir. Bu iki kavram ve bu kavramların Tosyevî'de de örneklerini gördüğümüz uygulama şekilleri, hem genel olarak diliçi çeviri ve metin değiştirimin hem de Osmanlı'da diliçi çeviriye dahil edilen tehzîb ve telhîa türü teliflerin

özelliklerine uygun görünmektedir. Dolayısıyla Tosyevî'nin Lâmi'î'nin metninden bir çeşit diliçi aktarım yapmış olduğunu söylemenin mümkün olduğunu düşünüyoruz.

Lâmi'î'ye oldukça benzer bir biçimde sürdürülen münşiyâne üslûp ve ifade benzerlikleri, aslında bir metnin benzerini aynı tarzda daha güzel bir biçimde kaleme almayı karşılayan "nazire" terimini de akla getirmektedir (Köksal, 2018, 15). Tosyevî, ifadelerinde kurduğu ses dengesi ile Lâmi'î Çelebi'ye oldukça benzer bir metin oluşturmuş, tıpkı manzum bir esere yapılan nazirelerde vezin ve kafiye birliklerinin meydana gelişi gibi burada da anlam ortaklığının yanısıra ses benzerlikleri ve seçilen kelimelerin vezinleri noktasında birçok ortaklık görülmüştür. Sebeb-i tercüme kısmında gördüğümüz üzere Tosyevî bu metinde fazla gördüğü yerleri (bilhassa manzum kısımları) atarak metni yeniden yazmış, Lâmi'î'nin metnine asıl anlamı arka planda bıraktığı ve okuyucunun sıkılmasına yol açtığı için eleştirilerde bulunmuştur. O hâlde Tosyevî'nin bu metni kendi zihnindeki amaca göre daha iyi bir hâle getirdiğini söylemek mümkün olacaktır. Tam olarak bu noktada, nazirelerde de bir eserin benzerini oluştururken ondan daha iyi bir metin inşâ etmenin amaçlanabildiğini hatırlayabiliriz (Durmuş, 2006, 455). Fakat Tosyevî'nin bu amaçla hareket ettiği takdirde yaptığı yeniden yazım faaliyetini "tanzîr etmek" biçiminde de açıklayabileceği düşünülebilecek ilk husus olarak akla gelmektedir. Bunun yanı sıra *Kıstâsu'd-Devrân*'da nazirelerdeki kadar ciddi bir ifade değişikliği gözlemlenmemiş, Tosyevî birçok yerde Lâmi'î'nin aynı zamanda metindeki hayâli de oluşturan ifadelerini alarak aslında kaynak metinden çok fazla uzaklaşamamıştır. Yine metninin devamında Lâmi'î'nin kurduğu biçimsel yapıyı oluşturan meclisler halindeki tertibi de almadığı görülmektedir. Bu farklar, metnin dönüşümünde ortaya çıkan en belirgin tasarrufların yine özetleme ve kısaltma olduğunu, yani ihtisâr yollu diliçi çeviri üretimine veya metin değiştirimine daha yakın bulunduğunu düşündürmektedir. Bununla birlikte metnin bu kısmındaki telif türü için nazire kavramını düşünecek olursak, bu kavramın da tercüme ve yeniden yazım ile ilintilendirilebileceğini göz ardı etmeden değerlendirmekte fayda olacaktır.[78] Hem Tosyevî'nin kendi ifadelerinden, hem de metinde ağırlıklı olarak ön plana çıkan tasarruflardan bu kısmın bir yeniden yazım/metin değiştirim örneği olabileceğini

[78] Çeviribilim araştırmacısı Saliha Paker, "Terceme ve Nazire Olarak Çeviri" başlıklı makalesinde nazîrelerin de bir yeniden yazım faaliyeti olarak düşünülebileceği hususunu ortaya koyarak bu kavramı sorunsallaştırmayı teklif etmiş, (Paker, 2009, 103) "Terceme, te'lîf ve özgünlük meselesi" adlı makalesinde ise Osmanlı'da bir benzetme ve tekrar geleneğinde sanat ve bilgi üretme aracı olarak kullanılan terceme kavramının, içerisine nazîrenin de dahil olabileceği aktarım yollarını kapsadığını ifade etmiştir (Paker, 2014, 67). Nazire kavramını bu bağlamda ele almak mümkün olsa dahi, onun yeniden yazım ile olan bağlantısını göz önüne alarak bir değerlendirme yapmak en doğrusu olacaktır.

söylemek mümkündür. Tosyevî'nin metninde Lâmi'î Çelebi'nin *Şerefü'l-İnsân'*ının izlerinden bahsederek 21 varak süren bu etkileşimdeki ortaklık ve farklara değinmeye çalıştık. Buradan sonraki kısımlar anlam ve tertip açısından *İhvânu's-Safâ*'nın kaynak metnini takip eder nitelikte olsa da ilk 21 varakta metne oldukça bariz bir biçimde sirâyet etmiş bulunan *Şerefü'l-İnsân*'daki nesir üslubunun, Arapça kaynak metnin esas alındığı kısımlarda da sürdürülmeye devam ettiğini söyleyebiliriz.

Öte yandan, Tosyevî'nin sebeb-i tercümede Lâmi'î'ye yaptığı eleştiriler, onun metnini birebir ifade aktarımlarının gerçekleştiği sâdık bir tercüme olarak görmeye çalıştığını düşündürmektedir. Nitekim manzumelerin ve metindeki bazı deyimlerin fazlalık olarak görülmesi, okuyana sıkıntı vereceğinin düşünülmesi ve Lâmi'î'nin îcâz yollu anlatımı tercih ettiği yerlerde kaynak metindeki anlamın tam halini terk ettiği eleştirileri kaynak metne sâdık bir tercüme beklentisinin ürünüdür. Oysa Lâmi'î Çelebi'nin metni, gerek kaynak metinde uzunca anlatılan hikâyeyi kendi tertibine uygun hâle getirme ve manzumelerle bezeme, gerekse anladığı ifadeleri serbest bir biçimde aktarma yollarının tercih edildiği bir metin olarak zaten kaynak metne biçim ve ifade açısından birebir bağlı kalma gayreti bulunmayan bir tercümedir. Dolayısıyla *Şerefü'l-İnsân*'ın, örneklerini Osmanlı sahasında çok sık görebileceğimiz türden bir örnek olup sâdık çevirilerden ziyade serbest tercümelerin çatısı altına giren bir metin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.[79] Tosyevî 'nin eleştirileri, kendi zihnindeki tercüme olgusundan farklı bir şekilde tercüme edilmiş bir metne dair dile gelmiştir ve mütercim bu eleştirilerinin ardından kaynak metne daha sadık yeni bir tercüme üretmiştir. Bununla birlikte Lâmi'î Çelebi'nin metnindeki üslup özelliklerinin izlerini tercümesinin sonuna dek sürdürdüğü görülmektedir.

[79] Saadettin Eğri, Lâmi'î Çelebi'nin *Şerefü'l-İnsân*'ını incelerken bu tercümenin metne sadık bir tercüme olduğunu dile getirerek bunu da *İhvânu's-Safâ*'daki konunun dışına taşılmaması ile ilişkilendirmiştir (Eğri, 1997, 83). Konu açısından düşünmek gerekirse bu tespitin hatalı olmadığını söylemek mümkündür. Fakat Lâmi'î Çelebi'nin metni; meclislere ayrılmış bir biçimde kendine has bir tertîbi olan, bu tertîbe göre kaynak metindeki olayların sırasını yeniden düzenleyip ifadeleri özetleyebilen veya kendi eklediği lafızlarla yeniden ifade eden, araya birçok manzume ve alıntı ekleyen, bunlarla birlikte kaynak metindeki her ifadeyi motomot karşılama gayesi gütmeyen bir tercüme olarak klasik Türk edebiyatında örneğini çokça gördüğümüz serbest tercümelerdendir.

3. BÖLÜM: METİN

Metin Neşrinde Dikkat Edilen Hususlar

- Metin düzeni, transkripsiyon alfabesi, ayet/hadis/kelâm-ı kibâr gibi klasik formdaki iktibasların yazımı ve notlandırımında İSAM Tenkitli Neşir Klavuzu'na bağlı kalınmıştır.

- İnceleme bölümündeki ikincil kaynaklar ve gösterimi kendisinde yer alan kaynaklar için İSNAD metiniçi kaynak gösterim sistemi (2.Edisyon) kullanılmıştır.

- Arapça lafız ve ibarelerin tercümeleri, kaynak belirtilmediği takdirde tarafımızca oluşturulmuştur.

- Ayetlerin mealleri kuranmeali.com.tr adresindeki *Diyanet İşleri Meali* takip edilerek verilmiştir.

- Metinde ünlü uyumları güncel Türkçe imlâ kurallarına göre verilmiş olup kelimelerin ekleri de bunlara göre düzenlenmiş, ünsüz uyumu gerektirecek değişikliklerde bulunulmamıştır.

- Kapalı e'nin gösteriminde i ya da e yerine "ė" işareti tercih edilmiştir.

- Metnin 50a sayfasında sayfa numarası unutulmuş olup aslen 51a olacak sayfa 50 sayısıyla numaralandırılmıştır. İfadelerin takibinde numaraların yol gösterici olabilmesi için bu numaralandırılmamış varak, numaralı varakların hâricinde +1 olarak sayılmış, numaralar mütercimin yazdığı şekilde verilip numaralanmamış, bu aralıktaki iki sayfa ise [+I/II…] biçiminde gösterilmiştir.

- Metinde anlama göre tamir edilerek yazılan kelimelerin altına dipnotlar düşülmüş, okunamayan kelimelerin nüshadaki yazımlarının fotoğrafı dipnot olarak eklenmiştir.

- Farsça birleşik kelimelerin ve eklerle oluşan kelimelerin yazımında, tamamen ayırarak yazma veya tamamen birleşik yazım gibi bir yol izlenmeyerek TDK'de tek bir sözcük olarak dile girmiş olan kelimelerde birleşik yazım tercih edilmiştir. Fakat bunun dışında kalan sözcüklerdeki ön ve son ekler "-" ile ayrılarak yazılmıştır.

- "Deyü, anlar, deyücek, deñlü, berü, ḳanḳı, olavuz" gibi kelimelerde kalıplaşmış yazımları kullanılmış, ardından gelen ekler de uyum halinde verilmiştir. Ünsüz değiştirimini gerekli kılacak kalıplaşmış ifadelere de müdahale edilmemiş ve ünsüz harfler değiştirilmemiştir.

- Mütercimin ses uyumunu sağlamak adına yapmış olduğu imlâ tercihleri kendisinin tercih ettiği şekilde yazılmış, ünlü harflerin sesletiminde (kalın/ince oluşunda) da metnin bu özelliği dikkate alınmıştır.

- Notlandırılan şahıs/yer/eser/kavim ve kavramlar, tekrara düşmemek için yalnızca ilk geçtikleri yerde notlandırılmışlardır.

- Derkenarlardan ek bilgi kabilinden olanlar dipnot kısmına yazılmıştır. Bir nevi başlık olarak görebileceğimiz matlab görevindeki notlar ise metnin ilgili kısmına köşeli parantez içinde yerleştirilmiştir. Bununla birlikte okuyucuyu bağlamdan kopmamaya veya yanlış anlaşılmalara engel olmaya yönelik verilen kısa notlar da bu şekilde metin içerisinde yer almıştır. Derkenârların diğer notlardan ayırılması için koyu punto ile "Derkenâr" yazılarak iki nokta üst üste konulmuştur.

- Metnin neşredilen nüshasında reddade bulunmakta olup, aynı zamanda sayfanın son kelimesi bir sonraki sayfanın ilk kelimesi olarak da tekrar etmektedir. Bu nedenle aynı kelimeler art arda tekrar yazılmamıştır.

[1b] Ḳısṭāsu'd-Devrān ve Mir'ātü'l-Cenān fī Muḥāvereti'l-İnsān ma'a Ecnāsi'l-Ḥayvān

Bismillāhirraḥmānirraḥīm, *bi-'avnike tetimmu'l-umūru yā Kerīm.*[80]

Ḥamd ü s̱enā-yı firāvān ve sitāyiş-i bī-ḥadd ü pāyān ol ḫālıḳ-ı ins ü cān ve 'ālim-i deḳāyıḳ-ı duhūr u ezmān ve fāṭır -ı ṭabaḳāt-ı zemīn ü āsumān ve mübdi'-i bedāyi'-i ṭabāyi' u erkān ve münşī-i eṣnāf-ı nebātāt u ma'ādin ü ḥayvān *tenezzehe ẕātuhū 'an muḳāreneti'z-zamāni ve'l-mekān ve te'ālā ṣıfātuhū 'an ṭaṭarruḳi'ş-şeyni ve'n-nuḳṣān*[81] ḥażretleriniñ bārgāh-ı 'ālī-'unvān ve dergāh-ı sāmī-şānına ḥariyy ü şāyāndır ki imṭār-ı emṭār-ı kerem u iḥsānıyla cibāl u tilāli bereket-i bī-imtinān ile meşḥūn u mel'ān eyleyip eşcār u s̱imārı sebeb-i ḳuvvet ü dermān ve bā'iṣ̱-i ḥiss ü ḥareket-i ebdān-ı ḥayvān-ı ġarābet-nişān ėtmekle ifāża-i luṭf-i bī-kerānın 'ayān eyledi. Ve ma'mūre-i rub'-i meskūnı ve ḳu'ūr-ı buḥūr-ı ẓulmet-nümūnı eṣnāf-ı maḫlūḳāt-ı bī-ḥadd ü ġāyāt birle meşḥūn ve kenz-i maḫfīde olan le'ālī-i esrār-ı bī-şümārın dürc-i kümūndan nihāde-i pīş-taḫte-i bīrūn eyledi. Tā ki *uli'l-eydī ve'l-ebṣār*[82] ve zümre-i fużalā-yı ebrār ve 'uḳalā-yı ẕevi'l-istibṣār olan aḥrār, i'tibār alıp ẕerreden şems-i tābāna ve ḳaṭreden baḥr-ı bī-pāyāna ḳıyās u istidlāl ḳılıp *"Fe-tebārekellāhu*[83] **[2a]** *aḥsenü'l-ḫāliḳīn"*[84][85] maḳāletiyle iḳrār-ı ḥaḳīkat-i ḥāl ėdip tā ki gürūh-ı ehl-i ṣıdḳ u ta'yīn ve fırḳa-i 'ārifīn ü muṣaddiḳīnde

---

[80] Ey Kerim olan Rabbim, işler (ancak) senin yardımınla tamamlanır.

[81] Zatı zaman ve mekan ile birleşmekten/ilişkilendirilmekten münezzeh (uzak) oldu ve sıfatları eksik ve noksanların yol bulmasından yüce oldu/ari oldu.

[82] "Güçlü ve basiret sahibi kullar" manasına gelen ifade Sâd Suresi'nin 45. âetinde geçmektedir (Bkz: Sâd 38/45)

[83] **Derkenār:** Tebārakallāhu ey, te'ālā. Ve'l-bereketü, el-uluvvü ve'n-nemā'ü. Ḥakāhū el-Ezherī 'an S̱a'leb ve ḳāle İbnü'l-Enbârî: Teberrake'l-'ibādü bi-tevḥīdihī ve ẕikri ismihī. Ve ḳāle İbnü Fāris: ma'nāhu s̱ebbete'l-ḫayra 'indehū. Ve ḳīle temeccüdün ve ta'aẓẓumun. Ḳālehū el-Ḫalīlu ve ḳīle: İsteḥaḳḳa't-ta'ẓīme. Ḳāle el-Vāḥidī fī tefsīri ḳavlihī te'ālā "Fe-tebārakallāhu ey, isteḥaḳḳa et-ta'ẓīme ve's̱-s̱enā'e bi-ennehū lem yezel ve lā yezālü. Ve ḳīle ġayru ẕālik ve aṣluhū mine'l-bürūki ve hüve's̱-s̱übūtü ve minhü birketü'l-mā'i ve berake'l-ba'īrü. *İşārāt 'alā Minhāci'n-Nevevî li-İbni'l-Mülaḳḳın.* [Tebârakallâhu, yani "te'ālā"(yükseldi). Ve bereket, yücelik ve artış (demek)tir. Ezherî Sa'leb'den, İbnü'l-Enbârî'nin şöyle dediğini anlattı: "Kullar onun tevhîdi ve isminin zikri ile bereket bekledi." Ve İbnü Fâris şöyle dedi: Onun (tebârakallâhu'nun) manası "katında hayrı sabit kıldı" şeklindedir. Ve (yine manası için) yüceltilmek ve övünmek denmiştir. Bunu Halîl demiştir. (Yine) denmiştir ki: Yüceltmeye lâyık oldu. Vâhidî, Allah'ın ayetinin tefsirinde şöyle der:"Ve tebârakallâhu yani, yok olmaz ve ebedî olduğu için yüceltmeye ve övgüye layık oldu." Bunun dışında şöyle dendi:"Onun aslı 'bürûk' (diz çökme)tandır ve o sübût (sabit olmak) tur. Ve birketü'l-mâ (su birikintisi) ile berake'l-ba'îru (deve diz çöktü) de buradan gelir.]

[84] **Derkenār**: Ey el-muṣavvirīne'l-muḳaddirīn. [Yani tasvir ve takdir edenlerin en güzeli.] *İşārāt.*

[85] ″Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yücedir!‟ (Mü'minûn 118/14).

dāḫilīn-i "*Fe-'ülā'ike me'a'l-leẕīne en'amallāhü 'aleyhim mine'n-nebiyyīne ve'ṣ-ṣıddīḳīne ve'ş-şühedā'i ve'ṣ-ṣāliḥīn"*[86] 'idādına luḥūḳ-ı evvelīn ile vāṣılīnden olalar.

Ve ṣalavāt-ı müteselsilāt-ı bī-ġāyāt ve teslīmāt-ı mütevātirāt u mütevāfirāt-ı selāmet-āyāt, ol server-i kā'ināt ve 'illet-i ġā'iye-i mevcūdāt ve tetimme-i edvārāt u ekvārāt ve ḫātem-i ser-ḫalḳa-i enbiyā'-i ẕevi'l-mu'cizāt ve netīce-i nüh ābā'-i 'ulviyyāt u çehār ümmehāt-ı süfliyyāt ya'nī ġāyetü'l-ġāyāt ve zübdetü'l-maṣnū'āt, nebī-i 'Arabī-i Ḳureyşī-i Hāşimī Muḥammedü'l-Medeniyyü'l-Mekkiyü'l-ümmī, '*aleyhi ezke't-taḥiyyāt ve enme't-ta'ẓīmāt*[87] ḥażretleriniñ merḳad-i münevver ü meşhed-i mu'aṭṭar-ı pür-enverlerine ihdāya elyaḳ ü aḥrādır ki dest-i mübāreke-i kerem-peyvestlerinde mevālīd-i ṣelāṣeden her biri nuṭḳ-ı kelimāt-ı pür-mu'cizāt ėdip müşrikīn ü müşrikātdan niçe eşḫāṣ-ı pür-ḍalāleti ilzām u iskāt eyledi. Ve daḫi zümre-i āl ü aṣḥāb ve a'vān u aḥbāb-ı ṣadāḳat-nişābları üzere tarḍiye-i bī-ḥisāb olsun ki anlar memdūḥ-ı Rabbü'l-erbāb ve muḳtedā-yı uli'l-elbābdır. **Li-muḥarririhi'l-faḳīr:**

[Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

1. Ey ḳalem sensin bugün 'irfān ile meşḥūr olan
   Âşinā-yı maḥrem-i gencīne-i mestūr olan

2. Her ma'ārif mülhem-i ḳalb-i selīmiñ olalı
   Maḥż-ı feyżiñdir süṭūr üzre hem*ā*n mesṭūr olan

3. Bī-mezāḥim kişver-i naẓma yürür ḥükmüñ seniñ
   Baḥr-ı 'ilmiñ ḥāşılıdır dür gibi menṣūr olan

Ve ba'de bu 'abd-i müstehām, el-muḥtācu ilā ālā'i'l-Meliki'l-'allām, el-müştehirü bi-Meḥemmed Ḫāliṣ bin Aḥmed et-Ṭosyevī *hedāhümallāhu'l-'azīzü'l-ḳavī ile'ṣ-ṣırāṭı's-sevī*[88] dėr ki: Ma'lūm-ı ulü'n-nühā ve ittifāḳ-kerde-i kāffe-i 'uḳalā-yı sütūde-ārādır ki ol ḥażret-i

[86] ″Kim Allah'a ve Peygambere itaat ederse, işte onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, sıddîklarla, şehidlerle ve iyi kimselerle birliktedirler. Bunlar ne güzel arkadaştır.″ (Nisā 4/69)
Derkenār: Cem'u ṣāliḥ. Ebū İsḥāḳ ez-Zeccāc ve ṣāḥibu'l-*Maṭāli'i'ṣ-Ṣālih*, hüve el-ḳā'imu bi-mā 'aleyhi min ḥuḳūḳillāhi te'ālā ve ḥuḳūḳi'l-'ibādi. *İşārāt.* [Sâlih'in çoğuludur. Ebû İshâk ez-Zeccâc ve *Matâliu's-Sâlih*'in sahibi: O, Allah'ın ve kulların hakları bakımından üzerine düşeni yerine getirendir dedi.]
[87] En güzel selamlar ve en bol yücelikler onun üzerine olsun.
[88] Aziz ve güçlü olan Allah, onları Sırāt'ın düz yoluna ulaştırsın.

Ḫallāḳ-ı ‘ālem ve Rezzāḳ-ı ḳāṭıbe-i ümem, eşher-i rivāyāt üzere on sekiz biñ ‘ālemi[89] ṭırāz-ı ḫil‘at-i ḫilḳat birle mu‘lem ve bā-ḫuṣūṣ ṣınıf-ı benī ādemi şeref-i ‘irfān u ‘aḳl-ile mükerrem ü mükrem eyledi. Lākin muḳteżā-yı ḥikmet-i Rabbānī ve ber-mūceb-i irāde-i sübḥānī **[2b]** gürūh-ı nev‘-i beşer *"fe-minhüm ẓālimün li-nefsihī ve min-hüm muḳtesidün ve min-hüm sābiḳun bi’l-ḫayrāti*[90]*”* medlūl-ı laṭīfine maẓhar düşüp teḫālüf-i meşārib ve tebāyün‘-i me’ārib iḳtiżāsı-y-ıla meyān-ı insānda iḫtilāfāt-ı bī-pāyān nümāyān oldu.

[Vaṣf-ı Vaẓā’if-i Enbiyā vü ‘Ulemā]

Pes ol dāver-i ḥakīm her ḳarnda bir nebiyy-i kerīm irsāl buyurup muḥsin ü müsī’e istiḥḳāḳıyla mükāfāt-ı *Ve’l-cezā’u min cinsi’l-‘ameli*[91] mā-ṣadaḳınca her fırḳaya ‘ameline göre mücāzāt edeceğin kütüb-i Rabbānī ve ṣuḥuf-ı āsumānī birle ‘ayān u beyān eylediler. Bu sebebden, *min-ledünni Ādemi ilā-‘ahdi’n-nebiyyi’l-ḫātemi*[92] her peygamber-i rāst-gū firaḳ-ı müteḫālife-i ünāsı sū-be-sū ṭarīḳ-i ḥaḳḳa da‘vet ve cādde-i müstaḳīme hidāyet ü delālet eylediler. Ba‘de zamān anlar bu dār-ı aḥzāndan ravża-i ḫulde ḫırāmān ve ḥażīretü’l-Ḳuds’de civār-ı Raḥmān’da āşiyān ṭutduḳlarında *el-‘ulemā’u vereşetü’l-enbiyā’i*[93]mışdāḳınca nüvvāb-ı şerī‘at ve hüdāt-ı minhāc-ı ḥaḳīḳat olanlar senen-i sünen-i enbiyāyı iḥyā’ *ve da‘vetün ilallāh*[94] maṣlaḥatına iḳdām-ile mümtāz u müsteṣnā oldular. Şöyle ki “*Ḳul hāẕihī sebīlī ed‘ū ilallāhi ‘alā baṣīretin ene ve meni’ttebe‘anī”*[95] mūcebini cān u dilden icrāya himmet ve leyl ü nehār ḥasbü’l-istiṭā‘ati ve’l-iḳtidār bu ḫuṣūṣu tervīce ḳaṣd u ‘aẕīmet eyleyip kimi maḥāfil ü menābirde vaẓīfe-i nuṣḥ u pend-i dil-pesend ile iştiġāl ve bir niçesi taḥrīr-i kütüb ü resā’il birle ḫalāyıḳı ıṣlāḥa ṣarf-ı eyyām u leyāl ederek istinbāṭ-ı fürū‘ u uṣūl ve istiḫrāc-ı ḳavānīn-i hidāyet-maḥṣūl ile her zamān *Ḳuli’l-ḥaḳḳa ve lev-kāne murran*[96] me’ālin mele’i nāsda i‘lān ve müdde‘āların müṣbet-i berāhīn-i ḳāṭı‘a ve delā’il-i sāṭı‘a ityān eylediler. Bir vech-ile ki ne levm-i lā’imden hirāsān ve ne ıżrār-ı ṭuġāt u büġātdan girīzān oldular. Belki *el-ḥaḳḳu ya‘lū ve lā yu‘lā*[97] mefhūmu dillerinde cāy-gīr ve *“Ḳul cāe’l-ḥaḳḳu ve zeḥeḳa’l-bāṭılü, inne’l-bāṭıla kāne zehūḳā”* [98] feḥvāsı evrāḳ-ı

---

[89] **Derkenār:** Fīhi işāratün ilā keṣrati’l-iḫtilāfāti fī a‘dādi’l-‘avālimi. Li-mütercimihi’l-faḳīr. [Alemlerin sayısı konusunda birçok ihtilafın olduğuna işaret vardır. Bu not mütercime aittir.]

[90] ″Onlardan bir kısmı kendilerine zulmederler, onlardan bir kısmı ortalama bir yol tutarlar, onlardan bir kısmı da Allah'ın izniyle hayırlarda önde giderler.″ (Fātır 35/32).

[91] “Ceza (karşılık), amelin/fiilin cinsine göredir.”

[92] Hz. Ādem’den sonuncu peygambere kadar.

[93] Buhârî, “İlim”, 10.

[94] Yaşatma ve Allah’a davet.

[95] ″De ki: Benim yolum, basiret üzere Allah'a davet etme yoludur. Ve bana uyanların yolu da.″ (Yûsuf 12/108)

[96] “Acı da olsa gerçeği söyle.”

[97] ″Hak daima üstündür. Ona galip gelinemez.″

[98] “Kuşkusuz ki Batıl yok olmaya mahkumdur.” (İsrā 17/81)

fu'ādlarında tasṭīr olunmuşdur. Ve bir niçeler daḫi "*Fe ḳūlā lehu ḳavlen leyyinen"*[99] tenbīhi ile mütenebbih olup gördüler ki bu ḫalāyıḳ içinde niçe fāsıḳ u münāfıḳ vardır ki bāṭını ẓāhirine muvāfıḳ olduġundan cibilliyetlerinde **[3ª]** merkūz olan nifāḳ u şiḳāḳ muḳteżāsı-yıla ifsād-ı ḫalāyıḳa ittifāḳ ėderler. Pes "*Le'allehū yeteẕekkeru ev yaḫşā"*[100] recāsıyla emr-i da'vetde bu ṭarīḳ-i eslemi ehem gördüler ki mānend-i żıbā' u sibā' olanları emṯāl ü 'iber ile ḳānūn-ı reşād-ı nevāmīs-i ilāhiyyeye ittibā' ėtdireler. Pes bu dā'iyeden ber-īn ṭarīḳ-i ẓarīf niçe kütüb-i leṭā'if te'līf ve bī-ḥadd resā'il-i pür-'iber taṣnīf[101] olundu.

[Vaṣf-ı Kitāb-ı Kelīle ve Dimne]

Ez-ān cümle kitāb-ı *Kelīle ve Dimne* ki Berāhime-i Hind'den bir ḥakīm-i ṣāḥib-tedbīr taḥrīr ü taṣdīr ėdip zebān-ı hevām u sevāmdan ve lisān-ı ḥayvānāt u en'āmdan ḥikāyāt ile nuṣḥ-ı pend-i enām eylemişdir. Ḥattā ol kitāb-ı leṭāfet-niṣāb *ḳarnen ba'de ḳarnin*[102] mülūk-ı sālife iltimāsıyla gāh libās-ı Tāzī ile muṭarraz ve gāh ḥarīr-i Derī ile müşerrez olaraḳ ḳarībü'l-'ahdde *Envār-ı Süheylī* [103]nāmıyla aḳṭār-ı 'ālemde bedr-i tām mānendi şa'şa'a-pāş ve 'inde'l-üdebā bir ḥarfine barmaḳ başılmayıp sezā-i sā-bāş olmuşken Nāşirü'l-ḳavānīni'l-ḫāḳāniyye, 'Āşirü's-selāṭini'l-'Oṯmāniyye, cennet-mekān firdevs-āşiyān Süleymān-ı zamān *meddallāhu ẓılāle ensābihi ilā inkıżāᵓi'd-devrān*[104] ḥazretleriniñ 'ahd-i 'ālīlerinde *Hümāyūn-nāme*[105] nāmıyla 'unvān u şān buldu. Şöyle kim cemī'-i ḳurūnda telaḳḳī bi'l-ḳabūle maḳrūn olup ḫazā'in-i ehl-i 'irfānda ḥırz-ı cān gibi maḫzūn oldu. Ḥaḳḳā ki ol kitāb-ı ġarābet-intisāb her faṣl u bābda bī-irtiyāb, ḥayret-dih-i ulü'l-elbāb olduġundan mürūr-ı ezmān u teceddüd-i cedīdān ile cāme-i i'tibārı fersūde vü perīşān olmayıp ḳılāde-i nuḥūr-ı ḥūr olmaġa min külli'l-vücūh şāyān olmuşdur.

[Menāḳıb-ı Ḥaḳīm-i Mü'ellif Mesleme el-Mecrīṭī]

---

[99] ″Ona yumuşak söz söyleyin.″ (Tāhā 20/44)

[100] Umulur ki öğüt alır veya huşû duyar. (Tāhā 20/44)

[101] **Derkenār:** et-taṣnīfu: et-temyīzü, ḳālehū ehlü'l-luġati. Kemā naḳalehū 'anhüm el-muṣannifü (En-Nevevî) fī Tehẕībihī ve ṣanneftü'ş-şey'e ce'altühū aṣnāfen. Fe ke'enne'l-muṣannife li'l-kitāb meyyeze en-nev'a evi'l-ḳadra ve'lleẕī etā bihī fī kitābihī min ġayrihī. *İşāratün 'alā Minhācu'n-Nevevī li-İbni'l-Mülaḳḳın*. [Tasnīf, sözlükçülere göre ayırt etmektir. Musannif yani Nevevî Tehzîb'inde, onlardan (lügat âlimlerinden) naklettiği üzere şöyle der: "bir şeyi sınıflandırdım, onu birkaç sınıf haline getirdim. Böylece sanki kitabın musannifi, kitabında getirdiği "çeşit" ve "miktar/değer"i başkasından ayırmıştır.]

[102] Devir devir, asır asır.

[103] Hüseyin Vāiz-i Kāşifî'nin (ö. 910/1504-1505), Kelîle ve Dimne adlı eseri değiştirmek suretiyle yazdığı ahlāk ve edebiyata dair Farsça kitabıdır. 1492 yılında yazılmıştır. (Karaismailoğlu, 20.10.2023)

[104] Allah onun soylarının gölgelerini dünya sona erene dek devamlı kılsın.

[105]Alâeddin Ali Çelebi'nin (ö. 950/1543) yaptığı Kelîle ve Dimne tercümesi. 1542 tarihinde yazıldığı düşünülmektedir. (Akün, 20.10.2023)

Ve bundan başḳa üç yüz ṭoḳsan sekiz tārīḫinde taḳvīm-i ‘ömrü ecel-i müsemmā ile munṭavī ve ġavġā-yı cihāndan bi’l-külliye el çekip zāviye-i ‘uḳbāda münzevī olan Ebu’l-Ḳāsım Mesleme bin Aḥmed el-Mecrīṭī el-Endülūsī el-Maġribī[106], ki diyār-ı Endülüs’de imāmu’r-riyāżiyyīn ve ‘ilm-i eflāk ü nücūm ve sā’ir ‘ulūm-ı **[3b]** ḥikemiyyede ḫātime-i ḥükemā-yı pīşīndir, niçe kütüb ü resā’il taḥrīriyle ser-efrāz ve şerī‘at ü ṭarīḳat ü ḥikmet birle memlū taṣānīf ile aḳrānından mümtāz olup *Ġāyetü’l-ḥakīm* ve *Rütbetü’l-ḥakīm*[107] ve resā’il-i *İḫvānu’ṣ-Ṣafā* gibi āṯār-ı ġarābet-şi‘ār birle mıżmār-ı ḥaḳāyıḳda ḳaṣab-ı sebaḳı iḥrāz eylemişdir. Ve ol resā’il-i *İḫvānu’ṣ-Ṣafā* elli bir risāle olup mānend-i ‘anāṣır u aḫlāṭ dört ḳısma inḳısāmla irtibāṭ bulup ḳısm-ı evvel resā’il-i felsefiyye, ḳısm-ı ṯānī cismāniyye-i ṭabī‘iyye ḳısm-ı ṯāliṯ nefsāniyye-i ‘aḳliyye, ḳısm-ı rābi‘ nāmūs-ı ilāhiyye tertībiyle müretteb bir eṯer-i celīl ve bir cevher-i bī-‘adīldir ki nüsḫası dürr-i nā-yāb gibi ḫazā’in-i ‘ālemde kem-yābdır ve meẕkūr aḳsām-ı erba‘adan ḳısm-ı ṯānīniñ müştemil olduġu on yedi resā’iliñ sekizincisi eṣnāf-ı ḥayvān aḥvālin ‘ayān eylediğinden mā‘adā nev‘-i insān ile ṭavā’if-i ḥayvān meyānında muḥāvere vü muḥākeme olmaḳ üzere bir ḳıṣṣa-yı ‘ibret-nümāyı iḫtivā ėtmişdir ki bu terceme-i perīşān-maḳāl ol risāle-i ġarābet-iştimāli terceme[108] olup ḳā’ide-i va‘ẓ u teẕkīri istikmāl ḳılmışdır.

[Menāḳıb-ı Lāmi‘ī Çelebi]

Ḥattā ḥaḳīr mütercimden muḳaddem ṭoḳuz yüz otuz ṭokuz yā otuz sekiz tārīḫinde vāṣıl-ı civār-ı Raḥmān ve dāḫil-i riyāż-ı cinān olan ‘ārif billāh vāṣıl ila’llāh eş-Şeyḫ Maḥmūd bin ‘Oṯmān bin ‘Alī el-müştehirü bi’l-Lāmi‘ī ki ecnās-ı ma‘ārifiñ cāmi‘idir ekābir-i ahālī-i Burusa meyānında taṣānīf-i ‘adīde ile müşārun bi’l-benān ve resā’il-i vāfire birle fā’iḳu’l-aḳrāndır. Ol resā’il-i laṭīfesinden biri ki *Şerefü’l-insān*[109] nāmıyla şöhret ü şān bulup ḫaḳḳā ki bir mecmū‘a-i mecmū‘-ı ma‘ārif ü ma‘ānī ve bir ṣandūḳa-i cevāhir-i aḫbār u seb‘u’l-

[106] Ebü’l-Kāsım Mesleme b. Ahmed el-Farazî el-Mecrîtî (ö. 398/1007). Endülüslü matematikçi ve astronomi âlimi. (Alper, 20.10.2023)

[107] Mecrîtî’ye nisbet edilen ve Fuat Sezgin tarafından da ona ait olduğu kaydedilmiş olan bu eserlerden Rütbetü’l-Hakîm simya ilmiyle, Ġāyetü’l-ḥakîm ise gizli ilimler ile ilgilidir. (Alpay, 20.10.2023)

[108] **Derkenār:** Et-terceme: Bi-feṯḥi’t-tā’i ve’l-cīm. et-ta‘bīru ‘an luġatin bi-uḫrā yuḳālü minhu, terceme yütercimü, et-tā’u aṣliyyetün leyset bi-zā’idetin ve’l-kelimetü rubā‘iyyetün ve ġalaṭu’l-Cevherī raḥimehullāh fī ca‘lihī et-tā’e zā’ideten ve ẕikri’l-kelimeti fī faṣlihī raceme: [Terceme, Tâ’nın ve cim’in fethi iledir. Bir dildeki (ifadeyi) başka bir (dil) ile tabir etmek (anlamındadır. Vezni, terceme-yütercimü (şeklinde) söylenmiştir. Tā (kelimenin) aslındandır, ek bir harf değildir. Kelime rubâî (mücerred) bir kelimedir. Allah’ın rahmeti üzerine olsun, Cevherî bu (tâ’yı) ziyade yaparak hata yapmış ve kelimeyi r-c-m maddesinde almıştır. İṣārātün ‘ale’l-Minhāc li-İbni’l-Mülaḳḳın.]

[109] Şerefü’l-insān (yazılışı 1527). Lāmi’î’nin bu önemli eseri, Resāʾilü İḫvāni’ṣ-Ṣafāʾ adlı Arapça felsefe ansiklopedisinin yirmi birinci kısmının çevirisi olup insanlarla hayvanlar arasında bir münazarayı konu alır. (Kut, 20.10.2023)

meşānīdir[110] ki bī-ḥadd ü lā-yü‘add ‘ulūm-ı dīniyye ve esrār-ı yaḳīniyye anda derc ve ne ḳadar ṣanāyi‘ ü bedāyi‘ varsa bi’l-külliye aña ḫarc ėtmişdir.

[İ‘tiẕār-ı Mütercim]

Pes ol eṣer-i bī-hemāl meẕkūr Mecrīṭī’niñ *Risāletü’l-Ḥayvān’*ı[111] me’ālin iştimāl ile istikmāl olunmuş ise daḫi ba‘ż-ı maḥalde me’āl-i risāle-i **[4ª]** Mecrīṭī ḳaṣd-ı īcāz ile metrūk ve ba‘ż-ı mevāżi‘ daḫi ḥasbü’l-münāsib īrād-ı ebyāt u eş‘ār ile rāh-ı dūr u dırāz gibi ṣa‘bu’l-meslūk olduġundan sāmi‘īne istimā‘ından melāl ve ḳāri’īne rabṭ-ı me‘ālde ṣe’āmet ü kelāl geldiğinden ol kitābeyn-i celīleyn ve mü’ellefeyn-i cemīleyn bir ḳālıb-ı nev-īcāda mesbūk ve ḥaşv u taṭvīl ile merḳūm olan maḥalleri tehẕīb ü telḫīṣ birle maḥkūk olmaḳ ārzūsu her-bār dil-i ḥaḳīr-i kem-miḳdārdan güẕār ėderken nā-gāh bi-‘ināyeti’llāh ḫātıra bu ḫātıra sāniḥ ve bu yüzden cemāl-i ‘arūs-ı āmāl lāyiḥ oldu ki ol terceme ṣāyeste-i i‘tinā vü i‘tibār olmaḳ, bir veliyy-i ni‘met-i kām-kār-ı ‘ālī-tebār pīş-gāhına taḳdīme ḳarār vėrile.

[Menāḳıb-ı Veliyy-i Ni‘met]

Pes ol hengām-ı leṭāfet-irtisāmda beyne’l-enām, semāḥat ü ‘aṭūfet birle şöhret-i tām ve feṭānet ü kiyāset-ile *müşārun bi-enāmi li’l-a‘lām*[112], zübdetü’l-küttāb ḳıdvet-i ulü’l-elbāb, Arisṭo-tedbīr, Yāḳūt[113]-taḥrīr, ḥallāl-ı müşkilāt-ı mehām-ı devlet, keşşāf-ı mu‘żılāt-ı umūr-ı salṭanat, Ḫātimiyyü’l[114]-iḥsān, Bermekiyyü’ş-şān[115], ẕevi’n-nesebi’l-ālī, maḳbūlü’l-ahālī, es-seyyidü’l-edībü’n-nesīb ve’l-fāżılü’l-erībü’l-ḥasīb, ḥālā bi’l-fi‘l ḫalīfe-i ẕimmet-i ḫāḳānī ve ḫidmet-i sulṭānī, ser-tāc-ı ibtihāc u iftiḫārım, bā‘iṣ-i teraḳḳī vü iştihārım, es-Seyyid Meḥmed Recā’ī, *belleġahüllāhu ilā āmālihi’ṣ-ṣūrī ve’l-ma‘nevī*[116] ve *veffeḳahüllāhu bi-ḥuṣūli murādātihi’d-dünyevī ve’l-uḫrevī*[117] ḥażretleridir ki bunca müddet sofra-i ḫānçe-i iḥsānından şīrīn-leb ve terbiye-i elṭāf-ı mā-lā yuḥṣālarıyla nā’il-i ireb olup ḳadr-i lāyıḳımdan ve muḳteżā-yı istiḥḳāḳımdan ziyāde rifd ü ‘aṭāsına maẕhar ve ġıyāb u ḥużūrda ‘ayn-ı ‘āṭıfetlerine melḫūẕ u manẕar düşüp ḥattā bir rütbede idi ki ne bir daḳīḳa secencel-i

[110] Naslarda Kur’an ve Fātiha sûresi için kullanılan bir terkip. (Birışık, 20.10.2023)
[111] Resāʾilü İḫvāni’ṣ-Ṣafā’nın sonunda yer alan Risāletü’l-Cāmiʿa, Kitābü’l-Aḥcār ve Sırrü’l-kimyāʾ gibi eserler de Mecrîtî’ye nisbet edilmektedir (Alpay, 20.10.2023)
[112] Elalemin parmaklarıyla gösterdiği.
[113] Ebü’l-Mecd Cemâlüddîn Yâkūt b. Abdillâh el-Müsta‘sımî (ö. 698/1299). Aklâm-ı sittenin klasik ölçülerini belirleyerek hat sanatında çok önemli yenilikler gerçekleştiren hattat (Serin, 20.10.2023).
[114] Ebû Seffâne (Ebû Adî) Hâtim b. Abdillâh b. Sa‘d et-Tâî el-Kahtânî (ö. 578 [?]). Cahiliye Dönemi’nin cömertliğiyle ünlü şairidir. (Tülücü, 20.10.2023)
[115] Bermekī : Abbāsîler devrinde başta vezirlik olmak üzere çeşitli makamlarda bulunan bir aile. (Yıldız, 1992: 517-520)
[116] Allah onu bilinen ve bilinmeyen tüm arzularına eriştirsin.
[117]Ve onu dünyevi ve uhrevî isteklerini elde etmeye muvaffak etsin.

derūnlarından ḫayāl-i ‘abd-i bī-mecāl maḥv olmağa imkān ve ne bir sā‘at nezd-i ‘ālīlerinden ẓıll-ı ḥaḳīr-i şikeste-bāl ba‘īd olması şāyān.

[Şikāyet-i Mütercim ez-Baḫt-ı Siyeh-fām]

Yine böyle iken muḳteżā-yı gerdiş-i devrān ve mūcib-i edvār ü ezmān, ol cāy-ı İrem[118]-nişāndan hicrān ile imtiḥān u imtihān ve Anaṭolıda **[4[b]]** Ṭosya ḳaṣabasında mekṣ ile nālān ü pür-aḥzān olduğumda *"El-mürāseletü nıṣfu'‘l-muvāṣalati"*[119] me’ālinde peyderpey beynenāda irsāl-i mürāselāt ü ib‘āṣ-ı mükātebāt ile mu‘āmelāt olunursa daḫi yine āteş-i dūrī bu dil-i mehcūru sūz-nāk ve ḫāne-i ḫāṭırı mānend-i ḥas u ḫāşāk güdāḫte vü derd-nāk ėderdi. Pes bādī-i iṭfā-yı nā’ire-i derūn olmaḳ ümniyesiyle bu terceme-i leṭāfet-nümūnuñ bir vaḳt-i meymūnda tertībine ibtidār ve bir niçe rūzgārdan ṣoñra tebyīżi ḥüsn-i ḫitām ile bedīdār olup ol ẕāt-ı ḫuceste-simātıñ āsitān-ı sidre-nişānına taḳdīm birle mehmā-emken vaẓīfe-i çākerāneyi tetmīm eyledim. Tā ki ṣaḥīfe-i devrānda bu eṣer-i pür-‘iber nüvişte vü müstaṭir olduḳça anlarıñ nām-ı selāmet-irtisāmı du‘ā-yı ḫayr-ile yād ve bu vesīle ile bu ‘abd-i nāşād daḫi dil-şād ola. Bu tercemeye *Ḳıstāsu'd-Devrān ve Mir'ātü'l-Cenān fī Muḥāvereti'l-İnsān ma‘a Ecnāsi'l-Ḥayvān* tesmiyesi enseb ü cesbān görülüp *ḳable'ş-şürū‘i fi'l-emri*[120]ol ẕāt-ı vālā-maḳāmı bir ḳaṣīde birle medḥe iḳdām ve evṣāfında mehām olan vech-ile itmām ve ba‘de sū-yı merāma ‘ācizāne vü ḳāṣır-āne ḫırām olundu. *Ve bi'llāhi'l-‘avnü ve't-tevfīḳu ve hüve ni‘me'l-mevlā ve ni‘me'r-refīḳ.*[121]

Ḳaṣīde li-mütercimihī [Ḳaṣīde-i Ḳalemiyye li'l-mütercim]:

[Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

1. Gel berü ey kilk-i nağme-senc-i cem‘-i ‘ārifān
   Maḫż-ı feyżiñle pür ancaḳ genc-i ḳalb-i ‘āḳilān

2. Sensin ol Yāḳūt-ı dīvān-ı süṭūr-ı ma‘rifet
   Senden öğrendi edā-yı dil-peẕīri kāmilān

3. Ḫacle-gāh-ı sırr-ı sübḥānīye maḥremsin bugün

[118] Kur’an’da sözü edilen bir kabilenin veya yerleşim merkezinin adıdır. Tevrat’a göre bu kelime, hem Aram veya Suriye diye adlandırılan bölgenin hem de bu bölgede yaşayan ve Ârāmîler’in atası olan kişinin adıdır. Yukarı Fırat yöresinde yer alır. (Harman, 20.10.2023)

[119] ″Mektuplaşmak kavuşmanın yarısıdır.‟

[120] İşe başlamadan önce.

[121] Yardım ve başarı Allah katındadır. O ne güzel bir sāhip ve yoldaştır.

Sensin ancaḳ reh-nümā-yı ‘āşıḳān-ı vāṣılān

4. Ṣarf ėdip evḳātıñı ḳavl-i ṣaḥīḥiñ naḥvine
Manṭıḳu’ṭ-ṭayr-ı ma‘ānīyi bize eyle beyān

[Tertīb-i fünūn-ı ‘ilmiyye]

5. Noḳṭalardan reml atıp seyyārelerden dem urup
Ḥikmet-ile pür ola tā ki zemīn ü āsumān

6. Bu dil-i mu‘telle dārū-yı şifā-yı ‘āciliñ
Kim ṣaḥīḥ ü sālim eyler her ‘ilelden bī-gümān

7. Ṣūretā ecvefsin ammā kim mużā‘afdır kemāl
Şānıña maḳrū̄n-dur[ur] ser-cümle esrār-ı nihān

[5ª]

8. Ḳīl ü ḳāli ḥaẕf edip ḳavl-i ṣaḥīḥi yaz bize
Tā ki cezmen cümleniñ ma‘lūmu olsun ḥāl ü şān

9. *Sībeveyh*[122]-i naḥvsin ‘ilmiñle ‘āmil ol yürü
Naṣb-ı nefs ile ṭarīḳ-i rüşde ḳıl ‘aṭf-ı ‘inān

10. Ḳıl hezā̄r ādāb-ile sırr-ı me‘ālī nuṭḳunu
Bu-durur ancaḳ vaẕīfe fenn-i ḥikmetde hemān

11. Bir kerem-kār-ı ma‘ārif-perveri medḥ eyle kim
Zemzemeñle pür ola āfāḳ u hem kevn ü mekān

[Iṣṭılāḥāt-ı Kitāb]

12. Ṣafḥa olsa ger zemīn ü āsumān evṣāfına

[122] Tam adı Ebû Bişr (Ebû Osmān, Ebü’l-Hasen, Ebü’l-Hüseyn) Sîbeveyhi Amr b. Osmān b. Kanber el-Hārisî (ö. 180/796)’dir. 135-140 (752-757) yılları arasında Şîraz yakınlarındaki Beydā köyünde doğmuştur. Arap dili gramerine dair zamanımıza ulaşan ilk hacimli eserin yazarı ve Basra nahiv mektebinin en önemli temsilcisidir (Özbalıkçı, 20.10.2023).

Ḥaḳ budur kim bir varaḳ değmez dėsem sen de inan

13. Şol sebebden kim Arisṭo olsa tilmīẕi eger
Fenn-i taḥrīr-i kitābetde dürüşse küll-i ān

14. Ṭıfl-ı ebced-ḫān gibi ḥarf-i hecāya çalışır
Ṣıfra çıḳar ḥāṣıl-ı ‘ömrü boşa yiler revān

15. Gelse Fīṯāġorṯ[123]-ile cem‘an yekūn-ı feylesūf
Bir iki üçde ruḳūm ile olurlar mülzemān

16. Fenn-i inşāda eger Vaṣṣāf[124]-ı Rūm olsa sezā
Hem ‘ulūm-ı naẓm u neṯr içre odur Keşşāf-şān

17. Ger saña bu ẕāt-ı vālā-ḳadri ṣorsa bir edīb
Böyle söyle kim naẓīrin görmemiş çeşm-i cihān

18. Menba‘-ı zühd ü tüḳā ehl-i seḫā ehl-i vefā
Maẓhar-ı ṣıdḳ u ṣafā memdūḥ-ı ḫayl-i ins ü cān

19. Bir naẓarda niçe mürde-dilleri iḥyā ėder
Gūyiyā enfās-ı ḳudsīde Mesīḥle tev’emān

20. Bū-Bekir-ṣıdḳ u ‘Ömer-‘adl ü daḫi ‘Oṯmān-ḥayā
Hem ‘Alī-yi Murtażā-ḥikmet dėsem ṣanma yalan

21. Ol Meḥemmed-sīreti vaṣf eyle dėr erbāb-ı ḥāl
Hem daḫi eyler Recāyī hātif-i ġaybı nişān

22. Destine çūb-ı yerā‘a nīze-yi ḫūn-rīzdir
Bu ‘aceb mi ṣaḥf-ı evrāḳa dökerse ḳara ḳan

[123] Pisagor (m.ö. 570 [?]-500 [?]). Ünlü Grek filozofu, matematikçi ve astronom. (Gökdoğan, 2007, 292-93)
[124] Şerefüddîn Abdullāh b. İzziddîn Fazlillâh b. Ebî Naîm-i Yezdî (ö. 730/1329-30). Vassâf. İlhanlı Devri tarihçisi, bürokrat ve ediptir. (Özgüdenli, 2012, 558-59)

23. Gezlik-i ser-tīz-ile feṯḥ ėtdi ma‘nā kişverin
Ḳıṣṣa-i Güştāseb[125] ü Rüstem hemān bir dāsitān

24. ‘Ārifā dānā kerem-kārā ṣadāḳat-perverā
Ey ėden mürde dilim iḥyāya ġayret bī-kerān

25. Sensin ancaḳ ḳıble-i āmāl ü ḥācātım benim
Başḳa yer bilmem ki ‘arż-ı ḥāl ėdem ḫaclet-künān

26. Ḥaḳ seni ḳılmış iken farḳımda ẓıll-ı āṭıfet
Dergehiñden özge bilmem intisāb-ı āsitān

[5^{b}]

27. Sen ṣorarken ġurbet ü kürbetde her dem ḥālimi
Ben kimi esrārıma vāḳıf ėdem ey nükte-dān

28. *Ḫāliṣā* gel ḳāfiye teng olmadan gir maḳṣada
Kim bilirsin ‘ārife çoḳ söz gelir ġāyet yavan

29. Bir du‘ā eyle o ẕāt-ı meḥmedet-āṣāra kim
Dėye āmīn yerde insān gökde hem kerrūbiyān

30. Tā ki bāḳī olduğunca çār ‘anāṣır şeş cihāt
Ṭurduġunca heft arż döndükçe bu nüh āsumān

31. Ola ikbāl u teraḳḳīde ṣafāda ẕevḳde
Ḳahr-ile düşmenleri sū-yı caḥīme ata cān

Āġāz-ı Dāsitān-ı ‘İbret-unvān ve Muḥāvere-i Ḡarābet-nişān. Li-mütercimihī:
[Müfte‘ilün mefā‘ilün müfte‘ilün mefā‘ilün]

[125] Keyânî Hanedanlığı krallarındandır. (Kurtuluş, 20.10.2023)

Ey ḳalem-i ḫuceste-dem nādire-senc-i bü'l-himem
Rāh-ı hüdāda ḫoş-ḳadem kūh-ı belāġata 'alem

Ḳıṣṣayı eyle gel beyān sū-yı ṣavāba ol revān
Söyle ne-ise ḥāl ü şān şimdi budur saña ehem

Neşr [Ḫilḳat-i ….[126] ve Ādem] : Rāviyān-ı ḫuceste-āṣār u nāḳilān-ı ġarā'ib-i rūzigār ve muḥaddiṣān-ı ḳıṣaṣ-ı pür-i'tibār şöyle ḥikāyet ü rivāyet ve bu ṭarz-ı 'acīb üzre bu aḫbārı iḫbāra mübāderet ü müsāra'at ėderler ki, ol zamān ki ne zemīn ü zamāndan nişān ve ne kevn ü mekāndan resm ü eṣer 'ayān olmuş-idi. Belki "*Kānallāhu ve lem yekün ma'ahū şey'ün"*[127] 'āleminde bu kār-ḫāneyi ibdā' u īcād, zāviye-i nā-būdīde bālīn-i 'ademīye istinād ėtmiş-idi. İrāde-i ezeliyye-i sübḥānī bu eyvān-ı 'ālī vü sāfili bānī olmaġa ta'alluḳ ėdip şeş cihāt ü çehār ümmehāt ve nüh ābā'-i 'ulviyyāt, ya'nī cemī'-i kā'ināt ḫāb-ı 'ademden bīdār ve ṣaḥn-ı hestīden bedīdār ü āşikār oldu. Eflāk ü emlāk ve nücūm-ı tāb-nāk her biri gūn-ā-gūn ḫil'at-i ḫilḳat ile ẓuhūr buldu. 'Āḳıbet *"el-İ'tibāru bi'l-ḫavātimi"*[128] mā-ṣadaḳınca "*İnnī cā'ilün fi'l-arżi ḫalīfeten"*[129] zemzemesiyle nādī-i mele'-i a'lā ṭoldu ve kālbüd-i Ādem-i mükerrem taṣvīr olunma ḫuṣūṣu ortaya geldi. Ba'żı melā'ik-i seb'-erā'ikden *"E tec'alü fīhā men yüfsidü fīhā ve yesfiku'd-dimā' ve naḥnü nüsebbiḥu bi-ḥamdike* **[6ª]** *ve nüḳaddisü leke"*[130] su'āl-i istifsār-sīmā cārī olduḳda *"İnnī a'lemu mā-lā ta'melūn"*[131] ile ser-cümle mücāb olup vech-i ṣavāb ne olduġu ẓann u irtiyābdan 'ārī olunca *"Sübḥaneke lā 'ilme lenā illā mā 'allemtenā*[132]*"* ile ol gürūh-ı rūḥāniyyān nidā eylediler: Pes *Ḫammertü ṭıynete Ādeme bi-yedeyye erba'īne ṣabāḥan*[133] feḥvāsı tedrīc-ile kil-i Ādem ḫil'at-i ḫilḳat-i zībā ile

---

126 .

127 "(Ezelde) Allah vardı ve ondan önce hiçbir şey yoktu." Sahîh-i Buhârî, "Kitâbu't-Tevhîd", 7418.

128 " İtibar sonlara (işlerin âkibetlerine) göredir". Bu ifade kuvvetle muhtemel lafzında birtakım " إنما الأعمال بالخواتيم/ İnneme'l-a'mālü bi'l-ḫavātīmi (Buhârî, "Rikâk", 33) (Ameller, kuşkusuz sonlarına göre değerlendirilirler) rivayetinden müştâktır.

129 "Yer yüzünde bir halife yaratacağım." (Bakara 1/30)

130 "Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz." (Bakara 2/ 30)

Derkenâr: Bu ta'bīrde şol ḳavl-i şehīre işāret vardır ki, "E-tec'alü fīhā ile gūyā olan cemī'-i mele'-i a'lā dėmekdir ve secde ile me'mūr olan daḫi ol gürūh-ı sā'ilīn olduġu vāṣıl-ı ser-ḥadd-i ta'yīndir. Nitekim ḥażret-i Şeyḫ-i Ekber ve Şeyḫ İsmā'īl Ḥaḳḳī āṣār-ı mu'teberelerinde beyān ėtmişlerdir. Li-mütercimihi'l-faḳīr.

131 "Ben sizin bilmediğinizi bilirim." (Bakara 2/30)

132 "Melekler de: 'Sen Sübhān'sın. Bize öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur.'" (Bakara 2/ 32)

133 Allahu te'ālā Hz.ādem'in mayasını kırk gün boyunca mayalandırdı.

mükerrem ḳılınıp *"Ve ʻalleme Ādeme el-esmāʼe küllehā"*[134] iḥsān-ı vālāsıyla ṭırāz-ı vücūdu muʻlem olmaġla ol ḫalīfe-i nīk-ḥaṣlet, maẓhar-ı ʻilm ü ḥikmet olduġun iẓhār için ol Dād-ār u Kird-kār *"Üscüdū li-ādeme"*[135] emrin meleklere iẓhār ve anlar daḫi bir uġurdan rıżā-yı Rabbānīye müsāraʻat ü ibtidār ėdip ancaḳ maẓhar-ı ṣanʻat-ı celāl ü ḳahr olan ʻAzāzil-i bed-tebār, *"Ḫalaḳtenī min nārin ve ḫalaḳtehū min ṭīn*[136]*"* medlūlun ber-muḳteżā-yı istikbār ü kīn, ol meyānda tebyīn ėtdikde dāʼire-i ḳurb-ı Ḥaḳ'dan maṭrūd ve meclis-i ʻulvīden merkez-i süflīye mebʻūd u merdūd olup *"İnne ʻaleyke laʻnetī ilā yevmi'd-dīn*[137] tehcīni ile sū'-i ḥāli ve netīce-i meʼāli taʻyīn olundu. Baʻde-ẕā ravża-i rıdvān ki kāṣāne vü ḳuṣūru ġılmān u ḥūr ile melʼāndır, vücūd-ı ḫalīfe-i Raḥmān ile şeref bulmaḳ ve *Şerefü'l-mekāni bi'l-mekīn*[138] medlūlu bi-temāmihī ẓuhūra gelmek maṣlaḥatı-y-için *"Yā ādeme üskün ente ve zevcüke'l-cennete*[139]*"* ḫiṭāb-ı müstetābıyla cenāb-ı ḫalīfetullāhı āgāh eyledikde vildān u ġılmān ve ḫāzin-i cenān olan Rıḍvān, istiḳbāl-i ādem için bāġ-ı cennete şitābān olup müjde-i *"Selāmun ʻaleyküm ṭıbtüm feʼdḫulūhā ḫālidīn*[140]*"* birle fu'ād-ı ādemi ḫurrem ve itmām-ı vaẓīfe-i ḫayr-maḳdem eylediler. Pes niçe müddet bāġ-ı cennet, cemāl-i ādem-i ferḫunde-dem ile müzeyyen ve anda mevʻūd olan maḳām-ı vālāsı taʻyīn olup ol dār-ı meserret-medārda ḳarār üzere iken ʻāḳıbetü'l-emr bir sırr-ı ser-beste-i Perverd-gāra mebnī olaraḳ serāy-ı dünyāya ve işbu imtiḥān u ibtilāya nüzūl ėdip ʻālem-i nāsūt daḫi bu cihetle dāʼire-i şerāfete duḫūl ėtdi. Bir niçe zamān ḥażret-i Ādem iftirāḳ-ı **[6ᵇ]** Ḥaḳḳ ile giryān olduḳdan ṣoñra ʻāḳıbet yine ḫānçe-i vuṣlat ile muġtenem ve *ṣafiyyullāh* vaṣfı ile mükerrem olup meyānelerinde tevālüd ü tenāsül teselsül bulup *eş-Şeyʼü lā yüsennā illā veḳad yüselles*[141] meselince taʻdād-ı evlād gün-be-gün müzdād olup aṣḥāb-ı yemīn ü erbāb-ı reşādet-ḳarīn, zīver-i rū-yı zemīn oldular ve ʻAzāzīl-i bed-şemāʼil daḫi hevā ile tezevvüc ve meyānelerinde mekr ü telbīs ü teheyyüc ėdip aṣḥāb-ı şimāl ü aṣnāf-ı ġayy ü ḍalāl, mānend-i baḥr-ı zāḫir temevvüc ėdip ṭoldular. Ol esnāda evlād-ı Ādem ile ṣaḥn-ı ʻālem şol rütbe müzdeḥim oldu ki hem-çü zerrāt ü şerer nevʻ-i beşer ẓuhūra

---

[134] ″Ve ādem'e isimlerin hepsini öğretti.″ (Bakara 2/ 286)
[135] ″Ādem'e secde edin.″ (Bakara 2/34)
[136] ″Beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın″. (Sad 38/76)
[137] Hicr Sûresi 35. ayette, وَاِنَّ عَلَيْكَ اللَّعْنَةَ اِلٰى يَوْمِ الدِّيْنِ (Şüphesiz lanet günür kadar hesap senin üzerinedir) buyrulmuştur. (Hicr 15/35) Hicr Ayet-i kerîmenin aslında laʻnete ifadesinden evvel lam takısı vardır.
[138] Bir mekanın şerefi, o mekanda oturan kişiden gelir.
[139] "Ey ādem! Eşinle birlikte cennette oturun.″ (Bakara 2/35)
[140] ″Selam sizlere, siz aklandınız! Sürekli kalmak üzere ona girin.″ (Zümer 39/73)
Derkenār: Bu kelām-ı ẓarāfet-irtisāmda işāret vardır ki zillāt-ı enbiyā dėyü taʻbīr olunmaḳ ġāyet nā-be-cādır. Pes her bir nebī, ʻindallāh maʻṣūm olduġu ledā ehli'l-ʻulūm meşhūr u maʻlūmdur. Li-mütercimihī.
[141] "İkilenen şey mutlaka üçlenir" (Yılmaz, 2008, 219).

geldi ve eṭrāf-ı cihān u eknāf-ı kevn ü mekāna her biri aḳın ṣaldı. Gördüler ki menāhil ü sehl ü cebel merāti‘-i sibā‘ u żıbā‘ olmaġa maḥall olmuş ve meşārib-i Seyḥūn u Ceyḥūn[142] ḥayyāt u ‘aḳārib-ile ṭolmuş, rū-yı ṣaḥrāyı derende vü evc-i hevāyı perende melce’ ü meṣvā ḳılmış. Pes keṣret-i sibā‘-ı ẕevi’l-enyāb ve’l- aẕfārdan endām u a‘żālarına ra‘şe vü iḳṣi‘rār düşüp kimi cibāl ü tilālde müteḥaṣṣın ve kimi kühūf u maġārātda mütemekkin olup gāh eṣmār-ı eşcār ile iġtiẕā’ ve gāh ḥubūbāt u nebātāt-ile iktifā ve evrāḳ-ı aġṣān ile tesettür ve berg-i dıraḫtān ile tedeṣṣür ėderek büldān-ı defî’eyi meştā vü mevaẓi‘-i bārideleri ṣayfan süknā ḳılaraḳ niçe sühūl u arāżīde binā-yı ḥuṣūn ve bir miḳdār müdün ü ḳurā meskūn olup giderek deşt ü ḳā‘[143]a ve eṭrāf-ı biḳā‘a mutaṣarrıf olaraḳ ‘arṣa-i zemīnde resm-i ‘imāret ü āyīn ve zirā‘at u ticāret ve naḳl ü sefāret ile taḥṣīn-i ḳılā‘-ı menī‘a ve tehẕīb-i biḳā‘-ı refī‘a ḳıldılar. Pes mürūr-ı eyyām ile ṭā’ife-i en‘āmdan baḳar u aġnām ve behāyimden ḫayl u biġāl ü ḥumur cinsini iḳtināṣ u iḥtiyāl ile tesḫīr ü rām eyleyip kimin rükūb u ḥamle aḥrā ve kimisin daḫi ḥarṣ u zirā‘ate lāyıḳ u evlā görüp ḥuṣūl-i me’ārib u vuṣūl-i maṭālibde anları istiḫdām ve vüs‘ ü ṭāḳatlerinden ziyāde teklīfe iḳdām **[7ª]** ėder oldular. Bu sebebden ḥumur-ı vaḥşī vü ġazelān ve vuḥūş u ṭuyūr kendilere mūnis iken berāy-ı ba‘īde ve cibāl ü ‘urreye girīzān olup *el-firāru mimmā lā yuṭāḳu min sünneti’l-mürselīn*[144] mefhūmun kendilere āyīn bilip deryāda ḥiytān ẕırh-pūş u cibālde ġażanfer medhūş olmuş-idi. Benī ādem ise yevmen fe-yevmā tevāfür ü tekāṣür bulduḳça envā‘-ı iḥtiyāl u ḳanaṣ u şibāk u fiḫāḫ miṣilli ālāt-ı ıṣṭıyād istiḥṣāl ėdip bunlar bizim bende ve ḫuddāmımızdır dėyü aṣlā anlara ārām vėrmeyip żıbā‘ u sibā‘-ı muḫtelifetü’ṭ-ṭıbā‘ ile beynehümāda ḫaylī muḳātele vü nizā‘ ve kerraten ba‘de uḫrā münāza‘a vü difā‘ vāḳi‘ olup kimin dām u tezvīrle ḳayd ve bir niçesin şibāk ü efsūn-ile ṣayd ve ba‘żısın ḳahr u cebr ile maḳtūl ve ṣınıf-ı āḫarın[145] ḍarb u cerḥ-ile ma‘lūl eylediler. Fe-lā cerem ṭā’ife-i ṭuyūrdan zīrek ü dānā olanlar dūr u dırāz maġārāt u cibālde ittiḫāẕ-ı evgār u me’vā ve ḳabīle-i behā’imden ḳādir ü tüvānā bulunanlar, *Men necā bi-re’sihī fe-ḳad rabiḥa*[146] mübteġāsınca benī ādemiñ nehīb ü ġārātından ḫalāṣ için ḳulel-i cibālde i‘māl-i melce’ ü meṣvā ḳıldılar.

[142] Māverāünnehir olarak da adlandırılan Seyhun ve Ceyhun iki nehrin adıdır.

[143] **Derkenār:** El-ḳā‘u: El-müstevī mine’l-arżi. Ve’l-cem‘u aḳvu‘un ve aḳvā‘un ve ḳī‘ānün. Ve’l-ḳī‘atü miṣlü’l-ḳā‘i. Ve ba‘żuhüm yeḳūlü hüve cem‘un ve “ḳā‘atü”d-dāri sā‘ḥatühā”. *Muḫtāru’ṣ-Ṣıḥāḥ*. (Ḳā‘, düz yerdir. Çoğulu aḳvu‘un, aḳvā‘un ve ḳī‘ānün’dür. Ḳī‘atü de ḳā‘ gibidir. Bazıları onun “evin salonu” örneğinde olduğu gibi çoğul olduğunu söylerler.)

[144] “Dayanılmaz/başa çıkılmaz bir şeyden veya olaydan kaçmak, Hz. Peygamber’in sünnetlerindendir” manasına gelen Arapça mesel. Lafzen değişik biçimlerde geçmektedir bkz: (Yılmaz, 2008, 2/724)

[145] Tamlamalı olarak okuduğumuz yapı, metinde arada vâv atfıyla geçmektedir. Anlama halel getirdiği için sehven yazılmış olduğu kabul edilmiştir.

[146] “Kendini kurtaran kârdadır (Gemisini kurtaran kaptandır). (Yılmaz, 2008, 2/661)

Ve bir niçesi bu ġam u endīşeden sefer-i ba‘īdi kendilere pīşe ėdip ġıyāẕ u bīşelerde mesken ėtdiler. Ve ba‘ż-ı ṣınfı daḫi *beyne’l-ḫavfi ve’r-recā’*[147] ḥaml-i aḥmāl-i şāḳḳa-i nev‘-i beşere mübtelā olup ṭav‘an ve kerhen cevr ü cefālarına ıṣṭıbār ve ḳahr u eẕālarına ḥasbü’ṭ-ṭāḳa iḫtiyār ėtdiler. Ve şunlar ki benī ādemiñ zekā-yı ṭab‘ını ve celālet-i ḳadrini ‘ayn-ı ‘ibret ü dīde-i baṣīret ile müşāhede ḳıldılar, gördüler ki kendiler ancaḳ bu maṣāliḥ-i pür-sūd için maḫlūḳ u mevcūd olmuşlardır. Fe-lā-cerem, *sem‘an ve ṭā‘aten*[148] dėyip cān u dilden raḳabe-i iṭā‘ati taḳlīde şitābān ve ṭavḳ-ı inḳıyād u teslīmi boyunlarına ḥırz-ı cān bilip sāye-i insānīde dīvār-ı ferāġate istinād ve ḥikem-i ḫafiyye-i Sübḥānī’ye i‘timād birle bu dār-ı pür-ġurūrda ḥużūr ėtdiler.

Salṭanat-ı Keyūmerṣ[149] ez-benī Ādem berāy-ı Niẓām-ı ‘ālem [7b] Li-mütercimihi’l-faḳīr:

[Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]
Ey ḳalem sen dāsitān-ı dehre vāḳıfsın hele
Tā zamān-ı Ādem ü Ḥavvā’ya ‘ārifsin hele

Gel mülūkuñ evveli kimdir ṣaḥīḥin vėr ḫaber
Ḥāfıẓ-ı tārīḫ-i eṣnāf-ı ṭavā’ifsin hele

Neṣr: Rāviyān-ı dāsitān-ı dīrīn ve nāḳılān-ı ḥikāyāt-ı pīşīn şöyle telḳīn ü tebyīn ėtdiler ki vaḳtā kim a‘dād-ı leşker-i benī ādem aḳṭār-ı ‘ālemde tevāfür ile meşhūd u meşhūr olup intiẓām-ı niẓām-ı ‘ālem için ebnā-yı Ādem’den bir ẕāt-ı ḫuceste-ḳademi meyān-ı ḫalāyıḳda siyāset ü ‘adālet emri için taḫt-ı ḥükūmete iclās ve bu ṭarīḳ-ile ehl-i fesādıñ ‘urūḳ u vücūdu rū-yı arżdan ḳal‘ u kam‘ı iḥsās oluna dėyü kāffe-i benī ādem bu ḫuṣūṣu ehemm ü muḥtem gördüler. Zīrā ki nüfus-ı ādemī *"Ve küntüm ezvācen ṯelāṯe*[150] ḥükmünce üç ferīḳe tefrīḳ olunup *"Fe-minhüm ẓālimün li-nefsihī ve minhüm muḳtesidün ve minhüm sābiḳun bi’l-ḫayrāti"*[151] müfādınca güruh-ı evvel dā’imā

[147] ″Korku ve ümit arasında.″manasına gelen ifade.
[148] Duyduk ve itaat ettik.
[149] Delhi Türk Sultanlığı hükümdarı (1290). Şehnāme’ye de ilk insan olarak onun hikayesiyle başlanır. (Wikipedia, 20.10.2023).
[150] ″Siz o zaman üç sınıfa ayrılacaksınız.″ (Vāḳı‘a 56/7)
[151] ″Onlardan kendine zulmedenler vardır. Onlardan ortada olanlar vardır. Yine onlardan Allah’ın izniyle hayırlı işlerde öne geçenler vardır.″ (Fātır 35/32)

laġzīde-pā-yı çirk-āb-ı vaḥal-i nefs olup *"İnne'n-nefse le'emmāretün bi's-sū'i"*[152] mūcebince dāmen-i 'işmetin ve girībān-ı 'iffetin levş-i ḳabāḥat ü ḫabāşet ile ālūde vü nā-pāk ve ceyb-i câme-i 'ırżın ser-pençe-i hevā vü heves-ile ṣad-çāk eyledi. Fırḳa-yı nāciye-i şālişe ancaḳ bu dār-ı nikbet-medārdan külliyen 'uzlet ve bu peyġūle-i evzārdan zāviye-i vahdetde kūşe-nişīn-i ferāġat olup kār u bār-ı 'ālem-iştiġālinden ḳalbi ḫālī vü şerr u şūr-i benī ādem-ile dil-ḫırāş olmadıġından envār-ı tecellīyāt-ı İlāhī ile ḫāne-i derūnu mālī olmaġla ne ḥubb-ı zeḫārif-i dünyā gözünde uçar ve ne metā'-ı müste'ār-ı cihān hevesi ṣaḥn-ı derūnundan geçer. Lākin güruh-ı şānī-i mevfūru'l-emānī bu iki mertebe meyānında ḫayrān ve müdāme-i ıżṭırāb u teşvīş ile ser-germ ü sekrān ḳalmış idi. Pes ol hengāmda niçe nā-ḫalef-i bed-fercām, çenber-i istiṭā'ati gerden-i iṭā'atden ḫal' ėdip dā'ire-i inḳıyāda girmeden istinkāf ve rūz-be-rūz āzmāyiş-i ifsād-ı eṭrāf u eknāf eylediklerinden zümre-i bī-dest ü pā ve ṭā'ife-i 'aceze vü ẓu'afāya **[8ª]** muḳteżā-yı cibilliyet-i cevr ü āz, dest-i şe'āmet-peyvestlerin dırāz ėtmeğe şürū' ve cīfe-i ẓulm ü ta'addīye ḥırṣ ü vülū' ėtdiklerinde fırḳa-yı şāniyeniñ 'uḳalā-yı żevi'l-ebṣār u fużalā-yı ulü'l-i'tibārı tezyīn-i encümen-i meşveret ve tertīb-i bezm-i maṣlaḥat eyleyip kü'ūs-ı raḥīḳ-i 'adl ü dād, meyān-ı cülesāda devr ü īrād olunup niẓām-ı 'ālem ü istirāḥat-i ümem bābında 'āḳılāne müşāvere ve ḥakīmāne muḥāvere olunmaġ-ıla

[Evṣāf-ı Şehinşāh-ı 'Adālet-küster]

o meclisde kimi pervāne kimi şem' ve kimi lisān u kimi şem' olaraḳ āḫir-i kār pergār-ı re'yleri şol merkezde ḳarār ėtdi ki kendilere bir umūr-dīde vü kār-āzmūde ṣāḥib-i 'aḳl u tedbīr ve ehl-i beyān u taḥrīr, melik-i rūşen-żamīr bulalar ki riḳāb-ı gerden-keşānı raḳabe-i 'ahd ü peymāna ve ṭavḳ-ı 'ubūdiyyet ü fermāna çekip her pīr ü civān andan nā'il-i 'adl ü iḥsān ve her ḳaviyy ü nā-tüvān muġtenem-i nevāle-i in'ām-ı firāvān olalar. Pes ol re'y-i iṣābet-medār buña incirār buldu ki işbu feżā'il-ile ārāste ve bu ḥüsn-i şemā'il-ile pīrāste ėdip ve lebīb-i ḥasīb ü nesīb-i żevi'l-ḳadr ve'l-iḥtirām, menba'ü'l-cūd ve'l-ikrām *Keyümerş*-nām bir żāt-ı melekiyyü'ṣ-ṣıfātı bulup bu ḫuṣūṣu hezār cidd ü ihtimām birle aña ilḥāḥ u ibrām eylediklerinde ḫāh u nā-ḫāh anı bu ḥükme rāżī ve mā-beynlerinde nışfet ü 'adālet ile rü'yet-i umūr için vālī vü ḳāḍī ḳıldılar. Şöyle ki ḥall ü 'aḳd-i umūr ve retḳ u fetḳ-i maṣāliḥ-i cumhūr her ḥālde anıñ re'yine menūṭ ve ser-rişte-i vuḳū'āt anıñ dest-i emānet-peyvestine merbūṭ ola.

[İḫtilāfāt der-Şān-ı Keyümerş]

[152] "Nefis her zaman kötülüğü ister." (Yûsuf 12/ 53)

Ve bu Keyūmerş ḥaḳḳında aṣḥāb-ı ḳıṣaṣ u aḫbār ve naḳale-i ḥavādiş-i rūzgār, iḫtilāfāt-ı bī-şümār ėdip kimi isbāṭ-ı Mehelāyil'den[153] olmaġı tercīḥ ve kimi evlād-ı Nūḥ-ı neciyyullāhdan olduġun taṣrīḥ ve bir niçe erbāb-ı ḳīl[154] u ḳāl bu ādemden muḳaddem bir ādemiñ neslinden olmasına istidlāl ve ṭā'ife-i dīger cān bin cān sülālesinden dėmege meyyāl oldular. Ve ba'ż-ı āḫar bu ġarīb ḫaberi daḫi ḫaber verdi ki yebrūḥu'ṣ-ṣanem[155] ve serrācu'l-ḳuṭrub[156] **[8^{b}]** dėdikleri nebāt ki aṣlı hey'āt-ı ādemīye müşākil ve her vechile a'żā vü cevāriḥ-i insāniyyeye müşābih ü mümāşildir ki cibāl-i Çīn'de nābit ü müstebīn olur. Ḫallāḳ-ı 'ālem ve muḥyi'r-rimem aña rūḥ kerem eyleyip nām-ı Keyūmerş aña 'alem olmuşdur dėdiler. Lākin tevārīḫ-i mu'teberelerden mefhūm ve ḳıṣaṣ u aḫbār-ı mütevāfire vü mütevātirelerden ma'lūm olan evvel mülūk-ı benī ādem ki Keyūmerş-i ferḫunde-demdir, yā ṣulbī-i veled-i ādem yāḫūd ba'de-ṭ-ṭūfān aḥfād-ı Nūḥ nebīden olması mültezemdir. Pes aḳvāl-i sālifeniñ ekseri *lā ṭā'ile taḥtehū*[157] ḳabīlinden birer ḳavl-i muḫteri' ve erbāb-ı ḫurāfāt u ekāẕībin rivāyātıyla olduğundan eż'af u mübtedi'dir. Zīrā ki bu bābda i'timād u i'tiḳāda aḳreb ve ṣıdḳ u sedāda enseb, *Naṣīḥatü'l-mülūk*[158]-nām kitāb-ı belāġat-irtisāmda imām-ı hümām ḥuccetü'l-İslām Muḥammed Ġazzālī'[159] niñ iltizām eylediğidir ki, Keyūmerş-i benām, muḳaddem-i şāhān-ı 'Acem u Pīşdādiyān'dan evvel mülūk-ı benī ādemdir. Şīt nebīniñ birāderi ve

---

[153] Mahalalel[a], İbrani Kutsal Kitabı'nda adı geçen bir ataydı. Kral James Onaylı Kutsal Kitap Çevirisine göre, Eski Ahit'te Mahalaleel, Yeni Ahit'te Maleleel olarak zikredilir. Mahalalel "Parlayan El" olarak tercüme edilir. Nuh'un ve dolayısıyla tüm insanlığın atasıdır. (Wikipedia, 08.06.2023)

[154] **Derkenār:** Bu ta'bīrden ḳavl-i meẕkūruñ mercūḥiyyeti īmā olunmuşdur. Li-mütercimihī.

[155] Adam otu denen bitki.

[156] **Derkenār**: Ma'lūm ola ki ba'de ebi'l-beşer, hem ḫalīfe ve hem vaṣiyy-i peder olan Şīt en-nebī 'aleyhisselām olduġu müştehirdir. Zīrā ki dīn ü cibilliyyet cihetinden evlād-ı Âdem içre ekber idi. Ve ammā mülk ü salṭanat ve siyāset-i beşer ü iḳāmet-i umūr-ı ra'iyyet cihetinden ekber olan Keyūmerş, ṣāḥib-i 'adāletdir. Nitekim imām-ı hümām ḫabr-ı fihām Muḥammed el-Ġazālī *Siyeru'l-mülūk*-nām kitāb-ı benāmında böyle ifāde-i merām eylemişdir ki evlād-ı ādem keşret ü vefretde ḳırḳ biñ nüfūsa bāliġ olduḳda cümle-i evlāddan Şīt ü Keyūmerş-nāmān iki püser-i ḫurrem-nihādın iḫtiyār ve anlara ṣuḥuf-ı āsumānī-i celīlü'l-miḳdār olaraḳ ḳırḳ ṣaḥīfe i'ṭāsıyla ser-i sa'ādet-efserlerin mümāss-i çarḫ-ı devvār eyledi. Pes umūr-ı dīniyye vü maṣālīḥ-i uḫreviyye maṣāliḥin Şīt nebīye vaṣiyyet ve niẓām-ı memālik ü 'imāret-i bilād ü mesālik ḫuṣūṣun Keyūmerş-i ṣāḥib-'adālete irā'et eyledi. Ḫattā Keyūmerş-i ẕī-şevket otuz sene ṣāḥib-i salṭanat oldu. Keẕā fī *Evveliyātı* Maḥremî 'Alī Dede mütercemen. [Not: Bahsedilen kaynak Bosnalı Ali Dede'nin *Muḥâḍarâtü'l-evâ'il ve müsâmerâtü'l-evâḫir'*dir. Süyûtî'nin Kitâbü'l-Evâ'il'ini örnek alan bu eserin ilk kısmına evâil veya evveliyât denmiştir (Tayşi, 20.10.2023). 2.bölümde ifade ettiğimiz üzere mütercimin Mahremî şeklinde verdiği mahlas da kaynaklarda Harîmî olarak geçmekte olan Bosnevî Ali'nin mahlasıdır.]

Derkenār 2) Ve daḫi ṭabaḳāt-ı mülūk-ı Fars dört ṭabaḳa üzere mülūk ü vülāt olmuşlardır ve 'Acem meyānında ṭabaḳa-i ūlā, Pīşdādiyān ve sāniye Keyāniyān ve sāliṣe Eşkāniyān ve rābi'a Sāsāniyān 'unvānıyla şöhret ü şān bulup āḫirleri 'ahd-i ḥaẕret-i Fārūḳ-ı 'adālet-kirdārda Medāyin'de mülk ü salṭanatı tār u mār olan Yezdicerd bin Şehrbāz(?) olduġu Beyḍāvī'niñ *Niẓāmu't-Tevārīḫ*'inde iş'ār olunmuşdur. Keẕā fī *Evveliyāt*. Mütercemen.

[157] Boşuna, yararsız.

[158] Gazzālî'nin (ö. 505/1111) ahlāk ve siyasete dair Farsça eseridir. (Avcı, 20.10.2023)

[159] Hüccetü'l-İslām Ebû Hāmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzālî et-Tûsî (ö. 505/1111). 450 (1058) yılında İran'ın Horasan bölgesinde, yetiştirdiği ālimler ve devlet adamlarıyla tanınan Tûs'ta (bugünkü Meşhed) dünyaya gelmiştir. Eş'arî kelāmcısı, Şāfiî fakihi, mutasavvıf, filozoflara yönelttiği eleştirilerle tanınan İslām düşünürüdür.

zamānınıñ mih-ter ü bihter-i ṣāḥib-şecā‘at dilāveridir. Fehm ü ferāsetde vaḥīd ve ‘ilm-i siyāsetde ferīd idi ki nām-ı Keyūmerş[160] lügat-ı Süryānī’de ″ḥayy-ı nāṭıḳ‟ ma‘nāsına olmaġla *el-Esmā’u tenezzele min ṣavbi’s-semā’i*[161] meşeline *ṭābeḳa’n-na‘lü bi’n-na‘li*[162] muṭābıḳ düşüp

[Evṣāf-ı ‘Adālet]

‘Adlü sā‘atin ḫayrun min ‘ibādeti seb‘īne seneten[163] me’āli kendiye dā’imā ḥasb-i ḥāl ve fi’l-ġuduvvi ve’l-āṣāl[164], intiẓām-ı ālem ḫuṣūṣuna beẕl-i maḳderet kendiye aḳṣe’l-āmāl olmuş-idi. Bu sebebden ‘aṣḳā‘-ı ‘āleme müteferriḳ olan ehl-i hevā vü erbā‘-ı memlekete dest-i ıżrārı dırāz ėden süfehā vü füseḳā anıñ vüfūr-ı ma‘deletinden ve şümūl-ı ṣavlet ü şiddetinden hirāsān olup ser-cümle baş ü cān ile fermān-ı ‘adālet-iḳtirānına muṭī‘ ü münḳād ve yek-dīgerle muḫāṣama vü münāza‘a ėtmek üzerine ittifāḳ u ittiḥād eylediler. Şol rütbe cihāna āṣār-ı ‘adālet ṭoldu ki mīş-i dil-rīş gürg-i mefsedet-endīş ile mānend-i birāder-i ḫ̆īş **[9ª]** zindegānī ėder oldu. Lākin ol melik-i dil-āgāh ya‘nī Keyūmerş şāh bi-ḥikmetillāh ṣayd u şikāra ḥarīṣ ve ekşer evḳātın ışṭıyād u iḳtināṣa taḫṣīṣ ėdip yektā vü tenhā seyr-i kūh u ṣaḥrā ėdip gėceler şi‘āf-ı tilālde ve şi‘āb-ı cibālde beytūtet ve gündüzler ācām u ġıyāżda ārām u istirāḥat birle ẕüll-i ġurbeti ve şiddet ü kirbeti serīr-i salṭanata tercīḥ birle evḳāt-güẕār ve şīr ü peleng ile Rüstemāne kār-zār ėderdi. Çünkü Keyūmerş-i sütūde-ḫiṣāl bunuñ üzerine bir niçe eyyām ü leyāl geçirip ‘adl ü dād ve ṣalāḥ u sedād birle eṭrāf-ı ‘āleme ve ẕürriyāt-ı ādem’e intiẓām-ı tām ve irtibāṭ-ı mā-lā-kelām vėrip rū-yı cihānda rüsūm-ı cevr ü ‘udvān mün‘adim, ve bi’l-cümle esās-ı ḳavā‘id-i fitne vü ṭuġyān münhedim olmaġla merāsim-i dīn ü devlet ve ma‘ālim-i mülk ü salṭanat ṭarāvet ü nażāret bulup kebk-i pür-sūz u sāz ve dürrāc-ı pür-nāz u niyāz, şehbāz-ı bülend-pervāzıñ dīdesinde āşiyān ṭutdu. Ve güncişk-i ḥayret-me’āb u beġāş[165]-ı żacret-intisāb, ‘uḳāb-ı ‘ālī-cenābıñ seri üzere kendiye lāne vü mekān

---

[160] **Derkenār**: Ma‘lūm ola ki *Niẓāmu’t-Tevārīḫ*’de meẕkūr olduġu üzere mülūk-ı Fürs ki devlet-i Muḥammediyye’den muḳaddem memālik-i ‘Acemde müstaḳil pādişāhlar idi, dört ṭabaḳadır. Ṭabaḳa-i ūlā Pīşdādiyān ki on neferdir. Keyūmerş, eṣaḥḥ-ı aḳāvīl evlād-ı Nūḥ ‘aleyhisselāmdan olmaḳdır. Müddet-i mülk-i āşiyān-hümā 4. Bi’l-ittifāḳ evvel-i pādişāhāndır. Müddet-i salṭanat: 40. Müddet-i ‘ömreş: 100. *Netāyicu’l-Fünūn* li-Nev‘ī Çelebi.

[161] “İsimler gökten iner” (Yılmaz, 2006, 2/847).

[162] “Ayakkabılar birbirine uygun, iki ayakkabı birbirinin aynı, tıpkı. (Tencere yuvarlandı kapağını buldu.)” şeklindeki atasözü. (Yılmaz, 2006, 2/825)

[163] ″Bir saatlik adalet yetmiş senelik ibadetten hayırlıdır″ şeklinde olduğu rivayet edilen bir hadistir. (Aclûnî, “Keşfu'l-Hafâ”, II/58; bk. ez-Zeylâî, “Nasbu'r-Râye”, IV/67)

[164] Sabah ve akşam manasına gelen, Nûr suresinin 36. Ayetinde de geçen bir ibaredir. (Bkz: Nûr 24/36)

[165]**Derkenâr:** El-Büġāşe: Bi-fetḥi’l-bā’i’l-muvaḥḥadeti. Şümme ġaynin mu‘cemetin [sümme elifin] sümme müşelleşetin sümme hā’in. Keẕā żabeṭahā el-muṣannifü *fī Şerḥi’l-Müheẕẕebi*. Ḳāle’r-Rāfi‘ī: “Ve hüve ṭā’irun ebyażun beṭī’u’ṭ-ṭayerāni, aṣġaru mine’l-ḥid’eti.” Ve ḳāle ṣāḥibu’l-*İstiḳṣāi*: “Ey, bi-fetḥi’l-bā’i bi-nuḳṭatin, fi’l-eṣaḥḥi ve’l-ġayni’l-menḳūṭati. Ve hüve ṭā’irun dūne’r-raḫameti baṭī’u’ṭ-ṭayerān fī levnihī ġubratün. Ve ḳāle’l-Muṭarrizī fi’l-*Muġrib* : “El-büġāsü mā lā yeşīdü min ṣıġāri’ṭ-ṭuyuri ke’l-‘aṣāfīri ve naḥvihā. El-

ėtdi. Ammā her zamān Keyūmerṯ-i zī-şān, kūşe-i ‘uzlet ü künc-i ferāġat gözleyip terk-i salṭanata bahāne vü iḫtiyār-ı ḫalvete efsāne arayıp ‘ibādet-i melik-i müte‘āl için bir ṭarafa çekilmeği esne’l-ḫişāl bilirdi.

Veliyy-i ‘ahd kerden-i Keyūmerṯ Şāh be-Merdümek-i dīde-i ḫīş Siyāmek.[166] Li-mütercimihī:

[Fā‘ilatün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]

1. Ey ḳalem nolsun bu taḥvīlāt-ı ‘ālem dem-be-dem
   Kimi dünyādan uṣanmış kimi vaż‘ eyler ḳadem

2. Aṣlı yoḳ mu bu ḳuru ‘unvānıñ āyā vėr ḫaber
   Ḳande gitdi Rüstem[167] ü Sām[168]u Nerīmān[169] Güstehem[170]

Neṯr: Nāḳıdān-ı naḳdīne-i rūzgār ü ṣarrāfān-ı bāzār-ı dāsitān-ı edvār, şu vech-ile ‘arūs-ı ḥikāyātıñ çehresinden izāle’-i bürḳa‘-ı şübhe ėdip cemāl-i me’āli āşikār eylediler ki vaḳtā kim salṭanat-ı Keyūmerṯ üzerine bir niçe māh ü sāl güẕerān ėdip āyīne-i cemālinde nişāne-i pīrī ṣubḥ-ı ṣādıḳ gibi nümāyān olduḳda ferzend-i nīk-aḫter **[9[b]]** ü püser-i feṭānet-küsterin ki Siyāmek Şāh[171] nāmı-y-ıla müştehirdir anı yerine veliyy-i ‘ahd ėtmeği taşmīm eyledi tā

---

büġāṯetü vāḥiduhā.” ḳāle : “ve fī evvelihi el-ḥarekātu’s-ṣelāṯu ya‘nī el-fetḥu ve’ż-żammu ve’l-kesru. Keẕā fī’l-*İşārāt.* [Bügāse, bâ, gayın, elif, sâ ve hâ’nın fethi iledir. Mühezzeb Şerhi’nde musannif böyle harekelemiştir. Râfi’î şöyle söylemiştir: O, çok yavaş uçan beyaz bir kuştur, çaylak kuşundan daha küçüktür. İstiksā’nın yazarı da: “Yani bâ’nın fethi iledir. Gayın ile olması daha doğrudur. Kendisi gibi toprak rengi, yavaş uçan raḫame kuşundan daha alçakta uçar.” Mutarrizî, *Muğrib* adlı eserinde şöyle demiştir: “Beğās, serçe ve benzerleri gibi küçük kuşları tuzağa düşürmez. Onun tekili “beğāse”dir. Ve yine şöyle demiştir: “Onun ilk harekesi üç tanedir. Yani fetha, zamme ve kesra olur. İşârât.]

[166] Keyumers Şah’ın, göz bebeği Siyâmek’i veliaht olarak bırakması.

[167] Rüstem-i zâl. Pehlevî edebiyatında Rostahm ve Rostethem şekillerinde geçer ve “iri yapılı, güçlü” anlamını taşır; bazan da aynı mânadaki “Tehemten” lakabıyla birlikte kullanılır. Aslında Zaloğlu Rüstem’in Eşkânî ileri gelenlerinden bir kahraman olduğu ve millî destana girmesiyle birlikte kendisine birtakım olağan üstü efsanevî özellikler atfedildiği sanılmaktadır. Hayatının tamamı başarılarla dolu olarak Zâbülistan’da geçmiştir (Yıldırım, 20.10.2023).

[168] Hz. Nûh’un oğludur. Nûh (a.s)’ın 500 yaşını geçmesinden sonra doğan Sâm (Tekvîn, 5/32) tûfanda diğer kardeşleri gibi eşiyle birlikte gemiye binmiş (Tekvîn, 7/13) ve Tanrı’nın Nûh ile gerçekleştirdiği ahde kardeşleriyle katılmıştır (Tekvîn, 9/8). Tevrat’ta Nûh’un oğullarının şeceresi zikredilirken “Eber’in bütün çocuklarının atası” nitelemesiyle Sâm’ınki sona bırakılmış (Tekvîn, 10/21), Tekvîn kitabının 11. babında ise Eber ve Hz. İbrâhim’i de kapsayan şeceresinde onun İbrânîler dahil Sâmîler’in atası olduğu vurgulanmıştır (Taşpınar, 20.10.2023).

[169] Rüstem’in dedesinin babası olan büyük, yiğitliği ile meşhur İran padişahlarındandır (Güleç, 2013, 25).

[170] Nevzeriyân Hanedanının kurucusu Nevzer’in oğludur. Kötülük tanrısı Ehrimen tarafından öldürülmüştür (Yıldırım, 2008, 337).

[171] Keyumers’in oğludur.

ki kendi mescid-i ‘ubūdiyyetde mu‘tekif ü muḳīm ola. İttifāḳ bir seḥer ḫāb-gāhdan ref‘-i ser ḳıldıḳda görür ki kişt-zār-ı cüvānīde berf-i pīrīden eşer ve çehre-i ‘ömr-i girān-ḳadrīdeża‘f u nā-tüvānīden gerd-i keder ẓuhūr ėtmiş. Teferrüs ü tedebbürle tefekkür ḳıldıḳda bildi ki müddet-i zindegānī pāyāna yetmiş. Pes *"men erāde'n-necāte fe-'aleyhi bi-terki'ş-şehevāti*[172] müfādınca ḫāb-ı ġafletden ve raḳde-i cehāletden bīdār ve tedārük-i mā-fāt mehāmına ibtidār ėdip a‘yān-ı memleketi ve erkān-ı devleti ḥużūr-ı mevfūru'l-ḥubūrlarına da‘vet, ve her birine yerli yerince maḳāmın irā'e vü işāret ėdip ḳurretü'l-‘ayn ü sülvetü'r-rūḥu ve ḳuvve-i ẓahrı vü ‘umde-i fütūḥu ve naḳdīne-i ‘ömrünüñ sermāyesi, ya‘nī ciğer-kūşesi Siyāmek Şāh'ı veliyy-i ‘ahd ü ḳāim-maḳām ve merci‘-i kāffe-i enām olmasın anlara ‘arż eyledi. Zīrā ki ol püser-i sütūde-eşer cūd u seḫāda miśli nādir ve yek başına ḫalāyıḳ-ı ‘ālem ile neberd ü veġāya ḳādir yegāne vü ferzāne ve ḥoḳḳa-i lāciverdī-i gerdūnda dürr-i yetīm gibi bir dāne idi. Anıñ-çün ol a‘yān-ı sāmī-mekāna mā-fi'ż-żamīrīn işā‘a vü ibāne ėdip dėdi ki:

[Evṣāf-ı Erkān-ı Devlet]

″Ey cihānıñ güzīde serverleri ve ey meydān-ı ferāsetiñ gerçek erleri, sizler ki di‘āme-i kāḫ-ı salṭanat ve üsṭuvāne-i bünyān-ı mülk ü milletsiz, mihr-i sürūrī siziñ re'y-i münīriñizle müstenīr ve māh-ı ḫüsrevī siziñ tedbīr-i işābet-ḳarīniñizle şehīr olup bāġ-ı ‘ālem siziñ himmetiñizle pür-berg ü bār ve merġ-zār-ı cihān siziñ taḳayyüd ü ihtimāmıñız-ıla pür-ezhār u eşmār olur. Eger mebnī-i ḫidmet-i salṭanatdan ma‘ẕūr ve bu maḥṣūl-i ‘ömrümü şehriyārlıġa ḳabūl ile beni mesrūr ėderseñiz bī-reyb ü reyn ve bilā-şekk ü meyn ḫāṭır-ı vīrānım ma‘mūr ve sürūr-ı sīnem her vech-ile mevfūr olur.″ Vaḳtā kim şāh-ı vālā-cāh, mā-fi'l-bālin beyānda iktināh eyledi ser-cümle erkān-ı devlet-i ḫulūṣü'ṭ-ṭaviyyet sem‘an ve ṭā‘aten ṣadāsın peyveste-i **[10ª]** ‘arş-ı berīn ü ṭanīn-endāz-ı ṣımāḫ-ı ‘illiyyīn ḳılıp ser-ā-ser bende-i fermān-ber olduḳların ḫaber vėrdiler. Ve kāffe-i ṭuġrā-yı ġarrā-yı şehinşāhīye çeşm-i ser üzere yer gösterdiler. Şöyle ki, re'y-i ‘ālem-ārā-yı cihān-dārīye hezār āferīn ve fikr-i müşkil-küşā-yı sipeh-sālārīye bi-ḥaddihī sābāş ü taḥsīn ėdip kemīne çāker olduḳlarından serlerin yere berāber ḳılıp pīş-gāh-ı ma‘delet-penāhda rū-yı zemīne mālīde-i vücūh u cibāh ėtdiler. Zīrā ki Siyāmek Şāh-ı ḫayr-ḫāh meyān-ı re‘āyā vü sipāhda luṭf u inṣāf-ile mevṣūf ve saḫāvet ü şecā‘at ile ma‘rūf idi, çünkü cāh-ı vālā vü taḫt-ı bālā şeh-i Siyāmek'e bi-ittifāḳi'l-ārā' i‘ṭā olundu, nā-çār atasınıñ fermānına teslīm ü iẕ‘ān gösterip emr-i peder-i vālā-güherini yādigār-ı cān bilip ḫidmet-i cihān-dārī vü rütbe-i ḫudāvendigārī mehāmına ḳıyām ve re‘āyā vü berāyānıñ emn ü āsāyişi ḫuṣūṣuna fevḳa'l-me'mūl iḳdām-ı

[172] "Her kim kurtuluşa ermek isterse, şehvetleri terk etmesi gerekir."

tām gösterip heme-ān vālid-i ‘azīziñ sīretin icrā’ ve cemī‘-i zamān peder-i ḫuceste-eṣeriñ sünnetin iḥyā birle ‘adl ü dādı pīşe ve rūz [u] şeb aḥvāl-i ḫalāyıḳı endīşe ėdindi. *Men teşebbehe ebāhu femā ẓaleme*[173] *ve men a‘raża ‘ani’l-ḥaḳki nedime*[174] mefhūmundan bir ḳadem taḫallüf ü istikbār göstermeyip her vech-ile *el-Veledü sırru ebīhi*[175] miṣdāḳını beyne’l-ġabī ve’n-nebīh iş‘ār u iẓhār eyledi. Lākin bu daḫi hengām-ı fırṣat ü eyyām-ı ferāġat ü ruḫṣat bulduḳça bir zāviye-i ġār u kehf-i kūhsār bulup bir niçe gün anda iḳāmet ve ‘ibādet-i rabbü’l-beriyye için cibāl ü tilālde beytūtet ėdip ‘ādet-i pederīye muvāfaḳat ü müşābehet gösterdi tā ol zamāna dek ki kār-ı riyāsetden ber-vefḳ-i merām dil-sīr ü şād-kām ve çeşme-sār-ı salṭanatdan meşrebince def‘-i teşnegīyi itmām eyledi. İttifāḳ bir şeb-i deycūrda sülük-ı rāh-ı dūr-ā-dūr ėdip bī-yār u ġam-küsār, bir ġār-ı pür-tārda ḳarār ve dest-i meskenet ü iftiḳārı ol dādār-ı āmurz-kāra ber-dāşte ėdip çehre-i maḳṣūdun her yüzden āşikār eyledikde eṣnā’-i **[10^{b}]** münācātda ḳıbel-i ḳāḍiyü’l-ḥācātdan ḳalbine bu vāridāt u ilhāmāt sünūḥ ve bu yüzden der-i gencīne-i re’fet-i ilāhī feṭḥ ü fütūḥ buldu ki: ″Ey bende-i ḥazīn ü pür-enīn! Benim raḥmet ü iḥsānım saña ḳarīb ü ḳarīndir. Her ne murād ėderseñ ma‘ḳūl u maḳbūl ve her ne ricā vü niyāz ėderseñ tīr-i sūz-güdāzıñ hedef-i icābete mevṣūldür.″ Pes bu işārāt-ı pür-beşāretden sīne-i bī-kīnesi cūş ve cān u dilden deryāleyin ḫurūş ėdip ḫāk-i meẕellete vaẓ‘-ı ser ve ser-i sa‘ādet-efserin gerd-i ibtihāl ile mükedder ü muġber eyleyip: *‘‘İlāhī, ilāhī ḫallişnā ‘ani’l-iştiġāli bi’l-melāhī, ve kün mu‘īnen lenā vaḳte’d-devāhi ve erinā ḥaḳāyıḳa’l-eşyā’i ke-māhī*‘‘[176] zemzemesin ṣaḥrāda mūr u mār ve deryāda māhī-i ġavṭa-ḫār gūş ėtdi. Dėdi ki: ″İşbu şehristān-ı fenā ve dāru’l-mülk-i ‘anāda yeter ḳayd-ı selāsil-i sevdā ve aġlāl u ḥabā’il-i ġavġā ile muḳayyed ḳıldıñ! Kerem-i bī-‘illetiñden mutaẓarrı‘ ve cūd-ı bī-minnetiñden mütevaḳḳi‘dir ki bülbül-i cānımı maḥbes-i tenden ve murġ-ı rūhumu ḳafes-i bedenden āzād eyle.″ Pes ol zār-ı dil-figār, bāb-ı Melik-i ġaffārda bu tazarru‘ u i‘tiẕār ile tesbīḥ ü istiġfār ėderken nefeḥāt-ı elṭāf-ı sübḥānī ber-muḳteżā-yı *″Ucībü da‘vete’d-dâ‘ī iẕā de‘ānī*‘‘[177] dest-āvīz-i ibtihāli ḫayr-ı ḳabūle vāṣıl ve hediyye-i ḥamd ü ṣenāsınıñ mücāzātı ol ḥīnde ḥāṣıl oldu.

[173] “(Güzel ahlâkta), babasına benzeyen zulmetmez” (Yılmaz, 2006, 2/631).
[174] Her kim de Hak’tan yüz çevirirse pişman olur. Bu cümle Tâhâ Suresi’nin “Her kim de benim zikrimden (Kur’an’dan) yüz çevirirse, mutlaka ona dar bir geçim vardır. “ manasına gelen “Ve men a’rada ‘an żikrî fe-inne lehu ma’îşeten dankân” ayetini hatırlatmaktadır (Tâhâ 20/124).
[175] Çocuk babasının sırrıdır. “Oğul babaya çeker. (Armut dibine düşer.)” (Yılmaz, 2006, 2/912).
[176] İlahi, ilahi! (Bizi) boş işlerle meşgul olmaktan kurtar. Felakete uğradığımız zamanlarda bize yardımcı ol ve bizlere eşyaların hakikatlerini olduğu gibi göster.
[177] Bana dua ettiği vakit dua edenin dileğine karşılık veririm. (Bakara 2/186)

Şehīd küşten-i Siyāmek Şāh[178] der-dest-i dīv-ān-ı güm-rāh. Li-mütercimihi'l-ḥaḳīr:

[Fâilâtün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

1- Ey ḳalem egniñdeki bu câme-i mātem nedir
Ḳaralarla ser-be-ser ālūdesin bu ġam nedir

2- Gel cihān ġavġāların eyle ḥikāyet bizlere
Mācerā-yı dāsitān-ı kişver-i 'ālem nedir

Neşr: Rāviyān-ı ḳıṣaṣ-ı pür-sūz u sāz ve muḫbirān-ı ḥikāyāt-ı nāz u niyāz, bu dāsitān-ı ḥüzn-ālūdu ṣaḥīfe-i sedḫ-i rūzigār-ı zūr-kārda bu nāle vü āh ile ibrāz ėderler ki ol zamān ki ẕürriyāt-ı benī ādem kemāl-i vefret ü kesretle seyr-i eṭrāf-ı 'ālem ḳıldılar, bunlarıñ ḥaşmet ü heybetinden ve ṣadmet ü ṣavletinden cān-verān-ı bergeşte-ḥālān, bīşe vü ġārlara girīzān ve ḫavf u ḫaşyet-i şerr-i insānī birle leyl **[11ª]** ü nehār serāsīme vü ḥayrān olup a'ṣāb u evṣālleri dehşetle lerzān olurdu. Ṭā'ife-i cin daḫi bu hūy u hāya ve bu cidāl ü ġavġāya taṣabbur u taḥammül ėdemeyip terk-i 'amā'ir ü iḫtiyār-ı cezā'ir ėdip kimi sākin-i ma'āmir iken ḳāṭın-ı maḳābir oldu. Ve bir ṣınıfı ḥucub-ı ṣuḥubda iḫtifā ve ba'żı āḫarı ṣı'āb u şi'āba ilticā eyledi. Pes bu miṣilli işlerden ve bu günā miḥnet-engīz cünbüşlerden nihād-ı pür-'inādlarında mu'tādları olan ḥased-i ādemī-zād müzdād ve sīne-i pür-kīnelerinde 'adāvet-i dīrīne ziyād-ber-ziyād[179] oldu. Ol eṣnāda ṭuġāt-ı ṭavāġīt ve buġāt-ı 'afārītden muḫtelifetü'l-hey'āt ve'l-elvān ve müteḫālifetü'l-eşkāl ve'l-ebdān bir ṭā'ife-i ġayr-ı ḫā'ife ki sāḥa-yı dillerinden re'fet ü şefḳat ṣad merḥale dūr ve cān-ı ḫabāṣet-nişānlarından rıfḳ u līnet külliyen meslūb u mehcūr olup *"Bel leccū fī 'utüvvin ve nufūr"*[180] mefhūmu nāṣıye-i ḥāllerinde gün gibi meşhūrdur. Ol şehriyār-ı kām-kār, ya'nī Siyāmek-i gerdūn-vaḳārıñ taraṣṣud-ı istihlākine nigeh-dār ve tenhālarda ḳatl ü i'dāmı ṭarīḳine intiẓār üzere idiler. Ol şeb ki Siyāmek Şāh lisān-ı edeb birle nūş-ı şerbet-i şehādeti dergāh-ı Rab'den ṭaleb ėtmiş-idi. Hemān-dem ol kilāb-ı şe'āmet-ḳademden bir gürūh-ı bī-dīn ü cumhūr-ı şeyāṭīñ-i mel'anet-āyīn, ol melik-i melek-ḫıṣāl ve ṣāḥib-cemāl-i bā-kemāliñ üzerine ṭā'ūn u vebā vü 'āhāt-ı semā gibi inip ġarīm-i bī-muḥābā vü mevt-i müfācā mānendi ol şāh-ı maẓlūmu ve pādişāh-ı mehmūmu ol gürūh-ı 'anīd şehīd ėtdiler. Pes bu fesād-ı pür-kesād-ı nā-sedād üzerine bir niçe rūz u leyāl mürūr ve

[178] **Derkenār**: Ve mülūk-ı Pīşdādiyān'dan biri Hūşenc'dir ki Keyūmerş'iñ oğlu Siyāmek'i dīvler ḳatl ėtdiği gėce Hūşeng'iñ anasından ṭoġmuşdur. Siyāmek oġludur. *Netāyic-i Fünūn.*

[179] İfadenin yazmadaki şekli "ziyâd ü ber ziyâd" olarak görünmekte olup muhtemelen istinsah hatası olarak eklenmiş olan vâv'a metnimizde yer verilmemiştir.

[180] ″Bilakis, onlar haddi aşmada ve nefrette ısrar ettiler.″ (Mülk 67/21)

bir hefte miḳdārı rūzgār ‘ubūr ėtdi, Siyāmek-i ferḫunde-eṣerden ḫayr u şer hīçbir ḫaber ẓuhūr ėtmedi ve ḫayl u ḫaşem ü ġılmān u ḫadem, her ne ḳadar cüst-cūda sa‘y-i etemm ėtdiler ise daḫi yine ṣemere-i gūşişleri kemāle yetmedi. Ve aġṣān-ı āmāllerinde mīve-i murād bitmedi. **[11^{b}]** Ol ḥīnde peder-i pür-enīn bu dāhiye-i ḥurḳat-ḳarīni gūş edicek yüreğinden şefḳat-i pederāne cūş u ḫurūş ėdip ziyāde mużṭaribü’l-ḥāl ve müşevvişü’l-bāl olup leşker-i encüm-şümār ile eṭrāf-ı aḳṭārı peyk-i devān-vār zevāyā-yı kūhsārda ve büṭūn-ı her vādī vü ġārda aradılar. Āḫirü’l-emr, Siyāmek’iñ ser-i bürīdesin ve ten-i efsürdesin bir ṣaḫre-i ṣammā’ ḳoltuġunda mānend-i gevher-i tāb-dār, ġarḳ-ı envār olmuş buldular. Pes Keyūmerṣ-i nīk-sīreti bu ḥāletden ḫaberdār ve bu vāḳı‘a-yı hā’ileyi ‘alā mā hüve’l-vāḳi‘ ḥużūrunda iḫbār ėtdiler. Hemān-dem ol şāh-ı pür-elem cān atıp ol mevżi‘-i ma‘reke-gāha yüz ṭutup geldi. Sīne-i bī-kīnesi āteş-i cān-ḫırāş ile ṭoldu. Ve eşk-i gülgūnu eṭrāfa şerāre-pāş oldu. Ve bāḳī-i re‘āyā vü leşker u vülāt u a‘yān-ı ehl-i kişver, şāhlarına bu miṣilli ḥaḳāreti görüp şeb-i muẓlim gibi ḳaralara girip nāle vü āh u enīn ile ṭabaḳāt-ı *seb‘un şidād*ı[181] pür ṭanīn ėtdiler. ‘Āḳıbetü’l-emr, bu vāḳı‘a-i hā’ile ve bu ḥādiṣe-i pür-ġā’ileniñ çāresi ṣabr-ı cemīl ve maġfiret-i Ḫudā’yı ricādan ġayrı sebīl-i cemīl yoḳdur dėyü *"İnnemā yuveffe’ṣ-ṣābirūne ecrahum bi-ġayri ḥisāb*[182] beşāretin dergāh-ı Rabbü’l-erbābdan istircāya şitāb ėtdiler. Ve na‘ş-ı ġarībin hezār ta‘ẓīm ü terġīb birle kūh-ı Serendīb’e getirdiler. Ve merḳad-i Ādem-i ṣafīye ḳarīb maḥalle yetirdiler. Ammā çün nā’ire-i intiḳām, kānūn-ı sīne-i leşkeriyānda pür-şerār ü ḫırām olmaġın fe-lā-cerem ṣamṣām-ı intiḳām u şimşīr-i ḫūn-āşām ile dimā-i ḫuṣamāyı irāḳat ve ṣaḫn-ı ‘ālemi a‘dā-yı bed-nihāda iżāḳat için techīz-i leşker-i ẓafer-rehber ve tertīb-i ‘asākir-i şecā‘at-eṣer ėdip cünūd-ı ‘anūd-ı düşmeni zīr ü zeber etmeğe seyr ü sefer ėtdiler.

Leşker-keşīden-i Keyūmerṣ-i Ferişteh-āyīn ber-Ṭā’ife-i ‘Afārīt-i Melā‘īn. Li-mütercimihī:

[Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]

1. Ey ḳalem sen seyf-i ṣārimsin elimde bī-riyā
   Ḫūn-ı a‘dā ile yaz bu mācerāyı ḳıl edā

[181] “Sonra bunun ardından *yedi kurak yıl gelecek*, saklayacağınız az bir miktar hariç bu yıllar için biriktirdiklerinizi yiyip bitirecek. (Yûsuf 12/48)” âyet-i kerîmesinde geçen “yedi kurak yıl” manasında bir tamlamadır.
[182] "Ancak sabredenlere ödülleri hesapsız ödenir." (Zümer 39/10)

[12ª]

2. Dem urup ḳanlar ṣaçıp ṣahn-ı ṭurūsu eyle sürḫ
Görsün a‘dā nicedir ḫaṣm-āne heycā vü veġā

Neşr: Ḳıṣṣa-ḫānān-ı ṣaḥā’if-i devrān, nağme-sencān-ı nādī-i cihān, temāmī-i ḥikāyeyi bu ṭarz üzere beyān u ‘ayān eylediler ki,

[Ṣıfat-ı Ṣubḥ]

bir vaḳt-i seḥer kim āfitāb-ı ‘ālem-tāb kişver-i şarḳı fetḥ ėdip şimşīr-i żiyā-pāş ile ṣaḥrā-yı ‘ālemi münevver ve ḳal‘a-yı Ḳāf’a rekz-i ‘alem-i ẓafer eyledi. Sipāh-ı encüm bir uġurdan güm olup şeb-i ḳīr-gūn ḳara şālın sürüyüp seyr-i vājgūn ile dāḫil-i şehristān-ı ġayb u buṭūñ oldu. Pes Keyūmerş Şāh-ı ma‘delet-destgāh, miṣāl-i Rüstem-i dāsitān, ‘asākir-i bī-pāyān ile a‘dā-yı ḫabāşet-nişān üzerine mānend-i seyl ‘azīmet ü meyl eyleyip ol ḫayl-i hidāyet-neyl ile ṭayy-i merāḥil ü ḳaṭ‘-ı mefāviz ü menāzil ėderek bir kūh-ı bülend-i felek-şükūhuñ ẕeyline bu deñli sipāh-ı enbūh ile ėrdikde ne görse,

[Ṣıfat-ı Kūh-ı Pür-Şükūh]

bir cebel-i rāsiḫ ü bir ‘alem-i şāmiḫdir ki resen-i fikret niçe aḥḳāb-ı müteṭāvile medd olunsa ẕirvesine ėremez ve ‘uḳāb-ı taṣavvur ṣad hezār erişemez. Tīz-per ile dühūr-ı mevfūr iṭāre ḳılınsa ‘öşr-ı ‘āşirine varmaz. Zīra ki kemāl-i tecebbür ü istikbārından ṭāḳ-ı nīlū-revāk-ile baş ḳoşar ve kūh-ı Elbrūz[183] ü Demāvend[184] gibi ṭaġlar ḫavfından mānend-i tilāl ayaġına düşer. Çehre-i vaḥşet-behresine ḳīr ü ḳaṭrān ile ‘abūs-ı ḳamṭarīr[185] tasṭīr ḳılınmış ve *"Ẕūḳū messe seḳar"*[186] ‘unvānı ḥicāresine yer yer ḥakk olunmuş kemāl-i herem [ü] pīrīden, bālīn-i ṣaḥrāda otura otura yanları delinmiş ve nihāyet sāl-ḫurdelikden çehresinden leṭāfet ü ān eşeri büsbütün alınmış. Pes Keyūmerş-i ṣāḥib-fiṭnaṭ bir zamān ol kūh-ı bülende dīde-i ‘ibret ile diḳḳat ėderken nā-gāh dil-i āgāhına *"Ḳulūbü’l-mülūki ḫazā’inullāhi fī arżihī"*[187] eşer-i nīk-maẕharı eşer ėdip ilhām-ı Rabbānī vü te’yīd-i Sübḥānī birle bu ma‘nā ilḳā olundu ki Siyāmek-i baḫtiyārıñ ḳātil ü ḫūn-hārları dāmen-i kūhsārıñ filān bīşe-zārında ḳarār ṭutmuşlardır. **[12ᵇ]** Eger piyāde vü eger süvār, ḳayd-ı aġyārdan āzāde ve ‘ıyş u ṣafāda mevārid-i ṭarīḳi vü maṣā‘id-i şevāḥiki bağlayıp oturmuşlardır. Pes Keyūmerş-i dilīr, bu

[183] İran yaylasının kuzeyinde bir dağ. (Hourcade, 20.10.2023)
[184] İran’da çok yüksek bir volkanik dağın adıdır. (Hourcade, 20.10.2023)
[185] Kıyamet günü için kullanılan bir ifadedir. İnsân Suresinde “İnnâ neḫâfu min rabbinâ yevmen ‘abûsen kamtarîrâ(n) (Çünkü biz, asık suratlı, çetin bir günden (o günün azabından dolayı) Rabbimizden korkarız) şeklinde geçmektedir. (İnsân 76/10).
[186] ″Ateşe yüzüstü sürüldükleri gün.″ (Kamer 37/48)
[187] “Hükümdarların kalpleri Allah’ın yeryüzündeki hazineleridir.”

sırdan āgāh u ḫabīr olduḳda hemān-dem def‘-i kürbet ü iġtimām ve ḳaṣd-ı s̱e’r u intiḳām ile cān u dilden ‘avn-i ilāhīye i‘tiṣām ve cüyūş-ı deryā-ḫurūş techīzinde himmet-i tām ve tertīb-i ṣunūf u taḥdīd-i süyūfda tamām ihtimām ėdip ‘asākir-i nuṣret-ṣi‘ār u sipāh-ı ġayret-diṣāra *"Ve inne cündenā lehümü’l-ġālibūn"*[188] beşāretin reh-nümūn ėdip ol bīşe-zārı āteş-i miḥnet-güz̲ār-vārī ḳuşatdılar. Ve ol şeyāṭīn-i mefsedet-āyīn ü ol ‘afārīt-i mel‘anet-ḳarīni yalman-ı ḫüsām ü tīġ-i ser-tīz ile birbirine ḳatdılar. Vaḳṭā kim hūy u hā-yı leşkeriyān ve güft ü gū-yı ceng-āzmāyān, ol ṭuġāt-ı şeyṭanet-pīşe vü buġāt-ı ḫasāret-endīşeniñ gūş-ı hūşuna ṭokundu, ẓann ėtdiler ki ṣūr-ı İsrāfīl urulup ḳıyāmet günü geldi yāḫud ṣayḥa-i Cibrīl-i emīn ile seb‘a semāvāt u heft zemīn bir oldu. Pes bu dāhiye-i nā-gehānī anlara bir günā perīşānī vėrdi ki *"Ke-ennehüm ḥumurun müstenfiratün, ferret min ḳasveratin"*[189] mü’eddāsınca mānend-i cerād-ı münteşir[190], cem‘iyyet-i nikbetleri perīşān ve māye-i ḳuvvet ü ‘uddetleri tālān olup bu kār-zāra bir çāre bulamayıp ḳarārı firāra ve iḳdāmı inhizāma tebdīl ėdip ḫor u z̲elīl ve ‘atşān u ġalīl düşüp ol gürūh-ı mekrūh u nā-pāk, ser-cümle ‘urża-yı tedmīr ü helāk olmaġa ḳarīb olduḳda kimi “*Men necā bi-re’sihī feḳad rabiḥa"*[191] me’ālin kendiye māye-i feraḥ olur ḳıyāsıyla firāra yüz ṭutduysa daḫi yine hedef-i nīze vü tīr ve ṭu‘me-i tīġ ü şimşīr oldu. Ve ba‘żısı kemāl-i ḥayretden *"Eyne’l-meferru?"*[192] zemzemesi-y-ile ne ṭarafa ilticā ėtdiyse yine kendiyi ḳayd u bende ilḳā eyledi. Ḥāṣılı fesād u ‘inād üzere olan ışrārları kendileriniñ bā‘iṣ-i ıżrārı oldu. Şol sebebden ki sipāh-ı şehinşāhī vü ‘asākir-i pādişāhī o **[13ª]** bīşe -zārı mānend-i sūr-ı üstüvār ve belki mānend-i bürūc-ı āsumān-kirdār ḳuşadıp şöyle ki ol aradan mār u mūr geçiremezler ve belki havādan ḳuş daḫi uçuramazlar idi. Pes ol ḳavm-i şūm-ı şeḳāvet-mersūm bildiler ki, ‘āḳıbet kārları ḫātem-i la‘net ile maḫtūm ve hayyiz-i ḫalāṣdan maṭrūd u mercūmlardır. Gürīze mecāl ü ḫalāṣa iḥtimāl ḳalmayıcaḳ ceng ü sitīz ü neberd-i miḥnet-engīze iḳdām ve cümleten bir uġurdan ġulüvv-i ‘ām ėdip kimi ṣūret-i fīl ü ḫınzīrda ḫorṭūm-ı kemend-kirdār-ıla ve kimi şekl-i peleng ü şīrde enyāb-ı cirāb-eṭvārla ve kimi heykel-i ġurāb u ‘ūkābda çengāl-i eẓfār-ile ‘asākir-i şehriyārıñ üzerine yürüdüler. Şöyle kim ṣademāt-ı ṣufūfdan *"Ve zülzilū zilzālen şedīden"*[193] ḥükmü ‘ayān ve ḍarbe-i süyūfdan *"Ve enzelne’l-ḥadīde fīhi be’sün şedīdün"*[194] nüktesi müstebān oldu. Pes cünūd-ı pür-su‘ūd,

[188] ″Galip gelenler şüphesiz bizim ordumuz olacaktır.″(Saffât 37/ 173)
[189] ″Ürküp kaçan yaban eşekleri gibi öğütten yüz çevirip kaçtılar.″(Müddesir 74/50)
[190] “Dağılmış çekirgeler” anlamına gelen bu ifade Kur’ân-ı Kerîm’de kıyamet günü dehşetle kabirlerinden çıkacak olan bir grup insan için kullanılmıştır. “Onlar, o davetçinin (İsrafil’in benzeri görülmemiş) bilinmedik (korkunç) bir şeye çağırdığı gün, gözleri düşmüş bir hâlde dağılmış çekirgeler gibi kabirlerden çıkarlar” (Kamer 54/7).
[191] “ Kendini kurtaran kârdadır. (Gemisini kurtaran kaptandır.)” (Yılmaz, 2006, 2/661).
[192] ″Kaçacak yer neresi?″ (Kıyâme 70/10)
[193] ″Ve şiddetli bir sarsıntı ile sarsılmışlardı.″(Ahzâb 33/11)
[194] ″Bir de demiri indirdik ki onda büyük bir güç ve insanlar için yararlar vardır. ″ (Hadîd 57/25)

miṣāl-i dırġām u üsūd, ol ṭā'ife-i kenūd-ı 'anūduñ başına ṣayḥa-i 'Ād[195] u Ṣemūd[196] velvelesin ḳoparıp kemān u tīre ve gürz ü şimşīre el urdular. Düşmenān-ı bed-endīşān daḫi ḫavf u hirāsīden birbirine girdiler. El-ḳıṣṣa tenevvür-i kār-zārıñ tef ü tābından, āfitāb-ı 'ālem-tāb āteşīn ṭāsa döndü. Ve dimā'-i mührāḳıñ seylābından çehre-i ġabrā ḳızıl ḳana yundu. Pes ṭaraf-ı şāhīde beşāret-i *"Naṣrun minallāhi ve fetḥun ḳarībun"*[197] nümāyān ve *"İnneke ente'l-a'lā"*[198] müjdesi 'ayān olup ol dīv-i dediñ ve ehremen-i bī-medediñ sicill-i nīgūn-sārlarına *"Fe-veylün li'l-kāfirīne min 'aẕābin şedīdin"*[199] āyeti yazıldı. Ve rişte-i cem'iyyet-i bī-intiẓāmları *"Ve kānū ke-heşīmi'l-muḥtaẓıri"*[200] birḳaç kere büzülüp üzüldü. Pes ol mürde-i murdār çār u nā-çār ḳar'-ı bāb-ı iştiyāḳ u istīmāndan ġayrı bu dā'-i 'uḍāle çāre vü dermān bulmayıp ezyāl-i isti'fā vü istiġfāra teşebbüsden artıḳ sebeb-i ḫalāṣ-ı ser ü cān bilmediler. Anlar ki fitne vü fesādıñ fā'illeri vü Siyāmek-i bī-günāhıñ ḳātilleridir, sercümle giriftār-ı ḳayd u bend ü teṣvīḳ-i silsile vü kemend ėdip *'alā sāḳihī ḳaydun* **[13b]** *ve fī cīdihī ġıllun*[201] manṭūḳunca her birin aġlāl-i āhenīn ü enkāl-i āteşīn birle keşān keşān ḥużūr-ı şehriyār-ı kām-kāra vü naẓar-ı cihān-dār-ı baḫtiyāra 'arża ḳıldılar. Ve zemīn-i meẕellete vü pāy-ı pādişāh-ı Kerrūbī-ma'delete i'tiẕāre ḳıldılar. Ve yek-zebān ol ṭā'ife-i ḫā'ife bu şiddet ü kürbetiñ def'ine çāre-cūyān olup dėdiler ki: "Ey şāh-ı sāmī-mekān, anlar ki īḳād-ı nā'ire-i ṭuġyān ve īḳāẓ-ı şerr ü şūr u 'udvān ėderler; eyyām-ı 'adālet-fercām-ı şāh-ı gerdūn-ġulāmda teftīş ü tefaḥḥüşüne iḳdām-ı tām olunup her ḳanḳı zümre-i pür-ġamreden ise bulunup bilindi. Ḥāliyen ḥużūr-ı fā'izu'l-ḥubūr-ı ṣāḥibḳırānīye 'arża ḳılındı. Niçemiz yedi başlı ejder iken ṣavt-ı pādişāhī vü şiddet-i sipāh-ı pür-intibāhī birle sūrāḫ-ı mūr u mārı müsteḳarr ėdindi ve niçemiz daḫi ḫilḳatde cebel ü ṣūretde cemel iken ḫavf u bīm ile semmü'l-ḫıyāṭ[202]dan geçip ḳa'r-ı zemīnde muḳīm oldu. Bundan ṣoñra eyyām-ı ma'delet-irtisām-ı şāh-ı vālā-maḳāmda *'ibreten li's-sâ'irīn*[203] her ne kim cezā vü sezālarıdır icrā olunup *"Ve-lā teziru vāziratün vizra uḫrā"*[204]müfādınca cünḥa-i 'Amr için bekere-i 'uḳūbet

[195] Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçen eski bir Arap kavmidir. Taşkınlıkları nedeniyle helak edilmişlerdir. (Kırca, 1988:333)
[196] Hz. Sâlih'in tebliğ faaliyetinde bulunduğu saf Araplardan olduğu rivayet edilen bir kavim. Âd kavmi gibi bozgunculukları nedeniyle helak edilmişlerdir. (Kırca, 2009:500)
[197] "Allah'tan yardım ve yakın bir zafer vardır." (Saff 61/13)
[198] "Kuşkusuz ki sen üstün geleceksin." (Tâhâ 20/68)
[199] Şiddetli azaptan dolayı kafirlerin vay haline! (İbrahim 14/2)
[200] "Kuru ot gibi oluverdiler." Ayetin tamamı: "Biz onların üzerlerine korkunç bir ses gönderdik. Hemen hayvan ağılına konan kuru ot gibi oluverdiler." (Kamer 54/31)
[201] Bacakları bağlanıp boyunlarına bukağı geçirilerek.
[202] "İğne deliği" manasına gelen ifade, Kur'ân-ı Kerîm'de geçmektedir. A'râf Suresi'nde kafirler hakkında "Âyetlerimizi yalanlayanlar ve o âyetlere uymayı kibirlerine yedirememeyenler var ya, onlara göklerin kapıları açılmaz. Onlar, deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete de giremezler!" buyrulmuştur (A'râf 7/40).
[203] Başkalarına ibret olmak üzere.
[204] "Hiçbir suçlu başkasının suçunu yüklenmez." (En'âm 6/164)

ve cerîme-i Zeyd için beşere-i siyāset revā görülmeye!″ dediler. Pes ḳahramān-ı ins ü cān ve ṣāḥib-ḳırān-ı zamān, ya‘nī Keyūmerş Ḫān daḫi bu fetḥ ü nuṣrete ez-dil ü cān şād u ḫandān olup cenāb-ı ẕevil’l-luṭf ve’l-iḥsāna şükr-i firāvān ü ḥamd-i bī-pāyān ėdip emr ü fermān eyledi ki ol dūzaḫiyyān-ı Ehremen-nişān[205] ları *″Cezā’en bi-mā kānū ya‘melūn*[206] ḥükmü-y-ile iḥrāḳ-ı āteş-i sūzān u ilḳā’-i ḥufre-i nīrān eyleyip ciğerlerin ḳan u bağırların büryān ėtdiler.

Vaḳtā kim ol melā‘īn-i bī-dīn ü şeyāṭīn-i pür-kīniñ ḳatl ü istīṣāliyle Keyūmerş-i güzīniñ ḥarāret-i dil-i ḥazīni bir miḳdār teskīn olup cān-ı ġam-gīni fi’l-cümle temkīn bulduysa ber-muḳteżā-yı ‘adl ü dād, bāḳī ehremenleri silsile-i miḥnetden āzād ėdip ferr-i şāhī vü kerr-i pādişāhī birle yine taḫt-gāhında ke’l-evvel ḳarār ve dāru’s-salṭanata vü mesnedinde kemā-kān istiḳrār bulup ṣabr u şekībi **[14ª]** iḫtiyār ve miḥen-i rūzgār-ı zūr-kār u sitemkāra *″El-beliyyetü iẕā ‘ammet ṭābet″*[207] mukteżāsınca ve muṣībet-i çarḫ-ı ġaddāra *“El-ḫayru me’ḫtārahullāh*”[208] mübteġāsınca ‘an ṣamīmi’l-ḳalb rıżā gösterip yine ‘aḳd-ı encümen-i meşveret ve ri‘āyet-i re‘āyā vü berāyāya bi-ḫulūsi’ṭ-ṭaviyyet beẕl-i maḳderet mehāmına iḳdām-ı mā lā kelām ėtdi.

Meşveret-kerden-i Ḳıbāl-i Ḫayvān ve Ḫāsten-i ‘Azīmet be-Dīvān-ı Süleymān ‘aleyhi’s-ṣalevātü’r-Raḥmān. Li-mütercimihī:

[Fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]

1 Yeter ey kilk-i herze-gerd yeter
Bu zemīn-i ḳufārda ne biter

2 Gel riyāż-ı merāma gir ėrken
Bunda bülbül ‘aceb naġamla öter

Neşr: Varaḳ-gerdān-ı fenn-i ḳaṣaṣ ü aḫbār ve naḳale-i ḥavādiş-i bī-şümār-ı rūzgār, ḥaḳīḳat-i ḥāli bu minvāl-i ‘ibret-me’āl ile ṣımāḫ-ı ‘ālemiyāna şöyle īṣāl ėderler ki vaḳṭā kim şāh-ı vālā-cāh-ı Ferīdūn-fer ve pādişāh-ı rub‘-i meskūn u Sikender-der, ya‘nī cenāb-ı Keyūmerş-i bülend-aḫter, ‘avn-i Bārī kendiye yārī vü baḫt u devlet bu ḫuṣūṣda meded-kārī ėyleyip dil-ḫāhı üzere manṣūr u muẕaffer olup ṣıyt u ṣadā-yı ṣāḥibḳırānī vü hūy-ı hā-yı ḳahramānī

[205] Ehremen: Zerdüştler’in iki tanrısından kötülüğü temsil edeni, şeytan, dev.
[206] ″Yaptıkları iyi şeylere karşılık olarak (verilir).″ (Vâkıa 54/24)
[207] “Belâ yaygınlaştığı zaman güzeldir. (El ile gelen düğün bayramdır.)” (Yılmaz, 2006, 1/81).
[208] Allah neyi seçtiyse hayırlı olan odur.

birle ‘arṣa-yı kevn ü mekān ve ṣaḥn-ı zemīn ü āsumānı mele’ān ėtdiyse ḳabā’il-i dīv ü perī daḫi aḳāṣī-i cihāna vü cezā’ir-i baḥr-ı ‘ummāna ve berārī-i ḫālīyeye vü şevāḥiḳ-i ‘āliyeye firār ve hezār hirās u bīm ile mesākin-i vaḥşet-ābād ü emākin-i ‘uzlet-nihādda istiḳrār ėdip ṣavlet ü şiddet-i benī ādemden kemāl-i iḫtirāz ü ictināb ve heybet ü ḥaşmet-i insānīden mezīd-i inḳiṭā‘ u iḫticāb üzere oldular. Ammā yine ẕürriyyāt-ı beşer deşt ü ḳā‘a seyr ü sefer ėdip hevām u sevāmdan her ḳanḳısına ẓafer bulurlarsa aṣlā amān u ārām vėrmeyip yalman-ı ḥüsām ü ṣamṣām ve peykān-ı sihām-ı pür-ḫırām ile ‘ale’d-devām intiḳām-ı tām gösterip ḍarb u ḥarbe iḳdām ėderlerdi. Şol sebebden ki leşker-i Keyūmerṯ-i Rüstem-fer ile muḳābele vü muḳātele ėden ‘asker-i şeyāṭīn ü ‘afārīt, kimi ṣūret-i fīl ü ḫınzīrda ve kimi peyker-i bebr ü şīrde ve kimi heykel-i şehbāz u ‘uḳābda ve kimi şekl-i zāġ u ġurābda **[14^{b}]**idi. El-ḳıṣṣa ser-cümle ol dīvler ṣūret-i ḥayvānāt-ı ẕevi’l aẓfār ve’l-enyāb ve hey’et-i ṣāḥibu’l-ḫarāṭīm ve’l-eẕnābda idi. Çār u nā-çār ol ḥayvānāt-ı perīşān-rūzgār bu belā vü eẕāya ışṭıbār ve işbu zaḥmet ü ‘anāya taḥammül ü iḫtiyār ėdip derd ü miḥnet-ile imrār-ı leyl ü nehār ve żacret ü şiddet ile ‘ömr-i bīḳarār geçirirlerdi. Zīrā hīçbir diyār u kūh-sārda ‘arż-ı şikāyet ü i‘lām-ı nikāyet ėdecek insāndan ġayrı bir şehriyār-ı ṣāḥib-iḳtidār yoġ-idi. Bu sebebden ol ḥayvānāt-ı bī-dest ü pā, *"El-leyletü ḥublā"*[209] dėyip ‘acabā āḫir bu derde intihā ola mı dėyürek *"El-emru iẕā cāveze ḥaddehū in‘akese żiddahū"*[210] meṯelin söyleyerek bu ‘uḳūbete ġāyet ü medā gözlerler idi tā ol zamāna ḳadar kim nevbet-i mülk ü devlet ve devre-i ḥükm ü ḥukūmet, mevdūd-ı ḥażret-i Melik-i Vedūd, Süleymān bin Dāvūd[211] ‘aleyhi’s-selāma muḥavvel oldu

[Ṣıfat-ı Salṭanaṭ-ı Süleymān ‘aleyhisselām]

Memālik-i ‘ālemde ve meyān-ı ṭavā’if-i benī ādemde olan cevr ü fesād, salāḥ u sedāda mübeddel oldu. Zīrā kim ol bir nebiyy-i sütūde-sīmā idi ki menṯūr-ı salṭanatı ṭuġrā-yı ġarrā-yı *" Ve Âteynāhü’l-mülke*"[212] birle muḥallā ve livā-yı ḳadr u menzileti *"Nerfa‘u deracātin men neşā’"*[213] ile mu‘allā olup dīvān-ı ḳażā-cereyānında *"Rabbi heb lī mülken lā yenbeġī li-eḥadin min-ba‘dī"*[214] kūsu uruldu. Ve cinān-ı ‘irfān-nihādına *"‘Ullimnā manṭıḳa’ṭ-*

[209] “Gece gebedir (Gün doğmadan neler doğar).” (Yılmaz, 2006, 2/570).
[210] “Bir iş sınırını aştığında kendi zıddını yanısıtır.” Lafızdaki değişikliklerle kullanılan bir Arapça sözdür bkz. (Yılmaz, 2006, 2/819).
[211] Süleymân bin Dâvud. Hz. Dâvûd’un oğlu, İsrâiloğulları’na gönderilen hükümdar bir peygamberdir. Hayvan ve kuşların dilinden anlaması ve hepsini emri altına almasıyla bilinir. (Harman, 2010:56)
[212] ″Biz Dâvud’a mülkünü verdik.″ (Sâd 38/20)
[213] ″Biz dilediğimiz kimselerin derecelerini yükseltiriz.″ (En’âm 6/ 83)
[214] ″Rabbim, bana benden sonra kimseye nasip olmayacak bir mülk ve saltanat ver!"(Sâd 38/ 35). (Sâd 35, ayetin aslı ″Rabbim beni bağışla ve bana benden sonra kimseye nasip olmayacak bir mülk ve saltanat ver şeklindedir.)

ṭayri"[215] birle faż̈l u şeref vėrildi. Bir vech-ile ki ins ü cinn-i ṣāḥib-i hūş ve ṭuyūr-ı behāyim ü vuḥūş, ser-cümle fermān-ı lāzımu'l-iẕ'ānına rām olup ahālī-i rub'-i meskūn, eyyām-ı ma'delet-irtisāmında ḥużūr u ārām ėtdiler. Pes ṭavā'if-i ḥayvānāt-ı ber-geşte-ḥālātıñ miḥnet ü kürbet cānına ve ḫancer-i ḳahr u tīz üstüḫānına ėrip cevr ü eẕā-yı benī ādemden ekṣerīsi eṭrāf-ı 'āleme firār ve melāẕ-ı refī' u ḳılāl-ı menī'de hezār hirās u bīm ile ḳarār ėderlerdi. Çün ḥażret-i Süleymān 'aleyhi's-selāmıñ nefeḥāt-ı ma'deletinden ve nesīm-i üns ü selvetinden rāyiḥa-i revḥ ü rāḥat dimāġlarına ėrdi ve āvāze-i 'adl **[15ª]** ü dādı ve ṣīt ü ṣadā-yı reşādı āfāḳ-ı 'āleme velvele vėrdi, her ṭarafdan enhār-ı müteferriḳ-vār pīş-gāh-ı ma'delet-medārına ol ḥayvānāt ibtidār ėtdiler. Egerçi kim eslāf-ı enbiyāda vü müteḳaddimīn-i aṣfiyāda bi-ṭarīḳi'l-vaḥyi ve'l-ilhām icrā-yı aḥkām-ı naẓm u intiẓām müşāhed-i ḫāṣ u 'ām olmuş idi, ammā si'at-i mülk ü salṭanat ve ferāḫī-i ḥukūmet ü siyāset anlarda fehm ü ferāset ėtmemişlerdi. Anıñ-çün bunca emedd-i ṭavīl *"Fe ṣabrun cemīl"*[216] dėyip *"Le'allallāhe yuḥdiṯü ba'de ẕālike emran"*[217] recāsıyla imrār-ı ṣubḥ u mesā ėdip *"El-'aceletü mine'ş-şeyṭāni ve't-te'ennī mine'r-raḥmāni"*[218] 'unvānından sebaḳ-ḫān olurlardı. Vaḳtā kim āfitāb-ı 'ālem-tāb-ı Süleymānī maṭla'-ı felek-i nübüvvetden ser-i 'ālemiyāna ṣa'ṣa'a-pāş olup āṯār-ı şevket ü ma'delet-i ṣāḥibḳırānī birle gürk-i derende mīş-i bīm-endīş ile ḳarındaş olduysa ḥayvānāt-ı felāket-ġāyāt bir yere cem' olup ecnās-ı muḫtelife-i müttefiḳu'l-kelimāt bir maḥalde meşveret ḳılıp dėdiler ki : "Demidir ki gürūh-ı benī ādemden gördüğümüz eẕā vü meşaḳḳat ve insān elinden çekdiğimiz ḥayret ü żacreti ḥużūr-ı ma'delet-mevfūr-ı Süleymān 'aleyhisselāma 'arż u i'lām ėdevüz. Mercū vü me'mūldur ki 'ayn-ı 'āṭıfet-i şāmilesi birle maḫlūṭ ve ḥüsn-i merḥamet-i kāfilesiyle cemī'an maḫṭūṭ olup, ẓulm ü cefādan ve cevr ü belādan ḫalāṣ ve kūh u ṣaḥrāda vü merta' u mer'āda kendi kārımıza iḫtiṣāṣ bulavuz tā ki ne esbāb-ı ma'āşımıza taṭarruḳ-ı iḫtilāl ve ne eṭvār u evżā'ımıza ta'arrüż-ı i'tilāl gelip ferḥān u şādān, emn ü emān ile her birimiz āsāyiş ü rāḥat-ile seyrān ėdevüz dėyip bu niyyet ü 'azīmet üzere her ne ise ol gėce ḳarār ve ẓuhūr-ı tebāşīr-i ṣubḥa dek sükūn u ışṭıbār-ile ferdāya intiẓārda oldular.

Āmeden-i Şütür-murġ ez-Ṭaraf-ı Beyābān ve Men'-kerden-i Ḥayvānāt-rā ez-'Azīmet-i

[215] "(Süleyman a.s:) Bize kuş dili öğretildi." (Neml 27/16)
[216] "Artık bana düşen, güzel bir sabırdır." (Yûsuf 12/18)
[217] "Bilemezsin, olur ki Allah, sonra yeni bir durum ortaya çıkarır." (Talak 65/ 1)
[218] "Et-te'ennî minallâhi ve'l-'aceletü mine'ş-şeyṭāni : Teennî Allah'tan, acele şeytandandır". (Beyhâkî, "Sünenü'l-Kebîr", X, 175)

Dīvān-ı Süleymān ‘aleyhisselām.[219] Li-mütercimihī:

[Fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]

1. Söyle ey kilk-i ḫoş-nevā söyle
   Hem-nefes ol terāne-i neyle

[15ᵇ]

2. Ne revādır saña sükūt ėtmek
   Ḫalḳa rıfḳ-ile nuṣḥ u pend eyle

Neṣr: Rāviyān-ı ġarā’ib-aḫbār u muḫbirān-ı ‘acāyib-āṯār bu ṭarz-ile ḥāl-i ḥayvānātdan iḫbār ėderler kim,

[Ṣıfat-ı Ṣubḥ]

vaḳtā kim pīr-i gerdūn-şāl şebāne-i ḳīr-gūnin bāz-gūn ėdip biṭānesinde meknūn olan reng-i la‘l-gūnun bīrūn ėdip destindeki nuḳra-i zerden ma‘mūl ṭūp-ı āteşīn-üslūb, ḳulle-i Ḳāf’dan żiyā-pāş-ı eṭrāf eyledikde ser-cümle-i ḥayvān, ta‘accüb-künān, ṣaḥrā-yı ‘ālemde seyrān için şitābān oldu. Pes ol gürūh-ı behāyim-i hā’im, ya‘nī ṭuyūr-ı ẕevi’l-ecniḥa vü vuḥūş-ı ẕevi’l-ḳavā’im, ṭā’ife-i insāndan beṩ-i şekvā ve dīvān-ı Süleymān’a ḥāllerin ‘arż u inhā için kā’im oldular. Ve bu ḫuṣūṣuñ temşiyeti bābında cümlesi bir araya geldiler. Nā-gāh ṭaraf-ı bādiyeden bir şebaḥ-ı kūh-iştibāh ‘ayān oldu. Yakın gelip gördüler ki bir ṣütür-murġ-ı ṣāḥib-sülūk, dil-i ġam-gīn ü cān-ı āteşīn ile leng ü lūk bunlarıñ yanına geldi. Ve bu cemm-i ġafīriñ tecemmü‘ ü tezāḥümüne dīde-i baṣīretle nigāh ṣaldı ve murād-ı mā-fi’l-fu’ādlarına ṣūretde cilve-ger olduġun bildi. Bunlara dėdi ki:

[Naṣāyiḥ-i Ṣütür-murġ]

″Ey yārān-ı vefā vü ey hem-kārān-ı pür-ṣafā, her emrde taḳdīm-i te’ennī vü te’emmül ve istiḫāre vü tefekkür ü tefe’’ül şarṭ-ı lāzımdır ki *″Ve şāvirhüm fi’l-emri″*[220] fermānınca bunuñ gibi maṣāliḥ-i mühimme ulü’l-ebṣār-ı pīrān ile müşāvere vü ẕevi’l-efkār-ı ‘uḳalā-yı rūşen-dilān ile muḥāvere olunmaḳ, sünnet-i enbiyā ve sīret-i evliyā vü aṣfiyādır. Zīrā ki devḥa-i şitābī vü isti‘cāliñ bārı nedāmet ve beyża-i tehevvür ü isti‘lānıñ netīcesi ġarāmetdir. Hīç siziñ aranızda bir server-i rūşen-żamīr-i ṣāḥib-tedbīr yoḳ mudur ki anıñ güftār-ı bā-ṣavābına i‘timād u istinād oluna ve reftār-ı rāst-hencār-ı reşādet-me’ābına

[219] Şütürmurg’un çölden gelerek hayvanların Süleyman aleyhisselam’ın huzuruna çıkmasını engellemesi.
[220] ″Ve yaptığın işlerde onlara danış.″ (Ali İmran 3/159)

mütāba‘at ḳılına?″ Pes ol ḥayvān-ı şikeste-dilān şütür-murġuñ mevā‘iẕ-i ‘acībini vü ḫilḳat-i ġarībini dīde-i yaḳaẓān ile temāşā vü seyrān ėtdiler.

[Evṣāf-ı Şütür-murġ]

Ne gördüler, bir cān-ver-i ‘ucbe-eşerdir ki bünyesi başdan ayağa şütüre beñzer ve ḫilyesi ṭā’ir-i Hümā- **[16ª]**vārī, ser-ā-ser bāl ü per, gerdeni ḳavs-ı ‘Arabī gibi ḳurulmuş ve bedeni ṭılsım-ı maġribī gibi hezār naḳş-ile urulmuş, dīdesi yāḳūt-ı aḥmere vü çehresi āyīne-i Sikender’e beñzer. Gūyiyā tenāvül-i āteşden ḫāṭırı güneş ü mir’āt-ı cemāli mehveşdir. Pes ol ḥayvānāt-ı ber-geşte-āmāl cümleten şütür-murġa iḳbāl ėdip sem‘-i rıżā-y-ile nuṣḥ u pendin şinvā oldular. Ve berāy-ı iṭā‘at ü inḳıyād ḳademinde baş ḳomaḳ murād ėdip ileri geldiler. Ve anıñ pīrāne nuṣḥ u pendine pesend ėdip kendi taḳṣīrāt ü ġaflātlarına i‘tiẕār u i‘tirāf ve lücce-i luṭf u himmetinden āb-ı ‘aṭā iġtirāf ėyleyip dėdiler ki: ″Ey şeyḫ-i pür-vaḳār ve ey pīr-i rūşen-żamīr ü nāmdār, biz żu‘afā vü şikeste-bāl ü ḫaste-ḥāliñ re’yi pür-ḳuṣūr ve tedbīri bī-ṣu‘ūr ise de ma‘ẕūr buyur ki taḥammül-i tekālīf-i benī ādemden ‘uḳalāmız serāsīme ve meşaḳḳat-i eẕā-yı ẕürriyāt-ı beşerden ṣāḥib-hūşumuzuñ zehresi nīme olmuşdur. Kārımızda ta‘cīlimiz kemāl-i żarūretimizden ve tedbīrimizde takṣīrimiz nihāyet-i żacret ü ḥayretimizdendir ki *re’yü’l-‘alīli kelīlün*[221] şimdi *elḥamdülillāhi ‘alā mā evlāhü*[222] seniñ gibi ẕāt-ı ferişte-simātıñ nevāle-i ṣoḥbetiyle muġtenem ve işāret-i pür-beşāretiyle şād u ḫurrem olduḳ. *″Ve’l emru ileyki fenẓur māẕā te'rā*[223]″. Şütür-murġ-ı ṣāḥib-ḥāl bunlara teveccüh ü iḳbāl ėdip dėdi ki: *″Ḳavlüküm ḥaḳḳun ve kelāmuküm ṣıdḳun″*[224], her ne kim dėrseñiz ḥasbiḥāl ve ne dürlü söylerseñiz derd-i mā fi’l-bāldir. Ben daḫi bu ḳażiyye-i nā-merżiyyede siziñ-ile enbāz ve bu ḳıṣṣa-i pür-ġuṣṣada cümleñiz-ile pür-sāz u sūzum. Zīrā kim benim daḫi cigerim eẕiyyet ü ıżrār-ı ādemī-zād ile pür-ḫūn ve miḥnet-i pür-kürbet-i cellād-nihādāndan ten ü cānım zebūndur. Ammā erbāb-ı reşād ü aṣḥāb-ı sedād yanında bāb-ı pendi bend ėtmek maḳbūl u ma‘ḳūl değildir. *″Ve mā ‘aleynā ille’l-belāġ″*[225], ḫuṣūṣan sizler benim kendi ‘aşā’ir ü ḳabā’ilimdensiz. Pes ḫazīne-i sīne-i ehl-i dil ki cevāhir-i zevāhir-i ḥikmetle doludur ve hemyān-ı cenān-ı ṣāḥib-ḫıred ki dürer-i ġurer-i ma‘rifetle memlūdur; andan her zamān aç ü muḥtāca īṣār u niṣār **[16ᵇ]** ėtmek gerekdir. Şol kimseler ki ḥayretle āşüfte-dil ü miḥnetle mest ü lāya‘ḳildir, her ne re’y ėderlerse saḳīm ve ne şekl-i ḳażiyye tertīb ėderlerse ‘aḳīmdir.″ Pes anda ḥāẕır olan ḥayvānāt-ı şikeste-ḫāṭır ḳāṭıbeten du‘ā dehānın bāz ėdip: *″Cezākallāhu*

[221] “Hastanın bakışı zayıftır” manasına gelen Arapça bir söz.
[222] Allah’ın bize yaklaştırdığı/ihsan ettiği şeye hamdolsun.
[223] Cümlenin aslı, ″Buyruk senindir, nasıl istiyorsan öyle olsun.″ (Neml 27/33) şeklindeki ayet- kerimedir.
[224] Sözünüz haktır, kelamınız doğrudur.
[225] "Bize düşen yalnızca açıkça iletmektir." (Yasin 36/17)

ḫayran″[226] ṣadāsıyla kūs-ı eflāki pür-āvāz ėtdiler ve dėdiler ki : ″Ey pīr-i ḫıred-mend, biz müstemend-i pür-derdlere re'y-i esedd her ne ise berāy-ı nuṣḥ u pend buyur!″ dediler. Ṣütür-murġ daḫi yine cūş u ḫurūş birle dėdi ki: ″Eger pend-i bī-gezendimi gūş ėderseñiz sizleri bir nāṣıḥ-ı emīn ü sāliḥ-i güzīniñ re'y-i vezīnine ve fikr-i metīnine irşād ve göñlüñüzü bend-i ġamdan ve ḳayd-ı elemden āzād ėdeyim!″. Anlar daḫi ″Ne'am ey velī ne'am″[227] dediklerinde ḫiṭāb-ı bā-ṣavāb ile dėdi ki:

[Ṣıfat-ı Kelāġ]

″Kūh-ı Demāvend'de bir kelāġ-ı ṣāḥib-ferāġ vardır ki dil-i pür-intibāhı şeb-i siyāh içinde mānend-i rūşen-çerāġdır ġāyetde pīr-i mu'ammer ü ehl-i tedbīr erdir ki esrār-ı etvār-ı 'ālemden ve aġvār-ı āṣār-ı benī ādemden ziyāde bā-ḫaberdir. Şerbet-i şedāi'id-i eyyāmı bī-ḥad çeşīde ve ḍarbet-i mekā'id-i ālām-ı enāmı bī-'add keşīdedir. Egerçi ehl-i mātem ü ṣāḥib-elem-i pür-ġam gibi siyāhlara girmişdir ammā *″En-nūru fi's-sevādi″*[228] ḫükmünce ḫalvetde encümen-i nūra ėrmişdir. "*Ve 'aleyküm bi's-sevādi'l-a'ẓam*"[229] vefḳince ġāyetde rūşen-żamīr bir pīr-i muḫteremdir. Zamān-ı Ḳābil'den berü maḳbūl-i cihān ü ma'lūm-ı ins ü cān olup *″Fe-be'aṣellāhu ġurāban yebḥaṣü fī'l-arżi″*[230] birle şeref bulmuşdur. Rūzgārımız Ḳābilleri anıñ dānende-kār-ı zīrek-sāz olduġun bilip *″E 'aceztü en ekūne miṣle hāẕe'l-ġurābi″*[231] dėyü vāfir te'essüf ḳılmışdır. Devr-i ṭūfāndan beri ṭavāf-ı şehr ü diyār ėder ve ṣarrāf-ı naḳdīne-i rūzgār olup Ḫıżr-ile ẓulümāta girmiş ve çeşme-sār-ı mā'-i ḥayātı görmüşdür. Ḥaḳīḳatde Sīmurġ-ı Ḳāf-ı ḳurbet ü 'Anḳā-yı kūh-ı 'uzlet ve Hümā-yı lā-mekān ü Şeh-bāz-ı 'arş-āşiyāndır. "*Ve'l-leyli iẕā yaġşā*"[232] āyetine ġėceler terk-i ḫurd u ḫāb ėdip tefsīr-i müşkīn-niṣāb **[17ª]** yazmışdır. Ve *″Leyletü'l-ḳadri ḫayrun min elfi şehr*"[233] serlevḥasına terk-i ġaflet ü sinet birle *Mi'rācu'd-Dirāye*[234] ḳadar bir kitāb düzmüşdür. El-ḳıṣṣa ṣütür-murġuñ mūceb-i fermān-ı muḫtemmü'l-iẕ'ānınca ṭā'ife-i ḥayvānātdan, anlarda ki pāy-ı ḳudret ü bāl ü pür-himmet var idi, kūh-ı

[226] "Allah karşılığını sana hayır olarak versin" anlamındaki dua cümlesi.
[227] Evet ey velî, evet!
[228] "Aydınlık karanlıktadır."
[229] "Ümmetim dalâlet üzerine toplanmaz. Öyle ise aralarında ihtilaf görürseniz , size sevâd-ı âzamı (çoğunluk) iltizam etmeyi tavsiye ederim." şeklindeki Hadis-i Şerif. Bkz. (İbn Mâce, "Fiten", 8)
[230] ″Derken Allah, (kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini ona göstermek için yeri eşeleyen) bir karga gönderdi.″ (Mâide 5/31)
[231] ″Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar da olamadım mı ki…″ (Mâde 5/31)
[232] ″Karanlığı ile etrafı bürüyüp örttüğü zaman geceye.″ (Leyl 92/1)
[233] Kadir gecesi bin aydan daha hayırlıdır. (Kadir 97/3)
[234] Kıvâmuddîn el-Hucendî el-Kâkî (ö.749/1348)'nin tam adı *Mi'râcü'd-dirâye ilâ şerḥi'l-Hidâye* adlı eseri. Bu eser Mergīnânî'nin el-Hidâye'sinin şerhidir. 21 Muharrem 745'te (4 Haziran 1344) tamamlanmıştır. Dört mezhep imamının görüşlerini toplayarak sahih ve tercihe değer olanlarını belirtmiş ve istidlâl yollarını göstermiştir. (Kayapınar, 20.10.2023)

Demāvend'e ḳaṣd-ı 'azīmet ėdip *"Küllü ṭayrin yeṭīru bi-cenāḥayhi ve'l-'āḳılü bi-himmetihī"*[235] mü'eddāsınca dere vü der-bend geçerek kimi meşyen ve kimi ḳuvveten şeh-bāl ile uçaraḳ kūh-ı Demāvend'e geldiler. Ve çeşm-i baṣīret-āyīn ile ol kūh-ı pür-temkīn-i ẕī-ferr ü şükūha nigāh ṣaldılar.

[Ṣıfat-ı Kūh-ı Demāvend]

Ne görseler, bir cebel-i gerdūn-mesās-ı raṣīnü'l-esāsdır ki ehremen-ṣıfat u 'ifrīt-ṣūret bir ṭaġdır ki gūyiyā derūn-ı gerdūnda ḳapḳara yanmış bir dāġdır. Farḳ-ı ferḳad-sāyinde ebr-i siyāh, mānend-i şeb-külāh ü ẕeyl-i hāmūn-āsāsında 'arṣa-i ḳıyāmet mānend-i gerd-i rāhdır. Pes ol kūh-ı gerdūn-şükūhu gird-ā-gird seyr ü temāşā eyleyip kelāġ-ı ṣāḥib-ferāġı bir devḥa-i Sidre-ḳıyāmıñ ve Ṭūbā-ḫırāmıñ budaġında oturmuş buldular. Tevāżu' u meskenet birle berāy-ı 'arż-ı ḥāl cümleten yanına geldiler. Ve ol devḥa-i Sidre-maṭāfı naḫl-i Meryem gibi[236] yedi kez ṭavāf ėdip dilli dilince niyāz u zārī ve ṭaleb-i 'avn ü yārī vü meded-kārī ḳılıp ṣūret-i ḥāl-i pürmelāllerin taḳrīr ve derd-i mā-fi'l-bāllerin naḳīr ü ḳıṭmīr taṣvīr eylediler. Ol ḥīnde kelāġ-ı miskīn daḫi bu derd-ile ġam-gīn olduġundan bir āh-ı āteşīn çekip ol kūhu nāle vü enīn ile pür-ṭanīn eyledi. Zīrā ki benī ādem elinden kerrāt-ile hedef-i tīr-i belā vü merrāt-ile fenāda giriftā[r]-ı dām-ı 'anā olmuş-idi. Vaḳtā kim bunlarıñ bu sūz u güdāz ile niyāzların diñledi, derūn-ı dilden ney gibi iñledi. Ve tāb-ı sīne ile beyāna ve nār-ı kīne ile zebāna gelip eyitdi:

[Naṣāyiḥ-i Kelāġ]

"Ey ferzendān-ı şikeste-dilān, ve'y derd-mendān-ı müstemendān, ol demden berü kim Ādem taḫt-ı ḫilāfete vaż'-ı ḳadem ėtdi, **[17^{b}]** biz ṭā'ife-[i ḥayvānāt] için ḥużūr u ārām mefḳūd ve ẕürriyāt-ı ādemiñ dest-i ẓulm-ile bizlere eẕāsı ġayr-ı ma'dūddur. Ḥāliyā şimdi iẓhār-ı şikāyet ü istimdād u 'ināyet vaḳti değildir. Bir müddet daḫi muṣābereti pīşe vü ṣemere-i ṣabr u taḥammül ẓuhūra geleceğin endīşe ėdip dest-i rıżāyı dāmen-i teslīme urmaḳ ve müdārāt ü müvāsāt-ile taṣabbur u tevekkül maḳāmında ṭurmaḳ gerekdir. Ve bu sırr-ı ser-besteyi *ilā ḥayṣü mā-şā'e*[237] bir ferde ifāde vü inşā ėtmek yigrekdir ki *Ḳulūbü'l ebrāri ḳubūru'l-esrāri*[238] mışdāḳınca bu esrār isrār olunup kimseye iẓhār olunmaya. Zīrā ma'lūm-ı ṣıġār u kibārdır ki bu nev' 'arūs-ı ḫacle-i estār mele'-i aġyārda

[235] "Her kuş iki kanadıyla ama akıllı kişi O'nun himmetiyle uçar." Bu cümle, bir âyet-i kerîmeyi de akla getirmektedir: "Ve mā min dābbetin fi'l-arżi **ve lā-ṭā'irin yeṭūru bi-cenāḥayhi**: Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve (gökyüzünde) iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa hepsi ancak sizin gibi topluluklardır." Ayetinde işaretlenen kısım bu cümlede de yer almaktadır. (Enâm 6/38)

[236] Hz. Meryem'in doğum esnasında dayandığı ağaç ayete göre bir kuru hurma ağacıdır. (Yücel, 2020: 310)

[237] Geçtiği yere.

[238] "İyilerin kalpleri, sırların kalbidir." manasında bir söz.

‘arż-ı dīdār ėde, evvelki mertebeden yüz ol miḳdār meslūbu’l-ḳarār olursuz. Ve ekṣer iḥtimāl oldur ki şekvāñız mesmū‘ u da‘vāñız maṭbū‘ düşmeyip gitdikçe benī ādem-ile ‘adāvetiñiz müşted ve ḫuṣūmetiñiz mümtedd ola. Zīrā ẕürriyyāt-ı insānı birbirine ẓahīr ve yekdīgere mu‘īn ü naṣīrdir ki *"El-cinsü ile’l-cinsi yemīl"*[239] ne güzel meṣel-i bī-adīldir. Ve Süleymān nebī ‘aleyhi’s-selām egerçi cemāhīr-i enbiyānıñ meşāhirinden ve gürūh-ı aṣfiyānıñ nāḳıd-ı baṣīr-i rūşen-ẓamīrindendir ve zamān-ı ma‘delet-nişānında aḥvāl-i ḫıda‘[240] u bida‘ ḫalḳ-ı cihāndan merfū‘ ve devrān-ı sa‘d-iḳtirānında eṭvār[241]-ı muḫteri‘ ü mübtedi‘, insān ü ḥayvāndan medfū‘dur, ẓāhir budur ki anıñ ḫużūr-ı fā’iżü’n-nūruna mürāca‘at ü mürāfa‘at oluna. Siziñ aḥmāl ü aṣḳāl-i ‘aẕābıñızda bā‘iṯ-i taḫfīf ve dürd-i derd-i nihādıñıza māye-i tanẓīf olur ammā ṣuḥuf-ı āsumānīde ve kütüb-i Rabbānīde şöyle meşhūdum olmuşdur ki zümre-i enbiyā ve fırḳa-i ulü’l-inbādan bir niçe ehl-i şühūd kimesne meb‘ūṯ olsa gerekdir ve her biriniñ āvāze-i ‘adl ü nışfeti birle kevn ü mekān ve künbed-i āsumān ṭolsa gerekdir ve Süleymān nebīden ṣoñra beyne’l-ümem bī-ḥad iḫtilāf ve meyān-ı milelde çoḳ türlü i‘tisāf ẓuhūr ėdip her bir ṭā’ife bir meẕhebe ve her ḳabīle bir meşrebe yüz ṭuṭmaġla zamān-ı **[18ª]** cāhiliyyet ü fetret peydā olup her kişi re’yinde istibdād ve her şaḫış fikr-i nā-revāsına i‘timād eyleyip ṣaḥrā-yı cihān herc ü merc ve şūr u şer birbiri içinde derc ve olmaz ‘amellere dünyālar ḫarc olunup aḥkām ü aḥvāle tefeyyüz ü tebeddül ve evżā‘ ü eṭvāra taḳallüb ü teḥavvül gelse gerekdir. Şek yoḳdur ki siziñ daḫi ol zamanlarda ḥükm-i ḳānūnuñuz mensūḫ u bāṭıl ve üslūb u āyīniñiz maṭrūḥ u ‘āṭıl olur. Pes bu sebeble benī-ādem ḳaṣd-ı intiḳāmı her mühimden aḳdem görüp evvelkinden ziyāde ḫor u ẕelīl ve ḥaḳīr ü ‘alīl olursuz. Hemān bu derdiñ devāsı ṣabr u tevekkül ve işbu belānıñ şifāsı ferāġ u taḥammüldür. *"Feṣbirū ḥattā yeḥkümallāhū beynenā"*[242]. <u>İkinci ḫuṣūṣ budur ki</u> ey ḥayvānāt, şimdi bizim ṭāli‘imizde henūz nuḥūset ü şe’āmet ü idbār der-kār ve ṭā’ife-i insānıñ dimāġında ru‘ūnet ü istikbār vardır. Bizim devletimiz günden güne tenezzül ü tedennīde ve anlarıñ şevketi yevmen fe-yevmā teraffu‘ u teraḳḳīdedir. Pes bize lāzım olan bir zamān anlarla mu‘āraża vü muḳābele ėtmeyip hemān müdārā ile mu‘āmeledir. Zīrā bu ḫuṣūṣuñ żımnında niçe leṭā’if-i ḫafiyye vü esrār-ı ilāhiyye mużmerdir ki ‘uḳūl-i ‘ālemiyān ve fühūm-ı ḥayevān ü insān anıñ vechini derk ü fehmde bī-ḫaberdir. Ma‘a hāẕā meydān-ı furṣatda çevgān-ı iḳtidār şimdi anlarıñ yedinde ḳarār ėtmişdir. Görelim ḥükm-i ḫafiyye-i Perverdigār ne ṣūretle bedīdār

[239] Cins, cinsine meyleder. (Yazar, 2009:16)
[240] Müstensihin harekelendirmesi yazılan şekilde okumayı gerekli kılmaktaysa da kelime “oyuna getirme” manasındaki ″ḫıd” kelimesidir.
[241] Mütecim bu kelimeden önce “aḳvâl” yazmış olup onu karalayarak (silerek) yerine bu kelimeyi vermiştir.
[242] ″Allah, aramızda hüküm verinceye kadar sabredin.″ (A’râf 7/206)

ü āşikār olur. Ḫoş imdi *"İẕā temme emrun bede'e naḳşuhū"*[243] minvālince her kemāliñ bir zevāli ve her devletiñ bir intiḳāli muḳarrerdir. Zīrā ki firāz-ı evc-i *"Tü'ti'l-mülke men teşā'"*[244] nıñ pey-revi nişīb-i ḥażīż-i *"Ve tenzi'ü'l-mülke mimmen teşā'"*[245] olduġu gün gibi eşherdir. Ve bu daḫi muḳteżā-yı ḥikmet-i Rabbāniyye vü mūceb-i ḳāżā-i Sübḥāniyyedendir ki 'ināyet-i bī-'illet-i Ezelī vü ni'met-i bī-minnet-i Lem-yezelī bir kimseye erzānī ḳılına, mebānī-i aḥvālinde envā'-ı belāyā ile mümteḥin ve reye'ān-ı ḥālinde bī-ḥad eẕā vü cefā vü 'anāya sīnesi mesken **[18b]** olup rūz [u] şeb kirdār ü kārı feryād u zād ve leyl ü nehār āh-ı cān-gāh ile meslūbu'l-iḫtiyār olur tā ki *"İnne me'a'l-'usri yüsrā"*[246] mışdāḳı rū-nümā *"Ve'l-cennetü ḥuffet bi'l-mekārihi"*[247] mażmūnu meşhūd-ı pīr ü bernā ola. Ol dem ki devlet-i benī-ādem be-taḳdīr-i Melik-i ra'ūf mużṭarib ve aḥvāl-i beşer be-ḥükm-i ḳażā vü ḳader münḳalib ola. *"İnne'l-arḍa yūriṯühā men yeşā'u min 'ibādihī"*[248] ḥükmünce ol zamān biz gürūh-ı ḥayvān-vār ḳuvveti bāzūya ve miḳdār-ı tüvān ü miknetimizi terāzūya alıp da'vā vü şekvāmız her vech-ile güft ü gūya getürevüz. Görmez misiz ki Ḫaḳḳ celle ve 'alā, *tetāba'at na'mā'uhū ve tevālā*[249]: *"'Asā en tekrahū şey'en ve hüve ḫayrun leküm. Ve 'asā en tüḥibbū şey'en ve hüve şerrun leküm"*[250] mūcebince ḥalāvet-i şifāyı merāret-i devāda ve āsāyiş-i dünyāyı ṣūret-i belāda ḳodu. Tā ki 'āḳil u kāmil ve kāhil ü 'āmil, temessük-i vesā'iṭ ü esbābdan ve te'alluḳ-i revābıṭ u aḥbābdan bi'l-külliye kef-i yed ėdip ancaḳ her zamān dāmen-i faẕl-ı Yezdāna ve ẕeyl-i 'ināyet-i Melik-i deyyāna muḥkem teşebbüṯ eyleye. Üçüncü: bize bu ḫuṣūṣ için ḥākim ü ḳāḍī, ne zümre-i insāndan ve ne ṭā'ife-i ḥayvāndan gerekdir tā ki eḥad-i ṭarafeyne bilā-meyl mübteġā vü mütemennāmıza vuṣūl ü neyl ḥāṣıl ola. Eger ẕürriyāt-ı Ādem'den olursa nebiyy-i āḫirü'z-zamān Muḥammed el-Muṣṭafā ṣallallāhu 'aleyhi ve sellem ḥażretleriniñ evān-ı ma'delet-iḳtirānı gerekdir ki

[Nebẕe ez-Vaṣf-ı Ḫātem-i Enbiyā]

cenāb-ı celālet-me'ābı ser-ḫayl-i enbiyā vü sipeh-sālār-ı aṣfiyā ve dürr-i deryā-yı ıṣtıfā vü dürrī-i sipihr-i ictibā ve netīce-i muḳaddemāt-ı kevn ü mekān ve ḫulāṣa-i maḥṣūl-i

[243] "Bir iş tamamlanınca eksikleri başlar." Lafzî bir değişiklikle şurada geçmektedir bkz: (Yılmaz, 2006, 1/428).
[244] "Mülkü dilediğine verirsin." Âli İmrân suresinin 26. Ayetinde geçen bir cümledir. (Âli İmrân 3/26)
[245] "Dilediğinden mülkü alırsın."
[246] Şüphesiz güçlükle beraber bir kolaylık vardır. (İnşirâh 94/5)
[247] Cennet güçlükler içinde (insanın hoşuna gitmeyen sıkıntılarla) gizlenmiştir. (Buhârî, Rikâk, 28; Müslim, Cennet, 1. Ayrıca bkz. Ebû Dâvûd, Sünnet, 22; Tirmizî, Cennet, 21; Nesâî, Eymân, 3)
[248] Muhakkak ki yeryüzü Allah'ındır. Kullarından dilediğine miras olarak bırakır. (A'râf 7/128)
[249] "Nimetleri birbirini takip eden/çokça ihsan eden (Allah)."
[250] "Olur ki, bir şey sizin için hayırlı iken, siz onu hoş görmezsiniz. Yine olur ki, bir şey sizin için kötü iken, siz onu seversiniz." (Bakara 2/216)

zemīn ü āsumān ve nāsiḫ-i milel ü edyān ve ḳāmi‘-i küfr ü ṭuġyāndır vücūd-ı şerīfi *raḥmeten li’l-‘ālemīn*[251]ve laḳab-ı ḥanīfi *Hādī* vü *Sirācün mübīn*[252]’dir. Bir ṭūṭī-i süḫan-serāy-ı ḥakīm-i ilāhīdir ki ‘unvān-ı beyānı *"Ve mā yenṭiḳu ‘ani’l-hevā"*[253] ve bir bülbül-i būstān-serāy-ı esrār-ı nā-mütenāhīdir ki tertīb-i vaṣf u şānı *"Sübḥānellleẕī esrā"*[254]’dır. Ve ser-cümle-i āl ü aṣḥābı ve etbā‘ u aḥbābı muḳtedā-yı dīn ü devlet ve pādişāh-ı mülk ü milletdir. *Rıḍvānullāhi* **[19ª]** *te‘ālā ‘aleyhim ecma‘īn ilā yevmi’d-dīn*[255], *"Yā leytenī küntü ma‘ahüm fe-efūze fevzen ‘aẓīmā"*[256].

Ḥāliyā şimdi lāyıḳ u aḥrā ve münāsib ü evlā olan budur ki her biriñiz mesken ü me’vāñıza mürāca‘at ve kendi cinsiñizle ünsiyyet-i muvāfaḳat birle mekānlı mekānıñızda ḳarār ve āşiyānlı āşiyānıñızda sükūnet ü ışṭıbār eyleye. *"Fe’nteẕırū innī me‘aküm mine’l- muntaẓırīn"*[257] dėdi. Vaḳtā kim kelāġ-ı ṣāḥib-ferāġ ber-muḳteżā-yı *"Ve mā ‘ale’r-rasūli ille’l-belāġ"*[258] va‘ż u pendin *bimā lā mezīdün ‘aleyh*[259] temām eyledi ve şefḳat ü merḥamet yüzünden mehmā-emken bunlara söyledi: “Gürūh-ı ḥayvānātıñ cūş u ḫurūşu zemīnden āsumāna peyveste ve tīġ-i ye’s-ile ciğerlerinden ‘araḳ-ı iḳdām u ihtimām bürīde vü küsiste olup *"Rabbenā ve lā tüḥammilnā mā-lā ṭāḳate lenā bih"*[260] münācātın peyveste-i dergāh-ı ḳāḍiyu’l-ḥācāt ėdip me’yūs u maḥrūm ve maġmūm u mehmūm ol kelāġa vedā‘ u bedrūd ėtdiler. Ve dāġ-ı derūn u sīne-i pür-ḫūn ile ol maḳāmdan dönüp gitdiler. Ve ber-minvāl-i sābıḳ ẕürriyyāt-ı ādemiñ cevr ü eẕāsına ve miḥnet ü cefāsına ṣabr u taḥammül ve elṭāf-ı ḫafiyyāt-ı Sübḥāniyyeye tevekkül ü tevessül gösterdiler.

Süḫan-Güften-i Ḥayvānāt-ı Şikeste-dilān ve Ḫaber-yāften ez-Semt-i Cinniyān.[261] Li-mütercimihī:

[Fe‘ilātun mefā‘ilün fe‘ilün]

[251] Alemlere rahmet. (Bu ifade, Enbiyâ Suresinin 107.ayetinde şöyle geçmektedir: “Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.”)
[252] Hidayete çağıran ve ışık saçan kimse manalarına gelen, peygamberimizin sıfatlarıdır.
[253] ″Ve o hevâsından konuşmaz.″ (Necm 53/3)
[254] ″Sübhân olan Allah’ın bir gece yürüttüğü.″ anlamına gelen, İsrâ Suresi’ndeki bir ibare. Bkz. (İsra 17/3)
[255] Allah onların hepsinden kıyamet gününe dek razı olsun.
[256] ″Keşke onlarla beraber olsaydım da ben de büyük bir başarı kazansaydım.″ (Nisâ 4/ 73)
[257] ″Bekleyiniz öyleyse, şüphesiz ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim.″ (A’râf 7/71)
[258] ″Peygamber, tebliğ etmekten başka bir şeyle yükümlü değildir.″ (Mâide 5/ 99)
[259] Uzatmadan.
[260] ″Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme!″. (Bakara 2/286)
[261] Kalbi kırık hayvanların konuşması ve cinlerin ülkesinden haberdar olmaları.

1- Geldi ey kilk vaḳti güftārıñ
Arż-ı ḥāl ėtmek için reftārıñ

2- Yāre i‘lām-ı ḥāl ėderseñ eger
Añlaya belki gizli esrārıñ

Neşr: Rāviyān-ı ġarā’ib-i āṯār ü nāḳılān-ı ‘acā’ib-i rūzigār bu ḳıṣṣa-i pür-ekdārı bu minvāl-i leṭāfet-me’āl ile taḥdīṯ ü iḫbār eylediler ki vaḳtā kim ḥayvānat-ı mużṭaribu’l-bāl ü behāyim-i münḳalibu’l-ḥāl kelāġ-ı pür-dāġıñ nuṣḥ u pendi-y-ile maḳāmlı maḳāmına ‘azīmet ü şekvā-yı benī ādemden bir müddet daḫi ferāġat ėtdilerse her biri gelip evlād u etbā‘ına ve aḥfād u eşyā‘ına kelāġıñ ḳıṣṣa-i pür-ġuṣṣasın naḳīr ü ḳıtmīr taḳrīr ve bu mācerā-yı cānḫırāşı teẕkere-i vaḳt **[19^{b}]** ü ḥāl olsun için ḫūn-ı dil ü dīde ile tevārīḫ ü ṭavāmīre taḥrīr ü tasṭīr ėdip bir niçesi bu ḥasret ü ḥurḳat ve bu intiẓār u miḥnet ile terk-i dünyā ve bir niçesi daḫi *"Neterabbeṣu bihī raybe’l-menūni"*[262] mazmūn-ı ḥikmet-meşḥūnu birle taraṣṣud-ı vaḳt-i mev‘ūd ėderek imrār-ı ṣubḥ u mesā’ ėdip bir müddet bu ārzū ile ḫoş-ḥāl ve bir eyyām-ı vaḳt-i merhūna, intiẓār-ile ḫurrem-bāl geçindiler.

[Nebẕe-i …[263] ez-Evṣāf-ı Seyyidü’l-Beşer]

Aña dek kim resūl-i āḫiru’z-zamān sulṭān-ı dāru’l-mülk-i emn ü emān āfitāb-ı ‘ālem-tāb-ı risālet ve māh-tāb-ı ḫurrem-cenāb-ı felek-i dīn ü millet, ṣadr-ı cerīde-i aṣfiyā, ser-i ḫalḳa-i ḳılāde-i enbiyā Muḥammedü’l-Muṣtafā ‘aleyhi *mine’t-teslīmāti evfāhā ve mine’t-taḥiyyāti aṣfāhā*[264] āyāt-ı nübüvvet ü beyyināt-ı risālet ile meb‘ūṯ oldu. Aḳāṣī‘-i rub‘-ı meskūnda nüfūẕ-ı aḥkām-ı ḳażā-nümūnundan nükte-i *"İnne’l-arḍa yerişühā ‘ibādiye’ṣ-ṣāliḥūn"*[265] gün gibi ẓuhūr ėtdi ve luṭf-ı ‘amīm ü ḫulḳ-ı ‘aẓīminden ve āṯār-ı ‘adl ü dād u eṭvār-ı ṣalāḥ u reşādından ḫalāyıḳ-ı cihān ḥużūr eyledi. Şer‘-i sa‘ādet-kirdārını ber-ḫulūd u devām ve da‘vet-i şerāfet-āṯārını cümle maḫlūkāta ‘ām bildiler. Lā-cerem eṭrāf-ı ‘ālemden ḳabā’il-i ins ü cān ve ṭavā’if-i sā’ir ḥayvān ḫidmet-i şerīfine müsāra‘at ve da‘vet-i münīfine mübāderet eylediler. Ve fırḳa-i en‘āmdan ve zümre-i hevām u sevāmdan ol in‘ām-ı ‘āma vü iḥsān-ı tāma ḥāżır olup bir niçesi şeref-i īmān-ile vü ġanāyim-i iḥsān-ile müşerref oldular. Ve şol ḥayvānāt ki ābā’-i kirām ü ecdād-ı

[262] ″Onun, zamanın felaketlerine uğramasını bekliyoruz.″ (Tūr 52/30)

[263]

[264] Salat u selamın en samimisi ve en temizi O’nun üzerine olsun.

[265] ″Yeryüzüne muhakkak benim iyi kullarım varis olacaktır.‟ (Enbiyā 21/ 105)

‘iẕāmından kelāġıñ vaṣıyyetin istimā‘ ėdip ḳudūm-ı ḫātemü’l-enbiyāya intiẓār ve eẕā-yı benī ādeme ıṣṭıbār göstermişlerdi çünkim ol sulṭān-ı enbiyā vü bürhān-ı aṣfiyānıñ şeş cihāt ü heft iḳlīmde penc vaḳt nevbet-i salṭanatı ve çehār uṣūl ü mevālīd-i ṣelāṣeye şümūl-ı da‘vetin işitdiler, bir iki dėmeyip imrūzu ferdāya ḳomayıp **[20ª]** mānend-i peyk -i pūyān lebbeyk-zenān bā-derd ü niyāz, dūr u dırāz yollara düşüp ḫidmet-i sa‘ādet-baḫşına ‘azīmet ėtdiler tā kim şeref-i īmān-ile mükerrem ü tekrīm-i iḥsān-ile muġtenem olduḳdan ṣoñra dest-i insāndan ėren bī-dādlarını ve ḳıṣṣa-i pür-ġuṣṣa-i nihādlarını ‘arż ėtme ḫuṣūṣunda giderken *El-emru bi-yedillāhi*[266] minvālince her birine bir ġā’ile vü ḥādiṣe vāḳi‘ ü māni‘ olup ve ol sa‘ādet[e] müsā‘ade ėtmeyip ta‘vīḳ-i *"Le‘alle ve ‘asā"*[267] ve güẕāriş-i ṣubḥ u mesā’ ile bir müddet daḫi geçindiler tā kim şeref-i ṣoḥbet-i seyyidü’l-mürselīn ve zamān-ı ma‘delet-nişān-ı ḫulefā-i rāşidīn, *rıḍvānullāhi te‘ālā ‘aleyhim ecma‘īn*[268] daḫi fevt olup yine her ṭarafda fitne vü fesād ve her memleket ü bilādda cevr ü ‘inād iştidād buldu. Ṭavā’if-i ḥayvānıñ derūnları ẓulm ü bī-dād-ı insāndan yine ḫūn-ile ṭoldu. Anlarda ki pāy-ı ḳudret ü iḳtidār-ı ‘azīmet var idi, yine böyle iken meẕellet-i bīçāregī vü miḥnet-i āvāregī birle her biri cāna geldi ve şunlar ki āşüfte vü bī-nevā ve bī-dest ü pā idi, maḳām-ı ḥayretde ve ḥayyiz-i żacretde müteḥayyir ḳaldı. Zīrā ki eşirrā-yı ‘ālemden ve hāy-ı hūy-ı cünūd-ı benī ādemden ṣafḥa-i cihānda *"İẕā zülzileti’‘l-arżu zilzālehā"*[269] merḳūm olmuş idi. Ve lehīb-i sinān ü sihāmdan dīde-i devrānda “*Yekādü’l-berḳu yeḫṭafu ebṣārahum”*[270] ṣūreti mersūm olmuş idi. Lā-cerem ḥayvānātdan āsūde-ḥāl ü fāriġu’l-bāl olanlar yeñi başdan yine giriftār-ı belā vü esīr-i derd ü ‘anā’ oldular.

[Aḥvāl-i Mü’minān-ı Cinniyān]

Lākin muḳaddemā zamān-ı nübüvvetde ve hengām-ı da‘vetde ṭā’ife-i cinden bir nefer hidāyet-i ilāhiyyeye maẕhar düşüp arż-ı Tihāme’de[271] istimā‘-i Ḳur’ān ėdip *"Fe āmennā bihī ve len-nüşrike bi-rabbinā eḥaden*"[272] dėyip īmān getirmişlerdi. *"Ve innehū te‘ālā ciddü rabbinā me’t-teḫaẕe ṣāḥibeten ve lā veleden*"[273] dėyip mütāba‘at-i şer‘ ü sünnet ḳılmışlardı.

[Ṣāh-ı Merdān Ṣāh-ı Cinniyān]

---

[266] İş Allah’ın elindedir.
[267] Umulur ki. (Kur’ân’da da sıkça geçen, beklenti manasında iki kelimedir)
[268] Allah hepsinden razı olsun.
[269] ″Yeryüzü kendine has bir sarsıntıya uğratıldığı zaman.″(Zilzāl 99, 1)
[270] ″Neredeyse gözlerini kapıverecek olan şimşek.‟ (Bakara 2/20)
[271] Hicaz toprağı.
[272] ″Ona iman ettik. Artık kesinlikle Rabb'imize hiçbir şeyi ortak koşmayacağız.‟ (Cinn 72/2)
[273] ″Hakikat şu ki, Rabbimizin şânı çok yücedir. O, ne eş ne de çocuk edinmiştir.‟ (Cinn 72/3)

Ol zamān ol ṭā'ife-i ehl-i īmān üzerine re'īs [ü] vālī olan beniyyü'l-cāndan Bīrāst-ı Ḥakīm[274] ismiyle şöhret ü şān ve Şāh-ı Merdān laḳabıyla zīver ü 'unvān bulup dāru'l-mülkü, cezā'ir-i baḥr-ı aḥḍardan ḫaṭṭ-ı istivāya ḳarīb bir cezīre-i mīnū-eserde **[20ᵇ]** melāz u me'vā ve bir ḫıṭṭa-i behişt-ābādda mesken ü mesvā ittiḫāz ėtmişlerdi

[Evṣāf-ı Cezīre]

ki nām-ı Ṣā'ūn[275] ile müştehir, ġāyet-i ṭīb-i hevā vü 'uzūbet-i mā' ile mu'teber, bir buḳ'a-i pür-semer idi ki sipihr-i mīnā-reng anıñ sebzesi seyrinde ḥayrān u deng idi ve erbāb-ı naẓar 'uyūn-ı cāriyesiniñ seyrānında ḥayrān ve aṣḥāb-ı feṭānet ezhār-ı reyāḥīni temāşāsında sergerdān olurdu. Zīb ü zīnetde ve ṭarāvet ü nażāretde gūyiyā nüsḫa-i *Erteng*[276] yāḫūd bir ṭāvūs-ı leṭāfet-me'nūs-ı hezār-reng idi. Keşret-i eşcār ü leṭāfet-i enhār-ile ma'rūf ve vefret-i eşmār u zehret-i ezhār-ile mevṣūf idi. Bir şehriyār-ı melekiyyü'ṣ-ṣıfāt ve bir cihān-dār-ı felekiyyü's-simāt, maḳbūl-i ḫāṣ u 'ām, Melik Dād-baḫş-nām, bu eşnāda [ya'nī ḥayvānāt-ı şikeste-ḥālātıñ beşş ü şikāyāt ėtdikleri evḳātda] ol ṭā'ifeye pādişāh-ı vālā-cāh olmuş-idi ki ḥüsn-i ādāb-ile ārāste ve şeref-i ensāb-ile pīrāste idi.

[Evṣāf-ı Şāh ve Tārīḫ-i Cezīre-i Mīnū-Āşinā]

Fünūn-ı 'ilm ü ḥikmetde kāmil ve ṣunūf-ı re'āyāya ve 'āmme-i berāyāya luṭfu şāmil idi. Pes ol şāh-ı dest-gāhıñ ri'āyet ü ḥimāyeti ile ḥavza-i ḥükūmetinde ārām ve ḫıṭṭa-i ma'deletinde maḳām eylemişlerdi. Ve ol cezīreniñ bir ṭarafında leb-i deryāda bir ḫurrem cāy-ı dil-küşāda, raşānet ü metānet ile mevṣūf bir ḥiṣār-ı nāmdār u bir ḥışn-ı zemīn-vaḳār-ı felek-medār var idi ki ṭūfān-ı Nūḥ 'aleyhi's-selāmdan ṣoñra oġlu Sām[277] bünyād ve cemī'-i edevāt ü levāzım ile ābād ėtmişdi ki nām-ı iştihār-irtisāmına Cem-ābād dėrler idi. Ḥışānet ü metāneti sebebi[n]den anda ḫalḳ-ı enbūh ve her milletden bir gürūh cem' olmuş-idi. Zīrā sūr-ı üstüvārı ve der ü dīvār-ı devrān-medārı mānend-i "*seb'un şidād"* āhenīn-bünyād idi. Gūyiyā *"İrame zāti'l-'imād elletī lem-yüḫlaḳ miślühā fi'l-bilād"*[278]ol cāy-ı leṭāfet-nihād ḥaḳḳında nāzil olmuş-idi. Ḥāṣılı bender-gāh-ı ḫāce-gān-ı 'ālem ü mecma'-ı ṭavā'if-i benī ādem idi. Sūdā-gerān-ı heft-iḳlīm aḥmāl ü eşḳālin anda ḥall eyler ve tācirān-ı rub'-i meskūn eşāş u emti'asın anda **[21ª]** bende çekerdi. Ve ol buḳ'anıñ

[274] Lakabı Şah Merdan olan, Cinlerden bir kral. Sağun Adası'nı yönettiği rivayet edilir. (Kahraman-Çalışkan, 2013, 2/155)

[275] Kaynak metnin Türkçe tercümesinde Sağun olarak geçmektedir. Şah Merdan'ın krallık ülkesi olarak geçmektedir. (Kahraman-Çalışkan, 2013, C.2:155)

[276] Mani dininin, içinde çok güzel resimler olan kutsal kitabı. Yedi yazı ve bir adet resim bölümünden oluşan mecmua Nigâr, Nigâristan, Engelyûn, Erteng veya Erjeng olarak da bilinir. (Büyükkarcı Yılmaz, 2014, 15)

[277] Hz. Nuh'un oğlu. (Taşpınar, 20.10.2023)

[278] "Ülkelerde benzeri yaratılmamış İrem şehrine…" (Fecr 89/7)

i‘tidāl-i şimāl ü ṣabāsından ve ṭīb-i nesīm-i ḫoş-hevāsından nāşī, eṭrāf u eknāfında cins-i ḥayvānātdan bir gürūh-ı müteḫālifetü’l-hey’āt ve’l-elvān mütemekkin ve kūhistānınıñ şi‘āb u tilālinde ve ṣı‘āb [u] ḳılālinde vuhūş u ṭuyūrdan ve mār u mūrdan bir ṭā’ife mütevaṭṭın olmuşlar-idi.[279]

[Sebeb-i Vürūd-ı İnsān be-Cezīre-i Şāh-ı Cinniyān]

İttifāḳ ol eşnāda ber-muḳteżā-yı ḳırānāt-ı kevākib, ṭabaḳa-i hevā temevvüc ve riyāḥ-ı ‘avāṣıf-ile telāṭum-i deryā teheyyüc ėdip ol cezīreniñ sāḥiline bir keştī-i ‘acīb vāṣıl oldu ki derūnunda aṣnāf-ı ṣunnā‘ u tüccār ve her milletden bir miḳdār ṭā’ife mevcūd olup ol cezīreniñ ra‘nā vü dil-küşālıġın bir zamān seyr ü temāşā ve eṭrāf u enḥāsı seyrinde bir miḳdār püşt ü pā urup gördüler ki cemī‘-i cevānibi ravża-i rıḍvān gibi pür-eşmār ve bāġ-ı cinān gibi enhār-ı ‘uẕūbet-kirdār ile şād u ḫandān, pes anda mekş ü ārāma ḳıyām ėtdiler. Lākin be-ḥükm-i ‘ādet-i ḳadīm ve ber-mūceb-i beliyye-i ‘amīm, ol gürūh-ı ‘anūd u le’īm ol maḳāmda ārām ėden behāyim ü en‘āma dest-i ta‘arruż birle yine ızrāra iḳdām eylediler ki beldelerinde kendileriniñ ‘ādet-i dīrīni ve cibilliyyetleriniñ muḳteżā-yı her-āyīni bu idi. Pes ol behāyim-i hāyim bunlarıñ dest-i ta‘addīsinden firār u ḫalāsa ‘āzim olup içlerinden her cinsiñ zu‘amāsı ve her ṣınıfıñ muḳtedā-yı ẕevi’l-ārāsı ḥużūr-ı lāmi‘u’l-ḥubūr-ı şehriyārīye, ya‘nī melik-i cinniyyān olan Melik Dād-baḫş-ı cihān-dārīye ḥāżır ve cevr ü ẓulm-i insāniyyeden şikāyet ėdip fermān-ı lāzımu’l-iẕ‘ānına müteraḳḳib ü nāẓır oldular. Pes melik-i ẕū-fünūn ve Dārā-yı ‘adālet-merhūn ol ḳavm-i mefsedet-āyīn ḥużūruna iḥżār olunmaḳ için zübde-i ehl-i ‘uḳūlden bir resūl ta‘yīn eyledikde ol sefīr-i rūşen-ẓamīr daḫi anları pīş-gāh-ı ma‘delet-penāhīye sevḳ ü tesyīr eyledi. Şāh-ı vālā-cāh çünkim anlara vaḳt-ile nigāh ėtdikde **[21^{b}]** gördü ki büldān-ı şettādan ve sükkān-ı aḳṭār-ı dünyādan ādemī-zād, aḥsen-i ‘ibād bir gürūh-ı pür-şükūhdur. Pes üç gün anları ‘avene vü ḫuddāma izāfe vü ikrām için buyurdu. Ve ber-mūceb-i fermān-ı cihān-bānī, nüdemā vü ḫavāṣṣ-ı melik, ḳā‘ide-i mihmān-nevāzīye ri‘āyeten fevḳa’l-ġāye bunları nevāle-i iḥsāna ṭoyurdu. Ba‘de şelāşeti eyyām, şāh-ı vālā-maḳām ki ‘ilm ü ḥikmet ile ma‘rūf ve luṭf u nışfet-ile mevṣūf, ikrām-ı mihmān ü müsāfirānda miş̱l ü naẓīri mefḳūd ve ġurabā vü mübtelāya raḥm ü şefḳatde aḳrānı ġayr-ı mevcūd, men‘-i ẓulm ü bī-dād ve tefaḳḳud-i aḥvāl-i ‘ibād ve icrā’-i merāsim-i *"Emr-i bi’l-ma‘rūfi ve nehyi ‘ani’l-münker"* eylemek daḫi kendiye bir cibilliyyet-i māder-zād idi. Anları ḥużūruna da‘vet ve vaẓīfe-i ḫoş-āmedīye ri‘āyet ve anlardan rüsūm-ı ḫużū‘ u

[279] **Derkenār:** Bu maḳāma ḳadar Şerefü’l-İnsān-ı Lāmi‘ī’den ber-vech-i muḫtaṣar naḳl olunup lākin inşāsına diḳḳat ve leṭā’if-i ta‘bīrāta ḫaylī himmet olundu. Fe-lillāhi’l-ḥamdü ve’l-minne.

taḥiyyet ġāyet bulduḳda melik-i ‘adālet-‘unvān, vesāṭat-ı tercemān ile bunlarıñ māhiyyet ü keyfiyyetin iktināh ü istifsāra meyelān gösterip dėdi ki : ″Sizler kimlersiz ve ne cins ādemlersiz? Mürāsele vü muṭālebemiz yoḳ iken bu iḳlīme ne maṣlaḥat için geldiñiz ve bu diyārda bilā-iẕn ne ḫuṣūṣ için ḳaldıñız?″ İçlerinden bir edīb-i āgāh edā’-i sitāyiş-i bī-ġāye-i pādişāhdan ṣoñra dėdi ki: ″Sebeb-i mekṣimizde rāst maḳāl ancaḳ feżā’il-i melik-i nīk-ḫiṣāl ve menāḳıb-ı ḥisān-ı pādişāh-ı Ferīdūn-hemāldir ki maẕhar-ı mekārim ü iḥsān ve yenbū‘-ı ‘adl ü inṣāf-ı bī-pāyāndır. Ve bizler şol ḫuṣūṣ için bu diyāra ‘āzim ve ḥużūr-ı mevfūrü’s-sürūrlarına bir ricā ẓımnında mülāzım olduḳ ki bizim ḫademe vü ‘abīdimizden bir gürūh-ı nā-müvāfıḳ bu bilāda şārid ü ābıḳ ve bizim ise anlara temellükümüz ḥucec ü berāhīn-ile rütbe-i tevātüre lāḥıḳdır. Pes anlarla bizim meyānımızda ‘adālet ü nışfet üzere iḥḳāḳ-ı ḥaḳḳ-ile ḥākim ü ḳāḍī olup her ḥālde ṭarafeyni ḥükm-i şer‘e rāżī buyurasız. *Vallāhu yüveffiḳü’l-melike li’s-sedādi ve hüve aḥkemü’l-ḥākimīne beyne’l-‘ibād.*[280] Vaḳtā kim melik-i ferḫunde-şiyem, da‘āvī-i benī ādemi bīş ü kem ışġā ve anlara tebyīn-i ḥaḳīḳat-i da‘vāda dėdi: “muḳteżā’-i ḳānūn u kitāb ṭarafeyne ba‘de’s-su’āl cevāb-ı bā-ṣavāb ne yüzden **[22ª]**[281] ẓuhūr ėderse anda ḳarār ve iḳtiżāsına göre bu cemm-i ġafīr, murād-ı mā-fi’ż-żamīrleri ne ise iẓhār ėdeler.”

[280] Allah melik’e doğruluğu muvaffak etsin. O (Allah), insanlar arasında en doğru hükmü verendir.

[281] **Derkenār:** Ma‘lūm ola ki imām-ı hümām ḳıdvetü’l-‘ulemā’i’l-a‘lām Muḥammed el-Ḳazvīnī ‘*Acā’ibü’l-maḫlūḳāt ve Ġarā’ibü’l-mevcūdāt*-nām kitāb-ı leṭāfet-irtisāmında dėr ki: Nev‘-i devāb, aḥsen-i behā’im olmaġla ḫidmet-i insāna münāsib ü mülāyim olduġu şol vech-iledir ki ol Ḫallāḳ-ı ẕü’l-minen, nev‘-i insānı laṭīfü’l-beden ḫalḳ ėdüp meşy ve yėrlerinde baṭī’ü’l-ḫareke ve sā’ir ḥayvānāta nisbeten naḥīfü’l-bünye olduḳlarından her maḳāṣıda bülūġda ḫarekāt-ı ḳāṣıra ile ‘adīmü’l-mükne ve’l-ḳudre ve ṭaleb ü herebde her dā’im nā’il-i ārzū vü emniyyet olamadıḳlarından luṭf u ḥikmet-i ilāhiyye ve ‘ināyet-i bī-ġāyet-i Sübḥāniyye böyle iḳtiżā eyledi ki anlara i‘āne vü imdād żımnında zümre-i en‘āmı ḫalḳ u īcād eyledi ve anları fırḳa-i ünāsa müsaḫḫar ü münḳād ḳılıp taḥt-ı taṣarruflarında teẕlīl birle nā’il-i murād ḳıldı. Pes gürūh-ı insān ol ḥayvān ile mānend-i ṭā’ir her umūra sür‘at-i ṭayerān ve devābb-ı ẕevātü’l-ḳavā’im gibi sūy-ı maḳṣadlarına şitābān olurlar. Nitekim bu ma‘nāda ol ḥakīm-i mennān ṣınf-ı insāna luṭf u imtinān yüzünden Ḳur’ān-ı bāhiru’l-bürhānda “Ve’l-ḫayle ve’l-biġāle ve’l-ḥamīra li-terkebūhā ve zīneten.” (Nahl 16/8) buyurdu. Ḫattā ol ṣınıfıñ āẕānı fevḳ-i ru’ūslarında ibdā‘ olundu ki cihāt-ı şettādan ḳar‘-ı hevā ile eṣvātı istimā‘ ėdeler. Bu sebebden feres-i pür-ferāset ḥımār-ı ṣāḥib-ḥamāḳatden ziyāde ẕī-ẕekāvet olup cüssesinde ‘aẕamet ü kiber var iken üẕüneyni aşġar ḫalḳ olunmuşdur. Ammā ki ḥimār-ı ẕī-ġabāvet, kemāl-i rütbe ṣāḥib-i belāhet olduġundan ferese vāfī olan hevā aña kifāyet ėtmediğinden bünyesinde Ḫurdegī vü ṣıġar mevcūd iken gūşunda dırāzī vü kiber vardır ve hākeẕā ẕeneb-i feres vefīr ü keṣīr olup dünbāle-i ḥımār endek ü ḳaṣīr olduġunda ḥikmet-i Melik-i ḫabīr bu ṣūret-ile tasṭīr olunmuşdur ki ḫaşerāt ü hevām cild-i feresde leṭāfet olmaġın ḥume vü şevkelerinde ol ẕeneb ile mūẕiyānı def‘ ü ẕebb ėder. Lākin cild-i ḥımār ġılẕat ü seḫāvet üzere olup eẕā-yı ḫaşerātdan çoḳluḳ mücānebet eylediğinden ol ola ki devābdan maṭlūb olan sa‘y ü şitāb olduysa ol Kerīm-i vehhāb anlara ḥavāfir-i metīne vü ṣalāb vėrip meşy-i keṣīrde bī-it‘āb vāṣıl-ı menzil ü me’āb ola. Ve def‘-i a‘dāda daḥi mānend-i Esliḥa Olduġu bī-irtiyābdır. Görmez misin ki ḥavāfir olan ḥayvāna ḳurūn-ı ḥādde in‘ām u iḥsān olunmuşdur. Nitekim ẕevātü’l-ḳurūn olanlarıñ aḳdāmı ẓılf birle mestūre olup ḥavāfire maḳrūn ḳılınmışdır. Zīrā ki mevādd-ı bünyeleri iki silāḥa birden istīfā ėtmeyip eḥadehümā var iken āḫardan istiġnā ile iktifā olunmuşdur. Fe-sübḥāne men a‘ṭā külle şey’in mā se-yuḥiḳḳuhū Mine’z-ziyādeti ve’n-nuḳṣāni, intehā kelāmuhū mütercemen ‘alā yedi’l-mütercimi Meḥmed Ḫāliṣ eṭ-Ṭosyevī [İster ziyade ister noksan olsun, her şeye hak ettiği ölçüde nimetler bahşeden Allah ne her şeten münezzehtir. Onun (Kazvînî) tercüme edilmek suretiyle nakledilen sözleri, bu tercümenin yazarı olan Mehmed Hâlis Tosyevî’nin yazısı ile burada tamamlandı.

Pes zu‘amā’-i insāndan bir ḥakīm-i rūşen-beyān feṯḥ-i dehān ü taḥrīk-i zebān ėdip dėdi ki: ″Ey pād-şāh-ı rū-yı zemīn! *Edāmallāhu da‘ā’ime salṭanatike ilā yevmi’d-dīn*.[282] İşbu behāyim ü en‘ām u vuḥūş u sibā‘ u hevām ü sevām, cümlesi ‘ale’d-devām bizim ḫuddām u ‘abīdimiz olduġu mā-lā-kelām ve bizler anlarıñ lāzımu’l-iḥtirām, mevālī vü aṣḥābı olduġumuz niçe ḥucec ü berāhīn ile ṣıḥḥat-i tām bulmuşdur.″ dėdikde melik-i cinniyyān, ṭā’ife-i insāndan ityān-ı bürhān ẓımnında dėdi ki: ″Ṣıḥḥat-i temellüküñüze ḥüccet ü temessük ibrāz ėdiñ tā ki ḥaḳ bāṭıldan ifrāz ve sermāye-i vech-i ṣavāb iḫrāz oluna!″ Ol eşnāda zu‘amādan bir bülend-edā dėdi ki: ″Ey şah-ı ‘adālet-pīrā! Bu müdde‘ānıñ ṣıḥḥatin müşbit delā’il-i şer‘iyye-i sem‘iyyemiz ve bu ḫuṣūṣda anları müskit berāhīn-i ḳaviyye-i ‘aḳliyyemiz vardır. Eger cenāb-ı Melik-i ‘ādil bu bābda ḥaḳīḳat-i ḥāle vāḳıf u vāṣıl olmaḳ murād ėderse aḥsen-i ‘ibārāt ü eblaġ-ı kelimāt birle işbāt ėdelim!‟ dėyip āl-i ‘Abbās’dan bir ḥakīm-i selīmü’l-ḥavās, berāy-ı ibrāz-ı sened-i mu‘teber, ṣā‘id-i derecāt-ı minber olup dėdi:

[Ḫuṭbe-i Belīġa-i Za‘īm-i Ünās ez-Āl-i ‘Abbās]

“*El-ḥamdü lillāhi rabbi’l-‘ālemīn.*[283] *″Ve’l-‘āḳıbetü li’l-müttaḳīn″*[284]. Ve *″Lā ‘udvāne illā ‘ale’ẓ-ẓālimīn.″*[285] Ve *ṣallallāhu ‘alā Muḥammedin ḫātemi’n-nebiyyīn ve imāmi’l-mürselīn ve ṣāḥibi’ş-şefā‘ati yevme’d-dīn ve ṣalavātullāhi ‘alā melā’iketi’l-muḳarrabīn ve ‘alā ‘ibādihi’ṣ-ṣāliḥīn, min ehli’s-semāvāti ve’l-arḍīn mine’l-mü’minīne ve’l-müslimīn. Ce‘alenallāhu ve iyyākum minhüm bi-raḥmetihī ve hüve erḥamü’r-rāḥimīn. Ve’l-ḥamdü lillāhi’llezī ḫaleḳa mine’l-mā’i beşeran ve ce‘ale minhü zevceten ve beşşe minhā ricālen keşīran ve nisā’en ve ekrame zürriyyetehümā ve ḥamelehüm fi’l-berri ve’l-baḥri, ve rezaḳahüm mine’ṭ-ṭayyibāti*.[286] Ḳālallāhü te‘ālā[287]: “*Ve’l-en‘āme ḫaleḳahā leküm fīhā dif‘ün ve menāfi‘u ve minhā te‘külūn.″*[288] *Ve ‘aleyhā ve ‘ale’l-fülki*

[282] Allah senin saltanatının direklerini kıyamet gününe kadar sürdürsün.
[283] Alemlerin Rabbi olan Allah’a hamdolsun.
[284] ″(En güzel) âkıbet, takvâ sahiplerinindir.″ (Kasas 28/83). Ayetin tamamı, ″İşte ahiret yurdu! Biz onu yeryüzünde böbürlenmeyi ve bozgunculuğu arzulamayan kimselere veririz. (En güzel) âkıbet, takvâ sahiplerinindir.″ şeklindedir.
[285] ″Artık düşmanlık yalnız zalimlere karşıdır.″ (Bakara 2/193).
[286] Alemlerin rabbi olan Allah’a hamd olsun. Ve Allah’ın selamı, peygamberlerin sonuncusu, resullerin önderi ve kıyamet gününde şefaat sahibi olan Muhammed (s.a.v)’e olsun. Ve Allah’ın mağfireti, yer ve gök ehlinin Allah’a yakın kılınanlarına ve salih kullarına olsun. Allah bizi ve sizleri rahmetiyle yarattı, o merhamet edenlerin en merhametlisidir. Ve hamd, sudan bir beşer yaratıp yine ondan ona bir eş yaratan,, o eşten birçok erkek ve kadın oluşturan, o eşlerin çocuklarına ikram eden, onları karada ve denizde taşıyan ve onları güzel şeylerle rızıklandıran Allah’a olsun.
[287] Yüce Allah dedi.
[288] ″Hayvanları da O yarattı. Onlarda sizin için ısıtıcı (şeyler) ve birçok faydalar vardır. Onlardan bir kısmını da yersiniz.″ (Nahl 16/5)

tuḥmelūn.[289]″ Ve ḳāle ‘azze ve celle:[290] *"Ve lekum fīhā cemālün ḥīne türīḥūne ve ḥīne tesraḥūn."*[291] Ve ḳāle celle celāluhū *"Ve'l-ḫayle ve'l-biġāle ve'l-ḥamīra li-terkabūhā ve zīneten".*[292] **[22b]** Ve ḳāle ‘azze[293]: *"Li testevū ‘alā ẓuhūrihī s̲ümme teẕkurū ni‘mete rabbikum iẕes'-teveytüm ‘aleyhi. Ve teḳūlū sübḥāne'lleẕī seḫḫara lenā hāẕā ve mā künnā lehū muḳrinīn"*[294] ve *estaġfirullāhe lī ve leküm*.”[295] Pes bu ḫuṭbe-i faṣīḥatü'l-kelimātda meẕkūr olan āyāt muḳteżāsınca anlar bizim menāfi‘imiz için īcād ve berārī vü ḳıfārda ḥaml-i eṣḳālimiz için i‘dād olunup kemāl-i cemāl-i insānī anlarla mükemmel ve anlara rükūb u nüzūl bizim re'yimize muḥavvel olmuşdur. Ve bunuñ emṣāli āyāt-ı Kur'āniyye ve Tevrāt u İncīl'de bu da‘vānıñ ṣıḥḥatini mūcib edille-i yaḳīniyye *lā yu‘add ü lā-yuḥṣā*[296]dır. Ve anlar bizim ḫuddām u a‘vānımız olduġuna ve bizim için bu ‘āleme geldiğine berāḥīn ü şevāhīd *mine's̲-s̲üreyyā ile's̲-s̲erā*[297] dır.″ dėdikde Melik-i sütūde-ḫiṣāl behā'im ü en‘ām cānibine iḳbāl ėdip dėdi ki: ″Ey ḥayvānāt-ı şikeste-dilān, za‘īmü'l-insiñ beyān ü ityān eylediği delā'il-i Ḳur'ān'a ne dėrsiz ve iṣbāt-ı müdde‘āda serdeylediği bürhāna ne cevāb ėdersiz?″ Pes za‘īm-i behā'imden baġl[298]-i hā'im bi-ṭarīḳi'l-muḳābele, ḥayyiz-i mu‘ārażada ḳā'im olup dėdi

[Ḫuṭbe-i Laṭīfe-i Baġl]:

"El-ḥamdü lillāhi'l-vāḥidi'l-eḥadi, el-ferdi's̲-ṣamedi, el-ḳadīmi's̲-sermedi, elleẕī kāne ḳable'l-ekvāni, bi-lā zamānin ve lā mekānin. S̲ümme kāle kün fe-kāne nūran sāṭı‘an. Eẕharahū min-meknūni ġaybihī. S̲ümme ḫaleḳa mine'n-nūri baḥran mine'n-nāri ücācen ve baḥren mine'l-mā'i recrācen ẕāte emvāc, s̲ümme ḫaleḳa mine'l-mā'i ve'n-nāri

---

[289] “Onların üzerinde ve gemilerde taşınırsınız.” (Mü'minûn 40/22)

[290] Ve Aziz ve Celil (olan Allah) dedi.

[291] ″(Onları), akşamları otlaktan döndürdüğünüz zaman ve sabahları otlatmaya çıkardığınız zaman sizin için onda bir güzellik vardır.″ (Nahl 16/ 6)

[292] ″Sizin için binek ve süs hayvanı olarak atları, katırları ve eşekleri yarattı. Ve O, bilmediğiniz şeyleri yaratmaktadır.″ (Nahl 16/8)

[293] Aziz olan Allah (şöyle) dedi.

[294] O, bütün çiftleri yaratan, üzerlerine kurulasınız, sonra da, kurulduğunuzda, Rabbinizin nimetini hatırlayasınız ve “Bunu hizmetimize veren Allah'ın şanı yücedir. Bunlara bizim gücümüz yetmezdi. Şüphesiz biz Rabbimize döneceğiz” diyesiniz diye sizin için bindiğiniz gemileri ve hayvanları yaratandır (Zuhruf 43/13).

[295] Allah'tan kendim ve sizin için af dilerim.

[296] Sayısız.

[297] Gökten yere kadar.

[298] **Derkenār:** El-baġlü vāḥidü'l-biġāl ve'l-ünsā baġale. Ve'l-baġġāl bi't-teşdīd, ṣāḥibu'l-baġl. Keẕā fī Muḫtāri's̲-Ṣıḥāḥ. Ve ḳāle fi'l-İṣārāti, “El-baġalu ma‘rūfun ve yuḳālü lehū ebu'l-eşḥacü ve Ebu'l-Ḥārūn ve Ebu's-saḳr ve Ebū ḳużā‘a ve Ebū ḳamraṣ ve Ebū ka‘b ve Ebū muḫtār ve Ebū Mel‘ūn ve İbn-i Nāhıḳ. Ve İbnü Nāhıḳ ve benāt. *Sıḥāḥ* zekerahā İbnü'l-Es̲īr intehā. (Bağl, biğâl'in tekilidir ve müennesi “bağale”dir. Ve bağğāl şedde iledir, bağl sâhibidir. Muhtârus'-Sıhāh'ta böyledir. Ve İşārāt'da: Bağal bilinir, kendisine “Ebu'l-eşḥac, Ebu'l-hārūn, Ebu's-sakr, Ebū ḳużā‘a, Ebū ḳamraṣ, Ebū ka‘b, Ebū muḫtār, Ebū mel‘ūn” ve “İbnü Nāhiḳ” ve “benāt” denir.” İbnü'l-esīr böyle demiştir.)

eflāken ẕāte ebrāc. Ve şihāben vehhācā. "Ve's-semā'e benāhā."[299]*"Ve'l-arḍa deḥāha"*[300]*."Ve'l-cibāle ersāhā."*[301] *Ve ce'ale eṭbāḳe's-semāvāti meskene'l-'illiyyīn ve füsḥate'l-eflāki maḳāme'l-melā'iketi'l-muḳarrabīn. "Ve'l-arḍa vaża'ahā li'l-enāmi.*[302]*" Ve enbete'n-nebāte li'l-ḥayevāni. Ṣümme ḫaleḳa'l-cānne min nāri's-semūmi. Ve ḫaleḳa ādeme min ṭīnin. "Ṣümme ce'ale neslehū min sülāletin min mā'in mehīnin*[303] *fī ḳarārin mekīnin* [304]*". Ṣümme ce'ale ẕürriyyetehū fi'l-arżi yaḫlufūne 'anhü li-ya'murūhā. Ve lā yuḫarribūne ve yaḥfaẓūne'l-ḥayevān. Ve yentefi'ūne bihā ve lā yaẓlimūnehā. Ve lā yecūrūne 'aleyhā. Ve estaġfirullāhe lī ve leküm."*[305] dėyip melike bi-ṭarīḳi'l-cevāb dėdi ki : ″Ey zübde-i maḫlūḳāt ve'y dād-ger-i żu'afā-i ḥayvānāt! Za'īmu'l-insiñ **[23ª]** ḫuṭbesinde tilāvet ü ḳırā'at eylediği āyāt-ı pür-belāġatda anlarıñ iddi'āsına sened olur bir ḥālet yoḳdur ki anlar bize erbāb u aṣḥāb ve bizler anlara 'abīd ü ḫuddām olmaḳ vech-i ṣavāb ola. Belki ol āyāt-ı 'ibret-simāt ṣol ḥālātı ifāde vü iṣbāt ėder ki cenāb-ı perverdigār-ı müte'āl anlara elṭāf-ı bī-ġāyesinden iḥsān u ifḍāl ėdip ancaḳ luṭfen ve keremen āfitāb ü māh-tāb ve riyāḥ u seḥābı anlara tesḫīr ėtdiği, bende vü 'abīd olduḳların iṣbāt ü te'yīd ėtmez; belki erkān-ı ṣunūf-ı 'āṭıfetin te'kīd ü teşyīd ėder [**Derkenār**: Pes bunlar gibi bizler daḫi müsaḫḫar olduġumuz aẕherdir]. Yoḫsa bizim bende vü 'abīd ve anlarıñ bize temellükleri ol edille vü āyātdan ne ṭarīḳ-ile ẓāhir ü bedīd olur? Ve daḫi ey melik-i feṭānet-şi'ār, ve'y dādār-ı 'adālet-diṣār, bu daḫi āyīne-i dil-i tāb-dārıñızda āşikār ola ki cenāb-ı ḫālıḳu'l-leyli ve'n-nehār, ser-cümle ḫalāyıḳı gencīne-i 'ademden ṣaḥrā-yı vücūdda iẓhār ėdip cerr-i menfa'at için ba'żı ḥayvānı ba'ża sebeb yāḫūd def'-i mażarrat ẓımnında ba'żıñ nuṣretin ba'ż-ı āḫardan ṭaleb eylemişdir. Keẕālik güruh-ı ḥayvān, ṭā'ife-i insāna celb-i melāvimde[306] i'ānet ve maẓānn-ı mażārda muḥāfaẓa vü ṣıyānet için tesḫīr olunmuşdur. Yoḫsa anlarıñ ẓann ü gümān eyledikleri ḥālet maḥż-ı zūr u bühtān olduġu

[299] "Gökyüzüne ve onu bina edene." Şems 5. Ayet. Burada ayetin tamamı alınmamıştır.
[300] ″Ardından yeri düzenleyip döşedi." mealindeki "Ve'l-arża ba'de ẕālike deḥāhā (Nâzi'ât 79/30) "
[301] ″Ve dağları oturttu.″ (Nâziât 79/32)
[302] " Allah, yeri canlılar için yaratmıştır." (Rahmân 55/10)
[303] "Sonra onun zürriyetini, dayanıksız bir suyun özünden üretmiştir." (Secde 32/8)
[304] "Sağlam bir karargâhta". Bu ifade, "Ṣümme ce'alnāhü nuṭfeten fī ḳarārin mekīnin : Sonra onu sağlam bir karargahta nutfe hâline getirdik (Mü'minûn 40/13)" ayetinde geçmektedir.
[305] "Varlıklardan zamansız ve mekansız olarak önce, Bir, İlk, Tek, İhtiyaçsız, Ezeli ve Ebedi olan, Allah'a hamd olsun. Sonra "ol" dedi ve gaybınm sırrından gösterdiği parlak ışık meydana geldi. Sonra ışıktan yanan bir ateş denizi ve titreşen dalgalı bir su denizi yarattı. Sonra su ve ateşten burçlu felekler ve parlak bir yıldız yarattı. Göğü inşa etti, yeri yaydı, dağları sağlamlaştırdı, gök tabakalarını yüce varlıkların meskeni ve feleklerin genişliğini mukarrab (kendine yakın) meleklerin meskeni yaptı, bitki ve hayvanlardan oluşan yeryüzünü insanlar için döşedi, sonra sıcak rüzgar ateşinden cinleri yarattı, çamurdan insanı yarattı, sonra onun neslini sağlam bir yerdeki adi sudan oluşan sülaleden meydana getirdi, sonra onun zürriyetini yeryüzünde orayı tahrip değil, imar etmeleri için hayvanları koruyan, onlardan yararlanan, onlara zulüm ve haksızlık etmeyen halifeler kıldı. Allah'tan kendim ve sizler için bağışlanma diliyorum." (Kahraman-Çalışkan, 2013, 2/157)
[306] Metinde "melâ'im" olarak imla edilmiştir.

‘inde ẕevi’l-‘irfān rūşenā vü müstebāndır.[307] *"Vallāhu a‘lemu bimā fi’ş-şudūri*[308] *mine’l-isrāri ve’l-i‘lān"*[309] Ve yine baġal-i sütūde-‘amel dėdi ki: "Ey dāver-i dād-ger ve’y melik-i melek-manẓar, ḥużūr-ı ‘ālīñizde bi-ṭarīḳi’ṣ-ṣavāb doġru ḫaber budur ki bizim ābā vü ecdādımız olan ẕevāt-ı mu‘teberler, ebü’l-beşer olan Ādem’den muḳaddem, bi’ṭ-ṭūli ve’l-‘arż[310] sükkān-ı arż ḫalḳ olunup bizlerden her ṭā’ife emr-i ma‘āş u ıṣlāḥ-ı inti‘āş için bir kimseden ḫā’ife olmayıp ẕehāb u iyābımızda ferd-i vāḥid müzāḥim ve tedārük-i ḳūt-ı lā-yemūt ḫuṣūṣunda bir ṣaḫṣ müvebbaḫ ü lā’im olmayıp her birimiz cibāl ü tilālde ve ġıyāż u rimālde ebnā-i cinsimiz-ile üns ü ülfet ve ṣaḥn-ı merġ-zārda ve sāḥil-i **[23b]** biḥār u enhārda emn ü rāḥat üzere kārımıza iştiġāl ve evlād u aḫfād-ile ācām ü suhūlde ḥuṣūl-i āmāl ile ḫoş-ḥāl ve me’ākil ü meşārib ḫuṣūṣunda maḥṣūlü’l-me’ārib olup bi’l-‘aşiyyi ve’l-ibkār[311] tesbīḥ-i kird-gār ve *ānā’e’l-leyli ve eṭrāfe’n-nehār*[312] münācāt-ı melik-i Ġaffār-ile evḳāt-güẕār olurduḳ. Bunuñ üzerine bir niçe sinīn ü dühūr, mürūr ü ‘ubūr ėtdikde ol rabb-i şekūr, ebü’l-beşer Ādem-i ṣafiyyullāh ḫilḳatin ve basīṭ-i arzda ḫilāfet ü salṭanatın murād ėdip aḥsen-i taḳvīm üzere kālbüd-i Âdem’i ḫalḳ u īcād ve luṭfen keremen ḫalīfe-i kāffe’-i ‘ibād ḳıldı. Ve zevcesin daḫi ḍıl‘-ı eyserinden taḫlīḳ ve aña üns ü izdivāc ḫuṣūṣuna ḥarī vü ḫalīḳ olduğundan yār u refīḳ eyledi. Pes rūz-be-rūz tevāfür-i evlād ve az müddetde tekāṯür-i aḫfād-ile berren ve baḥran sehlen ve cebelen münteşir ve emākin ü evṭānımız başımıza teng ėdip bizleri bilād u diyārımıza münfa‘il ü münzecir eylediler. Ve bununla daḫi ḳalmayıp biz żu‘afāya raḥm ü şefḳat ḳılmayıp iġtinām ve biġāl ü ḥumur u baḳar cinsini giriftār-ı aġlāl ve sā’irlerin daḫi esīr ü tesḫīr etmeğe ‘azīmet ü iḳbāl ėdip rūz u leyāl tāb u tüvānımız meslūb ve ta‘b ü meşaḳḳat birle ekṯerimiz ma‘lūl u ma‘yūb olup kimimiz ḥaml ü rükūb gibi a‘māl-i şāḳḳaya dūçār ve bir niçemiz devālīb[313] ü ṭavāḥīnde hezār sūz u güdāẕ-ile evḳāt-güẕār ve bunuñ gibi ḍarb

---

[307] **Derkenār**: Ve daḫi baġal cinsi eğer beyne’l-feres ve’l-ḥımār tevellüd ėdip babası ḥımār-ı pür-vaḳār olursa ferese şiddet-i müşābeheti āşikār olur. Nitekim erkeği feres-i pür-ferāset olduḳda ḥımāra kemāl mertebe müşākelet üzeredir. Lāḳin yine böyle iken cemī‘-i a‘żāsında ṭarafeyne mümāṯeleti her cihetden hüveydādır. Ḥattā ne feres gibi ẕekī ve ne ḥımār miṯilli pek ġabī olur. Bu sebebden ṣavtı daḫi iki cins meyānında olduġu ẓāhir ü müncelīdir. Ve nitāc ü sülālesi ‘adīm olup ebedü’d-dehr ‘aḳīm olduġu daḫi bu yüzdendir. Vallāhu a‘lem bi-ḥaḳīḳati’l-ḥāl. Keẕa fī *‘Acā’ibi’l-Maḫlūḳāt* li’l-Ḳazvīnī. Li-mütercimihi’l-faḳīr.

[308] "Allah, (âlemlerin) sinesinde olanı en iyi bilendir." (Ankebut Suresi 10. Ayette geçmektedir)

[309] Allah, kalpte gizlenen ve açıklanan şeyleri bilendir.

[310] Enine boyuna.

[311] Sabah akşam. Mümin Suresi 55. Ayette de geçen bir ifadedir.

[312] Gece gündüz.

[313] **Derkenār:** Ed-dūlāb, bi-feṯḥi’d-dāli ve żammihā. Ẕekerahā el-Cevherī faḳaṭ ve ḳāle: İnnehū vāḥidü’d-devālībi, Fārisiyyün mu‘arrebün. Ve’l-feṯḥu ẕekerahū ṣāḥibu’l-Mu‘rib faḳaṭ ḳāle : Ve bihā sümmiye’l-mevżi‘u’l-mensūbu ileyhi Muḥammed bin eṣ-Ṣabbāḥ el-Bezzāz ed-Dūlābī, ve’d-dūlābü hüvelleẕī yüstesḳā ‘aleyhi. Ve cema‘a fi’l-Muḥarreri beynehū ve beyne’d-dilā’i ve hüve cem‘u dāliye. *İṣārāt.* (Dolap, dal’ın fethi ve zammı iledir. Sadece Cevherî zikredip şöyle açıklamıştır:"Devâlîb'in tekilidir, Farsça asıllı olup Arapçaya geçmiştir. Fethalı hâlini sadece *Muğrib* yazarı zikredip şöyle izah etmiştir: Onunla Muḥammed bin eṣ-Ṣabbāḥ el-Bezzāz ed-Dūlābī'nin mensup olduğu yer bu kelime ile isimlendirildi).

u hevān ve ḳahr u ‘udvān ile giriftār-ı ‘aẕāb-ı elīm ve pā-beste-i şikāl-i ‘uḳūbāt-ı müstedīm ḳıldılar. Pes bu şikence-i cān-güdāz ve bu eṭvār-ı nā-mülāyim ü nā-sāz, berārī vü ḳıfāra herb ü firārımıza bādī oldu. Ve ru’ūs-ı cibālde şiddet-i şitā’ ve bürūdet-i hevā ile eş‘ār u evbārımız ṣoyulup dökeldi. Ve bunlarla daḫi ḳanā‘at ėtmeyip envā‘-ı hiyel ü ḫud‘a ile bizleri ṣayd u iḳtināṣ ve bir niçemiz ḳayd u bend-ile ḥabs-i eḳfāṣ ėdip gözümüz öñünde ba‘żı gürūhumuz ẕebḥ ü selḫ-ile ta‘ẕīb ve şaḳḳ-i ecvāf **[24ª]** ü ḳat‘-ı mefāṣil ve kesr-i ‘iẓām-ile te’dīb ve ṣınıf-ı āḫarımız nez‘-i ‘urūḳ u evdāc ve netf-i rīş ü cezz-i veber ile zīr ü zeber ve nār-ı ṭabḫ u teşviye ile ḥayātdan eṣer ḳomayıp lā-yu‘add ü lā yuḥṣā eẕālar ve zebān-ile şümār olunmaz cefālar eyledikden ṣoñra şimdi kendileri için iddi‘ā-yı mālikiyyet ve biz maġdūrlar ḥaḳḳında iṣbāt-ı memlūkiyyet ėderler. Ne ellerinde sened-i mu‘teberleri ve ne dillerinde ḫuṣūṣ-ı meẕkūr için ḥadīṣ ü eṣerleri vardır.″ dėdikde şāh-ı ‘adālet-‘unvān, baġalden bu kelimāt-ı ḥurḳat-simātı gūş-ı cān ile ışġā vü iẕ‘ān ėtdiyse bir münādī-i i bülend-edāya bu güne nidā ile mele’-i ḥāżırānda nidā ėtdirdi ki : ″Ḳabā’il-i cin, āl-i Sāsān’dan[314] her ne miḳdār cünūd u a‘vān ve evlād-ı Şeyṣabān[315] ve benī Ḫāḳān’dan[316] fuḳaḥā vü ḳuḍāt ve āl-i benī İdrīs[317] ve aḥfād-ı benī Belḳīs’[318]dan nüvvāb ü vülāt olanlar var ise cümlesini ḥużūra iḥẓār eyleye. Ve zu‘amā-i ḥayvānāt ile mücādele-i insān beynine ‘adālet-ile faṣl-ı ḳażāya müte‘alliḳ kelām söyleyeler.″ Pes bā-emr-i cihān-dārī, ol ḳabā’iliñ rü’esā vü serdārı ol meclise bi’l-cümle ḥāżır ve emr-i ma‘delet-kārī-i dādār-ı nīk ne mecrāya cārī olacaġına dīde-i cān-ile nāẕır olduḳlarında melik-i nīk-ḫaṣlet, ol ḳabā’il ü millet böyle cem‘iyyet ėtdikde za‘īmü’l-inse buyurdu ki: ″Ne dėrsin, şu behāyim ü en‘āmıñ ḥużūrumda ifāde vü i‘lām eyledikleri ve siziñ cevr ü ta‘addīñize dā’ir söyledikleri kelām-ı mā-lā-kelāma za‘īmü’l-ins daḫi yine kelām-ı sābıḳın i‘āde ve anlar ‘abīd bizler mevālī dėmegin ifāde ve bizler anları taṣarruf-ı mellāk ü erbāb ṭarzında isti‘māl ve *keyfe mā neşā’ ve naḫtār*[319] maṣāliḥimiz anlar-ile istikmāl ėderiz. Ve bize ‘iṭā‘at, Allāh te‘ālāya iṭā‘at ve bizden herb ü ‘işyāna şitābān olan ma‘ṣıyet ü ḫiẕlāna muṭāva‘at ėtmiş olur.″ dėdi. Ol eṣnāda melik-i rūşen-nihād dėdi ki: ″Ḥükkām u nüvvāb ‘indinde her ḳanḳı da‘āvī olursa ḥüccet-i vāżıḥa vü berāhīn-i

[314] 226-651 yılları arasında hüküm süren bir İran hânedanı olan Sâsânîliler. (Naskali, 20.10.2023)
[315] İblîs’in askerlerinin çoğunun bulunduğu cin taifesinin adı. (Yağcı, 2022, 718). Bazı yerlerde Şîşabān şeklinde okunmuş olsa da Lisânu’l-Arab ve Ferāhīdī’nin Kitābu’l-‘Ayn’ı da dahil olmak üzere klasik Arapça lügatlerde bu okunuş yer alır.
[316] Karahanlılar kast edilmektedir. Karahanlı Devleti’ne bu isim sonradan verilmiş olup asıl adının Afrasyab Oğulları olduğu kaydedilmiştir. Kaynaklara göre, Afrasyab et-Türkî’nin “hakan” ve oğullarının da “han” unvanı vardır. Devlete de bu nedenle “hakan oğulları” da denmiştir. (Hunkan, 2017, 122)
[317] 789-985 yılları arasında Fas’ta hüküm süren ilk İslâm hânedanı. (Rezûk, 25.10.2023)
[318] Kur’an’da tevhid dinini kabul ettiği bildirilen Sebe melikesi. (Yücetürk, 20.10.2023)
[319] Nasıl istersek.

rāciḥaya istinād ėtdikce ḳābil-i i‘timād olmayıp ḥayyiz-i i‘tibārdan dūr **[24^{b}]** ve maḥkeme-i ‘adl ü ünṣāfdan mehcūr olur. İmdi o ḫuṣūṣa ḥüccet ü sened ve ṣıḥḥatini müṯbit bir ḳavī müstenediñiz var mı?″ Za‘īmü’l-ins daḫi : ″Ḥücec-i ‘aḳliyye vü delā’il-i felsefiyyemiz vardır ki iskāt-ı ḫıṣām ve maẓmūnuyla cümlesini ilzām ėder.″ dėdi. ″Melik-i cemīl: ″Ne aṣl bürhān u delīldir, getir görelim ve ḥaḳīḳatini taṣavvur ėdip mehekk-i i‘tibāra uralım.″ dėdikde za‘īmü’l-ins dėdi ki : ″Gün gibi ẓāhir olan ḥüsn-i ṣūretimiz ve aḥsen-i taḳvīm üzere binā olunan heykel-i bünyetimiz ve istiḳāmet-i ḳāmetimiz ve ḥavāsda cevdetimiz ve temyīz ü diḳḳatimiz ve nüfūsumuzda zekā’ ve ‘uḳūlümüzde rüchān ü i‘tilādır ki bunlarıñ mecmū‘u bizim mevlā, anlarıñ ‘abīd olduġun bi-ṭarīḳi’l-evlā iḳtiżā ėder.″ dėyince melik-i ferişte-ḫū za‘īmü’l-behāyimden yaña tevcīh-i rū ėdip dėdi ki: ″Ey za‘īm-i ḥayevān ve’y re’īs-i perendegān ü çerendegān, za‘īmü’l-insānıñ ityān eylediği edille vü bürhāna ne cevāb bulursuñ ki ḳu‘ūd u cülūsda istivā vü intiṣāb şiyem-i mülūk ve inḥinā-i aṣlāb ve ‘ale’l-vücūh inkibāb sime-i memlūk olması ḫuṣūṣuna ne güne te’vīl bulup uḥdesinden gelirsiñ?″ dėyücek za‘īm-i ḥayvān li-ecli’d-du‘ā feṯḥ-i dehān ėdip *″Veffaḳekallāhu eyyühe’l-melikü li’ṣ-ṣavāb ve ṣarafe ‘anke sū’i’l-umūri fī külli faṣlin ve bāb″*[320]**.** Bizden daḫi faṣl-ı ḫiṭāb olaraḳ sem‘-i cān-ile istimā‘-ı cevāb-ı bā-ṣavāb buyuruñ ki Ḥaḳ sübḥānehū ve te‘ālā *tevāferat ālā’uhū ve tevālā*, nev‘-i insānı bu ṣūret üzere ibdā‘ u inşā ve bünye vü ḳāmetlerin istiḳāmet ü istivā birle müsteṯnā ḳıldığı bizleriñ ‘abīd ve anlarıñ mevlā olduġun iḳtiżā ėtmeyip belki ‘ilm-i Ezelī ve ḥikmet-i Lem-yezelī muḳteżāsınca anlara aṣlaḥ u elzem olan ol ṣūret ve bizlere enfa‘ ü aḥkem olan bu hey’etdir″ dėdi.

Der-Beyān-ı ‘İllet-i İḫtilāfāt-ı Hey’āt-ı Ḥayvānāt[321]. Li-mütercimihi’l-ḥaḳīr:

[Fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]

Söyle ey kilk-i ḳīr-gūn-cāme

Saña tefvīż olundu bu nāme

[25^{a}]

Ḥikmet-i Lem-yezel neden ḳoymuş

Cism-i ḥayvānı dürlü endāma

[320] Ey melik! Allah seni doğruya ulaştırsın ve her karar ve konuda seni kötü işlerden uzaklaştırsın.
[321] Hayvan suretlerindeki farklılıkların nedeni üzerine.

[Muḥākeme fī Ṣuveri'l-İnsāni ve'l-Ḥayvān[322]]

Neşr: Rāviyān-ı leṭā'if-i zamān ve nāḳilān-ı vuḳū'āt-ı evān u devrān, ḥikāye-i sābıḳanıñ lāḥiḳasın bu ṭarz-ı dil-firīb üzere 'ayān u beyān ėderler kim, vaḳtā kim za'īm-i ḥayvān olan baġl-i ma'ārif-nişān, iḫtilāf-ı ṣuver-i ḥayvānātıñ aṣlını īẕān ü i'lān ėtmek istedikde dėdi ki: "Ol cenāb-ı muḫyi'r-rimem ve ḫallāḳ-ı ḥayvānāt-ı müteḫālifetü'l-ümem, benī ādemiñ ebdānın rīş ü veberden 'ārī ve cülūdun ṣūf u libedden berī ḫalḳ ėdip erzāḳın daḫi eşmār u eşcārdan ve āzār u dişārların evrāḳ-ı eşcār-ı Ṭūbā-kirdārdan ta'yīn ü i'ṭā ėtdiyse ḳāmāt-ı nev'-i insānīye daḫi intişāb ü istiḳāmeti lāyıḳ ü revā gördü ki tenāvül-i eşmārda anlara sühūlet ve taṭāvül-i eşcārda 'adem-i külfet ü meşaḳḳat der-kār ola. Ve hākeẕā ġıdā-yı ḥayvānātı ḥaşā'iş ü nebātātdan taḳsīm ėdip inḥinā-i ḳāmet-ile eshel ṭarīḳi anlara daḫi ta'yīn ü tersīm eyledi tā ki rū-yı arżdan ḳaṭ' u ḳal'-ı a'şāb ol gürūha bilā-meşaḳḳat ü ve lā it'āb ola. Yoḫsa za'īmü'l-insiñ zu'munca ṣūret-i insānīde intişāb ve istiḳāmet-i mālikiyyetlerine delālet ve bizim hey'etimizde olan inḥinā ile memlūkiyyetimize istidlāl olunacaḳ bir ḥālet yoḳdur." dėdikde melik-i dānā za'īm-i ḥayvāna bu edā ile gūyā olup dėdi ki: "Ḥaḳ te'ālānıñ *"Leḳad ḫaleḳna'l-insāne fī aḥseni taḳvīm"*[323] ḳavl-i kerīmine ne dėrsiñ? Ve böyle ḫüccet-i ḳāṭı'ayı teslīm ėtmeyip yabana mı gidersiñ?" Za'īm-i ḥayvān daḫi taḥrīk-i zebān ėdip kütüb-i ilāhiyye vü ṣuḥuf-ı āsumāniyyeniñ ma'ānīsi ancaḳ ẓāhire maḳṣūr olmayıp belki *"İnne li'l-Ḳur'āni ẓahren ve bāṭnen ve li-baṭnihī baṭnen ilā seb'ati ebṭunin ve fī rivāyetin ilā seb'īn ebṭunin"*[324] feḥvāsınca 'ulemā-i rāsiḫūnuñ te'vīlātı tefāsīr-i ḥaḳāyıḳda mesṭūrdur. Pes melik-i kiyāset-maḳrūn, *"Fes'elū ehle'ẕ-ẕikri in küntüm lā-ta'lemūn*[325] müfādınca ehl-i ẕikrden **[25[b]]** daḫi rāsiḫūn fi'l-'ilm olanlar su'āl-ile maḥṣūlü'l-āmāl ola" dėdi. Melik-i rūşen-dil daḫi ḥakīm-i cinden birine muḳbil olup aḥsen-i taḳvīm me'ālinden su'āl ile ṭālib-i ḥakīḳat-i ḥāl olduḳda ḥakīm-i ẕū-fünūn daḫi melik-i rāst-cūyu cādde-i ṣavāba reh-nümūn olup dėdi ki: "Benī ādemde el-yevm mevcūd olan şekl ü endām, aḥsen-i taḳvīm me'ālin iştimāli mā-lā-kelāmdır. Zīrā ki hengām-ı taṣvīr-i bünye-i ādemde ve taḫmīr-i ṭıynet-i ebu'l-beşer olunduġu demde kevākib-i seyyāre bürūc-ı eşrefde sā'ir ve evtād-ı bürūc u füṣūl-ı erba'a daḫi dā'ire-i i'tidālde dā'ir olup ḳabūl-i ṣūret-i müstaḥseneye

[322] İnsan ve hayvan suretleri hakkında muhâkeme.
[323] "Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık." (Tin 95/4)
[324] "Kur'ândaki her harfin bir zahiri ve bir de bâtını vardır. Bâtınında da birden yediye kadar (bir rivayete göre yetmişe kadar) batın vardır" manasına gelen ve hadis-i şerif olduğu söylenen söz. Bu şekli ile İhsân İlâhî Zâhir'in *el-Menşe' ve'l-Masâdır* eserinde geçmektedir. (Bkz. Shamela, 09.06.2023). Ayrıca rivayet bilgileri: "İbn Hibban, 1, 276; Taberanî, 10, 105; bkz. Ebu Talib el-Mekkî, Kûtu'l-Kulûb, Mısır 1387, 1, 244" şeklindedir.
[325] "Eğer bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorun."(Nahl 16/43)

mâddede ḳâbiliyyet mevcûd olmaġla aḥsen-i ṣûret ü ekmel-i hey'et üzere ẓuhûr buldu." dėdikde melik-i ma'ârif-şi'ār: "Bu faż̄îlet ü kerâmet ü iftiḫâr, benî âdemiñ faż̄îlet ü meziyyeti ḥaḳḳında pek âşikâr değil midir?" dėyince yine ḥakîm, serd-i cevâbâ âġâz ve bu ḫuṣûṣuñ ḥaḳîḳatinden keşf-i râz ėtmede *"Fe-'adeleke fî eyyi ṣûratin mâ şâ'e rakkebeke"*[326]me'âli müfessirîniñ ya'nî *Lem-yec'alke raḳîḳan ṭavîlan ve-lâ ḳaṣîran ġalîẓan bel mu'tedilen beyne z̄âlik*[327] maḳâli-y-ile aḥsen-i taḳvîm tersîm ve 'uḳalâya bu ṣûret-ile tefhîm olunmuşdur" dėyip lâkin yine za'îm-i behâ'im ṭarîḳ-i mu'ârażaya sâlik olup dėdi ki: *"Ve naḥnü kez̄âlik!*[328]. Zîrâ cenâb-ı Bârî bizim ḫilḳatimiz daḫi daḳîḳ ü ṭavîl ve ḳaṣîr u ṣaġîr ėtmeyip ṣûretimize i'tidâl vėrmekle bizler ve anlar bu ḫuṣûṣda müsâvî olup bir ḥâl üzereyiz" dėdikde za'îm-i insân za'îm-i ḥayvâna ġażbân olup dėdi ki: "Sizlere tenâsüb-i ṣûret ü istivâ-yı bünyet ve i'tidâl-i ḳâmet ne vech-ile ḳısmet olmuşdur ki cümleden berî hey'et-i cimâl,[329] 'aẓm-i cüs̱se ve riḳâb-ı ṭivâl ve ḳaṣr-ı z̄enb ü ṣuġr-ı üz̄n-ile bir 'ucbe-tims̱âldir ve fîl[330] daḫi ḍaḫâmet-i ṣûret ü ḳabâḥat-i ḫilḳat iledir ki vâsi'u'l-üz̄üneyn ṣaġîru'l-'ayneyn ṭavîlü'n-nâbeyn bir ḥayvân-ı pür-veḳâḥat ü şeyndir. Ve baḳar[331] u câmûs[332] daḫi ṭavîlü'z̄-z̄eneb, ġalîẓu'l-ḳurûn olup fekk-i a'lâları daḫi **[26ª]** esnâna maḳrûn değildir. Kebş[333] ise 'aẓîmu'l-ḳarneyn kebîru'l-ilye, 'adîmü'l-liḥyedir.

---

[326] "Seni istediği bir şekilde birleştiren, ihsanı bol rabbine karşı seni aldatan nedir?" (İnfitâr 82/ 6-7-8)

[327] Seni çok ince uzun ve kısa ve kaba (bodur) yaratmadı, aksine bunların arasında orantılı yarattı.

[328] Biz de böyleyiz.

[329] **Derkenār**: El-cemel, mine'l-ibli'z̄-z̄ekeri ve'l-cem'u cimâlün ve ecmâlün ve cimâlâtü ve cemâ'ilü. Muḫtâr-ı Ṣıḥâḥ. (Cemel devenin erkek olanıdır ve çoğulu cimâl, ecmâl, cimâlât ve cemâ'il şeklindedir. *Muhtâr-ı Sıhâh*.)

[330] **Derkenār**: El-fîlü ma'rûfun ve'l-cem'u efyâlün ve füyûlün ve fiyeletün bi-vezni 'inebetin. Ve lâ teḳul efyiletün ve ṣâḥibuhû feyyâlün. Muḫtâr-ı Ṣıḥâḥ. (Fil bilinir, çoğulu "efyâl", "füyûl" ve "inebe" vezniyle "fiyele" şeklindedir. "Efyile" denmez. Ve filin sahibine "feyyâl" denir.)

[331] **Derkenār:** El-baḳaru: İsmü cinsin ve'l-baḳaratu taḳa'u 'ale'z̄-z̄ekeri ve'l-ünṣâ ve'l-hâ'u li'l-ifrâdi. [Bakar (katır), cinsin adıdır. Ve "bakara" dişi ve erkeğe denir, hâ ise tekillik içindir.]

[332] **Derkenār:** El-câmûs, vâḥidü'l-cevâmîs, Fârisiyyün mu'arrebün. *Muḫtâr-ı Ṣıḥâḥ*. (Câmûs, cevâmîs'in tekil halidir. Farsça asıllıdır, Arapçaya geçmiştir.)

Ve daḫi câmûs-ı mehâbet-me'nûs bir ḥayvân-ı ṭurfe-endâmdır ki gėcelerde aşlâ müstaġriḳ-i sebât ü niyâm olmaż. Meger ba'żı hengâmda bir laḥẓa ıṭbâḳ-ı ecfân ile ârâm ėde dėrler ki ol ḥayvânda nevm mün'adim olduġu dimâġında bir dûde vardır ki anıñ ḥareketiyle muż̄tarib ü müte'ellim olduġundandır. Ve kemâl-i şecâ'at ü ṣavleti sebebiyle sibâ' u temâsîḥ ile muḳâteleye muḳâvemet ėder. Ḥattâ meşḫûrdur ki sevâḥil-i Nîl'de cins-i cevâmîs sâriḥa ḳılındıḳda bî-muḥâbâ s̱âbitü'l-cenân cânib-i üsûd u z̄iyâba ḫırâmân olur. Ma'a hâz̄â esed gibi esnân-ı ḥidâdı, maḫâlîb-i şidâdı olmayıp ancaḳ bir ḳarn-ile anları ihlâki mu'tâd ėtmişdir. Ve yine dėrler ki zümre-i cevâmîsiñ üsûda ġâlib olması câmûs şerr-i a'dâyı def'e meşġûl, esed ise anıñ iftirâsına ṭâlibdir. Ve daḫi câmûsa ḫâṣî olan ḫaṣâ'ildendir ki ümmehâtı üzere merkûb olmaz ve ana iḳbâl ėtmez. Kez̄â fî '*Acâ'ibi'l-Maḫlûḳât* mütercemen.

[333]**Derkenār:** El-kebşü, vâḥidü'l-kibâşi ve'l-ekbüşi. Ve kebşü'l-ḳavmi seyyidühüm. *Muḫtâr-ı Ṣıḥâḥ*. (Kebş, kibâş ve ekbüş'ün tekil halidir. Ve kavmin koçu (kebşi), onların efendisidir.)

Teys[334] ise ṭavīlu'l-liḥye bilā-ilyedir. Mekşūfu'l-'avretdir. Erneb[335] daḫi kebīru'l-üẕneyn, şaġīru'l-cüssedir. Ve 'alā hāẕe'l-ḳıyās ekṣer-i behā'im ü en'ām ve vuḥūş u ṭuyūr u hevām ü sevām a'żā-i ġayr-ı mütenāsib ve bünye-i nā-müntaẓam ile mużṭaribdir." dėdikde za'īmü'l-behā'im iṣbāt-ı müdde'ā-yı memnū'aya mülāzım olup za'īmü'l-inse ḫiṭāb ve iktirāżāt-ı nefsāniyyesine cevāb içiin dėdi ki: "Ey za'īm-i ġaflet-mürtehin, ḥayvānātıñ hey'etinde aḥsen ve bünyetinde etḳan olan ṣuver-i müstaḥsenden ġaflet birle maṣnū'āt-ı ilāhiyyeye naẓar-ı ḥakāret ve belki ṣāni'iñ ṣun'unu taḳbīḥ ėtmeğe cür'et ėtdiñ. Sen bilmez misiñ ki bu ḥayvānātdaki hey'āt ü eşkāl ḥikmet-i ḥakīm-i müte'āl ile ḳurulmuş ve her bir a'żā celb-i menāfi' ü def'-i mażārr için vėrilmişdir ki anları ancaḳ 'ilm-i ḥikmetde ẕū-fünūn olan kāmilūn u rāsiḫūn bilir." dėyince za'īmü'l-ins daḫi ḥakīm-i behāyime vech-i ḥikmetin su'āl ve sebeb ü 'illetin istifsāra iḳbāl ėtdikde za'īmü'l-ḥayvān daḫi tefhīm-i da'āvī ṭarīḳine pūyān olup dėdi ki: "Ammā raḳabe-i cimālde[336] dırāzī vü ṭıvāl, ḳavā'imine münāsebeti istikmāl ve rūy-ı arżdan ḳal'-ı ḥaşīşe medār ve belki ẓahrında olan ḥaml-i ṣaḳīl-ile ḳıyām u nuhūż emrine iḳtidār için olduġu pek āşikārdır. Ve şifāh ü mişfer-ile eṭrāf-ı ebdānını delk ü ḥakk eylemek için vėrildiği daḫi rūşen-dilāna bedīdār ve ammā ḫurṭūm-ı ṭavīl-i fīl, ṭūl-i raḳabeden bedel olması maḥall-i nizā' ü cedel olmadıġı bī-ḳāl ü ḳīldir. Ve anda olan kiber-i üẕneyn, fem ü 'ayneynden def'-i baḳḳ ü zübāb için mevhibe-i ḥakīm-i Vehhāb'dır. Zīrā

---

[334] **Derkenâr:** El-teysü mine'l-ma'zi. Ve'l-cem'u tüyūsün ve etyāsün. Mḫ. (Muḫtāru'ṣ-ṣıḥāh) [Tercümesi: Teys, keçiden bir çeşittir. Çoğulu tüyûs ve etyâstır.) Derkenâr 2: Va daḫi ṣınıf-ı ma'z, gürūh-ı ḥayvān içinde ġabī vü aḥmaḳ olduġu beyne'l-'uḳalā müttefiḳdir. Ḥattā bir ṣaḫṣ-ı aḥmaḳ ẕemm ü taḳbīḥ olunduḳda "Hüve teysün mine't-tüyūsi (Keçilerden bir keçidir) meselin taṣrīḥ ėderler. Ve daḫi ma'z nev'i aġnām gürūhuna ba'ż-ı cihetle mufażżal u müreccaḥ olduġu ṣol vech-iledir ki aġnāma nisbet-ile lebeninde keṣret ü vefret ve Ġazāret Ve cildinde seḫānet ü ṣalābet ü metānet olduġū muḥaḳḳaḳ u muṣaḥḥaḥdır. Ve ilyet-i ġaneme bedel ma'zıñ ṣaḥmı baṭnında maḥal ṭutmuşdur. Bu sebebden "İlyetü'l-ma'zi fī baṭnihī" (Keçinin butu karnındadır) dėrler. Ve daḫi Ḫaḳ te'ālā aġnāmıñ cildin daḳīḳ ü ża'īf ḫalḳ ėdip anı muḥāfaẓa için aṣvāfın tevfīr ü taṣnīf ėtmişdir. Nitekim cild-i ma'zda seḫānet olmaġın ṣūfunda ḳıllet ü riḳḳat vardır. Fe-sübḥāne men rattebe'l-eşyā'e bi'r-rütebi'l-lāyiḳati. Keẕā fī '*Acā'ibi'l-Maḫlūḳāt* mütercemen.

[335] **Derkenār:** El-ernebü, ḳāle'l-Cevherî "Hiye vāḥidetü'l-erānibi." Ve ḳāle ṣāḥibu'l-*Muḥkem*: "El-ernebü ma'rūfün yekūnü li'ẕ-ẕekeri ve'l-ünṯā. Ve ḳīle, el-ernebü : el-ünṯā; ve'l-ḫuzazü li'ẕ-ẕekeri. Ve'l-cem'u erānibü." İṣārāt. (Erneb, Cevheri "erânib"in tekili olduğunu söylemiştir. Ve *Muhkem*'in sahibi, "Erneb bilinir, dişi ve erkek için kullanılır. Ve onun dişisine erneb, erkeğine ḫuzaz denmiştir. Çoğulu da "erânib"dir." der.)

[336] **Derkenâr:** Ma'lūm ola ki ṣınf-ı ibil 'acībetü'l-ḫilḳat ve ġarībetü'l-hey'etdir. Velākin a'yün-i nāsdan ta'accüb ü 'ibret sāḳıṭ olmaġa sebeb keṣret-i rü'yetdir. Zīrā ki ol bir ḥayvān-ı ṭurfe-bünyāndır ki cüssesinde 'aẓamet ü mehābet derkār iken zimām u ḫıṭāmın aḫẕ ėden fāre daḫi olsa muṭāva'at gösterir. Şol rütbelerde ẓahrına aḥmāl-i siḳāl iḥmāl olunur ki üzerine mānend-i büyūt nesne i'māl olunup derūnuna me'kūlāt ü mefrūşāt ve sā'ir levāzımāt vaż' olunup gūyiyā bir beyt-i memluvvu'l-eṣāṣdır. Pes bunlarıñ mecmū'u birle fāriġu'l-bāl, sūy-ı maḳsada 'azīmet ü iḳbāl ėder. Nitekim Melik-i müte'āl, ḳullarına bu ma'nāya istidlāl için "E fe-lā yenẓurūne ile'l-ibili keyfe ḫuliḳat?" buyurur. Ve yine 'acā'ib ḫışālindendir ki on gün daḫi ziyāde 'aṭş ü teşnegīye taṣabbur ėdip yine bī-mecāl olmaz. Ve daḫi raḳabe-i ibilde dırāzī vü ṭūl ṣol sebebden maḳbūl olmuşdur ki iḥmāl-i siḳāl birle nühūż u ḳıyām maṣlaḥatın istiḥṣāl ėde ve ḳavā'im-i ṭavīlinde münāsib olup ḥāl-i ḳıyāmda esḳal ü a'lādan tenāvül-i ḥaşā'iş ü evrāḳa sühūlet birle iḳdām ėde. Ve daḫi cins-i ibil, evāḫir-i şitāda māh-ı şubaṭ geldikde şiddet-i heyecān birle vālih ü sekrān olup iki üç ba'īriñ götüreceği ḥaml-i girān ile bī-muḥābā devān olur. Fe-sübḥāne'l-melikü'd-deyyān. Keẕā fī '*Acā'ibi'l-Maḫlūḳāt li'l-Ḳazvīnī*. Li-mütercimihī.

ki ṭavīlü'l-enyāb olduġu sebebden femi dā'imā mekşūf u bāz olmaġla şerr-i mūẕiyātdan anlarla iḥtirāz ėder ve enyāb-ı ṭıvāl kendiye mānend-i 'uddet ü silāḥ ḫalḳ olunup sibā' u vuḥūşuñ ṣavlet ü şiddetini anlarla müdāfa'a birle nā'il-i felāḥ u necāḥ olur. Ve ammā üẕn-i erneb dırāz **[26^{b}]**[337] olduġuna sebeb ol üẕneyn ṣayf u şitāda kendiye diṣār ü ġıṭā olduġu bī-reyb ü riyādır." Pes bu ḳıyās u bürhān-ı metānet-nişān, a'żā-yı mecmū'-ı ḥayvānda cereyān ėdip celb-i menāfi' ü def'-i maẕārr u ziyān için ḫalḳ olunduġu bī-ẓann u gümāndır. Nitekim Ḥaḳ te'ālānıñ Ḥaẕreti Mūsā'dan bi-ṭarīḳi'l-ḥikāyeti Ḳur'ān'da beyān buyurduġu *"Rabbüne'llezī a'ṭā külle şey'in ḫalḳahū ṣümme hedā*[338] naẕm-ı celīliniñ me'āli ḫalḳa bu sırr-ı ser-besteyi gün gibi 'ayān ėder. Ve'y za'īm-i insān, sizleriñ bizim üzerimize ḥüsn-i ṣūret-ile müfāḫarat, efḍaliyyet ü mālikiyyetiñize delālet ėtmez. Zīrā ḥüsn-i ṣūret sizleriñ meyānında şevḳ ü raġbete dā'ir bir ḥāletden 'ibāretdir ki anıñla sizleriñ ẕükūru ünāṣıyla mücāma'at ü sifād ve beḳā-i nesl için nitāc ü tenāsül murād ėderler. Yoḫsa bizim ẕükūrumuz siziñ gibi ünāṣa rāġıb ve ünāṣımız ẕükūra ṭālib olmaz. Nitekim ṭā'ife-i sūdān meḥāsin-i beyżāna heves-nāk ve zümre-i beyżān daḫi hey'āt-ı sūdān-ile ṭarab-nāk ve fırḳa-i levvāṭ cevārī-i ḥişān-ile pür-neşāṭ ve ḳavm-i zünāt, maḥāsin-i ġılmāna iġtibāṭ ėtmezler. Pes maḥāsin-i ṣūret ile bizim üzerimize müfāḫarat, maḥż-ı ġabāvet ü 'ayn-ı ḳabāḥatdir ey insī-i pür-belāhet!" dėdi.

Der-beyān-ı Cevdetü'l-ḥavās fi'l-Ḥayvānāt.[339] Li-mütercimihī.:

[Müstef'ilün fe'ūlün müstef'ilün fe'ūlün]

1. Ey ḫāme-i ṭarab-n*ā*k kārında cüst u çālāk

[337] **Derkenār** : Ma'lūm-ı uli'l-efhām ola ki, ḥayvānāt içinde cins-i en'ām keṣret-i menfa'at ü vefret-i bereket ṣāḥibi ḫalḳ olunduḳlarından benī ādeme inḳiyād-ı tām gösterirler. Zīrā ki ṭabī'atlarında devābb gibi şerāset ü ḫuşūnet ve sibā' mānendi nefret ü celādet daḫi yoḳdur. Ve nāsıñ bu cinse keṣret-i iḥtiyācı olmaġla enyāb-ı maḫālīb-i sibā' miṣilli anlarda esliḥa-i pür-şiddet ḫalḳ u ībdā' olunmuşdur. Ḥattā cū' u 'aṭşa daḫi kemāl-ile muṣāberet ve ġāyet-ile ẕüll ü meskenet birle ṣāḥibine inḳıyād ü iṭā'at ėder. Nitekim ol Ḫallāḳ-ı bī-çūn te'ālā ṣānuhū ammā yez'umu'l-mübṭılūn: Ve ẕellelnāhā lehüm fe-minhā rakūbühüm ve minhā ye'külūn" buyurur. Ve daḫi devābda ol ḥavāfir bedelinde bunlara ẕılf i'ṭā olundu. Zīrā ki ru'ūsları ḳurūna maḳrūn olup mādde-i bünye iki ālete birden istīfā ėtmez. Ḥattā 'ādet-i ilāhiyye ve ḥikmet-i Sübḥāniyye böyle muḳteżiyyedir ki mādde-i cüṣṣe ekṣerü'n-nef' olan cānibe maṣrūfe olup eḳallü'l-me'ūne olan cevānib türuka ?? ḳalır. Bu sebebden ṣınf-ı en'āmıñ fekk-i a'lāsı sinn ü ażrāsdan ḫāliye olup ser-i leṭāfet-efserleri ḳurūn-ı ḥādde birle müzeyyene vü ḫāliyedir. Zīrā ibḳā'-i silsile-i eṣḫāṣda lāzım olan ālāt ü edevāt ile a'ṭāf ü 'aṭayāt olunmuşlardır. Ve daḫi gürūh-ı en'ām, ekl-i ḥaṣā'iş birle iġtiẕāya devām eylediklerinden Ḫudā-yı ẕi'l-celāli ve'l-ikrām anlara efvāh-ı vāsi'a ve esnān-ı ḥādde ve ażrās-ı ṣalbe ile iḥsān u in'ām eylemişdir ki hubūbāt ü nevātdan ṣalābet ü şiddet ṣāḥibi olanları daḳḳ u ṭaḥna ḳudret ü miknet ḥāṣıl ola ve anlarda kürūş-ı vāsi'a mevcūd olduġu 'alef-i keṣīreye iḥtivā vü iştimāl ile nā'il-i maḳṣūd olalar. Ve yine 'acāyib-i ḳudret-i Sübḥāniyyedendir ki anlar leyl ü nehār ṭaḥn ü saḥḳ-ı evrāḳ u ṣimār ile evḳāt-güẕār olurlarken ol esnāna vehn ü fütūr ṭayerān ėtmez. Ma'a hāẕā ażrās-ı şidād eger pūlād-ı ḥidāddan olsa bile münseḥiḳ ve mütefettit olup 'urża-i tebār u fesād olurdu. Fe-sübḥānehū mā a'żama şānuhū. Keẕā fī *'Acā'ibi'l-Maḫlūḳāt* li'l-Ḳazvīnī mütercemen.

[338] "Musa: Rabbimiz her şeye hilkatini veren, sonra onlara yol gösterendir." (Tâhâ 20/ 50)

[339] Hayvanlarda bulunan duyuların güzelliği hakkında.

Sensin ḥakīm-i Hindī her zümre içr[e] bī-bāk

2. Temyīz ėdip ṣaḥīḥin aḳvāl-i ‘ārifānıñ
   Ṭoġrusu kim ḫaber vėr ḥayvānda tāmu’l-idrāk

Neṯr: Muḫbirān-ı ḳıṣaṣ-ı ġarā’ib u ḥākiyān-ı aḫbār-ı ‘acā’ib bu ṭarz-ile iṯbāt-ı maṭālib ėderler ki, yine za‘īm-i behāyim za‘īm-i ins-ile muḥāvereye ḳā’im olup dėdi ki:

[Der-beyān-ı Ḥavāss-ı Ḥayvānāt]

″Ey insī, eğer ehl-i inṣāfdan olup mücānebet-i kibr ü i‘tisāf birle ḥaḳḳı i‘tirāf ve meşreb-i ‘aẕb-i ḥaḳāyıḳdan iġtirāf ėderseñ ma‘lūmuñ olsun ki eger sizler cevdet-i ḥavās u diḳḳat-i temyīz-ile iftiḫār ve bunuñ gibi a‘ẕār-ı vāhiye **[27ª]** lerle i‘tirāz ėderseñiz bu ḫuṣūṣ sizlere maḫṣūṣ olmayıp sā’ir ḥayvānātda sizden ecved-i ḥavāss u edaḳk-i temyīz olduġu berāhīn-ile manṣūṣdur. Görmez misiñ ki zümre-i cimāl bu deñlü ḳavā’im-i ṭıvāl ile ser-hevā ṭuruḳāt-ı va‘re vü mesālik-i ṣa‘belere iḳbāl ėdip deyācī-i ẓulm-i leyālde mevāṭī-i aḳdāmı vaḥal ü ḥacer ü rimāl olduġun görür ve ḳanḳı cihet kendiye mülāyim olduġun bilir. Sizler ise meşā‘il-i vehhāc ve şümū‘-ı serrāc olmadıḳça sālik-i şāh-rāh u minhāc olamazsız. Ve ve keẕālik feres-i cevād ẕulmet-i leyālde verāsından mevāżı‘-ı bi‘ādda vaż‘-ı aḳdām ėdenleri istimā‘ ve ol gelen ‘adū yāḫūd ketībe yāḫūd sibā‘ u żıbā‘ olduġun ṣāḥibiniñ göñlüne ilḳā vü īḳā için rakż-ı arż-ile ṣāḥib ü rākibin taḥẕīr birle *“Lisānü’l-ḥāli enṭaḳu min lisāni’l-maḳāli”*[340]me’ālin tefsīr ėder. Ve hākeẕā ḥumur[341] u baḳar[342]-ile ṣāḥibi bir ṭarīḳ-i nā-meslūkeye seyr ü sefer ėtdikde anları ḳayd u bendinden rehā ḳılsa ol ḥayvānāt bilā-tereddüd emākin-i me’lūfe vü mevāżi‘-i ma‘lūfesine vārid

[340] ”Hâl’in (tutum ve davranış) dili, sözün dilinden daha konuşkan (anlaşılır)dır.” manasına gelen Arapça bir atasözü. (Yılmaz, 2006, 2/592)

[341] **Derkenār**: Ve daḥi ḥimār, bir ḥayvān-ı belāhet-kirdārdır ki cemī‘-i ḳuvāsında ṣıḳlet ü küdūret ẓāhir ü āṣikārdır. Lākin ḳuvve-i ḥāfıẓasında ol rütbe ḳuvvet vārid ki eger bir def‘a bir ṭarīḳe sülūk ü müsāferet ėde, ba‘de zamān mürūr-ı sinīn ü āvān birle ol semti ġaflet ü nisyān ėtmeyip bī-muḥābā yine ol yola müsāra‘at ėder. Ḥattā ḳaçan ehl-i ḳāfile yol azdırıp “Ḳanḳı cānibe gidelim.” dėyü vāliḥ u ḫayrān ḳalsalar ḥimārı ḳā’id-i kārbān ėdip pīş-i ḳıṭār meşy ü seyrān ėtdirirler. Ve anı kendi ḥāline bıraġıp ve murādın nigerān olurlar. Pes ḥimār gāh yemīnen ve gāh şimālen meşy-i muḫtelife ile meşy ü seyre ibtidār ėdip bi-eyyi ḥālin reh-i rāstı bulduḳda anlara iş‘ār için üẕnün ve ẕenebin taḥrīk birle anları istibṣār ėder. Ve daḥi ḳaçan kilāb, nehīḳ-i aḥmārı güş ile ẓahrı müte’ellem ü müte’eẕẕā olup nāle vü feryād ile cūş u ḫurūş ėder, ḳaçan esed-i şecā‘at-kirdār baṣar-ı ḥimāra dūçār ola ol mekānda ber-ḳarār olur. Ve ba‘żen kemāl-i belāhetinden bu ṣāḥib-i saṭvetden baña menfa‘at gelir dėyü yanına varır. Keẕā fī *‘Acā’ibi’l-Maḫlūḳāt* mütercemen.

[342] **Derkenār** 2) Ma‘lūm ola ki, baḳar-ı leṭāfet-manẓar ḳuvve-i şedīde vü menfa‘at-i keşīreye maẓhar düşmüş iken ẕelūl-ṭabī‘at ḫalḳ olunduġu aẓherdir. Ve ri‘āyet ü ḥimāyete insān ile her dem şürūr-ı a‘dādan selāmet ü emānda olmaġın sibā‘ gibi esliḥa-i şedīde iḥsān olunmamışlardır. Zīrā ki eger esliḥa-i ḥādde anlarda mevcūd olaydı, teshīr ü teẕlīl-i insān mün‘adim ü mefḳūd olurdu. Ve daḥi re’slerinde ḳarnı hemçü hilāl ḫalḳ olunduġu ba‘żı a‘dā ile muḳāteleye iḳbāl içindir. Görmez misin ki ḳable ḫurūci’l-ḳurūn, ẕümre-i ‘ucūl anıñ maḥallin isti‘māl eylediği bu ma‘nāya dālldir. Keẕā fī ‘*Acā’ibi’l-Maḫlūḳāt* li-mütercimihī.

olur. Sizler ise kerrāt ü defe‘āt-ile bir ṭarīḳe sālik olmuş-iken yine taḥayyür ü ḍalālet ile eṣnā-yı rāhda hālik olursuz. Ve keẕālik, şāt u aġnām[343] leyle-i vāḥidede a‘dād-ı keṣīre evlād-ile iġtinām bulup ėrtesi ‘ale’s-seḥer merā‘ī vü merāti‘e *li-ecli’l-aḳvāt*[344] güẕār ėder. Vaḳt-i şām-ı ẓalām-irtisāmda yine mesken ü ma‘ṭanlarına rücū‘a ḳıyām birle maḳām-ı ārāmlarına ḳarīb geldiklerinde evlād ü aḥfāddan bir niçe a‘dād ḳayd-ı viṣāḳadan ḫalāṣ ü āzād olduḳda ġirīv ü feryād-ile her biri bilā-tereddüd ümmehātına hidāyet ü reşād birle dil-şād olurlar. Ve bu ḳadar izdiḥām eṣnāsında hīç biri ġalaṭan āḫara gitmeyip kendi māder-i şefḳat-perverleri yanına gelirler. Sizleriñ ise vaḳt olur ki mürūr-ı şühūr-ile evlādıñıza şu‘ūr gelmeyip ne vālidesini ḫālesinden **[27b]** tefrīḳ ve ne birāderin ḫāherinden temyīz ėtmeğe ḫalīḳ olur. Pes iftiḫār-ile istīnās eylediğiñiz diḳḳat-i temyīz ü cevdet-i ḥavāss bu mudur ki bizim üzerimize müfāḫarata müsāra‘at ėdersiz? Ey za‘īm-i nās, ve ammā rücḥān-ı ‘aḳl-ile bizim üzerimize efḍaliyyete istidlāl, müsellem olan aḳvāl ü aḥvālden olmadıġı budur ki ol müfteḫir olduġuñuz eşyā’, maḥżā mevhibe-i Mevlā olup siziñ kesb-i taḥṣīliñiz-ile olmadıġı ġāyet-ile eclādır. Zīrā ki ol ‘uḳūl-i rāciḥa vü temyīz-i vāẓıḥa sizlere şol sebebden i‘ṭā olunmuşdur ki añınla şükr-i na‘mā-i vālā-i Sübḥānī ve i‘tirāf-ı elṭāf-ı bī-ġāye-i Rabbānī ėdesiz. Ammā ‘uḳalā şol eşyā-ile mübāhāt ėderler ki ṣanāyi‘-i Ḥikemiyye-i muḥakkeme kendilere mekāsib ü ‘ādāt ve ‘ulūm-ı ḥaḳīḳiyye vü meẕāhib-i raẕiyye ve sünen-i ‘ādile vü ṭarīḳat-i müstaḳīme anlara ṣemere-i riyāżāt ü mücāhedātdır. Sizler ise ancaḳ bilā-ḥüccet da‘āvī ve bilā-beyyine ḫuṣūmet-ile ġāvī olursuz.

Şikāyet-kerden-i Ḥayvānāt ez-Cevr-i Firāvān-ı İnsān[345]. Li-mütercimihī:

[Fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]

1 Ey ḳalem doġrudur her eṭvārıñ
Sū-yı maḳṣūdadır bu reftārıñ

[343] **Derkenār**: Ve daḫi ṣınıf-ı aġnām, māl-i mübārek ü maḥbūb olmaġın nev‘-i beşeriñ çeşminde merġūb olup emṣār u ḳurāda anıñla iġtinām ėderler. Ḥattā bir kerīmü’l-ce’ş medḥ olunsa ana “Kebşün mine’l-kibāş” dėyü taḥsīn ü sābāş ėderler. Ve ġanem cinsi fīl ü baḳar u cāmūsa elīf ü me’nūs olup anlarda bu mertebe ḍaḫāmet-i ebdān ü mehābet-i bünyān var iken ḫā’if ü hirāsān olmaz. Ammā ḳaçan ẕübāb-ı ḫasāret-me’ābı gördükde bīm ü ḫaẕer birle firār ü şitāb ėderler. Şu ma‘nādan ki ṭabāyi‘-i aġnāmda ıżrār-ı ẕübāb merkūz u mevcūd olup anları gördüklerinde re’fet ü ārāmları meslūb ü menḳūd olur. Ḥattā şöyle mesmū‘dur ki ḳaṭī‘-ı aġnām ṭaraf-ı Dicle’de ekl-i ḥaşā’iş ile taḥṣīl-i merām ėderlerken rāyiḥa-i ẕübābı inşimām eylediklerinde vasaṭ-ı Dicle’ye ḳadar firār ve tevassuṭa aḳdām ėderler. Ve yine mervīdir ki arāżī-i Hind’de bir nev‘ ḥiffān u aġnām vardır ki ṣadrında ve kitfeyninde ve faḫẕeyninde ve ẕenebinde altı dāne ilyeleri olup anlarıñ ṣıḳletiyle meşy ü ḥareketleri müte‘assir olmaġın bī-ārām olduḳlarında ahālīsi ol ilyeleriñ taḫtına rabṭ-ı ‘icle ėdip anıñla ra‘y ü çerāya ḳıyām ėderler imiş. El-‘uhdetü ‘ale’r-rāvī (Vebal, rivayet edene aittir.). Keẕā fī ‘*Acā’ibi’l-Maḫlūḳāt* mütercemen.

[344] Rızık elde etmek için.

[345] Hayvanların, insanın sayısız eziyetlerinden şikayet etmesi.

2 Cevr-i ādemle şekve-i ḥayvān

Añladır nolduġunu güftārıñ

Neşr: Varaḳ-gerdān-ı ṭavāmīr-i fenn-i ḳışaṣ ve dāsitān-ḫānān-ı menābir-i ḥişaṣ şu ṣūret-ile tezyīn-i encümen-i ‘ibād-ı ḫullaṣ ėderler ki, vaḳtā kim melik-i kerrūbī-şiyem gürūh-ı benī ādem üzerine za‘īmü’l-ḥayvānıñ ṭarz-ı aḳvem-ile ityān eylediği cevāb-ı bā-ṣavābı iẕ‘ān eylediyse, za‘īmü’l-inse ḫiṭāb ve ilzām-ı ḫuṣamā için istiṣvāb olunur cevāb ṭaleb ėdip dėdi ki: ″Ey za‘īm-i insān, müdde‘ā-yı meẕkūreñize şāyān başḳa bir delīl ü bürhān var ise ḥużūr-ı ‘āḳilānda ityān eyle!‟ Za‘īmü’l-ins daḫi: ″Bizim bunlardan ġayrı feżā’il ü menāḳıb-ı keşire ve mesā’il ü delā’il-i vefīremiz vardır ki, bizim mevālī anlarıñ **[28ª]** ‘abīd olması müdde‘āsını te’yīd ve erkān-ı mübāḥeşemizi her ṭarafdan taḥṣīn ü teşyīd ėder. Cümleden biri, bizler meyānımızda anları bey‘ ü şirā ve rūz u şeb iṭ‘ām u isḳā ve ḥarr u berdden ḫıfż için gün-ā-gün aġṭıye ile iksā ve iftirās-ı sibā‘ u vuḥūşdan incā ve merḍālarını müdāvāt ile işfā ve ‘alīl ü zemnā olanlarına emvāl-i vāfire ṣarf ü ifnā ėdip cühhāllerine ta‘līm ėdip ve yorulduḳlarında taḫliye-i sebīl ile izāle-i ta‘ab ve cürm ü cināyetleri sebebi-y-ile lāyıḳ-ı ihānet olmuşlarken yine raḥm ü şefḳat birle ṣıyānet ü ri‘āyet ėderiz. Zīrā ki ḥażrāt-ı mevālī cināyāt-ı ‘abdi ‘afv ü ṣafḥ eylemek rütbe-i ‘ālī olduġu lede’l-ahālī müsellemdir.″ dėyince melik daḫi za‘īm-i ḥayvāna nigerān ve kelimāt-ı insīye cevāb-cūyān olduḳda za‘īmü’l-behāyim cevāb-ı münāsib ü mülāyim tarafına ‘āzim olup dėdi ki: ″Ey melik-i rūşen-nihād, anlarıñ evvelā bey‘ u şirāya istinādları mu‘tenā bih bir mevāddan değildir ki ebnā-yı Hind’iñ ebnā-yı Sind’[346]e ve ehl-i Sind’iñ evlād-ı Hind’e ėtdiği ḫuṣūṣu īrād ėderler. Bunlardan ‘acabā ḳanḳısı ‘abīd ḳanḳısı erbāb? Vech-i ṣavāb-ile bize cevāb vėrsinler! Zīrā bu ‘ādāt-ı nā-merżıyye, ebnā-yı Ḥabeşe ile ebnā-yı Nūbe[347] meyānında daḫi mer‘iyye ve A‘rāb u Ekrād u Etrāk beyninde daḫi cārī olan bir emr-i ḳadīmiyyedir. Bilmeziz ki bunlardan ḳanḳısı ‘abīd ḳanḳısı mevālī ve ḳanḳısı sāfil ḳanḳısı ‘ālī beyān ėtsinler! Ve ẓann olunur ki bu ‘ādāt-ı şenā‘at-ġāyāt, mūcibāt-ı aḥkām-ı seyyārāt u muḳteżā-yı ḳırānātdır. *Gāh bāşed gāh ne-bāşed*[348] me’āli[nce], felek-i ġaddār nevbetle anları gāh sa‘d u iḳbāle ve gāh naḥs u idbāra dūçār ėdip *″Ve tilke’l-eyyāmu nüdāvilühā beyne’n-nāsi*”[349]*″Ve mā ya‘ḳilühā ille’l-‘ālimūn*[350] naẓm-ı celīli daḫi bu me’ālce ‘uḳalāyı reh-nümūn olmuşdur. Ve ammā

[346] Hindistan alt kıtasında tarihî bir bölge ve günümüzde Pakistan’da bir eyalet. (Özcan, 21.10.2023)
[347] Afrika’da büyük kısmı Sudan’da, küçük bir kısmı Mısır’da kalan bölge. (Bozkurt, 21.10.2023)
[348] Bazen olur bazen olmaz.
[349] ″İşte (iyi veya kötü) günleri insanlar arasında (böyle) döndürür dururuz.” (Âl-i İmran 3/140)
[350] “…fakat onları ancak bilenler düşünüp anlayabilir.” (Ankebût 29/43)

şol kelām ki: “Biz anları iṭ‘ām u isḳā ve ‘ārī olanlarını iksā ėderiz” dėdikleri daḫi **[28b]** bizlere şefḳat ü merḥamet ve taḥannün ü re’fet yüzünden olmayıp belki bizlere bir āfet ṭaṭarruḳu-y-ıla eşmānımızdan ziyān ve bizim yüzümüzden olan menfa‘atleri ‘urża-i ḫüsrān olur″ dėyü bu ḫuṣūṣlarıñ rü’yet ü temşiyetine şitābān olurlar. Zīrā şürb-i elbānımızla ve ṣūf-ı veber ü eş‘ār-ı ebdānımızla müntefi‘ olup ẓahrımıza rakūb ve ḥaml-i s̱aḳīl ile bizleri mat‘ūb ėdip mütemetti‘ olurlar. Yoḫsa bu ėtdikleri iḳtiżā-i şefḳat u mūcib-i re’fet olan ‘ādetden değildir.″ dėdi.

[Ṣıfat-ı Şikāyet-i Eṣnāf-ı Ḥayvānāt]

Bu eṣnāda gurūh-ı ḥayvān-ı ‘adālet-cūyāndan birḳaçża‘afe vü sergerdān daḫi teşekkīye meydān bulup evvelā ḥimār-ı ṣāḥib-vaḳār[351] derd-i mā fi’l-bālin iẓhār ve eydī-i benī ādemden çekdiği bār-ı girān-āzārı beyāna ibtidār ėdip dėdi ki: “Ey melik-i pür-şefḳat, bizim gürūhumuzuñ çekdiği bār-ı s̱ıḳlete bir diḳḳat buyursañız elbetde sizlere bükā vü riḳḳat gelirdi. Zīrā ẓahrımıza ḥicāre-i s̱iḳāl ve ācürr ü türāb ve ḥadīd ü aḫṣāb iḥmāl ėdip altında bizler hezār cehd-i cehīd ve kedd ü ‘anā-yı şedīd-ile yürüyüp giderken bunlar bī-raḥm u şefḳat olduḳlarından ‘uḳūbetimiz birḳaç ḳat daḫi teşdīd ėdip ellerinde ucu demirli ‘aṣā ve maḳāmi‘ u maḳāri‘-i pür-cefā ile bī-pervā vücūh u edbārımıza bī-ḥadd ü iḥṣā ḍarb-ı ‘anīf ve şütūm-ı ġalīża ve serzeniş-i beşī‘aların daḫi aña redīf ėdip bunu da Allāh yaratmış dėmezler. Ve leyl ü nehār bu eẕā vü cefāya ıṣrār ėdip bir laḥża yerimizde rāḥat ḳomazlar. Muḳteżā-yı şefḳat ü ‘adālet ve ‘ādet-i ādemiyyet bu mudur ki za‘īmü’l-insīniñ kelāmı anı irā’et ėder?” Ve s̱āniyen s̱evr[352] daḫi eydī-i beşerden iẓhār-ı ġadr u cevr ėdip dėdi ki: ″Ey melik-i ferḫunde-ḫiṣāl, bizler daḫi insān elinde üsārā-misāl olup

[351] **Derkenār:** El-ḥimāru ma‘rūfun.Ve z̤ekera İbnü’l-eş̤īru lehū künen. Fe-ḳāle, el-ḥımāru ebū ziyādün, ebū ṣābirun, ebū maḥmūdun, ebū nāfi‘un, ümmü tevlebin, ümmü’l-caḥşi, ümmü’l-ḥilsi, ümmü ḍabbetin, ümmü’l-meşyi, ümmü nāfi‘, ümmü vehb, ibnü’l-hinbir, ibnü aḥḳab, ibnü āz̤ān, ibnü ḫuddām(?), ibnü zāz̤[ā]n, ibnü [ş]enne, ibnü’l-‘ayr, ibnü’l-merāġa, ibnü merḳūm, ibnü’z̤-z̤irā‘īn(?), benātü’l-ekder. *İşārāt.* [Hımār (eşek) bilinir. İbnü’l-eş̤īr onun künyelerini şöyle söylemiştir: Eşek, ebū ziyād, ebū ṣābir, ebū maḥmūd, ebū nāfi‘, ümmü tevleb, ümmü’l-caḥş, ümmü’l-ḥils, ümmü ḍabbe, ümmü’l-meşy, ümmü nāfi‘, ümmü vehb, ibnü’l-hinbir, ibnü aḥḳab, ibnü āz̤ān, ibnü ḫuddām(?), ibnü zāz̤[ā]n, ibnü [ş]enne, ibnü’l-‘ayr, ibnü’l-merāġa, ibnü merḳūm, ibnü’z̤-z̤irā‘īn(?) ve benātü’l-kirād. *İşârât*.] (Hımâr/eşek bilinen bir kelimedir. İbnü’l-esîr onun künyeleri olarak şunları zikretmiştir: el-ḥımāru ebū ziyādün, ebū ṣābirun, ebū maḥmūdun, ebū nāfi‘un, ümmü tevlebin, ümmü’l-caḥşi, ümmü’l-ḥilsi, ümmü ḍabbetin, ümmü’l-meşyi, ümmü nāfi‘, ümmü vehb, ibnü’l-hinbir, ibnü aḥḳab, ibnü āz̤ān, ibnü ḫuddām(?), ibnü zāz̤[ā]n, ibnü [ş]enne, ibnü’l-‘ayr, ibnü’l-merāġa, ibnü merḳūm, ibnü’z̤-z̤irā‘īn(?), benātü’l-ekder)

[352] **Derkenār**: Eş̤-s̱evrü: ez̤-z̤ekeru mine’l-baḳari, ve’l-ünsā s̱evratün ve’l-cem‘u s̱everatün ke-‘avadetün ve ve s̱īrānun ke-cīrānün ve s̱īyeratün eyżan. Ḳāle’l-Müberredü, innemā ḳālū: s̱iyera li-yüferriḳū beynehū ve beyne s̱iverati’l-aḳiṭi. Ve benevhü ‘alā fi’letin s̱ümme ḥarrekūhu. [Sevr (öküz), bakar (inek)ın erkek olanıdır, müennesi “ŝevratün”, çoğulu “avedetün” kelimesindeki gibi “ŝeveratün”dür. Yine (bir çoğulu) “cîrân”da olduğu gibi ŝīrn̄ündür, aynı şekilde yine bir çoğulu da “ŝīretün”dür. Müberred dedi ki: Bunun ile ŝiveratü’l-aḳiti arasını tefrik etmek için “ŝiyeratün” dediler. Önce fi’letün vezni üzerine bina ettiler sonra da harekeleyip “ŝiyeratün” yaptılar.

her gün bir zebānī-ṣūret ve cellād-ı bī-emān-sīret bir şaḫṣ-ı bī-şefḳat ve bir merd-i ẓalūm u bī-merḥamet **[29ª]** ben müstemend ü bīçāre vü derd-mend ü āvāreniñ boynuna mānend-i kemend bir rīsmān-ı silsile-peyvend bend ėdip ben zār u dil-figārı biñ dürlü cevr ü eẕā ile pür-gezend ėder. Eger bir laḥẓa raḳabe-i iṭā'atinden gerden-keşlik ve rīsmān-ı muṭāva'atına baş çekip ser-keşlik eylesem elinde olan deste-çūb-ı āteş-feşān-ile dest ü pāyım şikeste ve ten-i zār u nizārım ḫaste ėdip eger anıñla daḫi nā'ire-i ġayẓı teskīn olmazsa burnumu delip demir ḥalḳa geçirir. Ve belki sīḫ-i belā vü meşaḳḳate ḫalīde ėdip ben pür-ıżṭırābı kebāb çevirir. Ḥāṣıl-ı kelām, sebze-zār-ı cihāndan tena''um ėtdiğim ni'metleri fitīl fitīl burnumdan getirip dünyāda olmadıḳ cefālar ve 'ālemde görülmedik eẕālar ėder. Ve bir sinān-ı cān-sitān-ile her zamān ardımca pūyān u devān olup baña yerler yırtdırıp ṭopraḳ ṣavurdur. Ve serāpā vücūdum zaḫm-dār ėdip tābe-i cefāda cigerim ḳavurur. Şöyle ki bunlarıñ cevr ü eẕālarına taḥammül getiremeyip yüzin düşüp zār oluruz. Ve gāh olur ki heftelerce bī-zād u 'alef bīmār olup ḳalırız. Ey melik, ḥużūr-ı 'ālīñizde bā'iṣ-i taṣdī' olunmaya dėyü teşekkīmiz muḫtaṣar ḳılarız. Za'īmü'l-insiñ merḥamet ü şefḳat dėdiği bu mudur ḫaber vėrsin! Eger ben kiẕb ėdersem ḥāżırun bi'l-meclis olan yārāndan ṣorsun.

Ve sālisen, kebş daḫi renc-i mestūrun keşf ü nebş ėdip dėdi ki: ″Ey melik-i 'adālet-pīşe, bir kerre bizim ḥālimizi daḫi diḳḳatle endīşe ḳılsañız ve benī ādem elinden çekdiğimiz cevr-i bī-pāyānıñ biñde birin bilseñiz ṣad ḥayf-ile hezār āh çekip çehre-i gerdūnu siyāh ėderdiñiz. Gürūh-ı insān, bizim cedy ü ḥamelānımız ṣıġār iken alıp evlād ü aḥfādımız ümmehāt ü ecdādından cüdā ḳılarlar tā ki elbānımız[353] isḳā'-i vildān ü ġılmān ėdip māst ü desemimiz-ile daḫi leyl ü nehār reyyān **[29ᵇ]** ü şeb'ān olurlar. Bizim evlādımız ise ḳayd u bend-ile cev'ān[354] u 'aṭşān dururlar. Anlarıñ ṣıyāḥ u fiġānına raḥm ėtmeyip ol bīçārelere bu cefāyı lāyıḳ görürler. Pes bunuñla daḫi ḳanā'at gelmeyip ve ėtdikleri ẓulm ü cevre daḫi peşīmān ü nādim olmayıp bizlere mu'āmeleleri ẕebḥ ü selḫ-ile teşḳīḳ-i ecvāf ve ḳaṭ' u tefrīḳ-i ḳavā'im-i eṭrāf ve ru'ūs u kürūş u maṣārīnimiz zīb-i dekākīn-i ḳaṣṣābīn olup lüḥūm u evṣālimiz sevāṭīr-ı ḥidād-ile maḳṭū'a ve ḳudūr u tennūrda maṭbūḫa olur. Bizim zümremiz ṣıġār u kibār bu 'uḳūbāt-ı felāket-ġāyāta dā'imā dūçār olup bükā' u şikāyet ėtmeyip her dem sükūt ėdip ve hīçbiri bize raḥm

[353] Nüshada şürb-i elbânımız şeklinde geçmiş ve "şürb" kelimesi karalanmıştır.
[354] Metinde cī'ān şeklinde yer almaktadır. Bu biçimde anlam açısından bir karşılığı olmadığı için kelimenin lügatte anlamlı olan şekli yazılmıştır.

ėtmediği sebebden mebhūt oluruz. Za‘īmü’l-insiñ dėdiği şefḳat ve iddi‘ā ėtdiği re’fet bu mudur?”

Ve rābi‘an, cemel[355]-i ḫuceste-‘amel daḫi beşş-i şekvāya bu şūret-ile esās u temel ḳurup dėdi ki: ″Ey melik-i fīrūz-ṭal‘at, bizim daḫi ḥāl-i felāket-me’ālimize dīde-i ‘āṭıfet ile diḳḳat eyleseñiz görürdüñüz ki benī ādem her dem bizlere ne dürlü cefālar ve ḫāṭıra ḫuṭūr ėtmedik ezālar ėderler! Şöyle ki burnumuz delip ḥalḳa geçirirler ve mehārımızdan ṭutup berārī vü ḳıfārda ḥaml-i şaḳīl ile sürüp yürürler. Ẓulmet-i leyālde mefāviz ü felevāt ve hāmūn u cibāl dėmeyip mesālik-i va‘re vü şevāmiḫ-i ṣa‘belere sürerler. Ve sā’ir ḥayvānāt mesākin ü ma‘āṭınında refāhiyyet ü istirāḥat ile nā’im olurken bunlar aḥmāl-i şiḳāl ile bizleri cibāl ü tilāle ṣu‘ūd u hübūṭa maḥal görürler. Çār u nā-çār bizler de üzerimizde olan ḥaml-i şaḳīl-i gerdūn-kirdār-ile seyre şitāb ve ṣademāt-ı ṣuḫūr u ḥicāre ile dil-ḫarāb ve iḥtikāk-i aḫşāb-ile ẓuhūr u ecvāfımız cerāḥat-yāb olup ekşer-i evḳātda ciyā‘ u ‘ıṭāş böyle cefā-hā-yı cān-ḫırāş ile inti‘āş ėderiz. Ve her ne yere kim bizi sevḳ ėderler, ne çāre? Üftān ü ḫīzān gideriz.″ Za‘īmü’l-insiñ inṣāf u mürüvvet **[30ª]** ve taḥannün ü re’fet dėdiği bu mudur?

Ve ḫāmisen fīl daḫi ẓulm ü ta‘addī-i benī ādemi bu ṭarz üzere tafṣīl ėdip dėdi ki: ″Ey melik-i sütūde-şiyem, bizim daḫi şikāyetimiz ışġāya kerem buyursañız ṭā’ife-i insān bizlere ne dürlü cevr ü ezā-yı firāvān ėderler! Şöyle kim, mānend-i esīr pāyımıza ḳuyūd u viṣāḳı müstaḥkem bend, ve riḳābımıza selāsil ü aġlālı peyvend-i pür-gezend ėdip ellerinde kelālīb-i ḥadīd-ile dimāġımıza ḍarb-ı ‘anīf ü şedīd ḳılıp bu deñli kiber-i cüşşe ile bizleri kerhen yemīn ü şimāle taṣrīf ve bu ḳadar ‘iẓam-ı ḫilḳat ve enyāb-ı ṭıvāl-i pür-ḳuvvet ü şiddet var-iken bizlere dürlü dürlü oyunlar ta‘līm ü ta‘rīf ėderler.

Ve sādisen feres-i cevād daḫi ḥayf u ġadr-ı insānı ḫużūr-ı şehinşāhī[ye] bu yüzden īrād ėdip ṣayḥa vü feryād ile dėdi ki: ″Ey melik-i rūşen-nihād, eger gürūh-ı benī ādemiñ bize ėtdiği ẓulm-i bī-dād ta‘dād olunsa ḳalem taḥrīrinde ḥayrān ve ‘uḳalā tebyīn ü ta‘yīninde sergerdāndır ki efvāhımız ḥiddet-i likām-ile pāre pāre ve ẓahrımız iḥtikāk-ı sürūc-ile pür-yāre ve meyān u evsāṭımız ḥazm-ı ورطيخ ile meşdūd ve arḳamıza süvār olan fürsān ile her ma‘rekeye duḫūl ü vürūd ve eşnā-yı gerd ü ġubārda ciyā‘an ve

[355] **Derkenār:** El-cemelu ez-zekeru ve'n-nāḳatu el-unşā ke-mā naḳalahū el-Ezherī 'ani'l-‘arabi'l-‘āribe. El-ba‘īru ismu cinsin inde ehli’l-lüġati ve sumi'a mine’l-Arabi “ḥalebe fülānun ba’īrī” ve ṣara'atnī ba’īrī” *İşārāt. [Ezherî’nin yerli Araplardan aktardığına göre cemel erkek, naḳāt dişi (deve)dir. Ba’îr de sözlükçülere göre cins isimdir. Araplardan şöyle denildiği duyulmuştur: “Filanca kişi develeri sağdı”, “Devem beni yere attı”.]*

‘iṭāşan[356] ḫāk-sār olup hengām-ı kār-zārda ise vücūhumuz siper-i şimşīr-i āb-dār ve ṣudūr-ı ġavrımız hedef-i sihām-ı āteş-bār olur.”

Ve sābi‘an baġl daḫi cevr-i ādemī müşkilātın bu ṣūretde keşf ü ḥall dā‘iyesiyle zār u sergerdān, melik-i cān ḥużūrunda ‘azm-i meydān ėdip dėdi ki: ″Ey şāh-ı ma‘delet-me’āb, za‘īm-i insī ‘acabā ne cevāb verir ki bizlere ėtdikleri cefālar dā’ire-i iḥṣādan bīrūn ve ‘add ü şümārdan efzūndur ki süfehā-yı insden bir gürūh deccāl pāyimizi beste-i şikāl ėdip ẓahīrimize ṭāḳatimizden ziyāde aḥmāl-i ṣiḳāl urup ḫaste-ḥāl ėderler. Ve bu daḫi azdır dėyü üzerimize süvār olup maḳāri‘ u ‘aṣā ile ḍarb-ı vücūh u edbār ve şütūm-ı ġalīẓa ve ta‘nīf-i fāḥişe ile cefā vü cevre ışrār ėderler. ‘Aceb ḥamāḳat **[30b]** ü belāhetdir ki ol şütūm-ı şenā‘at-rüsūmları ma‘nāda kendilerine ‘avdet ėder. Eger ey melik-i dānā, bunlarıñ bu kelimāt-ı faḥşā ve ‘adāvet ü baġżāların görseñiz, bunlarda olan evṣāf-ı ḳabīḥa ve aḫlāḳ-ı redī’e ve a‘māl-i seyyi’e ve cehālāt-ı müterākime ve ārā-yı fāside ve meẕāhib-i muḫtelifeye ta‘accüb-i keşire ėderdiñiz. Ve bunlardan a‘ceb-i ‘uccāb budur ki, bunlar ne söylediklerin teẕekkür ve mevā‘iẓ-i enbiyā-ı ẕī-şānı tefekkür ėdip kütüb-i semāvīde olan veṣāyā-yı ilāhiyyeyi tedebbür ėtmezler ki Ḥaḳḳ celle ve ‘alā bir āyet-i belāġat-pīrāda “*Ve’l-ya‘fū ve’l-yaṣfaḥū. E-lā tuḥibbūne en yaġfirallāhu leküm”*[357] ve bir āyetde daḫi bu ma‘nāya işāret buyurup “*Ve mā min dābbetin fi’l-arżi ve lā ṭā’irin yeṭīru bi-cenāḥayhi illā ümemün emṯālüküm”*[358] ve bunlardan ġayrı *“Ḳul li’l-leẕīne āmenū yaġfirū li’l-leẕīne lā yercūne eyyāmallāhi*[359]*; “Ve mā min dābbetin fi’l-arżi illā ‘alallāhi rızḳuhā”*[360]*; “Li-testevū ‘alā ẓuhūrihī ṯümme teẕkürū ni‘mete rabbiküm iẕe’steveytüm ‘aleyhi ve teḳūlū sübḥāne’l-leẕī seḫḫara lenā hāẕā ve mā künnā lehū muḳrinīn*[361] emṯāli āyāt-ı Rabbānī ve tenbīḥāt-ı Yezdānī gerek Ḳur’ān’da ve gerek ṣuḥuf-ı āsumānda bī-ḥadd ü pāyāndır″ dėdi.

Vaḳtā kim baġl-i bī-kesel kelimātın bi-tefāṣīlihā mükemmel ḳıldıysa cemel-i ferḫunde-sīret ḫınzīr-i kerīhu’ṣ-ṣūrete ḫiṭāb ėdip dėdi ki: ″Sen daḫi şikāyete şitāb ėtseñ olmaz mı? Ve cevr-i benī ādemden dūçār olduġuñuzu melik-i raḥīm pīş-gāhında

[356] Aç ve susuz şekilde.
[357] “Bağışlasınlar, feragat göstersinler. Allah'ın sizi bağışlamasını arzulamaz mısınız?”(Nûr 24/22)
[358] “Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve (gökyüzünde) iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa hepsi ancak sizin gibi topluluklardır.”(En’âm 3/ 38)
[359] “İnananlara söyle, Allah’ın (ceza) günlerinin geleceğini ummayanları (şimdilik) bağışlasınlar.“ (Câsiye 45/14)
[360] “Yeryüzünde hareket eden hiçbir canlı yoktur ki rızkı Allah'a bağlı olmasın.” (Hûd 11/ 6)
[361] “Onların sırtına kurulasınız ve üzerlerine yerleştiğinizde, Rabbinizin nimetini hatırlayarak şöyle diyesiniz diye, "Bunları bizim emrimize veren Allah, her türlü eksiklikten uzaktır. Aksi takdirde biz bunları emrimizin altına alamazdık." (Zuhruf 43/13)

söylemek eliñden gelmez mi? Me'mūldur ki ḥālimize şefḳat ėdip nā'il-i merḥamet ü re'fet oluruz. Zīrā sen daḫi zümre-i en'āmdan ma'dūd ve anlarıñ mesleğinde münselik ü mevcūdsuñ." dėdikde ḥukemā-yı cinden bir ḥakīm-i pārsā bu siyāḳda gūyā olup dėdi ki: "Ḫınzīr, zümre-i sibā'dandır. Ṭā'ife-i en'āmdan ne vech-ile iḥṣā olunur? Görmez misin ki ẕevi'l-enyāb ü ākil-i ciyef ü çirk-ābdır." Tā'ife-i cinden bir ḥakīm-i āḫar daḫi zümre-i en'āmdan olduġun ḫaber vėrip dėdi ki: "Görmez misin ki mānend-i cins-i aġnām, ṣāḥib-i aẓlāf olduġundan ākil-i a'şāb u a'lāfdır." Ve yine cinden ḳā'il-i dīger **[31ª]** sibā'-ile behā'im meyānında mürekkeb olmasın mu'teber ṭutup fīl ü zürāfe ḥımār ile cemelden mürekkeb olduġu kütüb-i ḳadīmelerde müsteṭirdir" dėdi. Pes ḫınzīr-ı ḫabāṯet-semīr[362], ḥużūr-ı melikde sersemāne eymān-ı ġılāẓa teşebbüṯ ėdip dėdi ki: "Vallāhi ben ne diyeceğim bilmem! Ve ḥaḳḳımda bu ḳadar iḫtilāf var-iken bir ṭarafdan olmam. Ḥattā cinsimiz ḥaḳḳında olan iḫtilāf-ı ārā, güncāyiş-i ḥayṭa-i iḥṣā değildir. Zīrā ki ḥükemā-yı insān ḥükemā-yı cinniyāndan ziyāde iḫtilāf ve her bir millet bir ḳavle ẕehāb-ile çoḳ tekellüf ü i'tisāf ėtmişlerdir. Ammā ṭā'ife-i müslimīn kemāl-ile bizi taḳbīḥ ü tehcīn ėdipdir ki: "Mensūḫ u meş'ūm ve mel'ūn u melūmdur. Şol rütbe ki ṣūret-i ḳabīḥa vü ervāḥ-ı ṣaḳīle ile lüḥūm u şüḥūmu ḥarām ve 'ayn-ı necis olmada ḳaṭre-i müdām gibidir." dėyip lisāna daḫi almadan ziyāde taḥarrüz ve sā'ir ṭā'ifeden bu i'tiḳād-ile temeyyüz bulmuşlardır.Ve ammā ebnā-i Rūm, luḥūm u şüḥūmumuza ġāyet-ile rağbet ėdip ḳurbān ve teberrük ḳaṣdıyla bizlere ḫayli muḥabbet ėderler. Ve ammā millet-i Yehūd bizlere kemāl-ile buġż u 'adāvet ve *min ġayri ẕenbin*[363] şetm ü la'net ėderler. Sebebi, Naṣārā ile beynlerinde olan münāza'a vü mübāġażadan neş'et ėtmişdir. Ve ammā ṭā'ife-i Ermeniyān, aġnām u baḳar gibi bizleri rağbete şāyān görüp ebdānımızıñ semīn olmasıyla teberrük ve keṣret-i elbān ü vefret-i nitācımız için bizim üzerimize tehālük ėderler. Ve ammā, eṭıbbā-yı Yūnān lüḥūmumuzdan eczā-yı 'ilāc ü dermān ėtdiklerinden, kütüb-i edviyelerinde ba'ż-ı maḥalde menfa'atimiz beyān ėderler. Ve ammā sāse-i devāb ve ḫuddām-ı ṭāḥūn u dūlāb olanlar bizleri ḥayvānlarına

[362] **Derkenâr:** Ve daḫi 'avret-i ḫınzīr semc ü ḳabīḥ olmaġın ehl-i neẓāfet olanlar hey'etin teşnī' u taḳbīḥ eylemişlerdir. Ve daḫi dehānında nāb-ı fīl gibi iki 'aẓm-ı ṭavīl vardır ki anıñla a'dāsın ḳahr u tenkīl ėder. Ve re's-i menḥūsu mānend-i ser-i cāmūs olup aḳdāmı baḳar u aġnām gibi ẓılf ile maḥsūsdur. Ve zümre-i ḫanāzīr ḫīn-i heyecānda ünāṣı için birbirlerine keṣīru'l-'udvāndır. Mervīdir ki ẕükūr-ı ḫanāzīr, ẓāhir-i ebdānın ṭīn veyāḫud eşyā'-ı lüzūcet-āyīñ nesnelerle taṭyīn ü terşīn ėder tā ki muḥāfaẓa-i ebdānda mānend-i cübbe-i vuḥūş olup ḫanāzīr-i āḫar ile muḳātelede ḫınzīrdan selāmet ü emn üzre ola. Ve daḫi ol zümre, īlād-ı evlād-ı keṣīre ėder ḥattā yigirmiye ḳadar resīde olduġu şehīredir. Ve 'ādetlerindendir ki kendiyi ṭaleb ėden ḥayvāndan firār u herb ėdip tā ki verāsından şitāb u sa'y-ile pür-ta'b olduḳda gerü dönüp bī-ḫavf u bīm anı enyābı ile dü-nīm ėder. Ve ḫanāzīre ḫāṣṣ olan ḫālet-i ḫabāṯet-iḫtişāṣdandır ki üç gün mütevāliyen cāyi' olup ba'de iki gün ra'y ü çerā ile vücūdu pür-şuḥūm olur. Bu sebeb-ile millet-i Rūm meyānında bu ṭarz üzre anları teshīn, 'ādet ü rusūm olmuşdur. Keẓā fī *'Acā'ibi'l-maḫlūḳāt,* mütercemen.

[363] Günahı olmadığı halde.

maḫlūṭ ėdip mevāżı‘-ı ‘aleflerine merbūṭ ėderler ve dėrler ki ″Bizim revāyiḥimiz istişmām-ile ol devāb ṣırāca[364] vü cüẕẕām gibi ālāmdan ārām ėderler.[365] Ve ammā ahālī-i ruḳye vü ‘azā’im, kütüb-i efsūn u ruḳyde cülūdumuzuñ lüzūmun inhā ve şu‘ūrumuz da‘vet-i süfliyyīnde **[31^{b}]** aḥrā vü sezādır dėrler. Ve ammā esākife vü ḥarrāz, şu‘ūr-ı eẕnābımıza ġāyet ḥırṣ u āz ėdip ḥattā kemāl-i iḥtiyāclarından nitf-i bürūt ve sebletimiz için türk ü tāz ėderler. Pes bu rütbe iḫtilāfāt var iken kimden kime şikāyet ėdelim? Ve gürūh-ı ḥayvānātdan ḳanḳı fırḳaya gidelim bilemedik!″ dėdikde ḥimār-ı pür-vaḳār daḫi erneb-i dırāz-gūşa imrār-ı enẓār ėdip görür ki beyne ḳavā’imi’l-cemel kendiye mesken ü maḥal bulmuş. Aña dėdi ki ″Cevr-i insāndan sen daḫi bir miḳdār beyān eyle, yan yaḳıl! Ve ḥużūr-ı melik-i ġayūrda ḥāliñce sen de biraz fiġān ü zārī ḳıl! Şāyed ki bizlere nesīm-i ‘āṭıfeti ese, ve viṣāḳa-i ḳaviyyemiz bir ėyüce kese!″ Ḫar-gūş-ı bī-hūş, böyle ġavġāya gūş urmadığından dėdi ki: ″Bizler diyār-ı benī ādemden firār ve ġıyāż u berārī vü ḳıfārda şürūr-ı insānīden sālimen ḳarār ėdip, ancaḳ bizim şikāyetimiz cevāriḥ ü ḫuyūl u kilābdandır ki bizim ṣaydımıza i‘āneten li’l-insān pūye vü şitāb ėderler. Ḥattā ḥumur-ı vuḥşā ve zümre-i ġizlān ve buḳur[366]-ı vuḥşā ḳarındaşlarımız daḫi bu dāġ-ı derūnī ile nālān ü sūzāndır. Hele kilāb ü cevāriḥ, mu‘āvenet-i insānda ma‘ẕūr olmaġla ṣāliḥdir. Zīrā ki ebnā-yı cinsimizden ma‘dūd olmayıp gürūh-ı sibā‘ ‘idādında mevcūd olduḳlarından başḳa lüḥūmumuzdan anlara daḫi naṣīb ü ḥiṣṣe ve em‘ā vü ‘iẓāmımızdan fi’l-cümle behre bulurlar. Ammā ḫayl-i sebük-ḫırām, zümre-i behāyimden olduġu mālā-kelāmdır. Ve ekl-i lüḥūmumuzdan naṣīb yoḳ iken mu‘āvenet-i insān için bizi ṣayda bu rütbe iḳdām, vefret-i cehāletden ve ḳıllet-i ma‘rifetden olmaḳ teslīm-kerde-i uli’l-efhāmdır.

Tafḍīl-kerden-i Ḫayl-i Sebük-ḫırām ber-Zümre-i Behāyim ü En‘ām[367]. Li-mütercimihī:

[Mef‘ūlü mefā‘īlü mefā‘īlü fe‘ūlün]

1 Ey ḫāme-i şebdīz-i sebük-seyr-i feraḥ-zā
Şeh-rāh-ı süṭūr üzre çü sensin ḳoyacaḳ pā

[364] Daha ziyâde çocuklarda ve gençlerde görülen, boyun ve koltuk altlarındaki lenf bezlerinde iltihaplanmalara ve akıntılı yaralara yol açan bir çeşit verem.

[365] **Derkenâr:** Ya‘nî ehl-i ‘azāyim dėrler eger ervāḥ-ı sifleye da‘vet olunursa ḥīn-i müdāvemet ‘azīmetde eşyā’-ı kerīḥetü’r-revāyiḥ tebḫīr olunması ḥuṣūl-i murāda sür‘at ile mu‘āvene ėder. Zihī fikr-i fāsid zihī re’y-i bāṭıl. Li-mütercimihī.

[366] Sığır anlamına gelen kelimenin bu şekilde bir çoğul kullanımı bilinmemektedir. Bu tasarruf muhtemelen “ḥumur” kelimesiyle ses anlamında uyum sağlaması için ortaya çıkmıştır.

[367] Tez koşan atın dört ayaklı hayvanlardan faziletli olması.

2 Bu yolda seni menzīl-i maḳṣūda sürersem
Ṭoġrusunu gel meclis-i ‘irfānda ḳıl inhā

Neṯr: ‘Āzimān-ı ṭarā’iḳ-i ḳıṣaṣ u rivāyāt ve sālikān-ı sübül-i aḫbār u ḥikāyāt **[32ª]** şu nehc-i ‘acīb üzere iḫbār-ı ġarā’ib-i ḫādiṯāt ėderler kim, vaḳtā kim erneb-i bī-edeb, ḫayl-i müeddeb ḥaḳḳında ẕemm ü teşnī‘iñ ikṯārın ṭaleb ėtdi-y-ise za‘īmü’l-ins baş ḳaldırıp ernebe ḫiṭāb ve levm ü tevbīḫi ḫayl ḥaḳḳında revā görmeyip bu vech-ile ‘itāb ėdip dėdi ki: ″Ey ḫar-gūş-ı bī-hūş! Feres[368]-i ṣāḥib-hūş için ḳatı çoḳ iṭāle vü taḳbīḥ eylediñ. Ve ol güzīde-i hayvānāta kelimāt-ı nā-sezā yeter. Aşırı söylediñ.″ dėyince melik-i ‘adālet-āyīn, za‘īmü’l-insden ″Feres-i cevvādıñ ḫıṣāl-i ḥamīdesin ta‘yīn eylemesin″ murād ėtdikde za‘īmü’l-ins daḫi bu vech-ile tafṣīle āġāz ve evżā‘-ı pesendīde-i ḫayl beyānı-ile bu perdede dem-sāz olup dėdi ki: ″Ey melik-i ferḫunde-şem’ā’il! Ve’y dādār-ı müstaḥsenü’l-ḫaṣā’il! Feresde olan eṭvār-ı maḥmūde bī-pāyān ve evṣāf-ı maḥbūbe dāḫil-i ḫayṭa-i beyān değildir. Cümleden tenāsüb-i a‘żā ve ḥüsn-i ṣūret ve ṣafā-i levn ve intiẓām-ı heykel ü bünyet ve sür‘at-i ‘adv[369] ü ḥüsn-i şu‘ūrda mevfūr ve fārisine her umūrda ‘iṭā‘atde bī-ḳuṣūr ve yemīnen ve şimālen ve ḳuddāmen ve ḫalefen ṣarf-ı ‘inān ėtdikde ṭaleb ü herebde ve zekā-i nefs ü cevdet-i ḥavāss ü ḥüsn-i edebde ‘adīmü’l-aḳrāndır. Şöyle ki rākibi ẓahrında müsteḳirr iken tebevvül ü terevvüṩden müstenfir ve şu‘ūr u ẕenebi mübtell iken ṣāḥibine iṣābet-i reşāşeden kemāl-ile iḫtirāz ve bunun emṩāli aḫlāḳ-ı marżıyyeyi iḫrāz eylemişdir. Ve ẓahrında serc ü eṣliḥa ve sā’ir levāzımātdan beş

[368] **Derkenâr:** Ve daḫi ma‘lūm ola, “feres” ba‘de’l-insān aḥsen-i ḥayvān olup şedīdü’s-seyrān ve ẕekā-i cenān ile pür-şevket ü şāndır. Ve anda niçe ḫıṣāl-i ḥamīde vü aḫlāḳ-ı merżıyye ve levninde neḳāvet ü ṣafvet olmaġın ḥasenü’ṣ-ṣūretdir. Ve a‘żāsında kemāl-i tenāsüb olup ḳābil-i terbiye vü te’eddüb olduġundan taḥt-ı fārisde her cānibe ḳuş gibi uçar. Ve Ba‘żı Cinsi kemāl-ile murtāż u mü’eddeb olmaġın mānend-i resen-bāz çenberden geçer.Ve ba‘żısı ṣāḥibine kemāl-i inḳıyād gösterip ecānibe rām olmayıp ceẕb-i licām ėdip elinden ḳaçar. Nitekim ḫuyūl-ı ṣāḥib-‘iṭā‘at ḥaḳḳında Muḥammed bin es-Sā’ib el-Kelbī ḥikāyet ü rivāyet ėder ki Ḳur’ān-ı ‘aẓīmü’ṣ-ṣān’da ṣāfinātu’l-ciyād vaṣfıyla işāret olunan ḫuyūl-ı memdūḥu’s-sīret Ḥażret-i Süleymān ‘aleyhi’s-selām peder-i vālā-güheri Dāvud ‘aleyhi’s-selām’dan bi-ṭarīḳi’l-verāṯet münteḳile olmuş idi. Birgün hengām-ı ‘aṣrda kendiye ‘arż u irā’et olunmaġın anlarıñ ḥüsn-i ṣūret ü tenāsüb-i hey’etleriyle meşġūliyyet üzere iken yine a‘ẓam-ı maġrib-zemīne nehżat ü müsāferet ėdip cibāl-i rāsiyānda ġaybūbet gösterdi. Pes cenāb-ı Süleymān, fevt-i ṣalāt-ı ‘aṣra bunlar sebeb oldu dėyü ḳaṭ‘ u mesḥ-i sūḳ u a‘nāḳ ile ‘uḳūbet ėtdikde ḳabīle-i Ezd’den kendiye ṣıḥriyyet ile ḳarābeti olan ẕevāt-ı ḫuceste-ḫaṣlet nezd-i Süleymān’da bu ḥālet ü keyfiyyeti müşāhede vü rü’yet ėtdiklerinde “Yā nebiyyallâh, ma‘lūmuñuzdur ki bizim ṭarīḳimiz cibāl-i şāmiḫa vü arāżī-i ḳafıra olduġundan zād-ı rāhımız bizlere kifāyet ėtmez. Pes bu ḫuyūluñ biriyle bizlere luṭf u mürüvvet buyursañız ġāyet kemāl-i iḥsān ü ‘aṭūfet olurdu. Süleymān ‘aleyhisselām daḫi anlarıñ ricā vü iltimāslarına muvāfaḳat ü icābet gösterip bir feres-i pür-ferāset vėrdi ki, kā’inātda miṩli ḳıllet ü nedret üzere idi. Anlara dėdi ki: Her ḳaçan ki bir menzile nüzūl ėdesiz, şu tenbīhimi maḳbūl ṭutuñ ki ġulāmıñız ẓahrına irkāb ėdip eṭrāfa sür‘at ü şitāb ėde, zād u ṭa‘ām sizlere bi’t-tamām gelir. Pes tavṣiye-i Süleymān’ı baş u cān birle iẕ‘ān ėdip ber-vech-i vaṣiyyet ḥareket ėtdiklerinde gerek baḳar-ı vaḥşī ve gerek ẓaby ü ġazelān çeşm-i ferese doḳunduḳda ol ān anı ṣayd ü iḳtināṣa pūyān olup alıp getirdi. Ve bu ḥāl ile anları mevṭın-i aṣliyyelerine refāh-ı ḥāl ile yėtirdi. Dėrler ki Ḥālā eydī-i A‘rāb’da olan küḥeylān anıñ nitācı olduġu bī-reyb ü gümāndır. El-‘uhdetü ‘ale’r-rāvī. Keẕā fī *‘Acā’ibi’l-maḫlūḳāt* li’l-Ḳazvīnī. Li-mütercimihī.

[369] Kelime ‘idv olarak harekelenmiştir. Bu yazımıyla anlama uygun düşmediğinden koşu manasındaki “’adv” kelimesinin hatalı yazımı olması muhtemeldir. ‘Adv tercih edilmiştir.

yüz baṭman[370] miḳdārı ālāt var iken, yine bu miḳdār bār-ı girān-ile pūyān u devān olup hengām-ı heycā vü kār-zār olduḳda cerāḥāt u ṭa‘n u ḍarba taḥammülde ḥimār gibi pür-ışṭıbār ve evḳāt-ı ṭaleb ü ġārātda ser-ḫān gibi tīz-reftār ve vaḳūrāne meşyde mānend-i ṣevr pür-iftiḫār ve ṣebāt u istiḳrārda ṣaḫra-i żuḫām-vārī kūh-vaḳār ve düşmen-āne ḥamlede pehlivān gibi şecā‘at-kirdār **[32^{b}]** dır.″ dėdikde erneb daḫi ba‘ż-ı ḳabāyīḥin taṣrīḥ için taḥrīk-i leb ėdip dėdi ki: ″Ey za‘īmü’l-ins! Feresde bu miḳdār ḫaṣā’il-i sutūde mevcūde iken bir ḫaṣlet-i ẕemīmesi vardır ki anıñla cemī‘-i maḥāsini mestūr ve ol sebeb-ile rütbe-i iġnā vü i‘tibārdan mehcūrdur. Ol demde melik-i pesendīde-şiyem dėdi ki: ″Ey erneb, senden ol ḳabāḥatiñ beyānın ṭaleb ėderim, beyān eyle! Ve ol ne aṣl nā-mülāyim ṭavır ise biz de bilelim ṭoġru söyle!″ Ḫargūş daḫi bu sırr-ı setīrden ref‘-i ser-pūş ėdip dėdi ki:″ Feres-i bī-ferāset, ḳıllet-i ma‘rifet sebebi-y-ile şol mertebede[371] pür-cehāletdir ki düşmen-i bī-dīn altında daḫi ṣāḥibiniñ zīr-rānındaki gibi pūya vü reftāra ṭālib ve ḫānesinde terbiye vü perveriş bulduġu mürebbīsini ‘adūsu ḳatl için dizgin ėdip sürdükde bī-tevaḳḳuf verāsında türk ü tāzā rāġıb olup ḳaṭ‘ u tefrīḳde mānend-i şimşīr temyīz-i ṣıddīḳ u zindīk ėtmez. Ve ol ṣamṣām-ı ḫūn-āşāmı bī-ḥiss ü şu‘ūr mānendi dost-ile düşmene müsāvī olmaġla pür-ḳuṣūrdur. Ve hākeẕā bu ḫaslet-i nā-sipās gürūh-ı nāsda daḫi iḥsās olunur ki, ekṣeriyā vālideyn ü aḫavāta vü aḳrabā-i ṣadāḳat-simāta ecānibden ziyāde ‘adāvet ve kendi ḳabīlesine i‘ānet ėdecek yerde niçe dürlü isā’et ü ihānet ėderler. Pes bu aḫlāḳ-ı pür-şiḳāḳ muḳteżāsınca bizlere daḫi ḫıyānet üzere ittifāḳ ėdip dā’imā vālideleriniñ elbānın teşerrüb ėder gibi lebenimiz tenāvülüne tederrüb ėderken ve hengām-ı ṣabāvetde ektāf-ı ābālarına rukūb ėder gibi ẓahrımıza süvār olup giderken ve eṣvāf u evbār u eş‘ārımız-ile[372] müntefi‘ ve eṣāṣ u reṣāṣımız-ile mütemetti‘ olurlarken ‘āḳıbetü’l-emr, bizi ẕebḫ ü selḫe iḳdām ėdip teşḳīḳ-i ecvāf ve tefrīḳ-i mefāṣıl ėtmede bī-inṣāf olup lüḥūm u şüḥūmumuz ṭabḫ u teşviyede ḥuḳūḳ-ı sābıḳamız i‘tirāf ėtmeyip ẓulm ü cevr-i bī-pāyān-ile pür-i‘tisāflardır.″ dėdi. Pes erneb-i pür-ġayża **[33^{a}]** ġayẓ ü kīn, levm-i ḫayl u ẕemm-i insāndan bu miḳdār tafṣīl ü tebyīn ėtdikde ḥimār-ı pür-vaḳār daḫi ḫargūşa ‘itāb ü āzāra ibtidār ėdip dėdi ki :″Yeter bu ḳadar bu aṣnāfa ḥarf-endāz olduñ! Ve bilir bilmez ol ẕevātı terẕīl ü teşnī‘ ḳıldıñ! Sen bilmez misiñ ki maḫlūḳātdan

[370] **Derkenār**: Za‘īmü’l-ins bu māddede sālik-i ḫilāf-ı cādde olup kelāmda müsāmaḥa birle ḫaylī mübālaġa eyledi. Zīrā meşhūr olan baṭmān şöyle dursun, ‘Arab baṭmānı bile ḫaylī bār-ı girāndır. Ġālibā ḥakīm-i pür-edeb böyle ḥaml-i ṣaḳīl ile müt‘ab olmamış ve baṭmān 1 vuḳyeden enḳaṣ vehmi-y-ile böyle lāfdan teḥāşī ḳılmamış. Li-mütercimihī.

[371] Bu kelimeden evvel yazıp karalanmış bir kelime mevcuttur.

[372] Evbâr: “Nebātiyeden olup, bazı nebātāt üzerinde ısırganda olduğu gibi tüy misillü dikenlere dėnilür” (Lugat-ı Remzî, 20.10.2023): Eş’âr da burada kıl anlamında olan “şa’r” ın çoğulunun türetilmesiyle oluşmuş gibi görünmektedir.

hīçbir eḥad yoḳdur ki anda cemī‘-i ḫıṣāl-i ḥamīde buluna ve cümleten aḫlāḳ-ı merżiyye şaḫṣ-ı vāḥide i‘ṭā oluna. Cenāb-ı ḫāliḳu’l-berāyānıñ mevcūdāta mevāhib ü ‘aṭāyāsı bī-iḥṣā olup bir eḥāda birḳaç ḫaṣlet-i pesendīde ihdā ėtdikde anıñ naḳīżi evṣāf-ı ẕemīmeden ve eṭvār-ı ḳabīḥadan daḫi niçesin li-ḥikmetin revā görüp bir ṭā’ifeye vėrdiğin āḫara vėrmemiş ve bir cinse iḥsān ėtdiği-y-ile āḫarıñ muġtenem olmasın münāsib görmemişdir. Belki ṭavā’if-i insāniyye vü gürūh-ı ḥayvāniyyeden her birin iki ṣınıf olmaḳ üzere inşā ve kimi mükṣir ü kimi muḳill ve ba‘żısı müdbir ü ba‘żı āḫarı muḳbil olaraḳ ibdā eylemişdir. Görmez misiñ ki ba‘żı eṣḫāṣda āṣār-ı rubūbiyyet mevcūd iken rıḳḳ-ı ‘ubūdiyyet-ile giriftār ve levāzım-ı büzürgī cümleten zātında mecmū‘ iken bir yüzden daḫi lāyıḳ-ı iḫtiḳār olur. Naẓar eyle ki, şems-ile ḳamere cānib-i cenāb-ı şekūrdan ‘aẓamet ü nūr ve celālet ü ẓuhūr vėrilmişdir. Ḥattā niçe millet anları ilāh-ı ekber tevehhümü-y-ile öñünde terk-i cān u ser ėtmeleri āṣār-ı rubūbiyyetden bir ėṣerdir. Pes yine böyle iken çehre-i enverleri gāhīce gird-i ḫusūf ve ḳatere-i küsūf ile pür-jeng ü muġberr olur. Bu ise emāret-i rıḳḳiyyet ü bendegī olduġu aẓherdir. Ve keẕālik, nücūm-ı seyyārāt-ı felekiyye, envār-ı sāṭı‘a vü bürūḳ-ı lāmi‘a ile behiyye iken, iḫtirāḳ u rücū‘ u hübūṭ ḳaydı-y-ile merbūṭlardır tā ki āṣār-ı ‘ubūdiyyet, hey’etlerinde ẓāhire ve Ḳādir-i muḫtārıñ ḳudret ü irādātı altında maḳhūre olduḳları bāhire ola. Ve ber-īn nesaḳ, cinn ü ins ü melek bu ḫuṣūṣda meẕkūrāta mülḥaḳ olup bunlardan daḫi her zümre fażā’il-i cemme i‘ṭā olunmuş iken anıñ **[33b]** fevḳinde olan ḫaṣā’il-i celīle ve kemālāt-ı bī-‘adīleden behre-ver olmuşlardır tā ki ma‘lūm-ı ẕevi’l-elbāb ola ki, ol Rabbü’l-erbāb, cemī‘-i evṣāfında ber-kemāl ve kāffe-i nu‘ūt-ı celāl ü cemālinde bī-miṣāl olduğuna dāll ola. Nitekim bu ma‘nāda ba‘żı uli’n-nühā **şi‘r** :[373]

“Ve leste bi-müstebḳin eḫan lā-tülimmühū

‘Alā şa‘aṣin eyye’r-ricāli’l-müheẕẕebü”[374]

Neṣr : neşīdi-y-ile gūyā olmuşdur.” Vaḳtā kim ḥimār-ı pür-vaḳār, esrār-ı ilāhiyyeden bu miḳdār ‘add ü şümār eylediyse, ṣevr daḫi bu bābda kelāma ibtidār ėdip dėdi ki: “Mevāhib-i ilāhiyyeye maẓhar olan kimselere elyaḳ-ter budur ki, rātibe-i şükr-i ni‘meti her demde ikṣār ve fażlasından fuḳarā vü żu‘afāya īṣār ėde. Görmez misin ki şems-i münīriñ żiyā-i işrāḳdan ḳasṭ u ḥaẓẓı tevfīr olunduğundan mecmū‘-ı ḫalāyıḳı feyż-i

[373] **Derkenār**: Ma‘nā-yı ẓāhiri budur ki sen ṭa‘n ü teşnī‘ u taḳbīḥ-i beşī‘ birle her kimseye bir fi‘l-i fażī‘ isnād ėdersin. Pes münādeme vü muḥāvere için ḫūn-ı iḫvān bıraḳmadıñ. Sen bilmez misiñ ki cemī‘-i eṭvārı mü’eddeb ve her yüzden müzekkā vü müheẕẕeb bu ‘ālemde kim vardır. Bāḳi’l-ma‘nā fī baṭni’ş-şā‘iri. Li-mütercimihī.

nuruyla nice tenvir ėder! Ve keẕālik ḳamer ve sā'ir kevākib-i pür-zīver daḫi işrāḳ-ı 'ālem ėtmekde şemse müşākeletde hem-serdir. Şöyle ki bu ikrām ile ḫalḳ-i 'āleme imtinān ėtmeyip dā'imā feyżān-ı iḥsāna şitābān olurlar. Ṭā'ife-i insān ise mevāhib-i İlāhiyyeden bir miḳdārın gürūh-ı ḥayvāna i'ṭā ėtseler menn ü eẕāyı bī-iḥṣā revā görürler." Vaḳtā kim behāyim ü en'āmdan bu meẕkūrūn eşḫāṣ, kelimāt-ı 'ibret-iḫtişāşların temām ėtdilerse baḳıyye-i en'ām, yek-zebān ṣıyāḥ-ı şekvāyı peyveste-i küngüre-i āsumān ėdip giryān u nālān dediler: ″Ey melik-i pür-şefḳat! Ve'y dāver-i kerīm-i ṣāḥib-merḥamet! Bizleri bu ẓālimleriñ elinden ḫalāṣa himmet ėdip cevr ü ġadrlerinden āsūde olmamız nihāyet derecelerde mürüvvet ü re'fetdir. Ḫudā-yı lā-yezāl devḥa-i iḳbāliñe zevāl vėrmeye! Ve ravża-i salṭanatıñ dā'imā ṭarāvet ü nażāretde olup āşūb-ı devrāndan ziyān görmeye!″ miṣilli du'ā-y-ile edā-yı merāsim-i şāh-ı cinniyān eylediler. Pes melik-i cān, meclis-i sidre-'unvānında ḥāżır olan 'ulemā vü ḥükemā vü a'yān zümrelerine ḫiṭāb u fermān ėdip dėdi ki: ″Bu maẓlūmlarıñ şikāyeti cümleñize ma'lūm ve 'arż-ı ḥāl-i mā-fi'l-bālleri künhü-y-ile mefhūm oldu mu? Ḥaḳīḳatde cevr-i insān **[34ª]** bu vaṣf ėtdikleri derece keṣīr ü firāvān mıdır? Ve anlar bu rütbe-i ḳalīlü'l-merḥamete gürūh-ı pür-'udvān ve bu dermāndelere vefret-i eẕāları böyle bī-pāyān mıdır?" Ol gürūh-ı pür-şükūh daḫi ba'de edā-i merāsim-i pādişāhī müttefiḳu'l-kelime dediler ki: ″Ey şāh-ı Cem-cāh, vāḳi'-i ḥālde bu maẓlūmān-ı bī-günāh eydī-i benī ādemde esīr ve leylen ve nehāren taḥammül-i bār-ı girān-ı insānī ile mecmū'ı 'alīl ü dil-gīrdir ve cemī'-i da'vāları bu ḫuṣūṣda ṣıdḳ u ṣavāb ve bir ḥarf kiẕb ü dürūġları olmadıġı ma'lūm-ı şeyḫ ü şāb ve ṭā'ife-i insānıñ böyle bī-raḥm ü şefḳat olduḳları taṣdīḳ-i gürūh-ı uli'l-elbābdır. Zīrā ki beniyyü'l-cān bile bu sebebden berārī vü ḳıfāra ve sevāḥil ü cezā'ir-i biḥāra girīzān ve mefāviz ü felevāt ve buṭūn-ı evdiye ve ru'ūs-ı cibāl ü tilāl-i şāmiḫāta bunlarıñ şerrinden pinhān oldular. Şöyle kim insānıñ dā'imā ḳubḥ-ı ef'āli anları zār u giryān ve redā'et-i aḫlāḳ u sū'-i a'mālleri ol derd-mendleri ḥayrān u sergerdān eylemişdir. Ḥattā diyār-ı benī ādemi terk ėtmişler iken ve cevr ü ıżrārlarından istiḫlāṣ için emākin-i ba'īdelere gitmişler iken yine ṭā'ife-i benī ādem, ẓunūn-ı ḳabīḥa vü i'tiḳādāt-ı fażīḥa birle şöyle i'tiḳād-ı muṣammem ėderler ki, cinden bir ṭā'ife-i ġayr-ı ḫā'ife insānı taḫbīṭ ü taḫvīf ėderler ve ḫuṣūṣan ṣıbyān u nisā vü cühhāl gürūhuna niçe mekr ü ḫadī'a ṭarīḳine giderler.″ dėyip şerr-i cinden teḥaffüẓ ü teḥarruz için raḳy u temāyim ü ta'āvīẕ ü 'azāyim ketb ü ḳırā'ati ile ekṣerīsi hem-cinsi meyānında temeyyüz ėtmişdir. Ma'a hāẕā anlardan bir eḥad, cinnīleriñ ḳatl-i insāna taṣaddīlerine vāḳıf olmamış be böyle mekr 'ömründe bir kimseniñ başına gelmemişdir. Ve yine bu i'tiḳād üzere daḫi ṣıġār u kibār ıṣrār ėderler ki ṭā'ife-i cinniyān, seriḳa-yı

metā‘ ü naḳb-i dār ėderler. Ve aḳfāl-i dekākīn ü devālībi tārumār ve iḫrāc-ı emti‘a vü emvāle ve ifsād-ı ẕeḫā’ir ü eṣāṣa ḥiyel-i bī-şümār ėderler dėyü ve bunlardan mā‘adā ol **[34^{b}]** gürūh-ı pür-‘adāvet ü baġżā misāfirimiz yoldan azdırır ve sulṭānları ḫāricī ṣūretinde ‘asākire bozdurur. Ve ba‘żılarımızıñ daḫi mālın ġārāt ėdip kendin esīr hey’etinde gezdirir.″dėyü i‘tiḳād ėderler. Bu meẕkūr aḫlāḳ-ı pür-nifāḳ ise ser-cümle ol gürūh-ı füssāk-ı pür-şiḳāḳda mevcūd olduġuna mecmū‘-ı ahālī-i āfāḳ ittifāḳ ėtmişlerdir. Vaḳtā kim zümre-i cinniyāndan bu ḳā’iliñ kelāmı daḫi encām u pāyān buldu-y-ısa ve şāh-ı iḳlīm-i çār-mīn-i eflāk olan ḫurşīd-i tāb-nāk, ḫıṭṭa-yı mağribe cüst ü çālāk revān oldu-y-ısa zümre-i cinniyāndan bir merd-i pür-iẕ‘ān: *“Eyyühe’l-mele’ü, emseytüm fe’nṣarifū ilā menāzileküm ve mesākineküm li-te‘ūdū ġaden inşāallāhu te‘ālā”*[375] nidāsıyla şımāḫ-ı ḫāżırātı mele’ān ėtdi. Ol ḳabā’il-i en‘ām ve ṭavā’if-i behā’im-i müstehām daḫi fırḳa fırḳa melce’ ü meṣvālarına şitābān olaraḳ gitdi.

Der-Beyān-ı Menāfi‘-i Müşāvere li-Ẕevi’l-ārā[376]. Li-mütercimihi’l-faḳīr:

[Mef’ūlü fā’ilātü mefā‘īlü fā‘ilün)

1 Ey ḫāme gel bu nādī-i ‘irfāna ḥāżır ol
Göster uli’n-nühāya ḳavānīn ü hem uṣūl

2 Çünki saña müfevveż olundu müşāvere
Semt-i ṣavāba hādī olup rāh-ı *rāst*ı bul

Neṣr: Rāviyān-ı u‘cūbe-i devrān ve nāḳilān-ı ḥavādiṣ-i ezmān, şu ṭarz-ı bedī‘ üzere ḳıṣṣa-ḫān oldular ki, vaḳtā kim pādişāh-ı gerdūn-vaḳār u ḫidīv-i ma‘delet-şi‘ār ol meclisden ḳıyām ėdip serīr-i ‘izzetinde ḳarār ėtdi-y-ise ol şeb Beyrān ismiyle şöhret ü şān bulan vezir-i rūşen-cenān ile ḫalvet eyledi. Ol bir vezīr-i küşāde-żamīr idi ki re’y-i vezīni ġıbṭa-fermā-yı ‘uḳalā ve bir feylesūf idi ki kelimāt-ı ḥikmet-simātı ḥayret-dih-i uli’n-nühā idi. Aña dėdi ki: ″İşbu meclis-i pür-muḥāvereyi müşāhede ėtdiñ! Ve bu ṭavā’if meyānında cereyān ėden kelimāt ü aḳāvīliñ kemāl-ile ḳa‘rına yetdiñ![377]Ve ṭarafeynden olan mücādelāt-ı mu‘ḍile vü muḫāṣamāt-ı müşkileyi bir bir işitdiñ! Pes seniñ **[35^{a}]** ‘indiñde re’y-i sedīd ne dürlü ṣūretde bedīd oldu? Vezīr daḫi evvelen du‘ā-i devām-ı ‘ömr ü devlet-i pādişāhī-ile raṭbü’l-lisān ve *Eyyedallāhu’l-melike ve*

[375] Ey topluluk! Akşamladınız, şimdi yarın geri dönmek üzere evlerinize ve meskenlerinize çekilin.
[376] Fikir sahiplerinin istişaresindeki faydaların beyanı hakkında.
[377] Derinlerine indin, vakıf oldun.

seddedehū ve hedāhü'r-reşād[378] lafẓı-y-ile s̱enā-ḫān olup dėdi ki: ″Benim ‘indimde re'y-i ṣavāb ü maṣlaḥat-ı müsteṭāb oldur ki, ḥażret-i melik-i ġayūr, ‘adūl-i ḳuḍāt u fuḳahā ve ehl-i re'y olan ‘uḳalā vü ḥükemādan bir ṭā'ife ve cumhūru ḥużūr-ı mevfūru's-sürūrlarına da‘vet ve bu ḫuṣūṣu diḳḳat-ile anlarla meşveret ėde. Zīrā ki bu bir ḳıṣṣa-i ‘aẓīm ü ḫaṭb-i cesīmdir. Her ḥālde ‘uḳalā ile müşāvere ẕevi'r-re'ye başīret vėrip mütebaḥḥir olanlara daḫi rüşd ü sedād ve ḥāzim[379] ü lebībe yaḳīn ü ma‘rifet īrā s̱ ü īrād ėder.″ Pes melik daḫi re'y-i vezīre hezār taḥsīn ve *″Ni‘me mā ra'eyte ve ṣavāban ḳulte″*[380] birle rütbe-i sāmīsin terfi‘ ü ta‘yīn eyledi. Ve vezir daḫi emr ü fermān-ı vācibü'l-iẕ‘ān ile āl-i Bercīs'[381]den iḥżār-ı ḳużāt-ı ‘adālet-nişān u fuḳahā-yı āl-i Nāhīd[382] den bir gürūh-ı ẕevi'l-‘irfān ü ḥükemā-ı benī Yezān[383] ve ehl-i Loḳmān'dan ve ehl-i tecārib-i benī Hāmān[384]'dan ve felāsife-i benī Keyvān[385]'dan ve āl-i Behrām'ıñ ehl-i ṣarāmet ü ‘azīmet olanlarından cemā‘āt-ı bī-pāyān, da‘vet-i meclis-i sidre-‘unvān ḳıldı. Vaḳtā kim bu ṭavā'if-i keş̱īre vü enbūh-ı ümem-i vefīre, ḥużūr-ı şāh-ı Kerrūbī-işṭibāhda ḥāżır ve emr-i ṣulṭānīye çeşm ü başīret-ile cümleten nāẓır oldularsa mecmū‘una birden ḫiṭāb ve mādde-i mez̤kūreniñ temşiyeti bābında istifsār-ı re'y-i ṣavāb eyledi. Ve dėdi ki :″Bilādımıza ṭavā'if-i behāyimiñ vürūdun bildiñiz ve aḳāvīl ü muḥāverāt ü şikāyātları ne yüzden olduġuna āgāh u ḫabīr olduñuz ki cevr-i benī ādemden dād-ḫāhān olaraḳ sāye-i āṭıfetimize girīzān olmuşlar ve luṭf ü iḥsānımız ricāsına maġrūren şimdiki ḥālde gelmişler. Pes bu ḫuṣūṣda āyīne-i żamīriñizde cilveger olan re'y-i sedād-küster ne vech-ile ise yoluyla ḫaber vėriñ!″ dėyince fuḳahā-yı āl-i nāhīdiñ rü'esāsından bir şaḫṣ-ı dānā “*Bese'eṭallāhu yede'l-meliki bi'l-maḳderati ve veffeḳahū li'ṣ-ṣavābi*” [386]du‘āsıyla **[35b]** pādişāhı s̱enā ėdip dėdi ki: ″Behāyim-i şikeste-dilān, emr-i şāh-ı devrān-ile cevr-i insānīdan teşekkīlerin bir kâğıda taḥrīr ėtsinler! Ve

---

[378] Allah meliki güçlü kılsın, sağlamlaştırsın ve onu doğru yola iletsin.

[379] **Derkenâr:** Ḥazeme'ṣ-ṣey'e şeddehû ve bābuhū ḍarabe. Ve'l-ḥaẓmu eyżan żabṭu'r-raculi emrahū ve aḫẕuhū bi's̱-s̱iḳati ve ḳad ḥazume'r-raculü min bābi ẓarufe fe-hüve ḫāzimun ve iḥtezeme ve teḥazzeme bima‘nen ey telebbebe. *Muḥtāru'ṣ-ṣıḥāḥ*. (Ḥazeme'ṣ-ṣey'e Bir şeyi bağlamak anlamına gelir, (bu fiil) ḍarabe babındandır. “ḥazm”, kişinin kendi işini zabp edip eline alması anlamına da gelir. (Bu anlamı itibarı ile) “Adam işini zabtetti” denilir. Bu anlamı ile fiil ẓarufe bābındandır, o “ḫāzim (bağlayan)”dır. İḥtezeme ve teḥazzeme telebbebe (hazırlanmak) ile aynı manayadır.”)

[380] Ne güzel akıl ettin ve doğru söyledin!

[381] Kaynak metinde Circîs şeklindedir. Bercîs bir felek adı olup bağlama tam uymamaktadır. Circîs için ansiklopedide: “Müslümanlar tarafından sâlih bir kimse veya nebî olarak kabul edilen kişi, hıristiyanlara göre ise St. George diye bilinen azîz (Tümer, 19.10.2023)” bilgisi yer almaktadır. Bu kişinin kavmi kastedilmiş olmalıdır.

[382] Nahidoğulları. (Kahraman-Çalışkan, 2013, 2/167)

[383] Arapça metinde benî Birân (Biranoğulları) olarak geçmekte.

[384] Hz. Mûsâ zamanındaki Mısır Firaun'unun vezîri. (20.10.2023)

[385] Behrâm-ı Gûr. Behrâm-ı Gûr b. Yezdicerd b. Behrâm b. Şâpûr (ö. 438) Sâsânî hükümdarı (420-438). (Konukçu, 26.10.2023)

[386] Allah sultanın elini güçle yaysın ve onu doğruya ulaşmada başarılı kılsın.

da‘vāların te’yīd için fuḳahā daḫi fetāvā tasṭīr ḳılsınlar tā ki eẕā-yı benī ādemden kendilere māye-i ḫalāṣ ve kūşe-i istirāḥati kendilere cāy-ı menāṣ ėdeler. Zīrā mūceb-i fetāvā-ile ḥükkām, maṣlaḥatlarına istiḥkām vėrip yā anları ‘ıtḳ-ı rebī‘ ile taḫlīṣ, yāḫūd bār-ı girānların taḫfīf-ile iḥsān olunmaġa taḫṣīṣ ėderler. Pes benī ādem bu vech-ile ḥükm-i ḳāżīye rāżī olmazlarsa behāyim daḫi firār ėtdiklerinde, benī ādem sizlere müteḳāżī olamazlar.″ Pes melik cemā‘at-i ḥāżırāna ḫiṭāb ve ″Bu faḳīhiñ re’yine ne dėrsiñiz?″ dėyü cümlesinden ṭaleb-i cevāb ėtdikde āl-i Behrām’dan ṣāḥib-i ‘azīmet olan ḥakīmden mā‘adāsı ṣavāb gördüler. Lākin ol ṣāḥib-i ‘azīmet, ehl-i ferāset ü kiyāset olduġu sebebden mużāyaḳa-i memlekete ri‘āyet ėdip dėdi ki:″ Eğer benī ādem bunları bey‘e rāġıb ve bizlerden eşmān-ı keşīreye ṭālib olurlarsa ol miḳdār şemen i‘ṭāsına kim kefālet ėder?″ dėdikde faḳīh daḫi: ″Melik i‘ṭā ėder.″ dėyü gūyā olunca ol zamān melik-i Behrām-‘unvān, ″Ol miḳdār meblaġı nereden vėrelim?″ dėdikde faḳīh, “Beytü’l-māl-i müslimīnden gönderelim!″dėdi. Ol demde ṣāḥib-i re’y-i benī Yezān dėdi ki: ″Beytü’l-mālde anlar ḳıymetine vefā ėder eşmān yoḳdur ve benī ādemiñ bunlara şiddet-i iḥtiyācları olduġunda[n] bey‘ ü şirāya rıżāda a‘ẕār-ı vāhiyeleri çoḳdur. Zīrā ki mülūk ü eşrāf ve aġniyā-i benī ādeme ol behāyim her demde elzemdir. Pes böyle re’y-ile rehvār-ı efkārıñız met‘ūb ve şe’n-i celālet-iştihārıñız ma‘yūb ėtmeñ!” Ol eşnāda melik: “Re’y-i ṣavāb nedir bir cevāb vėr!” deyince ṣāḥib-i re’y daḫi: “Behā’im ü en‘ām leyle-i vāhidede herb ü fırāra iḳdām ve ḥumur-ı vaḥşī vü ġazelān ve vuḥūş u sibā‘ gibi emākin-i ḫāliyelerde ārām eylesinler. Pes benī ādem ṣabāḥ olduḳda ḳafālarından sür‘at ėtmeğe bilā-behā’im ḳudret ü ḳuvvet ve verālarından idrāk-i vuṣūle **[36ª]** miknet bulamayıp bu‘d-ı mesāfe vü meşaḳḳat-i ṭarīḳ, anları cüst-cūdan ta‘vīḳ ėdip kemāl-i ḥayretlerinden bir dürlü luḥūḳ u müsāra‘ata cür’et ü ġayret ėdemezler. Ve behā’im daḫi bu ṭarīḳ-ile taḫlīṣ-i girībān ėdip ez-dil ü cān her biri bir ṭarafa şitābān olurlar.″ Melik daḫi bu re’y üzere ḳarār ėtmek istedikde tekrār yine ‘uḳalā-yı ḥużżār-ile müsteşār oldu. Anlardan āl-i Loḳmān ḥükemāsından bir re’īs-i büzürg-vār: ″Bu re’y-i nā-hencār benim ‘indi[mde] ma‘lūl ü nā-ma‘ḳūl!″ dėmeğe ibtidār ėdince melik vech-i ḥikmetin su’āl ve ḥakīm daḫi ‘ale’l-fevr sevḳ-i maṭıyye-i maḳāl ėdip dėdi ki: “Böyle kār-ı ḫasāret-irtisām birle niçin nefsiñiz it‘āb ü īlām ėdersiz? Bu bir emr-i ṣa‘bu’l-merāmdır ki, ekser-i behāyim ü en‘ām, hengām-ı şāmda ḳuyūd u aġlāl ile giriftār-ı bend ü īṣāḳ ve ebvāb-ı āḫūr daḫi üzerlerine setr ü iġlāḳ olunmuşdur. Leyle-i vāḥidede fırāra ne vech-ile ibtidār ėderler? Ve sū-yı maḳṣadlarına ne ṭarīḳ-ile giderler?″ dėdikde yine ṣāḥib-i re’y olan feylesūf-ı pür-ḥikmet tervīc-i naḳdīne-i cevāba ġayret ėdip dėdi ki:″Ol gėce melik, ṭā’ife-i cinniyāndan bir miḳdār ‘asākir-i celādet-şi‘ār ba‘ş ü tisyār ėder de anları ḳayd u

bendden āzād ve ẓillet ü hevāndan istiḫlāṣ ile dil-şād ėderler.″ dėmek istedikde tekrār ḥakīm-i ṣāḥib-‘azīmet, muḳteżā-yı fiṭnat ü kiyāset, cevāb-ı bā-ṣavāba müsāra‘at ėdip dėdi ki: ″Ey melik-i kerīm! Bunları ḫalāṣ ėtmekde sizlere ecr-i ‘aẓīm ve ṣevāb-ı ‘amīm vardır. Baña ziyāde raḥmet ü şefḳat geldiğinden sizleri maḥż-ı naṣīḥate delālet ėderim. Ve Ḥaḳ sübḥānehū ve te‘ālā hazretleri siziñ ṣıḥḥat-i ‘azīmetiñize ve ḥüsn-i niyyetiñize ‘ālim ü dānādır. Bu ḫuṣūṣda anlara i‘āne vü nuṣret her vech-ile aḥsen-i ḥālet olup sizlere daḫi her ümūruñuzda ol mu‘īn ü naṣīr mu‘āvenet ėder. Zīrā ba‘ż-ı kütüb-i enbiyāda mesṭūr ve bu vech-ile mezbūr u meẕkūrdur ki, cenāb-ı Mevlā-yı müte‘āl, ba‘ż-ı selāṭīn-i pür-ġayy ü ḍalāle ḫıṭāb-ı bī-hemāl ėdip buyurur ki: ″Ey melik-i ẓalūm! Ben seni **[36^{b}]** ġażab u ẓulm ile aḫẕ-i māl-i maẓlūm için vālī ḳıldım! Ve şehevāt u leẕẕāta meyl için melik ėtdim. Belki benim bāb-ı şefḳat-nümūnumdan şekvā-yı maẓlūmu dāfi‘ ve ṭarīḳ-i rıżāmdan ḫas ü ḫār-ı cevr ü ıżrārı rāfi‘ olmaḳ için ol rütbe-i vālāyı saña vėrdim. Zīrā ki ben ‘aẓīmü’ş-şān, kāfir bile olsa da‘vet-i maẓlūmānı gėri redd ėtmem.″ Pes melik daḫi ṣāḥib-i ‘azīmetiñ re’yine teba‘iyyeten ṣıdḳ u ḫulūṣ ile ‘azīmet ve ḥāżırun bi’l-meclis olan cemā‘at ile bu ḫuṣūṣu her yüzden te’ennī vü tedebbür birle meşveret ėtdikde āl-i Keyvān zümresinden bir feylesūf-ı cihāndan ġayrı bi’l-cümle ḥāżırān, re’y-i meẕkūru istiḥsān ve belki ‘ayn-ı iḥsān bilip ″Maḥż-ı naṣīḥat ve farṭ-ı merḥametdir.″ dėdiler. Lākin ol feylesūf-ı āḳil: “*Baṣṣarakallāhu eyyühe’l-melikü ḫafiyyāti’l-ümūri ve keşefe ‘ayne baṣīretike bi-müşkilāti’d-duhūri*”[387] taḥiyyesin ḳā’il olduḳdan ṣoñra dėdi ki: ″Ey melik-i rūşen-dil, bu bir emr-i celīl-i hā’ildir ki ‘āḳıbet ġā’ile-i āfetden emniyyet olunmaz ve ṣoñra bu dermānde-gāna bir ziyān terettüb ėderse tedārük-i mā-fāt ḳılınmaz.″ dėyince şāh-ı vālā-cāh, feylesūf-ı āgāhdan yaña nigāh ėdip dėdi ki: ″Seniñ ‘indiñde re’y-i laṭīf ne ise bize ta‘rīf ve vaḫāmet-i ‘āḳıbeti ne yüzden ise bizleri taḥẕīr ü taḫvīf ėtdiğiñ vechi ḥaḳīḳat-ile tavṣīf eyle tā ki bizler de ferāset ü başīret birle bu māddeniñ temşiyetine diḳḳat ü ġayret ėdelim!″ dėdikde ḥakīm-i dānā bu vādīde gūyā oldu ki:″Ey melik-i nīk-ḫiṣāl, ve’y ḫidīv-i rūşen-bāl, ḥaḳīḳat-i ḥāl, bilā-nizā‘ u lā-cidāl sizlere ma‘lūmdur ki, eğer zümre-i behā’im bu ṭarīḳ-ile taḫlīṣ olunsalar benī ādem ṣabāḥa dāḫil olurlar. Ve bu ḥīle vü desīse behā’imden ve insāndan olmadığın bilirler. Belki böyle kār-ı diḳḳat-‘alāyim, ṭā’ife-i cinniñ olduġuna cāzim olurlar. Pes bu ḳadar menāfi‘-i küllü, kendilerin fevt ėtdiğine ‘aẓīm te’essüf ėdip ‘adāvet-i cinniyāna bir ḳat daḫi tekellüf ėdip ihlāklerine biñ dürlü ḥīle vü mekīde **[37^{a}]** ve her zamān anlaruñ ṭaleb ü taraṣṣuduna mesā‘ī-i ekīde ḳılarlar. Pes bu sebeble zümre-i cin, hīç bir yerde rāḥat-ile

[387] Ey melik, Allah sana işlerin içyüzünü göstersin ve devirlerin problemlerine karşı basiret gözünü açsın.

muṭma’inn ü mütemekkin olamayıp dā’imā benī ādemden ḫavf u hirās ile bir maḥalde istīnās ėdemezler. Ve yine kelimāt-ı ḥukemāda bu vech-ile taḥrīr olınmışdur ki, ‘āḳıl u lebīb ü niḥrīre lāyıḳ olan bu emr-i ḫaṭīrdir ki dā’imā a‘dā ile muṣālaḥaya ṭālib ve kendiye ve ġayra nef‘-i ‘āmmı cālib ola.“ Pes ol meclisde ḥāżır olan cemā‘at: ″Ḥakīm-i mezbūra ri‘āyet ṣadedinde *ṣadaḳa’l-feylesūfü’l-ḥakīmü’l-fāżıl*[388]″ dėyü şehādet ėtdiler. Lākin ol eṣnāda bir ḥakīm-i āḫar daḫi cevāba taṣaddī ve cümleniñ ittifāḳı olan re’yden tecāvüz ü ta‘addī ėdip dėdi ki: ″Beniyyü’l-cān için zümre-i insāndan ḫavf u ḫaşyet ne vech-ile taṣavvur olunur ki? Beniyyü’l-cān ervāḥ-ı ḫafīfe-i nāriyye olmaġla anlardan ‘ālī-ter ve bi’t-ṭab‘ cānib-i ‘alv[389]e seyr ü sefer ėderler. Benī ādem ise ecsām-ı ṣaḳīle-i arḍiyye olmaġla, muḳteżā-yı ṭabī‘at merkez-i süflīye müsteḳir olurlar. Ve bir daḫi bizler anlaruñ meyānında her ṭarafa seyr ėderiz ve istediğimiz cihete gideriz. Anlar bizleri görmezler. Ve bizler ise hīç anları gözümüzden ayırmazuz. Pes şe’n ü ḥāl bu minvāl üzre olduḳda anlardan ḫā’if ü vecil olmaḳ ḫilāf-ı ḳānūn-ı ‘aḳldır″ dėyince ḥakīm-i feylesūf daḫi müdde‘ā-yı sābıḳın iṣbāta ‘azīmet ve ol ḥakīm-i endek-şu‘ūrı ilzāma niyyet ḳaṣdı-yıla dėdi ki:″Ey ḥakīm, bu ḫuṣūṣda eyser ṭarīḳi bildiñ. Velākin a‘ẓam u aḥseninden ġāfil olduñ! Sen bilmez misin ki benī ādem her ne ḳadar cism-i ṣaḳīl ile aṣḥāb-ı laḥm u demm iseler de anlar için ervāḥ-ı felekiyye ve nüfus-ı nāṭıḳa-i melekiyye vardur ki anuñla sizlerden bālā-ter derecāta irtiḳā vü güẕer ėderler. Ġālibā sen aḥvāl-i ḳurūn-ı māżiyyeden bī-ḫaber olup, duhūr-ı sālifede benī ādem ile beniyyü’l-cān meyānında cereyān ėden mācerādan eṣer görmemişsiñ?″ dėdikde melik-i ferḫunde-dem, ḥakīm-i feylesūfdan **[37b]** ḳıṣṣa-i beniyyü’l-cān ve benī ādem ne yüzden olduġunu beyān ėtmesin ehemm görüp: *″Ḫabbirnā eyyühe’l-ḥakīm, keyfe kāne ve mā cerā beyne’l-insi ve beyne beniyyi’l-cān?*“[390] dėdi.

Der-beyān-ı ‘Adāvet-i Beniyyü’l-cān ve Benī Ādem Keyfe kān. Li-mütercimihi’l-faḳīr:[391]

[Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]

3 Ey ḳalem gel mācerā-yı dehri i‘lān ėt bize
Bu ṭılısm-ı ḥikmetiñ feṭḥini tibyān ėt bize

[388] Faziletli bilge filozof doğruyu söyledi.
[389]“ عَلْو [‘alv] (‘ayn’ın fethi ve lâm’ın sükûnu ve vâv’ın zammı ve kesriyle ve fethiyle) Kezâlik yukarı ma‘nâsınadır.” [Kamus-YEK (Vankulu Lügati) , 01.06.2023]
[390] Ey bilge, bize (bunun) nasıl olduğunu ve insan ve cinler arasında ne geçtiğini anlat.
[391] İnsanlar ve cinler arasındaki düşmanlığın nasıl oluştuğu hakkındadır.

4 İns ü cinniñ bu dem-ā-dem ḥarb u heycāsı hele
Ḥalli müşkil bir mu‘ammādır sen āsān ėt bize

Neşr: Mütetebbi‘ān-ı uḥdūşe-i dīrīn ve muḫbirān-ı ḥavādiş-i zamān u zemīn şu edā-ile şerr ü şūr-ı cihānı tebyīn ėtdiler ki vaḳtā kim ḥakīm-i dānā, dürc-i dehenden mürūr ile aḫbār-ı sābıḳayı tanẓīm ve levāzımāt-ı mehām-āşār-ı ‘acībeyi tetmīm ėtmek istedikde dėdi ki:″Ey melik-i sütūde-eṭvār, ezmān-ı sālife-i rūzgārda benī ādem ile beniyyü’l-cān arasında ‘adāvet-i bī-şümār olduġu, ancaḳ muḳteżā-yı ṭabī‘at ü cibilliyyet ve levāzım-ı cāhiliyyet ü ‘aṣabiyyetdir. Zīrā ki ṭabāyi‘-i mütenāfire ile birbirlerine min külli’l-vücūh müteḫālife vü müteġāyire olmuşlardır. Ḥattā anıñ ḳışşası ṭavīl olduġundan ḫaylī şerḥ-ile muḥtāc-ı tafṣīldir.″ Melik daḫi mehmā-emken beyānın ricā ve be-ṭarīḳi’l-iḫtişār ibtidādan intihāya değin istīfāsın temennī vü istircā eyledikde, ḥakīm daḫi beyān-ı uṣūl-i ḥikāyeye āġāz ve bu perdede ḥakīmāne terennüm-sāz olup dėdi ki: ″Ḳadīmü’l-eyyām-ı devrānda zümre-i insāndan muḳaddem ṭā’ife-i cān, rū-yı arżda iḳāmet ü iskān ėderlerdi. Ve berren ve baḥren ve sehlen ve cebelen küre-i zemīnde istedikleri mevāżı‘-ı laṭīfelere giderlerdi. Bunuñ üzerine bir niçe dühūr-ı müteṭāvile mürūr ve ni‘am-ı mevfūre ile arāżī-i ma‘mūrelerde ḥużūr ėdip meyānelerinde ḳavā‘id ü ḳavānīn-i şerī‘at ü dīn icrā ėder niçe enbiyā vü mürselīn gelip gitdi. Lākin bunlar muḳteżā-yı şenşene vü ṭabī‘at, baġy u ‘utüvv u ‘ādet ve veṣāyā-yı enbiyāy[ı] ġaflet birle iżā‘at ėdip fitne vü fesādātları ġāyet-ile kesret bulup rūy-ı **[38ª]** arżı şaḳvet ü nikbet ile ṭoldurdular. Ve yerde sākin olan ḥayvān unlarıñ bu güne ẓulm ü ‘udvānından ḫallāk-ı cihāna feryād ü fiġān eylediler. Her ne ise, anlarıñ devrānı encām u pāyān bulmaḳ için Ḫudā-yı müte‘āl anlarıñ üzerine melā’ikeden bir cünūd-ı vāfire irsāl ėtdikde gelip[392] arżda ḳarār ėtdiklerinde beniyyü’l-cān, inhizām ü şikestegī birle berārī vü ḳıfāra firār ėtdiler. Pes ol cünd-i melā’ik bunlardan üserā-yı keşīreye mālik olup ḥattā cümle-i sebāyā-yı ḍalālet-me’nūsda ol re’īs-i ehl-i şaḳāvet olan İblīs-i Menḥūs u merdūd daḫi mevcūd olup lākin henūz ḥadd-i bülūġa varmamaġla çendān ḳabāḥati maḥsūs olmamaḳ mülāḥaẓası-y-la melā’ike zümresi içinde ḳalıp anlara teşebbühen ‘ulūm-ı keşīre ve ta‘abbüdāt-ı vefīre ṣāḥibi oldu. Ve giderek re’īs-i āmir ü nāhī mesnedine geldi. Ve bu ḥāl üzere bir müddet daḫi güẕerān ve iḳtiżā-yı Ḳur’ān-ile ẓuhūr-ı nev‘-i insān, murād-ı ḥakīm ü sübḥān olup yerde sākin olan ferişteġāna böyle emr ü fermān vārid oldu ki: ″Ey gürūh-ı ‘ālī-‘unvān! Taḥḳīḳ, ben ‘aẓīmü’ş-şān, rūy-ı arżda sizleriñ ġayrı bir ḫalīfe-i ‘ālī-tebār iẓhār ėdip sizleriñ cānib-i semāya ‘urūcuñuz için lāzımu’l-iṭā‘a ve’l-inḳıyād emr-i

[392] **Derkenâr:** Bunlarla vāfir muḳātele vü bī-ḥad muḥārabeden ṣoñra.

ilāhiyyem ışdār ėtmişdir.″[393] Ol eşnāda sükkān-ı arāżī olan rūḥāniyyān dėdiler ki: ″Yā Rab! Ol ḫalīfe-i celālet-nişān, benü'l-cān gibi fesādāt-ile sefk-i dimāya pūyān olurlar mı?″ dėyü istifsār ve bizler seni her dem tesbīḥāt-ı bī-ġāyāt ile taḳdīs ėderiz.″dėmeği i'lāñ ü iş'ār ėtdiklerinde[394] ḫiṭāb-ı Bārī, bu menhel-i 'aẕb üzere cārī oldu ki: ″Bu ḫuṣūṣda siziñ vāḳıf olmadıġıñız niçe esrārım vardır ki, sizler andan bī-ḫaberlersiz ve murād-ı 'aliyyem ve irāde-i seniyyem şöyle ta'alluḳ ėtmişdir ki vech-i arżda melā'ike vü cinniyāndan ferd-i vāḥid iskān ėtmeyeceğim.″ vaḳtā kim kālbüd-i Ādem 'aleyhisselām **[38^{b}]** tanẓīm ü tetmīm ve tesviye-i bünye vü nefḫ-i rūḥ-ile tekrīm olunup zevcesi Ḥavvā daḫi aña celīs ve rūz [u] şeb vaḥdet ü vaḥşetinde yār u enīs olmaḳ muḳteżā-yı ḥikmetim ve maḥż-ı 'ināyetimdir.″ dėyip ba'dehū emr-i lāzımu'l-ittibā'-ı Rabbānī şöyle ẓuhūr ėtdi ki: ″Yerde sākin u ḳāṭın olan melā'ike-i rūḥāniyyīnden ser-cümle-i cumhūr, Ādem'e secde vü iṭā'at birle me'mūrdur.″ dėyince kāffeten ve "sem'an ve ṭā'aten"[395] ile münselik-i raḳabe-i muṭāva'a oldular. Lākin re'īs-i ehl-i ḍalālet olan 'Azāzīl, ibā' vü istikbārı kendiye rāh u sebil ėdip muḳteżā-yı cibilliyyet ü ḥamiyyet ve mūceb-i ġayret-i riyāset, ḥased ü buġż u 'adāvete müsāraat-ı cesāret ėtdi. Ba'dehū ol melā'ike emr olundular ki, ″Ḥażret-i Ādem ile hem-dem olaraḳ cānib-i mele'-i a'lāya 'urūc ve cennāt-ı 'āliyāta duḫūl [ü] vülūc ėdiñ![396] Zīrā ol bir ravża-i pür-ṣafādır ki anıñ vaṣfı ḥayret-dih-i ulü'l-ebṣār ve leyl ü nehār, eşcār u berg ü bārı pür-iḫḍirār ve cümle enḥā-yı ġarābet-medārı keşīretü'l-enhār ve vefīretü'l-fevākih ve'l-eşmārdır. Ve bunlardan başḳa bī-ḥadd reyāḥīn ü ezhār-ı āb-dār-ile tāb-dārdır. Pes Ādem-i ferḫunde-deme anda istiḳrār u iskān rūzī ḳıldım ve ol cinānıñ aġṣān u eşcārında ṭuyūr-ı müsebbiḥalar vardır ki, ṭayyibetü'l-aṣvāt, leẕīẕetü'l-elḥāndır.″ buyurdu. Çün Ādem ü Ḥavvā ol cennetü'l-me'vāda seyr-i besātīn ü ezhār ve tenāvül-i fevākih ü şimār ve şürb-i miyāh-ı 'aẕbe-i enhār ėdip, aṣlā 'anā-yı nüfūs u ta'b-ı ebdān ve ḥarş u nesl ü zer' ü saḳy-i būstān, ve ḥaṣād u diyās ve ṭaḥn u taḫbīz gibi ef'āl-ile met'ūb u bī-dermān olmayıp Ḥaḳḳ

---

[393] **Derkenâr:** Mü'ellif-i ḥakīm dėr ki : "Bir de sākin olan melā'ike-i sāmī-mekān sūy-ı semāya iġtilā vü mufāraḳat, arż-ı ġabrāyı müstekreh görüp yėrde istīṭān ėderiz" dėdiler. Bu kelām ise "Mâ ya'ṣūnallāhe mā emerahum ve yef'alūne mā yü'merūn (Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildiklerini yapan melekler vardır, 66/6)" naṣṣ-ı iṭā'at-nümūnuna münāsib ü maḳrūn değildir. Pes bu eclden mü'ellifiñ "Fe-keriheti'l-melâiketü'lleẕīne kānū fi'l-arżi müfāraḳate'l-vaṭani'l-me'lûfi" 'ibāresin tercüme ėtmeyip müfessirīn 'indinde ma'lūm olan ṭarīḳe sülūk eyledik. Fe'rif. Li-mütercimihī.

[394] **Derkenâr:** Bu maḳāmda daḫi kelām-ı mü'ellifde iḫtilāl ü ıżṭırāb olduġu bī-irtiyābdır ki mefhūm-ı kelāmı bu siyāḳ üzre irtisām bulmuşdur ki "Ben 'aẕīmü'ş-şān, ẕāt-ı ecell ü a'lāma ḳasem-i bī-gümān ėderim ki rūy-ı arżda ne cins-i sürūşān ve ne ebnā-i cān u ne insān ve ne sā'ir ḥayvān iskān ėderim. Ancaḳ murād eylediğim maḫlūḳu anda īvā vü istīṭān ėderim dėyü emr ü fermān eyledi" dėr. Li-mütercimihī.

[395] Duyduk ve itaat ettik.

[396] **Derkenâr**: Bu maḥalde daḫi ḥakīmiñ kelāmı müşevveş ü muḫtelldir ki "Fedḫulūhü'l-cennete ve hüve bustānün bi'l-meşrıḳi 'alā re'si'l-cebeli'l-Yāḳūti'lleẕī lā yaḳdiru aḥadun en yeş'ude ilā hünāke" 'ibāresiyle bī-bāk, meşreb-i felāsife-i nā-pāke sālik olup böyle bir ḳavl-i ża'īfi iltizām ile vādī-i ḍalāletde hālik olmuşdur. Zīrā ki Ḥażret-i Âdem cennetü'l-me'vāya duḫūl ile mükerrem olduġu ṣaḥā'if-i tefāsīrde mürtesimdir. Fe-tedebber vallāhu'l-muvaffıḳ. Li-mütercimihī.

te‘ālā Ādem-i mükerreme ol eşcār ü eşmār ve reyāḥīn-i pür-iḫḍirārıñ esmāsın ta‘līm-ile kerem eyledikde Ādem daḫi bi’l-cümlesin, gerek nāfi‘ ü gerek żārr, gürūh-ı melā’ike içinde ibāne vü iẓhār ve her biriniñ lüġāt-i mütekāşiresin iş‘ār **[39ª]** ve anlar daḫi ḥażreti Ādem’iñ emr ü nehyine iṭā‘ate müsāra‘at ü ibtidār ėderlerdi. Vaḳtā kim ‘Azāzīl[397]-i mefsedet-endīşe bunlarıñ zevḳini işidip yine mekr ü ḥasedi kendiye pīşe ėdip hezār ḥiyel ü daġal birle cennete meslek ü medḫal bulup ṣūret-i nāṣıḥda gelip dėdi ki:″Egerçi ol melik ü ‘allām sizlere envā‘-ı luṭf u ikrām ile in‘ām-ı tām ėdip lisānıñıza feṣāḥat ü belāġat ve ebdānıñıza ḥüsn-i ṣūret-ile leṭāfet vėrdi, ammā eger şu şecereniñ eşmārına teṭāvül ü tenāvül ėderseñiz sebeb-i izdiyād-ı ‘ilm ü yaḳīn ve bu maḳāmda ḫālidīn ü mü’ebbedīnden olup mevt ü fenādan emīn olursunuz. Zīrā ki ben bu maḥalde billāhi ve tallāhi re’īs-i nāṣıhīnden olduġum bī-iştibāhdır.″ dėdi. Pes bunlar İblīs’iñ eymān-ı ġılāẕ-ı kāẕibesine iġtirār ve tenāvül-i şemere-i ma‘hūda ibtidār-ile şeyn ü ‘āra dūçār[398] olup yine rū-yı arża hübūṭ ve anda ḳarār ėtdiler. Ve niçe zamān tecerru‘-ı ġuṣaṣ-ı firāḳ u elem ile pür-ġam ve nevḥa vü bükā ile tā’ib ü pür-nedem olduḳlarında ḫallāḳ-ı ‘ālem bunlara ‘afvı-y-ıla kerem ėdip bir melek irsāl eyledi ki, anlara ta‘līm-i ḥarş ü zer‘ ü diyās ve tefhīm-i ḥaṣād u ṭaḥn ve ġazl ü ḫıyāṭe-i libās ėde. Pes bunuñ üzerine bir miḳdār zamān güẕerān ėdip tevālüd ü tenāsül ile evlād-ı Âdem firāvān olduḳda yine beniyyü’l-cān anlarla muḫālaṭa vü mu‘āşeret ve ta‘līm-i ḥıref ü ṣanāyi‘ ve irā’et-i mażārr u menāfi‘ ėderek meyānelerinde muṣādaḳat ẓuhūr eyledi. Lākin her ne zamān ki İblīs-i la‘īniñ Ādem’e ėtdiği fesād u ziyān beyān oluna, evlād-ı Ādem ġāyet-ile İblīse ġażbān ve her mekānda ‘azāyim ü raḳy ile taraṣṣudunu ez-dil ü cān cüyān olurlardı. Ḥattā ḳırā’et-i ‘azāyim eşnāsında neft ü kibrīt gibi eşyā-yı kerīhāt, buḫūrātıyla tedḫīne mülāzım ve ol edḫine-i müntinetü’r-rāyiḥa-ile ḳavārīrde ḥabs ü tescīne müdāvim idiler tā şol vaḳte **[39ᵇ]** ḳadar bunları bu mişilli ‘aẕāb-ile ıżrāra ışrār ėtdiler ki ol dād-ār-ı

---

[397] Şeytan. (Tuğ, 21.10.2023)

[398] **Derkenār**: Ve yine ḥakīm, bu maḳāmda daḫi ol ḳavm-i ẕemīm mesleğine ẕehāb ile kelimāt-ı nā-sezā ityānını işrāb ėdip “Fe-lemmā ekelā minhā, tenāşerat şu‘ūruhumā ve’nkeşefet ‘avrātühā ve baḳıyā ‘uryāneyni. (Ondan yer yemez saçları dağıldı, avret yerleri açıldı ve ikisi çıplak halde kaldılar.)” Mişilli ta‘bīrāt-ı pür-şeyn īrād ėdip anlarıñ kütüb-i ḥikemiyyede istinād eylediği berāhīn-i ‘aḳliyye-i ġayr-ı merżiyyelerin böyle maḳāmda istişhād eylemişdir. Ma‘a hāẕā “Fe-lemmā ẕāḳe’ş-şecerate bedet lehümā sev’ātühümā [Ağaçtan meyve tattıklarında kendilerine ayıp yerleri göründü (A‘râf 7/22)]” āyeti tefsīrinde ecillā-i müfessirīn ü efāżıl-ı muḥaḳḳıḳīn bā-ḫuṣūṣ Maḥmūd Şebüsterī *Tefsīr-i Ḥaḳāyıḳ*’da dėr ki: “Ey, hümā vecedā ṭa‘mehümā āḫıẕeyni fi’l-ekli minhā eḫaẕethümā el-‘uḳūbetu ve şevmü‘l-ma‘ṣıyyeti. Fe-tehāfet ‘anhā libāsuhümā ve ẓahera lehümā ‘avrātuhümā ve inne’l-libāse kāne nūran ve ḥulleten. (Yani o ikisi yiyeceklerini ondan aldıklarında, cezaya çarptırıldılar isyankarlık günahını işlediler. Sonra oların giysileri yavaş yavaş düştü ve avret yerleri ortaya çıktı. Elbiseleri de -aslen- bir nûr ve hulle idi) ” kelāmıyla libās-ı Âdem ü Ḥavvā şa‘r-ı mütedellā olmadığın inhā eylemişlerdir. Ḥakīm ise gerek bu risālede ve gerek sā’ir resā’ilinde Ādem ü Ḥavvā’nıñ duḫūl ėtdikleri cennet bu arż-ı pür-miḥnetde ḫaṭṭ-ı istivāya ḳarīb, ṭayyibetü’t-türbet bir maḥalde olmasın işāret eder. Ve ḥulle vü libāsları şu‘ūr-ı ṭıvāl dėmeğe meyyāl olmuşdur. Ve bunlara beñzer niçe eḳāvīl-i vāhiye naḳl ḳılmışdır lākin biz anlarıñ ekserīsin tefsīr ve ḳā’‘ide-i müteşerri‘īn üzere taḥrīr eyledik. Nitekim ḫātimede tenbīh olundu. Li-mütercimihī.

kird-kār Ḥażreti İdrīs ‘aleyhisselāmı tāc-ı nübüvvet ü libās-ı salṭanat ve zīver-i ḥikmet ile şöhret-şi‘ār ḳıldı. Pes ol nebiyy-i ẕī-şān anları da‘vet-i īmān ėtdikde cümlesi yek-dīgerlerine mānend-i iḫvān, dostān u ḫullān ve birbiri-y-ile ke’l-evvel muḫālaṭa vü muṣādaḳa ve bir müddet daḫi müvānese vü muḥāvere ėtdiler tā ki eyyām-ı ṭūfān güẕerān ve nevbet-i nübüvvet ḥażret-i Ḫalīlü’r-Raḥmān’a[399] iḥsān olunduḳda şeyṭān-ı pür-ḫiẕlān, Nemrūd-ı merdūda ta‘līm-i mencenīḳ ile i‘āneye şitābān oldu dėyü, yine ṭā’ife-i insān ile meyāne-i beniyyü’l-cānda nāire-i buġż ü ‘udvān sūzān oldu. Ve ba‘de zamānin, ber-muḳteżā-yı ḥikmet-i perverdigār-ı ḥakīm, tāc-ı nübüvvet ser-i Mūsā-yı kelīme in‘ām ü tekrīm olunduḳda yine dīn-i Mūsā'ya duḫūl ile muṣālaḥaları tanẕīm ḳılındı. Ve ba‘dehū Süleymān ‘aleyhisselām, zīb ü ferr-i salṭanat ü nübüvvet-ile pür-‘unvān olduysa zümre-i cān, mānend-i insān, ḫidmetinde pūyān ü devān olup niçe zamān ebniye-i ‘āliye bināsına gūşiş ü idmān eylediler. Ḥattā zümre-i cinniyān dėrler idi ki: ″Eğer bizden i‘āne vü dermān olmasa Süleymān ‘aleyhisselam sā’ir mülūk-ı insān gibi olurdu. Vaḳtā kim Hüdhüd-i ferāset-enīs diyār-ı Sebe’[400] den ḫaber-i Belḳīs[401]-ile geldi ve Süleymān ‘aleyhisselām endek zamānda taḫt-ı Belḳīs’ıñ ḥużūruna gelmesine ṭālib oldu; ol zamān āl-i benī Keyvān’dan Asṭar bin Mābān[402] isminde bir ‘ifrīt, ḥażret-i Süleymān’a dėdi ki: ″Ben anı sizler maḳām-ı ḥükūmetden ḳıyām ėtmeden ḥużūra getirmeğe iḳdām ü iḫtimām ėderim!″ Süleymān ‘aleyhisselām daḫi: ″Bundan aḳreb zamānda gelmesi fermān-ı vācibü’l-‘iẕ‘ānımdır!″ dėdikde ‘ilm-i ledünniyye-i ilāhiyyeye dānā, vezīr-i rūşen-ẓamīr Āṣaf ibn-i Berḫiyā[403]: ″İrtidād-ı ṭarf-ı ‘ayn olmadan anı bu maḳāma getirip emriñiz olan **[40ª]** mekāna yetiririm″ dėyip hemān dėdiği zamān Süleymān ‘aleyhisselām pīş-gāhında taḫt-ı meẕkūr müsteḳirr ü nümāyān olduḳda derḥāl secde-i şükre mülāzım ve na‘mā-yı ilāhiyyeniñ taḥdīṯine müdāvim oldu. Pes bu ḫuṣūṣda zümre-i cān üzerine ṭā’ife-i insānıñ faẓl u rüchānı ‘ayān olduḳda cinniyāndan bir zümre, şerm-sārī vü ḫacālet-ile girīzān ve verālarından ṭā’ife-i insān daḫi şemātet-güyān oldular. Pes ṭā’ife-i cin bu sebebden insāna ‘adāvet-i dīrīnelerin żamīrlerinde müstetirr ü müstekin ḳılıp fırḳa-i ḫāriciyyāndan oldular. Süleymān ‘aleyhissellām daḫi cünūd-ı firāvān ile ḳafālarından anları muṭālebe vü aḫẕa pūyān olup ruḳye vü ‘azāyim ile anlarıñ ṭarīḳ-i celbin ittibā‘ına i‘lān ve kelimāt ü āyāt-ı münzelāt ile teshīrlerin beyān żımnında bir kitāb-ı celīlü’ş-şān imlā eyledi ki ba‘de mevti Süleymān

[399] İbrahim Peygamberin sıfatı. (Harman, 20.10.2023)
[400] Yemen’de hüküm süren bir devlet. (Yiğit, 20.10.2023)
[401] Kur’an’da tevhid dinini kabul ettiği bildirilen Sebe melikesi. (Yücetürk, 20.10.2023)
[402] Tercüme metninde bu şekilde geçmektedir. Kaynak metinde ise Ażṭar bin Māyān olarak geçmiştir. Bir ifrit adı olduğu anlaşılmakta olup isim hakkında bilgi bulunamamıştır.
[403] İslâmî kaynaklarda Hz. Süleyman’ın kâtibi veya veziri olduğu kaydedilen kişi. (Harman, 20.10.2023)

ḫızānesinde bulunduġu ḫaber-i ṣıḥḥat-nişānı şöhretde beyne'l-ḥükemā bī-reyb ü gümāndır. Pes Ḥażret-i Süleymān-ı ḫuceste-simāt ol gürūhtan ṭuġāt ü buġāt olanları ilā vaḳti'l-memāt a'māl-i şāḳḳada istiḫdām ve niçe ebniye-i 'āliyeleri anlarıñ ḳuvveti-y-ile itmām ėtdi. Vaḳtā kim Ḥażret-i Mesīḥ[404] 'aleyhisselām meb'ūṯ olup da'vetün ilallāh mehāmına ḳıyām ėtdikde dīn-i ilāhiyyeyi cinn ü ünās meyānında teşhīr ve hādī ilallāh olup ṭarīḳ-i rāste ol cinniyānı daḫi tesyīr eyledi. Ve bir müddet zamān-ı cehālet ve eyyām-ı fetret ü ḍalālet olup ṣoñra ser-defter-i cerīde-i enbiyā ve melāẕ-ı evliyā vü aṣfiyā, sulṭānü'ṣ-ṣaḳaleyn[405], imāmü'l-ḥarameyn, ceddü's-sıbṭeyn[406], efḍal-i maḫlūḳāt, zübde-i kā'ināt, güzīde-i maṣnū'āt Muḥammedü'l-Muṣṭafā 'aleyhi't-teslīmātü'l-evfā ve't-taḥiyyātü'l-ezkā[407] ḥażretleri dā'ire-i nübüvvete vaż'-ı ḳadem ve irşād-ı ṭavā'if-i ümem ėdip kāffe-i ins ü cinni ṭarīḳ-i ḥaḳḳa da'vet ve bir miḳdār cin, arż-ı Tihāme'de[408] emrine iṭā'at ėdip **[40b]** insān-ile ṭā'ife-i cān meyānından izāle-i 'adāvet eylediler. Pes el-ḥāletü hāẕihi[409] bu muṣālaḥayı bozmaḳ ey ṭavā'if-i cinniyān sizlere şāyān değildir! Ṣaḳınıp olmaya ki bu ḫuṣūṣda 'ahd ü peymānıñıza intiḳāż vėrip eṭvār u evżā'-ı insāniyyeye bir vech-ile i'tirāż ėtmeyesiz tā ki beyniñizde olan muṣālaḥa mu'ādāta tebeddül bulmaya. Ve bunuñ gibi kirdār-ı nā-hencār, iṣāre-i gerd-i 'adāvet-i ḳadīmīye bā'iṣ ü bādī olmaya. Şöyle ki ḫilāl-i eşcārda müstekin olan nārıñ şerāresi taḫrīb-i dār u diyār ėtdiği gibi sizler de kendiñize mūcib-i ḫasār u tebār u ıżrār olmayıñ. İşde ey melik-i nīk-sīret, insān-ile cinniyān arasında olan eski 'adāvet icmāl üzere böyle rivāyet ü ḥikāyet olunmuşdur." dėdikde ḥużżār u nuẕẕār ve melik-i feṭānet-şi'ār bu ḳıṣṣa-yı 'acībe ve bu leṭā'if-i ġarībeye bir zamān mütefekkiren ḫayrān ve ol ḥakīm-i ferişteh-'unvāndan bu ḫuṣūṣ için çāre vü tedbīr-cūyān olup dėdiler ki: "Şimdiki ḥālde bu ṭavā'if-i 'aceze ve behā'im ü ḥayvānāt-ıża'afe, dād-ḫāhān olaraḳ sāye-i 'āṭıfet-i şāhāneye gelmişler ve emr-i pādişāhī ne yüzden ẓuhūr ėde dėyü muntaẓır u müteraḳḳib olmuşlar. Bunları me'yūs u maḥzūn göndermeden mesrūr u memnūn munṣarif ḳılmaḳ eḥaḳḳ u aḥrā değil mi?" dėyince ḥakīm-i dānā-dil daḫi bir miḳdār mütefekkir ü müte'emmil olup dėdi ki: "Böyle emr-i hevl-engīzde isti'cāl, mūcib-i nedāmet; ve bilā-tefekkür ü te'ennī temşiyetine mübāşeret, müntic-i ḫasāret ü ġarāmetdir. Pādişāh-ı Kerrūbī-şiyem ḥażretlerine vācib ü elzem olan yarın meşveret-i 'āmme için iḫżār-ı ḫuṣamā ve ṭarafeynden 'aḳlī vü naḳlī iṣbāt-ı müdde'ā ḫuṣūṣunda edille vü ḥücec īrādı mer'ī ḳılınıp ḳanḳı ṭarafa ḥükm aṣveb

[404] Hz. İsa'nın lakabıdır.
[405] Muhammed hakkındaki, "İns ve cinnin peygamberi, efendisi" anlamına gelen bir söz. Bkz: (Kubbealtı Lügati, 11.06.2023).
[406] Hz. Muhammed'in iki torunu, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin.
[407] En güzel ve en çok selamlar onun üzerine olsun.
[408] Mekke-i mükerreme. (Lügat-ı Nâcî)
[409] Şimdilik.

ü evlā görülürse anıñla ‘amele i‘tinā oluna! Görmez misiñiz ki ḫiṭāb u cevābda feṣāḥat ü beyān, ḫāṣṣa-i zümre-i insān olduġundan bu behā’im[410]-i pür-hīmān anlara muḳābele vü muḳāvemetde ‘āciz ü ḥayrān ve ṭā’ife-i insān-ı ẕerābet-lisān ü belāġat-‘ibārede ‘adīmü’l-aḳrān olduḳlarından ḥayvānāt-ı şikeste-dilān için delīl **[41ª]** ü bürhān ityānı-ile anlara muġālebe, bir vech-ile ḳābil-i imkān değildir. Pes bu üserā-yı ber-geşte-ḥālān için nışfet ü ‘adālet, maḥż-ı mürüvvet ü ‘ayn-ı fütüvvet olduġu bī-reyb ü gümāndır. Ve lākin hengām-ı inḳıżā-yı devrān ve istīnāf-ı neş’et-i uḫreviyyeye ḳadar ḫaylī zamān bu ḥayvānāt-ı bī-dermān sükūn u ıṣṭıbāra idmān eyleseler ḥāllerine pek çesbāndır tā ki āl-i Fir‘avn’den benī İsrāīl ḫalāṣ olduġu gibi ve Buḫtunnaṣr[411] ẓulmünden āl-i Dāvud[412] necāt bulduġu gibi ve ‘aẕāb-ı Rebī‘den[413] āl-i Ḥumeyr[414] sāḥil-i selāmete geldiği gibi ve işkence-i āl-i Erdeşīr’[415]den āl-i Sāsān intiḳām-ile kām adığı gibi bunlar daḫi ṣabr-ı cemīl ile nā’il-i fevz ü necāt ve maḳżiyyü’l-ḥācāt olalar. Zīrā ki eyyām-ı dünyā öteden berü nevbet-ile beyne’l-ahālī mānend-i raḥā dā’ir ve mücibāt-ı ḳırānāt u edvār-ile[416] hem-çü seyl ü enhār bir ḥālden bir ḥāle cārī vü sā’irdir. Ve ber-muḳteżā-yı fenn-i nücūm gāh biñ sene müddetde bir devr-

---

[410] **Derkenâr:** El-hâ’imü hüve’ẕ-ẕāhibü ilā ġayri ḳaṣdin ṣaḥīḥin. Ḳāle’l-Buḥārī fī evveli kitābi’l-büyū‘ min ṣaḥīḥihī el-hā’imu, el-muḫālifu li’l-ḳaṣdi fī külli şey’in ve ḳīle: “El-hā’imü el-ḫāricü ‘alā vechihī lā yedrī eyne yeteveccehü ve âne?? seleke ṭarīḳan meslūken ve ḳāle ehlü’l-luġati yuḳālü nāme ‘alā vechihī yehīmü heymen ve heymānen ẕehebe min ‘aşḳin ev ġayrihī ve ḳalbün müstehāmun ey hā’imün ve’l-hāmmu dā’un Ye’ḫuẕu’l-ibilü fe-tehīmuFi’l-arżi lā-tür‘ā yuḳālü minhü nāḳatün heymā’u. *İşārāt li-İbni’l-Mülaḳḳin.*

[411] Milâttan önce 605-562 yılları arasında hüküm süren, Yahuda Devleti’ni ortadan kaldırarak Kudüs’ü ve Süleyman Mâbedi’ni yakıp yıkan Bâbil kralı. (Harman, 20.10.2023)

[412] İsrâiloğulları’na gönderilen ve kendisine Zebûr verilen peygamber. (Harman, 20.10.2023)

[413] Ebû Mansûr Rebîbü’d-devle (İmâdüddevle, İmâdüddîn) Muhammed b. Ebî Şücâ‘ Zahîriddîn Muhammed b. el-Hüseyn el-Hemedânî er-Rûzrâverî (ö. 513/1119) Abbâsî ve Selçuklu veziri. (Özaydın, 20.10.2023)

[414] Cāhiliyyetde Yemen cihātında sākin bulunan ve Tebāba‘a dėnilen devleti teşkīl ėden ‘Arab-ı müte‘arribeden bir ḳavim ki lisānları ‘Arabiyyenüñ bir şu‘besi olup Mesned dėnilen ḥurūf-ı muḳaṭṭemeden mürekkeb ḫaṭṭ-ı maḫṣūṣ ile āṯārı bāḳīdir. Ḥumeyr, Ḥamīr’e menṣūb. (Lugat-ı Nācī, “Ḥumeyr”.)

[415] (ö. 242) Sâsânî Devleti’nin kurucusu ve destan kahramanı hükümdar (226-240). (Yazıcı, 20.10.2023)

[416] **Derkenâr:** Ḥakīm müellifiñ bu maḳāmda iş‘ār buyurduğu ḳırānāt u edvār müseddesi mufaṣṣalan Risāletü’l-edvār ve’l-Ekvār-nām risāle-i ġarābet-irtisāmda şöyle i‘lām u ifhām olmuş ki ma‘lūm ola ki ey eḫ-i şefīḳ, ve’y ḥakīm-i ferāset-refīḳ bu edvār u ḳırānāt iki ḳısm üzere beyānı işārāt olunup ḳısm-ı evveli bir def‘a ezmān-ı ṭıvālde istikmāl olunur ve bir ḳısmı zamān-ı ḳaṣīrada vücūda geldiği bilinir. Ammā zamān-ı ṭavīlde müddeti tekmīl olan edvār, kevākib-i ṯābitedir ki felekü’l-bürūcda otuz altı biñ senede bir def‘a ḥāṣıla olur. Ve ammā zamān-ı ḳaṣīrde vücūda gelen devr-i ṣaġīr, felek-i muḥīṭiñ müştemil olduğu eflāk ü erkān yigirmi dört sā‘atde bir kerre resīde-i pāyān olup andan leyl ü nehār ‘ayān olur. Nitekim bunuñ ḥaḳḳında cenāb-ı Ḥakīm-i müste‘ān, “Küllün fī felekin yesbeḥūn (Ve hepsi bir felekte yüzmektedirler, 36/40) buyurup devr-i felek-i a‘ẓamı i‘lān ėtmişdir. Ve ammā bāḳī edvār, bu iki ḥaddeyn meyānında istiḳrārda olup ba‘żısı üç yüz altmış biñ senede devre-i vāḥide ḳılar ki bu miḳdār zamānda kevākib-i seyyāre cümleten bir bir burc-i ḥameliñ daḳīḳa-i evveline gelir. Ve bu devreyi zīc-i ehl-i Hind’de eyyām-ı ‘ālemden bir gün dėyü mürtesimdir. Ve yine mü’ellif-i ḥakīm, risāle-i meẕkūruñ āḫer maḥallinde şöyle taḥrīr u terḳīm eylemişdir ki felek-i tedvīr-i Züḥal’de bu devr-i aṣġar u eḳall vardır ki on biñ yedi yüz ḳırḳ bir gün bir devr-i aṣġar olup bu müddetde ba‘ż-ı me‘ādin kemāle maẕhar olur. Kuḥl u zırnīḫ u ḥadīd miṣillide olduğu ẓāhir ü bedīddir ve cevz ü zeytūn miṣilli ba‘ż-ı eşcār-ı leṭāfet-nümūn, kemāle maḳrūn olur. Ve ba‘ż-ı bilād ‘imāret birle niçe müdün ü ḳurā ile pür-leṭāfet olur. Ve mülk ü salṭanat bir ḳavmden āḫar millete naḳl u ḥareket ėder. Ve ammā ḥarekāt-ı baṭī’e-i ṭavīle birer ḥarekāt-ı kevākib-i ṯābite olduḳda her bir otuz altı biñ senede bir devre olup evcāt-ı kevākib-i seyyāre ḥażīża iner. Ve cevz-i Herātī? bir ḥālden bir ḥāle döner ve bu müddetde ‘ālem-i kevn ü fesādıñ ‘imāreti bir burcdan burc-ı āḫara müntaḳıl olur ve mevāżı‘-ı ber yerine baḫr gelir. İntehā kelāmuhū mülaḫḫaṣan. Lākin bu kelāmlar eḫādīṯ-i nebeviyyeye mülāyim olduğu mā-lā-kelāmdır. Li-mütercimihī.

i ṣaġīr veyā on iki biñ yāḫud otuz biñ yāḫud üç yüz altmış biñ yā elli biñ sene miḳdārı olan bir günde devr-i kebīr olur. Ol miḳdār edvārda rūzgār-ı zūr-kār bir ḳarār üzere ber-ḳarār olmayıp ‘āḳıbet bu ‘uḳūbāt-ı bī-ġāyātā ġāyet ve bu fesādāt-ı pür-kesādāta nihāyet olup bu behā’im-i ‘aceze eydī-i ẓalemeden taḫlīṣ-i girībān ile ‘ilel-i müzmine-i cevr ü cefāya çāre vü dermān bulup vāṣıl-ı ser-menzil-i emn ü emān olalar.

Der-Beyān-ı İstiḫrāc-Kerden-i ‘Āmme-i serāi’rhā-i Mülūk u Ḫāṣṣa[417]. Li-mütercimihī:

[Fe‘ūlün fe‘ūlün fe‘ūlün fe‘ūl]

1. Gel ey kilk-i ḫoş-gū ḫaber ver ne bu
   ‘Acā’ib ġarā’ib ṭolu sū-be-sū

2. Ḳamusu pesend eylemiş re’yine
   Nedir bu keş-ā-keşle bu güft-gū

Neṯr: Muḫbirān-ı āṯār-ı ḥavādiṯ-i ‘acībe ve mümliyān-ı aḫbār-ı ṭavā’if-i ġarībe bu ‘ibārāt-ı leṭā’if-nişān ile raṭbü’l-lisān olup şöyle beyān u ‘ayān ėderler ki, vaḳtā kim pādişāh-ı cinniyān ve vezīr-i rūşen-beyān ve ḥükemā-yı rūşen-dilān ve sā’ir **[41^{b}]** ‘uḳalā vü a‘yān bu ḫuṣūṣuñ temşiyeti bābında müşāvere için yek-dī[g]ere sem‘ ü zebān oldularsa beri ṭarafda ṭā’ife-i insān daḫi yetmiş nefer ahālī-i büldān bir yerde cem‘iyyet-i ṯüreyyā-‘unvān tertīb ėdip *"Racmen bi’l-ġayb"*[418] olaraḳ ẓunūn-ı bī-pāyān-ile her biri bir dürlü ḥīle ṭārīḳin tefekküre meyelān gösterip içlerinden biri dėdi ki:"Gördüñüz mü kim ṭarafeynden söylenen kelimāt-ı bī-intiẓām, melik-i ‘adālet-fercāmı ṣudā‘ u ālām ile müte’eẕẕī ḳıldığından ḫuṣūmāta pāyān ü encām vėrmeyip ta‘vīḳ-i ferdā eyledi. Ẓannım budur ki yarın daḫi ışġā-yı şekvā vü da‘vā ėtmeyip bizleri bu arżdan nefy ü iclā ėder." Ve biri daḫi ber-muḳteżā-yı ẓann u taḫmīn dėdi ki: "Belki melik-i ḫuceste-āyīn bu ḫuṣūṣda vezīr-i pür-vaḳār u temkīn birle müşāvere ėdip yarın ṭarīḳ-i aṣlaḥıta‘yīn ėdecekdir. "Ve biri daḫi dėdi ki: "Melik-i sütūde-edā rūz-ı ferdā, cem‘-i ḥükemā vü fuḳahā ėdip bizim da‘vāmızı yoluyla faṣl ėtmeğe i‘tinā ėder. Ve biri daḫi: "Melik cümleden ‘āḳıl olmaġla kimseniñ re’yini taḥsīn ėtmez ve kendi sünūḥātin terk ėdip āḫarıñ sözüne gitmez." dėdi. Ve biri daḫi vezīr-i rūşen-żamīr bizden ṭarafa meyl ėtmesi

[417] Meliklerin ve devlet adamlarının sırlarını ortaya çıkarmak hakkındadır.
[418] “Karanlığa taş atmak” anlamına gelen bu ifade, Kur’ân-ı Kerîm’de “Bilmedikleri şey hakkında atıp tutmak” mecaz anlamıyla kullanılmıştır. Bkz: (Kuranmeali.com, Kehf 18/22, 08.06.2023)

emr-i yesīrdir.″dėdi. Ve biri daḫi, ″Eğer vezīr bize meyl gösterirse hediyye-i behiyye ile anı iṭmā‘ ėderiz ve maḥṣūlü’l-āmāl dönüp diyārımıza gideriz.″ dėdi. Ve biri daḫi dėdi ki: ″Eğer ḥāl ü şe’n, sizleriñ ẓann ü gümān ėtdiği ṣūretde nümāyān olursa emr ġāyet āṣāndır.Velākin ben şol nesneden ḥā’if ü hirāsān olurum ki, fuḳahā fetvā ile faṣl-ı da‘vā ėderlerse biz cevāba ictirā ėdemeyiz.″ Ve biri daḫi dėdi ki, ″Böyle olursa mūcib-i ḫavf ü ḥaẕer ve müstelzim-i ḥüzn ü keder değildir. Zīrā ki süḥt ü irtişā-ile imāle-i ḳulūb-ı fuḳahā ėderiz. Pes anlar bizim için ḥiyel-i fiḳhiyye ve aḳāvīl-i ża‘īfe-i ictihādiyye bulup bizden ṭarafa ḥükmü īmā ėderler. Ve ‘adem-i mübālāt-ile taġyīr-i aḥkām-ı müctehidīn ṭarīḳine giderler. Velākin benim ḫavfım ancaḳ ṣāḥib-i ‘azīmet **[42ª]** olan ḥakīm-i ‘ucbe-sīretdendir ki her ḫuṣūṣda re’y-i ṣavāb aña merci‘ ü me’āb olmuşdur. Zīrā ki ol bir feylesūf-ı cesūr u müteṣallifdir ki hīçbir vaḳtde levm-i lā’imden ḫā’if olup re’y-i ḥaḳdan mā’il ü mütecānif olmaz. Eğer ḥükm aña iḥāle olunursa elimizden üserā vü ‘abīdimiz taḫlīṣ ve vüzerā vü nüdemāyı daḫi ol re’y üzere ḥaṣṣ ü taḥrīṣ ėder.″ Ve birḳaç kimseler daḫi dėdiler ki: ″Eğer melik, ḥükemā vü felāsife-ile müşāvere ėderse anlar elbetde ṣāḥib-i ‘azīmete muḥālefet ėderler. Zīrā ḥükemā bir meclisde ictimā‘ ėderlerse eḥadühümā[419] āḫarı teslīm ėtmeyip her biri bir re’ye gider. Pes meyānlarında ittifāḳ muḥāl olunca ḫavf ėdecek ahvāl ẕuhūr ėtmez.″ Ve biri daḫi dėdi ki: ″Eğer melik, fuḳahā vü kużāt ile istişāre ṭarīḳin vech-i ṣavāb görürse, ‘acabā ḳanḳı ṭarafı istiṣḥāb ėder bilir misiñiz?″ Yine içlerinden biri dėdi ki: ″Fetāvā-yı fuḳahā ve ḥükūmāt-ı erbāb-ı ḳażā üç emriñ biriyle hüveydā olur: Yā budur ki, bu ṭavā’if-i behā’imi taḫliye vü i‘tiḳāḳa ittifāḳ yāḫud bizim elimizden bey‘ ü i‘ṭā-yı ṣemen ḫuṣūṣuna irtifāḳ, veyāḫud taḫfīf-i bār u miḥen ile luṭf ü minen rābıṭasına istīṣāḳ ėderler. Pes bu üçden her biri emr-i dīnden olmadığı maḥall-i nizā‘ u şiḳāḳ değildir.″ Ve biri daḫi dėdi ki: ″Melik bu ḫuṣūṣu vezīr-ile müşāvere ėtdikde ‘acabā ḳanḳı ṭarīḳe ẕāhib ve ḳanḳı gürūha ṣāḥib olur bilir misiñiz?″ Yine anlardan biri bu ḳavli tercīḥ ėdip şöyle taṣrīḥ ėtdi ki: ″Ẓann-ı ġālibim oldur ki, yarın melik dėr ki, bu ṭavā’if-i behāyim şimdiki ḥālde bizim kenef-i ḥimāyetimize mülāzım ve bāb-ı mekremet- me’ābımıza leylen ve nehāran ẕehāb ü iyāba müdāvimlerdir. Pes bu maẓlūmları ṣıyānet-ile i‘ānet, āyīn-i mülūk-ı muḳsiṭīn ve deydene-i selāṭīn-i ‘ādilīndir. Zīrā ki pādişāh-ı rūşen-nihād, ṭaraf-ı ḫālıḳu’l-‘ibāddan ḫalīfetullāhi fi’l-bilād naṣb olunup meyān-ı ḫalāyıḳda ‘adl ü inṣāf-ile bī-i‘tisāf ittiṣāf üzere olup **[42ᵇ]** ehl-i belā ve żu‘afā vü fuḳarāya raḥm ü şefḳat-ile her demde ẓahīr u mu‘īn ve erbāb-ı cevr ü ‘udvān olan cebābire vü ẓalemeye dā’imā mühīn olmaḳ

[419] İkisinden biri.

ve cemī‘-i ḫalāyıḳı cādde-i şerī‘ate da‘vet ve ḥaḳḳ-ile meyānelerinde ḥükūmet eyleyip rūz u şeb taḫdīs̱-i ni‘am-ı ilāhiyye-ile dāreynde maẕhar-ı elṭāf-ı sübḥāniyye olmaḳ lāzımdır.″ Ve biri daḫi dėdi ki: ″Eğer bu müdde‘āyı ḥükm-i ḳāżīye ḥavāle ėderlerse üç ṣūretden birin tercīḥe imāle ėder. Ol vaḳit ne dėrsiñiz?″ Anlar daḫi dėdiler ki, muḳteżā-yı şerī‘at-ile ḳāżī ḥükūmet ėtdikde ḥaddimiz değildir ki andan rū-gerdān olmaġa bizde ḳudret ü dermān ola. Zīrā ki ḳāḍıyān, ḫulefā-yı enbiyā-i ẕī-şān ve pādişāhān daḫi ḥurrās-ı edyāndır.″ Ve biri daḫi dėdi ki: ″Eğer ḳāżī bunlarıñ taḫliye vü i‘tāḳlarına ḥükm ėderse sizler ḳanḳı re’ye gidersiz?″ Anlar dėdiler ki: ″Bizler de yek-zebān feth-i dehān ėdip dėriz ki, bu ṭavā’if-i behāyim bizim ‘abīd ü memālikimizdir ki ābā vü ecdādımızdan irs̱-ile mālik olduḳ, dilersek āzād ėderiz ve dilemezsek ez-ḳadīm bildiğimiz gibi gāh taḫmīl-i bār ve gāh rükūb ėder gideriz.″ Ve biri daḫi dėdi ki:″Eğer ḳāżī, ‘Bunlar siziñ memlūk ü ‘abīdiñiz olduġuna ṣukūk[420]ü ves̱āyiḳ ve ‘uhūduñuz var mı getiriñ! Ve ābā vü ecdādıñızdan vāris̱ olduġūñuzu derece-i ṣıḥḥate yetiriñ!’ dėrse be dėrsiz?″ Anlar dėdiler ki: ″Bilādımızda bu ḫuṣūṣa şühūdumuz vāfire ve maḥallāt ü cīrānımızda bu māddeye vāḳıf eşḫāṣ mütekās̱iredir.’ dėriz.″ Ve biri daḫi dėdi ki: ″Eğer ḳāżī, ‘Ṭā’ife-i insān, ḫuṣamā-yı vāḥide olmada yek-zebāndır. Anlarıñ birbirlerine şehādetleri maḳbūle ve bilā-ṣukūk-ı şer‘iyye ḥükm, ḳavānīn-i ma‘ḳūleden değildir, varıñ ḥüccetiñiz ibrāz-ile ḥaḳḳ siziñ olduġun ifrāz ėdiñ.’ dėrse ne diyelim?″ Pes cümleten ‘ācizün ‘ani’l-cevāb olduḳlarında meger içlerinde ṭā’ife-i A‘rābdan bir şaḫṣ-ı ḥāżır-cevāb böyle ḫiṭāb ėtdi ki: ‘Ṣukūk u mevās̱īḳimiz eyyām-ı ṭūfānda ġarḳ-āb oldu.’ dėyü cevāb dėriz.″ Ve biri daḫi dėdi ki: ″Eğer ḳāżī **[43ª]** dėrse ki, ‘Çünkü yediñizde sened mefḳūdve ḥüccet ü bürhānıñız nā-mevcūd, pes bu ḫuṣūṣda eymān-ı muġallaẓa-ile ḥalf ü yemīn ėdip bunlar siziñ memālīk ü ‘abīdiñiz olduġun is̱bāt ü ta‘yīn ėdiñ!’, ol zamān ne cevāb vėrelim?″ Biri dėdi ki: ‘Behey cāhil! “*El-beyyinetü li’l-müdde‘ī ve’l-yemīnü ‘alā men enkera”*[421] minvālince müdde‘ī olanları taḫlīfe ḳāḍī rāżi vü ḳā’il mi olur?″ Ve biri daḫi dėdi ki: ″Çünki yemīn, behā’ime teveccüh ėderse anlar daḫi ‘Abīd değiliz!’ dėyü rāh-ı inkāra giderse ne diyelim?″ Meyānlarından biri dėdi ki: ‘Ḳāżīye dėriz ki, bu ḥayvānāt yalan yėre yemīn ėtmeği kendilere ‘ādāt ėtmişdir. Bizim bu ḫuṣūṣa ḥucec-i aḳliyye vü berāhīn-i ḳaviyyemiz vardır ki, anlarıñ memālik ve bizim mālik olduġumuzu īcāb ėder!’ dėyü cevāb dėriz.″ Ve biri daḫi dėdi ki: ″Ḥākim edilleñize naẓar ėtmeyip bey‘iñizi ṭaleb ėderim, dėrse ne yapalım?″ Ehl-i müdün ü emṣār, ″Bey‘ ėdip s̱emeni-ile müntefi‘

[420] Şer’î deliller.
[421]“Delil getirme, iddia sahibine aittir. Yemin ise, iddiayı inkar eden kimseye aittir.” (Nevevî, “40 Hadis”, 33)

oluruz″ dėmeğe ibtidār ėtdiler ve ehl-i bevādī vü A‘rāb ve Etrāk ü Ekrād cümlesi bir uġurdan feryād ėdip, ″Bre ḥerīfler! Bizim ta‘ayyüşümüz anlarıñ yüzündendir! Böyle ėderseñiz bizleri berbād ėdersiz. Zīrā bizler anlarıñ elbān u luḥūmu-ile taġaddī ve eṣvāf u evbārları-ile muṣālaḥamız te’eddī ve eş‘ārların ḫayme vü büyūt ėdip içinde sākin ve ṣayf ü şitāda elbise vü ev‘iye cümlesi anlarıñ ṣırtından ḥāṣıl ve ni‘āl ü ḫaffāf u diṯār ü izār ḥāṣılı mālzeme-i dār anlardan tedārük olunup anlar vesāṭeti-y-ile me’ārib ü maṭālibimize vāṣıl oluruz. Pes bizler bu şaḳāvet-ile giriftār-ı esve’-i ḥālet olmaḳdan ise bir ḳadem evvel mevt ü bilā’ ḥaḳḳımızda ḫayr u evlādır. Ve bizlere olan żarar giderek mānend-i şerer, ehl-i müdüne daḫi sirāyet ėtdikde anlar daḫi bizim gibi maṣlaḥatlarında pür-ḫasāret olurlar. Lāyıḳ olan, ḥayvānāt üzerine pekçe varmayıp ve rıfḳ-ile mu‘āmeleyi elden ḳomayıp kelimāt-ı nā-mülāyimden ḥarf-i vāḥid dėmeyesiz. Zīrā anlar daḫi bizim gibi laḥm ü demden maḫlūḳ u mürtesim olduḳlarından bizim te’ellüm ü taḥazzün ėtdiğimiz gibi anlar da **[43^{b}]** cevr-i fırāvān ve bār-ı bī-kerāndan pür-ta‘b ü aḥzān olurlar. Münāsib midir ki cürm-i sābıḳları yoḳ iken anlara bu ḳadar cevr ü cefā ve ṭāḳatlerinden ziyāde iḥmāl-i aḥmāl-i ṯiḳāl ile bī-ḥadd şikence vü eẕā ėdevüz? Geliñ bu sevdādan fāriġ olup başḳa bir ṭarīḳi tedebbür ve bir ma‘ḳūl vechi te’emmülü tefekkür ėdelim!″ dėdiler. İşde ṭavā’if-i benī ādem ol şeb böyle ārā-yı müteḫālife ile muḥāverede, ammā beri ṭarafda zümre-i behā’im daḫi ol gėce meydān-ı müşāverede kimi ḳā‘id kimi ḳā’im olup her biri bir yüzden kelāma āġāz ve bu uṣūlde yek-dīgere hem-āvāz olaraḳ şu perdelerden dem-sāz oldular ki, içlerinden biri dėdi ki: ″Ey yārān, bugün insān-ile meyānımızda cereyān ėden seylāb-ı kelimāt-ı bī-pāyāna ne dėrsiz? Ṭarafeyniñ ḫuṣūmāt ü münāẕarātı infiṣāl bulmayıp murādımız vāṣıl-ı derece-i kemāl olmadı. Yarın ne gūnā [kelâm] ėdelim ve ḳanḳı ṭarīḳe gidelim?″ Biri dėdi ki : “Yarın ḥużūr-ı şāha ‘avdet ve ḫaşmımız meydāna da‘vet ėdip, taẕallüm-i ḥāl ve şikāyet-i mā-fi’l-bāl ḫuṣūṣuna ke’l-evvel yine iḳbāl ėderiz. Mercūdur ki emīr-i mekremet-şi‘ār, bizim ḥālimize merḥameti sezā-vār görüp eydī-i ẓalemeden necāṭ için destimize i‘ṭā-yı berāt ėde. Lākin öteden berü ‘ādet-i mülūk u ekābir, beyne’l-‘abīd ve’l-ḥarā’ir böyle dā’irdir ki evvelā eḥad-ı ḫaşmeyne ḥucec-i vāżıḥa vü beyyine-i ‘ādile ityānı ḥükm-i ḳāḍiyān ile ḥavāle olunup ṯāniyen aña münāsib maḳāle cereyān ėder. Ammā ḫavfım şu ṭarafdandır ki iṯbāt-ı müdde‘ā ve iẓhār-ı ḥaḳīḳat-ı da‘vā, ẕerābet-i lisān ü feṣāḥat-i beyān ile vücūda gelir. Bizim ise lisānımız ma‘ḳūd olmaġla cümlemizde belāġat ü feṣāḥat nā-mevcūddur. İnsān ise bu ḫuṣūṣda bizlerden efṣaḥ u ecved beyān ile murādların her yüzden aṣraḥdırlar. Eğer iş ḥucec ü berāhīne mevḳūf olursa ḥālimiz neye müncerr olacaġı ma‘rūfdur. Siziñ ‘indiñizde re’y-i ṣavāb ve ṣūret-i su’āl ü cevāb her ne ise meydāna

getiriñ tā ki ḥużūr-ı melikde bu māddeyi encāma **[44ª]** yetirip bitiriñ! Zīrā meşhūrdur ki bir cemā‘atden her biri ḳaçan deryā-yı fikrete ġavṭa vü şināh ėde, elbetde ṣavāb ḫaṭā bir re’yi iktināh ėder.″ Pes içlerinden biri bu re’yi iẓhār ve cümlesine ḫiṭāben anda ḳarār ėtmeği istifsār ėdip dėdi ki:″Bu ḫuṣūmāt-ı bī-ġāyātda bizler yalñuz insān-ile muḳāvemet ve ol cedel-kārān ile aṣlā rü’yet-i da‘vā ve muḫāṣamat ėdemeyiz. Bizlere lāyıḳ olan budur ki sā’ir ḥayvānāta daḫi irsāl-i rusül ile bu ḫuṣūṣu i‘lām ve anlar daḫi ‘āḳil ü dānā zu‘amā vü ḥukemā ve feylesūfdan eşḫāṣ-ı üdebā irsāli-y-ile şāyed ki maḳżiyyü’l-merām olavuz. Zīrā ki her gürūhuñ bir mümtāzı ve her ṣınıfıñ bir ser-efrāzı vardır ki anlar yek-dīgere iltiḥāḳ-ile bu māddede ittifāḳ ėderlerse ve bu emriñ ḥuṣūlü temşiyetine kāffeten birbirlerine hem-dem olup irtifāḳ ḳılarlarsa ol zamān ṭā’ife-i insān ile muḫāṣama vü münāza‘a ve muḥākeme vü müdāfa‘aya çāre ola.” Pes cemā‘at-i ḥayvānāt bu re’yi bi’l-cümle taḥsīn ve *“Ni‘me mā eşarte ve ṣavāben mā ra’eyte!*[422]*”* ṣenāsı-y-ıla sābāş u āferīn ėtdiler ve eṭrāf-ı ‘āleme ecnās-ı ḥayvānātdan altı nefer ẕevāt ib‘āṣ u tisyār ve altı ṣınıfıñ rü’esāsı olan selāṭīni bu da‘vādan ḫaberdār ėdip birin melik-i sibā‘ u żıbā‘ olan esed-i ṣāḥib-şecā‘ate ve birin re’īs-i ṭuyūr olan şāh-murġ-ı pür-ferāsete ve birin daḫi ser-‘asker-i ḥaşerāt olan neml-i pür-ġayrete ve birin daḫi melik-i cevāriḥ-i ṭuyūr olan ‘Anḳā-yı ṣāḥib-riyāżete ve birin daḫi sipeh-sālār-ı hevām olan ṣu‘bān-ı pür-celādete ve birin daḫi ḥayvānü’l-mānıñ sergerdesi olan tinnīn-i ẕü’ś-ṣarāmete irsāl eylediler.

Der-Beyān-ı Keyfiyyet-i Teblīġ-i Risālet-i Şāhān-ı Ḫayvānāt. Li-mütercimihī:

[Fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]

1. İşde ey ḫāme-i sebük-seyrān
   Saña ḳaldı bu ‘arṣa-i meydān

2. Var yetiş menzil-i merāma bugün
   Eyle aḥvāli şehlere i‘lān

[44ᵇ] Neṣr: Rāviyān-ı aḫbār-ı müteselsile-i devrān ve ḥākiyān-ı āṣār-ı mütevāfire-i ezmān bu ḳıṣṣa-i ‘acībeyi şöyle ilḳā-yı ṣımāḫ-ı ‘ālemiyyān ėderler ki, vaḳtā kim

[422] Ne güzel işaret ettin ve ne doğru düşündün!

behāyim-i hā'im ṭarafından bir resūl-i maḳbūl, re'īsü's-sibā'[423] olan ebu'l-ḥāriṣ esed'e[424] gönderilmesi münāsib ü ma'ḳūl görülüp ḥużūr-ı gerdūn-vaḳārına vardıysa, ādāb-ı merāsimi edādan ṣoñra bu ṭarz üzere gūyā oldu ki: ″Ey melik-i ma'delet-peymā, zu'amā-yı behā'im ü en'ām ser-cümle cenābıñıza bī-ḥad selām u du'ādan başḳa böyle inhā ėderler ki, anlar ḥużūr-ı melik-i cinniyānda ḥāżır ve sizden bir resūl-i kiyāset-meşmūl irsāline nāẓırlardır. Ve sā'ir mülūk-ı behā'im daḫi benim gibi berīdler ib'āṣ ü irsāl ėdip berāy-ı i'āne vü istimdād, ḥāl-i felāket-me'āllerinden 'arż-ı ḥāl ėtdiler.″ Pes bu kelāmı gūş ėtdikde esed-i ġażbān daḫi tehevvür-āne cūş ve nā'ire-i ḥıḳd ü ġażabı müştedd olup āteş-i derūn-ile ḫurūş ėdip dėdi ki: ″Behāyimiñ ictimā'ına bādī ne olmuşdur? Ve melik-i cinniyān maḥżarına anlar ne maṣlaḥat için gelmişdir?″ Resūl daḫi insān elinden olan şikāyetlerin i'lām ve zu'amā-yı insden bir gürūh anda ḥāżır olduġun ifāde ile beyān-ı merām żımnında dėdi ki: ″Ṭā'ife-i insān bizleri kendilere 'abīd-i direm-ḫarīde iddi'āsına şitābān olurlar.″ Çün esed bunu işidip dėdi ki: ″'Acabā insān bizim üzerimiz[e] ne ile iftiḫār ėderler? Ve behā'im için kendilere ḳanḳı ṭarīḳ-ile bendemizdir dėrler? Eğer ḳuvvet ü şiddet ve şecā'at ü cesāret ve ḥamelāt ü veṣebāt ve maḫālib-i ḥidād-ile ḳabż ü imsākde cüst ü çālāk ve heybet ü ṣalābetde ve ḥarb [ü] ḳıtālde bī-bāḳ olduḳlarından ise, bu ḫıṣāliñ cümlesi bizde mevcūd ve anlarıñ gürūhunda mecmū'u mefḳūddur. Eğer murād ėdersem 'asākir-i şecā'at-me'āṣir birle varıp ḥamle-i vāḥidede cem'iyyetlerin perīşān ve bir uġurdan alayların tefrīḳ ü teştīt-ile eṭrāf-ı 'āleme girīzān ėderim.″ Resūl daḫi iṭfā-yı nā'ire-i ġażanfere mülāyim kelāma āġāz ėdip dėdi ki: **[45ª]** ″Ey melik-i ser-efrāz! Anlar cenābıñızıñ 'add ü şümār ėtdiği ḫıṣāl ile iftiḫārdan başḳa a'māl ü ṣanāyi' ve ḥıref ü pīşelerin ta'dād ve ḥiyel ü keyd ile

---

[423] **Derkenâr:** Cem'u's-sebü'ü, bi-żammi'l-bā'i ve iskānihā luġatāni meşhūrātāni ḳuri'e bi-himā ve hāẕā hüve'l-ma'rūfü ve yuṭlaḳu 'alā külli müfterisin ke'ẕ-ẕi'bi ve'n-nimri ve naḥvehümā. *İşārāt.* [Sebü'ün çoğuludur. Bâ'nın zammesi ya da sükunu ile okunabilen meşhur iki kelimedir. Bu kurt, kaplan ve bunlar gibi yırtıcıların hepsine verilen bilindik bir (kelime)dir.]

[424] **Derkenâr**: El-esedü ma'rūfun ve yüḳālü lehū ebu'l-Ḥāriṣ ve ebu'l-ebṭāl ve ebu'l-aḫyās ve ebu't-te'mūr, ebū ecr, ebū faḥṣ (metinde ebū ḥafṣ), ebu'l-ḫıdr, ebū rezāḥ, ebu'z-za'ferān, ebu's-sübül, ebu'l-eşbāl,…, ebu'l-ecrī, ebu'l-Abbās, ebū 'ırrîs, ebū ġarīf, …, …, ebu'l-'urf, …….. ebū firās, ebū lübed, ebū leyṣ, ebū miḥrāb, ebû muḥaṭṭım,, ebu'l- ḫays, ebu'l-velîd, ẕü'l-beled, ẕekera ẕālike İbnu'l-eṣīr. (Kavak, 2013, 124; Erdoğan, 2009, 25,41,42,44,45) Ve ẕekera İbnü Ḫāleveyh inne lehū ḫamsetü mi'e ismin, keẕā ra'eytühû bi-ḫaṭṭi İbnü Deḥiyye 'anhü ṣümme ra'eytü ba'de ẕālike't-taṣnīfe'l-meẕkūra ve ḳāle fī ḫuṭbetihī: "İnne lehū zühā'e erba'a mi'e ismin" ṣümme faṣṣalehā. Ve zāde Ebu'l-Ḳāsım 'Alī bin Ca'fer el-Luġavī mi'e ve ṣelāṣīne ismen. *İşārāt.* ["Aslan" bilinen bir kelimedir, ve ona ebu'l-Ḥāriṣ ve ebu'l-ebṭāl ve ebu'l-aḫyās ve ebu't-te'mūr, ebū ecr, ebū faḥṣ (metinde ebū ḥafṣ), ebu'l-ḫıdr, ebū rezāḥ, ebu'z-za'ferān, ebu's-sübül, ebu'l-eşbāl,…, ebu'l-ecrā, ebu'l-Abbās, ebū 'ırrîs, ebū ġarīf, …, …, ebu'l-'urf, …….. ebū firās, ebū lübed, ebū leyṣ, ebū miḥrāb, ebû muḥaṭṭım, ebu'l- ḫays, ebu'l-velīd, ẕevi'l-lübed denir. Bu İbnü'l-esîr'in ifadesidir. Ve İbnü Ḫāleveyh onun beş yüz adet ismi olduğunu söylemiştir. Aynı şekilde onun görüşünün İbni Dehiyye'den olduğunu, bu tasniften sonra gördüm. O, hutbesinde : "Onun (aslanın) yaklaşık 400 ismi vardır" demiştir. Sonra bunları gruplara ayırmıştır. Ebu'l-Ḳāsım 'Alī bin Ca'fer el-Luġavī de buna 130 isim eklemiştir.]

ẕabṭ u rabṭ u ıṣṭıyād ve ittiḫāẕ-ı silāḥ ü süyūf u rimāḥlarına istinād ve sekākīn u ḳusiyy[425] ü dürū‘ların eṣnā-yı kelāmlarında īrād-ile bizlere ġalebe ve rüchān-ı merdān ėderler.[426]Lākin ḥużūr-ı melik-i cinniyānda ḥükūmet ü münāẓara bu ḫıṣāl ü ef‘āl üzerine muḥāvere ile olmayıp ancaḳ fesāḥat-i lisān ve cevdet-i beyān ve ‘aḳlda rüchān ve diḳḳat ü temyīzde ‘adīmü’l-aḳrān olmaḳ iledir. Vaḳtā kim leyṣ-i şecā‘at-eṣer ḳavl-i resūlü müstaḥżar ḳılıp bu ḫuṣūṣuñ temşiyetinde bir miḳdār tefekkür ve anlara ġalebe ne ṭarīḳ-ile olacaġın ḫaylī te’emmül ü tedebbürden ṣoñra bir münādī-i bülend-ṣadāya emr ü fermān eyledi ki, ne ḳadar vuḥūş u sibā‘ ve nümūr[427] u fühūd ve debāb ü żibā‘ ve ṣa‘ālīb ü senānīr ve ḳurūd u ẕiyāb ve bi’l-cümle her ne ḳadar emr-i iftirāsda bī-hirās, ẕī-miḫleb ü nāb derendeler var ise cümlesiniñ ḥużūra iḥżārın işrāb eyledi.[428] Pes

---

[425] **Derkenâr**: ėdip bunlardan başḳa daḫi niçe niçe şibāk u faḫḫāḫ ile ṣayd u iḳtināṣ ṣāḥibi bizleriz dėyip bu māddede iḫtiṣāṣ da‘vāsında lecāc ü ‘inād ėtdiler.

[426] **Derkenâr:** Ḳāḍī Muḥammed bin Sehl el-Vâsıṭī rivāyet ėder ki ehl-i ṣınā‘atden bir ṭā’ife nehr-i Ca‘fer sevāḥilinden ḳaṭ‘-ı ḳaṣab ėtmeğe gitmişler ve ol maḥalde mānend-i hirre bir şibl-i esed bulup ḳatl ėtmişler, içlerinden biri dėmiş ki:”Şimdi anıñ ebeveyni gelir ve ol şibli maḳtūl bulup bizleri ṣaḥrāda bulur. Pes lāyıḳ olan ‘ale’l-‘acele firār ėdelim ve cān u başımız selāmet bulacaḳ bir yere gidelim.” Dėrken nā-gāh ze’īr-i esed gūşumuza geldi, bizlerden her biri neye uġradıġın bildi. Biz şitāb u ‘acele birle ḫāric-i ācāmda bir beyte girip sedd-i bāb ėdip ġurfesine çıḳıp ārām eyledik. Bir de geldi gördü ki, bizler cemī‘an anda birḳaç def‘a yanımıza çıḳmaḳ ḳaṣdı-yıla bālāya pertāb ėtdi. Gördü ki mümkin olmaz, işrine dönüp gitdi. Vaḳtā kim mīşe-zāra vardıḳda bir ṣayḥa-yı ‘aẓīm ḳıldı. Derḫāl yanında ondan ziyāde üsūd ḥāżır oldu. Ol ān cümlesi ġurfeye çıḳmaġa idmān ėtdiler **gerçi** ṣu‘ūda imkān bulmadılarsa daḫi bizler kemāl-i dehşet-ile mānend-i mevtā-yı bī-cān olduḳ. Pes cümlesi bir aġızdan ṣıyāḥ u feryād ėtdilerse anlara i‘āne ve imdād için bir esed-i sevād geldi ki kemāl-i herem ü pīrīden mānend-i cerād evbār u eş‘ārı ṣoyulup berbād olmuş ālimen gördüklerinde öñüne varıp lābe vü tabaṣbuṣ ḳıldılar. Gūyiyā cümlemiziñ sergerdesidir dėyü aña müstaḳbil oldular. Pes ol ḍırġām-ı ‘ucbe-endām ġurfeye çıḳmaġa iḳdām ėtdikde der-ḥāl ṣıçrayıp ḫāric-i bāba geldi. Bizler de derūn-ı ġurfeden bāba istinād ėdip ṭururken muaḫḫarı-yile bābıñ iki levḥasın şikeste ḳıldı ve ‘acüz ü ẕenebi içeriye dāḫil oldu. Hemān bizden biri ẕenebin ceẕb ėdip mincel ile ḳaṭ‘ ėtdi ol daḫi cān acısı-y-ıla kendin yėre atdı ve ol sibā‘ıñ birinden ġayrı cümlesin iftirās ėdip anıñ daḫi ardına düşüp şitābān oldu. El-ḥamdülillāh bizlerden her biri selāmet-ile semtine geldi. ‘*Acā’ibü’l-maḫlūḳāt* mütercemen.

[427] **Derkenâr:** En-nemir: Bi-feṭḥi’n-nūni ve kesri’l-mīmi ve yecūẕu iskānu’l-mīmi ma‘a feṭḥi’n-nūni ve kesrihā kemā fī naẕā’irih. Ve hüve ḥayvānün ma‘rūfün. Ḳāle’l-Muṭarrizī fi’l-*Muġrib*: “Ve hüve sebu‘un aḫbeṣü mine’l-esedi ve hüve bi’l-Fārisiyyeti “peleng” ve minhu sümmiye en-nimru’bni Ṣevleb ve ġayruhū”. Ḳāle’l-Cāhıẓu: “Ẕekera ba‘żu’l-‘ulemā’i enne ünṣa’n-nemiri lā telidü nemiran ḳaṭṭu ve illā ma‘ahū ef‘in. Ḳāle ve beynehū ve beyne’l-esedi ‘adāvetün kemā beyne’l-esedi ve’n-nesri ittifāḳun ve yüḳālü fī ünṣe’n-numūri “nemratün” ḳālehū İbnu Ḳuteybe ve ẕekera lehū künen İbnu’l-eṣīr fe-ḳāle: “En-nemru ebu’l-ebred, ebu’l-üsûd, ebu’l-ḥūr, ebū cel‘ad, ebū cehl(?), ebū ḥaṭṭān(?), ebu’l-ḫaṭṭār, ebu’ṣ-ṣa‘b, ebū raḳḳāş, ebū süheyl, ebu’l-ḳıfār, ebū ‘Amr, ebū ḳılībe, ebū mirsāl, ebu’l-muṣabbaġ, ebu’l-veşy. Ve’l-ünṣā ümmü’l-ebred ve ümmü raḳḳāş. *İşārāt.* [Nemir, nûnun fethalanması yanında mîmin kesralanması ve sakin kılınmasıyladır. Ve onun kesralanması benzerlerinde olduğu gibidir. Nemir bilinen bir hayvandır. Mutarrızî, “O aslandan daha kötü bir yırtıcıdır. Farsçada ‘peleng’tir ve o (kelime) ile nimr bin cidâr ve onun dışındakiler adlandırılmıştır.” der. Cahız da: “Bazı alimler kaplanın dişisinin kaplan olarak doğmadığını bir kaplan yanında bir yılan da doğurduğunu söylerler. Ve onun ile aslan arasında aslan ve kaplan arasında ittifak olduğu gibi düşmanlık olduğunu söyler. Ve kaplanların dişilerine nemira denir. İbn ….. böyle söylemiştir. İbnü’l-Esîr onun künyelerini, ebu’l-ebred, ebu’l-üsûd, ebu’l-ḥūr, ebū cel‘ad, ebū cehl (?), ebū ḥaṭṭān(?), ebu’l-ḫaṭṭār, ebu’ṣ-ṣa‘b, ebū raḳḳāş, ebū süheyl, ebu’l-ḳıfār, ebū ‘Amr, ebū ḳılībe, ebū mirsāl, ebu’l-muṣabbaġ, ebu’l-veşy olarak zikretmiştir. Dişisi için de ümmü ebred ve ümmü rakkâş demiştir.] *İşārāt***.**

[428] **Derkenâr:** Ve daḫı ma‘lūm ola ki gürūh-ı ḥayvān içre ṣınıf-ı sibā‘, sīret ü ṭıbā‘da ve şiddet ü ṣalābetde mānend-i şeyṭāndır. Zīrā ki ol zümre ġāyet mütekebbir ü ġażbān olmaġın sū’-i ḫulḳ u ḫıṣāl ve keṣret-i fesād ile pür-ḫasāret ü ziyāndır. Ve kemāl-i tevaḫḫuşlerinden nev‘-i ünās ile ḳalīlü’l-istīnāslardır. Ve daḫi nev‘-i beşeriñ anlara ‘ināyeti ġayr-ı maṣrūfe olduġundan taṣrīf-i eṭ‘ime vü aḳvāt için ālāt-ı ḥidād-ı ma‘rūfe iḥsān olunmuşdur. Ve ‘adv ü sür‘atlerinde ḳuvvet ve ḳalblerinde şiddet ü cür’et ve enyāblarında tīzī vü ḥiddet ve

mecmūʻu ḥużūruna pūyān ü devān gelip emr-i vācibü'l-iẕʻānını semʻ-i cān ile diñlediler. Melik-i sibāʻ-ı lāzımu'l-ittibāʻ anlara dėdi ki: ″Ey cünd-i muṭāʻ ve'y ʻasākir ü etbāʻ! Ṭā'ife-i insān ile zümre-i ḥayvānıñ ḥużūr-ı melik-i cinniyānda muḫāṣama ve münāzaʻa-yı bī-pāyānları var imiş. Sizden ḳanḳıñız elçilik ile ol maḳāma ẕāhib ve bizim gürūhumuz ṭarafından anda nā'ib olur? Zīrā ki anda olan ḫuṣamā feṣāḥat-i lisān ve ḥüccet ü bürhān ile iṯbāt-ı müddeʻā ėderler.″ dėyince ṭā'ife-i sibāʻ u vuḥūş bu kelām-ı nā-be-hengām-ile bir miḳdār ser-ḫoş olup vāfir te'emmül ü tefekkürden ṣoñra içlerinden nimr-i celādet-kirdār kelāma āġāz ü ibtidār ėdip dėdi ki, ″Ey melik-i ferḫunde-ḫiṣāl, ve'y ḫünkār-ı bī-hemāl, sizler bizüm üzerimize vālī vü ḥākim olduġuñuz sebebden bizler ʻabīd ü reʻāyā vü cündī olanıñ her demde sergerdelerine ittibāʻı elzem olduġı bī-reyb ü riyādır. **[45ᵇ]** Lākin sizlere lāyıḳ u aḥrā ve sezā-vār ü evlā budur ki bu ḫuṣūṣda ehl-i baṣīret ü reşādet olan erbāb-ı dirāyetlerle bir miḳdār müşāvere ve bu bābda her ʻāḳıl, ʻaḳlı yetdiği ḳadar muḥāvere ėdip baʻdehū ittifāḳ-ı cumhūr ile tertīb-i maṣāliḥ ü umūr oluna. Zīrā ki reʻāyā vü berāyā cesedde aʻżā

---

hey'etlerinde hevl ü heybet ve efvāhlarında vüsʻat ve riḳāblarında ġılẓat ve ṣadrlarında ferāḫī vü füsḥat ve ḥiḳd ve mu'aḫḫarlarında neḥāfet ü diḳḳat ibdāʻ u īcād ḳılınmışdır ve anlardan keṣret-i fesādāt u vefret-i ḫasārāt olduġundan nesl ü nitāclarında aṣlā tevāfür ü berekāt yoḳdur. Görmez misiñ ki senede bir iki defʻa īlā' ėdip bir baṭında altı vü yedi evlād olurken yine eṭrāf-ı arāżīde anlarıñ gürūhu kemāl-i ḳıllet ü nedret üzeredir ammā cins-i maʻz ü aġnām ise senede bir veled ile iġtinām ėderlerken sülālesinde bereket olup cibāl ü tilālde ḳaṭīʻ U remesi keṣret üzere meşy ü ḥareket ėder. Eğer sibāʻ cinsiniñ ʻadedi ġanem zümresine müsāvī olaydı anlar kemāl ile ṭāġī vü ġāvī olduḳlarından her ṭarafda fesād-ı ʻaẓīm ahālī-i emṣār u ḳurāya ṣāmil ü ʻamīm olurdu. Fe-sübḥānehū lā ilāhe illā hū. Keẕā fī ʻ*Acā'ibi'l-maḫlūḳāt li'l-Ḳazvīnī*. Mütercemen.

Derkenâr 2) Ve daḫi maʻlūm ola ki ṣınıf-ı sibāʻ içinde esed, şiddet-i ḳuvvet ü keṣret-i cür'et ve aʻẓam heybet ü ehvel ṣavlet ṣāḥibidir. Ḥattā cins-i ḥayvāndan hīçbir ferdden ḫā'if ü hirāsān olmayıp anlardan birisi anıñla muḳābele vü muḳāvemete çāre vü dermān bulamazlar ve dėrler ki, esed sā'irleriñ ṣaydından tenāvül ḳılmaz ve kendi şikārınıñ daḫi ḳalbinden māʻadā maḥallin ekle meşġūl olmaz. Ve ġāyet-ile [45a] taġanniyāt ü aṣvāt-ı düfūfa müştāḳ u meşʻūfdur. Ḳaçan leyālī-i pür-ẓalāmda bir maḳāmda istimāʻ-ı ṣavt ėde, kemāl-i ġażabdan mużṭarib ü bī-ālām olup bī-ḫavf ü bāk ol cānibe cüst ü çālāk varur. Ve aña muḳābil bir maḥall-i baʻīdede ṭurmaġla kaẓm-ı ġayẓ ḳılar. Ve yine dėrler ki kemāl-i istikbārından nisā' u ṣıbyān miṣilleri istiḥḳār ėdip anları iftirās-ile ıżrār eylemez ve kendide ḥummā-yı dā'imī olmaġın aġzından rāyiḥa-i gendīde(?) gitmez dirler. Ol sebebden ḥummāya dā'u'l-esed ıṭlāḳ ėderler. Ḳāḍī Meḥmed bin sehl el-Vâsıṭī rivāyet ėder ki ehl-i ṣınāʻatden bir ṭā'ife nehr-i Caʻfer (?) sevāḥilinden ḳaṭʻ-ı ḳaṣab ėtmeğe gitmişler ve ol maḥalde mānend-i hirre bir ṣibl-i esed bulup ḳatl ėtmişler, içlerinden biri dėmiş ki: "Şimdi anıñ ebeveyni gelir ve ol ṣibli maḳtūl bulup bizleri ṣaḥrāda bulur. Pes lāyıḳ olan ʻale'l-ʻacele firār ėdelim ve cān u başımız selāmet bulacaḳ bir yere gidelim." Dėrken nā-gāh ze'īr-i esed gūşumuza geldi, bizlerden her biri neye uġradığın bildi. Biz şitāb u ʻacele birle ḫāric-i ācāmda bir beyte girip sedd-i bāb ėdip ġurfesine çıḳıp ārām eyledik. Bir de geldi gördü ki, bizler cemīʻan anda birḳaç defʻa yanımıza çıḳmaḳ ḳaṣdı-yıla bālāya pertāb ėtdi. Gördü ki mümkin olmaz, iṣrine ṭutup gitdi. Vaḳtā kim mīşe-zāra vardıḳda bir ṣayḥa-yı ʻaẓīm ḳıldı. Derḥāl yanında ondan ziyāde üsūd ḥāżır oldu. Ol ān cümlesi ġurfeye çıḳmaġa idmān ėtdiler. Gerçi ṣuʻūda imkān buldularsa daḫi bizler kemāl-i dehşet-ile mānend-i mevtā-yı bī-cān olduḳ. Pes cümlesi bir aġızdan ṣıyāḥ u feryād ėtdilerse anlara iʻāne vü imdād için bir esed-i sevād geldi ki kemāl-i herem ü pīrīden mānend-i cerād evbār u eşʻārı ṣoyulup berbād olmuş, anı gördüklerinde öñüne varıp lābe vü tabaṣbuṣ ḳıldılar. Gūyiyā cümlemiziñ sergerdesidir dėyü aña müstaḳbel oldular. Pes ol ḍırġām-ı ʻucbe-endām ġurfeye çıḳmaġa iḳdām ėtdikde derḥāl ṣıçrayıp ḫāric-i bāba geldi. Bizler de derūn-ı ġurfeden bāba istinād ėdip ṭururken mu'aḫarlarıyla bābıñ iki levḥasın şikeste ḳıldı ve ʻacüz ü ẕenebi içeriye dāḫil oldu. Hemān bizden biri ẕenebin ceẕb ėdip mincel-ile ḳaṭʻ ėtdi, ol daḫi cān acısıyla kendin yėre atdı. Ve ol sibāʻıñ birinden ġayrı cümlesin iftirās ėdip anıñ daḫi ardına düşüp şitābān oldu. El-ḥamdü lillāh bizlerden her biri selāmet ile semtine geldi. ʻ*Acāibü'l-maḫlūḳāt*. Mütercemen.

meş̲ābesinde olup mülūk ü ümerā' daḫi ser-i sa'ādet-ārā gibi olduġu bī-şekk ü mirā'dır. Pes bu ḫuṣūṣda serāpā emr ü fermānıñız istimā' u ışġā olunup her biri baş ü cān ile intiẓām-ı ümūra pūyān, ve kendilere lāzım olan şerā'iṭiñ rü'yetine sa'y ü idmān ėderler." Melik daḫi nimre dėdi ki: "Ol şerā'iṭ ü ḫiṣāl ne güne şeyler ise beyān eyle, istikmāl eyle ki mülūk u re'āyāya mühimn olan aḥvāl ne imiş!" Nimr daḫi bu yüzden kelāma āġāz ėdip nādī-i'adālet-'unvānda bu uṣūlde dem-sāz oldu ki, "Evvelā melik olan ẕāt-ı erīb, ġāyetde 'āḳıl ü edīb ve nihāyetde faṭın u lebīb ve ṣāḥib-i şecā'at ü celādet, ve raḥm ü şefḳat ü 'ālī-himmet ve şedīdü'l-'azīmet olup ümūrında mānend-i seyf-i ṣārim re'y ü baṣīret ü te'ennī ile 'urūḳ-ı mevāni'i ḳaṭ' ėtmeğe mülāzım ola. Ve cünūd u a'vānına taḥannün ü re'fet, ve ṣıġār u kibāruñ maṣāliḥini rü'yetde diḳḳat erbābı ola. Ve s̲āniyen re'āyāya ḥariyy ü müstevcib olan ḥālet budur ki, meliküñ her emrine sem' ü iṭā'at ve her ḫuṣūṣda mütāba'atına ġayret, ve hem-cinsi olan iḫvānına muḥabbet ve yek-dīğere ta'līm-i ma'rifet ü ta'rīf-i ṣınā'at ve lāyıḳ olan a'māl ü aḳvāl ü ef'āle sevḳ ve ḳabīḥ ü nā-şāyeste olan aḥvālden 'avḳ ėdip her zamān şāhlarınuñ emr ü fermān-ı muḥtemmü'l-iẕ'ānına inḳıyāda şitābān ve hengām-ı müżāyaḳada i'āne vü imdād ḫuṣūṣında baş ü cān ile devān olalar." dėyince melik daḫi nimre s̲enā ve *le-ḳad ḳulte ṣavāben ve neṭaḳte ḥaḳḳā*[429] sābāşın güyā olup ba'dehū dėdi ki, "Ol söylediğiñ mu'āvenet ü imdād ne ṣūret-ile **[46ª]** olur? Beyān ü īrād eyle!" Nimr daḫi "Sa'ude necmüke ve ẓaferat yedāke"[430] ile du'ādan ṣoñra dėdi ki:"Ey melik, eğer maṣlaḥat ol maḳāmda celd ü ḳahr ve ḳuvve vü ġalebe ve ḫıḳd ü ḥanḳ ve ḥīle vü ḥamiyye ile olursa bizler anda cüst ü çālāk ve şecī'-i bī-bākiz." Melik daḫi ol arada maṣlaḥat temşiyeti bunlarla olmadığın işā'a vü ifāde ėtdikde fehd[431] daḫi kelāma ibtidā ėdip dėdi ki: "Ey melik, eğer ol maḳāmda ḳabż u ẓabṭ ü ves̲ebāt ve nehş ü ḳaṭ' ü faḳarāt ile itmām-ı merām olursa bizler anda 'adīmü'l-mi s̲āl ve cerī vü cesūr u bī-hemāliz!" Melik daḫi "lā"[432] ile gūyā olduḳda ẕi'b[433] daḫi meydāna gelip dėdi ki: "Ey melik, eğer ol maḥalde

[429] Doğru söyledin ve hakikati konuştun.
[430] Yıldızın uğurlu olsun ve ellerin zafere erişsin.
[431] **Derkenār:** Ve daḫi fehd bir ḥayvān-ı şedīdü'l-ġażab olup ḫulḳ-ı seyyie-….. ile pür-na'dır ve ves̲ebāt ü ṭafrātı ba'īde olup dā'imā nevm-i kes̲īre ṣāḥibidir. Lākin cins-i fühūd zümre-i nümūrdan ziyāde nās-ile ülfeti meşhūrdur. Ve envā'-ı sibā', rāyiḥa-i fehde muḥabbet ėdip sibā'-ı ṣıġār ise fażlāt-ı şikārından ekl için verāsından şitāba ibtidār ėderler. Ḳaçan vücūdunda semen ü ḍaḫāmet mevcūd ola ber-muḳteżā-yı feräset fehm ü dirāyet ėder ki sibā' anıñ rāyiḥasın istişhām ile bulup ekline müsāra'at ėderler. Ve kendi ise s̲ıḳlet-i semen ile ḳalīlü'l-ḥareket olmaġın ḫalāṣa cür'et ėdemeyip varıp bir mekān-ı ḫālīde iḫtifā vü 'uzleti 'ādet ėder tā ki ol semen vücūdundan ġaybūbet ėdince[ye] ḳadar ṣaḥrāda irā'et-i hey'et ėdemez. *'Acā'ibü'l-maḫlūḳāt*. Mütercemen.
[432] Hayır!
[433] **Derkenâr:** E z̲-z̲i'bü, bi'l-hemzeti. Min esmâ'ihî üveysün ve sirḥānun ve'ṭ-ṭımr ve…….. ve'l-luṣūṣ bi'l-'ayni'l-mühmele Ve'l-mümelles…….ey li-enne meşiyyetehū ḫafīfetun ḳālehū fi'l-kināyeti. Ve z̲ekera İbnü'l-es̲īr lehū künen, fe-ḳāle: "E z̲-z̲i'bü ve'z̲-z̲i'betü, ebū cā'ade, ebū ca'de, ebū ca'āde, ebu'l-ca'd, ebū

maṣāliḥ, ġārāt u ḫuṣūmāt ve mükāberāt ü ḥamelāt-ile görülmeğe ṣāliḥ ise bizler anı rü'yetde bī-tekāsül olduġumuzdan zūr u tüvānımız birle aḥsen-i vech-ile ḥāṣıl ḳılarız." Melik daḫi bu re'ye 'adem-i taḥsīnin tebyīn ėtdikde ṣa'leb-i bī-edeb daḫi bu ḫuṣūṣuñ temşiyeti için taḥrīk-i şefeh ü leb ėdip dėdi ki:"Eğer anda itmām-ı ḥāl ü şe'n, ḥiyel ü 'aṭafāt u mekr ü raveġāt ve keṣret-i iltifāt ile olursa bizler anda bī-naẓīr olduġumuz ma'lūm-ı ṣaġīr ü kebīrdir." Melik anuñ re'yin daḫi redd ile mecrā-yı kelimātın sedd ėtdikde ibnü 'ırs daḫi ṣāḫ-sār-ı merāmın ol nādīye ġars ėdüp dėdi ki: "Eğer ol yerde lüṣūṣiyyet ü teḥabbüs ve sirḳat ü iḫtifā vü teḥarrüs-ile iş biterse, bizler anı tervīc ėtmeğe aḳrānımız terġīb ü tehyīc ėderiz."Melik daḫi "lā!" ile cevāb vėrdikde ḳırd daḫi meydāna şitāb ve ifāde-i merām ḫuṣūṣında iẓhār-ı ażrās ü enyāb ėdip dėdi ki:"Eğer ol meydānda temşiyet-i ümūr levh ü lu'b-ile āsān ve raḳṣ ü reftār ile görilmeğe imkān olursa bizler anda mefḳūdü'l-aḳrān olduġumuz bī-gümāndır." Melik daḫi "Lā" ile cevābın i'āde eyledikde sinnevr[434] daḫi merāmın ifāde ėtmek żımnında dėdi ki:"Eğer ḫużūr-ı melik-i cinniyānda itmām **[46^{b}]**-i ḥāl ü şe'ne tevāżu' ü su'āl ve muvāneset ü ibtiẓal ile dermān olursa bizler anda ṣāḥib-i idmānız." Melik daḫi bu re'yi tehcīn ėtdikde kelb[435] daḫi gelip murādın tebyīn ėtmek için dėdi ki:"Eğer ol bābda iẓhār-ı

---

caġāl, ebū ra'u'le, ebū sil'āme, ebū ṣabīḥa, ebū 'asele, ebu'l-'amīs, ebū ġubsān, ebū ġubşān, ebū ġaysele, ebu'l-ġaṭals, ebū kāsib, ebū meẕḳa, ebū mu'ṭa, ebū nisle, ümmü sil'āme, ümmü 'ansel, ümmü'l-ḳasṭal, ibnü'l-arż, ibnü dālān." Ve'l-'arabu yeḳūlü *"Men ister'ā eẕ-ẕi'be fe-ḳad ẓaleme".* Ve teḳūlü "Hüve aẕlemu min ẕi'bin ve min ḫavāṣṣıhī". Kemā ḳāle'l-Cāḥıẓu: İnnehū yeştemmü'r-rāyiḥate min mīlin." Ḳāle 'Abdulḳāhir el-Baġdādī: "Eẕ-ẕi'bü iẕā nāme, aġmeża iḥdā 'ayneyhi ve feteḥa uḫrā ….him innehū müsteyḳıẓun. Ḳāle: "Ve ẕükira, eẕ-ẕi'bü ve's-ṣa'lebü 'aẓmun lā laḥme fīhi. *İşārāt.* [Zi'b, hemze iledir. Onun isimleri …., sirhān, tımr, ……. Dır.Ve İbnü'l-esîr onun künyeleri olarak "ebū cā'ade, ebū ca'de, ebū ca'āde, ebu'l-ca'd, ebū caġāl, ebū ra'u'le, ebū sil'āme, ebū ṣabīḥa, ebū 'asele, ebu'l-'amīs, ebū ġubsān, ebū ġubşān, ebū ġaysele, ebu'l-ġaṭals, ebū kāsib, ebū meẕḳa, ebū mu'ṭa, ebū nisle, ümmü sil'āme, ümmü 'ansel, ümmü'l-ḳasṭal, ibnü'l-arż, ibnü dālān"ı zikretmiştir. Ve Araplar, "Kim kurdu çoban yaparsa zulmetmiş olur (Önkal, 20.10.2023)" ve "Kurttan ve onun özelliklerinden bile daha zalim" derler. Aynı şekilde Câhız da onun kokuyu bir mil öteden aldığını söylemiştir. Abdulkâhir el-Bağdâdî, "Kurt uyuduğunda bir gözü kapanır ve o …..için uyanıktır. Ve kurt ile tilkinin etsiz kemikten olduğunu söylerler". demiştir.]

Derkenâr 2) Eṣ-ṣa'lebü bi-feṭḥi's-ṣā'i'l-müṣelleṣi. Ve yuḳālu eyżan ebu'l-ḫıbış, ebu'l-ḥīn ve hüve eşheruhā. Ebū ḥafṣ ve ebū 'uveyl ve ebu'n-necm ve ebū nevfel ve ebu'r-rebāb, ümmü ḥınbış, ümmü fāris, ümmü 'uveyl. *İşārāt.*

*(*Sa'lep, müselles ṣ'nin fethalanması iledir. Ona aynı zamanda, ebu'l-ḫıbış, ebu'l-ḥīn ve hüve eşheruhā. Ebū ḥafṣ ve ebū 'uveyl ve ebu'n-necm ve ebū nevfel ve ebu'r-rebāb, ümmü ḥınbış, ümmü fāris, ümmü 'uveyl de denir. *İşārāt)*

[434] **Derkenâr:** Ve daḫi ibni 'ırs ki ḥayvān-ı ṭavīl ü daḳīḳ olup Fārisīde ismini rāşıḳ ile taḥḳīḳ eylemişlerdir. Fāre cinsiyle meyānelerinde 'adāvet olup her dem ḥicrine girip metā'-ı ḥayātın ġāret ėder. Ve ol ḥayvān ḥaliyy ü cevāhire ḥubb-ı firāvān ėdip anı seriḳaya her zamānda idmān ėder. Ve ġāyet-ile 'adüvv-i timsāḥ olduġundan femin küşāde vü infitāḥ üzre gördükde cevfine girip …..aḥşā vü em'āsın pür-tār ve cins-i ḥayyāta daḫi ḫaşm olmaġın ekl-i seẕāba şitāb ėder. Zīrā ol ḥaşīşiñ rāyıḥası ḥayyeyi bī-tāb ėder. Pes anı sühūlet-ile iltiḳām ėdip nā'il-i merām olur. 'Acā'ibü'l-maḫlūḳāt. Mütercemen.

[435] **Derkenâr:** El-kelbü ma'rūfun ve ẕekera İbnü'l-eṣīr lehū künen. Fe-ḳāle: "Hüve ebū ḥālim ve ebū ḫālid ve ebū ġār ve ebū 'uṭāf ve ebū ḳays ve ebū baḳī' ve ebū ……. Ve ebū vāzi've ebū a'vāf. Ve'l-ünṣā ümmü dāri' (ẕāri') ümmü ……., ümmü'l-hers, ümmü ya'fūr. İşārāt. (Köpek bilinir. Ve İbnü'l-esîr onun şu künyelerini zikreder: Ebū ḥālim ve ebū ḫālid ve ebū ġār ve ebū 'uṭāf ve ebū ḳays ve ebū baḳī' ve ebū …ve ebū vāzi've ebū a'vāf. Ve dişisi için de: Ümmü dāri' (ẕāri') ümmü ……., ümmü'l-hers, ümmü ya'fūr. İşārāt.)

muḥabbet ü iṣre teba‘iyyet birle başbaşa vü lābe vü nübāḥ ve taḥrīk-i eẕnāba baḳılırsa bizim cinsimiz anda ġayūr olduġı ma‘lūm-ı cumhūrdur.″ Melik daḫi bu re’yi teşnī‘ ėtdikde żab‘[436] daḫi ẓamīrinde olanı feṭḥ-i dehān ve keşf-i esnān ile teşyī‘ ėdip dėdi ki, ″Eğer ol semtde cerr-i ciyef, ve ceẕb-i kilāb ve isrāf u telef ile icrā-yı ṣan‘at u ḥıref olunursa bizler anı rü’yetde ta’aḫḫur ėtmeyeceğemizi teslīm-kerde-i ehl-i tedebbürdür.″ Pes melik-i sibā‘ olan esed-i ḫışm-nāk, cüst ü çālāk-ı bī-bāk, bu ārā’-i fāside ve tedbīrāt-ı kāside aṣlā ol maḳāmda incāz-ı merām ėtmediğinden “Böyle ġāfilāne vü suḫreyāne eṭvār ile öyle emr-i mehām temām olmaz″ dėyip nimrden ṭarafa mā’il ve bu ṣūretde ḳā’il oldı ki:″Bu ṭavā’ifiñ ifāde vü i‘lām ėtdikleri ḫıṣāl-i suḫre-fercām ki muḳteżā-yı cibilliyet ve maḥż-ı seciyyet ü ṭabī‘atdir. Ol dėdikleri ḥiyel ü efsāne-i pür-ḫasāret ü nedem, ancaḳ selāṭīn-i benī ādem ve ümerā vü vüzerā ve ḳāddetü’l-cüyūş olan vükelāya ehemm ü elzem olan şeylerdir ki *El-ḥarbu ḫud‘atün*[437] mü’eddāsınca anuñla düşmenān-ı dūzaḫ-mekāna ġālib, ve esbāb-ı emn ü āsāyiş-i İslāmı bu ṣıfatlarla cālib olurlar. Yoḫsa mecālis-i ‘ulemā vü fuḳahā, ve felāsife vü ḥukemā ve ehl-i ‘ilm ü ṣāḥib-i re’y olan ‘uḳalā, ve erbāb-ı fikr ü temyīz olan ṣāḥib-i nühā vü dühāda bunun gibi aḫlāḳ ü secāyā icrā olunması lāyıḳ u revā olmaz. Zīrā ki anlar aḫlāḳ u ‘ādātda mānend-i rūḥāniyyān-ı seb‘a semāvāt ve ‘ibādāt ü ṭā‘atde hem-çü sükkān-ı ‘āliyāt, erbāb-ı fażā’il-i bī-ġāyātdırlar. Ey nimr, bu ḫuṣūṣda elçilik

---

[436] **Derkenâr:** Ve daḫı żab‘, zümre-i sibā‘da ḳabīḥu’l-manẓar, ḳalīlü’l-a‘dād olup nebş-i ḳubūr ve cerr-i cīf-i menfūr- ėtmeği i‘tiyād ėtmişdir. Dėrler ki żab‘, mānend-i erneb bir sene māde ve bir sene ner olduġu ittifāḳ-kerde-i ehl-i edebdir. ‘*Acā’ibü’l-maḫlūḳāt.*

Derkenār 2) Eż-żabu‘u bi-feṭḥi’ż-żādi ve żammi’l-bā’i ve yecūzü iskānuhā. Ma‘rūfun. Ve lā yuḳālü “żab‘aten”. Ve’ẕ-ẕekeru żıb‘ānün bi-kesri’ż-żādi ve iskāni’l-bā’i. Ve cem‘u’l-müẕekkeri żabā‘īnü ke-sirḥānün ve serāḥīnü. Ve’l-ünṯā żıbā‘un. Ḳāle’l-Ḥarīrī fi’d-*Dürret*i, “İẕā cemme‘a’l-müẕekkeru ve’l-mü’enneṯu ġalebe’l-müẕekkeru illā fi’t-tārīḫi fe-innehū bi’l-leyālī ve illā fi’t-teṯniyyeti żabu‘un ve żıb‘ānun. Ve yuḳālü żabu‘āni bi-feṭḥi’ż-żādi ve żammi’l-bā’i ve’n-nūni’l-meksūrati ve ḳīle innehū min aḥmaḳi’l-ḥayvāni. Li-ennehū yetenāvemü ḥattā yuṣtāde. Ve ẕekera İbnü’l-eṯīr fi’l-Muraṣṣa‘i, innehū yuḳālü li’ż-żab‘i ümmü …., ……., ümmü cu‘ūr, ümmü cels, ümmü ḫabāl, ümmü ḫuṯeyl ümmü ‘aṯīl, ümmü …….. ümmü rişm ümmü debkel ümmü ri‘āl ümmü za‘m, ümmü remmāl, ümmü zeyt(?), ümmü ḍayġam, ümmü ṭarīḳ, ümmü ‘āmir, ümmü ‘itāb, ümmü ‘atibk, ümmü …., ümmü ‘arīż, ümmü ‘ömer, ümmü …., ümmü ……, ümmü ……, ümmü’l-…., ümmü’l-ḳubūr, ümmü ……, ümmü (ḳaş‘am), ümmü’l-ferd, ümmü’l….. (ḳūm), ümmü kilvāẕ, ümmü’l-ma‘ābir, ümmü nefel, ümmü …., ümmü’l-menābir, ümmü’l-hinbir ve yuḳālü li’ẕ-ẕekeri ebū ‘āmir, ebū ‘arīż, ebu’l-hinbir fe-hāẕihī ziyādetün ‘alā erba‘īne künyetin. *İşārāt. (*Sırtlan, ż’nın fethi, b’nin zammı ve iskan edilmesi iledir. Bilinir. Ona ‘zıb‘a’ denmez. Erkeği, ż’nın kesralanması ve b’nin sükûnu ile “żıb’ān”dır. Bunun cemi müzekkeri, sirḥān ve serāḥīn kelimelerinde olduğu gibi “żabā‘īn” şeklindedir, müennesi ise “żıbā‘”dır. Harīrī *Dürre* adlı eserde, “Müzekker veya müennes çoğul yapıldığında ……. Ve ż’nın fethi, b’nin zammelenmesi, nūnun kesralanması ile “żabu‘ān” okunur.” Ve onun hayvanların en ahmağı olduğu söylenmiştir. Çünkü o avlanana kadar uyuma taklidi yapar. İbnü’l-esîr *Murassa* eserinde onun künyelerini : ümmü …., ……., ümmü cu‘ūr, ümmü cels, ümmü ḫabāl, ümmü ḫuṯeyl ümmü ‘aṯīl, ümmü …….. ümmü rişm ümmü debkel ümmü ri‘āl ümmü za‘m, ümmü remmāl, ümmü zeyt(?), ümmü ḍayġam, ümmü ṭarīḳ, ümmü ‘āmir, ümmü ‘itāb, ümmü ‘atibk, ümmü …., ümmü ‘arīż, ümmü ‘ömer, ümmü …., ümmü ……, ümmü ……, ümmü’l-…., ümmü’l-ḳubūr, ümmü ……, ümmü (ḳaş‘am), ümmü’l-ferd, ümmü’l….. (ḳūm), ümmü kilvāẕ, ümmü’l-ma‘ābir, ümmü nefel, ümmü …., ümmü’l-menābir, ümmü’l-hinbir, ebū ‘āmir, ebū ‘arīż, ebu’l-hinbir olarak zikreder. Ve bu 40 künyeden fazladır.)

[437] Savaş hiledir.

ḫidmetin ḳanḳı şaḫṣa emr ėdelim?″dėdikde nimr daḫi evvelā re'y-i melik-i **[47ª]** ḍırġāma vufūr-ı ta'ẓīm ü iḥtirām ve "*Ṣadaḳte eyyühe'l-melikü fīmā ḳulte*[438] ile lāzıme-i tevḳīri itmāmdan ṣoñra dėdi ki:″Ey melik-i dānā, gerçi fi'l-aṣl 'ulemā vü fuḳahā vü ḳużāt ol buyurduġuñuz ḫiṣālde ṣāḥib-i temkīn ü ṣebāt idiler; velākin şimdi ben anları görürüm ki ol cādde-i ḳavīm'den ekṣeri 'adūl ve ol menhec-i müstaḳīmden çoġu nükūl ü ḳufūl ėdip niçeleri aḫlāḳ-ı şeyāṭīn-i ḫasāret-āyīn ile ṣāḥib-i ta'aṣṣub u mükābere olmuşlardır. Ve 'adāvet ü baġżā ile ṭolmuşlardır. Muḥākeme vü muḥāverelerin ḥiyel-i pür-şenā'at ile itmām ėderler. Ve 'aḳl ü ferāset ve nışfet yolın ḳoyup reh-i nā-reftelere giderler.″ dėdikde melik-i sütūde-şiyem nimre dėdi ki:″Bu ḫuṣūṣda bize ṭarīḳ-i eslem ü ehemm oldur ki ṭaraf-ı melikden giden resūl her nereye varsa ṣāḥib-i ḳabūl olup 'āḳıl ü 'ārif ve ḥakīm ü fāżıl münṣif-i kerīm olup aṣlā kiẕb ü dürūġa mā'il ve tarafeyne lāyıḳ olmayan kelimāt-ı nā-mülāyimi ḳā'il olmayıp maḥbūb-ı erbāb-ı ḳulūb ola!″ Nimr daḫi dėdi ki:″Ey melik, şimdi cümle-i cemā'ate nāẓır oldum ve mecmū'una diḳḳat-ile imrār-ı bāṣıra ḳıldım. Ol ṣıfāt-ile mevṣūf bir şaḫṣ görmedim.″

Der-Beyān-ı Evṣāf-ı Lāzıme Berāy-ı Elçiyān-ı Mülūk ü Ḫāṣṣa[439]. Li-mütercimihī:

[Mef'ūlü mefā'īlü mefā'īlü fe'ūlün]

1. Ey ḫāme-i bü'l-fażl u hez*ā*r mu'cize-kirdār
   Meydāna gelip ma'rifetiñ ḫalḳa ḳıl iẓhār

2. Ancaḳ saña vā-bestedir i'cāz-ile taḳrīr
   Zīrā ki seniñ fażlıñı 'ālem ėder iḳrār

Neṯr: Rāviyān-ı aḫbār-ı 'ibret-nümā ve ḫākiyā[n]-ı ḳıṣaṣ-ı belāġat-peymā bu ḳıṣṣa-i pür ḥiṣṣeyi böyle iḫbār u inbā ėderler ki, vaḳtā kim nimr[440], kelimāt-ı melik-i sütūde-simātı ışġā ėtdiyse leyṯ-i celādet-intimā, ba'de edā-yı merāsimi'd-du'ā dėdi ki: ″Ey melik, ol ḫıṣāl-i ferḫunde-me'āl ki resūl-i melik olan şaḫṣa lāzıme-i ḫāldendir buyurduñuz, anlar ne gūnā aḫlāḳ u eṭvārdır? Bizleri daḫi ḫaberdār ėdiñ!″ Melik daḫi cevāba ibtidār ėdip dėdi ki:

[Levāzımāt-ı Resūl]

[438] Ey padişah, söylediklerin tamamen doğrudur.
[439] Melik ve devlet erkânı için lazım olan vasıfların beyanı hakkındadır.
[440] **Derkenâr:** Ve daḫi nimr ġāyet-ile ḳahr u ġalebe ṣāḥibi olduġundan saṭavāt-ı ṣādıḳa vü veṯebāt-ı şedīdesi vardır. Ve cemī'-i ḥayvānāta şedīdü'l-'adāvet ve her gördüğüne ḥamleye cür'et ü cesāret ėdip 'asākir-i vāfireden ḫavf u ḫaşyet ėtmez. '*Acā'ibü'l-maḫlūḳāt*. Mütercemen.

″Ey nimr-i zīrek-sār, ol **[47ᵇ]** söylediğim eṭvār-ı sütūde-āṣār oldur ki resūl-i melik olan şaḫṣ; belīġu'l-kelām, ferruḫ-fercām, faṣīḥü'l-lisān, ceyyidü'l-beyān, 'āḳil ü kāmil, ḥakīm ü fāżıl olup istimā'-ı kelāmda ve muḥāfaẓa-i merāmda 'adīmü'l-aḳrān ve cevāb ü sü'alde pesendīde-i erbāb-ı dīvān, teblīġ-i emānetde ve ḥüsn-i 'ahde ri'āyetde, ḥāṣılı her emrde feṭānet ü kiyāsetde nuḫbe-i zamān ü zübde-i devrān ve ketm-i esrārda miṣli nā-mevcūd ve fużūl-i kelām kendide mefḳūd ola. Şöyle ki, 'indinden bir şey söylemeye ve ṭarafeyne ṣāliḥ olmayan ṭarīḳe tecāvüz eylemeye. Ve şereh ü ḥırṣdan müberrā ve kiẕb ü buġż u nifāḳdan mu'arrā, ẓāhiren ve bāṭınen ṣadāḳat-ile āraste ve ḳalben ve ḳāliben diyānet ü 'adālet birle pīrāste ve bi'l-cümle ṣalāḥ-ı mürsile ri'āyet ve mürselün ileyhe daḫi muṭāva'at gösterip, ḳavā'id ü āsāyiş ü istirāḥati mü'essis ve esāṭīn ü di'āme-i emniyyeti iḳāmede müteferris olup kimseden ḫā'if ü hārib olmayıp her ḥālde cinsine lāyıḳ olan ḫışāl ü eṭvāra ṭālib ola.″ dėyip ba'dehū yine nimre ḫiṭāb ile dėdi ki: ″Mecmū'-ı 'asākirden şimdi bu ḫuṣūṣa münāsib kimdir? Cevāb vėr!″ Nimr daḫi melikiñ emri üzere: ″Ḥālā bu meydānda mevcūd ve zümre-i sibā' içinde maḥbūb u mevdūd, ḥakīm ü fāżıl ve ḫabīr ü 'āḳil, birāder- i Dimne, Kelīle'dir ki 'ibn-i āvī[441]' künyeti-y-ile şöhret-şi'ār ve bir şaḫṣ-ı nāmdārdır.″dėdikde Melik, ibn-i āvīye nigāh ve şekl ü şemā'ilin müte'emmilāne iktināh ėtdikde Kelīle'ye dėdi ki: ″Seniñ ḥaḳḳında nimriñ kelāmına ne dėrsiñ? Ve bu cemā'at ṭarafından niyābet ile elçilik ḫidmetine girer misiñ?″ İbn-i āvī daḫi sem'ān ve ṭā'aten "*Aḥsenallāhu cezāke ve eṭābe maḥżarake ve meṣvāke*[442] du'āsın rāvī olduḳdan ṣoñra dėdi ki: ″Ey melik, bu ḫuṣūṣuñ icrāsı baş ü cān ile mu'tenādır. Lākin ol maḳāmda ebnā-yı cinsimizden bī-ḥadd ü iḥṣā a'dā-yı pür-'adāvet ü baġżāmız vardır ki anlardan emīn olamam. Anıñ için **[48ᵃ]** ḳorḳarım ki bu maṣlaḥatımıñ

---

[441] **Derkenâr:** İbn Āvī, ḥayvānun ma'rūfun dūne'l-kelbi ve fevḳa'ṣ-ṣa'lebi. Ve'l-cem'ü benātu āvī. Ve lā yuḳālü li-'ünṣāhu "bintü āvī" ve āvī lā yünṣarafü ey li-ennehū ef'alü ve hüve ma'rifetün. Ẕekarahū İbnü'l-eṣīr fi'l-*Muraṣṣa*'i ḳāle: "ve yuḳālü lehū ebū ẕüveyb ve ebū ka'b ve ebū mu'āviye ve ebū vā'il. Ḳāle'l-Cevherī yuḳālu lehū bi'l-Fārisiyyeti ṣaġāl. Ve żabeṭa ba'żu'l-müte'aḫḫarīn bi-hemzetin meftūḥatin bi-vezni 'ālī. Ḳāle'l-Cāḥıẓu: "Ve Ṣıyāḥuhū yüşbihü ṣıyāḥa'ṣ-ṣıbyāni." Ḳāle: "Ve min ḫavāṣṣıhī innehū iẕā merra taḥte şeceratin 'aleyhā dücācün, tesāḳaṭat küllühā ve ramet bi-nefsihā ileyhi ve in kānet elfü decācetin ve ke-ennehā innemā tef'aluhū fezi'ân mihhu. Ḳāle ve lev merra taḥtehā ẕi'bun ev ṣa'lebün ev ġayruhū mimmā ye'külühā fe-innehā tetemāsekü mekānehā ve teŝibü'l-hirretu ve's-sinnevru ve'ḍ-ḍayven küllühū. *İşārāt.* (İbni āvî, köpekten küçük ve tilkiden büyük, bilinen bir hayvandır. Çoğulu benāt-ı āvî'dir, onun dişisine "bintü āvî" denmez. Ve "āvî" çekimlenmez. Yani, çünkü o -fiil gibi çekimlenen bir kelime olmayıp ism-i tafdilin- ef'alü kalıbındadır ve marifedir. İbnü'l-Esîr *Murassa'* adlı eserinde: "Ve ona ebū ẕüveyb, ebū ka'b, ebū mu'āviye ve ebū vā'il denir." dedi. Cevherî der ki: "Farsçada ona şağal (çakal) denir." Bazı müteahhirîn alimleri 'ālī vezninde meftuh bir hemze ile harekelerler." dedi. Cahız der ki: "Onun bağırtısı, çocukların bağırtısına benzer. Onun özelliklerinden birisi şudur ki, tavukların olduğu bir ağacın altından geçtiğinde tavukların tamamı hepsi düşer ve bin tane tavuk varken kendi kendine ona atar. Sanki bu eylemi ondan korkarak yaptılar. Ve yine dedi ki, altında kurt, tilki ve bunun dışında yiyebildiği hayvanlar olan bir ağacın altından geçerse onlar yerlerine tutuşup kalırlar, kedi, misk kedisi ve erkek kedilerin tamamı da sıçrar.) Not: Bu derkenârda anlamdaki düşüklüğün giderilmesi için kaynak metne göre birtakım değişikliklere gidilmiştir.

[442] Allah sana güzellikle karşılık versin, makam ve meskenini güzelleştirsin.

‘uhdesinden gelemem.″ Melik-i sibā‘ olan esed-i şücā‘, ibn-i āvīye su’āl ėdip dėdi ki: ″Ol saña buġż ü ‘udvān ėden erbāb-ı ṭuġyān kimlerdir? Beyān eyle!‟ Pes ibn-i āvī[443], kilābıñ kendi-y-ile olan ḫuṣūmātın ḥāvī kelimāt-ile melik-i sibā‘a ḥālin ḥākī vü rāvī olduḳda ġażanfer-i zūr-āver, kilābıñ benī ādem-ile ünsiyyeti ne yüzden olduġuna ḫaber ṭaleb ėdip dėdi ki:″Cins-i kilāb ile ṭā’ife-i insān meyānında ‘adem-i cinsiyyet müstebān iken ‘acabā anlarla ülfete ve ḫānelerine ḳurb u mücāverete sebeb nedir?″ İbn-i āvī daḫi: ″Bu ḫuṣūṣa künhü-y-ile ‘ilmim lāyıḳ değildir. Velākin dübb[444]-i müteferrise su’āl ėdiñ ki ol vāḳıf-ı ḥaḳīkat-i ḥāldir.″dėdi. Pes melik-i ḍırġām, iḳdām-ı tām ile keşf-i merām için dübbe iḳbāl ve andan istifsār-ı me’āl ėtdikde dübb daḫi bu ṭarz-ile āġāz-ı maḳāl ve beyān-ı keyfiyyet-i aḥvāl ėdip dėdi ki: ″Cins-i kilābı benī[445] ādem-ile müvānesete ve her dā’im anlarla mücāleset ü muvāfaḳata bādī olan müşākelet-i ṭıbā‘dır ki ḥırṣ u şereh ve buḫl ü levm emṣāli ḫıṣāl ve aḫlāḳda anlarla meyānelerinde mücāneset olduġu bī-ḫilāf ü şiḳāḳdır. Zīrā ki nev‘-i kilābda bir dürlü ṭıbā‘-i ‘acībe ve ḫıṣāl-i ġarībe vardır ki sā’ir sibā‘da anlar nā-mevcūd olduġu ġayr-ı müsterābdır. Ez-cümle kilāb-ı bī-perhīz, meyān-ı nīk ü bedi temyīz ėtmeyip ekl-i lüḥūm u şüḥūmda şol rütbe tevaġġul ėder ki,

---

[443] **Derkenâr**: Ve daḫi ibni āvī ki lisān-ı ‘uẕūbet-beyān-ı Fārisīde şaġāl(?) ismiyle tefsīr ü tibyān olunmuşdur ol bir ḥayvān-ı mefsedet-kirdārdır ki ifsād-ı kürūm ü ṣimār ėder. Ḳaçan naẓar-ı dücāc aña dūş ola, kemāl-i hirās ü bīm ile cümlesi bī-hūş olup süṭūḥ u ḥīṭāndan ve eşcār u aġṣāndan yüz dāne daḫi olur. Ol ḥayvānıñ pīşgāhına sāḳıṭ u rīzān olurlar. Ma‘a hāẕā kilāb u senānīr ve ṣa‘leb bunlar emṣāli ḥayvān kendilerin ṭaleb ėtdikde ol maḥalde beste-leb ṭurup firār u herb ėtmezler. Ve daḫi ibni āvī ṭuyūr-ı māyı iḳtināṣ u ışṭıyād murād ėde, şevk ü ḥaṭabdan bir ḫuzme vü ḳuṭ‘a i‘dād ėdip rūy-ı āba ilḳā ve kendisi verāsında intifā’ ėder. Ḳaçan ṭuyūr ol ḫuzme ile istīnās ėtdikde, üzerine pertāb ėdip derḥāl anı iftirās ėder. ‘*Acā’ibü’l-maḫlūḳāt.* Mütercemen.

[444] **Derkenâr:** Ed-dübbü bi-żammi’ḍ-ḍāli ve ẕekera lehū İbnü’l-eṣīr eyżan künen. Fe-ḳāle’d-dübbü Ebū Cüheyne, ebu’l-cülāḥ, ebu’s-seleme, ebū ḥamīd, ebū fetāde, ebu’l-limās. *İşārāt.* [Dübb (ayı), dal’ın zammelenmesi iledir ve İbnü’l-esîr onun da künyelerini (şöyle) zikretmiştir: Ebû Cüheyne, ebu’l-cülāḥ, ebu’s-seleme, ebū ḥamīd, ebū fetāde, ebu’l-limās.]

Derkenâr 2) Ve daḫi dübb-i ferāset-āyīn ṭā’ife-i sibā‘ içre bir ḥayvān-ı cesīm ü semīndir. Dėrler ki ācām ü ġıyāżda teferrüd ü ‘uzlet ol şınıfa maḫṣūṣ olan ‘ādetdendir. Ḫattā vasaṭ-ı şitāda mekān ü vicārında zümre-i kūşe-nişīn gibi çille-i erba‘īn çekip tā ki hevālar ṭayyib olunca ḳadar la‘ḳ u laḫis ile def‘-i mecā‘ate iḳdām ėder. Ve baḳar cinsine ġāyet-ile muḫāṣamat ėdip anı gördükde ṣūret-i mülā‘abet gösterir. Pes baḳar ḳurūnu ile anı urduḳda ṣūret-i istilḳāda pā-be-hevā olup yatar ve yaḳīn geldikde iki eliyle Ḳarneynin pekçe ṭutār. Ve zūr-ı bāzū ile üstüne büküp ḳarnın yırtar. Ḳaçan dübbüñ ünṣāsı vaż‘-ı ḥaml-i nitāc ėde, mānend-i ḳuṭ‘a-i laḥm-ı bī-niżāc, ḫārice bir şebaḥ iḫrāc ėder. Bu sebebden zümre-i neml evlādına hücūm ėtdikde, kemāl-i hümūm u ġumūm ile ḫomurdanaraḳ anları bir maḥalden āḫar maḥalle naḳl ėder tā ki bu ḥāl ile bünyeleri istikmāl bulup her biri maṣāliḥine gider. Ve cins-i dübāb, sibā‘ u ẕiyāb ṣınıfından hīçbirinden ḫavf u ızṭırāb çekmez lākin esed-i ġażbāndan ġāyet-ile ḫā’if ü hirāsāndır. Hattā şöyle rivāyet ü iḫbār olunur ki tüccārdan birine bir esed-i mehābet-kirdār musallaṭ olup ol ṣaḫṣ ḫavf-i cān ile ḳuddāmında firār ėderken nā-gā[h] pīş-gāhında bir şecer āşikār olduḳda çıḳıp anda ḳarār ėder. Esed daḫi taḫt-ı şecerede müfterisen istiḳrār ėder. Pes ol ṣaḫṣ, ba‘ż-ı aġṣānda iskān ėderken görür ki ġuṣn-ı dīgerde bir dübb-i ‘ucbe-‘unvān ekl-i ṣimār ile şeb‘ān olurken esediñ taḫt-ı şecerde maḳar ṭutduġun görüp buña işāret ėder ki ṣaḳın beni ḫaber vėrme, pes ben daḫi dübbüñ iskān ėtdiği ġuṣn-ı pür-iṭmīnānı tedrīcen ḳaṭ‘a şurū‘ ėtdiğimde ṣıḳlet-i dübb-ile ġuṣn münḳali‘ olup dübb arża vuḳū‘ bulduḳda hemān esed ḫaşm u ġażab-ile dübb-ile ḳucaḳlaşdı. Ve meyānelerinde ḫaylī ḫırıldı geçdi. Âḫir, esed dübbü helāk eyledi, döndü gitdi. Benim daḫi selāmet-ile cānım ḫātime (ḫāneme?] yėtdi. ‘*Acā’ibü’l-maḫlūḳāt.*

[445] Metinde bu kelime “benüm” olarak yazılmıştı. Fakat anlama muhalefeti açık olduğundan, muhtemelen sehven yazılan kelime yerine “benî” yazılmıştır.

meyyit ü cīfe vü ḳadīd ve maṭbūḫ ü māliḥ ü ṭarī ve ceyyid ü redī her ne dürlü olursa bī-tereddüd te'ekkül ve cins-i s̲imār buḳūl-i pür-iḫḍirār ve ḫubz ü lübn ü cübn ü semn ü dibs[446] ve şīrec[447] ü nāṭıf[448]ve 'asel ü sevīḳ[449]ü kevāmīḫ[450] ve bunlara müşākil benī ādem için ne dürlü me'ākil var ise nāfi' ü żārr olduġun te'emmül ü ta'aḳḳul ėtmeyip tenāvül ėderler. Ve cins-i sibā'ıñ gitmediği ṭurūk-ı müteḫālifeye giderler. Ve bundan başḳa levm ü buḫlde bir ḥadde varmışlar ve ḥırṣ ü şerehde bir dereceye **[48[b]]** ėrmişlerdir ki, gerek benāt-ı ebi'l-ḥaṣīn'den s̲a'leb[451]-i pür-ḥiyel ve gerek ibn-i āvīden bir ehl-i cedel, seriḳa-i decāce vü dīk veyāḫud cerr-i cīfe-i maṭrūḥa ve kisre-i mermiyye vü s̲emere-i müteġayyire için ṭaraf-ı ḳaryeye nezdīk olsalar, zümre-i kilāb ṣıyāḥ u va'va'a ile ol bīçārelere teşvīş ü daġdaġa vėrip şöyle ki sevād-ı ḳaryeye ayaḳ başdırmazlar. Ve ol deñli, ciyef ü laḳaṭāt u seḳaṭātdan bir şemmesin kendilerden ġayrıya göstermezler. Ve bunlar şöyle dursun, ḳaçan eydī-i nisvān ü ṣıbyānda bir miḳdār loḳma vü kisreden nişān görseler kemāl-i ṭama' u ḥırṣlarından irtikāb-ı z̲ill ü hevān ve bī-ḥadd tabaṣbuṣ u lābe ve faḳr u meskenet i'lān ėdip gāh ḳuyruġun ṣalar ve gāh kendin toza ṭopraġa bular ve gāh gözünü ḥadeḳa-yı insāna nişān ėdip aṣlā yemīn ü şimāline nigerān olmaz tā ki ol kimse ḍarb u 'unf u zecr-ile ḫalāṣa dermān bulamayıp bir miḳdār kisre iḥsān ėde dėyü ḳaçan ol ṣaḫṣ bir miḳdār şey'i ṭarḥ u ilḳāya ibtidār ėderse kemāl-i ḥırṣdan bīḳarār olup 'acele ile ekl ü bel'a iḳdām ve āḫar kilāb sebḳat ėder dėyü aġzına almadan tamām ėder. Pes bu ḫıṣāl-i denā'it-me'āl, benī ādemde daḫi olduġu bī-ḳīl ü ḳāldır." dėdikde yine melik-i sibā', rişte-i su'āli işbā'eyleyip dübbe dėdi ki: "Benī ādem-ile cins-i sibā'dan daḫi kimler refīḳ u hem-demdir?" Dübb daḫi zümre-i senānīriñ kilāb-ile hem-

[446] Eritilmiş yağ ve pekmez.
[447] Tahin, susam yağı.
[448] Badem, ceviz ve fındıktan yapılan bir tatlı.
[449] Buğday, arpa veya hurma püresi.
[450] Turşu.
[451] **Derkenâr**: Ve daḫi s̲a'leb, bir ḥayvān-ı keş̲īru'l-ḥiyel, 'acībü'r-raveġān, z̲ü'l-'aṭafāt ve ġarībü'l-mekr ve'l-iltifātdır. Ve kemāl-i ferāset ü kiyāsetinden maḫall-i ḳarārı olan vicārına birḳaç ebvāb ittiḫāz̲ ėder tā ki üzerine biri mesdūd olursa āḫer ḳapıdan çıḳar gider. Ve cins-i s̲a'leb, her sene tecdīd-i ṣu'ūr ėtmegin sāḳıṭ ṣa'r ile z̲uhūr ėden dā'-i bī-devā, dā'ü's̲-s̲a'leb ile meşhūrdur. Mervīdir ki ḳaçan ṣayd ü şikārdan kendiye bir şey āşikār olmayıp şiddet-i mecā'at ile olsa, varıp bir ṣaḥrāda ṣūret-i mevtāda medd-i dest ü pā ḳılıp yatar ve ṭuyūr-ı cevāriḥ anı meyyit ḳıyāsıyla her biri ekline cān atar. Pes s̲a'leb anlardan kendiye nezdīk olanlardan diledigin sühūlet-ile ṭutar. Ḥattā ba'ż-ı tüccār böyle rivāyet ü iḫbār ėder ki: "Bir maḥalde bir s̲a'lebi gördüm ki yatmış ve mānend-i mevtā ḳarnın şişirip ayaḳların uzatmış. Pes aña mültefit olmayıp 'ale'l-'acele giderken verādan birḳaç kilāb geldigin ibṣār ėtdikde ḫīlesi anlara maḫfī olmadıġından ḳalḳıp firār eyledi." Ve cümle ḫīlesindendir ki ḳaçan ḫārpuştu bulsa endāmı şevke birle maḫrūz olmaġın eklinden me'yūs olsa derḫāl üzerine tebevvül ėdip vücudun pür-ibtilāl ėder. Ol daḫi 'ādeti üzre ruṭūbātı gördükde irḫā'-i a'żā vü evṣāl ėtdikde anı iftirās birle mālzeme-i iġtiz̲āyı istikmāl ėder. Ve yine şiddet-i ḥaz̲āḳatinden ḥikāyet ėderler ki ḳaçan ba'ż-ı hengāmda vücūdunda kehle çoġalıp bī-ārām olsa dehānına līf ü ṣadefden bir nesne olur ve 'ale'l-'acele bir nehr-i cārī kenārına gelir ve tedrīc ile ol nehre cānib-i z̲enebi birle dāḫil olur. Bu sebeb-ile z̲enebinde olan ḳaml, z̲ahrın me'men ü maḥall ėtmişlerken giderek cemī'si aġzındaki nesne üzerine gelir. Pes anı mā'-i cārīye bıraḳıp kendi müsterīḥ olur. '*Acāibü'l-maḫlūḳāt*. Mütercemen.

meşreb olduġun iḫbār ve ḥırṣ u şereh ü buḫl ü levmde anlara şebeh olduġun iş‘ār ėtdi. Melik-i müfterisān kilāb-ile senānīriñ benī ādem yanında i‘tibārın pürsān olup dėdi ki: ″Senānīriñ insāna cihet-i teḳarrübü ne yüzden ‘ayān olmuşdur?‟ Ve anlarıñ yanında kilābdan ne rütbe imtiyāz bulmuşdur? Beyān eyle!″ Dübb dėdi ki: ″Senānīr, bir miḳdār kilāb-ı ḳabīḥü’l-manẓardan mu‘teberdir. Anıñ-çün ḳulūb **[49ª]** -ı kilāb, zümre-i senānīre ġāyet muġberdir. Zīrā ki senānīr dā’imā büyūt-ı benī ādemde ḳā’im ve elbise vü mefrūşātları üzerinde nā’im olup ḥavālī-i mevā’idde dā’ir ü sā’ir olduḳlarında eṭ‘ime vü eşribeden kendilere ḫaylī şey ‘ā’id olur. Ve ba‘żan intihāz-ı furṣat ḳılıp me’kūlāt ü meşrūbātdan sirḳat ėtmeğe daḫi ġayret ėderler. Ve ammā, kilābıñ ḥāli bu ḫuṣūṣda ġāyet ḫarāb ü yebābdır. Zīrā ki, anlara büyūt-ı insānda mekān olmayıp ancaḳ ḫāric-i bābda iskān ėderler. Anıñ-çündür ki kilāb-ile senānīr meyānında ‘adāvet-i ekīde ve muḫāṣama-i ‘atīḳa vü şedīde vardır ki, ḳaçan kilāb, sinnevri ḫāric-i bāb bulsalar üzerlerine ḥamle ėdip yerden yere ururlar. Ve senānīr daḫi zümre-i kilābı enderūn-ı ḫānede görseler ‘adāvet ü baġżādan serāpā endāmı ḳabarır. Ve vücūh-ı kelbe nefḫ ü laṭme-ile ne ṭūfānlar ḳoparır. Gūyiyā ṣūret-i ḳabīḥa-i kelbi gördükde kemāl-i buġżundan tüyleri diken diken olur. Yāḫud uṣūl-i ‘adāvet-i dīrīneniñ bīḫi cildinden ṭaşra gelir.″ Yine melik-i ḍırġām, dübbden istiḫbār u isti‘lām ėdip dėdi ki:″‘Acabā bunlardan mā‘adā cins-i sibā‘dan nev‘-i benī ādeme müvāneset ü ittibā‘ ėden var mıdır?″ Dübb daḫi, ″fe’r ü cürẕān[452] daḫi dāḫil-i büyūt[453]-ı dekākīn-i zümre-i insān olduġun ityān ėdip, lākin bunlar ünsiyyet-i benī ādeme şāyān olmadıḳlarından vaḥşet ü nüfūr-ile dā’imā hirāsān gezip ṣaḳb-i cüdrān ü ḥıyṭānda seriḳa vü ziyān birle mekān ṭutduḳların beyān eyledi. Andan yine melik-i esed su’āl-i cārīsiniñ mecrāsın münsed ḳılmayıp birbirinden eşed elfāż-ı ġılāẓ-ile dübbe su’āl ėdip dėdi ki:″‘Acabā bizim daḫi cinsimizden anlarla muḫālaṭa vü mü‘āşere ėden bilir misin?‟ Dübb daḫi: “İbn-i ‘ırs, teseccüs ü luṣūṣiyyet ile anlarıñ ba‘ż-ı eḳmişe vü elbiselerine dest-res olurlar ve bunlardan mā‘adā cins-i sibā‘dan anlara mūnis ü yāver olmadıġın ḫaber vėrip dėdi ki:

---

[452] **Derkenâr:** El-cüraẕü ke’ṣ-ṣuradi, ḍarbun mine’l-fe’ri ve’l-cem‘u el-cirẕānü bi’l-kesri. [Cüraz, surad (iki kafalı bir kuş) gibidir. Fareden türemiştir. Ve çoğulu, kesra ile el-cirẕānü’dür.] *Muḫtāru’ṣ-ṣıḥāḥ.*
Derkenâr 2) El-fe’retü hiye’l-ḥayvānü’l-ma‘rūfü ve cem‘uhā fīrānün. Ve fe’retü’l-miski nāficetün ve hiye vi‘ā’ühū ve ẕükira’l-fīrāne fü’ūr, bi-żammi’l-fā’i ṣümme hemzetin maẕmūmetin ve cem‘uhū fevirun ve ḳad fe’ira’’l-mekānu bi-kesri’l-hemzeti iẕā keṣura fīrānuhū ve hüve mekānün fe’irun, ke-feriḥa yefraḥu ferḥan ve fe-huve feriḥun. Ve maṣdaruhū fe’ran. Ve küllü hāẕā mehmūzun. Ḳāle’l-muṣannif fī Tehẕībihī ve ḳad ġaleṭa men ḳāle mine’l-fuḳahā’i ve ġayrihim enne’l-fe’ra, lā yehmezu ev faraḳa beyne fe’reti’l-miski. Ve’l-ḥayvānü bel’i’ṣ-ṣavābu enne’l-cemī‘a mehmūzun ve yuḫaffefü bi-terkihī kemā fī re’sin. Ve naẓā’iruhū ḳāle ve ḳad ceme‘a beyne’l-fe’reyni fi’l-hemzi(?) şeyḫunā Cemālüddīn fī Müşelleşihī ḳāle “ve fi’ṣ-Ṣıḥāḥi inne fe’rete’l-miski ġayra mehmūzun keẕā ḳāle ve’lleẕī ra’eytühū fīhā bi’l-hemzeti żabaṭahü’l-kātibu fī faṣli’l-fā’i ma‘a’l-hemzeti ḳāle İbnü’l-eṣīr ve yuḳālü li’l-fe’ri ümmü’l-ḫarāb ve ümmü rāşid. *İşārāt.*
[453] Büyûb şeklinde imla edilen kelime, imla hatası düzenlenerek yazılmıştır.

″Meğer ki fühūd u ṣurūd kerhen **[49^{b}]** yedlerinde esīr olursa daḫi ancaḳ bir miḳdār ḫidmetleri ile mükedder olurlar‟ dėdi. Vaḳtā kim dübb bunlarıñ ḥālini bir bir i‘lām ėdip su’āl ü cevāb maṣlaḥatı tamām oldu ẕannėderdi pes hizebr-i pür-ġayẓ u kīn, dübden kilāb[454] ü senānīriñ[455] benī ādem-ile ülfeti ne zamāndan beri olduġun tebyīn ėtmesini ta‘yīn ėtdi.‟ Pes dübb daḫi keyfiyyet-i müvāneseti aṣlı-y-ıla ‘ayāna āġāz ve bu perdede dem-sāz oldu ki, ″Vaḳtā kim evlād-ı Âdem’den Ḳābīl, Hābīl’i ḳatl ü i‘dām ėdip murūr-ı ezmān u hengām ile evlādları meyānında ‘adāvet ü baġżā ve ḫuṣūmet ü ġavġā iştidād bulup benū Hābīl, evlād-ı Ḳābīl’den ṭaleb-i ṣe’r ü ḳıṣāṣ için kendilerin heycā vü kār-zāra ḫāṣ ḳıldılar, lākin muḳteżā-yı ḥikmet-i ezelī ve mūceb-i ḳażā-yı lem-yezelī, yine evlād-ı Ḳābīl, aḥfād-ı Hābīl’e ġālib olup leyl ü nehār ḫużūr u ārāmların sālib oldular. Şöyle ki emvāl ü eşyāların nehb ü ġārāt ve mevāşī vü aġnām ve baḳar u cimāl ve ḫuyūlu biġāl ü ḥumurları ne ki var ise anlarla iġtinām ėdip bu ġalebe vü felāḥıñ teşekkürü żımnında evlād-ı Ḳābīl, tertīb-i sūr-ı velāyim ve ẕebḥ-i ḳarābīn ile cem‘-i keṣīri da‘vete ‘āzim oldular. Pes ol ḥayvānāt-ı meẕbūḥanıñ kürūşu rü’ūsun eṭrāf-ı dārlarına ṭarḥ u ilḳā ve rü’ūs u kevāri‘i-yle ṭurūḳ u şevāri‘i imlā ėtdiler. Kilab u senānīr daḫi bu ḫışb-ı mütevāfir ü raġd-ı ‘ıyş-ı mütekāṣiri gördüklerinde muḳteżā-yı ḥırṣ u āz, ebnā-yı cinsleri meyānından kendilerin ifrāz ve benī ādeme taḳarrübe āġāz ėdip ol sebebden ilā yevminā hāẕā, anlarıñ yanında ḳalıp leylen ve nehāren anlara dem-sāz u hem-rāz ve me’ākil ü meşāriblerine enbāz oldular.″

[454] **Derkenâr:** Ve daḫi kelb bir ḥayvān-ı keṣīru’l-vefā ṣāḥib-i riyāżat ve sühūlet-ile mecā‘ate dā’im muṣāberet ėdip ṣāḥibine ṣıdḳ-ile ḫidmet ve ḳaṭāyi‘-i aġnamı bī-fütūr ḥıfẓ u ḥirāset ėder. Ve kelbiñ ‘acā’ib-i aḥvālindendir ki kūh ü ṣaḥrā ṣülūc ile māl-ā-māl olup ṣayyād-ı ẕihn ü ferāset ṣāḥibi iken ḳanḳı cānibe iḳbāl ėdeceğinde ser-geşte-ḥāl olduḳda yine kilāb gāh cānib-i yemīne vü gāh semt-i şimāle meyyāl olaraḳ maḳām-ı ṣayda istidlāl eylediği bī-ḳīl ü ḳāldir. ‘*Acāibü’l-maḫlūḳāt*. Mütercemen.

[455] **Derkenār**: Ve daḫi sinnevr bir ḥayvān-ı mütevāżı‘-ı elūf olmaġın büyūt-ı benī ādemde def‘-i fāre ile me’lūfdur. Rivāyet olunur ki Ḥażret-i Nūḥ ‘aleyhisselām ḳavminden ehl-i īmān olanları idḫāl-i sefīne-i pür-emn ü emān ḳılıp giderken mefsedet-i fāre ile ehl-i keştī bīḳarār olduḳlarında Nūḥ ‘aleyhisselām daḫi vaḥy-i Kirdigār ile dest-i mübāreğin cebhe-i esede mesḥ ü imrār eyledikde esedde ‘aṭse ‘ārıż olu burnundan iki sinnevr āşikār oldu. Derḥāl aḫẕ-ı fāre için her ṭarafa cüst-cū ḳıldı. Bu sebebden zümre-i hirre, esede kemāl-i müşāhebet üzere olup her dem muḥibb-i ṭahāret ü naẕāfetdir. Anıñçün lu‘ābıyla vücūhun taṭhīr ve bedenine bir şey bulaşdıḳda ‘ale’l-‘acele anı izāle vü taġyīr ėder. Ḳaçan āḫir-i şitāda ol zümre heyecān ėde, mādde-i nuṭfeniñ ḥarāretinden feryād ü fiġān ėder. Ve eger ünṣāsı vaż‘-ı nitāc ėde, ġāyet-ile gürisne vü aç olup me’kūlāta muḥtāc olduġundan bir şey bulamazsa evlādın ekl ile ol derde ‘ilāc ėder. Ve ‘ādāt-ı hirredendir ki evḳāt-ı ḳażā-i ḥācātda ilḳā-i revṣ ü cü‘ra ėde, rāyiḥasın fāre istişmām ėtmeye dėyü def‘ine iḳdām ėder ve gėrü dönüp rāyiḥadan ėser bulursa tekrār-be-tekrār anı gömer tā ki iḥsās-ı revāyiḥ ḳalmayınca ḳadar türāb-ile örter. Ḳaçan süṭūḥ u süḳūfda fāre göre, ẓuhūru üzere istilḳā ėdip taḥrīk-i ercül ü eydī göstere, hemān fāre-i pür-şūr u şer kemāl-i ḫavfinden yėre düşer. Ol daḫi ‘ale’l-‘acele aḫẕ ėdip zamān-ı ṭavīl anı mülā‘abe birle taż‘īf ü teẕlīl ėder. Ve cā-be-cā müsāḥameten taḫlīṣ ṣūretin gösterip ṣūretā rehā ḳıldıḳda ol daḫi ḫalāṣ oldum zu‘m-ı-yıla firār için taḥrīk-i pā ėtdikde yine çengāl-i pür-nekālı-y-ıla eẕāya sezā görüp bunuñla ġāyet ṣafā-yāb olur. Ba‘dehū cānı isterse ekline ṣurū‘ ḳılar. ‘*Acāibü’l-maḫlūḳāt.* Mütercemen.

Vaḳtā kim dübbüñ bu kelāmını melik-i sibā‘ bi-temāmihī istimā‘ ėtdikde *"Lā ḥavle ve lā ḳuvvete illā billāhi'l-'aliyyil'l-'aẕīm"*[456] virdine kerrāt-ile mülāzım u müdīm olduḳda dübbe bu **[50ª]** ṭavr-ı ġarīb, ġāyet-ile ‘acīb gelip esede su’āl ėtdi ki:"Ey melik, anlariñ insān-ile ülfetine te’essüfen mi bu fıḳrayı tekrār-be-tekrār ḳırā’ate meyyāl olduñ?" Esed-i dil-ḫarāb daḫi bu vech-ile dübbe cevāb vėrdi ki: "Anlarıñ ebnā-yı cinslerinden müfāraḳatları ve benī ādem-ile muvāfaḳat ü mürāfaḳatları bizlere şeyn ü ‘ār vėrir bir ḥālet değildir. Velākin ḫāṭırıma şol ḳavl-i ḥükemā ḫuṭūr ve dā’ire-i ẕihnimde anlarıñ kelimāt-ı ḥikmet-simātınıñ me’āli ẓuhūr ėtdi." Dübb dėdi ki: "Ol kelām-ı ‘ibret-encām ‘acabā nedir ki ol ḫāṭıra ile bu derece gönlümüz pür-ālām oldu?" Esed dėdi ki:"Ḫükemā-yı aḳdemīn şöyle ta‘yīn ü tebyīn ėtmişlerdir ki, mülūk u ümerā zümresine ziyādesiyle ażarr u efsed olan eşyādandır ki cünūd u a‘vānından birḳaç eşḫāṣ-ı ḫabāṯet-‘unvān, dā’ire-i devletinden ṭaraf-ı düşmenāna girīzān ola. Ve veliyy-i ni‘metiniñ bī-ḫilāf ü şiḳāḳ, sīret ü ādāb ve esrār u aḫlāḳ, ḥāṣılı nesi var ise cemī‘-i ‘aṣerātın ve evḳāt-ı müsāhele vü ġaflātın ve her yüzden bā‘iṯ-i ẕillāt ü hefevātın gūş-ı a‘vān-ı düşmenāna īṣāl ėdip bu sebeb-ile dā’ire-i munṭaẓama-i mülūkāne düşmen elinde perīşān ü ber-geşte-ḥāl olur." dėyip "Lā bārekāllāhü fi'l-kilābi ve's-senānīr" kelāmıyla ḫātime-i merāmın tasṭīr ėtdikde dübb daḫi esedi tebşīr żımnında şu ma‘nāyı ḫabīr oldu ki, Ḫudā-yı ḳāḍıyu'l-ḥācāt ve mucībü'd-da‘avāt, bu ḫuṣūṣda melik-i sütūde-ṣıfātıñ murāḍı üzere sihām-ı du‘āsın muṣīb-i hedef-i icābāt ėtmişdir. Zīrā ki, nesl-i kilābdan keṯret ü bereket bi-iẕnillāhi te‘ālā medfū‘ olup cins-i aġnāmıñ a‘lām-ı i‘tibārı ol ḫuṣūṣda merfū‘ olmuşdur. Zīrā ki vaḳt olur ki kelbe-i vāḥideniñ ardına fuḥūl ü ẕükūr-ı kilābdan birḳaçı düşer. Bu sebebden, bir ḳarında evlādı gāh onar, gāh beşer **[50ᵇ]** olup ol bīçāreniñ başına mānend-i zenbūr üşer. Yine böyle iken berārī vü ṣaḥārīde anlarıñ ḳaṭī‘a vermesi görünmez. Ve ma‘a hāẕā bir dānesi ẕebḥ ü ḳatl-ile i‘dām olunmaz. Ammā cins-i aġnām, cemī‘-i ezmān ü hengāmda ḳarābīn ü ẕebḥ-ile emṣār u ḳurāda mā-lā-yuḥṣā i‘dām olunurken ve senede bir veled ile daḫi nesli alınırken yine cibāl ü tilāl, ḳaṭī‘a-yı mevāşī vü aġnām-ile māl-ā-māl olur, vechi budur ki kilāb-ı ḫāne-ḫarāb, ḥimye-i ṭa‘ām u şarāb bilmeyip me’kūlāt-ı müteḫālife ve meşrūbāt-ı mütebāyineden tenāvül ėtdiklerinden nesl ü silsilelerine emrāż-ı muḫtelife tesārī vü tedāvül ėder. Zümre-i aġnām ise ancaḳ ḥaşīş[457] u kelā’ iġtinām ėtdiklerinden kilāba müstevlī olan āfāt ü ‘āhātdan ḫalāṣ-ile pesendīde-encām olurlar." dėdi. Bundan ṣoñra esed-i şecī‘ ü

[456] Güç ve kuvvet yalnız azim ve yüce olan Allah’a mahsustur.
[457] Metinde ḥayş şeklinde yazılmıştır. Kelā‘ kelimesi ile anlamdaş, “ot” manasını taşıyan bu kelime olması gerektiği düşünülerek düzeltilmiştir.

miḳdām, ibn-i āvīniñ elçilik ḫidmetine ḳıyām u iḳdāmın merām ėdip *"Sir ʻalā bereketillāh"*[458] duʻāsıyla kelāmına ḫitām vėrdi.

Resīden-i Resūl-i Dīger be-Nezd-i Şāh-murġ-ı Nīk-manẓar[459]. Li-mütercimihī:

[Mefāʻīlün mefāʻīlün mefāʻīlün mefāʻīlün]

1. Var ey ḫāme bu sırdan şāh-ı Cem-cāhı ḫaberdār ėt
   Ḥużūrunda hezār ādāb-ile taḳrīr-i esrār ėt

2. Murādın ʻarż ėdip bī-kesleriñ bir bir o dergāha
   Ser-ā-ser mā hüve'l-vāḳiʻ ne yüzden ise iẓhār ėt

Neṯr: Rāviyān-ı ṣaḥā'if-i aḫbār u muḥāsibān-ı daḳāyiḳ-i rūzgār bu ḳıṣṣa-i ʻacībeyi bu ṭarīḳ-ile beyān ü işʻār ėderler ki, vaḳtā kim resūl-i ṯānī daḫi re'īs-i ṭuyūr[460] olan şāh-murġ-ı vaḳūr ḫuẕūruna vāṣıl olup dīdār-ı behcet-āṯārı temāşāsıyla sürūr u şādī ḥāṣıl ḳıldıysa ve ḥāl-i pürmelāl-i ḥayvānātı yegān yegān ifāde vü iʻlān ėtdiyse, melik-i ṭuyūrān, bir münādī-i bülend-āvāza emr ü fermān eyledi ki, ʻasākir-i deryā-me'āṯirin eṭrāfına iḥżār ve melik-i cinniyānıñ firistāde ḳıldıġı emriñ manṭūḳun maʻlūm-ı ṣıġār u kibār ėde. Pes biḥār ü ḳıfārdan ve cibāl ü tilāl ü eşcārdan ʻaded-i keṯīr ü cemm-i ġafīr-i ṭuyūr-ı mevfūr ol arada ẓuhūr **[51ª]** buldu ki aʻdād-ı ecnāsın ancaḳ ol ḫallāḳ-ı cinn ü ünās bilir. Pes melik-i ṭuyūr olan şāh-murġ-ı be-nām, ol ṭavā'ife ḫiṭāb-ı ʻām ile iʻlām

---

[458] Allah'ın bereketiyle yürü!

[459] Diğer elçinin, güzel görüntülü Şâhmurg'un yanına ulaşması.

[460] **Derkenār**: Maʻlūm ola ki ḥayvānāt içinde zümre-i ṭuyūr, ḫıffet-i ebdān ile maʻrūf ve baʻż-ı aʻżānıñ fiḳdānı ile mevṣūfdur. Pes bunda ḥikmet-i melik-i ra'ūf oldur ki anları hey'āt-ı muḫtelife vü eşkāl-i mütenevvi'a üzere īcād ėdip her biriniñ muḥtāc olduġu ḳuvā vü aʻżāyı tehyi'e vü iʻdād eylemişdir. Görmez misin ki baʻżısın baʻżısına tenāfür-i ṭabāyiʻ birle ḫuṣamā ḳılıp defʻ-i mekā'id-i aʻdā için baʻż-ı şınıfına zūr u ḳuvvet iʻṭā ve baʻż-ı āḫara silāḥ-ı ḥidād ihdā ḳılmışdır. Nitekim zümre-i vuḥūşa firār için ḳavā'im ve ṭuyūra ṭayerān için ecniḥa-i mülāyim vėrmişdir. Bu sebebden ṭuyūra ḫıffet-i cüsse vü leṭāfet-i bünye ʻaṭıyye olundu. Eğer sā'irler gibi cism-i ṯaḳīl ü girān ile imtinān olunaydı, i ʻtidāl-i ebdān için cenāḥ-ı firāvān vėrilip ṯaḳīlü'ṭ-ṭayerān olmaġla meşyden farḳı olmayıp maṭālib ü me'āribleriniñ ḫuṣūlü ʻadīmü'l-imkān olurdu. Ve yine ʻacā'ib-i ṣunʻ-ı perverdigārdandır ki ʻibret-i ulü'l-ebṣār için hevā-yı laṭīf üzre anlara istiḳrār vėrmişdir. Nitekim "E ve-lem yerav ile'ṭ-ṭayri fevḳahüm ṣāffātin ve yeḳbiżn. Mā yümsikuhünne illallāhu [Üstlerinde kanat çırparak uçan kuşlara bakmazlar mı? Onları -havada- ancak Rahmân tutuyor. 67/19 (Metinde "ilallâhi" kısmı ayetin aslında ille'r-Raḥmân şeklindedir.)]" naẓm-ı kerīmi bu maʻnāyı işʻār ėder. Pes bu ecldendir ki sā'ir īlād ü ırżāʻ ėden behāyim ü sibāʻ cinsinde bulunan aʻżālarıñ niçesi bunlarda īdāʻ olunmuşdur tā ki emr-i nühūż u ḳıyām sehl olup nā'il-i merām olalar. Ez-cümle kirş ü āẕān ve cülūd-ı ṣeḫān ve ḥarezât-ı ẓahr emṣāli eşyā-i girān anlara iḥsān olunmuşdur. Ḥattā anlarıñ ḫalf ü ḳuddāmı ve ṭarafeynde cenāḥ-ı felāḥ-encāmı birbirine kemāl-i tenāsüb ü niẓām üzeredir. Şöyle ki ṭavīlü'r-raḳabe olan ṭavīlü'r-riclān ve ḳaṣīru'l-aʻnāḳ olanlar ricleyni daḫi o siyāḳ üzeredir. Cāḥız dėr ki, her bir ṭayr ki cenāḥında ciyādet ola, ḳavā'iminde żaʻfiyyet döküledurur. Nitekim zümre-i zerāzīr ü ʻaṣāfīrde bu ḫuṣūṣ āşikārdır. Ḳaçan bir ṭayrıñ ricleyni maḳṭūʻ ola, andan menfaʻat-i ṭayerān medfūʻ olur. Nitekim maḳṭūʻu'l-yedān olan insān ʻadv ü sürʻat ile pūyān olamaz ve ṭuyūrdan baʻżısına elvān-ı ʻacībe vü hey'āt-ı ġarībe vėrilmişdir, ṭāvūs u bebġā vü ebū berāḳış gibi. Ve baʻżısınıñ ḫulḳūmuna aṣvāt-ı leṭāfet-mersūm vėrilmişdir, ḥamām ü belābil ü ḳanābir miṣilli. Ve baʻżısınıñ daḫi terkīb-i aʻżāsına ġarābet ü laṭāfet vėrilmişdir, düyūk ü gerāgī vü naʻām gibi. Ve baʻż-ı āḫara diḳḳat-i ṣanʻat vėrilmişdir, ḫuṭṭāf ü ḳanābir mānendi. *ʻAcā'ibü'l-maḫlūḳāt*. Mütercemen.

ėdip dėdi ki:″Ḥużūr-ı melik-i cinniyānda ṭā'ife-i insān-ile zümre-i behā'im ü en'ām muḥākeme vü murāfa'aya ḳıyām ėtmişler ve insān, ḥayvānātıñ ser-cümle kendilere 'abīd ü memlūk olması ṭarafını ṭutmuşlar. Ba'dehū vezīri ṭāvūs[461]-ı ziynet-me'nūsa ḫāṣṣaten ḫiṭāb ėdip dėdi ki: ″Bu ṭavā'if-i ṭuyūr içinde faṣīḥ ü belīġ ve ḫidmet-i risāleti yoluyla teblīġ ėder kimi aḥrā vü ṣavāb görürsün? Ve bizim zümremiz ṭarafından niyābeten ol cānibde ṭā'ife-i insān ile muḥāvere vü mücāvebeye mübāderet ėder kimi bilirsin?‴ Ṭāvūs-ı z̲ī-şān, bu cemā'atde ol maṣlaḥata lāyıḳ u şāyān ḫaylī eşḫāṣ bulunur″ dėyü feṭḥ-i dehān ėtdikde melik daḫi anları bāña esmāsıyla bir bir irā'et ve her biriniñ ṣan'at u pīşe ve aḫlāḳ u 'ādātın 'alā ḥaddihī rivāyet eyle tā ki lāyıḳ-ı maṣāliḥ, ṭāliḥ ü ṣāliḥ kim var ise bi'l-cümle 'indimde āşikār olduḳda elbetde içlerinden bir münāsibin ol cānibe ib'ā̱s ü tisyār ėderiz.″ dėdi. Ṭāvūs daḫi dėdi ki: ″Ey melik-i feṭānet-me'nūs, işde bu maḳāmda ez-cümle Hüdhüd-i cāsūs ve dīk-i mü'ez̲z̲in ve ḥamām-ı hādī ve dürrāc[462]-ı münādī ve te̱z̲rüc[463]-i muġannī ve ḳunbur[464]-ı ḫaṭīb ve bülbül-i muḥākī ve ḫuṭṭāf[465]-ı bennā ve ġurāb-ı kāhin ve gürgī[466]-i ḥāris ve ḳaṭā[467] -yı kederī ve ṭıyṭavī[468]-i meymūn ve 'uṣfūr[469]-i şebiḳ ve şaḳırrāḳ[470]-ı ḫaḍr ve fāḫṭe-i nāyiḥ ve verşān[471]-ı declī

---

[461] **Derkenār**: Ve daḫi ṭāvūs-ı leṭāfet-me'nūs, ḥüsn ü cemālde resīde-i ser-ḥadd-i kemāldir. Ve iḫtilāf-ı elvānında 'āḳıl ü lebīb olanlara i'tibār-ı bī-pāyān vardır. Zīrā ki vasaṭ-ı riyāşında niçe devā'ir-i pür-intiḳāş olup levn-i z̲ehebī vü ezraḳ ve aṣfer ü aḥmer ile muḥazzezdir. Fe-sübḥāne'l-Ḳādir li-māyeşā'u. Ve dėrler ki ṭāvūs yigirmi beş sene 'ömr sürer ve bu müddet içinde levni bir rengden levn-i āḫara girer. Ve her sāl, vaḳt-i ḫarīfde tecdīd-i riyāş ėder. Ve evrāḳ-ı eşcār āşikār olurken cilbāb-ı āḫar giyer. 'Acā'ibü'l-maḫlūḳāt. Mütercemen.

Derkenār 2) E'ṭ-ṭāvūsü ma'rūfün. Yuḳālü lehū ebu'l-ḥasen ve ebu'l-veşā, kemā z̲ekerahū İbnü'l-e̱sīr. *İşārāt*. (Tavus, bilinen bir kelimedir. Ona, İbnü'l-esîr'in söylediği gibi ebu'l-ḥasen ve ebu'l-veşā denir.)

[462] Turaç denen kuş, keklik. (Kahraman-Çalışkan, 2013, 2/183)

[463] Sülün kuşu.

[464] Tarla kuşu, ibik, çayır kuşu.

[465] Kırlangıç.

[466] Turna. Kelime sözlüklerde bu şekilde geçmekteyse de mütercim "gürgî" şeklinde imla etmiştir.

[467] Kaya kuşu.

[468] Kum kuşu.

[469] **Derkenār**: Ve daḫi 'uṣfūr, her beldede bulunduġu meşhūrdur. Dėrler ki ṭuyūr iki ṣınıfa münḳasim olup biri behā'im-i ṭuyūr olduġundan iltiḳāṭ-ı ṭuyūr ile müstaṭ'imdir. Ve biri daḫi sibā'-ı ṭuyūrdur ki levāzımāt-ı iġtiz̲āyı ekl-i luḥūm ile müstetmimdir. Ammā cins-i 'uṣfūr, iki cānibe daḫi müşāhebeti mevfūr olup hem ekl-i luḥūma ṭālib ve hem iltiḳāṭ-ı ḥubūba rāġıbdır. Ve bunlardan başḳa ıṣṭıyād-ı cerād ü ṣarṣar ḳıldığı daḫi müştehirdir. Ve cevāriḥ-i ṭuyūrdan kemāl-ile ḫavf u ḫaşyet ėtmegin 'umrānāt olan maḥalde taḥte's-suḳūf ittiḫāz̲-ı evkārı 'ādet ėtmişdir. Ḳaçan bir beldeniñ ahālīsi āḫar maḥalle muhāceret ėde, 'aṣāfīr daḫi ol mahalden ġaybūbet ėder. Ve eğer ahālī yine gelirlerse anlar daḫi gelip meskenlerinde sākin olurlar. Ve eğer zümre-i ḥayyāt, lāne vü āşiyānelerin ġārāt ėtmek istese vāfir 'aṣāfīr ol maḥalde cem' olup şaḳāşıḳ u ṣiyāḥ-ile anı taḫvīf ü tenfīr ėderler. Ve ba'żısı daḫi minḳārıyla a'żā-i ḥayyeyi tenfīr ėderler tā ki ol cürūḥa neml hücūm ėdip ġanāyim ḥayyātdan maḥrūm ola. Ve daḫi ḫıdāne-i 'uṣfūr zamānında bir rehīḳ-i ḥimār ṣımāḫ-ı 'aṣāfīre dūçār ola, cemī'-i büyūżu 'urża-i fesād ü tebār olur. Ve dėrler ki 'uṣfūrda sifād ke̱şīr olmaġın a'mārı ḳaṣīr olur. *'Acā'ibü'l-maḫlūḳāt.*

[470] **Derkenār**: Ve daḫi şaḳırrāḳ bir ṭā'ir-i laṭīfdir ki Fārisīde kāskīne nāmıyla ta'rīf olunmuşdur. Levni aḫḍar u minḳārı aḥmerdir. Ve ba'żısınıñ levni aṣfer olur. 'Adüvv-i naḥl olmaġın dā'imā anlarıñ ıṣṭıyādın i'tiyād ėder. *'Acā'ibü'l-maḫlūḳāt.*

[471] Kumru, verşan.

ve ḳumrī-i mekkī ve ṣaḳr[472]-ı cebelī ve zürzūr[473]-ı Fārisī ve sümānī[474]-i berrī ve laḳlaḳ-ı ḳal‘ī ve ‘aḳ‘aḳ[475]-ı bostānī ve baṭṭa[476]-yı keskerī[477] ve mālikü’l-ḥazīn-i ṣaṭṭī ve ebūtīmār-ı berārī ve meṭā-yı beṭāyiḥī ve ġavvāṣ-ı baḥrī ve hezār-ı laġvī-i keṣīrü’l-elḥāni’s-seḥerī ve ne‘āme[478]-yi bedevī ve bunlardan ġayrı bi’l-cümle ḥużūr-ı lāyiḥu’s-sürūruñuzda sem‘-i cān ile istimā‘-i emr ü fermān ėderler.″ dėdikde yine şāh-murġ-ı pür-kiyāset, ṭāvūs-ı ṣāḥib-ferāsete dėdi ki: **[51^{b}]** ″Anlarıñ eşḫāṣını daḫi bir bir bańa irā’et eyle tā ki hey’āt ü şemā’illerin re’yü’l-‘ayn ibṣār ėdip andan ṣoñra bu ḫuṣūṣa elyaḳ olan kim ise anı ib‘āṣa ḳarār vėrelim. Pes vezīr ṭāvūs evvelā hüdhüd-i cāsūs[479] vaṣfını beyāna şöyle āġāz ve bu perdede naġme-perdāz oldu ki: “Süleymān bin Dāvud - *‘aleyhimā selāmullāhi’l-meliki’l-Vedūd* zamānında ḫidmet-i risālet ile maḥmūdü’s-simāt olan işte şu ẕāt-ı ferişte-ṣıfātdır ki egninde libās-ı mülevvene-i muraḳḳa‘a ve re’sinde bürnüs-i muraffa‘a, her nuḳra vü fıḳrasında gūyiyā kemāl-i ḫuşū‘ u ḫużū‘ birle secde vü rükū‘ ėder ce dā’imā emri bi’l-ma‘rūf ve nehy-i ‘ani’l-münker eyleyen ẕevātıñ sīretine gider. Ve Ḥażreti Süleymān ‘aleyhisselām : *“Eḥaṭtü bimā lem tüḥiṭ bihī ve ci’tüke min Sebe’in bi-nebe’in yaḳīn*.”[480] “*İnnī vecedtü’m-ra’eten temlikühüm ve ūtiyet min külli şey’in ve lehā ‘arşun ‘aẓīm*”[481], ilā āḫiri’l-āyāt, müjdesiyle ḫiṭāb ėden şaḫṣ-ı ḥāżır-cevāb budur.

---

[472] Şahin, atmaca, doğan.

[473] **Derkenār**: Ve daḫi zürzūr bir ṭayrdır ki Fārisīde sār ismiyle meşhūrdur ve dā’imā bahār olan mevāżı‘da ḳarār ėder. Ḳazvīnī dėr ki: “Bizim bilādımız[a] ol ṭuyūr cānib-i Hind’den gelip niçesi bahr-ı muḥīṭde telef olur. Ve ol nevāḥīde sākin-i sevāḥil olanlar anlarıñ ecsād-ı meyyitesinden ḫaylī şey ḥāṣıl ḳılar. Zīrā ki telāṭum-ı emvāc anlarıñ lāşesin sāḥile iḫrāc ėtdikde ehl-i sāḥil anları ḥaṭab yėrine yaḳıp oduna muḥtāc olmazlar. *‘Acā’ibü’l-maḫlūḳāt.*

[474] Bıldırcın.

[475] **Derkenār**: Ve daḫi ‘aḳ‘aḳ bir ṭā’irdir ki keṣret-i ḫıyāneti her yerde ẓāhirdir. Ḥattā sāriḳ-i ḫuliyy ü cevāhirdir. Ve evkār u āşiyānesin mevāżı‘-ı ẓalīlde tekmīl ėder ve ba‘żan taḥt-ı süḳūfda ittiḫāẕ ėtdiği ma‘rūfdur. ‘Acā’ibü’l-maḫlūḳāt.

[476] Ördek.

[477] Kesker: “Basra ile Kûfe arasında bir nâhiyenin eski ismi. Tavuk ve piliçlerinin kesretiyle ve ucuzluğuyla meşhur idi.” (Kamus-ı Âlâm (online), 10.04.2023)

[478] Devekuşu.

[479] **Derkenār**: Ve daḫi Hüdhüd bir ṭayr-ı necībedir ki müntinetü’r-rāyiḥadır lākin Ḥażret-i seyyidü-enbiyā - ‘aleyhi ekmelü’t-taḥiyyā-dan mervīdir ki “Lā taḳtülū el-Hüdhüde fe-innehū kāne delīlü Süleymān ‘alehisselām ‘alā bu‘di’l-mā’i ve ḳurbihī ve eḥabbu en ya‘budallāhe ve lā-yeşrike bihī şey’en fī aḳṭāri’l-arżi. (Tefsîrü’s-Sa’lebî, 7/199)”. Dėrler ki ol ḥayvān, lānesiniñ eṭrāfın recī-i insān ile müstaḥkem ḳılar. ‘Anıñçün ‘uşşundan revāyiḥ-i müstekrihe gelir.‘Acā’ibü’l-maḫlūḳāt.

[480] “Derken Hüdhüd çok beklemedi, çıkageldi ve (Süleyman’a) şöyle dedi: “Senin bilmediğin bir şey öğrendim. Sebe’den sana sağlam bir haber getirdim.” (Neml 27/22)

[481] “Gerçekten, onlara (Sebe'lilere) hükümdarlık eden, kendisine her şey verilmiş ve büyük bir tahtı olan bir kadınla karşılaştım.” (Neml 27/32)

Ve ammā dīk-i mü'ezzin[482] şol ser-i rāhda vāḳı' ḥā'iṭ üzere vāḳıf olan şaḫṣ-ı pür-intibāhdır ki, ṣāḥib-i liḥye-i ḥamrā ve *mülteffün bi'r-ridā*[483], başında tāc-ı zi'ş-şerefāt ve 'ayneyn-i aḥmereyn ü intişār-ı cenāḥayn ile ḫuceste-ṣıfāt olup mānend-i a'lām-ı pür-iḥtişām zenebin cānib-i a'lāya i'lā ile şān ü nām bulmuşdur. Ve şol rütbe ḥarem-ı muḥteremi ḫuṣūṣunda saḫī vü ġayūrdur ki bulduġu ḥabbe vü bülġa ile anlara iḥsān-ı mevfūr eder. Ve evḳāt-ı ṣalavāta ġāyetde 'ārif ve deḳāyiḳ-i leyl ü nehāra nihāyetde vāḳıf olduġundan vaḳt-i esḥārda ḫalāyıḳı nevm-i ġafletden bīdār ėdip hem-sāye vü cīrān, anıñ mev'iẓe-i ḥasenesi birle ḥayrān ve ṣaġīr ü kebīr anıñ sesi ve ḫoş nefesi ile yaḳaẓān olurlar. Ve ezān u i'lāmında bütün leyāl ü eyyām bu evrāda devām eder: *Üzkurullāhe, mā eṭvale mā entüm nā'imūn! E li'l-mevti ve'l-bilā lā tezkürūn! E-mine'n-nāri lā teḫāfūn ve ile'l-cenneti lā teştāḳūn! Ve 'alā ni'amillāhi lā teşkürūn!*[484] **[52ª]** *Leyte'l-ḥalāyıḳa lem yuḫleḳū. Ve leytehüm iẕā ḫuliḳū 'alimū li-māzā ḫuliḳū.*[485]

Ve ammā dürrāc[486]-ı münādī şol tell-i ebyaż üzere ḳā'im şaḫṣ-ı zevi'l-eyādīdir kim ebyażu'l-ḫaddeyn, eblaḳu'[487]l-cenāḥayndır. Gūyiyā ṭūl-i rükū' u sücūd ile muḥdevdebü'ẕ-ẓahr olmuş ve nitāc-ı mütekāşire vü evlād-ı zükūr-ı mütebārike ile şöhret bulmuşdur. Bu daḫi eyyām-ı rebī'de bu tesbīḥ ile tercī' ėder: "*Bi'ş-şükri yedūmu'n-ni'am. Ve bi'l-küfri teḥullü'n-niḳam.*[488] **Naẓm:**

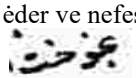
---

[482] **Derkenār**: Ve daḫi dīk bir ṭayr-ı keşīrü'ş-şehvet ve kendi nefsine 'ucb ü tekebbürü 'ādet eylemişdir ve ṭulū'-ı fecri her dem iḫbār için ṣıyāḥ-ı laṭīfesin birḳaç def'a tekrār eder. Ve 'acā'ib ḫaṣletindedir ki sā'āt-i leyāli fehm ü ferāset ėdip meşelā gėceler on beş sā'at olduḳda yine aña münāsib ötmeğe ri'āyet eder. Pes bu ṭarz-ı enīḳ, ilhām-ı ḫudā ile olduġu taḥḳīḳ olunmuşdur ve dėrler ki bir kimse ṣavt-ı dīk ile nevminde bīdār ola, şıḳlet-i nevmden anda eşer ü āşār ḳalmaz. Ve ṭā'ife-i düyūk fırḳa-i dücāca ġāyet muḥabbet eylediğinden anlara kemāl-ile i'āne vü ġayret ėdip bir dāne-i kem-miḳdār bulsa anlara īşār eder. Lākin bu saḫāvet kendiye hengām-ı cüvānī vü neşāṭda 'ādet olup vaḳt-i herem ü pīrīde ancaḳ kendi nefsine ri'āyet eder. Ḳaçan ezvācı olan dücāc yanına dīk-i āḫar gele anı def'a sa'y-i evfer ḳıla. Ve 'ādetindendir ki dücāc üzere kemāl-i ġayretinden anları verāsına alıp kendi dāḫil-i bāb-ı kümesde mānend-i pervāk (bekçi) ü ḥares muḥāfaẓaya müsāra'at eder. Ve 'ömründe bir def'a beyżası ẓuhūr eder ki beyża-i 'uḳr nāmıyla meşhūrdur. '*Acā'ibü'l-maḫlūḳāt.* Mütercemen.

[483] Elbiseye dolanmış.

[484] Allah'ı hatırlayın, ne çok uyuyorsunuz! Ölümü ve çürümeyi aklınıza getirmez misiniz? Ateşten korkmaz, cenneti arzulamaz mısınız? Ve Allah'ın nimetlerine şükretmez misiniz?

[485] Yaradılmışlar keşke yaratılmasalardı. Ve keşke onlar yaratıldıklarında, ne için yaratıldıklarını da bilselerdi.

[486] **Derkenār**: Ve daḫi dürrāc bir ṭayr-ı mübārek-i keşīru'n-nitācdır ki ẓahrı muḥaddeb bir şekl-i aġrebdir. Dā'imā nāsı muḳārabet-i rebī' ile ibşār ėdip "Bi'ş-şükri tedūmü'n-ni'am!"naġmesin tekrār eder ve ehl-i tecrübe dėrler ki, ṣavtı bu kelām-ı leṭāfet-irtisāmı ifhām ėder ve nefesi kemāl-i leṭāfet-iştimālde ve vezīnde-i rīḥ-i şimālde leṭāfet ü kemāl bulup hübūb-ı rīḥ cenūbda ile ma'yūb olur ḥattā ṭayerān bile ża'f-ile mat'ūb olur dėrler. Va ba'ż-ı ṣayyāddan bu ḥikāyeyi īrād ėderler ki: "Dürrāc üzerine bir bāzī ṣaldım ve verādan ḫāline nigerān oldum. Gördüm ki dürrāc elemiñ şerrinden ḫalāṣa 'ilāc için bir parça ġuṣn-ı şevke aldı ve müstelḳiyen arḳası üzere geldi. Pes bāz, eṭrāfında bir miḳdar pervāz ėdip iḳtināşından 'āciz ḳaldı. *'Acā'ibü'l-maḫlūḳāt.*

[487] Eblak: Kuyrukkakan kuşu, alaca, benekli, siyah puantiyeli.

[488] Nimetler şükür ile devamlı hale gelir ve küfürle de gazablara dönüşürler.

Sübḥāne rabbī vaḥdehū ‘azze ve celle

Ḥamden ‘alā na‘mā’ihī fe-ḳad şemel

Cā’e’r-rebī‘u ve’ş-şitā’u ḳad irteḥal

Ve vāzene’l-leylü’n-nehāra fa‘tedel

Ve dārati’l-eyyāmü ḥavlen ḳad kemel

Men ‘amile’l-ḫayra fe-fi’l-ḫayri ḥaṣal.[489]

neşīdin daḫi evrād ėdip ba‘dehū bu du‘ā ile ḳāḍiyü’l-ḥācāta münācāt ü ilticā ėdip dėr ki: "*Allāhümme’kfinī şerra benāti āvī ve’l-cevāriḥi ve’ṣ-ṣayyādīne min benī ādem veṣafat eṭıbbā’ahüm ve şehevāti merżāhüm.* [490] Ve ammā ḥamām-ı hādī[491] daḫi şol hevā üzere mu‘allaḳ uran ẕāt-ı pür-intibāhdır ki, bilād-ı ba‘īdeye īṣāl-i risāle için rū-be-rāh olmuşdur. Bu daḫi ẕehāb ü iyāb ve ṭayerānda bu neşīdi vird-i zebān ḳılmışdır.

Naẓm:

Yā vaḥşeten min fırḳati’l-iḫvān, yā ṭūle eşvāḳin
İle’l-ḫullān. Yā rabbi erşidnā ile’l-evṭān.[492]

Ve ammā, teẕrüc-i muġannī[493] şol şaḫṣ-ı ‘ucbe-kirdārdır ki tebaḫtür ü istikbār-ile vasaṭ-ı besātīnde beyne’l-eṣmār şemm-i rāyiḥa-yı reyhān ėder. Ve da’imā eṣvāt-ı ḥisān ile

---

[489] Sübhân olan Rabbim tektir ve şânı yücedir. Onun kuşatıcı nimetlerine hamd olsun. Bahar geldi ve kış göçüp gitmiştir. Gece, gündüze eşitlendi ve orta hâli buldu. Günler döndü ve değişerek tamamlandı. Kim hayır işlerse, hayırda kazanır.

[490] Allah'ım, beni çakalların, yırtıcıların ve avcı insanların şerrinden koru. Onların tabiatlarını beslenme, menfaat ve hoşlandıkları arzular bakımından tasvir etti. (Kahraman-Çalışkan, 2013, 2/183)

[491] **Derkenār**: Ve daḫi ḥamām, Fārisīde kebūter ismiyle be-nāmdır ve ṭuyūr içinde kemāl-i ẕekāvet ṣāḥibi olmaġın mesāfāt-ı ba‘īdeden evkārına hidāyet bulduġundan ḥamām-ı hādī laḳabıyla şöhret bulmuşdur. Ḥattā dėrler ki emkine-i aḳṣādan irsāl olunsa ṣu‘ūd-ı müdevver ile saṭḥ-ı hevāyı müstaḳarr eyledikde beldesiniñ emārātı birle istidlāl ėdip endek zamānda kendi mekānına īṣāl ėder. Ve yine dėrler ki bir kimse eğer murād ėderse ki re’s ü ẕenebi sevād ferḫa īlād ėtdire, çamurdan dilediği hey’et üzere bir ṣūret düzüp muḳābelesine naṣb ü irkāz ėde tā ki vaḳt-i ḥıżānede ḥamāmeniñ gözü doḳunduḳda ol ḳıyāfet üzere ferḫa ibrāz ėde. Ve yine ẕekāvet-i ḥamāmīye delālet ėder ki zümre-i nüsūru rü’yet ėtdikde ḫavf ü ḫaşyet ėtmeyip ‘ıḳābı gördükde kemāl-i dehşetden a‘żāsına mestī vü raḫāvet gelir. Nitekim şāt ü aġnām fīl ü cāmūsdan ḫavf ile pür-ālām olmayıp ẕenebi gördükde mürta‘iş-endām olurlar. *‘Acā’ibü’l-maḫlūḳāt.*

[492] Ey kardeşlerin ayrılığından doğan hüzün! Ey sadık dostlara artan özlem! Ya Rabbi, bizi vatanlar(ımız)a sevk et!

[493] **Derkenār**: Ve daḫi teẕrüc bir ṭā’irdir ki lisān-ı Fārisīde teẕerv nāmıyla ẓāhirdir. Dā’imā riyāż u besātīnde elḥān ü taġrīd-i leṭāfet-āyīn ile nāle vü enīn ėdip ve hengām-ı vezīden-i rīḥ-i şimālde ṣaḳīlü’l-eşkāl olup hübūb-ı rīḥ-i cenūbda hüzāl(sıskalık) ile ma‘yūb olur. Ve buyūżun vaż‘ eylemek murād ėtse anları āfātdan muḥāfaẓa için türāb-ı leyyinden dāḫil-i vekrine bir dā’ire imdād ėder. Ve dėrler ki ḥareket-i arż olacaḳ zamānı bir sā‘at aḳdem bilirler ve birḳaçı bir yėre gelip ṣıyāḥ-ı şedīde ḳılarlar. Ve hākeẕā zümre-i dürrāc daḫi bu minhāca sālik olurlar. ‘Acā’ibü’l-maḫlūḳāt.

naġamāt ü elḥān ėdip tertīb-i mevā‘iẕ ü merāṯī birle ḳulūb-ı pür-aḥzānı rāṯī olup dėr ki:

Naẓm:

Yā muġniyen li'l-'ömri fi'l-beyān
Ve ġārise'l-eşcāri ve'l-bustān
Ve bāniye'l-ḳuṣūri fi'l-büldān
Ve ḳā'iden fi'ṣ-ṣadri ve'l-īvān
Ve ġāfilen 'an nevbetihi'l-ezmān
İḫẕer ve-lā taġterra bi'r-Raḥmān
Ve'ẕkur ġade'r-raḥīle ile'l-cinān
Ev mücāverete'l-ḥayyāti ve'd-dīdān.
Ve bu'de ṭībi'l-'ayşi ve'l-mekān. [494]

Ve ammā ḳunbur-ı ḫaṭīb[495] işte şol şaḫṣ-ı erīb ü edībdir ki ḳalensüve-i ġabrā ile mürtefi'un fi'l-hevādır **[52[b]]** ve nıṣf-ı nehārda hengām-ı zer' ü ḥaṣādda ḫaṭīb-vārı ru'ūs-ı menābir-i eşcārda elḥān-ı muṭribe vü eṣvāt-ı leẕīẕe-i müferriḥa vü müneşşiṭa ile ḫuṭbesin teẕkār ve raḳde-i cehāletden ḫalāyıḳı bīdār ėder. **Naẓm:**

Eyne ulü'l-elbābi ve'l-efkār
Eyne ẕevü'l-erbāḥi ve't-tüccār
Min ḥabbeti'z-zürrā'i fi'l-ḳıfār
Yercūne aż'āfen mine'l-miḳdār
Seb'īne żı'fen kīle bi'l-mi'yār
Mevāhiben min Vāḥidin Ġaffār
"Fe'tebirūhā yā uli'l-ebṣār"[496]

[494] Ey ömrü beyanda zengin kılan! Ağaçları ve bostanları(n filizlerini) diken, şehirdeki kasırları inşa eden! Ey yüksekte ve sarayda oturan ve zamanın felaketlerinden gafil olan. Sakın, ve Rahmân'a karşı gururlanma! Yaşamın ve mekanın güzelliğinden sonra, yarın cennete yolcu (olacağını) ya da yılanlarla ve kurtçuklarla komşuluk (edeceğini) hatırına getir.

[495] **Derkenār**: Ve ammā ḳunbur bir ṭā'irdir ki Fārisīde ḥalūdile müştehiredir. Aṣvāt-ı muṭribe vü naġamāt-ı leẕīẕe ṣāḥibidir. Ve serinde ḳunzu'aya şebīh, mānend-i ṭāvūs bir nesne-i 'acībe vardır ve ol ṭayr-ı pür-neşāṭ ġāyet-ile şedīdü'l-iḥtiyāṭdır ki bir şey üzerine nāzil ü vāḳi' olduḳda ol şey'iñ şimāl ü yemīnin ve ḫalef ü ḳuddāmın mütetebbi' olur. Ma'a hāẕā yine faḫāḫ u şibāk üzerine cüst ü çālāk gider. Ve 'uşş ü lāne bināsını bir 'ucbe-edā ile ibdā eyler ki a'vād-ı ṣelāṣeyi bir nev'ḥaşīşe-i laṭīfe ile bir yėre istītāḳ ve nesc ü ḥıyāketin te'līf-i laṭīf ile yek-dīgere iltiḥāḳ ile pür-intisāḳ ėder. Şöyle ki, nev'-i beşer anıñ miṣlini i'māl eylemek muḥāl olduġu aẕherdir. '*Acā'ibü'l-maḫlūḳāt.*

[496] Akıl ve fikir sahipleri nerede? Kazanç sahipleri ve tüccarlar nerede? Tarlada çiftçilerin tohumundan, Yetmiş kat ölçek kadar, Bağışlayıcı Bir'den armağanlar. (Kahraman-Çalışkan, 2013, 2/184) Öyleyse "Ey akıl sahipleri! İbret alın (Haşr 57/2)".

Ve ba‘dehū bu āyātı ḳırā’ate ibtidār ėder : “*Ve ātū ḥaḳḳahū yevme ḥaṣādihī.”*[497] “*Ve lā taġdū ‘alā ḥardin ḳādirīne yeteḫāfetūne”.*[498] *“En lā-yedḫulennehe’l-yevme ‘aleyküm miskīnün*.”[499] Ve ba‘dehū bu pend-i dil-pesend ile ḫalāyıḳa va‘ẓ ėder: “*Men yezra‘i’l-yevme ḫayran, yaḥṣud ġaden ġıbṭaten. Ve men yaġris ma‘rūfen yecnī ġaden s̱emeren ṭayyiben ve ribḥan. E’d-dünyā ke’l-mezra‘ati. Ve’l-‘āmilūne min ebnā’i’l-āḫirati ke’l-ḥarrās̱i. Ve a‘mālühüm ke’z-zer‘i ve’ş-şeceri. Ve’l-mevtü, ke’l-ḥaṣādi ve’ṣ-ṣırāmi. Ve’l-ḳabrü ke’l-beyderi. Ve yevmü’l-ba‘s̱i ke-eyyāmi’d-diyāsi ve ehlü’l-cenneti ke’l-ḥabbi ve’s̱-s̱emeri. Ve ehlü’n-nāri ke’t-tibni ve’l-ḫaṭabi ve’l-fużāleti yevme, “yümeyyizüllāhü’l-ḫabīs̱e mine’ṭ-ṭayyibi ve yec‘alü’l-ḫabīs̱e ba‘żahū ‘alā ba‘żin fe-yerkümehū cemī‘an fe-yec‘alehū fī cehennem.” “Ve yüneccillāhi’l-leẕīne’t-teḳav bi-mefāzetihim lā yemessühümi’s-sū’ü ve-lā hüm yaḥzenūn.”*[500] Ve ammā bülbül[501]-i muḥākī, şol ġuṣn-ı şecerde maḳar ṭuṭan ṣaḫṣ-ı mu‘teberdir ki ṣaġīrü’l-cüs̱s̱e, serī‘u’l-ḥareke, ebyażü’l-ḫaddeyn, muġberrü’l-cenāḥayn *y*emīn ü yesārına keş̱īrü’l-iltifāt olan ẕāt-ı ‘ucbe-simātdır ve ġāyet-ile faṣīḥu’l-lisān ve ceyyidü’l-beyān ve keş̱īrü’n-naġamāt ve’l-elḥāndır ki, benī ādeme besātīn ü riyāżda ve leb-i cūdda ve eṭrāf-ı ḥıyāżda celīs ü ḳarīn olup büyūt u menāzillerinde daḫi dā’imā anlarla hem-nişīn olur. Ve naġamāt u elḥānında anlarıñ kelimātın taḳlīden ḥikāye vü beyān ve lehv ü ġaflātları āvānında daḫi tesbīḥ ile raṭbü’l-lisān olur : *Sübḥānallāhi, kem tel‘abūne ve kem tūle‘ūne? Sübḥānallāhi kem taḍḥakūne? Sübḥānallāhi e-lā testeḥiyūne? E-leyse li’l-mevti* **[53ª]** *tūledūne? E-leyse li’l-bilā tūraş̱ūne? E-leyse li’l-ḫarābi tübnūne? E-leyse li’l-fenā’i tecme‘ūne? Kem tel‘abūne ve tūle‘ūne? E-leyse ġaden temūtūne? Ve fi’t-türābi*

---

[497] “…Hasat günü de hakkını (öşürünü)[197] verin, fakat israf etmeyin.” (En‘ām 6/141)

[498] “Yoksullara vermeye gücünüz yettiği halde sakın bugün orada hiçbir yoksul yanınıza sokulmasın diye fısıldaşarak yola çıkmayın.” (Kalem 68/23-25 ayetlerini ifadeleri değiştirerek anlatmaktadır)

[499] “Bunun üzerine, “Sakın, bugün orada hiçbir yoksul yanınıza sokulmasın” diye fısıldaşarak yola koyuldular.” (Kalem 68/24)

[500] Bugün hayır eken, yarın mutluluk biçer. Kim bir iyilik (fidanı) dikerse yarın iyi bir meyve ve bir kazanç elde eder. Dünya bir tarla, ahiretin çocukları olan işçiler de çiftçilere benzer. Onların amelleri de tohum ve ağaç gibidir. Ölüm, hasad ve kesim gibidir. Kabir, harman gibidir. Kıyamet günü, ekin biçme zamanları gibidir. “Allah, pis olanı temizden ayırmak, pis olanların hepsini birbiri üstüne koyup yığarak cehenneme koymak için böyle yapar.” [Enfâl 8/37. (Âyet-i kerimedeki “li-yemîzallâhu” kısmı metinde değiştirilmiş ve “yevme” kelimesi de müellif tarafından eklenmiştir.)] ve “Allah, kendisine karşı gelmekten sakınanları başarıları sebebiyle kurtarır. Onlara kötülük dokunmaz. Onlar üzülmezler de.” (Zümer 39/61). (İşte o günde) cennet ehli tohum ve meyve, cehennem ehli ise saman, odun ve çer çöp gibidir.

[501] **Derkenār:** Ve daḫi bülbül, şol ṭayr-ı pür-ġulġuldür ki zebān-ı Fārisīde hezār-dāsitān nāmı-y-ile şöhret ü şān bulmuşdur ki ekş̱eriyā riyāż u būstānda, vaḳt-i rebī‘ hezār naġame vü tercī‘ ėder. Dėrler ki şükūfe-i verde kemāl-ile muḥabbet ėtdiğinden anı ḳaṭ‘ eyleyeni gördükde feryāda mübāderet ėder. Ve kendide farṭ-ı ḥarāret olmaġın aṣlā māya muṣāberet ėdemez. Ḳaçan eyyām-ı riyāḥ olduḳda ḳalīlü’l-irtiyāḥ olduġundan naġame vü ṣıyāḥ ėtmez. ‘*Acā’ibü’l-maḫlūḳāt.*

tüdfenūne[502], "*Kellā sevfe ta'lemūne*?"[503] yā ibn-i ādem! "*E-lem tera keyfe fe'ale rabbüke bi-aṣḥābi'l-fīl?"*[504] sūresin ilā āḫirihā tekmīl ve ba'dehū bu du'āyı ḳırā'at ü tertīl ėder. Ve dėr: "*Allāhümme'k-fınī min emri'ṣ-ṣıbyāni ve şerri senānīri'l-cīrāni. Yā ḥannānu ve yā mennān!"*[505]

Ve ammā Ġurāb-ı kāhin[506] şol mezra'ada sākin ü ḳāṭın olan şaḫṣ-ı mütefāṭındır ki libās-ı sevdā ile endāmı pür-zīb ü żiyā olan müttaḳī vü ḥaẕir ve eşhārda mübtekir, ṭā'if-i dār u diyār, ḳā'if-i nişāne vü āṯār, şedīdü'ṭ-ṭayerān, *keṯīrü'l-esfār fī aḳṭāri'l-büldān*[507], *muḫbirun bi'l-kā'ināt muḥaẕẕirün 'ani'l-āfātdır*[508] ki, na'īḳ ü inẕārında bu tesbīḥi fi'l-leyli ve'n-nehār tekrār ėder. "*El-vāḥā, el-vāḥa! E'n-necā, e'n-necā! İḥẕari'l-bilā yā men ṭaġā ve baġā! Eyne'l-meferru ve'l-ḫalāṣu mine'l-ḳaẕā, illā bi'ṣ-ṣalāti ve'd-du'ā! Le'alle rabbe's-semā, yekfīküm keyfe yeşā!*[509] Ve ammā ḫuṭṭāf-ı bennā[510], şol şaḫṣ-ı şāyiḥun fi'l-hevādır ki, ḫafīfü'ṭ-ṭayerān, müteḫālifetü's-seyrān, ḳaṣīrü'l-ricleyn, vāfirü'l-cenāḥayndır. Ol dā'imā terbiye-i evlād ü aḥfād için civār-ı benī ādeme ṭarḥ-ı bināyı i'tiyād ve anlarıñ ḥıfẓ u ḥimāsına istinād ėder. Müdāvim-i tesbīḥ-i esḥār ve fi'l-'aşiyyi ve'l-ebkār[511] keṯīrü'd-du'ā ve'l-istiġfārdır. Eyyām-ı şayfda 'ādeti seyr ü sefer ve hengām-ı rebī'de tertīb-i binā için iḫżār-ı ṭīn ü meder ėder. Ve evḳāt-ı şitāda kendiye maḳar ve meskeni ḳıldığı mekān-ı müsteḳar nerede olduġundan ulü'l-elbāb bī-

---

[502] Sübhânallâh! Nice oynuyorsunuz! Nice tutuluyorsunuz! Sübhânallâh ne çok küçümsüyorsunuz! Sübhânallâh, utanmıyor musunuz? Ölüm için yeniden doğrulmayacak mısınız? Çürümek için miras bırakılmıyor musunuz? Harab olmak için imar edilmiyor musunuz? Yok olmak için toplanmıyor musunuz? Ne çok oynuyor ve bağlanıyorsunuz! Yarın ölmeyecek misiniz ve toprağa gömülmeyecek misiniz?

[503] "Hayır; ileride bileceksiniz!" (Tekâsür 102/3)

[504] "Rabbinin, fil sahiplerine ne yaptığını görmedin mi?" (Fîl 105/1)

[505] Ey Hannân ve Mennân olan Rabb'im! Beni çocukların işine ve komşu kedilerin şerrine karşı koru.

[506] **Derkenār**: Ve daḫi ġurāb bir ṭayr-ı 'ucbe-kirdārdır ki her-bār ba'īdü'l-esfārdır. Ḳaçan fecr-i ṣādıḳ inbilāc ü inficār bula, ṭayerān ü seyrāna ibtidār ėder. Ve cevze ġāyet-ile muḥabbet eylediğinden andan vāfir cem' ėdip taḫte't-türāb defn ü iddiḫāra ġayret ėder. Ve daḫi ba'żan anlardan bir gürūh ictimā' ėdip bevādī vü ṣaḥārīde cemel ü feresiñ ekli için iṯrlerine ittibā' ėderler. Şöyle ki başına üşüp gözlerin oyarlar. Her ne ḳadar ol ḥayvānlar men' ü def'a sa'y ėderlerse daḫi memnū' olmayıp kemāl-i ḥırṣ-ile derilerin ṣoyarlar. '*Acā'ibü'l-maḫlūḳāt*. Mütercemen.

[507] Ülkelerin her köşesinde çokça uçan.

[508] Kainattan haber veren ve afetlerden sakındıran.

[509] Çabuk çabuk! Kaç kaç! (Kahraman-Çalışkan, 2013, 2/185) Ey zulüm ve taşkınlık eden! Beladan sakın! Salavat ve dua dışında, başına gelecek olandan kaçınılacak yer ve kurtuluş nerededir? Umulur ki göklerin Rabbi, sizi istediği şekilde korur.

[510] **Derkenār**: Ve daḫi ḫuṭṭāf, her dem bahār olan mevāżı'ı ṭavāf ėder. Ḳaçan bir maḥalde vaḳt-i ṣayf muḳārabet ėde, efrāḫın yanına alıp ol bilāda muhāceret ėder ki ol yėrde olan evkār-ı 'atīḳasında ḳarār ėde. Ve daḫi ittiḫāẕ-ı lānede bir 'acīb ẓarāfet ėder ki ṭīni ṣa'r-ile ḫalṭ ėdip ṭarḥ-ı bināya mübāderet ėder tā ki inhidām ü infiṣāmdan emīn olup birḳaç sene yėrinde devām üzere ḳıyām ėde. Bu cihetdendir ki iştiġāl-i binā zamānında bir miḳdār yapmışken terk ü ta'ṭīli birḳaç gün sezā görür tā ki esāsını cefāf bulup yėrinde pā-bercā ola. Eğer def'a-i vāḥidede cümlesin tetmīm eylese münhedim olup muḥtāc-ı ta'mīr ü termīm olur. Ve dėrler ki ittiḫāẕ-ı evkārda zümre-i ḫaṭāṭīf birbirlerine mu'āvenet-i bī-şümār ėderler. Ḳaçan emr-i binā resīde-i intihā ola, efvāhıyla mā getirip derūnunu müsāvī vü melsā ėder tā ki ṭīniñ ḫuşūneti zā'il olup efrāḫına istirāḥat ḥāṣıl ola. '*Acā'ibü'l-maḫlūḳāt*. Mütercemen.

[511] Gece gündüz.

ḫaberlerdir. Ve bu daḫi tesbīḥ ve du'āsında böyle gūyā olur ki: "*Sübḥāne ḫāliḳi'l-biḥāri ve'l-ḳıfār! Sübḥāne mürsi'l-cibāli ve mücri'l-enhār! Sübḥāne mūlicü'l-leyli fi'n-nehār!*[512] *Sübḥāne muḳaddiri'l-ācāli ve'l-erzāḳi fi'l-miḳdār! Sübḥāne men hüve'ṣ-ṣāḥibü fi'l-esfār! Sübḥāne men hüve'l-ḫalīfetü 'ale'l-ehli fi'd-diyār!*[513] **[53b]** Ba'dehū dėr ki: *Ẕehebnā fi'l-bilād. Ve ra'eynā aḥvāle'l-'ibād. Ve race'nā ilā mevżi'i'l-mūlād. Ve ṣālaḥnā ba'de'l-fesād. Fe-lillāhi'l-ḥamdü innehu'l-kerīmü'l-cevād.*[514]

Ve ammā, gürgī-i ḥāris şol şaḫṣ-ı ḳā'imün fi'ṣ-ṣaḫrādır ki, ṭūl-i raḳabe ile 'ucbe-nümā, ḳaṣīrü'r-ricleyn, vāfi'l-cenāḥayndır. Ṭayerānında 'āzim-i cevv-i semā ve ḥāris-i leyl gibi gėcede iken nevbet-i ṣafīr-ile pür-ṣadā olur. Ve tesbīḥ ü tehlīlinde bu ẕikr-i cemīl-ile gūyā olup dėr ki: *"Sübḥānallāhi müsaḫḫiri'n-*neyyireyn. *Sübḥānallāhi mārici'l-baḥreyn. Sübḥānallāhi rabbi'l-meşrıḳayn ve rabbi'l-maġribeyn. Sübḥānallāhi ḫāliḳi'ṣ-ṣaḳaleyn. Sübḥānallāhi hādi'n-necdeyn. Sübḥānallāhi'l-ḫāliḳi min külli zevceyni iṣneyn."*[515]

Ve ammā, ḳaṭā-yı kederī şol şaḫṣ-ı mer'īdir ki, sākin-i mesākin-i berārī vü ḳıfār ve leyl ü nehār misāfir-i dār u diyār olduġundan ḳalīlü'l-vürūd ile'l-enhārdır. Ġudüvv ü revāḥda ve mesā' vü ṣabāḥda bu tesbīḥ ü teẕkārı ikṣār ėder: "*Sübḥāne ḫāliḳi'l-eflāki'd-dā'irāt. Sübḥāne Bāri'i'l-bürūci'ṭ-ṭāli'āt. Sübḥāne müseyyiri'l-kevākibi's-seyyārāt. Sübḥāne mürsili'r-riyāḥi'ẕ-ẕāriyāt. Sübḥāne mürsi'l-cibāli'ş-şāmiḫāt. Sübḥāne müdebbiri'l-leyli ve'n-nehāri ve'l-evḳāt. Sübḥāne münşi'i'l-ḥayvānāti ve'n-nebātāt. Sübḥāne ḫāliḳi'n-nūri ve'ẓ-ẓulümāt. sübḥāne rāziḳi'l-ḫalāyıḳi fi'l-biḥāri ve'l-felevāt. Sübḥāne men yuḥyi'l-'iẓāme'd-dārisāt ve'l-cüṣeṣe'l-bāliyāti ba'de'l-memāt. Sübḥāne men kelle'l-elsünü 'an medḥihī bi-ḥaḳḳāyiḳi'ṣ-ṣıfāt.* [516]

Ve ammā ṭıyṭavī-i mübārek ü meymūn, şol şaḫṣ-ı ġarābet-nümündur ki, ḳāimün 'ale'l-'aṣā olduġundan hem-cinsi meyānından müsteṣnā olmuşdur. Ebyażü'l-ḥaddeyn,

---

[512] "Yûlicü'l-leyle fi'n-nehâri (Geceyi gündüze katar)" ifadesinin lafzen değişmiş şeklidir. (Bkz: Hadîd 57/6)

[513] Denizlerin ve bozkırların yaratıcısı her şeyden münezzehtir. Dağları demirleyen ve nehirleri akıtan; gündüzde geceye siper olan; akıbetleri ve rızıkları ölçülü biçimde takdir eden; yolculuklarda dost olan ve evlerdeki aileler üzerine halife olan (Allah)'ı tenzih ederiz.

[514] Ülkelere gittik, kulların hallerini gördük ve doğduğumuz yere geri döndük, bozulmadan sonra refah bulduk. Ve bu nedenle Allah'a şükürler olsun. Şüphesiz o, çok ikram edici ve cömerttir.

[515] İki parlak şeyi (güneş ve ayı) boyunduruğu altına alan; iki denizi birbirinden ayıran (Rahmân 55/19'da geçmektedir); iki doğunun, iki batının ve insanlar ile cinlerin Rabbi olan; iki tepenin Rabbi (ve) her şeyden çifter çifter yaratmış olan Allah her şeyden münezzehtir.

[516] Devreden feleklerin yaratıcısını, doğmuş olan burçların Bâri (yaratıcı)'sini, ; seyyarelerin yıldızlarını gezdiren; savuran rüzgarlar gönderen; yüksek dağları demirleyen; geceyi, gündüzü ve vakitleri tertip eden; hayvanları ve bitkileri meydana getiren; nûru ve karanlıkları yaratan; denizlerdeki ve çöllerdeki canlılara rızık veren; çürümüş bedenlere ve kemiklere can veren ve ölümden sonra dirilten, sıfatının hakikatlerini övmekten dillerin bitkin düştüğü Allah her şeyden münezzehtir.

ṭavīlü'r-ricleyn, ḫafīfü'r-rūḥ, ṣāḥib-i zekā bir ẕāt-ı nebāhet-intimādır. Leyālī-i muẓlimede vü evḳāt-ı ġaflāt-ı müdlehhime cins-i ṭuyūru şerr-i mār u mūrdan taḥẕīr ve ḫışb ü raḫīṣ ü bereket ile anları tebşīr ėder. Ve bu tesbīḥ-ile leyl ü nehār evḳāt-güẕār olur **[54ª] Naẓm:**

Yā fāliḳa'l-eṣbāḥi ve'l-envār!
Ve mürsile'r-riyāḥi fi'l-aḳṭār!
Ve münşi'e's-seḥābi ẕi'l-emṭār!
Ve mücriye's-süyūli fi'd-diyār!
Ve münbite'l-a'şābi ve'l-eşcār.
Ve muḫrice'l-ḥubūbi ve's-simār.
Fa'tebirū eyā uli'l-ebṣār!
Ve's-tebşirū yā ma'şere'l-eṭyār!
Bi-sa'ati'r-rızḳı mine'l-Ġaffār.[517]

Ve ammā hezār-ı luġavī-i keşīrü'l-elḥān, işte şol şeceriñ agṣānında istīṭān ėden şaḫṣ-ı melāḥat-nişāndır ki, ṣaġīrü'l-cüsse, ḫafīfü'l-ḥareke, ṭayyibü'n-naġamedir. Ve bu daḫi naġamāt ü elḥānında bu kelimāt ile münācāt-ı Sübḥān ve bu naẓm-ı naṣāyiḥ-nişān ile dir ki **Naẓm**:

Ḥamden li-men ẕi'l-ḳadri ve'l-iḥsān!
El-vāḥidi'l-ferdi ve ẕi'l-ġufrān
Yā mün'imen fi's-sirri ve'l-i'lān!
Kem ni'metin cā'et mine'r-Raḥmān?
Yefīżu ke'l-baḥri 'ale'l-insān
Yā ṭībe 'ayşin kāne fi'l-ezmān
Beyne riyāẓi'r-ravḥi ve'r-reyḥān
Vesaṭi'l-besātīni ẕevi'l-aġṣān
Müşmirati'l-eşcāri bi'l-elvān
Lev ennenī sā'adeni'l-iḫvān
Le-ẕākertühüm[518] *bi-keşrati'l-elḥān.*[519]

[517] Ey sabahları ve ışıkları ağartan! Cihetlere rüzgarları ulaştıran; yağmur dolu bulutu yaratan; memleketlerdeki selleri akıtan; çimenleri ve ağaçları topraktan bitiren, (sonra) tohumları ve ve meyveleri çıkaran! "Ey basiret sahipleri, ibret alın!" (Haşr 59/2) Ve ey kuşlar topluluğu, Gaffâr(olan Allah)'ın rızkının bolluğu ile sevinin!

[518]Metinde le-ẕākertüm şeklindedir, anlama uygun olması için kaynak metindeki hâli tercih edilmiştir.

[519] Güç ve ihsan sahibi, tek ve affedici olan Allah'a hamd olsun! Ey gizli ve açık olarak nimet veren! Rahmân'dan (bize) nice nimet geldi! (O nimetler) bir deniz misali dolup insanın üzerine taşar. Ey hayat, rahmet ve mis koku bahçelerinde ve ağaç dallarıyla dolu bostanların ortasında (olduğumuz) zamanlarda ne

Pes Ṭāvūs-ı feṭānet-me'nūs, ḥużūr-ı şāh-murġ-ı ẕī-şevketde her birin 'alā merātibihā evṣāfıyla irā'et ėtdikde melik dėdi ki: ″Ey vezīr-i rūşen-żamīr, bu cemā'atden risālete kimi lāyıḳ görürsüñ? Ve ol maḳāmda insān-ile münāẓara vü mübāḥeşeye ḳanḳı 'āḳili gönderirsiñ?″ Ṭāvūs daḫi *"Aṣlaḥallāhu'l-emīra"*[520] du'āsın teẕkīrden ṣoñra: ″Bu cemā'atden her ḳanḳısın resūl ü sefīr ėderseñ feṣāḥat-i lisāna ve ẕerābet[521]-i beyāna mālik olduḳlarından murād-ı mā-fi'ż-żamīrlerin ta'bīr ėderler lākin hezār-destān, feṣāḥat-i lisān ü cevdet-i beyānda ve ṭīb-i elḥānda cümlesinden fāyiḳu'l-aḳrān olduġundan bu ḫuṣūṣda anı irsāl, muvāfiḳ-ı meşreb-i ehl-i kemāl olduġu her yüzden 'ārin'ani'l-cidāldir.″ dėdi.

Resīden-i Sefīr-i Āḫar be-Melik-i Ḫaşerāt-ı Naḥīl-i Ḫuceste-eṣer.[522] Li-mütercimihi'l-ḥaḳīr:

[Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün]

1 Ey ḫāme-i şīrīn-zebān ve'y kilk-i sükkerrīn-dehān
Rāh-ı risāletde hemān sensin bugün ṣāḥib-beyān

[54^{b}]

2. Var şāh-ı naḥl'e vėr selām ādāb-ile eyle ḳıyām
Her ne ise aṣl-ı merām bir ḫoşça ḳıl anı 'ayān

Neṣr: Rāviyān-ı eḥādīṣ-i ḳıṣaṣ ve nāḳılān-ı āṣār-ı 'ibret ü ḥıṣaṣ, bu zemīnde naḳl-i ḥikāyeye müraḫḫaṣ ü muḫaṣṣaṣ olmuşlardır ki, vaḳtā kim sefīr-i āḫar, melik-i ḥaşerāt olan naḥliñ ḥużūrun müsteḳarr ėdip melik-i cinniyān maḥżarında ṭā'ife-i insān-ile zümre-i ḥayvānıñ muḫāṣama vü mürāfa'aların ḫaber vėrdiyse, melik-i ḥaşerāt olan ya'sūb[523]-ı ḫuceste-şıfāt emreyledi ki bir münādī, 'alā mele'i'l-ḥaşerāt, ilḳā-yı nidā-yı pür-naġamāt ėde. Pes ol münādī-i ferḫunde-eyādī, fırḳa-i ḥaşerātı ḥużūr-ı melike da'vet ėtdikde cümlesi ol nādīye müsāra'at ü mübāderet ėtdiler. Ez-cümle zenābīr ü ya'āsīb ü ẕübāb ve baḳḳ u circir[524] ve müskir ü meysirān(?) ve cü'alān ve ẕerārīḥ[525] ü cerād, ḥāṣılı her bir ḥayvān-ı ṣaġīrü'l-cüṣṣe ki ecniḥaları rīş ü veber ü ṣūfdan 'ārī ve ecsād ü a'żāları 'aẓm ü ṣa'r u a'ṣābdan berī olup şiddet-i ḥarr u ḳarr ile sene-i kāmile ta'ayyüş ile be-

güzeldi! (Allah) ağaçları renklerle meyvelendirdi. Eğer kardeşlerim bana yardım ederlerse, birçok şarkı okurum.

[520] Allah, emîri korusun.

[521] Metinde "derābet" şeklinde geçen kelime anlama göre tamir edilmiştir.

[522] Diğer elçinin uğurlu küçük haşereler kralının yanına ulaşması.

[523] Arı beyi, kraliçe arı.

[524] Kelime ile hangi anlamın kastettiği bulunamamıştır. Bununla birlikte "circise" olarak yazılan ve "küçük sivrisinek" manasına gelen bir kelime bulunmaktadır. Mütercimin yazdığı şekilde alınmıştır.

[525] Metinde ẕerārbiḥ şekilde yā'sız ve b ile yazılmıştır. Kelime kuduz böceği anlamına gelen ve çoğulu ẕerārīḥ olan ẕürrāḥ'tan geldiği için tamir edilerek yazılmıştır.

kām olmayan ḥaşerāt-ı felāket-encāmlar bir bir geldiler. Ve ol meclis-i müzdaḥimde ḥāżır oldular. Melik daḫi anları ḥaḳīḳat-i ḥālden ḫabīr ėdip içlerinden ḥużūr-ı melik-i cinniyānda münāẓaraya şāyān, bir resūl ü sefīr ṭaleb ėtdikde cemā'at-i ḥaşerāt bi'l-cümle müttefiḳatü'l-kelimāt, gelen elçiye dėdiler ki: ″'Acabā ṭā'ife-i benī ādem ne günā ḫaṣlet ile fażīletden dem ururlar ve ne yüzden zümre-i ḥayvānātıñ, ″'abīdimizdir″ dėyü üzerlerine yürürler?″ Sefīr daḫi: "Anlarıñ iftiḫārı ancaḳ kiber-i cüsse vü 'iẓam-ı ḫilḳat ve şiddet-i ḳuvvet ü ḳahr u ġalebe iledir.″ dėdi. Pes bu kelāmı za'īm-i zenābīr istimā' u ışġā ėtdikde: ″Cümlemiz ol maḳāma gidip selsāl-i muḥāvere vü mu'āveneyi yoluyla icrā ėderiz.″ dėdiler ve bir ṭarafdan za'īm-i zübāb daḫi meydāna şitāb ėdip: "Bizler ol cāya varıp ḫuṣūṣ-ı mezkūru īcāb ėtdiği vech-ile itmām etmemiz bī-irtiyābdır.‟dėdiler. Ḫulāṣa-i **[55ª]** kelām, zü'amā-yı baḳḳ u cerād u cerācir[526] bi'l-cümle kendilerin taḫṣīṣ ėdip cüyūş-ı bī-ḥesābların ol maḥalle gitmeğe ḥass ü taḥrīṣ eylediler. Ve her biri ″Bu māddeniñ 'uhdesinden yalñız biz geliriz.‟ dėyü söylediler. Lākin melik ya'sūb, *mu'arran 'ani'l-'uyūb*[527] ve vāḳıf-ı serā'ir ü ġuyūb olmaġla bunlarıñ bu cür'et ü cesāretlerin cemī'an tehcīn ü terzīl ėdip: ″Sizleriñ ancaḳ, bilā-fikr ü tedebbür muḫāṣama vü muḥāvereye mübāderetiñiz, bā'is-i ḥaḳāret ü tezlīldir.″ dėdikde ḫılāl-i cemā'atden biri basṭ-ı bisāṭ-ı maḳāl ėdip dėdi ki:*″Es-şiḳatü bi-naṣrillāh ve'ẓ-ẓaferu bi-'avnillāh.*[528] Dühūr-ı sālife vü ezmine-i sābıḳada ümem-i ḫāliye vü mülūk-ı cebābireye ėtdiğimiz gibi anları daḫi tārumār ve ḥayātlarından bī-zār ėderiz.″ Melik daḫi ol vāḳı'adan kemāl-ile āgāh olmadığından ḥaḳīḳatin istikşāf u istiknāh ėtdikde za'īm-i baḳḳa dėdi ki: ″Nemrūd-ı merdūduñ cünūd-ı nā-ma'dūdun bizler ne günā ḫarāb u yebāb ve maḳām u mesvāların dār-ı helāk ü tebāb eyledik! Ma'a hāẕā bizler ise ḥaşerāt içinde aşġaru'l-cüsse vü eż'afu'l-bünye olmaġla herkesiñ gözünde bir nesne değil iken ve ol la'īn daḫi ekber-i mülūk-i küre-i ḫāk ve 'aẓamet ü tekebbür-ile bī-bāk iken rū-yı arżı ol cünūd-ı bāġiye-i nā-pākden ser-ā-ser taṭhīr ü pāk eyledik.″ dėyince melik daḫi: "*Ṣadaḳte ve bi'l-ḥaḳḳi neṭaḳte*″[529] dėdi.

Beri ṭarafdan zenbūr daḫi ḥużūr-ı melik-i ma'delet-mevfūrda dėdi ki: ″Bizim cinsimiz ziyāde cesūr u ġayūr olduḳları aṣḳā'-ı biḳā'da meşhūrdur. Görmez misiz ki, benī ādem ḳaçan cebe vü cevşen-ile pür-silāḥ ve müstaġriḳ-i süyūf ü rimāḥ olup bir yanında sekākīn-i ḥidād meşdūd ve bir ṭarafında mezāriḳ-i pür-iltihāb mevcūd iken

[526] Mütercimin yukarıda "circir" şeklinde yazdığı kelimenin çoğuludur.
[527] Ayıplardan ârîdir.
[528] Güven ve zafer Allah'ın yardımıyladır.
[529] Doğru söyledin ve hakkı konuştun.

bizden biri re’s-i ibre mānendi ḥumesin[530] ol kimseye daldırıp cemī‘-i esliḥasın pür-kelāl ve kendisin ‘urża-i melāl ėdip ḥaddini bildiririz. ″Melik bunuñ daḫi aṣlını taḥḳīḳ üzere bilindiğinden sözünde taṣdīḳ ėtdi.

Öte cānibden za‘īm-i ẕübābe[531] **[55ᵇ]** daḫi maḳāl ü ḫiṭābete āġaz ve bu hevālarda pervāz ėdip dėdi ki: ″Ey melik-i rūşen-nihād bizler daḫi cesāret ü şecā‘atde üstādız. Görmez misin ki, ḳaçan bir sulṭān-ı pür-heybet ü ṣavlet serīr-i mülkünde nüdemāsıyla mücāleset ėdip ḥüccāb ü ḫuddām emām ü verāsında anı ḥaşerāt u mūẕiyātdan muḥāfaẓaya iḳdām ėtmişlerken bizlerden biri maṭbaḫ u müsterāḥdan[532]mülevveşü’r-ricleyn ve’l-cenāḥayn gelip elbise-i fāḫiresine ve vechine vü liḥyesine ḳonarız. Ve bī-muḥābā kendiden evvel ṣufrasına ṣunarız. Ol ḳadar a‘vān u enṣār bizleri men‘ ü def‘de nā-çār olurlar.” Ve bi’l-cümle her biri ṣıfat u pīşesin ve fikr ü endīşesin beyān ve melik daḫi anlarıñ kelāmına *″Ṣadaḳte″*[533] ile īḳān ėdip bunlara dėdi ki: ″Ey cemā‘at, sizlerde mevcūd olan cesāret ü celādet, ḥużūr-ı melik-i cinniyānda i‘tibāra şāyeste ḥālet değildir. Belki ol meclis-i Kerrūbī-maṭāfda mu‘teber olan ‘adl ü inṣāf ve diḳḳat-i naẓar u cevdet-i temyīz ile ittiṣāfdır. Eğer sizde bunlardan biri var ise meydāna getiriñ! Ve çoḳ vaḳit geçmeden bu işi başa yetiriñ!″ dėyince ol cemā‘at bi-esrihā ġavvāṣ-ı baḥr-ı fikret olup bir zamāndan ṣoñra hezār ḫaclet ü ḥayret ile ref‘-i ser ḳıldıkda ḥükemā-yı naḥlden bir ḥakīm-i ẕī-‘aḳl bu ḫuṣūṣu iltizām ve *″Esīru bi‘avnillāhi ve meşiyyetihī*[534] diyerek ḥużur-ı melik-i cinniyāna ‘azīmete ḳıyām eyledi. Ve anda ḥāżır olanlar “*E‘ānallāhu le-ke fīmā*

---

[530] Metinde şeddeli yazıldığı görülse de “diken” anlamındaki “ḥume” kelimesi olması daha makuldür. Kaynak metinde de böyle yer almıştır.

[531] **Derkenār**: E’ẕ-ẕübāb, ma‘rūfun. Vāḥidetühū ẕübābetün ve lā yuḳālü “ẕübbānetün” naṣṣa ‘alā ẕālik İbni Sîde ve’l-Ezherī. Ve ammā ṣāḥibü’ṣ-Ṣıḥāḥ fe-‘akese ẕālik fe-ḳāle: “Vāḥidühū ẕübānetün ve lā-yuḳālü ẕübābetün, ve’ṣ-ṣavābü: El-evvelü ve cem‘uhū fi’l-ḳılleti eẕibbetün ve fi’l-keṣrati ẕibbānün bi-kesri’-ẕ-ẕāli ve teşdīdi’l-bā’i ke-ġurābin ve aġribetin ve ġirbānin.” Ḳāle Cevherī: “Ḳāle Ebū ‘Abīd, yuḳālü arżun meẕebbetün bi-feṭḥi’l-mīmi ve’ẕ-ẕāli ey ẕātü ẕübābin.” Ve ḳāle’l-Ferrā’ü: “Arżun meẕbūbetün, kemā yuḳālü arżun mevḥūşetün ey ẕevātü vuḥuşin.” Ḳāle’l-Vāḥidī: “Ḳāle’z-Zeccācü, yüsemmā hāẕe’ṭ-ṭā’iru ẕübāben li-keṣrati ḥareketihī ve ıżṭırābihi.” Ve ḳāle ġayru’l-Vāḥidī, sümmiye bi-ẕālike li-ennehū yüẕebbü ey yüdfe‘u ve’ẕ-ẕebbü: el-men‘u ve’d-def‘u. *İşārāt.*
[Zübāb (kara sinek) bilinir. Onun tekili “zübābe”dir, “zübāne” denmez. İbni Sîde ve Ezherī böyle demiştir. Fakat Sıhah’ın sahibi bunun tam aksini söyler: “Onun tekili zübāne’dir, zübābe denmez.” Doğru olan birinci görüştür. Azı ifade eden çokluğu eẕibbe şeklinde, çok fazlalığı ifade eden çokluğu ise ġurāb-aġribe ve ġirbān’da olduğu gibi ẕ’nin kesralanması ve b’nin şeddelenmesi ile “zibbânun” olur.” Cevherî şöyle demiştir: Ebū ‘Abîd der ki, sineği bol olan yer anlamında mim’in ve ẕâ’nın fethası ile “arżun meẕebbetün derler. Ferrā şöyle demiştir: Vahşilerin bol olduğu yer anlamında arżun mevḥūşetün denildiği gibi “arżun meẕbūbetün (sinekli yer)denilir. Vâhidi demiştir ki: Zeccāc şöyle söyledi, “Çok hareket edip kımıldadığı için bu uçan şey zübāb olarak isimlendirilir.” Vâhidi dışındakiler de şöyle der: Böyle isimlendirilir çünkü o kovulur ve def edilir, “zebb” men etmek ve def etmek demektir. *İşārāt*.]

[532] Abdesthane anlamındaki bu kelime normalde “ḥ” ile yazılsa da metinde “ḫ” ile imla edilmiştir. Bu imla tercihinde kendisinden evvel gelen “maṭbaḫ” kelimesine ses olarak yakınlaştırılmak istenmesinin etkili olduğu düşünülebilir.

[533] Doğru söyledin.

[534] Öyleyse Allah’ın yardımı ve isteği ile yürütmesiyle gidiyorum.

‘azimte ve naṣarake fīmā ḳaṣadte ve aẕferake ‘ale’l ḫuṣamā’i ve’l-a‘dā’i.’’[535]du‘āsın verāsından ṣıdḳ u ḫulūṣ ile söyledi.

Resīden-i Berīd-i Dīger be-Maḥżar-ı Melik-i Cevāriḥ-i Ṭuyūr, ‘Anḳā-yı nīk-manẓar[536]. Li-mütercimihī:

[Fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]

1 Ey ḳalem perr açıp şitābān ol
Saña āsān gelir metā‘ib-i yol

2 Senden olur i‘āne vü imdād
Seni ḳıldım bu ḫidmet içre resūl

Neṣr: Ḳāṣıdān-ı feyāfī-i rivāyet vü sālikān-ı berārī-i ḥikāyet bu ḳıṣṣayı şu ṣūretde **[56ª]** āyīne-i devrānda irā’et etmişlerdir ki, vaḳtā kim resūl-i dīger ki feṭānet ü kiyāset ile müştehir idi, melik-i cevāriḥ-i ṭuyūr olan ‘Anḳā-yı letāfet-nümā ḥużūruna vāṣıl oldu ve mādde-i meẕkūreyi bi-tefāṣīlihā beyān ḳıldı. Pes emīr-i cevāriḥ bir münādī-i ẕī-şāna emr ü fermān ėdip vāḳı‘-i hāli hem-cinslerine i‘lān ėtdirdi. Eṣnāf-ı cevāriḥden nüsūr ü ṣuḳūr ve ıḳbān ü büzāt ve şevāhīn ü raḫam ve būm u bebġā[537] ve ne miḳdār muḳavvesü’l-minḳār, ẕī-miḫleb aṭyār ki ekl-i laḥm ile imrār-ı leyl ü nehār ėderler, ser-cümle ḥużūr-ı melike geldiler ve keyfiyyet-i māddeye künhi-y-ile vāḳıf oldular. Pes melik, vezīri olan gergeden-i dāfi‘u’-l-ḥüzne tevcīh-i ḫıṭāb ve meyānelerinde ″Bu ḫuṣūṣa elyaḳ kimdir?″ me’ālinde bir miḳdār su’āl ü cevāb olup āḫirü’l-emr, būm-ı şe’āmet-mersūmu bu maṣlaḥata aḥrā gördüğün melike iḫbār ü inbā ėtdikde melik: ″Būm[538]u ta‘yīn eylediğiñ vechi nedir tebyīn eyle!″ dėdi. Vezīr daḫi aṭvār-ı cevāriḥden bi’l-cümle ḫabīr olmaġla dėdi ki: ″Ey melik-i nīk-ḫaṣlet, zümre-i cevāriḥ ehl-i töhmet ṭavā’if olup insāndan nefret ü vaḥşet üzere olduḳlarından muḥāvere vü mükāleme ve münāẓara vü mu‘āmele ḫuṣūṣunda anlar bī-ülfetlerdir. Ne bunlarıñ merāmın nev‘-i

[535] Allah karar verdiğin hususta sana yardımcı olsun ve düşmanlara karşı seni zafere ulaştırsın.
[536] Diğer habercinin yırtıcı kuşların meliki olan hoş görünüşlü Anka’nın huzuruna gelmesi.
[537] Papağan anlamındaki bu kelime, metinde geçtiği tüm yerlerde “bīġā” olarak imla edilmesine karşın sözlüklerde bu kullanıma rastlanmamıştır. Arapça sözlüklerde “bebbeġā” olarak geçen kelime, Kâmûsu’l-Muhît’te “bebġā” şeklinde yer almaktadır. Bu metinde Osmanlı Türkçesinde bu şekilde kullanılma ihtimali düşünüldüğünden Kâmûsu’l-Muhît’teki harekeleri ile yazılmıştır. (Bkz: Osmanlıca Sözlükler -Kâmûsu’l-Muhît-, 21.06.2023)
[538] **Derkenār:** Ve daḫi būm i‘tiḳād-ı ‘avāmda bir ṭayr-ı meş’ūmdur ki kendide ża‘f-ı baṣar olmaġın nehārda āṣikār olmadığı ma‘lūmdur. Ve dā’imā kūşe-i vaḥdetde ferāġat üzere iḳāmet ėtmek ol ṣınıfa ‘ādet ü ṭabī‘at olmuşdur. Ve ḥayyāt-ı ḫabāṯet-kirdār anıñ ṣavtın istimā‘ ėtdikde bīḳarār olup herb ü firār ėderler. Ḳaçan nehār-ı pür-envār āşikār olduḳda yanına bī-şümār ṭuyūr-ı ṣıġār gelir. Ol daḫi anlarıñ ba‘žısın ṭutup ekl için riyāşın perākende ḳılar. Bu sebebden zümre-i ṣayyād şebekelerine anı rabṭ u bendi i‘tiyād ėtmişlerdir. Bu vech-ile ṭuyūru ol maḥalle īrād ėdeler. *‘Acā’ibü’l-maḫlūḳāt*. Mütercemen.

insān anlar ne de bunlar anlarıñ sözünü güş-ı cān ile diñler. Ammā būm-ı mehmūm, dā'imā anlarıñ menāzil-i dārise vü ḳuṣūr-ı ḫāliyelerinde sākin olduġu sizlere daḫi ma'lūmdur ki āṯār-ı ḳadīmeye baḳıp gerdiş-i devrāndan 'ibret alır ve ḳurūn-ı māżiyeniñ aḥvālin ḫalḳa ḥikāye ḳılar ve bundan başḳa zühd ü taḳvāda 'adīmü'l-miṯāl ve ṣıyām u ḳıyāmda ve iḥyā-yı leyālī-i pür-ẓalāmda naẓīri olmadıġı bī-ḳīl ü ḳāldir. Ekṯer-i evkātı nevḥa vü bükā ile mürūr ėder. Ve cüll-i ömrü ümem-i māżiye vü mülūk-ı sābıḳa dāsitānı ile 'ubūr ėder ve bir ṣā'ir-i ṣīrin-maḳāldir ki, her dā'im bu merṯiye ile ifāde-i ḥasb-i ḥāl ėder ***Naẓm:***

Eyne'l-ḳurūnü'l-māżiye?
Terakü'l-menāzile ḫāviye!
Ceme'u'l-künūze li-ġayrihim.[539]

[56^{b}]

Terakü'l-künūze kemā hiye
Ünẓur ileyhim hel terā?
Fī dārihim min bāḳiye!
İllā ḳubūran dārise.
Fīhā 'iẓāmun bāliye.[540]

Ve ba'żen bu nevḥa ile bükā ve çarḫ-ı kīne-cū dan iştikā ėdip dėr: **Naẓm***:*

Elā yā dāru ve'yḥake ḫabbirīnā!
Limāẕā ṣāra ehlüke yehcürūnā?
Fe-mā naṭaḳat ve lev naṭaḳat le-ḳālet!
Li-enneke ḳad baḳīte ve mā-baḳīnā.[541]

Ve gāh gāh mülāzım-ı āh u vāh olup bu tercī' ile ḳulūb-ı nāsı tevcī' ėder. **Naẓm:**

Se'eltü'd-dāra tuḫbiranī 'ani'l-aḥbābi mā fa'alū
Fe-ḳālet lī eḳāme'l-ḳavmü eyyāmen ve *ḳad raḥalū*
Fe-ḳultü ve eyne eṭlübühüm? Ve eyye menāzile nezelū?
Fe-ḳālet fi'l-ḳubūri ve ḳad leḳav vallāhi mā 'amilū.[542]

Ve ba'żı evḳātda daḫi ezmine-i māżiyeniñ aḥālīsi ḥālātını böyle ḥikāyet ėder: **Naẓm:**

---

[539] Eski çağlar neredедir? Evleri boş bıraktılar ! (Ve) başkaları için hazineler biriktirdiler.
[540] Hazineleri olduğu gibi bırakıp gittiler. Onlarak bak! İçinde çürümüş kemikler olan harap haldeki kabirler dışında evlerinden arta kalan bir şey görüyor musun?
[541] Ey vatan, anlat ve bizleri haberdar et! Senin topluluğun bizi neden terkeder oldu? Konuşmadı, eğer konuşsaydı söylerdi: "Çünkü sen bâki kaldın ama biz kalmadık."
[542] Memleketten, dostların ne yaptıklarına dair beni haberdar etmesini istedim. O ise bana dedi ki: "Kavim birkaç gün oturup göç etmiş." Öyleyse ben de : "Onları nasıl ararım? Hangi menzillere yerleştiler?" dedim. O da: "Mezarlarda" dedi. Muhakkak ki amellerine kavuştular.

Fi'z-zāhibīne'l-evvelīn

Mine'l-ḳurūni lenā baṣā'ir

Lemmā ra'eytü mevāriden

Li'l-mevti leyse lehā maṣādir

Ve ra'eytü ḳavmī naḥvehā

Yemżi''l-aṣāġiru ve'l-ekābir

Eyḳantü ennī lā muḥāle

Ḥayṣü ṣāra'l-ḳavmü ṣā'ir[543]

Ve bir niçe dem daḫi bu naġam ile ḫalāyıḳı pür-ġamm ü elem ėder. **Nażm:**

Nāme'l-ḫaliyyü ve lā uḥissü ruḳādī

Ve'l-hemmü muḫtaṣarun ledeyye visādī

Min ġayri mā seḳame erāhü eṣābenī

Hemmün erāhü ḳad eṣābe fu'ādī

Eyne'l-mülūkü'l-aḳdemūne 'ahidtühüm?

Beyne'l-'aẕībi ve beyne āli murādī

Arżun teḫayyerahā li-ṭībi mebḳalihā

Ka'bü'bnü Mürra[544] *ve'bnü Ümmi Dāvudī*[545]

Arżu'l-Ḫavernaḳi ve's-Sedīri ve Bāriḳ

Ve'l-ḳaṣri ẕi'ş-şerefāti min Şeddādī

---

[543] İlk gidenler içinde
Asırlardan bizim için basiretler vardı
Ölüm için varılacak yerler görmedim
Onların çıkış yerleri yoktur
Kavmimi o tarafta gördüm
Büyükler ve küçükler geçiyor
Geçmiş geri dönmüyor
Geridekilerden hiçbir geçmiş kalmıyor.
Kesinlikle inandım ki ben
Orada kavim dönüşmüş bir şey oldu (Kahraman-Çalışkan, 2013, 2/189)

[544] Örnek getirmedeki üstünlüğüyle tanınan Ka'b bin Mamet'in babası olarak geçmektedir. (Kahraman-Çalışkan, 2013, 189)

[545] İbn Ümmi Duad, cahiliye şairi Ebu Duad el-İyadî'dir. (Kahraman-Çalışkan, 2013, 189)

Ve le-ḳad ġanev fīhā bi-en‘ümi ‘īşetin

Fī ẓılli milkin şābiti’l-evtādī

Fe-iẕe’n-ne‘īmü ve küllü mā yülhā bih

Yevmen yeṣīrü ilā bilen ve nifādī

Cerati’r-riyāḥu ‘alā ma‘ālimi dārihim

Feke’ennehā kānet ‘alā mī‘ādī[546]

Ve daḫi bu eş‘ār-ı meẕkūre ile ḥavādiṯ-i rūzgārı iş‘ārdan ṣoñra bu āyet-i kerīmeniñ tilāvetine müsāra‘at ü ibtidār ėder: “*Kem terakū min cennātin ve ‘uyūnin? Ve zürū‘in ve maḳāmin kerīmin. Ve na‘metin kānū fīhā fākihīn.*[547] *Keẕālike ve evraṯnāhā ḳavmen āḫarīn.*[548] Bundan ṣoñra melik-i cevāriḥ olan ‘Anḳā, būm-ı maġmūm ile mükālemeye ibtidā ėdip dėdi ki:″Ey būm-ı zehādet-mersūm **[57ª]** vezīr Gergedeniñ seniñ ḥaḳḳıñda feṭḥ-i dehen ėtdiği ḫuṣūṣa münāsib dėr misin? Ve bizim ṭarafımızdan risālet için ol cānibe gider misin?″ Būm daḫi eydī-i insīden bāl-i pürmelāli melūm u mevhūm olduġun işrāb ėtdikde melik daḫi tekrār su’āl ile ḫiṭāb eyledi. Būm daḫi cevāba āġāz ve bu teşekkī ile dehen-bāz olup dėdi ki: ″Ṭā’ife-i insān yanına varmaġa bende cür’et ü ṭāḳat yoḳdur. Zīrā ki anlarıñ benim yüzümden şikāyetleri çoḳdur. Ez-ān cümle bizlere bilā-cürm şütūm-ı ġalīẓa vü serzeniş-i ‘anīfe ile dėrler ki: ″Ṭā’ife-i būm, ġāyet-ile meş’ūm ü meẕmūmdur ki, eğer bir kimseniñ ḫānesine vaż‘-ı ḳadem ėderse büsbütün ehl-i dār ‘urża-i ġamm u elem olurlar.″ Pes ġıyābımda böyle iftirāya ictirā ėdenler, ḥuẓūrlarında beni gördükde elbetde müheyyic-i nā’ire-i ‘adāvet ü baġżā ve netīcesi muḥārebe vü

[546] Boş kişi uyudu, uykumu hissetmiyorum
Bugün yastığım yanımda hazırdır
Bir hastalık olmadan, fakat bana şifa verdi
Gördüğüm tasa, yüreğime değdi
Nerede ilk krallar, onları tanıdım
Uzeyb ile istenen yer arasında
İyi bir dinlenme için seçtiği yer
Kab bin Mürre ve İbni Ümmi Duad'ın
Havernak, Sedir ve Barık'ın yeri
Ve şerefeli köşkünki sindattandır.
Orada zengin oldular en iyi hayatla
Sütunları sabit bir mülkün gölgesinde
O zaman nimetler ve oyalanılan her şey
Bir gün çürümeye ve delinmeye durur
Yurtları üstünde rüzgarlar esti
Sanki onlar sözleşmişlerdi (Kahraman-Çalışkan, 2013, 189)

[547] Onlar geride nice bahçeler, pınarlar, ekinler, güzel konaklar, zevk ve sefasını sürdükleri nice nimetler bırakmışlardı. (Dûhân 44/27)

[548] İşte böylece biz de onları başka bir topluma miras bıraktık. (Dûhân 44/28)

müşācereye intihā bulup temşiyet-i maşlaḥat ėdeyim dėrken żamīr-i münīriñiz iġbirārına bādī olur ḫaşlet ẓuhūr ėder. Lāyıḳ olan budur ki, bu ḫidmete başḳa bir ḳuluñuz istiḫdām ile ber-vefḳ-i dil-ḫāh nā'il-i merām olasız." dėdikde melik daḫi būm'dan istifsār ėtdi ki: "Sen 'aḳlıñca bu emre kimi ḥarī vü sezā-vār görürsüñ?" Būm eyitdi: "Zümre-i büzāt u ṣuḳūr u şevāhīn bu ḫuṣūṣda erbāb-ı temkīn olduḳlarında 'āmme-i ūḳalā müttefiḳīndir. Zīrā ki benī ādem her dem anlara kemāl-i ta'ẓīmden el üzere ṭutarlar ve üzerlerine toz ḳondurmayıp ḫuddām u a'vān yanlarında yatarlar. Eğer bunlarıñ biri ol ṭarafa irsāl olunsa ġāyet-ile münāsib olduġu bī-ḳīl ü ḳāldir." Çünki 'Anḳā kelām-ı būmu gūş-ı heveş-ile ışġā eyledi, berī cānibe teveccüh ėdip ol zümreye bu yüzden söyledi ki: "Ey cemā'at-i pür-feṭānet, būmuñ ḥikāyet eylediği kelāmı kiyāset ü dirāset-ile diñlediñiz mi? Ve mażmūn-ı 'ibret-nümūnun diḳḳat-ile añladıñız mı?" Fi'l-ḥāl, içlerinden bāz-ı bülend-pervāz kelām-ı ṣavāb- **[57b]**-encāma āġāẓ ėdip evvelā *"Ṣadeḳa'l- būmu fī-mā ḳāl"*[549] perdelerinde dem-sāz olup şāniyen bu ṭarz ile dehen-bāz olaraḳ bu 'uḳdeniñ ḥallinde şöyle kāşif-i rāz oldu ki: "Ṭā'ife-i insānıñ bizlerle ülfet ü ünsiyyeti uḫuvvet ü ḳarābet cihetiyle olmayıp belki ber-mūceb-i ḥırṣ ü āz bizim mekāsib ü ma'āyişimize ẓulmen ve ġaṣben enbāz ve şereh ü şehevāt-ile tābi'-i nefs-i emmāre ve lehv ü lu'b-ile maġrūr-ı dünyā-yı ġaddāre olmuşlardır. Anlarda ne ṭā'at-i ḫālıḳu'l-'ibād ve ne tefekkür-i ḥaşr u me'ād vardır. Belki cüll-i himmetleri maṣrūf-ı ferec ü şikem ve bütün tefekkürleri lüḫūm-ı ṭuyūr u ġanemdir. Belki bu ḫuṣūṣa bebġā[550] cümleden ziyāde lāyıḳ u aḥrādır ki, benī ādemden ricāl ü nisā' ve 'abīd ü imā' ve ṣıbyān u mecānīn ve 'avām u ḫavāṣ bi-küllihim ecma'īn, anıñ lisān-ı feṣāḥat-'unvānına ḥayrān ve ḫāṣṣaten 'ulemā vü ḥukemā muḥākāt-ı eḳāvīl ü eġānīsi ḫuṣūṣunda sekrān u velhān olurlar." Pes bebġā daḫi bāzıñ kelāmın ışġā ėtdikde: *"Bi-'avnillahi ve ḥavlihī ve bi-lutfihī ve ṭūlihī"*[551] Bu ḫuṣūṣda emr-i şehinşāhī vü fermān-ı ma'delet-penāhī bi's-sem'i ve'ṭ-ṭā'ati 'ale'r-re'si ve'l-'ayn olduġu bī-reyb ü meyndir. Velākin bu emr-i cesīm-i ẕī-ḫaṭarda evvelā melik-i nīk-maḥżardan, şāniyen iḫvān-ı ṣadāḳat-eşerden mu'āvin ü yāver ṭaleb ėderim." dėdikde melik daḫi: "Maḳṣūd u murād her ne ise bu nādīde īrād eyle." dėyince bebġā dėdi ki: "Evvelā sizden ḫulūṣ ile 'avn ü nuṣret ve fevz ü ḳuvvet bābında du'ā; şāniyen

[549] Baykuşun söyledikleri doğruydu.

[550] **Derkenār:** Ve daḫi bebġā ki Fārisīde ṭūṭī ismi-y-ile ifāde vü inhā olunmuşdur ki ol bir ṭayr-ı ḥüsnü'l-elvān ve behīcü'l-ebdāndır ki ekşeriyā aḫḍar ve ba'żan erzaḳ ve aḥmer ve aṣfer olur. Minḳārında ġılẓat ve lisānı 'arīż olduġundan tekellümünde feṣāḥat vardır ḥattā muḥāverāt-ı nāsı istimā' ėdip bi-lā fehm, ol ma'nā ḫurūf-ı müstaḳīm-ile anlara taḳlīd ü ittibā' ėder. Ḳaçan bir üstād aña ta'līm-i kelāmı murād ėtse ḫudāsına bir mir'āt isnād ėder ki bebġā kendi nefsin anda görür. Ve ḫalf-i mir'ātdan gelen ṣadāya ḳulaḳ urur. Ba'dehū tekellüme āġāz ile müddet-i ḳalīlde rātibe-i ta'allümü iḫrāz ėder. Dėrler ki levn-i ḥayevān ibdā-yı şürb-i māya meyelān ėtmez. Ve ėdeger ėderse meyyit-i bī-cān olur. '*Acā'ibü'l-maḫlūḳāt*, mütercemen.

[551] Allah'ın yardımı ve kudretiyle, Allah'ın lutfunun devamıyla.

cemā‘atden ‘an ṣamīmi’l-fu’ād, āmīn-i icābet-ḳarīn istimdād ėderim.″ dėdikde melik, ber-dāşte-i dest-i du‘ā ve ol cem‘-i keşīr āmīn ile dehen-küşā oldular. Ol vaḳt būm-ı ferāset-mersūm dėdi ki: ″Ey melik, ḳaçan tīr-i du‘ā hedef-i icābete işābet ėtmezse maḫż-ı naṣab u neḳab ü meşaḳḳat olur. Zīrā ki du‘ā nikāḥ u liḳāḥ meşābesinde olmaġla icābet daḫi netīce-i pür-felāḥ rütbesindedir. Pes ser-rişte-i du‘ā şerā’iṭine menūṭ olmadıḳda ḫayyiz-i ḳabūlde veted-i ḫuṣūle merbūṭ **[58ª]** olmaz.‟ dėyince melik-i ḫuceste-kirdār, būmdan şerā’iṭ-i icābet-i du‘āyı istifsār ėtdikde būm daḫi ol sırr-ı setīri bu ṣūretde ibrāz ü iẓhār eyledi ki: ″Niyyet-i ṣādıḳa vü ḫulūṣ-ı ṭaviyye birle dergāh-ı mucībü’l-mużṭarrīnde bükā vü enīn ve bunlardan muḳaddem ṣıyām u ṣalevāt ve ṣadeḳāt u ḳarābīn lāzımdır.″ dėdi. Pes cemā‘at-i ḫużżār: “*Ṣadaḳte fī-mā ḳulte eyyühe’z-zāhidü’l-ḫakīmü’l-‘ālimü’l-‘ābid*”[552] şenāsına ibtidār ėtdiler. Bundan ṣoñra müdebbir-i umūr olan melik-i ṭuyūr, evvel mevcūd olan cumhūr-ı mevfūra dėdi ki: ″Sizler bu ḫuṣūṣda ne dürlü tedbīre ẕāhib olursuz ki bu ḫayvānāt-ı ber-geşte-ḫālātıñ üzerinden cevr-i benī ādeme dāfi‘ ü sālib olalım? Ḥāl bu ki, bizim diyārımız anlara ġāyet-ile ba‘īd olduġundan ḫaylī müddet-i medīddir ki, ben bu ḳadar ‘iẓam-i ḫilḳat ve şiddet ü ḳuvvet ve ṭayerānda sür‘at ṣāḥibi iken anlarıñ diyārına müdāḫale ėtmeyip kūşe-i ‘uzletde ferīd ü vaḥīd oturup eṭbā‘ u eşyā‘ım daḫi cezā’ir-i ḫāliye vü cibāl-i şāmiḫalarda mesken tutdular. Ve birāderim gergeden daḫi şerr ü mekr-i benī ādemden kendiyi istiḫlāṣ żımnında berārī vü ḳıfārda ḳarār eyledi. Yine böyle iken dāmen-i rāḥatımız dest-i ta‘addīlerinden ḳurtulmayıp bizleri yine muḫāṣama vü münāẓaraya da‘vet-ile selb-i istirāḥat ėderler. Eğer bizden biri murād eylese külle yevmin anlardan a‘dād-ı keşīri nehb ü ḫaẓf-ile bu maḳāma īrād ėdip anlarıñ cem‘iyyetin perīşān ü berbād ėder, lākin şiyem ü aḫlāḳ-ı ebrārdan değildir sū’-i ef‘āllerine baḳıp mücāzāt-ı eşrār ėde. Belki anları fi‘āl-i şenā‘at-me’āllerinde terk ėdip civārlarından mübā‘adet, aḥsen-i aḥvāl olduġu teslīm-kerde-i ehl-i kemāldir. Biz anları aḫẕ ü batş-ı Melik-i müte‘āle ḫavāle ėdip rāḥat-i bāl ile bunca eyyām ü leyāl ‘ibādāt ü ṭā‘ate ḳıyām ü iştiġāl ėderiz. Ve ba‘ż-ı evḳātda rükūb-ı baḥr-ile seyyāḥ-ı bilād ü şehr olduḳlarında riyāḥ-ı ‘āṣıfe ol ḳavm-i ṭāġīniñ sefā’inin bu **[58ᵇ]** eṭrāfa ṭarḥ u ilḳā ėtdikde yine bizler anlara bedreḳa vü reh-nümā oluruz ve niçe kere keştīleri şikeste olup elvāḥ u aḫşāb üzerinde dil-ḫarāb olanları daḫi ġarḳ-āb olmadan ḫalāṣ ḳılarız. Lākin anlara bu elṭāf-ı firāvān bir vech-ile serzeniş ü imtinān değildir, belki *″Şükran li-na‘māi’l-meliki’l-müste‘ān″*[553] ve *″Ḥamden limā a‘ṭānā min cezīli’l-iḥsān″*[554]dır.

[552] Ey zahit, bilge, ve alim kul. Söylediklerin doğrudur.
[553] Kendisinden yardım dilenen melîk (olan Allah) ‘a şükür.
[554] Bize bolca ihsan edenin verdiklerine hamd.

Resīden-i Sefīr-i Âḫar be-Melik-i Baḥriyān Tinnīn-i Ġarābet-nişān.[555] **Li-mütercimihi'l-ḥaḳīr:**

[Fe'ūlün fe'ūlün fe'ūlün fe'ūl]

1 Gel ey kilk-i seyyāḥ-ı baḥr-ı midād
Seni rehber ėtmiş bu yolda 'ibād

2 'Aṣā-yı hüner-ver olaldan beri
Eder ehl-i diller saña i'timād

Neşr: Ġavvāṣān-ı biḥār-ı ma'rifet ü seyyāḥān-ı lücce-i ḥaḳīḳat bu ḳıṣṣa-yı pür-ḥişşeyi nādī-i ehl-i ḥikmetde şöyle rivāyet ėderler ki, vaḳtā kim elçiyān-ı ḥayvāndan bir resūl-i güzīn daḫi ḥayvānu'l-baḥr olan tinnīn ḥużūruna varıp vāḳi'-i ḥāli naḳīr ü ḳıtmīr ta'rīf ü tebyīn ėtdikde ol daḫi vesāṭat-ı münādī ile şımāḥ-ı baḥriyyānı pür-ṭanīn ėdip ḥużūr-ı 'izzet-temkīnde cem' olmaların ta'yīn ėtdi. Pes eşnāf-ı ḥayvānāt-ı baḥriyyeden kevāsic[556] ve tenānīn ve temāsīḥ ve delāfīn ve sümūk ve ḥītān ve sereṭānāt ve selāḥif ve ḍafādi', ḥāṣılı yedi yüz miḳdārı muḫtelifetü'ṣ-ṣuver ve'l-eşkāl ve'l-elvān 'asākir-i firāvān cem' oldular. Ve fevc fevc ḥużūr-ı melik-i baḥriyyāna geldiler. Ve resūl-i behāyimiñ maḳṣadı ne yüzden olduġun ṣıġār u kibār bildiler. Pes melik Tinnīn-i pür-heybet, resūlden aḥvāl-i insānı künhü-y-ile su'āle 'azīmet ėdip dėdi ki: ″Ey resūl-i sütūde-eşer, ṭā'ife-i beşer, sā'ir ḥayvānāt üzerine ne dürlü ḫışāl-ile iftiḫār ėtdiklerin baña ḫaber vėr ki, kiber-i cüşşe ile midir yoḫsa şiddet ü ḳuvvet ve ḳahr u ġalebe-ile midir? Eğer bu ṣıfātdan biri ile mübāhāt ėderlerse şimdi bu maḳāmdan ḳalḳıp ol araya giderim. Varıp ol cemā'ate bi-esrihim nefḫa-i vāḥide-ile iḥrāḳ ėderim. Ve bu nefes-ile daḫi ecsām u ecsādların ceẕb ėdip **[59ª]** yudarım.″ Resūl daḫi güzīde-i ehl-i 'uḳūl olduġundan cevāba şitāb ü müsāra'at ėdip ol maḳāmda: ″Rücḥān-ı 'aḳl ü fünūn-ı 'ilm ve ġarā'ib-i ādāb ve luṭf-i ḥiyel ü diḳḳat-i ṣanāyi' ve fikr ü temyīz ve ẕekā-yı nüfūs-ile muḥāvere olunur.″ dėmeğe mübāderet eyledi. Tinnīn daḫi resūle ḫiṭāb ėdip dėdi ki: ″Ol evṣāfdan bir nebẕesin baña işrāb eyle tā ki merāmların fehm ü idrāk-ile derūnumuz tārikī-i ġamdan rūşenā vü tāb-nāk ola.″ Resūl daḫi bu uṣūlde mıżrāb-zen-i sāz-ı beyān ve bu perdede āġāze-i muḥāvere vü mücāvebe-ile şīrīn-zebān oldu ki: ″Ey melik-i tābende-nihād! Görmez misin ki ṭā'ife-i insān her dürlü füsūn u ḥiyelde üstād olup muḳteżā-yı ḥiyel-i vāfire, ġavṭa-yı ḳu'ūr-ı biḥār-ı ẕāḫire ėdip telāṭum-ı emvāc-ı baḥr-ı

[555] Elçinin, denizlerin kralı garip özellikli ejderhanın yanına ulaşması.
[556] Kılıç balığı, köpek balıkları. Kevsec'in cemidir. Metinde "kevāciḫ" şeklinde imla edildiyse de anlamı sözlüklerde bulunan şekliyle alınmıştır. (Tevakku, 10.06.2023)

ücācdan hirās ü bāk ėtmeyip niçe dürlü cevāhir ü mercān ve dürer-i tāb-nāk iḫrāc ėderler. Ve keẕālik, ber-mūceb-i fikr ü kiyāset, şol rütbe himmet ü ġayret ėderler ki ḳılāl-i cibāl-i şāmiḫāta ṣu‘ūd ve anda bulunan lāne-i efrāḫ-ı nüsūru ‘uḳbāna vürūd ėdip ümmehāt ü ābālarınıñ pençe vü minḳārlarından hirās ü ibā ėtmeyip bī-muḥābā anları aḫẕe ictirā ėderler. Ve hākeẕā ‘ilm ü tedebbür ve ḥads ü tefekkür ḳuvvetiyle elvāḥ u aḫṣābdan ‘acele-i pür-şitāba i‘māl ėdip ektāf-ı ṣevrān ve cevāmīse rabṭ u bend ile aḥmāl-i ṣiḳāl iḥmāl ėdip eṭrāf-ı bilād ü cibāle ve şarḳ u ġarb ve cenūb u şimāle seyr ü sefer ėderler. Ve hemçünān vüfūr-ı ‘aḳl ü ‘irfān ile sefā’in ü merākib tertīb ü terkīb ėdip şiddet-i riyāḥ u emvācda aña rākib olup biḥār-ı ba‘īdetü’l-aḳṭārda seyāḥat-i meşāriḳ ü maġārib ėderler. Ve yine bunlar gibi a‘māḳ-ı kühūf ü maġārāta duḫūl ile cevāhir-i ma‘deniyye envā‘ına vuṣūl bulup niçe ẕeheb ü fiżża ve emṣālini iḥrāz ü istiḥṣāl ėderler. Ve ber-īn ṭarīḳ ba‘ż-ı ehl-i tedḳīḳ ü taḥḳīḳ, olanları sāḥil-i biḥārda **[59^{b}]** ve meşra‘a-yı enhārda i‘māl-i ṭılsımāt ėdip bu ḳadar ḥīṭān ü semekāt ṣayd ėderler. Sizlerden on biñ miḳdārı tenānīn ü kevāsic ü temāsīḥ ḳadar olamazlar ki anları ol derece żabṭ u ḳayd ėde. Velākin ey melik-i küşāde-żamīr, saña müjde vü tebşīr olsun ki ḥużūr-ı melik-i cinniyānda ṭā’ife-i insān bunlardan biriyle ilzām-ı ḫuṣamāya pūyān olmayıp belki bilā cevr ü i‘tisāf, ḫışāl-i ‘adl ü inṣāf-ile ittişāf üzere olup münāẕarāt u ḥükūmātlarında īrād-ı ḥücec ü beyyināt ėderler. Yoḫsa ẓann olunmasın ki ḳahr u ġalebe vü mekr ü ḥīle ṭarīḳine giderler.″ dėyince melik tinnīn, maḳālāt-ı resūlü ṣıdḳ u yaḳīn ile ışġā ėdip maḥżarında mevcūd olan cünūd-ı nā-ma‘dūda nidā ėdip dėdi ki: ″Bu ḫuṣūṣa meyāneñizden kimi lāyıḳ u sezā görürsüñüz? Ve cemā‘atimiz ṭarafından niyābet ve ol maḳāmda benī ādem-ile münāẕaraya cesāret ėder kimi bilirsiñiz?″ Ol ḥīnde müncī-i ġarḳā olan dulfīn[557]-i ferāset-āyīn maḳāla āġāz ve bu ḫuṣūṣa ḥūt-ı mümtāz, ḥarī vü lāyıḳ olduġun ībrāz eyledi. Melik Tinnīn su’āl ėtdi ki: ″Ḥūtu ḳanḳı ḫaṣleti için bu maṣlaḥata ta‘yīn ėtdiñ?″ Dulfīn daḫi böyle tebyīn ėtdi ki: ″Zīrā ḥūt, kiber-i cüsse vü ‘iẓam-ı ḫilḳāt ve aḥsen-i ṣūret ü enẓaf-ı beşere ile mevṣūf u men‘ūt olup beyāżlıġı kemāl-i neḳāvet ve cesed ü bedeninde melāset ve seyrinde esra‘-ı ḥareket ve şiddet-i sebāḥat ve netāc u evlādında keşret ü vefret der-kārdır ki biḥār u enhār ve baṭāyiḥ ü ‘uyūn-ı ṣıġār u kibār anlarla mümtelī vü mele’ān olduġundan ḳābil-i ‘add ü şümār değildir. Ve bundan başḳa benī ādem ‘indinde ḥūt, ṣāḥib-i yed-i beyżādır ki bir nebī-i ẕī-şāna bir müddet baṭnında melce’ ü meşvā ḳıldıḳdan ṣoñra ehvāl ü aḥzān-ı baḥr-ı bī-pāyāndan incā eylediğinden

[557] Yunus balığı anlamında kullanılan balık ismidir. Kâmusu’l-Muhît Tercümesi’nde bu şekilde zaptedilmiştir. (YEK Kamus, 21.06.2023)

mā‘adā, benī ādem ‘indinde müsteḳarr-ı arż, ẓahr-ı ḥūtda olduġuna ittifāḳ-ı ārā vardır.″ dėdi. **[60[a]]** Pes tinnīn, ḥūt-ı celālet-mekīn ṭarafına iḳbāl ve: ″Dulfīn’iñ tebyīn ėtdiği evṣāf sende var mıdır?‟ dėyü su’āl ėtdikde ḥūt dėdi ki:″Her ne kim ẕikr eyledi, muvāfıḳ-ı vāḳi‘-i ḥāldir. Lākin ben ḥaḳīr-i nā-tüvān, bī-zebān olduġumdan ol meclisde icrā-yı maḳāl ėdemem. Ve dest ü pādan maḥrūm olmam sebebiyle meşy ü ḥarekete bī-mecāl olduġumdan ol maḳāma gidemem. Ve firḳat-i māya ışṭıbārım daḫi olmamaġla berārī vü ḳıfārda ‘urẓa-yı helāk ü tebār olurum. Ammā cinsimizden süleḥfāt-ı ‘ucbe-ḥarekāt bu ḫuṣūṣa cümleden elyaḳ-ter olduġu ḳatı aẓherdir. Zīrā ki mā-i biḥārdan infiṣāl ü infikāka ṣābir ve baḥrda ta‘ayyüşü gibi berde daḫi ‘ıyş u zindegānīye ḳādir olup deryāda ve ḳarada ṣāḥib-i teneffüs ve ḫalvet ü keşretde erbāb-ı teferrüsdür. Ve bunuñla bile bedeninde ḳuvvet ve ẓahrında ṣalābet ve ‘użvunda ciyādet olduġundan eẕā vü cefāya ṣabūr, bir merd-i ḥalīm ü vaḳūrdur.″ dėdi. Tinnīn daḫi süleḥfāta ″Böyle midir?‟ dėyü su’āl ėtdikde *″Ṣadekā’l-ḥūtu fī-mā ḳāl″*[558] maḳālinden ṣoñra tinnīne ‘arż-ı ḥaḳīḳat-i ḥāl ėdip dėdi ki: ″Ey melik, benim ol maḳāma varmaġa ve bu maṣlaḥatı görmeğe, ḳudret ü ḳuvvetim yoḳdur. Zīrā ki meşyimde baṭ’ u siḳlet olduġundan ṭuruḳ-ı ba‘īdeye sefer ėdip gidemem. Ve lisānımda ḫares ü lüknet olmaġla vaẓīfe-i sefāreti yoluyla icrā ėdemem. Lākin sereṭān-ı ġarābet-‘unvān bu emri rü’yete şāyāndır ki, keşret-i ercülile ceyyidü’l-meşy ü serī‘u’l-ḥarekāt olup ḥiddet-i maḫālīb ve şiddet-i ‘ażż-ile muḳātele vü muḥārabāta ḳādir ve eẓāfīr-i ḥidād ü esnān-ı ciyād-ile miṣli nādir bir şaḫṣ-ı mütederri‘ü muḳātildir ki her muḥārebeye ḥāżır olur.″ Pes Tinnīn-i ‘aceb-timsāl anı daḫi istinṭāḳa iḳbāl ėtdikde ol daḫi bu yüzden maḳāle isti‘cāl eyledi ki: ″Ey melik, ben ol maḥalle ne yüzle varayım? Ve ol nādīye ne ṣūret-ile gireyim ki bu heykel-i ‘acīb ve ḫilḳat-i **[60[b]]** ġarīb ki bende vardır, suḫre-i ḥayvān u insān ve mel‘abe-i nisā’ u ṣıbyān olurum, şol sebebden ki beni görürler, bir ḥayvāndır ki re’s nümāyān olmayıp ‘aynānı ketfī üzere mekān ṭutmuş ve femi ṣadrında bitmiş ve şefetān-ı meşḳūḳetānı iki cānibe gitmiş, ercül-i şemāniye-i muḳavvese vü mu‘avvece birle yemīn ü şimāle meşy ü ḥareket ėder. Pes bu hey’et-i pür-veḳāḥat ile benim ol maḳām-ı mehābete varmam maḥż-ı rezālet ü farṭ-ı belāhetdir. Velākin timsāḥ-ı pür-felāḥ, bu maṣlaḥata sezā-vār olduġu müsellem-i ehl-i ṣalāḥdır. Zīrā ki keşret-i ercül ü ‘unuḳ-ı ṭavīl ile mevṣūf ve sür‘at-i ‘adv ü ciyādet-i meşy-ile ma‘rūf, vāsi‘-dehān,‘arīżu’l-lisān, vāfirü’l-esnān, ḳaviyyü’l-ebdān, mehībü’l-manẓar, behiyyü’l-maḥżar, şedīdü’t-taraṣṣud li’l-maṭālib, ġavvāṣu’l-mā li’l-me’āribdir.″ dėdi. Pes melik daḫi timsāḥ’a ḫuṣūṣ-ı meẕkūru ibrām ü ilḥāḥ ėtdikde ol

[558] Yunus balığının söyledikleri doğru.

daḫi bu i‘tiẕār ile cüyende-i necāḥ u felāḥ olup dėdi ki: ″Ey melik, ben ġāyet-ile ġażūb u żacūr ve ġaddār u muḫtelis ve hārib ü ferrār olduġumdan ṭā’ife-i insān ve zümre-i cinniyān ḥużūrunda meş’ūm u menfūrum. Ḥālbuki anlar ṭarafından gelen sefīr şöyle taḳrīr ėder ki, o maḥalde ḳahr u ġalebe ve żacret ü ‘acele ġāyet meẕmūm imiş. Pes bu işde ancaḳ ma‘ḳūl u mülāyim olan vech-i enfa‘, irsāl-i taḳī vü müteverri‘ ḍıfda‘dır ki leyl ü nehār, tesbīḥ ü tehlīl ü eẕkār-ile dem-güzār ve bi’l-‘aşiyyi ve’l-ibkār, ḫuṣūṣen vaḳt-i esḥārda temcīdāt ü taḥmīdāt-ı Kird-kār ve münācāt-ı ḫālıḳu’l-leyli ve’n-nehār ile güẕārende-i rūzgār, ḥalīm ü vaḳūr ve veri‘ ü ṣabūr bir merd-i ġayūrdur. Ve ekṣer-i evḳātda benī ādem-ile muvāneset ve ḥıyāż u cedāvil ü enhār kenārlarında anlara muḳārebet ėder ve nezd-i beşerde iki def‘a yed-i beyżā göstermeğe maẓhar olmuşdur. Biri ḥażret-i Ḫalīlü’r-raḥmān, ilḳā-yı nīrān olunduġu zamān, naḳl-i māya şitābān olup iṭfā-yı **[61ª]**[559] nār-ı sūzān için ṭafre-zenān olaraḳ ḫaylī pūyān u devān oldu ve bir def‘a daḫi cenāb-ı Mūsā bin ‘İmrān ḥażretleriniñ zamān-ı sa‘d-iḳtirānlarında ġarḳ-ı Fir‘avn-ı bī-īmān için vāfir āzmāyiş-i ġayret ü idmān eyledi. Ve bunlardan mā‘adā feṣāḥat-i lisān-ile tesbīḥāt ü tehlīlāt ve tekbīrātı bī-pāyān ėtmegin kendiye vaẓīfe-i devrān eylemişdir. Ve ḥayvānāt içinde berren ve baḥren ḥüsn-i meşy ile seyr ü seyāḥate gider. Ve ḳu‘ūr-ı biḥārda ve feyfā-yı ṣaḥrā vü ḳıfārda sefer ėder. Ṣūreti ‘acīb ve sīreti daḫi ġarībdir. Görmez misin ki ‘aynān-ı berrāḳatān ve zirā‘ān u keffān-ı mebsūṭatān ile gāh meşy-i mütevassıṭ ile yürür ve gāh veṣebāt-ı mütevāfirāt ile müsāra‘āt kılıp ve gāh gāh leb-i enḥār ü ḥıyāżda mürabba‘ oturur.″ dėdikde melik tinnīn ḍıfda‘dan bu maṣlaḥatıñ iltizāmın istid‘ā eyledikde ol daḫi ‘sem‘an ve ṭā‘aten’ dėyip melikden ricā-yı du‘ā ve

---

[559] **Derkenār**: Ve daḫi ma‘lūm ola ki hevām ü ḥaşerāt, ḥayvānāt içinde efrād-ı bī-ġāyātdır ki ‘add ü ḥaṣrın ancaḳ ol Ḫālıḳu’l-mevcūdāt bilir. Anıñçün küberā-i müfessirīnden bir niçe muḥaḳḳıḳīn, “Ḳuli’n-ẕurū māẕā fi’s-semāvāti ve’l-arżi.” (De ki: Göklerde ve yerde neler var, bir baksanıza. 10/101) ve daḫi “Ve yeḫluḳu mā lā-ta‘melūn” (Bilemeyeceğiniz daha nice şeyleri de yaratır. 16/8) miṣilli āyāt-ı belāġat-nümūn tefsīrinde şöyle ta‘yīn ü tebyīn eylediler ki bir kimse müşāhede-i ġarā’ib-i ḫalāyıḳ-ı Sübḥāniyye ve muṭāla‘a-i ‘acā’ib-i maṣnū‘āt-ı Yezdāniyye murād ėderse vasaṭ-ı ġıyāżda bir miḳdār nār īḳād eyleyip görsün ki ol żiyāya ne dürlü ḥaşerāt ü hevām gelir. Ve ol maḥalde anlardan ne gūnā izdiḥām ḥāṣıl olur ki her ṣınıfı bir ṣūret-i ‘acībe ve her ṭā’ife bir hey’et-i ġarībe üzeredir. Ma‘a hāẕā mevāżı‘-ı ġıyāż u cibāl ve sühūl ü berārī niçe iḫtilāf üzere ise anlarda bulunan hey’āt-ı ḥayvānāt daḫi birbirlerine müşākil olduḳları bī-ḫilāfdır. “Ve mā ya‘lemü cünūde Rabbike illā hüve.” (Rabbinin ordularını kendisinden başkası bilmez. 74/31) Ve daḫi ma‘lūm ola ki nāsdan bir ṭā’ife-i bī-idrāk ü fühūm bu hevām ü ḥaşerātda bu ḳadar mużırrāt var iken ḥāṣā menfa‘atleri nā-ma‘lūmdur dėmeğe cesāret-ile melūm ü meẕmūm olmuşlardır. Ma‘a hāẕā ol Ḥakīm ü ‘Allām her bir maḫlūḳunda bir maṣāliḥ-i külliye-i ‘ām idrāc eylediği edille vü berāhīne ġayr-ı muḫtācdır. Görmez misin ki şülūc ü emṭārda bilād ü ‘ibāda niçe menāfi‘-i bī-şümār var iken beyt-i ‘acūz ḫarāb ü ḫasār-ile tār u mār olması nā-be-hencār değildir. Keẕālik bu hevām ü ḥaşerāt müvāzenen mi‘râż-ı(fāside ve ‘ufūnāt ü ḳāẕūratdan ḫalḳ olunmuşlarken def‘-i ehviye-i vebā’iyyeye menfa‘atleri bī-ġāyāt ve taṣfiye-i hevā sebebiyle ṣıḥḥat-i nebātāt ü ḥayvānāt vücūda geldiği muḫtāc ola. Ve bürhānāt değildir her ne ḳadar baḳḳ ü ẕübāb les‘ ü eẕā-yı ḥayvānāt ėtdikleri bī-irtiyāb ise de ḥattā meşhūrdur ki ẕübāb ü ḫanāfis ü dīdān dekākīn-i baḳḳāl ü ḳaṣṣābda istīṭān ile keşīr u firāvān olup dükkān-ı bezzāz ü ḥaddādda mekş ü ārāmı i‘tiyād ėtmezler. Fe-sübḥānehū mā a‘ẓame şānühū. ‘*Acā’ibü’l-maḫlūḳāt li’l-Ḳazvīnī*. Mütercemen.

cemā‘at-i ḥużżārdan ṣıdḳ-ı bāl-ile ‘āmīn’ irticā eyleyip ‘āzim-i nādī-i melik-i cinniyān ve ḥużūr-ı insān oldu.

Resīden-i Resūl-i Dīger be-Melik-i Hevām Ş̲u‘bān-ı Heyābet-irtisām.[560]Li-mütercimihī:

[Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]

1 Ey ḳalem ş̲u‘bān gibi müşkīn lu‘ābıñ ṣaç bugün
Ḳufl-ı bāb-ı mu‘ciz-i Mūsa’yı ḫalḳa aç bugün

2 Bu siyāhlıḳda yed-i beyẓāyı eyle āşikār
Kim seniñ taḥlīline ehl-i beyān muḥt*ā*c bugün

Neş̲r: Rāviyān-ı aḫbār-ı müteselsile-i ezmān ve nāḳılān-ı āş̲ār-ı mütevāfire-i devrān serrişte-i dürer-i ḥikāyātı mānend-i menāḳıb-ı mār, bu resm-i bārīk üzere keşīde-i silk-i beyān ėderler ki, vaḳtā kim berīd-i dīger melik-i hevām olan ş̲u‘bāna varıp ḥaḳīḳat-i muḥākemeyi ḫaber vėrdikde bir münādī-i ḫoş-edā, ecnās-ı hevāma nidā vü ṣadā ėdip ser-cümle ḥayyāt u efā‘ī ve ‘aḳārib u cerārāt ü deḫḫālāt ve żabb u sām-ı ebraṣ ve ḥarābī vü cerrārī[561] ve ‘aẓāyāt[562]u ḫanāfis ü benāt-ı mervān ve ‘anākib ve ‘uhūb (?) ve neml ü cenādib[563] **[61b]** ü berāġīş̲[564] ve ḳaml[565]ve sevālik (?) ve ḳurūd ve ṣarāṣır ve eṣnāf-ı dīdān ki, kimi ‘ufūnātdan mütekevvin ve bir ṣınıfı rü’üs-i eşcārda mütevekkin ve cins-i āḫarı lübb-i ḥubūbātda ve ḳulūb-i eşcār-ı rāsiḫātda veyāḫud ecvāf-ı ḥayvānātda mütevaṭṭın ve bir niçesi ḫall ü ş̲elcde peydā ve ṣınıf-ı dīgeri ṭīn ü sirḳīnde rū-nümā ve bir miḳdārı daḫi ẓulümāt ü maġārātda ittiḫāẕ-ı me’vā ėdenlerdir. Gürūh-ı enbūh gelip melik-i pür-şükūh ḥużūrunda müş̲ūl ėtdikleriñe hey’et ü ḳıyāfetleri ve eşkāl ü ṣūretleri ḥayret-dih-i ehl-i ‘uḳūldür. ‘Add ü iḥṣāṣına ancaḳ ol Ḫālıḳu’l-berāyā ‘ālim ü dānādır.

---

[560] Elçinin, haşerelerin heybetli kralı yılanın yanına ulaşması.

[561] Cerrâr akrebe benzer bir haşerat çeşidiymiş. Bu çoğulu sözlüklerde bulamasam da mütercim onu kastediyor.

[562] ‘Aẓāya (kertenkele) kelimesinin çoğuludur. Mütercim metinde yā yerine mim imla etmiştir. Anlamı dikkate alınarak düzenlenmiştir.

[563] Cündüb (çekirge) kelimesinin çoğuludur. Mütercim “ḥanādib” şeklinde imla etse de bu yazımın anlamsal karşılığı bulunamadığından aslı ile yazılmıştır.

[564] **Derkenār**: El-berāġīş̲ü, vāḥidühā bürġūş̲etün, bi-żammi’l-bā’i ve’l-fetḥi ḳalīlün. *İşārāt.* [Berāġīs (pireler)’in tekili bürġūş̲e’dir. Bā’nın zammesi ile fethalı hâli azdır.]

Derkenār 2) : Ve daḫi berġūş̲, ẓahrı aḥdeb bir düveyyibe-i esved ü aġrebdir ki ḳaçan naẓar-ı insān aña dūçār ola, anı ḥiss ėdip gāh yemīn ü gāh şimāle ṣıçrar. Ḫāṣılı naẓar-ı insāndan ġaybūbet ėdince ḳadar ḳaçar. İbn-i Sīnā dėr ki, beyża çıḳarıp terbiye-i evlād ėtmeği i‘tiyād ėtmişdir lākin ‘ömrü beş gün olup ṣoñra ‘urża-i tebār u fesād olur. ‘*Acā’ibü’l-Maḫlūḳāt.*

[565] **Derkenār**: Ve daḫi ḳaml beden-i insānda vesaḫ u araḳdan tevellüd eylediği müttefiḳdir. Ve anıñ beyżası ṣı’bāndır ki ercül ü eydīsi ġayr-ı müstebāndır. Ḳaçan beyżasın ilḳā eylese e̱vāḳdan bir maḥall-i maḥfūẓaya ilṣāḳ ėder ki izālesi müte‘assir olduġu bī-ḫilāf ü şiḳāḳdır ve dėrler ki ṣa‘r-ı esvedden ḳaml-i esved ve ebyażdan ebyaż ve eşḳardan eşḳar ve aḥmerden aḥmer tevellüd eylediği müştehirdir. *‘Acā’ibü’l-Maḫlūḳāt.*

Pes melik-i hevām olan s̲u‘bān, bir zamān bunlarıñ hey’āt-ı ‘acībe vü eşkāl-i ġarībesine nigerāñ olup kemāl-i ḥayret ü dehşet birle sergerdān oldu. Zīrā ki, anlar cüs̲sede aṣġar ve ‘adedde ekṣer, eż‘afü’l-bünye, eḳallü’l-ḥīle müşevveşü’l-ḥavās ve’ş-şu‘ūr ve ‘adīmü’l-liyāḳat bi’l-umūr olduḳlarından ḫaylī zamān tefekkür-i mevfūr eyledi. Andan ṣoñra vezīri olan ef‘ī’ye[566] dėdi ki: ″Bu fırḳadan ḫuṣūṣ-ı meẕkūra kimi aḥrā görürsün? Ve ol maḳāma münāẓara vü mükālemeye ḳanḳısın elyaḳ bilirsin? Bunlarıñ ise ekṣeri aḫres ü ebkem ve niçesi daḫi bī-hūş u eṣamdır. Ne libās-ı cesedleri ercül ü eydī ile ārāste ve ne ḳabā-yı tenleri minḳār u miḫleb ve rīş ü ṣa‘r [u] veber-ile pīrāste, belki ser-cümle żu‘afā vü mesākīn ve ‘urāt u bī-ḳuvvet ü ḥīle, ‘aceze vü ḫufātdır.″ dėyip bī-iḫtiyār anlara taḥannün ü şefḳat birle dīdeleri eşk-bār olup, mānend-i ḳaṭarāt-ı emṭār-niṣār, dümü‘-ı bī-şümār ve anlarıñ ḥaḳḳında ilticā-yı dergāh-ı dānende-i ġayb u āşikār birle bu du‘āyı dilinde tekrār eyledi. Ve bu yüzden anlarıñ her ḫuṣūṣda ‘acz ü meskenetin söyledi. Ve dėdi: *″Yā ḫāliḳa’l-ḫālḳi! Ve yā bāsiṭa’r-rızḳi! Ve yā müdebbira’l-umūri! Ve yā müdīra’l-ezmineti ve’d-duhūr! Ve yā erḥame’r-rāḥimīn! Ve yā enīse’l-münḳaṭı‘īn!* **[62ª]** *Ve yā men hüve bi’l-manẓari’l-a‘lā! Ve yā men yesme‘u ve yerā! Ve yā men ya‘lemü’s-sırra ve aḫfā! Ente ḫāliḳuhā ve rāziḳuhā! Ve ente muṣavviruhā ve müdebbiruhā! Ve Mu‘īdühā ve Mübdi’ühā! Ve Muḥyīhā ve Mümītühā! Kün lehā ve lenā veliyyen! Ve nāṣıran ve ḥāfıẓan ve mu‘īnen ve hādiyen ve mürşiden yā erḥame’r-rāḥimīn! İstecib du‘ā’enā yā rabbe’l-‘ālemīn!”*[567] *dėyip* vāfir bükā vü enīn ėtdikde ol cemā‘at bir aġızdan *:”Āmīn yā mucībe’s-sā’ilīn!”*[568] dėdiler.

Der-beyān-ı Ḫuṭbe-i Ṣarṣar-ı Ḫuceste-eṣer[569]. Li-mütercimihi’l-ḥaḳīr:

[Fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]

1 Ey ḳalem sende çoḳ feṣāḥat var
Münşe’ātıñda ḫoş belāġat var

[566] **Derkenār**: Ve daḫi ef‘ī bir ḥayye-i ḳaṣīru’ẕ-ẕenebdir ki cüs̲sesi ḫabās̲et ile mürettebdir. Ve ‘ayneyni ṭūlānī olmada sā’ir ḥayvānāta muġāyir ve ḥadeḳası mānend-i cerād ḫārice bāriz ü ẓāhirdir. Ḳaçan gözü iḫrāc olunsa yüzünde yine çeşmi ẓuhūr ėdip a‘mā olduġu ḳatı meşhūrdur. Ve hengām-ı şitāda dört māh taḥte’t-türāb mānend-i merīż-i bī-tāb meks̲ ėdip hevālar mu‘tedil olduḳda ḫārice şitāb ėder. Lākin ol vaḳt gözlerinde tārīkī vü ẓulmet olmaġın ḥaṣīṣe-i rāzyānc cānibine mübāderet ėdip anı ‘ayneyne mesḥ ü imrār eyledikde müncelī vü tāb-dār olur. ‘*Acā’ibü’l-Maḫlūḳāt.*

[567] Ey mahlukları yaratan! Rızkı yayan! İşleri döndüren! Zamanları ve asırları döndüren! Ey merhametlilerin en merhametlisi! herkesle ilişkisini kesenlerin dostu! Yüksek görünüşte olan! Ey işiten ve gören, sırrı ve gizli şeyleri bilen! Sen onların yaratıcısı ve rızıklandıranı, surete büründüreni ve yöneteni, ilk var edeni ve ve tekrar dirilteni, yaşatanı ve öldürenisin. Ey merhametlilerin en merhametlisi! Ona ve bize velî, yardımcı, koruyucu ve yol gösterici ol! Ey alemlerin rabbi, duamıza icabet et!

[568] Âmin, ey dua edenlerin duasını kabul eden!

[569] Uğurlu cırcırböceğinin hutbesi hakkında.

2 Sensin ancaḳ haṭīb-i ehl-i kemāl
Nefesiñde ‘aceb ḥalāvet var

Neşr: Rāviyān-ı ḳıṣaṣ-ı leṭā’if ve muḫbirān-ı āṯār-ı ẕarā’if bu ḳıṣṣa-yı ‘ucbe-edāyı nādī-i ehl-i kemālde şu ṭarz üzere ilḳā-yı ṯımāḫ-ı aṣḥāb-ı ma‘ārif ėderler ki, vaḳtā kim melik ṯu‘bān-ı pür-aḥzānıñ ra‘iyyet ü cünūduna bu rütbe taḥannün ü re’fet birle şefḳat-i bī-pāyānın ṣarṣar[570]-ı ḫoş-zebān, sem‘-i cān ile diñlediyse ol cāy-ı feraḥ-fezāda bir ḥā’iṭa irtiḳā ve eṣvāt ü elḥān ve naġamāt-ı leẕīẕe-i dāfi‘u’l-aḥzān birle tevḥīd-i Bārī vü taḥmīd-i perverdigārīye dehen-küşā olup dėdi: *"El-ḥamdü lillāhi naḥmedühū ve nesta‘īnühū. Ve neşküruhū ‘alā na‘mā’ihi’s-sālifeti ve ālā’ihi’d-dā’imeti. Fe-sübḥāne’l-ḥannānü’l-mennānü’d-deyyān!Ve sübḥānallāhi’l-vāḥidi’l-eḥadi. Sübbūḥun ḳuddūsün rabbü’l-melā’iketi ve’r-rūḥi. El-ḥayyi’l-ḳayyūm. Ẕi’l-celāli ve’l-ikrām. Ve’l-esmā’i’l-‘iẓāmi ve’l-āyāti ve’l-bürhāni ḳable’l-emākini ve’l-ezmāni! Ve’l-cevāhiri ẕevāti’l-kiyān. Lā hevā’e fevḳahū ve lā mā’e taḥtehū! Muḥteciben bi-nūrihī. Mütevaḥḥiden bi-vaḥdāniyyetihī. Ve esrāri ġaybihī lā semā’e mübniyyeten ve lā arża medḥuvveten . Ṯümme ḳażā ve debbera kemā şā’e ve ḳaddera. Fe ebde‘a nūran basīṭan. Lā min heyūlā müteheyyi’etin ve lā min ṣūratin mütevehhimetin. Bel bi-ḳavlihī ‘Kün’ fe-kāne. Ve hüve’l-‘aḳlu’l-fa‘‘ālü ẕü’l-‘ilmi ve’l-esrāri. Ḫaleḳa’-l-ḫalā’iḳa. Lā li-vaḥşetin kānet* fī *vaḥdetihī. Ve lā-isti‘ānetin bi-eḥadin ‘alā emrin mine’l-umūri. Ve lākin yef‘alü mā yeşā’.* **[62b]** *Ve yaḥkümü mā yürīd. Lā mu‘aḳḳibe li-ḥükmihī. Ve lā meradde li-ḳażā’ihī. Ve hüve serī‘u’l-hisābi.”*[571]dėyip bundan ṣoñra melik Ṯu‘bān’a ḫiṭāb ėdip dėdi ki: ″Ey melik-i müşfiḳ-i raḥīm ve’y dāver-i müteḥannin-i kerīm, bu ṭā’ife ża‘īfetü’l-ebdān ve ṣaġīratü’l-ciṯmān ve ‘urāt u ḥufāt olduḳları içiin nālān ü giryān ola, zīrā Ḫudā-yı vāhibü’ṣ-ṣuver ḥayvānlarıñ her birin bir ṣūret-i ‘acībeye maẓhar ėtmişdir ki, kimi ‘aẓīmü’l-ḫilḳat ü ḳaviyyü’l-bünye vü şedīdü’‘l-ḳuvvedir ve

[570] Metinde “şarşır” olarak imla edilen kelime anlamına ulaşılamadığı için kaynak metindeki haline yer verilmiştir.

[571] Allah’a hamdolsun. Ona hamd eder ondan yardım dileriz. Ona bol ve devamlı nimetlerinden ötürü şükrederiz. Şefkatli ve cömert olan Allah’ı tespih ederiz. Tek olan Allah’ı tespih ederiz. (O) münezzeh, Kuddûs, meleklerin ve ruhların Rabbi’dir. “Hay ve kayyum, mekanlardan, zamanlardan ve üstünde hava, altında su bulunmayan varlık sahibi cevherlerden önce celal, ikram, büyük isimler, ayetler ve burhanların sahibi! Henüz dikilmiş bir gök ve yayılmış bir yer yokken kendi nuruyla gizlenen, vahdaniyeti ve gaybının sırlarıyla bir olan! Zatına nispetle her şey için açık ve her şeyden gizli olanı tenzih ederim. Sonra hükmetti ve yönetti, dilediği gibi takdir etti, diledi, sonra ne hazır heyuladan ne hayali suretten olan basit bir nur yarattı. Bilakis "Ol!" demesiyle oldu. O, ilim ve sırların sahibi faal akıldır. Mahlukatı ne birliğindeyken korktuğu için ne de herhangi bir işinde onlardan yardım istediği için yarattı. Fakat o dilediğini yapar, istediğine hükmeder. Hikmetinde kusur arayan, hükmünü reddeden yoktur. O çabuk hesap görür.” (Kahraman-Çalışkan, 2013, 2/194)

kimi ża‘īfü’l-bünye vü ḥaḳīrü’l-cüsse vü ḳalīlü’l-ḥilyedir. Velākin yine mevāhib-i celīle vü ‘aṭāyā-yı cezīlesin anlara ‘ale’s-seviye vėrmişdir. Ve cümlesiniñ ālāt ü edevātın vech-i münāsib-ile rūzī ḳılmışdır ki anlarla celb-i menāfi‘a muḳtedir ve def‘-i mażārra ḳādirlerdir. Görmez misin ki, fīl-i demāna cüsse-i ‘aẓīme vü bünye-i ḳaviyye vü ḳuvvet-i şedīde iḥsān ėtmişdir ki anlarla şerr-i sibā‘dan iḥtirāz ve rātibe-i āsūdegī iḥrāz ėde. Ez-cümle enyāb-ı ṭıvāl-i ṣalāb ile def‘-i mekā’id-i üsūdu kilāb ve ḫurṭūm-ı ṭıvāl ile celb-i me’ākil ü nevāl ėder. Keẕālik baḳḳa-i ża‘īfetü’l-bünye vü ṣaġīretü’l-cüsseye daḫi ḫurṭūm ü cenāḥ i‘ṭā ėtmişdir ki, sür‘at-i ṭayerān ile mekkāre vü mażārdan felāḥ bulur. Ve ol ḫurṭūm-ile me’kel ü meşrebine nā’il olur. Pes bu mevāhib-i keşīrede ḳavī vü ża‘īf ve ṣaġīr ü ḥaḳīr ve vaż[ī]‘ u şerīf, mütesāviyetü’l-aḳdām olup celb-i menāfi‘ ü def‘-i mażārda neyl-i me’arib ü merām birle şād-kām olurlar. Ve’y melik-i rūşen-nihād, cenāb-ı ḫāliḳu’l-‘ibād, bu ṭavā’if-i żu‘afāyı bu hey’āt üzerine ḫalḳ u īcād ėtmişdir ki, her biri rü’yet-i maṣāliḥinde bī-melāl ü kelāl istiḥṣāl-i eḳvāt ü nevāl ederler. Pes çeşm-i ‘ibret ü dīde-i fiṭnaṭ ile diḳḳat eyle ki, anlardan ġāyet eż‘afü’l-bünye vü eḳallü’l-ḥīle olanlar ervāḥ-ı ḳavīye ve ḫaṭavāt-ı serī‘e ṣāḥibi olup def‘-i mekkārede heyākil-i cesīme aṣḥābından ziyāde tīz-dest ve çālāk u fārihdir. Ṭaleb-i ma‘āşda **[63ª]** ve cerr-i menāfi‘-i inti‘āşda ḳalīlü’l-ıżṭırāb ve eḫaffü’l-mü’üne olduḳları bī-irtiyābdır. Eğer bu ḫuṣūṣda ziyādesiyle te’emmül ü tedebbür ve bu māddeniñ ḥaḳīḳatin vech-i lāyıḳ üzere tefekkür eyleseñ, ey melik saña gün gibi rūşenā olur ki, ol ḥayvānat-ı ḳaviyyetü’l-ebdān ve’l-a‘żādan bir gürūhu def‘-i mekkāre-i a‘dā’da ḳahr u ġalebe ve celādet ü ḳuvvetlerine i‘timād ėderler. Nitekim sibā‘ u żıbā‘ ve fīl ü cevāmīs mānendi ḥayvānāt-ı ḳaviyyetü’l-aḍlā‘ kendi nefslerinden imāṭa-yı eẕā vü cefāda firār u herb ve sür‘at-i meşy ü ‘adv-ile bir mekāna iḫtifā ve ġizlān ü erānib ü ḥumur-ı vaḥşī emsāli daḫi bu ‘ādātda anlara iḳtidā ėderler. Ve cins-i ṭuyūr daḫi cevr ü eẕā-yı ḫalāyıḳdan ṭayerān ile nüfūr ėderler. Ve bir niçesi daḫi ḳu‘ūr-ı māyı me’vā ve sebāḥat-ı enhār ile bu derde ‘ilāc u devā bulurlar. Ve ṣınıf-ı āḫarı daḫi naḳb-ı aḥcār ve kühūf u ġārda taḥaṣṣun birle ḫalāṣ u rehāya ibtidār ėderler. Nitekim fāre vü nemle misillilerde pek āşikārdır. Ḥattā Süleymān bin Dāvud ‘aleyhime’s-selām -*menne’l-Melikü’l-ma‘būd* -[572] vādiyü’n-nemlden ‘ubūr ėderken cünūd-ı neml-i mevfūra ser-dār olan ‘aycelūf-ı[573] nāmdār, *“Yā eyyühe’n-nemlü’dḫulū mesākineküm lā yaḥṭımenneküm Süleymānü ve*

[572] Kendisine ibadet edilen melik ona ihsanda bulunsun.
[573] Karınca. (Almaany, 15.06.2023)

cünūdühū ve hüm lā yeş'urūn." [574] nidāsın ilḳā-yı ṣımāḫ-ı ṣıġār u kibār eyledi. Ve ol ḥayvānāt-ı ża'īfeden fırḳa-i dīgere, cenāb-ı dānende-i esrār-ı ḳażā vü ḳader, ilbās-ı cülūd-ı ṣaḫane-i ḫazefiyye ile luṭf-ı evfer ėtmişdir. Nitekim süleḥfāt ü sereṭānāt ve emṣāli ta'ayyüş-i mā ėden ḥayvānātda bedīdārdır. Ve keẕālik bu ḥayvānāt-ı ḳalīlü'l-ḥīle vü ża'īfetü'l-bünyeye Ḥaḳḳ te'ālā cevdet-i ḥavās u leṭāfet-i iḥsās vėrdiğinden mā'adā kendilerin ḥıfż u taḥṣīn için her birine bir melce-i ḥaṣīn-i pür-temkīn ta'yīn ėdip mesākin-i ḫafiyye vü emākin-i ḫabiyye olaraḳ kimin ḥubb-i nebātātda ve kimin ecvāf-ı ḥayvānātda ve kimin **[63[b]]** daḫi ṭīn ü sirḳīnde müstaḳirr ü mekīn ėdip aġẕiye vü nevāllerin eṭrāf ü cevāniblerinden ikmāl eyleyip ebdānlarında müvedde'a olan ḳuvve-i cāẕibe ile imtişāṣ-ı rüṭūbāt ü nedāvāt ile müteġaddiye olurlar ki ne ṭaleb ü herebe iḫtiyāc bilirler ve ne emkine-i ba'īdeye sefer ḳılarlar. Pes bu eclden anlara seyr ü meşy için riclān ve aḫẕ ü baṭş için yedān ile imtinān olunmayıp belki bir niçesi tenāvül-i me'ākil için femm ü esnāna ve bel'-i luḳma için ḥulḳūm u zebāna ve haẓm u naẕc için mer'ī vü ḥavṣalaya ve mi'de vü şikenbeye ve ilḳā-yı faẓlāt için maṣārīn ü em'āya ve taṣfiye-i dem için kebed ü ṭıḥāle ve ceẕb-i elṭafu'l-ġıdā için merāre vü kilyetāna ve cereyān-ı bevl için meṣāne vü mecrāya ve cereyān-ı dem için 'urūḳ u evrideye ve ḥiss ü derk için dimāġ u bînîye, ḫāṣılı ḥayvānāt-ı kibārıñ muḫtāc olduḳları ālāt-ı bī-şümārdan birine iḫtiyācları olmayıp yine ālām ü āfāt ve emrāż-ı müzmine gibi a'lāl-ı mü'ellimātdan necāt bulup aṣlā muḫtāc-ı devā vü 'ilāc değillerdir. *Fe-sübḥānallāhi'l-ḫāliḳi'l-ḥakīm, elleẕī kefāhā hāẕihi'l-maṭālibü ve hāẕihi'l-mü'ünü ve erāḥahā mine't-ta'bi ve'n-naṣbi fe-lehü'l-ḥamdü ve'l-minnü ve'ş-şükrü ve'ṣ-ṣenā'u 'alā cezīli mevāhibihī ve 'aẕīmi na'mā'ihī ve ālā'ihī."*[575] Vaḳtā kim Ṣarṣar-ı nīk-maḫżar ḫutbe vü münācāt ve mevā'iẕ ü ḥikemiyyātdan fāriġ olduysa, melik-i hevām olan ṣu'bān, ṣurṣur'a bu taḥsīn ü sābāş ile raṭbu'l-lisān olup "*Bārekallāhu fīke, min ḫaṭībin mā efṣaḥake ve min müẕekkirin mā a'lemeke ve min vā'iẕin mā eblaġake. Ve'l-ḥamdülillāhi'lleẕī ce'ale fī ecnāsi hāẕihi'ṭ-ṭavā'ifi, miṣle hāẕe'l-ḥakīmi'l-fāżili'l-mütekellimi'l-faṣīḥ.*[576]*"*dėdi. Bundan ṣoñra melik ṣu'bān, ṣarṣar-ı ṣāḥib-beyāna emr ü fermān ėdip dėdi ki: ″Var imdi, ol cānibe sefer ü seyrān eyle. Ve bizim cānibimizden

[574] "Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesinler" dedi. (Neml 27/18)

[575] Onları bu istek ve özelliklerden muaf tutan, yorgunluk ve bitkinlikten arındıran hikmetli yaratıcı Allah eksikliklerden münezzehtir (kusur, eksiklik ve muhtaçlıktan uzak). Bol ihsanları, büyük nimetleri ve güzel lütuflarından dolayı hamt, minnet ve şükür ona mahsustur. (Kahraman-Çalışkan, 2013, 2/196).

[576] Allah seni mübarek kılsın! Bir hatipten daha fasih, bir müzekkirden daha bilgili ve bir vaizden daha beliğsin Ve bu topluluk cinsleri içinde böyle bilge, faziletli ve fasih konuşan birini yarattığı için Allah'a hamdolsun.

ne dürlü kelimāt iḳtiżā ėderse muḳteżā-yı vażā'if-i resūlān üzere a'ẕeb-i tibyān ile **[64ª]** söyle." dėdikde *'Sem'an ve ṭā'aten li'l-meliki ve naṣīḥaten li'l-iḫvāni'*[577] kelāmın gūyān olduḳda ḥayye[578] dedi ki: "Ṣaḳın ol maḳāmda resūl-ı ḥayyāt ü ṣu'bān olduġuñ ibāne vü i'lān eyleme!" dėyince ṣarṣar-ı 'ucbe-maḥżar dėdi ki: "Aṣlı nedir ki bu ḫuṣūṣu ḫaber vėrmeye?" Ḥayye dėdi ki: "Zīrā ki benī ādem ile ḥayyāt meyānında 'adāvet-i ḳadīme vü ḥuḳūd-ı ḳavīme vardır ki, ekṣer-i benī ādem ḥayyātıñ ḫalḳ olunmasında Bāri'ü'n-nesem ve ḫallāḳu'l-ümem ḥażretlerine i'tirāża cesāret ėderler. Ve "fā'ide vü menfa'atden 'ārī ve maḥż-ı żarar-ı küllī iken vech-i ḫilḳatlerinde ḥikmet nedir?" dėrler. Ṣarṣar dėdi ki: "'Acabā bu i'tirāża sebeb nedir ki, anlar böyle kelimāt ile bī-edeb olup taḥrīk-i şefeh ü leb ėderler. Ḥayye daḫi bu uṣūlde terennüm-i cevāba āġāz ve vech-i ḫuṣūmetleri, femm-i efā'īde olan semm-i helāhil olduġun ibrāz ėdip ba'dehū dėdi ki: "Bunlarıñ bu evżā'-ı nā-hencārı maḥż-ı cehāletlerine ittibā' ve ḥaḳā'iḳ-i eşyāya ve menāfi' ü mażārr-ı mevcūdāta 'adem-i ıṭṭılā'larındandır ki, bu sebebden Ḥaḳḳ te'ālā anlarıñ mülūk ü ümerāsın ol zehre muḥtāc ėdip andan bir nebẕesin taḥt-ı füṣūṣ u ḫavātime idḫāl u idrāc ėderler. Eğer anlar da ẕerre ḳadar tefekkür ve aḥvāl-i ḥayvānāta vü taṣārīf-i umūr-ı maḫlūḳāta çeşm-i 'ibret-ile baḳıp vech-i ḥikmetin tedebbür ḳılsalar, anlara āṣār-ı ḥikemiyyāt-ı ilāhiyye *ke'ş-şemsi fī rābi'ati'n-nehār*[579] āşikār olup fükūk u esnān-ı efā'īde sümūm-ı ḳātileyi ol perverdigār ne maṣlaḥat için vaż' ėtdiğin i'tirāf ü iḳrār ėderlerdi. Ve fā'ide vü menfa'atin iẕ'ān ḳılıp ṭarīḳ-i 'acz ü i'tirāfa giderlerdi." dėdikde yine ṣarṣar ḥayyeye dėdi ki: "Ey ḥakīm-i ẕū-fünūn, bizlere tebyīn-i vech-i ḥikmetde reh-nümūn olup semm-i efā'īyi ta'rīf ü īdā'ında ḥikem-i ḫafiyye-i Sübḥāniyye ne ise mā hüve'l-vāḳi' tavṣīf eyle tā ki bizler de ḥaḳīḳatine 'ārif ve esrār-ı 'allāmu'l-ġuyūba muṭṭali' ü vāḳıf olalım." Ḥayye dėdi ki: "Ne'am ey ḫaṭīb-i fāżıl ve'y ḥakīm-i **[64ᵇ]** 'āḳıl. Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te'ālā *-tevātarat ālā'uhū ve tevālā-*[580] her ḥayvāna vaẕā'if-i ta'ayyüşü itmām için gün-ā-gün edevāt u ālāt ile ikrām eyledi tā ki

[577] İhvanın nasihatini ve meliki duyduk ve itaat ettik.

[578] **Derkenār**: Ve daḫi ḥayye, ḥaşerāt içre a'ẓam-i ḫilḳat ve ḫabāṣet ü şiddet şāḥibi ġıẕāsı eḳall ve 'ömrü aṭveldir. Ḥattā dėrler ki ḥayvānāt-ı beriyyede tinnīnden a'ẓam bir maḫlūḳ-ı mefsedet-āyīn yoḳdur. Ve nehşe(yılan sokması)-i ḥayye ile esra' zamānda helāk olmuş ḳatı çoḳdur. Bu sebebden peyġamber-i ẕī-şān, 'aleyhi ṣalavātü'r-Raḥmān, ḥill ü ḥaremde ḳatl-i ḥayye ile emr ü fermān ėdip, "Men ḳatele ḥayyeten fe-lehū 'aşera ḥasenātin (Bir yılan öldürene on hasene vardır)" buyurmuşdur. Ve daḫi ḥayyeye sa'y ü herb için a'żāsında ercül-i müretteb ḳılınmadıysa def'-i mekā'id-i a'dā için feminde enyāb-ı mesmūme i'ṭā olunmuşdur. Eğer ol enyāb anda nā-yāb olaydı, nās anı ḥabl ü resen yėrine isti'māl ėdip zümre-i ṣıbyān daḫi anıñla bāzī vü tel'āb ėderlerdi. '*Acā'ibü'l-Maḫlūḳāt.*

[579] Aydınlığa kavuşmak, ayan beyan olmak manası olan Arapça bir tabirdir. (Kahraman-Çalışkan, 2013, 196). Birebir tercümesi, "Günün ortasındaki güneş gibi" şeklindedir. [The Arabic Lexicon (Muʿjam al-Ṣawāb al-Lughawī), 23.06.2023]

[580] Nimetleri peş peşe sıralanan.

anlar ile maṭālib ü me'āriblerine vuṣūl ve eshel vech-ile maḳāṣıd u merāmları ḥuṣūl bula. Ez-cümle kimine mi'de-i ḥārre vėrip kerş ü em'ā i'ṭā ėtmedi. Zīrā ki ba'de'l-maḍġi'ş-şedīd ḥarārāt-ı mi'de ṭabḫ u neżc-i keymūsa istīfā ėder. Pes efā'ī vü ḥayyāta mi'de-i ḥārre gibi eşyā ve kerş ü em'ā ve maḍġ-ı laḥmān için esnān-ı ḥidād ü ażrās-ı ṭāḥine vėrmeği revā görmediyse anlarıñ 'ivaż u muḳābelesinde fikāk[581] u esnānı meyānına ol sümūmu vaż'ile mu'āmele eyledi tā ki ḥarāret-i semm-ile ekl ü bel' eylediği eşyā 'alā vechi'l-etem ma'cūn-ı sā'iġ olup eṭrāf u a'żā vü cevāriḥine ġıdā olmaḳ derecesine b**ā**liġ ola. Eğer bu semm-i ḥarāret-me'āl efā'īye ikrām u ifżāl olunmasa idi ṣūret-i zindegānī vü ta'ayyüşleri vücūd bulması muḥāl olup cū' u ẓurr-ile helāk olacaḳları bī-ḳīl ü ḳāldır." dėdi.

Ba'dehū yine ṣarṣar, ḥayye'den su'āl eyledi ki: "Ey ḥakīm-i dānende-i aḥvāl, çünki menfa'at-i semm-i efā'īde bu ḳadar maḳāl olundu, lākin beyne'l-hevām, efā'ī vü ḥayyātıñ ḫalḳında ḥikmet-i Ḫudā-yı 'allām nedir? Anı daḫi ḥakīmāne bize i'lām eyle." Ḥayye dėdi ki: "Sibā' u żıbā' vuḥūş u en'ām meyānında ne menfa'at için ḫil'at-i ḫilḳat ile mükerrem ve baḥrde tinnīn ü kevāsic ve temāsīḥ u cevāriḥ-i ṭuyūr arasında nüsūr u 'uḳbān ne maṣlaḥat için vücūd bulmaları elzem ise ḥayyāt u efā'ī daḫi ol sebebden ḫalḳ u īcād birle ḥikmet-i Ḫudā-yı müte'āle istinād ėtmişlerdir. Ve yine ṣarṣar, ḥayye'den vech-i ḥikmetde ziyāde-i beyān ricā' ėtdikde ḥayye-i ḥikmet-intimā daḫi maḳālāt-ı ḥikemiyye birle dehen-küşā olup dėdi ki: "Vaḳtā kim Ḫaḳḳ celle vü 'alā ber-muḳteżā-yı ḥikmet ü ḳudret bu ḥayvānāt-ı müteḫālifetü'l-ḫilḳati ḫalḳ u inşā **[65ª]** ėdip ba'żınıñ ḳıvām u ebdānı ḥuṣūṣunda ba'żınıñ lüḥūmun ekl ėtmeği revā gördü. Bu daḫi cümle-i ḥikem-i ḫafiyye ve ḥaḳīḳati kendiye ma'lūm bir sırr-ı 'acībedir ki, żarar-ı cüz'ī ḫayr-ı küllīyi müteżammın olma ḳā'idesine mebniyye olan maṣāliḥ-i ilāhiyyedendir. Lākin *min ciheti'l-esbāb ve'l-'ilel, bi-lā-ḳaṣdin 'ani'l-ḫāliḳi*[582] ba'żısı taṭarruḳ-ı āfāt ü fesāda maḥall olması yine 'ilm-i sābıḳ muḳteżāsına muvāfıḳ ve *ḳable ḫalḳi'l-ḫalāyıḳ*[583] irāde-i ezeliyye-i Sübḥāniyyeye muṭābıḳdır ki, müteżammın-ı nef'-i 'ām ve ıṣlāḥ-ı 'avālime dā'ir bir emr-i mehāmdır. Ve daḫi ey Ṣarṣar, bu maḳāmda bundan aẓher ifade vü beyān irāde ėderseñ ma'lūm ola ki, vaktā kim ol Ḫallāḳ-ı 'ālem ve rezzāḳ-ı ecnās-ı ṭavā'if ü ümem şems ü ḳamer ve kevākib-i münevveri merātib ü evżā' üzere her birin

[581] Kelime bu hali ile "bedeller" anlamına gelmektedir. Herhangi bir hareke biçimiyle bağlama uygun bir manası bulunamamıştır lakin mütercimin burada normalde bu şekilde bir çoğuluna rastlanmayan "fekk(çene)" kelimesini çoğul haline getirdiği düşünülmektedir.
[582] Sebepler cihetinden yaratıcının kastı olmaksızın.
[583] Halâyık yaratılmadan evvel.

bir felekde īcād u ibdā‘ eylediyse ḳurṣ-ı şemsi sirāc-ı ‘ālem ėdip ḥarāretiyle ḥayāt-ı kā’ināt ber-vech-i etem müstaḥkem olur. Nitekim beden-i insāniyyede ḳalb-i ṣanavberīniñ yeri vasaṭ-ı ecsām olup anda müvedda‘a olan ḥarāret-i ġarīziyye ber-vech-i temām eṭrāf-ı ebdāna münteşir olmaġla sebeb-i ḥayāt u ḳıvām olur. Ve hākeẕā şems-i münīr daḫi eṭrāf-ı ‘avālimi żiyāsıyla tenvīr ėdip ḳalb-i ‘ālem meṣabesinde olduġu-y-için dembedem mevcūdāta feyż-i ḥayātı eşmel ü e‘amm olur. Lākin ba‘ż-ı ḥayvānāta ve ba‘ż-ı nebātāta ḥarāret-i şemsden her ne ḳadar żarar u fesād sārī olursa da bu deñlü menāfi‘-i ‘āmme vü fevā’id-i tāmme żımnında ol ḳadar żarar-ı cüz’ī lā şey’ menzilesinde olduġu reyb ü reynden ‘ārīdir. Ve ber-īn ṭarīḳ Züḥal ü Müşterī ve Mirrīḫ ve sā’ir kevākib-i s̱ābite vü seyyāre ‘inde’t-taḥḳīḳ nef‘-i ‘ām u ṣalāḥ-ı küll için devrāna ḳıyām ėtdikleri tedḳīḳ olunmuşdur. Her ne ḳadar ber-vech-i ‘ādī ba‘ż-ı nebāt u ḥayvānıñ helāk ü fesādına bādī olursa da pes bu taḥḳīḳ-i enīḳ, ḫizāne-i ḫayālde cāy-gīr olduysa ol ḥayyāt u tenānīz ve hevām u ḥaşerāt-ı şirrīr, bi-ḥükmillāhi’l-Meliki’l-ḳadīr, mevādd-ı fāside vü ‘ufūnāt-ı kā’ineden ḫalḳ u īcād olunup **[65^{b}]** taṣfiye-i cevv-i hevā ėdip dāfi‘-i helāk ü fesād olup buḫārāt-ı müteṣā‘ide ve ‘ufūnāt-ı müterākime sebebiyle bādī-i ṭā‘ūn u vebā olan eşyāyı ehviye-i müteḳāribeden ib‘ād ü ifnā ėderler. Ve bu ḫuṣūṣda ziyāde-i beyān ey ṣarṣar eğer fu’ādıñda cevelān ėderse ‘an ṣamīmi’l-cenān, şöyle īḳān ü iẕ‘ān eyle ki ḥads ü ferāset-ile diḳḳat ü im‘ān olunsa ẕübāb ü ḫanāfis ü dīdān, dekākīn-i neccārān u bezzāz u ḥaddādānda mekān ṭutmayıp belki debbās u lebbān ve ḳaṣṣab u semmānda iskān ėderler. Ve zibl ü sirḳīn ü müte‘affin olan viḥāl u ṭīn civārında müsteḳırr ü mekīn olurlar tā ki ol ‘ufūnāt ü buḫārātı imtiṣāṣ u iġtiẕā birle cevv-i hevā ṣafvet-i ciyādet ile pür-cilā olup ṭā‘ūn u vebā ve emrāż-ı şettā ol cādan bi’l-külliye nā-bedīd ü nā-peydā ola. Bundan ṣoñra ol ḥayvānāt-ı ṣıġār, ṭu‘me-i maḫlūḳāt-ı kibār olup ber-muḳteżā-yı ḥikmet-i Perverdigār, bu ‘ālemde bir şey’ ḥikmetden ḫālī olmadığı gün gibi āşikār olup şol kimseler ki ḥikem-i ḫafiyye-i ilāhiyyeye ıṭṭılā‘ taḥṣīl ėtmeye, ḥāṣā Ḫudā-yı müte‘āl bunuñ gibi mūẕiyātı niçin ḫalḳ ėtdi dėyü i‘tirāża dā’ir maḳāl ile hevā-yı nefslerine ittibā‘ ėderler. Pes bunlardaki bu evżā‘ değil, illā maḥż-ı cehālet ü ‘ayn-ı ġabāvet ve farṭ-ı ḳabāḥatdir. Görmez misin ki ba‘ż-ı cühhāl, berāhīn-i fāside vü ḳavānīn-i mu‘avvece-i kāside ile dėrler ki: ″‘İnāyet-i Bārī felek-i ḳameriñ mā-verāsına mütevārī olmaz. Ve andan ötesinde tedbīr ü taṣarruf

ḳılmaz. Fe-ḥāşā şümme ḥāşā "*te'ālallāhu 'ammā yeḳūlü'ẓ-ẓālimūne 'ulüvven kebīran".*[584]

Resīden-i Zü'amā-yı Ḥayvānāt ez-Āfāḳ, be-Nezd-i Taḫt-ı Şāh-ı Cinniyān bi'l-ittifāḳ.[585] Li-mütercimihī:

[Fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

1 Şimdi ey ḫāme-i bülend-ṣarīr
Ėdesin mācerāyı ḫoş taḥrīr

2 Hāy u hūdan dolup ṣımāḫ-ı cihān
Nāle vü āhı eyle gel taḳrīr

Neşr: Muḥarrirān-ı kitābe-i eyvān-ı ciḥān ve naḳş-bendān-ı u'cūbe-i devrān, dürer-i menḳabe-i **[66ª]** müteselsiletü'l-erkānı bu resme keşīde-i silk-i beyān ėderler ki, vaḳtā kim cüyūş-ı nücūmuñ ṣufūfu menāzil ü maḥāfillerinde vāḳıf ve 'ases-i şām, bām-ı eflāki tā be-hengām-ı bām dā'ir ü ṭā'if olup gördü ki, şāh-ı ḫāver 'azm-i ḫıṭṭa-i bāḫter ḳılıp muḳaddimetü'l-ceyş olan ṣubḥ-ı ṣādıḳ bir vaḳt-i sa'd-iḳtirāna muvāfıḳ düşmek-ile 'alem-i lāle-fāmın bām-ı Ḳāf'a terkīz eyledi. Bu sebebden muḳaddim ü kāhil ve fārih ü mütekāsil birbirinden temyīz olduḳda anı gördüler ki, eṭrāf-ı büldāndan zu'amā-yı ecnās-ı ḥayvān, pūyān u devān 'āzim-i ḥużūr-ı şāh-ı cinniyān oldular. Ve her biri icrā-yı merāsim-i sefāret için ol nādī-i pür-mehābet ü 'adālete geldiler. Pes ṭā'ife-i cāna sulṭān-ı kām-rān olan şāh-ı 'ālī-'unvān ya'nī melik Dād-baḫş-ı ḫurrem-nihād, Cem-ābād-nām ḥışn-ı raşīnetü'l-evtādda serīr-i 'adāletde ḳarār ve mesned-i 'izzetde faṣl-ı ḳażā için istiḳrār ėdip bir münādī-i bülend-edāya şöyle nidā ėtdirdi ki: *"E-lā men lehū ḥükūmetün fe'l-yaḥżur. Fe-inne'l-melike ḳad celese li-faṣli'l-ḳaẓā'i*."[586] Pes ṭavā'if-i cinden ḳużāt u fuḳahā ve ḥukkām ü ḥukemā yerli yerinde maḥfel-ārā oldular. Ve bir ṭarafdan ṭavā'if-i vāridīn ü insān ve ḥayvānāt bi-küllihim ecma'īn meymene vü meyserede ictimā' u ışṭıfāf ve zu'amāları ḥużūr-ı şehinşāhīde devām-ı 'ömr ü devlet ed'iyesini te'diyede bī-riyā vü i'tisāf oldularsa pes melik-i pür-intibāh yemīn ü yesārına diḳḳat ü im'ān birle nigāh ėtdi. Ne görse! Eṣnāf-ı ḥayvāndan bir cem'iyyet-i firāvān ki müteḫālifetü'ṣ-ṣuveri ve'l-elvān ve mütebāyinetü'l-eşkāli ve'l-ebdāndır. Müddet-i

[584] Allah her türlü eksiklikten uzaktır, o zalimlerin söylediklerinden yüce ve büyüktür. [Bu dua cümlesi İsrâ suresinin 43. Ayeti olan سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يَقُولُونَ عُلُوًّا كَبِيرًا Allah, onların söyledikleri şeylerden münezzehtir son derece yücedir ve uludur (Sübḥānehū ve te'ālā 'ammā yeḳūlūne 'ulüvven kebīran) cümlesiyle benzerlik göstermektedir. (İsrâ 25/43)]

[585] Hayvanların reislerinin hep birlikte uzak diyarlardan cinler kralının yanına ulaşması.

[586] Haydi kimin davası varsa gelsin! Çünkü kral hüküm vermek için oturmuştur!

vāfire ḳāmūs-ı ḥayretde pūyān ve feyfā-yı fikretde bir ḫaylī zamān ḥayrān u sergerdān devān olduḳdan ṣoñra felāsife-i cinniyāndan bir ḥakīm-i rūşen-bāle iḳbāl ve bu zemīnde basṭ-ı ḳālīçe-i maḳāl ėdip dėdi ki: ″Ey ḥakīm-i pür-iẕ‘ān, görür müsün şu ḫalāyıḳ-ı ‘acībetü’l-a‘yānı ki ol melik-i müste‘ān anlara ne dürlü heyākil **[66ᵇ]**-i ‘ibret-nişān feyż ü iḥsān eylemişdir. Ḥakīm dėdi ki: ″Ne‘am ey melik, ben anlarıñ ẓevāhirini ‘ayn-ı re’s-ile rü’yet ve bevāṭın u serā’irlerine çeşm-i baṣīret ile diḳḳat ėderim.″ Melik ise ancaḳ ẓāhir-i beşerelerine diḳḳat ü naẓar ėder. Bizler ise maẓhar-ı ḥikmet-i evfer olduġumuzdan ol ṣāni‘-i dāveriñ ḥikmetin dīde-i ‘ibretimize āyīne vü manẓar ėdip anları ne dürlü ṣuver ü elvān ile inşā’ vü īcād ve her biriniñ eḳvāt-ı yevmiyyesin ḳanḳı ṭarīḳ-ile īrād ėder ve ferden ferdā maḳām u meṣvāları ve mavṭın u me’vāları ḳanḳı maḥall ü cāda olduġuna dānā iken cümlesin mā hüve’l-vāḳi‘ kitāb-ı mübīnine taḥrīr ve raḳḳ-ı menşūruna tasṭīr eylemişdir. Lākin bu taḥrīrāt-ı enīḳa vü kitābe-i laṭīfe, def‘-i ġalaṭ u nisyān için olmayıp belki kendi rü’yet-i ebṣārdan muḥtecib olduġundan ef‘āl-i ḥasene-i ḥikmet-iştimālin iẓhārda taḥḳīḳ ü beyān içindür. Zīrā ki ẕāt-ı ecell ü a‘lāsı taṣavvur-ı evhām u efkārdan müberrā ve evṣāf ü ef‘āli çūn ü ‘çerā’[587]dan mu‘arrā olduġu-y-çin müşāhede-i ebṣār-ı ẕevi’l-efkār için maṣnū‘āt u mevcūdātın bu eşkāl-i ‘acībetü’l-eṭvār ile iẓhār ve meknūn-ı ġaybında olan esrārın bu heyākil-i ġarībe ile āşikār eyledi tā ki küberā vü a‘yān üzerine bir şey’ pūşīde vü nihān olmayıp kemālāt-ı İlāhīyye muḥtāc-ı delīl ü bürhān olmaya. Ve yine ey melik-i dānā, saña ‘ilm-i yaḳīn birle rūşenā olsun ki, bu ḥayvānāt-ı müteḫālifetü’ṣ-ṣıfātıñ ẓāhirlerinde nümāyān olan eşkāl ü hey’āt ve ef‘āl ü ṣıfāt bi’l-cümle meẓāhir-i miṣālāt-ı cismāniyyāt olup ‘ilm-i ervāḥda daḫi bu miṣālāt üzere ṣuver ü timṣālātları vardır. Lākin ol ‘ālemdeki ṣūret-i şeffāfiyye-i nūrāniyye ve bu ‘ālemdeki hey’et-i keṣīfe-i ẓulmāniyyedir. Nitekim suṭūḥ u ḥīṭānda ve vücūh-ı elvāḥ u cüdrānda naḳş olunan taṣāvīr-i bī-cān-ı perīşān-‘unvān, laḥm u dem ü ‘iẓām ü cülūd **[67ᵃ]** dan müretteb olan ḥayvān-ı zindegāna nisbet-ile meyānelerinde olan farḳ ġāyet-ile ‘ayāndır. Pes ‘ālem-i ervāḥa naẓaran ol ḥayvānāt, müteḥarrikāt-ı ma‘ḳūlāt ü bāḳiyyātdır. Ve ‘ālem-i cismāniyyete ḳıyās-ile müteḥarrikāt-ı bāliyāt ü zā’ilātdır. Ve hey’āt-ı taṣāvīre naẓaran sākināt u ṣāmitāt ü fāsidātdır.″ dėdi.

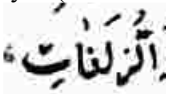
Bundan ṣoñra ḫuṭabā-yı cinniyāndan bir ḫaṭīb-i mışḳa‘-ı şīrīn-edā, minber-i belāġate irtiḳā ve meẕkūr olan evṣāf-ı ġarābet-ittiṣāfı inbā bābında ḥamd ü ṣenā birle bu ḫuṭbe-i faṣīḥa[yı] gūyā oldu: “*El-ḥamdü lillāhi ḫāliḳi’l-maḫlūḳāti. Ve bāri’i’l-mebrū’āti. Ve mübdi‘i’l-mübde‘āti. Ve muḫteri‘i’l-maṣnū‘āti. Ve muḳallibi’l-ezmāni*

[587] Niçin ve neden.

ve'd-duhūri ve'l-evḳāti. Ve münşi'i'l-emākini ve'l-cihāti. Ve müdīri'l-eflāki ve mürsili'l-emlāki. Ve rāfi'i sümūki's-semāvāti. Ve bāsiṭi'l-arżīne'l-medḥuvvāti min taḥtihā ṭabeḳātin. Ve muṣavviri'l-ḥālāyiḳi zevāti'l-aṣnāfi'l-muḫteliṭāti ve'l-elvāni ve'l-luġāti. Hüve'l mün'imü 'aleyhā[588] *bi-envā'i'l-'aṭāyā ve fünūni'n-na'amāti ve'z-zülefāti (?)*[589]*,* [590]*. "Ḫaleḳa fe-sevvā".*[591] *"Ve ḳaddera fehedā"*[592] *ve "emāte ve aḥyā"*[593]*. Ve 'alā ve hüve bi'l-manẓari'l-a'lā. Ve hüve'l-ba'īdü ve'l-ḳarībü. Ba'īdün min idrāki'l-ḥavāssi'l-müdrikāti. Ḳarībün fi'l-ḥalevāti min zevi'l-münācāti. Kellet elsünü'l-vāṣıfīne lehū bi-keyfiyyeti'ṣ-ṣıfāti. Ve taḥayyerat 'ukūlü zevi'l-elbābi bi'l-fikreti fī celāli 'aẓametihī ve 'izzi sulṭānihī ve vużūḥi āyātihī ve bürhānihī. Ve hüve'llezī ḫaleḳa'l-cānne min ḳabli ḫalḳi ādeme min nāri's-semūmi ervāḥan ḫafīfeten, ve eşbāḥan laṭīfeten ve ṣuveran 'acībeten ve ḥarekātin bi-serī'aten, tesīru ve tesbaḥu fi'l-cevvi keyfe yeşā'ü, bi-lā keddin ve lā-'anā'in. Ve zālike min fażlillāhi 'aleynā. Ve hüve'llezī ḫaleḳa'l-halāyıḳa mine'l-cinni ve'l-insi ve'l-melā'iketi ve'l-ḥayvānāti aṣnāfen. Ve rattebehā merātibehā evṣāfen. Fe-minhā mā hiye fī a'lā 'ılliyyīn. Ve hümü'l-melā'iketü'l-muḳarrabūn. Ve 'ibādühü'l-muṣṭafūn. Ḫaleḳahüm min nūri 'arşihī. Ve ce'ale minhüm ḥameletühū. Ve minhā fī esfeli's-sāfilīne* **[67b]** *ve hüm meradetü'ş-şeyāṭīni ve iḫvānühüm mine'l-kāfirīne ve'l-müşrikīne ve'l-münāfiḳīne, mine'l-cinni ve'l-insi ecma'īne. Ve minhā mā beyne zālike ve hüm 'ibādühü'ṣ-ṣāliḥūne mine'l-mü'minīne ve'l-mü'mināti, ve'l-müslimīne ve'l-müslimāti. Fe'l-ḥamdü lillāhi'llezī ekramenā bi'l-īmāni. Ve hedānā ile'l-İslāmi ve ce'alenā ḫulefā'ehū fi'l-arżi. Kemā ḳāle te'ālā: "Li nenẓura keyfe ta'lemūne?" Ve'l-ḥamdü lillāhi'llezī ḫaṣṣa'l-melike bi'l-ḥilmi ve'l-'ilmi ve'l-ḥikmeti. Ve'l-'adli ve'l-iḥsāni. Ve zālike min fażlillāhi 'aleynā. Fe's-temi'ū lehū ve eṭī'ūhū in küntüm ta'ḳılūn. Eḳūlü ḳavlī hāzā, estaġfirullāhe lī ve leküm."*[594]

---

[588] O (Allah) "bizim üzerimize" nimet verendir, manası bu bağlama daha uygun düştüğü için mütercimin 'aleynâ (bizim üzerimize) yerine sehven 'aleyhā (onun üzerine) yazmış olma ihtimali düşünülmektedir.

[589]

[590] Mahlukatı yaratan, yaradılmışları meydana getiren, sanatlı bir biçimde yapılanların mucidi; zamanları, çağları ve vakitleri değiştiren, mekanları ve yönleri kuran, felekleri döndüren ve mülkleri gönderen, gökleri yükseltip altındaki tabakadan geniş yer yüzünü yayan; çeşitli türleri, renkleri ve dilleri bulunan mahlûkâtın yaratıcısı olan Allah'a hamdolsun. O, lütuflarının çeşitliliğiyle bizi nimetlendirendir.

[591] "Yaratıp şekillendirdi." (Kıyâmet 75/38)

[592] "Takdir edip yol gösterdi." (A'lā 87/3)

[593] "Öldüren ve dirilten O'dur." (Necm 53/44)

[594] O yüksek bakışta olandır, uzak ve yakındır. Duyuların idrakinden uzak, yakaranların yalnızlığına yakın. Diller onun sıfatlarını anlatmaktan bitkin kalmıştır. Akıl sahipleri onun büyüklüğünü, saltanatının yüceliğini düşünmekte ve işaretleri ile delillerini açıklamakta şaşıp kalmışlardır. O, cinleri Âdem'den önce sıcak ateşten, hafif ruhlar, güzel silüetler, acayip görüntüler, havada kedersizce dilediği gibi dolaşan varlıklar olarak yaratmıştır. Bu, Allah'ın bize lütfudur. O, cin, insan, melek, ve hayvanları çeşitli çekillerde yarattı ve onların

Vaḳtā kim ḫaṭîbü'l-cin, ḫuṭbe vü mev'iẓasın eblaġ-ı 'ibārāt ü efṣaḥ-ı kelimāt ile itmām ėtdiyse, melik-i cinn-i gerdūn-ġulām daḫi eṭrāfında olan ṭavā'if-i insāna diḳḳat-i tām birle baḳdıḳda gördü ki, yetmiş nefer miḳdārı ricāl-i ferāset-'unvān ki, muḫtelifetü'l-hey'āt ve'l-elvān ve mütebāyinetü'l-libās ve'l-luġāt ve'l-beyāndır. İçlerinden bir merd-i mu'tedilü'l-ḳāme, müsteviyü'l-bünye, ḥasenü'ṣ-ṣūre melīḥü's-sīre, ṣāfiyü'l-beşere, laṭîfü'l-ḫilḳa, ḥulüvvü'l-manżar, leẕīẕü'l-maḥżar görüp, bu kimse 'acabā ḳanḳı diyārıñ gülü ve ne dürlü ravżanıñ bülbülüdür dėyü su'āl ėtdikde nüdemāyı rūşen-maḳālden bir ehl-i kemāl dėdi ki: "Bilād-ı Īrān'dan 'Irāḳ-ı 'acem nāmı-y-ile şöhret ü şān bulan ḫıṭṭa vü mekāndandır." Pes melik anı istinṭāḳ ėtdikde ol daḫi bu ḫuṭbe-i belīġā ile ṭanīn-endāz-ı ṭās-ı nüh-ṭıbāḳ olup dėdi:

"El-ḥamdü lillāhi rabbi'l-'ālemīn. Ve'l-'āḳıbetü li'l-müttaḳīn. Ve lā 'udvāne illā 'ale'ẓ-ẓālimīn. Ve ṣallallāhu 'alā Muḥammedin ve ālihi'ṭ-ṭayyibīn. Ve'l-ḥamdü lillāhi'l-vāḥidi'l-eḥadi, el-ferdi'ṣ-ṣamedi el-ḥannāni'l-mennāni. Ẕi'l-celāli ve'l-ikrāmi elleẕī kāne ḳable'l-emākini ve'l-ezmāni ve'l-cevāhiri ve'l-ekvāni ẕevāti'l-kiyāni. Ṣümme bede'e ve'ḫ-tere'a ve eḫrace min meknūni ġaybihī nūran sāṭi'an. Ve mine'n-nūri nāran ḫāliṣan ve baḥran mine'l-mā'i recrācen. Ve ceme'a beyne'n-nāri ve'l-mā'i fe-kāne düḫānen müverraden ve zebeden mütelebbeden **[68ª]** *fe-ḫaleḳa mine'd-duḫāni es-semāvāti'l-mesmūkāti ve mine'z-zebedi el-arażīni'l-medḥuvvāti ve ṣaḳḳalehā*[595] *bi'l-cibāli'r-rāsiyāti. Ve ecra'l-enhāra ve'l-biḥāra'z-zāḫirāti ve ersele'r-riyāḥa'ẕ-ẕāriyāti bi-taṣārīfihā fi'l-cihāti. Ve eṣāra mine'l-biḥāri'l-buḫārāti'l-müteṣā'idāti, ve mine'l-arażīni'd-duḫānāti'l-müte'akkirāti ve ellefe minhe'l-ġuyūme ve's-seḥābe'l-münşe'āti. Ve sāḳathe'r-riyāḥu ile'l-berārī ve'l-ḳıfāri ve'l-felevāti. Ve enzele minhe'l-ḳatra ve'l-berakāti. Ve enbete'l-'uşbe ve'n-nebāte netā'an lenā ve li-en'āminā. Ve'l-ḥamdü lillāhi'lleẕī ḫaleḳa mine'l-mā'i beşeran. Fe-ce'alehū neseben ve ṣıhran. Ve kāne rabbüke 'alā ẕālike ḳadīran. Ve ḫaleḳa minhā zevcehā li-yesküne ileyhā. "Ve beṣṣe minhümā ricālen keṣīran ve nisā'en ve bāreke fī ẕürriyyetihimā." Ve saḫḫera lehüm mā*

derecelerini çeşit çeşit düzenledi. Bazıların mertebeleri en yüksektedir. Bunlar mukarrabīn melekleri ile saf ve temiz kullarıdır. Onları, onu taşıyan arşının nurundan yaratmıştır. Bazıları ise aşağıların aşağısındadırlar. Onlar isyankar şeytanlar ve yine onların, müşrik ve kafir cin insanlardan oluşan kardeşleridir. Onlar arasındaki bazıları da mümin ve müslüman erkek ve kadınlardan oluşan iyi kullarıdır. Bize iman ile ikramda bulunan, İslam'a yönelten ve yeryüzündeki halifeleri kılan Allah'a hamdolsun. O demiştir ki: "Sonra, nasıl davranacağınızı görelim diye…" (Yûnus 10/14)". Meliki ilim, yumuşaklık, hikmet, adalet ve ihsan ile özel kılan Allah'a hamdolsun. Bu Allah'ın bize lütuf göstermesidir. Eğer aklediyorsanız kulak verin ve itaat edin. Bu sözümü söylüyor ve kendim ve sizin için Allah'tan bağışlanma diliyorum.

[595] Metinde "ṣaḳḳalethā" şeklinde müfred müennes gelen fiil, faili Allah (c.c.) olduğu için mütercimin dikkat kayması yaşadığı düşünülerek kaynak metindeki şekliyle yazıldı.

fi'l-berri ve'l-baḥri metā'an ilā ḥīnin.[596] *"Ṯümme innehüm ba'de ẕālike le-meyyitūn"*[597]*."Ṯümme innehüm yevme'l-ḳıyāmeti yüb'aṯūn."*[598] *Ve yuḥāsebūne ve yücāzūne bimā kānū ya'melūn.*[599] *Ve'l-ḥamdü lillāhi'llezī ḫaṣṣanā bi-evsaṭi'l-bilādi meskenen ce eṭyabihā hevā'en ve nesīmen ve mā'en ve türbeten ve ekṯerihā*[600] *enhāran ve eşcāran ve eṯmāran. Ve fażżalenā 'alā keṯīrin mimmen ḫaleḳa tafḍīlen. Fe-lehü'l-ḥamdü ve'l-mennü ve'ṯ-ṯenā'ü. İẕ ḫaṣṣanā bi-ẕekā'i'n-nüfūsi ve ṣafā'i'l-eẕhāni ve rücḥāni'l-'uḳūli. Fe naḥnü istenbaṭne'l-'ulūme'l-ġāmiżate ve istaḫracne'ṣ-ṣanāyi'a'l-bedī'ate. Ve 'ammerne'l-bilāde ve ḥaferne'l-enhāra ve ġaresne'l-eşcāra. Ve beneyne'l-bünyāne ve ekṯerne'l-'umrāne. Ve debberne'l-mülke ve's-siyāsete ve ütīne'n-nübüvvete ve'r-riyāsete. Fe-minnā Nūḥu'n-Nebiyyü ve İdrīsü'r-Refī'u ve İbrāhīmü Ḫalīlü'r-Raḥmāni. Ve minnā kāneti'l-mülükü'l-fāżıletü miṯlü Efrīdūni'n-Nebṭī ve Minūçihri'l-Ḥumeyrī ve Dārā el-Behmen ve Erdeşīr Bābegāni'l-Fārisī ve Behrām ve Enūşirvān ve Büzürcmihr bin Tahtan ve mülükü'ṭ-ṭavā'ifi min āli Sāsāne ve benī Sāmāne. Elleẕīne şaḳḳu'l-enhāra ve emerū bi-fersi'l-eşcāri ve bünyāni'l-müdüni ve'l-ḳurā ve'd-diyāri. Ve debberu'l-mülke bi's-siyāseti ve'l-cünūdi ve'r-ra'iyyeti* **[68[b]]** *ve eminu'l-'ibāde ve 'ammeru'l-bilāde. Fe-naḥnü lübbü'n-nāsi. Ve'n-nāsü lübbü'l-ḥayevāni. Ve'l-ḥayevānü lübbü'n-nebāti ve'n-nebātü lübbü'l-erkāni fe-naḥnü ulü'l-elbābi. Fe-lehü'l-ḥamdü ve'l-mennü ve lehü'ş-şükrü ve'ṯ-ṯenā'ü ve ileyhi'l-meṣīru ba'de'l-mevti ve'l-heremi. Eḳūlü ḳavlī hāẕā ve estaġfirullāhe lī ve leküm*."[601]

---

[596] Hamd, alemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur. "İyi son, Allah'a karşı gelmekten sakınanların olacaktır. (Kasas 28/83)". Zalimlerden başkasına düşmanlık edilmez. Muhammed (s.av)'e ve temiz ailesine salat olsun. Hamt, birinci ve tek, çok merhametli ve lütufkar, ikram sahibi, ihsan eden ve nimet veren; mekan ve zamanlardan, cevher ve oluşlardan, tabiat sahiplerinden önce olan Allah'a mahsustur. Sonra yaratmaya başladı, icat etti, gizlenmiş gaybından parlak bir ışık, o ışıktan tutuşmuş bir ateş, sudan da çalkantılı bir deniz çıkardı. "Su ile ateşin arasını birleştirdi; o kızarmış duman ve katmerleşmiş yağ oldu. Dumandan tavan olan gökleri, yağdan yayılmış yerleri yarattı. Orayı köklü dağlarla sabitledi, taşkın denizleri çukurlaştırdı. Denizden yükselen buharları, yerlerden de bulanık dumanları ortaya çıkardı. Onlardan oluşan b ulutları meydana getirdi. Onları rüzgarlar vasıtasıyla bozkırlara, sahralara ve çöllere sevk etti. Onlardan bizim ve hayvanlarımız için yarar olmak üzere yağmur ve bereketler indirdi, ot ve bitki bitirdi. Sudan insan yaratan, ondan kendisiyle huzur bulması için eşini meydana getiren, ikisinden çok sayıda erkekler ve kadınlar yayan, zürriyetlerini mübarek kılan, karada ve denizde faydayı bir süreye kadar onların hizmetine veren Allah'a hamd olsun. (Kahraman-Çalışkan, 2013, 2/200)

[597] "Sonra (ey insanlar) siz bunun ardından muhakkak öleceksiniz." Ayetin aslında "inneküm" şekli geçmektedir. (Müminûn 23/15)

[598] "Sonra yine muhakkak siz, kıyamet gününde (tekrar) diriltileceksiniz. (Mü'minûn 23/16). Ayet-i kerîmede cemi muhâtab sıgası kullanılmasına rağmen metinde "tüb'aṯûn (diriltileceksiniz)" "yüb'aṯūn" şeklinde bağlama uyarlanarak verilmiştir.

[599] Hesaba çekilecekler ve yaptıklarına karşılık mükafatlandırılacaklar. (Vâkıa 56/24 ayet-i kerîmesine benzer bir şekilde, lafız farkı ile verilmiştir.)

[600] Etyab ve ekṯer kelimelerinin ب harf-i cerinin mecruru olması nedeniyle kesra ile irablandırılmaları gerekmektedir. Metinde ise fetha şeklinde irablandırılmış idiler.

[601] En mutedil ülkeyi bize mesken olarak seçen, orayı hava, meltem ve toprak açısından güzelleştiren, orada ırmak, ağaç ve meyveleri çoğaltan ve bizi kullarından birçoğuna üstün kılan Allah'a hamt olsun. Hamt, şükür

Bundan ṣoñra melik-i dānā-dil eṭrāfında ḥāżır bulunan ḥukemāya muḳbil olup dėdi ki: “Ey ḥukemā-yı ẕevi’l-kiyāset bu insīniñ müfteḫir ü mübāhī olduġu fażā’il ü eḳāvīl-i pür-ḥālet, ḥaḳīḳat-i ḥāle muṭābıḳ mıdır? Ve bunlar bu evṣāf-ile tefāḫür ü ta‘āẓum ėtmeğe lāyıḳ mıdır?” Pes cümlesi *“Ṣadeḳa fī-mā ḳāl.”*[602] kelāmı-ile tervīc-i maḳāl ėtdiler lākin ḥükemā-yı cinniyāndan “Ṣāḥibü’l-‘azīme ve’ṣ-ṣarāme” laḳabıyla şöhre-i zamān olan ḥakīm-i ceriyyü’l-cenān ki kimseden muḥābā vü pervā ėtmezdi ve ṭarīḳ-i nā-meslūke-i müdāheneye bir ḳadem gitmezdi, ol dėdi ki: “Gerçi bu ḫaṭīb ḫuṭbesinde maḥāsin-i benī nev‘ini bi-tefāṣīlihā söyledi. Ammā hem-cinsiniñ maḳābiḥ ü meẕāmmına dā’ir fıḳrātı ṭayy eyledi. Pes aña lāyıḳ u aḥrā olan bu ṭarz-ile gūyā olmalı idi ki: “*Ve min ‘indinā ḫarace’ṭ-ṭūfānu. Fe-feraḳa mā ‘alā vechi’l-arżi mine’n-nebāti ve’l-ḥayevāni. Ve fī bilādinā iḫtelefe’l-elsünü ve tebelbeleti’l-‘uḳūlü ve taḥeyyara ulü’l-elbābi. Ve minnā kāne Nemrūdü’l-cabbāru. Ve naḥnü ṭaraḥnā İbrāhīme fi’n-nāri. Ve minnā kāne Buḫtunnaṣru muḫarribü İlya*[603] *ve muḥriḳu’t-tevrāti ve ḳātilü evlāde Süleymān bin Dāvud ve āl-i İsrā’īle ve hüve’lleẕī ṭarade āle ‘Adnāne min şaṭṭi’l-Furāti ilā beriyyeti’l-Ḥicāzi. El-mütemerridü’l-cebbāra’l-ḳattālü’s-seffākü li’d-dimā’i.*”[604] Ol demde melik-i Kerrūbī-ḫadem, ḥakīm-i nıṣfet-me’āba bunu işrāb ėtdi ki: “Seniñ ẕikr eylediğiñ kelimāt-ı veḳāhat-simāt, kendileriniñ ‘aleyhine dāll iken anlarla maḥāmid-i ebnā-i cinsine ne ṭarīḳ-ile istidlāl ėdebilir?” Yine Ṣāḥib-i ‘azīmet dėdi ki: “‘Adālet ü ḥukūmetde inṣāf olan bī-i‘tisāf, ẕikr-i fażā’il ü vaṣf-ı **[69ª]** rezā’il oluna tā ki maḥāsin ile iftiḫār ve maḳābiḥden i‘tiẕār ü istiġfār ḳılına. Bundan ṣoñra melik-i dād-küster beri ṭarafına daḫi naẕar ėtdikde gördü ki bir racül-i esmer, naḥīfü’l-cism, ḫafīfü’r-resm, ṭavīlü’l-liḥye,ża‘īfü’l-bünye,

ve övgü ona mahsustur. Çünkü o bizi nefis zekası, zihin duruluğu ve akıl üstünlüğü ile seçti. Onun rehberliğiyle gizli ilimleri keşfettik, rahmetiyle benzersiz sanatları ortaya çıkardık, ülkeleri mamur ettik, nehirler açtık, ağaçlar diktik, binalar yaptık, saltanat ve siyaseti yönettik,bize peygamberlik ve elçilik verildi. Peygamber Nuh Aleyhisselam, yüksek makamlı İdris, Rahman ın dostu İbrahim, Allah ile konuşan Musa, Mesih İsa ve Muhammed Mustafa -Allah"ın salat ve tahiyyatları hepsine olsun- bizdendir. Bizim içimizden Nabatlı Feridun, İsrailli Süleyman bin Davut, Harirli Menuçehr, Temimli Dara, Fars lı Erdeşir bin Babakan, Behram, Enuşirvan, Bozorcumihr bin Tahtan ve Sasan hanedanından ve Saman Oğullarından beylik beyleri gibi erdemli krallar çıktı. Onlar nehirler açtılar, ağaç dikmeyi ve şehirler, kasabalar kurmayı emrettiler; krallık, siyaset, ordu ve tebaa yönettiler. Biz insanların özüyüz, insanlar hayvanların özü, hayvanlar bitkilerin özü, bitkiler madenlerin özü, madenler de unsurların özüdür. Biz akıllıların özüyüz. Hamt, minnet, şükür ve sena ona aittir. Kocadıktan sonra dönüş onadır. Bu sözümü söylüyor ve kendim ve sizler için Allah'tan bağışlanma istiyorum. (Kahraman-Çalışkan, 2013, 2/200-201)

[602] Söylediği doğrudur.

[603]Kudüs’ün eski isimlerinden. (Gül, 2001, 305)

[604] Bizim içimizden tufan çıktı. Yeryüzündeki bitkilleri ve hayvanları batırdı. Ülkelerimizde diller farklılaştı, akıllar karıştı ve akıl sahipleri şaşırıp kaldı. Zorba Nemrut (da) bizdendi. İbrahim’i ateşe attık. İlya şehrini tahrip eden, Tevrat’ı yakan Süleyman bin Davud’un çocuklarını İsrailoğullarını öldüren Buhtunnasr da bizdendi. O, Adnan ailesini Fırat’ın kıyısından Hicaz karasına kovan zorba, dik başlı, çokça kan döken bir katildir.

bedeninde şu‘ūru vāfir, meyānında bir izār-ı aḥmer var, su’āl eyledi ki: ″Bu şaḫṣ-ı leṭāfet-irtisām, ne nām-ı vālā ile yād, ve vaṭan-ı aṣlīsi ḳanḳı bilāddır? Zümre-i muḳarrabīnden ba‘ż-ı kiyāset-ḳarīn bilād-ı Hind’den, cezīre-i Serendib’den olduġun ta‘yīn ü tebyīn ėtdikde ana daḫi tekellüm ile emr ü fermān olunduḳda ol daḫi bu ḫuṭbe-i ‘ibret-nişān ile raṭbü’l-lisān oldu:

“*El-ḥamdü lillāhi’l-vāḥidi’l-eḥadi. El-ferdi’ṣ-ṣamedi. El-ḳadīmi’s-sermedi. Ellezī kāne ḳable’d-duhūri ve’l-ezmāni ve’l-cevāhiri ve’l-ekvāni. Ṣümme enşe’e baḥran mine’n-nūri ‘acācen.. Ve rakkebe minhü’l-eflāke ve edārahā ve ṣavvera’l-kevākibe ve seyyerahā ve ḳaseme’l-bürūce ve aṭle‘ahā ve beseṭa’l-arża fe-eskenehā ve ḫaṭṭa’l-aḳālīme ve şaḳḳa’l-biḥāra ve ecra’l-enhāra ve erse’l-cibāle’ş-şāmiḫāti ve feseḥa’l-felevāti ve aḫrace envā‘a’n-nebāti ve kevvene’l-ḥayavānāti ve ḫaṣṣanā bi-evsaṭi’l-bilādi mekānen ve a‘delehā zemānen ḥayṣü yekūnü’l-leylü ve’n-nehāru ebeden mütesāviyeyni. Ve’ş-şitā’ü ve’ṣ-ṣayfü mu‘tedileyni ve’l-ḥarru ve’l-berdü ġayra müfriṭayni. Ve ce‘ale türbete bilādinā ekṣerahā ma‘ādine ve eşcārahā ṭayyibeten ve nebātehā edviyeten ve ḥayevānehā fīleten ve devḥahā sācen. Ve ḳaṣabehā ḳanāten. Ve ‘akraşehā ḫayzerānen ve ḥaṣāhā yāḳūten ve zeberceden. Ve ce‘ale mebde’e kevni Ādeme ebi’l-beşeri hünāke. Ve hākeẕā ḥükmü sā’iri’l-ḥayevāni bed’ü kevnühā ba‘de taḫti’l-istivā’i. Ŝümme innallāhe te‘ālā ḫaṣṣanā fe-be‘aṣe fī bilādine’l-enbiyā’e ve ce‘ale ekṣera ehlihe’l-hükemā’e fe-minnā ‘l-büddü ve’l-Berhemiyyūne ve Mülûhen*[605] *ve Budāsif*[606] *ve ḫaṣṣanā bi-elṭāfi’l-‘ulūmi siḥran ve ‘azā’imen ve kehāneten ve tevhīmen ve ce‘ale ehle bilādinā esra‘a’n-nāsi* **[69b]** *ḥareketen ve efaḫḫahüm veṣben ve ecserahüm ‘alā esbābi’l-menāyā*[607] *iḳdāmen ve bi’l-mevti tehāvünen. Eḳūlü ḳavlī hāẕā, ve estaġfirullāhe lī ve leküm.”*[608]

---

[605] Kaynak metinde “Belûher” olarak yer almaktadır. Bu şekildeki sesletimiyle tam olarak karşılığı bulunamamışıtır. Belûher ise Kahraman-Çalışkan,’in tercümesinde yer alan şeklinden anlaşıldığı üzere İranlı bir şahsiyettir. (Kahraman-Çalışkan, 2013, 2/202)

[606] Bu imla şekli, Bodhisattva şeklinde bilinen ve “Budist düşüncede kendini tüm duyarlı canlıların Budalığa ulaşmasına yardımcı olmaya adamış kişi (Wikpedia, 28.06.2023) anlamına gelerek kaynak metinde yer alan kelimedir. Mütercim ise burayı “Merdâsef” gibi bir şekilde imla etmiştir. Karşılığı bulunamadığı için kaynak metindeki özgün şekli yazılmıştır.

[607] Aslı menâyâ (ölümler) olan kelime metinde “münāyā” şeklinde imla edilmişti. Doğru şekli ile yazılmıştır.

[608] Bir, tek, fert, sonsuz, ezeli ve ebedi, zamanlardan, vakitlerden, cevherlerden ve olanlardan önce olan Allaha hamdolsun. Sonra ışık denizini azgın yaptı, içinde felekler meydana getirdi, onları döndürdü, yıldızlara şekil verdi, onları gezdirdi, burçları kısımlara ayırdı, onların doğmasını sağladı, yeryüzünü yaydı ve meskun hale getirdi, bölgeleri çizdi, denizleri çukurlaştırdı, ırmakları akıttı, dağları sabit leştirdi, açık arazileri genişletti, bitkileri çıkardı, hayvanları var etti, bize mekan olarak ülkelerin ılımlısını seçti, orayı zaman açısından sıcak yaptı, öyle ki gece ve gündüz eşittir, kış ve yaz ılımlıdır, sıcak ve soğuk aşırı değildir. Ülkemizin toprağını bol madenli, ağaçlarını güzel kokulu, bitkilerini ilaç, hayvanlarını fil, dallarını sac/tik yaptı, onları hurma dalları gibi ayırdı, ayrıkotlarını/ikrişlerini de kamış haline getirdi, onları yakut ve zebercet saydı. Adem Aleyhisselam'ın ilk yaratılışını orada yaptı. Diğer hayvanlar da aynı hükme tabidir. Onların oluşumu da ekvator çizgisinin altında başladı. Sonra Yüce ve Aşkın Allah, bizi seçti, şehirlerimize peygamber

Ve yine ṣāḥib-i ‘āzīmet buña daḫi i‘tirāża cesāret ėdip dėdi ki: ″Ḫuṭbede mübtelā olduġuñuz mevāddı īrād ėdip iḥrāḳ-ı ecsād ve ‘ibādet-i aṣnāmı i‘tiyād eylediğiñiz söyleseñ ve ḳurūd u fühūd ve keṣret-i evlād-ı zinā ve sevād-ı vech-ile-i rüsvā olduġuñuz beyān eyleseñ ḫutbeñ temām olurdu.″ Bundan ṣoñra yine melik-i tābende-bāl, bir ṭarafına daḫi iḳbāl ėtdikde gördü ki, bir racül-i ṭavīl-i ‘ucbe-manẓar, dūşunda izār-ı aṣfer ve elinde bir medrece-i ġarābet-küster vardır. Gāh gāh aña naẓar ėder ve ba‘żen ḳuddāmına ve aḥyānen ḫalfine gider. Anı daḫi nüdemāsından sā’il ve ḳanḳı bilādıñ güzīdesi olduġun fehm etmeye mütemāyil olduḳda ba‘ż-ı ḥużżār-ı diḳḳat-irtisām, āl-i İsrāīl’den ‘İbrāniyyü’l-aṣl bir ẕāt-ı ḫuceste-fercāmdır ki, mesḳaṭ-i re’si ḫıṭṭa-i Ṣām-ı cennet-meşāmdır.″ dėdi. Pes melik-i sütūde-ḫaṣlet aña daḫi tekellüme ruḫṣat vėrdikde ol daḫi bu ḫuṭbe-i pür-belāġati naġamāt ü elḥān ile ḳırā’at eyledi.

″El-ḥamdü lillāhi’l-vāḥidi’l-ḳadīmi. El-ḥayyi’l-ḳayyūmi’l-ḳādiri’l-ḥakīmi. Elleẕī kāne ḳable külli ḫalḳin fī-mā meżā mine’d-dühūri ve’l-ezmāni. Ve lem yekün ma‘ahū sivāhu mine’l-ekvāni. Ṯümme bede’e fe-ḫaleḳa nūrān ṣāṭı‘an ve mine’n-nūri nāran veḳḳāden ve baḥran mine’l-mā’i recrācen ve ceme‘a beynehümā ve ḫaleḳa minhümā düḫānen ve zebeden. Fe-ḳālallāhu te‘ālā li’d-düḫāni kün semāvāti hünā ve ḳāle li’z-zebedi, kün arżan hünā. Fe-ḫaleḳa’s-semāvāti fe-sevvā ḫalḳahā fī yevmeyni. Ve ḫaleḳa fī eṭbāḳıhā aṣnāfe’l-ḫalāyiḳı mine’l-melā’iketi ve’l-cinni ve’l-insi ve’ṭ-ṭayri ve’s-sibā‘i[609] *ve’l-vuḥūşi ve’l-behāyimi ve ġayri ẕālike fī yevmeyni ṯümme istevā ‘ale’l-‘arşi fi’l-yevmi’s-sābi‘i ve ıṣṭafā min ḫalḳihī Âdeme ebi’l-beşeri ve min evlādihī ve ẕürriyyetihī Nūḥān ve min ẕürriyyetihī İbrāhīme Ḫalīle’r-Raḥmāni ve min* **[70ª]** *ẕürriyyetihī İsrā’īle ve min ẕürriyyetihī Musā bin ‘İmrāne ve nācāhü ve a‘ṭāhü āyete’l-yede’l-beyżā’e ve’l-‘aṣā’e ve’t-Tevrāte ve kütübe’l-enbiyā’i, ṣalevātullāhi ‘aleyhim fi’ṣ-ṣubḥi ve’l-mesā’i. Ve ḫaleḳa lehü’l-baḥra ve aġraḳa Fir‘avne ‘adüvvehū ve cünūdehū. Ve enzele ‘alā benī İsrāīle’l-menne ve’s-selvā ve ce‘alehüm mülūken ve ātāhüm mā lem*

gönderdi ve halkının çoğunu bilge kıldı. Bedr, Berhemyum, Budasef ve B eluher bunlardandır. Bizi sihir, büyü ve kehanet gibi ince ilimlerle imtiyazlı kıldı. Ülkemiz halkını hareket bakımından insanların en hızlısı, sıçrama bakımından en hafifi, ölüm sebepleri üzerine atılma ve ölümü küçümseme açısından en cesuru yaptı. Ben bu sözümü söylüyor ve kendim ve sizler için Yüce Allah'tan bağışlanma istiyorum. (Kahraman-Çalışkan, 2013, 201-202)

609 Kelime kaynak metinde, anlama uygun şekli olan “sibā (vahşi hayvanlar” şeklinde iman edilmiştir. Mütercimin metninde ise “sübā’” şeklinde yazılmıştı. Aslı ve anlama uygun hâli dikkate alınarak “sibā‘” olarak yazıldı.

yu‘ṭa eḥaden mine’l-‘ālemīne fe-lehü’l-ḥamdü ve’l-mennü ve’l-medḥu ve’ş-şükrü ve’s-senā’u ‘ale’n-na‘amā’i. Eḳūlü ḳavlī hāzā, ve estaġfirullāhe lī ve leküm.’’[610]

Yine Ṣāḥib-i ‘azīmet, bu şaḫṣıñ daḫi ḫuṭbe vü kelāmın naḳż-ile tehcīne ‘azīmet ėdip dėdi ki: “Niçin dėmezsin ki “‘*Ve ce‘ale minne’l-ḳıradete ve’l-ḫanāzīra ve ‘abedete’ṭ-ṭāġūte’’ ‘‘ve ḍuribet ‘aleyhimü’z-zilletü ve’l-meskenetü ve bā’ū bi-gażabin minallāhi. Ẕālike lehüm ḫizyün fi’d-dünyā ve lehüm fi’l-āḫirati ‘aẕābün ‘aẓīmün*[611] *cezā’en bimā kānū ya‘melūn.*[612] *’’*[613]

Bundan ṣoñra melik-i ṣāḥib-saṭvet bir racül-i ṭavīle daḫi diḳḳat ėdip görür ki, bir sevb-i ṣūfa melfūf ve ruhbāniyyet-ile mevṣūf, meyānına süyūrdan bir mıntıḳā bend ėtmiş ve elindeki beyrem içine vāfir buḫūr atmış, durmayıp ṣavt-ı refī‘ ve na‘me vü tercī‘ile bir günā kelimāt tertīl ü ḳırā’at ėder. Melik: ″Bu kimdir?″ dėdikde, ″Âl-i Mesīḥ’den bir merd-i Süryānī-i i faṣīḥdir.″ dėdiler. Pes aña daḫi melik arż-ı kelām ėtdikde bu ḫuṭbe-ile vāfir ḥikemiyyāt i‘lām eyledi. Ve dėdi:

″El-ḥamdü lillāhi’l-eḥadi, el-ferdi’ṣ-ṣamedi. Elleẕī lem yelid ve lem yūled. Ve kāne fī bed’ihī bi-lā küfvin min eḥadin ve lā-‘adedin ve lā-mededin. Sümme feleḳa’l-eṣbāḥa ve nevvera’l-envāra ve aẕhera’l-ervāḥa ve ṣavvera’l-eşbāḥa ve ḫaleḳa’l-ecsāme ve rakkebe’l-ecrāme ve devvera’l-eflāke ve vekkele’l-emlāke ve sevvā ḫalḳa’s-semāvāti ve’l-arażīni’l-medḥiyyāti ve erse’l-cibāle’r-rāsiyāti ve ce‘ale’l-biḥāra’z-zāḫirāti ve’l-berārī ve’l-felevāti meskenen li’l-ḥayevāni ve menbiten li’n-nebāti ve’l-ḥamdü lillāhi’l-leẕī itteḫaẕe mine’l-‘aẕrā’i’l-betūli cesede’n-nāsūti ve ḳarane bihī cevhera’l-lāhūti ve eyyedehū bi-rūḥi’l-ḳudsi ve eẓhera ‘alā yedeyhi’l-‘acā’ibe ve aḥyā bihī āle benī **[70b]**

---

[610] Bir, ezeli, yaratıcı, hikmetli, üstün, hay ve kayyum olan, geçmiş zaman ve vakitlerde kendisi olduğu halde başkası bulunmayan Allah'a hamt olsun. Sonra yaratmaya parlak ışık ile başladı, ışıktan yanan bir ateş ve sudan çalkalanan bir deniz yarattı, ikisini bir araya getirdi, onlardan duman ve yağı var etti. Dumana şöyle dedi: Burada gök ol! Yağa dedi ki: Burada onun yeri ol! Gökleri yarattı, onların yaratılışını iki günde tesviye etti, yeryüzünü iki günde yaydı; onların katmanları arasında iki günde melekler, cinler, insanlar, kuşlar, yırtıcılar, vahşiler, evcil hayvan lar, büyükbaş hayvanlar ve diğerlerinden oluşan mahlukat sınıflarını yarattı. Sonra yedinci günde arşa yöneldi. Yarattıkları içinden beşerin atası Adem'i, onların çocuklanndan ve soyundan Nuh'u, onun soyundan Rahmanın dostu İbrahim, onun soyundan İsrail'i, onun soyundan da Musa bin İmran'ı -onlara selam olsun- seçti. Onunla konuştu, onu kurtardı ve ona el ve asa mucizesini, Tevrat'ı ve peygamberlerin -kendilerine selam olsun- kitaplarını verdi. Denizi yardı, onun düşmanı Firavun u batırdı, İsrail Oğullarına kudret helvası ve bıldırcın indirdi, onları kral yaptı ve onlara alemlerde kimseye vermediği şeyleri verdi. Hamt, sena, şükür ve ihsan ona aittir. Bu sözümü söylüyor ve kendim ve sizler için Allah'tan bağışlanma istiyorum. (Kahraman-Çalışkan, 2013, 2/202)

[611] “Onlar için dünyada rezillik, ahirette de büyük bir azap vardır.” (Bakara 2/114). Ayetin yalnızca son kısmı iktibas edilmiştir.

[612] “(Bütün bunlar) işledikleri amellere karşılık bir mükafat olarak (verilir.)”(Vâkı‘a 54/24)

[613] Bizden maymunlar, domuzlar ve tağuta kulluk eden kimseler meydana getirdi. Onlar en kötü makamda ve doğru yoldan en çok sapmış kimselerdir. Üzerimize alçaklık ve miskinlik damgası vuruldu, öfke üzerine öfkeye maruz kaldılar. Bu onların dünyadaki rezilliğidir. Yaptıklarına karşılık onlar için ahirette büyük bir azap vardır. (Kahraman-Çalışkan, 2013, 2/203)

İsrā'īle min mevti'l-ḫaṭī'eti ve ce'alenā min eşyā'ihī ve enṣārihī ve ce'ale minne'l-ḳıssīsīne ve'r-ruhbāne fe-naḥnü lā-nestekbiru fi'l-arżi ve ce'ale fī ḳulūbinā re'feten ve raḥmeten ve rahbāniyyeten fe-lehü'l-ḥamdü ve'ş-şükrü ve'ş-şenā'ü ve lenā fażā'ile cemmeten teraknāhā. Eḳūlü ḳavlī hāẕā:Ve estaġfirullāhe lī ve leküm."[614]

Yine Ṣāḥib-i 'azīmet, kelimāt-ı serzeniş-simāta mübāderet ėdip: "Niçin şu kelām-ile ḫuṭbe-i nāḳışañı itmām ėtmezsiñ ki?: *"Fe-mā ra'aynāhā ḥaḳḳa ri'āyetihā ve kefernā fe-ḳulnā şālişü şelāşetin*[615] *ve 'abedne'ṣ-ṣalībe ve ekelne'l-laḥme'l-ḫanāzīra fi'l-ḳurbāni." Ve ḳulnā: "'Alallāhi'z-zūra ve'l-bühtāne".*[616] Bundan ṣoñra yine melik-i sütūde-ḫaṣlet bir racüle daḫi diḳḳat ėtdi ki, şedīdü's-sümret naḥīfü'l-ḫilḳat, üzerinde iki şevbi var ki biri ridā vü biri izār, ziyy-i muḥrimde ḳırā'at-i Ḳur'ān'a ibtidār ve rükū' u sücūd ile münācāt-ı perverdigār ėder. Su'āl ėtdi ki: "Bu zāhid-i ṣafvet-kirdār, ḳanḳı ḳabā'il-i sütūde-ḫaṣā'ildendir baña iş'ār ėdiñ!" dėdikde arż-ı Tihāme'[617] den Ḳureşīyyü'l-aṣl, 'Arabīyyü'n-nesl olduġun inbā vü iḫbār ėtdiler. Melik daḫi aña tekellüme ruḫṣat vėrdikde, ol ẕāt-ı nīk-sīret, bu ḫuṭbe-i belīġayı elḥān-ı 'Arab ile ḳırā'at eyledi:

"*El-ḥamdü lillāhi'l-vāḥidi'l-eḥadi'ṣ-ṣamedi. Elleẕī lem yelid ve lem yūled ve lem yekün lehū küfüven eḥad.*[618] *Hüvallāhü'l-evvelü ve'l-āḫiru ve'ẓ-ẓāhiru ve'l-bāṭınü. El-evvelü bi-lā ibtidā'in ve'l-āḫiru bi-lā intihā'in. E'ẓ-ẓāhiru 'alā külli şey'in ḳudreten ve beṣṭan ve sulṭānen. Ve'l-bāṭınü fī külli şey'in 'ilmen ve meşiyyeten ve nefāẕen ve irādeten. Ve hüve'l-'aẕīmü'ş-şe'nü, el-vāżıḥu'l-bürhānü, elleẕī kāne ḳable'l-emākini ve'l-ezmāni ve'l-cevāhiri ve'l-ekvāni, ẕevāti'l-kiyāni. Şümme ḳale 'kün', fe-kāne. "Ḫaleḳa fe-sevvā ve ḳaddera fe-hedā" . Ve hüve bi'l-manẓari'l-a'lā. "Elleẕī ḫaleḳa's-*

[614] Bir, tek, fert, ebedi, doğurmamış ve doğmamış olan ve başlangıç oluşunda denksiz, birsiz, sayısız ve desteksiz olan Allah'a hamt olsun. Sonra sabahları yardı, ışıkları aydınlattı, ruhları ortaya çıkardı, karaltıların suretlerini
yarattı, cisimleri var etti, gök cisimlerini meydana getirdi, felekleri döndürdü, kralları görevlendirdi, göklerin ve yayılmış yerlerin yaratılışını tesviye etti, sağlam dağları sabitledi, taşkın denizleri, bozkırları ve çölleri hayvanlar ve bitkiler için mesken yaptı. Bakire Meryem'den insan suretli bir beden edinen, ona ilahlık cevherini ekleyen, onu Ruhülkudüs'le destekleyen, elinde acayiplikler ortaya çıkaran, İsrail ailesini hata yoluyla öldürülmekten kurtardıktan sonra dirilten39, bizi taraftar ve yardımcıları yapan, içimizden rahipler ve papazlar çıkaran Allaha hamt olsun. Biz yeryüzünde büyüklük taslamayız. Kalplerimize şefkat, merhamet ve korku/ruhbanlık yerleştirdi. Hamt, şükür ve sena ona aittir. Bizim hatırlamayı bıraktığımız faziletlerimiz vardır. Allah'tan kendim ve sizler için bağışlanma istiyorum. O bağışlayıcı ve merhametlidir. (Kahraman-Çalışkan, 2013, 2/203)

[615] "Kefernā" ve "şālişü şelāşetin" ifadeleri Mâide Suresi'nin 73.ayetinde de geçmekte olup, ilgili ayete hatırlatma yapılmıştır.

[616] Biz ona hakkıyla riayet etmedik, inkar ettik ve o üçün üçüncüsüdür, dedik. Haçlara taptık, kurbanda domuz eti yedik, Allaha yalan söz ve iftira isnat ettik. (Kahraman-Çalışkan, 2013, 2/203)

[617] Arabistan'ın Kızıldeniz sahilindeki dar kıyı ovası. (Azizova, 20.10.2023)

[618] "O, doğurmamış ve doğmamıştır. Onun hiçbir dengi yoktur." (İhlâs 112/3-4)

semā'e fe-sevvāhā." Ve rafe'a semkehā[619] *ve benāhā. Ve aġṭaşe leylehā ve aḫrace ḍuḥāhā.*[620] *Ve'l-arża ba'de ẕālike deḥāhā.*[621] *Aḫrace minhā mā'ehā ve mer'ahā.*[622] *Ve'l-cibāle ersāhā.*[623]*Metā'an lenā ve li-en'āminā*[624] *Ve mā kāne ma'ahū min ilāhin izen le-ẕehebe küllü ilāhin bimā ḫaleḳa ve le'alā ba'żuhum 'alā ba'żin sübḥān* **[71ª]** ü iftiḫār ėdersiñiz.

[70ª] *sübḥānallāhi 'ammā yeṣıfūn. Keẕebe'l-'ādilūne billāhi ve żallū żalālen ba'īden ve ḫasirū ḫusrānen mübīnen. "Ve hüvelleẕī ersele rasūlehū bi'l-hüdā ve dīni'l-ḥaḳḳi li-yuẓhirahū 'ale'd-dīni küllihī ve lev kerihe'l-müşrikūn."*[625] *Ve ṣallallāhu 'aleyhi ve 'alā ālihī ecma'īn ve 'alā melā'iketihi'l-muḳarrabīn ve enbiyā'ihi'l-mürselīn ve 'alā 'ibādihi'ṣ-ṣāliḥīn min ehli's-semāvāti ve'l-arżīn mine'l-mü'minīne ve'l-müslimīn. Ve ce'alenallāhü ve iyyāküm minhü bi-raḥmetihī. Ve'l-ḥamdülillāhilleẕī ḫaṣṣanā bi-ḫayri'l-edyāni ve ce'alenā min ümmeti'l-Ḳur'āni ve ekramenā bi-tilāveti'l-Furḳāni ve ṣıyāmi şehri Ramażāne ve'ṭ-ṭavāfi ḥavle beyti'l-Ḥarāmi ve'r-rükni ve'l-maḳāmi ve ekramenā bi-leyleti'l-Ḳadri ve'l-'Arafāti ve'z-zekāti ve'ṭ-ṭahārāti ve'ṣ-ṣalevāti ve'l-cemā'āti ve'l-a'yādi ve'l-menābiri ve'l-ḫuṭabi ve'r-rutebi fī fiḳhi'd-dīni ve 'ilmi süneni'n-nebiyyīne ve sīreti'r-Rabbāniyyīne. Ve 'arrefenā aḫbāra'l-evvelīne ve'l-āḫırīne ve ḥisābe yevme'd-dīne ve ve'adenā ṣevābe'n-nebiyyīne ve'ş-şühedā'i ve'ṣ-ṣāliḥīne fī dāri'n-nā'īmi ebede'l-ābidīne ve dehra'd-dāhirīne. Ve'l-ḥamdü lillāhi Rabbi'l-'ālemīn ve ṣallallāhu 'alā Muḥammedin ḫātemi'n-nebiyyīne ve imāmi'l-mürselīne. Ve lenā fażā'ile yeṭūlü şerḥuhā ve estaġfirullāhe lī ve leküm.*[626]

---

619 "Tavanını yükseltti, onu bir düzene koydu." (Nâziât 46/28)

620 "O göğün gecesini karanlık yaptı, ışığını da çıkardı." (Nâziât 46/29)

621 "Ardından yeri düzenleyip döşedi." (Nâziât 46/30)

622 "Oradan su ve bitkiler çıkardı." (Nâziât 46/31)

623 "Dağları sağlam bir şekilde yerleştirdi." (Nâziât 46/32)

624 Bu cümlenin manası: Bunları biz ve hayvanlarımız için bir yarar kaynağı yaptı. Fakat âyette "sizin için" farkıyla: "Bunları sizin için ve hayvanlarınız için bir yarar kaynağı yaptı."(Nâziât 46/33) şeklinde geçmektedir.

625 "O, Allah'a ortak koşanlar hoşlanmasalar bile dinini, bütün dinlere üstün kılmak için, peygamberini hidayetle ve hak dinle gönderendir." (Tevbe 9/33)

626 Allah'ı onların niteleddiklerinden tenzih ederim. Allah'a denk tutanlar yalan söylediler, uzak bir şekilde saptılar ve açıkça zarar ettiler. Müşrikler hoşlanmasa da o, elçisi Muhammed'i bütün dinlere üstün gelmesi için hidayet ve hak din ile gönderdi. Allah, ona, ailesine, ashabına, itretine/soyuna, bütün yakın meleklerine, gönderilmiş peygamberlerine, göklerin ve yerlerin halkından olan iyi kullarına ve Müslümanlara salat etsin. Bizi ve sizi rahmetiyle onlardan eylesin. O, merhametlilerin en merhametlisidir. Bize dinlerin en iyisini seçen, bizi Furkan sahibinin ümmetinden kılan ve Kur'an okumak, Ramazan ayı orucunu tutmak ve kutsal evinin, rükün ve makamın etrafında tavaf etmekle; Kadir gecesi, Arafat, zekat, taharet, salavat, cemaat, bayramlar, minberler, hutbeler, dini anlama, peygamberlerin sünnetlerini ve Rabbanilerin hayatını bilmeyle yücelten Allah'a hamd olsun. O bize öncekilerin ve sonrakilerin haberlerini ve hallerini, kıyamet gününün hesabını öğretti ve nimetler yurdunda ebedilerin ebediliği ve zamanlar zamanı süresince peygamberlerin, şehitlerin ve salihlerin sevabını vaat etti. Alemlerin Rabbi Allaha hamd, peygamberlerin sonuncusu Muhammed'e ve gönderilmiş imamlara salat olsun. Bizim açıklaması uzun sürecek daha başka faziletlerimiz de vardır.

Yine ol ḥīnde Ṣāḥib-i ‘azīmet berāy-ı ta‘rīż u tehcīn böyle tebyīn eyledi ki: “İtmām-ı ḫutbede bu ṭarz-ile ilhāḳ-ı fıḳra eyleseñ idi ki “*İnnā terakna’d-dīne ve race‘nā mürteddīne ba‘de vefāti nebiyyinā şākkīne münāfiḳīne. Ve ḳatelne’l-e’immete’l-fāżılīne’l-ḫayyirīne ṭaleben li’d-dünyā bi’d-dīni.*”[627] Bundan ṣoñra melik-i kerrūbī-ḫadem, bu racül-i aşḳara *mine’l-ḳarni ile’l-ḳadem*[628] imrār-ı naẓar ėtdikde gördü ki başına bir mişedde[629] ṣarmış ve öñüne ālāt-ı raṣad ḳurmuş. Bu kimdir dėyü istifsārda bilād-ı Yūnān’dan bir ḥakīm-i Rūmiyyü’l-aṣl, ṣāḥib-i ‘irfān olduġun iş‘ār ėtdiklerinde melik ruḫṣat-ı kelām-ile aña daḫi ikrām eyledi. Ve ol ḥakīm daḫi bu ḫutbe-i sāmī-rütbeyi söyledi:

“El-ḥamdü lillāhi’l-vāḥidi’l-eḥadi, el-ferdi’ṣ-ṣamedi elleẕī ḳable heyūlā ẕāti’ṣ-ṣuveri ve’l-eb‘ādi ***[70b]*** *ke’l-vāḥidi ḳable’l-a‘dādi ve ḳable’l-ezvāci ve’l-efrādi ve hüve’l-müte‘ālī ‘ani’l-endādi ve’l-ażdādi. Ve’l-ḥamdü lillāhilleẕī tefaḍḍale ve tekerrame ve efāża min cūdihī el-‘aḳle’l-fa‘‘āle ẕe’l-‘ulūmi ve’l-esrāri. Ve hüve nūrü’l-envāri ve ‘unṣuru’l-ervāḥi. Ve’l-ḥamdü lillāhilleẕī entece min nūri’l-‘aḳli ve neḥase ‘an cevherihī en-nefse’l-külliyyete’l-felekiyyete ẕāte ḳuvveti’l-ḥarekāti ve ‘ayne’l-ḥayāti ve’l-berakāti. Ve’l-ḥamdü lillāhilleẕī aẓhera min ḳuvveti’n-nefsi ‘unṣura’l-ekvāni ẕāti’l-heyūlā ve’l-kiyāni. Ve’l-ḥamdü lillāhi ḫāliḳi’l-ecsāmi ẕevāti’l-maḳādīri ve’l-eb‘ādi ve’l-emākini ve’l-ezmāni. Ve’l-ḥamdü lillāhi mürakkibi’l-eflāki ve’l-kevākibi’s-seyyārāti’l-mü’ekkili bi-devrānihā en-nüfūse ve’l-ervāḥa ve’l-melā’ikete ẕevāti’ṣ-ṣuveri ve’l-eşbāḥi ẕevāti’n-nuṭḳi ve’l-fikri ve’l-ḥarekāti’d-devriyyeti ve’l-eşkāli’l-küriyyeti. Ve ce‘alehā maṣābīḥa’d-dücā ve maşrıḳe’l-envāri fi’l-āfāḳi ve’l-aḳṭāri. Ve’l-ḥamdü lillāhi mürattibi’l-erkāni ẕevāti’l-kiyāni ve ce‘alehā meskenen li’n-nebāti ve’l-ḥayevāni ve’l-insi ve’l-cāni. Ve eḫrace’n-nebāte ve ce‘ale ẕālike māddeten li’l-ebdāni ve ġıẕā’en li’l-ḥayevāni ve hüve’l-muḫricu min ḳa‘ri’l-biḥāri ve ṣummi’l-cibāli el-cevāhira’l-ma‘deniyyete’l-keşīrate ẕevāti’l-menāfi‘i. Ve’l-ḥamdü lillāhilleẕī faḍḍalenā ‘alā keşīrin mimmen ḫaleḳa min ‘ibādihī tafḍīlā iẕ ḫaṣṣaṣa bilādenā bi-keşrati’r-rīfi ve’l-ḫışbi ve’n-ni‘ami’s-sābiġati. Ve ce‘alenā mülūken bi’l-ḫışāli’l-fāżileti ve’s-sīrati’l-‘ādileti ve rücḥāni’l-‘uḳūli ve dikḳati’t-temyīzi ve cevdeti’l-fehmi ve keşrati’l-‘ulūmi’l-bedī‘ati ve’ṣ-ṣanāyi‘i’l-‘acībeti ve’ṭ-ṭıbbi ve’l-hendeseti ve’n-nücūmi ve ‘ilmi terkībi’l-eflāki ve*

Uzatmaktan korktuğumuz için onları anmayı terk ettik. Allah'tan kendim ve sizler için bağışlanma istiyorum (Kahraman-Çalışkan, 2013, 2/204).

[627] Şüphesiz biz dini terk ettik. Peygamberlerimizin vefatından sonra mürtedler, şüpheci münafıklar olarak geri döndük. Ve dini kullanarak dünya talebiyle hayırlı ve fazilet sahibi imamları öldürdük.

[628] Baştan ayağa kadar.

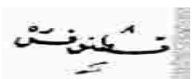
[629] Kuşak, kemer. (Al-maany, 28.08.2023)

ma‘rifeti menāfi‘i’l-ḥayevānāti ve’n-nebāti ve’l-ma‘ādini ve ma‘rifeti’l-eb‘ādi ve’l-ḥarekāti ve ālāti’l-erṣādi ve’ṭ-ṭılasmāti ve ‘ilmi’r-riyāżāti ve’l-manṭıḳiyyāti ve’ṭ-ṭabī‘iyyāti ve’l-ilāhiyyāti ve lehü’l-ḥamdü ve’ş-şenā’ü ve’ş-şükrü ‘alā cezīli’n-na‘mā’i ve lenā fażā’ile uḫrā yeṭūlü şerḥuhā . Ve estaġfirullāhe lī ve leküm.”[630]

Ol zamān, Ṣāḥib-i ‘azīmet nāmıyla iştihār u ‘unvān bulan ḥakīm-i cān ol güzīde-i ehl-i Yūnān’a dėdi ki: “ Ol ẕikr eylediğiñ ‘ulūm u ḥikem ki anınla mübāhāt **[71ª]** ü iftiḫār ėdersiñiz ve bizler a‘lem-i ḫalāyıḳ-ı ‘ālemiz dėrsiñiz ma‘a hāẕā ol ‘ulūmuñ ba‘żısın eyyām-ı Baṭlamyūs’da[631] āl-i İsrā’īl’den aldıñız ve bir miḳdārın eyyām-ı Mitos[632] ‘ulemā-yı ehl-i Mıṣr elinde bulduñuz. Pes şimdi ol ma‘ārifi ne sebeb-ile kendi nefsiñize mensūb ḳıldıñız? Ol arada melik-i munṣıf, ‘adālet ü şefḳat birle muttaṣıf olduġundan ḥakīm-i Yūnān’a dėdi ki: ″Ṣāḥib-i ‘azīmetiñ sözü vāḳı‘a muṭābıḳ ve i‘tibār u i‘tināya şāyeste vü lāyıḳ mıdır?*”* Ḥakīm dėdi ki: ″Vāḳı‘an Ṣāḥib-i ‘azīmet-i pür-kiyāset ber-muḳteżā-yı ferāset ü feṭānet, ne söylerse sözünde ṣādıḳ ve her ḳavli derece-i ṣıḥḥate lāyıḳdır. Zīrā ki, bizler ekṣer-i ‘ulūm u ma‘ārifi sā’ir ümemden aldıḳ. Ve her bir fenni bir millet ü ḳabīlede bulduḳ. Eğer ḥāl ü şe’n bu minvāl üzere nümāyān olmasa ‘ālem-i nücūmu ve terkīb-i eflāki ve ālāt-ı erṣādı, ehl-i Fürs nereden bulurdu? Ve ehl-i Hind olmasa anlar böyle fünūn-ı daḳīḳayı kimiñ vesāṭatı-y-ıla bilirdi? Ve keẕālik eydī-i benī İsrā’īl’de bulunan ‘ilm-i ḥiyel ü siḥr ve ‘azāyim ü ṭılsımāt ve istiḫrāc-ı maḳādīr ve bunun emṣāli fünūn-ı celīle nereden aḫẕ olunurdu? Eğer Süleymān İbni Dāvud *‘aleyhimā*

[630] Bir, tek, fert ve ebedi olan; sayılar, çiftler ve teklerden önceki “bir” gibi suretli ve boyutlu heyuladan önce olan, benzerlerden ve zıtlardan aşkın olan Allah'a hamd olsun. Yine üstün ve yüce olan, varlığından ilimler ve sırlar sahibi, ışıkların ışığı ve ruhların unsuru faal aklı taşıran Allah'a hamd olsun. Işığından aklı ve hareketli, hayat ve bereket kaynağı tümel feleki nefis cevherinden araştırmayı çıkaran Allah'a hamd olsun. Nefisten varlıkların unsurunu, heyulanın zatlarını ve olanları ortaya çıkaran Allah'a hamd olsun. Ölçülü ve boyutlu cisimleri, mekanları ve zamanları yaratan Allah'a hamd olsun. Suretli, görünümlü, konuşan, düşünen ve dairevi hareketleri olan felekleri ve gezegenleri meydana getiren; nefisleri, ruhları ve melekleri onların döndürülmesiyle görevlendiren; onları karanlığın lambaları ve ufuklarda ve bölgelerde ışıkların doğuş yeri yapan Allah'a hamd olsun. Varlığın özleri olan unsurları oluşturan; onları bitki, hayvan, insan ve cinlerin meskeni yapan; bitkileri bitiren, bunu bedenler için madde, hayvanlar için besin yapan, denizlerin derinliklerinden ve dağların içinden faydalı yoğun madeni cevherler çıkaran Allah'a hamd olsun. Ülkemizi bitki ve nimet bolluğu ile ayrıcalıklı yapmak suretiyle bizi kullarının çoğundan üstün kılan; üstün özellikler, mutedil yaşantılar, akıl üstünlüğü, temyiz inceliği, kavrayış kalitesi, ilginç ilim ve sanatların çokluğu, tıp, geometri, astronomi, feleklerin bileşimi ilmi; hayvan, bitki ve madenlerin faydalarını bilme, hareketler, gözlem aletleri, tılsımlar, matematik, mantık, fizik ve ilahiyat ilmi ile krallar yapan Allah'a hamd olsun. Bol ihsanından dolayı hamd, övgü ve şükür ona mahsustur. Bizim açıklaması uzun sürecek daha başka faziletlerimiz de var. Kendim ve sizler için Allah'tan bağışlanma istiyorum. (Kahraman-Çalışkan, 2013, 2/204-205)

[631] İslâm astronomisi üzerinde önemli etkileri olan İskenderiyeli astronom, matematikçi, coğrafyacı ve müzik bilgini. (Aydın, 05.10.2023)

[632] Bu kelime ile derkenârda biçiminde başka bir kelime ilişkilendirilmiştir.

ṣalavātullāhi'r-Ra'ūfi'l-Vedūd,[633] ḫazā'in-i mülūk ü ümemden almasa ve ḳahr u ġalebe birle eknāf ü eṭrāfı kendiye müsaḫḫar ḳılıp bu sebeb-ile ol 'ulūmu lüġat-ı Yūnān ile tercüme ḳılmasa ve anıñ himmet ü ġayretiyle öyle ma'ārif, diyār-ı Şām u Filisṭīn'e gelmese, anlar bu kelimāt-ı evfere ne ṭarīḳ-ile maẓhar olurlardı? Ve ba'żısın daḫi enbiyā'-ı sālifeniñ ṣuḥuf u resā'il-i sābıḳalarında buldular ki, ol enbiyā'-ı ẕī-şān min ḳıbeli'r-Raḥmān vaḥy u ilhām u işāret-ile iḥsān olunmuşdur." Pes melik-i 'ārif, bu tafṣīl-i laṭīfden ḥaḳīḳat-i ḥāle vāḳıf olduḳda yine ṣāḥib-i 'azīmete iḳbāl ve: "Bu 'ulūmuñ sebeb-i teveffür ü tekeşşürüne bādī ne olmuşdur?" dėyü su'āl ėtdikde ḥakīm-i rūşen-beyān **[71^{b}]** böyle ibāne vü i'lān ėtdi ki: "Ey melik-i dānā, secencel-i dil-i gītī-nümāñız şöyle rūşenā ola ki, bu 'ulūm u fünūn-ı ġarābet-nümūn, mürūr-ı ezmān u kürūr-ı evānile ba'ż-ı ümemde ẓuhūr ve ba'żısında büṭūn u kümūn üzere olur. Zīrā ki, ḳanḳı millet āḫare ġālib olursa ehl-i ma'ārifi ḥużūruna cālib olmaġla yevmen fe-yevmā ol ḳavmde fünūn-ı 'adīde vü 'ulūm-ı ġarībe tevāfür ve telāḥuḳ-ı efkār ü tevātür-i aḫbār birle tekāşür bulur. Ve nevāḥī-i arāżīden kütüb-i nefīse vü fünūñ-ı laṭīfe ol bilāda gelir."dėdi.

Bundan ṣoñra yine melik-i ferḫunde-aḫter, bir kimseye daḫi tedḳīḳ-i naẓar ėdip gördü ki, bir racül-i 'aẓīmü'l-cüşşe, ḳaviyyü'l-bünye, ḥasenü's-sīredir. Gāh gāh sūy-ı semāya nāẓır olup dü çeşmi şemsiñ devrānı-y-ile dā'ir olur." Su'āl eyledi ki: "Bu şaḫṣ-ı 'acībetü'l-eṭvār, 'acabā ne diyāra intisāb-ile şöhret-şi'ārdır?" Nüdemā-yı ṣadāḳat-nişāb ehl-i Ḫorāsān'dan olduġun işrāb-ile cevāb vėrdiler. Pes melik anıñ daḫi ḫuṭbe vü mev'iẓasına raġbet gösterdikde ol ḥakīm-i sütūde-sīret daḫi ṭarz-ı bü'l-aceb ile ḫuṭbesin ḳırā'at ėdip dėdi ki:

"El-ḥamdü lillāhi'l-vāḥidi'l-eḥadi'l-kebīri'l-müte'āli. El-'azīzi'l-cebbāri'l-ḳaviyyi'l-ḳahhāri'l-'aẓīmi'l-fi'āli. Ẕi'ṭ-ṭavli lā ilāhe illā hüve ileyhi'l-maṣīr. Elleẕī yaḳṣuru 'an keyfiyyeti ṣıfātihī elsünü'n-nāṭıḳīne. Ve lā-yebluġu künhe evṣāfihī efhāmü'l-mütekebbirīne. Teḥayyerat fī 'aẓametihī ve celāletihī ẕevi'l-'uḳūli ve'l-ebṣāri mine'l-müstebṣırīne. Ẓahera ve tecellā. Ve hüve bi'l-manẓari'l-a'lā. "Lā yüdrikühū'l-ebṣāru. "Ve hüve yüdrikü'l-ebṣāra." Ve hüve'l-'azīzü'l-ḥamīd. İḥtecebe bi'l-envāri ḳable ḫalḳi'l-leyli ve'n-nehāri. Ve rakkebe'l-eflāke'd-dā'irāti. Ve rafe'a sümūke's-semāvāti ẕevāti'l-aḳṭāri'l-mütebā'idāti fe-lillāhi'l-ḥamdü ḫāliḳı'l-ḫalāyıḳı ecnāsen mine'l-melā'iketi ve'l-cinni ve'l-insi ve'ş-şeyāṭīni ve mine'l-ḫalīḳati aṣnāfen ẕevī ecniḥatin "meşnā ve şülāşe ve rubā'a ve ẕevī ricleyni ve erba'a. Ve mā yensābü 'alā baṭnihī ve yeġūṣu fi'l-mā'i. Ve yesbaḥu fi'l-hevā'i. Şümme ce'alehā envā'an ve eşḫāṣan **[72^{a}]** *min*

[633] Esirgeyen ve kullarını çok seven Allah'ın selamı o ikisinin üzerine olsun.

benī ādeme şu'ūben ve ḳabā'ile. Ve ennehā muḫtelifetün envā'uhā ve elsinetühā ve diyāruhā ve emākinühā ve ezmānühā. Ṯümme ḳaseme 'aleyhā in'āmehū ifḍālehū min mevāhibihī ve iḥsānihī. Ve lehü'l-ḥamdü 'alā mā a'ṭā ve vehebe min ālā'ihī ve 'alā mā ve'ade min na'mā'ihī. Ve'l-ḥamdü lillāhi'l-leẕī ḫaṣṣanā ve tefaḍḍale 'aleynā, iẕ ce'ale bilādenā ekṯeral'l-büldāni müdünen ve esvāḳan ve ḳuran ve mezāri'a ve ḳılā'an ve ḥuṣūnen ve ezhāran ve enhāran ve eşcāran ve cibālen ve ma'ādinen ve ḥayevānen ve nebāten ve ricālen ve ce'ale ḳuvvete nisā'inā mütesāviyātin fī ḳuvveti'r-ricāli ve ricālenā fī şiddeti'l-cemāli. Ve cimālenā fī 'iẓami'l-cibāli. Ve'l-ḥamdü lillāhi 'alā mā ḫaṣṣanā ve medeḥanā 'alā elsüni'n-nebiyyīne bi'l-be'si'ş-şedīdi ve'l-ḳuvveti'l-metīni ve maḥabbeti'd-dīni ve ittibā'i iṯri'l-mürselīne. Fe-ḳāle 'azze min ḳā'ilin 'alā lisāni nebiyyihī Muḥammedin ṣallallāhü te'ālā 'aleyhi ve selleme ve 'alā ālihī:[634] *"Ḳālū naḥnü ulū ḳuvvetin ve ulū be'sin şedīdin ve'l-emru ileyki fe'nẓurī māẕā te'mürīne."*[635] *Ve ḳāle te'ālallāhü*: "*Ḳul li'l-muḫallafīne mine'l-a'rābi se-tüd'avne ilā ḳavmin ulī be'sin şedīdin tüḳātilūnehüm ev yüslimūne.*"[636] *Ve ḳāle te'ālā : "Fe-sevfe ye'tillāhü bi-ḳavmin yuḥibbühüm ve yuḥibbūnehū."*[637] *Ve ḳāle'n-nebiyyü ṣallallāhü te'ālā 'aleyhi ve selleme: "Lev kāne'l-īmānü mu'alleḳan bi'ṯ-ṯüreyyā lenā lehū ricālün min enbā'i Fāriseti*. Ve ḳāle ('a.m): "*Ṭūbā li-iḥvānī ricāle yecī'üne min Fārise fī āḫiri'z-zamāni yecidüne sevāden 'alā beyāẓin yü'minüne bī ve yuṣaddiḳūnenī.*[638] *Fe'l-ḥamdü lillāhi 'alā mā*

---

[634] Bir ve tek, büyük ve yüce, güçlü ve kudretli, kuvvetli ve üstün, ihtişamlı ve bağışlayan ve kadir-i mutlak olan Allah'a hamd olsun. Ondan başka tanrı yoktur. Dönüş onadır. Konuşanların dilleri onun sıfatlarını tasvir etmekten aciz kalır. Düşünürlerin kavrayışları onun vasıflarının iç yüzünü idrak edemez. İhtişamının büyüklüğü hususunda akıllıların akılları ve görenlerin gözleri hayrete düşer. Yüce oldu, zuhur ve tecelli etti. O, en yüksek bakış yerindedir. "Gözler onu idrak etmez, o gözleri idrak eder. O latif ve haberdardır (En'âm 6/103) Geceyi ve gündüzü yaratmadan önce ışıklarla gizlendi. Dönen felekleri yarattı, birbirine uzak bölgeleri bulunan göklerin tavanlarını yükseltti. Mahlukatı melek, cin, insan ve şeytan diye cinsler olarak, ikişer, üçer, dörder kanatlı, iki ve dört ayaklı, karnı üzerinde sürünen, suya dalan ve içinde yüzen sınıflar şeklinde yaratan; sonra onları türler ve şahıslar yapan, Ademoğullarını renkleri, dilleri, giysileri, mekanları ve zamanları farklı halklar ve kabilelere ayıran ve onlara nimetlerini, üstünlüklerini, lütuflarını ve ihsanlarını bölüştüren zata hamd olsun. Verdiği ve lütfettiği nimetler ve vaat ettiği ihsandan dolayı Allah'a hamd olsun. Ülkemizin şehir, çarşı, ev, kale, hisar, nehir, ağaç, dağ, maden, hayvan, bitki, erkek ve kadınlarını çoğaltmakla bizi seçkin ve üstün kılan Allah'a hamd olsun. Kadınlarımız erkekler kadar, erkeklerimiz develer kadar, develerimiz büyük dağlar kadar güçlüdür. Bizi seçkin kılan ve bizi peygamberlerin diliyle büyük cesaret, sağlam güç, din sevgisi ve peygamberlere uymakla öven Allah'a hamd olsun. Allah, Muhammed (s.a.v)'in diliyle şöyle dedi: (Kahraman-Çalışkan, 2013, 2/206)

[635] "Dediler ki: "Biz güçlü kimseleriz ve çetin savaşçılarız. Emir senin. Ne emredeceğini düşün." (Neml 27/33)

[636] Ve Allah şöyle dedi: " Bedevîlerin (savaştan) geri bırakılanlarına de ki: Siz, güçlü kuvvetli bir kavme karşı teslim oluncaya kadar savaşmaya çağrılacaksınız. Eğer itaat ederseniz, Allah size güzel bir mükâfat verir."(Fetih 48/16)

[637] "Allah, sevdiği ve kendisini seven müminlere karşı alçak gönüllü (şefkatli), kâfirlere karşı onurlu ve zorlu bir toplum getirecektir." (Mâ'ide 5/54)

[638] "İman Süreyya yıldızına asılı olsaydı onu Farslılardan bir adam alırdı". Yine o (as) dedi ki: "Fars adamlarından olan kardeşlerimi tebrik ederim. Onlar ahir zamanda gelirler, onu beyaz üzerindeki bir siyah olarak bulurlar, ona inanırlar ve onu tasdik ederler'. (Kahraman-Çalışkan, 2013, 2/206)

ḫaṣṣanā bihī mine'l-yaḳīni ve'l-īmāni ve'l-'ameli li'l-āḫirati ve't-tezevvüdi li'l-ma'ādi. İnne minnā men yeḳra'u't-Tevrāte ve lā-yefḳahū şey'en minhā ve yü'minü bi-Mūsā ve yuṣaddiḳuhū ve minnā men yü'minü bi'l-İncīli ve lā-yedrī minhü şey'en ve yü'minü bi'l-Mesīhi ve yuṣaddiḳuhū ve minnā men yeḳra'u'l-Ḳur'āne ve yelḥanühū ve lā-ya'rifu ma'nāhū ve yü'minü bi-Muḥammedin 'aleyhi's-selām ve yuṣaddiḳuhū ve yenṣuruhū ve yaḳṣudü ziyāretehū. Ve naḥnü lebisne's-sevāde ṭaleben ş̲e'ra'l-Ḥüseyni ve ṭaradne'l-büġāte min benī Mervāne lemmā ṭaġav ve 'aṣav ve 'aṭev ve ta'addev ḥudūdallāhi fi'd-dīni ve naḥnü nercū en yeẕhera bilādine'l-müntaẓara. Ve enne 'indenā lehū e̲seren vecezen fe'l-ḥamdü lillāhi 'alā mā vehebe **[72[b]]** *ve en'ame ve ekrame. Eḳūlü ḳavlī hāz̲ā, estaġfirullāhe lī ve leküm*."[639]

Vaḳtā kim bu ḥakīm-i Fārisī daḫi kelāmın itmām ėtdiyse melik-i ferḫunde-eyyām, eṭrāfında olan ḥükemā vü nüdemāya naẓar ėdip bunuñ kelāmı daḫi vāḳı'a muṭābıḳ olduġundan ḫaber istid'ā ėtdikde re'īsü'l-felāsife, Ṣāḥib-i 'azīmet, yine ṭa'n u teşnī'e mübāderet ėdip dėdi ki: "Gerçi kelāmında selāset ve ḫiṭābında ṣıdḳ u ṣalāḥa ri'āyet eyledi ammā eğer anlarda cefā-yı ṭab' ile fuḥş-ı lisān ve nikāḥ-ı ġılmān u tezvīc-i ümmehāta heyecān ve 'ibādet-i nīrān ve min dūni'r-Raḥmān sücūd-ı neyyirān olmasaydı…"

Der-Beyān-ı Evṣāf-ı Şīr ve Şemmeī Ez-ḫıṣāl-ı Maḥmūde vü Me̲zmūme-i ū[640]. Li-mütercimihī:

[Fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

1 Ey ḳalem sende çoḳ cesāret var
Tīġ-i bürrān ile celādet var

2 Her kelāmıñ mi̲sāl-i nāvek tīz

[639] Bizi yakînî iman, ahiret amelleri, ahirete azık edinmek ile özel kılan Allah'a hamd olsun. Şüphesiz bizden Tevrat'ı okuyup hiçbir şey İdrak etmeyen ve Musa'ya iman edip onu doğrulayan; İncil'e iman eden ve ondan bir şey anlamadığı halde Mesih'i tasdik eden; Kur'ân okuduğu halde ondan bir şey anlamayarak Muhammed (s.a.v)'e inanan, onu destekleyen ve ziyaret etmek isteyen kimseler vardır. Biz Hüseyin'in intikamını talep ederek siyah giydik. Başkaldırıp, küstahlık edip Allah'ın sınırlarını ve dini aştıklarında Benî Mervân'dan olan azgın kişileri kovduk. Ve bizim katımızda onun için veciz bir eser vardır. Allah'a ikramları ve verdiği nimetler için şükürler olsun. Bu sözümü söyleyip kendim ve sizler adına bağışlanma diliyorum.

[640] Aslanın vasıfları ve onun övülen ve yerilen vasıflarından bir parça.

Ḥāṣılı sende ḫoş mehābet var

Neṯr: Rāviyān-ı maḥāsin-i devrān ve nāḳılān-ı ‘acā’ib-i ezmān, selsāl-i ġarā’ib-i ḥikāyātı bu mecrāda icrāya sa‘y-ı bī-pāyān ėderler ki, vaḳtā kim terāküm-i ḥayvānāt ve tecemmü‘-i maḫlūḳāt vāḳi‘ olalıdan beri yevm-i ṣāliṯ duḫūl ve eṭrāf ü eknāfdan zu‘amā-yı ṭavā’if, ḥużūr-ı melik-i cinniyāna vuṣūl bulup her biri mevāḳı‘ u mevāżı‘ında ‘alā ḥasbi merātibihim müṣūl ėtdilerse, melik-i ‘adālet-nişān yemīn ü yesārına nigerān olduḳda gördü ki, ibn-i āvī cenb-i ḥımārda mekṣ ü ḳarār ėdip eṭrāf u cevānibe ṭarḥ-ı şu‘ā‘-yı enẕār ėder. Gūyā ki şerr-i kilābdan ḫavf u hirās birle ol cāy-ı pür-emni kendiye melce’ ü me’āb ḳılmış. Pes melik vesāṭat-ı tercümān ile anıñ ḥālini su’āle meyelān gösterip: ″Ey şaḫṣ-ı ‘ucbe-hey’et ü ṭurfe-ḳıyāfet, sen ḳanḳı ṭavā’ifden olursun? Ve risālet ü sefāret birle ne cānibden gelirsin? İbn-i āvī dėdi ki:″Melikimiz ebu’l-ḥāriṣ esed-i pür-ṣavlet ṭarafından li-ecli’s-sefāret geldim. Ve bu nādīde cinsimiz ṭarafından vekāleten muḥāvereye me’ẕūn oldum.″ Melik dėdi ki: Ol şāh-ı şecā‘at **[73ª]** -penāh, ḳanḳı bilādda sākin ve ne ḫıṭṭada ḳāṭındır? İbn-i āvī dėdi ki ġıyāż u ācām u viḥāl-i ṣa‘belerde ārām ėder. Melik yine dėdi ki: ″Re‘āyā vü berāyāsı kimlerdir?‟ İbn-i āvī dėdi ki, ḥayvānāt-ı beriyyeden cins-i vuḥūş erbāb-ı iḳdām ve behā’im ü en‘āmdır. ″Ve cünūd u a‘vānı kimlerdir?″ dėdikde ″Nümūr ü fühūd ve ẕübāb ü benū āvī ve ṣa‘ālib ü senānīrü’l-berr ve her bir sibā‘-ı ẕī-miḫleb ü nāb ve ṣāḥib-i cür’et olan ḥayvānāt-ı veṣṣābdır.″ dėdi. Pes yine melik İbn-i āvī’ye dėdi ki:″Şāhıñızıñ aḫlāḳ u etvārın ve re‘āyā vü cünūd ile olan sīret ü kirdārın bir miḳdār iş‘ār eyle. Ve cüll-i aḥvāline vāḳıf olmamız için hele şimdi bir bendesin bārī söyle.″ İbn-i āvī daḫi aḥvāl-i esedi bu ṭarīḳ ile ḥākī vü rāvī olup dėdi ki:″Ne‘am ey melik-i ferruḫ-şiyem, ol dāver-i mehābet-manẕar, şecā‘at-küster, ekberü’l-cüṣṣe, a‘ẓamü’l- ḫilḳat, aḳve’l-bünye, eşeddü’l-ḳuvve, celīlü’l-heybe, ‘arīżu’ṣ-ṣadr, daḳīḳu’l-ḫıṣr, laṭīfü’l-mu’aḫḫar, kebīrü’r-re’s, ẕi’l-vechi’l-müdevver, vāżıḥu’l-cebīneyn vāsi‘u’ş-şidḳayn müteferriḥu’l-menḫareyn metīnü’z-zendeyn, ḥāddü’l-enyāb ṣalbü’l-maḫālīb, berrāḳu’l-‘ayneyn, cehīrü’ṣ-ṣavt, şedīdü’z-ze’īr, ‘able’s-sāḳeyn şücā‘u’l-ḳalb, hā’ilü’l-manẕar ve bunuñ gibi evsāf ile muttaṣıf bir şaḫṣ-ı mehībü’l-maḥżardır. Kemāl-i heybeti sebebi-y-ile kimseden ḫavf u hirāsı yoḳdur. Ve şiddet-i baṭş ṣāḥibi olduġundan cāmūs u fīl ve anlar enẕārı ḥayvānātı ḳatl ü iftirāsı ḳatı pek çoḳdur. Ne ricāl-i ẕü’l-be’sü’l-şedīdden ḫavf-ile girīzān olur ve ne fürsān-ı ṣā’ikü’s-silāḥ u tederru‘dan muḥābā vü bāk-ile ḳalbinde ḫaşyet bulur. Belki eşḫāṣ-ı şecā‘at-iḫtiṣāṣ olanlarıñ bī-pervā yanına gelir. Ve şol rütbe şedīdü’l-‘azīmet ve ṣāḥib-i ġayret ü cür’etdir ki, kimseden i‘āne vü istimdād olmayaraḳ yek başına **[73ᵇ]** ḥamle vü

ṣavlet anlara bir cibilliyet-i māder-zāddır. Ve şol derecede seḫiyyü'n-nefs ve kerīmü'ṭ-ṭab'dır ki ışṭıyād u iftirās eylediği ḥayvānātdan ancaḳ ḳalbin tenāvül ėdip bāḳīsin sā'ir cünūd u a'vānı teġaddī vü te'ekkül ėderler. Ve umūr-ı dīniyyeden ġāyet-ile taḥarruzü ibā' ėtdiğinden ṣıbyān ü nisā ve eytām u imā'ya ta'arruż ėtmez ve bu deñli ġażūb u żacūr iken dā'ire-i inṣāfdan bir ḳadem ṭaşra gitmez. Ḳaçan ẓulm-i leyālde bir mekān-ı ba'īdde żav'-ı ẓiyā görse bī-muḥābā ol cāya yürür. Ve ḫışm ü ġażab birle dūrdan ol şu'leye nigāh ėdip ṭurur tā ki sūret-i ġażabı ol sebeb-ile sükūnet ve şiddet-i iltihāb-ı ṣavleti bu ṭarīḳ-ile līnet bulur. Ve eğer bir maḥalde naġme-i ṭayyibe vü elḥān-ı leẕīẕe istimā' eylese elbetde aña nezdīkī vü ḳurbete şitābān ve ol cā-yı feraḫ-fezāya dānī olan mekānda istīṭān ėder. Lākin neml-i ṣıġārdan kemāl-i mertebe ıżṭırāb ü ıżṭırār üzeredir. Zīrā ki, evlād ü eşbālini anlar kemāl-ile pür-ıżrār ėderler. Nitekim cāmūs u fīl'e baḳḳ'ıñ vėrdiği eẕā ve benī ādeme ẕübābıñ ėtdiği cevr ü cefā gibi." Ve yine melik, Esed'iñ re'āyāsı meyānında sīret ü 'adāletinde ibn-i āvīye su'āl ėtdikde ol daḫi aḥsen-i sīret ü ekmel-i 'adālet üzeredir." me'ālinde maḳāl eyledi.

Der-Beyān-ı Ṣıfat-ı 'Anḳā ve Cezīre-i Mīnū-sīmā.[641] Li-mütercimihi'l-ḥaḳīr:

[Fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

1 Söyle ey ḫāme-i nīgū-peyker
Ḫoş-edā ḫoş-beyān u ḫoş-maḫber

2 Sendedir 'ilm-i 'ālī vü sāfil
Sensin ancaḳ bu ḫışāle maẕhar[642]

Neṯr: Maḥfel-ārāyān be-ḳıṣaṣ u aḫbār ve nādī-pirāyān be-ḥikāyāt u āṯār, bu ḳıṣṣa-i laṭīfeyi şu ṣūret-i ḥasene ve bu hey'et-i müstaḥsene birle iḫbār u iş'ār ėderler ki, vaḳtā kim melik-i dād-küster, yine eṭrāfında olan ṭavā'if-i ḫużżāra naẕar ėtdikde gördü ki, taḫt-gāha ḳarīb bir şecer-i aḫḍarıñ ġuṣn-ı ṭarāvet **[74ª]**-manẕarında bebġā-yı sütūde-sīmā oturur ve ṭavā'if-i ḫużżārıñ kelimātına te'emmül ile ḳulaḳ urur ve anlar ne söylerse bu daḫi muḥākāt ü taḳlīd ile anlara pey-revlik ḳılar. Pes melikü'l-mā' daḫi vesāṭaṭ-ı tercümān birle: "Sen kimsin ve neredensin?" me'ālin tibyān ėtdikde cevāriḥ-i ṭuyūr

[641] Anka'nın ve cennet görünüşlü adanın sıfatı hakkındadır.
[642] Mütercim bu mısrada sehven "Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün" veznine geçmiştir.

ṭarafından sefārete ve insān ile muḥāverāta geldiğin ifāde, melik daḫi ″Melikiñiz kimdir?‟ su'ālin i'āde ėdip dėdi ki: ″Şāh-ı vālā-cāhıñız kimdir, söyle bilelim! Ve eṭvār u evżā'ına āşinā olalım.″ Pes Bebġā-yı muṭrib dėdi ki:″Melikimiz[643] şāh-ı 'Anḳā[644]-yı muġrib ile pür-iştihār bir melik-i nāmdārdır.″ Yine melik-i cinniyān dėdi ki: ″Ḳanḳı bilādda istīṭān ve ne maḥalli kendiye iskāna şāyān görmüşdür?″ Bebġā dėdi ki: ″Eṭvār-ı cibāl-i şāmiḫa, ve baḥr-ı aḫḍarıñ cezā'ir-i ḫāliyelerindedir ki, ol semte ne merākib-i baḥriyyān gelir ve ne benī ādemden bir kimse ol maḥalle sefer ḳılar.‟ Melik: ″Ol cezīreyi bize ta'rīf ve ehviye vü rūzgārın tavṣīf eyle!‟ Bebġā dėdi ki: ″Ṭīb-i türbe vü hevā-yı mu'tedile ile bir cā-yı ḫurrem-nihāddır ki, ḫıṭṭa-i istivā altında mānend-i *İrame ẕāti'l-'imād*[645], bir buḳ'a-yı neşāṭ-ābāddır. Miyāh-ı 'aẕbesi vāfir ve 'uyūn u enhārı mütekāṣir, keṣīretü'l-eşcār ve'l-eṣmār, 'āliyetü'd-devḥa bir çemen-zārdır ki, ekṣer-i eşcārı sācdır. Şöyle ki, cevv-i hevāya i'tilā ėtmiş ve ācāmında ekṣeriyā ḳaṣab-ı sükker bitmiş ve ḥayvānātı fīl ü cāmūs u ḫanāzīr ve eṣnāf-ı āḫardan daḫi ḫaylī cemm-i ġafīrdir ki, 'add ü iḥṣāsına ancaḳ ol Bāriyü'l-berāyā olan ḫālıḳ-ı yektā 'ālim ü dānādır.″ Pes yine melik dėdi ki: ″Ey Bebġā! Evṣāf-ı 'Anḳā'dan bize bir nebẕesin īmā birle gūyā ol. Ve aḫlāḳ u eṭvārından bir şemmesin inhā vü inbā ḳıl!″ Pes Bebġā dėdi ki: ″Ey melik-i melek-ḫaṣlet, 'Anḳā bir ḥayvān-ı 'acībetü'ṣ-ṣūretdir ki a'ẓamü'l-ḫilḳat, ekberü'l-cüṣṣe, eşeddü'ṭ-ṭayerān, kebīrü'r-re's ve'ş-şāndır. Minḳār-ı 'aẓīmi gūyā ḥadīdden **[74^{b}]** i'māl olunmuş bir mi'vel-i cesīm pāyesindedir. Ve maḫālīb-i muḳavvese-i ḫāddesi pūlāddan yapılmış ḫaṭāṭīf rütbesindedir. Ḳaçan ol cenāḥayn[646]-i 'aẓīmeynin neşr ėder, biri

---

[643] "Melikimiziñ" şeklinde imla edilse de hatalı olduğunu düşünmekteyiz.

[644] **Derkenār**: Ve daḫi ṭayr zümresinde 'Anḳā, bir ḥayvān-ı 'ucbe-nümādır ki a'ẓam-ı ḫilḳat ü ekber-i ṣūret ṣāḥibidir. Şöyle ki kemāl-i ḳuvvet ü ḳudretinden fīli ḫaṭf ü selb ėder. Ve ḥudāt fāreyi götürdüğü gibi öyle cism-i ṣaḳīli bī-pervā ber-hevā alıp gider. Ḳadīmü'l-ezmānda insān anıñ eẕā-yı bī-pāyānında vālih ü ḥayrān olmuşlar idi. Ḥattā bir def'a bir 'arūs-ı zīnet-me'nūs, aḫẕ ü iḫtiṭāf ile ehlin ol ẕevḳden maḥrūm u me'yūs ėtdi. Pes ol zamān, tāc ü nübüvvet ile şevket ü şān bulan Ḫanẓāle bin Ṣafvān, dergāh-ı Melik-i müste'āndan anıñ şerr ü ziyānın ref' için ricā vü niyāza şitābān olduḳda derḥāl du'āsı müstecāb olup cezā'ir-i baḥr-ı muḥīṭden bir cezīre-i ba'īdeye iġtirāb olundu. Ve ol cezīre, ḳurb-ı ḫaṭṭ-ı istivāda bir maḥaldir ki aña nev'-i beşer varmaḳ ġayr-ı muḫtemeldir. Ve anda fīl ü gergeden ü cāmūs ve tinnīn-i żaḫmu'l-beden ve envā'-ı sibā' u cevāriḥ-i ṭuyūrdan niçe ṭavā'if-i mevfūr maḥşūrdur. Lākin bunlar fermān-ı 'Anḳā'ya iẕ'ān ü iṭā'at üzere olmaġın anlarıñ ışṭıyādına raġbet ėtmeyip āḫar maḥalden gelen ṣayd u şikāra ḳanā'at birle def'-i mecā'at ėder. Ve bāḳī faẓlasın re'āyāsı ekle müsāra'at ėderler. Ve daḫi 'Anḳā her bir ḥayvānı iḳtināṣ ėtmeği istid'ā ėtmeyip ancaḳ fīl ü semek ü tinnīn gibileri şikār ėtmeği 'ādet ü āyīn eylemişdir. '*Acā'ibü'l-maḫlūḳāt.*

[645] "Sütunlarla dolu İrem" (Fecr 89/7)

[646] **Derkenār**: Ve 'Anḳā'nıñ ḥīn-i ṭayerānında riyāş ü cenāḥından ẓuhūr ėden ṣadā-yı mehābet-nişān gūyiyā aṣvāt-ı süyūl-i fırāvāndır yāḫud hübūb-ı riyāḥ eṣnāsında eşcār-ı kibārda ẓāhir olan aṣvāt-ı ṭurfe-'unvāndır. Ḥattā ba'ż-ı tüccārdan böyle iḫbār olundu ki, baḥr-ı muḥīṭde yol azdırıp girdāb-ı ḥayret ü ḍalāletde ḳaldıḳ. Ve ḳanḳı cānibe müteveccih olacaġımız bilmeyip sergerdān olduḳ. Bir de anı gördük ki bir maḥalde deryā üzerin bir ẓulümāt iḫāṭa ḳıldı ve mellāḫūn, ol ḳaraltınıñ 'Anḳā olduġun bildi. Dėdiler ki: "Anıñ ẓıll-i ḥimāyetine varalım ve bizi bu ḥayretden ḫalāṣ ėder mi görelim."Pes anıñ sāyesine ilticā ve hezār meskenet ü ẕillet birle du'ā vü irticā eyledik. Ol dem bizlere bedreḳa vü hem-dem olup öñümüzden gitdi ve bizi reh-i rāsta hidāyet ėtdi. Ba'dehū ber-hevā olup naẓarımızdan nā-bedīd ü nā-peydā oldu. El-'uhdetü 'ale'r-rāvī. '*Acā'ibü'l-maḫlūḳāt.*

maġribe vü biri maşriḳe gider. Gūyiyā merākib-i baḥriyye üzerinde olan yelkendir ki, zīr ü sāyesi niçe ḫalāyıḳa me'men ü mesken olur. Ve ol cenāḥ-ı pür-felāḥa muvāfıḳ bir ẕeneb-i mürettebi vardır ki fāre-i Nemrūd-ı Cebbār gibi cesāmet-kirdārdır. Ḳaçan cevv-i hevādan arża ine, şiddet-i vaḳ'ından cibāl-i rāsiḫāta ihtizāz ü ıżṭırāb düşüp ḥareket-i arż olur ẓann oluna. Ve eğer hevā yüzünde cenāḥayn bir kerre taḥrīk ėde, hevāda bir zemzeme vü velvele ẓuhūr ėdip ṣımāḫ-ı müstemi'īni taḫrīḳ ü tefkīk ėder. Ve 'ādet-i 'Anḳā'dandır ki, ba'żen cevāmīs ü fīli yerden iḫtiṭāf ėder. Ve ṭayerānında ṣıḳlet ü kesālet gelmeyip gūyiya ṭayr-ı ḫid'e fāre alıp gider gibi gider. Ve sīret ü 'adāletinde 'Anḳā-yı pür-semāḥat, aḥsen-i ḥālet üzere olmaḳ ābā vü ecdādından verāṯet ile nā'il olduġu ḫaṣlet-i sütūde-'ādetdir.

Der-Beyān-ı Ṣıfat-ı Ṯu'bān u Tinnīn ve Ḫilḳat ü Manẓar-ı Ḫoş-āyīn[647]. Li-mütercimihi'l-ḥaḳīr:

[Mef'ūlü mefā'īlü mefā'īlü fe'ūlün]

1 Ey ḫāme-i nīgū-reviş ü 'ucbe-ḳıyāfet
Sensin sened-i müstened-i ehl-i kitābet

2 Gel vaṣfını ŝu'bān ile tinnīn'iñ ėt īmā
Ne ṣūret ü hey'etde ise eyle işāret

Neṯr: Rāviyān-ı ṭavāmīr-i hikāyāt ve nāşirān-ı sicillāt-ı rivāyāt, bu ḳıṣṣa-i ṭūl ü dırāzı mānend-i silk-i dürer medd ü ıṭnāba şöyle mesā'ī-i bī-ġāyāt ėderler ki vaḳtā kim melik-i cinniyān, taḫt-ı 'adālet-'unvānında hezār übühhet ü şān birle otururken ol gürūh-ı bī-pāyān, meyānında bir naġme vü ṭanīn-i ṭarab-nişān istimā' eyledi ki, ol cāy-ı feraḥ-resāna ḳarīb ḥīṭān u cüdrāndan bilā-fütūr ber-muḳteżā-yı tāb ü tüvān bir terennümāt ü naġamāt gelir ki, neş'esi taṭrīb-i fu'ād-ı ḥāżırān ėder. Bir sā'at miḳdārı melik-i 'ālī-tebār, te'emmül ü tefekkürden ṣoñra görür ki bir ṣarṣar-ı **[75ª]** 'ucbe-manẓar taḥrīk-i cenāḥ-ı pür-felāḥ ėdip ḥareket-i ḫafīfe ile inşirāḥ bulmuş. Ālāt-ı sāzdan 'ūd-ı pür-sürūduñ veter-i zīrīninden ẓuhūr ėden naġme-i sārre-i neşāṭ-endūd gibi dil-i 'uşşāḳı pür-dūd ėder." Melik aña, "Sen ḳanḳı ḳabā'ildensin?" dėyü su'āl ėtdikde resūl-i ḫaşerāt ü

[647] Yılan ve ejderha ile [onların] güzel görüntüsü ve yaradılışı hakkındadır.

hevām ve anlarıñ za‘īm-i müntaḫabı olduġun i‘lām ile baṣt-ı bisāṭ-ı maḳāl eyledi. Pes yine melik, ″Seni bu maḳāma kim irsāl eyledi?‟ dėdikde, ″Melikimiz s̱u‘bān-ı mehābet-‘unvān[648] ba‘s̱ ėtdi.‟ dėyü söyledi. Melik daḫi, ″Mekānı ḳanḳı bilādda ve maḳarr-ı salṭanatı ḳanḳı nāḥiye-i neşāṭ-ābādda olur?″ dėdikde ṣarṣar-ı belāġat-küster böyle ḫaber vėrdi ki: ″Rü’ūs-ı cibāl-i şāmiḫa ve ẕirve-i kūhān-ı rāsiḫada kürre-i nesīm fevḳinde ṭabaḳa-i zemherīrde muḳīmdir ki, ol maḳāma ne seḥāb u ġuyūm mürtefi‘ ve ne s̱elc ü emṭār mündefi‘ olur. Ve ol maḳāmda ne nebt-i nebātdan eş̱er ve ne ta‘ayyüş-i ḥayvāndan ḫaber vardır. Zīrā ki, şiddet-i bürūdet-i zemherīrden bu meẕkūrdan beri ol maḳāmda z̤uhūr ėtmek ḫilāf-ı ḥikmet-i ḥakīm ü ḫabīrdir.‟ dėdi. Ve melikiñ cünūd u a‘vānından istifsār ėtdikde ḥayyāt ü cerrārāt ve cümle ḥaşerāt olduġun iḫbār eyledi.″ Ba‘dehū melik “Bu cümle-i ‘asākir-i firāvān ḳande iskān ėderler?‟ dėdikde böyle cevāb vėrdi ki: ″Müsteḳarr-ı arżdan her bir mekānda meks̱ ü istīṭān ėderler. Ve anlar ümem-i vefīre-i lā-yuḥṣā ve ṭavā’if-i kes̱īre-i bī-intihādır ki, a‘dādın ancaḳ anları ḫalḳ ü taṣvīr ėden ve müsteḳarr ü müstevda‘leri ne yėrde olduġundan ḫabīr olan cenāb-ı semī‘ ü baṣīr ḥażretleri bilir.″ dėdi. Pes yine melik dėdi ki: ″Cünūd u a‘vānı meyānından ḫurūc ve ol maḳām-ı mürtefi‘e ṣu‘ūd u ‘urūc ve öyle mes̱vā-yı ba‘īdeye vürūd ü vülūc ne sebebdendir?″ Ṣarṣar böyle ḫaber vėrdi ki: ″Aġzında olan sitemiñ şiddet-i telehhüb ü teheyyücü sebebi-y-ile kendüye ‘ārıż olan ḥarāreti bürūdet-i zemherīr ile tebrīd ü istirāḥat için ol maḳāmda meks̱ ü iḳāmeti kendiye ‘ādet ėtmişdir. Ve bu dā‘iyeden öyle mevāżı‘-ı mürtefi‘aya ḳadar gitmişdir.″ dėdi. Melik-i ḫuceste-maḫber ṣarṣara **[75b]** böyle fermān-ı ‘adālet-küster ḳıldı ki, s̱u‘bānıñ aḫlāḳ u sīretinden ve ḫilḳat ü ṣūretinden daḫi bize ḫaber vėr tā ki anıñ ḥāline vāḳıf ve keyfiyyet-i siyāset ü kiyāsetine ‘ārif olalım.″ Pes ṣarṣar dėdi ki: ″Melik s̱u‘bānıñ ṣūreti min külli’l-vücūh tinnīn-i mehābet-āyīniñ hey’eti gibidir. Ve aḫlāḳı aḫlāḳına müşākil ve sīreti sīretine her cihetden mümās̱ildir.″ dėdikde melik eṭrāfında olan cemā‘at-i ḫużżārdan böyle istiḫbār ėtdi ki: ″‘Acabā tinnīni bize z̤āten ve vaṣfen kim beyān ėder?‟ dėdikde ″Ḥayvānü’l-mā’dan bir ḥakīm-i ferḫunde-‘irfān vardır ki ancaḳ evṣāf-ı Tinnīni ol z̤āt-ı feṭānet-‘unvān kemā hüve’l-lāyıḳ i‘lān ėder.‟ dėdiler. Melik dėdi ki: ″Ol ḥakīm şimdi ḳanḳı me’vāda muḳīmdir?″ Anlar dėdiler ki: ″Manz̤ar-ı melik-i dād-küsterde olan ḫaşebeyi maḳarr

[648] **Derkenār**: Ve daḫi s̱u‘bān, bir ḥayvān-ı ‘az̤īmü’l-cüs̱māndır ki şeklinde mehābet ü manz̤arında hevl ü şevket müstebāndır. İbn-i Sīnā dėr ki: ”Ṣu‘bān, birḳaç ṣınıf-ı ġarābet-nişāndır ki beş z̤irā‘dan otuz bā‘a ḳadar işbā‘ olunmuşdur. Ve serinde ‘aynān-i kebīretān ve ḫanek-i esfeli mānend-i ez̤kān müsteġıll olup feminde kes̱ret-i esnān olduġu bī-gümāndır ve bu cins ekşeriyā nāḥiye-i Nevbe (Mısır’da) vü Hind’de olur ve sā’ir maḥalle anlardan gelir. Ve zümre-i s̱u‘bānıñ vücūhu aşfer ü siyāh ve vāsi‘atü’l-efvāh olup ḥācibleri çeşmin setr eyledi[ği] müşāhede vü iktināh olunmuşdur. ‘*Acā’ibü’l-maḫlūḳāt*. Mütercemen.

ėden ḥayvān-ı nīk-maḫberdir. Pes melik eṭrāfa icāle-i naẓar ėderken gördü ki ḍıfda‘-ı vāfiru’l-eṣvāt, ol maḳāma ḳarīb sāḥil-i baḥrda bir ḫaşebeye rākib olup tesbīḥāt ü tekbīrāt ve temcīdāt u tehlīlāt ile meşġūl olup eṣniye-i mütevāfirāt ile dergāh-ı ḳāżiyü’l-ḥācāta müṣūl ėtmiş.″ Pes melik-i sütūde-ḫıṣāl, ḍıfda‘a su’āl ėtdi ki: ″Sen ḳanḳı ecnās-ı ġarābet-istīnāsdansın?‟ Ġūk-ı ṣāḥib-sülūk dėdi ki: ″Ḥayvānātü’l-baḥr ṭarafından resūlüm ki, bu maḳāmda ṭavā’if-i insān ile muḥāvere vü muḥākemeye geldim. Ve anlarla mürāfa‘a için ḥużūr-ı mevfūru’n-nūruñuza ‘āzim oldum.″ Melik dėdi ki: ″Ḫudāvendigārıñız ne ism-ile meẕkūr ve ne resm-ile mesṭūrdur?‟ Ḍıfda‘-ı ṣadāḳat-āyīn: “Ẕikri mürūr ėden tinnīn-i deryā-mekīndir.‟ dėdi. Melik dėdi ki: ″Maḳarr-ı ḥukūmeti ḳanḳı bilādda ve taḫt-gāhı ne semt-i sürūr-ābāddadır?‟ Ḍıfda‘ dėdi ki: ″Ḳu‘ūr-ı biḥārdan emvāc-ı mütelāṭıme ve menşe-i süḥub-ı müterākime ve ġuyūm-ı müte’ellife olan mevāżı‘da sākin ü ḳāṭındır.‟ Yine melik: ″Cünūd u a‘vānın beyān eyle!‟ dėdikde ḍıfda‘ dėdi ki: ″Temāsīḥ ü kevāsic ve delāfīn ü seraṭānāt ve ḥayvānāt-ı baḥriyyīnden eṣnāf-ı **[76ª]** bī-pāyāndır ki, anları ‘add ü şümār, ancaḳ ḫāliḳu’l-leyli ve’n-nehār olan ḥakīm-i perverdigār ḥażretlerine ḫāṣ olan esrārdandır.″ Melik dėdi ki: ″Ol re’īs-i ġarābet-āyīniñ ṣūretin ve aḫlāḳ u sīretin tebyīn eyle!″ Ḍıfda‘ dėdi ki: ″Ne‘am, eyyühe’l-melik, ol bir ḥayvān-ı ‘aẓīmü’l-ḫilḳat ve ‘acībü’ṣ-ṣūretdir ki, ṭavīlü’l-ḳāme, ‘arīżu’l-cüsse, hā’ilü’l-manẓar, mehībü’l-maḫberdir. Şöyle ki, ḥayvānāt-ı baḥr-ı bī-pāyān, ser-cümle anıñ şiddet-i ḳuvvetinden ḫā’if ü hirāsān olurlar. Ve ol derece serī‘u’s-sibāḥadır ki, ḳaçan baḥrda ḥareket ėde, rūy-ı deryā temevvüc ü teheyyüc birle bir gūne ṣūret baġlar ve hey’et ü ḳıyāfeti şol ḥālet üzeredir ki, kebīrü’r-re’s, berrāḳu’l-‘ayneyn, vāsi‘u’l-fem ve’l-cevf, keşīru’l-esnān, böyle bir şebaḥ-i ġarābet-nişāndır. Külle yevmin ḥayvānāt-ı biḥārdan ol rütbe miḳdār-ı bī-şümār ekl ėder ki, ‘add ü iḥṣāsın ol Dādār-ı perverd-gār bilir. Ve ba‘ż-ı evḳātda keşret-i ekl-i semekātdan cevfi taḫammüd ü imtilā birle pür-eẕā ola, mānend-i ḳavs-i ḳuzaḥ, bir heykel-i ‘ucbe-şebaḥ olur ki, re’s ü ẕenebin bir yere getirir ve ẓahr u baṭnın mā’dan yuḳarı getirir tā ki ‘ayn-ı şemsden teşerrüf ü tenessüm ile cevfinde olan me’kūlāt münhażım ve ol şeḳal-i maṭ‘ūmāt istimrā birle bi’l-külliye mün‘adim ola. Ve ba‘ż-ı aḥyānda ol ḥālet-i ṭurfe-nişāndan kendide bir sekr ü ġaşy ‘ārıż olup taḥtında bir seḥāb ẓuhūr ėder. Ve bu ġaym u ḥicāb anı bilā-şu‘ūr ṭaraf-ı berre alıp gider. Ba‘dehū anda niçe şikence vü ‘uḳūbāt ile helāk olur. Ve ekl-i cüsse vü cesedi için birḳaç gün cibāl ü tilālden sibā‘ u żıbā‘dan ḫaylī cān-verān gelir. Ve ba‘ż-ı hengāmda riyāḥ-ı ‘āṣıfe anı sākinān-ı verā’-i seddeyn olan Ye’cūc ü Me’cūc ṭavā’ifine perrān ėder. Anlar iki ṣınıf ümmet-i ‘ucbe-ḫilḳatdır ki, ṣūretleri ṣūret-i ādemiyye ve nüfūsları nüfūs-ı sebu‘iyyedir.

Ne tedbīr ü siyāset bilirler ve ne bey‘ ü şirā’ ile birbirleriyle mu‘āmele ḳılarlar. Ve ne ṣanāyi‘ ü ḥırfet ve ḥarṯ ü zirā‘at anlarda āyīn ü ‘ādātdır. **[76^{b}]** Hemān sibā‘ u vuḥūş ve semek ü ṭuyūru nehb ü ġārāt ve ba‘żan birbirlerin ekle mübāderet ėderler. Ve yine ey melik-i ferḫunde-rüsūm, saña ma‘lūm olsun ki, ḥayvānāt-ı baḥriyye aṣlā bir şeyden ḫā’if ü hirāsān olmazlar, illā bir dābbe-i ṣaġīradan girīzān olurlar ki devābb-ı berriyyeden iken sāḥil-i baḥrda mekān ṭutmuşdur. Kürūr u circīs’e müşābih bir ḥayvāndır ki, sükkān-ı bahriyyeyi les‘ ėtmegin her zamān idmān ėtmişdir. Anı ḥayvānāt-ı mā’dan bir ferd ne aḫẕ ü baṭṣa imkān bulur ve ne andan firār u iḫtirāza bir çāre ḳılar. Ḳaçan ki ol dābbe-i mūẕiye bir ḥayvānı les‘ ėder, az vaḳtde semmi anıñ cismine sārī olup a‘māḳ-ı ebdānına gider. Derḥāl ol bīçāre-i şikeste-bāl ‘urża-yı mevt ü tebār ile ber-geşte-me’āl olur. Pes ḥayvānāt-ı baḥriyyeden gürūh-ı bī-pāyān anıñ cesedin ekle şitābān olup gelirler. Ve müddeten mine’z-zamān anıñ laḥmı-y-ile şeb‘ān olurlar. Nitekim sibā‘ u żıbā‘ıñ kibārı ekl-i ṣıġār ile imrār-ı rūzgār ėderlerken ḳaçan anlarıñ daḫi kibārından biri merg ü mevt ile āmāc-ı tīr-i tebār ola, cüssesi niçe ‘aceze vü ṣıġāra ḫaylī rūzgār sebeb-i ḳuvvet ü iḳtidār olur. Ve hākeẕā cevāriḥ-i ṭuyūr daḫi bu ṣan‘at-ile meşhūrdur. Nitekim ‘aṣāfīr ü ḫaṭāṭīf ve ḳanābīr emṣāli, cerād ü neml ü baḳḳ gibileri ekl ile imrār-ı nehār ü leyāl ėderler. Ṣoñra bevāṣıḳ u şevāhīn ve anlara müşākil olan cevāriḥ-i ṭuyūr-ı ẓulm-āyīn, ‘uṣfūr u ḳanābīr u naẕā’irin ıṣṭıyādı kendilere ‘ādet-i dīrīn ḳılmışlardır. Ba‘dehū büzāt ü ṣuḳūr ve nüsūr u ‘uḳbān ve bunlara aḳrān olan cevāriḥ-i kibār-ı ġażbān anları kendilere bülġa vü zād ėtmeği her dem i‘tiyād ėtmişlerdir. Ḳaçan bu cevāriḥ-i kibārdan biri ṣaḥrā-yı helāk ü tebārda bedīdār ola, ol ṭuyūr-ı ṣıġār anlarıñ ekl-i cüsesi ile güzārende-i leyāl ü nehār olurlar. Ve ber-īn minvāl, sīret-i benī ādem ü ṭavā’if-i ümem daḫi bu ṭarz-ı ‘acīb ü dīdene-i ġarīb üzeredir ki **[77^{a}]** anlar ekl-i luḥūm-ı cedy ü ḥamelān ve ġanem ve baḳarr u cevāmīs ü ẓıbā’ ve ḥumur-ı vaḥşī ve ṭuyūr-ı berr ü bahrī ve sümūk ü ḥītān ve ġayrıları ile imrār-ı ezmān ėderler. Ḳaçan anlardan biri terk-i dünyā vü ‘azm-i sūy-ı ‘uḳbā ėde, her ne mekānda olurlarsa anları ẕübāb ü dīdān ve neml ü ḥaşerātdan ‘aded-i bī-pāyān ekl ü bel‘a şitābān olurlar. Pes gāh ṣıgār-ı ḥayvānāt ekl-i kibār ve gāh kibārı bel‘-i ṣıġār ile müddet-i bī-şümār, ḳūt-i lā-yemūt tedārüküne ibtidār ėderler. Anıñ için ḥukemā-yı ṭabī‘iyyūn dėdiler ki: ″Bir şey’iñ fesādı ile āḫarıñ ṣalāḥa istinādı ḳānūn-ı ilāhiyyeden olduġunda ‘uḳalānıñ aṣlā ‘inādı yoḳdur. Nitekim bu ma‘nāda cenāb-ı mevlā --*te‘ālā şānühū ammā yeḳūlü’ẕ-ẓālimūn-*[649]. “*Ve tilke’l-eyyāmü nüdāvilühā beyne’n-nāsi ve mā ya‘ḳılühā ille’l-*

[649] Onun şânı, zalimlerin söylediklerinden yücedir.

‘ālimūn.”[650] buyurmuşdur. Ve yine ḍıfda‘ dėdi ki: “Ey melik-i leṭāfet-küster, bizlere şöyle īṣāl-i ḫaber ėtdiler ki, ṭā’ife-i insān şöyle zu‘m-ı buṭlān-nişān ėderlermiş ki, kendileri erbāb ve ser-cümle ḥayvānāt anlarıñ ‘abīdi olduġu bī-irtiyāb imiş. ‘Acabā bunlar bir kerre te’emmül ü tefekkür ve taṣārīf-i aḥvāl-i ḥayvānātdan ẕikr ėtdiğim umūru ‘āḳılāna tedebbür ėtmezler mi ki anlarla sā’ir ḥayvānāt meyānında farḳ yoḳdur, tāraten ākilūn ve kerraten āḫarı me’kūlūn olurlar. Bilmem ki ne yüz-ile bizim üzerimize iftiḫār ve ne sebeb-ile mürtekib-i ‘utuvv ü istikbār olurlar? Zīrā ki, anlarıñ ‘āḳıbet-i umūru bizim ḫātime-i aḥvālimiz gibi ẓuhūr ėder. Kelām-ı kibārda ise ″El-i‘tibāru bi’l-ḫavātim″ ġāyet-ile pür-iştihārdır. Ve daḫi anlarıñ ve bizim türābdan ḫalḳ olunup ṣoñra yine türāba rucū‘umuza āyāt-ı Ḳur’āniyye vü delā’il-i Furḳāniyye ile şüyū‘ bulmuşdur. Ve bundan ṣoñra yine ḍıfda‘ dėdi ki: ″Ey melik, vaḳtā kim melikimiz tinnīn benī ādemiñ bu da‘āvī-i zūr u bühtān-āyīnin istimā‘ ėtdikde ḫuddām ü etbā‘ına ḫiṭāb-ı lāzımu’l-ittiba‘ ėdip dėdi ki: ″Bu insān ne ‘aceb cühhāl-i pür-ṭuġyānlardır ki, i‘cāb-ı nefs-ile aḥkām-ı ‘uḳūla mükābere vü berāhīn-i **[77b]** ḳāṭı‘aya mu‘ānede ile şöhret ü şān bulmuşlardır. ‘Acabā ne ṭarīḳ ile sibā‘ ü vuḥūş ve cevāriḥ ü ṣa‘ābīn ve temāsīḥ ü kevāsic kendilere ‘abīd olduġun taḥḳīḳ ḳılmışlardır ve bunlar kendileri için ḫalḳ olunduġuna ḳā’il olmuşlardır? Bilmem bu insān tefekkür ü tedebbür ḳılmazlar mı ve dīde-i baṣīret birle nigāh ėdip şol ḥālete ‘ārif olmazlar mı ki ḳaçan ġıyāż u ācāmdan sibā‘ u żıbā‘ anlarıñ üzerine hücūma iḳdām eylese ve cevv-i hevādan ṭuyūr-ı cevāriḥ anlarıñ serine nüzūl ėtmesin ehl-i ‘uḳūl olan füḥūlları birbirine i‘lām eylese ve ru’ūs-ı cibālden ṣa‘ālīb ü ẕübāb ve ḳa‘r-ı biḥārdan temāsīḥ ü tenānīn ẓuhūr ėdip anlara ḥamle ile dil-ḫarāb ėdeceğin gūş-ı hūş ile diñlese ki bunlardan her ḳanḳısı anlarıñ üzerine ṣavlet ü şiddet birle müsāra‘at ėtdikde ‘acabā anlardan ferd-i vāhid, rūy-ı ‘ālemde ḳalır mı? Ve bu gürūh-ı pür-şükūh anlarıñ dār u diyārına ve menāzil ü mesākinlerine muḫālaṭa ėtseler ḥayāt ü ta‘ayyüşleri ṭayyib olur mu? Niçin Ḥaḳ te‘ālānıñ kendilere olan ni‘am-ı vāfire vü elṭāf-ı mütekāṣiresin tefekkür ėtmezler ve bu ḥayvānātıñ mesken ü me’vāların anlardan ib‘ād ėdip cevr ü bī-dād-ı mūẕiyātdan āzād eylediğin te’emmül ü tedebbür ḳılmazlar? Meğer gürūh-ı insāna istikbār u iġtirār vėren ancaḳ yedlerinde esīr olan ḥayvānāt-ı selīmetü‘l-eṭvār ve ‘aceze-i bī-iḳtidārlardır ki anlarda ne mehābet ü şevket ve ne ḥīle vü ṣavlet olup leyl ü nehār anları sū-i ‘aẕāba giriftār ėtmeleriyle bilā-beyyine ve lā-bürhān böyle maḳāl-i perīşān ile sālik-i rāh-ı ‘udvān olmuşlardır.″ dėyü

[650] “İşte biz, bu temsilleri insanlar için getiriyoruz; fakat onları ancak bilenler düşünüp anlayabilir.” (Ankebût 29/43)

beyān eyledi. Bundan ṣoñra melik-i ḫoş-manẓar cemā‘at-i insāna naẓar-ı ‘āṭıfet-küster ḳıldıḳda gördü ki, yetmiş nefer eşḫāṣ-ı ‘ucbe-maḫber ki muḫtelifetü’l-elvān ve’ṣ-ṣıfāt ve mütebāyinetü‘z-zī ve’l-libās ve’l-hey’ātdır. Anlara ḫıṭāb-ı müsteṭāb ėdip dėdi ki: ″Ey ṭā’ife-i benī ādem, ve’y fıraḳ u ümem! Ḍıfda‘ıñ kelāmın istimā‘ ėdip i‘tibār **[78ª]** aldıñız mı? Ve tedebbür ü tefekkür birle ḥaḳīḳat-i maḳāline vāḳıf u āşinā olduñuz mu? Ve sizleriñ meliki ne ism-ile şöhret-şi‘ār ve ne ‘unvān-ile be-nām-ı dār u diyārdır?″ Anlar dėdiler ki: ″Bizim melikimiz birden ziyāde olup her biri bir bilāda ḥükm ėder ve diğeri āḫarıñ ṭarzını i‘tiyād ėtmeyip başḳa ṭarīḳe gider.″ Melik dėdi ki:″Anlar ḳanḳı diyārda ḳarār ėderler?″ Bunlar dėdiler ki: ″Büldān-ı şettāda ve her biri buḳ‘a-i uḫrāda cünūd ü ra‘iyyetleriyle ḳarār ėdip a‘vān ü enṣārları taḥt-ı ḥukūmet-i ‘adālet-medārlarında istiḳrār ėderler.″ Melik anlara dėdi ki: ″Sebeb ü ‘illet nedir ki ṭavā’if-i ḥayvānātıñ bu ḳadar keṯret ü vefreti var iken ecnās-ı keṯīresine melik-i vāḥid kifāyet ėder? Ṭavā’if-i insān, ḳıllet ü nedret üzere iken bir melik ile ümūr ü ḫuṣūṣları bir mesleke münselik olmayıp, mülūk-ı ‘adīde vü selāṭīn-i keṯīreye muḥtāc olurlar.″dėdikde ehl-i ‘Irāḳ’dan bir ḥakīm-i kiyāset-irtifāḳ: ″Ne‘am eyyühe’l-melik. Ben saña bu māddeniñ sebeb ü ḥikmetin beyān ve mülūk-ı benī ādemiñ vefretin ve rü’esā-yı ḥayvānātıñ ḳılletin bir bir ‘ayān ėdeyim.″ Melik dėdi ki:″Ey ḥakīm, iyice beyān eyle ve sebeb-i ‘illetin yoluyla söyle!‟ Ḥakīm-i ‘Irāḳī dėdi ki: Me’ārib-i insān, keṯīr ü firāvān olup taṣārīf-i umūrları mütefennine ve iḫtilāf-ı aḥvālleri mütekeṯṯire olduġundan keṯret-i selāṭīn ü mülūka ve vefret-i rü’esā-yı ṣāḥib-sülūka muḥtāc olurlar. Ammā ḥayvānātda bu miṯilli ḥālāt mün‘adim olmaġla melik-i vāḥid ile ümūrları vāṣıl-ı ġāyāt olur. Ve bir sebeb ü ḫaṣlet daḫi budur ki, gürūh-ı ḥayvānātıñ ekṯer-i mülūk-ı ‘acībetü’-s-simātı kiber-i cüṯṯe ve ‘iẓam-ı ḫilḳat ü şiddet-i ḳuvvet sebebiyle ancaḳ ism-i ḥıref cihetinden ″Melik″ telḳībi ḥādiṯ olmuşdur. Ammā mülūk-ı ins ol cinse ḳıyās olunmayıp çoḳ kerre aṣġarü’l-cüṯṯe ve elṭafü’l-bünye ve aż‘afü’l-ḳuvve, ẕevāt-ı ḫuceste-ṣıfāt, taḫt-gāh-ı mülūkīde ṣāḥib-ṯebāt olur. **[78ᵇ]** Zīrā ki mülūka lāzım olan ḫaṣlet, ḥüsn-i siyāset ve ḥukūmetde ‘adālet ü mürā‘āt-ı ra‘iyyet ve cünūd u a‘vānıñ aḥvālini tefaḳḳudda diḳḳat ve anlarıñ tertīb-i merātibine ve taḥṣīl-i me’āribine ri‘āyet ėde. Şol vech-ile ki cünūd-ı a‘vān-ı mülūk-ı insān, ṭavā’if ü eṣnāf ve ṭabāyi‘-i şettā ile ittiṣāf üzere olup bir gürūhu ḥamele-i silāḥdır ki melik, anlarıñ ḳuvvet-i aḫẕ ü baṭşı-y-ile mażarrat-ı a‘dā’dan felāḥ ü necāḥ bulur. Ve emr-i melike muġāyir u muḫālif olan ṭuġāt ü buġāt ü ḫavāric ve luṣūṣ u ḳuṭṭā‘-ı ṭuruḳ u menāhi ve aṣḥāb-ı nizā‘ u ġavgā ve ṭayyārīn ü fettānīn olan zümre-i pür-eẕā, ve bilād-ı ‘ibādda tehyīc-i fitne vü fesādı kendilere i‘tiyād ėdenlerden intiḳām alır ve anlardan bir ṣınıfı vüzerā-yı ‘ālī-cenāb ve ṣınıf-ı dīgeri aṣḥāb-ı devāvīn ü küttāb ve bir niçesi

cübātü'l-ḫarāc rütbesiyle pür-ibtihācdır. Melik anlarla cem'-i ẕeḫā'ir ve emvāl ü erzāḳ-ı cünūdu istiḥṣāl ėdip muḥtāc olduġu emti'a vü eṣāṣ ü eṣvāb ve sā'ir mālzeme-i ḫademe vü ḥüccāb her ne ise istikmāl ėder. Ve daḫi ol zümreden bir cinsi bennā'īn ü dehāḳīn ve müzāri'īn ü ḫarrāṣīndir ki anlarla 'imāret-i bilād ve ḳıvām-ı emr-i ma'āş-ı 'ibādı ḥuṣūle getirir. Ve bir ṭā'ife daḫi 'ulemā vü fuḳahā-yı ẕevi'l-ārādır ki, anlar ḳuvvām-ı esās-ı dīn ve ḥükkām-ı şer'-i metīndir ki elbetde melik olana dīn ü şerī'at ve siyāset ü ḥikmetden lāzımdır tā ki anlarla muḥāfaẓa-i ra'iyyet ü ümmet ve tedbīr-i umūr-ı memleket, aḥkem-i niẓām ve aḥsen-i intiẓām üzere vücūd bulur. Ve anlardan bir bölüğü daḫi ṣunnā' u tüccār ve aṣḥāb-ı ḥıref-i ġayret-medārdır ki, yekdīgeri mu'āmelāt u ticārātdan ve ḥıref ü ṣınā'ātda mu'āvin ü ẓahīr olur. Eğer bunlar olmasa emr-i ma'āş müstaḳīm ve ḥayāt-ı zindegānī aṭyeb ḥāl üzere müstedīm olmaz. Ve anlardan bir fırḳası ḫadem ü cevārī ve ġılmān ü ḥüccāb ve vükelā vü ḫuzzān ve rusul ü aṣḥāb-ı aḫbār ve nüdemā-yı ḫāṣṣa-yı mülūk **[79ª]** olmaḳ ile şöhret-şi'ārlardır ki, mülūk olana temām-ı 'adāletde ve icrā-yı siyāsetde lāzım olan ḥāletdendir. Pes işbu ẕikr olunan ṭavā'if-i eṣnāfıñ elbetde mülūk-ı 'adālet-ittiṣāf ümūruna rü'yet ve tefaḳḳud-ı aḥvāllerine ri'āyet ėdip meyānelerinde ber-muḳteżā-yı nışfet ḥukūmet ėde. İşde ey melik-i ferāset-'unvān'! Bu sebeblerden ṭā'ife-i insān, keṣret-i mülūk ü selāṭīne muḥtāc olduḳları 'indiñizde mānend-i şems-i tābān, leme'ān ėtdiyse pes her bir belde vü medīnede bir mülūk-ı müdebbir-i umūr ve her emṣār u aḳṭārda tanẓīm-i merātib-i cumhūr ėder bir sulṭān-ı ẕī-şān-ı mehābet-'unvān elzem olduġu bī-gümāndır. Zīrā ki bu ḳadar maṣāliḥ-i vāfireyi melik-i vāḥid rü'yete muḳaddem olmaḳ ḫāric ez-vüs'-i ḳuvvet-i beşer olduġu mihr-i ḫāverden aẓherdir. Şol sebeble ki, eḳālīm-i arż yedi iḳlīme taḳsīm olunup her bir iklīmde daḫi niçe büldān ve her belde vü medīnede niçe ḫalāyıḳ-ı firāvān-ı müteḫālifetü'l-elsün ve'l-aḫlāḳ ve mütebāyinetü'l-ārā' ve'l-meẕāhib erbāb-ı ḫilāf u şiḳāḳ vardır ki, anlarıñ 'add ü ḥaddin ancaḳ ol melik-i Ḫallāḳ bilir. Pes bu ḫıṣāl u aḥvāl muḳteżāsıyla ḥikmet-i ilāhiyye vü 'ināyet-i sübḥāniyye iḳtiżā ėtdi ki, mülūk-ı insān keṣīr ü firāvān ola ve yine bu daḫi ma'lūm ola ki mülūk-ı benī ādem rū-yı zemīnde ḫulefā'ullāh olmaġla muḥterem olup ancaḳ anları ol ḥakīm ü 'alīm 'ibādı üzere vülāt naṣb eyledi ki, siyāset ü 'adālet ve tertīb-i mehāmlarına ihtimām ü ri'āyet üzere muḳīm olup niẓām u intiẓāmların muḥāfaẓa ve tefaḥḥuṣ-ı eṭvārlarına müdāveme ėdip ḳahr u ḳam'-ı ẓaleme ve def' ü ref'-i feseḳa ve nuṣret-i maẓlūmīn ve iġāṣe-i melhūfīn ėdip iḥḳāḳ-ı ḥak ve adl ü 'adālet yek-nesaḳ olaraḳ ḫalāyıḳ daḫi o emr-ile ītimār ve nevāhīden

ictināba müsāra‘at ü ibtidār ėdeler tā ki tedbīr ü siyāsetde *"Teḫalleḳū bi-aḫlāḳillāh"*[651] **[79^{b}]** mü’eddāsınca ḥażret-i melik-i müte‘āliñ ‘ibādı meyānında olan tedābīrāt-ı ilāhiyyesine teşebbüh ve sīret-i nīk-ḫaṣletde siyāset-i Sübḥāniyyeye iḳtidā’en te’ellüh ėdeler. Zīrā ki Ḥaḳ sübḥānehū ve te‘ālā rabbü’l-‘ālemīn olduġundan sāyis-i ḫalāyıḳ ü berāyā olup a‘lā-yı ‘ılliyyīnden derece-i esfelü’s-sāfilīne ḳadar mecmū‘-ı maḫlūḳātın muḥāfaẓa ėder. Ve anlarıñ ḫāliḳ ü rāzıḳı ve mübdī ü mu‘īdi *ke-mā yeşā’ ve yeḫtār* ol perverdigārdır. “*Lā yüs’elü ‘ammā yef‘alü ve hüm yüs’elūn.*”[652] *Eḳūlü ḳavlī hāẕā ve estaġfirullāhe lī ve-leküm.*[653]

Der-beyān-ı Fażā’il-i Naḥl-i Ḫuceste-kirdār ve ‘Acāyibhā-yı aḥvāl ü eṭvār.[654] Li-mütercimihī:

[Müstef‘ilün müstef‘ilün müstef‘ilün müstef‘ilün]

1 Ey ḫāme-i şīrīn-maḳal ve’y kilk-i memdūḥü’l-ḫışāl
‘Arż eyle bir nebẕe kemāl ẕevḳ eylesin erbāb-ı ḥāl

2 Ṭaṭlıca ḳıl taḥrīriñi pür-neş’e ėt taḳrīriñi
Ḥelvā gibi tedbīriñi eyle bu meclisde nevāl

Neṯr: Süfre-keşān-ı bezm-i muḥāvere, simāṭ-ārāyān-ı nādī-i müşāvere bu ḳıṣṣa-i ‘uẕūbet-ḥiṣṣeyi, ṭabaḳça-i beyānda ser-ḫān-ı muḥākeme vü mürāfa‘aya şu ṭarz ile münāvele ėderler ki, vaḳtā kim za‘īmü’l-ins olan ḥakīm-i ‘Irāḳī, süllem-i kelām ile kāşāne-i ḫitām-ı merāma rāḳī olduysa, melik-i sa‘ādet-efser, yine cemā‘āt-ı ḥużżārdan ḥayvānāt-ı ‘acībetü’l-eṭvāra ṭarḥ-ı şu‘ā‘-ı başar ḳıldıḳda gördü ki, bir ṭarafdan bir deviyy-i zemīr ḥalāvet-i naġmesiyle ‘uşşāḳ-ı teşne-dilānı dil-sīr ėder, diḳat ėdip baḳdı ki, zümre-i naḥle şāh-ı merġūb olan cenāb-ı ya‘sūb’dur ki, cevv-i hevāda vāḳıf ve ḥareket-i ḫafīfe ile taḥrīk-i cenāḥ-ı pür-felāḥ ėdip dā’ire-i ‘asākiri dā’ir ü ṭā’if olup ḥarekāt-ı bāl ü perrinden bir ṭanīn-i pür-enīn ẓuhūr ėder ki, gūyiyā evtār-ı ‘ūd-ı pür-naġme vü sürūduñ veter-i zīrīninden ḥāṣıl olan ṣadā-yı dil-nişīndir. Ṭurmayıp elḥān-ı

[651] “Allah’ın ahlakı ile ahlaklanınız.” şeklinde hadis olduğu rivayet edilen söz. (el-Hakîm et-Tirmizî, “Nevâdiru’l-Usûl II”, 284)
[652] “Allah, yaptığından sorumlu tutulamaz; onlar ise sorguya çekileceklerdir.” (Enbiyâ 21/23)
[653] Bu sözümü söyleyip sizler ve kendi adıma bağışlanma diliyorum.
[654] Uğurlu arının faziletleri ve hallerinin acayipliği hakkında.

laṭīfe vü eṣvāt-ı ẓarīfe birle tesbīḥāt-ı sübḥāniyye vü tehlīlāt-ı Rabbāniyye ėder. Pes melik aña su'āl ėdip dėdi ki: ″Ey şaḫṣ-ı rūşen-bāl, sen ḳanḳı ṭavā'if cānibinden bu ṭarafa 'azīmet ü iḳbāl eylediñ?″ Ya'sūb-ı maḥbūb daḫi zümre-i ḥaşerātıñ hem za'īmi ve hem melik-i kerīmi olduġun ifāde eyledikde melik-i şāḥib-sa'āde dėdi ki: ″Niçin **[80ª]** cünūd u re'āyādan irsāl-i resūl ėtmediñ? Ve bu ḫuṣūṣda sā'ir ṭavā'ifiñ sīretine gitmediñ?‟ Ya'sūb dėdi ki: ″Anlara şāyed bir mekrūh işābet ėtmeye dėyü ġāyet merḥamet ü şefḳat ve taḥannün ü re'fetimden bi'z̤-z̤āt kendim geldim. Ve bu maṣlaḥat-ı mühimmeniñ rü'yet ü temşiyeti içiñ ṭaraf-ı bāhirü'ş-şerefiñize ez-dil ü cān 'āzim ü rāhī oldum.″ Melik dėdi ki:″ Hezār sābāş u āferīn ki sā'ir mülūk-ı ḥayvānāt-ı merḥamet-ḳarīn içinde böyle aḫlāḳ-ı ḥasene vü kirdār-ı müstaḥseneye ne cihetden maḫṣūṣ olduñ? Ve bu şīme-i kerīmeyi ne ṭarīḳ-ile bulduñ?″ Ya'sūb dėdi ki:″ Ḥaḳ sübḥānehū ve te'ālā, *tevāferat elṭāfühū ve tevālā*,[655] ḥażretleri bu ḫulḳ-ı kerīmi ancaḳ mevāhib-i cezīle vü elṭāf-ı cesīmesinden bu 'abd-i ḥaḳīre in'ām-ı 'amīm ḳılmışdır. Şöyle ki, ol ālā-yı vālā-yı bī-intihāsınıñ şükrānesin iḥṣā ve bir vech-ile te'diye vü istīfā ėdemem. ″Melik dėdi ki: ″Ol a'ṭāf-ı ilāhiyye-i nā-mütenāhiyyeden bir nebz̤esin beyān eyle ve deryādan ḳaṭre vü mihr-i münīrden z̤erre miḳdārın bize söyle tā ki bizler de envā'-ı 'aṭıyyāt-i Sübḥānī ve mevhibe-i Yezdānī niçe olurmuş görelim! Ve seniñ zebān-ı şīrīniñden ẓuhūr ėden ta'bīrāt-ı ḥalāvet-baḫşıña cān u dilden ḳulaḳ uralım!″ Ya'sūb dėdi ki: ″Ne'am eyyühe'l-melik, Ḥaḳ te'ālānıñ bizlere ve ābā vü ecdādımıza taḫṣīṣ buyurduġu ni'am-ı bī-ta'dādından biri budur ki, bizlere hem mülk ü salṭanat ve hem da'vet-i cünūdumuz içiñ rütbe-i refī'a-yı nübüvvet vėrip beyne'l-ḥaşerāt ḳadrimizi mānend-i semāvāt 'ālī ḳıldı. Ve bu 'aṭıyye-i behiyye-i celīle *kābiren 'an kābir*[656] ecdādımızdan bizlere mīrāṯ oldu. Ve ber-īn ṭarīḳ evlād u aḥfādımıza daḫi mīrāṯ olması resīde-i derece-i taḥḳīḳdir tā ki ḫalefimiz selefimizden ilā yevmi'l-ḳıyām bu ni'metān-ı 'aẓīmetān-ı cezīletāna vuṣūl u neyl ile dil-şād ü be-kām ve maḥṣūlü'l-merām olurlar. Ve yine cümle-i kerem-i Yezdānī vü luṭf-ı Ṣamedānī'dendir ki, bizlere daḳīḳ-i ṣanāyi' ilhām ve 'ilm-i hendese üzere ṭarḥ-ı menāzil ü maḥāfil ve cem'-i z̤eḫā'ir-i pür-ḫaṣā'il **[80ᵇ]** ile iḥsān u ikrām ḳıldı. Ve her birimiz sebīl-i reşāda irşād ėdip cümlemiz müstaġrıḳ-ı ni'am-ı bī-ḥadd ü encām oldu. Ve yine elṭāf-ı vāfire vü a'ṭāf-ı mütekāṯiresindendir ki, ṣınā'at u mekāsibimiz ve ḳūt u z̤eḫā'irimiz ki büṭūnumuzdan ẓuhūr ėden şerāb-ı ḥulüvv-i ṭahūrumuzdur; anıñ ḥaḳḳında *″Fīhi şifā'un li'n-nāsi″*[657]zemzemesi-y-ile imlā-yı ṣımāḫ-ı nās ḳıldı. Ve lisān-ı nebī-i

[655] Lütufları artsın ve devam etsin.
[656] Büyükten büyüğe.
[657] "Onda insanlar için şifa vardır." (Nahl 16/69)

ẕī-şān, *‘aleyhi ṣalevātü’r-Raḥmān* birle kitāb-ı kerīmi olan Ḳur’ān’ında “*Ve evḥā Rabbüke ile’n-naḥli eni’t-teḫiẕī mine’l-cibāli büyūten.*[658] el-āyet. ” āyāt-ı bāhirü’d-delālāt-ile beyne’l-ḥaşerāt bizleri fā’iḳu’l-aḳrān eyledi. Ve keẕālik iḥsān-ı bī-‘add ü irfād-ı lā-yu‘addandır ki, bizlere ḥüsn-i ṣūret ü intiẓām-ı ḫilḳat ve laṭīf hey’et ü cemīl ḫulḳ u sīret ve tasārīf-i ümūr-ı pür-‘ibret vėrdi tā ki ulü’l-elbāb bizlerden ‘ibret alalar ve eẕkiyā-i ẕevi’l-ebṣār, ḥikem-i ḫafiyye-i sübḥāniyyeye āşinā vü vāḳıf olalar. Görmez misin ki ey melik-i ẕi’l-ḳadri’l-‘ulā, cenāb-ı Ḥak sübḥānehū ve te‘ālā bana luṭfen keremen ne dürlü ḫil‘at-i ḫilḳat-i laṭīfe ve cüsse vü bünye-i ẓarīfe ve ṣūret ü hey’et-i ‘acībe vėrmişdir ki, heykel-i cesedimi üç dürlü mefāṣıl-ı maḫrūze-i ġarībe üzere ḫalḳ ėdip vasaṭ-ı cesedim mürabba‘ u müka‘‘ab ve mu’aḫḫar-i bedenim müdaḫrec ü maḫrūṭī hey’et-ile müretteb ve re’sim müdevver ü mebsūṭ ve vasaṭ-ı bedenimde ercül-i erba‘a vü eydī-i mütenāsibe merbūṭ ḳıldı tā ki dā’ire içre şekl-i müseddesiñ aḍlā‘-ı pür-intifā‘ına a‘żām münāsib olup ḳıyām u ḳu‘ūda ve vuḳū‘ u nühūż u nühūda cemī‘-i endāmım mütenāsib olmaġla cemī‘-i maṭālib ü me’āribde anlarla isti‘āne vü ṭarh-ı esās-ı binā-yı menāzil ü büyūtda eshel ṭarīḳ-ile vüṣūl-ı maṭlūba i‘āne ola. Ve daḫi büyūtumuz cümle-i eşkāl içinde müseddesāt-ı mükettefāt üzere sebāt bulduġunda ḥikem-i bī-ġāyāt oldur ki, duḫūl-i hevā ile evlād ü aḥfādımız pür-ıżrār ve şerāb-ı ṭahūrumuz mefsedet-kirdār olmaya ki ol bizim ehl-i ‘ayālimiziñ medār u ma‘āşı **[81ª]** ve ḳūt-ı lā-yemūt olan sebeb-i inti‘āşıdır. Ve bu ercül-i erba‘a ve yedeyn-i pür-ṣan‘a birle evrāḳ-ı eşcārdan ve ezhār-ı eṣmārdan ruṭūbāt-ı deheniyye vü ḫulāṣāt-ı müheẕẕebe aḫẕ ü celb ėdip ittiḫāẕ-ı büyūt ü menāzil ve ṭarḥ-ı kāşāne vü maḥāfil ėderiz. Ve yine Ḥaḳ celle ve ‘alānıñ kerem-i bī-intihāsından ve ālā’ ü na‘mā-i küberāsındandır ki, ketifimize ḥarīriyyetü’n-nesc ecniḥa-i erba‘a-i ḫafīfe rabṭ eylemişdir ki, ālet-i ṭayerān ve taḥṣīl-i maṭālib ü me’āribde medār-ı seyrān ola. Ve mu‘aḫḫar-ı bedenimiz müdaḫrec ve maḫrūṭiyyü’ş-şekl ḫalḳ olunmasından vech-i ḥikmet ve derūnī hevā ile memlū olmasında münāsebet budur ki, siḳal-i re’simize mu‘ādil olup ṭayerānda ḥadd-i i‘tidālde birbirine muḳābil olmaġ-ile maḳāṣıdımıza eshel ṭarīḳ-ile vāṣıl olavuz. Ve yine mu’aḫḫar-ı bedenimizde bir ḥume[659]-i ḥādde merkūz ü pey-veste ḳılmışdır ki, gūyiyā sinān-ı cān-sitān ve ḥarbe-i pür-şevket ü şāndır; bizlere silāḥ-ı pür-felāḥ olup anıñla

[658] “Rabbin, bal arısına şöyle vahyetti: "Dağlardan, ağaçlardan ve kurdukları çardaklardan evler edin!" (Nahl 16/68)

[659] Mütercim bu kelime üzerinde şedde kullanarak “ḥumme” yazımını tercih etmiştirr. Fakat “Zehirli hayvanların iğneleri veya zehri (Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi, 09.10.2023) anlamına gelen kelime “ḥume” şeklinde şeddesiz yazılmaktadır. Humme biçimine rastlanamadığı için sözlüklerde yer alan şekli tercih edilmiştir.

taḫvīf-i a‘dā ve sū-i ḳaṣd ile ta‘rīż ėden mūẕiyātı def‘ ü ref‘ ėtmeğe bir ālet-i pür-īẕā’dır. Ve raḳabemiz raḳīḳ ḫalḳ ėtdiği, ‘ale’t-taḥḳīḳ şol maṣlaḥat-ı enīḳ içindür ki yemīn ü yesāra ve ṣaḥrā vü ḳıfāra taḥrīk-i re’s-i menfa‘at-resān eshel vech-ile ḳābil-i imkān ola. Ve re’simiz ‘arīż ü müdevver ve cebīnimizde iki ‘ayn-ı münevver ḫalḳ ėtmişdir ki, gūyiyā ol ‘aynān-ı berrāḳatān, mir’ātān-ı meclüvvetāndır ki, anlarla idrāk-ı elvān ü eşkāl ve envār-ı nehār ü ẓulümāt-ı leyāl ėdip ve derk-i mubṣırāt ü mer’iyyāt ėderiz. Ve ṭarafeyn-i re’simizde şibh-i ḳarneyn, iki āleteyn-i leyyineteneyn ibda‘ u īcād eylemişdir ki, anlarla iḥsās-ı melmūsāt ve cess-i nāfi‘āt ü żārrāt ėtmekle līnet ü ḫuşūnet ve ṣalābet[660] ü raḫāvet ve ruṭūbet ü yübūset ve bunlara müşākil ṭabī‘atleri her ne ise muḳteżā-yı ferāset ü kiyāset fehm ü dirāyet ėdevüz. Ve iki menḫareyn-i nāfeyn daḫi muḳaddem-i re’simizde feṭḥ ėtmişdir ki, anlarla tenessüm-i revāyiḥ-i ṭayyibe vü teşemmüm-i nesāyim-i nāfi‘a ėdevüz, **[81^{b}]** ve dehānımız meftūḥ u bāz olmasında ḥikmet-i ḥakīm-i çāre-sāz oldur ki, anda īdā‘ u iḥrāz olunan ḳuvvet-i ẕā’iḳa birle me’kūlāt ü meşrūbātdan ṭayyibāt ü ḫabīṯāt ve nāfi‘āt ü żārrāt ne ise ẕevḳ ėdip menāfi‘a iḳbāl ve mażārdan ihtirāz ėdevüz. Ve ṭarafeyn-i femimizde iki mişfereyn-i ḥāddeyn vaż‘ ėtmişdir ki, anlarla ṯemerāt-ı eşcārdan ve nebāt ü envārdan ve evrāḳ u ezhārdan rüṭūbāt-ı laṭīfe vü nüdāvāt-ı ẓarīfe cem‘ ėdevüz. Ve derūn-ı cevfimizde ḳuvā-yı müteḫālifeden ḳuvve-i cāẕibe vü māsike ve hāżıme-i ṭābiḫa-i münżıce daḫi īcād ėtmişdir ki ol rüṭūbāt ü nüdāvāt bu ḳuvā-yı nāfi‘āt sebebiyle ‘asel-i ḥulüvv-i leẕīẕe ve şerāb-ı ṣāfī-i sā’iġ-i laṭīfe mübeddel ü muḥavvel olup ġıdā-yı evlād u aḥfād ve eyyām-ı şitāda eḳvāt ü ẕevāḫir-i ‘ayāle i‘āne vü imdād ola. Nitekim ol ḥażret-i ẕü’l-faẓl ve’l-in‘ām żurū‘-ı behāyim ü en‘āmda ḳuvve-i hāżıme tevdī‘ u ta‘yīn ėdip anınla ebdān u ‘urūḳda cārī olan dem-i aḥmer-i rengīni leben-i ḫāliṣ-i sā’iġun li’ṣ-ṣāribīn ėder. İşde ey melik-i mücellā-nihād, bizlere ol ḫāliḳu’l-‘ibādıñ bu ni‘am-ı vāfire vü mevāhib-i vāfiyesi muḳābelesinde *şükrü’l-mün‘imi ‘ale’l-mün‘ami vācibün*[661] Minvālince bi’l-ġudüvvi ve’l-āṣāl ve fi’l-eyyāmi ve’l-leyāl müdāvim-i tesbīḥāt ü tenzīhāt ü tehlīlāt ve mülāzim-i tekbīrāt ü taḥmīdāt ü temcīdāt olup re‘āyā vü berāyāmız meyānında ḥüsn-i ri‘āyet ve tefaḳḳud-i ḥāl ü şān-ı cünūd u a‘vānda diḳḳat ve terbiye-i evlād u ensāba ḥüsn-i himmet ėtmeğe mübāderet ėderiz. Zīrā ki, pādişāh cesedden ser meṯābesindedir. Ve cünūd u ‘asākir, beden muḳābelesindedirler, ki eḥadehümāya āḫarsız ṯebāt ü kıyām

[660] “Żalābet” olarak geçen kelime kaynak metinde “ṣalābet” şeklindeydi. Mütercimin yazdığı kelimenin anlamına ulaşılamadığı için aslı tercih edilmiştir.
[661] “Nimetlendirilenin nimet verene şükretmesi vaciptir.” anlamında bir söz. Mutezilî görüşün de esaslarından sayılmıştır. (Bkz: Süt, 2015:294)

ve biriniñ fiḳdānı ile dīgerde ṣalāḥ u devām olmayacaġı ledā ehli'l-ifhām maẓher-i merāmdır. Pes bu sebebden eşyā-i keşīrede ve umūr-ı ḫaṭīrede nefsimiz anlarıñ rāhında fedā' ile derd-i derūniyyelerine her dem çāre vü devā ėderim. Lākin bunlar bī-reyb ü gümān, ol zümreye serzeniş ü imtinān olmayıp maḥż-ı **[82ª]** taḥannün ü şefḳat ve muḳteżā-yı re'fet ü mürüvvet, kemāl-i mertebe merḥametdir. Pes bu dā'iyeden ümürumu za'īm ü resūle ḥavāle ḳılmayıp ḥużūr-ı lāmi'u'n-nūrlarına bi'ẕ-ẕāt kendim geldim. Ve meşāḳḳ-ı seferiyyeyi mürtekib olup ḫāk-i pāy-ı ıṭr-sāya rūy-ı meskeneti mālīde ḳıldım." dėdikde melik-i nışfet-ḳarīn, hezār sābāş u āferīn ve bī-nihāye medḥ ü şenā vü taḥsīn ile *"Bārekallahu min ḫaṭībin mā efṣaḥake ve min ḥakīmin mā a'lemeke, ve min re'īsin mā aḥsene siyāseteke ve min melikin mā efḍale ri'āyeteke ve min 'abdin mā a'refeke bi-en'āmi Rabbike ve mevāhibi mevlāke"*[662] medīḥasın pey-veste-i küngüre-i nüh-ṭıbāḳ eyledi.

Bundan ṣoñra melik-i cinniyān yine ya'sūb-ı ḫuceste-üslūb ṭarafına fetḥ-i dehān ėdip maḳām u meşvā-yı re'āyāsından pürsān olup dėdi ki: "Ey Ya'sūb, anlar bilāddan ḳanḳı nevāḥīde sākin olurlar? Ve enḥā-yı cihāndan ne gūnā maḥalde bir yere gelirler?" Ya'sūb dėdi ki: "Ru'ūs-ı cibāl ü tilālde ve meyān u eşcār-ı vaḥālde sükūn ile imrār-ı nehār ü leyāl ėderler. Ve ba'żısı daḫi menāzil-i benī ādeme mücāvir ve dār u diyārlarında misāfir olurlar." Yine melik dėdi ki:" Siziñle benī ādemiñ 'işreti ve ünsiyyeti vü ülfeti nicedir?" Ya'sūb dėdi ki: "Ammā bizlerden şol ḳavm ki diyār-ı benī ādemden ba'īd ola, selāmet birle ḳut-ı bī-nihāye tedārüküne ġayret ėdebile; velākin ṭā'ife-i insān ba'ż-ı aḥyānda bizleriñ mekān u evṭānın ber-muḳteżā-yı ẓann ü taḫmīn gelip bulurlar. Ve bizim ṭalebimizde ḫaylī cüst-cū ḳılarlar. Ve envā'-ı cefā vü 'anā birle dest-i eẕāyı bizlere dırāz ėderler. Ve menāzil ü büyūtumuz ve bülġa vü ḳūtumuz ḫarāb u yebāb ėdip bulduḳların alıp giderler. Ve ba'żan ol bī-raḥm u işfāḳ olan ṭā'ife-i ṭāġiye-i pür-şiḳāḳ büyūtumuz dil-i 'uşşāḳān gibi nār-ı bī-dād u ẓulm ile iḥrāḳ ėdip ṣıġār u kibārımız 'urża-i helāk ü tebār ve māl ü menālimiz zīver-i bāzār-ı ḫasār ėderler. 'Aceb ḳavm-i pür-ḥırṣ u āzdırlar ki, mekāsib ü ẕeḫā'irimize min ġayr-ı istiḥḳāḳ, şerīk ü enbāz **[82ᵇ]** olurlar. Gūyiyā ol maḥṣūlümüzü kendi kesb-i yedleri gibi meyānelerinde taḳsīm ėderler. Ve bizleri bī-zād u ẕaḫīre ḥayrān u sergerdān bıraġıp giderler."

Yine melik dėdi ki: "Çünkü anlarıñ sizlere ġadr ü 'udvānı ẓāhir ve ẓulm-i fırāvān ü eẕā-yı bī-pāyānları *eẓharun mine'ş-şemsi* bāhirdir, pes niçin ḳarārı fırāra tebdīl

[662] Allah seni çok fasih bir hatip, çok bilgili bir ālim, siyasette çok başarılı bir kişi, çok değerli bir yönetici, Rabbinin nimetlerini ve Mevlasının ihsanlarını çok iyi bilen bir bir kul olmandan dolayı mübarek kılsın!

ėtmezsiz? Ve selāmet-i baş ü cān için bir ṭarafa ‘āzim olup gitmezsiz?" Ya‘sūb dėdi ki: ″Bizim ṣabrımız maḥż-ı ıżṭırār u ‘ayn-ı teslīm ü ışṭıbārdır ki, ba‘żan kerhen yanlarında ṭururuz. Ve ba‘żan ru‘b-ı vaḥşiyyet-ile teslīm olup mekānımızda otururuz. Zīrā ki, eğer ‘ışyān ėdip anlardan girīzān olsaḳ verāmızdan bizi ṭalebde ışrār ėdip gelirler. Ve bizlerden envā‘-ı ḥiyel ü mekr ile muṣālaḥa ricā ḳılarlar. Ez-cümle, ḥīle-i mütevāfire vü mekīde-i mütevātirelerindendir ki, eṣvāt-ı düfūf u ṭubūl ve mezāmīr-i seyr-āheng ü pür-uṣūl ve dibs ü temrden hedāyā-yı müzaḫrefe vü envā‘-ı ḥulviyyātdan dest-āvīz-i mümevvehe irā’et ėderler tā ki bizler de mecbūlün ‘ale’l-ḫayr olduġumuzdan ṣadrımızda selāmet ve ḳıllet-ı ḥıḳd u ḥamiyyet ve ḥüsn-i mürāca‘at sebebiyle anlarıñ muṣālaḥasına raġbet gösterip teslīm oluruz. Bu sebeble yine kendimizi ‘urża-i s̱übūr u tedmīr ḳılarız. Ve bu cümle ile yine ol ṭā’ife-i ġayr-ı ḫā’ife ve ol ceyl-i cā’ire-i ṭāġiye ṭurmayıp bizleri kendilere ‘abīd-i direm-ḫarīde zu‘m ėderler. Ve kendileri cem‘an ḥayvānāta mevālīyiz dėrler. Bu iddi‘āları ise bilā-hüccet ü bürhān olduġundan maḥż-ı zūr u bühtān u ‘ayn-ı ẓulm ü ṭuġyāndır. *Vallāhu müste‘ānün, eḳūlü ḳavlī estaġfirullāhe lī ve leküm*.[663]

Der-Beyān-ı Ḥüsn-i Ṭā‘at-i Cinniyān be-Rü’esā’-i ‘Adālet-‘unvān[664]. Li-mütercimihī:

[Fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]

1 Ey ḳalem sende çoḳ feṭānet var
Fehm ü dānişle hem ferāset var

2 Sendedir riş̱te-i lafẓ u ma‘nā[665]
Anları ẓabṭ u rabṭ-ı himmet var

Neş̱r : Muḥarrirān-ı ḳavānīn-i aḫbār ve mümliyān-ı cerā’id-i rūzgār, bu ḳıṣṣa-i ‘acībetü’l-eṭvārı **[83ª]** nādī-i eḫaṣṣ-ı ḥavāṣda şu minvāl üzere ifāde vü iş‘ār ėderler ki, vaktā kim ya‘sūb-ı nīk-üslūb, mużmarāt-ı mā fi’l-ḳulūbu ḥużūr-ı melik-i cinniyānda ibrāz u iẓhār eylediyse, ol daḫi melikden re‘āyā vü berāyāsıyla olan mu‘āmelesin su’āle

[663] Allahtan yardım dileriz. Ve şu sözümü derim: Allah beni ve sizleri affetsin.
[664] Cinlerin adil yöneticilere güzelce itaat etmeleri hakkındadır.
[665] Bu mısrada mütercim sehven “fe‘ilâtün fe‘ilātün fe‘ilün” veznine uymuştur.

ictisār ėdip dėdi ki: ″Ey melik-i sütūde-ḫıṣāl ve'y dāver-i pür-'adl ü ifḍāl, ṭā'ife-i cinniñ mülūk u rü'esāsına inḳıyād ü iṭā'atleri ve evāmir-i 'aliyyesine ḥüsn-i ṭaviyyet-ile muṭāva'atları nicedir?" Melik dėdi ki: ″Her yüzden inḳıyād ü iṭā'at-i aḥsen ve evāmir ü nevāhīsine rıżāda ṭarīḳ-i müstaḥsen üzeredirler.″ Ya'sūb dėdi ki: ″Melik-i ṣāḥib-'aṭā vü nevāl! Luṭfen keremen anlarıñ keyfiyyet-i inḳıyādına dā'ir bir miḳdār maḳāl buyursalar ser-i meskenet-efserim farḳ-ı ferḳadāna berāber ve ṭāḳ-ı nīlī-revāḳ-ı seb'a ṭıbāḳa hem-ser olurdu.″ Melik daḫi: ″Ne'am eyyühe'l-ya'sūb, saña aḥsen-i üslūb üzere bir nebẕesin beyān ėdeyim tā ki sem'-i cān ile iẕ'ān ve ḥads ü fikr ile īḳān eyle. Şöyle ma'lūm ola ki ṭā'ife-i cinniyān, fırḳatān-ı müteḫālifetān olup bir ṣınıfı aḫyār u ebrār ve bir gürūhu eşḳıyā vü eşrārdır. Nitekim ṭā'ife-i insān, müslimīn ü küffār ve ṣāliḥīn ü füccārdırlar. Ammā ḥüsn-i ṭā'at-i ebrār, vaṣfdan bī-rūn ve ta'rīfden efzūndur ki benī ādem aña vāḳıf u 'ārif değillerdir. Zīrā ki iṭā'at-i mülūkda ṭıbā'-ı cinniyān, kevākibiñ neyyir-i a'ẓam olan mihr-i tābāna inḳıyādlarına müşābih olduġu bī-reyb ü gümāndır. Görmez misin ki, ḫurşīd-i dıraḫşān, felek-i çārumda melik-i pür-şevket ü şān olup, sā'ir kevākib-i pür-leme'ān aña ra'iyyet ü cünūd u a'vān olmuşdur. Ez-cümle kevkeb-i Mirrīḫ'iñ şemse nisbeti ṣāḥib-i ceyş olan şaḫṣ-ı mevfūrü'l-iẕ'ān gibidir. Müşterī'niñ münāsebeti ḳāḍī-i 'adālet-nişān ve Züḥal daḫi ḫāzin-i emvāl-i sulṭān ve 'Uṭārid vezīr-i nıṣfet-'unvān **[83^{b}]** ve Zühre, mānend-i ḫadem ü ġılmān ve ḳamer velī-'ahd-i ṣadāḳat-iḳtirān ve sā'ir kevākib-i s̱ābite ḫuddām u re'āyā ve cünūd u a'vān meş̱ābesinde olmaġla ser-cümle rişte-i ümūrları neyyir-i a'ẓama merbūṭ olduġu 'inde ehli'l-hey'et ve'n-nücūm edille vü bürhān-ile ma'lūmdur ki şemsiñ istiḳāmet ü rücū'ātına ve ittiṣālāt ü vuḳūfātına ve inṣırāfāt ü muḳābelātına seyr ü sülūkları vā-beste vü menūṭ olduġundan cereyān-ı 'ādātında Şems'iñ ḥudūdun tecāvüz ėtmezler. Ve ṭulū' u ġurūbda ve teşrīḳ u taġrīb gibi üslūbda ve cemī'-i aḥvāl ü ef'ālde ḫurşīde ma'ṣıyyet ve ḫilāf-ı 'ādet ṭarīḳine gitmezler.″ Ve yine ya'sūb, melik-i cinniyāndan su'āle ibtidār ve kevākibiñ şemse ḥüsn-i muṭāva'atından istiḫbār ėdip dėdi ki: ″Ey melik-i ferruḫ[666]-eyādī, kevākibiñ bu niẓām ü tertīb üzere şemse ḥüsn-i iṭā'at ü inḳıyādı ḫuṣūṣuna bā'iş̱ ü bādī nedir?″ Melik dėdi ki: ″Anlarıñ rūḥāniyyetine müvekkil olan melā'ike-i mükramīn, ḥüsn-i inḳıyād-ı evāmir-i ilāh-ı rabbi'l-'ālemīn ėtdikleridir. Nitekim ḥavāss-ı ḫams, nefs-i nāṭıḳaya bu niẓām üzere rām olmuşlardır. Ve emrine her demde bī-fütūr muṭī' olup inḳıyād ḳılmışlardır.″ Ya'sūb dėdi ki: ″Ey melik, bu bābda bir miḳdār mesā'il-i ḥikmet-medār beyānın müzdād eyle tā ki iṭmīnān ü īḳānımız ziyād-ber-ziyād ola.″ Melik dėdi ki:

[666] Metinde "ḫ" ile yazılmış olan kelime doğru şekliyle değiştirilmiştir.

″Ne‘am eyyühe’l-ḥakīm, görmez misin ki ḥavās-ı ḫams, idrāk-i maḥsūsātda ve nefs-i nāṭıḳaya īrād-ı aḫbār u müdrikātda aṣlā emr ü nehye muḥtāc ve ḳaṭ‘ā va‘d-i va‘īd ile pür-inzi‘āc olmazlar. Belki her ne ān ü zamān nefs-i nāṭıḳa bir emr-i maḥsūsa himmet ü meyelān gösterdikde bir uġurdan ḥavās, nefs-i nāṭıḳanıñ emrine imtiṣālen mübāderet-i sū-yı idrāk ü iḥsās ėderler. Ve bilā-ta’aḫḫur-ı zamān aña ifāde vü ifhāma şitābān olurlar. Ve hākeẕā ḫālıḳ-ı semāvāt ü arżūn ḥażretlerine iṭā‘at-i sürūşān-ı ṣāliḥūn ber-manṭūḳ-ı “*Lā ya‘ṣūnallāhe mā emerahüm ve yef‘alūne mā ye’mürūn*[667].” bu minvāl-i ‘acībe-me’āl üzerine olduḳlarınıñ edille vü berāhīni ile kütüb-i enbiyā **[84ª]** vü ṣuhuf-ı aṣfiyā mele’ān ü meşḥūndur. Zīrā ki ḥażret-i Ḫallāḳ-ı Vehhāb, melikü’l-mülūk ü rabbü’l-‘erbāb ve müdebbirü’l-küll ü hādi’s-sübül olduġu bī-irtiyāb ve aḥkemü’l-ḥākimīn ü erḥamü’r-rāḥimīn olması daḫi ma‘lūm-ı şeyḫ ü şābdır. Ve ammā ṭā’ife-i cinden eşḳıyā vü eşrār ve füssāḳ vü füccār olanlar daḫi eşrār-ı insden ziyāde meliklerine iṭā‘at ü inḳıyāda müsāra‘at ü ibtidār ėderler. İşitmediñ mi ki merade-i cinn ü şeyāṭīn Süleymān bin Dāvud ‘aleyhime’s-selām mine’l-meliki’l-Mu‘īn ḥażretlerine ne vech-ile müsaḫḫar u münḳād ve tekellüf-i a‘māl-i şāḳḳa vü ṣanāyi‘-i müt‘ibeye mu‘tād oldular ki, “*Ya‘melūne lehū mā yeşā’ü min maḥārībe ve temāṯīle ve cifānin ke’l-cevābi ve ḳudūrin rāsiyātin*.”[668] naẓm-ı belāġat-simātı anı iḫbār ü ilḳā’-yı şımāḫ-ı ehl-i i‘tibār ėder. Ve merade-i cinniñ re’īslerine ḥüsn-i inḳıyādlarına bu daḫi dāldir ki, ḳaçan insāndan bir fırḳa, mefāviz ü felevāt cānibine müsāferet için teveccüh ü iḳbāl ėdeler, menāzil-i maḫūfe vü evdiye-i mer‘ūbeye nüzūl ėtdiklerinde üzerlerine merade-i şeyāṭīn vürūd ü ḳufūl ėderse rü’esā vü mülūkuna anlarıñ şürūrundan isti‘āẕe ve mekr ü ḫadī‘alarından ‘azīmet ü ruḳye birle ser-‘askerlerine istiġāṯe ėdip bir miḳdār āyāt-ı Ḳur’āniyye vü Tevriyye ve İncīl ü Zebūr’dan kelimāt-ı sübḥāniyye ḳırā’atiyle anlarıñ ta‘arruż u eẕāsın sergerdelerine i‘lān ü iḫbār ėtdiklerinde mādem ki ol maḳāmda mekṯ ü ilmā ėdeler, aṣlā kendülere cinn ü şeyāṭīnden bir āsīb ü ālām mess ėtmeden selāmet ile ol maḥalden ḳalḳıp gideler. Ve yine ol meradelerin sergerdelerine ḥüsn-i muṭāva‘atlarındandır ki, benī ādemden birine anlardan biri dest-i ıżrār ḥavāle ėde ve taḫyīl ü iḫāfe ile feza‘at ve taḫabbuṭ u lemem ile iġfāl ü ıḍlāl ṭarīḳine gide, da‘vet-i cinn ü ‘azāyim-ḫān olan insān, re’īs-i ḳabīle vü melik-i ra‘iyyesiniñ ismini ruḳye vü ‘azīmetde yād ile ol şaḫṣı şürūr-ı **[84ᵇ]** cinniyāndan āzād ėder. Ve bu daḫi anlarıñ

[667] “(O melekler) Allah’ın kendilerine buyurduklarına karşı gelmezler ve kendilerine emredileni yaparlar.”(Tahrîm 66/6)

[668] “Cinler, Süleyman için dilediği biçimde kaleler, heykeller, havuz gibi çanaklar ve sabit kazanlar yapıyorlardı. Ey Davûd ailesi, şükredin! Kullarımdan şükredenler pek azdır. (Sebe 34/13)

żābıṭānına ḥüsn-i inḳıyād ü iẕ‘ānına edell delīldir ki, ḥażret-i maḥbūb-ı Rabb-i cemīl, Muḥammedü’l-Muṣṭafā ‘*aleyhi ezke’t-teḥāyā ve enme’t-tebcīl*[669] ḥażretleri, ḳırā’at-i Ḳur’ān ü tilāvet-i āyāt-ı Raḥmān ėderken, ṭā’ife-i cinden bir nefer ol meclis-i pür-enveri bir zamān yėr müsteḳarr ėtdiklerinde feḥvā-yı belāġat-iḥtivā-yı Ḳur’āniyyeye vāḳıf ve sem‘-i cān birle istimā‘ u iẕ‘ān ėtdiklerinden nüket ü mezāyā-yı ḥalāvet-baḫşāsına ‘ārif olup sür‘at ü şitāb ile hem-cinslerine vāṣıl olup anları bu nevāl-i melik-i müte‘āle nā’il ḳılmaḳ için ve sırr-ı Sübḥāniyyeden ḫaberdār olduḳların bildirmek için geldiklerin, yirmi āyāt miḳdārı-y-ile Ḥak te‘ālā sūre-i Cinn’de iḫbār buyurdu ki: “*İnnā semi‘nā Ḳur’ānen ‘aceben yehdī ile’r-rüşdi*.”[670] el-āyet. Pes bu āyāt-ı vāżıḥatü’d-delālāt ve bu emārāt ü ‘alāmāt bi-ecma‘ihā merade-i cinniñ ḥüsn-i ṭā‘atine ve meliklerine sühūlet ü sür‘at-ile inḳıyād ü icābetine delālet ėder. Ve ammā ṭıbā‘-ı insān, bu meẕkūrātıñ żıddına olduġu ġāyet-ile ẓāhir ü müstebāndır. Zīrā ki anlarıñ ekṣeriyā mülūk ü rü’esāya inḳıyād ü ittibā‘ı maḥż-ı nifāḳ u ḫidā‘ olup ḫidmetleri muḳābelesinde ‘ivaż u erzāḳ ve mükāfāt ü ḫil‘at ve kisvet ü kerāmāt me’mūlü anlara aḳṣā-yı murādātdır. Eğer maṭālib ü me’āribleri ẓuhūr ėtmezse ḫilāf ü şiḳāḳ u ‘işyāna şitābān ve ḫal‘-i ‘iẕār[671]-ı ṭā‘at ve ḫurūc ‘ale’s-sulṭān ve ḥarb u ḳıtāl ü ‘udvān anlara ‘ādāt-ı ḥisān gibidir. Ve hākeẕā hādī-i minhāc ü sübül olan enbiyā’ ü rusül ile daḫi ḥālleri bu minvāl üzeredir ki, tāraten da‘vetlerin inkār ve żarūrāt-ı dīniyyeden olan mevāddı cüḥūdda ışrār ėdip ṭaleb-i mu‘cizāt-ı bāhirāt ėderler. Ve ba‘żan ẓāhir-i ḥālde da‘vetlerine icābet ṣūretlerin irā’et ėderlerse daḫi derūnları nifāḳ u şekk ü irtiyāb birle meşḥūn olup dā’imā mekr **[85ª]** ü deġal ve ġışş ü ḫıyānet ü ḥiyel birle şerran ‘adāvet-i enbiyā vü mürselīn anlara cibilliyyet-i ‘atīḳa-i dīrīn olmuşdur. Vechi budur ki, nihād ü ṭabāyi‘lerinde merkūz olan ‘usr-ı ḳabūl ve ġılẕat ü redā’et-i cibilliyyet ve sū-i ‘ādāt muḳteżāsıyla meşreblerinde ‘inād ü ṣu‘ūbet ü ḫuşūnet vardır. Pes anlarda bu ṣıfāt-ı ḳabīḥāt, netīce-i a‘māl-i seyyi’āt ve terāküm-i ġaflāt ü cehālāt ve ‘amā-yı ḳulūbdan nāşī bir nā-mülāyim ḥālātdır. Böyle evṣāf ile ittiṣāfları der-kār iken yine inṣāf ėtmeyip kendilerin erbāb ü mevālī ve ġayrlarıñ ‘abīd olması iddi‘āsından bir dem ḫālī olduḳları daḫi maḥż-ı cevr ü i‘tisāfdır ki, ne ellerinde iddi‘āların müṯbit ḥüccet ü bürhān ve ne ‘aḳlī vü naḳlī serd-i delā’ile kendilerde ḳudret ü imkān olup dā’imā meşreb ü meẕhebleri maḫż-ı zūr ü bühtāndır.″ dėdi. Vaḳtā kim cemā‘at-i insān melik-i cinniyānıñ za‘īmü’l-ḫaşerāt olan melik-i

[669] Sonsuz selam ve saygı onun üzerine olsun.
[670] "Doğrusu biz, doğru yola götüren, hayrete düşüren bir Kuran dinledik de ona inandık." (Cin 72/ 1-2)
[671] Haya anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Utanmaz manasında ḫalī‘u’l-‘iẕār tabiri de kullanılmış olup buradaki ‘iẕār kelimesi de aynı anlamdadır. (Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi, 25.06.2023)

Ya‘sūb ile muḫāṭabāt ü mükālemāt-ı bī-pāyānın kemāl-i ṭūlde derece-i teselsüle peyveste vü resān olduġun gördülerse kānūn-ı derūnlarından nā’ire-i inkār ü ġażab fevervān ve çehrelerinde emārāt-ı buġż ü ‘udvān nümāyān olup dėdiler ki:″‘Acebdir ki melik-i ‘adālet-nişān, za‘īm-i ḥaşerātı keremāt-ı bī-pāyāna ve menāzil-i refī‘atü’ş-şāna terfī‘ u i‘lā eyledi ki, sā’ir zü‘amā-yı ṭavā’if-i ḥużżārdan hīç birine böyle iltifātāt-ı fırāvān birle iḥsān ėtmedi idi.″ Ol eşnāda ḥükemā-yı cinden bir ḥakīm-i Arisṭū-tedbīr anları bu sırr-ı setīrden ḫabīr ėdip dėdi ki:″ Ey insī-i ḥussād, sizler bu vaż‘-ı laṭīfi inkār ve ta‘accüb-ile istib‘ād ėtmeñ ki ya‘sūb-ı rūşen-nihād her ne ḳadar ṣaġīrü’l-cüşşe vü laṭīfü’l-manẓar ve ża‘īfü’l-bünye vü ḥaḳīrü’l-maḥżar ise daḫi lākin ol bir ẕāt-ı ḫucesteeşerdir ki, ‘aẓīmü’l-maḫber, ceyyidü’l-cevher nefsinde ẕekāvet ve ṭab‘ında ṭahāret olup ṣāḥib-i nef‘-i evfer, mübārekü’ **[85ᵇ]** n-nāṣıye ve ḥakīmü’ṣ-ṣan‘at bir şaḫṣ-ı pürḥikmetdir. Rü’esā-yı ḥaşerāt içinde aḳrānı ‘adīm bir ḫaṭīb-i belīġ ve bir nebiyy-i ṣāḥibteblīġ ü melik-i kerīmdir. ‘Ādāt-ı mülūk ü ekābirdendir ki mülk ü riyāsetde kendilere mu‘ādil ü mümāşil bir melik-i ṣāḥib-ferāset ve bir sulṭān-ı ẕī-kiyāset bulsalar, muḫālifun fi’ṣ-ṣūret ve mübāyinün fi’l-ḫilḳat ve ḳalīlün fi’l-memleket daḫi olsalar anlarla mülūkāne muṣāḥabet ve şāhāne mu‘āşeret ėderler. Ẓann ėtmeyiñ ki melik-i ‘ādil ü ġayūrdan ḥükūmet ü siyāsetde bir ṭarafı iltizāma meyl ü rükūn ẓuhūr ėde ve hevā-yı ġālib ü ṭab‘-ı nā-münāsib birle bir cānibi li-‘illetin tercīḥ ṭarīḳine gide.” Vaḳtā kim ḥakīmü’l-cin pend ü naṣīḥatden ferāġat ėtdiyse, melik-i nışfet-eşer cemā‘at-i ḥāżırīne tevcīh-i licām-ı naẓar ėdip ṭā’ife-i benī ādeme ḫiṭāb-ı müsteṭāb birle dėdi ki: ″Ey me‘āşir-i insān, sem‘-i ḳabūl ü iẕ‘ān ile cevr ü ẓulm-i fırāvānıñızdan şu behāyim zümresiniñ şikāyet-i cān-sitānın işitdiñiz mi? Ve ḥaḳīḳat-i ḥālde anlara böyle kirdār-ı ḫabāşet-medār ile bu derece ẓulm-i bī-şümār ėtdiñiz mi? Ve sizler anlarıñ üzerine da‘vā-yı rıḳḳiyyet ü ‘ubūdiyyet ve kendiñiziñ üzerine erbābiyyet ü mevleviyyet zu‘m ėdermişsiz. Bunlar ol ḫuṣūṣu ser-cümle caḥd ü inkār ve sizlerden müdde‘āñızı müşbit edille vü ḥücec muṭālebesine ḳarār vėrdiler. Şimdiye ḳadar sizler ne dürlü delīl iḳāme ėtdiñiz ise anlar daḫi muḳābeleñizde i‘tirāż ü cerḥlerin ibāne vü işā‘a ėtdiler. Eğer ‘indiñizde ol edilleden aẓher sened-i mu‘teber-i āḫar var ise īrād eyleñ ve başḳa berāhīn-i müskiteñiz bulunursa yoluyla söyleñ.‟ Pes rü’esā-yı Rūm’dan bir za‘īm-i cesūr, meydān-ı ḥükūmete bürūz ü ẓuhūr ėdip kendiye ḫāṣ olan āvāz ile bu ḫuṭbe-i ‘acībeye āġāz eyledi. Ve dėdi: “*El-ḥamdü lillâhi’l-Ḥannāni’l-Mennāni, ẕi’l-cūdi ve’l-iḥsāni. Ve’l-‘afvi ve’l-ġufrāni. Elleẕī ḫaleḳa’l-insāne ve ‘allemehü’l-‘ulūme ve’l-beyāne. Ve erāhü’d-delīle ve’l-bürhāne* ***[86ᵃ]*** *Ve a‘ṭāhü’l-‘izze ve’s-sulṭāne. Ve ‘arrafehū taṣārīfe’d-dühūri ve taḳallübe’l-ezmāni. Ve seḫḫara lehü’n-nebāte ve’l-ḥayevāne. Ve*

elhemehū menāfi‘a’l-ma‘ādine ve’l-erkān.[672] Ne‘am eyyühe’l-melik, bizim için ḫiṣāl-i maḥmūde vü menāḳıb-ı celīle-i cemme vardır ki müdde‘āmıza delālet ėder.″ Melik dėdi ki: ″Her ne ise ḥużūr-ı ḫuṣamāda ityān ve murād-ı mā fi’l-fu’ādıñız bu meydānda iş‘ār ü i‘lān eyle!‟ Za‘īm-i Rūm dėdi ki: Bizlerde olan keṣret-i ‘ulūm ve vefret-i fünūn ü ma‘ārif ü rüsūm ve temyīz ü ferāsetde diḳḳat ve fikr ü reviyyetde cevdet ve ḥüsn-i tedbīr ü siyāset ve ‘acāyib-i taṣarrufāt ve ġarā’ib-i maṣāliḥ ü ma‘āyiş-i ‘ucbe-simāt ve te‘āvün-i ṣınā‘at ve ḥıref ü ticārātdır ki, bunlarıñ mecmū‘u bizim erbāb ve anlar ‘abīd olduġuna her yüzden emārāt ü delālātdır.″ dėdikde melik-i ferişte-simāt, ḥużūrunda mevcūd olan cemā‘āt-ı ḥayvānāta dėdi ki: ″Bu za‘īmiñ kelāmına muḳābeleñiz iẓhār, yāḫud anlarıñ rubūbiyyetine ve sizleriñ ‘ubūdiyyetine iḳrār ėdiñ.‟ Pes ol cemā‘at bir sā‘at miḳdārı ġavṭa-i ḳulzüm-i tefekkür ve bir zamān ġarḳ-āb-ı teyyār ü tedebbür oldular ki vāḳı‘an benī ādem sā’ir ḥayvānāt-ı ebkem meyānından ‘indallāh cezīl-i mevāhib ü cemīl-i menāḳıb birle muḥteremdir.‟dėyü, ba‘de za‘īmü’l-ḥaşerāt olan Ya‘sūb-ı ferḫunde-ṣıfāt, rāḳī-i medāric-i mirḳāt ve bir ḫuṭbe-i belīġatü’l-kelimāt ḳırā’atine ṣebāt gösterip dėdi: *″El-ḥamdü lillāhi’l-vāḥidi’l-eḥadi, fāṭıri’s-semāvāti ve ḫāliḳı’l-maḫlūḳāti ve müdīri’l-evḳāti ve münzili’l-berakāti ve münbiti’l-‘uşbi fi’l-felevāti ve muḫrici’z-zeheri mine’n-nebāti ve ḳāsimi’l-erzāḳi ve’l-eḳvāti. Nüsebbiḥuhū fī serāḥinā bi’l-ġadevāti. Ve nüḳaddisühū fī ravāḥinā bi’l-‘aşiyyāti bimā ‘ullimnā mine’ṣ-ṣalevāti ve’t-taḥiyyāti kemā ḳāle fī āyātihi’l-muḥkemāti.* [673] *“Ve in min şey’in illā yüsebbiḥu bi-ḥamdihī. Ve lākin lā tefḳahūne tesbīḥahüm.*”[674] Ammā ba‘de ey melik-i ‘ādil ü ḥakīm, ve’y dāver-i faṭın u ḥalīm, bu insīniñ ẕikr eylediği ‘ulūm u ma‘rifet **[86^{b}]** ve fikr ü rü’yet ve tedbīr ü siyāset ki bizlere ḫāṣ olan ḥāletdir″ dėyü zu‘m ile kendileriñ müdde‘āsına anlarda delālet var ẓann ėder. Eğer anlar bizim ümūrumuzda ‘āḳılāna tefekkür ḳılsalar ve aḥvālimize dīde-i baṣīret birle diḳḳat ėdip ‘ibret alsalar, taṣārīf-i ḥālātımızdan ve ıṣlāḥ-ı şān için birbirimize mu‘āvene vü imdād ėtmemizden görseler, anlara gün gibi ẓāhir ve dün gibi bāhir olurdu ki, bizlerde daḫi ‘ilm ü fehm ü ferāset ve fikr ü temyīz ü dirāyet ve tedbīr ü tanẓīm-i siyāset mevcūddur ki, anlarda

[672]Hannân, Mennân, cömertlik, ihsan ve affedicilik sahibi olan, insanı yaratıp dilleri ve konuşmayı öğreten, ona delil ve kanıtı gösteren Allah’a hamdolsun. O, izzet ve saltanat ihsan etti, (insana) alemlerdeki tasarrufları ve devirlerin değişimini öğretti. Bitkileri ve hayvanları onun emrine verdi, madenlerdeki faydaları ve ana unsurları ona ilhâm etti. (“İnsanı yaratıp dilleri ve konuşmayı öğreten” ifadesi Rahmân Suresi’nin 4.ayetinden mülhemdir.)

[673] Birinci ve biricik olan, gökyüzünü yaratan, mahlûkâtın yaratıcısı, vakitleri döndüren, bereketleri indiren, susuz çöllerde ot bitiren, bitkilerden çiçekler çıkaran, rızık ve azıkları taksîm eden Allah’a hamdolsun. Onu gün içinde serbestçe dolaşırken ve sabahın erken vakitlerinde tesbih ederiz. Ve bize öğretilen dua ve selamlarla onun kendi muhkem ayetlerinde söylediği gibi onu gün içinde ve geceleri tesbih ederiz.

[674] “O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur; fakat siz onların tesbihlerini anlamazsınız.” (İsrâ 17/44)

olanlardan her vech-ile eraḳḳ u elṭaf ü erṣan ve her cihetden evs̱aḳ u aḥkem ü etḳandır. Ez-cümle cemā‘at-i naḥl, ḳaçan bir yerde mekān ṭutalar, üzerlerine re’īs-i vāḥidi ittiḫāẕ sulṭān ėdip ol ḳadar cünūd ü ra‘iyyet ü a‘vān, anıñ emr ü fermānına bi’ṭ-ṭav‘ ve’l-iẕ‘ān inḳıyād ü iṭā‘ate şitābān olup ol re’īs-i ferāset-enīs daḫi anlarıñ tefaḥḥuṣ-i aḥvāline ġāyet-ile ri‘āyet ve meyānelerinde ‘adālet ü nıṣfet üzere siyāset ėder. Ve görmezler mi ki bizler ittiḫāẕ-ı menāzil ve ḳurā vü büyūtātımız müseddesāt-ı mütecāvirāt ü müktenifāt üzere ėderiz. Ve eyyām-ı rebī‘de ra‘y u çerāya ne hey’et-ile gelip gideriz? Ve hengām-ı ṣayfda leyālī-i muḳmirede ercül ü eydīmize cem‘-i şem‘ ėdip celb-i varaḳ-ı eşcār ve i‘māl-i ‘asel-i muṣaffā için meşāfirimize ezhār-ı nebātdan rabṭ-ı envār ḳılarız. Ṣoñra anları ba‘ż-ı büyūta iddiḫār u taḫzīne mübāşir oluruz. Ve ne ṣūret-ile ol büyūtuñ ebvābın muḥkem bend ü şedd ėderiz ki, gūyiyā ḳarāṭīs-i beyżā ile münseddir. Ve ba‘ż-ı büyūtu beyża-i ra‘nā ile imlā ve bir niçemiz anı taḥṣīn için ġayret-i bī-riyā ėdip iḫrāc-ı beççe vü ferḫaya ṣarf-ı evḳāt-ı bī-iḥṣā ėder. Ve ba‘ż-ı büyūtda eyyām-ı berd ü şitāda meks̱ ü ḳarār ve riyāḥ u emṭār hengāmında beytūtet **[87ª]** ü niyām için istiḳrār ėderiz. Ve ol ‘asel-i maḫzūnden bizler ve ehl ü ‘ayāl yevmen fe-yevmā ḳūt-ı lā-yemūt aḫẕi-y-ile ḳāni‘ ü memnūn olup eyyām-ı şitā inḳıżā bulunca ḳadar bilā-isrāf ve lā-taġayyür anı tenāvül için ta‘yīn ü tedbīr ėdip tā ki ḥulūl -i eyyām-ı rebī‘ ėdince ḳadar meyānımızda anı ḳadr-ı kifāye taḳsīm ü tevzī‘ ėderiz. Ve ba‘dehū bi-emr-i ḫāliḳu’l-maḫlūḳāt, a‘şāb u nebātāt inbāt bulduḳda ve hevālar leṭāfet ü ṭarāvet birle ṭayyib olduḳda kemā fi’s-seneti’s-sābıḳ cem‘-i ezhār u envāra gideriz. Şöyle ki sā’ir ḥayvānāt ra‘y ü çerā-yı nebātātda kendilere ne dürlü ‘ādāt ėdinmişlerse bizler daḫi ol siyāḳda ṣaḥrā vü felevāta seyr ü sefer ėderiz. Ve bu de’b ü rüsūm bizlere ta‘līm-i üstādīn ve te’dīb-i mu‘allimīn ve ābā’ vü ümmehātdan telḳīn ile ma‘lūm olmayıp belki maḥż-ı ta‘līm-i İlāhiyye vü vaḥy u ilhām-ı Rabbāniyyedir ki rıfḳan bi-ḫalḳihī ve luṭfen bi-beriyyetihī ‘ayn-ı luṭf-ı Sübḥāniyyedir. “*Fe-tebārakallāhü aḥsenü’l-ḫāliḳīn*”[675] *ve erḥamü’r-rāḥımīn.* Ve bir daḫi ey melik-i melāḥat-diş̱ār ve’y şehinşāh-ı ‘adālet-şi‘ār, eğer bu insī, çeşm-i i‘tibār ile neml[676] zümresiniñ aḥvāl ü eṭvārına nigeh-dār olsalar ki

[675] “Yaratanların en güzeli olan Allah’ın şânı ne yücedir!” (Mü’minûn 23/14)

[676] **Derkenār**: Enes bin Mālik raḍıyallāhü ‘anh ḥażretleri peyġamber ‘aleyhisselāmdan buyurdular: “Ey ümmetim aṣḥābım ve ey ḫullān ü aḥbābım! Nemli ḳatlden iḫtirāz üzere oluñ ki ol bir ḥayvān-ı bereket-nişāndır ki Ḥażreti Süleymān, vaḳten mine’z-zamān istisḳā için münācāt-ı Raḥmān ėtmeğe pūyān olurken görür ki bir nemle-i pür-aḥzān riclōn üzere ḳā’im olup dergāh-ı Melik-i müste‘āna ber-dāşte-i yedān ėdip bu du‘ā ile raṭbü’l-lisān olur: “Allāhümme innā ḫalḳun min ḫalḳike lā ġınen lenā ‘an fażlike. Allāhümme lā tü’āḫiẕnā bi-ẕünūbi ‘ibādike’l-ḫā’iṭīne. Ve esḳınā maṭaran tünbitü lenā bihī şeceran ve tuṭ‘imünā bihī ġamran. (Allahım, bizi sen yarattın, bize lütf etmen kaçınılmazdır! Allahım, bizleri hata yapan kullarının günahlarından sorumlu tutma. Bize ağaçları yerden bitirecek bir yağmur yağdır ve bizi bir sel ile doyur!)”

taḥte'l-arż bi'ṭ-ṭūli ve'l-'arż, keyfiyyet-ile ittiḫāẕ-ı menāzil ü ḳurā vü büyūt ėderler ve tedārük-i ḳūt-ı lā-yemūt için emkine-i ba'īdelere niçe ta'b u meşaḳḳat ile giderler ki ve ol sevāriḫ -i muẓlimede ittiḫāẕ-ı revāḳ u çār-ṭāḳ ve dehālīz ü ġurfat-ı pür-inṭıbāḳ ėderler ki mānend-i "*seb'un şidād"* birḳaç ṭıbāḳdır ve ol ṭabaḳası birbirine muḥāẕī vü mu'ādil olmaġla ḥayretde faṭın u 'āḳildir. Ve ol dehālīz ü kāşāneniñ ba'żısın şitā' için ḳūt ü ẕeḫā'ir u ḥubūbāta enbār ü lāne ėtmişlerdir ve ba'ż-ı büyūtu daḫi ṭaraf-ı esfele münḫafiż u muṭma'in ḳılmışlardır tā ki anda miyāh-ı cāriye-i emṭār müstaḳirr ü müsekkin ola. Ve ol eḳvāt u ḥubūbātı ol büyūt-ı mün'aṭıfāt -ı 'āliyāta vaż' u tanẓīm **[87b]** ėderler ki miyāh-ı ṣelc ü bārāndan kendilere işābet-i hirās ü bīm olmaya. Ḳaçan vefret-i süyūl ü emṭār ile ba'ż-ı ḥubūbāt pür-ibtilāl ü nedāvet-medār ola, eyyām-ı ṣaḥv u incilāda anı ḫārice iḫrāc ü intişār birle tecfīf ü teybīse ibtidār ėderler. Ve bu daḫi ferāset-i 'acībe vü kiyāset-i ġarībelerindendir ki, ḥubūbāt-ı ḥınṭayı vasaṭından ḳaṭ' u teksīr ėdip ve ṣa'īr u bāḳıllā ve 'ades ü cāvers miṣillileri daḫi ḳışrından taḳşīr ėderler tā ki işābet-i ruṭūbet ile nābit ve ta'b u meşaḳḳatleri hebā vü fā'it olmaya. Zīrā ki eyyām-ı ṣayf-ı ḥarāret-āṣārda fi'l-leyl ve'n-nehār ittiḫāẕ-ı büyūt ve iddiḫār-ı ẕeḫā'ir ü ḳūt için evḳāt-güẕār olup bir gün ṭaraf-ı yemīne sefer ve yevm-i āḫarda cānib-i şimāli müsteḳarr ėderler. Ḥattā şöyle ṭuruḳ-ı vāsi'a peydā ėderler ki, keṣret-i iyāb u ẕehāblarıyla şāh-rāh-ı ḳavāfil vārid ü ṣādır gibi olur. Ve daḫi içlerinden biri bir maḥalde ẕaḫīre-i vefīreye dūçār ve ḥamle-i vāḥidede anı naḳle bī-iḳtidār ola, andan bir nebẕe-i ḳalīletü'l-miḳdār alıp ḳavmine irā'et birle iḫbār ėder. Ve yine anlardan biri bir ḥaml-i girān ile eṣnā-yı ṭarīḳde pūyān ü devān giderken aña rāst gelen emṣāl ü aḳrāndan her biri ol şeyi li-ecli'l-iḫtibār istişmām ėderler. Ve ba'dehū bedreḳa vü revāyiḥi güderek ol cānibe ṭoġru giderler. Pes varıp her ne ise anı 'ayni-y-ile bulurlar. Ve üzerine bir uġurdan hücūm ėdip anı bi'l-külliye naḳle himmet ḳılarlar, şöyle ki kimi ol nesneniñ ḫafīfin 'ażż- ile ber-hevā kendiye taḥmīl ve kimi girānın aḥmāl-ı ṣiḳāl mānendi cehd ü 'anā ile cerr ü ceẕbe kendiyi tevkīl ve ba'ż-ı āḫarları daḫi üç beşi birbirine ḥaml ü naḳlde ta'āvün birle hezār kedd ü meşaḳḳat ile ṭaraf-ı ḫāne vü lāneye getirmeğe cür'et ėdip irtikāb-ı envā'-ı 'uḳūbāt ü 'aẕāb ėderler. Ve bu daḫi diḳḳat-ile anlarda rü'yet olunmuşdur ki, ḳaçan içlerinden **[88a]** biri ḥaml-ı ẕaḫā'irde tekāsül ü celb-i eḳvātda tesāhül göstere, anıñ üzerine bir cemā'at-i firāvān cem' olup bilā-emān anı ḳatl ü i'dāma şitābān olurlar tā ki andan 'ibret, sā'ir cümlesine bāhir ola. Pes ey melik-i nışfet-āyīn, eğer bu za'īm-i insī bir 'āḳıl-

Ol dem Ḥażret-i Süleymān, kendiye hem-dem olan ṭavā'if ü ümeme buyurdular ki:"Du'ā-yı nemle bize kifāyet ėder. Bizler maḳāmımıza mürāca'at ėdelim." *'Acā'ibü'l-Maḫlūḳāt.*

i dūr-bīn olsa idi, bunlarıñ emrinde mütefeṭṭınāne iftikār ėdip ḥāl ü şe'nlerinden müte'eddibāne i'tibār alıp 'ilm ü fehmden nā'il-i ḥaẕẕ-ı evfer ve ma'rifet ü dirāyete ve tedbīr ü siyāsete ol zümreniñ her cihetden maẓhar olduḳları kendiye mānend-i ḫurşīd-i enver rūşenā vü aẓher olduḳda bizim üzerimize tekebbür ü iftiḫāra ictisār ėtmezlerdi. Ve bir daḫi ey melik-i dānā, eğer bu insī emr-i cerādı[677] dīde-i baṣīret ile bīnā olsa, dāḫil-i dā'ire-i ehl-i 'uḳūl olup da'āvī-i bī-cedvā dan i'rāż u nükūl ėderdi. Zīrā ki ḳaçan zümre-i cerād-ı mevfūru'l-miḳdār eyyām-ı rebī'de ra'y ü çerā birle cesīm ü semīn olalar, hengām-ı ḫarīf nezdīk ü yaḳīn olduḳda ṭayyibetü't-türbe bir arż-ı ḫaḍrā-yı nermīn ṭaleb ėderler. Ve anı maḫālīb ü ercül ü ẕeneb birle ḥafr ėdip ol ḥufreye vaż'-ı beyża ėdip giderler.[678] Ba'dehū ol ḫaḍravātda birḳaç eyyām seyrān ü ṭayerān birle taḥṣīl-i eḳvāt etdiklerinden ṣoñra kimin ṭā'ife-i ṭuyūr ekl-ile i'dam ve bāḳī ḳalanları şiddet-i ḥarr u berd veyāḫūd hücūm-ı riyāḥ u emṭār birle pür-derd olup bāliyetü'l-ecsām olurlar. Kaçan sene-i ātīye ḥulūl ve i'tidāl-i zamān ile yine hengām-ı rebī' duḫūl ėtdikde ol ḫālıḳ-ı yektānıñ kerem-i bī-intihāsıyla ṭībi hevā vü neżāret-i būstān ḥāṣıl u hüveydā olup sene-i māżiyyede taḥte'l-arż medfūn olan beyżāt-ı ġarābet-nümūndan bir niçe efrād-ı lā yuḥṣā cilbāb-ı ḥayāt-ile iktisā olunup debīb-i ṣıġār mānendi ol merġ-zārda intişār ve 'uşb u kelāyı ekl ü bel'a ibtidār ėderler.[679] Ve bunuñ üzerine çend rūzgār imrār-ile bedenlerinde perr ü bāl āşikār olup eṭrāf-ı çemen-zāra āşikār olup eṭrāf-ı çemen-zāra ṭayerān **[88^{b}]** ve zürū' ü nebātātdan taḥṣīl-i eḳvāt ile sümmān ü cüs̱mān ve ümmehāt-ı bāliyātıñ ve ābā'-i fāniyātıñ pīşe vü mümārese ḳıldıḳları 'ādāt-ı sābıḳāt ile baṭn-ı arża defn-i beyżā ėderler. *Ve ẕālike de'bühā min taḳdīrillāhi'l-'azīzi'l-'alīmi'l-ḥakīm.*[680] " Pes bu eṣnāf-ı 'acībetü'l-eṭvār bu mis̱illi ṣınā'at ü kirdārı bir eḥaddan ta'līm ile olmadıġı ḫuṣūṣuna bu insī ḫabīr ü fehīm olsa 'ulūm u ma'rifet her maḫlūḳa luṭf-ı İlāhī ile 'ale't-ta'līm taḳsīm olunduġun bilirdi. Ve kendi cehl ü ḳuṣūruna vāḳıf u 'alīm olurlardı. Ve hākeẕā ey melik-i mevfūru'l-'adālet, ve'y kām-kār-ı maḳbūlü's-sīret, ḳaçan dūdü'l-ḳaz, eyyām-ı rebī'de evrāḳ -ı tūt ekli-y-ile dil-sīr ü

---

677 **Derkenār**: Ve daḫi cerād iki ṣınıf olup biri hevāda ṭayerānı i'tiyād ėder ki nām-ı fāris ile benāmdır. Ve biri yalñız vüs̱ūb ile nā'il-i maṭlūb olur ki anlar rācil-i maṭ'ūbdur. '*Acā'ibü'l-maḫlūḳāt.*

678 **Derkenār**: Ḳazvīnī yüz beyża ilḳā ėderler dėyü gūyā olmuşdur. Mütercimihī.

679 **Derkenār**: Ṣāḥib-i felāḥet dėr ki, ḳaçan 'asākir-i cerād bir ḳaryeye iḳbāl ėderse ahālī-i ḳurādan nisvān ü ricāl kimse ḫārice çıḳmaya ve anlar nereden gelip nereye giderler baḳmaya. Pes cerād, insāndan nişān görmediklerinde ol maḥalden güẕerān ėdip anlara ziyān ėtmezler. Ve daḫi 'uşb u kelāya istīlā ėden cerāddan bir miḳdārı nārda iḥrāḳ u īḳād olunsa anıñ rāyıḥasın istişmām ėdenler hicret-i bilād ėderler yāḫūd yėre düşüp 'urża-i helāk ü fesād olurlar. '*Acā'ibü'l-maḫlūḳāt.*

680 Ve bu aziz, alim ve hakîm olan Allah'ın takdiriyle olan adetidir. [Bu cümlenin son kısmı Yasin Suresi'nin 38.ayeti olan "Veş şemsü tecrî li mustekarrin lehâ, zâlike takdîrul azîzil alîm (Ve Güneş, onun için istikrarlı kılınan (yörüngesinde) akar gider. İşte bu azîz ve alîm olan en iyi bilen Allah'ın takdiridir)" cümlesinin üslûp açısından benzetilmiştir.]

şeb‘ān ve ol hengām-ı i‘tidāl-nişānda sümmān ü cüşmān ola, ru’ūs-ı eşcārda ve cibāl-i semā-kirdārda kendiyi muḥāfaẓa için lu‘ābından nesc-i nesīc-i ḥarīriyyeye ibtidār ve ‘uşş u kinn ü lāne mānendi bir ḫarīṭa-i ġarābet-āşār āşikār ėder. Ḳaçan ol nesīcin luḥme vü südāsın(?) ‘alā vechi’l-itḳān iḥkām ü itmām ėde, altı gün miḳdārı anda beytūtet ü niyām ėder. Ve ḳaçan nevminden bīdār ola, toḫm u beyżasın ol lāneye ṭarḥ u ilḳā ve ol maḥalli dört gün daḫi kendiye melce’ ü meşvā ve iki günde daḫi ol ‘uşş ü kinni naḳb u ṣaḳba ṣarf-ı tüvān-ı bī-pervā ėtdikden ṣoñra on iki gün mürūrunda derūndan bī-rūna gelir. Ve ol şaḳbı sedd ü bend ḳılar. Ba‘dehū zükūru ünāşın ṭālib olur. Ve birbirin bulup sifād ü izdivāc ḳıldıḳlarında bāl ü perleri peydā ve berd ü ḥarr u rīḥ ü maṭar birle helāk ü fenā bulduḳlarında ol beyżalar lāne-i maḥfūẓa-i maḥrūzelerinde ḳalır ve ṣayf u ḫarīfü şitāda āfāt ü ‘āhāt dan sālim olur tā ki üzerinden ḥavl-i ḥavelān ü kerr-i cedīdān güzerān ėtmesiyle resīde-i hengām-ı rebī‘ neżāret-nişān ola. Ol beyżāt-ı maḫzūneden bir niçe miḳdār debīb-i ṣıġār āşikār olup eyyām-ı ma‘dūdāt ü evḳāt-ı ma‘lūmāt, evrāḳ-ı eşcārı yine kendilere eḳvāt **[89ª]** ve icrā-yı ‘ādāt-ı sābıḳāt-ı ümmehāt ėderler. *Ve ẕālike de’bühā ebeden bi-taḳdīri’l-‘azīzi’l-‘alīm. Elleẕī a‘ṭā külle şey’in ḫaleḳahū şümme hedā emra maṣāliḥahā ve menāfi‘ahā.* Ve ammā zenbūr[681]-ı ṣufr u ḥamr u sūd ki cümlesi bī-menfa‘at ü süddur, anlar daḫi menāzil ü büyūtātda ve sevāriḥ-i ḥīṭān ü süḳūfātda ve meyān-ı eşcārda şāmiḫāt ü bāsiḳātda ṭarḥ-ı binā vü zümre-i naḥl mānendi ol menāzile toḫm u beyżaların ilḳā ėdip iḫrāc-ı efrāḫ u evlād-ile ḫurrem ü dil-şād olurlar. Ammā lākin eyyām-ı şitā için cem‘ ü iddiḫār-ı eḳvāt ḫuṣūṣunda ġam-ı ferdā çekmezler. Ve bütün hengām-ı ṣayfd ‘ıyş u ‘işrete iştiġāl ile hemān me’āl-i *Yevmün cedīd rızḳun cedīd* meşelin ḥasb-i ḥāl ėdinip bu günden ferdāya tedārüke dönüp baḳmazlar. Pes ḳaçan eyyām-ı ḫarīf duḫūl ve giderek taġayyür-i ehviye vü ezmine birle evḳāt-ı şitā’ ḥulūl ėdeol zamā kimi mevāżı‘-ı defī’e vü aġvār-ı ba‘īdeye seyr ü sefer ėdip gider ve bir ṣınıfı daḫi şaḳb-ı ḥīṭān ü mevāżı‘-ı ḥaṣīnelerde kendiye melce’ ü mesken ṭutar. O eyyām-ı ṭıvāl-i şitāda nevme müstaġraḳ olmalarıyla meyyit-i muḥaḳḳaḳ ṣūretine mülḥaḳ olup ne muḳāsāt-ı berd-i hevādan ḫaberdār ve ne riyāḥ u emṭār u şülūc hücūmuyla nevm-i ġafletden bīdār olurlar. Belki ḳafes-i bī-nefesleri bī-ḥareket ü ṣu‘ūr, dāḫil-i derūn-ı maḥbesde ḳalır tā ki mevsim-i şitā pāyān u inḳıżā bulmaġla eyyām-ı rebī‘ ibtidār ėdip yine aḳṭār-ı ‘ālemde kūh u ṣaḥrāya incilā ola ve i‘tidāl-i fuṣūl ile zamāna nażāret ü

[681] **Derkenār**: Ve dahi zenbūr bir ḥayvān-ı meşhūrdur ki ḥālātında naḥle müşāhebet mevfūr üzeredir. Ḳaçan vaḳt-i şitā ḥulūl ėde, büyūt ü lānelerine duḫūl ėdip tā ki eyyām-ı rebī‘de hevāya i‘tidāl gelmedikçe ḫurūca iḳbāl ėtmez. Ḳaçan bir kimse büyūtuna dest-i ıżrār dırāz ėde, bir uġurdan cümlesi ol kimseyi les‘ u īlāma ḥırş u āz ėderler. ‘*Acā’ibü’l-maḫlūḳāt.*

ṭarāvet gele ve ol cüs̱es̱ ü ecsād dan ṣaḥīḥü'l-bünyād olanlarına hālıḳu'l-'ibād olan Ḳādir ü Fettāḥ luṭfen keremen nefḫ-i ervāḥ ėdip yine inbisāṭ u neşāṭ birle ṭarḥ u binā'-i büyūtāt ve ke'l-evvel ilḳā-yı toḫm u büyūżāt ile iḫrāc-ı benīn ü benāt ėderler ki sāl-i güẕeştede kendilere de'b ü 'ādātdır. Bu daḫi anlara bī-tedrīs ü ta'līm maḥż-ı mevhibe vü ilhām-ı 'Azīz ü 'Alīm'dir. Pes bu insīye tefhīm ü i'lām oluna ki **[89^{b}]** işte bu eṣnāf-ı ḥaşerāt ü hevām, ol melik-i 'allāmiñ vaḥy ü ilhāmı-y-ile tebyīż ü taḥżīn ve bu ṭarz-ı 'acīb üzere terbiye-i evlādı kendilere 'ādet ü āyīn ėtdikleri ancaḳ iḳtiżā-yı 'ilm ü ma'rifet ve maḥż-ı dirāyet ve şefḳat ü re'fet ve 'ayn-ı taḥannün ü merḥametdir ki, aṣlā evlād u aḥfāddan me'mūl-i birr u kerāmet ve ṭaleb-i mücāzāt ü mükāfāt ėtmezler. Ammā ṭā'ife-i benī ādem, terbiye-i evlāddan her dem irticā'-i birr ü mükāfāt ve me'mūl-i ṣıla-i raḥm u 'aṭiyyāt ėdip muḳābele-i ḫidmātlarında istid'ā-yı ücret ü mücāzāt ėderler. Pes ḥāl ü şe'n bu minvāl üzere müstebān olduḳda benī ādemiñ iddi'ā ėtdikleri rütbe-i kerem ü faż̧l ü mürüvvet ve cūd u seḫā vü nışfet ne keyfiyyet-ile bulunur? Zīrā ki bu mez̲kūr olan aḫlāḳ-ı pesendīde-ās̱ār ancaḳ şiyem ü ḫışāl-ı aḥrār ve ḫuluḳ u sirişt-i kirām ü ebrārdır. Yine bu cümle ile 'acabā bu insī-i bī-istibṣār bizim üzerimize ḳanḳı muḥassenāt-ı eṭvār ile iftiḫār ve ne günā aḫlāḳ-ı merġūbe ile istikbāra ictisār ėderler?" dėdi. Ve bundan ṣoñra yine melikü'n-naḥl olan ya'sūb-ı sütūde-üslūb dėdi ki:"Ey melik-i kām-rān, ve'y ḫusrev-i sāmī-mekān, ammā z̲übāb[682] ü baḳḳ u berāġīs̱ ü dīdān ve bunlara müşākil ü mümās̱il olan düveyyibe-i ṣaġīratü'l-ecsām ve'l-ebdān tevālüd ü tenāsülde ilḳā'-i beyża vü īlād ile terbiye-i netāyic ü evlād ėtmezler ve büyūt u mesken bünyād ėtmeğin daḫi kendilere mu'tād ėdinmeyip ve iddiḫār-ı eḳvāt ü zevād için seyr-i ṣaḥrā vü bilād daḫi ėtmezler. Hemān eyyām-ı ḥayāt ü zindegānī teraffüḥ ü istirāḥat birle 'ıyş u 'işret ü tenezzüh ėderler tā ki taġayyür-i evān ü inḳılāb-ı zamān ve taġālüb-i ṭabāyi' ü erkān aḥyānında nüfūs-ı bī-dermānların nevā'ib ü ḥades̱āna teslīm-ile meyyit-i bī-cān olurlar. Zīrā ki 'ām-ı ḳābilde ol cenāb-ı muḫyi'l-küll yine anları īcād ü inşā' ve merre-i ūlāda bilā-mādde ḫalḳ u ibdā' ėtdiği gibi yeñiden iḥyā ėdeceğin yaḳīnen bilirler. Ve insān gibi **[90^{a}]** inkār-ı ḥaşr u neşr ėtmeyip emr-i ma'ādıḳā'il olurlar. Nitekim ṭā'ife-i insāndan niçe bī-īḳānlar vuḳū'-ı ḥaşr u ma'āda 'adem-i īmān

[682] **Derkenār**: Ve daḫi z̲übāb, aṣnāf-ı kes̱īre olduġu bī-irtiyābdır ki 'ufūnātdan tekevvün ėdip dekākīn-i ḳaṣṣāb ü baḳḳāl ems̱āli emkine-i [redacted] de tavaṭṭun ėderler ve ḥadeḳa-i çeşmleri ṣaġīr olduġundan anlara müjgān ü ecfān iḥsān olunmamışdır. Belki dīdeleri ġubār u ḳaz̲ā (ince toz) ile pür-ılām ü ez̲ā ola. Maḳām-ı ecfāna ḳā'im olan yedān ile dā'imā mesḥ-i çeşmān ėderler ve mānend-i fīl anlarda daḫi ḥāllerince ḫurṭūm-ı ṭavīl vardır ki tenāvül-i ağz̲iye es̱nāsında taṭvīl ėderler. Ve ṭanīn ü enīni aṣvāt-ı ecniḥa vü ḫurṭūmdan z̲uhūr eylediği tebyīn olunmuşdur. Nitekim nāy ü ḳavala nef'-i nefes olunduḳda bir ġarīb ses z̲uhūr ėder. *'Acā'ibü'l-maḫlūḳāt.*

ile "*E-innā le-merdūdūne fi'l-ḥāfirati. E-iẕā künnā 'iẓāmen naḫiraten. Ḳālū tilke iẕen kerratün ḫāsiratün*."[683] maẓmūnuyla güyān olduḳların ḫudā-yı müste'ān, kelām-ı mu'ciz-'unvānında bu āyet-i belāġat-nişān ile i'lām ü i'lān buyurmuşdur. "Ey melik-i dānā, eğer bu insī benim ẕikr eylediğim eşyāya ṣarf-ı ẕihn ėdip bilse ve bu ḥaşerāt ü hevāmıñ taṣārīf-i aḥvālinden 'ibret alsa 'ilmen ve fehmen aña ġāyet-ile rūşen ve ma'rifeten ve temyīzen 'indinde kemāl-ile aẓher ü ebyen olurdu ki, bunlarıñ küllīsi muḳteżā-yı ḥikem-i Bārī-i ḥakīm ve irāde-i ezeliyye-i 'Azīz ü 'Alīm'dir. Pes ol zamān 'acabā bizim üzerimize ne ile müfteḫir olmaġa imkān ve kendileriñ erbāb ve bizim memlūk olmamıza ne yüzden delīl ü bürhān ityān ėderdi? Vaḳtā kim ḥakīm ü za'īm-i naḥl, kelimāt-ı ḥikemiyyātından fāriġ ve icrā-yı mevā'iẓ-i laṭīfesiyle derece-i pāyāna bāliġ olduysa ḥakīm-i cinniyān ol maḳālāt-ı ḥisānı kemāl-i istiḥsān birle: *Bārekalllāhü fīke min ḥakīmin mā a'lemeke ve min ḫaṭībin mā efṣaḥake ve min mübeyyinin mā eblaġake ve min melikin mā enṣaḥake li-ra'iyyetike.* sābāşıyla ṣenā-yı fırāvān eyledi. Bundan ṣoñra melik-i cinniyān, cānib-i zü'amā-yı insāna meyelān birle ḥiṭāb-ı mihān ü kihān ḳılıp dėdi ki:"Ey gürūh-ı ādemiyān, ya'sūb-ı nāṣıḥ'ıñ ḥikemiyātın gūş-ı cān ile sāmi' olduñuz mu? Ve murād u merāmın künh ü ḥaḳīḳatiyle fehm ėdip bildiñiz mi? Eğer 'indiñizde şāyeste-i i'tibār olur berāhīn-i müsekkite-i ṣıġār u kibār var ise āşikār ėdiñ!" dėdikde zümre-i A'rāb'dan bir ḫaṭīb-i feṣāḥat-nişāb ḳıyām ve pīş-gāh-ı melikde şāhāne taḥiyyāt-ı vāfiyāt-ı mā-lā-kelāmdan ṣoñra, "Ne'am eyyühe'l-melik, bizim daḫi ḫışāl-i pesendīde-i uḫrāmız bī-iḫṣā ve menāḳıb-ı celīle-i şettāmız **[90b]** bī-intihādır ki anlarıñ 'abīd, bizim erbāb olduġumuza delāleti bī-şekk ü irtiyābdır." dėdi Melik daḫi: *Hāti yā eḫa'l-'Arabi, üẕkür lene'l-murāde ve'l-maṭlabe.*[684] Ol ḫışāl ü menāḳıb nedir ki anıñla ilzām-ı ḫuṣamā vü iẓhār-ı maṭālib ėdesiz?" Pes ḥakīm-i 'Arab taḫrīk-i şefeh ü leb ėdip dėdi ki: "Ṭīb-i ḥayāt ü 'ıyş-i pür-leẕẕāt ve me'kūlāt-ı ṭayyibāt ü elvān-ı eṭ'ime vi eşribe-i sā'iġāt ü melāẕ-ı bī-ġāyātdır ki 'add ü ḥaṣrın ancaḳ ol cenāb-ı Bāri'ü'l-maḫlūḳāt *tenezehe ẕātuhū 'ani'z-zevāli ve't-taġayyürāt*[685] bilir. Ve ol behā'im ü hevām ve ḥaşerāt ü sā'ir ḥayvānātıñ ol leẕā'iẕ-i ḥalāvet-simātıñ birisinde bizimle ḫulṭat ü müşārekātları olmayıp belki cümlesi ol nevāle-i melik-i müte'āla baḳar gibi uzaḳdan baḳarlar. Ve ekl-i kele' vü a'şāb ve iẓām u a'şāb ėderlerken görürüz ki ne dürlü meşaḳḳatler çekerler. Ve daḫi ey melik, bizlere ḫāṣṣ olan eṭ'ıme-i nefāset-iḫtişāṣdan bir

[683]" Öldükten sonra biz, (dünyadaki) ilk halimize mi döndürüleceğiz, (hem de) çürümüş kemikler olduktan sonra mı?» derler."(Naziat 79/ 10-11.)
[684] Ey Arap kardeş! Dileğini ve isteğini bizlere söyle!
[685] Onun zâtı yok olmaktan ve değişime uğramaktan münezzehtir.

nev‘i daḫi lübāb-ı şimār ve dibs ü şīrec mānendi eşyā’-i ḥalāvet-medār ve elvān-ı me’kūlātdan daḫi bī-ḥadd ü şümār nesnemiz olduġu bu tefāṣīl-i kem-miḳdārdan āşikār olsun ki, ni‘am-ı ilāhiyyeden bizim için envā‘-ı aḫbāz ü aḳrāṣ ve ruġfān ü cerādıḳ u semīẕ ve meltūt ü ka‘k[686] emṣāli ecnās-ı bī-pāyān ve gūn-ā-gūn ṭıbbīḫ(?)-i ḥalāvet-resān ki sekbāc u isfīdmāc[687] ve faṭā’ir[688] ü herāyis ve جورابات -ı pür-ibtihāc ve eṣnāf-ı kevāmīḫ u ravāṣīl[689] ve şivā’ ü ḥelvā’ ve ḫabīṣ[690] ü ḳaṭā’if-i cemīl ve levzīnec ü fālūzec ve eşribe vü ḫumūr ve enbiẕe-i mübtehic ü ḳārışve fuḳā‘ vü Süleymānī ve cülāb ü elbān ve ḥalīb ü rā’ib ve māst-ı melāḥat-intisāb ve dūġ u semn ve zübd ü cübn ü keşk ü maṣl ü ḳand ve bunlardan i‘māl olunan elvān-ı ṭabīḫāt-ı ṭayyibāt ve envā‘-ı leẕā’iẕ ü müşteheyāt daḫi vardır ki ta‘dād u tibyānına ḥadd ü ġāyāt yoḳdur. Ve ẕikr olunmayan mā-bāḳīsi bunlarıñ eż‘āf ü mużā‘afından çoḳdur. Behā’im-i vehā’im ise ol leẕā’iẕden **[91ª]** ā’is ü maḥrūm olup ḥuşūnet-i ṭa‘ām ve ġılżat-ı nevāle vü idām ve revāyiḥ-i ḫabīṯe-i pür-īlām ile meş’ūmlardır ki, ne me’kūlātlarından revāyiḥ-i ṭayyibe ve ne ḥalāvet ü düsūmet birle leẕīẕedir. Pes ṭa‘āmlarında ‘adem-i leẕẕet ü ḳıllet-i ḥalāvet, kendileriñ ‘abīd-i pür-şeḳāvet olduḳlarına ‘alāmet ü emārātdır. Ve ni‘am-ı firāvān ü eṭ‘ime-i gūn-ā-gūn-ı bī-pāyān, ṭā’ife-i insānıñ erbāb-ı şevket ü şān olduḳlarına günden ‘ayān delīl ü nişāndır.″ dėdi. Pes ‘Arabıñ bu kelām-ı müsta‘ẕibi resīde-i ḫitām olduḳda za‘īm-i ṭuyūr-ı pür-hubūr olan hezār-destān, bir şecer-i nīk-maḥżar-ı Sidre-‘unvānıñ aġṣānında feṣāḥat-i lisān birle feṭḥ-i dehān u taḥrīk-i zebān ėdip bir ḫuṭbe-i belīġa-i müsellemü‘l-bürhān ḳırā’at ü tilāvetini iblāġ-ı ṣımāḫ-ı ḥāżırān ėdip dėdi: *El-ḥamdü lillāhi’l-vāḥidi’l-eḥadi. El-ferdi’ṣ-ṣamedi. El-ḳadīmi’l-ebedi. Ed-dā’imi’s-sermedi. Bi-lā şerīkin ve lā-veledin. Bel hüve mübdi‘u’l-mübda‘āti. Ve ḫāliḳu’l maḫlūḳāti. Ve ‘illetü’l-mevcūdāti. Ve sebebü’l-kā’ināti. Ve muḥyi’l-emvāti ve Bāri’ü’l-ḥayevānāti. Ve mürekkibü’ş-şehevāti.*[691] *Ve müvellidü’l-leẕẕāti. Keyfe yeşā’ü ve erāde.*” dėyip ba‘dehū dėdi ki:″Ey

[686] Kaynak metinde bu şekilde, tercümede ise “ka’sek” biçiminde yer almaktaydı. “Ka‘sek”in kelime anlamı bulunamadığı için “kek/pasta/çörek” manalarına gelen kaynak metindeki kelimeye yer verilmiştir.
[687] Üstübeç. Kaynak metinde “isfîdâc” şeklindedir.
[688] مضايز şeklindeki kelime bulunamadığından kaynak metindeki “faṭā’ir”e yer verilmiştir. Bu kelime mayasız ekmek, çörek ve börek anlamları olan faṭīre’nin çoğuludur.
[689] Kaynakta ravâşîn olarak verilmiş bulunan kelime iki yazılış biçimiyle de anlam olarak bulunamamıştır.
[690] Tercüme metninde “ḥanīs” olarak yazılan kelimenin anlamı bulunamamıştır. Kaynak metinde ise bu kısım yerine “ḫabīs” yer almaktaydı. Un, hurma ve yağla yapılan helva parçası anlamına gelen kelime Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi’nde Tükçedeki “un helvası” olarak tanımlanmışıtr. (Kamus-Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi, 20.12.2022) Kaynak metindeki anlamı bilinen kelimeye yer verilmiştir.
[691] Bir, tek, fert, ebedi, ezeli, daimi, baki, ortağı ve çocuğu olmayan, bilakis kendisi mevcutları yoktan var eden, mahlukatı yaratan, varlıkların nedeni, cansızlar ve bitki ler gibi olanların sebebi, var olanları meydana

melik-i kerīm ve'y dādār-ı ḥalīm, bu insī-i bī-'aḳl ü reşād, ṭayyib me'kūlāt ve leẕīẕ meşrūbāt birle bizim üzerimize tefevvuḳlarına ḥüccet ü sened īrād ėder. Bilmez ki bunlarıñ küllīsi kendilere mahż-ı 'uḳūbāt u mūcib-i 'aẕāb-ı elīm ve muḳteżā-yı esbāb-ı şeḳāvātdır." Melik dėdi ki: ″Ey hezār-destān! Vech-i ḳabāyiḥ-i leẕā'iẕi 'aynıyla bize beyān ve ṭabaḳçe-i ifhāmda bir ḫoş üslūb ile meyāne-i ḫullāna ityān ve zebān-ı şīrīn ile ṭatlı ṭatlı 'ayān eyle!″ Pes hezār-destān, ol zamān şāri'-i meşāri'-i tibyān ve şu ṭarīḳ-ile lisān-cünbân olup dėdi ki: ″Ne'am eyyühe'l-melikü'l-kerīm! Nev'-i insān şu ḥāli ḫabīr ü fehīm olmazlar ki, ol eşyāyı **[91ᵇ]** hezār kedd ü şiddet ile cem' ü iddiḫār ve ıṣlāḥ ve terbiyesine niçe renc ü zaḥmet birle evḳāt-güzār olup cehd ü kedd-i ebdān ve 'anā-i nüfūs u rūḥ u revān ve ta'rīḳ-i cebīnān ėtdikden ṣoñra mülāḳī-i ẕüll ü hevān ve mübāşir-i şeḳâvet ü ḫüsrān olurlar. Görmez misin ki, anları taḥṣīl ve tekmīl-i evḳātında kendilerin ḥarṣ ü zer' için niçe teẕlīl ėderler. Ve iṣāret-i arż u ḥafr-ı enhārda ne zaḥmetlere dūçār olup sedd-i şuḳūḳāt ve 'amel-i bürendāt ve cery-i ġurūb u süfün ḫuṣūṣlarında daḫi az mı telef-i evḳāt ėderler? Ve ḥıfẓ u neẕāret ve ḥaṣād ü ḥaml ve cem' ü riyāset ve teżriye vü keyl ü ḳısmet zamānında ne rütbe iltizām-ı meşaḳḳat ėderler ve vezn ü ṭaḥn ve naḥl ü 'acen ve taḫbīz için binā-i tennūr ve naṣb-ı ḳudūr ėtdiklerinde ne derece irtikāb-ı miḥen ile mümtehin ü mümteḥan olurlar ve cem'-i aḥṭāb ü muḥāsebe-i baḳḳāl ü ḥassāb ve müdārāt-ı ḳaṣṣāb hengāmında cehd ü 'anā vü meşaḳḳat ü i'tinā çekmek ile bėller bükülüp ḳavs-i 'Arabī'ye dönerler. Ve celb-i şevk ü sirḳīn ėdip īḳād-ı vuḳūdu nīrān ve muḳāsāt-ı buḫār u duḫān ve binā'-i kānūn ü dīkdān zamānı geldikde niçe enīn ü ṭanīn ḳılarlar. Ve iktisāb-ı māl ü derāhim ve iddiḫār-ı ẕeḫā'ir-i mülāyim ve ta'allüm-i ṣanāyi'-i müt'ibetü'l-ebdān ve a'māl-i şāḳḳa-i pür-aḥzān ile hā'im ü ḥā'ir düşüp ḳalırlar. Ve muḥāsebāt ü ticārāt ve tereddüd-i esfār-ı müte'addidāt ve ẕehāb ü mecī-i ṭaleb-i ḥācāt ve cem' ü iddiḫār u iḥtikārāt ve infāḳ u taḳtīr-i pür-muḳāsāt ve şuḥḥ u buḫl u şerihātve bunlar emṣāli ḥālāt-ı ṣu'ūbet-ġāyāt evḳātında bī-ḥadd ü nihāyāt müstaġriḳ-i cünāḥ ü ẕillāt olduḳlarından ṣoñra ṣarf u infāḳ ėtdikleri emvāl-i bī-ḥisāb için *E'd-dünyâ, ḥalāluhā ḥisābün ve ḥarāmuhā 'aẕābun*.[692] ḥadīṣ-i müsteṭābınca eğer ḥelālden kesb olunup fī-sebīlillāh ve alā rıżā'illāh ṣarf olunduysa daḫi yine yevmü'l-ḥesāb ol kimse ile ẕerre ẕerre kerraten **[92ᵃ]** ba'de merra münāḳaşa vü mu'ātebe ile ḥesāb olunur. Ve eğer ḥarām-ı pür-melāmdan cem' olunup ṣarf-ı seyyi'āt ü ḫarc-ı

getiren, gökleri oluşturan, dilediği ve istediği şekilde doğanların doğumunu sağlayan Allah'a hamt olsun. (Kahraman-Çalışkan, 2013, 221-222).

[692] "Dünyanın helâli hesap, haramı ise azaptır." Beyhâkî'den nakl olduğu söylenen bir hadisi şerif. Fakat internette Ebû Tâlib (r.a) ve Hz.Ali (r.a)'ye de isnad edilmiş bir sözdür. (Dâru'l-fatwa, "الدنيا حلالها حساب وحرامها عقاب" 20.10.2023)

ḫaṭī’āt ve isrāf ü itlāf-ı müsāmaḥāt olunur-ise sermāye-i ẕünūb ve re’sü’l-māl-i ‘uyūb olup dāḫil-i derkāt-ı caḥīm ve mülāḳī-i ‘aẕāb-ı elīm olup hezār veyl ü ‘aẕāb ol ḫāne-i ḫarāba teẕvīḳ ü işrāb olunur. Biz gürūh-ı behā’im-i hā’im ise, her dā’im bu ta‘b u meşaḳḳatlerden āzād olduġumuzdan mesken ü me’vāmızda ferḥān ü dil-şād otururuz. Ve ġıdā vü ṭa‘āmımız ‘ale’d-devām bi-luṭfillāhi’l-Meliki’l-‘allām, semādan emṭār-ı bereket-āṣār insicām bulduḳda vech-i arżda elvān-ı buḳūl raṭbe-nümāyān ve dürlü dürlü ḫażrāvāt ü neżārāt ‘ayān olup ṣaḥn-ı riyāż ü lübb-i ḥıyāżve ācām u ġıyāż revāyiḥ-i reyāḥīn-i ‘ıṭr-āyīn birle dolduḳda bizler ḳāni‘-i taḳsīm-i Ḳassām-ı ezel olup her birimiz ne dürlü cinsinden iḥsāna maḥal olduḳ ise ḳā’il olup ṭururuz. Pes bu üslūb-ı merġūb üzere ḫudā-yı müte‘āl ḥālen ba‘de ḥāl ve sāl-be-sāl bi-lā kedd-i ebdān ve lā-‘anā’-i nefs ü cān ve bī-ta‘b-ı rūḥ u cenān ol eşyāyı bī-meşaḳḳat ṭabḫ u şivā’ve bi-lā bey‘ ü şirā’ bizlere īṣāl ü i‘ṭā ėder. Pes bu ‘alāmāt ü emārāt, āṣār-ı şīme-i aḫrār-ı kirām-ı ṣāḥib-vilāyāt olduġu vāṣıl-ı ser-menzil-i bedīhī olduġundan hīçbir ferd ü eḥad mu‘āraża vü münāḳaşāt ėdemez. Ve yine bu daḫi maḳbūl ü müsellem olan eṭvārımızdan ve pesendīde vü müstaḥsen olan kirdārımızdandır ki, ḳaçan bizler beher-yevm ṭā‘ām-ı mā ḥaḍarımız ekl ėdevüz, baḳiyye ḳalan fażlasın ḥıfż u nażārete ve rü’yet ü ḥirāsete muḥtāc olmayıp ne ta‘yīn-i dīde-bān ve ne naṣb-ı nigeh-bān ü ḫazzān ve ne diḳḳat-i āḫara iḥtikār ėtmeğe şitābān oluruz; belki luṣūṣ u ḳuṭṭā‘-ı ṭarīḳ ta‘arrużundan daḫi hirāsān olmayıp emākin ü evṭānımızda bi-lā ebvāv-ı muġlaḳa **[92^{b}]** ve lā ḫuṣūn-ı müşeyyede āmīnīn ü muṭma’innīn ve müstebşirīn ü müsterīḥīnü şādān, iḳāmet ü iskān ḳılarız. Pes bunlar daḫi ḫıṣāl-i kerīme-i aḫrār-ı kirām ve pīşe-i hidāyet-endīşe-i mevālī-i ‘iẓāmdır. Ey insān-ı ġabāvet-nişān! Ve’y beşer-i belāhet-‘unvān! Ol seniñ ẕikr eylediğiñ fünūn-ı me’kūlāt ve elvān-ı meşrūbāt-ı leẕīẕātıñ başḳa cihetden menba‘-ı ‘uḳūbāt ve ma‘den-i şu’ūmāt olduġun beyān ėdeyim ki, anlar bī-reyb ü gümān mūriṯ-i emrāż-ı muḫtelife vü mūcib-i a‘lāl-i müzmine vü sebeb-i esḳām-ı mühlike ve bā‘iṯ-i ḥummeyāt-ı muḫrikėdir ki envā‘ı ġıbb u ṣāniye vü ṣāliṯe ve rub‘ u muṭbıḳa esmāsıyla müştehirdir. Ve bundan başḳa ol eṭ‘ime-i muḫtelife sebeb-i tuḫm u imtilā ve cüşā’, ḥāmiż ve heyża gibi renc-i pür-‘anā ve ve sill ve niḳris ü birsām ve ṭā‘ūn u yereḳān ve istisḳā miṯilli miḥnetler ile sersām ü ẕātülcenb ü ẕātü’r-ri’e ve ebraṣ u laḳve vü cüẕẕām u sekte ve ṣar‘ u ṣudā‘ vü ġaṣy ü remed mānendi niçe niçe renc ü derd ve levā vü ḥaṣā ve ‘usru’l-bevl ü cereb ve cüderī ve ḥaṣbe vü ṣe’ālīl ü demāmīl ü ḫanāzīr ve sā’ir evrām ü cerāḥāt-ı bevle ‘alīl ü ẕelīl ve mu‘ālecāt ü müdāvāt evḳātında keyy ü ḥuḳne vü se‘ūṭ u faṣd u ḥicāme ve şürb-i edviye-i kerīhe vü beşī‘a ve muḳāsāt-ı ḥamiyye ve terk-i şehevāt-ı

merkūze ile merd-i pür-derd olup āh u vāh-ı serd ḳılarız. Ve bunlara müşākil ü mübādil ‘ilel ü ‘uḳūbāt ve miḥen-i mü’limāt ile mübtelā-yı envā‘-ı beliyyāt olacaḳ ve nefs ü rūḥ u cesedi fersūde ḳılacaḳ niçe ḥālāt vardır. Pes bunlarıñ küllīsi irtikāb-ı ‘iṣyān ve evāmir-i ilāhiyyeye muḫālefet-ile mürtekib-i ṭuġyān olup vaṣıyyet-i Rabbānniyye vü tenbīhāt-ı sübḥāniyyeyi nisyāndan neş’et ėtmişdir. *Fe-lillāhi’l-ḥamdü ve’l-minne*[693] bizler bu ribḳa-i ḫasāret ü şeḳāvetden āzād ve böyle mu‘ānāt ü muḳāsātdan reh-yāb-ı vādī-i necāt olmamızla dil-şād olmuşuzdur. Çünkü aḥvāl-i **[93ª]** melālet-me’āliñiz bu minvāl-i şe’āmet-iştiġāl üzere ola, niçin beyhūde yėre, bizler erbāb ve sizler ‘abīd dėyü serd eylediğiñiz iddi‘ā-yı nā-sedīdi iltizām ile bī ḥad ḳīl ü ḳāl ve mürtekib-i mu‘ānede vü cidāl olursuz? Bu eṭvār-ı faẓīḥat-kirdārıñız umūr-ı behiyyeye mükābere vü viḳāḥatve ḳıllet-i ḥayādan nāşī ‘ayn-ı müşāceredir.″ dėdikde za‘īm-i insī nevm-i ḥayretden bīdār ve sekre-i dehşetden hūşyār olup der-‘aḳab cevāba ‘acele vü ibtidār ėdip dėdi ki: ″Ey lāf-zen-i mükeşşirü’l-kelimāt ve’y şılf-kār-ı vefīrü’d-da‘avāt, ba‘ż-ı evḳātda bizlere işābet ėden emrāż u i‘tilālāt ve esḳām u cerāḥāt-ı mü’limāt sizlere de sirāyet ėtdiği resīde-i rütbe-i bedāhetdir ki, ancaḳ bizlere ḫāṣ olup cinsimize iḫtişāṣ yoḳdur.″ Za‘īm-i ṭuyūr olan hezār-destān āġāz-ı redd-i müdde‘ā-yı za‘īm-i insān ėdip dėdi ki:″Ol rencūr u bī-ḥużūr olan ḥayvān, ancaḳ sizlere mücāveret ü muṣāḥabat-ile ol tīr-i belāyāya hedef ü nişān olurlar ki, bu meẕkūr olan ‘aceze-i bī-dermānlar, ez-cümle ḥamāmü düyūk ve deccāc[694] ü kilāb ve senānīr ü cevāriḥ-i pür-lecācdır. Bunlar siziñ eydī-i ẓulm ü ta‘addīñiz ve ḥiyel ü ḫud‘a ile ışṭıyādü iḫtiżāsına taṣaddīñiz sebebiyle dest-i şe’āmet-peyvesteñizde esīr ve ġadr ü cevr ü eẕāñız-ile dil-gīr olduḳlarından fażla, size muḫālaṭat ü muḳāberet birle taḥṣīl ḳıldıḳları ‘ilel-i eşīrdir. Zīrā ol behā’im ü en‘ām bi-re’yihā taṣarruf u tasarruḥdan ta‘vīḳ olunmaġla mübtelā-yı envā‘-ı esḳām u ālām ve muḳaddimen hidāyet-i melik-i ‘allām ile ilhām olunan maṣāliḥlerine ḥacr u men‘ u ifḥām olunmuşlardır. Ve ammā ol gürūh-ı sā’ire-i müsāraḥa kendi meṣāliḥlerine başlı başlarına fi’ṣ-ṣubḥ ve’l-bāriḥa seyrān ėtdiklerinden her demde nefslerine riyāżet ü siyāset üzere olup bu sebeple emrāżü evcā‘dan ve efġān ü efzā‘dan *bi-luṭfillāhi ve*

693 Hamd ve minnet Allah’adır.

694 **Derkenār**: Ve daḫi zümre-i deccācda a‘ceb olan eşyādandır ki ba‘żısı şıyāḥ u müḥādeşede sīret-i dīke iḫtidā ėder. Pes ol aḥyānda mānend-i dīk, aḳdāmında mehmūz ta‘bīr olunan şevke nümāyān olur. Ve ba‘żan hübūb-ı rīḥ-i cenūb-āşināsında min ġayri rakūb(?) dīk beyżası nümāyān olur. Lākin ol büyūż, ‘aḳīm ü saḳīm olup feraḫ u nitācdan ‘ārī ve ṭa‘amı leẕẕet ü ḥalāvetden berī olur. Ḳaçan iḫżān-ı dücāc ḫīninde ṣavt-ı ra‘d pür-ṭanīn olsa cümleten büyūżu fesād-ı ḳarīn olur. Ve hākeẕā vezīden-i rīḥ-i cenūbda daḫi fesād-ile ma‘yūb olur. Ve eğer decāc ġāyet-ile semīn ü şaḥīm ola, büyūżātı münḳaṭı‘ u ‘adīm olup ü ‘aḳīm olur. *‘Acā’ibü’l-maḫlūḳāt.*

ṭavlihī[695] *ve bi-ʿavnihī ve ḥavlihī*[696] emn ü emān **[93ᵇ]** üzere olurlar. Şol sebeble ki ekl ü şürbe iḥtiyāc-ı mess ėtmedikce şürūʿ ėtmezler ve levn-i vāḥidden be-ḳadr-i mā-yenbeġī[697] tenāvül ėdip telef ü isrāf semtine gitmezler. Bundan ṣoñra elem-i cūʿ-ı derūn sükūn bulduḳda kimi nevm ü istirāḥate meyl ü rükūn ėder ve bir ṣınıfı daḫi ḥareket-i keşīre-i bī-menfaʿat ėtmeyip ne ḥarāret-i şems-ile dil-āzār ve ne bürūdet-i ẓıll ile raʿşe vü ıżṭırāba dūçār olurlar. Ve yine ʿādāt-ı ḥisān larındandır ki, maḳām ü büldāndan ṭabāyiʿlerine nā-muvāfıḳ ve ġayr-ı lāyıḳ olan mekāna bir ḳadem gitmeyip ve meʾkūlātdan mizāclarına muvāfıḳ u mülāyim ü muṭābıḳ olmayanları daḫi ekl ėtmeyip bu ṭarz-ı enīḳ, min-ṭarafillāh kendilere ʿayn-ı tevfīḳ olup fażl-ı fażfāż, mülk-i feyyāż olduġunda bir eḥad muʿāraża vü iʿtirāż ėdemez. Ve ammā sizleriñ yedinde esīr ü maḥbūs olan ḥayvān-ı bī-dermān ve sāʾir behāʾim-i şikeste-dilān, rüʾyet-i maṣāliḥ ü meʾāribinden menʿ u taʿvīḳ olunmaġla evḳāt-ı muʿtādeleri tebdīl ü tefrīḳ olunup bī-vaḳt ü hengām isḳā ü iṭʿām olunmaḳ ile vaḳt olur ki, şiddet-i ʿatş ü mücāʿat birle ḥadden efzūn tenāvül ve nefslerin riʿāyet-i riyāżetden tekāsül ėtdiklerinden ve olur olmaz zamānda istiḫdām ile taʿb-ı ebdān ve üzerlerine taḥmīl-i ḥaml-i girān olunduḳlarından baʿż-ı emrāż ʿārıż olup ḥareket ü meşyden dermendelik-ile taʿallül ü temāruż ėderler. İşte bu ḥāl üzere emrāż ü evcāʿ, evlād ü eṭfāliñizde ve nisā vü cevārīden ḥavāmil ü murżıʿāt-ı belāhet-menāliñizde daḫi bulunur ki, ḥırṣ u şereh ü āz ile tenāvül-i elvān-ı ṭaʿām ve fevākihe āġāz ėdip mā-lā-yenbeġī ṭaʿām ü şerāb ve gūn-ā-gūn ṭıbbīḫ u kebāb her ne bulurlarsa ekl ü belʿine hücūm ü inkibāb ėderler. Pes bu miṣilli eṭvār-ı nā-hencārdan aḫlāṭ-ı ġalīẓa-i müteżāddetüʾṭ-ṭıbāʿ veʾl-āṣār ve aʿlāl-ı pür-iḫtilāl āşikār olup kendi ebdānlarına ve raḥimde olan cenīniñ ẕükūr u ġılmānlarına ʿilel-i müteḫālife sārī olur. **[94ᵃ]** ve fażlāt-ı aḫlāṭ-ı ümmehāt iḫtilāṭından mütevellide olan elbān-ı pür-aḥzāndan ol cenīne de gelir. Ez-cümle tuḫme vü imtilādan peydā olan dâ bi-ittifāḳiʾl-ḥukemā laḳve vü fālic ve zemānet ü ıżṭırāb-ı bünyet ve aḫlāḳda ḳubḥ ü semācet ve bunlara beñzer ʿilel-i pür-şenāʿat ṣūret bulur. Ve bu benim ẕikr eylediğim emrāż-ı muḫtelife ve evcāʿ-ı tenevvüʿa ki sizler aña mürtehin ü müteʿarrıż olduġuñuzda mevt-i fücāʾa ve ḥālet-i nezʿde şiddet ü ṣuʿūbeti müntice olurlar. Ve sizlere ġam ü ḥüzünle nevḥa vü bükā ve ṣurāḫ u vāveylā ve meṣāʾib-i sāʾire-i kābit-nümā gelir. Pes bunlarıñ küllīsi sūʾ-i aʿmāliñizden ve ḳubḥ-ı efʿāliñizden ve ridāʾet-i ḫiṣāliñizden neşʾet ėden şikence vü ʿuḳūbetdir ki nüfūsuñuz anlarla mücāzāt olunup ṣemere-i kirdār-ı nā-

[695] Allah'ın yardımı ve kuvvetiyle.
[696] Ve onun yardımı ve kuvvetiyle.
[697] Gerektiği kadar, gerektiği nisbetde.

hencārıñızla mu’āḫaẕāt olunursuñuz ki bizler ise bu beliyye-i ‘uẓamādan ve cerīme-i küberādan āzāde vü bī-pervāyız. Ve daḫi ey insī-i mütefāḫir! Ve’y za‘īm-i müteṣallifü mükābir! Ol meşārib ü me’ākilde sizlere vāṣıl olan niçe şeylerden ġāfil olduñ! Ez-cümle ekl ėtdiğiñiz aṭyeb ṭa‘ām ü elṭaf şerāb-ı meserret-encām ve ‘ilel ü ālāmıñıza ‘ilāc ü müdāvāt ėtdiğiñiz eşyā ki mūcib-i istirāḥat ü ārāmdır, ol ise lu‘āb-i naḫlden ḥāṣıl olan ‘aseldir ki, sizler kesbiyle müstaḥṣil olmadığı münāza‘aya maḥal değildir. Ve yine ekli ile müfteḫir ü şādān olduġuñuz esmān u elbān ve cübn ü maṣal gibi eşyā’-i bī-pāyān daḫi cümlesi s̱emere-i ecsād-ı ḥayvān olup anlarda daḫi sizleriñ medḫali olmadığı bī-reyb ü gümāndır. Ve ammā ekl-i s̱imār-ı merġūbda ve tenāvül-i lübāb ü ḥubūbda bizler sizlere ve ābā’ vü ecdādıñıza müşārik ü enbāz olduġumuzda ve raṭb ü yābisinden ‘ale’s-seviye sizler gibi tenāvül ḳıldığımızda bir ferd ü eḥad mümāni‘ u mücādil olmaz. Pes daḫi ne şey’le üzerimize iftiḫār u tefażżul birle mu‘āraża vü ta‘allül ėdersiz? Ḥattā ecdād ü ābāmıza būstān-ı Firdevs me’vā iken, peder-i vālā-güheriñiz ile anda ‘ale’s-sevā müşārik olduḳları tevārīḫ-i rāst-edālarda ketb **[94^{b}]** ü imlā olunmuşdur ki bī-kedd ü ‘anā ve bi-lā ‘adāvet ü baġżā ve bi-ġayr-i ḥased ü ibā yerlerdi. Ve meyānelerinde ḥırṣ u āz iddiḫār ve ḫavf u buḫl ve feza‘ u istikbār ve hemm ü ġam ve ḥüzn ü āzār olmayaraḳ ol fevākihe vü s̱imārdan tenāvüle ibtidār ėderlerdi. Ṣoñra anlar vaṣiyyet-i ilāhiyyeyi insā’ vü ḳavl-i İblīs’e iġtirāra ictirā ėdip mürtekib-i ‘ışyān ve mülāzım-ı ṭuġyān olup ol cā-yı nüzhet-nişāndan ‘uryān ü sergerdān, esfel-i arż-ı pür-aḥzāna ihbāṭ u nüzūle şāyān oldular. Ve bir mekān-ı ḳafr u beyābānda ‘aṭşān ü cev‘ān, niçe zamān ḳaldılar ki, ne şecer ü s̱emerden es̱er ve ne ravża vü būstān vaṣfından ḫaberdār idi. Pes bürheten mine’z-zamān anda fevt olunan ni‘am-ı firāvān için bükā vü zār ile imrār-ı leyl ü nehār ėtdiklerinden ṣoñra ol ‘Afüvv ü ‘Ġaffār, anlarıñ ḥāline merḥamet ü şefḳati sezā-vār görüp tevbe vü inābelerin ḳabūl ve nezd-i ‘ālīsinde ke’l-evvel maḳbūl olup ol Ḥakīm ü ‘Alīm, luṭf-ı ‘amīminden anlara bir melik-i kerīm ba‘s̱ ü irsāl ve anlara ḥars̱ ü zer‘ ve ḥaṣād ü diyās ve ṭaḥn ü taḥabbüz ve ittiḫāẕ-ı libās ve sā’ir maṣāliḥlerin irā’e vü ifhām ile mehāmların ikmāl ėdip ḥaṣā’iş-i arżdan ‘anā ve ta‘b u cehd-i firāvān birle iltiḳāṭ-ı ḳuṭnü kettānve mā yeḥtācu ileyhlerin taḥṣīle çāre vü dermān buldular. Bundan ṣoñra Ādem ü Ḥavvā meyānında tevālüd ü tenāsül ile evlād ü aḥfād āşikār olduḳda berren ve baḥren, sehlen ve cebelen eṭrāf ü enḥāya intişār bulduḳda sükkān-ı arż olan ḥayvānāt-ı perīşān-eṭvārıñ cihān başlarına ṭar olup, ṭā’ife-i insān taġallüb ü tasalluṭ ėdip ellerinden mesākin ü mevāṭınların aldılar ve kimin ḳatl ü cerḥ ėdip kimin daḫi esīr ü dil-gīr ḳıldılar. Baḳiyye-i süyūf-ı ḥutūf olanlar ilticā-yı maġārāt ü kühūf ėtdilerse daḫi yine şiddet-i ṭalebiñizle anlar bīḳarār ve ẓulm ü ṭuġyānıñız evvelkinden ziyāde aż‘āf u mużā‘af āşikār

eylediñiz. Şimdi el-‘ān, ḥāl ü şān **[95ª]** bu dereceye incirār buldu ki münāẓara vü münāza‘a birle bizler mevālī vü anlar ‘abīd dėyü iftiḫār ü istikbāra ışrār ėdersiz. Ve ammā daḫi bizim üzerimize tefāżul da‘vāsında iẓhār u ibdā eylediğiñiz mevādd ü eṭvārdan biri daḫi mecālis-i feraḥ ü sürūr ve lehv ü lu‘b-ı mevfūr ve a‘rāsü velāyim ve ḥikāyāt-ı muḍḥikāt ve raḳṣ-ı devrān birle tehniyāt ve sürūr-ı dā’im ve ol maḥallerde olan medḥ ü ṣenā ve ḥuliyy ü tīcān ve esvire vü ḫalāḫil-i ṭarab-‘unvān ve bunlara mümāṣil esbāb-ı şād-mānī-i bī-pāyān ki bizlerde gerçi anlarıñ hīç birinden nām u nişān yoḳdur; velākin ol meẕkūrāt muḳābelesinde sizler için müheyyā niçe ḍurūb-ı ‘uḳūbāt ve fünūn-ı maṣā’ib ü ḫasārāt-ı bī-ġāyāt ve niçe ‘aẕāb-ı sermedī-i mü’limāt çoḳdur ki, bizler anlardan her ḥālde selīm ü emīn ve dā’im ferīḥīn ü müstebşirīn oluruz. Ez-cümle muḳābele-i a‘rāsda mātem-i pür-ālām ve tehniye bedelinde ta‘ziye olduġu mā-lā-kelāmdır. Ve ġınāya muḳābil faḳr-ı pür-‘anā ve elḥāna naẕīre-i nevḥa vü şekvā ve ḍaḥke tev’em efġān ü bükā’ ve sürūr ü feraḥ yerine ḥüzn ü ġam ü teraḥ ve raḳṣ-ı ḍarb-ı düfūf ü ṭabūl için teşvīşāt-ı ‘uḳūl ve ḥuliyy ü ḫalāḫil ü esvireye aġlāl ü enkāl ve ḳuyūd-ı müt‘ibe vü medḥ ü ṣenā ‘ivażı sū’-i hāl ü hicā’ ve her ḥaseneye bir seyyi’e ve her leẕẕete bir elem ü kürbet ve her ni‘mete bir bü’s ü niḳmet ve her feraḥa bir ġam ü teraḥ müheyyā ḳılınmışdır ki, *fe-lillāhi’l-ḥamdü ve’ṣ-ṣenā*[698] bizler anlardan ḫalāṣ u rehā birle derece-i refāh-ı ḥāle i‘tilā bulduḳ. Pes sizlerde mevcūd olan bu miṣilli ḥālāt, eşḳıyā vü ‘abīd olduġuñuza aẓher ‘alāmetdir. Ve daḫi sizleriñ ṣuḥūnu eyvān ü meydānından bedel, bizlere ol melik-i deyyān, feżā-yı faṣīḥ-i bī-pāyān ü cevv-i vesī‘-i ‘ālī-mekān, ve riyāż-ı pür-ıḫḍırārü şuṭūṭ-ı enhār ve ru’ūs-ı cibāl-i neżāret-kirdār vėrmişdir ki dilediğimiz eşcār-ı Ṭūbā-şi‘ār ẓıllında bi’l-istiḳlāl istiẕlāl ve gönlümüze ḫoş gelen emkineyi *keyfe mā neşā*[699]istirvāḥ u inşiraḥ-ile ārzūmuz istikmāl **[95ᵇ]** ėderiz. Ve dil-ḫāhımız üzere bilād-ı bārideden emṣār-ı ḥārreye naḳl ü sefer ve şiddet-i şitā’ vü ḥarāret-i ṣayfda ehviye-i mu‘tedile birle müştehir olan müdün ü ḳurāyı müsteḳar ḳılarız. Ve ḥaḳ te‘ālānıñ vech-i ḥelālden bizlere in‘ām ü ifżāl eylediği ḥubūb ü lübūb ü ṣimār ve nebāt ü evrāḳ-ı eşcārdan yeriz. Ve miyāh-ı ‘aẕbe vü enhār-ı laṭīfe lerden bi-lā-māni‘ ve lā-dāfi‘ içeriz. Ve şürb-i meşāribde ḥabl u delve ve kūze vü ḳırbaya ve ḳudūr u meşrabeye muḥtāc olmayıp eshel vech-ile ḳaża-i veṭar-ile pür-ibtihāc oluruz. Ammā sizler bir içim ṣu için bunlarıñ mecmū‘uñ tertībde bey‘ ü şirāya ve cem‘-i eṣmān u ḥıfẓ u iḥṣān için niçe dürlü kedd ü ‘anāya dūçār olursuz. Ve meşaḳḳat-i ebdān ü nüfūs ve ġumūm-ı ḳalb

[698] Hamd ve medih Allah’adır.
[699] Biz nasıl istersek.

ü hümūm-ı ervāḥ birle me'nūs olup kendiñizi ḥayrān ü sergerdān ḳılırsız. Pes bunlarıñ daḫi küllīsi 'alāmet-i eşḳıyā olup dururken ne yüz-ile bizim 'abīd ve siziñ mevlā olmasını iddi'ā ėdersiz?"dėdikde ol vaḳt melik-i cinniyān, za'īmü'l-insāna dėdi ki:"İṣbāt-ı müdde'āñızda başḳa menāḳıbıñız var ise meydān-ı ḥukūmetde ityān ve ḫuṣamāya mā-bihi'l-iskāt olacaḳ bürhān beyān ėdiñ! Yoḫsa meẕkūr edille-i mütezelziletü'l-esās ile bünyān-ı merāmıñıza ṣübūt bulması 'aḳlen ve naḳlen derk ü iḥsās olunmaz." Ol arada ḥukemā-yı Şām'da bir merd-i be-nām, meydān-ı muḥākemede ḳıyām gösterip zu'amā-yı ḥayvānātı ilzām ü ifḥām bābında dėdi ki:"Ne'am eyyühe'l-melik! Bizim için daḫi niçe feżā'il-i āḫar ve menāḳıb-ı ḥisān-ı evfer vardır ki bizim melik anlarıñ memlūk olduġun iṣbātda mānend-i ḫurşīd-i enver eẕhardır." Melik daḫi beyān ü ityānın murād ėtdikde ḥakīm-i Şāmī, bu ḫuṭbe-i faṣīḥa-i ġarībeyi elḥān-ı 'acībe ile inşād ėdip dėdi: *El-ḥamdü lillāhi Rabbi'l-'ālemīne. Ve'l-'āḳıbetü li'l-mütteḳīne. Ve'l-'udvāne illā 'ale'ẓ-ẓālimīne. "İnnallāhe'ṣṭafā Âdeme ve Nūḥan ve 'āle İbrāhīme ve āle 'İmrāne 'ale'l-'ālemīn* **[96ª]** *ẕürriyyeten ba'żuhā min ba'żin vallāhü semī'un 'alīm."*[700] *Ve hüve'lleẕī ekramenā bi'l-vaḥyi ve'n-nübüvvāti ve'l-kerāmāti ve'l-kütübi'l-münzelāti ve'l-āyāti'l-muḥkemāti. Ve mā fīhā min envā'i'l-ḥalāli ve'l-ḥudūdi ve'l-aḥkāmi ve'l-evāmiri ve'n-nevāhī ve'r-raġībi ve'r-rahībi mine'l-va'di ve'l-va'īdi ve'l-medḥi ve'ṣ-ṣenā'i ve'l-mevā'iẓi ve't-teẕkāri ve'l-aḫbāri ve'l-emṣāli ve'l-i'tibāri ve ḳıṣaṣi'l-evvelīne ve aḫbāri'l-āḫirīne ve ṣıfāti yevmi'd-dīni. Ve mā ve'adenā mine'l-cināni ve'n-na'īmi. Ve mā ekramenā bi-fażlihī ve iḥsānihī mine'l-ġusli ve'ṭ-ṭahārāti ve'ṣ-ṣavmi ve'ṣ-ṣalāti ve'z-zekāti ve'ṣ-ṣadeḳāti ve'l-a'yādi ve'l-cemā'āti ve'ẕ-ẕehābi ile'l-büyūti'l-'ibādāti fi'l-mesācidi ve'l-biya'i ve'l-kenāyisi ve beytillāhi'l-ḥarāmi. Ve lene'l-menābiru ve'l-ḫuṭabü ve'l-eẕānü ne'n-nevāmīsü ve'l-iḳāmātü ve'l-iḥrāmü ve't-telbiyātü ve'l-menāsikü ve mā şākelehā ve küllü hāẕihi'l-ḫıṣālu kerāmātün minallāhi lenā ve entüm bi-ma'zilin'anhā. Fe-küllü ẕālike delīlün 'alā ennenā mevāliye ve erbābün ve entüm lenā 'abīdün. Vallāhü fa''ālün li-mā yürīdü."*[701] Vaḳtā kim ḥakīm-i

[700] "Allah birbirinden gelme bir nesil olarak Âdem'i, Nuh'u, İbrahim ailesi ile İmrân ailesini seçip âlemlere üstün kıldı. Allah işiten ve bilendir." (Âl-i İmrân 3/33)

[701] Hamt alemlerin Rabbi Allah'a, güzel son sakınanlara mahsustur. Zalimlerden başkasına düşmanlık edilmez. Allah, Adem'i, Nuh'u, İbrahim ailesini ve İmran ailesini birbirinden gelen soylar olarak alemlere seçti. Allah işiten ve bilendir:'sı O bizi vahiy, peygamberlik, indirilmiş kitaplar, muhkem ayetler, onlardaki çeşitli helal ve haramlar, had ve hükümler, emir ve yasaklar, vaat ve vait, metih ve sena, hatırlatma ve haber verme, misal ve ibret alma

gibi teşvik ve tehditler, öncekilerin ve sonrakilerin kıssaları, hesap günü tasvirleri, sahip olduğumuz bahçe/cennet ve bolluk/naim, bizi kendileriyle yücelttiği gusül, temizlik, oruç, sadaka, zekat, bayram, Cuma, ibadet, mescit, satış ve namaz evine gitme ile üstün kıldı. Bizim minberlerimiz, hutbelerimiz, ezanımız, m ikatlarımız, ifazalarımız52, ihramımız, telbiyelerimiz, hac rükünlerimiz ve benzeri şeylerimiz var. Bütün bu

Şām, ḫuṭbesin bu elfāẕ-ı belāġat-irtisām ile itmām ėtdiyse za‘īm-i ṭuyūr olan hezār-destān dėdi ki: ″Ey insī-i bī-iẕ‘ān, eğer sen iftikār u i‘tibār ḳılsañ ve kelāmıñıñ siyāḳ u sibāḳına iyice muṭṭali‘ olsañ, ḫuṭbede beyān u teẕkār ḳıldıġıñ ḫaṣā’iṣ-i bī-şümārdan sizlere āşikār olurdu ki, bunlar siziñ ‘aleyhiñize olup menfa‘atiñiz için olmadıġı bedīdār olurdu.‟ Melik dėdi ki: ″Ey Hezār-destān! Ḥakīmiñ ḫuṭbede ityān ėtdiği ḫıṣāl-i pesendīde-‘unvān, anlarıñ ne yüzden ‘aleyhine olduġun bizlere beyān u ‘ayān eyle!″ Pes Hezār-destān, şāri‘-i sebīl-i tibyān olup dėdi ki:″ Ne‘am eyyühe’l-melik. Bunlarıñ ṭā‘at u ‘ibādetiniñ ekṣeri irtikāb ėtdikleri ẕünūb u‘işyāna keffāret ve vesīle-i maḥv-ı seyyi’āt olduġu bu āyet-i belāġat-simātdan ẓāhirdir ki cenāb-ı Ḥakīm ve Sübḥān **[96b]** *tenezzehe ẕātuhū ‘ani’ş-şeyni ve’n-nuḳṣān*[702], Ḳur’ān-ı celālet-‘unvānında “*İnne’l-ḥasenāti yüẕhibne’s-seyyi’āti. Ẕālike ẕikran li’ẕ-ẕākirīne*.”[703] Ve keẕālik, zübde-i maḫlūḳāt ve güzīde-i maṣnū‘āt Muḥammedü’l-Muṣṭafā ‘aleyhi evfe’t-taḥiyyāt ḥażretleri daḫi “*Ṣūmū taṣıḥḥū*”[704] ḥadīṣiniñ me’ālin cemī‘-i ḫalāyıḳa duyurdu. Pes eğer bunlar irtikāb-ı seyyi’āta ictirā ve ta‘arrüż-ı ẕünūb ü faḥşā’ ėtmeselerdi, bu ‘ibādāt ü ṭā‘at-ile ‘afv ü ġufrāna lāyıḳ u sezā olmazlardı. Ve daḫi ey insī-i melūm, bu sır daḫi saña ma‘lūm olsun ki Ḥaḳ sübḥānehū ve te‘ālānıñ irsāl-i rusul ü enbiyā ėtmeden murād-ı bī-çūn ü çerāsı ḫāṣṣaten da‘vet-i müşrikīn ü kāfirīn ve anlara müşākil olan şākkīn ü müterediddīn ve rubūbiyyet ü vaḥdāniyyetine cāhidīn olan zümre-i ḫāsirīn ü mübṭilīndir ki, *el-‘ıyāẕü billāhi te‘ālā*[705], ol vāḥid ü ferd ü yektāya ẕāt u ṣıfātında şerīk ü enbāz ittiḫāẕına āġāz ėdip aḥkām-ı ilāhiyyesin muġayyirīn ve evāmir-i rabbāniyyesine ‘āṣīn ve ṭā‘atinden hāribīn ve iḥsānına cāhilīn ve ẕikrinden ġāfilīn ve ‘ahd ü mīṯāḳın nāsīn olan ḍāllīn ü muḍillīn ve ṣırāṭ-ı müstaḳīmden mu‘rıżīn ü münḫarifīnlerdir. Bizler ise bu ḫuṣūṣları her cihetden ‘ārifīn ve vaḥdāniyyet-i rabbü’l-‘ālemīne mü’minīn ve min külli’l-vücūh müslimīn ü muvaḥḥidīn **v**e ġayr-ı şākkīn ve-lā-mürtābīn zümresinden olduġumuzdan dūzaḫ u nīrānda ḫālidīn ü mü’ebbedīn olmadan emīn olduḳ. Ve daḫi ey insī-i bī-‘akl ü dühā[706], bu daḫi ‘indiñize rūşenā ola ki, zümre-i rusul ü enbiyā nüfūs-ı ‘alīle-i eşḳıyā için mānend-i müneccimīn ü eṭıbbādırlar. Pes merżā vü e‘illā’ vü zemnā

özellikler bizim üstünlüklerimizdir. Halbuki siz bunlardan mahrumsunuz. Bütün bunlar bizim efendi, sizin ise bizim kölemiz olduğunuzu gösterir. (Kahraman- Çalışkan, 2013, 2/225) Allah dilediğini yapandır.

[702] Onun zatı kusur ve noksandan münezzehtir.

[703] “Gündüzün iki ucunda ve gecenin gündüze yakın zamanlarında namaz kıl. Doğrusu iyilikler kötülükleri giderir. Bu, öğüt kabul edenlere bir öğüttür.” (Hûd 11/114)

[704] “Oruç tutun sıhhat bulun.” (Taberânî, “el-Evsat”, 2/225/1/8477)

[705] (Onlardan) Allah’a sığınılır.

[706] Metinde bu şekilde harekelenen kelimenin tam olarak bir manası bulunamamıştır. “Dahi, kurnaz” anlamına gelen bir kelime olan “dâhin” kelimesinin çoğulu ise sözlüklerde “dühāt” şeklinde yer almaktadır. (Tevakku Sözlük, 08.08.2023). Kelimenin akıl manasındaki “dehā” olması muhtemel görünmektedir.

olanlardan mā‘adā kimesneler ṭabīb ü müdāvīye muḥtāc olmadıḳları ġāyet eclādır. Ve müneccimīne muḥtāc olanlar ise menḥūsīn ü maḥẕūlīn olan eşḳıyādır. Ve daḫi ey insī-i bī-feṭānet, ġusl ü ṭahāret farż olduġunda ḥikmet budur ki, ḥīn-i cimā‘ u viḳā‘da şiddet-i şebaḳ u şehvet ve celḳ u biġā’ ve saḥḳ u ḥareketden rāyiḥa-i kerīhe ve ṣunān ve ebḫire-i müntenie-i ḳabīḥ **[97ª]** ẓuhūr ėder. Zīrā ki sizler ṣayf u şitāda ve bükra vü ḍuḥāda ol kārıñ isti‘māline leyl ü neḥār tevaġġul ü ışrār ėdersiz. Pes bu sebebden ebdānıñızda ẓuhūra gelen evsāḫ u edrān-ı kerāhet-nişānı ġusl ü taṭhīr için min ḳıbeli’r-Raḥmān[707] ġusl ü ṭahāret birle emr ü fermān olunduñuz ammā bizlere ol eṭvār-ı nā-hencār, ber-muḳteżā-yı ṭabī‘at ü kirdār, her-bār ẓāhir ü bedīdār olmayıp şehevāt ġālibe vü leẕẕāt dā‘iye olmaḳsızın ancaḳ senede yek bār beḳā’-i nesl ü ittiḫāẕ-ı miṣl için ol kāra ibtidār ėderiz. Ve keẕālik ṣavm u ṣalāt üzerinize farż olunduġunda ḥikmet-i Ḫālıḳu’s-semāvāt, maḥżā ol ṭā‘at sizlere keffārāt-ı seyyi’ātdır ki, her dā’im ‘ādet ü pīşe ḳıldıġıñız ġıybet ü nemīme ve kelimāt-ı ḳabīḥa ve lu‘b u lehv ü heẕeyān ve kiẕb ü zūr u bühtān ėdersiz. Ve buña beñzer aḫlāḳ-ı ẕemīme sizlerde ḳatı çoḳdur ki, fe-lillāhi’l-ḥamd anlardan birisi zümre vü ṭā’ifemizde yoḳdur. Anıñ-çün üzerimize ṣalavāt farż olmadı ve ṣıyām ü sā’ir ‘ibādāta ḳıyām için daḫi emr gelmedi. Ve daḫi ey insī-i ‘acībe-simāt, sizleriñ üzerine zekāt ü ṣadaḳāt farż olduġundan murād, ḫālıḳ-ı mevcūdāt oldur ki sizler emvāl ü eṣḳāliñiz ḥelāl ü ḥarām ve ġaṣb u sirḳat miṣilli ḫaṣlet-i pür-melām birle taḥṣīl-i iḳdām ėdip keyliñizde[708] baḫs ü ḫüsrān ve mīzānıñızda ġadr ü nuḳṣān olmaġla keṣret-i cem‘ ü iddiḫār ve nafaḳa-i vācibātda imsāki ‘ādet ü kirdār ve dā’imā buḳl ü şuḥḥ u iḫtikār ve men‘-i ḥuḳūḳ-ı fuḳarāyı kebb ü kār ėdersiz. Ve lāzım olandan ziyāde cem‘ ėdip muḥtāc olmadıġıñız kenez ü iddiḫār ṭarīḳine gidersiz. Ve daḫi şol ẕikr eylediğiñ kelimāt ki, ″Bizlere kütüb-i ilāhiyyede āyāt-ı muḥkemāt inzāl olunup ḥelāl ü ḥarām ve ḥudūd u aḥkām beyānı īṣāl olunmuşdur″ dėdiñ; ol daḫi cehālāt-ı ḳulūbuñuzu teẕkār ve ṭab‘ıñızda merkūz olan ḳıllet-i ma‘rifet-i menāfi‘ u mażārr içindir ki bu sebeble muḥtāc-ı mu‘allimīn ü üstādī **[97ᵇ]** ve müẕekkirīn ü vā‘iẓīn olduñuz. Ve keṣret-i ġaflāt ve vefret-i nisyān u şehevāt birle zümre-i meẕmūmīn ü maḫẕūlīnde ḳaldıñız. Bizler ise ol emrde min ṭarafillāh vaḥy u ilhām ve *bi-lā vāsiṭatin mine’r-rusuli*[709] muḥtāc olduġumuz eşyāyı inbā vü i‘lām olunduḳ. Nitekim ḫālıḳ-ı semāvāt ü āriżūn, *te‘ālā şānuhū ‘ammā yeḳūlu’ẓ-ẓālimūn*[710] ḥażretleri Ḳur’ān-ı belāġat-meşḥūnunda “*Evḥā rabbüke ile’n-naḥli*

[707] Allah tarafından.
[708] Hububat ölçüsü. Ölçek.
[709] Resullerin aracılığı olmadan.
[710] Allah zalimlerin iddialarından münezzehtir.

eni't-teḫīzī mine'l-cibāli büyūten ve mine'ş-şeceri ve mimmā ya'rişūn[711]. buyurdu. Ve yine *"Küllün ḳad 'alime ṣalātehū ve tesbīḥahū"* [712] nidāsın ser-ā-ser 'ālem ḫalḳına duyurdu. Ve daḫi "*Fe-be'aṣallāhü ġurāben yebḥaṣü fi'l-arżi li-yüriyehū keyfe yüvārī sev'ete eḫīhī.*[713] *-İlā ḳavlihī "mine'n-nādimīn"-*[714] āyet-i 'ibret-rehīni birle Ḳābīl, katl-i Hābīl ėtdikden ṣoñra 'amā'-i ḳalb ü cehāletine nādimīnden olduġun tebyīn ḳıldı. Ve ammā, ol ẕikr eylediğiñ büyūt-ı 'ibādātda iḳāmet-i a'yād ü cum'āt ile gerçi bizler ḫıṭāb olunmadıḳ ammā velākin bizler için ṣaḥārī vü felevāt bi'l-cümle mesācid-i 'ibādāt olup ve her cihāt ḳıblemiz olduġu "*Fe-eynemā tüvellū fe-ṣemme vechullāhi*[715]." āyetiyle iṣbāt olunmuşdur. Ve eyyāmıñ küllīsi 'indimizde a'yād ü cum'āt ve ḫarekāt ü sekenātımız, ḫāṣılı cemī'-i ḥālātımız tesbīḥāt ü ṣalavāt olduġundan seniñ iftiḫār için teẕkār eylediğiñ ḫuṣūṣlar için emr-i ilāhī ıṣdār olunmadı." Vaḳtā kim za'īm-i ṭuyūrān olan hezār-destān, kelimāt-ı ḥikemiyyātın itmām ėdip 'alā mele'i'l-ḥāżırīn ḫakīmāne ffāde-i merām ėtdiyse, melik-i cinniyān olan şāh-ı mehābet-nişān, sū-yı insāna ṭarḥ-ı liḥāẕa-i naẕar ėdip iṣbāt-ı müdde'ālarında menāḳıb-ı āḫarları var ise ilḳā'-i ṣımāḫ-ı ehl-i maḥżar eylemelerin ḫaber vėrdi. Pes ol eṣnāda bir ḫakīm-i 'Irāḳī minber-i, ḫuṭbeye ṣā'id ü rāḳī olup dėdi: "*El-ḥamdü lillāhi ḫāliḳı'l-ḫalḳi. Ve bāsiṭı'r-rızḳi ve sābiġi'n-ni'ami. Elleẕī ekramenā ve en'ame 'aleynā ve ḥamelenā fi'l-berri ve'l-baḥri ve fażżalenā 'alā keṣīrin mimmen ḫaleḳa tafḍīlen. Ne'am eyyühe'l melik*."[716] Bizim için daḫi niçe ḫiṣāl ü feżā'il **[98ª]** ve meẕkūrātdan başḳa evṣāf ü şemā'il mevcūddur ve elsine-i ḫalāyıḳda meşhūr u ma'dūddur ki, bizim mevālī vü erbāb ve anlarıñ 'abīd ü memlūk olduḳları ol edille ile ṣübūt u vücūd bulur. Ez-ān cümle, libāsımızda ḥüsniyyāt ve anlarla setr-i 'avrāt ve füruş ü diṣār ve ġıṭāmızda nu'ūmetü mülāyenātve ziyyü eṣāṣımızda gün-ā-gün elvān-ı meserret-ġāyāt ve elvān-ı ḥarīr ü dībācve ḫazzü ḳazz-ı pür-ibtihāc ve firind ü ḳuṭn ve kettān ü firā' ve pūstīnimizde semmūr u sincāb ve sā'ir elvān ve lübūd ü bezyūndan bisāṭ u enṭā' ve bunlara müşākil niçe envā' vardır ki, bu cümleden da'vāmız ḳuvvet bulduḳda bizler mevālī ve anlarıñ memlūk-ı pür-ẕillet olduḳları müṣbet olur. Zīrā ki

---

[711] Rabbin, bal arısına şöyle ilham etti: "Dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardaklardan (kovanlardan) kendine evler edin." (Nahl 16/128)

[712] "Her biri duasını ve tesbihini kesin olarak bilmektedir." (Nûr 24/41)

[713] Nihayet Allah, ona kardeşinin ölmüş cesedini nasıl örtüp gizleyeceğini göstermek için yeri eşeleyen bir karga gönderdi. (Mâide 5/31)

[714] O'nun "mine'n-nâdimîn (pişman olanlardan)" sözüne kadar -olan ayet-. (Mütercim bir önceki cümlede Mâ'ide Suresi'nin 31.ayetindeki ilk kısmı iktibas etmiş, devamını açıkça vermeyerek ayetin son ibaresi olan "mine'n-nâdimîn"i zikredip ayetin tamamını hatırlatmak istemiştir.)

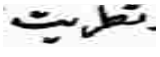
[715] "Nereye yönelirseniz yönelin, Allah'ın yönü orasıdır." (Bakara 2/115)

[716] Halkı yaratan, rızkı yayan, nimetleri bol veren, karada ve denizde bize ikramda ve lütufta bulunan ve bizi yarattıklarının birçoğundan üstün kılan Allah'a hamt olsun. Evet, ey kral… (Kahraman-Çalışkan, 2013, 2/228).

anlarıñ libāsında ḫuşūnet ve cülūdunda ġılẓat ve viṭā vü diş̱ārlarında semācet ve inkişāf-ı ‘avrāt-ile pür-viḳāḥat olduḳları, anlarıñ ‘abīd-i ẕevi’ş̱-şaḳāvet olduḳlarına delālet ėder. Pes bu sebebden bizler erbāb ü müllāk olup anlarda bī-hirās ü bāk taṣarruf u taḥakküm ḳılarız ve memlūkumuz olduḳlarından bī-muḥābā gāh ṣatıp gāh alırız.″ dėdi. Vaḳtā kim ḥakīm-i ‘Irāḳ bu ṭarz u siyāḳ üzere merāmın ifāde ve müdde‘ā-yı sābıḳaların kerraten ba‘de uḫrā i‘āde ėtdiyse, melik-i feṭānet-şi‘ār daḫi ḥayvānātdan ṭavā’if-i ḫużżāra ilḳā’-i pertev-i enẓār ėdip dėdi ki: ″Bu insīniñ mübāhāt ü iftiḫār eylediği eşyālara cevāb-ı bā-ṣavāb tehyi’e vü iḥżār ėtdiñiz mi?‟ Meğer ol hengāmda za‘īm-i sibā‘ olan Kelīle -ki eḫū Dimne’dir- ṣaded-i cevābda ḳırā’at-i ḫuṭbe için ḳıyām ėdip dėdi:″El-ḥamdü lillāhi’l-Ḳaviyyi’l-‘Allāmi, ḫāliḳı’l-cibāli ve’l-ākāmi. Ve münşi’i’n-nebāti ve’l-eşcāri fi’l-ġıyāżi ve’l-ācāmi ve cā‘ilihā aḳvāten li’l-vuḥūşi ve’l-en‘āmi. Ve hüve’l-‘aliyyü’l-‘ālī ẕü’ṭ-ṭavli ve’l-in‘āmi ve’l-celāli ve’l-ikrāmi. Ḫāliḳi’s-sübā‘i ẕevāti’l-be’si ve’ş-şecā‘ati ve’l-iḳdāmi. Ve ẕevāti’n-nehve mine’l-müş̱elleş̱eti ve’l-maḫālībi’l-ḥidādi ve’l-enyābi’ṣ-ṣılābi.Ve’l-efvāhi’l-vāsi‘ati ve’l-ḳafezāti’ **[98^{b}]** *‘s-serī‘ati. Ve’ş̱-ş̱evābi’l-ba‘īdeti’l-münteşirāti fi’l-leyāli’l-muẓlimāti li’l-maṭālibi* m*ine’l-eḳvāti. Ve hüve’llezī ce‘ale eḳvātehā min cüş̱eş̱i’l-en‘āmi ve lüḥūmi’l-enāmi metā‘an ilā ḥīnin. Ş̱ümme ḳażā ilā cemī‘ihe’l-mevte ve’l-fenā’e ve’l-meṣīra ile’l-bilā’i fe-lehü’l-ḥamdü ‘alā mā vehebe ve ḳażā ve’l-istislāmü limā ḥakeme bihī ve’ṣ-ṣabru ve’r-rıżā.”*[717] Pes ba‘de edā’-i ḫuṭbe vü ş̱enā, za‘īm-i sibā‘ olan Kelīle-i ḫoş-edā, o meş̱vāda ḥāżır olan ḫukemā-yı cinniyān u zu‘amā-yı ḥayvāna ḫıṭāb-ı müsteṭāb ėdip dėdi ki:″Ey me‘āşir-i za‘īmān ü ḥikemiyyān ve’y ṭavā’if-i müẕekkirān ü ḫaṭībān! Şu insīniñ keş̱ret-i ġafletin ve vefret-i ġabāvetin ‘an ṣamīmi’l-cenān istimā‘ u iẕ‘ān ėtdiñiz mi?″ Anlar daḫi Kelīle’ye dėdiler ki:″Ey ḥakīm-i kiyāset-nişān, za‘īm-i insiñ ġaflet ü cehāleti ne yüzden bize ‘ayān eyle! Ve ne ṣūret-ile olduġun bize künh ü aṣlıyla söyle!″ Za‘īm-i sibā‘, insīniñ tehcīn ü terẕīli ḫuṣūṣunda mübālaġa vü işbā‘ ėdip dėdi ki:″Görmez misiz ki sizleriñ üzerine ḥisān-ı izār ve līn-i diş̱ār ile mübāhāt ü iftiḫār ėder!‟dėyip ḥakīm-i ‘Irāḳī’ye daḫi ḫāṣṣaten tevcīh-i ḫıṭāb ve bu hey’etde serzeniş ü ‘itāb ėdip dėdi ki:″Ey insī, baña ṭoġruca iḫbār, ve bu māddeniñ aṣlından beni ḫaberdār eyle ki, ol ẕikr-ile tebeccüḥ ü istibṣār eylediğiñ eşyā ancaḳ sizleriñ cevr ü ẓulm ü cefā birle bu ḥayvānāt-ı

[717] Güçlü, çok bilgili, dağları ve tepeleri yaratan, orman ve çalılıklarda bitki ve ağaçları var eden ve onları vahşi ve büyükbaş hayvanlar için yiyecek yapan Allah'a hamt olsun. O yüceler yücesi, gözü pek, cesur ve yiğit; sağlam önkolları, keskin pençeleri, sert köpek dişleri, geniş ağızları olan, hızlı sıçrayan, uzun atlayan, karanlık gecelerde istekleri ve yiyecekleri için yayılan yırtıcıların yaratıcısıdır. O, insanların cesetlerinden ve hayvanların etlerinden bir süreye kadar faydalanmak üzere onlar için yiyecek yaptı. Sonra hepsi için ölümü, faniliği ve çürümeye dönüşü kararlaştırdı. Verdiği ve lütfettiği için, sabır ve rızaya hükmettiği için hamt ona aittir. (Kahraman-Çalışkan, 2013, 2/229)

bī-dest ü pādan selḫ ü selbve aḫẕ ü ġaṣb ile ol bī-günāh olan żu‘afādan taḥṣīl ḳıldığıñız ḫaftān ü ḳabā değil midir?″ Za‘īmü’l-ins daḫi dėdi ki: ″Ey Kelīle, beyān eyle ne zamān anlardan almışız? Ve ne cihetden anlara ḥayf u ġadr ḳılmışız?″ Kelīle dėdi ki:″Ey insī-i le’īm ve’y za‘īm-i ẕemīm ü eṣīm, görmez misin ki elbiseñiziñ en‘amı ve zīnetiñiziñ aḥseni ḥarīr ü dībāc ü ḫaz ve birīsīm ü ḳazdır?″ İnsī bu sözü muḳābele-i belī ile i‘tirāf u iḳrār ėtdikde Kelīle daḫi: ″Bunlar benī ādemiñ olmayıp ancaḳ dūdü’l-ḳazz lu‘ābından ḥāṣıl olduġun iş‘ār **[99ª]** ve cins-i hevāmıñ kendilerini ḥazz u ḳazdan muḥāfaẓa ve āfāt u āhātdan ārām içiñ nesc ü ikmāl ėtdiklerin ve derūnuna ilḳā’-i beyża ve ba‘żen istirāḥat ü niyām içiñ tertīb ü i‘māl ḳıldıḳların ve riyāḥ u emṭārdan ve nevā’ib ü ḥadeṣan-ı rūzgārdan cesed ü cüsselerin viḳāye vü ġıṭā ve ḥırz u viṭā maṣlaḥatı-y-çin istiḥṣāl eylediklerin bir bir beyān ü iẓhār ėdip ba‘dehū dėdi ki:″Ey ẓālim ü ġaddār ve şaḳī-i şe’āmet-kirdār! Ṣoñradan sizler gelip ḳahr u ġalebe vü cevr ü cefā-yı bī-şümār ile ol metā‘ların ellerinden aldıñız. Ve ġazl ü nesc ve ṣabġ u ḳaṣāret ve ḳat‘ u vaṣl ve ḫıyāṭat ü taṭrīz ü taṭrīṭ[718] birle kendiñize elbise-i pür-zīnet ḳıldıñız. Pes bu ẓulm-i fırāvān muḳābelesinde ol Ḥakīm-i Sübḥān sizleri ta‘b-ı ebdān ile ne dürlü tīr-i ‘uḳūbāta hedef ü nişān ėtmişdir ki hezār kedd ü ‘anā ile ıṣlāḥ u tertībden ṣoñra bey‘ ü şirā ėdersiz. Ve ḥıfẓ u ḥirāseti-y-çin ḳalbiñizde vesvese vü eşġāl-i bī-şümār ve sāriḳ u ṭārıḳ ḫavfi-y-ile leyl ü nehār derūnuñuz sükūn ü ḳarār bulmayıp dā’imü’d-dehr ve’l-ezmān hirās-ı ḫaybet ü ḫüsrān ve ġumūm u żarar u ziyān ile pür-ḫiẕlān ḳalmışsız. Ve hākeẕā cins-i en‘āmıñ eṣvāf u evbārın ve cülūd u eş‘ārın ve ṭuyūr nev‘iniñ daḫi rīş ü şeh-bāl-i naẓāret-medārın ġaṣb u ḳahr-ile aḫẕ ü batş ėdersiz. Ve ḥīle vü ḫud‘a ile anlara ẓafer bulup her dem rāh-ı ẓulm ü ‘udvāna gidersiz. ‘Aceb ṭavr-ı ġarīb ü ṭarz-ı dil-firībdir ki bī-teẕekkür ü tefekkür olduġuñuzdan kimseden ḫacālet ü istiḥyā ėtmeyip hemān dāhiye-i isti‘lā vü istikbāra ictirā ėdersiz. Ma‘a hāẕā bu ḫuṣūṣda bizler sizlerden ziyāde mübāhāta aḥrā vü sezāyız ki ḥaḳ sübḥānehū ve te‘ālā anları bizim ẓuhūrumuzda inbāt ü ibdā ve ebdānımıza ṣiyāb-ı pür-ṣebāt olaraḳ iḫtirā vü inṣā eyleyip evlād u aḥfādımız terbiyesinde bizlere maḥż-ı ‘ināyetden taḥannün ü re’fet ve ‘aceze vü dermāndegānımıza luṭfen **[99ᵇ]** ve keremen rıfḳ u şefḳat ėtmişdir ki, ḳaçan bizlerden biri īlād-ı evlād ėde, bi-ḥikmetillāhi ve luṭfihī, anıñ üzerinde cülūd ü ṣa‘rı ve ṣūf u veberi ve rīş ü ṣadefi ve fülūs-ı mü’telefi daḫi berāber īcād olunur tā ki ḥarāret ü bürūdetden ṣıyānet içiñ anlara libās ü diṣār ve kiber-i cüsse vü ṣıġar-ı ḫilḳatine münāsib setr ü zīnet vesīle

[718] Kelimenin metindeki yazımı kendisini bu şekilde okutmaktadır. Bkz: Fakat sözlüklerde herhangi bir karşılığı bulunamamıştır.

vü medār olur. Ve daḫi bizler bu elbiseniñ ittiḫāẕı ḫuṣūṣunda sizler gibi muḥtāc-ı sa‘y u ‘amel olmazız. Ve nedf u ḥalc ve ġazl ü nesc ve ḳaṭ‘ u ḫıyāṭat miṣilli ‘uḳūbetler-ile it‘āb-ı ebdān ḳılmazız tā ki sizler gibi hengām-ı mevte ḳadar rūy-ı rāḥata ḥasret olavuz. Zīrā o miṣilli ḥālāt ancaḳ sizleriñ mürtekib olduġu seyyi’āt muḳābelesinde şikence vü ‘uḳūbātdır.″

Vaḳtā kim, za‘īm-i sibā‘ıñ kelāmı bu maḳāmda resīde-i ser-menzil-i ḫitām olduysa za‘īmü’l-ins daḫi tevbīḫ ü serzenişe ḳıyām-ı tām gösterip dėdi ki:″Ey me‘āşir-i sibā‘ u żıbā‘, sizlere lāyıḳ olan ḥayā vü sükūt-ile terk-i cidāl ü nizā‘dır.‟ Kelīle dėdi ki:″Sebeb nedir ki istiḥyā vü sükūt ile dem-beste vü mebhūt olalım?″ Za‘īmü’l-ins dėdi ki:″Sā’ir ṭavā’if-i ḥużżār sizlere nisbet-ile nīk-eṭvār u pesendīde-kirdārdır ki, sizler aṣḥāb-ı ḳulūb-ı ḳāsiye, bir ṭā’ife-i ġayr-ı ḫā’ife vü bāgiyesiz ki żararıñız menfa‘atiñizden çoḳdur ve ḳıllet-i merḥamet ü şefḳat sebebi-y-ile sizlerde nıṣfet ü ‘adāletden ẕerre miḳdārı eṣer yoḳdur. Şol sebebden ki sizler şiddet-i ḥırṣ u āz ile ākil-i ḳāẕūrāt ü cīfesiz ve ṭaleb-i ma‘āşda ġaṣb u cevr-ile meşhūr bir şirẕime-i bī-ḫīfesiz. Ḥattā şu behāyim ü en‘āmı, bi-lā-ẕünūb ve lā-āṣām, maḫālīb-i ḥidād u enyāb-ı şidād ile nehş ü iftirāsa her dem heves ü iḳdām ėdersiz. Ve ḫarḳ-ı cülūd ü kesr-i ‘iẓām-ile dā’imü’l-eyyām, işlerin tamām ėdip bir ālāy ḫūn[719]-ḫār u ġaddār, ol bīçāreleriñ ḳanların içersiz **[100ª]** ve bī-raḥm u re’fet lüḥūm ü meşmūmlarına mehmūm olup taḳıyyet-i cüsūm ėtmeği ‘ādet ü rüsūm ėtmişsiz.‟dėdikde za‘īm-i sibā‘ daḫi ḳaṭ‘-ı ‘urūḳ-ı cidāl ü nizā‘ için dėdi ki:″Bizler bu ḫuṣūṣlarda sizlere iḳtidā ve behā’im ü en‘āma ḳıldıġıñız cevr ü eẕāda iṣriñize iḳtifā ėtdik.″ İnsī dėdi ki:″Bizlerden ol kārı ne ṣūret-ile ta‘allüm ėtdiñiz ve bizim öyle sīretimize ne ṭarīḳ-ile gitdiñiz?″ Kelīle dėdi ki:″Ey insī-i şūm, saña bu ṭarīk-ile ma‘lūm ve bu yüzden mefhūm ola ki, peder-i nīk-aḫteriñiz olan Ādem ebi’l-beşer ve evlād u aḥfādından bu ‘ālemde nişān u eṣer yoḳ iken ṭā’ife-i sibā‘ bu ṣan‘at u pīşeden ıṣṭıyād-ı aḥyāya şereh ü ışrār, zümremizde ẓāhir ü bedīdār değil idi. Zīrā ki anlar birbiriniñ cīfesinden tenāvül ve küllü yevm *ḥatfe enfihī*[720]Mürde olanlarıñ lüḥūmundan te’ekkül ėdip ol ḳūt-ı lā-yemūta ḳanā‘at birle def‘-i ıżṭırāb ü mecā‘at eyleyip ol ḳadar eşyā’ anlara kifāyet ėderdi. Pes bu sebebden ṣayd-ı aḥyāya muḥtāc ve ḳıtāl u muḥārebe ile it‘āb-ı nefs ėdip pür-inzi‘āc olmazlardı. Ve nümūr ü ‘üsūd ve ẕiyāb ü fühūd ve fīl ü cāmūs ve ḫanāzīr-i menḥūs iḳtinā‘ı için bir ḳadem ṣaḥrā vü beyābānda gitmezlerdi. Ve ḥācet ü ıżṭırār, kendileri bīḳarār ėtmedikçe ekl-i cīfeye daḫi ibtidār

[719] Ḫûn kelimesi metinde vâv-ı ma’dûle ile yazıldığı düşünülerek olsa gerek, “ḫ̆ân” biçiminde yazılmıştır.
[720] ″Eceliyle″ tabiri.

ėtmeyip bī-ta‘b ü naṣb āḫar ḥayvānātı ta‘arruż u dil-āzārī birle pür-şūr u şaġb ḳılmazlardı. Ṣoñra ba‘de bürhetin mine’l-eyyām, ey me‘āşir-i benī ādem, sizler rūy-ı arża vaż‘-ı ḳadem ėdip giderek ṭavā’if ü ḳabā’il ü ümem olduñuz. Ve baḳar u cimālu aġnām ve biġāl ü ḥamīr ü sā’ir en‘āmdan bir niçesin esīr-i şebeke vü dām ḳıldıñız. Ve anlara mecārī[721] vü ācāmda sükūn u ārāmı bi’l-külliye ḥarām ėtdiñiz. Anlar da bu ḫavf-ile perākende vü perīşān olmaġla cīfe vü cüsselerinden her bir ḳıṭ‘a bir mekānda ḳaldı. Ol zamāndan beri bunlar da ıṣṭıyād **[100b]** -ı aḥyāya muḥtāc u mużṭarr oldu. Pes bu ḫuṣūṣa sizler bādī vü sebeb olduġuñuza ḥucec ü berāhīn ṭaleb olunmaya. Ve ammā şol ẕikr ėtdiğiñ ḥālet ki bizler maḫālīb ü enyāb ile ḫarḳ-ı cülūd ü teşḳīḳ-i ecvāf ve kesr-i ‘iẓām ü ekl-i lüḥūm gibi nesneleri ‘ādet ėtmişsizdir, ol daḫi bizlere sizlerden sirāyet ėden ṭabī‘at ü ḫaşletdir. Velākin şu ḳadar farḳımız vardır ki, sizler sekākīn-i ḥidād ü sevāṭīr[722]-i ġılāẕ u şidād ile ol bīçāreleri berbād ėdip bilā-raḥm u re’fet, anlarıñ cüludun selḫa ṣarf-ı maḳderet ve kesr-i ‘iẓām u şaḳḳ-ı büṭūnda bizim evṣāfımızla ittişāf üzeresiz. Ve nār-ile ṭabḫ ėtmede ve kānūn u tennūrda kebāb u teşviye ḳılmada bizim ṭavrımıza ḫilāf üzeresiz.”

Ve ammā ıżrār-ı ḥayvānāt ėtmemiz ḫuṣūṣunu teẕkār eylediñ ve bizleri ol kārda ‘adem-i rıfḳ u şefḳate nisbetde ıṣrār ėdip tevbīḫāne çoḳ söz söylediñ. O kelām, vāḳı‘a muṭābı olunduġundan sözüñ tamāmdır. Velākin eğer inṣāfāne tedebbür ve ‘āḳılāne tefekkür eyleseñ, bizim ġadr u ġurūrumuz siziñ fi‘l-i şenā‘at-eẕeriñiz cenbinde bir şey’-i muḥaḳḳardır. Zīrā ki sizleriñ birbirine ġadr u ḥayf-ile ėtdiği ḫasāret ü ziyān, bizim sā’ir ḥayvānāta ḳıldığımız eẕādan her vech-ile nuḳṣān üzeredir. Şol cihetden ki, sizler birbiriñiz üzerine ḥavāle-i süyūf ü sekākīn ve ṭa‘n u rimāḥ ve ḍarb u henbārīn(?) ve debābīs ü siyāṭ ile ḍarb u ta‘ẕīb ve envā‘-ı nikāl ve ḳat‘-ı eydī vü ercül ile bünyān-ı vücūdların hedm ü taḫrīb ve maṭāmīr-i muẕlimede ḥabs ü tescīn ile niçe bīçāregānı pür-āh u enīn ėtdiğiñizden mā‘adā sirḳat ü luṣūṣiyyet ve mu‘āmelātıñızda ġışş u ḫıyānet ve ẕaleme gürūhuna ġamz u si‘āyet ve mekr ü ḥīle ile envā‘-ı ‘adāvet ve bunlara müşākil niçe ḫaṣā’il-i pür-şenā‘at ü reẕā’il-i pür-viḳāḥat meyāneñizde deydene ve ‘ādetdir ki, anlarıñ hīçbiri-y-ile cins-i sibā‘ ol ḥayvānātı **[101a]** īlām u īcā‘ ėtmezler. Ve ammā bizim ġayrı gürūha ḳıllet-i nef‘ ü cūdumuz ol daḫi aṣılsız da‘vādır ki çeşm-i inṣāf-ile diḳḳat olunduḳda bizim sizlere olan nef‘ ü sūdumuz bī-ġāyetdir. Ez-cümle cülūd u şu‘ūr ve evṣāf u evbārımızdan intifā‘ıñız beyne’ṣ-ṣıġār ve’l-kibār pek āşikārdır. Ve bizlerden

[721] Suyun aktığı yataklar, su yolları, mecrâlar anlamındaki kelime metinde “maḥārī” şeklinde hatalı imla edilmiştir.
[722] Metinde sehven y’siz şekilde yazılmıştır.

kendiñize müsaḫḫar ḳıldıġıñız cevāriḥ-i sibā‘ ile her dem intifā‘ ėtdiğiñiz daḥi bī-nizā‘dır. Velākin ey insī, sizleriñ sā’ir ḥayvānāta nef‘iñiz ma‘dūm olduġu herkese bī-şübhe ma‘lūmdur. Hele ẓulm ü cevr ü ıżrārıñız bī-ḥadd ü şümār olduġu tekrār-be-tekrār mā-sebaḳda ibāre vü iş‘ār olundu. Zīrā ki sizler ekl ü ẕebḥ-i ḥayvānātda bizlere müşārekātıñız ve cülūd u şu‘ūrundan intifā‘ıñız bizlerden ziyāde olduġu müsellem olan ḥālātdandır. Ve ammā ey insī, şurası ġāyet ḫafīdir ki, sizleriñ ḥayvānātdan ḳanḳısına menfa‘at ü iḥsānıñız olagelmişdir? Ve ne vech-ile bir şemme keremiñiz anlara vāṣıl olmuşdur? Ḥattā kemāl-i buḫluñuzdan mevtāñız bile taḥte’t-türāb defn ü setr ile bizlere ḥayf u ġadr ėdersiz. Pes ḥayyen ve meyyiten bizlere ne luṭf u keremiñiz nümāyān ve ne rifd ü ‘aṭāñızdan ẕerresi müstebāndır. Ve ammā biz gürūh-ı ḥayvānātıñ ba‘żı āḫarı nehb ü ġārāt ve ḳahr u tedmīr ile pür-cerāḥat ėtmemiz, ol daḥi sizlerden sārī bir aḳbaḥ-ı ‘ādātdır ki tā ‘ahd-i Ḳābīl ü Hābīl’den ilā-yevminā hāẕā meyānıñızda cārī olan aḥvāl-i pür-tehvīldir ki, küllü yevm ḥarb u ḳıtāl ve taġallüb ü istīṣāl cinsiñizden niçe ḳatlā vü ṣar‘ā ve bī-ḥad zaḥm-dār ü cerḥā ile feyfā vü ṣaḥrā ṭolmuşdur. Ez-cümle eyyām-ı Rüstem[723] ve Sifendiyār[724]’da, meyān-ı ‘asākir-i deryā-kirdārda vuḳū‘a gelen heycā vü kār-zārda küşte-i nīze vü şimşīr-i āb-dār olan ‘abīd ü aḥrār bī-şümār olduġu keşīde-i silk-i süṭūr-ı tevārīḫ-i rūzgār ve tevātür-ile ṣābit olan melāḥim ü aḫbārdır **[101^{b}]** ve keẕālik eyyām-ı Ḥimyer[725] ü Tübbā‘[726] ü Ḍaḥḥāk’da ve eyyām-ı Selm ü Tūr u Īrec[727]ve Menūçihr[728] ü Seffāk’da ve eyyām-ı Dārā[729] vü Siyāvuş[730] u Sikender’de ve eyyām-ı Efrāsiyāb[731] ü Keyḫusrev[732] ü Buḫtünnaṣr[733]’da ve āl-i Dāvud[734] ve āl-i Behrām ve āl-i ‘Adnān’da[735] ve eyyām-ı Ḳosṭanṭınīn ü āl-i Yūnān’da ve eyyām-ı ‘Ömer ü Yezdicerd[736]

[723] İran millî destanının en güçlü kahramanıdır (Yıldırım, 30.08.2023).
[724] İran tarihinde hak, kudret ve lutuf sembolü olarak yer alan efsanevî kahraman. (Albayrak, 05.10.2023)
[725] Himyerîler’in atası, Kahtânî Arapları’ndan Himyer b. Sebe b. Yeşcüb b. Ya‘rub b. Kahtân’dır; rivayete göre asıl adı Zeyd olup Himyer lakabıdır. (Algül, 05.10.2023))
[726] Eski Yemen krallarının unvanı, Kur’an’da helâk edildiği bildirilen bir kavmin adı. (Harman, 05.10.2023)

[727] Şehnâme’de yer alan bu üç epik karakter kardeştir. Tahta geçen Îrec, kardeşleri Selm ve Tûr tarafından kıskanılarak öldürülmüştür. (Wikipedia, 30.06.2023)
[728] Îrec’in Şehnâme’de adı geçen oğludur. Babasının intikamını amcaları Selm ve Tûr’u öldürerek almıştır. (Wikipedia, 30.06.2023)
[729] İran padişahı Dârâb’ın oğlu. İskender’le savaşmış ve ardından tacını kaybetmiştir. Sonu oldukça hazindir. (Öntürk, 2015, 90)
[730] İran’ın millî destan kahramanlarından biridir. (Örs, 15.11.2023)
[731] İran millî destanında İran düşmanı olarak gösterilen Turan hükümdarıdır. (Yazıcı, 05.11.2023)
[732] Anadolu Selçuklu sultanı (1192-1196, 1205-1211). (Sevim, 05.11.2023)
[733] Milâttan önce 605-562 yılları arasında hüküm sürmüştür. Yahuda Devleti’ni ortadan kaldırarak Kudüs’ü ve Süleyman Mâbedi’ni yakıp yıktıran Bâbil kralıdır. (Harman, 05.11.2023)
[734] İsrâiloğulları’na gönderilen ve kendisine Zebûr verilen peygamber. (Harman, 20.10.2023)
[735] Araplar’ın iki ana kolundan birini teşkil eden Adnânîler’in atası (Fayda, 05.11.2023).
[736] Sâsânî İmparatorluğu'nun 12. şâhıdır. III. Şapûr'un (383-388) oğludur[1] ve kardeşi IV. Behrâm'ın suikastının ardından Sâsânî tahtına çıkmıştır. (Wikipedia, 04.09.2023).

ve eyyām-ı benī Hāşim[737] ü benī Mervān'[738]da, ḥāṣılı vaḳtimize gelince ḳadar olan aḥyān ü ezmānda küllü şehr ü sene ve küllü yevm ü sā'at benī ādemiñ birbiriyle olan difā' u nizā'-ı bī-pāyān ve esbāb-ı şerr ü şūr u ḳatl ü cerḥ ü ziyān ve meşüle vü nehb ü seby miṣilli ḥavādiṣ-i ḥayret-nişānları lā-yu'add ü lā-yuḥṣā olduġu muḥtāc-ı ḥüccet ü bürhān değildir. Pes bu cümle ḳabāyiḥ u feżāyıḥ çehre-i ḥāliñizde ẓāhir ü lāyıḥ olurken ṭā'ife-i sibā'ı, şerr-i ḫalīḳatullāhdır dėyü ẕemm ü tehcīn ve ḳadḥ u teşnī' birle tār-ı 'ırżların tevhīn, 'uḳalāya yaḳışır umūr u maṣāliḥ değildir. 'Acebdir ki yine ṭā'ifemiz üzerine maḥż-ı zūr u bühtān ile isnād-ı şürūr u ziyān ėtmeğe bī-muḥābā pūyān u devān olursuz. Ve birbiriñize ėdegeldiğiñiz kirdār-ı nā-hencārda bir bölük 'aceze-i perīşān-rūzgārı da şerīk ü enbāz ėtmeğe ışrār ḳılırsız." dėdi.

Ve bundan ṣoñra yine za'īm-i sibā' olan Kelīle'niñ za'īmü'l-ins-ile olan silsile-i muḥākeme vü nizā'larınıñ ser-riştesi munfaṣıl u müteḳaṭṭı' olmayıp Kelīle dėdi ki:"Ey insī, sizler şu ḫuṣūṣda daḫi fi'l-cümle istibṣār ve tedebbür ü te'emmül birle iftikār u i'tibār ḳılsañız ve ḥayvānātıñ sizden efḍal olduġuna vāḳıf olsañız bu daḫi bizimle muḫāṣama ve bu miṣilli muḥāvere vü mücādeleye mu'āvede ėtmezdiñiz." İnsī dėdi ki: "Ol efḍaliyyet ü evleviyyet ne ḫaṣlet ü 'ādet ile ise bizlere tefhīm ü irā'et eyle." Za'īm-i sibā' dėdi ki:"Siziñ ḫıyārıñız ṭā'ife-i rehābīn ü zühhād ve süyyāḥ u 'ubbād değil midir ki ḳaçan anlar müdāvemet-i ṭa'at u 'ibādet birle ḫayriyyetde nihāyet bula ve zehādet ü ṣalāḥiyyetde vāṣıl-ı ser-menzil-i nihāyet ola; vaḥdet ü cem'iyyetine hücūm-ı *'avām ke'l-hevām* sebeb-i ġaflet **[102ª]** ü keṣret olduġundan meyāneñizden ḫurūc u firār ve ru'ūs-ı cibāl ü tilālde mekṣ ü ḳarār ve büṭūn-ı evdiye vü ācām u sevāḥil ü ākāmda cins-i vuḥūş u sibā' ile muḫālaṭa vü ārām ve emākin ü mevāṭında anlara hem-civār olup imrār-ı leyl ü nehār ėderler. Cins-i sibā' eğer aṣḥāb-ı mekr ü ḫudā' olsalardı anları ḳatl ü iftirās birle meslūbü'l-aḥsās ve'l-istīnās ėderlerdi. Ve eğer anlar ebrār u aḫyār olmasalardı siziñ ḫıyārıñız ol maḥallerde cā-nişīn olmaġa ṣāḥib-i iḳtidār olur muydu? Pes ey insī, seniñ zu'm ėtdiğiñ gibi anlar şerr-i ḫalīḳatullāh olmadıġı her vech-ile īżāḥ u iktināh olundu. Ve anlarıñ ḫayriyyetine bu daḫi delalet ėder ki, ba'ż-ı cebābireden olan mülūkuñuz, bir kimseniñ ṣāliḥ ü ṭāliḥ olduġunda ẓann u gümān ėderse anı beyne's-sibā' ṭarḥ u ilḳā ėdip ekline iḳdām u iḥcāmından tecrübe vü imtiḥān ėder ve lāyıḳ olan redd ü iltifāt ve ikrām u ihānāt her ne ise ṣoñra aña ṣāyān görürlermiş. Zīrā aḫrārı, yine

[737] Kureyş kabilesinin Hz. Peygamber'in de mensup olduğu koludur. Kabileye adını veren Hâşim b. Abdümenâf'ın soyu Fihr (Kureyş) b. Mâlik yoluyla Adnân'a ulaşır. Hâşim'in soyu oğullarından Abdülmuttalib ile devam etmiş, diğer oğullarının nesli zaman içinde kesilmiştir. (Sarıçam, Öz, 05.11.2023).
[738] Ebû Abdilmelik Mervân b. el-Hakem b. Ebi'l-Âs b. Ümeyye el-Ümevî (ö. 65/685) Emevî halifesi ve Mer kolunun kurucusu (684-685). (Aycan, 05.11.2023).

kendileri gibi nīk-kirdār olan aḫyār bilir. Nitekim bir ḳā'il-i ḳābil bu ma'nāyı şu naẓm-ı ġarrāsında şā'irāne iş'ār ėder. **Şi'r:** *Ya'rifuhu'l-bāḥiṯü men ḥubbihī ve sā'ira'n-nāsi lehū münkirun*[739] ve daḫi ey insī, yine saña ma'lūm olacaḳ 'ādet ü rüsūmdandır ki, tā'ife-i sibā'da aḫyār olduġu gibi eşrār daḫi vardır ki, eşrār olanlar kendileri gibi ḫabāṯet-i kirdārlarıñ cüssse-i murdārlarını ekle ibtidār ėderler. Nitekim ḥaḳ te'ālā "*Ve keẕālike nüvellī ba'ża'ẓ-ẓālimīne ba'żan bimā kānū yeksibūn*"[740] naẓm-ı belāġat-meşḥūnu birle bu ma'nā ṭarafına reh-nümūn olmuşdur vaḳtā kim za'īm-i sibā', silsile-i nizā'a inḳıṭā' u infiṣām vėrmekle i'tirāżāt ü cevābāt-ı müselselini itmām ėtdiyse ḥakīmü'l-cinden bir ẕāt-ı ḫuceste-endām, ṣadāḳat-irtisām: "*Ṣadeḳa hāẕe'l-ḳā'il fī ifādeti'l-merāmi*"[741] kelāmı-y-ıla ḫuṣamāyı ilzām eyledi. Ve "Ḫıyārıñ ebrār-ile ülfet ü ḫaṣleti ve her ne ḳadar ebnā-i cinsinden olmasa daḫi birbirinde **[102b]** ümniyyeti[742] ve eşrārıñ ebrār-ile ünsiyyeti öteden beri muḳarrer olan 'ādetdir." dėyü söyledi ve dėdi ki:"Eğer benī ādem şirret ü ġılẕat birle müttehem olmasa idi meyānelerinden ḫayārı firār ve ru'ūs-ı cibāl ü ākāmdan ve menāzil-i sibā' u żıbā'da ārāmı iltizām birle öyle maḥall-i hevl-nākde ḳarār ėtmezdi. Ẓāhir oldu ki, ṣūret ü ḳıyāfetinde müşākelet ü mücāneset şarṭ olmayıp, ancaḳ aḫlāḳ ü nüfūsda ḫayriyyet ve ṭabī'atde ṣalāḥ u selāmet kifāyet ėder imiş."dėdikde ol cemā'at-i ḥużżār, ḥakīmü'l-cinniñ bu kelāmı ṣādıḳ olduġun ol nādī-i maḥşer-kirdārda iş'ār u iḫbār ėtdiklerinde cemā'at-i insān cümleten ḫaclet-künān ser-be-girībān olup kemāl-i ḥayā birle başların aşaġa ṣaldılar ve ṭā'ife-i sibā'dan böyle tevbīḫ u serzeniş görüp ėtdiklerine nādim oldular. Ol eṣnāda meclis daḫi munḳażī ve her gürūh yerli yerine gitmek muḳteżī olmaḳla bir münādī-i bülend-edā : "*İnṣarifū mekāneküm li-te'ūdū ġaden!*"[743] zemzemesi-y-ile ṭās-ı heftümīni pür-ṭanīn ü ṣadā eyledi.

Pursīden-i Melik-i Cinniyān ez-Zu'amā'-i insān, Cevāb-ı Bā-Ṣavāb Berāy-ı Ṣaḫṣ-ı Za'īm-i sibā'.[744] Li-mütercimihī:

[739] Diğer insanlar reddetse de, kendi özünü araştıran onu bilir (tanır).
[740] İşte böylece işledikleri günahlardan ötürü zalimlerin bir kısmını diğer bir kısmının peşine takarız. (En'ām 6/ 129)
[741] Bu konuşmacı ifadesinde doğru söyledi.
[742] Ses uyumu dikkate alınarak bu şekilde yazılmıştır.
[743] Yarın tekrar gelmek üzere mekanlarınıza dönün!
[744] Cin padişahının, yırtıcıların liderleri(ne vermeleri) için insanların liderlerine doğru bir cevap sorması.

[Fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]

Ey ḳalem dehre ‘arż-ı ‘irfān ėt

Ḫaṣlet-i insiyānı i‘lān ėt

Luṭf-ile nev‘-i ādemi ele al

El etek der-meyān-ı tibyān ėt

Neşr: Rāviyān-ı ḥavādiṯ-i eyyām u leyāl ve nāḳılān-ı ġarā’ib-i māh u sāl, bu dürer-i leṭāfet-me’āli şu ṭarz-ı dil-firīb üzere keşīde-i silk-i maḳāl ėderler ki, vaḳtā kim ġulām-ı şām-ı ẓalām-irtisām, hengām-ı ẓulmetde serine şāl-i ḳīr-fām ṣarıp tā ḫāver-zemīnden cānib-i bāḫtere seyr ü seferi resīde-i ḫitām u encām oldu, nā-gāh ġażanfer-i ḫurşīd maṭla‘-ı ākāmdan ḳıyāma iḳdām gösterip şiddet-i tehevvür ü ġażab birle āfāḳa lu‘āb-ı ḫūnīn ṣaçdı. Ol sebebden ṯa‘ālib ü şeġāl-i nücūm, lerzān u sergerdān her biri bir ṭarafa ḳaçdı. Giderek ḍırġām-ı şems-i ḫūn-āşām, ḳulle-i Ḳāf’dan ref‘-i ser ve ẕirve-i **[103ª]** cibāl ü ḫāveristānda kendiye maḳar ṭuṭdu. Sāḥa-i zemīn, ṭal‘at-i mehābet-‘unvānından münevver oldu. Ol eṯnāda sulṭān-ı ‘adālet-‘unvān u ḫaḳan-ı kiyāset-nişān, ya‘nī ḫusrev-i cinniyān olan melik Dād-baḫş-ı pür-şevket ü şān mānend-i neyyir-i a‘ẓam, taḫt-ı sāmī-mekānında ḳarāra ḫırāmān olup ṭavā’if-i meẕkūra ‘alā-merātibihimi’l-mersūme yerli yerinde ışṭıfāf ile bī-ġadr u i‘tisāf emr-i şāhāneye sem‘-i cān ü çeşm-i īḳān ile nigerān oldular. Pes ol ḥīnde melik-i nışfet-āyīn, cemā‘at-i insāna ḫıṭāb-ı bā-ṣavābın taḳrīr ü terḳīn ėdip dėdi ki :″Dünki gün ẕikri sebḳat ėden muḥāvere vü mücāvebeye iḥżār-ı cevāb ile muḳābeleye niyyet ėtdiñiz mi? Eğer ki ‘indiñizde müdde‘āñızı edille-i sābıḳalardan başḳa iṯbāt ėdecek ḫışāl u kemāl var ise bī-lecc ü cidāl nādī-i ‘adālet-iştimālde īrād-ile dil-şād olasız.″

Ol dem zu‘amā-yı insīden Fārisiyyü’l-aṣl bir ḥakīm-i sütūde-şiyem, süllem-i beyāna vaż‘-ı ḳadem ḳılıp dėdi ki: ″Ey melik-i munṣıf u ‘ādil ve’y dādār-ı rūşen-dil! Bizim evleviyyet ü efḍaliyyetimize dā’ir niçe ḫaṣā’il ve her vech-ile ilzām-ı ḫışām ėder menāḳıb u fażā’il vardır ki ḥayṭa-i ‘add ü iḥṣāya dāḫil değildir.″ Melik daḫi ḥakīme dėdi ki: ″Bir nebẕesin beyān eyle ve ebyen-i ‘ibārāt-ile mā hüve’l-vāḳi‘ ne ise yoluyla söyle!″ Ḥakīm-i Fārisī daḫi inṣād-ı beyāna şu uṣūlde āġāz ve bu perdelerde dem-sāz oldu ki, ″Bizlerde mülūk u ümerā ve selātīn u ḫulefā ve vüzerā vü rü’esā ve küttāb ü ḥüccāb ve ‘ummāl ü aṣḥāb-ı devāvīn-i pür-kemāl ve ḳuvvād ü nuḳabā ve ḫavāṣṣ u nüdemā ve ḫuddām ü a‘vān ve cünūd-ı bī-pāyān ve dehāḳīn ü bennā’ ve eşrāf ü aġniyā ve fużalā vü ḫuṭabā ve ḥukemā

vü şu‘arā ve mütekellimūn ü fuṣaḥā ve üdebā vü ‘ulemā ve ehl-i vera‘ u taḳvā, ve erbāb-ı ni‘am ü aṣḥāb-ı mürüvvet ü kerem ve ṣunnā‘ u tüccār ve zümre-i ḥarṯ u nesl ve fellāḥ-ı bī-şümār ve rüvāt-ı aḫbār ve naḳale-i ḥadīṯ ü āṯār ve ṣarfiyyūn ü naḥviyyūn ve kühne varrāḳūn **[103b]** ve aṣḥāb-ı ṭılsımāt ü mu‘abbirūn ve ‘arrāfūn ü mu‘azzamūn ve fuḳahā vü ḳużāt ve müẕekkirūn ü ḥükkām ve ‘udūl ü mühendisūn ve müneccimūn ü felāsife ve eṭıbbā’ ü ṭabī‘iyyūn ve bunlara müşākil niçe erbāb-ı ma‘ārif ü fünūn eşḫāṣ-ı fażīlet-maḳrūn ve bunlarıñ her biri daḫi ṭavā’if ü ṭabaḳāt ve aḫlāḳ u secāyā vü ṭabāyi‘de birbirleri üzerine meziyyet birle aṣḥāb-ı derecātdır. Ve menāḳıb u şemā’il ve a‘māl u ḫaṣā’ilde yek-dīğerden mümtāz olup ārā’ ü meẕāhib-i ceyyide vü ḥamīde birle niçeleri rütbe-i sāmiye iḫrāz eylemişdir. Ve ‘ulūm u ṣanāyi‘-i ḥisān-ı muḫtelife ve sā’ir ḥıref ü mu‘āmelāt-ı mütenevvi‘a bizlere muḫtaṣṣa olmaġla bizim erbāb ve anlarıñ ‘abīd olması cānibin ta‘yīn ü tesdīd ve esās-ı müdde‘āmızı her vech-ile terṣīn ü teşdīd eder.″

Vaḳtā kim za‘īmü’l-ins ta‘dād-ı fażā’ilden ferāġat ėtdiyse bebġā-yı belāġat-pīrā ol eṣnāda bir ḫuṭbe-i laṭīfe ḳırā’at ėtmek murād ėdip dėdi:

“*El-ḥamdü lillāhi’l-ḫāliḳi’s-semāvāti’l-mesmūkāti ve’l-araż̄īni’l-medḥuvvāti ve’l-cibāli’r-rāsiyati ve’l-biḥāri’z-zāḫirāti ve’l-berārī ve’l-felevāti ve’r-riyāḥi’ẕ-ẕāriyāti ve’s-seḥābi’l-münşiyyāti ve’l-emṭāri’l-hāṭılāti ve’ş-şeceri ve’n-nebāti ve’ṭ-ṭuyūri’ṣ-ṣāffāti ve’l-ḫuyūli’ṣ-ṣāfināt*[745] *küllün ḳad ‘alime ṣalātehū ve tesbīḥahū fī cemī‘i’l-evḳāti.”*[746] Ba‘dehū Bebġā dėdi ki: ″Bu insī, ṭabaḳāt-ı benī ādemi ta‘dād ile müteḫālifesin delīl ü sened olaraḳ īrād ėtdi. Eğer ey melik-i ferḫunde-kirdār, bu insī ecnās-ı ṭuyūr u envā‘-ı behā’imde tedebbür ü i‘tibār ḳılsa ve ṣıġār u kibārdan anlar ne miḳdār olduġuna vāḳıf olsa kendiye *ke’ş-şemsi fī rābi‘ati’n-nehār*[747], şöyle āşikār olurdu ki anlarıñ yanında ṭabaḳāt ü eṣnāf-ı benī ādem eḳall ü ḳalīl olduġuna iḳrār ėderdi. Nitekim fuṣūl-ı sābıḳalarda her cinsiñ ḫuṭabā vü zu‘amāsı ‘add ü iḥṣā eyledi velākin ey insī, şimdi ol mübāhāt ü iftiḫār ėtdiğiñ eṣnāf-ı müteḫālifetü’l-eṭvārıñ ẕemāyim ü ḳabāyiḥinden bir miḳdārın ‘add ü şümār ve bizim ṭā’ifemiz anlardan berī olduḳlarını inbā vü iẓhār **[104a]** ėdeyim. Ez-cümle sizden değil midir Nemrūd u ferā‘ine ve müşrikīn ü cebābire ve feseḳa vü kefere vü fecere ve münāfiḳīn

[745] Bu kelime Sâd Suresi’nin 31.ayetinde geçmekte olup "Bir ayağını tırnağı üstüne dikip üç ayağı üzerine duran atlar" manasını taşımaktadır (Bkz. Kuranmeali.com, 03.10.2023). Burada da atlar kelimesi ile terkipli kullanılarak ilgili ayete telmihte bulunulmuştur.

[746] Her birine (Allah tarafından) tüm vakitlerde dua ve tesbihleri öğretilmiş olan yükseltilmiş göklerin, yayılmış yer yüzünün, dikili dağların, köpüren denizlerin, çöl ve bozkırların, toz kaldıran rüzgarların, inşa edilen bulutların, yağan yağmurların, ağaç ve bitkilerin, dizilen kuşların ve üç ayağı üzerinde duran atlatın yaratıcısı olan Allah’a hamd olsun.

[747] Güneşin, gündüzün ortasında olduğu gibi. Açık seçik (Yılmaz, 2008, 2/471)

ü mülḥidīn ve māriḳīn ü nākibīn ve bunlar naẓā'iri eşḫāṣ-ı ḫabāṯet-āyīn ve luṣūṣ u 'ayyārīn ü ṭayyārīn ve ḫavāric ü ḳuṭṭā'-ı ṭarīḳ ü ṭāġīn ü bāġīn ve ġammāz u nemmām u keẕẕābīn ve hümeze vü lümeze vü ẓālimīn ve merede vü ḳavvādīn ü muḫanneṯīn ve zānīn ü nebbāşīn ü fāsiḳīn ve levvāṭ ü süfehā vü cühhāl ve aġbiyā' vü muḍill ü ḍāl ve daḫi şemā'il ü ḫıṣālde bu eṣnāf u ṭabaḳāt-ı meẕmūmeye aḳrān u emṯāl ki, aḫlāḳ-ı ḳabīḥa vü aḥvāl-i ẕemīme-i seyyi'e ṣāḥibleri ḫāsirīn-i bed-sīret ve ḫāẕilīn-i seg-ṭıynetlerdir ki bizim fırḳamız-ile ḫaṣlet-i pür-nikbetlerden nezāhet ü berā'et üzerelerdir. Ve anlarıñ aḫlāḳ-ı maḥmūde-i cemīle ve ḫıṣāl-ı ḥamīde vü sīret-i 'ādileleriniñ ekṯerinde bizim cinsimiz daḫi müşāreket ü murāfaḳat ėderler. Nitekim evvelā meẕkūr olan mülūk ü rü'esā ve cünūd u a'vān u zu'amā, bizlerde daḫi mevcūd olduġu pek rūşenādır ki görmez misin ki cemā'at-i naḥl ü zümre-i neml ve fırḳa-i sibā' gibiler aṣḥāb-ı rü'esā ve cünūd u etbā'dır ki aḥsen siyāset ü eşed ri'āyet birle mülūk u rü'esāya iṭā'at ü itbā' ėderler ki, selāṭīn-i benī ādemde ol intiẓām-ı niẓām-ı etemm mevcūd olmadıġı ḳulūb-ı ehl-i ḥikemde muṣavver ü mürtesemdir. Ḥattā bu müdde'āmıñ ḥaḳīḳati ve da'vāmıñ ṣūreti saña şu tafṣīl-i ātiyü'l-hey'etden ma'lūm ola ki mülūk u rü'esā'-i insān, emr-i ra'iyyet ü cünūd u a'vānda teftīş ü im'ān ėtdikleri ekṯeriyā anlardan cerr-i menfa'at ü def'-i mażarrat żımnında olduġu bī-reyb ü gümāndır. Ve keẕālik bir kimseden nef' ü cedvā me'mūl ü irticā ėtmeseler, ḳarīb ü ba'īdden *kā'inen men kāne*[748] aḥvālinden su'āl ü istiḳṣā' ėtmezler. Bu ise 'ādāt-ı mülūk-ı-fużalādan ve ḳānūn-ı rü'esā'-i 'uḳalādan ve vaẓīfe-i sā'is-i ruḥamādan olmadıġı teslīm-kerde-i ulü'n-nühādır. Belki siyāset-i melik-i cevād u kerīm ve tedbīr-i re'īs-i vedūd u raḥīm dā'imā ra'iyyetine re'fet ü şefḳat ve cünūd u a'vānına her dem taḥannün ü merḥamet **[104^{b}]** dir ki, *teḫallaḳū bi-aḫlāḳıllāh*[749] ile ittiṣāf ve 'adl ü nıṣfet-i bī-i'tisāf üzeredirler. Bu ḫuṣūṣlar ise ancaḳ mülūk-ı ecnās-ı ḥayvānāta ve rü'esā-yı behā'im ü ḥaşerāta maḫṣūṣdur. Ez-cümle melik-i naḥl olan Ya'sūb, sīret-i ḥasene vü 'ādet-i müstaḥsene birle ḳulūb-ı berāyāda mahbūb u merġūb olup umūr-ı re'āyāsına ḥüsn-i naẓar ve faḥṣ-ı aḥvāl-i ecnāda diḳḳati evferdir ki, muḳteżā-yı hevā vü şehvet ve kendiye cerr-i menfa'at ve üzerinden def'-i mażarrat ṣūretlerin ṭabī'at ü 'ādāt ėdinmeyip belki a'vān u enṣāra leyl ü nehār, bi-lā 'ivaż ve lā-ġaraż re'fet ü raḥmet ü şefḳat üzeredir. Ve keẕālik melik-i neml ü melik-i gergī olan ẕevāt-ı ḫuceste-simāt, hübūṭ u ṭayerānda melik-i naḥliñ dīdene-i cemīlesine muvāfaḳāt üzerelerdir ve hākeẕā vürūd u ṣudūrda melik-i ḳaṭā bu meẕkūrūna her yüzden iḳtifā vü iḳtidā ėder. Ve bi'l-cümle sā'ir ḥayvānāt üzerine re'īs olanlar bu ḳavānīn ü āyīniñ erkānın te'yīd ve bünyān-ı siyāsetlerin vech-i etemm

[748] Kim olursa olsun.
[749] Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanın (İbnü'l-Arabî, Fütuhât-ı Mekkiyye, 1997, II, 264. Bkz: Öztürk, 2022, 4)

üzere te'sīs ü teşyīd ėdip muḳābelesinde zīr-destān olan cünūd u a'vāndan mücāzāt ü mükāfāt ḫuṣūṣuna nigerān olmayıp *ḥasbeten lillāh ve ṭaleben li-merżātillāh*[750] ḫidmāt-ı mu'ayyenelerin rü'yetde istiḳṣā vü iktināh ėderler. Nitekim evlād u aḥfādlarından ṣıla vü mükāfāt ve imdādāt u i'ānāt me'mūlünü kendilere siyer ü 'ādāt ėtmedikleri gibi. Ammā zümre-i benī ādem her dem bu 'ādetleriñ ḫilāfı üzere ḥareket ėtdikleri sābıḳda daḫi birḳaç def'a işārāt olunmuş idi. Ve şu vech-ile tafṣīl ü ḥikāyāt ḳılınmış idi ki, ẕükūr-ı ḥayvānāt inās-ile mücāma'at ü sifād ve ünṯāsı ḥabel ü īlād ėtdiklerinden ṣoñra terbiye vü ırżā'-i evlād ėdip bir vech-ile anlardan ṭaleb-i ṣıla vü istimdād ėtmezler. Ve bu ṭarz u eṭvār ancaḳ sünnet-i seniyye-i ḫālıḳu'l-leyli ve'n-nehārdır ki, 'ibādın ḫalḳ u inşā ve envā'-ı ni'am u iḥsān-ı bī-iḥṣāsın anlara *min-ġayri su'ālin ve lā-ṭalebin*[751] irfād ü i'ṭā ḳılıp muḳābelesinde anlardan ricā'-i mükāfāt **[105ª]** ü cezā' ėtmez. Eğer benī ādemde aḫlāḳ-ı seyyi'e vü sīret-i cebābire ve 'ādet-i rediyye vü a'māl-i deniyye ve ef'āl-i ḳabīḥa vü meẕāhib-i ḍālle ve küfrān-ı ni'am-ı seniyye ve 'ışyān-ı evāmir-i rabbāniyye olmasa idi, "*Eni'ş-kür lī ve li-vālideyke. İleyye'l-meṣīru*."[752] kelām-ı naṣīḥat-irtisāmı-y-ile emr ü fermān taḥrīr ü tasṭīr buyurmazdı. Nitekim bizim evlādımızda 'uḳūḳ u küfrān ẓāhir ü müstebān olmadıġından cānib-i melik-i müste'āndan böyle tenbīh ü te'ḳīd-ile ṣudūr-ı fermān olmadı. Ammā ey insī, sizler 'abīd-i sū'-i ẕī-'ışyān olduġuñuzdan bunuñ gibi emr ü nehy ve vā'd ü va'īde şāyān olduñuz. Pes sizler memlūkiyyete bizlerden evlā ve bizler aḥrār u erbāb olmamız her vechden elyaḳ u aḥrā olup müdde'āñız maḥż-ı viḳāḥat u mükābere ve 'ayn-ı müşācere vü muḳātele ve ef'āliñiz zūr u bühtān olduġu bu cihetlerden daḫi 'ayān oldu."

Vaḳtā kim bebġā-ı belīġu'l-kelimāt, i'tirāżāt-ı insīye bu rāddelerde nihāyet ü ġāyāt vėrdi ise, ṭā'ife-i cinniñ felāsife vü ḥukemāsı ve zümre-i perriyānıñ aṣḥāb-ı kiyāset ü dühāsı bu ḳā'iliñ ṣıdḳ u müdde'āsı ḫuṣūṣunda "*ṣadeḳa hāẕe'l-ḳā'ilü fī-mā-ḳāl*"[753] ile tervīc-i muḥāvere vü maḳāl eylediler. Bu sebebden cemā'at-i insiyān, ḫacālet ü viḳāḥat birle ser-i şermendegīyi fürū-bürde-i girībān ėdip vālih ü ḥayrān oldular. Pes melik-i nışfet-nişān, re'īs-i felāsife-i cinniyān olan ṣāḥib-'azīmet-i sāmī-'unvāna ḫiṭāb ėdip: "Bu ḳā'iliñ ẕikr eylediği mülūk kimler olduġun pürsān ve evṣāf u aḥvālleri sebḳat ėden ẕevāt-ı kerrūbī-simātıñ mā-hiyyātın beyān u ityān ėtmesin ez-dil ü cān cüyān ve anlarıñ cünūd u a'vānına ḳıldıḳları taḥannün ü re'fet ve şefḳat ü merḥamet ve ḥüsn-i sīret ü siyāsetlerin 'an-ṣamīmi'l-

[750] Sadece allah rızası için ve karşılığında Allah'ın rızasını talep ederek.
[751] Sualsiz ve (karşılığında) bir şey istemeden.
[752] "Önce bana, sonra da ana-babana şükret diye tavsiyede bulunmuşuzdur. Dönüş ancak banadır." (Lokman 31 / 14)
[753] Bu sözcü doğru söyledi.

cenān istimā‘ u iz̲‘āna meyelān gösterdikde ol ḥakīme dėdi ki: ″Ey feylesūf-ı cihān ve’y dānā-yı ṣāḥib-‘irfān! Bu eḳāvīl ü işārāt ve elġāz u rumūzātıñ ḥaḳīḳatin baña künhi-y-ile ‘ayān **[105^{b}]** ve mā-hüve’l-vāḳi‘ her ne ise ta‘rīf ü beyān eyle!‟ dėdikde ḥakīm-i dānā daḫi: *″Ne‘am eyyühe’l-melik″*[754] maḳāliyle maḳām-ı cevābda pā-ber-cā ve bu ṭarz-ile iḫbār u inbā ėdip dėdi ki: ″Ey melik-i sütūde-rüsūm, saña şöyle ma‘lūm olsun ki melik ü melek māddeleri müttefiḳu’l-ḥurūf olduḳlarından bir aṣıldan me’ḫuz̲ u müştaḳḳ olmaları ledā ehli’t-taḥḳīk muḥaḳḳaḳdır. Zīrā ki bu ḥayvānātıñ ṣıġār u kibārından her bir ecnās u eşḫāṣ u envā‘ üzerine niçe melek-i mükerrem ü muṭā‘ mü’ekkkel olduġu ve Ḫudā-yı müte‘āliñ emr-i vācibü’l-iştimāli birle ol melā’ike anlarıñ ḥıfẓ u terbiyesine me’mūr ḳılındıġı nezd-i kāffe-i ‘ulemā vü cümhūrda müstefīż u meşhūrdur ki anlarıñ bu ṭavā’if üzerine olan taḥannün ü şefḳat ü re’feti ebeveyniñ evlād u aḥfād üzerine olan rıfḳ u merḥametlerinden etemm ü eşed bir ḥālet ü keyfiyyetdir.″ dėdi. Ve yine melik, ol ḥakīm-i nīk-ḫıṣāle su’āl eyledi ki: ″Zümre-i melā’ikede bu rütbe merḥamet ü şefḳat ve taḥannün ü raḥmet-i bī-‘illet olduġuna ‘acabā sebeb ü ḥikmet nedir?″ Ḫakīm dėdi ki: ″Ḫallāḳ-ı ‘ālemiñ maḫlūḳāt u mevcūdāta olan raḥmet ü ‘aṭūfet-i etemmidir ki, bu ‘ālemde gerek fırḳa-i ferişteġānda olan şefḳat ve gerek vālidāt u ābā vü ümmehātda olan re’fet ü merḥamet ve ḫalāyıḳıñ ba‘żısınıñ ba‘żısına ėtdiġi taḥannün ü merḥamet, ṣunūf-ı merḥamet-i ilāhiyyeden bir nebẕe ‘ināyet olduġu iṯbāt-kerde-i ehl-i dirāyetdir. Ve bu meẕkūr olan iddi‘āmıñ ṣıḥḥatine edell delīl, bu ṭarīḳ-ile tebyīn ü tafṣīl olunmuşdur ki vaḳtā kim ol Perverdigār-ı dānā, īcād-ı maḫlūḳāt u berāyā ibtidā ėdip bunca mevcūdāt-ı lā-yuḥṣā, zāviye-i kümūn u büṭūnda nā-peydā iken, anları ‘alā merātibihimi’l-lāyıḳa iḫtirā‘ ve cāh-ı ‘ademden meydān-ı vücūda iḫrāc u intizā‘ ėtdikde ālā’-i vāfire vü na‘mā’-i mütekāṯiresi birle mehāmm ü maṣāliḥlerin itmām ve terbiye vü tenmiyelerin ber-vech-i ḥikmet resīde-i ser-menzil-i ḫitām u encām ėdip ṣafvet-i ḫalāyıḳdan anlarıñ muḥāfaẓa vü ḥirāsetine bir niçe melik ta‘yīn **[106^{a}]** ve anları ruḥamā vü küremā vü berere evṣāfı-y-ile kütüb-i semāvīsinde tebyīn ėdip ‘ibād-ı rūşen-nihād için menāfi‘-i bī-şümār ve merāfid-i bī-inḥiṣār ḫalḳ eylemişdir ki, ez-cümle ṣuver ü heyākil-i ‘acībe ve hey’āt u eşkāl-i ẓarīfe ve idrāk-i maḥsūṣat-ı laṭīfe için ḥavāss-ı derrāke i‘ṭā eyleyip ṭarīḳ-i cerr-i menāfi‘i ilhām ve minhāc-ı def‘-i mażārrı i‘lām,ve leyl ü nehārı anlara müsaḫḫar ve şems ü ḳamer ü nücūm için maḳām u müsteḳar gösterip ṣayf u şitā ve ḥarr u berdi tedbīr ve biḥār u sehl ü cibālde maḥż-ı in‘ām-ile tesyīr eyleyip envā‘-ı eşcār u nebātātdan anlara bülġa vü eḳvāt ḫalḳ eyleyip *ilā temāmi’l-a‘mār*[755], ni‘am-ı ẓāhire vü

[754] Evet ey kral.
[755] Ömürlerin sonuna kadar.

elṭāf-ı bāhiresin irfād u ikṣār eylemişdir ki, eğer ta‘dād u şümārına ibtidār ve her birin ta‘rīf ü ta‘yīn ṣūreti-y-ile inbā vü iş‘ār eylesem, “*Ve in te‘uddū ni‘metallāhi lā tüḥṣūhā’’*[756] mü’eddāsınca biñde birin ‘add ėtmeğe ‘adīmü’l-iḳtidārım. Zīrā ki Ḥaḳ te‘ālānıñ ḫalāyıḳ u berāyāya olan raḥmet ü şefḳati bī-‘add ü iḥṣādır.‟ Ve yine melik dėdi ki: ″Ey ḥakīm-i ẕūfünūn, ‘acabā benī ādemiñ muḥāfaẓa vü mürā‘ātına mü’ekkel olan zümre-i melā’ikeye re’īs-i reh-nümūn kimdir?‟ Ḥakīm dėdi ki: ″Nefs-i nāṭıḳa-i insāniyye-i külliyedir ki rū-yı arżda ḫalīfetullāh ve cesed-i ādem türābdan maḫlūḳ olduġu dem-i ḫurremde aña muḳārin olan ḫalīḳatullāhdır ki secde-i melā’ike ile emr, aña naẓarla ṣudūr u fermān-ı Rabbāniyye ol laṭīfe için ẓuhūr bulmuşdur. Ve ol secde vü ḫużū‘ ile me’mūr olan ferişteġān[757]-ı ẕevi’l-ḫuşū‘ ‘inde’l-ḥukemā nüfūs-ı ḥayvāniyye olduġu meşhūrdur ki nüfūs-ı nāṭıḳa-i insāniyyeye *ilā yevmi’t-tenād*[758] muṭī‘ ü münḳāddır ki ẕürriyāt-ı benī ādemde ilā-yevminā hāẕā beḳā ile i‘tiyād ėtmişlerdir. Nitekim cesed-i cismāniyyesi daḥi bu ṭarīḳ-ile bāḳī olup anıñ ile neşv ü nemā olup ṣūret ü hey’et birle derece-i fevz ü necāta irtiḳā ve merci‘ ü ma‘ād ol heykel üzerine istinād ėdip ḳıyām-ı ḳıyāmetde **[106^{b}]** anıñla pā-ber-cā ve ba‘ṣ ü nüşūrda daḥi ol şebaḥ-ile ile rū-nümā olup ḥāṣılı duḫūl-ı cinān ve ṣu‘ūd-ı derecāt-ı sāmī-‘unvān ve vuṣūl-ı revḥ u reyḥān ve neyl-i civār-ı Raḥmān ile şādān u ḫandān olan nefs-i nāṭıḳadır ki *″ḫalīfetullāhi fī arżihī″*[759] ‘unvānıyla şöhret ü şān bulmuşdur.” Ve bundan ṣoñra melik-i melek-ḫaṣā’il, ḥakīm-i dānādan yine sā’il olup dėdi ki: ″Ḥikmet nedir ki melā’ike ve nüfūsu ‘uyūn u ebṣāra idrāk u ibṣār ėtmez?‟ Ḥakīm-i rūşen-żamīr, minhāc-ı cevābı bu ṭarīḳ-ile tavżīḥ u tenvīr eyledi ki: ″Anlar cevāhir-i rūḥāniyye vü ḫaḳāyıḳ-ı şeffāfe-i nūrāniyyedir ki, anlar ecsām u elvān ṣāḥibi olmaḳ ḥayyiz-i imkānda olduġundan ḥavās-ı cismānīden olan ẕevḳ u şem ve lems ü baṣar anlara müte‘allıḳ olmaz. Ve ebṣār-ı ḳaviyye-i laṭīfeden mā‘adā ile dā’ire-i idrāk u iḥsāsa gelmez ki ol idrāk u esmā‘, rusul ü enbiyāya ve anlara ṣıdḳ-ile ittibā‘ ėden etbā‘, bilā-cidāl ü lā-nizā‘, anları görmek mümkin olur ki anlarıñ nüfūsu raḳde-i ġafletden kemāl-i intibāh-ile meşūb-ı küdūrātdan neḳāvet ü ṣafvet üzere olduḳlarından mütenebbih-i niyām-ı ġaflet ve teyaḳḳuẓ-ı ruḳād-ı cehālet dā’imā anlara ṭabī‘at u ‘ādet olup

---

[756] “Allah'ın nimetini saymaya kalksanız, onu sayamazsınız. “ (Nahl 16/18)

[757] **Derkenār:** Ma‘lūm ola ki melā’ike-i mükerremīn ḥaḳḳında beyne’l-milel ḫaylī kelām-ı muḫtell vardır. Nitekim imām Faḫreddīn er-Rāzī sūre-i Baḳara’da “Fe-secede’l-melā’iketü küllühüm ecma‘ūn” naẓm-ı belāġat-merhūnunda aḳvāl-i bī-vāfire ile ol maḥalliñ ṣaḥā’if ü süṭūrun mele’ān ü meşḥūn ḳılmışdır. Zīrā bu mes’ele beyne ehli’n-naẓā’ir ve’ṣ-ṣūfiyye ve’l-ḥukemāi’l-İşrāḳıyye muḫtelefün fīhā olan mevāddandır. Pes erbābı ile öyle maḥalleri müẕākere vü muḥāvere ėdip *Ḫuẕ mā ṣafā, da‘ mā kedera* me’ālin kendiye rehber eyleye. Li-mütercimihī. Not: Mütercimin Bakara Suresi’ne ait olduğunu söylediği âyet-i kerime Sâd ve Hicr surelerinde geçmekte olup Bakara’da yer almamıştır.

[758] Kıyamet gününe kadar. “Yevmi’t-tenâd (kıyamet günü)” ifadesi Mü’min Sûresi’nin 32. ayetinde şöyle geçmektedir: ″Veyâ kavmi innî eḫāfu ‘aleykum yevme-ttenād(i): Ey kavmim! Gerçekten sizin için, o bağrışıp çağrışma gününden, arkanıza dönüp kaçmaya çalışacağınız günden korkuyorum.)″

[759] Allah’ın yer yüzündeki halifesi.

bi’l-külliye ẓulümāt-ı ḥaṭāyādan nezāhet ve ḥacb-i ġaflātdan kemāl-ile taḳaddes ü ṭahāret bulup nüfūs-ı melā’ikeye müşākil ve ervāḥ-ı laṭīfe-i ‘ulviyyeye mümāṯil olduḳlarından anları leyl-i elyelde bile müşāhede ėtmeğe maḥall olmuşlardır. Ve kelimāt-ı leṭāfet-simātların daḫi istimā‘a yol bulmuşlardır. Pes bu ṭarīḳ-ile aḫẕ-ı vaḥy u inbā ve ebnā’-i cinsleri olan nev‘-i beşere lüġāt-ı muḫtelife ile teblīġ ü ilḳā ėderler. Zīrā ki kendi cinslerine ecsād ü ecsām ile müşākelet-i tāmları var olduġu mā-lā-kelāmdır.″ dėdi. Vaḳtā kim re’īs-i felāsife-i cinniyānıñ kelimāt-ı ḥikmet-nişānı bu maḳāmda encām u pāyān bulduysa yine bebġā-i ḫoş-edā, za‘īmü’l-inse bu vādīde gūyā olup dėdi ki: ″Ey insī-i ber-geşte-nihād! **[107ª]** mā-sebaḳda hem-cinsimizden beyān u īrād eylediğiñ ṣunnā‘ u aṣḥāb-ı ḥıref sizlere ḫāṣṣ olan nesneden olmamaġla ol daḫi ber-ṭarafdır. Zīrā ki eṣnāf-ı ṭuyūr ve hevām u ḥaşerātdan bir niçe cem‘-i mevfūr sizlere enbāz ü müşārik olduḳları meşhūrdur. Görmez misin ki, zümre-i ḫaşerātdan naḥl-i ferḫunde-simāt, binā’-i menāzil ü ittiḫāẕ-ı büyūtātda sizleriñ ṣunnā‘ u mühendisīn ü bennālarıñızdan ziyāde a‘lem ü aḥẕaḳ olduġu beyne’l-‘uḳalā müsellem ü muḥaḳḳaḳ ve emr-i müttefaḳdır. Naẕar eyle ki ṭā’ife-i naḥl, menāzil ü maḥāfilin mānend-i nibrās ṭabaḳāt-ı müstedīrāt üzere raṣīnü’l-esās ṭarḥ ėdip ġūyiyā birbiri üzere müretteb ġuraf-ı mebniyye ve kāşāne-i mürettebe vü müzeyyene ṣūretinde semā-mas ėdip müseddesāt-ı mütesāviyetü’l-ażlā‘ ve’z-zevāyā bināsı-y-ile zümre-i ‘uḳalāyı ḥayret-zedey-i seyr ü temāşā ėder. Şol sebebden ki īḳān-ı ṣan‘at u ḥikmet ve iḥkām-ı tertīb ü bünyetde cidd ü ihtimām ile itmām-ı kāra vefret-i ġayret ėdip ne tedvīrinde muḥtāc-ı ferḫār u per-gār ve ne taḫṭīṭinde masṭara vü ṣāḳūle dā’ir edevāt-ı hendesiyyesi var; ve ne taḳdīr-i bināda gönye vü zirā‘ miṯilli levāzımātı āşikārdır. Ammā bennā’-i benī ādem ‘indinde her dem ol edevāt ü ālāt bulunmaḳ emr-i ehemdir. Ve yine naḥl-i meẕkūr, ba‘de binā’-i büyūt ittiḫāẕ-ı bülġa vü ḳūt için deşt ü ḳā‘ide vü eṭrāf-ı biḳā‘da ra‘y ėder. Ve evrāḳ-ı eşcārdan ve ezhār-ı nebātāt-ı ḥużret-diṯārdan eydī vü ercülüne cem‘-i şem‘ eyleyip ikmām-ı nebātātdan ve nūr-ı devḥa’-i mevzūnetü’l-ḳāmātdan ittiḫāẕ-ı ‘asel-i muṣaffāyı meşāfir ve ünūfıyle cem‘ ü tehyi’eye gūşiş-i bī-riyā eyledikde ne milḳaṭ u zenbīle mesās-ı iḫtiyāc ve ne miktel[760] ü ḫurcīn ü ġarāra[761] vaż‘ ėtmeğe muḫtāc ve ne lüzūm-ı ālāt u edevāt gibi nesnelere tevaḳḳuf ėder keyfiyyāt ü ḥālāt olur ki nev‘-i benī ādem dem-be-dem iḫtiyācları muḥaḳḳaḳ u muḫtemdir. Zīrā ki anlardan **[107ᵇ]** eṣnāf-ı bennā fe’s ü misḥāt ü revāḳīd emṯāli edevāt-ı mā-lā-yuḥṣā olmadıḳça ṭarḥ-ı esās ü cidār ve vaż‘-ı ġuref u kāşāne-i semā-kirdār ḳılmaġa

[760] Onbeş sa' miktarı nesne alır ölçek.
[761] Kıldan yapılmış büyük çuval, harar.

ṣāḥib-i iḳtidār olamazlar. Ve keẕālik ṣınıf-ı hevāmda ‘Ankebūt-ı ḥikmet-men‘ūt[762], nesc ü teşbīkde ṣan‘at-ı mütteḳınesine bir ferdi enbāz u şerīk ėtmeyip hiyāket ü nisācetinden aḥẕaḳ u a‘lem ve bāfendegī vü cūlāhīde ber-vech-i aḥkem, kār-gāhında kārın pūd u tār[763] ile ekmel ü etem ėder. Şol vech-ile ki evvelā ḥīn-i iştibākde bir ḥā’iṭden bir ḥā’iṭe veyā bir şecerden bir şecere, ḥāṣılı bir cānibden cānib-i āḫara bir ḫayṭ-ı bārīk-i ḥayret-nāk medd ü rabṭ ėder ki erbāb-ı ‘uḳūlü vādī’-i ḥayretde ilzām ü ḫabṭ ėder. Zīrā ki ol tār-ı keşīdeyi bend ü tevsīḳ ėtdikde ne vech-i māda meşy ėder ve ne cevv-i hevāda ṭayerān ėderek gider. Pes ol tār üzerinde mānend-i resen-bāz, ḫayli terk ü tāz birle bir niçe ḫuyūṭ-ı müstaḳīmeden keşīde-i südā’[764] ėder ki mānend-i aṭnāb-ı ḫayme-i istiḥkām, visāḳat-nümādır. Bundan ṣoñra ‘ala ṭarīḳi’l-istidāre, devā’ir-i müte‘addide birle dā’iren mā-dār, anı ṭabaḳāt-ı çarḫ-ı devvār gibi bir hey’et-i ġarībede iẓhār ėder. Ve ḥāḳ u vasaṭında bir dā’ire-i meftūḥa bıraġır ki taḥṣīl-i eḳvāt niyetiyle iḳtināṣ-ı zübāb için metrūkedir. İşde ey insī, bu maḳūle ṣanāyi‘-i ġarībe vü ma‘ārif-i ‘acībe, maḥż-ı ta‘līm-i ilāhī ile olup ne mürebbī vü muṣalliḥīn aḫẕ u taḥṣīl ve ne ālet-i miġzel ü miftel ve kār-gāh u muşṭ ve bunlar emsāli edevāt-ı müte‘addidāt ma‘ūnetiyle tekmīl olur ki, ḥākke-i insān her dem ü ān niçe ālāt u edevāta muḥtāc olduġu nezd-i kehān u mehānda müstebāndır. Ḥattā ol edevātdan biri mefḳūd olsa emr-i nesc ü ḥiyāke müte‘assir ü ġayr-ı mümkin olmaġla nā-mevcūd olup ‘amel ü ṣınā‘atde ‘āciz ve itmām-ı kārında ġayr-ı fā’iz olur. Ve hākeẕā nev‘-i hevāmdan dūdü’l-ḳaz daḫi ṣan‘atında a‘ref ü aḫẕaḳ ve kārında mütkin olduġu ‘inde ẕevi’d-diḳḳat müttefaḳdır. Şol cihetden ki, ḳaçan ol dūde-i **[108ª]** ẓarāfet-endūde tenāvül-i berg ü evrāḳdan mümtelī vü şeb‘ān olduġu hengām u ānda şevk ü eşcār ü nebātdan ḳanḳısı olursa meskeni için menāzil ü evṭān ṭaleb ėdip kendiye ḥariyy ü çesbān olan mevżi‘ u mekān, vicdānında lu‘āb-ı feminden ḫuyūṭ-ı düḳāḳ keşīde ėdip ol maḥalle rabṭ u īsāḳ ėder. Ve mānend-i kīs, kendi üzerine bir beyt-i müktenif ü mükteniz nesc ü i‘māl ėder ki āsīb-i ḥarr u berdden ve riyāḥ u emṭār-ı bārid ü serdden

---

[762] **Derkenār:** Ve daḫi ‘ankebūt bir niçe eṣnāf-ı keşīre olup her birisi için ef‘āl-i ‘acībe vardır. Bir ṣınıfı ṭavīlü’l-ercül olmaġın ża‘f-ı ḳavā’imi sebebiyle iḳtināṣ u ışṭıyāddan ‘āṭıldır. Anıñçün bir hā’iṭden ḥā’iṭ-i āḫara ḥabā’il ü ḫuyūṭ mānendi lu‘ābından bārīk nesneler merbuṭ ḳılıp laḥme vü seddi birle şekl-i hendesī üzere bir dā’ire ibdā ėder. Ve kendisi bir zāviyede intifā’ ėdip ol şibāka sāḳıṭ u vāḳı‘ olan şikāra vaḳf-ı enẕār ile intiẓārdadır. Ḳaçan baḳḳ u zübāb ol şebekeye düşdükde derḥāl anı aḫẕe sa‘y u şitāb ėder. Ve ṣınıf-ı āḫarı ṣaġīru’l-cüsse ve ‘acībü’l-ḥīledir ki fehd ismi-y-ile şehīredir zīrā ki mānend-i fühūd bir zāviye-i kemīnde mekīn olup ol maḥalle zübāb yaḳın geldikde baġteten vüsūb ile anı aḫẕ ėtmeği kendiye ‘ādet ü āyīn eylemişdir. Ve ba‘żen süṭūḥ u süḳūfdan bir ḫayṭ-ı bārīk ile ṣarḳıp menkūsen zemīne nezdīk olur. Ḳaçan ol maḥalden zübāb zehāb ü iyāb ėderken ṣıçrayıp anı dutar ve derḥāl ḳatl ėdip aġzına atar. Ve eṣnāf-ı āḫarı daḫi bī-şümārdır ki tafṣīl üzere Ḳazvīñī’niñ *‘Acā’ibü’l-Maḫlūḳāt’*ında āşikārdır. Li-mütercimihī.

[763] Dokumada enine atılan iplik, argaç [Daha çok “boyuna atılan iplik, arış” anlamına gelen târ ile birlikte “târ u pud” şeklinde kullanılır. (Karadeniz, 2021, 79)

[764] Sidâ: dokumacılıkta atkıların geçirildiği, dokunacak kumaşın uzunluğunu oluşturan uzunlamasına ipler. (Al-maany Sözlük, 08.08.2023).

nefsini muḥāfaẓa birle ḫoş-ḥāl olup *ilā vaḳtin ma'lūmin*[765] hümūm u ġumūmdan āsūdeliği istiḥṣāl eylediği, müşāhede-i gürūh-ı ehl-i kemāldir. Bu daḫi ey insī, büyük esātīẕ ü ābādan ta'līm ile olmayıp, mücerred ilhām-ı Ḫudā-yı 'ālim ü dānā olduġu ġāyetü'l-ġāye rūşenādır. Ve bu ṭā'ife daḫi miḫyaṭ[766] ü miftel[767] ve miḳaṣṣ u miġzel gibi edevāt ile tertīb-i fi'l ü 'amel ėtmediği nizā' u cidāle maḥal degüldür. Nitekim nev'-i beşerden ḫayyāṭūn ü nessācūn, eṣnāf-ı ṣınā'atlerinde ol ālāt u edevātıñ vücūduna merhūnlardır. Ve miṣle hāẕā, fırḳa-i ṭuyūrdan ḫuṭṭāf[768]-ı ġayūr, bi-nefsihī evlād u aḥfād terbiyesi-y-çin ittiḫāẕ-ı lāne vü āşiyānede sa'y-i mevfūr birle taḫt-ı suḳūf u 'urūşda mu'allaḳun fi'l-hevā, ṭīn-i lāzibden menzil ü me'vā ėtdikde irtiḳā vü ṣu'ūd için ne süllem ü mi'rāca muḥtāc ve ne naḳl-i ṭīn için rāḳūda[769] ve ne isnād-ı cüdrān için esās u 'amūda 'arż-ı iḫtiyāc ėder. Ve ber-īn-ṭarīḳ-i 'ucbe-irtisām, gürūh-ı hevāmdan "erża"[770] ta'bīr olunan düveyyibe-i 'acībetü'l-hey'et, mānend-i revāḳ u kāşāne, ṭīnden bir lāne iẓhār u ibāne ėder ki, ne bell-i ṭīn ü türābda saḳy-i mā' ile dil-ḫarāb ve ne taṭyīn-i ḫāne için isti'māl-i ālāt u edevāta inkibāb ėder.

Pes, ey ḥāżır olan felāsife vü ḥukemā! Bu bābda cevāb-ı bā-ṣavāb ile sizler dil-küşā oluñ ki ol ṭīn ü türābı nereden getirir? Ve kendide bu rütbe ża'f u nā-tüvānī var iken öyle kār-ı ḥayret-fezāyı ne ṣūret-ile bitirir?" dėdi. Ve daḫi[771] ittiḫāẕ-ı menāzil ü evkārda sā'ir vuḥūş u ṭuyūr daḫi niçe **[108^{b}]** ṣanāyi'-i ġarībe iẓhār ėdip terbiye-i evlādda gün-ā-gün evżā' u eṭvār-ı 'acībe ibdā vü īrād ėderler ki her vech-ile nev'-i beşerden aḫẕaḳ u a'lem olduḳlarında kāffe-i cedel-kārān mebhūt u mülzem olur.

Nitekim ne'āme[772] ki, "Şüturmurġ" 'unvānıyla ma'lūmu'l-'allāmedir, ol bir ḥayvān-ı ṭurfe-bünyāndır ki heykel-i ġarībesi ṭayr u behīmeden mürekkeb ve kālbüd ü peykeri ol iki

---

[765] Bilinen bir vakte kadar. Bu ifadede, "O hâlde, sen vakti (yalnızca benim tarafımdan) bilinen güne (kıyamete) kadar mühlet verilenlerdensin" dedi (Hicr 15/38)" ayetindeki "İlâ yevmi'l vaḳti'l-ma'lûm (bilinen bir vakte değin)" ifadesine telmihte bulunulmuştur.

[766] Dikiş iğnesi.

[767] İp burma aleti.

[768] Kanca, kırlangıç.

[769] Büyük testi, küp.

[770] **Derkenār:** Ve daḫi erża bir dūde-i beyżā-i ṣaġīre ve bir düveyyibe-i ża'īfe vü ṣaġīradır ki a'dādan ḫavf u hirās için cuḥruna mānend-i neml dehālīẕ-i raṣīnetü'l-esās binā ėder. Ḳaçan üzerinden bir sene mürūr ėde, iki cānibinde cenāḥ-ı ṭıvāl ẓuhūr ėdip anlarla cevv-i hevāda ṭayerān ėylediği meşhūrdur. '*Acā'ibü'l-Maḫlūḳāt.*

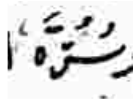
[771] **Derkenār**: Bu su'āliñ cevābı mā se-ye'tīde tafṣīlen gelir fe-lā teġfil! Li-mütercimihī.

[772] **Derkenār:** Ve daḫi ne'ame bir ṭayr-ı vācibü's-seyrdir ki ḫilḳat-i bünyesi ġarābet üzere müretteb ve eczā'-i ebdānı ṭayr-ile cemelden mürekkebdir zīrā ki 'unuḳ u ṭīf ü mensemi ba'īrden alınmış ve minḳār u cenāḥ u riyāşı ṭuyūrdan isti'āre olunmuş ve ol bir ḥayvāndır ki ḥāsse-i şemm ü sem'i ṣaḥīḥ ü etemm olup ḥaṣāt ü ḫaẕf mānendi eşyā'-yı ṣalāb, ḳānişasında münḥall ü müẕāb olup līnetinde hem-çü ābdır, bu ise bir ḫāṣṣadır ki Ḥaḳ te'ālā aña ikrām ėtmiş. Nitekim ecvāf-ı kilābda 'iẓām daḫi bu siyāḳ üzre ẕūb-i temām bulduġu mā-lā-kelāmdır. Ve bundan aġrebdir ki cemri ibtilā' eyledikde ḫulḳūmun iḫrāḳ u īcā' ėtmez. Ve yine kemāl-ile isti'cāb olunacaḳ ümūrdandır ki yüz elli dirhem miḳdārı ḥadīdi iḫmā' ėdip münāvele olunduḳda anı daḫi ekle min-ġayri ḫavfin şitāb ėder. Fe-sübḥāne'l-Melikü'l-Vehhāb. *'Acā'ibü'l-Maḫlūḳāt.* Mütercemen.

ṣınıfdan müretteb bir ṭayr-ı aġrebdir. Erbāb-ı kiyāset ü nebāhetden niçe mücerrib-i umūr olan aṣḥāb-ı feräset şöyle ḥikāyet ü rivāyet ėderler ki ol ḥayvān-ı mehābet-‘unvān, ḳaçan yigirmi yāḫud otuz veyā bunlardan eḳall ü ekṣer beyża ẓuhūr[773] u bürūz ėtdikde mecmū‘-ı büyūż-ı pür-füyūżun üç ḳısma tevzī‘ ü taḳsīm ėdip ṣülüṣün taḥte’l-arż defn ve ṣülüṣün zīr-i cenācinde ḥażn ve ṣülüṣün şemsde terk ile müte‘affin ėtmekle bir vaż‘-ı ‘acīb tersīm ėdip ḳaçan farḫ u beççesi ḫurūc ve āşiyāne-i vücūda duḫūl u vülūc ėde, evvelā ḥarāret-i āfitābda terk eylediği büyūż-ı müretteb ki te’ṣīr-i neyyir-i a‘ẓam ile müheẕẕeb olmuşdur, anları birer birer kesr ėdip ruṭūbātın ol efrāḫ-ı ber-geşte-ḥālāta isḳā vü işrāb ėder, tā şol zamān u hengāma ḳadar ki cüṣṣe vü ebdānları istiḥkām-ı tām bula. Pes[774] ol eyyāmda taḥte’t-türāb medfūn olan beyżātıñ birer cānibin naḳb u ṣaḳb ėdip ol ṣuḳbāta müctemi‘ olan neml ü ẕübābāt ve dūd u hevām u ḥaşerātı aḫẕ u iltiḳāṭ ėdip efrāḫ-ıża‘īfe-i endek-ḥayātına bülġa vü evḳāt ėder tā şol rütbeye irtiḳā ėdinceye değin ki ‘add ü ra‘y ü lu‘ba ibtidā ėdeler.

Pes ey za‘īmü’l-ins, sizden ḳanḳı nisā terbiye-i evlādda bu miṣilli tedābīr-i ġarībeye ‘ārife vü dānādır? Görmez misin ki emr-i īlāda ḳābile-i ḳābile bulunmasa nāfe vü sürresin sikkīn ü sütürre(?)[775] ile kendi ḳaṭ‘ ėdemez. Ve dāye-i mu‘allime olmasa irżā‘ u ināma ve tesḳiye ṭarīḳine gidemez. Ve hākeẕā evlād u aḥfādıñız farṭ-ı cehālet ü ḳıllet-i ma‘rifetde şol ḥālet ü sīret üzeredir ki maṣāliḥ ü umūr ve tefrīḳ-i ḫayrāt u şürūra bī-şu‘ūr **[109ª]** olup cerr-i menfa‘at ü def‘-i mażarrat ėdemez tā ki dört veyā altı veyā on veyā on altı yaşına resīde olup külle yevm, ādāb-ı müste’nife vü ‘ulūm-ı cedīde olmadıḳça. Şöyle ki vaḳt-i memāta ḳadar bu ġaflāt u cehālātdan tenbīhāt-ı mütevāfirāt tekrīr ü tecdīd olunmaya, kār u kirdārları mu‘avvec u nā-sedīd olur. Ammā bizim efrāḫ u evlādımız raḥm-ı māderden veyā beyża-i müdevverden ẓuhūr ėder, elbetde mu‘allem u mülhem ve pür-şu‘ūr olup mażārr u menāfi‘i fehm ü idrāk ėderler. Ve ta‘līm-i ābā vü ümmehāta muḥtāc olmaḳsızın ṣubḥ u mesā’ hencār-ı maṣāliḥlerine rāst-rev giderler. Naẓar eyle ki, ferārīc ü ṭayhūc[776] u decāc ve efrāḫ-ı ‘uṣfūr u dürrāc[777] ve bunlara mümāṣil ü müşākil olan beççe-i ṭuyūr-ı feräset-imtizāc ḳaçan derūn-ı beyżadan ḫārice fürce bulalar, ol sā‘at u ān ‘add u seyre şitābān ve iltiḳāṭ-ı ḥubb u bezre pūyān u devān olup kendilerin ṭālib ü rāġıb olandan hārib ü girīzān olurlar. Bu daḫi ābā vü ümmehāt ta‘līm ü tefhīm ile olan ‘ādātdan olmayıp maḫż-ı ilhām-ı mübdi‘u’l-maṣnū‘ātdır

[773] Metinde ẓ yerine sehven ṭ harfi yazılmış olup düzeltilmiştir.
[774] **Derkenār:** Fīhi leṭāfetün fe’l-yefhem. Li-mütercimihī.

[775] Metinde bu şekilde harekelenmiş olan kelime sözlüklerde bulunamamıştır. Bkz:
[776] Orman tavuğu.
[777] Turaç denen kuş. (Kubbealtı Lügati, 15.09.2023)

ki maḫlūḳāt-ı mütefenninü'l-eṭvār ve'l-ḥālātına netīce-i elṭāf u raḥmet-i bī-ġāyāt ve a'ṭāf u taḥannün ü şefḳat-i nā-mütenāhiyātındandır. Ve bu miṯilli luṭf-ı fırāvān-ı melik-i deyyāna ol ḥayvānāt-ı şikeste-dilān, müstevcib ü şāyān olduḳları şu vech-ile müstebāndır ki, meẕkūr ṭuyūruñ ẕükūru ḫidmāt-ı ināṯ ḫuṣūṣunda sā'ir perende-gān miṯilli mücidd ü ġayūr olduḳlarından ol dādār-ı ḥakīm ü şekūr anları terbiye-i ümmehāt u ābādan müstaġnī ve şürb-i leben ü daḳḳu'l-ḥubūbdan ġanī ḫalḳ ėyleyip ġıdā-yı ṣubḥ u mesā'ların ḥubūbāt u nebābātdan ve evrāḳ-ı eşcār-ı nażāret-simātdan taḫṣīṣ-i eḳvāt ėtmişdir. Bundan ṣoñra za'īm, bu tesbīḥāt ile ṯenā'-i Perverdigār'ı ḫatm u tetmīm ėdip dėdi ki: "*Fe-sübḥānallāhu'l-ḫāliḳu'r-raḥīmü'r-ra'ūfu bi-ḫalḳihī. El-Vedūdü'ş-şefīḳu'* **[109^{b}]** *r-refīḳu bi-'ibādihī. Ve naḥmedühū ve nesta'īnuhū ve nüsebbiḥuhū fī ġuduvvinā ve ravāḥinā ve nühellilühū ve nuḳaddisühū fī leylinā ve nehārinā fe-lehü'l-ḥamdü ve'l-minnetü. Ve hüve erḥamü'r-rāḥimīn ve aḥkemü'l-ḥākimīn ve aḥsenü'l-ḫāliḳīn."*[778]

Ve yine dėdi ki: ″Ey insī-i ġabāvet-kirdār! Sābıḳan iş'ār u teẕkār eylediğiñ ḥālāt-ı taṣallüf-medārıñ biri daḫi şu'arā' vü ḫuṭabā ve mütekellimīn-i ẕevi'l-ārā' ile iftiḫār idi. Ol daḫi medār-ı ġurūr u istikbār ve mā-bihi't-tefāżul u i'tibār olacaḳ eṭvārdan değildir. Zīrā ki manṭıḳ-ı ṭuyūra ve tesbīḥāt-ı ḥaşerāta ve tekbīrāt-ı behāyime ve tehlīlāt-ı hevāma ve teẕkār-ı ṣarṣara ve du'ā-yı ḍıfda'a ve mevā'iẓ-i belābile ve ḫuṭbāt-ı ḳanābire ve taḳdīsāt-ı ḳaṭāya ve telbiye-i gerāgīye ve eẕān-ı dīke ve eḳvāl-i ḥamāma ve naḥīb-i ġurāb-ı kāhine ve tavṣīf-i umūr-ı ḫaṭāṭīfe ve aḫbār-ı hüdhüde ve maḳālāt-ı nemle ve eḥādīṯ-i naḥle ve va'īd-i ẕübāba ve taḥẕīr-i baḳḳa ve sā'ir ḥayvānāt-ı ẕevi'ṭ-ṭanīn ve'l-eṣvāt olanlarıñ mevā'iẓ-i belīġātına ve ḫuṭab-ı faṣīḥātına eger sizler muṭṭali' olsañız ve ma'ānī-i laṭīfesin ve feḥāvī-i 'acībesin ẓāhiren ve bāṭınen fehm ėdip bilseñiz bu ṭavā'ifiñ bī-ta'līm ü te'dīb, mütekellim ü müẕekkir ve ḫaṭīb u vā'iẓ ve nāṣıḥ u edīb olduḳların bilip mübāhāt-ı iftiḫārdan 'ār ve beyne'l-ḫalāyıḳ müdde'ā-yı müşevveş-medārıñızdan ḫacīl ü şerm-sār olurduñuz. Ve benim bu müdde'āma tenzīl-i melik-i celīlde "*Ve in min şey'in illā yüsebbiḥu bi-ḥamdihī velākin lā tefḳahūne tesbīḥahüm."*[779] naẓm-ı celīli her vech-ile edell-i delīldir. Ve keẕālik *"Küllün ḳad 'alime ṣalātehū ve tesbīḥahū."*[780] naẓm-ı mübīni, sizleriñ ḳıllet-i fehm ü vefret-i cehle mensūb olduġuñuzu ve bizleriñ 'ilm ü fehm-ile pesendīde vü merġūb olduġumuzu tebyīn ü ta'yīn

[778] Sübhān olan Allah yarattıklarına karşı merhametli ve çok esirgeyicidir. Kullarına karşı şefkatli olan Vedûd'dur. Ona hamd eder ve ondan yardım dileriz, gündüz ve gece onu tesbih ederiz, gündüzümüzde ve gecemizde onu yüceltir ve "lâ ilâhe illallâh" deriz. Hamd ve minnet O'nadır. O merhamet edenlerin en merhametlisidir. Hüküm verenlerin en üstünü ve yaratanların en güzelidir.
[779] "O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur; fakat siz onların tesbihlerini anlamazsınız." (İsrâ 17/ 44)
[780] "Her biri kendi duasını ve tesbihini (öğrenmiş) bilmiştir." (Nûr 24/ 41)

ėder. Ve āyet-i ‘ibret-nümūn-ı “*Hel yestevi’lleẕīne ya‘lemūne ve’lleẕīne lā ya‘lemūn*.”[781] daḫi ‘alā ṭarīḳi’t-ta‘accüb vārid olduġu ḥaḳḳında kütüb-i tefāsīr mele’ān u meşḥūndur. Zīrā her ‘āḳıl u dānā bilir ki, ‘indallāh ve ‘inde’n-nās, ‘ilm cehle müsāvī olamaz. **[110ª]** Ve levş ü denā’et ile müstaḳẕer olan şaḫṣ-ı aḥḳardan biri ‘ārif-i leṭāfet-küster gelmez. Çünkü şān ü ḥāl bu minvāl-i reşādet-iştimāl üzre ola, ey me‘āşir-i insān! Sizler ne cihetden iddi‘ā-yı erbābiyyete ictisār ve bizim ‘abīd-i ḫāk-sār olmamız ḫuṣūṣuna ḳarār vėrip min-ġayri tefekkür ve lā-i‘tibār zūr u bühtāndan müretteb cehl-i mürekkebiñiz üzerine ta‘aṣṣub u iġtirār ėdersiz? Ve ammā şirẕime-i beşerde ehl-i ma‘ārif ‘idādında mevcūd bulunan müneccimīn ü zerrāḳīn-i cehālet-āyīnler dā’ire-i i‘tibārdan maṭrūḥ u merdūdlardır. Zīrā ki cüll-i eḳvālleri temvīhāt ü tevhīmāt ve mu‘ẓam-ı aḥkāmları zerḳ u ẓanniyātdır ki ‘avām-ı ke’l-hevāmdan cühhāl ve ṣıbyān u ḥumḳā vü nisvān, ‘indlerinde niçe aḥkām-ı ḍalālet-resān ‘ayān ėderler ki, ‘uḳalā vü üdebādan olan ‘āḳıl ü dānā o miṣilli reẕā’ilden ictināb u ibā’ ėderler. Ez-cümle, ba‘ż-ı ehl-i nücūm, ḥavādiṯ-i kā’inātdan *recmen bi’l-ġayb*[782] ḳable’l-vuḳū‘, aḫbār-i ḥücec-i ṣaḥīḥa ve delā’il-i vāżıḥa-i ṣarīḥa ve berāhīn-i metīne ve ḳaviyyesi yoḳ iken ba‘de şehrin keẕā ve keẕā[783] veyāḫud ba‘de senetin keẕā, belde-i Fülânî’[784] de keyt ve keyt[785] bir ḥādiṯe-i ġarībe ẓuhūr ėder dėyü zā’irçe vü cedāvil ibdā vü iẓhār ėderler. Ma‘a hāẕā kendi ḳavm ü bilādından ġāfil ve dār u cārınıñ aḥvāline cāhil olup belki nefs ü mālına ve ehl ü ‘ıyāline dā’ir olan ḥālāta ġayr-ı ‘āḳıl iken emkine-i ba‘īde vü ezmine-i ṭavīleye ıṭṭılā‘ iddi‘ā ėderler. Tā ki ḫalāyıḳ, ṣıdḳ u kiẕbine vāḳıf ve ḥıẕḳ u temvīhine ‘ārif olmayalar. Ve daḫi ey insī-i meş’ūm, bu daḫi saña ma‘lūm olsun ki, müneccimīniñ eḳvāl-i kāẕibe vü eşkāl-i mu‘avvecelerine i‘tibār u raġbet ėden mülūk-ı cebābire vü ferā‘ine vü nemārideden bir gürūh-ı pür-nikbetdir ki, anlar mücerred şehevāt-ı ‘ācileye maġrūr bir ālā-yı feseḳa vü ṭuġāt ve emr-i āḫiret ü ma‘āda müte‘allıḳ olan ḫuṣūṣlara cāhil ve ḳader-i maḥtūm ve ‘ilm-i sābıḳ-ı ilāhiyyeden ‘ārī vü ‘āṭıl bir sürü ẓaleme vü buġātdır ki, evṣāf-ı ḫabāṯet-nihādların “*Ve ṯemūde’lleẕīne cābū* **[110ᵇ]** *‘ṣ-ṣaḫra bi’l-vādi. Ve Fir‘avne ẕi’l-evtādi. Elleẕīne ṭaġav fi’l-bilādi. Fe-ekṯerū fīhe’l-fesādu.*[786] naẓm-ı mübīni tefsīrinde ehl-i ḳıṣaṣ u aḫbār, bi-tefāṣīlihī īrād eylemişdir ki, ez-cümle, nücūm-ı ṯevābit ü seyyārātı ḫalḳ ėden Bārī-i maṣnū‘ātıñ ḳażā ve ḳaderine ‘ilm ü ‘irfānları olmayan müneccimīn ü kāhinīniñ

[781] “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” (Zümer 39/ 9)
[782] Bilinmeyene (gayba) taş atmak. Kehf Suresi 22’de de geçen bir ifadedir.
[783] Şöyle şöyle. (Almaany Sözlük, 08.08.2023)
[784] Batı Afrika’da yaşayan müslüman bir topluluk. Çok dağınık bir halde yaşayan bu devlet dünyanın en büyük göçebe topluluklarından birini oluşturmuştur. (Göksoy, 1996:215)
[785] Şöyle şöyle, şöyle böyle (kinaye). (Al-maany Sözlük, 03.10.2023)
[786] “Vadide kayaları kesip yontan Semud milletine, memleketlerde aşırı giden, oralarda bozgunculuğu artıran, sarsılmaz bir saltanat sahibi Firavun'a Rabbinin ne ettiğini görmedin mi?” (Fecr / 9-10-11-12)

eḳvāl-i bāṭıle-i ḍalālet-āyīnleriyle bī-günāh niçe eṭfāl ü ṣıbyānı, āġuşte-i ḫūn-ı ẓulm ü ʻudvān ve ālūde-i ḫāk-i meẕellet ü ḫüsrān ėtdiler. Ve anlarıñ iʻtiḳād-ı nā-sedādları baʻż-ı kütüb-i nücūmiyyede şöyle serd ü īrād olunmuşdur ki, umūr-ı dünyāyı sebʻa-i seyyāre, bürūc-ı iṣnā ʻaşerde seyr ile müdebbir olur. Ve evżāʻ-ı kevākib üzerine vuḳūʻāt u ḥādiṣāt ü kā'ināt ẓuhūr bulur. Ḥāṣā ṣümme ḥāṣā, belki ol nücūm ü eflāki ḫalḳ u taṣvīr ve terkīb ü tedvīr eyleyen Melik-i ḳadīr, anlara muḳteżā-yı "*ve küllün fī felekin yesbeḥūn*"[787] menzil ü mesīr taḳdīr ėdip merraten baʻde uḫrā, beyne'l-ḫalāyıḳ ḳudretin iẓhār ve defeʻāt u kerrāt ile nefāẕ-ı emr ü meşiyyetin āşikār ėder. Nitekim Nemrūd-ı cebbāra memleketinde bir mevlūd-ı saʻādet-ālūduñ velādet-i vücūdun ʻaṣrında bulunan müneccimīn iḫbār ėdip dėdiler ki: ″Ber-muḳteżā-yı delā'il-i Ḳur'ān, sene-i fülānda bir mevlūd-ı ẕī-şevket ü şān, sāḥa-i zemīnde ʻayān olup dīn-i ʻabede-i aṣnām u evṣāna muḫālefet ve gebrān u muġānıñ dīdene-i ʻatīḳalarına muḫāṣamat ü münāzaʻat ityān ėder.″ Ol ḥīnde, Nemrūd-ı merdūd-ı bed-āyīn anlara dėdi ki: ″Ol dediğiñiz mevlūd-ı ḫuṣūmet-rehīn ḳanḳı ehl-i beytde ẓuhūr ėdeceğin baña tebyīn ve ḳanḳı eyyām ü ezmānda neşv ü nemā bulacaġın ėyüce taʻyīn ėdiñ!″ Anlar daḫi ʻalā vechi't-taḥḳīḳ beyāna ʻadem-i ḳudretlerinden, vüzerā vü nüdemāya ol senede vilādet ile rū-nümā olan eṭfāl-i bī-mecāli ḳatl ü istīṣāl ile iẓhār-ı maḳāl eylediler. Ẓannėtdiler ki ol zümre-i maḳtūl içinde mevlūd-ı meẕkūr mevcūd bulunup bu ṭarīḳ-ile emniyyet ü ārzūları ḥuṣūl bula. Bilmezler ki ḳażā-yı muḥtemm-i Rabbānī ve ʻilm-i sābıḳ-ı Sübḥānī **[111ª]** muḳteżāsınca vāḳıʻ olacaḳ maḳdūr-ı Yezdānī, *lā māniʻa li-ʻaṭā'ihi ve-lā rāddeli-ḳażā'ihī*[788] minvālince elbetde vāḳıʻ olur. Ve ber-mūceb-i "*Vallāhu ġālibun ʻalā emrihī*[789]*,* fermān-ı Melik-i müsteʻān, lā-meḥāle yerin bulur. Lākin Nemrūd-ı ḫabāṣet-ālūd, ol melʻūn u maṭrūdlarıñ tedābīr-i bī-sūdlarıyla ʻamel ve ol sene sāḥa-i vücūda vażʻ-ı ḳadem ėden mevālīd-i bī-cürm ü günāhı ḳatl u iʻdāma maḥal gördü. Lākin ol ḥafīẓ u ʻalīm, cenāb-ı ḫalīlullāh-ı İbrāhīm'i, anlarıñ mekā'id ü ḥīlelerinden āsūde vü selīm eyledi. Ve ber-īn-nesaḳ, ehl-i tevārīḫ u ḳıṣaṣ ʻindinde meşhūr u müttefaḳdır ki, Firʻavn-ı bī-ʻavne ḥażret-i Mūsā bin 'İmrān'ıñ mevlidin müneccimīn-i kāẕibīn taʻyīn ėtdiklerinde, evlād-ı benī İsrā'īl'i ḳatl ü iʻdām ile teẕlīl ėtmişken yine ol dānā-yı ḥalīm, cenāb-ı Neciyy ü Kelīmin ol varṭa-i ʻaẓīm ve ʻaẕāb-ı elīmde emīn ü selīm eyledi. Nitekim "*Ve nurīdü en nemünne ʻale'lleẕīne's-tuḍ'ifū fi'l-arżi ve nec'alehüm e'immeten ve nec'alehümü'l-vāriṣīn.*[790] *Ve nümekkinü lehüm*

[787] "Her biri bir yörüngede yüzmektedir." (Yâsin 36/40)
[788] Onun verdiğini engelleyen ve hükmünü geri çeviren yoktur. (Dualarda Allah'ı vasfederken kullanılan, Cevşen'de ve Arefe Duasında da geçen bir cümledir.)
[789] "Allah, işinde galiptir." (Yûsuf 12/ 21)
[790] "Biz ise, istiyorduk ki yeryüzünde ezilmekte olanlara lütufta bulunalım, onları önderler yapalım ve onları varisler kılalım." (Kasas 28/5)

fi'l-arżi ve nüriye Fir'avne ve Hāmāne. Ve cünūdehümā minhüm mā kānū yaḥẕerūn[791] naẓm-ı 'ibret-nümūnu, bu müdde'ānıñ ḥaḳīḳatin ya'yīn ü tersīm ḳılmışdır. İşte ey insī, aḥkām-ı nücūm her zamān bu miṯāl ü minvāl üzere cereyān ėdip ḳażā'-i āsumānī vü ḳader-i Rabbānīden bir şey'iñ def'ine imkān olmadıġından, aḳvāl-i kāẕibe-i müneccimīne mu'teḳid olan her ān ḥayrān u sergerdān olur. Pes ḥāl ü şān, bu ṭarz-ı ġarābet-nişān üzere ẓāhir ü 'ayān olur iken, ey bī-iẕ'ān olan za'īm-i insān! Sizler cemī'-i ezmānda müneccimīniñ aḳvāl ü heẕeyānlarıyla iġtirāren izdiyād-ı 'adāvet ü ṭuġyān eyleyip tefekkür ü i'tibār birle cehālāt ü ġaflātıñızdan nedāmet ü istiġfār iẓhār ėtmezsiz de, yine *ānā'e'l-leyl ve eṭrāfe'n-nehār*[792], eṭıbbā vü müneccimīn ve kehene vü mütefelsifīn gibi zümre-i kāẕibīn ü ḫāsirīniñ aḳvāl-i ḍalālet-āyīnleri-ile bizim üzerimize mübāhāt ü iftiḫārıñız iş'ār ėdersiz!" dėdi.

Vaḳtā kim bebġā-i **[111^{b}]** ḥikmet-pīrā, kelimāt-ı ḥikemiyyāt-ı belīgānesin bu tafṣīl-i cemīl üzere edā eylediyse melik-i kiyāset-ārā', za'īmü'l-cevāriḥ olan bebġādan ḥaḳīḳat-i aḥkām-ı nücūmu pürsiş ü istinbā' żımnında bu yüzden gūyā olup dėdi ki: "Ḳable'l-kevn ve'l-ḥuṣūl ma'rifet-i aḥvāl-i kā'inātdan fā'ide vü maḥṣūl nedir ki ol fenniñ ehli istidlālāt-ı zecriyye vü nücūmiyye vü kāhiniyye, ve fāl ü ḳur'a[793], ve ḍarb-ı ḥaṣy[794] ve naẓarun fi'l-keff[795] ve bunlara müşākil ef'āl-i bī-me'āl ile āmāllerin edā ėderler. Ma'a hāẕā bu ṭuruḳāt-ı ma'dūde ile ḥādiṯāt [ü] vāḳı'ātı bilmekde, ol vāḳı'a-yı maḥẕūre ve maḫūfeniñ def'ine imkān ve men' ü ref'ine çāre vü dermān, ḥayyiz-i imkānda değildir." Za'īm-i ṭuyūr cevābda böyle işrāb ėtdi ki: "Ey melik, ol menāḥis ü ḥavādiṯi def' ve andan teḥarrüzle ġā'ile-i hā'ilesin ref' mümkündür.[796] Ammā şol vech-ile değildir ki ehl-i nücūmdan iltimās u ṭaleb, ol ḫuṣūṣ-ı ma'hūdda iḫtirāz ü herb eyledikleri maḳṣūd u maṭlabları vücūd-peẕīr ola." Yine melik dėdi ki: "'Acabā anlardan böyle ḥādiṯātda kimlerden iltimās olunur ve ne ṣūret-ile

---

[791] "Yeryüzünde onları kudret sahibi kılalım ve onların eliyle Firavun'a, Hâmân'a ve ordularına, çekinegeldikleri şeyleri gösterelim." (Kasas 28/6)

[792] Bizdeki gece gündüz (sürekli) ikilemesine karşılık kullanılır (Al-maany Sözlük, 08.08.2023). Ayrıca bu ifade, Tâhâ Suresi 130. Ayette geçen "Ânâ'i'l-leyli fesebbih ve atrâfe'n-nehâri (ecenin bir kısım saatleri ile gündüzün etrafında (iki ucunda) da tesbih et)" ifadelerine telmihte bulunulmuştur.

[793] Seçim yapılması gereken yerlerde baş vurulan tâlihe dayalı usûl, ad çekme. (Can, 2019, 209)

[794] Okyanus Tercümesi'nde çakıl taşlarını ayakla geri çelme" anlamıyla yer almaktadır (Kamus-YEK, 21.11.2021).

[795] Metinde aslen omuz anlamında gelen "kitf" kelimesi yazılıdır. Fakat tercümenin kaynak metni olan İhvânu's-Safâ risalelerinde burası "keff (el)" olarak geçmekte, "ele bakmak" gibi motomot bir anlamı olup el falını işaret etmektedir. Anlam açısından kaynak metindeki keff kelimesinin daha doğru olduğunu düşünmekteyiz.

[796] **Derkenār:** Bu maḳām, mezāliḳ-i aḳdām ü muḥayyir-i efhām iken nüsḫa-i mü'ellifden daḫi bir "lā"-yı nāfiye sāḳıṭa olup mütercim-i ḥaḳīr 'alel'l-'acele tasṭīr ėderken iḫtilāl me'ālin bilmeyerek taḥrīr eylemiş lākin ba'de'l-im'ān, ḥaḳīḳat-i maḳāl müstebān olduḳda rūy-ı dil-cūy-ışaḥīfe-i tesvīde şāyān olmuşdur. Fe-tetedebber ve lā-taġfil fe-innehū min aġmaži'l-maḥalli. Li-mütercimihi'l-ḥaḳīr.

def‘ ü iḫtirāza çāre bulunur?″ Za‘īm dėdi ki: ″Ḫālıḳ-ı nücūm olan Rabbü’l-‘ālemīnden isti‘āne ve anları müdebbir ü müdīr olan melik-i mu‘īnden istiġāṣe birle olur ki, ṣıdḳ-ı ṭaviyyet ile isti‘māl-i sünen-i nevāmīs-i ilāhiyye ve ez-dil ü cān edā’-i aḥkām-ı şerāyi‘-i nebeviyye ile olur ki, tażarru‘ u büḳā ile fi’ṣ-ṣubḥ ve’l-mesā’ münācāt u du‘ā ve ṣıyām u ṣalavāt ve ḳarābīn ü ṣadaḳāt ve mülāzemet-i büyūt-ı ‘ibādāt birle vaẓā’if-i ‘ubūdiyyeti edā ėdip cenāb-ı perverdigār u Ġaffār’a tażarru‘ u ibtihāl ü istiġfār ve def‘-i ṣarfı için teẕellül ü meskenet iẓhār ėdip ricā’-i ḫayr u ṣalāḥ ve tevaḳḳu‘-ı fevz ü felāḥ ėdeler. Zīrā ki, delā’il-i nücūmiyye-i zecriyye, ḳable’l-kevn, Rabb-i nücūmuñ zamān-ı müstaḳbelde işleyeceği kā’ināt u vāḳı‘ātdan ḫaber vėrir. Ve ol seyyārāt u ṣevābitiñ ḫālıḳ u muṣavviri ve müdebbir ü müdīri olan Ḥakīm ü Ḳadīr’iñ ḥikem-i ḫafiyyesin bildirir. Pes lāyıḳ u aḥrā ve elyaḳ **[112ª]** ü sezā olan fevḳa’l-felek ve’n-nücūm bulunan rūḥāniyyāt-ı ‘āliyātdan istimdād eylemek iḫtiyārāt[797]-ı nücūmdan isti‘āne vü istirṣādan her vech-ile evlādır. Zīrā ki, iḫtiyārāt-ı nücūmiyye, emr-i ḳalīl-i cüz’iyyeden olup ba‘ż-ı mücibāt-ı aḥkām-ı kā’inātı ve edvār-ı ḳırānāt ve ṭavāli‘ ü sinīn u şuhūrda olan ictimā‘ātdan ṣādır olan ḫālātı ve mevālīdde bulunan istiḳbālātı ref‘ ü def‘ eylemesi ḳalīlü’n-nef‘ ve’l-cedvā olduġu bu fenne ‘ārif olanlara rūşenādır.″ Ve yine melik dėdi ki: ″Aḥkām-ı şerāyi‘-i nebeviyye, sünen-i nevāmīs-i ilāhiyye şerā’iṭi üzere mer‘iyye olduḳda ‘ilm-i ezeliyye-i Rabbāniyyede vuḳū‘u muḫtemm olan emr-i ma‘lūm, def‘ olunmaġa mecāl muḥāl değil midir?″ Za‘īm dėdi ki: ″Ne‘am, vuḳū‘u meczūm olan şey’-i ma‘lūm, elbetde hayyiz-i vücūda gelmek ‘inde’l-‘uḳalā müttefaḳ u mersūmdur. Lākin vaḳt olur ki cenāb-ı Erḥamu’r-rāḥimīn edell-i ed‘iye vü istiġfāra mülāzımīn olan ‘ibād-ı ṣāliḥīni ḫavādiṣ-i zamān u zemīnden sālim ü emīn ėder. Şol vech-ile ki, ol şürūr u mażarrāt, ṣalāḥ u ḫayrāta mübeddel ve nuḥūsāt u mużāyeḳāt, su‘ūd u müberrāta muḥavvel olur.″ Melik dėdi ki: ″Bu mādde-i müşkile vü mes’ele-i mu‘ḍıleyi bize aṣlı ile beyān eyle ki kemāl-ile vüṣūḳ u iṭmīnān ḥāṣıl ola.″ Za‘īm dėdi ki: ″Ne‘am eyyühe’l-melik! Naẓar eyle ki Nemrūd-ı cebbāra müneccimīn ü kehene, ber-muḳteżā-yı ḳırān u edvār, taḥdīṣ ü iḫbār ile dėdiler ki, ‘rūy-ı arżda bir mevlūd-ı necābet-ḳarīn mevcūd olacaḳdır ki, anıñ dīn ü āyīni dīdene-i ‘abede-i aṣnāma muḫālif ü mu‘ānid[798] ve aña İbrāhīm ü Ḫalīl nām u ad olur. Bu ḫaber-i meḫāfet-bünyāddan Nemrūd-ı ḍalālet-mu‘tād, dīn ü memleketi ve cünūd u ra‘iyyeti ‘urża-i nuḥūs u fesād olacaġın fikriyle ḫā’if ü nāṣād olup ol fi‘l-i şenā‘at-kirdāra ictisār eyledi. Eğer ol ḍāll-i bed-nihād, dergāh-ı Perverdigār-ı ḫālıḳu’l-‘ibāda ilticā ve ṣubḥ u mesā, ez-dil ü cān istiġfār ile isti‘fā vü du‘ā

[797] Yıldızlardan, bir işin şu günde veya bu günde yapılacağına yâhut yapılamayacağına dâir çıkarılan ve takvimlerde bu isimle gösterilen hükümler. (Kubbealtı Lügatı, 08.08.2023)
[798] Metinde hatalı olarak mu’nâd biçiminde yazılmıştır.

eylese idi, kendiye ve ra‘iyyetine sa‘ādet ü selāmet rū-nümā olup **[112b]** ḫayr u ṣalāḥ ile minhāc-ı İbrāhīmiyyeye duḫūle ḥarī vü sezā ve dünyā vü ‘uḳbāda nā’il-i derece-i ‘ulyā olurdu. Ve hākeẕā Fir‘avn-ı mütekebbire, kehene vü müneccimînden niçe menḥūs u müdbir, mevlid-i Mūsā bin ‘İmrān’ı muḫbir olduḳlarında tedābīr-i bāṭıla vü tekālīf-i ‘āṭılaya mübāşir olmayıp ol melik-i ḳādir, dergāhında ḫayr u ṣalāḥ ve fevz ü felāḥ ricāsına mülāzım ü mübādir olsa idi, elbetde cenāb-ı Kelīm, bī-reyb ü meyn, kendiye ḳurretü’l-‘ayn olup cünūd u a‘vānı daḫi ‘ār u şeynden ḫalāṣ ve civār-ı Raḥmān cümlesine cāy-ı menāṣ olurdu. Nitekim ḳadr ü şân-ı rāsiyeye rāḳıye olan imra’et-i Fir‘avn ki, nām-ı iştihār-ı benāmı Āsiye’dir, “*Ve ḍaraballāhu meṯelen lilleẕīne āmenu’m-ra’ete Fir‘avne iẕ ḳālet Rabbi’bni lī ‘indeke beyten fi’l-cenneti ve neccinī min Fir‘avne ve ‘amelihī ve neccinī mine’l-ḳavmi’ẓ-ẓālimīn*[799] naẓm-ı mübīni muḳteżāsınca maẓhar-ı ‘ināyet-i Rabbü’l-‘ālemīn olmaḳ ricāsıyla dergāh-ı Erḥamu’r-rāḥımīne du‘ā vü enīn eyledi. Ve yine Fir‘avn’a eḥabbu’n-nās olan şaḫṣ-ı sa‘ādet-istīnās ki, Ḳur’ān-ı kerīmde ḥaḳḳında ṯenā-i İlāhiyye vü sābāş-ı Rabbāniyye vārid olmuşdur ki, “*Ve ḳāle racülün mü’minün min āli Fir‘avne yektümü īmānehū e-taḳtülūne racülen en yeḳūle rabbiyallāhu*[800] naẓm-ı kerīmi, bī-iştibāh delīl ü güvāhdır. Pes bu iki ẕāt-ı sütūde-ṣıfāt, ḫālıḳu’l-arż ve’s-semāvāt cānibinden nā’il-i fevz ü necāt olduḳları istiġfār u du‘ā vü münācāt ile daḳḳ-ı bāb-ı ḳādıyu’l-ḥācāt ėtdikleridir. Ve bundandır ki ḳavm-i Yūnūs ‘aleyhi’s-selām evvel vehlede dīn-i metīn-i Ẕü’n-nūn’a[801] mūnis olmayıp ol nebī-i ẕī-şān, kemāl-i işmi’zāz u iyās ile cānib-i baḥre girīzān ve ilā mā-şā’allāh, baṭn-ı ḥūtda iskān eyledikde muḳaddime-i ‘aẕāb olan ẓulle-i ma‘hūde-i pür-‘iḳāb bi’l-cümle o ḳavmi iḥāḳa vü iḥāṭa eyledikde ḫālıḳu’n-nücūm ve’l-eflāke ‘an ṣamīmi’l-ḳalbi rücū‘ u inābe ve ol Rabb-i raḥīmden me’mūl-i isticābe ėtdiklerinde ol ‘aẕāb-ı hā’ilden ḫalāṣ ü necāt, fi’l-ḥāl anlara ḥāṣıl olup maḳbūl-ı **[113a]** dergāh-ı ilāh olmaḳ devletine nā’il ü vāṣıl oldular. Pes bu tefaṣīl-i ‘acībe vü rivāyāt-ı laṭīfeden fehm olundu ki, ‘ilm-i nücūmuñ fevā’id-i vefīresi ve ḳable’l-vuḳū‘, ḥavādiṯ-i müstaḳbeleden taḥarruz ü tevaḳḳīniñ menāfi‘ ü müntecesi[802] der-kār ve nüḥūs ü şürūr su‘ūd-ı mevfūra mübeddel olduġu āşikār oldu. İşte bu ecildendir ki, ḥażret-i Mūsā bin ‘İmrān –‘aleyhi ṣalātü’r-Raḥmān- benī İsrā’īl’e şöyle vaṣiyyet ü naṣīḥat eyledi ki, her ne zamān ḥavādiṯ-i devrān ü nevā’ib-i ḥidṯāndan ḫā’if ü

[799] “Allah, iman edenlere ise, Firavun’un karısını örnek gösterdi. Hani o, “Rabbim! Bana katında, cennette bir ev yap. Beni Firavun’dan ve onun yaptığı işlerden koru ve beni zalimler topluluğundan kurtar!” demişti.” (Tahrîm 66/ 11)

[800] Firavun ailesinden olup, imanını gizleyen bir mümin adam şöyle dedi: Siz bir adamı “Rabbim Allah'tır” diyor diye öldürecek misiniz? (Mü’min 40/28).

[801] Yûnus peygamberin Kur’an’da geçen “balık sahibi” anlamındaki sıfatı. (Harman, 05.11.2023)

[802] “Müntec (ürün, hâsılat)” kelimesinin bu şekilde bilinen bir çoğulu bulunmamakta olup mütercimin tasarrufuyla gerçekleşmiş olması ihtimal dahilindedir.

hirāsān olursañız ki, ol ḳaḥṭ u ġalā' ve ġalebe-i a'dā ve devlet-i eşrār ve meṣā'ib-i aḫyārdır, pes öyle hengāmda iḫlāṣ-ı tām birle dergāh-ı Melik-i 'allāma taẕarru' u du'āya ḳıyām ve iḳāmet-i sünen-i Tevrāt'a devām ve ṣalavāt u ṣadaḳāt ve ḳarābīn ü tevbe ve bükā vü nedāmete iḳdām ėdiñ tā ki ol Perverdigār-ı raḥīm, sizleriñ ṣıdḳ-ı ḳulūbuna vü ḫulūṣ-ı niyyātına 'alīm ola. Elbetde ol meṣā'ibi üzeriñizden def' ü ref' ėdip ḫavf u ḥaẕer ėtdigiñiz elem ü kederden sizleri emīn ü selīm ėder. Ve 'alā hāẕā vaḳt-i ebi'l-beşerden cenāb-ı ḫātem-i enbiyānıñ zamān-ı sa'ādet-küsterlerine gelince sünnet-i enbiyā ve 'ādet-i evliyā vü aṣfiyā bu nehc-i ḳavīm üzere olduġu kütüb-i felāsife vü ḥukemāda ketb ü imlā' olunmuşdur. Pes aḥkām-ı nücūm ile ḥavādiṯ-i eyyāma istidlāl ve nevā'ib-i edvārdan taḥarrüz ü ictināba istiḳbāl mu'tād-ı erbāb-ı kemāl olduġu bī-ḳīl ü ḳāldir. Lākin 'uḳūl-i mücerredelerine mağrūr olan müneccimīn-i memkūrīn-i pür-şürūruñ kütüb-i nücūmiyyelerinde meṣṭūr olan ṭarīḳ-i meşhūr ile olmayıp, belki ilticā'-i dergāh-ı Rabb-i Ġafūr ile ola ki, tafṣīli ānifen meẕkūr olaraḳ mürūr eyledi. Zīrā anlar mücebāt-ı aḥkām-ı felekiyye-i külliyeden ḳuvvet-i ṭāli'-i cüz'iyye ile iḫtirāz ėtmeği ifrāz ėtmişlerdir. 'Acabā aḥkām-ı külliye üzerine mādde-i cüz'iyye ile fevz ü ẓafer nice mümkin olur? Ve Rabbü'l-felek üzerine yalñız felek ile isti'āne **[113^{b}]** nice vücūd bulur? Belki 'avn-i Rabbü'l-felek ile aḥkām-ı felek üzerine ġālib olmaġa ṭālib ü rāġıb olurlar. Nitekim ḳavm-i Yūnus ve ḳavm-i Ṣāliḥ ve ḳavm-i Şu'ayb bu ṭarīḳ ile ḫalāṣ olduḳları bī-şekk ü raybdır.[803] Ve hākeẕā müdāvāt-ı marżā ve e'illā daḫi ancaḳ ol Ḫālıḳu'l-berāyā vü Bāri'ü'l-arż ve's-semā cānibine, bi-ḫulūṣi'l-cenān du'ā ve ol dergāh-ı vālā-cāhdan keṯf-i kürbet ve necāt-ı ġummet ü ṣıḳlet için su'āl ü ricā' iledir. Nitekim cenāb-ı Ḫalīlü'r-Raḥmān, bu ṭarīḳ ile dā'-i 'uḍāle 'ilāc u dermān bulduġun ol melik-i müste'ān Ḳur'ān'da "*Elleẕī ḫaleḳanī fe-hüve yehdīni. Ve'lleẕī [hüve] yuṭ'imünī. Ve yesḳīni. Ve iẕā meriżtü fe-hüve yeşfīni.* [804] naẓm-ı mübīni ile ibāne vü i'lān eyledi. Pes 'āḳıla lāyıḳ ve münāsib ü muvāfıḳ değildir ki umūr-ı külliyede aḥkām-ı cüz'iyye-i nücūmiyyeye rücū' ėde ve ṣan'atında cāhil ü 'āṭıl olan eṭıbbā'-i saḳīmetü'l-ārānıñ ḳavl-i müşevveşine gide. Zīrā bu miṯilli ṭabīb-i bī-ḥāṣıl, ma'rifet-i Rabbü'ṭ-ṭabī'atden sāhī vü ġāfil olup luṭf-ı ṣan'atın ve riḳḳat-i ḥikmetin bilmediğinden devāsından bür' ü ṣıḥḥat ḥāṣıl olmaz. Görmez misin ki ekṯer enām, ibtidā-i emrāż u ālāmda eṭıbbāya i'timād-ı tām birle ṭaleb-i çāre vü dermāna ḳıyām ėderler. Ḳaçan üzerlerine menfa'at-i devā' vü 'ilāc istiṭāle vü ta'aḫḫur bula, ol zamān iẓhār-ı ye's-ile pür-inzi'āc olup, *"Eş-şāfī, hüva'llāh"*[805] medlūlunca

[803] Reyb yazımı yerine "rayb" şekli, "Şu'ayb" kelimesiyle oluşturulmaya çalışılan ses uyumu neticesinde tercih edilmiştir.
[804] "O, beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir. Beni yediren, içiren O'dur. Hastalandığım zaman bana şifa veren O'dur." (Şu'arā 26/ 78-79-80).
[805] "Şifa veren Allah'tır" (Süyûtî, "Camiüssağir", 1445).

bārgāh-ı müsebbibü'l-esbāba inābet birle ol mücībü'l-mużṭarrīn ḥażretleriniñ mescid-i ‘ubūdiyyetinde iḳāmet ėderler. Vaḳt olur ki, Riḳā‘[806] u Ṭurūs üzerine ed‘iye-i me’s̱ūre-i şifā-me’nūs taḥrīr ėdip, ḥīṭān-ı mesācide vü esāṭīn-i ma‘ābidde rabṭ u bend ėdip nekāl-i dā’-i ‘uḍālden ol ḫālıḳ-ı bī-zevāle sırren ve cehren bükā’ vü du‘ā ve *"Raḥimallāhu li-men da‘ā bi’l-mübtelā"*[807] edāsın güyā olaraḳ bes̱s̱-i şekvā ėtdiklerinde ol dā’-i ‘asīrü’d-devādan bür’ ü şifā’ bulurlar. Fe-‘alā hāz̲ā, def‘-i mażārr u beliyyāt ve mücibāt-ı aḥkām-ı külliyātdan ki, muḳteżā’-i ṭavāli‘-i ḳırānāt ve teceddüd-i sinīn u şuhūr **[114ª]** ve ictimā‘ātdır. Ve andan istifāde vü isticābāt-ı du‘ā için iḫtiyār-ı evḳāt ve ṭaleb-i ġufrān için ol mücībü’d-da‘avāt ḥażretleriniñ dergāhına taḳdīm-i es̱niye vü münācāt olunduḳda, ol Kerīm ü Raḥmān, ḫavf u ḥaz̲er ėtdikleri beliyye-i pür-aḥzāndan necāt u ẓafer iḥsān ėdip luṭf-ı bī-pāyānından anları keyfe mā-şā’ mesrūr u şādān ėder. Ve bu ma‘nāda kütüb-i aḳdemīnde ketb ü imlā ve zübür-i evvelīnde bu vech üzere iḫbār u inbā olunmuşdur ki, mülūk-ı sālife vü selāṭīn-i māżiyeden bir melikiñ zamānında bir ḥādis̱e-i pür-ġā’ileniñ ẓuhūr u ḥudūs̱un ol ḥīnde mevcūd olan kehene vü müneccimīn iḫbār ve ehl-i medīneniñ erkānından ba‘ż-ı küberānıñ helāki ṣūretin delā’il-i nücūmiyye ile ibdā vü iẓhār eylediler. Pes ol melik ne vech-ile ve ḳanḳı dürlü sebeb-ile vuḳū‘ bulacaġın anlardan pürsān olduḳda ‘alā vechi’t-tefāṣīl fehm ü dirāyet ėdemediklerinden bir sulṭān-ı pür-ṣalābet ü z̲ī-şevket ẓuhūr ėdeceğin ḥasbü’l-fen irā’et ėtdiler. Yine ol melik anlara su’āl eyledi ki: "Anıñ vuḳū‘u zamānı ‘acabā ḳanḳı māh ü sāldir?" Cevāb vėrdiler ki: "İşbu senede fülān māhda vuḳū‘ bulmasın taḥḳīḳ ü iktināh ėtdik." Pes melik, ehl-i re’y ü müşāvere ile taḥarruz ü ictināba dā’ir encümen-i muḥāvere tanẓīm ėtdikde ehl-i vera‘ u dīn olan ‘ibād-ı mütteḳīn, şöyle ta‘yīn ü tebyīn ėtdiler ki: "Melik-i reşādet-āyīn ve ahālī-i medīne bi-küllihim ecma‘īn, bir ṣaḥrāya ḫurūc u bürūz ėdip varalar ve dergāh-ı ḳāḍıyu’l-ḥācāta bi’n-niyyāti’l-ḫāliṣāt yalvaralar tā ki aḥvāl-i ‘ibāda dānā vü ‘ārif olan Rabb-i Ra’uf u Melik-i ‘aṭūf üzerimizden ol beliyye-i ‘aẓīmeyi dāfi‘ ü ṣārif ola." Pes melik anlarıñ müşāveresin cān u dilden ḳabūl ėtmek-ile ol māh ol ṣaḥrāda meydān-ı ibtihālde müs̱ūl ėdip ek̲ser ehl-i belde ile bi-ḫulūṣi’b-bāl ricā’ vü niyāz ve dest-i du‘āyı ḳıbel-i refī‘ü’d-derecāta bāz ėderek ol gėce anda istircā’-i emniyyet birle beytūtet ėtdiler. Lākin ḳavl-i müneccimīn birle mümterīn[808] **[114ᵇ]** olanlardan bir gürūh-ı żāllīn, derūn-ı medīnede ḳarār u temkīni taḥsīn ėtdiler. Pes ol gėce içinde bir maṭarr-ı ‘aẓīm ü seyl-

[806] Yāḫūd z̲ātü’r-Riḳā‘. Medīne-i münevvereden 3 mil mesāfede vāḳı‘ bir mevżi‘ olup hicret-ü nebeviyyeniñ dördüncü senesinde ḥażret-i faḫr-ı kā’ināt efendimiz bu maḥalde Ḳureyş’e ḳarşı ġazā buyurmuşlardır. Kâmûs-ı Âlâm. (Osmanlıca Sözlükler, Kâmûs-ı Âlâm, 08.08.2023).

[807] Bir hastalığa mübtela olan için dua edene Allah rahmet etsin.

[808] Bu kelime tercümede “muġterrīn” biçiminde yer almış olup anlam olarak bağlama uymamaktadır. Kaynak metinden de yararlanarak kelimenin doğru şekli tercih edilmiştir.

i ‘arim-i ‘amīm peydā olup ol medīne meṣabb-ı māda inşā vü binā olunmaġla derūnunda bulunan mu‘ānid ü muḫālif bi’l-cümle ‘urża-i helāk u tebār ve ṣaḥrāda mevcūd olan ṣuleḥā vü etḳıyā, sāḥil-i selāmetde ber-ḳarār oldular. İşde bunuñ gibi ḥavādiṯ-i zamān, ba‘ż-ı ḳavme muḳteżā’-i ġafletleri iṣābet ve ba‘ż-ı āḫara berāy-ı iṭā‘at, vesīle-i necāt ü selāmet olur. Ve ba‘ż-ı nevā’ib-i zamān vardır ki, aña iḫtirāz u ḥaẕer birle çāre vü dermān, ḥayyiz-i imkānda değildir. Lākin ehl-i ṣadaḳa vü du‘ā ve müdāvim-i ṣıyām u ṣalavāt u ṯenā olanlara bir yüzden āsūdegī vü rehā rū-nümā olur. Nitekim ḥażret-i Nūḥ ‘aleyhisselām, zamān-ı sa‘ādet-nişānlarında vuḳū‘ bulan ṭūfāndan ehl-i īmān pür-emn ü emān ve ehl-i küfrān u ṭuġyān ġarḳ-āb-ı teyyār-ı ḫiẕlāndan olduḳların[809] kelām-ı mecīd-i sübḥānda “*Fe-keẕẕebūhu fe-enceynāhu ve’lleẕīne ma‘ahū fi’l-fülki ve aġraḳna’lleẕīne keẕẕebū bi-āyātinā. İnnehüm kānū ḳavmen ‘amīn*”[810] naẓm-ı mübīni iḫbār u i‘lān eder. Ve daḫi ey insī-i endek-şu‘ūr, ve’y za‘īm-i mütekebbir ü maġrūr, bu daḫi ma‘lūm u meşhūrdur ki, ol seniñ sābıḳan mübāhāt ü iftiḫār etdiğiñ ṭavā’if-i felāsife ve manṭıḳiyyūn u cedeliyyūn-ı şe’āmet-kirdārāniñ mażarrāt u ḫasārları sizleriñ ‘aleyhine olup menfa‘atimize dā’ir eṭvār, bir vech-ile bedīdār olmaz.″ İnsī dėdi ki: ″Vech-i mażarrat ne yüzdendir söyle! Ve anlarıñ şe’āmeti ne keyfiyyet-iledir beyān eyle!‟ Za‘īm dėdi ki: ″Anlar sizleri minhāc-ı müstaḳīmden ıżlāl ve ṭarīḳ-i ṣavābdan izāġa birle iġfāl ėdip aḥkām-ı şerāyi‘de iḫtilāfāt-ı keṯīre ve meyān-ı ḫalāyıḳda meẕāhib-i muḫtelife-i vefīreye düşürmek-ile niçe sāde-dilleriñ ‘aḳā’idini pür-iḫtilāl eylemişlerdir. Görmez misin ki, anlardan ba‘żısı ḳıdem-i ‘āleme ẕāhib ve ba‘ż-ı āḫar heyūlānıñ ḳadīm olmasını ṭālib ve bir fırḳa ḳıdem-i ṣūreti ḳā’il ve bir zümresi daḫi ‘illeteyniñ **[115ª]** ikisiniñ birden ḳıdemin iddi‘āya mā’il ve bir niçeler ḳudemā’-i ṯelāṯe ve erba‘a ve ḫamse ve seb‘aya dek vāfir ḳudemānıñ ta‘addüdün serd ü beyān-ile tevḥīd-i Bārī’den ġāfil ve bir gürūh daḫi ṣāni‘ u maṣnū‘u iḳrār ve ba‘żılar bilā-nihāye ḳudemānıñ iṯbātına ışrār ve bir ṭā’ife mütenāhī olmasın i‘tibār ve bir ṣınıf daḫi muḳırr-ı āḫiret ü ma‘ād ve bir bölüğü daḫi ḥaşr u neşri inkārda ‘inād ve bir ḳabīle daḫi taṣdīḳ-i rusul u vaḥy u kitāb ve bir ālāyı daḫi bu ḫuṣūṣda mübtelā-yı cühūd u ḥayret ve şekk ü irtiyāb olmuşlardır. Ve bunlardan ba‘żısı müdde‘āsın ‘aḳl u bürhān ile iṯbāt ėder ve ba‘ż-ı āḫar daḫi ṭarīḳ-i cehl ü taḳlīde gider. Ḥāṣılı beyne’l-ḫalāyıḳ aḳāvīl-i muḫtelife ve ārā’-i mütenāḳıża-i muḫtelle bī-şümārdır. Niçeleri ḥayret ü şekk ü ẓunūn ile lāyıḳ-ı dāru’l-bevār olmuşlardır. Ammā bizim meẕhebimiz vāḥid ve meslegimiz mütteḥid olup ḫālıḳımız *vaḥdehū lā şerīke leh*[811]

[809] Bu kelime, metinde “olmadıḳların” şeklinde yazılmış olup anlama mugâyir düştüğü için olumlu şekliyle yazıldı.
[810]“Onu yalanladılar; biz de onu ve gemide beraberinde olanları kurtardık, ayetlerimizi yalan sayanları suda boğduk, çünkü onlar kör bir milletti.” (A‘rāf 7/ 64)
[811] O tektir, onun ortağı yoktur.

‘unvānıyla ma‘rūf ve “*Lem-yelid ve lem-yūled”*[812] evṣāfı-y-ıla mevṣūf olmaġla ġuduvv u revāḥda anı tesbīḥ u taḳdīs ve tenzīhde cümlemiz ‘āḳıl u nebīh olup muḥtāc-ı ta‘līm ü tenbīh degülüz. Ve bizler ḫalāyıḳdan bir ferd ü eḥad üzerine mübāhāt ü iftiḫār ėtmeyip “*naḥnu ḳasemnā”*[813] ḥiṣṣesine ḳanā‘at birle rāh-ı ḥırṣ u ṭa‘ma daḫi gitmeyip dā’imā taḥt-ı ḥukūmet-i Melik-i müte‘ālde künc-i rıżā vü teslīmde mekīn ve *li-me ve keyfe ve li-māẕā*[814] i‘tirāżlarından daḫi keff-i lisān ile pür-temkīnleriz. İnsān-ı ġarābet-kirdār ise her-bār aḥkām-ı ilāhiyyeye i‘tirāża ictisār ve ḫāṣā tedbīr ü ṣun‘un taḳbīḥ u tesfīh ile ‘āṣī vü günehkār olurlar. Ve daḫi ey insī-i cehālet-āyīn, ol seniñ muḳaddimen ẕikr eylediğiñ messāḥ u mühendisīn ki, anlara iftiḫār u istikbāra ḳā’il ve berāhīn ü delā’ilde anlarıñ tedḳīḳ ü taḥḳīḳ olması iddi‘āsına mā’il olursun; eger anlar ḥaḳīḳatde ehl-i diḳḳat ve erbāb-ı ẕekā vü fiṭnaṭ olsalardı **[115^{b}]** üzerlerine lāzım u vācib olan ‘ulūm-ı pür-menāfi‘i taḥṣīle mübāderet ve semt-i ṭuġyān u cehāletden mübā‘adet ėderlerdi. Ve fużūlāt u türrehāt-ı ḥukemādan ‘ār ėdip encümen-i muvaḥḥidīne dāḫil olmaġa raġbet ü i‘tibār ṭarīḳine giderlerdi. Lākin anlar dā’imā vaẕīfelerinden ḫāric mesāḥa-i ecrām u eb‘āda mu‘tād ve ma‘rifet-i ru’ûs-ı cibāl ve ‘umḳ-ı ḳa‘r-ı biḥār ve teksīr-i berārī vü ḳıfār ve terkīb-i eflāk u merākiz-i eb‘ād muḥāvere vü mücādeleleriyle ser-defter-i ehli-i ‘inād olurlar. Ve bu cümle ile terkīb-i cesedlerinde bī-şu‘ūr ve mesāḥa-i cüsse vü bedenlerinde ve ma‘rifet-i ṭūl-i maṣārīn ü em‘ā’larında vüs‘at-ı tecvīf-i ḳalb u ṣadrlarında ve keyfiyyet-i dimāġ u ri’e ve mi‘delerinde ve eşkāl-i a‘ṣāb u ‘iẓām ve mefāṣıl-ı eydī vü ercül terkībinde vaż‘ u hindām ne vech-ile sübūt u ḳıyām bulduġun fehm ü ‘irfāndan dūr ve ma‘rifeti aḳreb ü eshel ve ‘ilmi evceb ü ekmel ve nef‘ ü cedvāsı[815] eşmel olan ‘ulūm ü ma‘ārife her yüzden echel olduḳlarından ḫayyiz-i maḳbūliyyetden mehcūr ve ma‘rifet-i esrār-ı Rabbānīyye vü taḥṣīl-i fażā’il-i Sübḥāniyyeye hidāyet ü reşādet bulmayıp bu eşyāya ‘adem-i diḳḳatlerinden ve ta‘allüm-i kütüb-i ilāhiyye vü tedebbür-i āsār-ı nebeviyyeye ḳıllet-i fikretlerinden her yerde ḫor u maḳhūr olurlar. Ve ammā ey insī, ol eṭıbbā vü müdāvīn ile iftiḫār-ı bī-temkīn, ol daḫi bir ḫaṣlet-i pür-nefrīndir. Zīrā mādām ki sizlerde büṭūn-ı raḥibe vü şehevāt-ı mürekkebe ve nüfūs-ı şerihe ve me’kūlāt-ı muḫtelife ki vardır, elbetde ol me’ākil ü meşārib-i mütefennine, müntic-i emrāż-ı müzmine vü mūcib-i asḳām-ı mü’lime ve cālib-i evcā‘-ı mühlike olup eṭıbbā vü ‘aṣṣābīn[816]

[812] “O, doğurmamış ve doğmamıştır.” (İhlâs 112/3)
[813]“Rabbinin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında “biz paylaştırdık (Zuhrûf 43/32) ” ayetindeki vurgulu kısma telmihte bulunulmaktadır.
[814] Nasıl ve niçin.
[815] Kelime metinde ḥadvā şeklinde yazılmış olup cimin noktası unutulmuştur. Anlama göre tamir edilerek cedvâ tercih edilmiştir.
[816] “ Tıbbi otlar satan kişi” manasına gelen kelime aslen bu şekilde olup metinde ise “‘uṣṣāb” olarak yazılmıştır.

olan gürūh-ı ḫāsirīne iḥtiyācıñız der-kār ve isti‘māl-i edviye-i beşī‘aya żarūretiñiz āşikārdır. Şol cihetden ki dekākīn-i ṣaydalānīde ve ebvāb-ı mu‘ālicīnde ancaḳ merīż u saḳīm ve ‘alīl ü zemnā muḳīm olur. Nitekim bāb-ı ehl-i nücūmda menkūb u menḥūs u meş’ūm olanlar mülāzım u müdīm olur. **[116ª]** ma‘a hāẕā, müneccimīn-i kiẕb-āyīn, ḫā’if ü hirāsān olanlara ancaḳ irā’e-i izdiyād-ı naḥs u ḫiẕlān ėderler. Yoḫsa taḳdīm-i sa‘ādete ve te’ḫīr-i menḥasa ve şeḳāvete bir vech-ile muḳābele vü muḳāvemete ḳādir olmayıp ẓann u taḫmīn ile bilā-bürhān ve lā-yaḳīn zuḫruf-ı aḳvāle maġrūr ḳılmaġı her dem kendilere ‘ādet ü āyīn ėtmişlerdir. Ve hākeẕā sizlerden ṭabīb olanlar ‘alīl ü merīż olanları ziyāde ‘illet ü saḳāmet birle iḫāfe ve bī-menfa‘at olan ‘ilācāt-ı beşī‘a vü kerīhe işrābı-y-ıla gün-ā-gün eẕālarla istiḫfāfa sezā görürler. Vaḳt olur geh ‘alīli bir şey’iñ tenāvülünden taḥẕīr ėderler geh ol şeyde anıñ bür’ ü şifāsı kütüb-i mu‘teberelerde taḥrīr ü tasṭīr olunmuşdur. Lākin ber-muḳteżā-yı cehl ü ġabāvet, temyīz-i meyān-ı mażarrat u menfa‘ate ‘adem-i ḳudretlerinden ‘aḳāḳīr bir ḫāṣṣiyyeti semm-i helāhil dėmeğe cesāret ėderler. Eğer ol e‘illā vü zemnāyı ḥükm-i ṭabī‘at ile terk ėtselerdi me’mūldür ki az vaḳtde müntic-i bür’ ü selāmet olurlardı. Pes ey insī-i maġṣūṣ-nihād, eṭıbbā vü müneccimīn ile iftiḫārda ışrār u ‘inād sizleriñ ‘aleyhine olduġu ḥaḳḳında edille vü berāhīn bi-tefāṣīlihā serd ü īrād olunsa idi, taṣdī‘-i ḫullaṣ-ı ‘ibād olurdu. Ammā bizler, eṭıbbā vü müneccimīn sitemine varmazız. Ve dürlü dürlü renc ü ‘illet görmeziz. Aṣlı budur ki bizler ṭa‘ām-ı vāḥidden ve levn ü eḥadden yevmen fe-yevmen ittiḫāz-ı bülġa vü ekvāt ėdip emrāż-ı muḫtelife vü a‘lāl-i mütefennineden selāmet ile ṣaḥīḥü’l-a‘żā vü selīmü’l-ḥālāt olup ne iḥtiyāc-ı eşribe vü tiryāḳāt çekeriz ve ne sizler gibi fünūn-ı müdāvāt ile nefsimizi pür-muḳāsāt ėderiz. Pes bu maḳāma gelince ḳadar tafṣīlen meẕkūr olan aḥvāl-i pürmelāl, bī-ḳīl ü ḳāl şīme-i ẕemīme-i ‘abīd ve bizlerde bulunan sīret-i ḥamīde-i pesendīde-me’āl, erbāb u aḥrāra aḥrā ḫışāl-i sedīd olduġu ‘inde’l-‘uḳalā ẓāhir ü bedīddir. Çünkü **[116ᵇ]** bu maḳūle şe’āmet ü viḳāḥat ile sizler pür-ḳabāḥat iken bī-bürhān u ḥüccet, mücerred bühtān u zūr ile bizim üzerimize müfāḫarata mübāderet, pek büyük cesāret ve maḥż-ı hasāretdir. Ve ammā zümre-i dehāḳīn ü bennā vü neccār ile istikbār u iftiḫār, bu daḫi bir ḥālet-i şeḳāvet-medārdır ki ancaḳ ‘abīd ü eşḳıyāya münāsib olan esve’-i kirdār ve fuḳarā vü żu‘afāya yaḳışır pīşe vü şi‘ārdır. Zīrā anlar aṭvel nehārda meşġūlü’l-ḳalb ü müt‘ibü’l-ebdān olmaġla maġmūmü’n-nüfūs, mu‘aẕẕebü’l-ervāḥ bir gürūh-ı pür-ḫiẕlāndır. Görmez misin ki mesken ü me’men binā ėdip içinde sākin olmazlar ve eşcār-ı müṯmire ġars ėdip ṯimār u fevākihin ictinā ḳılmazlar. Ve cem‘ ėtdikleri mālıñ tenāvülünden maḥrūm ve ta‘mīr-i dār u diyār ile taḫrīb-i ḳubūr ėder bir bölük maḫẕūl ü meş’ūmlardır. Ḥāṣılı emr-i dünyāda, ehl-i kiyāset ve vaẓīfe-i ‘uḳbāda ṣāḥib-i ḫasāret kimselerdir ki, niçeleri cem‘-i derāhim ü denānīr ü metā‘ için esvāḳ u bāzārda yaḳa yaḳaya

gelip ḫalḳ ile cidāl ü nizā‘ ėdip māl-i meksūbun kendi üzerine bile ṣarf u infāḳdan ictināb ü imtinā‘ eyler. Ṣoñra yā zevc imra’sına iddiḫār veyā dāmād u ḥafīdine sebeb-i ḳuvvet ü iḳtidār ḳılıp cānından ziyāde muḥāfaẓa ḳıldıġı nuḳūd-ı bī-şümār, bilmedigi kimseleriñ destinde ḳarār ėder. Kendileri ise fi’l-leyli ve’n-nehār vakt-i memāta ḳadar bir ḳarārda ber-ḳarār olmayıp bir yerde istiḳrār ėtmedikleri pek āşikārdır. Ve ammā ṭā’ife-i neccār ile iftiḫār, bu daḫi *sāḳıṭun ‘ani’l-i‘tibār*[817]dır. Zīrā ki anlar ḥelāl ü ḥarāmdan bir miḳdār nesne taḥṣīline ibtidār ėderlerse daḫi anıñla binā’-i dekākīn ü ḫānāt ve imlā’-i ḫazā’in ü enbārāt ėdip şol rütbe iḥtikāra ışrār ėderler ki kendi nefslerine ve ehl ü evlād u cīrānlarına mużāyaḳaları **[117ª]** āşikār olup fuḳarā vü mesākīn ve yetāmā vü ‘ācizīn, bey‘ ü şirāsından menfa‘at görmeyip ‘āḳıbetü’l-emr cümleten vāḥideten ol emvāl ü eṩḳāl yā ḫarḳ veyā ġarḳ veyā seriḳa veyā muṩādere birle tażyīḳ veyā ġanāyim-i ḳuṭṭā‘-i ṭarīḳ olur. Ṣāḥib-i māl ise dünyā vü uḳbāda maṣā’ib ü aḥzān ile pürmelāl ve ṣadaḳa vü zekātın ‘adem-i i‘tā sebebiyle ‘aẕāb-ı ‘iḳāb içinde mübtelā-yı şikence-i aġlāl ü enkāl olup ḳalır. Ve eytām u erāmile birr ü iḥsāndan ẕerre nişān göstermediğinden zād-ı ma‘ād ve taḳdīm-i mālzeme-i yevm-i tenād vaẓīfelerine ihtimāmı i‘tiyād ėtmediginden vādi-i ḫüsrān-ı ebedīde hem-nişīn-i ehl-i ḍalāl ve veyl[818] ü ġayyāda şeyāṭīn ü meredeye pāy-māl olur.

Ve ammā ey insī-i müttehim, ol ẕikr ėtdigiñ erbāb-ı mürüvvet ü ni‘am ve aṣḥāb-ı ‘aṭūfet ü kerem, o daḫi bir ḫaṣlet-i mübhemdir. Zīrā ki eger anlarda luṭf u keremden bir şemme ve inṣāf u merḥametden miḳdār-ı ẕerre bir nebẕe bulunsa idi, evlād-ı iḫvān u cīrāndan fuḳarā vü eytām gördüklerinde ẕevḳ ü ‘ıyş ü zindegānīden se’āmet birle pür-ālām ve ebnā’-i cinslerinden ciyā‘ u merżā vü ‘urāt ü zemnāyı esvāḳ u ṭuruḳātda maṭrūḥ gördüklerinde kemāl-i ḥüzn ü esef birle mübtelā-yı ġumūm u esḳām olurlardı. Ma‘a hāẕā bu meẕkūr ‘aceze vü e‘illā, kendilerinden bir köhne kisve vü ḫırḳa su’āl ėtdiklerinde bir vech-ile rūy-ı iltifāt ü merḥamet ve taḥannün-i re’fet göstermeyip nāle vü enīnlerin istimā‘ u ışġā ėtmezler. Eğer anlar *"Ülā’ike ke’l-en‘āmi bel hüm eḍall."*[819] serzenişine maẓhar u maḥall olmasalardı, leẕẕāt-ı dünyā anlar için ne ṭarīḳ-ile eleẕẕ ü aḥlā olurdu? Ve ammā küttāb u ‘ummāl ve aṣḥāb-ı devāvīn ki anlar ile tefāḫuru kendiñize her dem ‘ādet ü āyīn ėtmişsiz. Ammā eşrār-ı beşerle iftiḫār ne sebeb-ile ‘uḳalāya lāyıḳ u sezā-vār olur ki, anlar sā’irleriñ ıżrārına **[117ᵇ]** ḳudret ü miknet bulamadıḳları ṣūretde ma‘ūnet-i ḳalem ü kitābet ile hezār

[817] İtibârdan düşmüş.
[818] Aslen “yazıklar olsun/vay ki..” anlamlarına gelen bu kelimenin anlam dairesine, Kâmûs-ı Muhît Tercümesi’nde de geçtiği üzere cehennemde bir dere, kuyu adı veya cehennemin kapısı rivayetleri de eklenmiştir (Kamus.yek.org.tr, Kâmûs-ı Muhît Tercümesi, 01.08.2023).
[819] ″İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdadırlar.″ (A‘rāf 7/ 179)

ḥīle vü mekīdet ṭarīḳine müsāra‘at ve taḥṣīl-i ḥuṭām-ı dünyāya cevdet-i temyīz ü fikret ile pek diḳḳat ėderler. Ez-cümle anlardan biri iḫvān u aṣdiḳādan birine zuḫruf-ı ḳavl ile mürāselāt ve ketb ü imlā’-i mükātebāt ėtdikde elfāẕ-ı müsecce‘a vü kelimāt-ı müşebbe‘a ve ḫiṭābāt-ı faṣīḥa vü mülāṭafāt-ı belīġa birle taḥrīr ve niçe cinās u īhām ile ġarā’ib ü ‘acā’ib tasṭīr ėderler. Ma‘a hāẕā, ḫufyeten anlarıñ zevāl-i ni‘metin hetk-i ḥürmetin mūcib olan ḥiyel ü ḫud‘a ṭarīḳine giderler. Şöyle ki ne ṭarīḳ-ile muṣādere-i emvāl ve ne ṣan‘at-ile ber-geşte-ḥāl ėdelim?″ dėyü ṭūl-i tedebbür ü te’vīlāt-ı nā-be-cā ile bu ḫuṣūṣu ġāyet-ile te’emmül ü tefekkür ėderler. Ve ammā ṣol ‘ubbād u ḳurrā ki anlar ṣūret-i aḫıllāda iştirā ve hey’et-i e‘izzāda eẕillālardır, sizler ise anları zümre-i aḫyārdan ve ṭā’ife-i ebrārdan ẓann-ile isticābe-i ed‘iyelerine nigeh-dār ve maḳbūliyyet-i şefā‘atlerine ṭama‘kār olursuz. Ḥālbuki anlar iẓhār-ı vera‘ u ḫuşū‘ ve irā’e-i taḳvā vü ḫużū‘ ėdip tenessük ü taḳaşşüflerinde müta‘assifler ve tebaṣbuṣ u temelluḳlarında mutaṣallifdir ki eṣvāb-ı ḫilḳat ü pūsīdeleri ve sāḫte teşmīr-i izār u serāvīl ėtmeleri ve ṣūf u ṣa‘r u elbise-i ḫaşine giymeleri ve ṭūl-i ṣamt ile boş yere baş eğmeleri, anlarıñ her yüzden kiẕbine ‘alāmet ve ṭarīḳ-i tefaḳḳuh-i dīniyye vü aḥkām-ı şer‘iyyeyi terk ėtdiklerine delālet ü emāretdir. Zīrā anlar ne tehẕīb-i aḫlāḳ ėderler ve ne ıṣlāḥ-ı nefs için bir mürşid yanına giderler. Ṣūretā nāmūs-ı enbiyā ile ‘āmil ve keṣret-i rükū‘ u sücūd birle ‘ābid-i kāmil görünürler. Bu vech-ile ki āṣār-ı sücūd cebhelerinde yer ėtmiş ve riyā vü süm‘a ile terk-i ekl ü şürb ėtmeden çehre-i bī-behrelerinden nūr-ı ṣadāḳat ü iḫlāṣ silinip gitmiş ve dehānları **[118[a]]** ṣıyām-ı kiẕb-irtisāmdan ḫuşgī birle pür-tāb ve ẓuhūrları kemāl-i bī-mecālīden inḥinā ile mānend-i ḥā’iṭ mā’il-i iḥdīdāb ile görünürse daḫi ṣanmañız ki ḫulūṣ-ı ḳalb-ile olan ‘ibādet-ile böyle ḥālete yetmişler; belki anlarıñ ḳulūbu her ṣınıfa ‘adāvet ü baġżā ve bā-ḫuṣūṣ kendi cinslerine ḥıḳd ü ḥased ve nā-ber-cā birle ṭolmuş ve ekṣerīsi daḫi niçin İblīs ü şeyāṭīn ü ferā‘ine ve mütemerridīn ve küffār ü füccār ve füssāḳ u eşrār ḫalḳ olunmuş dėyü gūn-ā-gūn vesveselere dūş olmuş ve bu miṣilli ḫaẕele vü mübteẕele gürūhuna ol Melik-i ḫallāḳ niçin sevḳ-i ṭa‘ām u erzāḳ ėder dėyü hāşā ḥikem-i ilāhiyyeye ḳarışırlar ve kemāl-i ġabāvet ü cehāletlerinden esrār-ı rubūbiyyet dersini fehm ėtmege dürüşürler. Pes anlarda bu evṣāf-ı ẕemīme-i pür-i‘tisāf der-kār iken, anlara aḫyār dėmeden eşrār dėmek sezā-vār olunca sizlere anlarla iftiḫār, ‘ayn-ı vebāl ü şeyn ü ‘ār olduġu pek āşiḳārdır.

Ve ammā, ‘ulemā vü fuḳahā ile iftiḫār, her ne ḳadar lāyıḳ u sezā-vār ise de lākin anlar ‘ilmi maḥżā ṭaleb-i ḥuṭām-ı dünyā için taḥṣīl ve rütbe-i riyāset ü vilāyet iḥrāz ėdelim niyyeti-y-ile tekmīl ėtmişlerdir. Zīrā kiminiñ maṭlabı kendi ārā vü ḳıyāseti-y-ile iftā ve kiminiñ maḳṣadı ‘indī hükūmāt-ile emvāl-i nāsı celb için ḥükm ü ḳażādır. Şöyle ki,

manṭūḳ-ı āyāt-ı muḥkemātı te'vīl ve mażmūn-ı mücmel-i müteşābihātı tertīl-ile ḳaṣd-ı tahrīm-i ḥelāl ve ḥarām-ı ḳat'īyi bir tarīḳ-ile istiḥlāl mürūretin ṭutup āyāt-ı Rabbāniyye vü ḫiṭābāt-ı nebeviyyeyi ilḳā-i verā-i ẓuhūr ėtmekle meşhūrlardır. Ve gūyā ḥaḳdan teġāfül birle ṭarā'iḳ-i şeyṭāniyyeye sālik ve fażlāt-ı dünyā-yı denīye mālik olurlar. Ne Ḫudā-yı müntaḳim ü ḳahhār'dan anlarda ḫavf u ḫaşyetden bir 'alāmet var ve ne peyġamberān u ehl-i kemāl olan kümmelīnden şefā'at ārzūsu ḳalblerinde istiḳrār ėtmişdir. "*Ve ülā'ike hüm vuḳūdü'n-nār*"[820] naṣṣ-ı belāġat- **[118[b]]** şi'ārı, anlarıñ me'āl-i pürmelāllerin iş'ār eder. Pes bu zümre ile daḫi iftiḫār, 'ayn-ı ḥamāḳat ve maḥż-ı ḍalālet olduġu *aẓherun mine'ş-şemsi fī nışfi'n-nehār*[821] dır.Ve ammā zümre-i ḥükkām u ḳużāt, ferā'ine vü şidād miṣilli buġāt ü ṭuġātdan olduḳları ecle'l-bedīhiyyātdır. Görmez misin ki anlar ḳable taḳlīdi'l-vilāyet mesā vü ġadevātda mu'tekif-i mesācid olup müdāvemet-i ṣalavāt ve mülāzemet-i ṭā'at u 'ibādāt ėdip beyne'n-nās tevāżu' u meskenet birle ḥareket ve māşiyen sūy-ı ma'ābide 'azīmet ėderlerken vaḳtā kim nā'il-i ḳażā vü ḥükūmet olduḳlarında biġāl-i Fāris'e ve ḥumur-ı Mışrī'ye ve ḫuyūl-ı müsri'aya rākib olurlar. Ḳāşiye vü sürūclarınıñ eṭrāf u ḥāşiyeleri yerde sürünür ve kendileri ḫalḳıñ gözüne mānend-i selāṭīn tāc-ver görünür. Ma'a hāẕā bu debdebe vü ṭanṭana ise emvāl-i eytām u erāmilden ḥāṣıl ve bu şevket ü 'unvāna ġalle-i evḳāf ve sā'ir ḥarām u ebāṭīl-ile vāṣıl olurlar. Ve bu ḳadar ḳadr ü rütbeyi ehl-i fesādāt u cināyāt olanlara muḳābele-i rüşvetlerinde vėrdikleri ruḫṣat-ile bulurlar. Ve şevāhid-i zūr u ehl-i fısḳ u fücūr, yanlarında[822] ġāyet-ile maḳbūl u mebrūrdur. Ve bunlardan başḳa emānāta ḫıyānet, anlara her ḥālde ṭabī'at ü 'ādāt olduġundan Tevrāt u Zebūr ve İncīl ü Ḳur'ān'da ve sā'ir ṣuḥuf-ı Melik-i müste'ānda ve elsine-i enbiyā-i ẕī-şānda müsteḥaḳḳ-ı teşnī' ü la'net ve lāyıḳ-ı isā'et ü ḥaḳāret olmuşlardır. Ve ammā selāṭīn ü ḫulefā ve vüzerā vü ümerā ki, zu'muñuzda anlar vereṣe-i enbiyā vü nüvvāb-ı aṣfiyādırlar, anlarıñ daḫi şān-ı feṣāḥat-nişānların bu ḥadīṣ-i bāhiru'l-bürhān, işā'a vü i'lān ėder ki ḥażret-i faḫr-ı ins ü cān, benī āḫirü'z-zamān, 'aleyhi ṣalavātü'r-Raḥmān, sa'ādet-ile buyurmuşlardır ki: "*Mā min nübüvvetin illā nesaḫathe'l-ceberūtiyyete*."[823] *Ve yetesemmevne bi-ismi ḫilāfeti'n-nübüvveti* ***[119[a]]*** *ve yesīrūne bi-sīreti'l-cebābirati ve yenhevne 'an münkerāti'l-umūri ve yertekibūne hüm külle maḥẓūrin ve yaḳtulūne evliyā'allāhi ve evlāde'l-enbiyā'i ve*

[820] "İşte onlar, ateşin yakıtıdırlar." (Âli-i İmrân 3/10)
[821] Gün gibi açık.
[822] Metinde "yanlara" şeklinde imla edilmiş olan kelime, anlama göre tashih edilerek yazılmıştır.
[823] "Zorbalığın ortadan kaldırmadığı hiçbir nübüvvet (peygamberlik) yoktur." şeklinde hadis olduğu rivayet edilen bir sözdür (Aslan, 2017, 122). Bu rivayetin hadis kitaplarında yer almadığı, fakat buna anlam olarak yakın olan "Nübüvvetten sonra sadece katl ve sertlik vardır" şeklinde bir hadisin bulunduğu kaydedilmiştir. (Bkz: Aslan, 2017, 122)

yesübbūnehüm ve yaġṣibūnehüm[824] *ʻalā ḥuḳūḳin ve yeşrabūne'l-ḫumūra ve yübādirūne ile'l-fücūri. İtteḫaẕū ʻibādallāhi ḫavlen*[825] *ve eyyāmehüm devlen ve emvālehüm muġniman ve beddelū niʻmetallāhi küfran ve isteṭālū ʻale'n-nāsi iftiḫāran ve nesū emra'l-meʻādi ve bāʻu'd-dīne ve'd-dünyā ve'l-āḫirate bi'l-ūlā. Fe-veylün lehüm mimmā kesebet eydīhim ve veylün lehüm mimmā yeksibūn*[826] [827] me'āl-i belāġat-iştimāli budur kim hīçbir nūr-ı nübüvvet ki şaʻşaʻa-pāş-ı āfāḳ u enḥā ola, ol nūr nesḫ u taġyīr birle izmiḥlāl ü inmiḥā bulmaz illā mülūk-ı cebābireniñ ḫilāfet-i nübüvvet nāmı-y-ile teşrīr ėtdikleri ʻādet-i ceberūtiyyet-ile ola. Zīrā anlar gerçi ḫalāyıḳı nehy ėderler ammā kendileri sīret-i cebābireye giderler ve her maḥẓūr u muḥarremi irtikāb ėderler. Ḥattā evlād-ı enbiyā ve aḥfād-ı ṣūleḥā vü etḳiyā zümresin ḳatl ü iʻdām-ile me'lūf ve ḥaḳlarında sebb ü buġż ve iṭāle-i lisān-ile mevṣūf u maʻrūf olup şürb-i ḫumūr ve mübāderet ile'l-fücūr, āyīn ü ʻādetleri ve dīdene vü sīretleri olmuşdur. Ve ḫudʻa vü ḥiyel birle ʻibādullāhı kendilere ḫavel[828] ve ezmān u eyyāmların salṭanat u divel ittiḫāẕ ėdip emvāl ü eṣḳāllerin daḫi meşreblerine mülāyim ġanāyim ʻadd ėdip küfrān-ı niʻam-ı ilāh ve iftiḫāren istiṭāle ʻalā ʻibādillāh vādīlerine her gāh sālik olup emr-i maʻādı daḫi nisyān ve dīnlerin dünyāya ve āḫiretlerin ūlāya beyʻ ü şirā ile şöhret ü şān bulmuşlardır. "*Fe-veylün lehüm mimmā ketebet*[829] *eydīhim ve veylün lehüm mimmā yeksibūn"*[830] naẓm-ı belāġat-nümūnunuñ serzenişine şāyeste vü şāyān olmuşlardır. Şol vech-ile ki ibtidā anlar devlet ü salṭanata mālik olduḳlarında eslāf ü ābālarına ḫidmetleri sebḳat ėdenleri maẓhar-ı şikence vü ʻuḳūbet ėdip aʻmām u iḫvānların ve ebnā-i ḫullānların daḫi ḳatle cür'et eyleyip niçelerin daḫi selb-i emvāl ü ḥabs-i ṭıvāl-ile envāʻ-ı taʻẕīb ü nikāle

---

[824] Tercümede dad harfi gibi yazılmış olan harf kaynak metne ve de anlama göre bu şekilde tashih edilmiştir.

[825] **Derkenār:** Ḫavvelehüllāhü'ş-şey'e taḫvīlen mellekehū iyyāhū. Ve ḳad yekūnü'l-ḫavlü vāḥiden ve hüve ismun yaḳaʻu ʻale'l-ʻabdi ve'l-ʻemeti. Ḳāle'l-Ferrā'u: "Hüve cemʻu ḫā'ilin ve hüve'r-rāʻī." Ve ḳāle ġayruhū: "Hüve me'ḫūẕün mine't-taḫvīli ve hüve't-temlīkü. *Muḫtāru'ṣ-Ṣıḥāḥ*. (Allah bir şeye -ancak ona- mülk verdi. Ve tekil biçimde, bir kula ve cariyeye isim olan "ḫavl" de olabilir. Ferrâ şöyle demiştir: "O, çoban olan ḫâ'il'in çoğuludur." Diğerleri şöyle demiştir: "O, taḫvîl'den alınmıştır ve temlîk (mülk verme) dir.

[826] Bu ifadeler Bakara Suresi'nin 79.ayetini oluşturan "*Feveylun lilleẕîne yektubûne'l-kitâbe bi-eydîhim şümme yekûlûne hâżâ min ʻindilllâhi liyeşterû bihi şemenen kalîlâ(en). Feveylun lehum mimmâ ketebet eydîhim veveylun lehum mimmâ yeksibûn : Elleriyle kitap yazıp sonra onu az bir bedel karşılığında satmak için, "Bu Allah'ın katındandır" diyenlere yazıklar olsun! Elleriyle yazdıkları yüzünden vay haline onların! Ve yapıp ettikleri yüzünden vay haline onların!"* ifadelerinden mülhem görünmektedir. (Bakara 2/79)

[827] Hilafet diye adlandırıyorlar, zorbalar gibi davranıyorlar ve kendileri her yasağı işledikleri halde çirkin işlerden alıkoyuyorlar. Allah'ın dostlarını ve peygamberlerin (a.s.) çocuklarını öldürüyorlar, onlara sövüyorlar, haklarını gasp ediyorlar, içki içiyorlar ve günahlara dalıyorlar. Allah'ın kullarını hizmetçi, dönemlerini devlet, mallarını ganimet edindiler. Allah'ın nimetini küfür ile değiştirdiler, insanlara övünmek için sert davrandılar, dönüş konusunu unuttular, dini ve ahireti dünya karşılığında sattılar. Elleriyle kazandıklarından dolayı onlara yazıklar olsun! Elde ettiklerinden dolayı yazıklar olsun onlara! (Kahraman-Çalışkan, 2013, 2/248).

[828] Açıkça ḫıvel şeklinde harekelenmiş olan kelimenin bu şekilde bir anlamı bulunamamıştır. Bu nedenle hizmetçi/cariye anlamındaki "ḫavel" kelimesi tercih edilmiştir. (Bkz. Vankulu Lügati, 08.09.2023).

[829] Metinde tâ harfinin noktaları unutularak yazılmamıştır.

[830] "Yazıklar olsun elleriyle yazdıklarına, bundan dolayı kazandıklarına da yazıklar olsun." (Bakara 2/79)

cesāret **[119ᵇ]** ėderler. Ẓann ėderler ki ol devlet ü miknet ve ṣavlet ü ḳudret elden çıḳıp ümūrumuz muḫtel ve nā'il olduġumuz salṭanat ü şevket anlara muḥavvel ola. Bu ise ḥuṭām-ı dünyāya kemāl-i ḥırṣdan neş'et ve müzaḫrafāt-ı fāniyeye şiddet-i raġbetden ṣudūr ėder bir ḥāletdir ki netīcesi cānib-i āḫirete 'adem-i iltifāt ve neş'et-i uḫreviyyede mücāzāt-ı a'māl-i ṣāliḥāt, 'indlerinde mānend-i evhām u ḫayālāt ve maḥẓ-ı ḳıṣaṣ u ḥikāyāt ü ḫurāfāt i'tiḳād eylediklerindendir. Pes bu fi'āl-i bed-ḫiṣāl, şīme-i zümre-i aḥrār-ı kirām olmayıp belki seciyye-i ẓaleme vü li'āmdır. Pes ey insī! Bu evṣāf-ile mevṣūf ve bu ṭabī'at-ile ma'rūf olan selāṭīn ü ümerā-ile bizim üzerimize iftiḫār ve bizler 'abīd ve kendileriñiziñ erbāb u aḥrāriyyetin iddi'ā, bir kirdār-ı nā-be-hencār, belki maḥż-ı zūr ü bühtān ve 'ayn-ı ḍalālet ü ḫüsrāndır.

Vaḳtā kim za'īm-i cevāriḥ-i ṭuyūr olan bebġā, vaẓīfe-i da'āvīsin 'alā mā hüve'l-aḥrā edā ve yolu-y-ile icrā ėtdiyse, melik-i tābende-nihād, eṭrāfında mānend-i hāle ṣaf-beste olan ehl-i reşāda ḫiṭāb ve istid'ā-yı cevāb-ı bā-ṣavāb ėdip dėdi ki: "Ey gürūh-ı feṭānet-perver! Ve'y ẓarā'if-i ẓarāfet-küster! Baña aṣlı-ile ḥikāye vü ḫaber vėriñ ki arża dėdikleri ḥayvān-ı bī-dermāna ol ṭīn-i ma'cūnu ḳanḳı ḥayvān-ı ferāset-nümūn getirir ki revāḳ u dehlīz ṣūretinde bir ḫāne-i ḥayret-engīz binā ėder? Ma'a hāẕā ol düveyyibe-i a'cūbe-ṣūret ricleyn ü cenāḥayndan 'ārī bir şebaḥ-ı ṭurfe-hey'etdir ki, anda ne seyrāna pāy-ı miknet ve ne ṭayerāna şeh-per-i ḳudret vardır. Pes ol zümreden bir ḥabr-ı 'İbrānī-i pür-ḫubre, kelāma āġāz ėdip: "Ve ne'am eyyühe'l melik" zemzemesiyle bu yüzden terāne-sāz olaraḳ keşf-i rāz ėdip dėdi ki: "Rüvāt-ı ṣüḳātdan[831] bu 'abīd-i meskenet-simāt şöyle istimā' ėtdi ki ol düveyyibe-i şikeste-nihāda ṭavā'if-i cin, ol ṭīn-ile imdād ėderler ki, muḳaddimen ol ḥayvān anlara ḫaylī i'āneye sa'y-i bī-kerān ėtmişdir. Beyānı budur ki, Ḥażreti Süleymān –'*alā nebiyyinā* **[120ᵃ]** *ve 'aleyhi'ṣ-ṣalāt ve's-selāmü'l-etemmāni'l-ekmelān*-[832] cinden bir ṭā'ifeyi Ḳuds-i Firdevs-nişānda a'māl-i şāḳḳa vü ebniye-i şāmiḫa birle isti'māle vaḳf-ı ezmān ėderken vaḥy-i Melik-i müste'ān birle ḳable ḫitāmi'l-bünyān rūḥ-ı pür-fütūḥları civār-ı Raḥmān'a ḫırāmān olacaġı müstebān olduḳda ḳavārīrden bir ḳubbe-i ḫayme-kirdār bināsına emr ü fermān ışdār ėdip bir niçe leyl ü nehār anda ḳarārda iken vedī'a-i rūḥ u revānların maḥalline teslīme şitābān oldu lākin cinniyān, mevti nümāyān olduḳda perākende vü perīşān olacaġın istīḳān ėtmegin, bir 'aṣā-yı Ṭūbā-sīmāya ittikā ėtmiş idi. Bu sebebden cinniyān, cenāb-ı Süleymān'ı zinde ḳıyās-ile heme-ān a'māl-i şāḳḳa-ile bī-dermān olmuşlardı. Vaḳtā kim irāde-i Sübḥānī ve esrār-ı Rabbānī muḳteżāsı-y-ile ol 'aṣāya

[831] "Ṣiḳa (güvenilir kişi)" kelimesinin çoğulu "ṣiḳāt" olarak gelmekte olup mütercim "rüvât"tan sonra gelen bu kelimeyi "ṣüḳāt" biçiminde harekelemiştir.
[832] Peygamberimizin ve onun üzerine çok ve noksansız salât ü selâm olsun.

‘arża dėdikleri düveyyibe-i ṣaġīre mü’ekkil olup cānib-i esfelin naḥt u ḳaṭ‘ı kendiye sermāye vü ‘amel ėtmiş-idi, pes ol ‘aṣā şikeste olmaġla cüṩse-i mehābet-nişān-ı Süleymān, rūy-ı arża suḳūṭ u hübūṭ-ile mevti nümāyān ve ṭavā’if-i cin maḥārīb ü temāṯīl bināsı-ile ża‘īfü’l-ebdān olmuşlarken cemī‘an ol a‘māl-i şāḳḳadan ḫalāṣ u rehā ve her biri ‘iḳāl ü nikālden rū-be-ṣaḥrā oldular. Ve ol ‘aẕāb-ı mühīnden necāt buldular. Nitekim Ḳur’ān-ı belāġat-‘unvānda ol ḥakīm-i Sübḥān, nebiyy-i āḫirü’z-zamāna bu vaḳ‘a-i ġarībe[yi] ḥikāye vü beyān buyurmuşdur: *“Fe-lemmā ḳażaynā ‘aleyhi’l-mevte mā dellehüm ‘alā mevtihī illā dābbetü’l-arżi te’külü minse’eteh. Fe-lemmā ḫarra tebeyyeneti’l-cinnü en lev kānū ya‘lemūne’l-ġayba mā lebiṯū fi’l-‘aẕābi’l-mühīn*.”[833] ve ol eṩnāda melik-i ḫuceste-edā eṭrāfında olan ḥükemā vü ‘ulemāya ḫiṭāb u nidā ėdip dėdi ki: “Sizler bu kelāma ne dėrsiz? Ve aṣl-ı ṣaḥīḥi var mıdır bilir misiz ki cinniyān ol düveyyibeye ‘ameli muḳābelesinde naḳl-i iṭyān ėderler mi?” Anlar dėdiler ki: “Ey melik-i bī-naẓīr, bizler bu ḫuṣūṣa dānā vü ḫabīr degülüz. Eğer şān ü ḥāl bu minvāl **[120b]** üzere olsa ḥālā cinniyān, arżaya naḳl-i ṭīn ü mā’ ile yine ke’l-evvel ‘aẕāb-ı mühīn ile mühān olup zamān-ı Süleymān-ı celālet-‘unvānda naḳl-i ṭīn ü mā’ ile iştiġāl-i a‘māl-i bünyān olduḳları ṣūret-i ‘aynī-ile ‘ayāndır.” Ol zamān, feylesūf-ı Yūnān’dan bir ḥakīm-i rūşen-beyān: “Eyyühe’l-melikü! ‘İndenā mimmā ḥakā ḥakīmü’l-‘İbrān!” zemzemesiyle gūş-ı ḳāṣī vü dānīyi mele’ān ėdip dėdi ki: “Bu ḥayvān, ya‘nī arża-i ‘acībetü’ş-şān, bir düveyyibe-i ẓarīfetü’l-ḫilḳat ü ‘acībetü’ṭ-ṭabī‘atdir ki, ġāyet-ile bārid-ṭabī‘at ve cüṩse vü bünyesi müteḫalḫil-ṣūretdir ki mesāmāt-ı ebdānı meftūḥ ve sūrāḫ-ı cüṩsesi ṩuḳbe-i ibre mānendi meşrūḥ olduġundan ol fürcelerden cevfine hevā-i laṭīf dāḫil ve bürūdet-i ṭabī‘atinden ol hevā, māya inḳılāb birle ẓāhir-i ebdānında bir reşeḥāt-ı āb-dār ḥāṣıl olup ol reşḥalara mülāḳī olan ġubār, pür-ibtilāl olduḳda ṣūret-i ṭīnde āşikār ve mānend-i vesaḫ u edrān eṭrāf u cevānibinde bedīdār olur. Pes ol dābbe bedeninden anları bir yere ifrāz ve kendiye ebrāc u dehālīz ṣūretinde bir kinn ü cühr iḥrāz ėder tā ki dāhiye-i ḫarr u berdden cismin ḥıfẓ u viḳāye ve bünyesin şerr-i a‘dādan muḥāfaẓa vü ḥimāye ėde ve ol düveyyibe-i ṣaġīreniñ ḥiddet-āyīn, iki keskin mişfereyni vardır ki anlarla naḥt-ı ḫubūb ü ḫuşub ve ḳaṭ‘-ı ṩimār u ‘uşub ve belki ācürr ü ḥicārede iḥdāṩ-ı fürce vü ṩüḳub ėder.” dėdi. Ol evānda melik-i zamān, ṣarṣar nāmında olan ḥayvāna şöyle emr ü fermān eyledi ki: “Ey ṣarṣar-ı ḫoş-manẓar! Sen za‘īm-i hevām olup ol ḥayvān daḫi zümre-i hevāmdan olmaġla ḥāli saña kemāl-ile ‘ayāndır. Pes ḥakīm-i Yūnānī’niñ beyān eylediği ḫaberden aẓher bir tafṣīl-i leṭāfet-küster birle bizlere sen de ḫaber vėr!” dėdikde ṣarṣar: “Ṣadeḳa’l-Yūnāniyyü

[833] “Süleyman'ın ölümüne hükmettiğimiz zaman, onun öldüğünü, ancak değneğini yiyen bir ağaç kurdu gösterdi. (Sonunda yere) yıkılınca anlaşıldı ki cinler gaybı bilselerdi, o küçük düşürücü azap içinde kalmazlardı.” (Sebe’ 34/14)

fīmā aḫbera lākinnehū lem yütemmimu külle'l-ḫaber"[834] neşīdesin iblāġ-ı şımāḫ-ı mele'-i melāḥat-eşer ėtdikde melik-i ferāset-niẓām, itmām-ı ḳażiyye ricāsına ilḥāh u ibrām ve ṣarṣar daḫi bu yüzden keşf-i liṣām-ı **[121ª]** kelām ėdip: "Ne'am eyyühe'l-melik, vaktā kim Ḥak *celle vü 'alā, tevāferat elṭāfuhū ve tevālā*, ecnās-ı ḫalāyıḳı ber-muḳteżā-yı irādet ü ḳudret taḳdīr ve meyānelerinde mevāhib ü 'aṭāyāsın müstemidd olduḳları ṣūret üzere taḳsīm ü tedbīr ḳıldıḳda her ṣınıfıñ ḥaḳḳında ḳā'ide-i 'adālete ri'āyet ve her biriniñ mālzeme-i aḥvāllerinde kendilerine ehemm olan mühimmātdan 'aṭiyye birle semāḥat ü seḫāvet gösterdi, şöyle ki beynlerinde ikrāmātın müsāvāt-ile mükāfāt ėtdi. Bu sebebden kimine cüṣṣe-i 'aẓīme vü bünye-i cesīme vėrmişken nefs-i ẕelīle vü ṭabī'at-i mehīne vü ḥaḳīre vėrdi. Nitekim cemel ü fīl bu kelāma edell delīldir ve kimine daḫi bünye-i ṣaġīre vü cüṣṣe-i ḥaḳīre-i ża'īfe 'aṭā ḳılmışken nefs-i ḳaviyye ve ḳuvvet-i 'aliyye vü ḥakīme vėrdi ki 'anākīb ü zenābīr bu da'vānın berāhīnin īżāḥ u tenvīr ėder tā ki meyānelerinde ḳavānīn-i 'adl ü inṣāf-ı bī-i'tisāf, beyn beyn ṣūret-ile ittiṣāf bulup ẓulm ü cevr ü ḫilāf olmadıġında beyne'l-'uḳalā iḫtilāf olunmaya." Ba'dehū yine melik ṣarṣara nidā vü beyānda izdiyādı ez-dil ü cān istid'ā vü ricā ėtdikde ṣarṣar kelāmın bu ṭarz-ile itmām ve ḥāżırun bi'l-meclis olan ḥükemā vü üdebāya ḥikmet-i Perverdigār'ı şöyle ifhām u i'lām ėdip dėdi ki: "Görmez misiz ki ey melik-i cemīl ve'y ḥükemā-i hüdāt-ı sebīl, ṭavā'if-i ḥayvānāt içinde ṣınıf-ı fīl ne gūnā kiber-i cüṣṣe vü 'iẓam-ı ḫilḳat ṣāḥibi iken bir derecede nefs-i ẕelīl-ile teẕlīl olunmuşdur ki nisvān u ṣıbyāna muṭī' ü münḳād olup keyfe mā şā' vārid, rākibi her kim olursa inḳıyād gösterir. Ve hākeẕā cemel-i ferḫunde-'amel, 'iẓam -i cüṣṣe ve ṭūl-i ḳāme vü raḳabe ṣāḥibi iken ḫiṭām u licāmın celb ü ceẕb ėdenle bile gider. Her ne ḳadar ḳā'idi fāre vü ḥunfesā[835] daḫi olsa aña ser-keşlik ėtmeyip iṭā'at ėder. Ve yine görülmez mi ki ḥaşerāt-ı ṣıġārdan cerrāre nāmı-y-ile müştehire olan **[121ᵇ]** 'aḳreb-i pür-şerāre ve keẕālik kürūr ismiyle meşhūr olan mūẕī-i menfūr ne rütbelerde ẕī-şerr ü şūrdur ki ḥume vü şevkeleriyle fīli ḍarb ėtdikde derḥāl helāk ü tebār-ile ber-geşte-me'āl olur. Ve bu ṭarza, arża daḫi ṣaġīrü'l-cüṣṣe vü ża'īfü'l-bünye ise de nefs-i ḳaviyye ṣāḥibi olduġu ānifen güẕeştedir. Pes bu ṭarīḳ-i pür-taḥḳīḳ üzere sā'ir ḥayvānāt-ı ṣıġār-ı ḥaḳāret-refīḳ, im'ān u tedḳīḳ oluna ki cümleden dūdetü'l-ḳazz ü dūdetü'l-bezr ve zenābīr-i naḥl ki bunlar ża'īfetü'ż-żahr ve'l-ezrdir. Böyle iken enfüs-i ḳaviyye-ile mevṣūf ve 'ilm ü ḥikmet ü ferāset birle ma'rūf olduḳlarına sābıḳan birḳaç def'a işāret ü īmā olundu. Pes yine melik ziyāde rāġıb ve ṣarṣardan iẓhār-ı ḫafiyyāt-ı ilāhiyyeyi ṭālib olup ṣarṣara su'āl ve bu vesīle-ile dürer-i ḥikem-

[834] Yunanlının söylediği haber doğru fakat tamamını söylemedi.
[835] **Derkenâr:** Ḫunfesā bir dūde-i sūdā-gerdir ki revṣ ü sirḳīnde tevellüd ėder. *'Acā'ibü'l-Maḫlūḳāt.*

i ilāhiyyeden bir miḳdār daḫi istiḥṣāl-i murād ėdip dėdi ki: “Ey ṣarṣar-ı melāḥat-küster, yine baña aṣlıyla taḥdīṯ ü ḫaber vėr ki, meẕkūr ḥayvānātda vech-i ḥikmet daḫi ne ṣūret-ile arż-ı hey’et ėtmişdir? Ṣarṣar dėdi ki: “Ey melik-i sütūde-rüsūm, saña şu cihetle ma‘lūm ola ki, cenāb-ı Ḫallāḳ-ı cihān, *tenezzehe ẕātühū ‘ani’ş-şeyni ve’n-nuḳṣān* ḥażretleri ‘ilm-i ezelī vü ḥikmet-i lem-yezelī muḳteżāsınca şöyle bilmişdir ki, bünye-i ḳaviyye vü cüṩse-i ‘aẓīme ancaḳ a‘māl-i şāḳḳaya ṣāliḥ olur ve ḥaml-i eṩḳāl ü hedm-i cibāl ü tilāl ancaḳ ol hey’et ü ḳıyāfet birle ḥuṣūl bulur. Eğer anlara enfüs-i ḳaviyye i‘ṭā oluna, elbetde ‘işyān ü temerrüde ictirā ve belki kā’id ü sā’iḳīn, ṭurfetü’l-‘aynda ḥufre-i helāk ü ifnāya ilḳā ėdecekleri bī-şekk ü imtirādır. *Fe-sübḥānallāhi’l-ḫāliḳi’l-‘ālimü bi-maṣāliḥi ḫalḳihī*[836] ve ammā cüṩse-i ṣıġār-ile enfüs-i kibār, ancaḳ ṣanāyi‘de ḥaẕāḳati mūcib ve ef‘ālde ġarābeti müstevcib ü müsteclibdir. Nitekim dūdü’l-ḳaz ve emṩāli bu ḫuṣūṣa şāhid-i ḥāldir. Ve yine melik-i memdūḥu’ṭ-ṭaviyyet, ziyāde-i beyān-ı **[122ª]** ḥikmete maḥabbet ve cānib-i ḥikem-i ilāhiyye taḥṣīline müsāra‘at ve izāle-i şübhe-i ser-besteye kemāl-i sa‘y ü ġayret gösterip istizāde-i tebyīn-i ṣarṣara mübāderet ėtdikde ṣarṣar dėdi ki: “Ey melik-i maḳbūlü’s-sīret, ṣınā‘atde ṣadāḳat şol cihet-ile ḳuvvet ü metānet bulur ki ḫāricden seyr ėdenler keyfiyyet-i ‘ameli bilmeyeler ve naṣıl şey’le ve ne günā ḥīle ile ol fi‘l fi‘le gelir vāḳıf ü ‘ārif olmayalar. Nitekim ṣan‘at-ı naḥlde bunca ehl-i ‘aḳl ne ḳadar tefekkür ü te’emmül ėtdilerse daḫi eşkāl-i hendesiyyeden hey’et-i müseddesiyyede ittiḫāẕ-ı büyūt ü ebniye ḳıldıġına bir vech-ile āşinā olamayıp bilā-pergār ü lā-mıṣṭār, böyle ṣanāyi‘-i u‘cūbe-i ḥayret-kirdāra ne yüzden iḳtidār bulduġun selefen ve ḫalefen diḳḳat ėdip uli’l-ārā’i ve’l-efkār ve ḳarnen ba‘de ḳarnin cihāna gelen niçe ehl-i ebṣār, bir ṣūret-ile şu ṣūretde vücūda getirir dėyü ḳarār vėremeyip şem‘ ü ‘asel nereden muḥaṣṣal ve birbirinden temeyyüz ü teferruḳu ne ‘amel ile mükemmel ü müstaḥṣal olur bilmediler. Pes, eger cüṩselerinde kiber ü cesāmet olaydı, belki ḥaḳīḳat-i a‘mālleri ve keyfiyyet-i ṣan‘at ü aḥvālleri mübeyyen ü müştehir olup müşāhede vü diḳḳate bir yer bulunurdu. Ve keẕālik eger dūdü’l-ḳazzıñ cüṩsesinde ‘aẓamet ve bünyesinde ḍaḫāmet bulunaydı, ol ḫuyūṭ-ı diḳāḳ-ile nesc ü ġazli ne keyfiyyet-ile irtibāṭ u iltiḥāḳ bulduġuna vāḳıf olunurdu? Ve hākeẕā farażan, arżada kiber-i cüṩse vü ‘iẓam-ı bünye olaydı, ḥaml-i ṭīn ve anı teblīl ü ta‘cīn ve eṭrāf-ı ebniyesin ne vech-ile taḥkīm ü terṣīn ėtdiği bilinirdi? Ve’y melik, şu nükte-i daḳīḳa daḫi taḥḳīḳ ü tedḳīke ḥariyye vü lāyıḳadır ki, ḥażret-i cenāb-ı Bārī *celle celālühū ve ‘amme’l-beriyyete nevāluhu*[837] ḳudret-i ḳāhire vü ḥikmet-i bāhiresine bu yüzden işāret ü delālet eyledi ki, ṭā’ife-i felāsifeniñ, “‘ālem min-

[836] Yarattıklarının yararına olacak işleri bilen Allah, eksiklikten münezzehtir.
[837] Azameti yüce olan Allah’ın ihsanları bol olsun.

ġayri heyūlā mevcūd olmaz” dėdikleri da‘vāyı ṣınā‘at-i naḥl-ile ibṭāl ve anlarıñ min ġayri heyūlā ṣem‘ ü ‘asel **[122b]** ve ittiḫāẕ-ı büyūt-ı ḫuceste-‘amel iẓhār ėtmeleri ḥażret-i Melik-i müte‘āliñ her yüzden bilā-iḥtiyāc-ı mādde, īcād-ı ‘āleme ḳudretine dāldir. Ve eger felāsife-i insān, muḳteżā-yı zu‘m-ı ḍalālet-nişānlarıyla dėrlerse ki, ṭā’ife-i naḥl ol eşyāyı ezhār-ı nebātātdan ve evrāḳ-ı eşcār-ı ‘āliyyātdan derc ve mühimmāt-ı ebniye vü evḳāta ṣarf u ḫarc ėderler, pes heyūlānıñ vücūdu manṣūṣ ve da‘vāmızıñ erkān ü bünyānı müşeyyed ü merṣūṣ olur dėrlerse cevāb budur ki, çünki sizler ‘ilm ü ḳudret ve felsefe vü ḥikmet, kāffe-i ḫalāyıḳdan ziyāde bizlerde keṣret ü vefret üzeredir dėyü da‘vāya cesāret ėdersiz, pes niçin ezhār u eşcārdan naḥl gibi tedārük ėdip ‘amele getirmeğe mübāderet ėtmezsiz? Ve da‘vāñızı iṣbāt için icrā’-i ṣanāyi‘ yoluna gitmezsiz ve naḥl ol eczāyı cevv-i hevādan veyā ġayr-ı maḳām ü meṣvādan getirdigin görmezsiz.” Ve yine ṣarṣar dėdi ki: “Ey melik-i rūşen-dil! Ol cenāb-ı Ḫālıḳu’l-küll ve hādi’s-sübül, insāna ḥikmetin bu yüzden iẓhār ve bu ṣūretde esrār-ı Sübḥāniyyesin āşikār eyledi ki, vaḳtā kim anlarıñ cebābire vü ṭuġāt ve ẓaleme vü buġātları üzerine ni‘māt-ı ilāhiyye peyderpey tevārüd ve elṭāf-ı Rabbāniyye vāḥiden ba‘de vāḥid vāṣıl u vārid olduḳda ‘utüvv ü ġulüvlerinde ta‘aṣṣüb ü temerrüd ėtdiklerinde Nemrūd-ı merdūd gibi celādet-ālūdu aṣġar-ı ḫaşerātdan olan be‘ūża[838] sūy-ı caḥīme maṭrūd ḳıldı. Ve hākeẕā Fir‘avn-ı bī-‘avn, da‘vet-i Kelīmullāh’a mu‘ānede vü mükāberede rāḥ-ı ṭuġyāna sālik olduḳda cünūd ü cerād ve ḳummel-i ḫaḳāret-nihād birle imtiḥān ü imtihān olunup ‘āḳıbet baḥr-ı bī-pāyānda maġrūḳ u hālik oldu. Yine böyle iken anlara baḳıp ḥāllerinden ‘ibret almazlar ve ḥadlerin bilip istikbār u isti‘lādan münzecir ü memnū‘ olmazlar. Ve hākeẕā Süleymān bin Dāvud -‘aleyhimā selāmullāhi’l-Meliki’l-Vedūd-, mülk ü nübüvvet **[123a]** birle ser-firāz ve şiddet ü ṣavlet ü şevket-ile tesḫīr-i ins ü cinn ü şeyāṭīn mertebesin iḥrāz ve ḳahr u baṭş-ile mülūk-ı arżı ser-cümle maḳhūr u tedmīr ve riyāḥ u ‘anāṣırda ḥükmün tenfīẕ ü tesyīr eyledi. Ḫattā ‘uḳalā-yı cinn ü ünās, ẕevi’l-idrāk ve’l-iḥsās, emrinde gün-ā-gün şekk ü ẓunūn ve ne ḥīle vü ḳuvvet ile olduġunda ḳīl ü ḳāli ḥadden bīrūn

[838] **Derkenār:** Ve daḫi be‘ūża ġāyet ṣıġra bir ḥayvān-ı ‘ucbe-manẓardır ki ṣūretde fīle beñzer velākin cenāḥ u ercülde a‘żāsı andan ekṣerdir. ‘Uḳalā naẓar ėdip görmüşler ki cisminde ol deñli ḥakāret ü ṣıġar var iken ẓarāfeti her cihetden evferdir. Zīrā seri cismine fīl gibi muttaṣıl olmayıp munfaṣıldır. Ma‘a hāẕā öyle re’s-i ḥaḳīrde ḳuvā-yı bāṣıra vü sāmi‘a cāy-gīr olmuṣdur ve anda dimāġ daḫi mevcūddur ki derūnunda ḥavāss-ı ḫams-i bāṭına maḥdūddur Ḫattā ḥiss-i müşterek daḫi andan münfekk değildir. Anıñçün ḳaçan bir ḥayvānı görür, tīzcek yanına varıp ḫurṭūmun ġams ėdip ḳanın alır. Ḫālbuki saṭḥ-ı ḥā’iṭa ḳonduḳda anda ḳan olmadıġın bilip epsem ṭurur. Ve yine anda ḳuvve-i vāhime vardır ki kendiye ıżrār ḳaṣd eyleyenden firār ėder. Ve ḳuvve-i ḥāfıẓa daḫi ḥāṣıldır ki ḳaçan bir cesedden ceẕb-i deme vāṣıl olduḳda firāra ġayret ėder. Zīrā ki anı īlām ü īcā‘ eylediğinden helākine müsāra‘at ėdeceğin ferāset ėder. Ve ḳuvve-i müfekkire daḫi mevcūddur ki ḳaçan ḥareket [ėde] yed-i insānı ḥiss ėder. Helākine ḳaṣd ėtdiğin tefekkür birle ḳalḳar gider. Ve eger eli sākin olur, ol vaḳt yine yėrine gelir. Ve anda ḫurṭūm-ı daḳīḳ vardır ki derūnu mücevvef olduġun ehl-i taḥḳīḳ tedḳīḳ ėtmişlerdir. Görmez misin ki anıñla dem-i raḳīḳ ceẕbe ėder ve ol ḫurṭūm böyle diḳḳat ile mersūm iken ḫayl ü cāmūsa tenfīẕ eylediği ḥayret-dih-i erbāb-ı fühūmdur. Fe-sübḥāne men lā ya‘rifü daḳāyıḳa ḥikmetihī illā hū. ‘*Acā’ibü’l-Maḫlūḳāt, mütercemen*.

ėtdiklerinde bu daġdaġa-i vesveseyi ḳulūb-ı ḫalāyıḳdan izāle ṣadedinden *"Hāẕā min faẓli rabbī li-yeblüvenī e eşküru em ekfüru."*[839] maḳālesiyle mevhibe-i ilāhiyye olduġuna işāret ü imāle ėtdiyse daḫi yine tenebbüh oldular. 'Āḳıbet-i kār, arża-i ḥaḳīr, ekl-i 'aṣā vü minse'e ėtdikde kālbüd-i celādet-peykeri rūy-ı arża sāḳıṭ u mā'il ve bu emr-i hā'il ile ins ü cinden her ṣınıf ü ḳabā'il ḥaḳīḳat-i ḥāle vāḳıf u vāṣıl oldular. Pes bundan daḫi büyük i'itibār olmaz ki, kiber-i ecsād-ile iftiḫār ve şiddet-i ṣavlet ü miknet birle āḫar üzerine rücḥāna ictisār, bir kār-ı ḫasāret-medār iken yine sözlerinde temerrüd ü 'inād ėdip lecāc ü istikbārı i'tiyād ėderler. Görmezler mi ki, ol cebābireniñ ḥavza-i ḥukūmetinde olan kişver ü ḳurā, şimdi berārī vü ṣaḥrā ve belki bizim zümremize ra'y ü çerā için mezra'a vü mer'ā olup **Naẓm**:

[Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]
Perde-dārī mī-koned der-ḳaṣr-ı ḳayṣer 'anḳebūt
Būm nevbet mī-zened der-ḳal'a-i Efrāsiyāb[840]

zemzesin gūş ü ışġā ėtmezler. Ve daḫi ey melik, dūdetü'd-dürr[841] nāmı-y-ile müştehir olan ḥayvān, sükkān-ı baḥriyyeden bir dūde-i ża'īfetü'l-ebdāndır ki, cüs̱sede aṣġar iken nefs-i ekber ve ma'rifet-i evfer ṣāḥibi olup ḳa'r-ı deryā-yı bī-pāyānda ḳūt-ı yevmiyyesi için pūyān olurken vaḳtā kim bārān-ı hengām-ı bahār, ṭall ü midrār hey'etinde āşikār olduḳda ḳa'r-ı baḥrdan saṭḥ-ı māye gelip ḳarār **[123b]** ve üẕneyn-i aṣġareyn mānendi s̱uḳbeteynin feṭḥ ėdip ḳaṭarāt-ı emṭāra nigeh-dār olup nā-gāh, be-ḳudret-i ilāh birḳaç ḥabbe vü ḳaṭre ol s̱uḳbeye vürūd ėtdikde diḳḳat-ile ol fürceleri mesdūd ü meşdūd ėder tā kim reşeḥāt-ı mā'-i māliḥden ol ḳaṭarāt-ı ṣāliḥ, fāsid ü ṭāliḥ olmaya. Ba'de ẕālik rıfḳ u te'ellüf ile bün-i deryāya nāzil ve evvel mekān ü ḥayyizine murādı üzere vāṣıl olduḳda ol ḳatreler kemāl-ile inṭıbāḫ u inżıcāc bulunca ḳadar bir ṭarafdan ḫalel ü infirāc göstermez tā ki ol ḳaṭreler dürr-i s̱emīn derecesine resīde olunca ḳadar ḳarār-ı biḥārda meks̱ ü vaḳār-ile pür-temkīn olur. 'Acabā 'ulemā-i insden ve ḥükemā-i Yūnān ü Fürs'den bu mis̱illi a'māl ḳanḳısında mümkündür ifāde vü beyān ile is̱bāt-ı da'āvī vü maḳāl ėtsinler, ṣoñra vādī-i rücḥān ü iftiḫār ṭarafına gitsinler.

Ve'y melik, bu daḫi rūşenā vü müstebīndir ki ṭā'ife-i ādemiyyīn libs-i ḫazz ü ḥarīr ü ibrisīm ü dībāc mis̱illeri farṭ-ı ḥubb-ile kendilere āyīn-i tezyīn ėtmişlerdir. Ma'a hāzā ol elbise vü aḳmişe, şol dūde-i ṣaġıretü'l-cüs̱se vü ża'īfetü'l-bünyeniñ lu'ābıdır. Ve dehānlarında ġāyet-ile ḥalāvet-resān olan me'kūl ü meşrūb şol ḥayvān-ı ża'īfiñ maḥṣūl-i 'ameli olan 'aseli ve buṣāḳ u büzāḳdan ma'mūl olan netīce-i emelidir. Ve şeb-i deycūrda

[839] "Bu, şükür mü yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınayan rabbimin bir lutfudur." (Neml 27/40)
[840] Kayser'in köşkünde örümcek perdedârlık yapıyor. Efrâsiyâb'ın kalesinde baykuş nöbet vuruyor.
[841] **Derkenār:** Bu ḥayvān, ṣadef dėdikleri maḫlūḳ-ı 'ucbe-nişāndır. Li-mütercimihī.

bedel-i şems-i pür-nūr olan şümū‘ u sirāc, naḥliñ ebniyesiniñ enḳāżı olduġu delīle muhtāc değildir. Ve meyānelerinde mā bihi’l-iftiḫār olan dürārī-i girān-miḳdār, şol dūde-i żaʻīfe-i ḥaḳāret-kirdārıñ bedeninde ẓuhūra geldiği pek āşikārdır. Pes bunları ol ḥakīm-i kird-kār -*tetābaʻat ālā’uhū ānā’e’l-leyli ve eṭrāfe’n-nehār*[842]- ḥażretleri bu ecilden ibdā‘ u iẓhār ėtmişdir ki, ḳudret-i ẓāhiresin müşāhede ve metā‘-ı şükrānesiniñ ḳıymetin bāzār-ı i‘tirāf ü iḳrārda müzāyede ve maṣnū‘āt-ı ġarābet-āyātında fikr ü diḳḳat ve ‘acā’ib-i maḫlūḳātına **[124ª]** vaḳf-ı enẓār-ı ‘ibret ėdip “*Rabbenā mā ḫalaḳte hāẕā bāṭılā*.”[843] manṭūḳun yek-zebān gūyā olalar. Anlar ise böyle nüktelere diḳḳatden mu‘rıẓ u ġāfil ve sehv ü ‘işyān ve cevr ü ṭuġyān-ile mütesāhil ü mütekāsil olup şeref-i insāniyye olan ma‘ārifden ‘āṭıl ve küfrān-ı ni‘met olmaḳ seciyye-i bāṭılasın ḥāṣıl ḳılarlar. Ve kemāl-i tecebbür ü tekebbürlerinden bizim gibi żu‘afāya ġadr u ẓulm ėdip kendilerin bizlerden efḍal ü a‘lā görürler. Vaḳtā kim ṣarṣar-ı belāġat-küster, ḥużur-ı melik-i ‘adālet-manẓarda kelimāt-ı naṣāyiḥ-perverinden fāriġ olduysa Melik-i melekiyyü’l-ḫışāl -*bārekallāhü fīke min ḥakīmin mā aʻlemeke ve min feylesūfin mā aḥkemeke ve min ḫaṭībin mā eblaġake ve min muvaḥḥidin mā aʻrefeke ve min şākirin ẕākirin li-inʻāmillāhi mā efḍaleke*-[844] sābāşı-y-ile ḫatm-i maḳāl eyledi.

Ve bundan ṣoñra zaʻīmü’l-insāndan ṭarafa meyelān gösterip böyle söyledi ki: “Ey insī, ṣarṣar-ı behiyyü’l-manẓarıñ kelimāt-ı ḥikmet-simātın istimā‘ ḳıldıñ mı? Ve edille vü berāhīnine diḳḳat ėdip ḥaḳīḳatin ḥaḳḳ üzere añlayıp bildiñ mi? Eger sizleriñ levḥ-i ḫāṭırında cevāba dā’ir kelimāt-ı āḫar muḥarrer ü müsteṭarr ise meydāna getiriñ ve müddeʻāñız daḫi ne ise ṣımāḫ-ı ḥāżırāna yetiriñ!” Pes zaʻīm-i benī Ādem, ol demde kelime-i īcāb-ile “Neʻam” dėyip, ṣūret-i cevābı bu hey’etde mürtesim ḳılıp dėdi ki: “Ey melik, daḫi bizde ḫışāl-i şettā vü menāḳıb-ı uḫrā vardır ki me’āli, bizim erbāb ü mevālī ve anlarıñ ‘abīd ü ahālī olduġun iḳtiżā ėder.” Melik daḫi beyānına fermāñ ėtdikde zaʻīm-i insān, bu ṭarz-ile daʻāvīsin ibāne vü tibyān ḳıldı ki, benī nevʻimiziñ ṣūretleri vāḥid ve ḥayvānātıñ eşkālleri tekeşşür ü teşettüt üzere vārid olup riyāset ü rubūbiyyet ü vahdāniyyete merbūṭ ve keşret ü taḫālüf-i ‘ubūdiyyete menūṭdur.” dėdikde melik daḫi ḥayvānāt-ı ḥāẓırīne ḫıṭāb **[124ᵇ]** ve “Bu maḳāleye muḳābele olur cevāb var ise işrāb ėdin!” dėdikde anlar bir sāʻat vāḳıf-ı kenār-ı vādī-i ḥayret ve bir müddet ġavṭa-i teyyār-ı fikret ėdip cemīʻan sükūt birle mebhūt olduḳda baʻde zamān içlerinden zaʻīm-i ṭuyūr olan hezār-destān “*Ṣadeḳa eyyühe’l-melikü fīmā ḳāle*

[842] Onun ihsanları gece gündüz devam etti.
[843] “(Derler ki) Rabbimiz, bunu boş yere yaratmadın.” (Âl-i İmrân 3/121)
[844] Allah seni çok iyi bilen bir bilge, güzel hüküm veren bir filozof, belâgatte çok iyi bir hatip, Allah’ın birliğine iman etmekte oldukça ârif biri olduğun ve Allah’ın nimetlerine en faziletli biçimde şükredip zikrettiğin için mübarek kılsın.

za'īmü'l-insān"[845] terānesi-y-ile naġme-zenān olup dėdi ki: "Ey melik, bizler her ne ḳadar muḫtelifetü'ṣ-ṣuver ve'l-eşkāl ve mütenevvi'atü'l-elvān ve'l-evṣāl isek daḫi nüfūsumuz vāḥide vü ervāḥımız mütteḥidedir lākin ṭā'ife-i insānıñ ne ḳadar ṣūretleri vāḥid ise de nüfūsı keşīre-i muḫtelife birle birbirlerine müteġāyir ü müte'āniddir. Görmez misin ey melik-i ferḫunde-fāl, anlarda olan keşret-i leẕẕāt ü şehevāt ve iḫtilāf-ı meẕāhib ü diyānāt ile anlarıñ teşettüt-i ḥālātına istidlāl olunur. Zīrā ki anlarda Yehūdī vü Naṣārā vü müşrikīn ve Mecūs u 'abede-i aṣnām u ṣā'ibīn ve 'abede-i şems ü ḳamer ü nücūm ve 'abede-i nīrān ve bunlara aḳrān olanlardan niçe zümre-i menḥūs ü meş'ūm olup dīn-i vāḥid üzere olanlarda daḫi iḫtilāf-ı ārā vü muḫālefāt-ı bī-intihā ẓāhir ü āşikārdır. Ez-cümle Sāmirī[846] ve Ġıyābī[847] ve Ḥālveṭī[848] ve Nasṭūrī ve Ya'ḳūbī ve Melkā'ī[849] ve Ŝenevī[850] ve Mānevī[851] ve Ḫurremī[852] ve Mezdekī[853] ve Berhemī[854] ve Deyṣānī[855] ve Ḫāricī ve Rāfıżī ve Nāṣıbī[856] ve Ḳaderī[857] ve Mürcî ve Cehmī[858] ve Mu'tezilī ve Sünnī cemā'ati ve Cebrī[859] ve Ḥulūlī ve İttiḥādī[860] gibiler vardır ki ārā vü meẕāhibde her biri āḫarıñ ḳānūn ü meẕhebinden ḫāric ü tesārüb ve eḥadehümā āḫarı tekfīr ü la'net birle meẕemmet ve belki birbirleriyle muḥārebe vü muḳāteleye cesāret ü cür'et ėderler. Bizler ise bunlarıñ mecmū'undan āzāde ve cümlemiz dā'imā bir arada berārîde olup küllümüz gürūh-ı müslimīn ü mü'minīn ü muvaḥḥidīn ve

---

[845] Ey melik, insanların lideri doğru söyledi.
[846] Yahudilerle benzer inanç ve ibadetlere sahip olan, ancak ayrı bir grup olarak varlığını sürdüren dinî-etnik topluluk. (Salihoğlu, 04.09.2023)
[847] Nusayriliğin dört düşünce kolundan birisi. (Eğri, 2016, 271)
[848] Ömer el-Halvetî'ye (ö. 800/1397-98) nisbet edilen İslâm dünyasının en yaygın tarikatı. (Uludağ, 1997, 15/393)
[849] Hıristiyanlık'ta bir mezhep. (Sinanoğlu, 04.09.2023)
[850] Âlemi birbirine zıt iki kadîm aslın yarattığına inanan din veya mezheplere verilen genel isim. (Sinanoğlu, 04.09.2023)
[851] Maniheizm. III. yüzyılda Mani tarafından eski İran'da kurulan ve günümüzde müntesibi bulunmayan gnostik bir din. (Gündüz, 04.09.2023)
[852] Mezdek tarafından kurulan dinî harekete ve aşırı Şîa'nın tesiriyle gelişen İran kaynaklı Arap aleyhtarı değişik fırkalara verilen ad. (Aliev, 04.09.2023)Metinde Harâmî şeklinde yazılmıl olan kelimenin uygun manası bulunamamış, kaynak metne müracaat edilerek oradaki kelime tercih edilmiştir.
[853] Milâttan sonra V. yüzyılda İran'da ortaya çıkan düalist ve gnostik karakterli reformist dinî hareket. (Has, 04.09.2023)
[854] Brahmanizm. Hindistan'da kutsal metin kabul edilen Vedalar'ın yorumu mahiyetindeki Brahmanalar'da yer alan ve kast sisteminin en üst tabakasını oluşturan Brahmanlar'ca temsil edilen dinî yapı. (Tümer, 04.09.2023)
[855] Deysânîler, Milâdî II. yüzyılın sonu ile III. yüzyılın başlarında İbn Deysân (ö. 222) tarafından kurulan ve nur ile zulmet esasına dayalı âlem görüşünü benimseyen gnostik bir fırkadır. (Öz, 04.09.2023)
[856] Hz.Ali ve ehl-i beytine düşman olanlar. (Altun, 2020, 1200)
[857] Sorumluluk doğuran fiillerin sadece insan iradesiyle gerçekleştiğini ileri süren itikadî mezhep. (Üzüm, 04.09.2023)
[858] Cehm b. Safvân'ın (ö. 128/745-46) itikadî görüşlerinden oluşan mezhebe ve bu mezhebi benimseyenlere verilen ad. (Gölcük, 04.09.2023)
[859] XV-XVI. yüzyıllarda Lahsâ merkez olmak üzere Doğu Arabistan'da hüküm süren bir hânedan. (Özaydın, 04.09.2023).
[860] Allah'ın her yere hulûl ettiğini söyleyen bir gruptur. İttihâdîler ise Hulûliyye içerisinde "mutlak hulûl" düşüncesini benimsemiş olan bir koldur. (04.09.2023)

ḳāṭıbeten ālāyımız ḳānitīn ü muṣaddiḳīn ü mūḳınīnden olup ne lisānımız çirk-i şirk-ile ālūde ve ne bünyān-ı meẕhebimiz **[125ª]** rengāreng nifāḳ u fısḳ-ile münaḳḳaşa vü endūdedir. Belki her yüzden ḥayret ü ḍalāletden emīn ve her cihetden baġy u ʻadāvetden muṭmaʼinnīn olup her zamān u aḥyānda bā-ḥuṣūṣ evḳāt-ı esḥār-ı bereket-nişānda ḫālıḳ u rāzıḳımız temcīd ü tehlīl ve ol ḥayy-ı cemīli tesbīḥāt ü taḥmīdāt ile bükraten ve ʻaşiyyeten evrād ü efkārımız tecvīd ü tertīl ėderiz ve bu müddeʻāmıza delīl ü güvāh, kelām-ı lāzımuʼl-ikrām-ı ilāhdır ki "*Ve in min şeyʼin illā yüsebbiḥu bi-ḥamdihī velākin lā-tefḳahūne tesbīḥahüm*."[861] dür. Pes ol ānda zaʻīm-i nevʻ-i insān olan ḥakīm-i Fārisī, ḫiṭāb-ı Hezār-destān ėdip dėdi ki: "Bizim daḫi maʻbūdumuz Vāḥid ü Eḥad ve Ḳādir ü Ṣamedʼdir ki, bizi her ānda imāte vü iḥyā ėden ol bī-şerīk ü bī-enbāz olan Ḫudā-yı bī-hemtādır." Yine hezār-destān sūy-ı suʼāle ʻaṭf-ı ʻinān ėdip dėdi ki: "Çünkü maʻbūd u mescūduñuz ferd-i vāḥid ola, niçin iḫtilāf-ı ārā vü meẕāhib-i şettā birle birbiriñize muġāyir ü muʻānid olursuz?" Zaʻīm-i ins dėdi ki: "Meẕāhib ü ārāda taʻānüd ü teḫālüf, vaḥdet ü ferdiyyete münāfī vü muḫālif olmayıp her bir meẕāhib, mānend-i ṭuruḳāt ü mesālik ü maḥārīb ve vesāʼil ü vesāʼiṭ ü meʼāribdir ki, mecmūʻu ol vāḥid-i ḥaḳīḳī cenābına minhāc ü ṭarīḳ olduġu "*Fe-eynemā tüvellū fe-ṣemme vechullāh*"[862] naẓm-ı bī-iştibāhıyla taḥḳīḳ olunmuşdur. Baʻde yine hezār-destān pürsān oldu ki: "Meyāneñizde bu rütbe muḥārebe vü ḳıtāl birlikde olana nice lāyıḳ u şāyān olur?" dėdikde ḥakīm dėdi ki: *"Lā ikrāhe fiʼd-dīn*"[863] naẓm-ı hidāyet-āyīni muḳteżāsınca muḥārebe vü muḳātele ancaḳ dīn için taḥdīd ü taʻyīn olunmayıp belki şibh-i dīn olan milk-i salṭanatdan nāşī bir ḳavāʻid ü ḳavānīndir." Melik bu şibihden şübhesin izāle ṣadrında tevsen-i suʼāliñ licāmın sūy-ı insīye **[125ᵇ]** imāle ėdip müddeʻāsın müṣbit maḳāle ṭaleb ėtdikde ḥakīm-i ẕū-fünūn bu ṭarīḳe reh-nümūn olup dėdi ki: "Dīn ile milk tevʼemān ve eḥadehümā āḫara nisbet aḫavān-ı lā-yefteriḳānʼdır. Lākin dīn, aḫ-ı muḳaddem-i ekber ve milk dāder-i muʼaḫḫar-ı aṣġardır. Bu sebeb-ile her milke bir dīn, her ḥālde ḳarīn olmaḳ ʻādet-i müstaḥsene-i dīrīndir ki elbetde ol dīn-ile ünās-ı müteḫālifīn kendiye tabaʻiyyet ėderler ve her bir dīni iḥkām ü terṣīnde daḫi bir melik-i ʻadālet-rehīn, lā-büdd ėder ki ṭavʻan ve kerhen anlar meyānında maʻālim-i sünen-i fürūżu iḳāmet ve bu ṭarīḳ-ile ḫudā vü enbiyāya inḳıyād ü iṭāʻat ėtdire. Pes bu sebebden meyān-ı ḫalāyıḳda olan muḥārebe vü muḳātele ve mübāġaża vü müşācere ṣūretā mülk ü riyāset için ʻādet gibi ise de ḥaḳīḳatde iḥkām-ı aḥkām-ı şerīʻat ü diyānet için olduġu āşikārdır. Ve bundan başḳa ey melik-i

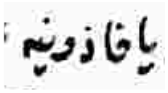
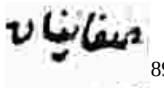
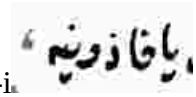
[861] "Her şey O'nu hamd ile tespih eder. Ancak, siz onların tespihlerini anlamazsınız." (İsrâ 17/44)
[862] "Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır. ["Allah'ın yüzü" ifadesi, mecazî bir anlatım olup, burada "Allah'ın rahmeti, rızası ve nimeti" demektir. Kul, tümüyle Allah'a ait olan yeryüzünün neresinde ve hangi cihetinde, ne tür bir taat ve işe girişse, Allah'ın lütuf ve rahmetini orada bulur.] [Bakara 2/115)
[863] "Dinde zorlama yoktur." (Bakara 2/256)

daḳāyıḳ-şināś, ve'y Ferīdūn-ı ḥaḳāyıḳ-istīnāś, saña bu ḫuṣūṣda mūcib-i īḳān olacaḳ birḳaç kelimāt-ı daḳāyıḳ-nişān daḫi ifāde vü i'lān ėdeyim ki, ḳatl-i nüfūs cemī'-i edyānda 'ādet ve cemī'-i milel ü niḥalde muḥārebe, şāyeste-i ri'āyet olduġu şol vech-iledir ki evvelā nefsiñ naẓarı sünnet-i dīnde ṭālib-i dīn olan şaḫṣ ḳatl oluna; ammā sünnet-i Melikde, ṭālib-i milk ġayrı ḳatl ėde." Bu kelāmı melik-i ṣāḥib-hūş sem'-i cān-ile ışġā vü gūş ėtdikde derūndan cūş ü ḫurūş ėdip dėdi ki: "Ṭaleb-i milkde melik ġayrı ḳatl ėtmesi hele emr-i ẓāhirdir lākin ṭālib-i dīn olan kendi nefsini ḳatl ėtmesi pek bāhir değildir vechi ne ise āşikāran söyle ve bizi bu daġdaġadan ḫalāṣ eyle." Ḥakīm dėdi ki: "Ey melik, dīn-i İslāmda bu sünnete şu āyet delālet ėder ki mażmūnuna **[126ª]** dīde-i baṣīret birle diḳḳat olunduḳda hādī-i cādde-i hidāyet olur ki, Ḥaḳḳ te'ālā Ḳur'ān'da buyurur: "*İnnallāhe'şterā mine'l-mü'minīne enfüsehüm ve emvālehüm bi-enne lehümü'l-cennete. Yuḳātilūne fī sebīlillāhi fe-yeḳtulūne ve yuḳtelūne. El-āyet."*[864] Ve yine buyurur ki, "*İnnallāhe yuḥibbulezīne yuḳātilūne fī sebīlihī ṣaffen ke'ennehüm bünyānun merṣūṣun*."[865] ve yine sünnet-i Tevrāt üzere Ḳur'ān-ı belāġat-simātda gelir ki: "*Fe-tūbū ilā bāri'iküm fe'ḳtulū enfüseküm zāliküm ḫayrun leküm 'inde bāri'iküm.* "[866] Ve Mesīḥ 'aleyhisselāmdan sünnet-i İncīl üzere tenzīl-i celīlde ḥikāyet üzere buyurur ki "*Men enṣārī ilallāhi ḳāle'l-ḥavāriyyūne naḥnü enṣārullāhi*."[867] ḥattā 'Īsā rūḥullāh 'alā nebiyyinā ve 'aleyhi ṣalevātü'l-ilāh, ḥavāriyyūna bu kelām-ı leṭāfet-nümūn-ile ḥıṭāb eyledi ki: "Çünkü sizler baña nuṣret ü i'ānet da'vāsına müsāra'at ėdersiz ve benimle melekūt-ı a'lāda hem-nişīn ü muḳārenet ṭarīkine gidersiz, pes eger kelimātıñızda ṣadāḳat var ise ḳatl ü ṣalb olunmaġa istimdāda mübāderet ėdesiz ve illā ben sizden berī ve sizler benden müteberrī oluñ." dėdikde cemī'an ḳatle rızā birle dīn-i Mesīḥ'den aṣlā irtidād ėtmeyip her yüzden imtiḥānāt-ı ilāhiyyeye inḳıyād ėtdiler. Ve hākezā ehl-i Hind'den ṭā'ife-i Berāhime teba'iyyet-i ḳuvve-i vāhime ėdip kendi nefslerin ba'de'l-ḳatl iḫrāḳ ve bu vech-ile zu'mlerinde ḳurubāt-ı ilāhiyyeye iltiḥāḳ da'vā ėderler. Bunu şol aṣl-ı bī-uṣūl üzere ma'ḳūl gördüler ki, aḳreb-i ḳurubāt ilallāh oldur ki tā'ibün 'ani'z-zünūb olan 'abd-i merġūb, iḫrāḳ-ı ecsād-ile nā'il-i rızā-yı ilāh olur." dėrler. Ve kezālik Māneviyye vü Şeneviyye[868] ṭā'ifeleri nefslerin şehevāt ü lezzātdan men' ėdip şol

[864] "Şüphesiz Allah, mü'minlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır. Artık, onlar Allah yolunda savaşırlar, öldürürler ve ölürler." (Tevbe 9/111)
[865] "Hiç şüphe yok ki Allah, kendi yolunda, duvarları birbirine kenetlenmiş bir bina gibi saf bağlayarak çarpışanları sever." (Saff 61/4)
[866] "Yaradanınıza tevbe edinde nefislerinizi (kötü duygularınızı) öldürün. Öyle yapmanız yaratıcınızın katında sizin için daha iyidir." (Bakara 2/54)
[867] "İsa, onların inkârlarını sezince, "Allah yolunda yardımcılarım kim?" dedi. Havariler, "Biziz Allah yolunun yardımcıları." (Âl-i İmrân / 52)
[868] Âlemi birbirine zıt iki kadîm aslın yarattığına inanan din veya mezheplere verilen genel isim (Sinanoğlu, 04.09.2023)

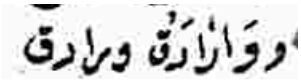
ḳadar ḥaml ü meşāḳḳ-ı ‘ibādāt ėderler ki, keṩret-i mücāhedāt ü perhīzāt ile olup giderler. Ve bu sebeb-ile dār-ı hevān **[126ᵇ]** ve belvā olan zindāndan ḫalāṣ olup vāṣıl-ı civār-ı Raḥmān oluruz.” dėrler. Ve bu ḳıyās üzere niçe nās, ḳatl-i nüfūsu ‘ādet ve belki a‘żam ‘ibādet bilip ma‘ād-ı uḫreviyyede leẕẕāt-ı şehiyye vü ‘aṭāyā-yı behiyyeye neyl ü vuṣlat ricāsıyla böyle umūr-ı hā’ileye mübāderete ġayret ėderler. Ve’y melik-i ḫuceste-mersūm, yine bu daḫi saña ma‘lūm olsun ki, bu nāsıñ kimi aḥrār u ebrār ve kimi füccār ü eşrār ve tebeh-kārlardır. Velākin eşerr-i eşrār, şol ṭā’ife-i pür-ḫasārdır ki, ne īmān-ı yevmü’l-ḥisāb ėder ve ne emel-i cezā vü ṩevāb ėder ve ne mükāfāt-ı a‘māl-i seyyi’ātdan ḥaẕer ve ne nīrān ü caḥīmi ehl-i ‘işyāna maḳarr olduġun muḳarrer bilir. Ma‘a hāẕā ol Ṣāni‘-i ḥakīm ve cenāb-ı muḥyi’r-remīm, muḥyī vü mümīt ü ḫālıḳ ve mübdī’ ü mu‘īd ü rezzāḳdır ki, *ileyhi’l-merci‘u ve ileyhi’l-maṣīr*[869] me’āli ehl-i īmāna her demde va‘ẕ u teẕkīrdir.” dėdi. Vaḳtā kim ḥakīm-i Fārisī ḥikemiyyātın itmām ve naṣāyiḥ u mevā‘ıẓın resīde-i iḫtitām ėtdiyse zu‘amā-i insden ḥakīm-i Hind, kelāma āġāz ve bu yüzden ḥayvānāt üzere ser-efrāz olmaḳ ḳaṣd ėdip dėdi ki: “Ey melik-i maḳbūlü’ş-şiyem! Benī Ādem-i mükerremiñ sā’ir ṭavā’if ü ümem üzerine cümle-i iftiḫārlarınıñ vechiniñ biri daḫi bu yüzden āşikārdır: Cins-i insān, keṩret ü vefretde sā’ir ḥayvāndan ziyāde olduġu-yçin a‘dād ü efrādları bī-pāyāndır. Ve ecnās ü envā‘-ı eṣḫāṣları bī-ḳıyās olduġu muḥtāc-ı bürhān degüldür. Şöyle ki taṣārīf-i aḥvāl ü kirdār ve taġālīb-i eṭvārda ‘add ü ḥaṣrın ancaḳ ol Vāḥid ü Ḳahhār bilir. Ḥattā rub‘-i meskūnun ki emṣār u ḳurāsı ve cibāl ü ṣaḥrāsı ecnās-ı benī ādem-ile mele’ān ü meşḥūndur, ez-cümle on yedi biñ miḳdārı medā’in ü ḳaṣabāt ve bilād ü nāḥiyāt vardır ki ümem-i muḫtelife vü eṣnāf-ı mütenevvi‘a birle māl-ā-māldır ve anlarıñ ‘adedi ise ancaḳ ma‘lūm-ı Melik-i müte‘āldir. **[127ᵃ]** Ez-ān cümle, ehl-i Sīn[870] ü ehl-i Hind ve ehl-i Sind ü ehl-i Zenc[871] ve ehl-i Ḥicāz u ehl-i Yemen ve ehl-i Ḥabeşe vü ehl-i Necd[872] ve ehl-i Nevbe[873] vü ehl-i Mıṣr ve ehl-i Sa‘īd[874] ü ehl-i İskenderiyye ve ehl-i Berḳa[875] vü ehl-i Ḳayrevān[876]ve ehl-i Berber[877]ü ehl-i Bevādī[878] ve ehl-i Ṭanca[879] vü ehl-i Ḫālidāt[880]ve ehl-i Briṭāne vü ehl-i ve ehl-i

[869] Döneceğiniz yer ve akıbetiniz O’nadır.
[870] Çin.
[871] Doğu Afrika kökenli siyahî bir grup. (Demirci, 04.09.2023)
[872] Necid bölgesi, Orta Arabistan’da yer alır. (Kurşun, 04.09.2023)
[873] Sudanda bir kavim adı , Nevbe. (Al-maany Sözlük, 04.04.2023)
[874] Yukarı Mısır bölgesi. (Kavas, 04.09.2023)
[875] Libya’da eski bir şehir ve bölge. (Bilge, 04.09.2023)
[876] Tunus’ta yer alan bu şehir İfrîkıye’nin VII-XI. yüzyıllar arasındaki başşehridir. (Özkuyumcu, 04.09.2023)
[877] Tarihin eski devirlerinden itibaren Berka’dan Atlantik sahillerine ve güneyde Nijer nehri kıvrımına kadar uzanan Kuzey Afrika’da yaşayan bir kavim (Yıldız, 04.09.2023).
[878] Bevâdîliler (Kahraman-Çalışkan, 2013, 2/253)
[879] Fas’ın kuzeybatısında tarihî bir şehir (Özkuyumcu, 04.09.2023).
[880] Adnânîler’e mensup bir Arap kabilesi, “Benî Hâlid”. (Kurşun, 04.09.2023).

Kele[881] vü ehl-i Endülüs ve ehl-i Rūmiyye vü ehl-i Ḳosṭanṭiniyye ve ehl-i vü ehl-i Bürcān[882] ve ehl-i Ṣaḳālibe[883] vü ehl-i Rūsiyye ve ehl-i Amlāḥ[884] ü ehl-i Bābü'l-ebvāb[885] ve ehl-i Āẕerbeycān ü ehl-i Ermeniyye ve ehl-i Şām ü ehl-i Yūnān ve ehl-i diyārāt ü ehl-i 'Irāḳ ve ehl-i mābeyn ü ehl-i Ḫūzistān[886] ve ehl-i bilād-ı cebel ü ehl-i Cīlān[887] ve ehl-i Deylem ü ehl-i Ṭaberistān[888] ve ehl-i Cürcān ü ehl-i Nīsābūr[889] ve ehl-i Kirmān ü ehl-i Fāris ve ehl-i Mükrān[890] ü ehl-i Kābilistān[891] ve ehl-i Mūltān[892] ü ehl-i Sicistān ve ehl-i bilād-ı mā' ve ehl-i Ġūr ve ehl-i Bāmyān[893] u ehl-i Ṭaḫāristān[894] ve ehl-i Ḫurāsān u ehl-i Māverāü'n-nehr ve ehl-i Ḫārizm[895] ve ehl-i bilād-ı Ye'cūc ü Me'cūc ve ehl-i Ferġana[896] ve ehl-i [897]ve ehl-i Kīmāk[898] ve ehl-i Ḫāḳān u ehl-i Sīsān[899] ve ehl-i ü ehl-i Ḫarḫīr[900] ve ehl-i Tibet ve ehl-i Maçin[901] ve ehlü'l-cezā'ir ve ehlü'l-biḥār ve ehlü's-sevādāt ü ehlü'l-cibāl ve ehlü'l-felevāt ü ehlü's-sevāḥil ve bunlardan başḳa ahālī-i ḳurā vü sevādāt ve A'rāb ü Ekrād ve ehlü'l-vādī vü berārī ve cezā'ir ü sevāḥil ve ġıyāż u ācām vardır ki, a'dādı mānend-i erḳām bir yere cem' olunmayıp ancaḳ ma'lūm-ı 'Alīm ü 'Allāmdır. Ve bu meẕkūr bilādıñ ahālīsi muḫtelifetü'l-elvān u elsine ve'-s-simāt, ve her biri

---

[881] Keleliler (Kahraman-Çalışkan, 2013, 2/253).
[882]Rumlardan bir sınıf halk. (*Pârsiwiki Sözlük,* 04.04.2023)
[883] Ortaçağ İslâm kaynaklarında Slavlar'la Slav kökenli kölelere verilen isim (Taşağıl, 04.09.2023)
[884] Arap şairlerinin şiirlerinde adı geçen bir ülke ismi (Parsiwiki Sözlük, 04.04.2023)
[885] Dağıstan'da Hazar denizinin kuzeybatı sahilinde tarihî bir şehir ve liman. (Aliev, 04.09.2023)
[886] İran'ın güneybatısında bir eyalet. (Uslu, 04.09.2023)
[887] İran'da bir bölge ve eyalet. (Yazıcı, 04.09.2023)Not: Mütercim bu kelimeyi "cîlân" biçiminde imla etmiş olup kaynak metne ve anlama göre bu şekilde yazılmıştır.
[888] İran'ın kuzeyinde günümüzde Mâzenderan adını taşıyan eyalet. (Özgüdenli, 04.09.2023)
[889] İran'da tarihî bir şehir. (Özgüdenli, 04.09.2023)
[890]Mekran (Farsça:مکران /*Mokran*), İran'ın güneydoğusu ve Pakistan'ın güneybatısında bulunan bir kıyı bölgesidir (Wikipedia, 30.04.2023)
[891] Afganistan'ın başkenti. (Kavas, 04.09.2023)
[892] Pakistan'ın Pencap bölgesinde tarihî bir şehir. (Özcan, 04.09.2023)
[893] Afganistan'da yönetim merkezi olan bir şehir. (Wikipedia, 04.04.2023)
[894] Togar, Altay Hân'ın oğlu ve Bars Hân'ın kardaşı olup evlâdının meskûn oldukları yerlere Tahâristân denmiş ve
mu'ahharan "Tâtâr" demekle meşhûr olmuşlardır (Yasar, 04.09.2023)
[895] Aral gölünün güneyinde uzanan topraklara ve XIII. yüzyıla kadar burada yaşayan halka verilen ad (Özaydın, 04.09.2023)
[896] Orta Asya'da bir coğrafi bölge. (Yazıcı, 04.09.2023)
[897] Kaynak metinde "Ṣa'ānî" şeklinde imla edilmiştir. Metnin Ayrıntı Yayınları'ndan çıkan Türkçe tercümesinde Saniyatlılar olarak geçmektedir (Kahraman-Çalışkan, 2013, 2/253)
[898] Yimek ve Yemek biçimleri ile de bilinen Kimekler olarak anılan kavim, VII. yüzyılda İrtiş Nehri ile Altay dağları arasında yaşayan boylardan biridir (Üren, 2010, 63)
[899] Sîs ve Sîsân adıyla da anılan ve Mecûsîliği yeniden şekillendirmeye çalışan İranlı din reformcusu Bihâferîd b. Mâhfervedîn'in (ö. 131/748-49) taraftarlarına verilen ad (Kılavuz, 04.09.2023)
[900] Suudi Arabistan'ın güneyindeki Necran bölgesine ait eski bir Suudi eyaletidir. (Wikipedia, 04.04.2023)
[901] Romanya'da Aşağı Tuna'nın sol kıyısında liman şehri. (Maxim, 04.09.2023)

müteḫālifetü'l-aḫlāḳ ve'l-ārā ve'l-meẕāhib ve'ṣ-ṣanāyi' ve's-sīret ü diyānātdır. Ve anlarıñ iḫtilāfāt-ı eşkāl u fünūn taṣārīf-i a'māl ü acā'ib-i me'ārib ü ḫıṣālleri daḫi ġayrılardan efḍal ü ekrem ve sā'ir eṣnāf üzerine mufaṣṣal ü mükerrem olup ṭā'ife-i insān erbāb ve zümre-i ḥayvān 'abīd **[127b]** ü memālīk olduḳları bī-şekk ü irtiyābdır. Ve daḫi bizleriñ ḥayvānāt üzerine rüchānımız müstelzim fażā'il-i cemme vü menāḳıb-ı keşīre-i mühimme daḫi vardır ki, anıñ şerḥi ġāyet-ile ṭavīl ve tafṣīl ü īżāḥında elsine-i enām ü enāmil-i aḳlām kelīldir." dėdi. Vaḳtā kim ḥakīmü'l-Hind tafṣīl-i tafḍīlde bu rütbe taḳrīrde ḳarār ve bu vech-ile 'uhde-i sefāretde mehāretin iẓhār ėtdiyse ol arada bu muḥāvereye vaḳf-ı ṣımāḫ u sem' ėder bir ḍıfda', beyne'l-cem' bu ḫuṭbe-i belīġa-i müsecca' birle ṣā'id-i süllem-i kelām ve -ı ifāde-i merāma āḫir ü encām vėrmek ḳaṣdıyla ḫiṭāb-ı ḥużżār-ı enām ėdip dėdi:

"*El-ḥamdü lillāhi'l-kebīri'l-müte'āli. El-kerīmi'l-fi'āli. El-'aliyyi'l-cebbāri. El-'azīzi'l-ḳahhāri. E'r-raḥīmi'l-ġaffāri. Ḫālıḳı'l-leyli ve'n-nehāri ve mücri'l-evdiyeti ve'l-enhāri. Ve ḫālıḳı'l-miyāhi'l-'aẕbeti. Ve fāṭıri'l-biḥāri'z-zāḫirati'l-mür'eti'l-māliḥati, el-ba'īdeti'l-ḳarāri el-vāsi'ati'l-aḳṭāri ẕevāti'l-emvāci ve'l-heyecāni ma'deni'd-dürri ve'l-mercāni. Ve hüve'lleẕī ḫaleḳa fī a'māḳi ḳarārihe'l-muẕlimeti. Ve emvācihe'l-mutelāṭımeti eṣnāfen mine'l-ḫalāyıḳı. Ẕevāti'l-fünūni ve'ṭ-ṭarā'iḳi. Fe-minhā ẕevāti'l-cüşeşi'l-'iẓāmi ve'l-heyākili'l-cisāmi. Ḳad elbese ba'ża'l-ḥayvāni'l-cülūde'ş-şiḫāne ve ba'żahe'l-fülūse''ş-ṣılābe'l-münażżadete ve eṣdāfe'r-riḳāḳa'l-müc'adete. Ve minhā keşīru'l-ercüli'd-debbābeti. Ve minhā ẕevātü'l-ecniḥati'ṭ-ṭayyārati. Ve minhā ẕevātü'l-buṭūni'l-ḫımṣı'l*[902]*-meşḫūneti. Ve minhā ẕevātü'r-rü'ūsi'l-kibāri ve'l-efvāhi'l-münfatiḥati ve'l-'uyūni'l-berrāḳati ve'l-eşdāḳi'l-vāsi'ati ve'l-esnāni'l-ḳaṭṭā'ati ve'l-maḫālībi'l-ḥaddādeti ve'l-ecvāfi'r-raḥbeti ve'l-cülûdi'l*[903]*-muraṣṣafati ve'l-eẕnābi'ṭ-ṭavīleti ve'l-ḥarekāti'l-ḫafīfeti ve's-seyāḥati's-serī'ati ve minhā ṣıġāru'l-cüşeşi, melisü'l-ḳudūdi bi-lā edevātin fī bedenihā meşdūdun. Ve minhā ḳalīletü'l-ḥissi ve'l-ḥarekāti ve ḫafīfetü'd-dībi ve'l-ḫaṭavāti küllü ẕālike li-esbābin ve 'ilelin. Ve lā-ya'rifu künhe ma'rifetihā* **[128a]** *illallāhü'lleẕī 'azze ve celle ve hüve'lleẕī ḫaleḳahā ve ṣavverahā ve yünşi'ühā ve yerzuḳuhā ve yütemmimühā ve yükemmilühā ve yübelliġuhā ilā medā ġāyātihā ve müntehā nihāyātihā ve ya'lemü*

[902] Kaynak metinde bu kelime "ḫamīṣ" şekliyle geçmektedir.
[903] Mütercim bu kelime yerine "cünūb" yazmış olup anlama göre Kahraman ve Çalışkan'ın tercümesindeki mananın karşılığı olan "cülûd (deriler)" kelimesi tercih edilmiştir.

müsteḳarrahā ve müstevda‘ahā. “Küllün fī kitābin mübīnin.”[904] *Vallāhu’l-muvaffiḳu ve’l-mu‘īnü.”*[905]

Vaḳtā kim ḍıfda‘-ı feṣāḥat-ḳarīn, bu ḫuṭbe-i belīġasıyla kendi miḳdārın ta‘yīn ü tebyīn ėtdiyse cānib-i insīye ḫuṭve-endāz ve müdde‘āsın bu ṭafra birle ibrāz ėdip dėdi ki: “*Eyyühe’l-melikü’s-sa‘īd! Eyyedekallāhü bi’l-ömri’l-medīd*![906] Bu insī, ṭabaḳāt-i benī Ādem ü iḫtilāf-ı ṭavā’if-i ümem ile bizi mebhūt ü mülzem ėtmek ister. Pes bu dā‘iyeden ḳā’ide-i sālifeyi mufāḫarat ü mufāḍaleti teşyīd ü te’yīd ṭarīḳine gider. Ma‘a hāẕā eğer anlar bizim gürūhumuzda olan ecnās-ı bī-ḳıyās-ı pür-şükūhu ve bā-ḫuṣūṣ sükkān-ı mā’dan müteḫālifetü’ṣ-ṣuver ü elvān olan ṭavā’if ü aṣnāfa çeşm-i ‘ibret-ile nigerān olsalar, kemāl-i dehşet-ile ḥayrān ve ġarābet-i eşkāl ve fünūn-ı heyākil ü temāṣillerin gördükde kemāl-i ta‘accüb birle velhān olup naẓarlarında keṣret-i benī Ādem aṣġar u aḥḳar ve müdün ü ḳurā ve berārī vü ṣaḥārīde sākin olanlar bizlere nisbet eḳall ü muḥtaḳar görünür. Zīrā ki rub‘-i meskūnda on dört miḳdārı biḥār-ı kibār vardır ki, ol bilād anlarıñ yanında cibāl-i şāmiḫaya nisbet mānend-i tilāl-i ḥaḳāret-kirdār, pest ü ṣıġār olurdu. Ez-ān cümle baḥr-ı Rūm ve Baḥr-ı Cürcān[907] ve Baḥr-ı Cīlān[908] ve Baḥr-ı Ḳulzüm[909] ve Baḥr-ı Fāris ve Baḥr-ı Hind ve Baḥr-ı Sind ve Baḥr-ı Ṣīn ve Baḥr-ı Ye’cuc ü Me’cūc ve Baḥr-ı Aḫḍar ve Baḥr-ı Ġarbī ve Baḥr-ı Şimālī ve Baḥr-ı Ḥabeşe ve Baḥr-ı Cenūb ve Baḥr-ı Şarḳī ve yine ol rub‘-i meskūnda beş biñ miḳdārı baḥīre-i ṣıġār ve iki yüz miḳdārı ṭavīl ü ‘arīẓ enhār-ı kibār vardır ki, cümleden

---

[904] “(Bunların) hepsi açık bir kitapta (levh-i mahfuz'da) dır”. (Hûd 11/6)

[905] Büyük, aşkın, yüce, cebbar, güçlü, bağışlayan, gece ve gündüzü yaratan, üstün ve akan nehirleri yürüten, kabaran, yerleşimi uzak, alanı geniş, dalgalı, taşkın, inci ve mercan kaynağı olan acı ve tuzlu denizlerin yaratıcısı Allah'a hamt olsun. O, onların karanlık yerleşim yerlerinin ve çalkalanan dalgalarının derinliklerinde çeşitleri ve grupları olan mahluk sınıflarını yarattı. Bazıları büyük cüsseli ve iri yapılıdır. Bazılarına kalın deriler, dizili sert pullar ve kıvırcık sedefler giydirdi. Bazıları yürüyen çok ayaklılar, bazıları uçan kanatları olanlar, münasip aç karınlılar, koca kafalılar, açık ağızlılar, parlak gözlüler, geniş avurtlular, keskin dişleri ve pençeleri olanlar, yayvan karınlılar, işlenmiş derililer, uzun kuyruklular, çevik hareketliler, hızlı yüzenler, küçük cüsseliler, alet ve edevatsız düz b oylular, hareket ve hissi zayıf olanlardır. Bütün bunların, özünü onları yaratan, şekillendiren, inşa eden, rızıklandıran, tamamlayan yetkinleştiren ve gayesinin son sınırına ve nihayetinin bitimine ulaştıran, yerleştikleri yeri ve dönecekleri yeri bilen Allah'tan başkasının bilmediği sebep ve nedenleri vardır. Hepsi apaçık bir kitaptadır. Allah kuluna yardım ve ihsân edendir. (Kahraman-Çalışkan, 2013, 2/254). (Mütercimin farklı biçimde zikrettiği bazı kısımların tercümesine müdahale edilmiştir.)

[906] Ey bahtiyar melik! Allah sana uzun ömür versin!

[907] Hazar Denizi’nin diğer adı. (Kurtuluş, 04.09.2023)

[908] İran’da bir bölge ve eyalet. Arapça kaynaklarda Cîl veya Cîlân, Türkçe’de Geylân, Avesta’da Vârenâ şeklinde geçen Gîlân, Antikçağ’da Gil adı verilen İranlı bir kabilenin oturduğu yerdi (Yazıcı, 04.09.2023)

[909] Asya ile Afrika’yı ayıran, Süveyş körfezinin kuzey ucundaki Kulzüm şehrinden dolayı Bahrü’l-Kulzüm ve üzerindeki, şap denilen mercan kayalıklarından dolayı da Şap denizi adlarıyla bilinen “Kızıldeniz” dir. (Bilge, 04.09.2023)

Ceyḥūn u Seyḥūn ve Dicle vü Fırāt ve Nīl-i Mışr ve Nehr-i Kür[910] ve Nehr-i Res[911] ki maḥalli Azerbaycān ve nehr-i Hāzmend ki mavṭını **[128[b]]** Sicistān'da[912] ve bunlara mümāṯil ü müşākil daḫi niçe enhār-ı kibār vardır ki, her biriniñ ṭūlü yüz fersaḫdan biñ fersaḫ miḳdārdır ve bunlardan ġayrı ācām u ġudrān ve baṭāyiḥ ü enhār-ı ṣıġār u sevāḳī vardır ki, anlarıñ 'add ü iḥṣāsı mevkūl-i 'ilm-i Melik-i bāḳīdir. Ve bu meẕkūr olan biḥār u enhār ki gerek ṣıġār ve gerek kibār anlarda ecnās-ı semekāt ü eṣnāf-ı sereṭānāt ve selāḥif ü tenānīn ve temās[ī]ḥ ü kevāsīc ü delāfīn ve daḫi ḥayvānāt-ı mā'iyyeden ism ü resmi ġarābet-āyīn niçe maḫlūḳāt-ı Rabbü'l-'ālemīn vardır ki keṯret ü vefretin ancaḳ ol Melik-i mu'īn bilir. Hattā ba'ż-ı ḳavlde anlarıñ envā' u eşḫāṣından ḳaṭ'-ı naẕar ṣuver-i cinsiyyesi yedi yüz bāliġ olduġu tevārīḫ-i mu'teberelerde muḥarrer ü musṭarrdır. Ve berārī vü ḳıfārda bulunan ecnās-ı vuḥūş u sibā' ve behāyim ü en'ām ve envā'-ı ṭuyūr-ı cevāriḥ ü hevām beş yüz ṣuver-i cinsiyyeye resīde olduġu taḥḳīḳ-kerde-i 'ulemā-i a'lāmdır. Pes bu ḫalāyıḳ u berāyā cümleten 'abīd ü memālīk-i cānib-i kibriyādır. Anları maḥż-ı ḥikmet ü meşiyyet ḫalḳ u īcād ve muḳteżā-yı irādet ü ḳudret birle kendiye 'ubbād ėtmişdir. Ve anları leylen ve nehāran ḥıfż u ḥirāset ve terbiye vü sevḳ-i erzāḳ birle ḥimāyet ü ri'āyet ėder ki ümūr-ı ḫuṣūṣlarından hīçbir nesne aña ḫafī vü mestūr olmayıp müsteḳarr u müstevda'ları nerede ise 'ilm-i muḥīṭinde gün gibi meşhūrdur." Bundan ṣoñra yine ḍıfda'-ı ceriyyü'l-lisān, ḫiṭāb-ı za'īm-i insiyān ėdip dėdi ki: "Eger sizler ey gürūh-ı benī Ādem, benim sizlere ẕikr eylediğim ṭavā'if ü ümemde ber-vech-i etemm tefekkür ü tedebbürü ehemm göreydiñiz, size ma'lūm olurdu ki keṯret-i nev'-i beşer ve vefret-i ehl-i meder ü veberden mā bihi'l-müfteḫar bir eṯer dīde-i 'aḳlıñıza manẕar olmayıp sizleriñ bizim üzerimize olan iftiḫārıñız maḥż-ı maġlaṭa vü 'ayn-ı safsaṭa olduġu şems-i enverden **[129[a]]** aẕherdir. Vaḳtā kim ḍıfda', kelām-ı faṣāyiḥ-irtisāmdan ferāġat ve erkān-ı da'āvīsin taḥkīm ü teşyīde ri'āyet ėtdi-y-ise ol eṯnāda ḥukemā-i cinniyāndan bir ḥakīm-i daḳīḳa-dān iki ṭā'ifeye birden ḫiṭāb-ı serzeniş-'unvān birle dėdi ki: "Ey zümre-i benī Ādem! Ve'y gürūh-ı ḥayvānāt-ı mütenevvi'atü'l-ümem! Sizler bir ālāy ẕevāt-ı ecsām-ı ṯaḳīle ve erbāb-ı cüṯeṯ-i ġalīżasız ki ne 'aceb sizlere keṯret-i ḫalāyıḳ-ı rūḥāniyye vü vefret-i ṣuver-i nūrāniyye ve ervāḥ-ı ḫafīfe vü eşbāḥ-ı laṭīfe ve nüfūs-ı basīṭa ḫafī vü mestūr oldu ki ol gürūh-ı pür-nūr ez-cümle eṭbāḳ-ı semāvātda sākin eṣnāf-ı melā'ike-i rūḥāniyyāt ve Kerrūbiyyīn ü mürebbiyyīn ve ḥameletü'l-'arş ve bunlara

[910] Kura Nehri. Azeri Türkçesinde "Kür" olarak geçen, Ardahan dolaylarında başlayıp Hazar Denizi'ne dökülür. (Wikipedia, "Kura Nehri", 04.04.2023)

[911] Metinde bu şekilde yer alan nehrin Azerbaycan'daki Aras nehri olması muhtemeldir. Bkz. (Tuncel, 04.09.2023)

[912] Orta Farsça'da "sakaların ülkesi" anlamındaki sakastân kelimesinden gelen Sîstan Arapça'ya Sicistan şeklinde geçmiştir. Bir kısmı İran, bir kısmı Afganistan sınırları içinde kalan tarihî bölge (Özgüdenli, 04.09.2023).

mümāṣil niçe gürūh-ı enbūh-ı leṭāfet-simāt ve küre-i eṣīrde vāḳıf u ḳāṭın olan ervāḥ-ı nāriyye ve küre-i zemherīrde mütevaṭṭın ḳabā'il-i cin ve aḥzāb-ı şeyāṭīn ve cünūd-ı İblīs ecma'īn, niçe bunlar mānendi ṭavā'if-i ażrāriyye-i ẓulmāniyye vardır ki sizler bu meẕkūr olan ecnās-ı keṣīreyi derk ü iḥsās-ile ülfet ü istīnās ėdeydiñiz, naẓarıñızda ḥayvānāt ü cismāniyye eḳall ü ḳalīl ve eşḫāṣ-ı cüz'iyye-i cirmāniyye ḥaḳīr ü ẕelīl görünürdü. Zīrā ki vüs'at-i küre-i zemherīr, si'a-i baḥr u berden on ḳat ḳısmetde ber-ter ve ferāḫī-i küre-i eṣīr ṭabaḳa-i zemherīrden evferdir. Ve hākeẕā sāḥa-i füsḥat-i felek, Ḳamer mā taḥtına nisbet-ile gitdikçe feżāsı artıp bālā-ter olaraḳ tā ki eflāk-i seb'a-i muḥīṭāt ve ṭabaḳāt-ı semāvāt-ı 'āliyyāt birbirlerine naẓar-ile nihāyātü'l-ġāyāt olan felek-i a'ẓam ki lisān-ı rāṣıdānda muḥaddidü'l-cihātdır, cümleden a'żam ü evsa' olduġu beyne ehli'n-nücūm müttefaḳ u mücma'dır. Pes bunlarıñ feżā-yı bī-intihāsı ḫalāyıḳ-ı rūḥāniyyāt ve melā'ike-i nūrāniyyāt-ile şöyle māl-ā-māldır ki ol enḥā vü ercāda bir ḫālī mekān ü cā olmaḳ muḥāl olduġu **[129b]** şol ḥadīṣ-i şerīf-ile istidlāl olunur ki ḥażret-i seyyidü'l-verā, maẓhar-ı *"Ṣümme denā fe-tedellā*[913]" Muḥammedü'l-Muṣṭafā 'aleyhi enme't-taḥiyyā "*Ve mā ya'lemu cünūde rabbeke illā hū."*[914] naẓm-ı belāġat-iḥtivāsınıñ feḥvā-yı dil-ārāsından istibsār u istinbā' olunduḳda *"Mā fi's-semāvāti's-seb'i mevżi'u şibrün illā ve hünāke melekün ḳa'imün ev rāki'un ev sācidün lillāhi te'ālā."*[915] buyurdular. Pes ey ḥayvānāt-ı arżiyye vü ma'āşir-i insāniyye! Eger sizler bu ḥadīṣ-i laṭīfeyi dīde-i im'ān-ile diḳḳat ve fıṭratıñızda bu miṣilli ḫalāyıḳa fiṭnat olaydı, ḳıllet-i a'dādıñıza 'ārif ve rütbeñiz cümleden dūn olduġuna vāḳıf olup ne keṣret-i cemā'āt-ile iftiḫāra sā'ī ve ne birbiriñiz üzerine rücḥān iddi'āsına mürā'ī olurduñuz. Sizler ve bizler 'ibād-ı Mevlā ve ba'żımız ba'żımıza müsaḫḫar u merbūṭ olduġumuzu fehm ü iẕ'ān ėtmeği cümleden aḫrā vü evlā görürdüñüz. *Fe-lehü'l-ḥamdü 'alā külli na'mā'ihī ḥamden keṣīran*.[916]

Vaḳtā kim ḥakīmü'l-cinn, Kelāmın itmām-ile sākin ü muṭma'inn olduysa melik-i 'ādil ḳaṭ' u ḥasm-i nizā'-ı müşebba'aya mā'il olup za'īm-i insīye müdde'āñız müṣbit-i mesā'il ü ārā mı dėyü sā'il olduḳda bir ḫaṭīb-i belīġ-i Ḥicāzī bu yüzden bürḳa'-endāz-ı rāzī olaraḳ ṭafra-endāzī vü ḫoş-āvāzīlik ėtdi ki: "Ne'am eyyühe'l-melik! Bizim aṣḥāb-ı faẓl ü

[913] "Sonra (ona) yaklaştı derken sarkıp daha da yakın oldu." (Necm 53/8)
[914] "Rabbinin ordularını ancak kendisi bilir." (Müddessir 74/31)
[915] Bu hadis-i şerîfin aslı kaynaklarda ما فى السماوات السبع موضع قدم، ولا شبر، ولا كف، إلا وفيه ملك قائم، أو ملك ساجد، أو ملك راكع olarak geçmektedir (Shamela, 05.10.2023). Bu şekilde anlamı, "Yedi gökte kıyâm, rukû ve secde etmeyen bir meleğin olmadığı ayak basılacak tek karışlık yer yoktur." şeklinde tercüme edilebilir. Fakat mütercimin kullandığı ifadede "kadem" kelimesi eksiltilerek "kıyâm, rukû ve secde eden bir melek" ifadesinden sonra "lillâhi te'âlâ (yüce Allah'a) kısmı eklenmiştir.
[916] Bütün nimetleri için O'na çokça hamdolsun.

rücḥān ve erbāb-ı menāḳıb-ı ḥisān olduġumuza delālet ėden edille vü burhān bī-ḥadd ü pāyāndır. Cümleden biri budur ki ol ‘Allām ü dānā-yı serā’ir-i ṣudūr, ancaḳ bizlere ḫāṣṣ olaraḳ ba‘ṣ ü nüşūr ve ḫurūc mine’l-ḳubūr ve ḥisāb-ı yevm-i ‘aḳīm ve cevāzun ‘ale’ṣ-ṣırāṭi’l-müstaḳīm ve duḫūl-i cinān ve anda vuṣūl-i envā‘-ı iḥsān va‘d eylemişdir. Ez-cümle ol ravża-i rıḍvān, cennetü’n-Na‘īm ve cennetü’l-Ḫuld ve cennetü ‘Adn ve cennetü’l-Me’vā ve dāru’s-selām ve dāru’l-maḳām ve dāru’l-müttaḳīn esmālarıyla Ḳur’ān-ı ‘aẓīmü’ş-şān’da beyān olundu. Ve daḫi ol cāy-ı **[130ª]** feraḫ-fezāda şecere-i Ṭūbā ve Sidretü’l-müntehā ve ‘ayn-ı zencebīl ve nehr-i Selsebīl[917] ve gūn-ā-gūn derecāt ü ḳuṣūr ve tezvīc-i ḥūr ve vildān u ġılmān ve mücāvere-i Raḥmān ve tenessüm-i revḥ u reyḥān ve bunlara mümāṯil niçe niçe ḫayrāt-ı ḥisān ki “*A‘dedtü li-‘ibādiye’ṣ-ṣāliḥīne mā lā-‘aynun ra’et ve lā-üẕünün semi‘at ve lā-ḫaṭarun ‘alā ḳalbi beşerin*”[918] ḥadīṯ-i ḳudsīsi minvālince elṭāf-ı bī-pāyān u a‘ṭāf-ı leṭāfet-nişān olduġu yedi yüz miḳdār āyāt-ı Ḳur’ān-ile Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te‘ālā anları bir bir beyān eyledi ki, ṭā’ife-i ḥayvān bu meẕkūr ‘aṭiyyāt-ı firāvāndan ḥiṣṣe-yāb olmadıḳları bī-reyb ü gümāndır. Ve bizim için daḫi niçe menāḳıb-ı āḫar ve ḫaṣā’il-i evfer vardır ki, bizlerin erbāb-ı ma‘ālī-küster ve anlarıñ ‘abīd-i taḥaḳḳur olduguna delāleti her yüzden ebyen ü aẓherdir.” dėdikde za‘īm-i ṭuyūrān olan Hezār-destān-ı naġme-zenān, feryād-künān ol edille vü berāhīne münāḳaża vü mu‘ārażа ṣūretin ‘ıyān birle dėdi ki: “Belā ey za‘īm-i insān! Saña bu ḫuṣūṣda irḫā-i ‘inān olunsa, gerçi sözleriñ cümle mażmūn-ı hidāyet-maḳrūn-ı Ḳur’ān’dır ammā ol kitāb-ı zī-şānda cenāb-ı ḥakīm-i Sübḥān, *tenezzehe kemālātühū ‘ani’t-tebeddüli ve’n-nuḳṣān*[919], beyāñ eylediği va‘īdāt-ı caḥīmiyyeyi daḫi tibyān eyleseñ idi ki ez-cümle ‘aẕāb-ı ḳabr-i ḥafīr ve su’āl-i Münker ü Nekīr ve aḥvāl-i yevmü’l-ḥisāb ve aḥvāl-i nīrān u ‘aẕāb ve ṭabaḳāt-ı cehennem ki sa‘īr ü laẕī ve sakarr u ḥuṭame vü hāviye ve bunlarda olan envā‘-ı ‘uḳūbāt ki serābīl-i ḳaṭrān ve muḳārenet-i şeyṭān ve mücāveret-i mālik-i ġażbān ki ḫāzin-i nīrāndır ve bunlarıñ mecmū‘u meẕkūrun fi’l-Ḳur’ān’dır. Ḥattā ol kitāb-ı belāġat-nişābda ol Ḳahhār-ı şedīdü’l-‘iḳāb her ne maḥalde āyāt-ı va‘d ü iḥsān ityān ėtmiş ise āyāt-ı va‘īd ü ḥırmān aña iḳtirān **[130ᵇ]** bulmuşdur. Pes bizler leẕẕāt-ı na‘īmiyyeden mehcūr olduḳ ise aḥvāl-i caḥīmiyyeden daḫi dūr olup nā’il-i mücāzāt ü ṣevāb olmaz isek vāṣıl-ı ‘aẕāb u ‘iḳāb daḫi olmazız. Bu ḫuṣūṣda aḥkemü’l-ḥākimīn olan Rabbü’l-berāyānıñ ḥükm ü fermānına bi-ḫulūṣi’ṭ-ṭaviyye rıżā vėrip *Lā lenā*

[917] Onlara orada bir kâseden içirilir ki (bu şarabın) karışımında zencefil vardır. O pınara "Selsebil" denir. Bu ayetler İnsân suresinin 17 ve 18. ayetleridir ve içerisinde Selsebîl, Zencebîl ve ‘ayn kelimeleri geçer. İlgili ayetten mülhem ifadelerdir.

[918] “ Salih kullarım için öyle nimetleri hazırladım ki, onları ne bir göz görmüştür, ne bir kulak işitmiştir ne de bir insanın hatırına gelmiştir.” (*Sahih-i Buhârî*, c.4., s.123)

[919] Onun kemâlâtı değişimden ve noksandan münezzehtir.

ve lā ‘aleynā[920] feḥvāsınca ne va‘d ü iḥsān ü cinān-ile memnūn ve ne va‘īd ü ḥırmān u nīrān ile maḥzūn oluruz. Pes iftiḫāra şāyān olan edille vü bürhānıñız benim ẕikr eylediğim mevādd-ile mutaḍa‘ḍı‘u’l-erkān olup mābeynimizde yine tesāvī-i iḳdām ṣūreti ‘ayān oldu.” dėdikde ḥakīm-i Ḥicāzī yine müdde‘ā-yı mecrūḥ u medḫūlün iṯbāta ḳıyām ve bu ṭarz-ile da‘āvī-i müteselsiletü’l-eṭrāfı itmām-ı iḳdām-ı tām ėdip dėdi ki. “Pes ne vech-ile tesāvī-i iḳdām da‘vāsıyla sālik-i şer‘a ilzām olursuñuz? Ṭā’ife-i enbiyā ve gürūh-ı evliyā vü aṣfiyā ve e’imme vü ḥukemā ve fużalā vü ṣu‘arā ve nuḳabā vü büdelā ve ebrār u ‘ubbād ve ṣulaḥā vü zühhād ve ‘ārifūn u müstebṣirūn ve ulü’l-elbāb ve’l-ebṣār ve ẕevi’n-nühā vü aḫyār bizlerden ẓuhūr ėtdiği bir vech-ile caḥd ü inkār olunmayıp niçeleri daḫi melā’ike-i mükerremīnden efḍal ve her biri kemālāt-ı bī-ġāyāt-ile mükrem ü mufżaldur ve anlar dā’imā sābiḳūn ile’l-ḫayrāt olduḳlarından ‘ibādāt-ı Raḥmāniyyeye ṣarf-ı evḳāt ve leyl ü nehār münācāt-ı ḳāżiyü’l-ḥācāt ėdip her umūrlarında cenāb-ı Hādi’s-sübüle tevekkül ve her maṣāliḥ-i mühimmede anıñ luṭf u iḥsānına tevessül eyleyip andan ġayrıya aṣlā ‘ibādet ėtmezler ve hīçbir eḥaddan ḫavf u ḫaşyet yoluna gitmezler. *Ve minhü yaṭlubūne ve ileyhi yerci‘ūn.”*[921] dėdikde cümleten zu‘amā-i ḥayvān ve ḥukemā-i cinniyān, el’ān, *ci’tüm bi’l-ḥaḳḳi ve naṭaḳtüm bi’ṣ-ṣıdḳi*[922] “*li-miṯli hāẕā fe’l-ya‘meli’l-‘āmilūn*.”[923]*Ve li miṯli hāẕā fe’l-yeftaḫiri’l-müfteḫirūn.*[924] “Ve fī ẕālike *fe’l-yetenāfesi’l-mütenāfisūn*.[925] zemzemesin efrāşte-i ṭabaḳāt-ı **[131ª]** çarḫ-ı nīl-gūn ėdip yine bir uġurdan dėdiler ki: “Ey ma‘şer-i insān ve’y zümre-i ẕevi’l-‘irfān! Bizlere ol ẕevāt-ı melekiyyü’ş-şānlarıñ evṣāf ü kemālāt-ı bī-pāyānlarından ve maḥāsin-i aḫlāḳ-ı ṣadāḳat-nişānlarından nebẕe vü şemme beyān buyursañız olmaz mı?” Pes cemā‘at-i insān bu su’āle cevābda ḳāmūs-ı fikretde ġavṭa-zenān olup bir müddet dem-beste vü ḥayrān olduḳdan ṣoñra dėdiler ki: “Bizden bir eḥad anlarıñ evṣāf ü ‘unvānlarından nişān vėrmeğe ḳādir değildir. Pes ol arada ‘ālim-i fāżıl-ı ẕekī, جبر -i müstabṣır-ı Fārisī, ‘Arabiyyü’d-dīn, Ḥanefiyyü’l-meẕheb, ‘Irāḳiyyü’l-edeb, ‘İbrāniyyü’l maḫber, Mesīḥiyyü’l-minhāc, Şāmiyyü’n-nesk, Yūnāniyyü’l-‘ulūm, Hindiyyü’l-baṣīret, ṣūfiyyü’l-işāret melekiyyü’l-aḫlāḳ, Rabbāniyyü’r-re’y, ilāhiyyü’l-ma‘ārif ya‘nī munṣıf, minber-i beyāna ṣu‘ūd ve bu ḫuṭbe-i belīġa ile ḥamd-i Ḫālıḳ-ı vedūd ėdip dėdi ki: “*El-ḥamdü lillāhi Rabbi’l-‘ālemīn. Ve’l-‘āḳıbetü li’l-müttaḳīn. Ve ṣallallāhu ‘alā seyyidinā*

[920] Ne bizim için ne de bizim aleyhimize.
[921] Ondan ister ve ona döneriz.
[922] Hakkı söylediniz ve doğruyu konuştunuz. (Kahraman-Çalışkan, 2013, 2/257)
[923] “ Çalışanlar böylesi için çalışsınlar!” (Saffât 37/61)
[924] Övünenler, bahsettiklerinizin benzerleriyle övünürler.
[925] “İşte yarışanlar, bunun için yarışsınlar.”(Mutaffifîn 83/26) ayetinin bir kısmı iktibas edilmiştir.

Muḥammedin ḫātemi'n-nebiyyīn ve imāmi'l-mürselīn ve ḳā'idi'l-ġurri'l-muḥaccelīn[926] *ve 'alā ālihī 'ṭ-ṭāhirīne ve ümmetihi'l-ḫayyirīne'l-fāżılīne ecma'īne.*[927] Ne'am eyyühe'l-melikü'l-mebrūr ve entüm yā me'āşire'l-cemā'ati'l-ḥużūr! Cümleten sizlere bu yüzden ma'lūm ve bu resm üzere mefhūm ola ki, ol ẕevāt-ı ḫuceste-simāt bir cemā'at-i evliyāullāh ve bir zümre-i aṣfiyāullāhdır ki, anlarıñ evṣāf-ı ḥamīde vü aḫlāḳ-ı cemīle ve a'māl-i zekiyye ve 'ulūm-ı müfennine ve ma'ārif-i Rabbāniyye vü seciyyet-i Sübḥāniyye ve ṭabī'at-ı melekiyye vü sīret-i 'ādile-i ḳudsiyye ve aḥvāl-i 'acībe vü ġarībeleri beyānında elsine-i nāṭıḳīn kelīl ve evṣāf u āṣıfīñ endek ü ḳālīldir. Ve her ne ḳadar zümre-i ẕākirīn anlarıñ ẕikr-i maḥāsininde işbā' ve fırḳa-i vāṣıfīn evṣāf u eṭvārlarında tafṣīl ü ittisā' gösterdiler ise de ve hengām-ı hübūṭ-ı Ādem'den tā be-zamān-ı Ḫātem, gürūhen gürūh defātir u ṭavāmīre naḳş-ı menāḳıbların **[131^{b}]** ehemm görüp mecālis-i va'ẓ u teẕkīre ẕikrlerin tevfīr u teksīr ve zümre-i büleġā vü füṣaḥā daḫi medāyiḥlerin taḥrīr u tasṭīr ėtdilerse de yine deryādan ḳaṭre vü şemsden ẕerre olmayıp ṭūl-i ezmān ü dühūr muḥarrirāt-ı kāffe-i cumhūr bu ḫuṣūṣa vāfī olmadıġı daḫi niçe kütüb-i mu'teberelerde mesṭūrdur. Bizler de *mā lā-yüdrakü küllühū lā yütrakü küllühū*[928] me'ālinde elli bir risālede medḫal ü muḳaddime ṭarzında birer nebẕe iş'ār ve bā-ḫūṣūṣ bu risālede ẕevi'l-ebṣāra mūcib-i tenebbüh ü i'tibār olur ārzūsuyla 'alā ṭarīḳi'l-icmāl ve'l-iḫtişār ḳaṣṣ[929]-ı ḥikāyeye iḳtişār eyledik. *Veffeḳakümüllāhü eyyühe'l-iḫvān, bi-ḳırā'atihā ve istimā'ihā ve fehmi ma'ānīhā ve fetaḥe ḳulūbeküm ve şeraḥa ṣudūraküm ve nevvera ebṣāraküm bi-ma'rifetihā ve yessara lekümü'l-'amele bi-hā kemā fe'ale bi-aṣfiyā'ihī ve evṣiyā'ihī ve evliyā'ihī ve ehl-i ṭā'atihī innehū 'alā mā yeşā'u ḳadīrun ve bi'l-icābeti cedīrun.*[930] *Ḥasbünallāhü ve ni'me'l-vekīl, ni'me'l-Mevlā ve ni'me'n-naṣīr, ve lā-ḥavle ve lā-ḳuvvete illā billāhi'l-'aliyyi'l-'aẓīm. Ve ṣallallāhu 'alā seyyidinā Muḥammedin ve 'alā ālihī ve ṣaḥbihī ecma'īn. Ve selāmun 'alā cemī'i'l-enbiyā'i ve'l-mürselīn ve'l-ḥamdü lillāhi Rabbi'l-'ālemīn.*

Ve ḳad vaḳa'a tesvīdü't-tercümeti bi-'avnillāhi ve ṭūlihī ve naṣrihī ve ḥavlihī fī selḫi ẕi'l-ḥicceti'l-ḥarāmi ve hüve yevmü's-sebti mine'l-eyyāmi, senete seb'a ve ẕelāṯīn ve

---

[926] Hz. Ali'nin peygamber efendimiz tarafından verilmiş lakaplarından biridir. Bkz. (Wikipedia, 02.10.2023)

[927] Alemlerin rabbi olan Allah'a hamdolsun. İyi son sakınanlar içindir. Allah'ın selamı son peygamber ve elçilerin imamı olan peygamberimiz Hz.Muhammed'e, Hz. Alî'ye ve onun temiz ailesine ve hayırlı ve fazilet sahibi ümmetinin her birine olsun.

[928] "Hepsi elde edilemeyen şeyin tamamı bırakılmaz." (Yılmaz, 2006, 2/576).

[929] olarak imla edilmiş olan kelimenin anlamı tam olarak tespit edilememiştir.

[930] Allah, velilerine, iyi kullarına ve itaatkarlarına yaptığı gibi, sizi onları okumaya, dinlemeye ve manalarını anlamaya muvaffak kılsın; kalplerinizi açsın, göğüslerinizi genişletsin, gözlerinizi sırların bilgisiyle aydınlatsın, size onlarla amel etmeyi kolaylaştırsın. (Kahraman-Çalışkan, 2013, 2/258)

mi'eteyn ve elf, 'alā yedi'l-mütercimi'l-ḥaḳīri'l-faḳīr el-mu'terifu bi'l-'aczi ve'z-zillāti ve't-taḳṣīri, Meḥmed Ḫāliṣ ibni Aḥmed bin İsmā'īl eṭ-Ṭosyevī fī ravżati'l-müsemmâti bi-Gökyer min riyāżi tilke'l-beldeti.[931] *Ve vaḳa'a't-tebyīżu ilā hünā fī yevmi's-sādis min şehri Ṣaferi'l-ḫayr sene semānin ve selāsīn ve mi'eteyn ve elf fī nefsi'ṭ-Ṭosya. El-ḥamdü lillāhi 'alā külli ḥālin. Ve'ṣ-ṣalātü ve's-selāmü 'alā rasūlihī Muḥammedin ṣāḥibi'l-kemāl ve'l-cemāl ve 'alā ālihī ve ṣaḥbihī ehli'l-fażli ve'n-nevāli. Allāhümme yā ze'l-luṭfi ve'l-ifżāli, temmim ḳuṣūranā ve yessir ümūranā yā ze'l-cūdi ve'l-keremi bi-aḥseni'l-ḥāli.*[932]

[132ª] Lāḥıḳa der-Beyān-ı Eṭvār-ı Ḥayvānāt

Ṭā'ife-i ehl-i i'tibārdan zevi'l-elbāb ve'l-ebṣār olanlara ma'lūm u āşikār ola ki, mü'ellif-i ḥakīm –*'āmelehullāhu bi-luṭfihi'l-'amīm*-[933] risāle-i mezkūruñ bālāsında ḥayvānātıñ kemiyyet-i ecnās ü envā'ını ve iḫtilāf-ı ṣuver u ṭıbā'ını ve keyfiyyet-i nitāc ü tekvīnini ve terbiye-i evlād u efrāḫı ṣūretiniñ tebyīnini birḳaç ṣıġār u kibār fuṣūl-ile ta'yīn ėtmişdir. Ḥaḳīr mütercim, ol fuṣūlüñ 'alā vechi'l-iḳtiṣār bir lāḥıḳada menḳūl olmasın münāsib ü ma'ḳūl görüp zeyl-i tercümeye taḥrīr ve vehle-i ülāda imlāl-i ['aḳl-ı] nāẓırāna ve iḫlāl-i ḫāṭır-ı 'ārifāna bā'iṯ ü bādī olmasın dėyü te'ḫīr olundu. *Billāhi't-tevfīḳ ve hüve ni'me'l-Mevlā ve ni'me'r-Refīḳ.*

Ma'lūm ola ki, ḥukemā-i pīşīn, 'uḳalā-i dūr-bīn ve felāsife-i ehl-i temkīn şöyle tebyīn ü ta'yīn eylemişdir ki esfelden bālāya naẓaran āḫir-i mertebe-i ma'ādin evvel-i rütbe-i nebātāta merbūṭ ve āḫir-i nebātāt ol ḥayvānāta menūṭdur. Ve bu siyāḳ üzere ḥayvān daḫi insāna ve insān daḫi sükkān-ı mele'-i a'lā olan melā'ike-i 'ālī-'unvāna intihāsı kütüb-i ḥikemiyyede mebsūṭdur. Ve nüfūs-ı ba'ż-ı ḥayvān, iṭā'at-i nev'-i insān ėtmede melā'ike-i sācide gibi her emre münḳād ve ba'ż-ı āḫar 'uṣāt-ı şeyāṭīn mānendi temerrüd ü 'udvānı i'tiyād eyleyip dā'imā sālik-i fecfec ü 'ināddır. İnsān ise bu iki ṭabī'at ü kirdār meyānında müteḳallibetü'l-eṭvār olduġundan gāh muḳteżā-yı ḥurriyyet ü fāżıliyyet vāṣıl-ı derece-i

[931] Allah bize yeter. O ne güzel vekîl, ne güzel mevlâ ve ne güzel yardımcıdır! Güç ve kuvvet, sadece yüce ve büyük olan Allah Teâlâ'nın yardımı iledir. Allah'ın selamı peygamberimiz Hz.Muhammed'in, onun tüm aile ve ashabının üzerine olsun. Ve (yine Allah'ın) selamı tüm peygamberlerin ve elçilerin üzerine olsun. Hamd, alemlerin Rabbi olan Allah'adır.
Bu tercümenin tesvîdi Allah'ın yardımı ile Zilhicce ayının sonu olan cumartesi günü, 1237 senesinde hakir ve fakir, aczini, zelilliğini ve kusurunu itiraf eden mütercim Mehmed Halis bin İsmail et-Tosyevi'nin eliyle şu beldenin ravzalarından olaner isimli ravzada tamamlanmıştır.
[932] Ve beyaza çekilmesi de 1238 yılı Safer ayının cuma gününe kadar tamamlanmıştır. Her hâl için Allah'a hamdolsun. Salât ve selam, onun olgunluk ve güzellik sahibi rasulü olan Hz.Muhammed (s.a.v) ile onun ailesine, fazilet ve ihsan sahibi ashabının üzerine olsun. El lütuf ve faziletler sahibi Allah'ım! Kusurlarımızı tamamla, işlerimizi kolay kıl. Ey en güzel şekilde cömertlik ve kerem sahibi olan!
[933] Allah ona lütfunun genişliği ile muamele eylesin.

melek-i kerīm olur ve gāh mürtekib-i şerr u şūr olup ḥażīż-i süflī-i şeyṭān-ı racīmde ḳalır. Ve daḫi ṣūret-i insānıñ sā'ir ḥayvāna nisbeti re'siñ cesede münāsebeti gibidir. Ve nefs-i insāniyye enfüs-i ḥayvāniyyeye ḳıyāsen sā'isiñ me'sūsa mülāyemeti miṣillidir. Zīrā ṣūret-i insāniyye ḫalīfetullāh fi'l-arż olduġu muḥarrerāt-ı ṣūfiyye ile mübeyyen ve cins-i Ādem sā'ir ḥayvānātdan 'indallāh mufażżal **[132[b]]** ü mükerrem olduġu nuṣūṣ-ı Ḳur'āniyye vü eḥādīs-i nebeviyye ile müte'ayyendir. Görmez misin ki insāñ, ḫıṣāl-i maḥmūde vü aḫlāḳ-ı merżiyye ve ma'ārif-i ḥaḳīḳiyye vü ṣanāyi'-i ḥikemiyye ve tedābīr-i riyāżıyye vü siyāset-i Rabbāniyye ile müşārun bi'l-benāndır. Her çend anlarda erbāb-ı 'udvān ü ṭuġyān ve cevr ü ta'addī-i ḥayvān ve küfrān-ı ni'am-ı Raḥmān ve ġaflet 'ani'ş-şükrān gibi evṣāf-ı ḫasāret-nişān ve eṭvār-ı ḍalālet-'unvān var ise daḫi, pes bu sebebden gerek fażā'il ve gerek reẕā'illeri berāhīn ü delā'il birle a'ceb-i ḥikāyāt u aẕref-i rivāyāt üzere elsine-i ḥayvānātdan ṣudūru ṣūretinde bu risāle-i 'acībetü'l-kelimātda īrād olundu tā ki ulü'l-istibṣār ve'l-efkār, icāle-i bāṣıra vü enẕār ėtdiklerinde ḳıṣṣadan ḥişşe müfādında i'tibār alalar.

Ve daḫi mevālīd-i ṣelāṣe meyānında ma'deniyyāt, edven-i merātib-i kā'inātdadır. Zīrā ki üstuḳuṣṣāt ta'bīr olunan erkān-ı erba'a ki nār u hevā ve arż u mādır, bunlarıñ eczāsından ma'den mürekkeb olup zübdesinden mürettebdir. Nebāt ise bu erkāndan nümāyān olduġundan başḳa aḳṭār-ı ṣelāṣeye ya'nī ṭūl ü arż u 'umḳa ḥareket ėtdigi-y-için "cism-i nāmī" 'unvānıyla i'lān olunmuşdur. Ḥayvān daḫi bunlardan derecede ber-ter olmaġla iġtiẕā vü nümüvve maḥall ü maẕhar düşüp cism-i müteḥarrik-i ḥassās ta'rīfi-y-ile müştehirdir. Ammā insān, nebāt ü ḥayvānı müştemil olup nuṭḳ u temyīz birle cemī'-i kemāli ḥāvī olup anlarda nāḳıṣ olan evṣāfı müstecmi' u müstekmildir. Ve daḫi nebātāt, vücūdda ḥayvānāt üzere muḳaddemün bi'z-zamāndır. Zīrā nebātāt, ṣūret-i ḥayvānāta mādde vü heyūlā ve ecsādına bülġa vü ġıẕādır. Pes nebātāt, ḥayvānāta māderān ü vālidāt meṣābesindedir. Şol vech-ile ki nebāt, eczā-i türābiyyeden 'urūḳ-ile imtiṣāṣ-ı ruṭūbāt ü nüdāvāt ėdip ẕātına müteḥavvil ü münḳalib ḳıldıḳda ol mevāddan evrāḳ u eṣmār ve ḥubūb **[133[a]]** u nużca ẓuhūr ėder. Ba'dehū ḥayvān, ol nebātı müştemilātıyla ġıẕā-i ṣāfī vü henī ve bülġa-i ḳūtiyye-i merī olaraḳ iġtiẕā ėder. Nitekim vālide tenāvül-i ṭa'ām-ı niyy ü şerāb-ı leẕīẕ-i heniyyi şürb ėdip leben-i ḫāliṣ u sā'iġaya münḳalib olduḳda hengām-ı fiṣām u fiṭāma bāliġ olunca ḳadar anıñla terbiye ėder. Pes eger nebātāt ḳable vücūdi'l-ḥayvānāt mevcūd olmasa zümre-i ḥayvān eṭyān-ı ṣırfa ve türāb-ı sefeh tenāvülüyle ġıẕāsı münaḳḳaṣ ve ḳuvāsı ebter ü enḳaṣṣ olurdu çünki şān ü ḥāl bu üslūb u minvāl üzere olıcaḳ ey aḫ-ı şefīḳ, ḥikmet-i ilāhiyyeye tedḳīḳ-i daḳīḳ eyle ki ol mübdi'u'l-kā'ināt ne keyfiyyāt-ile nebātātı beyne'l-erkān ve'l-ḥayvānāt 'aceb vāsıṭa ḳılmışdır. Şöyle ki, nebātāt bi-vāsıṭati'l-'urūḳ erkān-ı

erba‘anıñ ‘uṣāretin ceẕb ü tenāvül ve haẓm u naẓc ile aḳṭār-ı s̱elās̱eye teṭāvül ėder. Ve ḥayvān daḫi bunuñ lübāb-ı laṭīfin ve ḳuṣūr u ḫunūbun ve evrāḳ-ı s̱imārın ve ṣumūġ u envār u ezhārın ekl ėder. Bu ise fırḳa-i ḥayvānāta ‘aceb luṭf-ı Rabbānī ve kāffe-i maḫlūḳāt u beriyyāta bir gūnā ‘ināyāt-ı Sübḥānīdir. *“Fe-tebārakallāhu aḥsenü’l-ḫālıḳīn.*[934] *Ve aḥkemü’l-ḥākimīn*.[935]

Ve daḫi zümre-i ulü’l-‘aḳl ve’l-fühūma müstebān ü ma‘lūm ola ki ḥayvānātdan ba‘żısı tāmmetü’l-ḫilḳa, kāmiletü’ṣ-ṣūredir ki ẕükrānı inās̱ı üzere nezevān ve mādesi ḥāmile olup īlād ü irżā‘-ı evlād ėder. Ve ba‘ż-ı āḫar nāḳıṣ-ḫilḳat ü nā-temām-ṣūretdir, ‘ufūnāt ü ḳāẕūrātdan mütekevvin olan hevām ü ḥaşerāt mis̱illi. Ve ṣınıf-ı dīgeri daḫi bu iki ḥālet ü ṭabī‘at meyānında evsaṭ-ı ḫilḳat üzere müstekmilü’l-hey’et olmaġın birbiri-y-ile nikāḥ u sifād ve ḥaẓn[936]-ı beyẓa ile īlād-ı evlād ėderler. Ve bu daḫi ma‘lūm ola ki, ḥayvānāt-ı nāḳıṣatü’l-hey’āt, tāmmetü’ṣ-ṣūret olanlardan muḳaddem lābis-i ḫil‘at-i ḫilḳat olmuşlardır. Zīrā ki nāḳıṣatü’l-a‘żā olanlar endek müddetde iḫtirā‘ u ibdā olunup tāmmetü **[133^{b}]** ‘l-ḳuvā olanlar ezmine-i ṭıvālde cübbe-i vücūd ile iksā olunmuşlardır. Ve ḥayvānāt-ı mā’iyye-yi baḥriyye, ḥayvānāt-ı türābiyye-i beriyyeden aḳdem bisāṭ-ı vücūda vaż‘-ı ḳadem ḳılmışdır. Vechi budur ki, mā türābdan evvel maḫlūḳ olduġu ittifāk-kerde-i ulü’l-elbābdır. Ve daḫi ḥayvānāt-ı tāmmetü’l-ḫilḳat gerek ẕeker ü gerek ünṣā ibtidā türābdan ḫalḳ u inşā olunup ba‘de tevālüd ü tenāsül birle rūy-ı ġabrādan emkine-i mu‘tediletü’l-hevā olan ḳurb-ı semt-i ḫaṭṭ-ı istivāda temekkün ü īvā ėdip ba‘dehū sehlen ve cebelen ve baḥren ve berren intişār birle ẓāhir ü hüveydā olmuşlardır. Zīrā ol enḥā vü ercānıñ mevādd-ı türāb ü s̱erāsı ḳabūl-i ṣūret-i ḥayvāniyyeye sā’ir yerlerden ziyāde aḥrādır. Nitekim Ādem ü Ḥavvā daḫi ol diyārda ḫalḳ u iḥyā olunduḳları taḥḳīḳ-kerde-i ḥukemādır. Ba‘de zamān silsile-i tevālüd ü tenāsül imtidād ü tevāṣul bularaḳ mānend-i cerād-ı münteşir, eṭrāf-ı memālike vü aḳṭār-ı mesālike vāṣıl ü dāḫil olmuşlardır. Ve daḫi kāffe-i ḥayvān, vücūd ü ḫilḳatde ḳable’l-insān olduġu ẓāhir ü müstebāndır. Zīrā ki ta‘ayyüş ü zindegānī-i benī Ādem, eczā-i ḥayvān ile olduġu muḥakḳaḳ u muḥaḳḳemdir. Eger böyle olmasa ya‘nī insāndan muḳaddem ḥayvān vücūd bulmasa ‘ıyş-ı nekid birle faḳīr ü bā’is ve luḳma bü bülġadan maḥrūm ü ā’is olurlardı. Ve yine ma‘lūm ola ki rūy-ı arżda nābit olan nebātāt, menkūsetü’l-intişāb ve’l-ḳāmātdır. Zīrā ki ru’ūsu merkez-i arża meyl ile maġmūr u mestūr ve mu’aḫḫar u eẕnābı muḥīṭ-i eflāke doġru çekildiği meşhūd ü manẓūrdur. İnsān ise ‘aks-i müstevā birle buña külliyen muġāyirdir. Şol vech-ile ki ru’ūsu cānib-i eflāke ṣā‘id ü sā’ir ve aḳdāmı merkez-i arżı vely

[934] “Yaratanların en güzeli olan Allah’ın şânı ne yücedir!”. (Mü’minūn 23/14)
[935] Ve o hüküm verenlerin en iyisidir.
[936] Metinde ẖ ile yazılmış olan kelime aslına göre imla edilmiştir.

ėden ṭarafda dā'irdir. Ve ammā ḥayvānāt-ı ber-geşte-hey'āt, bu iki ḥālāt meyānında mütevassıṭ-ı ḳıyāfāt düşmek-ile ḳudāmen ve ḫalfen semt-i ufḳa mā'il olduḳları 'āriyün 'ani'd-delā'ildir**. [134ª]** Pes bu ḥālāt-ı müşelleşetü'l-eṭvār, mevālīd-i şelāşede āşikār olduġu bir ḥikmet-i Rabbāniyye vü 'ināyet-i Yezdāniyyedir ki ulü'l-ebṣār olanlarıñ vechine āyīne-i i'tibār ve ḥaḳāyıḳ-ı eşyādan bāḥiş olan 'uḳalāya māye-i istibṣārdır. Ve bu daḫi ma'lūm ola ki ḥayvānātdan ba'żısı rütbe-i eşrefiyyeti ḥā'izdir ki rütbe-i insāniyyeye ḳurbiyyet-ile mālik-i ḫams ḥavāss ü cevdet-i temyīz olup sā'ir aḳrānından fāżıl u fā'izdir. Nitekim aṣnāf-ı ḳurūdda[937] manẓūr u meşhūd olduġu gibi. Ve ba'żı āḫar faḳaṭ ḥiss-i lemsden mā'adāya dest-res olmadıġından beyne'l-ecnās rütbesi enḥasdır. Envā'-ı dīdān mişilli ki ibtidā-i tevellüdü yā ṭīn ü şelc ve ḫall ü māda yāḫud ḥubūb u lübūb-ı eşmār u evrāḳ u eşcārda veyāḫud ecvāf-ı ḥayvānāt-ı kibārda rū-nüma olup serāpā ecsādı sevāriḫ-i ḍayyiḳa ile müteḫalḫile ve büsbütün cülūdu ruḫve vü luḫmiyye olmaġla kendiye muḳārib ü mücāvir olan ruṭūbāt-ı mā'iyyeyi imtişāṣ birle taḥṣīl-i eḳvāt ėder. Anıñçin ḥāsse-i lāmiseden mā'adā ẕā'iḳa vü şāmme ve sāmi'a vü bāṣıra gibi ḳuvālardan mu'arrādır. Bu cihetden müddet-i ḳalīlede mütekevvinü'l-ecsād olup yine endek zamānda 'urża-i helāk ü fesād olurlar. Ve bu meẕkūr dīdāndan eṣnāf-ı dīgerān vardır ki ba'żısı etemm-i bünye, ekmel-i ṣūre ṣāḥibi olduḳlarından ẕā'iḳa vü lāmiseden herbirilerine mālike olduḳları sebebi-y-ile evrāḳ-ı eşcārda ve nebāt ü envārda devr-ile ḳarār vėrmişlerdir. Ve cins-i āḫar daḫi bundan etem ṣūrete maẕhar düşüp lāmise vü ẕā'iḳā vü şāmme gibi ḥavāss ü ḳuvāya mālik olduḳlarından ḳu'ūr-ı miyāh ü emkine-i muẕlimeye sālik olurlar. Ve bir başḳa envā' daḫi vardır ki ziyāde-i etemmiyyeti cihetinden ẕevḳ u lems ü sem' ü şemm gibi ḳuvā-y-ile mürtesim olup lāmise birle ḳıyām-ı ḥayātı ifrāz ve ẕā'iḳa birle cins-i ġıẕāyı ġayrı şeyden tefrīḳ ėdip ḳūt için iḫrāz **[134ᵇ]** ve şāmme birle mevżi'-i ġıẕānıñ ḳurbiyyetin iẕ'ān ėdip sāmi'a ile daḫi şürūr-ı

---

[937] **Derkenâr:** Ve daḫi zümre-i ḥayvānda ḳırd-ı 'ucbe-bünyān, bir ḥayvāndır ki ṣūretde ḳabīḥ ve sīretde ẓarīf ü melīḥdir. Zīrā ki ġāyet-ile ṭabī'atde ẕekāvet ve fehm ü ferāsetde sür'at olmaġın her ṣan'atı ta'allüme ḳābiliyyet vardır. Ḥattā melik-i Nûbe Mütevekkil ḫalīfeye bir meymūn ihdā ḳıldı ki ṣan'at-ı ḥıyāṭatda ṣāḥib-i ḥaẕāḳat idi. Ve bir āḫar vālī-i memleket bir meymūn-ı pür-ferāset gönderdi ki ṣan'at-ı ṣıyānetde ḫaylī ṣāḥib-i mehāret idi. Ve ehl-i Yemen, zümre-i ḳurūdu cemī'-i maṣāliḥlerinde istiḫdām eyledikleri meşhūr u meşhūddur. Şöyle ki ol bilādda ḳaṣṣāb ü baḳḳāl ḥirāset-i dekākīnde anları isti'māl ėderler. Ve ṭā'ife-i ḳırd keşīru'l-evlād olup bir baṭnda on yā on iki dānesin vaż' u īlād ėdip ba'żısın ünāş ve ba'żısın ẕükrānı ḫaml ü terbiyeyi i'tiyād ėtmişlerdir. Ve ba'ż-ı evḳātda anlardan bir niçe cemā'at bir maḥalle ictimā' ėdip hemheme vü aṣvātları istimā' olunur. Ve anlarıñ cins-i ünāṣa ġayretleri ol rütbe şiddet üzeredir ki cem'-i ẕükrāna gelmeğe ḥasret ėtmişlerdir. Ḥattā ehl-i ṣafādan bir ṣāḥib-fiṭnat ü ẕekā 'aynıyle rü'yet ėdip ḥikāyet eyledi ki, evān-ı seyāḥatde sefc-i cebelde bir ḳırd-ı pür-ḥiyel gördüm ki ehliniñ zānūsın mānend-i visāde serine maḥall görmüş ve ġāyet-ile nevm-i şaḳīle varmış. Anı gördüm ki canib-i ṣaḥrādan bir ḳırd-ı ner, gelip müvācehe-i ünşāyı maḳarr ėtdi. Pes ol mel'ūne re's-i zevcin tedrīc-ile arża vaż' ėtdi. Ba'dehū ḳalḳıp ol gelen meymūn-ı mel'ūn-ile fi'l-i şenī' işlemeğe gitdi. Vaḳtā kim ḳırd-ı nā'im nevm ü ġafletden müntebih ü ḳā'im olup ehlin ṭālib oldu ve cüst-cū ėderek buldu. Pes cāy-ı ma'hūdun istişmām-ile zinā ėtdiğin isti'lām ėtdikde nā-gāh bir ṣayḥa-i cān-gāh ile feryād ü āh ėtdikde yanına vāfir ḳurūd cem' oldular. Ve bir miḳdār hemhemeden ṣoñra ne için geldiklerin bildiler. Derḥāl bir ḥufre ḳazıp ünşāyı aña indirdiler. Ve mānend-i fevāḥiş seng-sār ėdip ölmüşleri yanına gönderdiler. '*Acā'ibü'l-Maḫlūḳāt,* mütercemen.

mūẕiyātdan hirāsān olup her ḥālde iḫtirāz ėder. Pes bu ṣınıf-ı aḫīr, ḳuvve-i bāṣıra birle mükrem olmadıḳlarınıñ vechi budur ki, anlarıñ emkine-i muẕlimede ta‘ayyüş ü zindegānī ėdip naẕar u ibṣār kendilere ehemm ü elzem değildir. Zīrā iḳtiżā-yı ḥikmet-i Rabbāniyye ve esrār-ı ḫabiyyāt-ı Sübḥāniyye bunuñ üzerine mebniyyedir ki bu ḥayvāna lāzım olmayan ḳuvā maḥż-ı ‘aẕāb ü vebāl ve mekān-ı tārīkde ġubār u ḳaẕā miṣillilerden muḥāfaẓası muḥāl olmaġla ḥakīm-i müte‘āle menfa‘atden ‘ārī olan a‘żāyı ikrām ü ifḍāl şānına lāyıḳ olur kemālden değildir. Ve bu eṣnāfdan ekmel olanlar ḥavāss-ı ḫamsiñ mecmū‘u kendilerde mükemmel bulunanlardır. Ve daḫi ḥayvāndan ba‘żısı küre vü ṭop gibi mütedaḥricü’l-üslūbdur, dūd-ı ṣelc miṣilli. Ve ba‘ż-ı āḫar münzaḥifdir, ẕevātü’ṣ-ṣadef gibi. Ve ṣınıf-ı dīger cereyān ü insiyāb-ile meşy ü şitāb ėder ḥayyāt gibi ve ba‘żısı daḫi seyrinde dübb-ile ḥarekāt ėder, ‘aḳārib[938]-i mūẕiyāt gibi. Ve dīgeri ‘adv ile sür‘at ėder, fe’r-i pür-mażarrat gibi. Ve ba‘żısı cevv-i ḥevāda ṭayerān ėder, ẕübāb ü baḳḳ ve bunlara aḳrān olanlar gibi. Ve bu meẕkūrlar daḫi kimi aṣḥāb-ı riclān ve kimi çār-pā olup ẕevāt-ı riclān ü yedāndır. Ve ba‘żı āḫar daḫi ercül-i sitte ve bir niçesi ṣāḥib-i ercül-i keṣīredir. Ve ḥaşerātdan bir ṣınıfı, cenāḥayn-ile tayerān ve ba‘żısı ecniḥa-i erba‘a ve ba‘żısı ercül-i sitte ve erba‘a-i ecniḥa vü meşāfīr ü maḫālīb-i ḥidād ṣāḥibidir, ṣınıf-ı cerād miṣilli. Ve ba‘żısınıñ ṣūreti ḥurṭūm-ile müretteb ü mersūmdur. Baḳḳ u ẕübāb gibi. Ve ba‘żısı hem ḥume vü hem meşāfīr-i ḥiddet-āyīn-ile şehīrdir, naḫl ü zenābīr gibi. Ve daḫi ḥaşerāt ü hevāmdan ba‘żısı erbāb-ı fikr ü rü’yet ve cevdet-i temyīz ü siyāset ü diḳḳat olduḳlarından ‘uḳalā-i ẕevi’l-efhām gibi ümūr-ı salṭanat ü iḫtişāma ḳıyām gösterir, naḫl ü neml miṣilli ki hey’āt-ı cünūd ü a‘vānda bir niçe cemā‘at **[135ª]** cemā‘at-i bī-pāyān, ser-i sergerdelerine tecemmü‘ ü taḥaşşüre pūyān olup temşiyet-i emr-i ma‘īşetde cümlesi cüst ü çālāk ve tertīb-i menāzil ü büyūtda her biri aṣḥāb-ı şu‘ūr u idrākdir. Şöyle ki, aḳvāt-i şitā’iyyeyi vaḳtiyle cem‘ u iddiḫār ve ḥavl-i kāmil ‘ıyş-ı zindegānī tetimmātını taḥṣīlde leyl ü nehār müsāra‘at ü ibtidār birle bir niçe şuhūr u sinīn āfāt ü āhātdan selīm ü emīn olurlar. Ammā bu iki ṣınıfdan ġayrı hevām ü ḥaşerāt, ihtimām-ı menāzil ü ebyāt ėtmediklerinden ḥavl-i kāmil mu‘āşeret ü zindegānī ḥāṣıl ėdemeyip yā şiddet-i ḫarr-ile hālik veyā kemāl-i bürūdet-ile rāh-ı fenāya sālik olurlar. Baḳḳ u berāgīṣ ve cerād ü ẕübāb eṣnāfı böyle olduġu bī-irtiyābdır.

Ve daḫi ḥayvānātdan bir ṣınıf-ı kāmil daḫi vardır ki eṣnāf-ı meẕkūreden ziyāde etemmü’l-ḫilḳa ve ekmelü’ṣ-ṣūre olmaġla derece-i ḳuṣvāya vāṣıl olmuşlardır. Anlar şol ecnās-ı ẕevi’l-kemāldir ki te’līf-i a‘żāları muḫtelifetü’l-eşkāl olup her bir ‘użuvları ‘iẓām-ı

938 Derkenār: Ve daḫi aḳreb, keṣīru’l-mażarrāt olmaġın aḫbeṣü’l-ḥaşerātdır. Ḥattā her neye ki mülāḳī ola aña ḥumesin ṣoḳar ve ‘aynı baṭnında olduġundan ṣadrın ḳaldırıp baḳar. Ve veledi daḫi ṭoġduḳda ẓahrın pür-ṣevb çıḳar. *‘Acā’ibü’l-Maḫlūḳāt.*

muḳaṭṭa‘āt-ı mütefennine tü’l-hey’ātdan mürekkeb olaraḳ ebdānlarında ġılẓat ü diḳḳat ve i‘vicāc ü istiḳāme ve ṭūl ü ḳaṣr gibi ḥālet daḫi mevcūd olduġundan ve ol ‘iẓām-ı mürettebe daḫi a‘ṣāb ü ribāṭāt-ile meşdūde ve ḫılāl ü eṣnāsı luḥūm ü şuḥūm ile mümteli’e vü maḥşüvve ve rişte-i ‘urūḳ-ile birbirine mensūce ve bunlarıñ mā-fevḳi daḫi cülūd-ı ṣaḫne birle muḥaṣṣane olduḳdan ṣoñra kiminiñ ẓāhir-i cildi evbār ü eş‘ār ü eṣvāf-ile mestūre ve kimi daḫi rīş ü fülūs ü eṣdāf gibi eşyā-i ṣalābet-ittiṣāf birle maḫbiyye vü maġmūredir. Ve daḫi bunlarıñ bevāṭın-ı ecsādında bir niçe ḳuvā daḫi īcād ü i‘dād olunmuşdur ki ez-cümle a‘żā-i re’īsiyye ta‘bīr olunan dimāġ ü riye ve ḳalb ü kebed ve ṭıḥāl ü külye ve em‘ā vü maṣārīn ü evride ve meṣāne vü kirş ü mi‘de ve ḥavṣala **[135^{b}]** vü ḳānıṣa ve bunlara mümāṣile vü müşākile niçe ḳuvā-yı müte‘addide-i cüz’iyye ve ẓāhir-i ebdān ü cüṣmānlarında daḫi ercül ü eydī vü menāḫir ve ecniḥa vü eẕnāb ü ḥavāfir ve ẓılf ü ḫuff ve bunlara mu‘āżıdd u mücānis ālāt ile müzeyyen ü muraṣṣaflardır. Pes bu a‘żālarıñ vücūduy-ıla her biri taḥṣīl-i me’ārib-i şettā vü iḫrāz-ı ḫaṣā’il-i bī-intihā ėdip menāfi‘-i ‘adīde ve maṣāliḥ-i keṣīre vü vefīrelerine ẓafer bulurlar ki künh ü ḥaḳāyıḳın ol Ḫallāḳ-ı ẕevi’l-‘aẓamet ve’l-kübrā ḥażretleri ‘ālim ü dānādır. Zīrā anları ḫalḳ u taṣvīr ü inşā ve çāh-ı ‘ademden ḫāric-i vücūda ibdā‘ u ibdā eyleyip cümlesiniñ muḥtāc olduḳları levāzımāt-ı ḳuvā vü a‘żāyı luṭfen ve keremen anlara irfād ü i‘ṭā ve *ilā mā-şā’e ve erāde*[939] her biriniñ ‘ömr-i ṭabī‘īlerin istikmāl birle nā’il-i murād eylemişdir. Ve bu meẕkūr olan evṣāf u aḥvāl behā’im ü en‘āma ve zümre-i sibā‘ u cevāriḥ u ṭuyūr-ı sevāma iştimāl iledir. Ve bu daḫi ma‘lūm-ı ‘urefā-i kirām ola ki, cins-i en‘ām sā’ir eṣnāfdan meşḳūḳatü’l-aẓlāf ḳaydı-y-ile muḫrac ü müfrez ve ṣınf-ı behā’im ẕevi’l-ḥavāfir olmaġ-ile āḫarlardan mütemeyyizdir. Ve ẕevātü’l-enyāb ve’l-maḫālīb olmaḳ sibā‘ aḳsāmına ḫāṣ ve ẕevi’l-ecniḥa vü riyāş bulunmaḳ ṭuyūr eṣnāfına iḫtiṣāṣ bulmuşdur. Ve cevārīḥ-i ṭuyūr, menāḳīr -i muḳavvese vü mu‘avvece ve maḫālīb-i mu‘aḳḳade vü mu‘aḳrabe birle meşhūr ve ḥayvānātü’l-mā ismi ise ancaḳ anda ta‘ayyüş ėdenlere işāret ü īmādır. Ve “ḥaşerāt” daḫi bilā-riyāş ṭayerān ėdenlere ṣıfāt ve ism-i “hevām” şol ḥayvān-ı ‘ucbe-endāmlara şāyāndır ki kimi riclān ve kimi erba‘a-i ercül birle pūyān ü devān ve kimi daḫi baṭnı üzere insiyāb ü cereyān ve kimi daḫi ṭop mānendi tedaḥrüc ü deverān ėder.

Ve yine ma‘lūm ola ki ḥayvānāt içinde kebīretü’l-cüsse, ‘aẓīmetü’l-bünye olanlarıñ ‘iẓāmında kiber ü ‘aẓamet ve cülūdunda ṣarāmet ü seḫānet ve a‘ṣābında şiddet ü ġılẓat ve

939 İstediği kadar.

‘urūḳunuñ mecrāsında vüs‘at ü füsḥat **[136ª]** ve a‘żāsında kemāl-i cesāmet der-kārdır. Fīl[940] ü cemel ü cāmūs-ı sütūde-‘amel gibi. Pes bu sebebden bunlar erḥām-ı ümmehātda ḫayli müddet mekṯ ü iḳāmet ėderler. Vechi budur ki tetmīm-i ḫilḳat ü tekmīl-i ṣūret maṣlaḥatı ol miḳdār rūzgārda ḥuṣūl bulur ve ol ḳadar hengāmda neyyir-i a‘ẓam olan āfitāb-ı naẓāret-irtisām felekü’l-bürūcuñ müṯelleṯātın ser-cümle seyr ü ḥareket ve ṭıbā‘-i müşākelesine kevākib-i seyyārātdan imdād-ı rūḥāniyyet olur ve ḳuvā-yı nāmiye-i nebātiyye vü ḥayvāniyye-i ḥassāse daḫi vücūda gelir. Ve daḫi bu ḥayvānāt, bed’-i kevninde emkine-i mu‘tediletü’l-ehviyede tekevvün birle vücūd-peẕīr olduḳlarından erḥām-ı ümmehāt i‘tidāl-i ṭabāyi‘de ol emkineye meṣīl ü naẓīr oldu. Lākin ekṯer-i ünās-ı cühhāl, raḥm-i māderde ḫilḳat-i ḥayvānātı istib‘āda meyyāl olmayıp eṭyān ü evḥālden ṣūret bulmasın ġāyet-ile ba‘īd ü muḥāl görürler. Ḥālbuki raḥmde mādan irtisāmı, eṭyāndan ṣūret bulmasından a‘ceb ve māda ḳābiliyyet-i ṣūret, türābdan ziyāde aġrebdir. Zīrā ki ṭīn ü aḫṣābdan ve ma‘ādin-i türābdan taṣvīr-i ṣūret her kimseye imkānda olduġu bī-irtiyābdır. Ammā mādde-i māda seyelān ü ‘adem-i temāsük olmaġla ḳābiliyyet-i ṣūret külfet ü ṣu‘ūbet üzere ġayr-ı müsterābdır. Ve niçe ẕevāt-ı ḥamāḳat-simāt, ḫilḳat-i fīle ḫilḳat-i be‘ūża ve baḳḳadan ziyāde ta‘accüb ü istiġrāb ėderler. Ma‘a hāẕā fīl-i pür-heybetde o ḳadar ‘aẓamet ü cesāmet var iken a‘żāsı be‘ūża-i ẕelīlden enḳaṣṣ u ḳalīldir. Zīrā fīlde ancaḳ ercül-i erba‘a birle faḳaṭ resm-i ḫurṭūm mersūmdur. Ammā be‘ūżada ercül-i sitte ve ecniḥa-i erba‘a ve fem ü ẕeneb ve cevf ü ḥulḳūm ve maṣārīn ü em‘ā gibi a‘żā-i zā’ideler-ile ḳılāde-i vücūdu manẓūmdur. Ve a‘żādan niçe daḳīḳ ü bārīk-ter vardır ki çeşm ü başara manẓar olmaz. Ve

---

940 Derkenār: Ve daḫi zümre-i fīl bir ḥayvān-ı ẓarīfdir ki ferāset ü kiyāsetde sā’ir sibā‘dan laṭīfdir. Ve Ḥaḳḳ te‘ālānıñ maḫlūḳātında ṣun‘-ı ‘acīb ve esrār u ḥikmeti ġarīb olduġundan raḳabe-i fīli ‘adīm ü ḳaṣīr īcād eylediğinden ḫurṭūm-ı ṭavīl ile aña imdād eylemişdir tā ki dehānına ‘alef ü mānıñ naḳli āsān ola ve a‘żāsında ka‘b ü ketf ve faḫẕından mā‘adā mafṣıl olduġu rūşenādır. Ve daḫı ṣınıf-ı fīl elli yaşına varmadıḳça heyecān ėtmez ve raḥm-ı māderde yedi senede müstekmelü’l-a‘żā olup vilādeti ‘ayān olur. Kaçan bir fīl yanı üzere düşerse sā’ir fīllere feryād ėdip anlardan ṭaleb-i isti‘āne vü imdād ėder. Pes fīller birbirine iḫbār ėdip ol nā-çārı inhāż u iḳāmeye müsāra‘at ü ibtidār ėderler. Pes içlerinden fīl-i kebīr böyle tedbīr ėdip ḫurṭūmun yatanıñ altına ṣoḳar ve sā’irleri cevānibden ḫurṭūmların ṭakar tā ki bunlarıñ mu‘āveneti-y-ile ol fīl-i sāḳıṭ ḳavā’im üzere ḳalḳar. Ve kemāl-i ḳuvvet-i fīle bürhān ü delīldir ki aṣl-ı şecere ḫurṭūmun ṣalıp zūr ėtdikde cemī‘-i ‘urūḳı-y-ıla aṣlından ḳal‘ u ta’ṣīl ėder. Ve dėrler ki a‘mār-ı fīl ġāyet-ile dırāz ü ṭavīldir ḥattā dört yüz sene mu‘ammer olduġu mütevātir ü müştehirdir. Bu sebebden Zenāvī-nām ‘ālim-i benām dėr ki eyyām-ı Manṣūr-ı Devānīḳī’de bir fīl-i mehābet-irtisām gördüm ki Ṣāpūr-ı ẕü’l-ektāfa secde vü ḫużū‘ eylediği beyne’n-nās şüyū‘ bulmuşdur. Ma‘a hāẕā iki melikiñ meyānı ḫaylī zamān olmuşdur. Ve ṭab‘-ı fīlde ẕekāvet olmaġın mülūku ra‘iyyetden farḳ ėdip ḫużūrlarına vardıḳda merāsim ü ādāba ri‘āyet birle iẓhār-ı ẕüll ü meskenet ėder ve ṭabāyi‘-i fīlde ḫuḳūd-ı şedīde māder-zād olduġu ḥaḳḳında bu ḥikāyeyi naḳl ü īrād ėderler ki, bir feyyāl fīlini ḍarb-ı ‘anīf ile te’dīb eyledikde bir umūr-dīde pīr ü ‘āḳıl ü lebīb dėdi ki ṣaḳın bu fīliñ ḫurṭūmu ėrişir yėrde nevm için yatma ve anı her dem bir ḳavī şey’e baġlayıp ipin uzatma. Pes yevmen mine’l-eyyām fīl-bānı ṣıḳlet-i niyām īlām ėtdikde anı bir ṣaḫra-i ḳaviyyeye īṣāḳ u iḥkām ėdip bir maḳāmda ḫużūr-ı tām birle müstaġriḳ-i niyām olmuş. Ve ol feyyāliñ re’sinde şu‘ūr-ı ṭıvāl olduġundan nevmi ḥālinde eṭrāfa ṭaġılmış. Pes fīl-i pür-ḥıḳd ü kīn bir ġuṣn-ı şeceri ḫurṭūmı-y-ıla cerr ėdip yanına yaḳın ėtdikde şu‘ūr-ı feyyāli ser-i şāḫa bürüp ṣardı. Ve def‘aten cerr ėdip fīl-bān beyne’l-ḳavā’im geldikde üstüne çöküp a‘ṣāb-ı ‘ıẓāmın ḳırdı. ‘*Acā’ibü’l-maḫlūḳāt*. Mütercemen.

bu miṯilli ṣıġar-ı cüṯṯe vü żaʻf-ı **[136ᵇ]** bünye birle fīle gün-ā-gün eẕā ve dehān ü çeşmānına vuḳūʻa vülūʻ birle ḫayli cevr ü cefā ėder. Ve bu daḫi derece-i ṣıḥḥate vāṣıldır ki, bir üstād-ı kāmil ṭīn ü emṯālinden fīl ṣuretin ḥāṣıl ḳılar ammā bunlardan ṣūret-i baḳḳa vü beʻūżayı düzmeğe bir vech-ile ḳādir ü nāʼil olamaz. Ve daḫi cümleden ziyāde istiʻcāb ü istiġrāba şāyān olan ümūr-ı ġarābet-feşāndandır ki, insān erḥām-ı māderānda mā-i mehīnden lābis-i ḫilʻat-i ebdān olup gehvāre içre rıḍāʻat ve mektebe mülāzemetinde ṣabāvet-ile muttaṣıf iken giderek taṣārīf-i edvār-ile bir racül-i ḥakīm-i kerāmet-kirdār olur. Ve bundan daḫi ziyāde taʻaccübe sezā olan ümūrdandır ki baʻdeʼl-mevt, ḳabr içre ebdānı bilā vü fenā ile mübtelā olmuş-iken yine ol Mübdiʻuʼl-berāyā ḳudret-i ḳāhiresi-y-ile iḥyā ve cerād-ı münteşir mānendi feyfā-yı ḳıyāmetde seyr ü ḥārekete ḳādir ü tüvānā ḳılar. Ve yine bunlara mümāṯil mā bihiʼl-istiʻcāb olan ḫaṣāʼildendir ki decāce-i vāḥideniñ ḫıżānesi-y-ile yigirmi ḳadar ferrūce ẓuhūra gelir ve dürrāce-i vāḥideden otuz miḳdār dürrāce-i ṣıġār ẓāhir ü bedīdār olur. Ve her biri büyūżātdan ḫīn-i ḫurūcunda taḥṣīl-i ḥubūb için her yere düḫūl ü vülūc ve ṭālibi olandan kendiye iṣābet-i ziyān ėder vehmi-y-ile emkine-i mürtefiʻaya ṣuʻūd u ʻurūc ėderler. “*Faʼtebirû yā ulüʼl-ebṣār*!”[941] Nitekim Ḫallāḳ-ı kird-kār, *tenezzehe kemālātühū ʻaniʼş-şeyni veʼl-ʻār*[942] bu miṯilli ṣanāyiʻ-i bedāyiʻe ṭarḥ-ı şiʻāʻ-ı enẓār-ı iʻtibār ėtsinler için Ḳurʼān-ı belāġat-iştihārda ulüʼl-istibṣāra ḫiṭāb-ı müsteṭāb ėdip buyurur: “*Ve-yetefekkerūne fī ḫalkiʼs-semāvāti veʼl-arżi. Rabbenā mā ḫalaḳte hāẕā bāṭılen sübḥāneke fe-ḳınā ʻaẕābeʼn-nāri*.” [943] Ve yine çeşm-i iʻtibār-ile nigāha meyl ü iltifāt ėtmeyen füccār-ı ġabāvet-şiʻār ḥaḳḳında: *“Fe-keʼeyyin min āyetin fiʼs-semāvāti veʼl-arżi yemurrūne ʻaleyhā ve hüm ʻanhā muʻriżūn*.”[944] **[137ᵃ]** naẓm-ı belāġat-nümūnu birle ol fırḳanıñ ẕemm ü taḳbīḥin iẓhār eylemişdir. Ve yine maʻlūm ola ki bu ḥayvānātdan gerek tāmmetüʼl-ḫilḳa ve gerek nāḳıṣatüʼl-heyʼe her ne ḳadar var ise cümlesi aʻżā-i muḫtelifetüʼl-eşkālden müʼellefe vü mürekkebe ve mefāṣıl-ı mütefennineden muṣavvere vü mürettebe olduġu bir niçe ʻilel ü aʻrāż ü esbāb içindir ki anlarıñ künhünü ancaḳ yine ol müsebbibüʼl-esbāb olan cenāb-ı Ḫālıḳ u Vehhāb bilir. Lākin bi-ʻavnillāhiʼl-Melikiʼl-ḳadīr, anlarıñ baʻżı fevāʼidin taḥrīr ü tasṭīr ėdelim tā ki ol meẕkūra ḳıyās birle sāʼirleriniñ daḫi menāfiʻi şuʻūr u iḥsās oluna. Ez-cümle aʻżā-i reʼīsiyyeden “dimāġ” ki, beden-i insānda mānend-i melik, taḫt-gāh-ı serde murabbaʻ-nişīn-i ferāġ olup ḥavāss-ı ḫamsıñ menşeʼi ve fikriñ maʻdeni ve ḥıfẓıñ ḫizānesi

941 “Ey basiret sahipleri, ibret alın.” (Haşr 59/2)
942 Kemalatları ayıp ve kusurdan münezzehtir.
943 “Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler. “Rabbimiz! Bunu boş yere yaratmadın, seni eksikliklerden uzak tutarız. Bizi ateş azabından koru” derler. (Âl-i İmrân 3/191)
944 “Göklerde ve yerde nice deliller vardır ki yanlarına uğrarlar da onlardan yüzlerini çevirerek geçerler.” (Yûsuf 12/105)

ve nefsiñ mesken ü lānesi ve ‘uḳalānıñ meclisi ve ḳalb daḫi ḫidmetde hem-dem ü celīsi ve ef‘ālinde mu‘īni ve her ümūrda emīr-i nefsiñ emīnidir. Lākin bir cihet-ile daḫi ḳalb, emīr-i cesed-i ḥayvān olmaġla müdebbir-i ebdān ve menşe-i ‘urūḳ-ı ḍavāribān ve yenbū‘-ı ḥarāret-i ġarīziyye ve mu‘īn-i ṭabāyi‘-i ḥayvāniyyedir. Ve daḫi ḳalb, aḥvāl-i ṣelāṣede a‘żā-i āḫardan isti‘āne vü menāfi‘i ṭālibdir ki, anlar kebed ü riye ve ‘urūḳ-ı ḍavāribdir. Ve kebed daḫi ḫum-ḫāne-i ebdānda beytü’ṣ-ṣarāb olup ef‘ālinde a‘żā-i ḫamseniñ i‘ānesine iḥtiyācı işrāb olunmuşdur ki anlar mi‘de vü ṭıḥāl ve evride vü külyetān ü merāredir. Ve riye daḫi sefīne-i cesedde beytü’r-riyāḥ olmaġla a‘vān-ı erba‘anıñ sa‘y ü gūşişi-y-ile ṣafā vü irtiyāḥ bulur ki anlar, ṣadr u ḥicāb ve minḫarān u ḫulḳūm esmāsı-y-ıla ṣafḥa-i ebdānda merḳūm ü mersūmlardır. Beyānı budur ki ḳaçan minḫareynden hevā müstenṣaḳ-i ḥulḳūma vürūd ve anda i‘tidāl-i mizāc-ile ālūd ve ba‘dehū riyeye vardıḳda kendinde kemāl-i ṣafvet mevcūd olup ba‘dehū ṣaḥn-ı ḳalbe **[137b]** dāḫil ve ḥarāret-i ġarīziyyeye andan bir miḳdār bürūdet vāṣıl olmaġın istirāḥat ḥāṣıl olduḳda fem-i ḳalbden ‘urūḳ-ı ḍavāribe ya‘nī nabża sārī ve ‘urūḳ vāsıṭası-y-ile sā’ir eṭrāf-ı beden anı ceẕb ėdip ṣıḳlet ü ıżṭırābdan ‘ārī olur. Ve daḫi ḥarāret-i ḳalb-ile münḥariḳ olan hevā-i sūzān, ebdāndan riyeye naḳl-i mekān ve andan ḫulḳūma ve andan daḫi minḫarāndan güẕer-ile ḫārice şitābān olmaġa ‘aṭf-ı ‘inān ėder. Ve daḫi fem-ile ṣadr, istinşāḳ-ı hevā zamānında iftitāḥ-ile riyeye ḫādimāndır. Ve ḥaceb ta‘bīr olunan ġıṭā, ıżṭırāb-ı ebdān zamānında riyeyi ṣademāt ü defe‘ātdan ‘ārıża olacaḳ āfātdan muḥāfaẓa vü iḥmā ėder. Ve hākeẕā kebediñ mi‘deye ḫidmeti şol cihet-iledir ki ḳaçan me’kūlāt mi‘deye varmazdan aḳdem kebedde inżāc birle keymūs ṣıfatı-y-ile me’nūs olur. Ba‘dehū evride daḫi anı imtiṣāṣ ėdip mi‘deye īṣāl ḳılar. Ve ṭıḥāl, ol keymūsuñ iḥtirāḳ birle ġalīẓ u müte‘akkir olanını kendiye alır. Ve merāre daḫi anıñ merāre-i ṣafreviyyesini kendiye ceẕb ėder ve külyetān daḫi ruṭūbāt-ı raḳīka-i ġayr-ı münṭabaḫasın celb ėder ki bevl andan ẓuhūra gelir. Ve ‘urūḳ-ı mücevvefeler daḫi bu meẕkūrātdan muṣaffā olan maḥż-ı ġıẕā-yı pür-ṣafāyı reng-i dem-ile ṣūret-nümā olduḳda eṭrāf-ı cesede vāṣıl ḳılar tā ki ebdānıñ ḳıvām u ḳıyāmı anıñ-ile kemāle vāṣıl ola. Ve bunlardan mā‘adā merī vü fem ü esnān ḫādim-i mi‘de-i ḥayvāndır ki fem, ṭa‘ām ü şerābıñ duḫūlüne mānend-i bāb; esnān ise daḳḳ u ṭaḥn-ı ṭa‘āmda miṣāl-i āsiyāb; merī daḫi ibtilā‘ u izdirādda me’kūlāta imdād ėder. Ve em‘ā daḫi ḳatl-i ġıẕāyı ceẕb ėdip kennās-vārī bāb-ı esfelden iḫrācı i‘tiyād ėder. Pes bu ḳıyās ü bürhān cemī‘-i ecsād-ı ecnās-ı ḥayvānda cereyān ėdip kāffe-i a‘żā birbirlerine imdād ü i‘ānede mānend-i dest ü pādır. “*İnne fī ẕālike le-āyātin li-ḳavmin yefḳahūn*.”[945] Ve daḫi ma‘lūm ola

[945] “Yefḳahūn” kelimesine dek Rûm Suresi 23’ten, sonrasında ise En’âm Suresi’nin 98. Ayetinden ifadelere yer verilen cümle “Bunda, düşünen bir kavim için elbette dersler vardır.” anlamına gelmektedir.

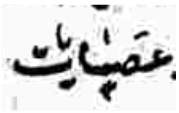
ki **[138[a]]** ḥayvānātdan bir ṣınfı aḫres ü ebkem olduḳlarından aṣlā nuṭḳ u ṣavtdan dem urmazlar. Süleḥfāt ü sereṭānāt ü semekāt ve ekṣer-i ḥayvānāt-ı mā'iyyāt gibi. Ḥayvānāt-ı mā'iyyeden ba'żısı ẕevi'l-aṣvātdan ma'dūd olduġu ḍıfda' u emṣālinde manẓūr u meşhūddur. Ve hayvānātdan bir ṣınıfı daḫi ṣavtı-y-ile mevṣūfdur ki istinṣāḳ-ı hevā vü teneffüs-ile ma'rūf ola velākin bunlarıñ da ba'żısında teneffüs, mer'ī vü teferrüs olunmaz. Baḳḳ ü ẕübāb ü zenābīr ve cerād ü ṣarāṣīr mānendinde olduġu gibi ki anlarıñ eṣvātı taḥrīkāt-ı ecniḥadan ḫuṣūle gelir bir ḥālāt olduġu meşhūd-ı ẕevi'l-ferāsetdir. Ve daḫi eṣvāt-ı ḥayvānātıñ kimi ṭavīl ve kimi ḳaṣīr ve kimi ḫafīt ü kimi cehīr ve kiminde diḳḳat ve kiminde ġılẓat ve bunlardan başḳa ze'īr ü ṭanīn ve elḥān ü naġamāt ü enīn gibi keyfiyyāt-ı ġarābet-rehīn, ol ḥayvānātıñ a'nāḳında ṭūl ü ḳaṣrdan ve si'a vü mużāyaḳa-i ḥulkūm ü minḫardan ve ṣafā vü ġılẓat-i ṭabī'atdan ve istinṣāḳ u irsāl-i hevāda ḳuvvet ü şiddet ve raḫāvet ü ḫiffetden ve ḳulūblerinde ve a'māḳ-ı ecsādlarında ḥarāret-i ġarīziyyeniñ ta'dīl ü 'adem-i ta'dīlinden ẓuhūr u neş'et ėder bir ḥālet ü keyfiyyetdir. Ve daḫi ḥayvānāt-ı mā'iyyede 'adem-i eṣvāt, istinṣāḳ-ı ehviye ėder riyāt olmadıġından ve ol maḥalde āvāz ü eṣvāta mesās-ı ḥācāt bulunmadıġındandır. Zīrā ki ḥikmet-i İlāhiyye vü 'ināyet-i Rabbāniyye bu minvāl ü ḥāl üzerine cārī olur ki ebdān-ı ḥayvānātda a'żādan mefāṣıl u 'urūḳ u 'aṣabāt ve ev'iye vü ġaşāvāt gibi nesnelere cerr-i menāfi' u def'-i mażarrātda mesās-ı ḥācāt olup tetmīm ü tekmīl ṣūretinde bülūġ-ı ġāyāt iḳtiżā ėderse ve beḳā-i nesl için sifād ü ḥabel ü nitāc ḫuṣūṣuna dā'ir ālāta iḥtiyāc olursa ol Mübdi'u'l-maṣnū'āt anlarla ikrām ü 'aṭiyyāt ėder nitekim etemm-i bünye vü ekmel-i ṣūre ṣāḥibleri olan hayvānāt-ı 'aẕīme, a'żā-i muḫtelife **[138[b]]** vü edevāt-ı müfennineye muḥtāc olduḳları sābıḳan beyān olundu. Ammā enḳaṣ-ı bünye, edven-i ṣūre erbābı olan ḥayvānāt-ıża'īfe, a'żā-i keṣīre vü ālāt-ı muḫtelifeye 'adem-i iḥtiyācları daḫi mā-sebaḳda idrāc olunmuşdur.

Bu ḫuṣūṣuñ īżāḥ u beyānı kütüb-i ḥikemiyyede şol vech-ile ityān olunmuşdur ki, mecmū'-ı ḥayvānāt üç ḳısma münḳasım olduġu sābıḳan şöyle mürtesim oldu idi ki, bir ḳısmı etemmü'l-ebdān ve ekmelü'l-cüṣmān olan hayvānlardır ki, nezevān ü ḥabl ü īlād ve irḍā' u terbiye-i evlādı i'tiyād ėderler. Ve bunlardan derecede dūn olan ḥayvān, sifād ü tebyīż-ile taḥṣīl-i nitāc ü evlād ėderler. Ve üçüncüsü bu meẕkūrātdan edven olmaġla 'ufūnātdan tekevvünleri müdellel ü müberhen olup ḥarr u berd-i müfriṭān ziyānı-y-ile sene-i kāmile ta'ayyüş ü zindegānīden maḥrūm olan ecnās-ı ḥaḳāret-nişānlardır ki ecsāmları müteḫalḫile ve mesāmmāt-ı ebdānları mütefettiḥe olup cild ü ṣa'r u eṣvāf ve rīş ü veber ü eṣdāf aṣḥābı olmayıp 'iẓām ü a'ṣābdan 'ārī ve riye vü ṭıḥāl ve merāre vü külye vü meṣāne gibi edevātdan daḫi berī olmuşlardır. Pes ḥakīm-i Bārī, *celle celālühū ve 'amme nevālühū*

ḥażretleri ḥayvānāt-ı mā'iyyātı, derūn-ı māda ta'ayyüşlerini ḥükm ü ḳażā ėdip mādde-i ḥayātlarını maḥż-ı mā ḳıldı-y-ise terkīb-i ebdānları bürūdet-i mā-ile müsterīḥ olup muḥtāc-ı istinşāḳ-ı hevā olmuşlardır. Ve yine ba'żılārına a'żā vü ebdānına münāsib ü müşākil fülūs ü aṣdāf vėrmişdir ki anları ḥarr u ḳardan viḳāye için ġıṭā vü viṭā ve āfāt ü 'ārıżadan iḥtimā eylediği bī-reyb ü i'tisāfdır. Ve ba'żı āḫara ol Rabb-i Vehhāb i'ṭā-i ecniḥa vü ez̲nāb ėtmişdir ki cevv-i hevāda ṭuyūruñ ṭayerānı mānendi anlar daḫi derūn-ı māda sibāḥat ü şināverīlik ėtmek içün olduġu bī-irtiyābdır. Ve yine esrār-ı **[139ª]** ḫafiyye-i Sübḥāniyyedendir ki ba'żısı ākil ü ba'żısı me'kūldür. Me'kūlüñ nesl ü nitācı ākilden ziyāde olduġu derece-i tevātüre vāṣıldır. Ḥikmeti budur ki cümlesiniñ tenāsül-i eşḫāṣı münḳariż u münḳaṭı' olmayıp biḥār u enhārda silsile-i vücūdları küsiste vü müteḳaṭṭı' olmaya. Ve ammā sükkān-ı cevv-i hevā olan ṭuyūr-ı melāḥat-sīmānıñ ebdānı sükkān-ı arż olan ḥayvānātdan eḳall ü muḫtaṣar olduġu şol cihetden rūşenā vü aẓherdir ki nühūż u ṭayerānda ḫiffet-i ebdān anlara lāzım olan ḥāl ü şāndan olmaġla üz̲ünān ü esnān ve bunlara beñzer mi'de vü kirş ve meş̲āne vü ḥarezāt ẓahr-ı ebdānlarında ṣa'r u cülūd-ı s̲eḫān ve ṣūf u veber gibi eşyā-i s̲ıḳlet-nişān daḫi olmayıp bunlardan bedel ol ḥakīm-i Sübḥān anlara libās ü ḫaftān mānendi riyāş ü ecniḥa iḥsān ve bedel-i esnānda minḳār u mi'de yėrine ḥavṣala vü kirş muḳābelesinde ḳānışa-ile bünyān-ı ebdānların itḳān eylemişdir tā ki bunlarla celb-i menfa'at ü def'-i mażarrat ėdip ilā mā-ṣā'allāh vāṣıl-ı maṭālib ü nā'il-i me'ārib olalar. Ve ammā ḥayvānāt-ı beriyyeden ākil-i a'ṣāb ü kilā olanları ol ḥakīm-i ẕevi'l-'aẓame ve'l-kibriyā vāsi'atü'l-efvāh olaraḳ ibdā' u inşā eylemişdir tā ki ra'y ü çerāda ḳabż-ı ḥaṣā'işi cifāf ü ḥażrā ėtmeleri eshel ṭarīḳ-ile mükemmel ola ve esnān-ı ḥidād-ile ḳaṭ'-ı a'ṣāba imdād ve ażrās-ı ḥılāb birle daḳḳ ü ṭaḥn-ı aḳvāt bilā-it'āb ḥuṣūle gele ve merī-i vāsi'a birle ol ḥayvān delk ü mażġ eylediği eşyāyı izdirād ü bel' ėdip şeb'ān ola ve kürūş-ı vāsi'a birle zād ü ġıdāyı iştimāl eyleyip andan eṭrāf-ı ebdānına īṣāl eyleye. Ḳaçan bunlar şikenbe vü kirşin mümtelī ḳılsa emākin ü merbıḍıne ḳufūl ėdip anda ḳu'ūd ü bürūk eyleyip merre-i s̲āniyede ol ibtilā' eylediği **[139ᵇ]** eşyāyı istircā' ile tekrār 'ilk ü saḫḳa meşġūl olur. Bu sebeb-ile ol me'kūl, kürūşundan āḫar maḥalle(?) mevṣūl olup ḥarāret-i ġarīziyye birle menżūc u maṭbūḫ olmaġla laṭīfi s̲aḳīlinden munfaṣıl ve s̲aḳīli em'ā vü maṣārīnden güz̲er ėdip s̲aḳb-ı esfelden ḫurūc-ile lāzıme-i istirāḥat müstekmil ve laṭīf ü ṣāfī olanı merre-i s̲āniyede inżāc bulmaḳ içün kebede vuṣūl ve anda ṣāfī vü ḫāliş olduḳda eṭrāf ü ecsāda münteşir olup bedel-i mā-yeteḥallel olaraḳ ṣüret-i zindegānī ḥuṣūl bulur zīrā ki mecmū'-ı ecsād-ı ecnās-ı ḥayvān her dem ü ān inḥilāl ü z̲evebān üzeredir. Bu sebebden ḫulāṣa-i aġz̲iyeden hāṣıl olan nesne, ebdān-ı z̲ükrāndan nuṭfeye münḳalib ve ẓahrında olan ev'iye vü mecrāya münsekib olur. Ba'dehū sifād u cimā' hengāmında erḥām-ı ünās̲ da anıñ nuṭfesi-y-ile isticmā' ėdip mürūr u şühūr u a'vām-ile

ebeveyne münāsib ü mümāsil bir ḥayvān-ı tāmmü'l-ecsām olur. "*Fe-tebārakallāhü aḥsenü'l-ḫālıḳīn.*"[946]

Ve ammā ecnās-ı sibā' u żibā' ki ekl-i lüḥūm kendilere muḳteżā-yı cibilliyyet ü ṭıbā'dır, bunlarıñ ṭabāyi' u aḫlāṭ u a'żāsı ākil-i a'şāb olanlara muġāyeret-ile müstesnādır ki, Ḥaḳḳ te'ālā ol envā'a enyāb-ı ṣulbe vü maḫālib-i muḳavvese-i ḳaviyye vü verīdāt -ı metīne ve vesebāt-ı ḫafīfe vü fıḳrāt-ı ba'īde vü şedīde idā' eylemişdir tā ki bu a'żā vü ḳuvā-ile ḳabż u ḳanṣ-ı ḥayvānāta muḳtedir ve cülūdun ḫarḳa ve ecvāfın şaḳḳa ve 'iẓāmın kesr ü daḳḳa ve lüḥūmun nehş ü la'ḳa bilā-meşaḳḳat ḳādir olur. Lākin ekser-i 'uḳalā vü kāffe-i 'ulemā ve gürūh-ı felāsife vü ḥukemā bu sibā' u żibā' misillileriñ emrinde ḫā'ir olduḳlarından vech-i ḥikmeti künhiyle kendilere ẓāhir olmuşdur. İnşā'allāhü te'ālā bir nebẕesi taḳrīrāt-ı ātiye-ile işāret ü īmā olunur. Şöyle ma'lūm ola ki ol Ḫālıḳ-ı mevcūdāt ve Mübdi'-i maḫlūḳāt, *tenezzehe ẕātühū 'ani'n-naḳāyışı ve't-taġayyürāt*[947] **[140ª]** ḥażretleri ḥayvānāt-ı muḫtelifetü'ṣ-ṣuver ve müfenninetü't-taṣarrufātı dört ḳısma tenvī' u taḳsīm eylemişdir ki ḳısm-ı evveli sükkān-ı hevā olan ṭuyūr u ḥaşerāt ve ḳısm-ı ṡānīsi sükkān-ı mā olan maḫlūḳāt ve ḳısm-ı ṡāliṡi behāyim ü en'āmdan berde sākin olan ḥayvānāt ve ḳısm-ı rābi'i "hevām" ta'bīr olunan sükkān-ı arżiyyātdır. Pes bu dört ḳısmda ākil ü me'kūl cinsi mevcūd olduġu her şaḫṣa mubṣar u meşhūddur. Beyānı budur ki, ṭuyūrdan ba'żısı ekl-i ḥubūb u ṡimār-ile imrār-ı rūzgār ėder ve cins-i cevāriḥ ta'bīr olunan ṭuyūr ki ẕī-miḫleb u minḳār-ı muḳavves ile meşhūr olduḳlarından ākil-i lüḥūm u müfteris-i ebdān ü cüsūmdur Zīrā ki anlar iltiḳāṭ-ı ḥubūbāt ü tenāvül-i ṡemerāt ėdemezler. Ve hākeẕā ḥayvānātü'l-mā daḫi birbirine ekl-ile

taḥṣīl-i aḳvāt ü ġıẕā ėderler. Ve yine bunlar gibi ḥayvānātdan ḍabb ü ḥayyāt miṡilli hevām, birbirlerin ekl ü bel'a ḳıyām ile imrār-ı leyālī vü eyyām ėderler. Ve daḫi ma'lūm ola ki ḥayvānāt-ı tāmmetü'l-ḫilḳa ve kāmiletü'l-bünyeniñ ecsādı yümneten ve yüsraten iki ḳısma münḳasımdır tā ki evvel-i 'aded olan iṡneyne[948] ve ümūr-ı meṡneviyye-

[946] "Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yücedir!" (Mü'minûn 23/14).

[947] Onun zâtı noksanlardan ve değişimlerden münezzehtir.

[948] **Derkenār**: Ma'lūm ola ki mü'ellif-i ḥakīm *eskenehullāhü fī cenneti'n-Na'īm*, resā'il-i İhvānu's-Ṣafā'dan risāle-i ūlāda ki Yūnānīde risāletü'l-a'dād ma'nāsına Risāletü'l-Ariṡmaṭiḳī'unvānıyla īrād eylemişdir. Anda *faṣlun fī ḫavāṣṣi'l-a'dād* dėdiği yėrde dėr ki, ma'lūm ola ki ma'nā-yı ḫāṣṣıyyet şu vech-ile ma'rūfdur ki bir nesne bir şey'e maḫṣūṣ olup ġayrıda bulunmamaġla mevṣūf ola. Pes işneyn muṭlaḳā ol a'dāddır ki nışfı vāḥid olmaġla ta'addüd anda īrād olundu. Ve ammā ḫāṣṣa-i ṡelāṡe ol 'aded-i efrāddır ki bir kerre ferde ve bir kerre zevce nisbet ü istinād olunur. Ve ammā ḫāṣṣa-i erba'a ol 'aded-i mecẕūrdur ki "fī" ḍarb olunduḳda ẓuhūr ėder ki mecẕūr ismiyle meşhūrdur. Ve ammā ḫāṣṣa-i ḥamse ol 'aded-i dā'irdir ki ḫamseyi ḳaç def'a kendi miṡline ḍarb ėderseñ yine ḫamse ṣūreti-y-ile ẓāhirdir. Meṡelā 5 fī 5 mecmū'u 25, ve 25 fī 25 mecmū'u 625 ve 625 fī 625 mecmū'u 391.625. Ve ammā ḫāṣṣa-i sitte ol 'aded-i tāmdır ki her ne zamān eczāsı bir yėre cem' oluna yine tamāmı-y-ile ḳıyām ėder. Meṡelā sittede nışf ṡelāṡe 3, südüs 1, fe'l-mecmū' : 6. Ve ammā ḫāṣṣa-i seb'a ol 'aded-i kāmildir ki ma'ānī-i a'dādıñ küllīsi kendide ḫāṣıldır. Zīrā a'dādıñ küllīsi yā ezvāc olur yā efrād. Ve

i ‘unṣuriyyeye tevāfuḳ u teṭābuḳ birle mürtesim ola ve yine cüṩse vü bünyelerinde ṭūl ü arż u ‘umḳ birle üç ṭabaḳa bulunup ṭarafeyn ü vasaṭ-ile evvel ‘aded-i ferd olan ṩelāṩeye ve ümūr-ı ẕevātü’ṭ-ṭarafeyn ve’l-evsāṭ olanlara mütevāfıte ola. Ve mizāc-ı ebdānın aḫlāṭ-ı erba‘adan te’līf eylediği evvel ‘aded-i mecẕūr olan erba‘aya tevfīḳ u terdīf içindir. Bu sebeb-ile ṭabāyi‘-i erba‘aya daḫi münāsebeti tavṣīf olunur ve ṣuver-i maḥsūsātı iḥsās içüin menāfiẕ-i ḥavāss-ı ḫams-ile ḳaṣr-ı vücūdunuñ derūnu tāb-nāk ḳılındı tā ki evvel ‘aded-i dā’ire muvāfıḳ ve ṭabāyi‘-i erba‘a birle ḫāmise-i felekiyyeye muṭābıḳ ola. Ve yine **[140b]** anlarıñ ebdānında cihāt-ı sitte müteḥarrik ḳuvālar i‘ṭā ḳıldı tā ki evvel ‘aded-i tām olan sitteye ve süṭūḥ-ı müka‘‘abātıñ a‘dādına müvāzātı rūṣenā ola.Ve yine ebdānlarında ḳuvā-yı seb‘a-i fa‘‘ale īcād olunduġu evvel ‘aded-i kāmil olan seb‘aya ve ‘aded-i seb‘a-i seyyāre-ile ittiḥād buluna. Ve yine cüṩselerinde dördü müfrede ve dördü müzdevice mizāc-ı ṩemāniye terkīb olunduġu evvel ‘aded-i müka‘‘abe vü münāsebāt-ı ṩemāniye-i mūsiḳīye tevāfuḳu ‘ale’t-tertīb ola. Ve yine ṭabaḳāt-ı ebdānı tis‘a ṭāḳāt üzere mebniyye olduġu evvel ‘aded-i ferd-i mecẕūra müvāzī ve ṭabaḳāt-ı eflāk, muḥīṭāt-ı tis‘aya muḥāẕī olduġu mer‘iyye vü mer’iyye ola. Ve ḥışn-ı ebdānlarında ol iki ḳuvve vü ṩaḳbeniñ infitāḥı evvel ‘aded-i zā’id olan iṩnā ‘aşera ve bürūc-ı felek-i ṩevābite müsāvātı ittiżāḥ üzere ola. Ve esās-ı binā-i ecsādları yigirmi sekiz a‘mide-i ‘iẕām ḥırzāt üzere bünyād olunduġu evvel ‘aded-i tām olan ṩemāniye ve ‘ışrīne ve menāzil-i ḳamer-i müstenīre müşākele birle ittiḥād bula ve eṭrāf-ı ebdānlarında cereyān-ı dem için üç yüz altmış ‘urūḳ mütemmim olduġu ‘aded-i eyyām-ı sene-i şemsiyye ile teşākülü mükemmel ü muḥattem ola.” Pes bu taḳrīrāt-ı enīḳa vü taḥrīrāt-ı reşīḳadan müstebān oldu ki, ḥükemā-i Fīṩāġoriṩiyyeniñ īżāḥ u beyān eyledikleri kelimāt-ı ḥikmet-nişānları, ki tertīb-i mevcūdāt ṭabī‘at-i a‘dād üzere mürettebātdır dėrler, sözleri gün gibi ‘ayān oldu ve “*Ẕālike taḳdīru’l-‘Azīzi’l-‘alīmi.*”[949]

Ve yine ma‘lūm ola ki cins-i ṭuyūruñ evḳāt-ı sifād ü heyecānı ve ‘uṣṣu ve vekr ü lāne ittiḫāẕınıñ beyānı ve a‘dād-ı beyżātı ve ḫiżāneniñ müddet ü evḳātı ve terbiye-i evlād ü efrāḫınıñ keyfiyyātı şu ḥālāt üzeredir ki ṭuyūrdan ba‘żısı şuhūr-ı iṩnā ‘aşerede sene-i kāmile

bunlardan her biri yā evvel mertebede olur yā ṩānī rütbede bulunur meṩelā 2 evvel-i ezvāc, 4 ṩānī-i ezvāc. Ve keẕālik 3 evvel-i efrād, 5 ṩānī-i efrād. Pes zevc-i evvel olan 2, ferd-i ṩānī olan 5 ile cem‘ ola : 7. Ve keẕālik ferd-i evvel olan 3, zevc-i ṩānī olan 4 ile cem‘ ola : 7 ḥāṣıl olur. Ammā ḫāṩṣa-i ṩemāniye ol ‘aded-i müka‘‘ab olmaḳdır ki her bir ‘aded kendi miṩline ḍarb oluna mecẕūr olur. Ve mecẕūr, mecẕūr-ı āḫara ḍarb olunduḳda müka‘‘ab ile meşhūrdur. Meṩelā ol ‘aded olan 2 fī 2 : 4, ve 2 fī 4 : 8. Ve ammā ḫāṩṣa-i tis‘a ol ferd-i mecẕūrdur ki ol ‘aded-i ferd olan 3 fī 3 den 9 ẕuhūr ėder. Ve ammā ḫāṩṣa-i iṩnā ‘aṣer ol ‘aded-i zā’id olmaḳdır ki eczāsı cem‘ olunduḳda mütezāyid olur. Meṩelā nıṣf 6, ṩülüṩ 4, rub‘ 3, südüs 2, nıṣf-ı südüs 1, fe’l-mecmū‘: 12. İntehā kelāmü’l-mü’ellifi mülaḫḫasan mütercemen. Li-mütercimihī.

[949] “İşte bu, mutlak güç sahibi ve hakkıyla bilen Allah’ın takdiridir.” (Fussilet 41/12)

ẕükür ile ünāṣı ta‘āṣuḳ u tezāvüc birle tesāfüd ü tehāyüc ėderek niçe beççe ve efrāḫ u evlād **[141ª]** iḫrāc u īlād ėderler, ḥamāme miṣilli. Ve ba‘żısı faṣleyn-i mu‘tedileyn olan rebī‘ u ḫarīfde heyecān ü sifāda mu‘tād ü elīfdir velākin ekṣer-i ṭuyūr, senede bir def‘a āḫir-i şitāda istiḳbāl-i rebī‘ hengāmında ittiḫāẕ-ı lāne ve ẕükūr u ünāṣı birbirlerine ẓahīr u mu‘īn olaraḳ tertīb-i āşiyāne ėdip terbiye-i efrāḫ u evlād eyledikleri meşhūrdur. Zīrā ki ol vaḳt, hevāda kemāl-i i‘tidāl olmaġ-ile ekṣer-i emākinde aḳvāt-ı ḥubūbāt mevcūd olup māye-i bülġasın eshel ṭarīḳ-ile istiḥṣāl ü istikmāl ėderler. Ve yine ma‘lūm ola ki, ṭuyūrdan ba‘żısı a‘şāş ü evkārın meyān-ı aġṣān-ı eşcārda binā vü tertībe ibtidār ėder. Ve ba‘ż-ı āḫar eṣnā-i şevk ü ḥaşā’işde ṭarḥ-ı esās-ı evkār-ile ḳarār ėder, dürrāc ü ṭayhūc miṣilli. Bir ṣınıfı daḫi şuḳūḳ-ı ḥīṭān ü sevāriḫ-i cüdrāndır. Ve kimisi uṣūl-i eşcārda mekān ṭutar ve bir niçesi daḫi ru’ūs-ı ḥīṭānda vü emkine-i ḫarābe-nişānda ve ru’ūs-ı cibāl ü tilālde vü şuṭūṭ-ı enhārda ve sevāḥil-i biḥārda ve berārī vü ḳıfārda ve ṣaḳb-ı eşcārda tevaṭṭun ü tevekkür ėtmeği kendilere ṭabī‘at ü kirdār ėtmişlerdir. Ve ṭuyūr-ı mādan bir ṣınıf vardır ki beyża-i vāḥide iḫrāc ėdip anı dest-i vāḥid-ile ḫarāret-i ṣadrı-y-ile iḫżān ve dest-i dīger-ile ẓuhūr-ı ferḫa ḳadar saṭḥ-ı māda sibāḥat-ile imrār-ı ezmān ėder, ba‘de ol ferḫa beyżadan çıḳdıḳda ol ān ṭayerān ėder. *Fe-sübḥāne men lehü’l-ḥikmetü’l-bāliġa.*[950]

Ve muṭlaḳā ṭuyūrdan ba‘żısı iki beyża ve ba‘żısı erba‘a ve kimisi sitte, hāṣılı ṣemāniye ve ‘aşera ve iṣnā ‘aşerden tā ki ‘ışrīn ü ṣelāṣīn derecelerine resīde beyżāt iḫrāc ėdip bi-ḳudretillāh anları kemāl-i terbiye birle eṣnāfı zümresine ilḥāḳ u idrāc ėder. Ve ba‘ż-ı ṭuyūr-ı pür-işfāḳ terbiye-i evlādı kemāl-i irtifāḳ birle şu ṭarza ėder ki, ḥavṣalasında menḳū‘ u maṭbūḫ olan **[141ᵇ]** ḥubūbāt-ı ‘acineden fem-i efrāḫına ilḳā-i büzāḳ buṣāk ėder. Ve ba‘żısı fem-i efrāḫı minḳārı-y-ile ilḳām-ı ḥubūb u ṣimār ėder ve ba‘żısı ḳuşūr-ı beyżātdan mānend-i ḳafes, efrāḫına bir ḥışn u maḥbes ittiḫāẕ ėder, cins-i ne‘āmede olduġu gibi. Ve ba‘ż-ı āḫar daḫi ḥafr-ı arż-ile mat‘ūb olup andan efrāḫı için iḫrāc-ı aḳvāt ü ḥubūb ėder, decāc ü dürrāc miṣilli. Ve yine ma‘lūm ola ki ṭuyūrdan ba‘żısı ṭūl-i nehārda sür‘at ü ṭayerān-ile vaḳtin imrār ėder, ḫuṭṭāf gibi. Ve ba‘żısı ṣaḳīlü’ṭ-ṭayerān, ḳalīlü’s-seyrāndır cins-i sümānī miṣilli. Ve ba‘żısınıñ emkinesine vürūdu ba‘īd olur ḳıṭā gibi. Ve ba‘ż-ı āḫar esfār-ı ba‘īde ḳılar ġurāb miṣilli. Ve ba‘ż-ı ṭuyūrān aṣlā mufāraḳat-i evṭān ėtmezler ‘aṣāfīr gibi. Ve ba‘ż-ı āḫar hengām-ı esfārda mānend-i cimāl ṣufūf u ḳıṭār olurlar, gerāgī vü ivezz[951] miṣilli. Ve ba‘ż-ı

[950] Kendisinde eksiksiz bir hikmet bulunan (Allah) kusur ve noksanlardan münezzehtir.

[951] **Derkenār:** Ve daḫi ivezz bir ṭayr-ı ‘ucbe-nümādır ki dā’imā maḥabbet-i sibāḥat-ı mā ėder. Ḥattā efrāḫı büyūżdan ḫurūc ėtdiği arada māya düḫūl ü vülūc ėderler. Ve ünṣāsı ancaḳ ṭoḳuz yāḫud on bir dāne kendi beyżasın ḥıżāneye ḳabūl ėdip ġayrıñ büyūżundan ibā vü nükūl ėder. Ḳaçan ünṣāsı ḥızn-ı büyūż için meşġūl olur, ẕükūru ṭarfetü’l-‘ayn yanından ẕehāb ü ġufūl ėtmeyip her meşāliḥini ber-vech-i ma‘ḳūl rü‘yet ėder. Ve

ṣınıfı ḥīn-i ṭayerānda cemā‘āt-i ṣaff-zenān gibi müretteb seyrān ėderler. Ve ba‘żısı ise cünūd-ı ‘anūd-ı muḫteliṭāt mānendi cevv-i hevāda pür-eştāt giderler. Ve yine ma‘lūm ola ki ṭuyūrdan ba‘żısı hübūb-i riyāḥ olan cānibe istiḳbāle meyyāl ve ba‘żısına istidbār-ı riyāḥ vaṣf u ḥāldir. Ve ba‘żısı bir cānibe müvāzī olaraḳ uçar ve ba‘żısı cānib-i emāma teveccühe iḳdām ėdip ḳaçar. Ve ba‘żısı ṭayerānda i‘vicāc-ile pūyān olup gāh münḫafiż gāh mürtefi‘ ve gāh yümneten gāh yüsraten mündefi‘ olaraḳ gider. Ve ba‘żısı ṭayerānda vaẓīfe-i istiḳāmete ri‘āyet ėder. Ve ba‘żısı daḫi ṭayerānında nühūd ü ṣu‘ūdu vech-i arżda birḳaç ḫuṭvāt meşy ėdip ṣoñra ḳalḳar. Ve ṣınıf-ı āḫar, def‘a-i vāḥidede müntaṣıben saṭḥ-ı hevāya uçar. Ve ba‘ż-ı cinsi ṣā‘id-i menāre olan ẕevāt gibi cevv-i hevāya tedrīc-ile devā’irāt gösterir. Ve bir fırḳası arża vuḳū‘ u nüzūl ėderken eyyām-ı riyāḥda maṭar düşer gibi rūy-ı arża gelir. Ve bir zümresi cevv-i hevāda müstaḳill ü mütemekkin olduḳda taḥrīk-i cenāḥ ėtmeyip **[142ª]** bir ḫaylī müddet ṭurur. Ve bir ṭā’ifesi hevāda gāh ṭurur ve gāh yürür. Ve ba‘żısı arża hübūṭunda menāreden iner gibi müstedbiren bir miḳdār döner de iner. Ve ba‘żısı ‘aḳabeden nüzūl ėder gibi arża nüzūlunda ṣaġa ve ṣola döner. Ve ba‘żısı hengām-ı nüzūlünde ecniḥası żamm ėdip ayaḳların cānib-i arża dırāz ėder. Ḥāṣılı her biri ābā vü ecdādınıñ seyrini ne keyfiyyet üzere ise anı sürür gider. Ve yine ma‘lūm ola ki cem‘-i ṭuyūruñ cenāḥında tenāsüb şöyledir ki, ṭūlen ve arżan ve veznen ve ‘adeden ikisi de her cihetden birbirlerine münāsibdir. Ve her cenāḥında ḳaṣabāt-ı mücevvefe ṣāḥibi riyāş-ı ṣulbesi on dört ṭāḳ ve her biri ışṭıfāf ü tertībde birbirleri cenbine müvārāt ü müvāzāt üzere olduġu beyne’l-‘uḳalā mā bihi’l-ittifāḳdır. Ve cānibeyn-i cenāḥayn, riyāş-ı vāfire-ile mesdūdetü’l-ḫaleldir ki, ol riyāş-ı keşīre-i ḳaṣīre kendiye mānend-i libās u ḥuleldir. Ve ol riyāş eşnāsında ṭāḳāt-i leyyināt daḫi vardır ki ḥarr u ḳardan muḥāfaẓa için diş̱ār u ġıṭā vü viṭādan bedeldir.

Ve daḫi ekş̱er-i ṭuyūruñ eẕnābı cenāḥaynına münāsib olup ekş̱erīsi on iki ṭāḳ ve ba‘żısı ziyāde vü nuḳṣān olursa da yine mütesāviyetü’l-cenāḥ olanlara iltiḥāḳ üzeredir. Ve ṭuyūrdan ba‘żısınıñ ẕenebi cenāḥından evfer olduġu müştehirdir, ṭāvūs gibi. Ve ba‘żısınıñ cenāḥaynı evfer ve eẕnābı aḳṣardır, gerāgī miş̱illi. Ve ba‘żısınıñ efrāḫı beyżadan müvefferu’r-riyāş çıḳıp kesb-i ma‘āş u inti‘āş ėder, decāc ü dürrāc gibi. Ve ba‘żısınıñ evlādı rīşden ‘ārī olup ba‘de zamān eyyām-ı terbiyede üzerinde libās-ı rīş ẕāhir u ṭārī olur, ferāḫ-ı ḥamām gibi. Ve ba‘ż-ı ṭuyūruñ rīşinde düsūmet ü dühniyyet gibi bir ḥālet ü keyfiyyet olup

---

ekş̱eriyā efrāḫı on ṭoḳuz günde ẕuhūr ėder. Ve eger te’aḫḫur ėderse tā āḫar şehre ḳadar mürūr ėder. ‘*Acā’ibü’l-maḫlūḳāt,* mütercemen.

mā-y-ile mübtell olmaz **[142[b]]** ṭuyūr-ı mā'iyye miṣilli. Ve ṭuyūruñ ba'żısı senede bir kerre isḳāṭ-ı riyāş birle istīnāsī ėdip yėrine emṣāli ilbās olunur. Ve ba'ż-ı ṭuyūrātıñ meyān-ı aṣābi'inde perde vü ġışāvāt vardır, ṭuyūr-ı māda olduġu gibi. Ve ṭuyūr-ı mādan bir ṣınıfı saṭḥ-ı mādan ṭayerān ėder ve bir cinsi evvelā mādan berre seyrān ėdip ba'dehū pür-cünbān olaraḳ gider. Ve ṭuyūrdan ba'żısı ṭavīlü'r-ricleyn ve'l-cenāḥayn ve ṭavīlü'l-a'nāḳ ve'l-minḳārdır. Ve ba'żısınıñ ṭūl-i minḳārı var iken aṣḥāb-ı a'nāḳ-ı ḳıṣārdır. Ve ba'żısı bi'l-aḳs ṭavīlü'r-raḳabe ḳaṣīru'l-minḳār olduġu erbāb-ı müşāhede 'indinde āşikārdır. Ve ekṣer-i ṭuyūrān, ḥīn-i ṭayerānda ḳābıżu'r-riclān ile'l-ebdān olur. Ve ba'ż-ı āḫar, ricleynin cānib-i ḫalfe medd ėder, gerāgī vü laḳālıḳ[952] gibi. Ve ṭuyūr-ı ṭavīlü'l-a'nāḳdan ba'żısı hengām-ı ṭayerānda ūnuḳun cesedine maṭvī ḳılmaġı mu'tād ėder. Ve ba'żısı daḫi boynun cānib-i ḳuddāma uzatmaġı i'tiyād ėder, mālikü'l-ḥazīn[953] gibi. Ve daḫi yine ma'lūm ola ki cevāriḥ-i ṭuyūrdan ba'żısı iḳtināṣ u ışṭıyādda ṭuyūr-ı ṣıġārı cevv-i hevāda ṭā'ir olur-iken aḫẕ ü ḳanṣı i'tiyād ėtmişdir. Ve ba'żısı ṣayda vuṣūl ü luḥūḳda yine ṭā'ir olaraḳ taḥt-ı ṭayra müstelḳiyen 'alā ẓahrihī girip ebdānın meşḳūḳ ėder. Ve ba'żısı ṣayd u şikārıñ üstüne inḥiṭāṭ-ı vuḳū'a ibtidār ėdip rūy-ı arża düşürür, ba'dehū andan iḫtiṭāf ü iltiḳāṭ ėdip bir cānibe uçar yürür. Ve ba'żısı ḥumur-ı vaḥşī vü ġizlān gibi ḥayvān ru'ūsuna şitābān olup maḫālīb-i ḥidādın başına idḫāl ü irkāz ve gözlerin daḫi cenāḥaynı birle ḫārice iḫrāc ü ifrāz, ba'dehū ḳatl ėdip kendiye tūşe vü zād olaraḳ iḫrāz ėder.

Ve yine ma'lūm ola ki ḥamām-ı hādī, kendiye maḳṣūd u murād olan semt **[143[a]]** ü bilādı, cevv-i hevāda iken cereyān-ı enhārdan ve mesīl-i süyūl olan evdiye-i kibārdan bilir ki ol vādīler cānib-i sevādāta seyelān ü incirār bulmuşdur. Ve ol cānibe giderken cibāl ü tilāli gāh cānib-i yemīne alır ve gāh cānib-i şimāle ḳılar. Ve hākeẕā büldān-ı ḥārrede meştāyı kendiler me'vā ėden ekṣer-i ṭuyūr, ol ḥavālīyi bu ṭarīḳ-i mesṭūr-ile bilip bulduġu lede'l-fuḥūl meşhūrdur. Ve ekṣer-i ṭuyūr, ceyyidetü'l-ḥavāss olup cevdet-i baṣar ve şemm ü ẕevḳ u sem'de her şey'i insāndan ziyāde derk ü iḥsās ėderler. Lākin ḥāsse-i lāmiseleri riyāş ü cenāḥ birle mestūr olduġundan sā'ir ḥayvāndan lemsde eḳallü'ş-şu'ūrlardır. Ve daḫi

---

[952] **Derkenār:** Ve daḫi laḳlaḳ bir ṭā'irdir ki ekl-i ḥayyāt ile dā'im-i taḥṣīl-i evḳāt ėder. Ve mevsim-i bahār olan mevāżı'da ḳarār ėder. Ve ol ṣınıfıñ iki mavżı'da evkārı olup birinde tābistānda ārām ve birinde zemistānda ḳıyām ėderler. Ve 'uşş u lānelerin eşcār-ı āliyāt ü ebniye-i sāmiyāt üzere raṣānet ü metānetde 'ucbe-hey'āt üzere binā ėderler ki a'vād ü ḥaṣā'işi birbirine terkīb ve e'ālī vü esāfīlin ṣan'at-ı bedī'-ile tertīb ėderler. İbn-i Sīnā dėr ki, bu ṭuyūrda ẕekāvet mevfūr olmaġın taġayyür-i ehviye sebebiyle ẓuhūr-ı vebāya istidlāl ve 'uşş u lānesin belki efrāḥ u beyżasın terk ėdip āḫar maḥalle muhāceret ü terḥāl ėder. '*Acā'ibü'l-Maḫlūḳāt,* mütercemen.

[953] **Derkenār**: Ve dahi mālikü'l-ḥazīn bir ṭayr-ı ṭarfe-kirdārdır ki ṭūl-i raḳabe vü ercül ṣāhibi olup Fārisīde būtīmār ismi-y-ile iştihār bulmuşdur. Dėrler ki būtīmār, kenār-ı ābda lāne ittiḫāẕ ėdip anda ḳarār ü temkīn üzere iken şürb-i mā ėtmeyip ġam-gīn oturur. Ẓann ėdermiş ki şürb-ile ol mā dükenir. Bu sebebden 'ömrü teşnegī birle ḫitām bulur. '*Acā'ibü'l-Maḫlūḳāt.*

ekṣer-i ṭuyūr-ı cevāriḥiñ cenāḥaynı vāfire vü mütekāṣire ve eẕnābı ‘arīża ve ricleyn ü riḳābı ḳaṣīra olduġundan ṭayerānları şedīdedir. Ve yine anlarıñ efḫāẕı ṭavīle vü maḫālībi ḳaviyyedir lākin minḳārları muḳavvese olduġundan iltiḳāṭ-ı ḥubūb-ile mümāreseleri olmayıp, ancaḳ ekl-i luḥūm u ışṭıyād-ı ṭuyūr ėtmek-ile meşhūrlardır. Ve ba‘ż-ı ṭuyūr vardır ki, anlar hem iltiḳāṭ-ı ḥubūb u ṣimār ėderler ve hem iḳtināṣ-ı hevām ü ḥaşerātda sīret-i cevāriḥ-i ṭuyūra giderler ve hem nebt ü ḥaşīş gibi şeyleri de yėrler. Ve ṭuyūrdan ba‘żısı leyl ü nehār ṭayerān ü seyrāna iḳdām u ışrār ėder. Ve ba‘żısı gėce uçup gündüz döner. Ve ammā ekṣerīsi vaḳt-i şāmda ārām ve hengām-ı rūzda perrendelige ḳıyām ėder. Ve daḫi ṭuyūrdan ba‘żısı evḳāt-ı leyālde me’vā vü meskenin ru’ūs-ı cibāl ü tilāl ėder. Ve ba‘żısı da muḳteżā-yı ṭīnet ü ṭıbā‘, mekānın ru’ūs u ḥīṭān ü ḳılā‘ ėder. Ve ba‘żısı ru’ūs-ı eşcārda ve ba‘żısı eṣnā-i evrāḳ u aġṣān ü ṣimārda beytūtet ėder. Ve ba‘żısı daḫi vuḥūl ü ācāmda meḳs ü ārām ve ba‘żısı ṣaḳb-ı **[143b]** cüdrān ve taḥt-ı süḳūfda ḳıyām ve ba‘żısı beyne’l-enhār ve’l-miyāh bulunan cezīrelerde sākin ve ba‘żısı mecārī-i mā ve şuṭūṭ-ı enhārda ḳāṭın ve ba‘żısı sevāḥil-i biḥārda ve ba‘żısı bi-ḥikmetillāh cevv-i hevā-i semā-kirdārda, ḥāṣılı ol cenāb-ı Perverdigār’ıñ kendilere işāret ü ilhām eylediği mevāżı‘-ı bī-şümārda beytūtet kendilere ābā vü ecdāddan ṭabī‘at ü ‘ādet olmuşdur. “*Fe-sübḥāne’llezī a‘ṭā külle şey’in ḫalḳahū ṣümme hedā.”*[954]

Ve yine ma‘lūm ola ki ṭuyūrdan ba‘żısı vaḳt-i esḥārda mütenebbih olup gün-ā-gün tesbīḥāt ü münācāt-ile dergāh-ı Perverdigār’ıñ ‘ubūdiyyetin iẓhār ėder. Ve ba‘żısı kemāl-i ḥırṣ u şereh birle erkenden ḥā’ir ü veleh taḥṣīl-i aḳvāt ėtmeğe gider. Ve ba‘żısı vaḳt-i ṣabāḥdan hengām-ı ḍuḥā-i pür-inşirāḥ vaḳtine ḳadar ṭaleb-i erzāḳ żımnında ṭā’ir olup ba‘dehū semt-i lāne vü āşiyānesine ḳufūl ü ‘avdet için cevv-i hevāda sāyiḥ u sā’ir olur. “*Ve taġdū ḫımāṣan ve terveḥu biṭānen”*[955] ḥadīṣ-i şerīfi mā-ṣadaḳınca aç gidip ṭoḳ gelir. Ve ṭuyūrdan ba‘żısı vaḳt-i ġadevātda seyrān ėder. Ve ba‘żısı bunuñ ‘aksi ḥīn-i ‘aşiyyātda ṭayerān ėder. Ve ba‘żısı nıṣf-ı nehārda ve ba‘żısı eyyām-ı emṭārda ve ba‘żısı eyyām-ı münceliyede ve ba‘żısı eyyām-ı muġayyeme ve ba‘żısı şiddet-i ḥarāretde ve ba‘żısı vefret-i bürūdetde ve ba‘żısı eyyām-ı riyāḥda seyr ü sülūku ‘ādet ėtmişler-ise daḫi bunlar sā’irlere nisbet ḳıllet ü nedret üzeredir. *Vallāhu a‘lemu bi-aḥvāli ḫalḳihī.*[956]

---

[954] “(Musa da) Rabbimiz, her şeye hilkatini (yaratılış özelliklerini) veren, sonra onlara yol gösterendir” dedi. (Tâhâ 20 / 50). Bu cümle, yalnızca “ellezî” ibaresinden itibaren ayetin bir parçasıdır. “Fe-sübhâne” ise yazarın dahil etmiş olduğu bir kelimedir.

[955] Resûlullah'ı (s.a.v.) şöyle buyururken işittim: "Eğer hepiniz Allah'a gereği gibi tevekkül ederseniz, **sabahları aç çıkıp akşam tok dönen kuşlara verdiği gibi,** sizi de rızıklandırır." İfade, hadis-i şerifte geçen vurgulu kısımdan mülhemdir. (Tirmizî, “Riyâzü’s-Sâlihîn”, 79). Bkz. (Sunnah, 03.10.2023)

[956] Gerçekten de Allah, yarattıklarının hallerini en iyi bilendir.

Ve yine ma‘lūm ola ki, ṭuyūrdan ba‘żısınıñ riyāşı mevfūr ve eṭrāfa menşūr olduġundan cevv-i hevāda müşelleşü’l-eşkāl ṣūretin istiḥṣāl ėder ki, ol ḥālet cenāḥayn ü ẕeneb mecmū‘undan ẓuhūr ėder bir ḥāldir, ḫaṭāṭīf ü emṣāli gibi. Ve ba‘żısı şekl-i mürabba‘da muḍalla‘ görünür ki, ṭarafeynde **[144ª]** cenāḥayn-ı vefīreyn ve ḳuddāmında ‘unuḳ ve ḫalfinde ẕeneb-i ḳaṣīr bedelinde ricleyn-i ṭavīleynden müretteb bir şey muşanna‘ olur, gerāgī vü laḳālıḳ gibi. Ve ba‘żı ḥaşerāt daḫi ḥīn-i ṭayerānda şekl-i müseddesde ẓāhir u ‘ayān olur ki, iki cānibde ecniḥa-i erba‘a ve emām ü ḫalfinde re’s ü ẕenebden mürekkeb bir şekl-i müsta‘ceb müstebān olur, cerād ü baḳḳ ve ẕübāb ü zenābīr bu hey’et-ile şehīrdir. Ve yine ma‘lūm ola ki ey ‘āḳıl ü lebīb! Ve’y ḥakīm-i edīb ü erīb! Ḳaçan sen ṭuyūr u ḥaşerātıñ ebdānına naẓar-ı te’mmül ü i‘tibār birle nigeh-dār olsañ, küllīsi ṭūlen ve arżan yümneten ve yüsraten, ḫıffeten ve ṣıḳleten, ḫalfen ve ḳuddāmen birbirlerine müvāzin ü muḳārindir. Görmez misin ki ḳaçan bir cenāḥdan rīşiniñ bir ṭāḳı netf ü nez‘ olunsa ṭayerānında pür-ıżṭırāb olup racül-i a‘rec mānendi bir ṭarafına meyle şitāb ėder. Ve hākeẕā eger ẕenebinden bir ṭāḳı ḳal‘ u ḳam‘ olunsa yine ṭayerānında ‘alā re’sihī inkibāb birle ıżṭırāba düşer, şol zevraḳçe gibi ki ḳuddāmı eṣḳal, ḫalfi eḫaff ü eḳall ola. Bu sebebdendir ki, ba‘ż-ı a‘nāḳ-ı ṭıvāl ṣāḥibi olan ṭuyūr-ı ‘ucbe-eşkāl, raḳebesiyle ḳuddāma iḳbāl eyledikde ricleynini ḫalfe medd ėtmeğe meyyāl olur tā ki saṭḥ-ı hevāda i‘tidāl birle seyr ü ṭayra ḳudret ü mecāl ola, gerāgī vü laḳālıḳda olduġu gibi. Ve ba‘żısı ‘unuḳ-ı ṭavīlin cesedine ve ricleyn-i ṭavīleynin ṣadrına munżamm ḳılar tā ki ṭayerān-ı mu‘tedil ḫuṣūṣu müstekmil ü mütemmim ola, mālikü’l-ḥazīn gibi. “*İnne fī ẕālike le-ẕikrā li-men kāne lehū ḳalbün ev elḳa’s-sem‘a ve hüve şehīdün*.”[957] *Vallāhu te‘ālā fa‘‘ālün li-men yeşâ’u ve men yürīdü*.[958]

Temmeti’l-lāḥiḳatü mülaḫḫaṣan ‘alā yedi mütercimihī Meḥmed Ḫāliṣ ibni Aḥmed, bi-‘avnillāhi’l-meliki’ṣ-Ṣamedi. Ve’l-ḥamdü lillāhi’lleẕī enşe’e’l-maṣnū‘āti ‘ale’l-hey’āti’l-‘acībeti. Ve’ṣ-ṣalātü ve’s-selāmü ‘alā rasūlihī Muḥammedin hüve ḫayru’l-ḫalīḳati ve ‘alā ālihī ve aṣḥābihī ve ḫullānihī ve aḥbābihi’l-hādīne ilā menheci rıżā’ihī ve cenābihī.

[144ᵇ] Ḫātime der-İ‘tiẕārāt ü Tenbīhāt

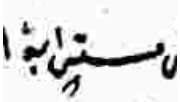
[957] “Şüphesiz bunda, aklı olan yahut hazır bulunup kulak veren kimseler için bir öğüt vardır.” (Kâf 50/37)
[958] Yüce Allah, dilediği ve istediğine (bunları) yapar.

Daḳīḳa-şināsān-ı ẓarā'if olan uli'l-elbāba ve ġavvāṣān-ı biḥār-ı ma'ārif bulunan ḫullān ü aḥbāba bu tenbīhāt ü i'tiẕārāt, ġayr-ı müsterrün bih[959] ola ki bu terceme-i laṭīfe, sā'ir terācim-i fużalā vü muḥarrerāt-ı üdebā-i eẕkiyā mānendi aḥsen-i inşā vü eblaġ-ı 'ibārāt birle rū-nümā olmadıġı birḳaç vech-ile ifāde vü inbā olunur. Ammā evvelā mü'ellif-i risāle olan ḥakīm-i ẕū-fünūn, *ekremallāhü bi-cennātin ve 'uyūn*, her ne ḳadar zümre-i ḥükemāya cādde-i ḥikmetde reh-nümūn olmuş ise daḫi dā'imā 'ādāt-ı ḳudemāyı pīş-nihād ėdip tekrīr ü tafṣīl-i 'ibārede basṭ-ı bisāṭ-ı maḳāli her dem i'tiyād eylediğinden ne elfāẕ-ı mükerrereden mücānib ve ne ṭarīḳ-i tenḳīḥ u iḫtişāra sülūka rāġıb olmuş, hemān bir kelāmı ifāde-i merām żımnında birḳaç def'a naḳli iltizām eylediğinden derūn-ı risāle ḥaşv ü taṭvīl ile meşḥūn olup bu hey'et-ile ḫitām bulmuş. Ḥattā ḥaḳīr mütercim bilā-taḳṣīr, iḳtiṣār u taḳṣīre mesā'ī-i keṣīr ėtdimse daḫi yine ḥasbü'l-ıżṭırār, cādde-i mü'ellifden mānend-i per-gār, ḫārice çıḳıp devr-i eṭrāf ü kenār eylemeyem dėyü ba'ż-ı maḥalde żarūrī mürtekib-i tekrār oldum.

Ve ammā sāniyen, āsitāne-i emn-āşiyāne miṣilli bir belde-i ṭayyibe-i mīnū-ėserden dūr ve anda mevcūd olan e'azz-i aḥibbā vü aṣdiḳānıñ muṭāla'a-i kitābe-i cemālinden mehcūr ve beldemiziñ iḫtilāl ü fetretinden oḳyānūs-ı ḥayret ü żacretde mefrūḳ u maġmūr olduġumdan āyīne-i dilde rüsūm-ı şaṭāret ü nażāret yėrine kesālet ü ġabāvet merḳūm ü mesṭūr olup elfāẕ-ı tercemeye ḥüsn-i insibāk ü intiẓām ve tertībāt-ı inşāsında mā hüve'l-aḫrā zīnet ü niẓām vėremedim. Pes bu sebebden taḫrīrāt, *'avām-ı ke'l-hevām*[960] mānendi erḳām-ı perīşān-ile ḫitām buldu.

Ve ammā sālisen bu 'abīd-i perīşān- **[145ª]** rūzgār, gerçi naẓm-ı eş'ār u neṣr-i inşā-ile bir miḳdār imrār-ı rūzgār ėtdiyse daḫi keṣret-i eşġāl-i nā-hencār-ile 'ömr-i nāzenīni 'urża-i ḫasār u tebār ḳılıp ol bābda piyāde vü rācil ḳaldıġımdan resīde-i pāyān-ı kār müyesser olmadı.

Ve ammā rābi'an bu tercemede *Şerefü'l-insān*-ı Lāmi'ī gibi, tecnīsāt ü īhāmāt ve isti'ārāt ü teşbīhāt birle tezyīn-i 'ibārāt ėdip 'Arabī vü Fārisī vü Türkī eş'ār u ebyāt ityān olunmayıp faḳaṭ aṣl-ı mü'ellef-i sütūde-simāt terceme olundu. Ne istişhādāt için her yėrde

[959] Bu ifadenin anlamından tam olarak emin olunamamıştır. İfadenin yazmadaki hâli şu şekildedir:

[960] Arapça "El-'avâmu ke'l-hevâmi" lafzı, "Avâm (ayak takımı) zararlı böcekler gibidir" manasını taşımaktadır (Yılmaz, 2008, I/63).

īrād-ı āyāt-ı muḥkemāt ve ne te’yīdāt żımnında ityān-ı eḥādīṯ-i ḫayrü’l-beriyyāt çoḳ çoḳ naḳl ḳılındı tā ki taṭvīl ü ıṭnāba bā‘iṯ ve se’āmet-i muṭāli‘īni mūriṯ olmaya. Nitekim bu i‘tiẕārdan bir miḳdār, muḳaddime-i tercemede iş‘ār olunmuşdur.

Ve ammā ḫāmisen, evā’il-i tercemeye ‘alā vechi’l-intiḫāb ve’l-iḫtiṣār Lāmi‘ī Çelebi’niñ *Şerefü’l-insān*-nām mü’ellefiniñ ibtidāsından bir miḳdār nesne ilḥāḳına ictisār olundu. Zīrā ki ḥakīm-i muṣannif, ḳıṣṣa-i menḳūleyi evvelinden ibtidāya ibtidār ėtmeyip meyāne-i ḥikāyeden āġāza ḳarār vėrmişdir. Lākin ḥaḳḳu’l-inṣāf yine böyle iken ol feylesūf-ı dānā-dil, ber-vech-i muḫtaṣar żımn-ı ḥikāyātda niçe daḳāyıḳ u ḥaḳāyıḳ-ı ḥikemiyyāt-ile risālesin mütemmim ü müstekmil ḳılıp *Şerefü‘l-insān*’dan ziyāde niçe leṭā’if-i ḥisān ityānı-y-ıla fāyıḳu’l-aḳrān olmuşdur. Nitekim bu iki kitābeyn-i celīleyniñ muṭāla‘ası-y-ıla şeref-yāb olan erbāb-ı elbāb, bu müdde‘ānıñ ṣıḥḥatini teslīm ėdeceği bī-irtiyābdır. Bā-ḫuṣūṣ ki lāḥıḳada icmālen taḥrīr ü tasṭīr olunan leṭā’if-i ḥikemiyye, ḥakīm-i müellife muḫtaṣṣ olan şīme vü seciyyeden olduġu ehl-i baṣīrete ġayr-ı ḫafiyyedir.

Ve ammā sādisen eger bu terceme-i laṭīfe, mü’ellif risālesi-y-ile **[145^{b}]** muḳābele vü taṭbīḳ ve ba‘ż-ı maḥalleri ḥaẕf ü taġyīr olunduġu taḥḳīḳ olunursa şöyle ma‘lūm-ı ẕevi’t-taḥḳīḳ ve’t-tedḳīḳ ola ki, ḥakīm-i mezbūr resā’il-i iḥdā ve ḫamsīnde ve ḫāṣṣaten bu risāle-i ġarābet-rehīnde ḳā‘ide-i kāside-i ḥükemāya ri‘āyet ve ba‘ż-ı maḥalde anlarıñ meşreb ü meẕheblerine teba‘iyyet gösterip cādde-i müteşerri‘īnden inḥirāfı i‘tiyād ve ekṣeriyā ol şirẕime-i muḍılleniñ berāhīn-i vāhiyelerine istinād ėdip minhāc-ı ehl-i sünnetden ve ṣırāṭ-ı ṭā’ife-i hidāyetden çıḳdıġı yėrlerde, ḥaḳīr mütercim ṭarīḳ-i ehl-i hüdāya müsāra‘at ve lāyıḳı vech üzere ıṣlāḥına mübāderet eyledim. Ve ba‘ż-ı maḥal, ol rütbede saḳīm olmamaġla kelāmıñ tercemesi ‘aynı-ile taḥrīr ü terḳīm olundu. Nitekim bu aḥvāliñ ba‘żısına ḥāşiyede işāret ü imāle ve ba‘ż-ı āḫarı daḫi ẕihn-i ehl-i dirāyete iḥāle olundu.

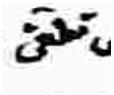
Ve ammā sābi‘an, ḥakīm-i mü’ellif ṣadr-ı risālesinde ḳā‘ide-i ḥükemā üzere ḳable’l-ḥikāye bir miḳdār fuṣūl-i ṣıġār u kibār-ile aḥvāl-i ḥayvānāt ü ṭuyūrāta dā’ir ḥikemiyyāta işāret ü īmā eylemişdir. Ḳāri’īne mūriṯ-i kelāl ve nāẕırīne sebeb-i se’āmet ü melāl olmaya dėyü ẕeyl-i risāleye bir lāḥıḳa ile mā hüve’l-merām ne ise tercemesi ikmāl olundu. Hem daḫi ol lāḥıḳada meẕkūr olan kelimāt, aṣl-ı risāleye tetimmāt ḳabīlinden olmaġla āḫirde taḥrīri evvelden ziyāde müstaḥsen olduġu teslīm-kerde-i ehl-i nikātdır.

Ve ammā s̱āminen tasṭīr ü taḥrīre iştiġāl, iẓhār-ı ma‘ārif ü kemāl ve tervīc-i maḥāsin-i maḳāl olmayıp ancaḳ ḳıṣṣadan ḥiṣṣe mülāḥaẓası-y-ıla bir ehl-i ḥāl bu risāleniñ muṭāla‘ası-y-ıla kesb-i inşirāḥ-ı bāl ėder-ise gerek mütercimi ve gerek tercemeye bā‘iṯ ü bādī olan ẕāt-ı sütūde-şiyemi bir du‘ā-i ḫayr-ile yād ve neşīṭu’l-fu’ād ėder ümniyyesi-y-ile her ḥālde **[146ª]** ḥasbiḥāl ėderek bu eṯer-i perīşān-maḳāle ṣarf-ı eyyām ü leyāl olundu.

Pes iḫvān-ı ṣafā vü dostān-ı vefā, bir ‘aṯre vü ẕille vicdān ü ilġā eylediklerinde kemāl-i keremlerinden ıṣlāḥı-y-ıla iktifā ėdip ẕemm ü teşnī‘i terk birle ḳuṣūrumuz ‘afv u ṣafḥ-ile imżā ėdeler. Zīrā ki nev‘-i insān, ḫaṭā vü nisyāndan mürekkeb bir ma‘cūn-ı ṭurfe-nişāndır ki melā’ike-i sāmī-mekān miṯilli ma‘ṣūmun ‘ani’ṭ-ṭuġyan olmadığı ve erbāb-ı vaḥy u ilhām gibi telaḳḳī[961] min ḳıbeli’r-Raḥmān ḳılmadığı ‘inde ehli’l ‘irfān ġāyet rūşenā vü müstebāndır. “*Vallāhü yehdī men yeşā’u ilā ṣırāṭin müstaḳīm.*”[962] *Ve hüve bi-külli şey’in ‘alīm. Ve lā-ḥavle ve lā-ḳuvvete illā billāhi’l-‘aliyyi’l-‘aẓīm. Ve’l-ḥamdü lillāhi Rabbi’l-‘ālemīn. Ve’ṣ-ṣalātü ve’s-selāmü ‘alā nebiyyihī Muḥammedin ve ‘alā ālihī ve ṣaḥbihī ecma‘īn.* [963]

Ve ḳad veḳa‘a’l-ferāġu ve’l-istirāḥatü li-aḳdāmi’l-yerā‘ati min tebyīżi hāẕihi’t-tercemeti’l-laṭīfeti ve’r-risāleti’l-ġarībeti’l-müsemmāti bi-Ḳısṭāsu’d-devrān ve Mir’ātü’l-cenān fī Muḥāvereti’l-insān ma‘a Ecnāsi’l-ḥayevān, vaḳte’l-‘aṣri yevme’s̱-s̱āliṯ ve hüve’l-‘āşiru min Ṣaferi’l-ḫayri senete s̱emān ve s̱elās̱īn ve mi’eteyn ve elf, fī beldeti Ṭosya ‘an livā’i Kāngırı ‘alā yedi mütercimihī Meḥmed Ḫāliṣ bin Aḥmed bin İsmā‘īl, ervāhümüllāhü te‘ālā bi-şerābi’l-Kevs̱eri ve’s-selsebīli. Allāhümme’ḫtem ‘āḳıbete umūrinā bi’l-ḫayrāti ve edḫilnā fī ravżāti’l-cennāti, inneke ḳādiru’l-ḥācāti ve mücībü’d-da‘avāti. Āmīn yā refī‘a’d-derecāti.[964]

---

[961] Okunuşundan net bir biçimde emin olamadığımız kelimenin yazmadaki hâli şöyledir:

[962] “Allah, dilediği kimseyi doğru yola iletir.” (Nûr 24/46)

[963] “O, her şeyi en iyi bilendir (Hadîd 57/3).” Güç ve kuvvet yalnızca Allah'a mahsustur. Alemlerin Rabbi olan Allah’a hamdolsun. Ve salât ü selâm, onun peygamberi olan Hz.Muhammed’e, ailesine ve bütün ashabının üzerine olsun.

[964] Kalemin ayakları bu latif tercümeyi ve *Ḳısṭāsu’d-devrān ve Mir’ātü’l-cenān fī Muḥāvereti’l-insān ma‘a Ecnāsi’l-ḥayevān* olarak adlandırılmış garip risaleyi beyaza çekmekten 1238 Safer’inin onuncu günü olan Salı günü ikindi vaktinde, Çankırı’nın sancağı Tosya şehrinde mütercimi Mehmed Hâlis bin Ahmed bin İsmail’in (Allah onları Kevser şarabına ve Selsebîl’e kandırsın) eliyle istirahate çekilmiştir. Allahım, işlerimizi hayırla sonlandır ve bizi cennet bahçelerine al. Şüphesiz sen herkesin dileğini yerine getiren ve çağrılara cevap verensin. Amin ey mertebesi yüce olan!)

SONUÇ

Döneminin biyografik kaynaklarında hakkında herhangi bir bilgiye erişemediğimiz *Mehmed Hâlis b. Ahmed Tosyevî* (ö.1828 sonrası) hakkında yapılmış ilk akademik neşir, kendisinin bir atasözleri derlemesi ya da atasözlerini münşiyâne şerh denemesi olan *Turfetü'l-Emsâl'*in yayınlanmasıyla gerçekleşmişti. Bu çalışmadan önce Mehmed Hâlis ve diğer eseri *Kıstâsu'd-Devrân* hakkında herhangi bir çalışma kayda geçmemiş, yalnızca Bursalı Mehmed Tâhir'in Tosyevî'nin bu eserin yazarı olduğuyla ilgili verdiği bilgiye ve bu bilgiyi yineleyen bazı çalışmalara rastlanmıştı. Bu çalışma ile *Kıstâsu'd-Devrân* adlı eserinin müellif hattı nüshasına ve kendisine aidiyeti tespit edilen bir grup istinsahına eriştiğimiz Tosyevî'nin gerek hayatı ve yazar kimliğiyle, gerekse mezkûr eserinin gün yüzüne çıkarılmasıyla ilgili bir boşluk doldurulmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla çalışmanın en mühim netîcesi, Tosyevî'nin *Kıstâsu'd-Devrân* adlı eserinin çeviri yazım neşrinin inşâ edilmesi olmuştur. Tosyevî'nin şahsî, edebî ve mütercim kimliğinin yanısıra metnin ön plana çıkan özellikleri, bizzat kendi tanımlamalarından yola çıkılarak ortaya konmuştur. Tosyevî hakkında, kendisinin iki eseri ve 27 istinsahından hareketle oluşturulan bilgiler; kendisinin aslen Tosyalı olduğu, hayatının bir döneminde hâmîsi Seyyid Mehmed Recâî'nin de bulunduğu İstanbul'a gelerek ilmî ve edebî çevrelere dahil olduğu, burada kitaplar görerek istinsahlarda bulunduğu, İsmâil Hakkı Bursevî'nin eserleri başta olmak üzere muhtelif dînî ve tasavvufî metinleri istinsah ettiği ve kendi şehrine geri döndüğünde de iki eser kaleme aldığına dairdir. Yine istinsahları vesilesiyle 1828 sonrası bir tarihte vefat etmiş olduğu ve Mehmed Muhyiddîn adında bir kardeşinin var olabileceği bilgilerine erişilmiştir. Mütercimin Tosya'da kaleme aldığı iki eseri de münşiyâne üslup gayesinin görüldüğü eserler olup bizzat kendi deyimiyle inşâ konusunda elden geldiğince gayretli bir zât olduğu anlaşılmaktadır. Eser ve istinsahları incelendiğinde kendisinin ilmî konular yanında Arapça ve Farsça dillerine vâkıf olduğu da çıkarılabilir bir sonuçtur.

Mehmed Hâlis, *Kıstâsu'd-Devrân*'ı kaleme alırken bu eseri iki kaynak metinden yola çıkarak yazmak istediğini söyleyerek kaynak metnin yazarı olan müellife karşı kendisini mütercim olarak konumlandırmıştır. Tosyevî'nin eserinde kaynak olarak almayı düşündüğü başlıca eser, Arapça ansiklopedik risaleler olarak tanınan *İhvânu's-Safâ*'nın hayvanlarla ilgili risalesi, diğeri ise bu eserin 16.yy'daki manzum-mensur tercümesi olan Lâmi'î Çelebi'nin *Şerefü'l-İnsân*'ı olmuş, fakat yine kendi ifadelerinden ve uygulamadaki yansımalarından anlayacağımız üzere eserin yalnızca başındaki kısımlarda Lâmi'î

Çelebi'den, sonrasında ise *İhvânu's-Safâ*'dan yararlanılmıştır. Tosyevî'nin sebeb-i telif ve hâtimedeki söylemlerinden elde ettiğimiz bilgiler ve mukayeseli tercüme incelemesi beraberinde, öncelikle *Kıstâsu'd-Devrân*'ın tercüme edildiği ana kaynağın net bir şekilde *İhvânu's-Safâ* olduğu, aynı zamanda bu metnin *Şerefü'l-İnsân*'a da kaynaklık etmiş olduğu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla *Kıstâsu'd-Devrân* ile birlikte Osmanlı döneminde *İhvânu's-Safâ*'nın hayvanlarla ilgili risalesine yapılan Türkçe tercüme eserler literatürüne bir yenisi eklenmiştir.

Kaynak metinleri hakkında bilgi verdiği gibi bu kaynak metinlere eleştirel bir gözle de bakabilen Tosyevî, yine kendi söylemleriyle takip ettiği tercüme süreci hakkında cömertçe bilgiler vermiştir. Bilindiği üzere Osmanlı Türkçesi ile yapılan birçok tercümede mütercimler tercüme yöntemi hakkında ya hayli sınırlı bilgilerle yetinirler ya da yaptıkları tercüme faaliyetlerine dair herhangi bir bilgi vermezler. Bu nedenle mütercimin bu söylemleri, klasik geleneğin devamcısı olan bir Osmanlı müterciminin tercüme anlayışını yansıtması açısından tercüme araştırmaları için değerlendirilebilecek önemli bir örnek olarak sayılabilecek niteliktedir.

Tercümesinde evvelâ Lâmi'î Çelebi'nin eserinden faydalanmak isteyen Tosyevî'nin, tercümesinin giriş kısımlarında *Şerefü'l-İnsân*'dan ve onun üslûbundan ciddi bir biçimde etkilendiği görülmüştür. Fakat bu metinde yoğun olan manzum kısımların okuyucuya usanç vereceğini düşünen mütercim, "tehzîb ve telhîs" yoluyla bu kısımları metinden çıkararak birçok ifadeyi olduğu gibi ödünçlemiş, bazı ifadeleri de kendine göre aynı anlamı kapsayacak şekilde düzenlemiştir. *Kıstâsu'd-Devrân'*da münazarayı başlatan kısma kadar süren bu etkileşim, tehzîb ve telhîs yollu yeniden yazım faaliyetlerine ve aynı zamanda bir diliçi aktarım faaliyetine örnek teşkil etmektedir. Yine Lâmi'î'nin tercümesindeki serbestîlikten gelen îcâz yollu ifade değişiklikleri de Tosyevî tarafından eleştirilmiştir. O, bu yolla kaynak metindeki anlamın kaçırıldığını düşünerek anlama ve lafza daha sadâkatli bir tercüme inşâ etmek istemiş, bunun için metnin devamında *İhvânu's-Safâ*'nın kendisini kaynak almaya karar vermiştir. Mütercimin *İhvânu's-Safâ*'ya yaptığı eleştiriler ise öncelikle ehli sünnete aykırı felsefecilerin görüşlerini yansıtan kısımlar barındırmasına dair olmuştur. Tosyevî bu kısımları ıslah ederek, yani çıkararak veya değişikliklerini derkenârlarda notlandırarak tercüme etme yoluna gitmiştir. Onun bu uygulamaları, klasik dönemde mütercimlerin metinlere -günümüzdekinin aksine- telife kayan müdahaleler yapabildiğini göstermiştir. Kaynak metindeki ifadeleri karşılama biçimi olarak da müellifin sık tekrarlarla dolu üslûbunu takip etmek istemediğini belirtmiş, fakat müellifin

caddesinden, yani anlam dairesinden çıkmamaya gayret ettiğini de eklemiştir. Bu bilgiler doğrultusunda yapılan mukâyese, mütercimin *İhvânu's-Safâ*'yı tercüme ederken Arapça gramatikal ifadeleri ve fiilleri mümkün mertebe Türkçe yapılarla karşıladığını, fiil soylu kelimeleri Arapça masdar/ismi fâil/mef'ûl gibi isim soylu sözcükler hâline getirip yardımcı fiiller eklemek suretinde aktardığını, bununla birlikte başta kelime ve kelime grupları olmak üzere, iktibasları ve bazı Arapça parçaları genel olarak ödünçlediğini göstermiştir. İktibas ödünçlemelerinde mütercimin Osmanlı tercüme metinlerindeki genel manzarayı (Yazar, 2020, 167) devam ettiren uygulamaları, kaynak metindeki kelime köklerinin vezin değişikliğine uğratılıp yeniden kullanılması noktasında da daha evvel örneği görülmüş bir yöntemin kullanılmaya devam ettiğini göstermektedir (Yazar, 2012). Anlam noktasında kaynak metne sâdık bir tercüme olan *Kıstâsu'd-Devrân*, tercüme amacının edebî bir hikâye üretimi olması bakımından münâzara türüne uyumlu ifade aktarımları, münşiyâne tasarruflar ve eklemelerin de sık kullanıldığı bir metin olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu uygulamalar hem kaynak metnin erek metindeki amaçlar doğrultusunda üslup değişimine uğrayabildiğini hem de münşiyâne bir kalemden çıkan tercümenin kendine has özellikleri olabileceğini göstermiştir.

Lâmi'î'den etkilendiği kısımlarda bir tehzîb ve diliçi aktarım örneği sergileyen Tosyevî, *İhvânu's-Safâ*'dan yararlandığı kısımlarda ifadeleri anlamsal olarak karşılamaya önem göstermiş, bunu yaparken gramer yapısını erek metnin cümle düzenine göre inşâ etmiştir. Son olarak lâhıka bölümünde ise yeni bir aktarım metodu oluşturarak aslında kaynak metnin başında yer alan bilgilendirici birkaç bölümü "icmâl" ettiği (özetlediği) görülmektedir. Tosyevî'nin bu son bölümdeki kastı, asıl anlatılmak istenen anlamı aktarmak olmuştur. Dolayısıyla bir bütün olarak baktığımızda *Kıstâsu'd-Devrân* adlı bu tercüme metni; ikisi tercüme, biri de diliçi aktarım olmak üzere içerisinde üç farklı aktarım metoduna yer vermesi bakımından mürekkep bir metindir. Bu mürekkeplik, mütercimin metnin farklı konumlarındaki amaçlarına binâen tasarruflarının nasıl değişebileceğini göstermektedir. Bununla birlikte Tosyevî'nin gerek tercüme tasarrufuyla ilgili bilgilerde, gerek kullanılan kaynaklarda ve gerekse tercüme esnâsında yapılan değişiklikler hususunda yer verdiği bilgiler ve notlar, metni inşâ ederken ilmî bakış açısını elden bırakmama gayretini de ortaya koymaktadır.

16.yy'dan beri üç kez tercüme edildiğinden haberdar olduğumuz *İhvânu's-Safâ*'nın hayvanlarla ilgili risalesini yeniden tercüme eden bu metni, 19.yy'da yazılmasıyla birlikte hem ilintili olduğu kaynak metinler hem de dili ve üslubu itibariyle klasiğin devamcısı

olacak bir biçimde konumlandırmak mümkündür. Böylece edebiyatın değişime uğramaya başladığı bir dönemde, hem eser hem de üslup noktasında klasiğin tercüme geleneği içerisindeki devamını temsil eden bir metin olarak görünmektedir.

KAYNAKLAR

Açıl, Berat. “Bir Tür mü Tarz mı? Klasik Türk Edebiyatında Alegori”. *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 19/37 (2014/2), 145-167.

Açıl, Berat. *Klasik Türk Edebiyatında Alegori*. İstanbul: Küre Yayınları, 2013.

Açıl, Berat vd. *Tenkitli Neşir Klavuzu*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2022.

Aksoy, Berrin. *Geçmişten Günümüze Yazın Çevirisi*. İstanbul: İmge Yayınları, 2002.

Ak, Suat (der.). *Şerh-i Rümuzat-ı Hacı Bayram Veli- Çalab'ım Bir Şar Yaratmış*. İstanbul: Büyüyenay Yayınevi, 2022.

Akün, Ömer Faruk. "Alâeddin Ali Çelebi." *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim: 20 Ekim 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/alaeddin-ali-celebi

Albayrak, Nurettin. “İsfendiyâr”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim 05.10.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/isfendiyar

Algar, Hamid. “Necmeddîn-i Kübrâ”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 20.10.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/necmeddin-i-kubra

Algül, Hüseyin. “Himyerîler”. *TDV İslam Ansiklopedisi,* Erişim 05.10.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/himyeriler

Aliev, Saleh Muhammedoğlu. “Derbend”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 04.09.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/derbend--dagistan

Aliev, Saleh Muhammedoğlu. “Hürremiyye”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 04.09.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/hurremiyye

Al-maany Sözlük. “Nevbe”. Erişim 04.04.2023 https://www.almaany.com/tr/dict/ar-tr/%D9%86%D9%88%D8%A8%D8%A9/?c=T%C3%BCm#google_vignette

Al-maany Sözlük. Erişim 25.10.2023 https://www.almaany.com/tr/dict/ar-tr/%D8%AC%D9%85%D8%A7%D9%84/?c=T%C3%BCm

Alper, Ömer Mahir. "Mecrîtî." *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim: 20 Ekim 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/mecriti

Altaylı, Seyfettin. *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*, 1.Cilt. Ankara: TDK Yayınları, 2018.

Altun, Hilmi Kemal . "Nâsıbî Kavramı Üzerine Tahlil ve Değerlendirme". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 7 / 2* (Aralık 2020), 1198-1230 . https://doi.org/10.17859/pauifd.767586

Arabic Lexicon. Erişim 10.06.2023 http://arabiclexicon.hawramani.com/%d8%b1%d9%8e%d8%a7%d8%a8%d9%90%d8%b9%d8%a9-%d8%a7%d9%84%d9%86%d9%87%d8%a7%d8%b1/#

Arberyy, A.J. *Arabic Poetry, A Primer for Students*. Cambridge: Cambridge University Press, 1965, s.35.

Arslan, Mehmet. *Hâlis Efendi-Turfetü'l-Emsâl, Açıklamalı Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: Grafiker, 2019.

Arslan, Recep. *İhvân-ı Safâ'da Hadis*. İstanbul: Araştırma Yayınları, 2017.

Arslan, Sami . "Hamdele-Salvele'nin Dili: Telifte Yetkinlik Aracı Olarak Berâ'etu'l-İstihlâller". *Osmanlı Araştırmaları* 57 / 57 (Haziran 2021), 283-318 . https://doi.org/10.18589/oa.959774

Aslan, Recep. *İhvân-ı Safâ ve Hadis*. İstanbul: Araştırma Yayınları, 2017.

Âşık Mehmed. *Menâzıru'l-Avâmil*. Haz. Mahmut Ak. 2.Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007.

Avcı, Casim. "Nasîhatü'l-Mülûk". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 20.10.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/nasihatul-muluk--gazzali.

Aycan, İrfan. "Mervân I". *TDV İslam Ansiklopedisi,* Erişim 05.11.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/mervan-i

Aybakan, Bilal. "Muâmele". *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim 20.12.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/muamele#:~

Ayçiçeği, Bünyamin. "Diliçi Çeviri Bağlamında Muhtasar Kavramı ve Necîb Efendi'nin Muhtasar Tevessül'ü". *Teoriden Pratiğe Türk Edebiyatında Diliçi Çeviri.* Sadık Yazar, Mücahit Kaçar (Ed.), 225-247. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022.

Aydın, Cengiz-Aydın, Gülseren. "Batlamyus". *TDV İslam Ansiklopedisi,* Erişim 05.10.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/batlamyus.

Aydın Yağcıoğlu, Songül . "Yûnus Emre'nin Bir Şiiri ve İsmâîl Hakkı Bursevî'nin Şerhi". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 55 / 55 (Aralık 2016), 77-90.

Bakırcı, Selami - Çöğenli, Sadi. *Kullanım Örnekleriyle Arapça Edatlar Sözlüğü.* İstanbul: Cantaş Yayınları, 2013.

Baki, Zeynep Safiye. "Vânî Mehmed Efendi". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Erişim 10.11.2023. https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/vani-mehmed-efendi-mdbir

Batuk, Cengiz- Mert, Rabia. "Çatışan Kutsalların Ortasındaki Şehir: Kudüs". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 17/2 (2017), 129-149.

Benli, Şeyma. *Klasik Türk Edebiyatında Münazara*. İstanbul: DBY Yayınları, 2021.

Benli, Şeyma. *Klasik Türk Edebiyatında Münazara.* İstanbul: İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

Bilge, Mustada L. “Berka”. TDV İslam Ansiklopedisi. Erişim 04.09.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/berka

Bilge, Mustafa L. “Kızıldeniz”. *TDV İslam Ansiklopedis*i. Erişim 04.09.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/kizildeniz

Bilkan, Ali Fuat. *Osmanlı Zihniyetinin Oluşumu*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

Birışık, Abdülhamid. “es-Seb’u’l-Mesânî”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 20.10.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/es-sebul-mesani 20.10

Blogspot, “İhsan Fazlıoğlu : İsmail Gelenbevî”. Erişim 20.10.2023. http://fazlioglu.blogspot.com/2018/07/prof-dr-ihsan-fazlioglu-ismail-gelenbevi.html

Bozkurt, Nebi. “Nûbe”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim 21.10.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/nube.

Britannica. “Ikhwān aṣ-Ṣafāʾ”. Erişim 20.10.2023 https://www.britannica.com/topic/Ikhwan-as-Safa.

Bulut, Ali. *Çeviri Teknikleri ve Başlıca Arapça Kalıplar*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2017.

BURSLAN, Kıvamettin. “Nehc-ül-Feradis’ten Derlenen Türkçe Sözler”. *Journal of Turkology* 4 (2010 Aralık), 169-250. https://doi.org/10.18345/tm.06387.

Bülbül, Tuncay. “Alâaddin Alî Çelebi”.*Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü,* 30.07.2023 http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/humayun-name-alaaddin-ali-celebi.

Büyükkarcı-Yılmaz, Fatma. “Divan Edebiyatında Nakş ve Nakkaş 1: İlk Yüzyıllar”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 12 (2014), 13-28.

Can, Uğur. *Tâhiru’l-Mevlevî, Terceme-i Münâcât-ı Hazret-i Mevlânâ*. Erzincan: Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Ceyhan, Adem. “Harîmî nin Hz. Ali den Kırk Vecize Tercümesi”. *Sosyal Bilimler* 1/2 (2003), 45-58.

Ceyhan, Adem. “Hıfzî’nin Manzûme-i Emsâl’i Yahud Türk Atasözleri ve Deyimlerinin Havas Diline Çevrilmiş Hali”. *TUBA/JTS* 34/1 (2010), 85-119.

Çağdaş Sözlük. “Cîlân”. Erişim 04.09.2023 https://alam.cagdassozluk.com/osmanlica-ansiklopedi-madde-11270.html.

Çelebi, İlyas. “Ye’cûc ve Me’cûc”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 04.09.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/yecuc-ve-mecuc.

Çetinkaya, Bayram Ali . "Bilimler Ansiklopedisi Klasiği Olarak İhvân-ı Safâ Risâleleri". *Dini Araştırmalar* 8/22 (Haziran 2005), 263-286.

Çetinkaya, Yalçın. *İhvan-ı Safa'da Müzik Düşüncesi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.

Çiçekler, Ahmet Naim – Gürlek, Mehmet. “Osmanlı Tıp Metinlerinde Geçen Hastalık Adları Üzerine”. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* 11/21 Fall (2016), 95-112 http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11284.

Çolak, Orhan Murat. “Abdal Yâkub/Hekimoğlu Ali Paşa Tekkesi, Şeyh Mehmed Rızâ Efendi ve Kütüphanesi ”. *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Eylül 2023), 52-91.

Çöğenli, M.Sadi. “Mutarrizî”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 20.10.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/mutarrizi.

Çörtü, M.Meral. *Arapça Dilbilgisi-Nahiv*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2017.

Dâru’l-fatwa. “س: ما معنى : الدنيا حلالها حساب وحرامها عقاب؟”. Erişim 20.10.2023 https://www.darulfatwa.org.au/ar/%D8%B3-%D9%85%D8%A7%D9%85%D8%B9%D9%86%D9%89-%D8%A7%D9%84%D8%AF%D9%86%D9%8A%D8%A7-%D8%AD%D9%84%D8%A7%D9%84%D9%87%D8%A7-%D8%AD%D8%B3%D8%A7%D8%A8-%D9%88%D8%AD%D8%B1%D8%A7%D9%85%D9%87%D8%A7-%D8%B9/

Demirci, Kürşat. “Hulûl”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 04.09.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/hulul.

Demirci, Mustafa. “Zenc”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 04.09.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/zenc.

Demircioğlu, Cemal. *Çeviribilimde Tarih ve Tarihyazımı*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2016.

Demircioğlu, Cemal. “El-Cahız’dan Manastırlı Memet Rıfat’a: Arap Çeviri Kuramcıları İle Osmanlı Mütercimleri Arasındaki Bağlantılar”. *Turkish Studie*s 8/13 (2013), 739-759.

Demircioğlu, Cemal- Demircioğlu Gençtürk, Tülay. “Türkçede Diliçi Çeviri: Kültürel Bellek Perspektifinden Bazı Gözlemler”. *Teoriden Pratiğe Türk Edebiyatında Diliçi Çeviri.* Sadık Yazar, Mücahit Kaçar (Ed.), 121-153. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022.

Demircioğlu, Cemal. “19.Yüzyıl Osmanlı Toplumunda “Çeviri”ye Yüklenen İşlevler.” *Journal of Turkish Studies* 49 (2018), 179-202.

Demircioğlu, Cemal. “19.yy Sonu Türk Edebiyatında “Tercüme” Kavramı”. *Journal of Turkish Studies-Türklük Bilgisi Araştırmaları* 27/11(2003), 13-31.

Demircioğlu, Cemal. “Osmanlı Çeviri Tarihi Araştırmaları Açısından “Terceme” ve “Çeviri” Kavramlarını Yeniden Düşünmek.” *Journal of Turkish Studies* 33/1 (2009), 159-177.

Demircioğlu, Cemal. “Tuzaklar ve ‘Kapılar’: Osmanlıda Çeviri Tarihini Araştırırken Nereden Başlamalı?” *Çeviribilimde Yeni Ufuklar, Uluslararası Çeviri Sempozyumu, Hacettepe Üniversitesi Mütercim Tercümanlık Bölümü*, Ankara, 2006.

Demircioğlu, Cemal. “Türkiye’de Belleğin Modernist İnşâsında 19.Yüzyılda Avrupadan Yapılan Çeviriler”. *TUBA-Journal of Turkish Studies* 54(2020), 110-128.

Diyanet İşleri Kur’ân Meâli. Erişim 01.01.2023 https://www.kuranmeali.com/index.php.

Doğan, Enfel. “Türkçe Söz Diziminin Bir Sorunu: Ki’li Cümleler Birleşik Cümle mi Yoksa Bağlı Cümle midir?”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 24/2 (2020), 177-188. e-ISSN: 2602-4934 (önceki ISSN: 0255-2981).

Doğru, İhsan. “Harîrî’nin Makâmât’ındaki Atasözlerinin Nida’nın Çeviride Eşdeğerlik Kuramı Bağlamında İncelenmesi”. *Çeviribilim Üzerine Kuramsal İncelemeler (*Ed.) Esra Uluşahin ve Emrah Eriş. 185-216. Ankara: Nobel Akademik Yayınları, 2021.

Duman, Musa. “Klasik Osmanlı Türkçesi Döneminde i/e Meselesine Dair”. *İlmî Araştırmalar Dergisi* 7 (1999), 65-104.

Durmuş, Mustafa. “Metin Değiştirimin Dilbilimsel Süreçleri Üzerine”. *International Journal of Social Science*, 6/4(2013), 391-408.

Eğri, Saadettin. “Nusayri İnancının Pîri Muhammed El-Garîb Ve Kitâb-ı Hakâyık”. *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 20/31 (2016), 271-289.

Eğri, Saadettin. *Şerefü’l-İnsân (İnceleme-Metin).* Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.

Eğri, Saadettin. “Şerefü’l-İnsân (Lâmi’î Çelebi)”. *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü.* Erişim 17.09.2023 http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/sereful-insan-lami-i.

Erbil, Esma. “Betimleyici Çeviri Yaklaşımı Işığında Mukayeseli Bir İnceleme: Âsafnâme ve Manzum Diliçi Çevirisi Hazâinü’l-Kânûn”. *Teoriden Pratiğe Türk Edebiyatında Diliçi Çeviri.* Sadık Yazar, Mücahit Kaçar (Ed.), 199-225. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022.

Erbil, Esma. “Diliçi Çeviri Kavramı ve Teorik ve Uygulamalı Olarak Diliçi Çeviri Üzerine Yapılan Araştırmaların Tanıtımı”. *Teoriden Pratiğe Türk Edebiyatında Diliçi Çeviri.* Sadık Yazar, Mücahit Kaçar (Ed.), 21-37. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022.

Fayda, Mustafa. “Adnân”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim 05.11.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/adnan.

Gökdoğan, Melek Dosay. "Pisagor." *TDV İslam Ansiklopedisi* . Erişim: 20 Ekim 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/pisagor.

Göksoy, İsmail Hakkı. “Fûlânîler”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim 05.11.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/fulaniler.

Gölcük, Şerafettin. “Cehmiyye”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 04.09.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/cehmiyye

Güleç, İsmail. *Surûrî’nin Şehzâde Mustafa Medhiyyesi Yahut Kasîde-i Masnûa*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2013.

Gül, Muammer. “Kudüs ve Tarih İçinde Aldığı İsimler”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi - Fırat University Journal of Social Science* 11/2 (2011), 305-312.

Günday, Hüseyin - Şahin, Şener. *Arapçada Bağlaçlar Sözlüğü*. Bursa: Emin Yayınları, 2013.

Gündüz, Şinasi. “Maniheizm”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 04.09.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/maniheizm.

Gürbüz, Faruk. “Kelime Kelime Çeviri Anlamı Anlamına Bir Çeviridir”. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (ERZSOSDE) X/II (2017), 285-290.

Gürçağlar, Şehnaz Tahir. *Çevirinin ABC’si*. İstanbul: Say Yayınları, 2019.

Hadisler. “Hadisler-Vesîletü’n-Necât”. Erişim 20.10.2023 http://hadisler.vesiletunnecat.com/y/yemin/mutevatir.htm.

Harman, Ömer Faruk. “Âsaf b. Berahyâ”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim 20.10.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/asaf-b-berahya

Harman, Ömer Faruk. “Buhtunnasr”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim 20.10.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/buhtunnasr

Harman, Ömer Faruk. “Dâvûd”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim 20.10.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/davud

Harman, Ömer Faruk. “İbrâhîm”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim 20.10.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/ibrahim--peygamber.

Harman, Ömer Faruk. "İrem." *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim: 20 Ekim 2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/irem

Harman, Ömer Faruk. “Tübba’”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim 05.10.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/tubba

Harman, Ömer Faruk. “Yûnus”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim 05.11.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/yunus.

Has, Kenan. “Mezdekiyye”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 04.09.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/mezdekiyye

Hirik, Erkan. “Seri Fiil Yapıları ve Türkçe”. *Karadeniz Araştırmaları* , 16/61 (2019), 120-141 . Retrieved from: https://dergipark.org.tr/tr/pub/karadearas/issue/68518/1072551.

Hourcade, Bernard. "Hatim et-Ta’i." *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim: 20 Ekim 2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/hatim-et-tai

Hunkan, Ömer Soner. “Türk Hakanlığı (Karahanlı)’nda Han Süsi: Evlatlık Ordusundan Komiteler ve Teginlere Hakanlık Gulâmları ve Hakan Oğulları”. *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 2(2017), 121-173 . Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/sema/issue/33414/349416.

İbnü’l-Mülakkîn. *el-İşârât ilā mā-Vaḳa‘a fi’l-Minhāci mine’l-Esmā’i ve’l-Emākini ve’l-Luġāt.* 1-2-3. Cilt. Kahire: Dâru’l-felâh, 2017.

İhvân-ı Safâ. *İhvân-ı Safâ Risaleleri*. Çev. Abdullah Kahraman ve İsmail Çalışkan. 2. Cilt. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

İK, İslâmî Okul. “Buhârî- Kitâbu’t-Tevhîd”. Erişim 4 Kasım 2023. https://www.islamiokul.com/kitap/files/buh/had/173/2420.htm.

İmam Suyûtî. *El-Câmi’u’s-Sağîr,* 1.Cilt. Çev. Seyit Avcı. Konya: Serhat Kitabevi, 2013.

İsen, Mustafa (ed.). *Klasik Edebiyatımızın Dili (Bildiriler).* Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2017.

İSNAD, İSNAD Atıf Sistemi. “İSNAD Nedir?”. 01.09.2023 http://www.isnadsistemi.org.

İşler, Emrullah – Yıldız, Musa. *Arapça Çeviri Klavuzu*. İstanbul: Akdem Yayınları, 2018.

İzgi, Cevat. “Kazvînî”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 26.10.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/kazvini-zekeriyya-b-muhammed.

Kara, Kerim. "Hüseyin Vaiz-i Kasîfî." *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim: 20 Ekim 2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/huseyin-vaiz-i-kasifi.

Karadeniz, Mustafa Uğur. “Bisâtım Ol Şehe Gitdi”: Klasik Türk Şiirinde Halı”. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature],* 7/15 (2021-Güz), 68-86.

Karaismailoğlu, Adnan. "Hüseyin Vaiz-i Kasîfî." *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim: 20 Ekim 2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/huseyin-vaiz-i-kasifi.

Karakuş, Mehmet. *İhvân-ı Safâ'da Estetik ve Sanat*. İstanbul: Litera Yayınları, 2015.

Karavin, Harika. “Çeviri Kuramları Bağlamında Eşdeğerlik Kavramının İzini Sürmek”. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 6/12 (Temmuz 2016), 125-144.

Kavak, Fadime. “Arap Kültüründe Künyeleme Geleneği ve Çöl Faunası Üzerindeki Yansımaları”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 22/2 (2013), 111-149.

Kavak, Özgür. “Bir Osmanlı Âliminin Bir Ömre Yayılan Okuma Serüveni: Veliyyüddîn Cârullâh Efendi'nin Fürû-ı Fıkıh Eserlerine Düştüğü Notlar”. *Osmanlı Kitap Kültürü-Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenâr Notları*. Ed. Berat Açıl. 123-183. Ankara: Nobel Akademik, 2015.

Kavas, Ahmed. “Saîd”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 04.09.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/said--misir.

Kavruk, Hasan. *Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikayeler*. Ankara: MEB Yayınları, 1998.

Kayapınar, Hüseyin. “Kâkî”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 20.10.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/kaki.

Kaygısız, Halil İbrahim. “İlahî Kelâmı Okurken Hayata ve Kitaba Dair Kenarlara Derlenmiş Notlar: Cârullah Efendi'nin Tefsir Kitaplığı Örneği*”. Osmanlı Kitap Kültürü : Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları,,* Berat Açıl (Ed), 123-162. İstanbul: Nobel Kitap, 2020.

Kılavuz, Ahmet Saim. “Sîsâniyye”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 04.09.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/bihaferid-b-mahfervedin.

Kılıç, Hulusi. “Tâcü'l-Luga”. *TDV İslam Ansiklopedisi.* Erişim 26.10.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/tacul-luga.

Kılıç, Mahmut Erol. "Alâeddin Ali Çelebi." *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim: 20 Ekim 2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/alaeddin-ali-celebi.

Kırca, Celal. "Bermekiler." *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim: 20 Ekim 2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/bermekiler

Kırca, Celal. "Sübeveyhi." *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim: 20 Ekim 2023 https://islamansiklopedisi.org.

Koçkuzu, Ali Osman. “Mecdüddîn İbnü'l-Esîr”. TDV İslam Ansiklopedisi. Erişim 20.10.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-esir-mecduddin

Koç, Mustafa. “Osmanlı’da Tercüme ve Tenkitli Metin İlişkisi: Tokâdî Mustafa Efendi’nin el-Kânûn fi’t-Tıb Tercümesi Tahzîbu’l-Mathûn’u”. *Metin Neşri: Problemler, Tespitler, Öneriler.* Hatice Aynur vd. (ed.), 228-258. İstanbul: Klasik, 2017.

Konukçu, Enver. “Behrâm-ı Gûr”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim 26.10.2023 https://www.isnadsistemi.org/guide/isnad2/isnad-metinici/2-kitap-2/2-2-kitap-tek-yazarli-2/

Köksal, M.Fatih. “Nesir”. *Klasik Osmanlı Nesri.* Ed. Fatih Köksal vd. İstanbul: Kesit, 2014.

Köksal, M.Fatif. *Sana Benzer Güzel Olmaz, Divan Şiirinde Nazîre.* İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2018.

Kurnaz, Cemal - Çeltik, Halil. *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*. Ankara: Kurgan Edebiyat, 2013.

Kurşun, Zekeriya. “Hâlid (Benî Hâlid)”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 04.09.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/halid-beni-halid.

Kurşun, Zekeriya. “Necid”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 04.09.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/necid.

Kurt, Songül Keçeci vd. (ed). *Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddin Yaşar -Amasya Tarihi.* 2.Cilt. Samsun: Kültür Yayınları, 2022.

Kurtuluş, Rıza. “Cürcân”. *TDV İslam Ansiklopedisi.* Erişim 04.09.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/curcan.

Kurtuluş, Rıza. "Keyaniler." *TDV İslam Ansiklopedisi* . Erişim: 20 Ekim 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/keyaniler

Kut, Günay. "Lâmiî Çelebi." *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim: 20 Ekim 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/lamii-celebi

Kutluer, İlhan. "Mecriti." *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim: 20 Ekim 2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/mecriti.

Kuzgun, Şaban. “Hâmân”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim 20.10.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/haman.

Lugatım, Kubbealtı Sözlük. “İhtiyârât”. Erişim 08.08.2023 http://www.lugatim.com/s/ihtiyarat#:~:text=%C4%B0HT%C4%B0Y%C3%82RAT,%2Dihtiy%C3%A2rat%20%C5%9Feklinde%20de%20kullan%C4%B1l%C4%B1rd%C4%B1%5D.

Lehçe-i Osmânî. Erişim 22.10.2023 https://www.isnadsistemi.org/guide/isnad2/isnad-metinici/12-sozluk-2/12-3-sozluk-web-2/

Meral, Yasin. “Yeʾcūc ve Meʾcūc Kelimelerinin Etimolojisine Dair”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 59/ (2018), 161-169. https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000001503.

Wikipedia. “Mahalalel”. Erişim 08.06.2023 https://tr.wikipedia.org/wiki/Mahalalel

Mihai, Maxim. “İbrâil”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 04.09.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/ibrail.

Wikipedia. “Mürre bin Ka’b”. Erişim 05.11.2023 https://tr.wikipedia.org/wiki/M%C3%BCrre_bin_K%C3%A2%E2%80%99b#Soyundan_gelenler

Namlı, Ali. "Lâmiî Çelebi." *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim: 20 Ekim 2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/lamii-celebi.

Nar, Yasemin. “İbn Rüşd’ün “Bidayetü’l-Müctehid” Adlı Eserinde İmam Şâfi‘Î’ye Ait Görüşlerin Tahkiki”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 9(2007), 217-224.

Naskali, Esko. “Sâsânîler”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 20.10.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/sasaniler.

Necmeddin Kübrâ. *Tasavvufta On Esas, Usûlü’l-Aşere Şerhi*. Çev. Süleyman Gökbulut. İstanbul: İnsan Yayınları, 2018.

Ölker, Perihan. *Bir Diliçi Aktarım Örneği: Nazmizâde Murtazâ’nın Kabusnâme Tercümesi*. Konya: Palet Yayınları, 2018.

Önkal, Ahmet. “Sâriye Olayı Üzerine Bir Rivayet Araştırması”. *İSTEM*, 3/6 (2005), 9-49.

Önkal, Ahmet – Bozkurt, Nebi. “Deve”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim 20.10.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/deve.

Öntürk, Tolga. “Bâkî Divânı’nda Efsânevi ve Mitolojik Kahramanlar”. *Dede Korkut Dergisi,* 4/8(2015), 84-100.

Örs, Derya. “Siyâvûş”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim 14.11.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/siyavus

Özaydın, Abdülkerim. “Cebrîler”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 04.09.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/cebriler.

Özaydın, Abdülkerim. “Hârizim”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 04.09.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/harizm.

Özaydın, Abdülkerim. “Rebîbüddevle”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 20.10.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/rebibuddevle.

Özbalıkçı, Mehmet Reşit. "Sîbveyhî." *TDV İslam Ansiklopedisi* . Erişim: 20 Ekim 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/sibeveyhi

Özcan, Azmi. “Mültan”. *TDV İslam Ansiklopedisi.* Erişim 04.09.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/multan.

Özcan, Azmi. “Sind”. *TDV İslam Ansiklopedisi,* Erişim 21.10.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/sind.

Özdemir, Mehmed Nadir. “İnsan Hakları Bağlamında Hz.Peygamberin Köleliğe Yaklaşımı”. *Bilimnâme*, XIX/2 (2010), 75-98.

Özel, Ahmet. “İbnü’l-Mülakkîn”. *TDV İslam Ansiklopedisi.* Erişim 20.10.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-mulakkin.

Özgüdenli, Osman Gazi. “Nîşâbûr”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 04.09.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/nisabur--nisabur.

,Özgüdenli, Osman Gazi. “Sîstân”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 04.09.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/sistan

Özgüdenli, Osman Gazi. “Taberistan”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 04.09.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/taberistan.

Özgüdenli, Osman Gazi. "Vassâf." *TDV İslam Ansiklopedisi* . Erişim: 20 Ekim 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/vassaf.

Özkuyumcu, Nadir. “Kayrevân”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 04.09.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/kayrevan

Özkuyumcu, Nadir. “Tanca”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 04.09.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/tanca

Özel, Ahmet. “Tehzîb”. *TDV İslam Ansiklopedisi,* Erişim 20.10.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/tehzib

Öz, Mustafa. “Deysâniyye”. *TDV İslam Ansiklopedisi.* Erişim 04.09.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/deysaniyye.

Öztürk, Şeyda. “Alî Dede Bosnevî”. *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. Erişim 20.10.2023. http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/havatimu-l-hikem-ve-hallu-r-rumuz-ve-kesfu-l-kunuz-ali-dede.

Öztürk, Şeyda. *101 Soruda Tasavvuf*. İstanbul: Duruş Yayınları, 2022.

Paker, Saliha. “Terceme, te’lîf ve özgünlük meselesi”. *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX. Metnin Hâlleri: Osmanlı’da Telif, Tercüme ve Şerh*. Aynur, Hatice vd. (Ed.), 36-71. İstanbul: Klasik Yayınları, 2009.

Paker, Saliha. “Terceme ve Nazire Olarak Çeviri”. *Journal of Turkish Studies*. 33/2 (2009) 87-110.

Paker, Saliha. “Türkiye Odaklı Çeviri Tarihi Araştırmaları, Kültürel Hafıza, Unutuş ve Hatırlayış İlişkileri.” *Journl of Turkish Studies* 28/1 (2004), 275-284.

Parsiwiki Sözlük. “Bürcân”. Erişim 04.04.2023 https://www.parsi.wiki/fa/wiki/searchresult?searchtype=0&word=2KjYsdis2KfZhg%3d%3d.

Polatoğlu, Arzu. *İsmail Hakkı Bursevî’nin “Şerh-İ Ebyât-I Hacı Bayram-ı Velî” Adlı Eseri (Metin ve İnceleme).* İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Resâilü İhvâni’s-Safâ ve Hıllâni’l-Vefâ. Thk. Hayreddin Zirikli. 2.Cilt. Kahire: Hindawi Yayınevi, 2018.

Rezûk, Muhammed. “İdrisîler”. *TDV İslam Ansiklopedisi.* Erişim 25.10.2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/idrisiler.

Shamela. “Kitâbu’t-Tasavvuf, el-Menşe’ ve’l-Masâdır”. Erişim 09.06.2023 https://shamela.ws/book/5367/246.

Salihoğlu, Mahmut. “Sâmirîler”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 04.09.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/samiriler.

Sinanoğlu, Mustafa. “Melkâiyye*”. TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 04.09.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/melkaiyye.

Sinanoğlu, Mustafa. “Seneviyye”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 04.09.2023

https://islamansiklopedisi.org.tr/seneviyye.

Saraç, M.A. Yekta. *Klasik Edebiyat Bilgisi/ Belâgat*. İstanbul: Gökkubbe Yayınları, 2007.

Saraç, M.A. Yekta. *Klasik Edebiyat Bilgisi / Biçim, Ölçü, Kafiye*. İstanbul: Gökkubbe Yayınları, 2007.

Sarıçam, İbrahim – Öz, Mustafa. “Hâşim”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim 05.11.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/hasim-beni-hasim.

Sevim, Ali. “Keyhusrev I”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim 05.11.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/keyhusrev-i.

Shamela. “Kitabu’l-bidâye ve’n-nihâye – İbnü’l-Kesîr”. Erişim 05.10.2023 https://shamela.ws/book/4445/94.

Sucu, Nurgül. “Eski Türk Edebiyatında Tercüme Geleneği”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 19(2006), 125-148 . Retrieved from: https://dergipark.org.tr/tr/pub/sutad/issue/26277/276868.

Suçin, M.Hakkı. *Dünden Bugüne Arapçaya Çevirinin Serüveni*. Ankara: Kurgan Edebiyat, 2012.

Suçin, M.Hakkı. *Öteki Dilde Var Olmak*. İstanbul: Say Yayınları, 2013.

Sunnah, “Bâbu’l-yakîn ve’t-tevekkül, Riyad as-Salihin 79”. Erişim 03.10.2023 https://books.google.com.tr/books?id=xHNiEAAAQBAJ&pg=PA97&lpg=PA97&dq=kuran+meali+%D8%A3%D8%B9%D8%AF%D8%AF%D8%AA+%D9%84%D8%B9%D8%A8%D8%A7%D8%AF%D9%8A&source=bl&ots=o6ZlLyiXNq&sig=ACfU3U0YdN07JVNMTmYY-wQzVuImLuag3Q&hl=tr&sa=X&ved=2ahUKEwi0sark_Kj8AhVjSvEDHfxLDcgQ6AF6BAggEAM#v=onepage&q=kuran%20meali%20%D8%A3%D8%B9%D8%AF%D8%AA%20%D9%84%D8%B9%D8%A8%D8%A7%D8%AF%D9%8A&f=false.

Sunnah. “Forty Hadith of an-Nawawî”. Erişim 20.10.2023 Hadith 33, 40 Hadith an-Nawawi - Forty Hadith of an-Nawawi - Sunnah.com - Sayings and Teachings of Prophet Muhammad (صلى الله عليه و سلم)

Süt, Abdulnasır. “İlahi Teklifin Ahlakî ve Kelamî Arka Planı: Teklîf-i mâ lâ Yutâk Örneği”. *Mukaddime*, 6/2 (2015), 283-308. https://doi.org/10.19059/mukaddime.80594.

Şenlik, Ahmet Şefik. “Osmanlı Türkçesinin Öncü Bağlaçları Hakkında”. *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* , 0/4 (2014), 157-179. https://doi.org/fsmiad.78909.

Şevik, Nesrin. “Skopos Kuramı ve Reklam Metinleri Çevirisine Uygulanması”. *Çeviribilim Üzerine Kuramsal Çalışmalar.* Ed. Esra Uluşahin ve Emrah Eriş. Ankara: Nobel Akademik Yayınları, 2021.

Tan, Nedim. "Açıklamalı Eski Harfli Türkçe Matbu *Tasavvuf Kitapları Bibliyografyası”. Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 13/29 (2012), 225-227.

Tan, M.Nedim. "İsmâil Hakkı Bursevî - Tuhfe i Ömeriyye Dersaâdet y y 1240 1825 55 s," *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 13/29 (2012), 228-229.

Tanrıverdi, Eyyüp. "Arap Kültüründe Çeviri Çalışmaları ve Huneyn b. İshâk Ekolü". *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 23 (2007), 93-150.

Taşpınar, İsmail. “Sâm”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 20.10.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/sam--nuh.

Tevakku Sözlük. Erişim 02. 09.2022. https://tevakku.com/

Tezcan, Baki. “The Multiple Faces of the One: The Invocation Section of Ottoman Literary Introductions as a Locus for the Central Argument of the Text”. *Middle Eastern Literatures* I/12, (April 2009), 27-41.

Toska, Zehra. “İleriye Yönelik Araştırmalarla İlgili Olarak Eski Türk Edebiyatı Sahasında Yazılmış Olan Tercüme Metinleri Değerlendirmelerde İzlenecek Yöntem/ler Ne Olmalıdır?”*Journal of Turkis Studies* 24 (2000-Âgâh Sırrı Levend Hatıra Sayısı), 292-306.

Tuğ, Salih. “Azâzil”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim 21.10.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/azazil#:~:text=%C4%B0br%C3%A2n%C3%AE%20dilinde%20azazel%2C%20%E2%80%9CTanr%C4%B1'n%C4%B1n%20kuvvetlendirdi%C4%9Fi%E2%80%9D%20anlam%C4%B1na%20gelir.

Tülücü, Süleyman. "Hatim et-Tâî." *TDV İslam Ansiklopedisi* . Erişim: 20 Ekim 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/hatim-et-tai.

Tümer, Günay. “Brahmanizm”. *TDV İslam Ansiklopedisi.* Erişim 04.09.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/brahmanizm.

Tümer, Günay. “Circîs”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim 19.10.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/circis.

Uluşahin, Esra ve Eriş, Emrah (ed.). *Çeviribilim Üzerine Kuramsal Çalışmalar.* Ankara: Nobel Akademik Yayınları, 2021.

Uyanık, Mevlüt. “İhvan-ı Safa”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/6 (Aralık 2004), 179-187.

Uysal, Enver. “İhvân-ı Safâ”. *TDV İslam Ansiklopedisi.* Erişim 04.09.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/ihvan-i-safa.

Uysal, Enver. “Resâilü İhvân-ı Safâ”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 04.09.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/resailu-ihvanis-safa.

Ünlü, Osman. “Mensur Hikayelerin Giriş Bölümlerinin Üslûbu Üzerine”. *Klasik Edebiyatımızın Dili (Bildiriler).* Ed. Mustafa İsen. 261-273. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2017.

Üren. Umut. “Kimeklerin Orta Asya’da Ortaya Çıkışı ve Kayboluşu Üzerine Bir İnceleme”. *Tarih Okulu* 6 (2010 Ocak-Nisan), 63-71.

Üzüm, İlyas. “Kaderiyye”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 04.09.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/kaderiyye.

Wikipedia. “Bamyan, Afganistan”. Erişim 04.04.2023 https://tr.wikipedia.org/wiki/Bamyan,_Afganistan.

Wikipedia. “Boddhisatva”. Erişim 28.06.2023 https://tr.wikipedia.org/wiki/Bodhisattva.

Wikipedia. “Delhi Sultanlığı”. Erişim 04.09.2023 https://tr.wikipedia.org/wiki/Delhi_Sultanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1

Wikipedia. “Huzistan”. Erişim 04.09.2023 https://tr.wikipedia.org/wiki/Huzistan

Wikpedia. “Kâmil”. Erişim 04.09.2023 https://tr.wikipedia.org/wiki/K%C3%A2bil

Wikipedia. “Kura Nehri”. Erişim 04.04.2023 https://tr.wikipedia.org/wiki/Kura_Nehri

Wikipedia. “Mekran”. Erişim 30.04.2023 https://tr.wikipedia.org/wiki/Mekran

Wikipedia, “I.Yezdicerd”. Erişim 04.09.2023 https://tr.wikipedia.org/wiki/I._Yezdicerd

Wikipedia, “İrec”. Erişim 30.06.2023 https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0rec

Wikipedia. “الخرخير”. Erişim 04.04.2023 https://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%A7%D9%84%D8%AE%D8%B1%D8%AE%D9%8A%D8%B1

Wikipedia. “قائد الغر المحجلين”. Erişim 02.10.2023 https://ar.wikipedia.org/wiki/%D9%82%D8%A7%D8%A6%D8%AF_%D8%A7%D9%84%D8%BA%D8%B1_%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%AD%D8%AC%D9%84%D9%8A%D9%86#:~:text=%D9%82%D8%A7%D8%A6%D8%AF%20%D8%A7%D9%84%D8%BA%D8%B1%D9%91%20%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%8F%D8%AD%D8%AC%D9%91%D9%84%D9%8A%D9%86%20%D9%87%D9%88%20%D9%84%D9%82%D8%A8,%D8%A8%D9%8A%D8%A7%D8%B6%20%D9%88%D9%81%D9%8A%20%D9%8A%D8%AF%D9%8A%D9%87%20%D9%88%D8%B1%D8%AC%D9%84%D9%8A%D9%87%20%D8%A8%D9%8A%D8%A7%D8%B6.

Yağcı, Mehmet Emin. “Klasik İslam Tarihi Kaynaklarında Yaratılış: Târîh-i Ahterî Örneği”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/1 (2022), 712-730. http://doi.org/1051702/esoguifd.1049832

Yazar, Sadık. *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme Ve Şerh Geleneği.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.

Yazar, Sadık. *Gırnâtî Seyâhatnamesi’nin 16.yy’da Yapılmış Bir Tercümesi*. İstanbul: Okur Akademi, 2012.

Yazar, Sadık. “Bakir Bir Araştırma Sahası Olarak Osmanlı Tercüme Geleneği.” *İÜ Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 60/1 (2020), 153-178.

Yazar, Sadık. “İslam Düşünce Geleneğinde Metin Üretim Türleri”. *İslam Düşünce Atlası.* Erişim 25.10.2023. https://islamdusunceatlasi.org/booksmap

Yazar, Sadık - Kaçar, Mücahit (ed.). *Teoriden Pratiğe Türk Edebiyatında Diliçi Çeviri.* İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022.

Yazar, Sadık. “Klâsik Türk Edebiyatının Başlangıcından XVI Yüzyıla Kadar Türkçe Divanlardaki Arapça Meseller.” *ICANAS*, 2008, 1777-1803.

Yazar, Sadık. “Okçuzâde Mehmed Şâhî’nin (1562-1630) Kanûnî Devri Nişancısı Celâlzâde Mustafa Çelebi’nin (Ö. 1567) İnşasına Yönelik Tenkitleri”. *Kanuni Sultan Süleyman ve Dönemi, Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar.* Ed. M.Fatih Çalışır vd. 215-245. İstanbul: İHÜ Yayınları, 2020.

Yazar, Sadık. “Osmanlı Telif Geleneğinde Diliçi Çevirinin Sınırları”. *Teoriden Pratiğe Türk Edebiyatında Diliçi Çeviri.* Sadık Yazar, Mücahit Kaçar (Ed.), 55-120. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022.

Yazıcı, Hüseyin. *Örnekleriyle Arapçada Bağlaçlar ve Yapılar*. İstanbul: Dağarcık Yayınları, 2017.

Yazıcı, Tahsin. “Efrâsiyâb”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim 05.11.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/efrasiyab

Yazıcı, Tahsin. “Erdeşîr”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim 20.10.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/erdesir

Yazıcı, Tahsin. “Fergana”. *TDV İslam Ansiklopedisi.* Erişim 04.09.2023 https://tr.wikipedia.org/wiki/Kura_Nehri.

Yazıcı, Tahsin. “Gīlān”. TDV İslam Ansiklopedisi. Erişim 04.09.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/gilan

YEK, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı-Kâmus. “Vankulu Lügati”. Erişim 10.06.2023 https://kamus.yek.gov.tr//

YEK, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı-Kâmus. “Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi”. Erişim 10.06.2023 https://kamus.yek.gov.tr//

Yıldırım, Nimet. *Fars Mitolojisi Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2008.

Yıldırım, Nimet. “Rüstem-i Zâl”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim 30.08.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/rustem-i-zal

Yıldız, Hakkı Dursun. “Arap”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim 20.10.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/arap

Yıldız, Hakkı Dursun. “Berberîler”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 04.09.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/berberiler.

Yıldız, Hakkı Dursun. "Bermekiler." *TDV İslam Ansiklopedisi* . Erişim: 20 Ekim 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/bermekiler

Yılmaz. Mehmet. *Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü*, 1.Cilt. İzmir: Sütun Yayınları, 2008.

Yılmaz, Mehmet. *Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü*, 2.Cilt. İzmir: Sütun Yayınları, 2008.

Yiğit, İsmail. "Sebe". *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim 20.10.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/sebe

Yücel, Doğan. "Divan Şiirinde Ağaç: İnanç ve Kültür". *Kesit Akademi Dergisi,* 6/24 (2020), 304-323. https://doi.org/10.29228/kesit.43504

Yücel, Faruk. *Tarihsel ve Kuramsal Açıdan Çeviri Edimi*. Ankara: Dost Kitabevi, 2007.

Yücetürk, Orhan Seyfi. "Belkıs". *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim 20.10.2023, https://islamansiklopedisi.org.tr/belkis.

Yüksel, Mücahit. *Arap Dilinde Künye Usulüyle Türetilen Kelimeler ve Bunların İrabdaki Durumları*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Arap Dili ve Belagati, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Z Dergisi. "Anadolu'nun Eşeği ve Katırı". Erişim 04.09.2023. https://www.isnadsistemi.org/guide/isnad2/isnad-metinici/

Ziya, Yusuf. "İhvân-ı Safâ". Çev. Mevlüt Uyanık. *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 2004/2, c. III, sayı: 6, ss. 179-187.